

SOTAVANGIT ja INTERNOIDUT

Prisoners of War and Internees

Lars Westerlund (toim.)

SOTAVANGIT JA INTERNOIDUT

Kansallisarkiston artikkelikirja

Lars Westerlund (toim.)

Prisoners of War and Internees

A Book of Articles by the National Archives

Lars Westerlund (ed.)

<i>Lukijalle – To the reader.....</i>	<i>5</i>
---------------------------------------	----------

SOTAVANKEUS

PRISONERS OF WAR

<i>Prisoners of war in Finland in WWII.....</i>	<i>8</i>
Lars Westerlund	

<i>Soviet soldiers KIA and MIA in the war against Germany and her allies, 1941–1945.....</i>	<i>20</i>
Lars Westerlund – Sergey Ilenkov	

<i>Suomi ja Stalinin venäläiset vastustajat: toisen maailmansodan tuntemattomat tapaukset.....</i>	<i>44</i>
Kirill Aleksandrov	

SAKSALAISTEN SOTAVANKILEIRIT POHJOISESSA

GERMAN POW CAMPS IN THE NORTH

<i>Soviet Prisoners of War on the German Lapland Front, 1941–1944.....</i>	<i>64</i>
Reinhard Otto	

<i>Sotavankileirit Suomessa ja Norjassa.....</i>	<i>114</i>
Vasili Hristoforov	

<i>Saksalaisten neuvostosotavankileirit Karjalan pohjoisosissa ja Pohjois-Suomessa vuosina 1941–1944.....</i>	<i>123</i>
Einar Laidinen	

SOTAVANKIEN KOHTELU

THE TREATMENT OF POWS

<i>Behandling etter tjenestegrad og etnisitet blant krigsfanger på østfronten og i Norge 1941–1945.....</i>	<i>140</i>
Marianne Neerland Soleim	

Jugoslaviske fanger i Norge under andre verdenskrig.....166
Trond Risto Nilssen

**Neuvostoliittolaiset
juutalaissotavangit Romaniassa ja Suomessa.....182**
Pavel Poljan

**Kaukasialaisten sotavankien
luovutukset Suomesta vv. 1943–1944.....198**
Frank Nesemann

Talvi- ja jatkosodan lentäjävangit.....211
Carl-Fredrik Geust

**Sotavangit kertoivat Neuvostoliiton sähköverkosta ja
sotapotentialista – suunniteliko
Saksa Suomen tukemia hyökkäyksiä
Neuvostoliiton vesivoimaloihin ja GULAG:in leireihin?.....269**
Carl-Fredrik Geust

**The mass death of Soviet Prisoners of War
in Finland and the negligence of the
Finnish, Swedish and Norwegian Red Crosses.....291**
Lars Westerlund

INTERNOITUJA

INTERNEES

**Internment and deportation in WWI
and WWII. A comparative study with a
special survey of the situation in Finland.....352**
Lars Westerlund

**Valkea kotka, avoin lintuhäkki: Ruukin
leirin internoidut puolalaiset sotilaat 1940–1941.....398**
Jussi Jalonen

**Polske OT-arbeidere i
Finland under den andre verdenskrig.....415**
Emilia Denkiewicz-Szczepaniak

***Suomalaisten merimiesten
internoinnit toisen maailmansodan aikana.....430***
Sven-Erik Nylund

***NEUVOSTOLIITTOON PALAUTETTUJA
REPATRIATES TO THE SOVIET UNION***

Repatrieringen av sovjetiske krigsfanger fra Norge.....515
Marianne Neerland Soleim

***Kenraali Kirpitišnikovin
sotavankeus ja paluu Neuvostoliittoon.....543***
Vasili Hristoforov

Kenraalimajuri Severin Tsezarevitš Dobrovlski.....556
Petr Bazanov

Lukijalle

Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–1955 –projektin puitteissa luotiin useita kontakteja etenkin saksalaisiin, norjalaisiin ja venäläisiin tutkijoihin. Hankkeen ympärille kehittyi vähitellen kansainvälinen verkosto, joka oli suurena apuna tutkimuksessa ja arkistotyössä eri maissa ja joka auttoi luomaan yhteyksiä muihin tutkijoihin.

Vuonna 2005 todettiin, että projekti voisi tarjota verkostoon kuuluville tutkijoille mahdollisuuden julkaista artikkeleita sotavangeista ja internoiduista Kansallisarkiston julkaisemassa artikkelikirjassa; näin tämä kirja sai alkunsa. Kirja sisältää kuusi alun perin venäjäksi kirjoitettua artikkelia, jotka on käännetty suomeksi. Artikkeleista viisi on englanniksi ja neljä norjaksi. Alkujaan viisi artikkeleista on kirjoitettu suomeksi, mutta mukaan luettuna kuusi suomennettua venäläistä tekstiä suomenkielisten artikkeleiden osuus on nyt yksitoista. Yksi artikkeli on alun perin saksankielinen, mutta se on käännetty englanniksi.

Suomea tai norjaa taitamattomia lukijoita varten on laadittu englanninkieliset tiivistelmät suomen- ja norjankielisistä artikkeleista. Lisäksi norjankielisistä artikkeleista on myös suomenkieliset tiivistelmät.

Haluan kiittää kirjoittajia heidän ponnistuksistaan ja halukkuudestaan ottaa osaa tämän kirjan kirjoittamiseen.

Helsingissä lokakuussa 2008

Lars Westerlund
tutkimusjohtaja

To the reader

In carrying out the Research Project “Prisoners of War and People Handed Over in Finland in 1939-55”, we established many contacts particularly with German, Norwegian, and Russian scholars. An international network gradually developed around the project, a network that was a great aid to the project in terms of the information on the contents of research and archives in their respective countries, and the further contacts that these scholars helped us to establish among other researchers.

In 2005, we saw that the Project could, in a collection of articles by the Finnish National Archives, provide an opportunity for the scholars belonging to the network to publish articles on POWs and internees; this is how the twenty articles of this book were gathered. The book itself contains six articles that were originally written

in Russian, but have been translated by the Project into Finnish. Five articles are in English, and four in Norwegian. Originally, there were five articles written in Finnish, but as six Russian articles have been translated into Finnish, the total number of Finnish articles in the book is now eleven. One of the articles was written in German, but has been translated into English.

We have, to make it possible for English-speaking readers without knowledge of Finnish or Norwegian to get an overall picture of the contents of the book, provided English summaries of the Finnish and Norwegian articles. Furthermore, there are also Finnish summaries of the Norwegian articles.

I would like to thank the authors of the articles for their efforts, and for their willingness to take part in writing this book.

Helsinki, October 2008

Lars Westerlund
Research Director

SOTAVANKEUS
PRISONERS OF WAR

Prisoners of War in Finland in WW II

An Introduction

Lars Westerlund

Finland waged three separate wars in WW II: the defensive Winter War against the Soviet Union in 1939-40, the offensive Continuation War likewise against the Soviet Union in 1941-44, and finally, the Lapland War to drive the German AOK 20 out of Finland in the fall of 1944. In the course of these wars Finland captured altogether some 70,000 Soviet and approximately 2,500 German POWs, and interned approximately 26,000 Soviet civilians in concentration and relocation camps, primarily in occupied East Karelia.

The research project ‘Deaths among prisoners of war in Finland and among people handed over to foreign authorities, 1939–55’

The National Archives founded in 2004 the research project ‘Deaths among prisoners of war in Finland and among people handed over to foreign authorities, 1939–55’. The aim of this project is to clarify the circumstances of the war-time deaths of POWs in the camps, among the people handed over and exchanged between the Finnish and German authorities during the war, as well as to examine the post-war repatriation, transfer, and return of Soviet and German POWs and Soviet citizens to the Soviet Union.

The project has used as data large archive collections of primarily Finnish, Russian, Estonian, and German war-time and post-war documents. In September 2007, the project published the personal prisoner cards of 23,681 deceased persons on the internet at <http://kronos.narc.fi/>.

War-time mortality among the captives

War time mortality among the captives was as follows:

Captives	Deceased (n)	Death rate (%)
Soviet POWs in the Winter War (5,700)	135	2,4
Soviet POWs in the Continuation War (64, 400)	19,085	29,6
Civil internees in the East Karelian camps (24,000)	4,361	18,2
Internees in the Miehikkälä camp (1,970)	138	7,0
German POWs in the Lapland War (2,500)	44	1,8
Total	23,681	24,0

The death rates among POWs in the Winter- and Lapland Wars were low, and most of the deceased soldiers were either seriously wounded or sick.

During the Continuation War, a disaster took place on the POW camps, with rampant mass mortality among POWs from December 1941 to September 1942. In ten months 16,136 Soviet POWs died, representing 85 % of the total amount of deceased POWs. Although many individual causes of death were registered, the bulk of POWs died due to bad camp conditions and the poor basic supply of food, shelter, clothing, and health care.

About a thousand POWs, representing approximately 5 % of the deceased, were shot, primarily in escape attempts. A minor part of these cases were actually homicides, and probably several thousand POWs were maltreated in one way or another. The camp commanders had the right to flog POWs as punishment for offences, and indeed thousands of POWs were publicly flogged.

Numerous POWs were publicly flogged in the camps. This photo shows the occasion when Georgi Vaganov, Mihail Konovalenko and Stepan Soloduga were flogged in camp # 6 (Viipuri) on November 2 1941. The reason for the punishment was an attempt to escape. – Georgi Vaganov, Mihail Konovalenko ja Stepan Soloduga saavat raippoja à 10 sotavankileiri 6:n pihalla 2.11.1941. Syynä pakoyritys. *Kansallisarkisto*

The war-time transfer of Soviet POWs into German custody

During the Continuation War, some Soviet POWs were transferred between the Finnish Army and its belligerent partner, the German AOK 20. The Finnish Army permanently handed over 2,270 Soviet POWs to the Germans. Also, in 1942, some 200 Soviets POWs were borrowed to the Germans for a few months of construction work. Altogether, the Soviet POWs handed over to the Germans belonged to 54 different nationalities. The Germans were primarily interested in acquiring Balts, Volga Germans, Ukrainians, and Caucasians, who to a great extent were recruited into Vlasov units or other military groups that were organized to fight the Soviet Army.

Correspondingly, the Wehrmacht handed over 2,214 Soviet POWs of Finnic ethnicity to the Finnish Army. These men were largely recruited into Finnish military units fighting the Soviet forces, and were named the 'Heimosoturit' (Kinsmen warriors).

The Jews in Finland

There were three different groups of Jews in Finland during WWII. The first group was composed of Jews who were Finnish citizens. They had full civic rights and were in no way oppressed. The younger male representatives of this group, 260 Jewish men, served as Finnish soldiers and had their own field synagogue – 'Sholkas shul' – a mobile hut in the Syväri region of the front. The Germans made no proposals whatsoever concerning Jews who were also Finnish citizens.

Secondly, parties of Jewish refugees arrived in Finland in the late 1930s after the Austrian "Anschluss" in 1938. For most of them, their stay in Finland was just an intermediate phase on their journey to Sweden or other countries. However, some of them stayed in Finland, and in the fall of 1942 a few of them were handed over to the Germans by the Finnish authorities, on the initiative of the Finnish security police VALPO. Also, some of the family members of those handed over chose to join the group, and as far as is known, altogether twelve refugee Jews ended up in German concentration camps in this way. Of these, eight died in the camps, two survived, and the fate of the remaining two has remained unclear. Hostile attitudes towards Jews and communists were common among VALPO personnel, and these groups were believed to be closely connected to each other. There is, however, no evidence that the Jewish ethnicity of those handed over was the primarily reason for their being given to the Germans, and most of the Jewish refugees in Finland were indeed not handed over to the Germans. When Finland in 1942 had some Jewish refugees working in a labour camp in Salla, an important rear area of the German Alakurtti front, the Germans just politely asked the Finns to transfer the inmates out of their sight, but took no further action.

The third group consisted of Soviet POWs of Jewish origin. Of the approximately 64,000 captured Soviet POWs, 478 were Jews. Of these 93 perished in the Finnish POW camps, 52 were handed over to the Germans and 333 were repatriated to the Soviet Union after the war. Mortality rates among the different Soviet POW nationalities were as follows:

Soviet POW nationality	Death rate (%)
Great Russians	33,2
Caucasians	30,3
Finnic peoples from remote areas	29,4
White Russians	27,8
Turks	27,3
Ukrainians	24,3
Jews	19,5
Poles	14,1

Finnic peoples from neighbouring areas	5,3
Balts	4,4
Others	3,9
Unknown	24,1
Total	30,3

The figures in the table show that the ethnic group that fared the worst in the Finnish POW camps was that of the Great Russians, followed by other groups like the Caucasians, Finnic peoples from remote areas, the White Russians, the Turks, and the Ukrainians. The death rate among Soviet POWs of Jewish origin was on the middle level as a fifth of them perished, the average mortality being 30,3 %.

52 Soviet POWs of Jewish origin are known to have been transferred to the Germans. There is no evidence that the reason for these transfers was the ethnicity of the handed over POWs. Since some of the Soviet POWs of Jewish origin were officers, intelligence operatives, or at least educated people, the basis for these transfers is likely to have been their usefulness for German intelligence or for propaganda efforts.

AOK 20 captured probably not more than 9,000 or so Soviet POWs at the fronts of Petsamo, Salla, and Kiestinki in north-eastern Finland in 1941–44. From the spring of 1942 onwards, the Germans brought into Finland an additional 20,000 or so Soviet POWs from abroad for use in construction and supply efforts, as well as for the lumber camps. Altogether, AOK 20 founded approximately one hundred POW camps of its own in Finland for these inmates. Of the total of roughly 30,000 Soviet POWs in German custody in Finland, approximately one hundred were Jews. The bulk of these probably perished in German POW camps in North Finland. Some of those POWs used for intelligence purposes were transferred to Germany, survived the war, and were repatriated to the Soviet Union. Three such cases have been documented.

It may seem confusing that the Germans used Jews for intelligence purposes, but the explanation lies in the fragmented nature of the Nazi regime. The party and the political leadership oppressed Jews and rejected close co-operation with the Vlasov movement, while the Ostministerium under Alfred Rosenberg tried to support the Vlasov movement, and implement a system that would divide occupied Russia into protectorates. The intelligence organization Abwehr was, for its part, ready to arm the Vlasovites, to give the Vlasov movement a political role in a prospective new Russia, and did in, in a pragmatic manner, co-operate clandestinely with individual Jews for intelligence purposes.

Thus, although a number of Jewish refugees and some 50 Soviet POWs of Jewish origin were handed over to the Germans, there is no evidence of systematic efforts to transfer Jews into German custody. As far as they are known, the main reasons for handing these people over to the Germans were not their Jewish ethnicity as such. However, because VALPO and minor segments of the Finnish officer corps harboured hostile attitudes towards Jews and communists, these groups were more carefully screened and controlled than other more or less suspicious groups. Jews and communists are therefore more likely to have been selected as potential people to hand over than those of other ethnic and political groups. However, as the total amount of transferred Jews and communists was rather small, the documentation does not support any definitive conclusions.

The nature of the German-Finnish partnership in 1941–44

Much effort has been put into trying to determine the character of the German-Finnish partnership in 1941-44. Official Finnish sources are still inclined to consider the Finnish participation in WWII as a defensive struggle and as a 'separate' or 'parallel' war together with the German war effort against the Soviet Union. The war-time partnership with Nazi-Germany is from this point of view described as a pragmatic, rather than ideological belligerency maintained by brothers in arms (*Waffenbrüderschaft*).

In German historiography the partnership is usually considered to have been a War Coalition, i.e. Finland participated as an independent force in the grand attack on the Soviet Union in the summer of 1941, just like the other German allies Rumania, Hungary, and Italy.

For their own part, the Western allies considered Finland's relationship with Nazi Germany to be by far too close, especially in 1941-42. Great Britain even declared a formal state of war with Finland towards the end of 1941. In 1943-44 the Western allies worked in the background to promote a peace settlement between Finland and the Soviet Union.

The key to understanding the nature of the German-Finnish war-time partnership is to periodize their relationship. Although there was a steady German military presence in Finland between 1941 and 1944, it is possible to distinguish four different phases in German-Finnish relations. These are as follows:

The offensive phase. In the spring and summer of 1941 there existed a stable, specific form of military co-operation between the AOK 20 and the Finnish army in terms of mutual attack and support operations. The Finnish penetration of the Karelian Isthmus and of East Karelia was officially described as a 'War of Compensation' aimed at seizing former Finnish territories ceded to the Soviet Union after the Winter War. The real purpose of the attacks was, however, considerably more far-reaching, and correlated to a high degree with German war aims: a decisive military defeat over the Soviet Army, an overthrow of the Soviet government, a serious weakening of the Russian political entity, the annexation of foreign territories, the driving away of the Slavic population, and a colonization of the former West Russian territories with the victors' protégés.

The offensive phase lasted from the beginning of the war to the fall of 1941. Although the deep Finnish push eastward was a success, the German failures to conquer Leningrad and Murmansk provided to the Finnish High Command an unpleasant reminder of the limits to the capabilities of the German military. Also, the German failure to seize Moscow and the first successful Soviet counter-offensive raised further anxiety among them.

The hesitation phase. The period from late 1941 to the end of 1942 was a time of hesitation for the Finnish High Command. Together the Finnish and German forces had a considerable strength, some 700,000 men, covering over one thousand kilometres of entrenched front lines and field positions running from the Gulf of Finland to the Ice Sea. Especially on the German sectors of the front, the Soviet defence had proved to be unexpectedly stiff, and the successes of the small Finnish units operating in the far North had also been more modest than those on the Southern part of the front. However, intensive offensive co-operation between the Finnish and German forces would probably have made a penetration to the White Sea in the vicinity of Sorokka possible, thus permanently cutting off the railroad connection between Murmansk and Archangelsk. This would have

weakened the strategic positions of the Soviet Army in the far North, and enabled further German and Finnish advances.

Despite the fact that such plans were in fact drafted by the Finnish High Command, the Finnish C-in-C, Field Marshal Gustaf Mannerheim rejected German proposals to take command of the German forces on the northern sectors of the front. The reasons for this hesitancy appear to have been threefold.

Firstly, a Finnish push to the White Sea would not have decided the war in the favour of the German War Coalition, but would have caused Finland similar problems to the ones which were stressing the German forces on Soviet territory in the South, i.e. having an overstretched front and supply lines. Secondly, the Finnish High Command eventually lost its confidence in a German military victory over the Soviet forces, and after the German defeat at Stalingrad in the winter of 1943, reached the inevitable conclusion that Germany would lose the war in its entirety. Thirdly, the Western allies had signalled to Finland that further deep penetrations into Soviet territory would be seen as inappropriate moves with severe political consequences.

The deterioration phase. The period from early 1943 to the summer of 1944 was characterized by the growing divergence of views between the Germans and the Finns. The Finnish government put forth peace probes with the Soviet Union, with the delusional premise that the conquered areas could be used as stakes in negotiating a peace agreement. The Germans were opposed to, and sought to thwart the possibility of a separate peace agreement for the Finns. Simultaneously, the tactical thinking of the AOK 20 became oriented towards a predominantly defensive design, and field positions which were to serve against not only the Soviets, but the Finns as well, were planned and eventually also constructed.

The hostile phase. In the armistice with the Soviet Union 19.9.1944, Finland pledged to intern the German forces in Finland or to drive them away. Despite the fact that German forces tried to unsuccessfully conquer the Suursaari (Hogland) Island in the Gulf of Finland in mid-September, there was initially a mutual understanding on a timetable for a peaceful German withdrawal from Finnish territories. As the tension mounted, Finnish forces successfully attacked German positions in Kemi in the Northern bottom of the Gulf of Ostrobothnia, and the Lapland War started in earnest.

To sum up, the decision of the Finnish government to attack the Soviet Union as a military partner of Germany was made independently in the summer of 1941. Throughout the war, Finland made her own political and military decisions, and the authority of the High Command was at no stage subordinated to German interests. In the spring and summer of 1941, Finland sided eagerly and completely with the German plans for an offensive into the Soviet Union, but significantly enough the Finnish High Command rejected German proposals for more decisive Finnish pushes into encircled Leningrad and the White Sea area – and the Germans had to accept this. The Finnish decision to leave the war in the early fall of 1944 was in contradiction with German expectations, and ultimately ended up causing mutual hostilities.

On the other hand, there was also a substantial degree of agreement between Germans and Finns on the importance of defeating the Soviet Union, and on the reshaping of the political and ethnic structures of Russia. As Finland could wage a war against the Soviet Union only with strong economic and military support from Germany, it became necessary to also come to terms with the German political leadership. Without the supply of food, fuel, and

military equipment from the Germans, Finland had been unable to conduct deep offensive operations in Soviet territory. This situation gave German-Finnish relations a predominantly pragmatic tone. AOK 20 made from the very beginning efforts to make sure its personnel acted in a well-behaved way on Finnish territory, and the Finnish High Command avoided questioning internal German policies and arrangements, even where they did not correspond with Finnish values and standards. Typically, items of contention were either left beyond the scope of cooperation, or their application was postponed.

The post-war repatriation of Soviet POWs and collaborators, the transfer of German POWs and the returned Ingrians

When the war ended in the early fall of 1944, Finland and the Soviet Union agreed on preliminary peace terms that were set down in an armistice in 19.9.1944. In accordance with these terms, Finland repatriated about 42,000 still living Soviet POWs to the Soviet Union, among them a few thousand war-time collaborators as well. These people had cooperated with the Finnish forces in terms of intelligence, sabotage, propaganda, camp management, etc. In the Soviet Union these collaborators were screened and gathered from filtration camps, and used as forced labourers, usually for long periods of time. With a few exceptions they were allowed to return to their families in the early Post-Stalin era in 1955-56. As far as it is known, death sentences were extremely rare, and we have information on only four executions: two Soviet generals, an Estonian defector, and a German spy.

Heimosoturit, the Kinsmen warriors, received categorical punishments, usually 10 or 25 years of hard labour, without passing through the filtration camps.

In addition, the 2,500 or so German POWs were transferred to Soviet custody, and the bulk of them were transported to the Borovitshi Jegla camp in the Novgorod area. The mortality among these German POWs was high in the winter of 1944-45.

In 1943-44, some 60,000 Ingrian Finns who held Soviet citizenships migrated to Finland. Approximately 55,000 of them were returned to the Soviet Union in the end of 1944 and in early 1945. Although it was in theory voluntary for the Ingrian Finns to return, the Finnish authorities enforced the move by organizing transport and travel arrangements. Back in the Soviet Union, the returned Ingrians were deported to the regions of Kalinin, Jaroslav, Novgorod and Pskov, since the Ingrians in general had been in close contact with the occupying Germans in their former home region in the vicinity of Leningrad in 1941-43.

Finnish responsibility

With regards to international law, Finland was responsible for those cases of abuse and inhuman treatment perpetrated against Soviet POWs during the Continuation War, as well as for the mass mortality among POWs in the period of 1941-42, as far as it was caused by the neglect of the basic needs of the inmates.

Finland can also be considered to have a certain responsibility for the German maltreatment of POWs – including severe corporeal punishments and occasional executions – in the North, since Finland was a partner of Germany, and allowed the Germans to use Finnish territory and infrastructure in operating POW slave labour projects. Finland also handed over some Soviet POWs to the Germans without always asking the POWs for permission, or setting any conditions whatsoever on the treatment of the inmates. However, on the

whole, the Finnish authorities paid little or no attention to these issues, as the proper management of the Soviet POWs in Finnish custody caused the authorities more immediate concerns, and turned out to be an almost insurmountable task – in glaring contrast to the situation during the Winter War of 1939–40. Especially during the initial period of the war in 1941–42, Finland did not in the least succeed in following the guidelines and directives on the proper treatment of POWs set out in the Hague Convention of 1907 and the Geneva Convention of 1929, even though the high instance of deaths among POWs was unintentional.

As mass mortality and maltreatment were rampant in the Finnish POW camps, it is not surprising that the policies of the Germans on POWs, which were in some regards laxer and in others more severe, were accepted. Due to bad international publicity in Denmark, Sweden, Switzerland, Great Britain and the US, the Finnish headquarters chose in 1942 to improve conditions on POW camps, which, although still haltingly, better corresponded in 1943–44 to the standards of the international conventions. However, the Finnish authorities consistently considered the treatment of Soviet POWs in German custody to be an internal issue of AOK 20, and apparently no efforts were made to improve the treatment of these POWs.

The camp cemetery in Naarajärvi. – Naarajärven sotavankileirin hautausmaa. *Olli Ingervon kokoelma*

The post-war trials against Finnish war criminals

On the initiative of the Allied Control Commission, eight leading Finnish politicians were in 1945-46 tried and convicted to imprisonment for crimes against peace. These so called war responsibility trials, which have been the focus of much excited attention, have been the subjects of several books, research reports, and document collections, and the convicted have been elevated to the status of innocent scapegoats and patriotic martyrs of the Soviet thirst for revenge.

In the early post-war period, some 1,400 persons were tried by military tribunals for war-time crimes against Soviet POWs. By the end of 1946, altogether 3 049 cases of criminal investigation had been opened by the POW Camp Investigation Board, which had been founded in the fall of 1944. The investigations concerned 4,177 suspected persons, of whom 478 were arrested. 27,000-28,000 persons were heard during the trials, and approximately 55,000 pages of records were produced during the proceedings. Typically, not a single study existed until 2008 of these trials against genuine war criminals, convicted in professional, independent courts; after all, this was an embarrassing and disgraceful episode in Finnish history, which the national establishment has strived to belittle and efface.

As a result of these investigations, 1,381 persons were charged, 723 of whom were convicted and the remaining 658 released. Of the convicted, 107 were officers, 374 sergeants and privates, and 170 employers, bosses and civilians. It was established that the convicted war criminals had committed a total of 42 murders and 342 other homicides. Additionally, seven Soviet POWs had been shot on their own request, and ten POWs had been maltreated unto death. There were 14 cases of caused deaths, 431 other maltreatments, 280 breaches of duty, and 86 other cases of crimes or infringements.

Nine persons were convicted to life sentences, 17 to imprisonment for 10-15 years, 57 to imprisonment for five to ten years, and 447 to imprisonment varying from one month to five years. Fines or disciplinary corrections were levied out in 124 cases.

The POW Camp Investigation Board was dissolved in 1949, but as the trials continued, some new cases were put forwards for investigation in 1947, and the convicted could later make appeals to the Supreme Military Court, and further to the Supreme Court. The last suspect was convicted in 1969.

In addition, the war criminal trials were held at the request of the Allied Control Commission, which arrived in Finland in October 1944, and which was dominated by Soviet officers. For the Finnish establishment the post-war trials against war criminals were experienced as a humiliating and shameful process, and as the establishment tried its best to protect the offenders, many criminals were probably never even investigated, some of the accused were released due to forged documents or juridical sophism, and in general much attention was paid to extenuating circumstances. Furthermore, a considerable number of criminals went into hiding themselves, or sought refuge in Sweden or in other countries.

Nevertheless, in spite of their partial shortcomings, the post-war trials against war criminals were, in retrospect, a cleansing process that benefited Finnish society, as they demonstrated that the Finnish government of the post-war period took a serious attitude towards these war crimes, and, though reluctantly and half-heartedly, was ready to punish her war criminals.

Dosentti Lars Westerlund on Kansallisarkiston tutkimusjohtaja, Helsinki

Lars Westerlund is a Reader and Research Director at the National Archives, Helsinki

Tiivistelmä

Talvi-, jatko- ja Lapin sodan aikana Suomi otti noin 70 000 neuvostoliittolaista ja noin 2 500 saksalaista sotavankia. Lisäksi noin 24 000 neuvostoliittolaista siviiliä internettiin keskitys- ja siirtoleireille pääasiassa miehityksessä Itä-Karjalassa.

Vuonna 2004 Kansallisarkisto käynnisti Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–1955 -tutkimushankkeen. Projektin tarkoituksena on selvittää sodanaikaisia sotavankikuolemia suomalaisilla sotavankileireillä, Saksan kanssa toteutettuja ihmisluovutuksia ja -vaihtoja sekä sodanjälkeisiä luovutuksia ja palautuksia Neuvostoliittoon. Hanke on käyttänyt aineistonaan laajaa kokoelmaa pääasiassa suomalaisia, venäläisiä, virolaisia ja saksalaisia sodanaikaisia ja sodanjälkeisiä dokumentteja. Syyskuussa 2007 projekti julkaisi 23 681 menehtyneen vangin henkilökortit internetissä osoitteessa <http://kronos.narc.fi>.

Sotavankien kuolleisuusaste oli alhainen talvi- ja Lapin sodassa, ja useimmat menehtyneistä olivat joko vakavasti haavoittuneita tai sairaita. Jatkosodan aikana syntyi katastrofi, kun 16 136 neuvostoliittolaista sotavankia kuoli joulukuun 1941 ja syyskuun 1942 välisenä aikana, mikä vastaa 85 % kaikista sotavankikuolemista Suomessa. Suurin osa näistä kuolemista johtui leirien huonoista olosuhteista ja elintarvikkeiden, suojan, vaatteiden ja terveydenhoidon puutteesta.

Noin tuhat sotavankia ammuttiin lähinnä pakoyritysten yhteydessä, mikä vastaa n. 5 % kuolleista vangeista. Pieni osa ampumisista oli varsinaisia henkirikoksia, ja useita tuhansia vankeja pahoinpideltiin tavalla tai toisella. Vankileireillä oli käytössä raipparangaistus, jonka tuhannet vangit joutuivat kärsimään.

Jatkosodan aikana Suomen armeija vaihtoi neuvostovankeja aseveljensä, saksalaisen AOK 20:n kanssa. Suomi luovutti saksalaisille yhteensä 2 270 vankia, minkä lisäksi vuonna 1942 saksalaisille lainattiin 200 vankia muutamaksi kuukaudeksi rakennustöihin. Saksalaiset olivat kiinnostuneita saamaan lähinnä baltteja, Volgan saksalaisia, ukrainalaisia ja kaukasialaisia, jotka suurilta osin rekrytoitiin Vlasovin armeijaan tai muihin Neuvostoliittoa vastaan perustettuihin yksiköihin. Vastavuoroisesti Wehrmacht luovutti suomalaisille yli 2 214 suomensukuista vankia, joita rekrytoitiin Suomen armeijaan heimosotureiksi.

Toisen maailmansodan aikana Suomessa oleskelleet juutalaiset jaetaan kolmeen eri ryhmään: Suomen kansalaiset, joilla oli täydet kansalaisoikeudet, toiseksi pakolaiset, joita saapui Suomeen 1930-luvun lopulla Anschlussin jälkeen sekä kolmanneksi juutalaisyntyiset neuvostosotavangit. Syksyllä 1942 saksalaisille luovutettiin Valtiollisen poliisin aloitteesta ryhmä pakolaisjuutalaisia, joista 12:n tiedetään joutuneen keskitysleirille. Juutalais- ja kommunistin vastaiset asenteet olivat yleisiä valtiollisessa poliisissa, mutta ei ole täyttä varmuutta, että juuri etninen alkuperä olisi ollut syynä juutalaisten luovuttamiselle; suurinta osaa pakolaisjuutalaisista ei kuitenkaan luovutettu saksalaisilla. Jatkosodan noin 64 000 neuvostosotavangista 478 oli juutalaisia. 52

juutalaissyntyisen sotavangin tiedetään luovutetun saksalaisille, mutta ei ole näyttöä, että juutalaisuus olisi ollut motiivina luovuttamiselle.

Saksalainen AOK 20 vangitsi 1941–1944 Pohjois-Suomen rintamalla noin 9 000 neuvostosotilasta. Lisäksi saksalaiset toivat kevästä 1942 alkaen Suomeen 20 000 neuvostoliittolaista sotavankia rakennus- ja metsätöihin. Kaikkiaan AOK perusti noin sata leiriä näitä vankeja varten.

Syyskuussa 1944 solmitun välirauhansopimuksen nojalla Suomi palautti Neuvostoliittoon 42 000 sotavankia sekä muutama tuhat yhteistoimintamiestä. Palautetut yhteistoimintamiehet joutuvat useimmiten pakkotyöhön, ja suurin osa heistä vapautettiin 1955–1956. Kuolemantuomiot olivat erittäin harvinaisia ja vain neljän tiedetään teloitettun. Heimosoturit tuomittiin pakkotyöhön, yleensä joko 10 tai 25 vuodeksi. Lisäksi Neuvostoliittoon luovutettiin noin 2 500 saksalaista sotavankia. Sodan aikana Suomeen saapuneista 60 000 inkeriläisestä Neuvostoliittoon palautettiin noin 55 000. Vaikka palaaminen oli teoriassa vapaaehtoista, Suomen viranomaiset vauhdittivat paluuta järjestämällä kuljetuksia. Palautetut inkeriläiset karkoitettiin Kalinin, Jaroslavin, Novgorodin ja Pihkovan alueille, koska he olivat usein olleet läheisissä tekemisissä saksalaisen miehittäjän kanssa kotialueellaan Leningradin ympäristössä 1941–1943.

Kansainvälisen oikeuden kannalta Suomi oli vastuussa tapauksista, joissa sotavankeja oli kohdeltu huonosti ja epäinhimillisesti sekä vuosien 1941–1942 vankien massakuolemista, sikäli kun vankien perustarpeita ei ollut tyydytetty. Suomen voidaan myös katsoa olleen osasyylinen Saksan sotavankeja kohtaan tekemiin rikoksiin Pohjois-Suomessa. Saksalaiset saivat käyttää Suomen maaperää ja infrastruktuuria riistäessään sotavankeja orjatyövoimana. Suomi myös luovutti saksalaisille vankeja pyytämättä vangin omaa suostumusta, eikä asettanut ehtoja vankien kohtelulle. Suomen viranomaiset eivät juuri kiinnittäneet huomiota näihin seikkoihin, koska Suomen hallussa olleiden sotavankien hoitaminen aiheutti ylitsepääsemättömiä vaikeuksia. Erityisesti sodan alkuvaiheessa 1941–1942 Suomi ei onnistunut alkuunkaan täyttämään sotavankien kohtelusta tehtyjä kansainvälisiä sopimuksia, vaikka vankien suuri kuolleisuus ei ollutkaan tarkoituksellista. Huonon kansainvälisen julkisuuden takia Päämaja päätti 1942 parantaa sotavankileirien oloja. Vuosina 1943–1944 olot vastasivat jo paremmin sopimusten edellyttämiä standardeja.

Välittömästi sodan jälkeen 1 400 suomalaista joutui vastaamaan sotaoikeudessa sotavankeja kohtaan tehdyistä rikoksista. Vuoden 1946 loppuun mennessä oli aloitettu 3 049 rikostutkintaa, jotka koskivat 4 177:ää henkilöä. Oikeuteen haastettiin 1 381, joista 723 tuomittiin. Tuomituista 107 oli upseereita, 374 aliupseereita tai sotamiehiä sekä 170 työnantajia, työnjohtajia tai siviilejä. Tuomitujen katsottiin syyllistyneen 42 murhaan ja 342 muuhun henkirikokseen; oikeudessa oli myös 14 kuolemantuottamusta ja 431 muuta pahoinpitelyä sekä muita rikkomuksia. Yhdeksän tuomittua sai elinkautisen vankeusrangaistuksen, 17 sai 10–15 vuoden rangaistuksen, 57 tuomittiin 5–10 vuoden rangaistukseen ja 447:n tuomio vaihteli yhdestä kuukaudesta viiteen vuoteen. Sakkoja tai kurinpitorangaistuksia annettiin 124 tapauksessa. Viimeinen tuomio sotavankeja koskevassa jutussa annettiin 1969.

Sotarikosoikeudenkäynnit järjestettiin neuvostoliittolaisten johtaman valvontakomission vaatimuksesta. Prosessi oli suomalaisille nöyryyttävä, ja useita rikoksiin syyllistyneitä ei koskaan edes kuulusteltu. Osa syytetyistä vapautettiin kiistanalaisen näytön tai juridisten

muotoseikkojen takia; lieventäviin asianhaaroihin vedottiin runsaasti. Lisäksi huomattava osa rikkomuksiin syyllistyneistä piilotteli tai pakeni maasta.

Jälkikäteen katsoen oikeudenkäynnit sotarikollisia vastaan kaikkine puutteineenkin hyödyttivät Suomea. Suomi osoitti ottavansa sotarikokset vakavasti ja olevansa valmis – vaikkakin innottomasti – rankaisemaan syyllisiä.

Soviet soldiers KIA and MIA in the war against Germany and her allies, 1941–1945

Lars Westerlund – Sergey Ilenkov

The number of casualties suffered by the Soviet Army in the Great Patriotic War of 1941-45 has been the subject of intense discussion after the war ended. Although this article also touches upon the total death toll, its main focus is in examining the basic patterns and distribution of the casualties. The method of research has been to take a small sample from the Russian card systems for casualties in the Central Archive of the Russian Defense Ministry (TsAMO) in order to document and explain the casualty patterns of the Soviet Army. This study seeks answers to the following questions:

what was the total death toll for the Soviet Army in 1941-45?

what was the annual distribution of casualties?

what were the causes of casualties for soldiers Killed or Missing in Action?

how were the casualties distributed between fronts and areas?

how were the losses distributed between the branches of services?

how were the casualties distributed among the nationalities?

what was the significance of deceased female soldiers?

Finally, this study also aims to compare the observations found here with earlier research results.

This study proceeds in a systematic manner: First, earlier conceptions of Soviet casualties will be examined and commented upon. Then, we will examine the card systems for casualties, and the sampling technique used to acquire the data. After this, the various issues mentioned above will be analyzed in light of the gathered data, and the article will end with some conclusions.

In this article the abbreviation KIA refers to soldiers Killed in Action, and MIA to soldiers Missing in Action, whilst POW is used to mean Prisoners of War. TsAMO itself is situated in Podolsk, some 40 kilometers south of Moscow.

Conceptions of Soviet casualties in the Great Patriotic War

Both Soviet and Western researchers have presented, over several decades, different estimates of the Soviet casualties in the Great Patriotic War. The following table provides an incomplete, although enlightening picture of these estimates during the last three decades:

Table 1. Estimates on the casualties of the Soviet Army in WWII

Source	Casualties (n)
A Concise Encyclopedia of World War II (1974) ¹	13,500,000
Iso Focus (1974) ²	13,600,000
Maailma palaa (1975) ³	13,600,000
Boris Uurlanis (1976) ⁴	10,000,000
Jay Robert Nash (1976) ⁵	7,500,000
World War II Almanac (1981) ⁶	13,600,000
Encyclopedia Americana (1982) ⁷	7,500,000
B.V. Sokolov (1988) ⁸	12,000,000
W.I. Kozlow (1992) ⁹	15,000,000
Grigori F. Krivosheev (1993) ¹⁰ – overall KIA and MIA losses	11,474,100
Grigori F. Krovosheev (1993) – irrecoverable losses	8,668,400
The World War II Databook (1993) ¹¹	11,000,000
The Oxford Companion to the Second World War (1995) ¹²	10,000,000
Albert Axell (2001) ¹³	11,000,000
Warfare and Armed Conflicts (2002) ¹⁴	13,180,000
Vadim Erlikman (2004) ¹⁵	10,600,000
Sergey Ilenkov (2004) ¹⁶	13,850,000

1 A Concise Encyclopedia of World War II 1974, Vuorenmaa 1984, 17

2 Iso focus 1974, Vuorenmaa 1984, 17

3 Maailma palaa 1975, Vuorenmaa 1984, 17

4 Uurlanis 1976, Vuorenmaa 1984, 17

5 Nash 1976, 775

6 World War II Almanac 1981, Vuorenmaa 1984, 17

7 Encyclopedia Americana 1982, Vuorenmaa 1984, 17

8 Sokolov 1988, 56–64

9 Kozlow 1992, 164

10 Krivosheev 1997, 290

11 Ellis 1993, 254

12 Demography of the war 1995, 289-290

13 Axell 2001, 246

14 Clodfelter 2002, 582

15 Erlikman 2004, User talk:SuperDeng. http://en.wikipedia.org/User_talk:SuperDeng

The table indicates that there have been rather similar views on the scale of the casualties during the three last decades. In February 1946, the Head of the Soviet state, Josif Stalin, reported the losses of the Soviet Army to be seven million soldiers¹⁷, and this figure was for several decades during the post-war period repeated in books and newspapers. The real figure is, however, likely to be at least double the amount presented in 1946.

The first comprehensive Russian study was published as late as 1993, by Colonel General Grigori Krivosheev – his statistical report dealt with the casualties of the Soviet Army in 1918-1989. Slightly different, enlarged Russian versions of this study were presented in the 1990s and the early 2000s, and a considerably shorter English edition was published in 1997. All these editions provided the figure of 8,668,400 so called irrecoverable Soviet losses, which is to say soldiers Killed in Action, who died of their wounds, of disease, due to accidents etc., or went missing in action and failed to return from captivity.¹⁸ However, from this figure Krivosheev has excluded two large categories of MIAs since they were not irrecoverable losses: First, 939,700 servicemen listed as Missing in Action at the beginning of the war, but who survived and were called up again in the period of 1942-45 once the territory occupied by the Germans was liberated. Second, 1,836,000 Soviet POWs who returned to the Soviet Union from German custody. Together these groups add up to 2,775,700 men – when these are added to 8,668,400, the equation ends up as 11,474,100 casualties.

Krivosheev's calculations give easily the impression of a lesser amount of casualties than the Soviet Army really suffered during WWII. The main expression of this is that the report emphasizes the figure of 8,668,400, and pays little attention to the higher total. Neither is the use of the term recoverable losses entirely convincing. Although Krivosheev stresses the phenomenon of scattered Soviet soldiers and POWs, who eventually rejoined the Soviet Army the war-time significance of strengthening the Soviet forces was only a minor issue. The reason to this is that considerable many of the scattered soldiers and the great bulk of the POWs did not rejoin the Soviet Army until the end of the war in 1945. Thus, the earlier losses were not significantly compensated during the war.

Furthermore, Krivosheev presented large amounts of good statistical data on the campaigns and battles of the Soviet Army, but did not provide comprehensive information on the larger demographic picture. Krivosheev also admitted that the statistical information on the casualties among Privates and Sergeants for the period of 1941-42 was far from as comprehensive as the corresponding information for the years 1943-45. There are also several other deficiencies in the report, and some essential items have been completely ignored.

However, in 2004 the TsAMO Official, Sergey Ilenkov, published an article based on data from previously unused archive collections, arguing that the Soviet casualties were

16 Sergey Ilenkov: The memory of millions of fallen defenders of the Fatherland must not be consigned to oblivion (2006). http://en.wikipedia.org/wiki/User_talk:Kazak/WWII_Casualties

17 Erickson 1994, 256

18 Grif sekretnost sniat 1993, 407, Liodskie poteri SSR v period vrtoroj mirovoi voiny. Sbornik statei 1995, Krivosheev 1997, 290, Krivosheev 2001, 607

considerable higher than Krivosheev's figures had indicated. Ilenkov's own calculations are as follows:

Table 2. Sergey Ilenkov's estimate of Soviet losses in the Great Patriotic War

Category	Casualties (n)
Privates and Sergeants	12,434,398
Officers	1,100,000
Naval personnel (Sailors and officers)	154,771
Internal troops	97,000
Border guards	61,400
Approximated grand total	13,850,000

Ilenkov's information is based on the TsAMO personnel card systems on casualties in the Great Patriotic War. According to this the total casualties of Privates, Sergeants and Officers exceed 13,5 million. It is worth noting that Ilenkov in his calculation included three groups not noted by Krivosheev: Naval personnel, Internal troops and Border guards with a total of some 300,000 losses. These groups were a part of the Defence forces of the Soviet Union (VS SSSR), although not belonging to the Soviet Army.

The casualty figure presented by Ilenkov outnumbers Krivosheev's total by 2,375,900 men compared to the amount of overall losses (11,474,100), i.e. 20,7 %. Compared to the amount of irrecoverable losses (8,668,400) the difference is even 5,2 million, i.e. 45,2 %. As the card system is likely to be somewhat, although not quite adequate in terms of how comprehensive it is, it is by far more reliable than Krivosheev's account.

The TsAMO card system on KIAs and MIAs

The Soviet Headquarters had two different methods of counting military losses during the Great Patriotic War. First, the individual fronts (Army Groups) such as the Karelian Front, the Leningrad Front, the Volkhov Front, the two Baltic Fronts, the Western Front, the Belorussian Front and the four Ukrainian Fronts, provided the Headquarters with statistical information on battle losses and other casualties. Similar reports came from the independent armies, fleets, military districts, the Central Military Medical Directorate – Krivosheev used this information together with other war-time reports for his study.¹⁹

Second, the Headquarters founded in early July 1941 a Bureau for registering the casualties by name. These persons were registered on the basis of the information provided by the war

19 Krivosheev 1997, 84

commissariats of the local soviets. However, due to the chaotic situation on the front, a full account of the losses was not possible during the first war years in 1942-43. In order to get a full picture of the personnel losses, the casualty card systems have been continually added to over 67 years. Originally, one Bureau that operated under several different names registered the casualties among the Privates and Sergeants, and in June 1943 another Bureau was founded for tallying the losses among the officers. The registering bodies also changed their names several times during the post-war period, and their card systems and their related archives were transferred to TsAMO in 1965.

Several sources have been used to form the card systems and later on add to them. The main sources are as follows:

the reports and records of the field army units

the reports of the local military commissariats in charge of recruitment

systematic inquiries in 1949 among the relatives of the KIAs and the MIAs

German records on Soviet POWs captured in 1944 and 1945

list of servicemen who died from wounds in hospitals, medical battalions, and other treatment facilities, received in 1993 from the Museum of Military Medicine in St. Petersburg

The TsAMO card system contain an estimated total of about 16 million personnel cards. The personal losses of the Soviet Army were systematically registered in the war commissariats of the local soviets provided that the persons were summoned to arms. This means that the poll information provided by the war commissariats is generally comprehensive. Some properly enlisted soldiers, later becoming KIAs and MIAs, are missing because the documents of the local war commissariats were destroyed or disappeared. However, the number of such persons is not likely to be particularly significant.

Some of the persons registered there have two or even more cards, and there could altogether be a couple of million double cases. However, the card system is in strict alphabetic order and as Ilenkov made his calculation in 2004 it was possible for him to exclude the influence of double cards.

Penal and executed Soviet soldiers

There are personal cards also for penal and executed Soviet soldiers in the TsAMO card system as also these persons were initially registered as called up by the local war commissariats. As one of the ideas in deploying penal battalions (shtrafnye podrazdeleniya) at the front was that the soldiers would have an opportunity to expiate his crime with his own blood, his family was given pension and other social compensations if he was killed in action. If such a soldier was wounded in the struggle he got treatment in a war hospital or a medical battalion and was released from further duty in the penal battalion.

However, penal and executed soldiers are not registered comprehensively although they are not as such missing in the TsAMO card system. It has been estimated that the card system

contain information on 45,000-50,000 deserters, 12,000-12,500 soldiers convicted to labor camps, 60,000 executed and 65,000, who went to the enemy side. All these figures can be considered to low.

Due to other sources there were altogether 442,700 soldiers in the penal battalions. This number includes possibly also the soldiers of the so called storm battalions (shtrafnye batal'ony). So far no figure has been published on the losses in the penal units, but casualties were extremely high as they were often used as mine clearers, assault troops, or for last line defenses without hope of return.²⁰ The scale of death rate could have been for instance $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{3}$ or $\frac{3}{4}$, and this would mean corresponding casualty figures of some 220,000, 300,000 or 330 000 penal soldiers (shtrafniki) – in any case a considerable number. There are, however, indicators that the number of casualties in the storm battalions were considerably lower.

The precise number of executed Soviet soldiers is still unclear. In 1941-45, Soviet military tribunals convicted a total of 170 000 soldiers to death as deserters, defectors, or collaborators; supposedly the bulk, if not all of these, were executed.²¹ However, this figure covers only those convicted in tribunals. A greater number were executed or simply shot on the spot – just the NKVD executed some 198 000 soldiers during the war.²² As the Army officers also shot insubordinate soldiers, the number of executed or shot Soviet soldiers is likely to be considerable higher than 200,000 or so.

The partisan and militia losses

There are no card for partisans and militias in the TsAMO card system as these persons did not belong to neither the Soviet Army nor the Defence forces of the Soviet Union. However, also the personal losses of these deserve to be notified because the partisans and the militias were partly instructed by the Soviet Army and generally supported the Soviet Army against the German invaders and her Allies. Nevertheless, the German also used some anti-partisan units composed of Soviet citizens.

The losses among the partisans in the operations against the Germans have been estimated to be around 250,000, and the militia losses some 150,000, although these were not regulars who were recognized as combatants in the sense of the 1907 Hague Convention on land warfare.

The random sampling of personnel cards for the study

When preparing for the study, we decided to take a sample of 287 personnel cards for Privates and Sergeants, and a corresponding sample of 154 cards for officers. These small samples represent only a microscopic portion of the total number of personnel cards – 0,0019 % of the Privates and Sergeants and 0,014 % of the Officers. The sample is thus

20 Erickson 1994, 262, The Oxford Companion to the Second World War 1995, 873, Overy 1997, 158-159, Glantz 2005, 570-576, Merridale 2005, 136-137, 174-176

21 Naumov-Rezin 1998, 336

22 Davies 2006, 99

extremely limited and will not enable the study to cover the full complexity of the topic, but we nevertheless expect it to be able to cast light on essential issues concerning the casualty figures and distribution of losses of the Soviet Army.

The selection of the personnel cards was carried out in two steps. First, the name database of the National Archives in Finland on 19 085 deceased Soviet POWs in 1941–44 was used as an information source on the distribution of the initial letter of the surnames. In this way we could see that the portion of surnames with A as the initial letter was 4,9 %, B 7,3 %, V 3,8 %, G 5,6 % etc.

Second, the total of 287 + 154 personnel cards was picked from the TsAMO card systems, with cards taken from the sections for each surname initial in the same proportion as that found in the distribution of surname initials in the name database. The cards were picked without checking or controlling the information on them in any way, and the only principle for copying the cards was the distribution of initial letters. Thus, the sample of personnel cards is genuinely arbitrary.

Generally the TsAMO distribution between Privates and Sergeants and Officers was approximately 1:0,1 but the similar relation between the corresponding card samples is 1:7,4. This means that the relative representation of the Officer card sample is much higher than concerning Privates and Sergeants. The reason to this divergence is that it was estimated that also the Officers sample must have a sufficient base of cases, i.e. contain at least 150 cards.

The annual distribution of losses

Both the personnel cards of the Privates and Sergeants (n=287) and the officers (n=154) contain full information on the year of death. These losses are distributed by year as follows:

Table 3. The annual distribution of losses (%)

Year	Privates and Sergeants	Officers	Difference
1941	13,3	26,0	- 12,7
1942	29,7	21,4	+ 8,3
1943	25,9	29,9	- 4,0
1944	23,1	16,9	+ 6,2
1945	8,0	5,8	+ 2,2
Total	100,0	100,0	

The figures in the table generally indicate a fairly even distribution of losses between the various years, when we take into account the fact that there were only six months of war in 1941, and four in 1945. However, several features in the table raise concerns. How is it

possible that the losses of the Privates and Sergeants would have been only 13,3 % in 1941? And why, on the contrary, is the corresponding portion of the officers so high, or 26,0 %, i.e. almost twice the portion of the Privates and Sergeants?

If the number of casualties among the Privates and Sergeants, was as Sergey Ilenkov suggests, 12,4 million, 13,3 % of this amount would mean 1,6 million KIAs and MIAs. This is, however, impossible as the Privates and Sergeants of the Soviet army suffered at least 2,934,590 casualties in 1941.²³ If the casualty portions for Privates and Sergeants for 1941 and 1942 in table 2 are added together, the combined losses represent a portion of 43 %, which would represent 5,3 million casualties, provided that the total number of casualties was 12,4 million. This figure is rather close to the number of casualties for Privates and Sergeants reported by Krivosheev for the years 1941-42, i.e. 5,937,545 servicemen lost. However, it must also be established that the miniscule card sample serves as an imprecise instrument of measurement. Thus, the irregularities may also reflect the inability of the card sample to register detailed, balanced data.

These observations make three suppositions possible. First, as the registration of casualties was incomplete especially in 1941-42, a minor part of the losses is still unaccounted for. Men called up in 1941 were killed as well as captured, although there was not enough time to put them on the listed strength. Second, due to accounting problems, it is possible that a small part of the casualties of 1941 was registered with a delay, and recorded to have erroneously occurred in 1942 or later. Third, we can assume that the estimated death rate of the Privates and Sergeants shown above is lower than the real one, due to the fact that the cards of most of the executed deserters and KIAs among the penal units are missing from the card system used for this study.

Provided that the casualties of the officers were 1,1 million, 26,0 % of this would be 423,000 officers. This is, however, an elevated figure, considering that the real number was probably close to 203,083, which represents only 22,6 % of the 898,718 officer casualties in 1941-44 reported by Krivosheev.²⁴ Thus, it can be concluded that the sample of TsAMO personnel cards is not quite accurate, since the sample produced a portion of 26,0 % among officers in 1941, i.e. 3,4 % lower than the corresponding figure from Krivosheev. However, as already emphasized, the Krivosheev account is far from indisputable, although his information in this case is probably closer to the real situation.

The following table contains Krivosheev's figures for the annual casualties of the Soviet Army, based on a total of 11,273,026 casualties.²⁵

23 Krivosheev 1997, 94

24 Krivosheev 1997, 94

25 Krivosheev 1997, 94

Table 4. Krivosheev's figures for annual casualties 1941-45 (%)

Year	Privates and Sergeants	Officers	Difference
1941	28,3	22,6	+ 5,7
1942	29,0	28,4	+ 0,6
1943	20,3	22,5	- 2,2
1944	15,4	18,3	- 2,9
1945	7,0	8,1	- 1,1
Total	100,0	100,0	

When these figures are compared to the results of the TsAMO card samples, a few significant observations can be drawn.

Concerning Privates and Sergeants, the big picture is fairly similar, with two exceptions. First, Krivosheev's portion of casualties for 1941 is 28,3 %, in contrast to the card sample's result of 13,3 %, the difference being 15,0 %. Second, the casualty portions for the years of 1942-43 in Krivosheev's study are respectively 5,6 % and 7,7 % lower than those in the card sample. The already suggested explanation to these differences is that a part of the losses of Privates and Sergeants in 1941 was not registered until 1942. However, it is likely that that the divergences also to some degree reflect the insufficient capacity of the card sample to measure data details.

Thirdly, concerning the casualties among the officers, the differences are less marked. The only remarkable divergence concerns the years of 1942-43. Krivosheev's total for 1942 is 7,6 % higher, and for 1943 7,4 % lower than the results of the TsAMO card sample. The reasons for these differences can partly be differing registration routines, and partly the weakness of the TsAMO card sample.

The Cause of casualties

The information in the cards concerning the cause of casualties among both Privates and Sergeants (n=270) as well as officers (n=154) is quite rich. The causes of casualties were as follows:

Table 5. The Cause of casualties (%)

Fate	Privates and Sergeants	Officers	Difference
KIA	44,4	41,6	+ 2,8
Died of wounds	10,7	15,6	- 4,9
MIA	35,2	37,7	- 2,5
Captured	7,8	-	+ 7,8
Died of disease/sickness	1,5	-	+ 1,5
Other	0,4	2,6	- 2,2
Information missing	-	2,6	- 2,6
Total	100,0	100,0	

The table suggests that some 40 % of Privates and Sergeants and officers were killed in action, and thus the distribution of KIAs was quite even in both groups. Provided that the number of perished Privates and Sergeants was 12,4 million, 44,4 % would amount to approximately 5,5 million KIAs. For the officers, 41,6 % would amount to about 458,000 men. However, almost 11 % of the Privates and Sergeants, and 15 % of the officers died from their wounds. When these figures are added to the KIAs, this would amount to 6,8 + 0,6 million, or a total of 7,4 million KIAs. The real number of KIAs was indeed somewhat higher, since some of the MIAs were killed in action. As Krivosheev estimates that 500,000 of the MIAs were killed on the battlefield²⁶, the total number of KIAs would be approximately 7,9 million.

We can deduce from Krivosheev's data that he believed at least 6,684,000 Soviet soldiers to have been Killed in Action or to have died of their wounds, whilst a total of 4,050,000 became POWs.²⁷ Out of a total of 11,285,057 soldiers – since the losses of the border and internal service troops are excluded from this calculation – this would mean 59,2 % KIAs, 36,0 % POWs and a remainder of 4,8 %, who died of diseases, due to accidents, or who were sentenced to be executed.

43 % of the Privates and the Sergeants in the TsAMO card sample were either MIA or taken captive. If there were a total of 12,4 million soldiers, this would mean approximately 5,2 million MIAs and captured. Correspondingly, 37,7 % MIAs among the officers amounted to 415,000 men. The total number of MIAs and captured would then be approximately 5,6 million. As at least 0,5 million MIAs were killed on the battlefield, this reduces the figure to 5,1 million. This would not be too far from the German figure for Soviet POWs in German custody, 5,7 million, with regard to the fact that it includes not only servicemen, but also members of formations under civil administrations such as railways, sea-going and river fleets, defense construction, civil aviation, communication,

26 Krivosheev 1997, 236

27 Krivosheev 1997, 86, 236

healthcare etc. On the other hand, Krivosheev estimates the number of real Soviet soldiers captured by the Germans and her allies to have been only 4,059,000, i.e. 1,7 million less than the German figure. As Krivosheev generally presents incomplete numbers, the real figure could have been higher.

To sum up, provided that the number of KIAs among Privates and Sergeants and officers was altogether 7,9 million, the number of POWs some five million, and 0,5 million service servicemen died due to diseases, the total number of losses would be a little below 14 million, i.e. the death toll suggested by Ilenkov. This would also mean that the portion of KIAs would be approximately 57 %, that of the POWs about 38 %, and the rest 5 %, i.e. these figures are very close to the corresponding portions of casualties that can be deduced from Krivosheev's report.

Deceased POWs are transported to the camp cemetery in Naarajärvi. – Kuolleita vankeja viedään haudattavaksi Naarajärven sotavankileirillä. *Olli Ingervon kokoelma*

The scope of disease losses

The TsAMO card sample indicates that 1,5 % of the casualties among Privates and Sergeants who died due to sickness or diseases, and no correspond information is provided on the officers. Out of a total of 12,4 million casualties, this would be 186,000 Privates and Sergeants. Correspondingly, Krivosheev gives the number of 267,000 Privates, Sergeants and Officers who died of due to diseases and sickness.²⁸ Of a total of 11,2 million losses, this would be approximately 2,4 %. These figures differ considerable from the information in a Finnish war-time intelligence report, which probably is of German origin. The report is dated 29.4.1944 and analyses the manpower resources of the Soviet Army. It states that 2,0 million Soviet soldiers died of diseases in the period of 1939-43, i.e. an approximate annual death rate of 0,5 million soldiers.²⁹

This report is without a doubt exaggerated, as intelligence reports on enemy losses generally tend to be, but the figure of 2,0 million deaths due to diseases can hardly be baseless. In other aspects the report makes a rather reliable impression, since it establishes that 43,0 million Soviet soldiers had been mobilized, 6,5 million had so far been killed in action, that the number of captured Soviet POWs was 5,8 million, and that the losses of the Soviet army against Finnish forces were 0,5 million soldiers. All these figures seem to be at least slightly overestimated. During the entire Great Patriotic War, the Soviet Union mobilized perhaps a total of 41 million soldiers. At that point, the number of Soviet soldiers killed in action was perhaps 5,5 million, and the number of Soviet POWs around five million. In the Finnish Winter War, the death toll of the Soviet Army was around 150,000 soldiers, and the losses against Finnish forces in 1941-43 were perhaps 250,000 soldiers, i.e. a total of 0,4 million.

Thus, the two million soldiers reported to have perished of diseases is also likely to be exaggerated to some degree, but the difference to the number presented by Krivosheev is still remarkable large. Also the difference between the result of the card sample and Krivosheev's information is considerable. As a whole the question of the scope of the disease losses can be considered unclear and would deserve further research efforts.

The Fronts

The card sample has information on the burial places of 139 Privates and Sergeants and 56 officers, representing 48,6 % and 36,4 % of the total samples. As these portions are small, the information on burials can, at most, only give a fragmented and incomplete picture of the distribution of casualties between the different fronts. The burial places are registered in the cards as geographical sites or regions, and these places have been presented as parts of larger areas for Privates and Sergeants as well as officers. These larger areas are for the most part fairly enormous: The three connecting areas of Leningrad, Moscow, and

28 Krivosheev 1997, 89

29 Puna-armeijan ihmisvarat 29.2.1944. Päämaja. Tiedusteluosasto. A.O. Väänäsen kokoelma. PK 1830/21, The War Archives

Stalingrad cover the whole Russian continent from the Baltic Sea in the north to the Black Sea in the south.

The results are as follows:

Table 6. The distribution of losses between the fronts

Area	Privates and Sergeants	Officers	Difference
Leningrad area	10,5	7,1	+ 3,4
Moscow area	9,8	5,8	+ 4,0
Ukraine	7,0	9,7	- 2,7
Stalingrad area	3,5	3,2	+ 0,3
Byelorussia	3,1	0,7	+ 2,4
Trans-Caucasia	1,0	-	+ 1,0
Karelia	0,4	-	+ 0,4
Rear	1,0	1,9	- 0,9
Baltic	5,0	3,2	+ 1,8
Poland	3,5	1,9	+ 1,6
Hungary	0,7	0,7	-
Chekoslovakia	0,7	-	+ 0,7
Moldavia	0,4	0,7	- 0,3
Germany	2,1	0,7	+ 1,4
Other	-	0,7	- 0,7
Missing information	51,4	63,6	+ 12,2
Total	100,0	100,0	

Due to the fragmented information in the table, no meaningful comparisons can be drawn from the distribution of casualties among the different fronts. However, the table enables three general observations: First, a few large areas appear to have been the main regions where casualties occurred: the Leningrad area, the Moscow area and Ukraine. Also, had the cards provided full information for all the casualties, these same areas would probably still show up as the ones with the most casualties.

Second, the differences between the individual fronts among Privates and Sergeants and the officers seem to be rather small, and third, the total proportions seem to be fairly well balanced.

Branches of services

Information on branch of service is available for 202 Privates and Sergeants and 146 officers, representing 70,4 % and 94,8 % of the personnel cards within the respective corps. The branches of services are as follows:

Table 7. Distribution of losses between the branches of service (%)

Branch of service	Privates and Sergeants	Officers	Difference
Infantry	65,2	66,2	+ 1,0
Rifle units	61,0	50,0	- 11,0
Specialized units	4,2	15,6	+11,4
Armor	0,4	6,5	+ 6,1
Artillery	1,4	7,8	+ 6,4
Light mortars	0,4	1,3	+ 0,9
Cavalry	1,1	1,3	+ 0,2
Intelligence	-	2,6	+ 2,6
Signaling and communications	0,7	2,6	+ 1,9
Transport units	1,1	3,3	+ 2,2
Air force	0,7	4,5	+ 3,5
Information missing	29,6	5,2	- 24,4

According to the information in the table, 65,2 % of the casualties among the Privates and Sergeants occurred in the infantry. However, as information on the branch of service is missing in the cards in almost 30 % of the cases, it can be supposed that the bulk of these cards in particular belonged to infantry servicemen. Krivosheev has, for 1943-45, estimated the losses of the Soviet army to have had a distribution of 86 % for the rifle units, 6 % for armor troops, 2,2 % for the artillery, and 0,29 % for the Air force.³⁰ Thus, the portion of the infantry in the card sample is likely to have had a real rate of 80-90 %.

The overriding feature of the casualties among the officers is the comparatively very high portion of specialized men. Although the nominal portion of infantry losses in the card sample is 65,2 % for the Privates and Sergeants and only slightly higher for the officers, 66,2 %, the portion of specialized infantrymen for officers is 15,6 %, whilst the same rate for servicemen is only 4,2 %. Furthermore, the officers have relatively higher losses in

30 Erickson 1994, 261

several other specialized branches of services. In the armor troops the portion of officer casualties is 6,5 %, but only 0,4 % for servicemen. The explanation to this is that an officer generally commanded a tank and that the ratio between commanders and crew was usually 1:2 or 1:3. As the Soviet Army lost a total of 96,500 tanks, this would indicate a death toll of about 70,000 officers and some 130,000 other crew members, provided that 2/3 of the tank crew did not survive the annihilation of the individual tanks. Out of 12,4 million, 100,000 crew losses would amount to about 1,0 %. Out of 1,1 million casualties among officers, 75,000 tank commanders lost would be about 6,8 %.

For the servicemen, the total portion of casualties among artillery and mortar personnel is 1,8 %, but for the officers 9,1 %. This pattern can be explained by the fact that officers generally acted as fire directors in very advanced positions. As the mortality rate among fire directors is usually extremely high, a considerable number of artillery officers are likely to have perished, whilst the death rate among the gunners in the rear of the front was generally much lower. Also, the portion of officer casualties in the signaling and communication and transport corps was relatively higher than that of the servicemen. The explanation here is likely to have also been a higher degree of exposure to hostile fire.

In the branches of intelligence and aviation, the card systems provides for casualties only among officers, because the intelligence personnel as well as the aircraft crews were mainly composed of officers.

The nationalities

In the selected cards there is in the bulk of the cases full information on the national and ethnic background for both the Privates and Sergeants as well as for the officers. However, in some of the cards this information is missing. In these cases the nationality of the person has been estimated on the basis of the name and the birth place. In this way a nationality background has been recorded for as well every Private and Sergeant (n=287) as every Officer ((n=154). This method is fairly reliable although not entirely certain as a few of the estimated cases possible can be erroneous.

The results are as follows:

Table 8. The distribution of losses between nationalities and ethnic groups

Group	Privates and Sergeants	Officers	Difference
Great Russian	51,9	80,5	- 28,6
Byelorussian	2,1	2,6	- 0,5
Ukrainian	21,6	12,3	+ 9,3
Polish	0,4	-	+ 0,4
Lithuanian	0,4	-	+ 0,4
Latvian	-	1,3	- 1,3

Estonian	0,7	-	+ 0,7
Jewish	1,0	-	+ 1,0
Azeri	2,1	-	+ 2,1
Uzbeki	2,1	-	+ 2,1
Tatar	2,8	2,6	+ 0.2
Bashkir	1,0	-	+ 1,0
Kazak	3,5	-	+ 3,5
Tajiki	1,0	-	+ 1,0
Georgian	2,8	-	+ 2,8
Mordvinian	1,4	-	+ 1,4
Moldavian	0,7	-	+ 0,7
Udmurt	0,4	-	+ 0.4
Kirgizi	0,4	-	+ 0,4
Lezgian	0,4	-	+ 0.4
Buriat	0.4	-	+ 0.4
Armenian	1,4	0,6	+ 0,8
Turkmenian	0,7	-	+ 0,7
Other	0,7	-	+ 0,7
Total	100,0	100,0	

The general national and ethnic distribution of Soviet citizens was, according to the 1938 census, 50,6 % Great Russians, 20,3 % Ukrainians, 3,1 % Byelorussians, and 26,0 % other minority nationalities and ethnic groups.³¹ The distribution of nationalities in the sample of Privates and Sergeants corresponds very well to this pattern: 51,9 % of them were Great Russians (+ 1,3), 21,6 % Ukrainians (+ 1,3), 2,1 % Byelorussians (- 1,0 %), and 24,4 % from other nationalities and ethnic groups (- 1,6 %). This suggests that Great Russian and Ukrainian servicemen were mobilized just slightly more into the popular ranks of the army than those belonging to other nationalities.

However, among the officers corps there was a significant over-mobilization of Great Russians, as their portion exceeded that of Great Russians among servicemen by 28,6 %, and the mathematical demographic portion of Great Russians in relation to the total Soviet population by 29,9 %. However, it is also possible that some representatives of national minorities have used Russian names or reported themselves as Russian. The amount of such cases is, however, probably not big.

31 The entry "Venäjä" in Iso tietosanakirja 1939, 174

Thus, it seems as the High Command of the army relied very heavily on the Great Russian officers, while at the same time the loyalty of the representatives of the other nationalities and ethnic groups was obviously to a great extent considered suspect. With the exception of Byelorussians and Latvians, this pattern occurs among all the other nationalities: the portion of Ukrainian officers was 12,3 % (- 9,3 %), and that of the other nationalities and ethnic groups 4,5 % (- 19,9 %).

According to Krivosheev's study, 60,6 % of the Soviet KIAs and MIAs were Russians, 15,9 % Ukrainians, 2,9 % Byelorussians, and 20,6 % representatives of other nationalities and ethnic groups.³² This observation suggests that especially the Great Russians were deployed to the fronts, and that the other nationalities and ethnic groups were correspondingly under-represented. It is, however, also possible that some members of these minorities have reported themselves as Great Russians in the subscriptions. These observations were made on the basis of the sample, which reflects the larger demographic pattern of the Soviet army, and not as in Krivosheev only the victims of campaigns and battles, which accounts for the differences in the two studies.

Female soldiers

Three of the 287 cards for Privates and Sergeants belong to female soldiers. If the number of casualties among Privates and Sergeants really was 12,4 million, the portion of females among them would be approximately 130,000 KIAs and MIAs. Would this be a reasonable figure? Obviously it would. The number of women assigned to active service in the Soviet army was at least 490 235.³³ The female combatants were designated to the medical service, the signal forces, the road service, and to serve as snipers, aviators, and other specialists. It was the severe manpower shortages caused by the huge casualties of 1941 and 1942 that made it necessary to mobilize females into service.³⁴

No casualty figures have been presented for the female combatants and non-combatants in the Soviet army, but Krivosheev says that many of them did not return from the war. If there were 130,000 female KIAs and MIAs, this would amount to a total casualty rate of approximately 26 %.

Soviet KIAs and MIAs in the war against Germany and her allies

What new knowledge has this article produced? To sum up:

1) The method. The sample of cards is so extremely modest that it does not possess the capacity to adequately cover all aspects of the casualties suffered by the Soviet Army. As chance has either enlarged or belittled individual features, the gathered data is likely to be somewhat unreliable when it comes to specific details. However, concerning the basic structures, the main patterns, and the big picture, the observations are probably more or less accurate, and reflect the essential features of the scope and distribution of casualties. Thus,

32 Glantz 2005, 604

33 Erickson 1994, 270

34 Zenskaia voennaia sudba 1995, Glantz 2005, 551-552

the quantitative research method seems to have worked fairly well, in spite of the very limited scope of the TsAMO card sample.

2) The total casualty toll. The card sample cannot, as such, provide information on the total amount of Soviet casualties. However, the information gleaned from the sample matches Sergey Ilenkov's casualty figures quite well. The only significant discrepancy is the low portion of KIAs among the Privates and Sergeants in the card sample for 1941. As the difference seems to could be explained as being partly due to poor registration routines and partly due to the limited card sample, this can hardly raise any major objections.

3) The TsAMO card systems. The study has brought new, significant, and useful information on the features and qualities of the TsAMO card systems. Although the TsAMO card systems provide a more adequate picture of the total casualty toll, it must, however, be established that it is a document source completely lacking an analytical structure. The card systems contain a huge amount of standardized raw data that has not been prepared or organized for research, although it enables handy searches by name. Indeed, it is possible to use the card systems for different studies, but this will require the formulation of data samples and reorganization of the information in the individual cards. Thus, the Krivosheev report is, in spite of its limitations, much more suitable for statistical analysis, as it contains an abundance of organized data. However, if Krivosheev's report were to be used in combination with the TsAMO card systems, it would be possible to establish new and significant information on the different trends and structures of distribution of the casualties suffered by the Soviet Army.

4) The annual distribution of casualties. The knowledge gained on the distribution of casualties during individual years of the war seems to merely confirm earlier research results. Thus, the observations in the article do not much differ from the information on the annual distribution of casualties presented in Krivosheev's report. From the beginning of the war to its end, the casualties were consistently both extremely high, as well as fairly evenly distributed between the individual years of the war, although the most significant losses occurred in its initial period. The casualties were also rather evenly distributed between the Privates and Sergeants and the officers.

5) The types of casualties. This article also confirms already known patterns of the types of casualties suffered. Thus, it does not provide much new knowledge on the character of the losses and their specific distribution: it seems that 57-59 % of casualties were KIAs, 36-38 % MIAs captured as POWs, while approximately 5 % died of other causes. However, the number and portion of soldiers who died of diseases and sickness must be considered unclear.

6) The distribution of casualties between the fronts. The observations of the article concerning the distribution of casualties are necessarily the most lacking. As the registration of burial places is fragmentary in the card systems, this information is of little significance. A larger sample of cards would produce more extensive information, but would not produce a comprehensive and final picture.

7) Casualties and branches of services. This article provides a somewhat more differentiated picture than Krivosheev's report, when it comes to the distribution of casualties between the different branches of service. These observations clearly show the relatively high degree of specialization within the officer corps.

8) Casualties and nationalities. The distribution of casualties between the different nationalities points, on the basis of the card sample, to the fact that the war effort mobilized the Great Russian to a greater degree than the minority nationalities and other ethnic groups. Although the losses of the Privates and the Sergeants mainly reflected the demographical patterns of the Soviet Union, the casualty portion of the Great Russians was probably slightly higher than among the other nationalities. However, a significant observation is the extraordinary high amount of Great Russians among the officer corps – and the correspondingly rather low portion of members of minority nationalities. While the demographic portion of Great Russians in the Soviet Union was equal to slightly over half the population, 4/5 of the officer corps were composed of Great Russians. The Krivosheev report pays no attention to this remarkable phenomenon.

9) Female warriors. The article suggests that a quarter of the female soldiers recruited into the Soviet Army perished, although this observation must be considered uncertain.

Camp inmates in the Viipuri area. Their suits are marked with POW signs. – Vankeja Viipurin tienoilla. Pukuihin on maalattu vankitunnukset. *Kansallisarkisto*

The amazing Soviet recovery ability

Finally, a significant observation gleaned from the sources is the amazing recovery ability of the Soviet army. The annihilating, merciless German assault into the Soviet heartlands in 1941-42 caused the Soviet army devastating losses. In the initial phase of the war, almost all Soviet fronts broke as several million of Soviet soldiers were killed in action, encircled, and imprisoned. Just in 1941, about 20,000 tanks and 8,000 aircrafts were lost. Simultaneously, half of the Soviet steel and coal output, the fertile grain regions of Ukraine, and the food producing Western steppes were taken over by the German invader.

At least hundreds of thousands of deserters aggravated the situation, with a total of 1,2 million POWs in German custody eventually joining the Germans as defectors and collaborators. The catastrophic situation forced the Soviet High Command to institute a very harsh disciplinary policy: a firm and exhaustive mobilization of all available manpower, ceaseless military drills, and en masse executions of deserters and defeatists were carried out, while hundreds of thousands of insubordinate soldiers were forced into lethal service in the numerous penal battalions.

Little attention has been paid in Western studies to the sources and mechanisms of the remarkable revival of Soviet military power and economic capacity, which after many months of repeated, overpowering losses, enabled the Soviet Army to first contain, then drive back, and finally defeat the German invader on the battlefield. In spite of the catastrophic casualties and the precarious military situation, Soviet society managed to gather new strength, and succeeded in training a formidable number of fresh cohorts to compensate for its previous losses. Thus, the Soviet Army not only succeeded in maintaining its vigor, ability to resist, and attack ability, it even improved its military quality and skill.

This large-scale recovery is without parallel in the history of warfare, and is obviously closely connected to the grim casualty toll during the first years of the war. Although the Germans were initially greeted as liberators in many places, the illusions of Soviet population eventually faded away as the citizens experienced the repressive and destructive German occupational policy. The true source of the great Soviet recovery ability was to be the popular realization that a patriotic attachment was the main way of escaping a long-term German enslavement. To sum up, the barbaric German rule united different layers of the Soviet population, bringing them together in the exercise of a stiff self-discipline, devotion to duty, and self-sacrificial support of the rough-handed Soviet leadership in the war effort.

Dosentti Lars Westerlund on Kansallisarkiston tutkimusjohtaja, Helsinki

Lars Westerlund is a Reader and Research Director at the National Archives, Helsinki

Sergei Iljenkov on eversti (evp) ja Venäjän federaation puolustuvoimien arkistopalvelujen entinen johtaja, Podolsk, Venäjä

Sergey Ilenkov is Colonel (retired) and the former Director of the Archival service of the Defence forces of the Russian federation

Literature and sources

Archives

The Central Archive of the Defense Ministry of the Russian Federation (TsAMO)

The card systems of officer and Private and Sergeants KIAs and MIAs

The War Archives (Finland)

The personal archive of A.O. Väänänen. PK 1830/21.

Internet

Ilenkov, Sergey Aleksandrovich: The memory of millions of fallen defenders of the Fatherland must not be consigned to oblivion (2006):

http://en.wikipedia.org/wiki/User_talk:Kazak/WWII_Casualties

User talk: Super Deng. http://en.wikipedia.org/wiki/User_talk:SuperDeng

Literature

A Concise Encyclopedia of The Second World War. By Reid. A. Ipswich 1974

Axell, Albert: Russia's Heroes. New York 2001

Clodfelter, Michael: Warfare and Armed Conflicts. A Statistical Reference to Casualty and Other Figures, 1500-2000. Jefferson, North Carolina 2002

Davies, Norman: Europe at War 1939-1945. No simple victory. London 2006

Demography of the war. Article in The Oxford Companion to the Second World War. Ed. By I.C.B. Dear. Oxford 1995 p. 289-292

Ellis, John: The World War II Databook. The Essential Facts and Figures for All the Combatants. London 1993

Erickson, John: Soviet War Losses. Calculations and Controversies. Article included in Barbarossa. The Axis and the Allies. Ed. By John Erickson and David Dilles. Edinburgh 1994 p. 255-277

Erlikman, Vadim: Poteri narodonaseliniia v XX veke. Spravochnik. Moskva 2004

Glantz, David M.: Colossus Reborn. The Red Army at War, 1941-1943. Kansas City 2005

Grif sekretnosti sniat. Poteri Vooruzennikh Sil SSSR v voynakh, boevykh deistviiax i voennykh konfliktakh. Statisticheskoe issledovanie. Moskva 1993

Kozlow, W.I.: Menschenopfer und Materialverluste der Sowjetunion im Krieg 1941-1945. Article in Gegen dem Vergessen. Der Vernichtungskrieg gegen der Sowjetunion 1941-1945. Deutsch-Sowjetische Historikerkonferenz im Juni 1991 in Berlin über Ursachen, Opfer, Folgen des deutschen Angriffs auf die Sowjetunion. Hrsg. Von Klaus Meyer und Wolfgang Wippermann. Hrsg. von Meyer, Klaus - Wippermann, Wolfgang. Frankfurt am Main 1992 p. 157-169

Krivosheev, G.F. (ed.): Soviet Casualties and Combat Losses in the Twentieth Century. London 1997

Krivosheev, G.F. (red.): Rossiia I SSSR v voinah XX veka. Poteri vooruzhennykh sil: statisticheskoe issledovanie. Moskva 2001

Liodskie poteri SSSR v period vtoroi mirovoi voini. Sankt-Peterburg 1995

Maailma palaa. Toinen maailmansota. Osa 3. Helsinki 1976

Merridale, Catherine: Ivans' War. The Red Army 1939-1945. London 2005

Nash, Jay Robert: Darkest Hours. A narrative encyclopedia of worldwide disasters from ancient times to the present. Chicago, Illinois 1976

Naumov-Rezin, Leonid: Repressionen gene sowjetische Kriegsgefangene und ziviele Repatrianten in der UdSSR 1941 – bis 1956. Article included in Tragödie der Gefangenschaft in Deutschland und der Sowjetunion 1941-1956. Hrsg. von Müller, Klaus-Dieter – Nikischkin, Konstantin – Wagenlehrer, Günther. Köln 1998 p. 335-364

Overy, Richard: Russia's War. London 1997

Sokolov, B.V.: O sootnosheeni poteri v lyudyah i boevoi tekhnike na sovetsko-germanskom fronte v khode Velikoi Otechestvennoi voiny. Voprosy istorii 9.1988 p. 56-64

Urlanis, Boris: Sodat ja väestö. Helsinki 1976

Venäjä. Article in Iso Tietosanakirja. XV. Viidestoista osa. Vasenkätisyys-Öölanti. Helsinki 1939 p. 166-218

Vuorenmaa, Anssi: Sotien hinta sotilaina. Sotilasaikakauslehti 1.1984 p. 14-17

Zenskaia voennaia sudba. Fotografom. Moskva 1995

Tiivistelmä

Neuvostoarmeijan kärsimät henkilötappiot suuressa isänmaallisessa sodassa 1941–45 ovat olleet vilkkaan keskustelun kohteena sodan jälkeen. Tämä artikkeli tarkastelee Neuvostoarmeijan ihmismenetyksiä paitsi kokonaisuudessaan, myös niiden jakautumista vuositason, alueittain, aselajeittain ja kansallisuuksittain. Tarkastellaan myös kaatuneiden, kadonneiden ja muiden menehtymisluokkien osuutta menetyksistä sekä naisotilaiden kuolleisuutta. Tutkimusmenetelmänä on käytetty otantaa Venäjän puolustusministeriön keskusarkiston (TsAMO) tappiokortistoista. Tutkimusta varten koottiin 287 henkilökortin otos menehtyneistä sotamiehistä ja aliupseereista sekä 154 korttia menehtyneistä upseereista.

Vuonna 1946 Josef Stalin ilmoitti Puna-armeijan tappioiksi seitsemän miljoonaa sotilasta. Arviot kokonaistappioista ovat kuitenkin vaihdelleet suuresti vuosien varrella. Ensimmäisen kattavan venäläisen tutkimuksen aiheesta julkaisi vasta 1993 kenraalilesteri Grigori Krivosheev. Krivosheev esittää ns. korvaamattomien henkilötappioiden määräksi 8 668 400 henkeä. Näitä ovat kaatuneet, kadonneet, haavoihin, sairauksiin ja onnettomuuksissa kuolleet sekä vankeudesta palaamatta jääneet. Krivosheev on kuitenkin jättänyt huomiotta kadonneiksi ilmoitetut 2 775 700 henkeä, jotka aikanaan palasivat sotavankeudesta tai kutsuttiin jälleen palvelukseen neuvostojoukkojen vapauttaessa

miehitettyjä alueita. Tämä luku lisättyä 8 664 400:ään antaa tulokseksi 11 474 100 henkilöä. Vankeudesta palanneet eivät kuitenkaan juuri vaikuttaneet Puna-armeijan miesvoimaan sodan aikana, koska suurin osa vapautui vasta sodan päätyttyä 1945. Krivosheev esittää runsaasti pätevää tilastollista aineistoa Neuvostoarmeijan sotaretkistä ja taisteluista, mutta jättää vähemmälle huomiolle useat muut demografiset ja tilastolliset aspektit.

Vuonna 2004 TsAMO:n virkailija Sergei Iljenkov julkaisi tappioista koottuihin henkilökortistoihin perustuvan tutkimuksen, jonka mukaan Neuvostoarmeijan menetykset olisivat yli 13,5 miljoonaa sotilasta. Lisäksi Iljenkov laski merihenkilöstön, sisäministeriön joukkojen ja rajavartioston tappioiksi noin 300 000 henkeä. Nämä joukot eivät kuuluneet Puna-armeijaan, mutta olivat osa Neuvostoliiton puolustusvoimia. Näin ollen kokonaismenetykset olisivat noin 13 850 000 henkeä.

Tappioiden kortistoinnissa käytettiin sodan aikana kahta eri metodia. Yhtäältä yksittäiset rintamat (armeijaryhmät) toimittivat ylijohdolle tietoja taistelutappioista ja muista menetyksistä. Toisaalta heinäkuussa 1941 perustettiin toimisto keräämään tappioista nimikortistoa. Kuitenkin rintaman kaotettujen tilanteen takia täyttä kuvaa menetyksistä oli vaikea muodostaa sodan ensimmäisinä vuosina, ja kortistoa on jatkuvasti täydennetty yli 67 vuoden ajan. Kortisto ei siis ole aukoton, mutta sitä on kuitenkin pidettävä luotettavampana kuin Krivosheevin metodia.

Vaikka 287+154 henkilökortin otos on jokseenkin vaatimaton, eikä anna luotettavaa yksityiskohtaista tietoa, on se kvantitatiivisen tutkimuksen välineenä onnistunut melko hyvin, mitä tulee yleisiin rakenteisiin ja kokonaiskuvaan.

Henkilökorttietannon mukaan Neuvostoarmeijan tappiot jakautuvat melko tasaisesti eri vuosille, joskin suurimmat menetykset osuvat sodan alkuun. Niin ikään jakauma sotamiesten ja alipuseerien sekä upseerien välillä on melko tasainen. Tässä suhteessa tulokset tukevat jokseenkin aikaisempaa tutkimusta.

Aineiston perusteella 57–59 % menehtyneistä kaatui taistelussa, kuoli haavoihinsa tai katosi. 36–38 % menehtyneistä oli taistelussa kadonneita mutta sotavangiksi joutuneita; noin 5 %:lla kuolinsyy oli jokin muu. Myös nämä tulokset myötäilevät aikaisempaa tutkimusta.

Henkilökorteissa on 139 sotamiehen ja alipuseerin sekä 56 upseerin kohdalla maininta hautauspaikasta. Paikat ilmoitetaan laajoina alueina, joista kolme yhdistävää aluetta – Leningradin, Moskovan ja Stalingradin alueet – ulottuvat Itämereltä Mustallemerelle. Aineiston fragmentaarisuudesta huolimatta näyttää kuitenkin siltä, että eniten tappioita syntyi Leningradin ja Moskovan alueilla sekä Ukrainassa. Sotamies- ja alipäällystö- sekä upseeritappiot näyttävät olleen suhteessa samanlaisia eri rintamilla.

Eri aselajeista miesmäärältään suurin oli jalkaväki, ja se myös kärsi absoluuttisesti suurimmat tappiot. Silmiinpistävä havainto oli jalkaväen erikoisjoukkojen huomattavasti suuremmat upseeritappiot miehistötappioihin nähden. Edelleen upseeristö kärsi suhteellisesti enemmän menetyksiä erityisaselajeissa kuten panssari- ja tiedustelujoukoissa sekä ilmavoimissa.

Menehtyneiden jakauma kansallisuuksittain vastaa aineistossa varsin hyvin Neuvostoliiton demografista rakennetta mitä tulee miehistöön ja alipäällystöön. Suurimmat tappiot kärsivät isovenäläiset, ukrainalaiset ja valkovenäläiset. Sen sijaan upseeristossa isovenäläiset ovat

ylledustettuina. Vuonna 1938 isovenäläisten osuus väestöstä oli 50,6 %, mutta menehtyneistä upseereista otoksen mukaan 80,5 % oli isovenäläisiä.

Kolme 287:stä sotamies- ja aliupseerihenkilökortista kuului naissotilaille. Neuvostoarmeijaan rekrytoitiin 490 235 naissotilasta. Jos menehtyneitä sotamiehiä ja aliupseereita oli 12,4 miljoonaa, olisi naissotilaiden osuus noin 130 000 kuolleisuusasteen ollessa 26 %. Kaatuneista ja kadonneista naissotilaista ei ole esitetty tarkkoja tietoja, ja lukua on pidettävä jokseenkin epätarkkana, mutta Krivosheevin mukaan moni naissotilas ei palannut sodasta.

Merkillepantavaa on Neuvostoarmeijan ilmiömäinen toipumiskyky hirvittävästä tappioista huolimatta. Sodan alkuvaiheessa lähes kaikki rintamat murtoivat, ja miljoonia neuvostosotilaita kaatui tai vangittiin. Samaan aikaan puolet Neuvostoliiton teräs- ja hiilituotannosta, Ukrainan vilja-aitta ja läntisten arojen viljelymaat joutuivat saksalaisten valtaan. Katastrofaalinen tilanne pakotti ylijohdon turvautumaan koviin otteisiin: väestön tiukkaan mobilisointiin, jatkuviin sotaharjoituksiin, karkureiden massateloituksiin jne. Neuvostoarmeijan onnistui lopulta korvata tappiot tuoreilla voimilla ja lyödä vihollinen. Tämä sotahistoriassa vertaansa vailla olevalla toipumisella oli epäilemättä yhteys alkuvaiheen valtaviin tappiolukuihin. Saksalaisten karkea miehityspolitiikka yhdisti neuvostokansan eri kerrokset ja loi pohjaa isänmaalliselle uhrautuvuudelle sotaponnistuksissa.

Suomi ja Stalinin venäläiset vastustajat: toisen maailmansodan tuntemattomat tapaukset

Kirill Aleksandrov

Neuvostoliiton kansalaisten laajamittainen yhteistyö vihollisen kanssa toisen maailmansodan aikana hakee vertaansa Venäjän historiassa. Noin 6–8 % (1,1–1,2 miljoonaa henkeä) Saksan asevoimissa toisen maailmansodan aikana palvelleista oli Neuvostoliiton kansalaisia.³⁵ Esimerkiksi Stalingradissa 23.11.1942 piiritetystä 220 000 Wehrmachtin sotilaasta Neuvostoliiton kansalaisia oli 51 780 (yli 23 %). Stalingradissa muodostettiin 12.12.1942 Neuvostoliittolaisista vapaaehtoisista kaksi rykmenttiä käsittänyt von Stumpfeld -divisioona (9 pataljoonaa), jota johti kenraalimajuri H. von Stumpfeld. Divisioona tuhottiin tammi–helmikuun vaihteessa 1943 traktoritehtaan alueella.³⁶ Valitettavasti Venäjän nykyinen historiankirjoitus ei ole kiinnostunut tutkimaan, missä määrin neuvostoliittolaisten vapaaehtoisten osallistuminen paransi Saksan ja sen liittolaisten taistelukykyä, ja vaikutti siten sodan pitkittymiseen. Kuitenkin jo 1950-luvulla saksalaistutkija K. Pfeffer huomautti perustellusti, että ”Saksan rintama- ja huoltojoukot eivät olisi pitkällä aikavälillä kyenneet jatkamaan taistelua itärintamalla, ellei merkittävä osa väestöstä olisi tehnyt työtä saksalaisten hyväksi, sekä auttanut Saksan sotajoukkoja.”³⁷

Erityistä huomiota ansaitsee kysymys neuvostoliittolaisista sotavangeista, etenkin Puna-armeijan päällystöön kuuluneista, jotka taistelivat Neuvostoliiton vihollisvaltioiden puolella. Vuosina 1914–1917 vangituista 14 000 Venäjän keisarillisen armeijan päällystön ja miehistön jäsenestä³⁸ käytännössä kaikki pysyivät valalleen uskollisina, puhumattakaan siitä, että venäläisistä sotavangeista olisi tuolloin muodostettu joukko-osastoja ja alaosastoja taistelemaan Saksan armeijan puolella. Huhtikuussa 1945 jo pelkästään kenraaliluutnantti A. A. Vlasovin Venäjän kansojen vapautuskomitean (KONR) joukoissa palveli viisi kenraalimajuria, yksi prikaatinkomentaja, 28 everstiä, 16 everstiluutnanttia, 41 majuria, yksi II luokan talousupseeri, viisi II luokan sotilasinsinööriä, yksi I luokan kapteeni sekä kaksi ylempää turvallisuusluutnanttia.³⁹

35 Aleksandrov, K.M. Armija general-lejtenanta A. A. Vlasova 1944–1945. Materialy k istorii Vooružennyh sil KONR. Pietari 2004, s. 8. Ks. myös Drobjazko, S. I. Pod znamenami vraga. Antisovetskie formirovanija v sostave germanskih Vooružennyh sil 1941–1945. Moskova 2004, s. 339–340. Drobjazko arvioi, että luku olisi 10–15 %. Erot luvuissa johtunevat erilaisista laskumenetelmistä.

36 Drobjazko 2004, s. 207; Havkin, B. L. Nemeckie voennoplennye v SSSR i sovetskie voennoplennye v Germanii. Postanovka problemy. Istočniki i literatura. Teoksessa Problemy voennogo plena: istorija i sovremennost'. Materialy meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii 23–25 oktjabrja 1997, Osa 2. Vologda 1997, s. 6.

37 Itogi Vtoroj mirovoj vojny. Moskva 1957, s. 513.

38 Golovin N. N. Voennye usilija Rossii v Mirovoj vojne. T. I. Pariisi 1939, s. 145–147.

39 Ks. tarkemmin: Aleksandrov, K.M. Officerskij korpus armii general-lejtenanta A .A. Vlasova 1944–1945. Biografičeskij spravočnik. Pietari 2001. [Tekijä valmistelelee parhaillaan

Lisäksi vuosina 1943–1945 joukko Puna-armeijan esipuseeristoon kuuluneita päälliköitä palveli Wehrmachtissa sekä kansallisissa ja muissa neuvostovallan vastaisissa aseellisissa ryhmissä⁴⁰ tai osallistui neuvostovallan vastaiseen sotilaallis-poliittiseen toimintaan⁴¹.

Neuvostovastaisuuden taustat

Syyt Neuvostoliiton kansalaisten poikkeuksellisen laajaan yhteistoimintaan vihollisen kanssa sota-aikana liittyvät Stalinin 1930-luvulla kehittyneen hallintojärjestelmän erityispiirteisiin. Hallinto perustui puoluejohtoiseen talous- ja yhteiskuntajärjestelmään, pakkotyöhön, oikeusjärjestelmän näennäisyyteen sekä joukkovainoihin. Vuoden 1917 lokakuun vallankumouksen jälkeen bolševikit pyrkivät fanaattisesti hävittämään maasta vanhan kristillisen kulttuurin ja valtiojärjestelmän arvot, jotka menettivätkin merkityksensä niin yksityisessä kuin julkisessa elämässä. Tässä yhteydessä eräs ulkomailla asunut venäläinen sosiologi kiinnitti 1940-luvun lopulla huomiota tärkeään valtion ja yksilön suhdetta Neuvostoliitossa koskevaan periaatteeseen: ”Neuvostoihminen ei tunne kerrassaan minkäänlaista moraalista syyllisyyttä rikkoessaan jotakin bolševikkien sääntöä. [---] Neuvostoihminen on yhtä moraaliton suhteessaan valtioon kuin valtio on suhteessa häneen”.⁴²

Joukkovainot ja miljoonien omien kansalaisten tarkoituksellinen tuhoaminen Neuvostoliitossa 1930-luvulla vaikuttivat erittäin kielteisesti Puna-armeijan sotilaiden lojaaliuteen riippumatta siitä, millaiset heidän olonsa vihollisen vankina olivat. Neuvostoliiton 1930–1940-luvuilla harjoittaman politiikan välittömistä uhreista voidaan esittää seuraavat lukumäärät:

painoon toista, laajennettua ja täydennettyä painosta.] s. 347. Luvut on korjattu laskelmien ja henkilökohtaisten asiakirjojen perusteella 2001–2006.

40 48. kivääridivisioonan komentaja kenraalimajuri P. V. Bogdanov, 6. armeijan VI kivääriarmeijakunnan esikuntapäällikkö kenraalimajuri B. S. Richter, 60. kivääridivisioonan komentaja kenraalimajuri M. B. Salihov, Kiovan panssarikoulun opetuskomennuskunnan päällikkö eversti F. G. Gavrilov, 229. kivääridivisioonan esikuntapäällikkö everstiluutnantti V. V. Gil, Stalingradin kaartin ilmavoimien maahanlaskudivisioonan 503. lentorykmentin komentaja B. A. Pivenstein, 57. panssaridivisioonan varakomentaja everstiluutnantti M. Z. Holmogortsev, läntisen suunnan ylikomentajan operatiivisen ryhmän operatiivisen osaston esikunnan vanhempi avustaja everstiluutnantti V. N. Šarabidze, I luokan sotilasinsinööri I. I. Matjušin ym.

41 102. kivääridivisioonan esikuntapäällikkö prikaatinkomentaja I. G. Bessonov, lounaisrintaman 5. viestiosaston päällikkö eversti V. F. Leman, 49. panssaridivisioonan tykistöpäällikkö eversti N. N. Ljubimov, 48. kivääridivisioonan 301. rykmentin komentaja everstiluutnantti V. V. Brodnikov.

42 Redlih, R. N. – Osipov, N. I. – Levickij, S. A. Očerki bolševizmovedenija. Frankfurt-am-Main 1956, s. 107.

Neuvostovallan 1930–1940-lukujen politiikan välittömien uhrien määrät⁴³

I. Kolhoosien vastaisten kapinoiden tukahduttamisen (1930–1932) sekä kollektivisoinnin ajan vainojen seurauksena menehtyneet	vähintään 100 000
II. Keinotekoisen nälänhädän (1932–1933) seurauksena menehtyneet Nälänhädän järjesti keskuskomitean politbyroo vuoden 1932 loppupuoliskolla – talvella 1933 heikentääkseen kollektivisoinnin vastustusta Donin, Kubanin, Ukrainan ja Kazakstanin alueella.	6,5 miljoonaa
III. Vuosina 1930–1940 kuolleet pakkosiirretyt (Menehtyivät karkotuspaikkojen epäinhimillisten työ- ja elinolosuhteiden seurauksena sekä pakoyritysten yhteydessä.)	1,8–2,1 miljoonaa
IV. GULAGin vankileireillä 1930–1939 menehtyneet, mukaan lukien joukkoteloitusten uhrit	vähintään 500 000
V. OGPU-NKVD:n vuosina 1930–1935 sekä	41 571

43 Artikkelin kirjoittaja on koonnut taulukon seuraavien lähteiden perusteella: Ivnickij, N. A. Kollektivizacija i raskulačivanie (načalo 30-h godov). Moskova 1993, s. 156–160; Ivnickij, N. A. Sud'ba raskulačehhyh v SSSR. Moskova 2004, s. 243–245, 253–264, 276–277; Andreev, E. M. – Darskij, L. E. - Harkova, T. L. Naselenie Sovetskogo Sojuza 1922–1991. Moskova 1993, s. 48–49; Hanter, H. Esli by ne kollektivizacija... Sovetskoe sel'skoe hozjajstvo v gody 1928–1940 // Grani. Frankfurt am Main 1985, Nro 136, s. 242–259; Danilov, V. P. Sovetskaja derevnja v gody "Bol'shogo terrora". Vvedenie. Teoksessa Tragedija sovetskoj derevni. Kollektivizacija i raskulačivanie. Dokumenti i materialy v pjati tomah 1927–1939. T. V. 1937–1939. Kn. I. 1937. Toim. V. Danilov, R. Manning, V. Vinogradov et al. Moskova 2004, s. 15; Smirnov, M. B. – Sigačev, S.P. – Škanov, D. V. Sistema mest zaključenija v SSSR. 1929–1960. Teoksessa Sistema ispravitel'no-trudovyh lagerej v SSSR 1923–1960. Spravočnik. Toim. M. B. Smirnov / Toim. N. G. Ohotin, A. B. Roginskij. Moskova 1998, s. 27–41; Dok. Nro 223. Spravki specotdela MBD SSSR o količestve arestovannyh i osuždennyh organami VČK-OGPU-NKVD-MGB SSSR v 1930–1953 gg. Teoksessa Vert., N. – Mironenko, C. V. (toim.). Istorija stalinskogo GULAGa. Massovye repressii v SSSR. Konec 1920-h – pervaja pol. 1950-h gg. sobr. dok. v 7 tomah. T. I. Massovye repressii v SSSR. Moskova 2004, s. 609; Manning, P.T. Polițičeskij terror kak polițičeskij teatr. Rajonnye pokazatel'nye sudy 1937 g i massovye operacii. Teoksessa Tragedija sovetskoj derevni... Moskova 2004, s. 54.

1939 teloitettavat ”vastavallankumouksellisista rikoksista” syytetyt	
VI. NKVD:n Ježovin puhdistusten aikana teloitettavat (1.10.1936 – 1.11.1938)	678 407
YHTEENSÄ	yli 9,6 miljoonaa henkeä

Stalinin hallintojärjestelmän vastustajien sotilaallis-poliittista yhteistoimintaa Suomen armeijan edustajien kanssa on Venäjän historiankirjoituksen piirissä tutkittu vähän⁴⁴ verrattuna aiheisiin, jotka liittyvät neuvostosotavankien käyttöön Wehrmachtin palveluksessa, sekä toisen maailmansodan aikana perustettujen Saksan puolella taistelleiden aseellisten neuvostovastaisten ryhmien historiaan. Kirjallisuudessa mainitaan Suomen yhteydessä useimmiten itäinen pataljoona 664 eli Erillinen pataljoona 6, sekä Heimopataljoona 3.⁴⁵ Mainituissa pataljoonissa eivät kuitenkaan palvelleet venäläiset, vaan inkeriläiset, karjalaiset, vepsäläiset ja muut suomensukuiset kansat.

Jo vuonna 1921 Suomen yleisesikunnan tiedusteluosasto, jossa pidettiin välttämättömänä tarjota apua Petrogradin bolševismin vastaiselle maanlaiselle toiminnalle, tuki maantieteilijä V. N. Tagantsevin, luutnantti J. P. Germanin ja eversti V. G. Švedovin bolševikkien vastaista järjestöä.⁴⁶ Talvisodan aikana saatiin sen lyhytkestoisuudesta huolimatta ensimmäinen onnistunut kokemus venäläisen Stalinin hallinnon vastaisen ryhmittymän muodostamisesta. Lukuisat Toimivan armeijan NKVD:n erikoisosatojen raportit puhuvat vahvasti sen puolesta, että puna-armeijan joukoissa oli protestimielialoja, joita Stalinin hallinnon vastustajat saattoivat käyttää hyväkseen.

Seuraavassa esitetään tuntemattomia ja kuvaavimpia esimerkkejä Suomen rintamalla taistelleen miehistön ja alipäällystön lausunnoista, joita NKVD tallensi talvella 1939–1940 armeijan osastoista värväämiensä ilmiantajien avulla. Näissä lausunnoissa heijastuvat voimakkaasti 1930-luvun traagiset tapahtumat, sekä ”onnellisen kolhoosielämän” todellisuus Neuvostoliitossa, erityisesti verrattuna Suomen yksityisomistukseen perustuvaan maatalousjärjestelmään:

44 Poikkeuksena pietarilaisen historioitsijan V. I. Musaevin artikkeli. Ks. Musaev, V. I. Sovetskie graždane na službe v finskoj armii v gody Vtoroj mirovoj vojny. Novyj časovoj Nro 13–14. Pietari 2002, s. 91–95.

45 Musaev 2002, s. 93–94.

46 Ks. tarkemmin Černjaev, V. Ju. Finljandskij sled v ”dele Taganceva”. Teoksessa Rossija i Finljandija v XX veke. K 80-letiju nezavisimosti Finljandskoj respubliki. Pietari–Baduc 1997, s. 189–191.

"On tullut aika maksaa kommunisteille takaisin kolmesta vuonna 1933 menetetyistä lapsesta." (Puna-armeijan sotilas Ivanov, 44. kivääridivisioonan 146. rykmentin kuljetuskomppania)⁴⁷¹;

"Ammun teidät kaikki, odottakaahan vain." (163. kivääridivisioonan 365. tykistörykmentin patteristo 4:n ryhmänjohtaja Zakernitšny)⁴⁸;

"Neuvostoliitto hyökkää Suomeen, tuhoaa ihmisiä ja valloittaa toisille kuuluvia alueita" (Puna-armeijan sotilas Suvorov, 122. kivääridivisioonan 420. rykmentin 4. komppania)⁴⁹;

"Itse istuvat Kremlissä, ja minä vaan täällä kärsin, ampuisin ne roistot." (Puna-armeijan sotilas Golovišin, 44. kivääridivisioonan 179. haupitsitykistörykmentti)⁵⁰;

"Meillä ei ole Neuvostoliitossa totuutta eikä lakeja, ei sellaisia kuin niiden pitäisi meidän mielestämme olla." (Puna-armeijan sotilas N. M. Kondratjuk, 12. erillinen viestipataljoona)⁵¹;

"Sirppi ja vasara – nälkä ja kuolema." (sotamies Lavrenko, 163. kivääridivisioonan 204. panssarintorjuntapatteristo)⁵²;

"Jos suomalaiset ottaisivat vangiksi, voisi antautua, ja sitten kääntyä vankeudessa päälliköitään vastaan." (Puna-armeijan sotilas Kozyrev, 47. kivääriarmeijakunnan 204. panssarintorjuntapatteristo)⁵³;

"Hitler huolehtii kansastaan paremmin kuin Stalin. Meillä ei ole isänmaata." (aliupseerit Borets ja Tselik, 131. kivääridivisioonan 593. kiväärirykmentti)⁵⁴;

"Sodan [Suomea vastaan] aloittivat kansan viholliset." (Puna-armeijan sotilas I. I. Volkov, 47. kiväärirykmentti)⁵⁵;

"Mitä varten meidät lähetetään rintamalle, ensin vainotaan, nyt annetaan kivääri ja halutaan, että puolustaisiin isänmaata." (37. reservipataljoonan 3. kiväärikomppanian 3. joukkueen sotilas)⁵⁶;

Politrukin kysymykseen *"mitä tulee tehdä, jos kimppuumme hyökkää salassa kaksi kertaa vahvempi vihollinen?"*, 47. kivääriarmeijakunnan moottorirekijoukkueen sotilas A. I. Grigorjev vastasi: *"Täytyy laskea aseet, antautua ja pyytää anteeksi."*

47 Ks. tarkemmin Aleksandrov, K. M. Antistalinskij protest v period sovetsko-finljandskoj vojny 1939–1940 gg. Teoksessa Aleksandrov, K. M. Russkie soldaty Vermahta / Sbornik statej i materialov. Moskova 2005, s. 12.

48 Fond 34980. Opis' 5. Delo 13. List 18. RGVA.

49 F. 34980. Op. 5. D. 55. L. 18. RGVA.

50 F. 34980. Op. 5. D. 55. L. 4. RGVA.

51 F. 34980. Op. 5. D. 55. L. 4. RGVA.

52 F. 34980. Op. 5. D. 8. L. 95. RGVA.

53 F. 34980. Op. 14. D. 36. L. 78. RGVA.

54 F. 34980. Op. 5. D. 144. L. 148 (kääntöpuoli). RGVA.

55 F. 34980. Op. 5. D. 55. L. 48. RGVA.

56 F. 34980. Op. 14. D. 36. L. 94. RGVA.

– ”Entä sotilasvala?” – ”Mitä valasta, se minut pakotettiin vannomaan väkisin. Kaikki järjestettiin ’rauhallisesti’ joukkueittain, tulet, luet, allekirjoitat ja lähdet, sanaakaan sanomatta. Parempi minun olisi lukea evankeliumia kuin neuvostokirjallisuutta”⁵⁷;

6.7.1940 Kiovan erikoissotilaspiiriin sijoitetun 12. armeijan 305. kanuunarykmentin NKVD:n erikoisosasto pidätti Puna-armeijan sotilas G. S. Dovlitšovin, joka oli sanonut: ”Menen nyt neljännelle rintamalle [Romanian]. Suomen rintamalla ammuimme politrukit, ja niin teemme täälläkin”⁵⁸.

Virallisen tiedon mukaan sota-oikeus tuomitsi Suomen rintamalla pelkästään ”neuvostovastaisesta agitaatiosta ja propagandasta” (VSFNT:n rikoslain 58. pykälä 10. alakohta) 843 Puna-armeijan sotamiestä ja päällystön jäsentä.⁵⁹ Lukuun eivät sisälly 58. pykälän (”vastavallankumoukselliset rikokset”) muiden alakohtien nojalla tuomitut.

Venäjän kansanarmeija (RNA)

Mielenkiintoisimpiin jaksoihin Stalinin vastaisten liikkeiden historiassa kuului B. G. Bažanovin⁶⁰ yritys muodostaa venäläisistä sotavangeista Venäjän kansanarmeija (RNA) helmi–maaliskuussa 1940. Hankkeessa olivat aktiivisesti mukana Venäjän yleissotilaallisen liiton (ROVS) Suomen osaston valkoiset emigrantit. Venäläiset valkoiset emigrantit, eli Valkoiseen liikkeeseen osallistuneet ja heidän jälkeläisensä, yhtyivät täysin kannanottoon, jonka eräs suomalainen kirjeenvaihtaja esitti joulukuussa 1939 kirjeessään venäläisten emigranttien suosiman Tšasovoj-lehden (Bryssel) päätoimittajalle kapteeni V. V. Orehoville:

*”Tällä hetkellä me [suomalaiset] emme ole tekemisissä Venäjän kanssa, normaalin, toisten oikeuksia ja omia velvollisuuksiaan kunnioittavan valtion kanssa, vaan meitä yrittää riistää kansainvälinen vallankumousjärjestö. Sitä johtaa III internationaalinen Suomen osasto, joka ei yritä peitellä tahtoaan liittää köyhä, mutta rehellinen maamme Neuvostoliittoon, tuhota älymystömme, turmella nuorisomme, pitää pilkkanaan kansallista historiaamme ja hävittää muistomerkkimme, joiden joukossa olemme pääkaupunkimme kaduilla säilyttäneet ja suojelleet suuriruhtinaidemme – teidän keisarienne – muistomerkkejä.”*⁶¹

57 F. 34980. Op. 5. D. 13. L. 13. RGVA.

58 F. 25880. Op. 4. D. 5. L. 302–303. RGVA.

59 Aleksandrov 2005, s. 14.

60 Boris Georgijevitš Bažanov (1900–1983) toimi Venäjän kommunistisen puolueen keskuskomitean poliitbyroon teknisenä sihteerinä vuosina 1923–1925, sekä keskuskomitean pääsihteerin J. V. Stalinin avustajana. Karkasi laittomasti Neuvostoliitosta vuonna 1928 Persian rajan yli. Oli emigranttina Ranskassa.

61 Orehov, V. V. Sovetskoe vtorženie v Filjandiju. Časovoj, 5 dekabnja, Nro 246. Bryssel 1939, s. 1.

ROVS:n puheenjohtaja, yleisesikunnan kenraaliluutnantti A. P. Arhangelski tarjosi 16.12.1939 ROVS:n joukkoja marsalkka Mannerheimin käyttöön.⁶²

Ranskassa Uuden sukupolven kansallinen työliitto (NTSNP), jota siirtolaisuudessa johtivat Valkoiseen liikkeeseen osallistunut insinööri V. M. Baidalakov ja professori M. A. Georgijevski, esitti Ranskan tasavallan sotaministeriölle erikoisen ehdotuksen: neuvostoliittolaisista sotavangeista valittaisiin vapaaehtoisia, jotka lähetettäisiin laskuvarjojoukkoina levittämään Stalinin vastaista sanomaa Neuvostoliiton pohjois- ja koillisosien vankileirialueille. A. P. Stolypinin, yhden Ranskan NTSNP:n johtajista, mukaan ”Asianomaisilla tahoilla Ranskassa suunnitelmaa ei ymmärretty, ja Suomen diplomaattipiireissä se sai osakseen varautuneisuutta ja pelkoa.”⁶³ Seuraavassa tarkastellaan kyseistä hanketta tarkemmin.

Kaksi vankia Naarajärven sotavankileirillä. – A couple of POWs in the Naarajärvi camp. *Olli Ingervon kokoelma*

62 Box. 1. Arhangelskij, A.P.: Očët ot marta 1940. L. 3. Collection gen. A. P. Arkhangelsky. HIA.

63 Stolypin, A. P. Na službe Rossii. Očerki po istorii NTS. Frankfurt-am-Main 1986, s. 56.

Tammikuun 1940 lopulla Ranskasta Ruotsin kautta Suomeen saapui B. G. Bažanov, jonka käyttöön kenraali Arhangelski antoi kapteeni Šulginin johtamat Suomen ROVS:n joukot.

Neuvoteltuaan Mikkeliissä C. G. E. Mannerheimin kanssa Bažanov ryhtyi tekemään kyselyjä vangittujen Puna-armeijan sotamiesten ja päällystön jäsenten keskuudessa. Bažanov kävi 20.–21.1.1940 Pelson sotavankileirillä sekä 23.1. Köyliön leirillä, jossa hän keskusteli yksittäisten päälliköiden, sotamiesryhmien, upseeriston edustajien ja jopa politrukkien kanssa. Tammikuun 25. päivään mennessä Bažanov tuli seuraavaan johtopäätökseen: ”On totta, että väestö (talonpojat, työläiset ja virkamiehet) suhtautuu vallanpitäjiin vihamielisesti. Suurten joukkojen mielialaa heijastaen myös Puna-armeijan hallintokoneisto ja kantahenkilökunta ovat tulleet hyvin epäluotettaviksi.”⁶⁴

Vangit korostivat oikeutetusti sitä, että Suomen Puna-armeijan joukoille suunnattu propaganda ei ”mene perille”, kun taas venäläisten neuvostovastainen propaganda ”menee perille”. Bažanovin liikkeen poliittiset teesit olivat luonnolliset: ”kolhoosien hajottaminen ja maan jakaminen talonpojille, työn vapaus ja osuus yrityksen tuotosta työläisille”. Kunkin RNA:n joukko-osaston tuli vastata erikoispataljoonaa, joka koostui kahdesta komppaniasta (joissa kummassakin kolme kivääri- ja konekiväärijoukkuetta), panssarintorjuntakomppaniasta, ilmatorjuntatykistä, ilmatorjuntakonekivääriosastosta sekä raskaasta konekiväärijoukkueesta. Lisäksi suunniteltiin aktiivista partisaanitoimintaa Neuvostoliiton alueelle. Kunkin joukko-osaston tuli viettää kuukausi valmisteluleirillä, minkä jälkeen heidät lähetettäisiin rintamalle ”korvaamaan taistelukosketus propagandalla”.

Toiminnan päävaiheet Bažanov suunnitteli seuraavanlaisiksi:

1. Propaganda, Puna-armeijan joukko-osastojen hajottaminen, Puna-armeijan sotilaiden puolen vaihto ja antautuminen tavoitteena tehdä Puna-armeijan jalkaväen aktiiviset operaatiot mahdottomiksi;
2. a) Katkaista rautatielinja ja häiritä Puna-armeijan huoltoyhteyksiä Laatokan pohjoispuolella, alentaa Puna-armeijan joukkojen taistelukykyä ja saada heidät antautumaan, b) vapauttaa Suomen armeija Laatokka – Jäämeri -rintamaosuudelta;
3. Kiertää Leningrad, luoda venäläinen rintama ja siten lopettaa Neuvostoliiton ja Suomen välinen sota lopullisesti, tehdä siitä Venäjän sisällissota.

Suunnitelman tekijä varoitti aiheellisesti, että ”kukaan ei voi taata, että kaikki tapahtuisi näin sujuvasti, mutta koska tilanteen kaikki puolet on otettu huomioon, kaikki tämä näyttää täysin mahdolliselta.” Puna-armeijan osalta Bažanov perusti laskelmansa sotamiehiin ja alipäällystön edustajiin, siviiliväestön osalta kolhoositalonpoikiin ja älymystöön sekä nomenklatuuran osalta neuvostohierarkian piileviin antikommunisteihin. ROVS:n valkoisten upseerien osallistumista Bažanov piti välttämättömänä, sillä ”vangitut luutnantit ja yliluutnantit ovat itse asiassa aliupseereja, enkä luottaisi joukkuettakaan heidän

64 Aleksandrov 2005, s. 32–33.

johdettavakseen”. ROVS:n rivisotilaiden – RNA:n tulevien kenttäkomentajien – tuntemattomuus takasi liikkeen ”puna-armeijalaisen” sekä ”työläis-talonpoikaisen” luonteen.

Bažanovin toimien seurauksena RNA:han liittyi Pelsossa 12.2. mennessä kaikkiaan 550 sotavankia, joista 250–300 kuului lopulliseen joukkoon. Heistä aiottiin kouluttaa valmisteluleirillä 150 sotilasta. Näiden piti muodostaa ensimmäiset viisi joukko-osastoa, joilla olisi kokeiltu propagandatyötä rintamalla. Joukko-osastojen päälliköt saatiin kapteeni Šulginilta, ROVS:n Suomen osaston johtajalta. Näiden 150 vapaaehtoisen poliittinen koulutus kesti koko helmikuun loppupuoliskon ja maaliskuun 1940 alussa ensimmäinen 35–40 hengen joukko-osasto ehti osallistua yksittäiseen operaatioon Laatokan pohjoispuolisella rintamalla ennen sodan päättymistä.⁶⁵

Sodan päättyessä Arhangelski, Šulgin ja Bažanov arvioivat raporteissaan optimistisesti ensimmäistä kokemusta Neuvostoliiton kansalaisten vetämisestä mukaan neuvostovastaiseen toimintaan. He uskoivat, että suotuisten sotilaallis-poliittisten olosuhteiden vallitessa yritykset muodostaa Stalinin vastustajista sotilaallisia joukkoja voisivat olla vieläkin tuloksellisempia.⁶⁶ Bažanovin vapaaehtoisten kohtalo oli kuitenkin traaginen. Neuvostoliiton korkeimman oikeuden sotakollegio tuomitsi 28.6.1940 teloitettavaksi 158 kaikkiaan 166:sta Neuvostoliittoon palanneesta vapaaehtoisesta.⁶⁷

Venäjän Vapautusarmeija (ROA)

Neuvostoliiton ja Saksan välisen sodan aikana käytännössä ylipääsemättömän esteen suuren venäläisen neuvostovastaisen armeijan muodostamiselle ja tehokkaammalle sotavankien ja siviilien vetämiselle mukaan neuvostovastaiseen työhön muodostivat natsien kolonialistiset ja epäinhimilliset päämäärät, jotka tähtäsivät Venäjän valtion jakamiseen ja täydelliseen lakkauttamiseen.⁶⁸ Eräs Venäjän nykyyhistorioitsijoista, B.V. Sokolov, on korostanut tässä yhteydessä perustellusti, että ”tärkein Neuvostoliiton voittoon [sodassa] vaikuttanut tekijä oli se, ettei Hitler ottanut yhtäkään poliittista askelta, joka olisi voinut saada merkittävän osan neuvostoliittolaisista bolševikkien vastustajista siirtymään Saksan puolelle.”⁶⁹ Jos vuosina 1941–1943 kuitenkin syntyi neuvostovastaisia aseellisia ryhmittymiä, tämä oli seurausta sellaisten Wehrmachtin edustajien ponnistuksista, jotka suhtautuivat kielteisesti natsien politiikkaan idässä, ja joskus myös koko kansallissosialismiin.

Ehkä juuri tämän vuoksi Bažanov, vaikka suhtautui vastahakoisesti Stalinin hallintoon, ei halunnut osallistua poliittiseen toimintaan vuosina 1941–1943. Entinen RNA:n perustaja oli kuitenkin huolissaan natsidogmaatikkojen itsepintaisesti tuhoaman Stalinin vastaisen liikkeen kohtalosta. Bažanov kirjoitti 6.3.1944 C. G. E. Mannerheimille kirjeen, jossa tarjoutui siirtämään Wehrmachtin itärintaman joukkojen venäläisosastot (Venäjän

65 Aleksandrov 2005, s. 35–37.

66 Box 20. Pis'mo ot 2 apreļa 1940 g. A. P. Arhangelskogo (Brjussel') – V. K. Vitkovskomu (Pariž). Collection ROVS. BAR.

67 Aleksandrov 2005, s. 43.

68 Dallin, A. German rule in Russia 1941–1945. A Study of Occupation Policies. Lontoo 1957, s. 660–661.

69 Sokolov, B. V. Krasnyj koloss. Počemu pobedila Krasnaja armija? Moskova 2007, s. 167.

Vapautusarmeija, ROA) Saksasta Suomen alueelle. Hän perusteli tarjoutaan sillä, että ROA:n joukot pystyisivät taistelemaan tehokkaammin Suomen armeijassa kuin Wehrmachtissa. Bažanovia vetivät puoleensa sekä Leningradin läheisyys että epäilemättä myös Suomen tasavallan demokraattisempi luonne verrattuna synkkään natsivaltakuntaan, jonka suhteen kenelläkään ei enää siinä vaiheessa ollut mitään illuusioita. Entisen Stalinin avustajan mielestä demokraattisen Suomen kanssa liittoutuminen olisi Vlasovin liikkeelle vähemmän raskauttavaa kuin kansallissosialistisen Saksan kanssa. Kuitenkin sekä sotilaallis-poliittinen tilanne että ne prioriteetit, joiden mukaan Mannerheim toimi, estivät häntä suostumasta ehdotukseen ja yrittämästä toteuttaa ”neuvostovastaista hanketta”. Mannerheim antoi Bažanoville kielteisen vastauksen 13.4.1944.⁷⁰

ROA:n joukkojen saapumisesta Suomeen ei ole tietoa. Suomeen saapui kuitenkin ROA:n propagandistiryhmiä, jotka kuuluivat mielestään Vlasovin liikkeeseen, jota natsit eivät syksyyn 1944 mennessä edelleenkään olleet tunnustaneet. Kysymys venäläisten kouluttajien lähettämisestä Suomeen, jotka levittäisivät ROA:n nimissä neuvostovastaista propagandaa sekä rintamalla että vankileireissä, otettiin esille Wehrmachtin pääesikunnan propagandajaoston IV osastossa (Aktiivinen propaganda idässä -osasto) alkusyksystä 1943. Tämä tapahtui siis muutama kuukausi sen jälkeen, kun Vlasovin liike oli muodollisesti alkanut, ja Saksa oli alkanut käyttää A. A. Vlasovin nimeä lentolehtisissään, tiedonannoissaan ja vetoimuksissaan. IV osaston johtajana toimi eversti G. L. Martin, joka ei ollut myönteinen Vlasovia eikä tämän näkemyksiä kohtaan, mutta piti toimintaa tämän nimissä tiettyyn rajaan saakka hyödyllisenä.

Martin nimitti Suomeen matkaneen ryhmän johtajaksi Wehrmachtin alemman upseerin, kapteeni N. von Groten – Vlasoviin ja venäläisiin myönteisesti suhtautuvan Baltian saksalaisen, joka oli palvellut ensimmäisen maailmansodan aikana Venäjän keisarillisen armeijan Kaukasian I. ratsuväkidivisioonan Ingušian rykmentissä.⁷¹ Ryhmään kuuluivat Abwehrin upseerit kapteeni Libih ja majuri Mihel, sekä 10 upseeria ja 55 aliupseeria ROA:sta. Vanhemmaksi venäläisupseeriksi nimettiin ROA:n majuri V. A. Matvejev (oikea nimi N. A. Avdejev, joka oli vuonna 1941 Puna-armeijan majuri ja 12. armeijan moottoroidun prikaatin kemiallisen palvelun päällikkö). Ryhmä saapui syksyllä 1943 Rovaniemelle, jonne asetui myös sen esikunta. ROA:n propagandistit agitoivat radion ja lentolehtisten avulla kenraaliluutnantti V. I. Štšerbakovin 14. neuvostoarmeijan joukkoja Murmanskin suunnalla. He toimivat myös Montšegorskin ja Uhtuan suunnalla käyttäen hyväkseen Wehrmachtin 20. vuoristoarmeijan XIX armeijakunnan sekä suomalaisten Rukajärven joukkojen tarjotomia tarvikkeita ja mahdollisuuksia.

ROA:n propagandaryhmä värväsi majuri V. T. Kopanjoivin johdolla (vuonna 1942 Puna-armeijan vanhempi luutnantti, 114. erillisen tienrakennuspataljoonan kompanianpäällikkö) 16 sotavankia vuoristojoukkojen kenraali G. von Henglin komentaman XIX armeijakunnan alueelta. Radiopropagandaa levitettiin suurin ponnistuksin, sillä Neuvostoliiton tykistö vastasi jokaiseen radiolähetykseen voimakkaalla tykkituloella. Värväyksiä tekivät vankileireillä myös ROA:n majuri Kulevets (Kuljavets), ROA:n aliluutnantti Gladkih sekä muut vlasovilaiset, menestymättä kuitenkaan erityisen hyvin. Tilanne rintamalla ei

70 Aleksandrov 2005, s. 40.

71 Frėlih, S. B. General Vlasov. Russkie i nemcy meždū Gitlerom i Staliny m / S predisloviem A. Hillgrubera. Perevod s nemeckogo Ju. K. Mejera pri učasťi D. A. Levickogo. Tėnėfli 1990, s. 91–92.

herättänyt epäilyksiä, eivätkä muut kuin neuvostovallan vannoutuneet viholliset liittyneet ROA:han.

Loppujen lopuksi Saksan vastatiedustelu pidatti Itä-Preussista saapuneesta ROA:n ryhmästä kaksi venäläisupseeria (majurit S.E. Peterson⁷² ja F.S. Štšerbakov) sekä viisi aliupseeria epäiltyinä vakoilusta Neuvostoliiton hyväksi. Lisäksi yksi aliupseeri (Krasnjuk-Leskonen) ja yksi värvätty sotavanki (Ozerov) sytyttivät polttopullolla tuleen esikunnan parakin, jossa sai surmansa vartiomies ja kirjuri, ROA:n aliupseeri Nesterenko, sekä pakenivat hiihtäen kohti rintamalinjaa. Mainitut hankaluudet johtivat ROA:n propagandistien toiminnan hyytymiseen ja joulukuun 1943 lopulla kapteeni Groten ryhmä palasi Karlsborgin ja Kööpenhaminan kautta Itä-Preussiin.⁷³

Bolševismmin vastaisen taistelun poliittinen keskus (PTsB)

Suomen aluetta olisi kuitenkin voitu käyttää tehokkaammin vuonna 1943, jos prikaatinkomentaja I. G. Bessonovin ja hänen saksalaisten vankina ollessaan perustamansa ryhmän, Bolševismmin vastaisen taistelun poliittisen keskuksen (PTsB), suunnitelmat olisivat toteutuneet. PTsB sai alkunsa heinäkuussa 1942 Hammelburgin XII-D -upseerileirillä. Lokakuusta lähtien PTsB:n jäsenet majoittuivat Buchenwaldin leirin erikoisyksikössä ja tammikuusta 1943 lähtien Leibusissa sekä Linzдорfin kylässä Breslaun eteläpuolella.

PTsB:n ylipäällikkönä toimi prikaatinkomentaja I. G. Bessonov⁷⁴, esikuntapäällikkönä everstilutnantti V. V. Brodnikov⁷⁵, poliittisen osaston varajohtajana eversti N. N.

72 S. E. Peterson teloitettiin vahvistamattoman tiedon mukaan Saksassa. F. S. Štšerbakov vapautettiin näytön puutteessa, ja vuosina 1944–1945 hän palveli Venäjän kansojen vapautuskomitean (KONR) joukoissa. Toukokuussa 1945 Neuvostoliiton vastavakoilu pidatti Štšerbakovin, ja marraskuussa sota-oikeus tuomitsi hänet kymmeneksi vuodeksi vankileirille.

73 Ks. tarkemmin: Bahvalov, A. L. Poslednij donos. Žizn i smert' Nikolaja Avdeeva – superagenta po imeni Bragin. Pietari 2005, s. 128–143.

74 Ivan Georgievitš Bessonov, Puna-armeijan prikaatin komentaja. Synt. 24.8.1904 Perm. Työläistausta. Puna-armeijassa vuodesta 1920. VTsIK:n Yhdistynyt sotakoulu 1928. Kommunistisen puolueen jäsen vuodesta 1938. Palveli vuosina 1928–1933 Puna-armeijassa, sen jälkeen OGPU:n joukoissa. Osallistui vuosina 1933–1934 Neuvostoliiton sotilaallisiin provokaatioihin Sinzjanin alueella. Osallistui tarkistamattomien tietojen mukaan kasakan asussa, valkoiseksi emigrantiksi tekeytyneenä, yksikkönsä kanssa Neuvostoliiton rajan tuntumassa asuneeseen rauhanomaiseen väestöön kohdistuviin rankaisuoperaatioihin. Punalipun kunniamerkki 1935. NKVD:n 3. kiväärirykmentin komentajana 1935–1937; raja- ja sisäisten joukkojen keskushallinnon taistelukoulutusosaston päällikkö 1938–1939. Prikaatinkomentaja (tammikuu 1939). Siirrettiin Puna-armeijan palvelukseen Uhtuan suunnan rajajoukkojen taitamattoman toiminnan takia talvisodan aikana. Nimitettiin 26.4.1941 102. kivääridivisioonan esikuntapäälliköksi, 13.8. sen komentajaksi. Antautui 26.8. Wehrmachtin kenttälääkintäpataljoonan vartiolle Gomelskin alueen Ragin kylässä. Pidettiin Hammelburgin XII-D upseerileirillä. Ryhtyi kesällä 1942 muodostamaan Bolševismmin vastaisen taistelun poliittinen keskus -järjestöä. Luovutettiin Neuvostoliitolle 15.5.1945. Neuvostoliiton korkeimman oikeuden sotakollegio tuomitsi Bessonovin teloitettavaksi ja hänet ammuttiin 19.4.1950.

75 Viktor Viktorovitš Brodnikov, Puna-armeijan everstilutnantti. Synt. 22.9.1901 Hämeenlinna. Venäjän keisarillisen armeijan upseerin poika. Ei kuulunut puolueeseen.

Ljubimov⁷⁶ sekä sisäisen tiedustelun päällikkönä kenraalimajuri A. E. Budiho.⁷⁷ PTsB:hen kuului 200 henkeä, joista 100 oli Puna-armeijan päälliköitä.⁷⁸

Suoritti 6 luokkaa reaalikoulua Barin kaupungissa (Žmerinkan länsipuolella, 1919). Puna-armeijan palveluksessa 15.2.1919 lähtien. Vuosina 1919–1920 sotamiehenä Barin vartiokomppaniassa, komendantinviraston adjutantina ja vartiokomppanian joukkueenjohtajana Mogilevin ja Algopolin piirikuntien sotakomissariaateissa, Podolskin kuvernementin sotakomissariaatin joukkueenpäällikkönä sekä Vsevobutšin Podolskin kuvernementin osaston tarkastajana. GPU:n rajavartioujoukoissa 29.8.1922 lähtien. Toimi 2. rajadivisioonan komentajan adjutantina, Podolskin rajajoukkojen komppanianpäällikkönä, rajavartioston 21. pataljoonan joukkueenjohtajana sekä Podolskin rajajoukkojen esikunnan ylempänä kouluttajana. Palasi elokuussa 1930 Puna-armeijan palvelukseen ja lähetettiin Leningradin sotilaspiiriin 18. kiväärikomppanian 52. rykmenttiin. Toimi komppanian avustajan ja päällikkönä, pataljoonan komentajan avustajana, esikuntapäällikön avustajana sekä esikunnan 5. joukko-osaston päällikkönä. Vanhempi luutnantti (1936); kapteeni (1937); majuri (1938); everstiluutnantti (1940, puolustuksen kansankomissaarin käsky nro 04568). Siirrettiin elokuussa 1938 hoitamaan 53. kiväärirykmentin esikuntapäällikön virkaa. Toimi elokuusta 1939 alkaen 48. kivääridivisioonan 301. kiväärirykmentin komentajana. Poistettiin kadonneena Puna-armeijan joukoista heinäkuun 1941 lopussa (Puolustuksen kansankomissariaatin keskushallinnon käsky nro 0370p tammikuun 1. päivältä 1942). Pidettiin vankina Hammelburgin leirillä. PTsB:n esikuntapäällikkö ja prikaatinkomentaja I. G. Bessonovin lähin taistelutoveri. Yksi Neuvostoliitto ja maailmanvallankumous -vihkosen kirjoittajista. SD pidätti Brodnikovin toukokuussa 1943, ja hänet sekä prikaatinkomentaja I. G. Bessonov vangittiin Sachsenhausenin keskitysleirin erikoisleiriin A. Luovutettiin Neuvostoliitolle 15.5.1945. Neuvostoliiton korkeimman oikeuden sotakollegio tuomitsi Brodnikovin teloitettavaksi ja hänet ammuttiin 19.4.1950.

76 Nikanor Nikanorovič Ljubimov, Puna-armeijan eversti. Synt. 15.1.1894 Moskova. Insinöörin poika. Suoritti Moskovan 10. kymnaasin (1912), opiskeli kaksi ja puoli vuotta Moskovan yliopiston matemaattisessa tiedekunnassa (1916) ja meni vapaaehtoisena reserviin 1. mörssäripatteristoon. Lämpäsi vänrikin arvoon vaadittavan kokeen. Viimeinen sotilasarvo ja virka Venäjän armeijassa oli aliluutnantti, 13. kevyen tykistöpatteriston mörssäripatterin valittu komentaja. Siviliini keväällä 1918, työskenteli elokuuhun saakka konttoristina siltatyömaalla Moskova-joella. Ei kuulunut puolueeseen. Puna-armeijassa liikekannallepanosta 1918 lähtien. Taisteli sisällissodassa, osallistui taisteluihin puolalaisia vastaan (1919–1920). Vuosina 1918–1921 Penzan punaisessa sosialistisessa patteristossa, 8. mörssäripatteristossa ja 8. kivääridivisioonan yhdistetyssä tykistörykmentissä patterin päällikön avustajana, erikoisjoukkueen päällikkönä, varikon päällikkönä ja patterin päällikkönä. 24.4.1921 lähtien 48. raskaassa tykistöpatteristossa talousjohtajana sekä viestipäällikkönä. Vuonna 1922 15. rykmentin raskaassa patteristossa varikon päällikkönä, koulutusjoukkueen päällikkönä sekä patteriston adjutantina. Vuosina 1923–1924 erilaisissa tehtävissä tykistöpäällikön toimistossa sekä 14. kivääridivisioonan tykistörykmentissä. Vuosina 1925–1927 virassa Puna-armeijan keskushallinnossa sekä Moskovan sotilaspiirin esikunnassa. Frunzen sotilasakatemia (Moskova) vuonna 1931. Vuodet 1931–1933 5. tykistöprikaatissa esikuntapäällikkönä sekä Valko-Venäjän sotilaspiiriin linnoitusalueen tykistön johdossa tykistön esikunnan päällikkönä. Toimi 11.5.1933 alkaen taktiikka- ja ampumaharjoitusten kouluttajana ja opettajana Leninin kunniamerkin Dzeržinskin tykistöakatemiassa. Majuri (1936), eversti (1938). Toimi 11.8.1938 alkaen dosenttina akatemian taktiikan laitoksella.

Ilmeisesti NKVD pidätti Ljubimovin vuonna 1938 syytettynä kuulumisesta ”Puna-armeijan sisäiseen sotilaallis-fasistiseen salaliittoon”, ja vapautti hänet vasta 1940–1941, sillä elokuulta 1938 – heinäkuulta 1941 ei ole tietoja palveluksesta. Nimitettiin 5.7.1941

puolustuksen kansankomissaarin käskyllä nro 00384 49. panssaridivisioonan tykistöpäälliköksi. Poistettiin kadonneena Puna-armeijan joukoista (Puolustuksen kansankomissariaatin keskushallinnon käsky nro 070/44 tammikuun 2. päivältä 1942). Sotavankina kesästä 1941. Pidettiin Hammelburgin leirillä. Lähti leiriltä heinäkuun 1942 lopussa toisen PTsB:n jäsenistä muodostuvan ryhmän kanssa. Elokuusta 1942 PTsB:n pääjohtajan prikaatinkomentaja I. G. Bessonovin poliittisen osaston varajohtajana. Osallistui operatiivisen suunnitelman kehittämiseen kapinallistoiminnan organisoimisesta Neuvostoliiton koillisosissa. Valmistti 10 lehteä neuvostojoukkojen selustassa levitettävää propagandaa varten. Yksi Neuvostoliitto ja maailmanvallankumous -viikkosen kirjoittajista. Toukokuussa 1943 SD pidatti Ljubimovin ja hänet vietiin Sachsenhausenin keskitysleirin erikoisleiriin A. Kuoli Sachsenhausenissa.

77 Aleksandr Jefimovitš Budyho, Puna-armeijan ja Wehrmachtin itäisten joukkojen (ROA) kenraalimajuri. Synt. 12.8.1893 Veliž, Smolensk. Työläisperheestä. Suoritti yksityisoppilaana Smolenskin kaupungin koulun (1915). Vuonna 1914 vapaaehtoisena I maailmansodan rintamalle. Kiovan 5. vänrikkikoulu 1916, ylennettiin taistelussa osoitetusta rohkeudesta aliluutnantiksi. Viimeinen arvo ja virka Venäjän armeijassa luutnantti, 130. jalkaväkidivisioonan 519. Kizljarskin rykmentin komppanianpäällikkö. Puna-armeijassa liikekannallepanosta 1918 lähtien. Kommunistipuolueen jäsen vuodesta 1919. Taisteli sisällissodassa. Osallistui taisteluihin Siperian armeijan amiraali A. V. Koltšakin joukko-osastoja, puolalaisia ja Venäjän armeijan kenraaliluutnantti P. N. Vrangelin joukko-osastoja vastaan. Haavoittui. Punalipun kunniamerkin (nro 10277) 1924. Vuosina 1918–1920 läntisen rintaman Ispolkomin 1. kiväärirykmentin kouluttajana, 26. kivääridivisioonan 3. prikaatin Šihranin ryhmän 3. komennuskunnan esikuntapäällikkönä, Kazanin 233. kiväärirykmentin pataljoonan komentajana ja 12. kivääridivisioonan 104. kiväärirykmentin pataljoonan komentajana. Helmikuusta 1921 lähtien Tšekan joukoissa. Vuosina 1921–1923 Ukrainan Tšekan 192. erillisen rajavartiopataljoonan komentajan avustajana, erikoisjoukkojen (TŠON) 27. Veližin erillisen komppanian päällikkönä, erikoisjoukkojen 30. Veližin erillisen joukkueen johtajana, erikoisjoukkojen 776. Polotskin erillisen komppanian päällikkönä, erikoisjoukkojen 770. erillisen pataljoonan komentajan avustajana, Vitebskin kuvernementin erikoisjoukkojen esikunnan operatiivisen joukon päällikön avustajana, sekä erikoisjoukkojen 770. erillisen pataljoonan komentajana.

Vuoden 1923 lopusta lähtien Puna-armeijan palveluksessa. Vuosina 1924–1926 rykmentin komentajan tehtävissä 5. kivääridivisioonan 13. ja 14. kiväärirykmenteissä sekä 27. kivääridivisioonan 89. kiväärirykmentissä. Vuosina 1926–1928 läntisen sotilaspiirin hallinnon päällystösosaston päällikön avustajana sekä Valko-Venäjän sotilaspiirin esikunnan mobilisointiosaston päällikkönä. Vuosina 1929–1931 85. Akmolnskin kiväärirykmentin komentajana ja komissaarina. Puna-armeijan panssarikoulutus 1932. Vuosina 1931–1932 Moskovan maatalousinstituutin sotilaallisena johtajana. Kesäkuusta 1935 alkaen Puna-armeijan sotaoppilaitoshallinnon sotilaskoulutusosaston päällikön avustajana. Eversti (1935). 1.4.1936 lähtien Moskovan tekstiili-instituutin sotilaallinen johtaja. Nimitettiin lokakuussa 1938 38. kivääridivisioonan komentajan avustajaksi. 19.8.1939 lähtien 171. kivääridivisioonan komentaja. Kenraalimajuri 5.6.1940. Joutui sotavangiksi divisioonan tuhouduttua lounaisrintamalla syyskuussa 1941. Poistettiin kuolleen Puna-armeijan joukoista 23.4.1942 (puolustuksen kansankomissaarin käsky nro 093).

Pidettiin vankina Hammelburgissa, jossa levitti aktiivisesti Neuvostoliiton ja Stalinin vastaista propagandaa sotavankien keskuudessa. Osallistui kevästä 1942 alkaen yhdessä prikaatinkomentaja I. G. Bessonovin, eversti N. N. Ljubimovin, eversti M. A. Meandrovin ja everstiluutnantti V. V. Brodnikovin kanssa alustaviin toimiin PTsB-järjestön perustamiseksi. SD:n pidätettyä Bessonovin, Ljubimovin ja Brodnikovin toukokuussa 1943, Budyho ilmaisi halunsa siirtyä ROA:an. Kesäkuusta lähtien Wehrmachtin itäisten joukkojen esikunnassa. Nimitettiin 7.9.1943 itäisten joukkojen päällikön kenraaliluutnantti H. Helmigin käskystä

PTsB:llä on ennen kaikkea Bessonovin käyttämän taistelutaktiikan takia erityinen merkitys Saksan puolella 1941–1945 sotineiden neuvostokansalaisten historiassa. Bessonov ehdotti SD:n (Sicherheitsdienst) elimille keskitettyä maahanlaskua sellaisille Neuvostoliiton alueille, joissa oli runsaasti NKVD:n pakkotyöläisiä. Kuten NTSNP talvella 1939–1940, Bessonovkin ehdotti, että sotavangit vapautettaisiin ja aseistettaisiin, ja pantaisiin alulle kapinoita syvällä neuvostoarmeijan selustassa. PTsB:n erikoisuuksiin kuului taktiikan lisäksi kapinallisia houkuttelevan poliittisen ja taloudellisen ohjelman kehittäminen. Sodan ajaksi aiottiin perustaa sotilasdiktatuuri, ja sodan jälkeen järjestää yleiset vaalit. Neuvostovallan kukistamisen jälkeen aiottiin turvata raskaan teollisuuden, liikenteen, postin ja lennättimen keskittäminen valtiolle, houkutella maahan ulkomaista pääomaa talouden kohentamiseksi, lakkauttaa epäinhimillinen kolhoosijärjestelmä sekä palauttaa oikeus yksityisomaisuuteen ja yksityiseen kaupankäyntiin.

Käytännön toiminta muodostui joukkojen värväämisestä, radistiryhmien koulutuksesta (yli 60 henkeä), lehtien julkaisemisesta, ”Sotilaallis-poliittisen taisteluohjesäännön” luomisesta sekä konkreettisiin paikkoihin sovellettujen operatiivisten suunnitelmien kehittämisestä. Tuhotöihin tai terrori-iskuihin joukkoja ei koulutettu, vaikka SD:n aikomuksena olikin käyttää PTsB:tä yksinomaan tällaisiin tarkoituksiin. Desantteja (5–6 joukko-osastoa, kukin vahvuudeltaan pataljoonan luokkaa) aiottiin lähettää Suomen lentokenttiä käyttäen ”pohjoiselle alueelle” (Vienanjoelle) ja ”itäiselle alueelle” (Ob-joen keskijuoksulle). Pohjoisen alueen päälliköksi tuli lounaisrintaman 6. armeijan entinen varaesikuntapäällikkö eversti M. A. Meandrov⁷⁹, tuleva Vlasovin armeijan kenraalimajuri. Itäisen alueen päälliköksi tuli eversti V. G. Kiselev⁸⁰. Sisäisen tiedustelun osasto keskittyi paljastamaan

itäisten joukkojen opetuksesta ja koulutuksesta vastaavaksi esikuntaupseeriksi Sever-armeijaryhmän 16. armeijan lohkolle eversti V. von Henningin 710. itäiseen vapaaehtoisrykmenttiin. Kenraaliluutnantti. Saapui palveluspaikalle Tšudnaja kylään 16.9. Lähti joukko-osaston sijaintipaikalta lokakuun 13. yönä ROA:n lähetin, sotamies A. Hižin skin kanssa ja antautui Leningradin 4. partisaaniprikaatille. Toimitettiin 7.11.1943 Moskovaan ja pidätettiin. Korkeimman oikeuden sotakollegio tuomitsi Budyhon kuolemaan ja tämä teloitettiin 19.4.1950.

78 N-18766. T. 20. L. 12. CA FSB RF.

79 Meandrovista ks. tarkemmin Aleksandrov K. M. Mihail Alekseevič Meandrov: štrihi k portretu. Teoksessa Aleksandrov K. M. Russkie soldaty Vermahta. Moskova 2005, s. 455–482.

80 Vasili Grigorjevitš Kiselev, Puna-armeijan sekä Venäjän kansojen vapautuskomitean aseellisten joukkojen (VS KONR) eversti. Synt. 20.7.191896 Kotšukovo, Vladimir. Vladimirin kymnaasi 1916. Pietarhovin 3. vänrikkikoulu 17.3.1917 ja lähetettiin vänrikiksi Venäjän armeijan 9. huoltopataljoonaan. Taisteli sisällissodassa. Osallistui taistelutoimiin Venäjän armeijan kenraaliluutnantti P. N. Vrangelin joukkoja vastaan eteläisellä rintamalla (1920) sekä atamaani Hmaryn kapinallisjoukkoja vastaan Hersonin kuvernementissa (1920–1921). Ei kuulunut puolueeseen. Puna-armeijassa 18.4.1918 lähtien. Vuosina 1918–1920 Vsevobutšin kouluttajana, Hersonin kuvernementin sotakomissariaatin mobilisointiosaston päällikön avustajana, itäisen lohkon päällikkönä. Puna-armeijan 47. Nikolain jalkaväkikoulutus 1921 ja toimi vuoteen 1923 saakka kenttätehtävissä koulutuksen palveluksessa. Tammikuusta 1923 alkaen Harkovan ylemmän upseeriston kertauskoulutuksen sotilaallisena johtajana. Taktiikan opettajana 1924–1934, opetusosaston päällikkönä sekä Leningradin Friedrich Engelsin sotilaspoliittisen koulun virkaatekevänä päällikkönä. V. I. Leninin sotilaspedagogisen korkeakoulu 1929, moottorintokoulutus 1931. Toimi taktiikan opettajana V. I. Leninin sotilaspoliittisessa akatemiassa 1934 sekä S. I.

Neuvostoliittoon myötämielisesti suhtautuneita henkilöitä. Niiden kahdeksan kuukauden aikana, jotka Bessonovin järjestö aktiivisesti toimi, sisäisen tiedustelun esityksestä palautettiin vankileireille 10–13 PTsB:n ”poliittisesti epäluotettavana” pidettyä jäsentä.⁸¹

PTsB:n loppu oli yllättävä, mutta luonnollinen. Huhtikuussa 1943 Bessonov matkusti Berliiniin neuvotellakseen SD:n SS-hauptsturmführer Schmundtin kanssa. Bessonov oli valmis toteuttamaan suunnitelmat, mutta vaati Saksan hallinnolta julkilausumaa siitä, ettei sillä ole Venäjän suhteen valloitusaikeita, ja että se on valmis solmimaan kunniallisen rauhan, jossa säilytettäisiin vuoden 1941 rajat. Natsit eivät hyväksyneet PTsB:n johtajan vaatimuksia ja tämä luopui maahanlaskun ajatuksesta.⁸² Kahden viikon kuluttua Schmundt tarjoutui matkustamaan uudelleen Berliiniin, muka ”neuvottelemaan kenraaliluutnantti A. A. Vlasovin kanssa”. Todellisuudessa Vlasov ei ollut toukokuussa 1943 Berliinissä, vaan valloitetuilla alueilla. SD pidatti 12 PTsB:n ylempää upseeria (Bessonovin, Brodnikovin, Ljubimovin, Kiselevin ym.) syytettyinä Saksan vastaisesta toiminnasta näiden saavuttua Berliiniin.

Prikaatinkomentaja Bessonov, esikuntapäällikkö ja komentajan apulainen toimitettiin Sachsenhausenin keskitysleirille, muut lähetettiin Itä-Preussiin Letcenin erityisleirille. Jäljelle jääneistä PTsB:n joukoista saksalaiset muodostivat kesällä 1943 partisaaneja vastaan taistelevan joukko-osaston. Joukko-osaston saavuttua Sebežiin 22.7.1943 liittyi 15 henkeä partisaaneihin pataljoonan komissaari J. A. Tšugunovin sekä everstiluutnantti A. A. Pastušenkon johdolla.⁸³ Ljubimov kuoli Sachsenhausenissa, Bessonov ja Brodnikov palautettiin amerikkalaisten vapautuksen jälkeen 1945 Neuvostoliittoon, jossa korkeimman oikeuden sotakollegio tuomitsi heidät teloitettaviksi vuonna 1950.

Kirovin sotilaslääketieteellisessä akatemiassa 1935–1940. Majuri 1937, eversti 1940. Akatemian johtajan avustaja 6.11.1940 alkaen. Opettajana sotilaallisten ja sotilaslääkinnällisten aineiden laitoksella 26.7.1941 alkaen. Nimitettiin Leningradin rintaman esikunnan käskyllä nro 0539 27.9.1941 NKVD:n 20. kivääridivisioonan esikuntapäälliköksi. Julistettiin kadonneeksi yksiköiden keskushallinnon käskyllä nro 01187 1.12.1942.

Pidettiin vankina Hammelburgissa. Liittyi alkukesästä 1942 prikaatinkomentaja I. G. Bessonovin ryhmään. Oli merkittävässä osassa maahanlaskun valmistelussa sekä kapinallistoiminnan suunnittelussa Neuvostoliiton koillisosiin; itäisen alueen maahanlaskujoukkojen komentaja. Johti taktiikkaharjoituksia. Lähetettiin PTsB:n johdon pidätyksen jälkeen toukokuussa 1943 Letcenin erityisleirille, sitten itäisten kansojen upseerikouluun Marijampoleen (Liettua). Opetti taktiikkaa Wehrmachtin itäisten joukkojen upseerikouluissa Marijampolessa ja Conflancessa (Ranska), toimi opetusosaston päällikkönä Marijampolen koulussa. Marraskuusta 1944 lähtien itäisten kansojen upseerikoulun johtajana. Liittyi tammikuussa 1945 koulunsa kanssa VS KONR:n upseerikouluun. Maaliskuusta lähtien kenraalimajuri M. A. Meandrovin 1. yhdistyneen upseerikoulun varajohtajana. Huhtikuussa VS KONR:n F.I. Truhinin eteläisen ryhmän joukoissa. Antautui 9.5. Kaplicen – Krumaun seudulla (Tšekki) Yhdysvaltaisille. Pidettiin Klakenska Rovnan, Fridbergin, Hanakerin, Regenburgin ja Plattlingin leireillä. Vältti palauttamisen Neuvostoliittoon. Asui Länsi-Saksassa. Oli vuonna 1948 mukana perustamassa Andrejevin lipun liittoa (SAF), vlasovin liikkeen veteraanien järjestöä. Vuosina 1948–1951 SAF:n sotilaallispoliittisen neuvoston jäsen, SAF:n esikunnan päällikkö. Asui vuonna 1969 Länsi-Saksassa nimellä Nikolai Vladimirovitš Kukuškin.

81 N-18766. T. 20. L. 300. CA FSB RF.

82 N-18766. T. 20. L. 13. CA FSB RF.

83 N-18766. T. 20. L. 14. CA FSB RF.

Venäläinen neuvostovastainen liike toisessa maailmansodassa

Suomen ja Neuvostoliiton maantieteellisen läheisyyden takia oli vääjäämätöntä ja luonnollista, että venäläiset neuvostovallan vastustajat olivat maasta jatkuvasti kiinnostuneita riippumatta Suomen poliitikkojen ja sotilaallisen johdon aikeista. Lyhyen talvisodan alkuaikana Suomi ei Mannerheimin mielestä voinut ottaa tehtäväkseen mitään muuta oman puolustuskykynsä ylläpitämisen lisäksi⁸⁴, vaikka onnistunut kokemus aseellisen neuvostovastaisen joukon muodostamisesta saatiinkin juuri tällöin. Vuosina 1941–1943 minkä tahansa venäläisten sotavankien tekemien aloitteiden olisi tullut olla sopusoinnussa asianomaisten saksalaisten instanssien kanssa. Kuten Saksan itäisen miehityspolitiikan historian tunnustettu asiantuntija A. Dallin oikeutetusti huomautti, vakavasti otettavat lupaukset saksalaisten taholta sotavankien ja valloitetujen alueiden siviiliväestön muodostamille Stalinin vastaisille joukoille merkitsivät kuitenkin vakavaa uhkaa natsien ideologiaa ja Hitlerin tavoitteita kohtaan.⁸⁵ Tästä syystä prikaatinkomentaja Bessonovin hanke oli tuhoon tuomittu, samoin kuin sen tekijä.

Toisen maailmansodan ajan venäläisen neuvostovastaisen liikkeen kohtalo oli traaginen, ja sen ainoana saavutuksena voidaan pitää vain sitä historiallista tosiseikkaa, että tällainen liike oli olemassa. Liikkeen pelkkä olemassaolo kumoo sen laajalle levinneen väitteen, että kaikki venäläiset, mukaan lukien Puna-armeijan sotilaat, kannattivat Stalinia ja tämän luomaa sosiaalis-taloudellista valtiomallia.

Kirill Aleksandrov on Pietarin yliopiston ensyklopedian laitoksen tutkija, Pietari

Kirill Aleksandrov is a researcher at the Encyclopedian Institute of the University of St. Petersburg, St. Petersburg

LÄHTEET

Arkistolähteet

Centralnyj arhiv Federal'nyj služby bezopasnosti Rossijskoj Federacii (CA FSB RF)

Kollekcija arhivno-sledstvennyh materialov N-18766

Columbia University Libraries, Rare book and Manuscript Library, Bakhmeteff Archive (BAR)

Collection ROVS

Hoover Institution Archives, Stanford University (HIA)

Collection gen. A.P. Arkhangelsky

Venäjän valtion sota-arkisto (RGVA)

84 HIA. Collection gen. A. P. Arkhangelsky. Box. 1. Kopija pis'ma ot 30 dekabnja 1939 maršala barona K.G. Mannergejma – general-lejtenantu A.P. Arhangel'skomu.

85 Dallin 1957, s. 664.

Fond 25880. Opis' 4. Delo 5

Fond 34980. Opis' 5. Delo 8, 13, 55, 144.

Fond 34980. Opis' 14. Delo 36

Kirjallisuus

Aleksandrov, K. M. Oficerskij korpus armii general-lejtenanta A .A. Vlasova 1944–1945. Biografičeskij spravočnik. Pietari 2001.

Aleksandrov, K. M. Armija general-lejtenanta A. A. Vlasova 1944–1945. Materialy k istorii Vooružennyh sil KONR. Pietari 2004.

Aleksandrov, K. M. Antistalinskij protest v period sovetsko-finljandskoj vojny 1939–1940 gg. Teoksessa Aleksandrov, K. M. Russkie soldaty Vermahta / Sbornik statej i materialov. Moskova 2005.

Aleksandrov K. M. Mihail Aleksevič Meandrov: štrihi k portretu. Teoksessa Aleksandrov K.M. Russkie soldaty Vermahta. Moskova 2005.

Andreev, E. M. – Darskij, L. E. - Harkova, T. L. Naselenie Sovetskogo Sojuza 1922–1991. Moskova 1993.

Bahvalov, A. L. Poslednij donos. Žizn i smert' Nikolaja Avdeeva – superagenta po imeni Bragin. Pietari 2005.

Dallin, A. German rule in Russia 1941–1945. A Study of Occupation Policies. Lontoo 1957.

Danilov, V. P. Sovetskaja derevnja v gody "Bol'shogo terrora". Vvedenie. Teoksessa Tragedija sovetskoj derevni. Kollektivizacija i raskulačivanie. Dokumenti i materialy v pjati tomah 1927–1939. T. V. 1937–1939. Kn. I. 1937. Toim. V. Danilov, R. Manning, V. Vinogradov et al. Moskova 2004.

Drobjazko, S. I. Pod znamenami vraga. Antisovetskie formirovanija v sostave germanskih Vooružennyh sil 1941–1945. Moskova 2004.

Frėlih, S. B. General Vlasov. Russkie i nemcy meždu Gitlerom i Stalinym / S predisloviem A. Hillgrubera. Perevod s nemeckogo Ju.K. Mejera pri učastii D.A. Levickogo. Tėněfli 1990.

Golovin N. N. Voennye usilija Rossii v Mirovoj vojne. T.I. Pariisi 1939.

Hanter, H. Esli by ne kollektivizacija... Sovetskoe sel'skoe hozjajstvo v gody 1928–1940 // Grani. Frankfurt am Main 1985, Nro 136.

Havkin, B. L. Nemeckie voennoplennye v SSSR i sovetskie voennoplennye v Germanii. Postanovka problemy. Istočniki i literatura. Teoksessa Problemy voennogo plena: istorija i sovremennost'. Materialy meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii 23–25 oktjabrja 1997, Osa 2. Vologda 1997.

Vert, N. – Mironenko, C. V. (toim.). Istorija stalinskogo GULAGa. Massovyje repressii v SSSR. Konec 1920-h – pervaja pol. 1950-h gg. sobr. dok. v 7 tomah. T. I. Massovyje repressii v SSSR. Moskova 2004.

Itogi Vtoroj mirovoj vojny. Moskova 1957.

Ivnickij, N. A. Kollektivizacija i raskulačivanie (načalo 30-h godov). Moskova 1993.

Ivnickij, N. A. Sud'ba raskulačehhyh v SSSR. Moskova 2004.

Manning, P. T. Političeskij terror kak političeskij teatr. Rajonnye pokazatel'nye sudy 1937 g i massovyje operacii. Teoksessa Tragedija sovetskoj derevni. Kollektivizacija i raskulačivanie. Dokumenty i materialy v pjati tomah 1927–1939. T. V. 1937–1939. Kn. I. 1937. Toim. V. Danilov, R. Manning, V. Vinogradov et al. Moskova 2004.

Musaev, V. I. Sovetskie graždane na službe v finskoj armii v gody Vtoroj mirovoj vojny. Novyj časovoj Nro 13–14.. Pietari 2002.

Orehov, V. V. Sovetskoe vtorženie v Filjandiju. Časovoj 5 dekabnja, Nro 246. Bryssel 1939.

Redlih, R. N. – Osipov, N. I. – Levickij, S. A. Očerki bol'shevizmovedenija. Frankfurt-am-Main 1956.

Černjaev, V. Ju. Finljandskij sled v "dele Taganceva". Teoksessa Rossija i Finljandija v XX veke. K 80-letiju nezavisimosti Finljandskoj respubliky. Pietari–Baduc 1997.

Smirnov, M. B. – Sigačev, S.P. – Škanov, D.V. Sistema mest zaključenija v SSSR. 1929–1960, Teoksessa Sistema ispravitel'no-trudovyh lagerej v SSSR 1923–1960. Spravočnik. Toim. M. B. Smirnov / Toim. N. G. Ohotin, A. B. Roginskij. Moskova 1998.

Sokolov, B. V. Krasnyj koloss. Počemu pobedila Krasnaja armija? Moskova 2007.

Stolypin, A. P. Na službe Rossii. Očerki po istorii NTS. Frankfurt-am-Main 1986.

Summary

A comparatively high number of Soviet citizens collaborated with enemy states during the Second World War. For example, about 6-8 % (1,1-1,2 million people) of those who served in the German armed forces were Soviet Citizens. Among them, a distinct group consists of those Red Army POWs, who joined the armed forces of the nation that had captured them. The most well known military unit formed from POWs was the military detachment of the Committee for the Liberation of the Peoples of Russia (KONR), under Lieutenant General A. A. Vlasov, from whom it took its popular name – Vlasov's army. Researcher Kiril Aleksandrov examines in his article the fate of the Soviet citizens and groups who sought to collaborate with Finland during the Second World War.

The reasons for the exceptionally widespread collaboration by Soviet citizens with the enemy during the war lie in the nature of the administrative policies developed by Stalin throughout the 1930s. This administration was based on a party-directed economy and society, on forced labour, on a superficial justice system, and on mass purges. These purges, along with the purposeful liquidation by the Soviet Union of millions of its own citizens throughout the 1930s, had an extremely adverse effect on the loyalty of the soldiers of the Red Army, irregardless of the conditions they faced as prisoners of war. Due to the geographical proximity of Finland to the Soviet Union, anti-Soviet Russian groups were constantly interested in the country, irregardless of the aims of the Finnish politicians and military command.

Attempts were made in Finland to form an anti-Soviet military unit as early on as during the Winter War of 1939-1940. B. G. Bažanov attempted to form in February-March 1940 the Russian National Army (RNA) out of Russian POWs. The white émigrés of the Finnish section of the Russian All-Military Union (ROVS) were involved in this project. Those troops of the Union stationed in Finland were offered for the use Marshal Mannerheim as early as the December of 1939, and they were later placed under Bažanov's command. As a consequence of Bažanov's activities, a total of 550 POWs joined the RNA, of whom 250-300 were included in the actual unit. There were plans to train 150 of them as soldiers. The political training of these volunteers lasted all throughout the end of February, and in the beginning of March 1940, the first unit of 35-40 men managed to participate in a single military operation on the front north of Ladoga before the war ended. The fate of Bažanov's volunteers was tragic: the military committee of the Soviet Supreme Court sentenced in 28.6.1940 158 of the 166 volunteers who had returned to the Soviet Union to be executed.

The same B. G. Bažanov offered to Mannerheim during the Continuation War the use of the Russian Wehrmacht troops on the Eastern Front (The Russian Liberation Army, ROA). He based this offer on his belief that the ROA forces could more efficiently fight in the Finnish army than in the Wehrmacht. Mannerheim declined in 13.4.1944. There is no information on the arrival of ROA troops into Finland. However, some ROA propagandist groups did arrive in Finland, but their activities stalled due to various difficulties.

The Finnish areas could have been used more efficiently in 1943, had the plans of Brigade Commander I. G. Bessonov and of the group he formed while held captive by the Germans, the Political Centre for the Anti-Bolshevik Struggle (PTsB), been realized. The PTsB was formed in the July of 1942 on officer camp XII-D in Hammelburg. Their plan of action involved, among other things, being airlifted with the aid of the Germans into Soviet territory, and the incitement of mutinies, with the aid of the captives freed from forced labour camps. There were plans to send desants from Finnish airports to the "northern territory" (Viena River) and to the "eastern territory" (the middle parts of the Ob River). However, the Germans did not accept Bessonov's plans, and finally both he and the other leaders of the PTsB were charged with anti-German activities. Bessonov ended up on the concentration camp of Sachsenhausen, and was eventually returned to the Soviet Union in 1945. The military committee of the Soviet Supreme Court condemned him to death in 1950.

The fate of the Russian anti-Soviet movement during the Second World War was tragic, and its only real accomplishment was the historical fact that that such a movement existed in the first place. The very fact of its existence can be held as a refutation of the commonly disseminated claim that all Russians, including the soldiers of the Red Army, supported Stalin and the socioeconomic model of state that he had created.

***SAKSALAISTEN SOTAVANKILEIRIT
POHJOISESSA
GERMAN POW CAMPS IN THE NORTH***

Soviet Prisoners of War on the German Lapland Front 1941–44

Reinhard Otto

Introduction

For contemporary people, the joint war of the German Armed Forces and the Finnish Army against the Soviet Union in Lapland on the northern end of Europe was, on account of its isolation alone, something almost exotic.⁸⁶ News about this conflict was rare, particularly given that the front from autumn 1941 to 1944 was set in static warfare and there were no spectacular events to announce. If one disregards those directly affected and their families, the National Socialist propaganda was primarily able to keep alive the interest of the German population in this theater of war through reports about the exceedingly popular Army Commander in Chief General Eduard Dietl.

It is therefore not surprising that the Lapland war was forgotten by the public after 1945. Even German historiography has as yet devoted hardly any attention to this part of the conflict with the Soviet Union. This statement applies all the more to one aspect that has in fact otherwise been very thoroughly examined in the last three decades, namely, Soviet prisoners of war in the custody of the German Armed Forces. Nothing at all is known regarding their situation in northern Finland. Several aspects affecting Red Army prisoners of war (POWs) will be investigated for the first time in the following article. The research begins with the number of POWs and continues with questions about their administration as well as their employment. It shall be finally clarified whether the disrespect of their lives observable on the other fronts and in the German homeland war zone can also be demonstrated in the isolated Finnish theater of war, because the war in Lapland was part of the war of extermination against the Soviet Union, in which the soldiers of the Red Army were given no pardon.⁸⁷

In addition to these factual issues, however, there are two fundamental aspects that strongly suggest an engagement with this geographically and historiographically remote area. First, the character of German captivity was that of an organization with standardized and universally valid and applicable guidelines. Since the German invasion of the Soviet Union on 22 June 1941, however, it had nowhere been able to develop continually for more than three years because the army district borders and their attendant jurisdictions changed or locations were displaced; in the east, the military location entailed considerable retreat and advance and thereby organizational restructuring. The sole exception was Finland. Due to the static war, quiet reigned in the entire rear army area for more than three years, which

86 The term "Lapland" is used here in its geographic meaning. It is not clearly defined; the region belongs politically to Sweden, Norway, Finland, and Russia (at that time, the Soviet Union).

87 This article releases preliminary findings of a monographic study about the nature of German captivity in Finland. The explanatory footnotes are restricted to the direct source documents. For support and critical review, I would like to thank Carina Notzke, Christian Hartmann, Rolf Keller, Klaus Klüners, Rüdiger Overmans, and Christian Streit.

enabled the prisoner-of-war-organization to be arranged and optimized according to the requirements of the army.

A second aspect of importance is that during the entire time in Lapland, no German civil administration existed that could have mixed in the business of the military, as was, for example, the rule in occupied Norway. Contact with the Finnish civil service agencies was—apart from the end phase in summer 1944—by all appearances cordial, but reserved, paired with a readiness to aid one another as far as possible. Problems were resolved, if possible, together. In this respect the essential workings of the German POW-organization may be identified directly through the example of Lapland.

The Problem of Low Prisoner of War Numbers

In the army leadership's strategic planning for Operation Barbarossa, questions regarding POWs were indeed discussed. Regarding the Finnish theater of war, however, the questions played no role at all, not in the least because a concrete inclusion of Finland in the German deliberations occurred only relatively late and the planning was therefore confined to operational aspects. In the course of preparations for the talks with the Finnish side about a military cooperation, the topic of POWs first appeared on the agenda in the end of April 1941. Revealingly, it was listed last—even after topics such as “Allocation of funds in Finnish currency” or the clarification of liability claims.

The outcome of the German-Finnish discussions was the “Special Directive for German Troops Stationed in the Finnish Sovereign Territories” of 10 June 1941. Only one sentence referred to the nature of wartime captivity: “War prisoners taken in the Finnish sovereign territories by advancing German troops will, in agreement with the local Finnish Armed Forces authorities, be transferred to these authorities.” According to other sources, these directives put the Soviet prisoners under Finnish jurisdiction from this point on.⁸⁸ Thus the members of the Red Army who fell into German hands in Lapland were in custody of the German Armed Forces for only a short time. Deportation to Germany was not foreseen.⁸⁹

Despite this clearly evinced disinterest from the highest levels, on 28 April 1941 the representative of the *Oberquartiermeister [O. Qu.]* (= Chief quartermaster branch) of the *Armeeoberkommando Norwegen* (Field Army Command Norway) appeared in the *Allgemeines Wehrmachtsamt [AWA]* in Berlin in order to discuss the “implementation of administrative headquarters for prisoner of war camps” with Lieutenant Colonel Breyer from the Department of POWs. The *Heimatstab Nord*, responsible for the coordination of the Scandinavian theater of war, was subsequently notified that two—albeit not fully

88 Bundesarchiv-Militärarchiv (German Federal Archives/Military Branch), Freiburg, RW 4/v. 639/106. Unless otherwise indicated, sources come from this archive. Citations indicate archive classification/volume/page (if paginated).

89 According to OKW/WFSt/Abt. L. (OKW/Wehrmachtführungsstab/Abteilung Landesverteidigung=Armed Forces High Command/Armed Forces Operations Staff/Department of National Defense); chronologically classified middle of May 1941. Stated in regard to the treatment of POWs: “3.) Regarding the transfer and the guarding of the prisoners of war taken by the advancing troops in the Finnish region the W.B. (Wehrmachtbefehlshaber Norwegen=armed forces commander of Norway) will make the necessary agreements with the Finnish authorities. RW 4/577/81.

staffed—units, so-called *Stalags* (*Kriegsgefangenen-Mannschafts-Stammlager* = Prisoners of War Main Camp) would be arranged for the Field Army Command. More were “not considered necessary for the intended goal.” The participants in the meeting clearly had in mind here the short-term custody of prisoners of war before their transfer to the Finnish allies.

Date	Stalag 309		Stalag 322
	Population	Dead	Population
26.7. - 31.7.	745	2	
1.8. - 5.8.	747	0	
6.8. - 10.8.	771	1	233
11.8. - 15.8.	813	1	
16.8. - 20.8.	834	2	268
21.8. - 25.8.	930	0	
26.8. - 31.8.	1398	3	
1.9. - 5.9.	1723	5	
6.9. - 10.9.	1749	6	
11.9. - 15.9.	1627	7	
16.9. - 20.9.	2144	5	
21.9. - 25.9.	2157	9	967
26.9. - 30.9.	2142	17	1004
1.10. - 5.10.	2123	26	
6.10. - 10.10.	2124	13	1036
11.10. - 15.10.	2112	13	
16.10. - 20.10.	2116	16	1046
21.10. - 25.10.	2117	9	1042

26.10. - 31.10.	2093	19	1043
1.11. - 5.11.	2076	16	1082
6.11. - 10.11.	2102	7	1191
11.11. - 15.11.	2197	12	1200
16.11. - 20.11.	2179	18	
21.11. - 25.11.	2242	14	1283
26.11. - 30.11.	2272	9	1282
1.12. - 5.12.	2332	7	1278
6.12. - 10.12.	2408	8	1288
11.12. - 15.12.	2395	16	1285
16.12. - 20.12.	2461	6	
21.12. - 25.12.	2458	4	1282
26.12. - 31.12.	2460	7	1290

A few days later Stalags 309 and 322 were assigned to this Field Army Command.⁹⁰ On 2 May, however, the *Befehlsstelle Finnland* (= Headquarters Finland) of the Field Army Command Norway, which had its headquarters in Rovaniemi, Finland for a short time, completely reformulated the tasks of the Stalag:

“Stalag 309 is to be employed as reception camp for the area of XXXVI. *Armeekorps* (Army Corps). Stalag 322 is to be supplied to the same purpose for the *Gebirgskorps* (= Mountain Army Corps).

All POWs taken by troops belonging to the XXXVI. *Armeekorps* including the sixth Finnish division are to be conveyed to Stalag 309. From there they will be assigned as labor to the *Kommandeur der Eisenbahntruppen* (Commander of the Railroad Troops), to the *Kommandeur der Bautruppen* (Commander of the Construction Troops), and to the

90 RH 20-20/306/23f. Because the number of captured officers was estimated to be low, there was no officers' camp. From the beginning on the intention was to give officers over to the Finns. Only from 1943 on did the Germans themselves keep captured officers, but then normally sent them further into the Germany Reich.

Armeenachschubführer (Chief of Army Supply). The troops that received the POWs will see to their guarding.

The *Gebirgskorps Norwegen* and the 3rd Finnish Army Corps themselves have command over the prisoners of war captured in their territory.”⁹¹

In contrast to the deliberations on the higher command level, there was here no more talk of giving up POWs to the Finns—the need for the prisoners of war was concretely addressed and their employment was arranged organizationally. Reasons for this commanding order, which stood in contrast to the official line, have not as yet been extracted from the sources.

In the first half of July 1941, Salla (Stalag 309) and Elvenes (Stalag 322) were chosen as camp locations—Salla some fifty kilometers east of Kemijärvi on what had been Soviet territory since the winter war and Elvenes on the eastern edge of Kirkenes. Until the retreat in autumn 1944, both units remained stationed in these locations.

Already after a few weeks, the topographical and climactic circumstances of the far north proved to be difficult in such a way that, instead of on the front, the larger part of the German soldiers had to be employed for road construction, transport work, and supply, and worked to the point of full exhaustion.⁹² The enlarged work of POWs would have offered the only way out—if only they had been available in sufficient numbers. However, fewer and fewer were brought in on the front due to the beginning of the static war, as a look at the 1941 statistics for both Stalag 309 and 302 shows:

Development of the Populations in Stalag 309 and 322 in 1941⁹³

The *Armeeoberkommando* (AOK = Army High Command) thus took for granted the additional allocation of a large POW contingent from Germany or directly from the remaining Eastern Front, particularly knowing in what large numbers Soviet soldiers were falling into German hands. Simultaneously, at the beginning of October, several thousands of prisoners were demanded from the camps of the Finnish Armed Forces. It was certainly critical that, due to its own great demand, the Finnish General Staff countermanded the promised allocation of prisoners on the spot. The *Armeeoberkommando* reacted immediately and petitioned the Department of War Prisoners in the OKW (*Oberkommando der Wehrmacht* = Armed Forces High Command) for 6,000 prisoners of war for winter preparations, to discharge the department of the *Reichsarbeitsdienst* (RAD) and for snow removal.⁹⁴

When the OKW refused in the end of October, the *Armeeoberkommando* decreased its request to 4,000 Red Army soldiers; such a number was, however, considered “essential for

91 RH 20-20/306/68f.

92 See the proposal of the *Gebirgskorps Norwegen* about the relief of Bau-Bataillon (Construction Battalion 405 on 24 Sept 1941, RH 20-20/203/85.

93 For Stalag 309: RH 20-20/206/304. The number of deaths is included in order to clarify the small gains. For Stalag 322: RH 24-19/222-231. Details regarding deaths are not available in this case. Captured “Finnish and related nationalities” were normally transferred to the Finns before registration, so that they do not appear in the statistics at all.

94 RH 20-20/204/99.

accomplishing the additional tasks (firewood supply and snow removal) emergent from provisioning troops in the polar winter.” One assumes the men had already been supplied upon arrival with clothing, equipment, and, above all, heavy footwear.⁹⁵ Although these 4,000 prisoners were made available in fact, their transfer to Scandinavia certainly proved to be impossible: for one half, according to information from the *OKW* dated 28 October, there were no possibilities to pass through military districts I (Königsberg) and XX (Danzig); the others were deemed completely exhausted in Stalag II D Stargard (Pommern) and were unfit for transport for weeks thereafter.⁹⁶

It appears questionable, however, whether at this moment POWs could even still have been brought to Finland. Winter 1941–42 was harsher than usual, the Baltic froze far south, and the provisioning of troops in Lapland and on the Murmansk Front was often made more difficult, if not impossible at times, by severe snowfall and cold. If the transports came through to the intended installation sites, lodging would have been missing in many locations. Admittedly it did not come, in contrast to all other sectors of the eastern front, to mass mortality among imprisoned Red Army soldiers in Lapland, and their number thus remained to a large extent unchanged until spring 1942. The problem of the need of manpower, however, became ever more urgent. The Chief of the General Staff of the Field Army Command, Colonel Buschenhagen, summarized the situation with the words: “Alongside the miscellaneous provisioning difficulties for the army, a new grave concern has thereby arisen.”⁹⁷

Looking far ahead the by now independent *Armeeoberkommando Lapland* (Field Army Command Lapland) placed a new request for the allocation to Finland of 3,000 prisoners, whose employment first and foremost was “intended for roadwork after the snow melt and to supplement the workers in Kirkenes harbor and Petsamo.”⁹⁸ However, Berlin once again refused the request and recommended instead to take the necessary people “from the POWs taken by Finland.” Because, due to their own pressing need, the Finns as earlier could not—or would not—give up any prisoners, the Army communicated a little later to its subordinate departments that it was necessary that they themselves bring in the requisite prisoners and at the same time to “pay sharpest attention” to the “preservation” of those already at hand.⁹⁹

The latter recommendation was indeed put into execution; the former by contrast was not, as the monthly reports show: from the beginning of March to the beginning of July 1942, the number of prisoners available for the Army rose from 4,248 to 4,557—and with that increase to only somewhat more than 300, because some 100 men died during this period and perhaps 30 were transferred to the *SD* (*Sicherheitsdienst der SS* = security service); the

95 RH 20-20/205/30. For protection against the cold, the shoes were additionally fitted with paper.

96 RH 20-20/205/5.

97 RH 20-20/205/126.

98 RH 20-20/210/38, 42, 49. In January the Befehlsstelle Finnland in Rovaniemi was spun off from the AOK Norwegen and placed as an independent *Armeeoberkommando Lapland* under the OKH (Oberkommando des Heeres = Army High Command). This change had only minimal effects on the situation of the prisoners of war.

99 RH 20-20/210/56, 51.

expected “replenishment” from the front largely failed to materialize.¹⁰⁰ At the same time, at least until April, roughly 30 prisoners of war per month were absent “due to the effects of malnutrition,” as the *Oberquartiermeister* recorded in an “Overview of the Supply Situation of the Lapland Army from 1 April 1942”; three thousand men were therefore still needed.¹⁰¹

Only in the end of June 1942 did the tide turn. Above all, the *Heeresgruppe Sü* (Army Group South) brought in so many prisoners in the Ukraine that the Lapland Front could also now be covered with POWs. In a three-page writ on 19 June, the *Armeeoberkommando* apprised all relevant departments of the “Allocation of Prisoners of War from Germany”: “A transport of one officer, 22 sergeants and squads, and 1070 prisoners of war from Germany is expected to arrive on 23 June in Jakobstad. The transport will be forwarded as soon as possible by train to the destinations.” The document subsequently precisely regulates procedures at arrival as well as the distribution to the organizations and units.¹⁰² From then on, additional ships with imprisoned Red Army soldiers arrived in quick succession. The following table gives an overview:

Transports of Soviet War Prisoners to Finland

Date	Number	Arrival site
23.6.1942	1070	Jakobstad
8.7.1942	1000	Jakobstad
20.7.1942	1000	Oulu
9.8.1942	1000	Oulu
22.8.1942	1000	Oulu
25.8.1942	1000	Oulu
22.9.1942	1000	Oulu
Autumn 1942	1011	
December 1942	981	
11.1.1943	800	Hanko

100 RW 6/534.

101 RH 20-20/214/149.

102 RH 20-20/224/195ff.

4.2.1943	1000	Vadsö
26.4.1943	1055	Vaasa
8.5.1943	1000	Rovaniemi
18.6.1943	1000	Rovaniemi
15.11.1943	500	Rovaniemi
March 1944	1500	
July 1944	2000 2500	
August 1944	50	
Total	20267	

Because, from all appearances, *Armeeoberkommando Norwegen* had already in February 1942 provided the *Gebirgskorps Norwegen* in Kirkenes with a one-time allotment 770 men, it may be estimated that some 21,000 Soviet prisoners of war altogether were brought to Lapland between 1942 to 1944 from the German Reich and the occupied territories directly, or via a circuitous route across Norway. Added to this number are those Soviet soldiers who were captured in the front sector of the *Armeeoberkommando 20*. How many there were in total is certainly difficult to ascertain. The High Command itself reported on 29 Sept 1941 that, up until that point, 3,905 Red Army soldiers, including 44 officers, had fallen into German hands.¹⁰³ By 20 January 1942 the number had risen to 6,310 including 81 officers.¹⁰⁴ Finally, in the end of July 1943, a total number of 8,730 Soviet prisoners since the beginning of the campaign was reported to the *Oberkommando des Heeres (OKH)* upon its request, a number that might have been increased marginally to approximately 9,000 by the time of the retreat from the North of Finland.¹⁰⁵ All things considered, one may thus assume that during the whole period at most 30,000 Soviet soldiers were detained as prisoners of the German Armed Forces in northern Finland. Members of other nations were located in German POW camps in Lapland only in rare cases and in a short term.

103 RH 20-20/204/90.

104 RH20-20/210/28. The number 6,310, however, appears too high. Stalag 309 had had at most 2,800 prisoners up to that point and Stalag 322 approximately 1,600. Some 100 officers and soldiers had been transferred to the Finns. In addition, hardly any prisoners were taken from November 1941 to January 1942, so that the number could hardly have increased from 3,905 by an additional 2,405.

105 RH 20-20/234/163. The number also seems to be somewhat high.

The army generally reported the current figure of POWs to the *OKW* or the *OKH* on the first of a month. This figure leveled off from spring 1943 at approximately 15,000 and reached its highest point on 1 June 1943, as well as again on 1 August 1944, with more than 16,000, though the numbers for the second half of 1943 were not handed down. The army was responsible in every respect for these Red Army soldiers. In the army domain, however, there were prisoners of war who had to be cared for although they did not belong to it—for example, those of the air force as well as German soldiers, who served their sentences in the field penal camps of the army.¹⁰⁶ For these prisoners the 20th Army Field Command received proportionate allocations of food. Thus, the so-called number of rations was always superior to the simultaneously reported population; for example, to more than 21,000 on 1 June 1943 and around 20,000 on 1 August 1944. The highest ration strength was on hand on 1 October 1943 with 25,823 prisoners.

These numbers remained until the Lapland Army retreated to northern Norway in late autumn 1944; several smaller transports back to the German Reich are hardly of consequence in terms of the numbers.¹⁰⁷ How many Red Army soldiers were relocated from Lapland to Norway to the *Armeeoberkommando Norwegen* cannot yet be numerically determined.

All these POWs were, however, by far too insufficient to cover the demand for labor, visible not in the least in the fact that this problem took up increasingly more space in the activity reports of the quartermaster responsible for POW practices. The employment of POWs became an administration of scarcity. The sole possibility, at least to free up reserves in a limited measure, lay in optimization of the organization.

The Prisoner of War Organization

The Kriegsgefangenen-Bezirkskommandant (Chief POW District)

In order to understand the difficulties that stood in the way of an effective prisoner of war organization in northern Finland up until the summer of 1942, one has to envision the complicated military command relationships in Norway and Finland. For the war against the Soviet Union, the *Armeeoberkommando Norwegen* was divided in June 1941 into the *Befehlsstelle* (Forward Headquarters) Oslo and *Befehlsstelle* Finland (in Rovaniemi), each assigned a main camp—Stalag 303 in Lillehammer and Stalag 309 in Salla, respectively—that was directly subordinate to its respective Forward Headquarter.

To each division, among other things, there also belonged an military organization that possessed a relatively large degree of independence within the army: *Abschnittstab Nordnorwegen* for the *Befehlsstelle Oslo* responsible for the northern Norwegian area up until the Finnish border, as well as the *Gebirgskorps Norwegen* (for the *Befehlsstelle*

106 The conditions under which these German soldiers lived were significantly worse than those of the Soviet war prisoners. The death rate among the former was by far higher.

107 In March 1944, 204 ill prisoners of war were transported back into the Reich, as were 26 officers who were moved to Stalag XIII D Nürnberg-Langwasser on 29 March 1944. RH 20-20/254/1ff.

Finnland) responsible for the conquered areas of the Soviet Union, whose supply basis, however, lay mainly in the area of the *Abschnittsstab*. To each was subordinated its own Stalag, which it, but not the Army, could have at their disposal: Stalag 330 in Alta (Norway) for the *Abschnittsstab* and Stalag 322 in Elvenes to the *Gebirgskorps*. This arrangement was technically problematic in terms of organization in the area of Kirkenes, where the majority of the goods for the attack of the *Gebirgskorps Norwegen* on Murmansk were disembarked. Kirkenes still belonged to the responsibility of Stalag Alta—for that reason alone, the location of Stalag 322 in Elvenes, an eastern suburb of Kirkenes, must have brought about confusion.¹⁰⁸

With these overlapping geographical jurisdictions a standard prisoner of war organization would have been urgently necessary. For such situations German regulations planned the administrative office of a *Kommandeur der Kriegsgefangenen* (= Chief POW Branch) or of a *Kriegsgefangenen-Bezirkskommandant* (= Chief POW District). However, a condition for this scenario would have been a minimum number of prisoners, which until the middle of 1942 was not achieved in either Norway or Finland. Consequently, the situation amounted to an uncoordinated deployment everywhere of Soviet soldiers geared towards eliminating the current scarcities. Up until spring 1942, prisoner of war *Arbeitskommandos* (= labor detachment) were repeatedly set up in Lapland, but soon given up again. The set up was tied up with a considerable outlay of labor and personnel—with the cutting of timber, the construction of log cabins, but also with the provision of guard details—that precisely this army could not in the least afford.

In addition there were the large distances that neither allowed supply nor surveillance, let alone a coordinated deployment—for example, of the prisoner of war labor detachments set up along the Arctic road¹⁰⁹ (*Eismeerstrasse*, especially not under polar winter conditions. Their redistribution to “*Zweiglager*” (branch camps), partly responsible for themselves, and the installation of officers as “camp commanders” was very unusual, but only a logical consequence of the lack of a clear hierarchical structure: each had to find the way on his own.

In the middle of September 1942, so after more than a year, due to the growing number of POWs from the transports out of the Reich, the Lapland Army finally obtained the assignment of a *Kriegsgefangenen-Bezirkskommandant*, responsible for the whole area, whose field of operation and authority determined the administrative instructions. With these instructions, there were for the first time unambiguously ordered, organization-wide structures bringing together the entire POW-system in Lapland, which would then remain in place for the following eighteen months, even—in reduced form—until the withdrawal of German troops two years later.

- The District Commandant for Prisoners of War in Rovaniemi was directly subordinate to the *Armeeoberkommando 20* and was responsible for its area,

108 For example, both provided the Kirkenes cargo handling staff with prisoners for loading work. The 702nd Infantry Division that belonged to *Abschnittsstab Nordnorwegen* was responsible for maintenance of the prisoners from Stalag 330 in Kirkenes (RW 39/143/81), whereas the *Gebirgskorps Norwegen* responsible for that of Stalag 322.

109 The roadway stretching over 500 kilometers from Rovaniemi to Petsamo was a lifeline for the Army. *Zweiglager* were therefore constructed along it at irregular distances from which in turn various prisoner of war *Arbeitskommandos* operated.

moreover for all sites in Finland in which the POWs of the Army or the *Luftflotte 5* (5th Air Fleet) were located.

- He had “principally” a monitoring and advising function aimed at sustaining and increasing labor by POWs, at the same time preventing escape and sparing guard units. He was authorized to give orders vis-à-vis all “prisoner of war camps, prisoner of war units [prisoner of war construction units], offices in which prisoners of war [were] deployed, and all guard units.”
- His area of duties were defined as follows:

“a) Supervision of all prisoners of war of the Army and *Luftflotte 5* regarding

- order and discipline,
- work capability,
- health condition and nutritional condition,
- hygienic measures,
- meals,
- clothing.

b) Inspection of security measures in the prisoner of war camps and lodgings.

c) Monitoring of the defense measures against espionage, sabotage, escape and undermining in the prisoner of war camps and prisoner of war labor camps and in the prisoner of war units.

d) Instigation of effective propaganda among the prisoners of war...

e) Check of usefulness of labor assignments of the POWs.

f) Supervision over Stalags 309 and 322 as well as over their branch camps and labor camps...

g) Supervision of the workers from the army and O.T. (*Organisation Todt*) appointed to guard prisoners of war. The supervision shall extend to:

accommodation of the guard detachments

type of their assignment

conduct of the stationed men

usefulness of the decreed security regulations

relationship of the guard detachments to the war prisoners.

h) Advancement and monitoring of the education of auxiliary guard detachments from among the POWs (Volga Germans, Ukrainians, etc.)”¹¹⁰

110 RH 20-20/224/59ff as well as 8. The unit had been stationed up until this point in Riga as District Commandant Q for Prisoners of War.

The fulfillment of these tasks appeared to make “continual visits to the prisoner of war camps, labor camps, and units indispensable.” For each case, on the tenth of each month, an activity report had to be filed to the army for the preceding month.

The District Commander for Prisoners of War on 25 September 1942 became Arthur Buchwiser, a 47-year-old colonel who had earlier been commandant of Stalag 309 for a short time. One of his first measures was the subdivision of his area of responsibility into four “*Kriegsgefangenen-Bereiche*” (prisoner of war areas),” each with corresponding area leaders. The *Feldeisenbahnbau* (field railway construction) in the Hyrynsalmi region was added as a special area, for which, however, on account of the “Particularities of the Construction Operation,” final rules were only later made.

The Prisoner of War Areas in Lapland

Prisoner of War District	Headquarters	Area
I	Ivalo	Chief 3./ <i>Landeschützen-Bataillon</i> (= home guard bataillon) 809
II	Rovaniemi	Commander <i>Landeschützen-Bataillon</i> 809
III	Salla	Commandant Stalag 309
IV	Kuusamo	An Officer from Stalag 309, as determined by the District Commandant of Prisoners of War
<i>Feldeisenbahnbau</i>	Taiwalkoski	Officer from Stalag 309 in charge of the <i>Feldeisenbahn</i> construction staff

Certain tasks were delegated to the areas, for the fulfillment of which the District Commandant of Prisoners of War issued even more detailed instructions:

- a) Supervision and care of all army prisoners of war located within the area in relation to accommodation, provisions, clothing, medical treatment, handling, and guarding.
- b) Establishment of new prisoner of war camps; requisition of equipment and materials for prisoner of war camps.
- c) Requisition and distribution of prisoner of war clothing.
- d) Establishment of a military hospital for the area.
- e) Timely filing of figure and employment notifications.

f) Instigating the necessary measures in case of escape, in particular the notification of the involved offices.¹¹¹

Buchwiser very quickly showed himself to be the man who would carry out the guidelines of the *Armeeoberkommando*. His activity first of all emphasized “inspection and fact-finding tours,” as the following overview for the last third of 1942 shows:

On-Duty Travel of the District Commandant for POWs in Autumn 1942¹¹²

Date	Destination	Distance
20. – 25.9.	Kirkenes; among other things, the prisoners of war at the Air Force	
3. – 5.10.	New POW <i>Arbeitskommando</i> Palkisoja km 278 Arctic Sea Roadway Meeting in Ivalo and Inari Inspection of POW <i>Arbeitskommando</i> Inari Inspection of POW <i>Arbeitskommando</i> km 204 E for the acquisition of generator wood	
13. -19.10.	Inspection of the POW camp, POW <i>Arbeitskommando</i> , and POW units in the area of Kuusamo, Taivalkoski, Hyrynsalmi, Kemi, Tornio	
25.10.	POW Camp Air Base Kemi, meeting there with commandant from Stalag 309	
	Typhus quarantine	
6. – 10.11.	Inspection Camp Air Base Pori (railway journey)	
18. – 21.11.	Inspection of POW <i>Arbeitskommandos</i> in: Hirvas, Joutsijärvi, Kursu, Misi, Rovaniemi	
23. – 28.11.	<i>Arbeitskommando</i> in Hangö near army construction platoon	
4. – 9.12.	<i>Arbeitskommandos</i> of the 2./ <i>Arbeitsbataillon</i> (2 nd Company/labor bataillon) 191 near Kuusamo	

111 RH 20-20/224/73f, also 54f.

112 Overview compiled from the different activity reports in RH 20-20/224.

	near km 6.5, 33.6, 40.3; of the <i>1./Arbeitsbataillon</i> 191 near Inkee km 44 und Pentilä km 8; and farther in Rapuvaara, Syrie, Wääkiö, Leino North, Korvua, POW Hospital Camp Leino South	
21.12.	POW camp of East Company 690 und Branch Camp Rovaniemi	
31.12.	Site investigation for POW hospital in POW Area II	

Nearly forty percent of the time available to him he was en route in the whole Army area and in outlying bases—Pori was an air force base in southwestern Finland—above all in those places where there were grievances to resolve. Thus his trip in the middle of October in the area of Taivalkoski was closely related with a written communication of the *Armeeoberkommando* in which it sharply denounced the poor health status of the Soviet soldiers who were employed there building the field railway. The communication was dated 12 October; the visit took place already within the next few days.¹¹³

The *Armeeoberkommando* also quickly realized that Buchwiser was exactly the right man for the organization of the prisoner of war system. Already on 9 October it received his first report—so, one day before stipulated; the second for October 1942 already on 5 November; the two subsequent reports even earlier.¹¹⁴ For problems the *Armeeoberkommando* additionally received a separate, extensive report, which for its part it used as leverage to stem various shortcomings. This dynamic is evident right away from Buchwiser’s first on-duty trip to Kirkenes. The *Oberquartiermeister* activity report for September 1942 states: “*Kriegsgefangenen-Bezirkskommandant* Lapland reported about grievances on the basis of an inspection trip to the POW camps of the Organisation Todt along the arctic road at Ivalo, Inari, Kaamanen, Karasjok. The report makes the Organisation Todt aware, with the explicit request to promptly concern itself with remedying the grievances.”¹¹⁵

In case of doubt he took drastic measures. In March 1943 he had the *Lagerführer* (= chief labor detachment) of both *Arbeitskommandos* Perunkajärvi I and II removed because the treatment of POWs there “in no way” conformed to the “regulations.” A first lieutenant of the *Landeschützenbataillon 809* (= 809th home guard battalion) was

113 RH 20-20/224/25f and 34f. After two months of work, fifty-six percent of the prisoners with the Baubataillon 62 and thirty-six percent of those with the Feldbahnbaustab were no longer operationable.

114 RH 20-20/224/8–14.

115 RH 20-20/224/53. Buchwiser came back on 25 September; the report went out to the *Armeeoberkommando* on 28 September.

ordered to both of the camps for three weeks to create order and integrate a staff sergeant as new *Lagerführer*.¹¹⁶

The reminiscences of the Saiholompolo camp in Inari. – Saiholompolon leirin jäännöksiä. *Reinhard Otto*

Alongside the organizational streamlining and perpetual supervision, a third measure was ongoing instruction and continuing education of all soldiers employed in the POW system. This instruction took place on the one hand through training courses and on the other through the publication of information sheets, the “Special Directives for the Prisoner of War System” in order to make known “*OKW* and *OKH* decrees and various orders of general relevance ... within the Commando Authorities and POW Administrative Offices (up to and including the POW *Zweiglager*) to all responsible departments and administrators.” The sheets included messages from the *Kriegsgefangenen-Bezirkskommandant* in so far as they were of general interest. In this way it was ensured that up to the last guard, every German soldier was informed about his rights and duties. There was no longer any excuse for wrong conduct, if a unit had demonstrably received the “Special Directives.” The *Armeeoberkommando* called emphatic attention to the fundamental consequences in the First Directive, wherein the first point bore the heading “The Value of the Prisoner of War”:

116 RH 20-20/231/196. The grievances are detailed in the activity report for April 1943. Summarized, it states that the POWs were neither cared for nor handled according to the regulations. The camp director was sentenced by the War Court of the Army Rear Area Commandant to loss of rank and one year of imprisonment. RH 20-20/231/112.

“Just by replacing a prisoner of war who is absent through death or illness each individual prisoner of war represents valuable labor... The labor of the prisoner of war is the primary means of the army for the accomplishment of all beneficial construction and supply tasks... The fundamentals stated herein are a permanently valid and important guideline for all divisions of the Army.”¹¹⁷

In Buchwiser’s view to be sure, the “Special Directives” were not enough to compel the very last man to deal at the same time carefully and authoritatively with the prisoner of war, a resource that was only renewable with difficulty. For that he required intermediaries, and those he came by only if in training courses he confronted both theoretically and practically all soldiers whose work required prisoner of war contact with all imaginable questions from the POW system. The first two training courses took place in Kuusamo in February, and the ninth, tenth, and eleventh in the last week of June 1943 in the area of Stalag 322 Elvenes. Only one week before, on 17–18 June, he had invited participants to Kiestinki to the eighth training course. His “invitation” obligated as participants “from the POW Labor Camps: those from the caretaking service rank and their substitutes; from the *Baubataillon 427 (K)*: every officer and service rank from corporal upwards, in case of need also Senior Privates First Class, who did not participate in the first and second training courses in Kuusamo (February 1943).” The course leader was Buchwiser himself; as lecturers he had with him the *Abwehroffizier* (intelligence officer) from Stalag 309 as well as a staff doctor and a paymaster. Part of the program was “an inspection of the POW camp of the SS Mountain Division North near kilometer 1.6 on the street of the SS.”¹¹⁸

There were three central points at the presentation: “the treatment of prisoners of war, taking into special consideration the relationships with Russian POWs” was most important, then the “POW camp facilities,” and finally military intelligence concerns.¹¹⁹ Basis of the treatment was the Geneva Convention of 1929, which in fact the USSR had not signed, which Germany however approximated “in order to attain the maintenance of POWs as labor.” Their welfare stood at the top, this training course concluded; in relation to exact guidelines the participants in the training course would refer to Army Manual 38.¹²⁰

Through this resolute conduct, which was oriented in the first place towards the requirements of labor deployment, Buchwiser within a few months created an efficient war POW organization that with respect to the members of the Armed Forces depended on the three pillars of supervision, information, and advanced training, and that in regards to the prisoners of war saw their value as workers secured only through the extensive compliance with mandatory regulations under international law as treatment standard. It expressly included drastic measures vis-à-vis these prisoners, because they were members of an enemy army; however one looks in vain for the word

117 RH 20-20/231/120.

118 RH 24-18/230/132.

119 RH 28-7/57. The minutes encompass five pages of detailed description.

120 Army Manual 38 included the different regulations regarding the war prisoner system. The most important of these here was Army Manual 38/5, the standing orders for the Commandant of a Stalag. Archive of Institut für Zeitgeschichte München; IfZ) DA 34.12.

“Bolshevik” as a synonym for the Soviet prisoners of war in the minutes of the training course. Here Buchwiser builds on the competence of the subordinate leaders: “The Russian is not accustomed to being treated mildly. One must be tough on him, but at the same time take care of him. To find the right boundary here is the task of the prisoner of war labor camp leader.”¹²¹ These boundaries were admittedly closely drawn: “He who in carrying out an order does not or does not sufficiently use his weapon, makes himself liable to prosecution!” The guards were “to be inculcated that it is preferable that too early rather than too late use of the firearm be made,” according to “Special Directive Nr. 5” one year later.¹²²

After only a few months the relationships in the war prisoner system in Lapland had altered. The section IV a in the XVIII. *Gebirgskorps* noted in his report about the first quarter of 1943: “In the reporting period multiple fundamental regulations have issued from the 20. *Gebirgsarmee* as well as the *Kriegsgefangenen-Bezirkskommandant Q (Lapland)* about the treatment and care of prisoners of war, so that remaining questions regarding the provisioning of prisoners of war were settled. The necessary improvements for the maintenance of labor have thereby been commenced in the whole of provisions for the prisoners of war.”¹²³

In regards to the prisoner of war deployments, the 2. *Quartiermeister* of the *Armeeoberkommando* summarized his impressions from an inspection trip in the end of March 1943 through the area of the XIX. *Gebirgskorps* in the far north thus: “The inspected camps were generally in order. In need of changes are the POW *Zweiglager* Kirkenes and Parkkina. Particulars are discussed on the spot. The nutritional status was in general sufficient up until the POW Labor Camp Nangujärvi, in parts—for example, in Kirkenes—very good.”¹²⁴ Last but not least, it may be ascribed to Buchwiser’s successful work that in April 1943 Stalag 322 Elvenes, which had until that time been under the command of XIX. *Gebirgskorps* was subordinated to the District Commandant, thereby unifying the prisoner system in Lapland after almost two years of provisional measures. Indeed, this unity was to apply for only another short year.

In order to spare staff, the *OKH* called for the Army leadership to dissolve the administrative office of the *Kriegsgefangenen-Bezirkskommandant*, instead of which there should be only a “*Beauftragten für das Kriegsgefangenenwesen*” (Commissioner for the Prisoner of War Organization) with an administrator at his side. In its response the *Armeeoberkommando* insistently requested to abandon the planned measures and in so doing referred in its explanatory statement, alongside a detailed consideration of the difficult circumstances in Lapland and the tripled number of prisoners of war since July 1942, to Buchwiser’s character. An enumeration of all the improvements led to the conclusion that he had in a short time brought about an “increase in the health and nutritional status and thereby of the work performance of the POWs, as well as a decrease in the escape and mortality rates. The conclusion in the view of the Army was

121 RH 28-7/57.

122 RH 20-20/254/270.

123 RH 24-18/231/22.

124 RH 20-20/231/211. About Kirkenes fault was found with the choice of site; criticism of Parkkina was not included in the report itself. See below for further information.

unequivocal: “the Army [is] of the opinion that the diminishing return of a savings of people can never justify the considerable disadvantages that are surely to be expected through a dissolution of the firmly joined POW organization in Finland.¹²⁵

The submission was futile. Effective 1 March 1944 “the administrative office of *Kriegsgefangenen-Bezirkskommandant Q Lapland* [was] dissolved” and replaced with the “*Beauftragten für das Kriegsgefangenenwesen* with the *Armeeoberkommando 20*” whose activity was meant to be “principally ... monitoring and advisory,” bringing about the conservation and increase of prisoner of war labor, preventing escape, and sparing guards. Therefore he had “to visit all POW labor locations and maintain close ties with the Corps, Divisions ... as well as the troop supervisors of the “POW units” and *Hilfwilligen*-(*Hiwi* = volunteer) units and in these positions deepen the understanding for the concerns of the prisoner and volunteer system.”

For these purposes he received the right “call on all camps, administrative offices, and units concerned with prisoners of war and volunteer” and to get a picture from the conditions there. Complaints were to be communicated to each administrative office, to their supervisors only in the case of gross violations. The commissioner was required to submit “monthly short activity reports” to the Field Army Command.¹²⁶

These changes were only part of a far-reaching “Reorganization of the Command Relationships in the Prisoner of War Organization” in Finland that considerably strengthened the position of the Stalag commandants and the leaders of the prisoner of war units. The commissioner still exercised sole technical supervision over the camps and remained integrated in the communication channels in this area. POW Camp Areas I through IV were considered as territorial outposts of Stalag 309, to which three home guard companies were also subordinated. The significantly weakened position of the Commissioner in comparison with that of the District Commandant for Prisoners of War can be seen from the vocabulary used in the different directives: He is *authorized* to get a picture of the camps, he *may*—in important instances—seek executive confirmation of corrective action about grievances, however not for himself but on behalf of the *Armeeoberkommando*; in so far as he visits prisoner of war units, that should be done “as far as possible in cooperation of the highest level troop leader.” He advised and suggested; he possessed practically no decision-making power.

The personnel shortage became quite clear to the Commissioner in a very negative sense, as evident, for example, in the activity report for July 1944: inspections could not be carried out in this month on account of other ordered actions; the Administrator for the Prisoner of War Organization was assigned, if only temporarily, to a post with the *Kriegsgefangenen-Arbeits-Bataillon 206*.¹²⁷ It appears logically consistent therefore that both posts, Commissioner and Administrator, were dissolved on 5 September 1944 and from then on there was no longer any high-ranking position coordinating the prisoner system in the area of the 20th Army.¹²⁸

125 RH 20-20/254/258ff. Underlining in the original.

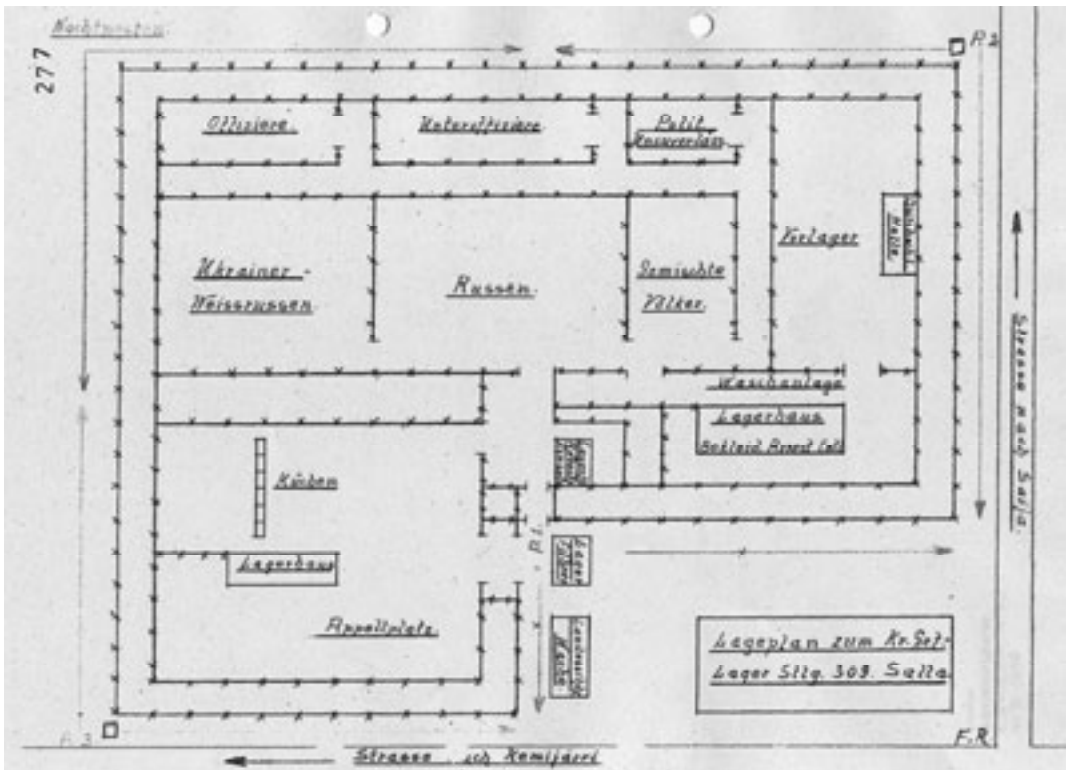
126 RH 20-20/256/141. The whole process, RH 20-20/254/131–141.

127 RH 20-20/256/113.

128 *Ibid.*, 6.

The Main Camp

Stalag 309 in Salla and Stalag 322 in Elvenes were directly in charge of the prisoners of war of the *Armeeoberkommando 20*. Fundamental for their operation were the “Instructions in use for the Commandant of a Prisoner of War Main Camp” released in 1939 and for the set-up of a camp the “Instructions about Space Requirements, Construction, and Outfitting of a Prisoner of War Camp.”¹²⁹ The latter identified the first prerequisite as a simple provision of the camp with good water. Further recommendations were a remote but easily accessible location, provision of electrical current, as well as a hygienic, unobjectionable disposal of sewage. Camps were to be on regularly delimited, easily surveyable, protected plots of land.

Plan of Stalag 309 in August 1941. – Sv-leiri 309 elokuussa 1941.

Stalag 309, which will be more precisely described in its autumn 1941 configuration in the following, largely corresponded to these specifications. Barracks for guard and the camp leader were located at the entrance; indeed it cannot be determined to what degree the administrative functions were also carried out in the latter. The actual prisoner of war camp began with the front camp, in which at this early point in time still lacked so-called

129 RHD 4/138/12 (Army Manual 38/12) and IfZ-Archiv Da 34.12 (Army Manual 38/5)

functional barracks for admission, fuel, craftsmen, and disinfection. The main camp adjoined this front area. There the Soviet men were separated and lodged roughly according to nationality—Ukrainians and Belorussians/Russians/others. Another subdivision was made for non-commissioned officers and the “politically unreliable” Although imprisoned, officers were located in the camps for only a short time because they were quickly given over to the Finnish allies, they also had their own complex. Each sub-area was secured by barbed wire, with a double barbed wire fence around the entire area.¹³⁰ For the sick and wounded there were three sick bays available outside of the actual camp.

Indeed, the accommodation of the healthy men took place in the open into the autumn of 1941. In the middle of October four barracks were set up, one still under construction, and one additional was planned, but the completed accommodations were not yet occupied because ovens and beds were missing. The arrest area at this time was described as a “hut with only partial roof and door that cannot be closed” surrounded by a simple barbed wire—circumstances that understandably must have facilitated escape. The completion of the barracks was still postponed until the middle of November—on the one hand, because the necessary materials were missing; on the other hand, because they were to be built by the prisoners themselves, who for their part came from work so late in the day that it had long been too dark for barrack construction. The sick bays looked similar. On account of the “increasing winter cold,” the camp doctor considered the “accelerated appropriation of oven, stovepipes, and construction material of all kinds for the assembly of bedsteads” to be extremely urgent. Under these conditions, the effect must have been fatal when on 8 November a sick bay burnt down and those who were ill had to be divided among the other accommodations where the roofs and walls were still not air- and watertight.¹³¹ Delousing the Soviet soldiers was barely still possible in December, because the facilities erected in keeping with German conditions could no longer be brought to the necessary temperatures.¹³²

The situation slowly improved at the turn of the year 1941–42, certainly not least because in the static war virtually no prisoners were brought in. Stalag 309 was transformed in the aftermath into a type of transit station not only for central Finland, but also—due to the perilous and protracted way through Norway or over the Atlantic—for northern Finland. If new transports arrived they were for the most part distributed to the labor sites immediately after their arrival. At the same time Stalag 309 had to monitor, administer, and provide for its own labor camps, which were spread over a wide area; assign new prisoners; and set up further camps or close redundant ones as needed. Consequently, comparatively few Soviet soldiers were detained in Salla itself; in March 1944, for example, there were only 498.¹³³

An additional task of both Stalags was the registration of the prisoners. All new arrivals were “numbered from one on in accordance with their delivery” and received metal identity tags on which this number, in combination with the designation of the registering camp,

130 RH 20-20/306/277f.

131 RH 20-20/204/195 and RH 205/38, 70, 269, and 317.

132 Indeed the situation with the German troops often did not appear better. About the Reichsarbeitsdienst departments with the Gebirgskorps Norwegen, it is reported in November that the men usually lay on the bare earth in cardboard tents from whose roofs water dripped, for the most part without light. RH 20-20/206/14.

133 In Stalag 322 there were 596.

was stamped. Such a tag, which was usually assigned in the first or second camp into which the prisoner came, had to be continuously worn around the neck. He retained the number through all transfers until release or death. In the case of death, the upper half of the tag remained with the body, and the lower was sent with the personal documents to the *Wehrmachtauskunftstelle [WAS] für Kriegerverluste und Kriegsgefangene* (= Armed Forces Information Office for War Losses and Prisoners of War). In the camp administration, the counterpart to a prisoner's identity tag was the simultaneously compiled Personal Card I, to which a photo and/or fingerprint were attached and which, alongside details on the person, also recorded transfers to other camps, sick bays, and labor detachments.¹³⁴

Identity tags allow for the relatively precise determination of how many Soviet soldiers were recorded between 1941 and 1944 in Salla and Elvenes. Up until the end of 1941, a maximum of 2,500 Red Army soldiers were brought into Stalag 309 and some 1,400 in Stalag 322, all of them taken in by their own troops at the Lapland front. In contrast, from 1942 on, those registered were primarily men who had been captured in other sectors of the Eastern Front, often in the Ukraine, and promptly transported to labor detachments in northern Europe, only there first going through the registration required by international law.¹³⁵ The two Stalags together gave out more than 18,000 identity tags up until 1944—Stalag 309 around 13,600 and Stalag 322 some 4,600. In addition there were 12,000 transfers from the area of the Reich, verifiable from the identity tags prisoners brought from there, often from camps II B Hammerstein and II D Stargard in Pommern. If one observes that at most 9,000 prisoners were taken on their own front, then two-thirds of the need for prisoners had to be covered from elsewhere—that also is without doubt a sign of the personnel problems of the Lapland Army.

The Deployment of Labor

According to the Geneva Convention, it was permitted to “employ as workmen prisoners of war who are physically fit, other than officers and persons of equivalent status, according to their rank and their ability” (Article 27) insofar as “work done shall have no direct connection with the operations of the war.” In particular it was forbidden “to employ prisoners in the manufacture or transport of arms or munitions of any kind, or on the transport of material destined for combatant units” (Article 31). Certainly none of the warring powers saw this from such a limited point of view that it would have been problematic to employ prisoners in the support of the fighting troops, even with the front troops. However there itself the employment had to be unconditionally without connection to the activity of fighting.

In Lapland there was anyway only the army area, an almost uninhabited land divided into a zone of operation and an army rear area. In order to be able at all to provide long-term for the army, an adequate infrastructure had to be fully recreated in the shortest period of time, a task that completely overburdened the own troops and thus made the work of prisoners of

134 Extensive illustration in Army Manual 38/5 Standing Constructions for the Commandant of a Stalag. IfZ-Archiv, DA 34.12.

135 Article 77 of the Geneva Convention of 1929.

war urgently necessary from the beginning. Without them a victory was unthinkable, as a summary overview of the possibilities for labor deployment shows:

- road construction, including snow removal as well as reconditioning after winter;
- field railway construction and other transport possibilities;
- employment for the provisioning of the army in the broadest sense—for example, felling firewood and construction timber, the erection of accommodations, the loading and unloading of ships and trains—also for munitions transport;
- the repair of war-related damage in order to minimize losses as much as possible.

Prisoners of war were therefore so urgently needed in all locations that competition over the available prisoners very quickly developed between the different units and groups, which was only sharpened when the Organization Todt announced its own need for prisoners on the scale of a five-digit number, calling upon the army to cover it.

The use of the labor of Soviet war prisoners is very extensively documented in the sources. A couple of examples should demonstrate their importance for the functioning of the army. The employment of labor guided out of Stalag 322 in Elvenes can be surveyed almost without interruption from August 1941 up until April 1942 by means of the five- and ten-day reports given to the *Gebirgskorps Norwegen*.

Amount of Prisoners of War and Labor Deployment of Stalag 322 Elvenes

Datum	06.08.1941	17.08.1941	25.09.1941	01.10.1941	10.10.1941	21.10.1941
Gesamt	233	268	967	1004	1036	1046
davon Offz.	3	2	2		2	2
Liinahamari		58	170	208	257	255
Nellimö			45	45	45	45
Kirkenes			130	130	130	130
Laz. Elvenes	42		93	84	82	78
6. Geb. Div.						30
Parkkina						
Svanvik						
arbeitsfähig im Lager	190	219	529	537	520	506

Datum	06.08.1941	17.08.1941	25.09.1941	01.10.1941	10.10.1941	21.10.1941
Elvenes						
davon:						
Verstärkung Stacheldraht Stalag			15			
Barackenbau Elvenes			20	10		
RAD			130	145		
Korps-Gerätelager Kirkenes			40	40		
Straßenbau Elvenes			10	15	20	
Bau Entlausung Elvenes			20	25	25	20
HVD Kirkenes			210	200	174	170
Heeresbaudienststelle Kirkenes	10		20	20	20	20
Halblaz. 710 Sandnes			20	10	10	20
Lazarett Hesseng			10	15	10	8
Genesenden-Abt. Elvenes	10		10	6	10	20
Handwerker/Küche Stalag	7		7	7	7	7
beschäftigt im Stalag	8		15	44	39	76
Korpsnachschiebungsführer Bjørnvatn					130	75
Pionierlager Elvenes					20	20

Datum	06.08.1941	17.08.1941	25.09.1941	01.10.1941	10.10.1941	21.10.1941
Flughafenbereich Kirkenes					55	70
Lazarett Svanvik						
Sägewerk Elvenes						
Seekommandant Kirkenes						
Werkstatt-Kompanie						
III./ G.J.R. 137 Elvenes						
Brunnenbau-Kdo Elvenes						
Zugang von Ivalo						
Nachr.-Abt. 67 Kirkenes						
Arbeitsunfähige von Ivalo						
9. kl. KW. Kol. 222 Elvenes						
	35		527	537	520	506

Datum	26.10.1941	31.10.1941	06.11.1941	11.11.1941	16.11.1941	26.11.1941
Gesamt	1042	1043	1082	1191	1200	1283
davon Offz.	2	3	3	3	3	3
Liinahamari	253	369	353	353	353	360
Nellimö	42	42	42	41	41	41

Kirkenes	130	10	10	10	10	10
Laz. Elvenes	84	89	93	88	93	112
6. Geb. Div.	29	29	29	29	27	27
Parkkina				86	74	74
Svanvik						
arbeitsfähig im Lager Elvenes	502	501	552	581	599	656
davon:						
Verstärkung Stacheldraht Stalag						
Barackenbau Elvenes						
RAD						
Korps-Gerätelager Kirkenes						
Straßenbau Elvenes						
Bau Entlausung Elvenes	20	10	10	6	6	6
HVD Kirkenes	160	250	210	300	300	250
Heeresbaudienststelle Kirkenes	20	15	20	15	15	15
Halblaz. 710 Sandnes	15	10	10	10	10	10
Lazarett Hesseng	8	8	8	8	8	8
Genesenden-Abt. Elvenes	15					
Handwerker/Küche	7	7	7	7	7	7

Stalag						
beschäftigt im Stalag	10	8	42	11	19	34
Korpsnachschubführer Björnvatn	121	118	130	98	98	120
Pionierlager Elvenes	15					
Flughafenbereich Kirkenes	101	65	75	71	71	70
Lazarett Svanvik	10	10	10	10	10	10
Sägewerk Elvenes			20	10	10	8
Seekommandant Kirkenes			10	10	20	20
Werkstatt-Kompanie				25	25	25
III./ G.J.R. 137 Elvenes						10
Brunnenbau-Kdo Elvenes						4
Zugang von Ivalo						59
Nachr.-Abt. 67 Kirkenes						
Arbeitsunfähige von Ivalo						
9. kl. KW. Kol. 222 Elvenes						
	502	501	552	581	599	656

Datum	01.12.1941	06.12.1941	10.12.141	16.12.1941	27.12.1941	31.12.1941
--------------	-------------------	-------------------	------------------	-------------------	-------------------	-------------------

Gesamt	1282	1278	1288	1285	1282	1290
davon Offz.	4					
Liinahamari	357	357	353	350	350	350
Nellimö	40	40	40	40	40	39
Kirkenes	10	10	30	35	84	99
Laz. Elvenes	124	114	97	108	110	113
6. Geb. Div.	27	26	26	26	26	26
Parkkina	74	73	86	86	86	84
Svanvik			10	10	10	10
Arbeitsfähig im Lager Elvenes	646	658	646	630	576	569
davon:						
Verstärkung Stacheldraht Stalag						
Barackenbau Elvenes						
RAD						
Korps-Gerätelager Kirkenes						
Straßenbau Elvenes						
Bau Entlausung Elvenes						
HVD Kirkenes	130	205	220	150	30	200
Heeresbaudienststelle Kirkenes			15	15	15	15

Halblaz. 710 Sandnes			10	10	15	10
Lazarett Hesseng			8	8	8	8
Genesenden-Abt. Elvenes			15	10	15	10
Handwerker/Küche Stalag	7	7	10	10	15	15
beschäftigt im Stalag	370	333	59	196	237	89
Korpsnachschiebungsführer Björnvatn	55	55	140	65	90	70
Pionierlager Elvenes				5	6	5
Flughafenbereich Kirkenes	24	18	65	53	80	77
Lazarett Svanvik						
Sägewerk Elvenes	8		8	12	12	12
Seekommandant Kirkenes	15	15		20	20	20
Werkstatt-Kompanie	25	25				
III./ G.J.R. 137 Elvenes	8		10	10	10	5
Brunnenbau-Kdo Elvenes	4					
Zugang von Ivalo						
Nachr.-Abt. 67 Kirkenes			10	10	2	20
Arbeitsunfähige von Ivalo			56	56	8	8
9. kl. KW. Kol. 222					5	5

Elvenes						
	646	658	626	630	568	569

If one disregards those prisoners who were not directly employed in the Elvenes camp, it appears that all those capable of working were also put to work, unless pressing reasons such as, for example, a typhus quarantine stood against it. Labor camps were set up or dismantled—or changed in size on short notice—according to need. For example, with the completion of the barbed wire fencing of Stalag 322, the fifteen-man labor command became superfluous and that working in barrack construction a few days later. In contrast, the construction of the delousing facility was prolonged until the end of November. Presumably for the rough work, twenty to twenty-five men were employed for weeks on end; in November there were only six remaining, after which the labor camp was dissolved. Because, however, further work in the camp was necessary, a new command was set up in the beginning of 1942, additionally one for the kitchen and the tasks of the skilled craftsmen. A very strong fluctuation can be seen at the *Heeresverpflegungsdienststelle* (Army Provision Office) Kirkenes. On 25 September, there were 210 prisoners available to them. Four weeks later, on 26 October, there were still only 160, after which the group was rebuilt to 250 men. Five days later 40 men were transferred out; after another five days, 90 more were added again—from which at the end of November, 170 were again employed elsewhere. Up until April, the average number of workers remained at about 190. This overview shows how many army offices fell back on the labor of the prisoners of war: from the Mountain Infantry to the supply units to the sick bays.

Stalag 322 was also responsible for the administration of the employment of labor in other locations. Thus some 350 Soviet soldiers were located in *Zweiglager* Liinahamari from October; in Parkkina their number rose from 86 in November 1941 to 166 at the end of February 1942. Already early, in September, the army had set up a sawmill in Nellimö, almost 80 kilometers northeast of Ivalo, in order to cut boards. If the number of those employed there up until spring 1942 changed only negligibly, from 45 to 39, that is not least to be seen as a sign of the ongoing need for construction material.

One of the first of the labor detachments set up by Stalag 309 was located in Nurmi in area of the *XXXVI. Armeekorps* some 40 kilometers east of Salla along the road and railroad line to Alakurtti. Already in the beginning of September 1941, the Commander of Stalag 309 received the assignment from the *Oberquartiermeister* to look for a suitable location there for a POW camp. The place then selected, in the vicinity of the Nurmi (Kutsa) train station, was adequate for 300 prisoners of war.¹³⁶

We are unusually well informed about the circumstances in Camp Nurmi in September 1942, because immediately after the *Kriegsgefangenen-Bewzrikskommandant* took office, all the labor camps received the call to submit a camp report together with a camp layout

136 RH 20-20/306/321.

clothing, a workshop as well as wash room, sauna, and privy. Provision of water was ensured by the camp's own well.

Nutrition was considered "adequate" in the report in terms of quantity and quality; its monotonousness was, however, criticized because vegetables, potatoes, and meat had for two months already no longer been on the menu. As a meat substitute there was only dried salt cod; an "improvement" by means of the leavings of the German troop kitchen was not possible, because the troops apparently needed all foodstuffs for its soldiers. On account of the work in road construction, the prisoners after all received a heavy laborer allowance in addition to their normal provisions.

This camp was free of lice and bedbugs because every 10 days the men went to the sauna to bathe and the laundry was washed. Thanks to these regularized circumstances the doctor of the *Kriegsgefangenen-Baubataillon 406* had on 21 September 1942 attested to the uniform good health condition of the Soviet soldiers in Nurmi. Only "5 POWs were chosen as physically weak and assigned to lighter work." Not least on account of these acceptable living and working conditions, the behavior and efficiency of the prisoners was assessed to be good. Twenty percent were considered to be industrious and 50% to be willing. Given, however, that in spite of this, 30% stronger guarding was required and that the soldiers had to be driven to work, the overall mark "good" is questionable from a present-day perspective. All the same, in spite of the summer months, there had been no escape attempts since the beginning of July.

If anything gave serious cause for concern, it was the condition of the laundry and clothing, which was rated as "very deficient." Apart from the fact that "30 coats and 40 pairs of pants" were entirely missing, "15 coats, 51 pairs of pants, 20 pairs of shoes, 19 shirts, 24 pairs of underwear [,] 108 pairs of socks or foot flannels, 55 pairs of gloves, 3 head protectors [,] and 15 pairs of wooden shoes" were considered "no longer repairable and completely tattered"; in other words, a greater part of the prisoners worked in rags. Blankets were not available at all, and even though the winter was approaching—the war diary of the *XXXVI. Armeekorps* noted heavy overnight frost and an average daily temperature of zero degrees [C] for 20 September—the distribution of winter clothing had not yet been carried out. Because these complaints were expressed in all the labor camps of the *Armeekorps*, its General Headquarters asked the *Armeoberkommando* "to take these things on and to find a remedy as soon as possible through the allocation of the necessary pieces of clothing."¹³⁹ But this issue dragged on: still on 27 October, Camp Alakurtti in the vicinity of Nurmi was waiting for the distribution of hundreds of pieces of clothing that it had requested from Stalag 309 five weeks earlier.¹⁴⁰

An overview from 15 September 1943 of the employment of *Eisenbahnpioniereinheit* (railway engineer units) in Finland shows the extent of POW labor for the Lapland Army. Between the beginning of the war and March 1942, 84.6 kilometers of track were rebuilt and/or finished on the railroad line from Kemijärvi to Wojta, including 1,200 meters of bridges; along the line from Kiestinki to Louchi, it was 24 kilometers. From March 1942 the work was concentrated in the territory of the *XIX. Gebirgskorps* on the erection of a

139 RH 24-36/210/Appendix 1342.

140 RH 24/36/210/Appendix 1459. The delay was at least in part due a typhus quarantine over the Stalag, during which it could not carry out its distribution function.

cable railway 61 kilometers in length, the so-called Murmansk Cable Railway Parkkina-Titowka-Liza, completed on 12 May 1943. On average 70 to 120 prisoners were employed there daily. Of greater importance for the provision of the *XVIII. Armeekorps* was the construction of the field railway from Hyrynsalmi to Kuusamo—yet another 180 kilometers in length. One hundred thirty-six kilometers were finished in September 1943, of which two parts of altogether 55 kilometers could be operated. Here, intermittently at least, even complete prisoner of war construction units were stationed. In addition, even smaller labor detachments such as the Organization Todt groups were there.

For the work on the Kemijärvi-Salla line, which was important for the *XXXVI. Armeekorps* two of the engineer regiments employed there had received 200 prisoners for track work already on 12 July 1941; this command must have been the first labor deployment administered out of Stalag 309. The following photo taken in early autumn 1941 gives an impression of their work.¹⁴¹

Soviet Prisoners of War at Work on the Tracks of the Salla-Woitajoki Line. –
Neuvostoliittolaisia sotavankeja työssä Salla-Voitajoki –radalla.

In January 1942 the commander of the railway troops alone employed on average 125 Red Army soldiers on various construction jobs on and alongside the 27-kilometer section of

141 RH 66/267.

line farther east from Alakurtti to Wojta near the front; ten more were employed for the operation of the railway and yet another 10 in the telephone service.¹⁴²

If one wants to summarize as a whole the employment of Soviet prisoners of war labor for the Lapland Army from these examples, a methodological problem arises. Apart from the second half of 1943, all details from January 1942 up until November 1944 about the total number of prisoners of the army as well as the numbers of those employed at work were indeed handed down, but the latter often possess only minimal informative value. The many transports from the German Reich distort the picture, because the Red Army soldiers transported to Finland were for the most part completely unfit for work. New transports could therefore suddenly cause the proportion of those unfit for work to skyrocket to more than 20%, while it ordinarily lay between five and ten percent, whereas the health condition of their “own” prisoners from spring 1942 on is consistently designated in the sources as good or at least as satisfactory. What lies below this difference is still to be verified; in any case, only after more precise scrutiny will these numbers allow for statements about the situation of the Soviet prisoners of war in German hands in Finland.

The Treatment of Soviet Prisoners of War

Commissar Order and Segregation

The millionfold death of Soviet prisoners of war is the greatest war crime of which the German Armed Forces as an institution are charged. In the eyes of its leaders, the Red Army soldier was no “comrade”—an appraisal which then generally formed the basis of interactions of the German soldiers with the imprisoned “Bolsheviks.” From this perspective, a direct threat to the German people and the National Socialist worldview emanated, certainly in the first place, from “people personifying the Bolshevik thought.” In order to swiftly eliminate this threat, the “Guidelines for the Treatment of Political Commissars” from 6 June 1941—the so-called *Kommissarbefehl*—determined: “They are therefore, if captured during in battle or resistance, categorically to be dispatched by firearm.” Insofar as commissars might be taken prisoner, as political officers no recourse to the Geneva Convention was found for them. They were therefore “after segregation to be executed” unless they had not made “themselves guilty of any enemy action” or suspected of it. “In judging the question whether ‘guilty or not guilty’ the personal impression of the attitude and bearing of the commissar should as a matter of principle count for more than the facts of the case, which may be unprovable.”¹⁴³

When it emerged shortly after the beginning of the war that many commissars succeeded, after removing their rank insignias, in mingling unidentified with the remaining POWs, quite a number apparently even in transports in the direction of Germany, the *OKW* and the *Reichssicherheitshauptamt* (Reich Security Main Office) agreed on 16 July to have these men sought out through special operative detachments of the security police and thereby to prevent a communist “infection” of Germany. The group of “people personifying the Bolshevik ideology” was, on this occasion, considerably broadened: intellectuals, Jews, editors, only to name some, were now counted in the group to be annihilated. These

142 RH 66/186.

143 RH 2/v. 2082

“segregated individuals” were either to be liquidated in the closest concentration camp or—outside of the Reich—to be shot in the vicinity of the POW camp. The agreement was fixed in writing on 17 July and 21 July as Operative Orders Nr. 8 and 9 and subsequently went up to the administrative offices of the security police and the military.¹⁴⁴ In the German Reich alone, from the summer of 1941 to the summer of 1942, some 40,000 prisoners were “segregated” and murdered on the basis of this order.

The *Armeeoberkommando Norwegen* received the Commissar Order as well as the Operative Order Nr. 8,¹⁴⁵ the first yet ahead of the beginning of the war. The *Gebirgskorps Norwegen* requested from its troops already on 27 July: “The shooting of political commissars is to be reported daily. The type of political commissar (civilian and military) and their number is to be specified.”¹⁴⁶ Nevertheless it appears that the Commissar Order was implemented only in small measure on the Lapland front, because such “success reports” are not to be found in the sources.¹⁴⁷ In contrast, the apparently few instances when commissars fell into German hands are comparatively well documented. Konstantin Kirilowitsch Nowikow, for example, born in 1905 in Tula, was taken with the 3rd Mountain Division on 5 August 1941. On the same day he was interrogated by the division’s Armed Forces Intelligence Services officer and on the following day at the *Gebirgskorps Norwegen*. Although both interrogations had solely military and not political questions as their subject, Nowikow indicated in the transcript near the end of the second interrogation that he could guess what awaited him. In the evening of the same day yet, he was shot “according to the Führer’s decree” by three soldiers of the Corps’ staff guard under orders from a second lieutenant.¹⁴⁸

In the combat area of the two opposing ideologies, the German Armed Forces worked closely with the Finnish side. Insofar as it emerged in the interrogations that the interrogee concerned was “suspicious,” he could be handed over to the Finns, and indeed not to the military, but to the State Police. So it was that on 26 July 1941 the Intelligence Services Officer reached the decision to transfer Aleksandr Sinizin, born 1919 in Gorki, to the Finnish State Police, because he was “suspected” of being “[a] political propagandist, member of the Com[munist] Party.” He was therefore not allowed to come into contact with the other prisoners. On the basis of his interrogation he appeared to be a “committed Communist and propagandist,” who had “behaved [so] brazenly”—gun in hip holster—that one “would most preferably have immediately killed him.”¹⁴⁹ It was similar with Wassilij Rybtschenko, who was likewise given up to the Finns after his questioning as “member of the border guard troop, this [...] an institution of the G.P.U. (N.K.W.D.)” [Gossudarstwenoje Polititscheskoje Upravljenje—the State Political Administration; Narodnyy Komissariat Vnutrennikh Del—People’s Commissariat for Internal Affairs].¹⁵⁰

144 IfZ-Archiv, Nürnberg Documents NO 3414 and NO 3415.

145 Published on 1 August., RH 20-20/306/210.

146 RH 24-19/32/90.

147 This fact is also attested to by the fact that eavesdropping devices (listening posts) were installed in the Lodgings for Officers and Commissars, so the latter were not to be shot. RH 20-20/306/254.

148 RH 24/19/151, 195, and 211ff.

149 RH 24-19/281ff.

150 RH 24-19/80ff.

The sources give no information about the fate that awaited those delivered to the Finns. The Commissar Order was “experimentally” suspended in spring 1942.

Segregations on the basis of Operative Order Nr. 8 are not directly detectable in the sources, but may however be tapped into, for instance, through references to Gestapo appointees who discussed their details with the intelligence service officers. Here also the cooperation with the Finns was very close. For example, a Finnish special commando consisting of members of the State Police was posted on a continual basis with the 169th Division, where they were employed for “further interrogations.”¹⁵¹

In the 1960s and 1970s German legal representatives of the government instituted multiple investigative proceedings on account of the suspicion of the murder of defenseless prisoners of war in Finland on the basis of Operative Order No. 8.¹⁵² Indeed no more perpetrators could be investigated after the long period of time; however, the clear result of the proceedings was that up until the summer of 1942, on several occasions SS officers or members of the *Geheime Feldpolizei* (Secret Military Police) had stayed in Stalags 309 and 322, as had Finnish officers. Interrogations and deportations of prisoners were tied to their presence; several witnesses testified that they remembered this presence had to do with “commissars” and “Jews.” These people were later shot in bomb craters in the vicinity of the camp. One soldier secretly photographed such a crater; the photos left such an effect on his comrades that several sent for prints of them. One of these reprints is reproduced here.¹⁵³

The actions ended in Juli 1942—for one, because the task forces were dissolved, and for another, the POWs that came out of the Reich and out of the East were as a rule already screened there. Because from the end of 1941 hardly any more Red Army soldiers had fallen into German hands in Lapland, the largest proportion of those segregated before this point in time had already been dealt with. According to the official statistics, from the beginning of the war in June 1941 up until the end of the year, 17 prisoners were handed over from Stalag 309 to the SS Security Force, and then between the beginning of February and end of April 1942 in the whole territory of *Armeeoberkommando 20* another 19 altogether.¹⁵⁴ Indeed only registered prisoners are handled in these figures, so they reflect those prisoners whose whereabouts were accounted for by the armed forces. How many were segregated before registration cannot be determined, but a total of a low three-digit

151 RH 26-169/94. In October 1942 Sturmbannführer Gustav vom Felde, responsible for Gestapo employment in Finland and Norway, discussed the work domain of the Finnish special commandos with the Intelligence Service Officer of the Field Army Command. See also RH26-169/96, Transfer of Communists and others to the Finnish State Police. Up until 6 September 1941, six prisoners from Stalag 309 were given up to the Finnish State Police. RH 20-20/306/335.

152 Re. the Field Army Command Lapland, Hauptstaatsarchiv Hannover, Nds. 721 Gött. Acc. 103/87, Nr. 9/1-3, including also findings re. Stalag 322, re. Stalag 309 Staatsarchiv Marburg (Lahn), Best. 274 Kassel Acc. 2002/7Ks, Nr. 35/1-7.

153 Ibid., vol. 1, p. 84

154 RH 20-20/206, 304, and W I I D 22. If one calculates high from the available details, it may have been that up until the retreat from Lapland in 1944, at most 50 prisoners were handed over to the Security Service.

number may be viewed as realistic, not in the least against the background of the acute labor shortage on the Lapland front. In addition to which one must also add in the transfers to the Finnish allies, whereby certainly not every deportee was shot; this applies in particular to officers.

Shot Soviet Prisoners of War in a bomb crater near Salla. – Ammuttuja neuvostosotavankeja pommikuopassa Sallan lähellä.

Medical Circumstances and Nutrition

The mass mortality of Soviet soldiers in German custody has often been described. It began in autumn 1941 in the theater of operations, so in the Soviet Union, reached the general governorate approximately one month later, and then the POW-camps in the German Reich. Up until spring 1942 more than two million Red Army soldiers presumably fell victim on account of poor accommodation conditions and above all on account of malnutrition.

For Stalag 309 exactly those reports of the camp doctor to the leading sanitation officer with the *Armeeoberkommando* for the critical time period from October to December 1941 have been kept that deliver an unvarnished picture of the circumstances. A distinction is drawn therein between those prisoners who were examined in the daily consultation times, including also those from the branch camps and the working commands, and those in the sick bay (also called “expanded hospital station”). Two hundred sixty-seven people arrived at the station in the first 20 days of October, of which 16 were kept there as “hospital sick,” four died, and 247 were declared able to work. From these, however, only 58 were fully fit for work; the remaining 189 were fit only for limited or indoor service. Reasons for the classifications were wounds (ca. 40%), diarrhea (30%), and general exhaustion (30%).

Impossible to overlook, however, were occurrences of a “high degree of malnutrition. With the dead it was always diagnosed in a more or less developed condition for all admissions.”

In the sick bay on 1 October, there were 179 men, to which through 20 October another 19 were added. Twenty-one died and 88 were released as ready for service, so that at the time of the report 87 men were in care there, almost entirely those with severe wounds. About their care the camp doctor gave a damning judgment: “The lodging ... is insufficient, especially with regard to a practical warehousing of severely wounded and operated people. The care of the wounded is less quantitatively than qualitatively insufficient. Wound healing in all cases is unusually decelerated, in many cases completed failed, especially after large operative interventions. According to the statements of the always helpful senior consulting surgeon Dr. Schneider from the field hospital unit, one must describe every operative treatment as pointless under the given dietary circumstances.... In addition to the 25 men who died in the hospital area of the camp ... another 23 prisoners died in the remaining camps of Stalag 309 for whom exhaustion must be assumed as the cause of death.”

The circumstances worsened rapidly in the following weeks. The lodgings could only be inadequately heated; the resulting loss of warmth had catastrophic effect on the already weakened patients, the care was “absolutely insufficient,” and led “irrefutably to full debilitation.” (Report from 31 October) Because building material was lacking, the delousing facility could not be used for 6 weeks, and the sanitary conditions were therefore untenable. “The thought of an occurrence of epidemic diseases [lies] extraordinarily close” was the summary.

In the end of November the situation seemed to ease. The camp doctor could report to Rovaniemi the delousing of all sick bay occupants and that that of the prisoners in the camp was gathering “momentum.” The care was indeed still inadequate, but “the attempt [is to be] made to obtain an additional feeding by collecting provision leavings from the troops stationed here. The working commands assigned by the camp to the individual troop units apparently show an improved condition if they there receive most plentiful provision from such leavings.” (30 November) However, the collection effort did not take place, so that in December two thirds of the patients taken into sick bay had famine edema. Tendencies towards healing were hardly to be determined, “in contrast to those who were experimentally better fed by the means of the hospital.” The tea dispensed has “at best the effect of warm water.” Thirty-two prisoners died during the reporting period; 21 in Stalag 309 and seven in sick bay as well as four in three branch camps (16 December). In the second half of December an additional 20 people died in the area of Stalag Salla, in addition to 9 in the sick bay, the last without exception of general exhaustion. The incidence of lice was so high that vaccinations for the German soldiers had to be prohibited (1 January 1942).¹⁵⁵

Circumstances improved in the following period. In an overview about the provision situation on 1 September 1942, the *Oberquartiermeister* characterized the physical condition of those prisoners who had been longer in Finland as generally good; only 221 of the 9587 soldiers at the time were sick or not fit for work (2.3%)—what he deemed “a favorable result.” In contrast there were those who had come since June from the Reich or

155 Reports in RH 20-20/205 and 206.

the East, who were “exceptionally weak and for the time being unfit for hard labor. According to previous experiences it will be months before these prisoners of war are fed to the point of satisfactory work capacity.”¹⁵⁶ The army doctor phrased it more clearly: “After transport by sea, in some cases weeks in duration, the majority of the POWs arrived here fully undernourished and unfit for work. Their reduced resistance showed itself in increased susceptibility to disease (especially intestinal and hunger-related illnesses) and numerous fatalities.”¹⁵⁷

In the middle of March 1943 Major Prince von Hessen from the *Oberquartiermeister*, made an inspection trip of several days, the main point of which was to visit the prisoner of war camps that lay along the Arctic road and with the *XIX. Gebirgskorps*. His final report throws strong light on the actual health condition of the Soviet prisoners at the end of winter 1943, because even if the visit may have been previously announced, due to their isolated locations, the lack of materials, and not least the difficult road situation, it would have hardly been possible to sugarcoat circumstances at most of the camps and working commands. The report is summarized here in table form.¹⁵⁸

Work camp/Location	Nation ality	Size	Sick / Limited fitness for Work	Task
km 204 A (A=Arctic road)	Ukrainian	206	Satisfactory condition	Generator wood
km 278 A Palkisoja	Ukrainian	99	9 / 12	Firewood for Ivalo area
Expanded hospital quarters POW Area I (a)				
km 9 of Lutto Road	Volga German	72	0 / 4	Sawmill operation of O.T. (<i>Organization Todt</i>)
Inari	Russian	126	25 / 8	Bridge construction
km 8 Road Inari - Kaamanen	Russian	65	1 / 0	Road construction

156 RH 20-20/216/45f.

157 RH 20-20/251/217.

158 RH 20-20/231/202-212.

km 25 Road Inari - Kaamanen	POW- convic ts	125	15 / 9	Road construction, timber felling
km 25 Road Inari - Kaamanen	Russia n	94	29 / 14	Road construction, timber felling
km 40 Road Inari - Kaamanen	Russia n	54	9 / 1	Road construction
km 341 A Sawmill Nellimö	Russia n	150	1 / 0	Timber felling, sawmill operation
Parkkina		165	22 / 0	Provision facilities, snow removal
Liinahamari		586	22 / 13	Unloading, snow removal
Stalag 322 (b)		1414	249 in sick bay / 0	
Kirkenes (c)		541	4 / 28	
Nangujärvi (d)		323	Numerous ill / ca. 1/3 not unemployable	Timber felling

Additional Remarks

- (a) Barracks are inadequate for the goal foreseen. OT should deliver 2 additional barracks
- (b) Delousing facility is dissatisfactory, further connections to sewers and water pipes desired
- (c) Bad lodging, inexpedient place, relocation to another site urgently requested
- (d) Very poor nutritional condition

The report is revealing in many regards. The situation of the prisoners of war was so different from camp to camp that no generalizing statements can be made about the overall condition. The conditions were apparently dependent in the first place on the camp leader and his aptitude for improvisation with respect to lodging and securing provisions. A

summary conclusion drawn only on the basis of the report—that some 10% to 20% of the prisoners were on average either not able to work or only in a limited way—would thus oversimplify the circumstances in an inadmissible way, because the concepts “sick” and “conditionally fit for work” cannot be more closely explained. If, however, Prinz von Hessen finally evaluated the prisoner of war camps he visited, apart from the food in Nangujärvi, to be “generally in order” that at least showed that the situation in the area of prisoners of war was no longer, as it had a year before, found to be ominous. The middle of March may have been chosen as the time for the inspection not least because grievances then, shortly before the end of winter, must have been especially pronounced. To correct the grievances before summer must have had first priority.

Nevertheless, the failures in a number of the camps were very high; no wonder after more than five months of winter that the physical reserves of the prisoners largely gave out, all the more so because their food hardly contained any vitamins. A number of 3,496 men unable to work among the 15,191 prisoners with the army in the whole area of the *Armeoberkommando 20* (23%) in February 1943, so one month earlier, is very meaningful; though “only” 134 died.¹⁵⁹ This number is certainly by far the highest delivered for one month; in February 1942 it was 28 and in February 1944 it was 35. The reason for this sudden soaring increase may have been the transports from the German Reich that arrived in Finland in December, January, and February. In contrast to the prisoners from the Finnish front, these men were in an extremely poor physical condition.

In regards to the prisoners of war, there were however hardly any purely medical problems. In each prisoner of war area, so-called expanded hospital stations were set up to ensure the care of prisoners and to which the difficult cases were brought. The health condition of the rest of the prisoners at the end of spring 1943 was satisfactory or good; when the army doctor explicitly recorded in his short report regarding June 1943 that a few occurrences of undernourishment were diagnosed in one single camp, that shows this case was an exception.¹⁶⁰ The gravest problems were, on one hand, the infestation of the Soviet soldiers with lice and the related danger of typhus and, on the other hand, the transports from the Reich. The corps doctor of the *XIX. Gebirgskorps* formulated the latter problem in his activity report for the time from April until the end of 1943 as follows: “The health and strength condition of the Russian prisoners of war—insofar as they have been here long—is good, but for the greater part who last came from the transports out of Germany, it has not successful despite all medical and care-giving measures to restore their fitness for work, even if to only some extent, because they are already exhausted.”¹⁶¹ Still in March 1944, when 1,500 prisoners were brought from Danzig to Finland, 14 prisoners had already died during the crossing and a further 42 had to be brought upon arrival to the sick bay. Of these

159 RH 20-20/228/160; the mortality rate thereby lay at 3.8%, in relation to those unfit for labor—under the presumption that none among the 134 were shot. Among the 793 prisoners who arrived in January, for example, only 591 were fully fit for work and 161 had limited ability to work. RH 20-20/232/22

160 RH 120-20/234/40. Because hardly any prisoners were brought in, the problem of wounded men hardly existed at all.

161 RH 24-19/258/15.

three died and with others death was anticipated.¹⁶² Later reports then discuss the health and nutrition condition positively throughout.

Collaboration, Resistance and Escape

Up until September 1941, alongside the Commissar Order, further fundamental orders given by the *OKW* determined how prisoners of the Red Army were to be treated. Decisive were the “Instructions for the Guarding of Soviet Prisoners of War,” that appended a comprehensive order from the *OKW* from 8 September 1941 and was expressly declared “to be handled openly!” The following was emphasized right at the beginning: “Bolshevism is the deadly enemy of National Socialist Germany.” Therefore, in the battle of the two systems, every means suited the Red Army soldiers: “Sniper warfare, gang crime, sabotage, arson, subversive propaganda, murder.” Outward innocence was if anything suspicious, and therefore “the urgent imperative [was] utmost vigilance, greatest caution, and sharpest mistrust.” For the guards that meant, among other things:

1. “Ruthless clampdown at the smallest sign of resistance and disobedience! Unsparing use of the firearm is to be made in order to break resistance. Fleeing POWs are to be shot (without call) with firm intention to hit the target.”
2. No conversation with the prisoners.
3. Continual sharp surveillance of the workplace. Weapon must be able to be used immediately at any time.
4. “Softness has no place also in relation to those POWs who are willing to work and obedient. He interprets it as weakness and draws his conclusions.”
5. German soldiers are forbidden from every arbitrariness and cruelty in all severity and hardness and in the ruthless enforcement of given orders, above all the use of clubbing, lashing, etc. These would contradict the dignity of the German soldier as weapons carrier.¹⁶³

It is symptomatic that the first shootings were first recorded after the publication of these instructions, because the inhibitions against the use of weapons were massively degraded by it, as the following incident shows. On 27 September a sergeant in Rovaniemi allocated the prisoners “in the usual ways” to the individual work sites. One of them refused him and went to another group. The sergeant’s record then states: “I hauled him out of this work group and took him to task. Despite repeated demands he did not want to carry out my order, so that I was forced on the basis of the orders given to me regarding the strong treatment of prisoners of war to make use of my firearm.” Indeed only the second shot hit the man such that he died a little later. The sergeant added a justification, as it were, at the end of his explanation: “I can make myself understood to the prisoners through knowledge of the Polish language. The prisoner certainly understood my order, so that it was a matter of the prisoner’s resistance.”¹⁶⁴ With that his act was covered and he did not have to

162 RH 20-20/254/2. In March 49 prisoners died; in both preceding months, in which no transports arrived, 22 (January) and 35 (February).

163 IfZ-Archiv, Nürnberg Document 1519-PS.

164 RH 20-20/204/78f.

anticipate consequences. Other shootings were similarly justified. "In the preceding incident I acted according to my guard regulations, whereby I immediately (without call) shot at the escaping prisoner of war," recorded a soldier a little later (11 October 1941).¹⁶⁵ Regarding a prisoner who, despite repeated commands to work, sat down and no longer got up, the sentry saw himself compelled "in the sense of the regulations about guarding Soviet prisoners of war, because he doubtless resisted the orders and showed serious disobedience on the day, to make use of the weapon."¹⁶⁶ Action in accordance with duty was certified for the marksmen by their superiors.

Up until the end of 1941, the official statistics from Stalag 309 list altogether 17 shootings.¹⁶⁷ How many Soviet prisoners were shot in total is not known; however, the army leadership admonished more than once that the extreme measure should only be resorted to in case of necessity. Incidents such as that in Camp Kiellajoki, in which in late summer 1942 six Red Army soldiers were shot, counted as exceptional and led to the directive of the *Armeoberkommando* to have an investigation of the circumstances through the *Kriegsgefangenen-Bezirkskommandant*. In the view of the former, the reason was the employment in guard duty of members of the Organization Todt who were apparently inappropriate for it and who were "fully aware" of neither their duties nor their responsibility.¹⁶⁸

On the part of the prisoners it appears however often to have been less an act of resistance than a problem of understanding, paired with physical exhaustion. The fear, above all among the Intelligence Service officers, about resistance groups that could threaten the situation in Lapland through sabotage and armed action later proved to be almost unfounded, as many comprehensive roundups showed. Insofar as problems related to this existed, they could already be solved mostly at the beginning through an extensive network of informers. Only with the advance of the Red Army in autumn 1944 did real resistance groups seem to have formed.

If prisoners were dissatisfied with their situation, they tried in the first instance to get away by fleeing. From the German point of view the number of escapees was certainly agreeably small. The action report of the intelligence department of the army for the second half of 1943 shows this very clearly:

"As fugitive in the second half year in total were registered
382 POWs.

This number includes 2.8% of the total number (13,432 with Air Force) of the
POWs staying in the Army area.

Recaptured of those were

223 POWs.

165 Ibid., 192.

166 RH 20-20/205/163.

167 RH 20-20/206/304 At least two POWs were shot by Finnish soldiers. They had been lent to the Finnish work camp 4 km west of Salla.

168 RH 20-20/224/79.

Still fugitive are

159 POWs,

This number, which represents the number of escapes that were actually successful in the second half of 1943, is equivalent a percentage of circa 1.2% of the whole number of POWs staying in the Army area.

In addition of the POWs who escaped before 1 July 1943 reapprehended were 20 POWs.

From the time period before 1 July 1943 still fugitive are

101 POWs

In total thus from all POWs who ever escaped in the Army area are

at this time still fugitive

260 POWs.

The number of POW escapees remains within tolerable limits if one takes into consideration the small number of guard personnel available. It can also be anticipated that the larger part of the escaped POWs have not endured the strains of escape through the wide, unmarked, and unpopulated forest regions.”¹⁶⁹

This appraisal of the circumstances is, however, problematic. In the first half of 1943, after all, only 141 Soviet soldiers fled, of which 100 were recaptured. In the second half of the year, the number had thus almost tripled. Reasons for this are certainly not to be unlocked at first go; the season must have played a certain role. The fact that no escapes at all are recorded for the subsequent first three months of 1944 supports this idea. First in autumn of 1944 escapes increase rapidly with 81 in September (compared to 31 in August) and 202 in October, but that is undoubtedly to be seen in connection with the advance of the Red Army.

In some cases the escapees had attacked and wounded, if not killed, their guards. The *Kriegsgefangenen-Bezirkskommandant* consistently took this as the occasion to refer to point with insistence to the observance of the guard regulations. In the Special Directives Nr. 2 from 6 July 1943 he named three typical examples from past weeks, in which altogether 17 Red Army soldiers had been able to escape, and they showed the potential for danger hidden in each escape attempt.

- A private first class was struck down by a prisoner with a pick-axe on the way from the work site to the camp. He had allowed two men to march behind him.
- Another was cut down reportedly because he often read a book while on guard.
- A third was struck down with a crowbar and received life-threatening injuries. He had not kept the POWs continually in sight.

The consequence could only be a continual instruction of the guard forces about their duties. “It has to be impressed upon them time and again that the instinct of self preservation must already compel them to constant vigilance and sharpest attention.”¹⁷⁰

169 RH 20-20/171/29f.

170 RH 20-20/234/171.

Thus it is not surprising that from the summer of 1942 escape attempts were most often named as the reason for shootings.¹⁷¹

The crucial basic problem of the relationship between the prisoners of war and the agents of the custodial power is evident here. The relationship was marked by a mutual mistrust that was never to be straightened out. The prisoner was now once the defeated enemy, and one could never be sure whether he would take revenge, open or hidden, completely ready to put his life on the line. Therefore it paid to be on your guard. The instructions from 8 September 1941 that were already cited formulated it in absolutely clear terms: "Never may seeming harmlessness apparent in the Bolshevik POW lead to a departure from the aforesaid regulations."¹⁷²

From 1942 on, the concept "Bolshevik" was in fact hardly used; that changed nothing, however, in the fundamental distrust. That fact was evident above all in the treatment of the deserters, but also the volunteers, who for their part did a lot in order to "vindicate" their existing image with the Germans. From the beginning there was a considerable number of deserters, to whom better treatment was promised on the leaflets thrown on the other side of the border. Already on 9 September the *XXXVI. Armeekorps* passed on one of these approved applications to the 169th Infantry Division. It was not only politically expedient, but also facilitated things in terms of guarding. One had to provide better housing and food, employ the deserters as kitchen personnel and camp police, likewise as informants, therefore playing them off of the "real" prisoners of war, elements contaminated by communism.¹⁷³ Only a little later, however, the intelligence officer of Stalag 309 considered this risky, because it had been seen that "the same deserters, who showed themselves to be willing in the first instance and were reported as especially good and reliable by the divisional command posts were later identified as suspect." Even escapes occurred.¹⁷⁴ The treatment of deserters moved between these poles in the aftermath, particularly after the realizations of the intelligence department that among them were also to be found deserters who had given themselves to German captivity with unambiguous sabotage assignments.

From the middle of 1943 the German Armed Forces recruited from among the prisoners of war for volunteers (*HiWi = Hilfswillige*), who after a waiting period took an oath to the Führer and then, for example, as drivers but also in guard duty, freed up German soldiers for other tasks. Their number rose steadily: on 1 April 1943, there were 183; on 1 January 1944, already 1,705; on 1 September, finally 3,512, to which another 290 probationary candidates were added. The entry at this late point in time speaks for the fact that the bulk of the volunteers took their step seriously. But even by them there were escapes—more

171 See National Archives of Finland, Military Archives, T 5857/12 Liason Staff Roi, Letters 1942–1944, POW issues, with several examples. According to the Geneva Convention of 1929, Article 50, it was permissible to punish attempted escapes only by disciplinary measures. After failed escape attempts, the affected men were mostly transferred to penal camps in the northernmost section of the Arctic Road by kilometers 16.5, 25, and 86, in which the living and working conditions were so hard that the greatest part of them died of "general asthenia."

172 See footnote 78 above.

173 RH 20-20/204/4-6.

174 *Ibid.*, 198.

than once with those they supervised—likewise for *Ostkompanie 690* with the *XXXVI. Armeekorps* assembled from former Soviet soldiers.

The assignment of 11 so-called *Russische Betreuungsstaffe*) from the German Reich, which, consisting of one leader and 5 less important leaders, was supposed to oversee propaganda among the prisoners with the divisions and stalags, proved itself to be a complete failure. A complete echelon was arrested because they wanted to persuade volunteers and prisoners to run away to the Soviet side and had also planned to assemble an armed department from among these deserters for raids against the Germans. Several people were sentenced to death by a court martial and shot; others were returned to the POW-status. Still in the same autumn all such forces still in existences were pulled out of the army area.¹⁷⁵

The differing treatment of different nationalities brought the most lasting success. Ethnic Finns and members of groups of people related to them were given up to the Finnish military authorities from the beginning, while the German Armed Forces primarily received ethnic German Soviet soldiers—on November 11, 1941, for example, a group of approximately 80 prisoners of war. They were examined regarding their political engagement and their usefulness, whereby five still proved themselves to be “politically undesirable elements.” Their further fate is as yet uncertain.¹⁷⁶ The “Volga Germans” came under easier conditions into a special camp on the Arctic Road or found employment as translators. The Ukrainians also usually received easier conditions and were as a rule employed separately from the Russians in the work place, possibly even as camp policemen.

On the Number of the Dead

The question repeatedly posed in connection with Soviet prisoners of war about the number who died in German custody still does not allow for a clear answer. How many died between capture and official registration cannot be definitely determined, but that may have played a role at most until autumn of 1941. The few Red Army soldiers who fell into German hands from that point on were too valuable as labor that one would have simply killed them.

If the figures of deaths were reported, they always reflected only those soldiers who had gone through registration. About these soldiers, however, exact numbers were recorded—thus also about their deaths. According to an overview of the inmates of Stalag 309 in 1941 that its commandant had completed at the year’s end, 278 soldiers had died up to that point, of whom 17 were shot. According to this figure, around 11% of the 2,460 people who had up to that point passed through the camp had perished.¹⁷⁷ Such a report does not exist for Stalag 322 Elvenes. If one carries over the percentage from Stalag 309, 159 men of the

175 RH 20-20/171/30ff.

176 RH 20-20/205/158f.

177 RH 20-20/206/304. That is roughly commensurate with the rate of deaths in Norway at that time, where approximately 320 of the 3200 Soviet prisoners of war employed had died. RW 39/154/62.

circa 1,450 registered died in their trading area¹⁷⁸—altogether 437 then in 1941 in the area of the *Armeoberkommando Lappland*. Until the end of March an average of approximately 10 of 100 lost their lives in ten days, and in April “only” 16, so that one can assume 580 dead Soviet prisoners of war up until May 1, 1942.

Numbers confirmed through the sources are first available again from January 1944. Until the end of October, so until the retreat of the German troops to northern Norway, on average 50 died per month, so in this time period 500 total. Yet until the end of August the average lay at around 35; a considerable change first appeared in September with 131 and in October with 93 dead.

In contrast, it is hard to determine numbers for the time period from May 1942 to the end of 1943, for which the details of only two months exist: 26 for September 1942 and the already cited 134 for February 1943. The death toll may have fluctuated between these numbers depending on whether or not a transport from the Reich arrived in the month in question. If, for those months for which no numbers have yet been discovered, one assumes approximately 70 dead including the transport victims, it is possible that at most 2,500 Soviet prisoners of war lost their lives in the territory of the *Armeoberkommando 20*.

One comes to a similar number using another method. Some 1,300 members of the Red Army who died in German imprisonment lie in the Soviet war cemeteries in today’s Finnish Lapland. After the war, around 500 bodies were transferred out of the area of Elvenes, the site of Stalag 322 in the Norwegian region, to the collective cemetery Tjøtta in Norway, whereby certainly there were also several people buried who had not been under the 20th Field Army Command but under the *Armeoberkommando Norwegen*¹⁷⁹. To be added in are also those prisoners who on account of great distances or the like could not be brought to a cemetery and were instead hastily buried at the place of their death. With these, however, there seems to have been an effort still during the wartime to bury them together, so that several of them likewise may have found their last resting places in the cemeteries that exist today; the number of unknown individual graves is thus to be fixed in the low three-digit numbers. “At the request of the Finnish State Administration Oulu, 124 deceased POWs are to be moved to another gravesite,” states the activity report of the *Oberquartiermeister* for June 1943. “The new burial site will be reconnoitered and determined near Kilometer 40 of the Kuusamo-Kiestinki Road in agreement with the Finnish liaison officer, the police chief of Kuusamo, and a Finnish camp doctor.”¹⁸⁰ Consequently one must assume that approximately 1900 men are buried in the *Armeoberkommando 20* former area of responsibility on Finnish and Norwegian territory. Regarding the territory that today lies in Russia this question cannot yet be answered, but one will not make a mistake in assuming that close to 10% of the approximately 30,000

178 The population of barely 1300 prisoners of war at the end of 1941 also speaks to this possibility. If one adds 159, one gets the number of recognition markers placed, namely about 1450. On account of the lack of labor prisoners from Stalag 322 were not transferred to other camps.

179 According to an informational sign on the former camp cemetery in Elvenes.

180 RH 20-20/234/2. Further details see National Archives of Finland, Military Archives, T 5857/12 Liaison Officer Roi, Letters 1942-1944, POW issues. Hygienic reasons were decisive in this case.

prisoners in total who were in the Army area between 1941 and 1945 lost their lives.¹⁸¹ This number is surely shockingly high but at the same time low in comparison to the mortality rate in the Finnish camps (ca. 30%) and even more certainly to the combined whole of the other *OKH* and *OKW* areas, in which at this time approximately every second Soviet soldier died.¹⁸² One can certainly see it from another perspective as well. When every tenth Red Army soldier in Lapland still lost his life, the designations “good” or “satisfactory” used in the reports about the health status of prisoners of war acquire a very relative meaning.

Lapland as a Special Case

It can, therefore, finally be asked: what was so different on the Lapland Front that in spite of the extreme geographical conditions in the outermost north of Europe, the survival odds of a Soviet prisoner of war there were several times higher than in all other locations?

One must characterize it as an irony of history that the low mortality rate is first and foremost to be traced back to exactly these extreme conditions. How little the army could rely on support from the German Reich, the first winter right away amply proved. If they wanted to survive, they had therefore to try to help themselves with what they had and adapt to the circumstances. Each German soldier knew very quickly without the repeated hints of the army leadership that survival without the prisoners was impossible because their work primarily made possible the provisioning of the troops. But with their work the prisoners at the same time secured their own survival; for example, to not clear snow from the roads would have undoubtedly endangered the influx of all vital goods for themselves as well. Both sides were conscious of this interdependence. Reasonable association with the limited resource of prisoner of war labor on the one side; service, from the view of the prisoners, in an acceptable measure for the German Armed Forces on the other; that was a tacit agreement thanks to which both sides hoped to experience the end of the war, naturally always under the assumption that the dominion of the Germans was not called into question.

In the summer of 1942 the supply lines could be considered secured; now the matter at hand was to build them up and consolidate them under the conditions of the static war. That endeavor went hand-in-hand with a slow improvement of living conditions. Most of the prisoner of war labor camps possessed at least Finnish plywood tents, if not actual log cabins, so that prisoners could expect with a transfer to find similarly acceptable circumstances elsewhere. While each new transport from the Reich dramatically revealed how things must have been vis-à-vis prisoners in Germany and the occupied territories, the provision of food in Lapland seems to have been mostly sufficient. How far one can generalize this must be left undecided at this time, but the mortality rate of some 10% strongly suggests a certain skepticism.

It lay in the fundamental interest of each individual to do everything in order to maintain the status quo, because each change could have destroyed this relative security. Herein is doubtless also to be seen a reason for the relatively few escapes, because what could one exchange for that security? Punishments after a recapture aside, the chances of a successful

181 That number includes those who were segregated.

182 An exception was Norway with approximately 13%.

escape in Lapland—with neither paths nor bridges—were slim, and if a person actually reached the Soviet side, it was certain what awaited him. Stalin’s Order No. 270 was known to Germans and prisoners of war alike at an early stage of the war. How little Soviet soldiers thought about escape is evident in German Intelligence Services reports, which primarily saw this stable situation as externally threatened through infiltrated agents, while rumors about extensive preparations for escape or even rebellions of the camps repeatedly proved to be without substance.¹⁸³ The leadership for such activities was lacking, because officers were given up to the Finns or, from the middle of 1943, deported into the Reich. Instead of escape, many thought instead of a further improvement of their position. Up until 1944, some 4,000 people—around 14% of all Red Army soldiers—changed their status from prisoner of war to volunteers sworn to the Führer.¹⁸⁴

As the segregations and the implementation of the Commissar Order show, the war in Lapland also began as the war of two ideologies. Shootings were no rarity in 1941 because, in their treatment of “ordinary” prisoners, camp personnel and guard forces orientated themselves to orders of the Germany military leadership that without question contradicted the Geneva Convention of 1929. Dying in autumn and winter 1941–42, however, was certainly no longer traceable to ideologically conditioned indifference, but to the army’s poor material accoutrements, by which the German soldiers themselves were also largely affected.

In the aftermath, ideology played an increasingly subordinate role. Unlike Norway, Lapland had no civilian administration that could intervene. The problems that might have been connected to that are seen in the struggle between the *Armeeoberkommando 20* on the one hand and the *Wirtschaftsdienststellen* (administrative offices of economy) from the Reich and from Oslo on the other hand over authority in relation to the employment of the Organization Todt on the Murmansk Front from 1943 on. Through the creation of the *Kriegsgefangenen-Bezirkssommandant* in late summer 1942, the administration of all the affairs affecting prisoners was thus brought together in one hand, so that only military considerations settled decisions. His firm leadership made it clear that the German regulations valid for prisoners of war fulfilled their goal, provided they were conscientiously observed. If they were not, the labor of 30% or more of the prisoners could very quickly be lost.

After all, the German POW-organisation in Lapland did work. Though 3000 deaths in some three years seem to be an excessive toll.

Fil.tri Reinhard Otto on toisen maailmansodan sotavankitutkija ja Detmoldin lukion yliopettaja, asuu Lemgossa, Nordrhein-Westfalen

PhD Reinhard Otto is a researcher of WWII POW issues and Senior teacher of a college in Detmold, living in Lemgo, Nordrhein-Westfalen

183 RH 20-20/171.

184 RH 20-20/256/30.

Tiivistelmä

Kirjoitus käsittelee Saksan sotajoukkojen neuvostosotavankeja ja heidän kohteluaan Lapissa vuosina 1941-44.

Saksan sotavankilaitos oli kokonaisuutena varsin toimintakykyinen. Tähän kuvaan ei tosin sovi kovin hyvin noin 3000 menehtyneen neuvostosotavangin määrä runsaan kolmen vuoden aikana. Saksan sotilasjohdon näkökulmasta Lapin rintamat muodostivat vain sivunäyttämön sodassa Neuvostoliittoa vastaan. Alkuvuonna 1941 sotilasjohto ei arvellut otettavilla sotavangeilla olevan ylipäänsä minkäänlaista merkitystä, vaan se suunnitteli heidän siirtämistään suomalaisille. Siksi armeijan ylin johto (Armeeoberkommando) sai hallintaansa Suomessa vain kaksi sotavankiyksikköä. Nämä olivat kantaleirit Stalag 309 ja 322, jotka heinäkuusta 1941 alkaen aina Saksan peräytymiseen syksyyn 1944 saakka, sijaittivat Sallan Kuolajärvellä ja Elvenesissä, Norjan alueella, Kirkkoniemien lähellä.

Suurten topografisten ja ilmastollisten vaikeuksien vuoksi sotavankien tarve kasvoi odotusten vastaisesti niin nopeasti, että Saksasta ei vain pyydetty lisää sotavankeja, vaan myös jätettiin sikseen puheet sotavankien siirtämisestä suomalaisille. Kuitenkin kesään 1942 mennessä jouduttiin tyytymään vain noin 4 500 mieheen, jotka olivat Lapin rintamalla itse joutuneet saksalaisten vangeiksi. Vasta silloin saapui ensimmäinen kuljetus Saksasta. Suomessa vuosina 1941-44 oli yhteensä noin 30 000 neuvostosotavankia saksalaisten valvonnassa.

Sotavankeja hallinnoitiin kantaleireistä käsin ja leirit olivat vastuussa paitsi vankien rekisteröinnistä ja jakelusta, myös heidän työpanoksestaan. Kantaleirit alistettiin syyskuussa 1942 sotavankipiirikomendantille, joka yhdessä muun sotilasjohdon kanssa onnistui hyödyntämään neuvostosotavankien työpanosta tehokkaalla tavalla. Siitä huolimatta koko ajan vallitsi ankara puute työvoimasta, mikä pakotti saksalaiset toimimaan varovaisesti käyttäessään sotavankiresursejaan. Maailmankatsomukselliset näkemykset saivat silloin useimmiten työntyä syrjään pragmaattisen hyödyn tieltä. Ilman neuvostosotilaiden työtä, varsinkin tie- ja rautatierakennushankkeissa, talvisessa kunnossapidossa sekä poltto- ja rakennuspuiden hakkuussa ja jalostuksessa, Saksan armeija ei olisi kestänyt Lapin olosuhteissa neljää vuotta.

Saksalaisten neuvostosotavankien kohtelu oli Lapissa huomattavasti parempaa kuin missään muussa Saksan itärintaman osassa. Tämä näkyi viimeistään sotavankien suhteellisen alhaisessa 10 % kuolleisuusluvussa. Muualla itärintamalla luku oli noin 50 % ja Suomen sotavankien keskuudessa noin 30 %. Menehtyneet neuvostosotavangit olivat tyypillisesti Saksan valtakunnan alueelta tai miehityiltä alueilta tuotuja henkilöitä, jotka olivat jo saapuessaan huomattavasti huonommassa kunnossa kuin omalta rintamalta saadut vangit.

Kaikesta huolimatta myös Lapissa käytiin maailmankatsomustaistelua Neuvostoliittoa vastaan. Komissaarikäskyä toteutettiin, ideologisesti vaaralliseksi katsottujen ryhmien kuten juutalaisten, älymystön ja ylempään puolueen jäsenistön jäseniä eristettiin ja murhattiin.

Neuvostosotavangit itse vastasivat tilanteeseen vaihtelevalla tavalla. Huomattava osa heistä, noin 15%, liittyi Saksan sotajoukkojen palvelukseen avustajina (Hilfswillige). Silti suhteellisen harvat karkasivat, sillä Lapin luonnonolosuhteet tarjosivat vain vähän menestymisen mahdollisuuksia pakoyrityksille. Toisaalta saksalaiset langettivat niistä

armottomia rangaistuksia aina teloitukseen saakka. Useimmat yrittivät vain yksinkertaisesti pysyä hengissä sopeutumalla olosuhteisiin.

Zusammenfassung

Das deutsche Kriegsgefangenenwesen in Lappland funktionierte also. Etwa 3000 Verstorbene in gut drei Jahren sind damit allerdings nicht ganz in Einklang zu bringen. In den Augen der deutschen militärischen Führung handelte es sich bei der Front in Lappland nur um einen Nebenkriegsschauplatz im Krieg gegen die Sowjetunion. Im Frühjahr 1941 maß sie den zu erwartenden Kriegsgefangenen keinerlei Bedeutung bei, sondern plante, sie den finnischen Truppen zu übergeben. Deswegen erhielt das Armeeoberkommando in Finnland auch nur zwei Kriegsgefangeneneinheiten, die Stammlager (Stalags) 309 und 322, die ab Juli 1941 bis zum deutschen Rückzug im Herbst 1944 ihre Standorte in Salla bzw. in Elvenes, nahe Kirkenes schon auf norwegischem Territorium, hatten.

Wegen der großen topographischen und klimatischen Schwierigkeiten wuchs der Bedarf an Kriegsgefangenen wider Erwarten so schnell, dass nicht nur aus Deutschland zusätzliche Gefangene angefordert wurden, sondern von einer Abgabe an die Finnen auch kaum noch die Rede war. Bis zum Sommer 1942 mußte man sich jedoch mit den etwa 4500 Männern behelfen, die an der Lapplandfront selbst in deutsche Gefangenschaft geraten waren, erst dann traf die ersten Transporte aus Deutschland ein. Insgesamt befanden sich von 1941 bis 1944 etwa 30000 Soldaten der Roten Armee in Finnland in deutschem Gewahrsam.

Verwaltet wurden sie von den Stammlagern, die für ihre Registrierung, ihre Verteilung und ihren Arbeitseinsatz zuständig waren. Diese Stammlager unterstanden ab September 1942 einem Kriegsgefangenen-Bezirkskommandanten, durch dessen koordinierende Führung es gelang, den Einsatz der gefangenen Rotarmisten zu optimieren. Gleichwohl bestand immer ein gravierender Mangel an Arbeitskräften, was die Wehrmacht dazu zwang, vorsichtig mit der Ressource Kriegsgefangene umzugehen: weltanschauliche Aspekte traten zumeist hinter pragmatischen zurück. Ohne die Arbeit der sowjetischen Soldaten, beispielsweise im Straßen- und Eisenbahnbau, im Winterdienst oder im Holzeinschlag, hätte die deutsche Lapplandarmee keine vier Jahre durchhalten können.

Dementsprechend war die Behandlung der Kriegsgefangenen deutlich besser als an allen anderen Abschnitten der deutschen Ostfront, wie sich nicht zuletzt an der relativ niedrigen Todesrate von etwa 10 % (Ostfront etwa 50 %, in finnischer Gefangenschaft etwa 30 %) zeigt. Die Verstorbenen entstammten bezeichnenderweise zumeist den Transporten, die aus dem Reich kamen und deren Angehörige in einer erheblich schlechteren Konstitution eintrafen, als sie die Gefangenen von der eigenen Front besaßen. Gleichwohl fand auch in Lappland der Weltanschauungskrieg gegen die Sowjetunion statt. Der Kommissarbefehl wurde ausgeführt, Angehörige von als ideologisch gefährlich angesehenen Gruppen, z. B. Juden, Intelligenzler, höherrangige Parteimitglieder, wurden ausgesondert und ermordet.

Die Rotarmisten selbst gingen sehr unterschiedlich mit der Situation um. Ein beträchtlicher Teil, etwa 15 %, trat als Hilfwillige in die Dienste der Wehrmacht. Relativ wenige suchten ihr Heil in der Flucht; zum einen verhiessen die natürlichen Gegebenheiten in Lappland wenig Erfolg für ein solches Vorhaben, zum anderen ahndeten die Deutschen Fluchtversuche mit drakonischen Strafen bis hin zur Erschießung. Die meisten versuchten ganz einfach zu überleben, indem sie sich mit den Verhältnissen arrangierten.

Sotavankileirit Suomessa ja Norjassa

Vasili S. Hristoforov

Suomalaisjoukot vangitsivat toisen maailmansodan aikana 64 000 neuvostosotilasta. Venäjän federaation valtionarkiston (GARF) ja Venäjän FSB:n keskusarkiston (TsA) asiakirjalähteiden mukaan heinäkuun 1941 ja lokakuun 1944 välisenä aikana heitä varten perustettiin Suomen, Norjan ja myös vastustajan miehittämällä Karjalais-Suomalaisen SNT:n ja Leningradin alueen [*oblast*] alueilla noin 30 sotavankileiriä monine alaleireineen. Ne olivat sekä Suomen että Saksan käskyvallan alaisia.

Lisäksi suomalaiset perustivat kymmenen keskitysleiriä siviili-internoituja varten Neuvosto-Karjalasta. Näissä säilytettiin 24 000 saakka kohoavaa leiriläislukua. Saksalaisilla joukoilla oli omat sotavankileirinsä sekä Norjassa että Suomessa.

Sotavankien kuri ja elinolosuhteet olivat erityisen ankarat vuosina 1941 ja 1942. Suomen leireille joutuneet vangit olivat suomalaisten erikoispalveluiden tiiviissä tarkkailussa, ja tarkoituksena oli erotella ja eristää neuvostosotavankien joukosta kaikki henkilöt, jotka katsottiin poliittisesti vaarallisiksi (mm. Neuvostoliiton valtio- ja puoluejohtajat, teollisuuden ja maatalouden johto, tiedustelupalveluiden agentit, Puna-armeijan komissaarit).

Fyysisesti terveitä sotavankeja käytettiin mm. metsänhaku-, rakennus- ja maataloustöihin sekä muihin töihin. Raskaaseen työhön kykenemättömät vangit työskentelivät mm. ompelu- ja kenkäverstailla.

Suomen 18. jalkaväkidivisioonaan kuulunut vangittu sotilas Albert Anders Gunnar kertoi seuraavaa: ”Liityin vapaaehtoisena Suomen armeijaan 16. heinäkuuta 1941 ja minut määrättiin suojeluskuntarykmenttiin Itä-Karjalaan. Lokakuussa 1942 minut siirrettiin 18. jalkaväkidivisioonaan. Ollessani Vieljärven suojeluskuntarykmentissä toimin vartijana neuvostosotavankien leirillä. Vangit elivät kurjissa oloissa ja näkivät jatkuvasti nälkää. Aamiaiseksi he saivat vettä ja pienen palan leipää, joka koostui suurimmaksi osaksi puujauhoista. Tämän jälkeen vangit lähetettiin töihin, missä valvojat hoputtivat ja pahoinpitelivät heitä jatkuvasti. Lounaaksi heille annettiin muutama lusikallinen syömäkeltovotonta ruislesepuuroa tai perunankuorista tehtyä keittoa. Myös Matkaselässä sijaitsi leiri, jonka vankeja käytettiin metsätöissä. Kerran näin vankien työskentelevän metsässä. He näyttivät äärimmäisen riutuneilta, eikä heillä pakkasesta huolimatta ollut päällä muuta kuin rikkinäisiä riepuja. Monen suomalaissotilaan kertomuksista tiedän, että sotavankeja ammuttiin.”

Sotilasarvoon, sukupuoleen ja ikään katsomatta kaikkien vankien oli pakko tehdä fyysisistä työtä. Työsuojelumääräyksiä ei noudatettu, ja vuosina 1943–1944 kirjattiin 5 572 työtapaturmaa, mikä on 13 % neuvostosotavankien kokonaismäärästä. Aliravitsemuksen, tautien, sietämättömien olosuhteiden ja raa’an kohtelun seurauksena noin 30 % Suomessa olleista neuvostosotavangeista menehtyi.¹⁸⁵

185 GARF. Fondi P9401, opis 2, delo 97, liuska 51.

Kammottavien elinolosuhteiden ja julman kohtelun lisäksi vangit joutuivat kokemaan myös psyykkistä painostusta. Tätä tarkoitusta varten leirien päämajojen yhteyteen perustettiin niin kutsuttuja sivistysosastoja. Myös Lotta Svärd -järjestöä sekä Akateemista Karjala-seuraa käytettiin propagandatyössä. Samaa tarkoitusta palvelivat Suomessa julkaistu ”Severnoje slovo” -lehti sekä Suomen puolelle loikanneiden neuvostosotavankien radiopuheet. Suurimpien leirien yhteyteen perustettiin myös harrastelijakerhoja, jotka mm. esittivät Suomea ja Saksaa ylistäviä näytelmiä.

Suomen tiedustelun agentit etsivät neuvostosotavankien keskuudesta kommunisteja, poliittisia agitaattoreita, Suomen politiikkaan tai neuvostovaltaan tyytymättömiä sekä pakoa suunnittelevia vankeja. Agenteiksi värvättiin henkilöitä, jotka olivat a) NKVD:n vainoamia tai joilla oli NKVD:n vainoamia sukulaisia; b) kansallisuudeltaan suomalaisia tai karjalaisia, jotka tunsivat hyvin Karjalan alueen; c) rikollisia ja maanpettureita.

Värväyksestä päätettäessä otettiin huomioon mm. oliko vanki antautunut vapaaehtoisesti vai joutunut sotavankeuteen vasten tahtoaan, kuinka hän käyttäytyi ensimmäisissä kuulusteluissa (kertoiko kaiken tietämänsä) ja kuinka hän käyttäytyi vankileirillä (oliko osoittanut vastustavansa neuvostovaltaa).

Tiedustelun kannalta kiinnostavin oli leiri № 1, joka sijaitsi Köylössä kuuden kilometrin päässä Peipohjan juna-asemalta. Tällä leirillä pidettiin neuvostouseereja, joista huomattavalla osalla oli Neuvostoliiton talouteen, sotateollisuuteen, politiikkaan ja sotatoimiin liittyviä tietoja. Juuri tänne sijoitettiin joulukuussa 1941 myös neuvostokenraali V. V. Kirpitsnikov. Kirpitsnikovia pidettiin kyseisellä leirillä aina 19.10.1944 asti, jolloin hänet palautettiin Neuvostoliittoon.¹⁸⁶

Suomen tiedustelupalvelun agentit hankkivat tietoa Neuvostoliiton talous- ja sotilasasioista sekä maan poliittisesta tilasta kuulustelemalla sotavankeja. Vankeja vaadittiin mm. kuvailemaan tarkkaan omaa joukko-osastoa sekä erilaisia sotilas- ja teollisuuskohteita. Jokaisesta vangista oli olemassa asiamappi, johon kirjattiin huolella kaikki kuulusteluissa esiin tullut tieto.

Petroskoihin ja Viipuriin perustettiin tiedustelukouluja Neuvostoliittoon lähetettäviä agenteja varten. Saksalaisilla joukoilla oli omat vastaavat tiedustelukoulut Rovaniemellä ja Rovaniemen maalaiskunnan Silmäselässä. Tiedustelukoulutuksenkin alalla esiintyi yhteistyötä suomalaisten ja saksalaisten välillä. Niinpä Petroskoin suomalainen tiedustelukoulu koulutti vuosina 1941–42 venäläisiä kurssilaisia myös saksalaisille.

Näissä kouluissa tulevat agentit kävivät ohjatun valmennuskurssin, joka kesti 1–3 kuukautta. Radistikoulutus kesti pidempään. Radistit opettelivat mm. lähettämään ja vastaanottamaan kirjain- ja numerotekstejä ja käyttämään koodeja ja salakirjoitusta. Samalla heidän täytyi opetella myös suomen kirjaimisto. Kaikki agentit opettelivat hiihtämään, lukemaan topografisia kartoja ja suunnistamaan kompassin mukaan. Tulevat pioneerit opettelivat käyttämään yksinkertaisia räjähdysmekanismeja ja valitsemaan oikeat kohteet. Jokaiselle agentille luotiin yksityiskohtainen peitetarina. Lisäksi tuleville agenteille

186 Hristoforov V. S: ”Popav v plen, ja byl moralno podavlen (o nekotoryh politiko-pravovyh aspektah ugovnogo dela general-majora V. V. Kirpitsnikova)”. Vojenno-istoričeskij žurnal 2007, № 7 s. 28–30, № 9 s. 27–30.

opetettiin mm. millä tavoin tulee käyttäytyä kuulusteluissa, miten kerätä tietoa erilaisista kohteista ja kuinka olla yhteyksissä Suomen tiedusteluun.

Koulutuksen jälkeen tiedusteluagentit lähetettiin Neuvostoliittoon pääosin kahden hengen ryhmissä. Lähes kaikilla ryhmillä oli mukanaan radiolähetin. Yleensä tiedustelijat väittivät olevansa Puna-armeijan sotilaita ja heillä oli tähän sopiva peitetarina sekä henkilöpaperit. Tiedustelijat ylittivät rajan laskuvarjoilla, kävellen tai veneillä.

Myös saksalaiset harjoittivat Suomen alueella omaa Neuvostoliiton vastaista tiedustelutoimintaa. Käytännössä Suomen ja Saksan tiedustelupalvelut liittoutuivat jo vuonna 1936, kun Abwehrin päällikkö amiraali W. Canaris ja Suomen tiedusteluosastoa johtaneet everstit Melander ja Svensson tapasivat useaan otteeseen Suomessa ja Saksassa vaihtaakseen keskenään Neuvostoliittoa koskevaa tietoa ja käydäkseen läpi tulevia yhteistyösuunnitelmia.

Kesäkuussa 1937 kenraaliluutnantti Pickenbrock¹⁸⁷, amiraali Canaris¹⁸⁸ ja Abwehr-I - osaston johtaja majuri G. Scholz vierailivat Suomessa tarkoituksenaan vaihtaa Suomen tiedustelun kanssa Neuvostoliittoa koskevia tiedustelutietoja. Lisäksi Suomen tiedustelupalvelu sai saksalaisilta listan Neuvostoliiton toimintaan liittyviä kysymyksiä ja pyynnön selvittää vastaukset niihin. Pääosin saksalaisia kiinnostivat Neuvostoliiton Itämeren laivasto, Puna-armeijan sijaintitiedot ja Leningradin alueen teollisuuskohteet. Vuosina 1938–1939 edellä mainitut saksalaisupseerit tekivät Suomeen vielä kaksi vierailua, joiden aikana he tapasivat Suomen puolustusministerin sekä tiedusteluorganisaation johtajan eversti Svenssonin.

Suomen tiedustelun suostumuksella Abwehr perusti Helsinkiin vuonna 1939 järjestön nimeltä ”Kriegsorganisation Finland”, jota kutsuttiin johtajansa Alexander Cellariuksen mukaisesti myös ”Büro Cellariukseksi”¹⁸⁹. Järjestön tärkeimpänä tehtävänä oli kerätä tietoa Itämeren laivastosta sekä Leningradin alueen sotilaspiirin joukko-osastoista ja sotateollisuudesta.

Talvella 1941–1942 kenraaliluutnantti Pickenbrock ja amiraali Canaris tekivät tarkastusmatkan Suomeen tarkoituksenaan tutustua ”Kriegsorganisation Finlandin” toimintaan ja vahvistaa Suomen ja Saksan tiedusteluorganisaatioiden välistä yhteistyötä. Tällä matkalla he tapasivat myös marsalkka Mannerheimin.

Jouduttuaan vuonna 1945 Smeršin pidättämäksi Pickenbrock kertoi seuraavaa: ”Saimme tietoja Venäjän naapurivaltioiden tiedusteluorganisaatioilta, jotka lähettivät tiedustelijoitaan Neuvostoliittoon. Annoimme tiedustelutehtäviä mm. Venäjälle matkustaville insinööreille

187 Pickenbrock Hans, s. 1893. Saksalainen kenraaliluutnantti, toimi Wermachtin päämajan tiedustelu- ja vastavakoiluosaston johtajana vuosina 1938–1943. Tämän jälkeen toimi saksalaisen 208. jalkaväkidivisioonan komentajana siihen asti, kunnes Smerš vangitsi hänet 26.5.1945.

188 Canaris Friedrich Wilhelm (1887–1945), Abwehrin päällikkö vuosina 1935–1944.

189 Cellarius (Keller) Alexander, s. 1898. Toimi sota-attaseana Suomessa ja Ruotsissa, johti saksalaista tiedustelu- ja vastavakoilujärjestö ”Kriegsorganisation Finlandia” ja ”Abwehrnebenstelle Tallinia” vuosina 1939–1944. Sodan alusta lähtien toimi Helsingissä saksalais-virolaisen päämajan päällikkönä.

ja työmiehille. He keräsivät tietoa työkohteistaan, ja näin saimme melko kokonaisvaltaisen käsityksen venäläisten sotataloudesta.”

Sotavankeja Naarajärven leirillä. Vaatetus on epäyhtenäistä. – POWs with heterogenous dresses in the Naarajärvi camp. *Olli Ingervon kokoelma*

Sodan alettua ”Kriegsorganisation Finland” ja Suomen tiedusteluorganisaatio perustivat vapaaehtoisia pioneeri- ja tuhotyöjoukkoja. Näihin joukkoihin värvättiin virolaisia emigrantteja, jotka lähetettiin Puna-armeijan selustaan valloittamaan strategisesti tärkeitä kohteita ja perustamaan Viron vastarintaliikettä. Vastarintaliike onnistuttiinkin perustamaan Leningradin ja Karjalan rintamien selustassa.

Suomen ja Saksan tiedusteluorganisaatioiden välisen yhteistyön tehostamiseksi Mikkelissä sijaitsevaan Päämajaan sijoitettiin saksalaisen tiedusteluorganisaation osasto, jota johti

majuri Landau. Päämajan valvontaosaston toimesta saksalaisille luovutettiin 2 136 Gestapoa ja Saksan tiedustelupalvelua kiinnostanutta neuvostosotavankia.¹⁹⁰

Kun neuvostojoukot vapauttivat Leningradin helmikuussa 1944, Suomen hallitus ehdotti Neuvostoliitolle rauhaneuvotteluja. Neuvottelut aloitettiin 27. maaliskuuta Moskovassa, mutta jouduttiin keskeyttämään huhtikuun 19. päivänä, sillä Suomen hallitus ei halunnut hyväksyä Neuvostoliiton vaateita koskien Suomen alueella sijaitsevien saksalaisjoukkojen karkottamista ja internointia.

Kun neuvostojoukot valtasivat Viipurin ja kukistivat saksalaisjoukot Baltiassa, ehdotti Suomi uusia rauhanneuvotteluja, jotka päättyivät 19.9.1944 solmittuun rauhansopimukseen.

Sotasaaliiksi saatujen asiakirjojen ja sotavankien kertomusten perusteella suurimpia sotavankileirejä Suomen alueella olivat seuraavat: Köyliössä sijainnut upseerileiri (№ 1), Nastolan järjestelyleiri (Sv.järj. 1) Naarajärven järjestelyleiri (SV.järj. 2), Viipurin leiri (№ 6) ja Hangon leiri (№ 7).

Lisäksi leirejä oli myös mm. Äänislinnassa, Karhumäessä, Sortavalassa ja Suomussalmella (sana poistettu).

14. armeijan¹⁹¹ Smerš-osaston arkistoista löytyy Suomen ja Pohjois-Norjan alueella sijainneista leireistä seuraavia tietoja:

1. Saksalaisten Norjan Elvenesissä sijaitsevan Stalag 322:n alainen Parkkinan sotavankileiri, joka sijaitsi Petsamon Parkkinassa tien varressa lähellä kirkkoa. Leirin alue käsitti 8 000 neliometriä. Leiriä ympäröi kaksi n. 2,5 m korkeaa piikkilanka-aitaa, joiden välissä oli n. 2 metriä tyhjää tilaa. Leirin itä- ja länsipuolella sijaitsi kaksi vartioitua porttia. Vangit asuivat kolmessa turvemajassa, joihin mahtui 120, 60 ja 100 vankia. Pohjoisesta etelään kulki kahdessa rivissä 11 pyöreänmuotoista lautamajaa. Osassa asui leirin henkilökuntaa ja lopuissa sijaitsi mm. vankien sauna, invalidihuone, erilaisia säilytystiloja, suutarin verstaas, sairaala, parturi ja puutyöverstaas. Saksalaisotilaiden sauna ja keittiö sijaitsivat näistä erillään. Leirin länsipuolella lähellä oli puinen karanteenirakennus.

Leiriä vartioi ympärivuorokautisesti kaksi vartijaa, yksi kummallakin portilla. Vartijat olivat saksalaisotilaita ja Saksan armeijaan vapaaehtoisesti liittyneitä ukrainalaisia. Lounaissuunnassa leirin lähellä sijaitsi puinen kirkko. Piikkilanka-aidan ulkopuolelle oli myös rakennettu puisia parakkeja, joissa asui vartijoita, autonkuljettajia ja Saksan armeijan vapaaehtoisia. Lisäksi leirin läheisyydessä sijaitsi 20 auton talli.

Huhtikuussa 1944 vankeja oli n. 230. Kaikki vangit olivat ravisotilaita tai alemmaa päällystöä. Vankeja rangaistiin pienistäkin rikkeistä pakottamalla heidät tekemään työtä työajan ulkopuolella. Isommista rikkeistä joutui arestiin tai rangaistusleirille vähintään 15 vuorokaudeksi.

2. Saksalaisten sotavankileiri, joka sijaitsi lähellä tiilitehdasta 91 km:n päässä Salmijärvestä. Suuren leirin alueella oli kolme telttaa ja n. 50 sotavankia, joilla teetettiin

190 Ks. GARF, fondi P901, opis 2, delo 97, liuskat 52–53.

191 14. armeijan joukkoja ja joukkoyhtymiä käytettiin toisen maailmansodan aikana Muurmännin, Kontupohjan ja Louhen suunnilla.

parakkien rakennustöitä. Kolmen viikon päästä saapumisesta vangit siirrettiin Elvenesin sotavankileirille Norjaan.

3. Saksalaisten sotavankileiri, joka sijaitsi 12 kilometrin päässä Petsamosta Petsamon vuonon itärannassa, tunturin etelärinteessä. Leiri oli kooltaan n. 3 500 neliometriä ja ympäröity n. 2,5 m korkealla piikkilanka-aidalla. 140 sotavankia asui kahdessa puuparakissa, joista toisessa sijaitsi myös keittiö. Leirin alueella oli lisäksi kaksi pyöreää puumajaa tulkille ja keittiön työntekijöille. Leirin ulkopuolella oli saksalaisotilaiden parakkeja.

Tunturissa sijaitsi saksalaisten rantatykistö, jonka henkilökuntaan kuului 450 henkeä. Sotavangit louhivat kiveä linnoitustöitä varten, heidän työpäivänsä kesti 13–14 tuntia (aamuseitsemästä iltayhdeksään). Vangit nukkuivat parakeissa kaksikerroksisissa sängyissä.

4. Saksalaisten Sallan Kuolajärven sotavankileiri Stalag 309, joka sijaitsi Kairalasta Kuolajärven asemalle menevien teiden risteyksessä. Leirin koko oli n. 20 000 neliometriä, ja sen ympärillä kulki kaksi n. 3 m korkeaa piikkilanka-aitaa. Ennen sotaa leirin alueella sijaitsi 715. divisioonan varustevarasto. Vangit asuivat n. 30 hengen turvemajoissa, jotka olivat heidän itsensä rakentamia. Alemmaan päällystöön kuuluvat vangit asuivat erikseen neljässä puuparakissa. Leirin portin lähellä sijaitsi viisi rakennusta: saksalaisvartijoiden asuinrakennus, komendanttirakennus, muutama versta, pesula, vankien rekisteröintirakennus sekä keittiö. Leirillä oli tehostettu vartiointi ja vartijoiden käytössä oli konekiväärejä.

Vangit oli jaettu kolmeen ryhmään: juutalaiset ja politrukit, alempi päällystö, rivisotilaat. Heitä käytettiin metsätöihin, teiden raivaustöihin sekä rautatievaunujen purkutöihin. Työpäivä kesti 8 tuntia. Ryhmien välinen kommunikointi oli kiellettyä.

5. Kesän 1941 lopulla perustettu saksalaisten sotavankileiri, joka sijaitsi Rovaniemestä itään n 15-20 m etäisyydellä joen rannasta ja 300 m päässä rautatiestä. Vuonna 1941 leirillä oli yksi parakki, jossa asui 150–180 vankia. Leirin vartijat asuivat leirin ulkopuolella entisessä tehdasrakennuksessa.

Rovaniemi toimi eräänlaisena erikoispalveluiden keskuspaikkana. Kaupungissa toimi tiedustelukoulu ja lisäksi sinne oli sijoitettu Erillisen Pioneeripataljoonan komppania, jonka tehtäviin kuului tiedustelu- ja tuholaistoiminta Puna-armeijan selustassa. Komppania toimi Kantalahden suunnalla Petsamon alueella, missä 5-30 hengen tiedusteluryhmät keräsivät tietoja alueen tie- ja rautatieliikenteestä (erityisen tarkkaan seurattiin Kirovin rautatietä), neuvostojoukkojen liikkeistä, sekä linnoituksista ja muista sotilaallisista kohteista. Lisäksi ne ottivat sotavankeja ja harjoittivat tuholaistoimintaa.

6. Saksalaisten Alakurtin sotavankileiri, joka sijaitsi Tuntsajoen itärannalla. Leirin alue käsitti n. 10 000 neliometriä ja sitä ympäröi piikkilanka-aita sekä neljä vartiotoria, joihin oli asetettu konekiväärit. Leirin alueella oli myös ilmatorjuntakalustoa. 800 sotavankia asui kahdessa parkissa ja heitä käytettiin rautateiden jälleenrakennustöihin, miinojen ja piikkilankaesteiden raivaukseen, hautojen kaivamiseen ja sotasaaliiden keräämiseen.

7. Suomalaisten 30 km päässä Peipohjan asemasta sijainnut vankileiri, jonka alueella oli 3 suomalaisvangeille tarkoitettua puuparakkia ja 19 neuvostosotavangeille tarkoitettua parakkia. Leirillä oli n. 1 000 vankia, ja sen yhteydessä oli myös n. 15 hehtaarin pelto.

8. Suomalaisten Nastolan sotavankien järjestelyleiri, jossa oli 8 000 vankia. Myöhemmin heidät siirrettiin Norjan ja Ruotsin rajalle tienrakennustöihin.

9. Saksalaisten Petsamon sotavankileiri, joka sijaitsi tehtaan lähellä ja jossa oli n. 400 vankia.

10. Saksalaisten Salmijärven sotavankileiri

11. Petsamon ja Rovaniemen välisen tien laidalla sijainnut sotavankileiri (n. 204 km Petsamosta).

12. Saksalaisten Altan siirtoleiri Norjassa, joka sijaitsi kaupungin laidalla piikkilanka-aidan ympäröimässä ladossa. Vuoden 1942 alussa leiri siirrettiin sataman vieressä sijaitsevaan Narvikin alueella sijaitsevan Beisfjordiin.

13. Norjan Beisfjordin sotavankileiri.

14. Saksalaisten Elvenesin sotavankileiri Stalag 322, joka sijaitsi Kirkkonniemen taajamasta noin kymmenen kilometriä itään. Leiri oli kooltaan n. 40 000 neliometriä, ja sen ympärillä kulki kaksi n. 2,5 m korkeaa piikkilanka-aitaa. Leirissä oli 8 parakkia, joista jokaisessa asui 250–300 vankia. Vangit oli jaettu ryhmiin kansallisuuksien mukaan. Erillisissä puurakennuksissa sijaitsivat keittiö, suutari- ja ompeluverstas, sairaala, sauna ja varasto. Leirin eteläosassa oli kolme piikkilangalla muusta alueesta erotettua parakkia, joissa asuivat rangaistuksen saaneet vangit. Leirin vartijat olivat saksalaisia ja Saksan armeijaan liittyneitä vapaaehtoisia. Vankeja käytettiin erialisiin töihin ja he tekivät n. 13-tuntisia työpäiviä.

15.10.–3.11.1944 kaikki Suomen leireillä olleet sotavangit (yhteensä 41 402) palautettiin Neuvostoliitolle.¹⁹² Myöhemmin palautettiin lisäksi karanteeneita vankeja ja sotilaita, jotka pelkäsivät joutuvansa Neuvostoliitossa syytteeseen (yhteensä 693).¹⁹³

Sotavankikomission tietojen mukaan suomalaiset vangitsivat 64 188 neuvostosotilasta. Neuvostoliittoon palautettiin rauhansopimuksen perusteella 44 453 henkilöä. Tilastojen mukaan 29,1 % neuvostosotavankien kokonaismäärästä kuoli sairauksiin, nälkään, suomalaisen leirihallinnon ampumina tai sota-oikeuden tuomitsemina. Luku on yksi maailman korkeimmista.¹⁹⁴ Venäläistutkijoiden arvioiden mukaan Suomen leireillä oli sijoitettuna 64 180 rekisteröityä sotavankia, joista 18 700 menehtyi. Suurin osa kuolemista (n. 15 000) tapahtui joulukuun 1941 ja elokuun 1942 välisenä aikana. Neuvostoliittoon palasi 42 503 henkilöä, ja 1 037 karkasi tai onnistui välttymään palautuksilta. 1 679 vangin kohtaloista ei ole tietoa.¹⁹⁵

Suomen ja Norjan alueella olleista neuvostosotavangeista toiset palasivat kotimaahan, jotkut jäivät Suomeen ja jotkut taas päätyivät Ruotsiin. Kaikki Neuvostoliittoon palautetut joutuivat karanteeniin, jonka tarkoituksena oli seuloa mahdolliset Saksan tai Suomen tiedustelun lähettämät agentit ja löytää isänmaanpeturit ja rintamakarkurit.

192 GARF. Fondi P9401, opis 2, delo 97, liuska 49.

193 Sama delo, liuska 50.

194 Eino Pietola, Sotavangit Suomessa, 1941–1944. Helsinki, 1987, luku 10.

195 GARG. Fondi P9401, opis 2, delo 97, liuska 50.

Ne sotavangit, jotka tekivät yhteistyötä Suomen tiedustelun kanssa, tuomittiin pykälä 58-1b:n mukaan työleireihin. Venäjän federaation sotasyöttäjäviraston mukaan suurin osa entisistä sotavangeista on tuomittu oikein perustein, eikä heidän rehabilitointi ole näin ollen perusteltua.

Oik.tri Vasili Hristoforov on FSB:n arkisto- ja rekisteriosaston johtaja, Moskova
Doctor of Law Vasilii Hristoforov is the Director of the archive- and registration department of FSB, Moscow

LÄHTEET

Arkistolähteet

GARF

Fond P9401. Opis' 2. Delo 97

Lehdet

Hristoforov V. S. ”*Popav v plen, ja byl moralno podavlen (o nekotoryh politiko-pravovyh aspektah ugolovnogo dela general-majora V. V. Kirpitsnikova)*”. *Vojenno-istoričeskij žurnal* 2007, № 7 s. 28–30, № 9 s. 27–30.

Kirjallisuus

Pietola, Eino. *Sotavangit Suomessa, 1941–1944*. Helsinki 1987.

Summary

This article deals with the Prisoner of War (POW) camps in Finland and Norway during the Continuation War: conditions on the camps, the use of POWs for the purposes of the Finnish and German intelligence services, descriptions of individual camps, and the return of the POWs from Finnish camps to the Soviet Union after the war. However, the article does not go into detail concerning the conditions on the POW camps in Norway, merely providing names and descriptions of them.

Discipline was particularly harsh, and the conditions in general difficult in 1941 and 1942. The prisoners were made to perform hard, physically demanding daily labour, but those who were less fit were given lighter agricultural and forestry-related work assignments, and the work was mandatory for everyone. About 30 % of the Soviet POWs in Finland eventually died due to malnutrition, epidemics and sickness, and the hard conditions and brutal treatment they were subjected to.

The prisoners were classified and separated from each other according to various criteria, one of which was whether they were considered politically dangerous or not. Their captors

exerted, in a widespread and systematic way, political pressure on them through psychological means – separate “civilizing” sections were formed to work with the camp headquarters, in addition to the Lotta Svärd and Akateeminen Karjala Seura organizations. The “Severnoje Slovo” magazine, together with the radio-broadcasts made by Soviet ex-POWs who were collaborating with the Finns, were part of this concerted propaganda campaign.

POW Camp 1, located in Köyliö, was particularly important for Finnish military intelligence, because it was an officer camp – the prisoners had information that the intelligence officers were interested in. Their main method for gathering this information was through interrogations. POW Camp 1 was also the place where the highest ranking Soviet POW, General V.V. Kirpitsnikov, was held.

The Finnish agents of the intelligence apparatus actively looked for those among the POWs whom they considered to be potential recruits for intelligence activities. Political background was an important criterion; the Finns tried to recruit as agents those who had been persecuted by the NKVD in one way or the other, those with Finnic or Karelian ethnic background who were familiar with Karelia, and criminals and traitors: being anti-Soviet meant that a person was ripe for recruitment.

The Finns founded special schools in Vyborg and Petrozavodsk for training those agents who were to be sent into the Soviet Union. Those who had been selected to serve as agents were trained with pioneer skills, and a detailed cover story was created for each and every one of them. They were given instructions on how to act if they were subjected to interrogation, how to gather information on different targets, and how to keep in contact with the Finnish intelligence officers. Their radioman training took longer than the 1-3 months that the course normally lasted. The agents were usually sent on their assignments in groups of two.

The Finns and Germans co-operated in many ways in the field of intelligence, and the Germans carried out their own anti-Soviet intelligence operations on Finnish soil. Finland and Germany sought to exchange intelligence information with each other, and the Germans with their lists of questions practically ordered information on the Soviet Union from Finnish intelligence officers. The Abwehr, with the blessing of Finnish intelligence, founded in 1939 “Kriegsorganisation Finland”, or the so-called “Büro Cellarius” in Helsinki, which was tasked with collecting information on the Soviet Baltic fleet, as well as on the military units and –industries in the Leningrad military district. The formation of pioneer- and sabotage groups was a part of the organization’s activities.

This article also examines the fates of those POWs who decided to collaborate with Finnish intelligence. These POWs were, after their return to the Soviet Union, sentenced under article 58 1b to be sent to the work camps. The cause for these sentences has been considered just in Russia, and no action has been taken to rehabilitate them.

This presentation gives a detailed description of the POW camps in Finland and North Norway. The data used for this article has been gathered from the archival records of the 14th Army’s branch of the SMERSH.

Saksalaiset neuvostosotavankileirit Karjalan pohjoisosassa ja Pohjois-Suomessa 1941–1944

Einar Laidinen

Suuren isänmaallisen sodan vuosina saksalaisissa leireissä miehitetyn pohjoisen Karjalan alueilla ja Pohjois-Suomessa säilytettyjen neuvostosotavankien kohtaloita on tutkittu vähän. Tätä aihepiiriä ei ole vielääkään käsitelty riittävästi. Tämä on yksi Suuren isänmaallisen sodan traagisista sivuista.

Venäläisestä historiankirjoituksesta ei vielääkään löydy aihetta koskevia yleistajuisia esityksiä erikoistutkielmista puhumattakaan. Voin mainita vain petroskoilaisen tutkijan S. S. Avdejevin¹⁹⁶ lyhyen kirjoituksen. Mutta kun tekijä ilmoittaa omassa artikkelissaan, että hänen ei onnistunut käyttää kaikkia arkistoaineistoja tästä teemasta, yritän jossain määrin täydentää tällä artikkelilla hänen tietojaan tästä teemasta. Tämän artikkelin peruslähteinä ovat arkistoaineistot Karjalan Tasavallan arkistoista.

Muutamia erillisiä tietoja tästä teemasta löytyy S. S. Avdejevin tietojen mukaan Karjalan Tasavallan valtioneuvostosta (fondi N 783 ”Suomalais-fasististen miehittäjien hirveistä tihutöistä Karjalais-suomalaisessa sosialistisessa neuvostotasavallassa”) ja entisestä Karjalan Tasavallan yhteiskunnallis-poliittisten liikkeiden ja yksikköjen valtioneuvostosta (fondi ”Karjalais-suomalaisen sosialistisen neuvostotasavallan kommunistisen puolueen keskuskomitea. Erikoisosasto.” ja N 213 ”Partisaaniliikkeen esikunta Karjalan rintamalla. Tiedusteluosasto.”)¹⁹⁷

Kuitenkin täydellisimmät tiedot monista saksalaisista sotavankileireistä (värikaaviot niiden sijoituksesta, rakennuksien sijoittuminen, ”apurien” nimilistat) on koottu Venäjän Federaation FSB:n Karjalan Tasavallan Hallinnon Arkiston fondeihin. Esimerkiksi asiakirjavihkoissa ”Sotavankileirit” on kuulustelujen pöytäkirjoja, tiedonantoja ja kaavoja leireistä, joita olivat tehneet vastavakoilun hallinnon Smerš -partioitten jäsenet Karjalan rintamalla ja Karjalais-suomalaisen sosialistisen neuvostotasavallan Valtion turvallisuuspalvelun kansankomissariaatti ja Valtionturvallisuuspalvelun ministeriö vuoden 1944 alussa.¹⁹⁸ Sotatoimet Neuvostoliiton pohjoisosassa alkoivat 29. kesäkuuta, jolloin Saksan armeija ”Nordland” (myöhemmin ”Lapland” ja heinäkuusta 1942 20. vuoristoarmeija) siirtyi hyökkäykseen. Sitä vastassa oli Pohjoisen rintaman, elokuusta 1941 Karjalan rintaman joukkoja.

Ensimmäisten sotakuukausien sekasortoisessa tilanteessa monet Puna-armeijan sotilaat

¹⁹⁶ Avdejev S.S.: Nemetskie i finskie lagerja dlja sovjetskih vojenoplennyh v Finljandii i na vremenno okkupirovannoi territorii Karelii (1941-1944 gg.)// Vtoraja mirovaja vojna i Karelija 1939-1945 gg. Materialy nautšno-praktičeskoj konferentsii, posvjaštšennoj 60-letiju natšala Velikoj Otetšestvennoj vojny. Petrozavodsk. 2001. S. 49-57.

¹⁹⁷ Avdejev S.S. Ukaz. sotšinenie. S. 50.

¹⁹⁸ Ks. Materialy arhiva Upravlenija FSB Rossii po Respublike Kareliia. F.6. Op.1. D. N 31. Tom. 1-2. (Edelleen arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. Tom. 1-2.)

joutuivat sotavangeiksi ja päätyivät Saksan sotilasviranomaisten perustamille sotavankileireille.

1930-luvulla natsi-Saksassa kehitetty leirijärjestelmä otettiin käyttöön neuvostoliittolais-saksalaisella rintamalla. Sotilashenkilöt, jotka joutuivat sotavangeiksi, lähetettiin divisioonan ja armeijakunnan vastaanottoleireille (Aufganslager), sieltä armeijan kokoamispisteisiin, (Armeekriegsgefangensammelstelle), sen jälkeen järjestelyleireille (Durchgangslager), jotka oli sijoitettu Saksan Sotaväen ylikommandon vastuuvyöhykkeelle - SYK. Pysyviin leireihin saapumisen jälkeen vastuu sotavangeista kuului natsi-Saksan sotavoimain Sotaväen ylikommandolle. Natsi-Saksan sotavoimain Sotaväen ylikommandon alaisena olivat muutamat leirityypit: upseerileirit - "Oflagit" (Offizierslager), muiden sotilashenkilöiden sotavankileirit - "Stalagit" (Stammlager). Samankaltaiset sotavankileirit olivat sota-ilmavoimilla (Luftwaffe) - "Luftlagit" (Luftlager) ja merisotavoimilla (Kriegsmarine) - "Marlagit" (Marlag/Milag).¹⁹⁹

Saksalaiset sotajoukot ottivat käyttöön yhdenmukaisen järjestelmän miehitetyn pohjoisen Karjalan alueilla ja Pohjois-Suomessa, jossa oli järjestelyleirejä ja pysyviä leirejä. Tietoja divisioonan ja armeijakunnan vastaanottoleireistä ja myöskin armeijan kokoamispisteistä ei löydy Karjalan arkistoista. Vastaavasti kannattaa huomioida, että sotavankileirit oli tarkoitettu neuvostosotavangeille ja ne eivät toimineet keskitysleireinä. Tämä on ”punaisena lankana” aineistoissa Venäjän Federaation FSB:n Hallinnon arkistossa Karjalais-suomalaisesta sosialistisesta neuvostotasavallasta.²⁰⁰

Arkistojen epätäydellisten tietojen mukaan sotavuosina 1941–44 yllämainituilla alueilla saksalaiset sotaviranomaiset rakensivat yhteensä 25 leiriä neuvostosotavankeja varten, joista 8 leiriä Neuvostoliiton miehitetyllä alueella (Karjala ja Murmanskin alue) ja 17 leiriä Pohjois-Suomessa: Rovaniemen alueella (5 leiriä), Kemin kaupungissa (3 leiriä), teiosalla Hymysalmen ja Kuusamon rautatieasemien välillä (4 leiriä), Alakurtti-Sallan alueella (5 leiriä), Kuusamo-Kiestingin alueella (7 leiriä), yhden leirin paikasta ei ole tietoja. Kaikki ne yhdistettiin yhtenäiseksi Stalag 309 -järjestelmäksi (joskus käytetään kirjoitustapaa ”Štalag”), jonka avulla yhdistettiin leirejä neuvostosotavangeille Pohjois-Suomessa ja Karjalassa. Leirit palvelivat Murmanskin, Kantalahden ja Kiestingin suunnille sijoitettuja saksalaisjoukkoja.²⁰¹

Pääleiri oli Stalag 309, ja siihen yhdistettiin muutamia alaleirejä (Nebenlagit) yllämainituissa paikoissa Pohjois-Karjalassa, miehitetyn K-SSNT alueella ja Murmanskin alueella.²⁰² Karjalan arkistoissa Stalag 309:n alaleirejä sanotaan itsenäisiksi neuvostosotavankileireiksi, joten myös tässä käytetään ko. nimitystä.

Syyskuun alkupuolella 1941 perustettiin Sallaan yksi ensimmäisistä neuvostosotavankileireistä, saksalainen keskusleiri nro 1 Stalag 309. Syyskuussa 1941

¹⁹⁹ Panikar M.M.: Sovjetskie voennoplennye v Norvegii v gody Vtoroj Mirovoj vojny. Avtoreferat na soiskanie utšenoj stepeni kandidata istoričeskij nauk. Arhangel'sk: Pomorski gosudarstvenni universitet im. Lomonosova. 2008. S. 14.

²⁰⁰ Ks. materialy arhiva UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1-2.

²⁰¹ Ks. materialy arhiva UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1-2.

²⁰² Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. C. 5-7, 32, 36-37, 110-112, 194, 200, 272; D. N 31. T. 2. C. 5-7, 36-37, 39, 96-97, 108-112, 127-129, 175, 178-179, 181-183, 200-201, 204-205, 213-217, 220-224, 238-240, 272-273, 338-339, 342-347, 358-359.

perustettiin leirit myös Alakurttiin ja Nurmen asemalle. Toukokuussa 1942 aloitettiin Kiestingin-Kuusamo seudun perustaminen.²⁰³

Lisäksi Saksan sodanjohto perusti kaksi neuvostosotavankileiriä selustaan (Kemin ja Rovaniemen kaupungeissa): keskusjärjestelyleirin (Dulag) nro 1, joka sijaitsi Ajossaaren luoteisosassa²⁰⁴, 6 kilometriä etelän suuntaan Kemistä ja neuvostosotavankileirin Kemijoen saarella 7 kilometriä Kemin kaupungista pohjoiseen, joissa oli vastaavasti 100 ja 600 sotavankia.²⁰⁵

Viidestä saksalaisesta sotavankileiristä Rovaniemen alueella suurimmat sotavankileirit tunnettiin nimillä ”Venäläinen leiri” ja ”Ukrainalainen leiri”, jotka olivat rinnan toisen kanssa ja jotka sijoitettiin Rovaniemen koilliseen laitakaupunginosaan Kemijoen ja Ounasjoen yhtymispaikassa. Niissä oli 400:sta 800:aan sotavankia, mm. Saksasta ja Puolasta lähetettyjä. Leirien nimitykset ovat syntyneet siitä, että leireillä alussa pidettiin vangittuina vain venäläisiä ja ukrainalaisia, kuitenkin myöhemmin niihin tuotiin muiden kansallisuuksien sotilashenkilöitä.²⁰⁶

Suurimpia neuvostosotavankileirejä olivat keskusjärjestelyleiri nro 1, jonka vankimäärä vaihteli jatkuvasti. Leirissä oli keskimäärin tuhat miestä. Kuolajärven (Salla) leirissä oli keskimäärin 700–1000 vankia ja Kemin kaupungissa olevassa leirissä vankimäärä nousi 600:aan; heidät kaikki oli tuotu Saksan leireiltä. Pääleirillä nro 1 Stalag 309:n neuvostosotavankien määrä Sallassa vaihteli 150:stä 700:aan. Rintamalinjan lähellä sijainneet sotavankileirit olivat pienehköjä; niinpä Kiestingin seudun leireillä pidettiin 20:sta 180:een henkeä. Nurmen aseman leirillä oli enintään 130 miestä.²⁰⁷ Leireissä pidettiin neuvostosotavankeja pääosin Murmanskin, Kantalahden ja Kiestingin suunnilta, mutta osa sotavangeista kuitenkin oli siirretty Saksasta, Puolasta, Liettuasta ja Länsi-Ukrainasta.²⁰⁸

Näin ollen voidaan sanoa, että saksalaisilla neuvostosotavankileireillä pidettiin 3 500:stä 5 000:een miestä. Näihin tietoihin on kuitenkin suhtauduttava varovasti, koska ne perustuvat leireistä karanneiden tai turvallisuuspalvelun pidättämien neuvostosotavankien lausuntoihin.

Suomalaisen tutkijan, historioitsija tohtori Lars Westerlundin mukaan saksalaiset joukot ottivat 4 000–5 000 neuvostosotilasta sotavangeiksi Petsamon, Alakurtin ja Kiestingin suunnalla. Samalla Westerlund viittaa Saksan arkistoihin ja kirjoittaa, että Suomessa saksalaisien joukkojen käytettävissä oli noin 23 000 neuvostosotavankia.²⁰⁹ Kaikki sotavangit sotavankileireillä eivät olleet niitä neuvostosotavankeja, jotka otettiin

²⁰³ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. C. 204, 209, 213-214; D. N 31. T. 2. C. 108-109, 238-240.

²⁰⁴ Ajossaaren leiri oli Suomen sotavankileiri 9, ei saksalaisten leiri. Toim. huom.

²⁰⁵ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1. C. 61,156-159, 278.

²⁰⁶ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 2. C. 57-59, 72-74.

²⁰⁷ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1. C. 156, 175-176, 181-183, 194-200

²⁰⁸ Ks. materialy arhiva UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. Tom. 1-2.

²⁰⁹ Westerlund, Lars. Saksalaisten neuvostosotavankileirit Suomessa sekä suomalaisten neuvostosotavankileirit Lapin ja Oulun lääneissä ja Neuvosto-Karjalan luoteisosassa 1941–1944. S.1.

sotavangeiksi Murmanskin, Kantalahden ja Kiestingin suunnalta. Tammikuusta 1943 alkaen neuvostosotavankeja lähetettiin muilta vankileireiltä Suomen ulkopuolelta: Saksasta, Puolasta, Liettuasta. Heitä lähetettiin varsinkin Suomen selusta-alueille: Rovaniemen ja Kemian leireille.

Tammikuussa 1943 saksalaisten neuvostosotavankileirille, 61 kilometriä Rovaniemeltä, oli saapunut suuri sotavankiryhmä Liettuasta. Sen kansallinen jakautuma oli moninainen. Suuressa osassa tapauksia saksalaisten leirille neuvostosotavankeja varten, joka on tunnettu nimellä ”Venäläisten leiri” ja on ollut sijoitettu koillisessa laitakaupunginosassa Kemijoen ja Ounasjoen yhtymisen paikassa, oli saapunut sotavankeja Saksasta ja Puolasta. Saksalaisella leirillä neuvostosotavankeja varten, joka on tunnettu ”Ukrainalaisena leirinä” (Pohjois-Suomi, Rovaniemi) pidettiin sotavankeja, jotka olivat saapuneet Puolasta ja Liettuasta.²¹⁰ Artikkelin tekijän mukaan syy siihen, että sotavangit olivat saapuneet muista maista, oli työvoimapula. Vuoden 1942 lopussa neuvostosotavankien ihmismäärä Neuvostoliiton luoteisosassa sotavangeiksi joutuneista ehtyi.

Sotavankeja metsätöissä Kurkijoella marraskuussa 1941. – Lumbering POWs in Kurkijoki in November 1941. SA-kuva

²¹⁰ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 2. C. 11-22, 33-35, 72-74.

Leireissä sotavangit oli jaettu kansallisuutensa perusteella komppanioihin, ja he asuivat erillisissä, eristetyissä parakkiryhmissä. Ukrainalaisia, valkovenäläisiä, georgialaisia, kazakkeja ja muihin kansallisuuksiin kuuluvia vankeja pidettiin venäläisistä erillään ja heille oli luotu paremmat olosuhteet. Niinpä ”Ukrainalaisessa leirissä” (Joutsijärven asema) pidettiin aluksi ukrainalaisia sotavankeja. Toisin kuin venäläisten leirien vangit he elivät etuoikeutetuissa oloissa: vangeille annettiin vuodevaatteet, heille maksettiin joka kuukausi 125 ruplaa, ja tällä rahalla heillä oli mahdollisuus ostaa parranajotarvikkeita ja tupakkaa. Saksan armeijan upseerit ja sotilaat käyttäytyivät suhteessa sotavankeihin kohteliaammin kuin muissa leireissä. Sotavangit saivat liikkua leirialueella ilman vartijoita, tiedettiinpä sellaisiakin tapauksia, jolloin he palasivat työstä vartioimattomina. Juutalaiset sekä Puna-armeijan alijohtajat eristettiin muista. Neuvostosotavankien jaottelu rodun ja kansallisuuden mukaan perustui rasistisen opin dogmeihin.²¹¹

Jokaisen leirin paikka oli aidattu kaksinkertaisella, noin kahden ja puolen tai kolmen metrin korkuisella piikkilanka-aidalla. Yleensä sotavangit sijoitettiin noin 10x50 metriä, 80x80 metriä mittaisiin puuparakeihin, joissa oli kaksi- tai kolmekerrokset laverit.

Sotavangit sijoitettiin paikoitellen vanerijurttiin, jotka olivat halkaisijaltaan 5 metriä, 25 henkeä jurttaa kohti. Leirien varmistamisen toteuttivat saksalaiset sotilaat vartiotähystystoneista. Öisin niihin asetettiin vartiot. Pienien leirien varmistamisesta huolehtivat saksalaiset sotilaat, jotka olivat tavallisesti vanhanpuoleisia, sekä sotavankien joukosta määrätty vartijat. Leirijärjestyksen ylläpitämisessä käytettiin apuna sotavankeja leirien vanhimmista, parakkien vanhimmista ja poliisien joukoista, minkä ansiosta saksalaiset pystyivät valvomaan tilannetta leireissä.²¹²

Leirijärjestys

Sotavankien asema leireissä oli vaikea ja oikeudeton. Nälkä, taudit ja joukkokuolemat koettelivat kaikkia leirejä. Sotavangit asuivat maamajoissa, lautaparakeissa tai teltoissa. Leirit oli aidattu kaksinkertaisella noin kolmen metrin korkuisella piikkilanka-aidalla. Vangit olivat aina puolinälkäisiä. He saivat vuorokaudessa 300–350 grammaa leipää, 15–20 grammaa margariinia, joskus 30 grammaa makkaraa tai kalasäilykkeitä, 15 grammaa sokeria, litran ryyneistä, lantusta tai perunoista (herneistä) ja kuivasäilykkeistä tehtyä keittoa sekä puoli litraa makeutettua teetä tai korvikekahvia.²¹³

Sotavankien vaatteet olivat erilaisia: säilyneitä Puna-armeijan sotilaspukuja tai vanhoja saksalaisia ja muiden armeijan sotilaspukuja. Talvella annettiin mantteleita, lämpimiä paitoja ja kypäränsuojuksia. Jalassa oli saappaiden pohjat tai puukengät.²¹⁴ Jokaisella sotavangeilla oli 3x5 senttimetrin mittainen sinkitystä raudasta tehty tunnuslevy. Tahtuvassa laatassa oli levyn numero ja sotavangin henkilötunnus (neljä tai viisi merkkiä). Joskus Saksasta lähetettävien sotavankien vaatteiden päällä (rinnassa ja selässä) oli valkoinen tunnus ”SU” (Soviet Union).²¹⁵ Keppikuri vallitsi leireissä, sotavankeja piestiin

²¹¹ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 2. C. 67-68, 70-78.

²¹² Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 2. C. 67-68, 70-78.

²¹³ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1-2.

²¹⁴ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1-2

²¹⁵ Avdejev S.S. Ukaz. sotšinenie. S. 53.

pienimmästäkin rikkeestä. Ruumiillisissa rangaistuksissa käytettiin raippoja ja keppejä, ja teloituksia oli usein. Rovaniemen ”Venäläisellä leirillä” marraskuussa 1942 oli 10 henkeä teloitettu rivin edessä suklaalevyvarkaudesta. Helmikuussa 1942 teloitettiin 2 henkeä paon valmistelemisesta; hanke oli kavallettu.²¹⁶ Maaliskuussa 1943 tierakennuspataljoonan johtaja, luutnantti Schmidt, jonka toimivaltaan kuului saksalainen sotavankileiri Korvuassa, rankaisi kaikkia sotavankia muutamista paoista leiriltä. Hän järjesti kaikki sotavangit yhteen riviin ja teloitti joka kuudennen henkilön. Sotavankeja Korvuan leiriltä käytettiin kapearaiteisen Hyrynsalmi-Kuusamon rautatiekorjaustöissä.²¹⁷ Kaikki arkistoaineistot todistavat siitä, että nälkä, taudit ja joukkokuolemat koettelivat kaikkia leirejä²¹⁸, vaikka ei ole minkäänlaista tietoa kuolleisuudesta. Tämä voidaan selittää sillä, että sotavuosina neuvostoviranomaisilla ei ollut riittävästi aikaa ja heille riitti joukkokuoleman tosiasian toteaminen. Sodan päättymisen jälkeen ei kukaan ole tehnyt tutkimusta tästä teemasta.

Pohjois-Suomen saksalaisia sotavankileirejä tutkineella tohtori Lars Westerlundilla ei ole tarkkoja tietoja leireillä menehtyneistä neuvostovangeista. Hän kuitenkin osoittaa, että ajalla heinäkuusta 1941 tammikuuhun 1942 Stalag 309:ssa Sallassa 2800:sta neuvostosotavangista 297 henkeä kuoli ja 34 henkeä teloitettiin. Siis Saksan sotajoukkojen hyökkäyksessä sodan ensimmäisenä puolivuonna Stalag 309:ssa Sallassa kuolleisuus oli 10,6%. Lisäksi tekijä täsmentää, että hänellä ei ole tietoja kuolleisuudesta seuraavina vuosina.²¹⁹

Kuolleisuus saksalaisilla sotavankileireillä Pohjois-Suomessa ja miehitetyn Karjalan alueella saattoi olla melkein yhtä korkea kuin samankaltaisissa sotavankileireissä Norjassa. Tämä voidaan selittää sillä, että elinehdot sekä työ- ja sääolot olivat melkein samankaltaisia. Haluaisin vedota arkangelilaiseen historioitsijaan M.M. Panikariin, joka tutkii teemaa ”Neuvostosotavangit Norjassa toisen maailmansodan vuosina”. Hänen tietojensa mukaan Norjan miehitetyllä alueella oli 3 stalagia: Nro 303, Nro 330 ja Nro 380, jotka yhdistettiin leiriin Nro 271. Paitsi stalageja oli Norjassa yli 20 työleiriä, rakennustyöpataljoonaa ja huoltopataljoonaa. Niissä oli yhteensä 100 800 henkeä, monien maiden kansalaisia, vaikka niiden suurin osa oli neuvostokansalaisia (siviilit ja sotavangit). M.M. Panikarin tietojen mukaan Norjassa natsivallan uhriksi joutui noin 14 000 neuvostokansalaista, mikä muodostaa neuvostokansalaisten yleismäärästä saksalaisilla sotavankileireillä Norjassa noin 14,5 %, kuolleisuus oli neuvostokansalaisilla äärimmäisen suuri, noin 40 %, Pohjois-Norjassa, jossa oli natsi-Saksan rakennuskohteita.²²⁰

Salamasodan epäonnistumisen jälkeen sodan pitkittyessä Saksan sodanjohto laajasti käytti neuvostosotavankien työvoimaa hyväksi. Nimenomaan halvan työvoiman käytöntarve oli laajan sotavankileirien verkon rakentamisen perussyynä kaikilla rintamalla. Kaikki Stalag

²¹⁶ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1. C. 136, 182; D. N 32. T. 2. C. 34, 57-59, 283-284.

²¹⁷ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 2. C. 179.

²¹⁸ Ks. materialy arhiva UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31-32.

²¹⁹ Westerlund, Lars. Sotavankien joukkokuolleisuus Suomessa. Toisen maailmansodan sotavangit ja ihmisluovutukset-seminaari. Helsinki. 14-15.03.2005.

²²⁰ Panikar M.M. Sovetskie voennoplennye v Norvegii v gody Vtoroy Mirovoy voiny. Avtoreferat na soiskanie utshenoy stepeni kandidata istoritšeskliih nauk. Arhangel'sk: Pomorskiy gosudarstvenniy universitet im. Lomonosova. 2008. S. 15-16, 18.

309:ksi yhdistetyt leirit oli tarkoitettu palvelemaan Saksan 20. armeijan Pohjoista ryhmittymää, muun muassa Kantalahden, Kiestingin ja Murmanskin suunnilla olevia yksiköitä. Sotavangit olivat halpaa työvoimaa, jonka käytöstä oli se etu, että Saksan sodanjohdo saattoi irrottaa vähemmän sotilaita taistelutoimista. Heitä käytettiin kuormaus- ja purkamistyötä varten merisatamissa ja rautatieasemilla, rautateiden ja maanteiden korjaus- ja rakennustöissä, sotilasjoukkojen ja varuskuntien palveluksessa jne.

Keskusleiri nro 1:n, Stalag 309:n sotavankeja (Salla) käytettiin erilaisissa taloustöissä: he korjasivat ja rakensivat maanteitä, kuormasivat ja purkivat vaunuja Sallan asemalla, hankkivat polttopuita ja keräsivät sotasaalista, toisin sanoen heitä käytettiin erilaisissa töissä saksalaisten varuskuntien alueella Sallassa ja sen ympäristössä.

Leirin nro 309 2., 7. ja 11. kilometrillä Kiestingistä käytettiin sotavankeja erilaisissa talous- ja aputöissä, kuten metsä-, rakennus- ja varastotöissä, tienkorjaustöissä sekä divisioonan lääkintäkomppanian aputyövoimana jne.²²¹

Kemin kaupungissa sotavangit työskentelivät erilaisissa töissä leiristä kahden kilometrin päähän uudelleen rakennettavalla lentokentällä, kuormasivat ja purkivat koksia sekä pommeja, murskasivat kiviä, raivasivat maata jne.²²² Neuvostosotavankien saksalainen keskussiirtoleiri nro 1 Kemin kaupungissa (Ajossaari) oli tarkoitettu pääasiassa vankien käyttöön junien ja saksalaisten kuljetusalusten kuormauksessa ja purkauksessa. Tätä luetteloa Saksan sodanjohdon neuvostosotavangeilla teettämistä töistä voisi jatkaa pitkään.

Työpäivä leirillä kesti yli 10 tuntia. Herätys, siistiytyminen ja aamiainen olivat viideltä aamulla, työpäivä oli kuudesta aamulla kuuteen tai seitsemän illalla asti. Lounastauko kesti tunnin. Illalla nautittiin illallinen ja vietettiin vapaa-aikaa. Iltasoitto tuli klo 22.00.²²³

Yhteistoiminta vihollisen kanssa neuvostosotavankien keskuudessa²²⁴

Koska tutkimme arkistoja, löydämme arkistoaineistoja ei ainoastaan saksalaisilta sotavankileireiltä neuvostosotavankeja varten Pohjois-Suomessa ja miehitettyjen pohjoisen Karjalan alueilla vaan myös aineistoja yhteistoiminnasta eräiden neuvostosotavankien keskuudessa Saksan sodanjohdon kanssa.

Sodan alkuvaiheissa Saksan sodanjohdo käytti sotavankeja apuna sotavankileireillä leirien vanhimmista, parakkien vanhimmista ja poliisien joukoista jne. Ensimmäisten rintamatappioiden jälkeen Saksan sodanjohdo aloitti laajemman neuvostosotavankien houkuttelemisen yhteistoimintaan.

Neuvostosotavankien houkuttelemisessa saksalaisten puolelle leirien johto harjoitti vankien keskuudessa mielipiteenmuokkausta. Arkistoista ei löydy aineistoja, jotka osoittaisivat

²²¹ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 2. C. 178.

²²² Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1. C. 156-158; . D. N 31. T. 2. C. 109.

²²³ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1-2.

²²⁴ Tekijällä ei ole tarkoitusta analysoida yhteistoimintaa vihollisen kanssa neuvostosotavankien keskuudessa yllämainituilla saksalaisilla sotavankileireillä. Se tehtävä on vielä edessä. Tässä artikkelissa tekijä vain käsittelee tosiasiaa yhteistoiminnasta Saksan sotaviranomaisten kanssa neuvostosotavankien keskuudessa Pohjois-Suomessa ja miehitettyillä pohjoisen Karjalan alueilla.

tämän työn alkamisajan. Voidaan arvella, että tämä työ alkoi 1942. Eräissä leireissä (Nurmen asemalla, ”Ukrainalaisessa leirissä”) sotavangeille annettiin kerran pari kuukaudessa itsenäistä lukemista varten sisällöltään neuvostovastaisia lehtiä, kuten venäjänkieliset ”Aamunkoi” (Vlasovin liikkeen sanomalehti sotavangeille, julkaistiin Berliinissä), ”Pohjolan Sana” (julkaistiin miehitetystä Petroskoissa), Kutsuhuuto ja ukrainankielistä lehteä ”Novaja Doba” (julkaistiin Puolassa) sekä vihkosia ”Uutta tietä pitkin” ja ”Mitä on sodan jälkeen”. Niissä olivat otsikot: ”Rintamailla”, ”Vapauttavien alueiden kautta”, ”Sotavankien kertomuksia”, joissa kuvattiin sotatapahtumia, Saksan ja Suomen armeijan ”menestyksiä”, julkaistiin fasistijohtajien puheita ja kenraali Vlasovin esityksiä.²²⁵ Itsenäistä lukemista varten annettiin vihkosia ”Sodan merkitys”, ”Uutta tietä pitkin”, ”Mitä on sodan jälkeen”, ”Miten saksalainen työläinen elää”, ”Työläisien ja talonpoikien elämä Neuvostoliitossa ja Saksassa”, ”Minun vaikutelmiani Saksan elämästä”, ”Olen bolshevistisen vallan vihollinen”, ”Hitler ja lapset” ja myös uskonnollisia julkaisuja. Upseerit järjestivät parakissa keskusteluja teemoista ”Mitä on bolshevismi ja kansallissosialismi”, ”Mistä Hitler taistelee” jne.²²⁶

Vuoden 1943 toukokuun lopussa suomalaisissa ja saksalaisissa sotavankileireissä kävi kenraali Vlasovin lähetystö, joka kehotti sotavankeja liittymään ”kansalliseen vapautusarmeijaan”.²²⁷

Siitä huolimatta, että mielipiteenmuokkaus sotavankien keskuudessa oli varsin voimakasta, vastavakoilu Smerš katsoi Karjalan rintamalla mielipiteenmuokkauksen sotavankien keskuudessa heikonlaiseksi. Ja kuitenkin tämä työ tuotti joitakin tuloksia. Sotavangit elivät sellaisissa oloissa, että olivat valmiit kaikkeen selvitäkseen hengissä. Monet sotavangeiksi joutuneista Puna-armeijan sotilaista siirtyivät vihollisen puolelle sitä varten, että he koettivat sillä tavalla pelasta omaa elämäänsä, välttyä nälkäkuolemalta sotavankileireissä, odottaa vähän aikaa ja siirtyä sitten omalle puolelle.

Vuoden 1942 loppupuolella sotavankeja ryhdyttiin kutsumaan liittymään saksalaisien vapaaehtoisotajoukkoihin. ”Elokuussa 1942 Saksan armeijan johto muodosti Suomen alueella neuvostosotavangeista, maanpettureista Itäkomppanian nro 669. Siihen kelpuutettiin sotavankeja, jotka ilmoittautuivat halukkaiksi palvelemaan Saksan armeijassa. Komppaniaan hyväksyttiin ennen kaikkea maanpettureita, jotka olivat vapaaehtoisesti siirtyneet vihollisen puolelle. Komppania oli perustettu Puna-armeijaa vastaan käytyä aseellista taistelua varten, mm. suorittamaan eri aselajeihin kohdistuvaa tiedustelua Puna-armeijan yksiköiden sijoitusalueella. Se toimi Karjalan rintaman Kantalahden suunnalla.”²²⁸ Muodostamisvaiheessa oleva Itäkomppania oli sijoitettuna 9 kilometrin päässä Rovaniemestä, Rovaniemen-Ranuan maantien suunnassa, 300–350 metrin etäisyydellä tien oikealla puolella. Siellä oli myös helmikuussa 1943 Saksan 20. armeijan yhteyteen perustettu tiedustelu- ja desanttikoulu. Siinä valmennettiin tiedustelijoita, tuholaisia ja radisteja, jotka pystyivät toimimaan Pohjolan oloissa.²²⁹ Perustamisestaan lähtien

²²⁵ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1-2; Avdejev S.S. Ukaz. sotšinenie. S. 50.

²²⁶ Avdejev S.S. Ukaz. sotšinenie. S. 50.

²²⁷ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1. S. 139-140, 215, 261-262; T. 2. S. 34, 359.

²²⁸ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1. S. 328-331.

²²⁹ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1. S. 328; Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 25. T. 2. S. 25, 291, 345, 279, 349; D. N 29. T. 1; D. N 32. S. 2-8.

Itäkomppania nro 339 kävi useita kertoja tiedustelurekillä Puna-armeijan selustassa; huhtikuussa 1943 siellä kävi kaksi pienehköä tiedustelupartiota, toinen oli 6 ja toinen 17 miehen vahvuinen. Toukokuun alussa 1943 teki tiedusteluretken 32 miehen vahvuinen partio yhdessä kahden saksalaiskomppanian kanssa, jotka suojasivat partiota. Ne toimivat saksalaisten linjojen vasemmalla sivustalla.²³⁰ Itäkomppania osallistui myös Puna-armeijan vastaisiin taistelutoimiin. Niinpä huhtikuussa 1943 Itäkomppania nro 369 siirrettiin saksalaisten puolustuslinjojen oikealle sivustalle Alakurtin seutuville. Vuoden 1943 heinäkuun jälkeen Itäkomppania ei enää suorittanut taistelutoimia; käytettävissä olevien tietojen mukaan se oli mukana vihollispuolustuksen linnoitustöissä.²³¹ Lokakuussa 1943 Itäkomppanian muonavahvuus oli noin 210 miestä saksalainen päällystö mukaan lukien. Henkilöstön kansallisesta koostumuksesta on todettava, että komppania oli muodostettu eri sotavankileireissä, myös Saksassa, olleista Neuvostoliiton eri kansallisuuksiin kuuluneista miehistä. Heidän keski-ikänsä oli 35 vuotta.²³²

Saksan vakoiluvelimet suorittivat värvästyötä komppanian henkilöstön keskuudessa tarkoituksenaan lähettää miehiä Neuvostoliiton alueelle tiedustelutehtäviin. Muita tietoja Itäkomppanian toiminnasta ei vielä ole löytynyt. Kuitenkin sodan päättymisen jälkeen turvallisuuspalveluvelimet jatkoivat niiden sotavankien etsimistä, jotka olivat Itäkomppanian palveluksessa ja löytyneet henkilöt pidätettiin. Niinpä tammikuussa 1951 Valtionturvallisuuksipalvelun ministeriöllä K-SSNT:ssa oli 88 neuvostosotavankien sukunimeä Itäkomppaniasta.²³³

Kuitenkin vapaaehtoisten sotaväenotto saksalaisten sotajoukkoihin jatkui Itäkomppanian järjestämisen jälkeen. Osa neuvostosotavangeista suostui vain eloonjäämisen tarkoituksessa yhteistyöhön saksalaisen johdon kanssa eli siirtyivät vihollisen puolelle. Perusaiheena saksalaisten puolelle siirtymisessä oli kuitenkin piiloutuminen antistalinististen ja antibolsevististen sanojen taakse. Asiakirjat selkeästi todistavat siitä. Ne ovat neuvostosotavankien hakemuksia vapaaehtoisesta liittymisestä Saksan armeijaan. 19 Armeijan Karjalan rintamalla vastavakoiluosaston Smerš-sotatoimiryhmä löysi näitä hakemuksia sotavankileirihohtajan huoneesta Puna-armeijan marssiessa Alakurttiin. Tässä on luonteenomaisimpia hakemuksien otteita. Sotavanki G.I. Aversin kirjoitti omassa hakemuksessaan: "... Tahdon vapaaehtoisesti liittyä Saksan Armeijaan ja taistella kommunistista järjestystä vastaan...", sotavanki M.F. Aleksejev kirjoitti omassa hakemuksessaan 19. joulukuuta 1942:"... Pyydän Saksan sotajohtosta hyväksyä minut Saksan Armeijaan, siksi tahdon taistella juutalaisia ja kommunisteja vastaan niiden lopulliseen hävittämisen saakka...". Otteet muista hakemuksista:"... Pyydän hyväksyä minut vapaaehtoisena, sillä ymmärsin, että vain Saksan Armeijan nerokkaan sotapäällikön Hitlerin johdolla tuodaan onnea työvälle", "... Pyydän hyväksyä minut Saksan Armeijan riveihin, haluan taistella Staliniä ja käytyreitä vastaan".

Monissa hakemuksissa voidaan nähdä ihmisen elämäntragedia. Niinpä Maksim Konjuh, joka oli syntynyt vuonna 1894 Dnjepropetrovin alueella (Ukraina) ja joka joutui sotavangiksi 10. toukokuuta 1942 Krimillä kirjoitti omassa hakemuksessaan: "... Elän

²³⁰ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1. S. 330.

²³¹ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1. S. 328.

²³² Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1. S. 329.

²³³ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1. S. 332-343.

toisen sodan yli, olen ollut haavoittunut, olen ollut kommunistien tekemän vapaudenriiston viiden vuoden ajan, kärsin vankeusrangaistusta Uralin vankileireillä. Siirryn saksalaisille vapaaehtoisesti käyntilupa käsissä. Tahdon palvella Saksan hallitusta sotilasvalan kanssa voiton saamisesta kommunisteista”.²³⁴

Vankeja käytettiin mitä moninaisimmissa työtehtävissä. Helmikuussa 1942 nuotanveto sotavankileiri 6:n läheisyydessä menestyy huonosti: nuotta tarttuu pohjaan. – POWs from camp # 6 (Viipuri) fishing with a seine. At this occasion they had no luck as the seine got caught on the bottom. *Kansallisarkisto*

Ei ole tietoja niiden neuvostosotavankien määrästä, joita olivat sotavankileireillä Pohjois-Suomessa ja miehitetyn pohjoisen Karjalan alueella ja siirtyivät saksalaisen puolelle. Niinpä yllämainitussa asiakirjassa annettiin 103 neuvostosotavankien sukunimeä, jotka jättivät hakemuksia vapaaehtoisesta liittymisestä Saksan Armeijaan. On luonteenaista, että hakemuksia oli jätetty lokakuun 24:stä 1942 20. joulukuuta 1943.²³⁵

Helmi-maaliskuussa 1943 sen jälkeen kun artikkeli Vlasovin armeijasta oli julkaistu, kaikki sotavangit Korpjärven leiristä oli järjestetty riviin ja tarjottu mahdollisuutta liittyä vapaaehtoiseksi ROA:aan (Venäjän Vapaaehtoinen Armeija). Tällöin leirissä oli 180

²³⁴ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 2. S. 142-160. "Spisok voennoplennyh iz tsisla byvsih vls RKKK, soderzashchihsja v lagere "Alakurtti" i podavsih zajavlenia o dobrovol'nom vstuplenii v nemetskiju armiju".

²³⁵ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 2. S. 142-160.

sotavankia ja 70 henkeä näistä liittyi vapaaehtoisena ROA:aan²³⁶ eli n. 40 %. Näin korkea prosentti ei ole luonteenomaista muille sotavankileireille. Sitä paitsi leiristä karanneilta neuvostosotavangeilta kuulusteluissa saatujen tietojen todenperäisyys ei ole varma.

Täytyy todeta, että yllämainitun kauden aikana suomalaisessa keskitysleirissäkin oli järjestetty sotaväenotto siviileistä ja sotavangeista Vlasovin armeijaan. Huhtikuussa 1943 24 neuvostokansalaista, jotka olivat leireissä Repolan kylässä, kirjoittivat hakemuksia tahdostaan liittyä Suomen tai Vlasovin armeijaan.²³⁷ Neuvostosotavankien värväminen oli toisena tapana yhteistyön järjestämisessä saksalaisten viranomaisten kanssa. Todettakoon, että myös Saksan vakoilu- ja vastavakoiluelimet suorittivat työtään sotavankileireissä. Se oli annettu SS-divisioona ”Nord” esikunnan I-Z-osaston ja Stalag 309:n johdon tehtäväksi. Niiden tuli kerätä tietoja Puna-armeijan yksiköistä Saksan armeijan sotatoimialueella, valita ja kouluttaa agentteja lähetettäväksi Puna-armeijan selustaan tiedustelutietojen hankintaa varten, suorittaa vastavakoilua ja poliittista valvontaa sotavankien keskuudessa sekä valita vapaaehtoisia sotavangeista muodostettaviin yksikköihin.²³⁸

Agentteja koulutettiin yksilöllisesti, jolloin salassapitovaatimuksia noudatettiin tiukasti. Agenttiehdokkaita valittiin neuvostovastaisesti asennoituneiden sotavankien ja maanpettureiden joukosta. Valituille ehdokkaille luotiin paremmat elinolosuhteet leireissä (työtehtäviä jaettaessa heidät määrättiin vanhimmiksi, kokeiksi ja upseerien palvelijoiksi), heidän muonitustaan parannettiin.²³⁹

Agentit solutettiin yksitellen tai pieninä ryhminä, jolloin he teeskentelivät leiristä tai työmaalta karanneita sotavangeja. Niinpä vuonna 1943 saksalaisten vakoiluelimet soluttivat ainakin kuusi agenttiaan lavastamalla sotavankien paon: I. F Perepjolkin (11. kilometri, Kiestinki), Kozlovsev, Zaharov ja Ponomarjov (Nurmen leiri), Gainulov ja Akzamov (Itäkomppania).²⁴⁰

Agenteille annettiin tehtäväksi soluttautua Puna-armeijan kenttäyksikköön ja suorittaa agitaatiota taistelumoraalin heikentämiseksi, taivuttaa sotamiehiä ja johtajia maanpetokseen, kerätä monipuolisia vakoilutietoja sekä suorittaa tihutöitä ja terroritekoja.²⁴¹ Täytyy sanoa, että yllämainittujen saksalaisten agenttien työn tehokkuus oli matala, melkein kaikki heistä pidätettiin Karjalan rintaman turvallisuuselimien toimesta heti Puna-armeijan selustaan toimittamisen jälkeen.²⁴²

Vakoilun lisäksi SS-divisioona ”Nordin” esikunnan I-Z-osasto ja Stalag 309:n johto suorittivat leireissä mittavaa vastavakoilua kommunistien, poliittisten työntekijöiden ja fasistivankeuteen tyytymättömien paljastamiseksi. Sitä varten leirissä värvättiin agentteja

²³⁶ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 2. S. 238-239.

²³⁷ Anomuksia Vlasovin armeijan pääsemiseksi. Väestötsto, KarSE, T2870/14, SA.

²³⁸ Anomuksia Vlasovin armeijan pääsemiseksi. Väestötsto, KarSE, T2870/14, SA.

²³⁹ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1. S. 217.

²⁴⁰ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1. S. 69-74, 186-188, 191, 216, 222-224, 225-234, 330.

²⁴¹ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1. S. 240; D. N 31. T. 2. S. 17.

²⁴² Ks. esimerkiksi materialy arhiva UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1-2.

neuvostosotavangeista.²⁴³

Neuvostoliiton turvallisuuselimet keräsivät jatkuvasti tietoja vihollisten sotavankileireistä mm. Pohjois-Suomessa ja miehitetyn pohjoisen Karjalan alueella. Vuoden 1944 tammikuusta ennen keväthyökkäysvalmisteluja Karjalan rintaman Smerš-vastavakoiluhallinnon toinen osasto (sotilasvastavakoilu) ryhtyi systematisoimaan ja analysoimaan käytettävissään olevia tietoja siellä sijainneista saksalaisista sotavankileireistä. Jokaisesta saksalaisesta sotavankileiristä neuvostosotavangeja varten oli tehty tiedonanto, jonka oli hyväksynyt Puna-armeijan Smerš-vastavakoiluhallinnon toinen osastojohtaja everstiluutnantti S.N. Holevo tai hänen sijaisensa. Tiedonannossa oli kuvattu leirin sijaintipaikka, leirin kaava (leirin sijoittaminen maastoon - tekijä), rakennuksien sijoittuminen leirin alueella, vartiointi, leirin olot, neuvostosotavankien nimet, leirin johdon nimet, vihollisten agenttien nimet jne. Leirien tiedonannot olivat aineistoista riippuvaisia, mutta yleensä ne olivat yleisluonteisia. Tärkeimpänä tietolähteenä olivat leireistä karanneet neuvostosotavangit sekä saksalaisten vakoiluelinten näissä leireissä värväämät agentit. Heitä kuulusteltiin perusteellisesti. Informaatio välitettiin Karjalan rintaman ja Partisaaniliikkeen esikuntaan.²⁴⁴

Smerš-vastavakoilu keräsi pääasiassa tietoja neuvostosotavankien paljastamasta yhteistoiminnasta vihollisen kanssa ja myös tietoja neuvostosotavankien vapauttamisoperaatioita varten saksalaisista leireistä.²⁴⁵

Neuvostoliiton ja Suomen vihollisuuksien päätyttyä neuvostoarmeijan yksiköt vapauttivat osan pohjoisen Karjalan leireillä olleista neuvostosotavangeista. Monet pääsivät vapaiksi vasta vuoden 1944 lopussa Saksan joukkojen lähdettyä Suomesta. Vapauttamisen jälkeen kaikki sotavangit joutuivat tarkastukseen Neuvostoliitossa, monet heistä viettivät sittemmin vuosikautia stalinistisissa leireissä.

Kysymys neuvostosotilas- ja poliittisesta yhteistoiminnasta vihollisen kanssa Suuren isänmaallisen sodan vuosina Venäjän historiakirjallisuudessa ei ollut tutkittu eikä ollut kysytty pitkään aikaan. Täytyy yhtyä Kazanin yliopiston professorin Giljazovin mielipiteeseen, että ”...jos kysymykseen yhteistoiminnasta vihollisen kanssa oli kajottu, niin vastaukset kysymyksiin olivat aika yksinkertaisia... kollaboraattorien vähälukuisuus, kommunistien ja kommunistien kannattajien salaryhmien aktiivisuus sotavankien keskuudessa, jotka pakottivat väkisin kollaboraattorien sotajoukkoihin. Uskottiin, että perussyynä Saksan suunnitelmien romahtamisesta vetämisestä yhteistoimintaan omalle puolelleen erilaisten kansojen edustajia oli neuvostokansojen uskollisuus Isänmaalle ja Kommunistiselle puolueelle, niiden syvä isänmaanrakkaus.”²⁴⁶

Tilanne on muuttanut 1990-luvulla ja aineistoja tästä teemasta on alkanut ilmestyä. Viimeisistä venäläisistä tutkimuksista tästä aiheesta täytyy mainita M. Semirjaga.²⁴⁷ Vielä

²⁴³ Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1. S. 216-217

²⁴⁴ Ks. esimerkiksi materialy arhiva UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1-2.

²⁴⁵ Analis materialov arhiva UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. T. 1-2.

²⁴⁶ Giljazov I.A. Kollaboratsionizm tjurksko-musul'manskih narodov SSSR v gody Vtoroi Mirovoi vojny - forma projavlenija natsionalizma?/// Ab Imperio. Teorija i istorija natsional'nostej i natsionalizma v postsovjetskom prostranstve. N 1-2000. Kazan'. S. 108.

²⁴⁷ Semirjaga M.I. Kollaboratsionizm. Priroda, tipologija i projavlenija v gody Vtoroi Mirovoi vojny. M.,2000; Giljazov I.A. Na drugoj storone.(Kollaboratsionisty iz povolzsko-priuralskih

ei kuitenkin ole paljoa tutkimuksia teemoista, jotka liittyvät Karjalaan: paikallisten asukkaiden yhteistoiminnasta Suomen sotilasviranomaisten kanssa miehitetyn pohjoisen Karjalan alueella ja neuvostosotavankien yhteistoiminnasta Saksan sotilasviranomaisien kanssa sotavankileireillä Pohjois-Suomessa, miehitetyn pohjoisen Karjalan alueella ja Murmanskin alueella. On muutamia artikkeleita maailmansodan vuosilta, jotka eivät paljasta kaikkia ongelmia tästä teemasta. Kuitenkin tutkimuksia toteutetaan ja toivotaan, että lähivuosina sellaisia tutkimuksia ilmestyy.²⁴⁸

Täytyy tunnustaa, että esittämäni tiedot artikkeleista eivät ole täydellisiä, paljon tietoja niistä ovat inhimillisiä, niiden saamisen ottaen huomioon. Muistoksi leireissä menehtyneistä, siellä viruneista ja kärsineistä ihmisistä on mielestämme tärkeää järjestää venäläisten, suomalaisten ja saksalaisten tiedemiesten tätä aihepiiriä koskevia yhteistutkimuksia. Tästä puhuttiin mm. elokuussa 2004 Kuusamossa pidetyssä tieteellisessä symposiumissa ”Vienan Karjala jatkosodassa 1941–1944” sekä 14–15. maaliskuuta 2005 Helsingissä pidetyssä tieteellisessä symposiumissa, joka oli järjestetty Suomen Kansallisarkiston tutkimushankkeen ”Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–55” puitteissa.

Einar Laidinen on Petroskoin yliopiston Skandinavian maiden tutkimuslaitoksen varajohtaja, Petroskoi

Einar Laidinen is Vice Director of the research institute of the Scandinavian countries, Petrozavodsk

Lähteet

Arkistolähteet

Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 25. Tom. 2. Razvedyvatel'naja shkola Petrozavodskogo otdelenija finskoj razvedki

Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 29. Tom. 1. «Finskie razvedshkoly» (Spiski sotrudnikov i kursantov)

Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 31. Tom. 1-2. Nemetskie lagerja dlja sovjetskih vojenoplennyh (shemy, spravki, spiski, protokoly doprosov).

tatar v gody Vtoroi Mirovoi voyny). Kazan', 1998; Okorokov A.V. Antisojvetskie voinskie formirovania v gody Vtoroi Mirovoi vojny. M., 2000; Kovalev B.N. Natsistskaja okkupatsija i kollaboratsionizm v Rossii. 1941-1944. M., 2004 jne.

²⁴⁸ Niinpä esimerkiksi petroskoilaisen historioitsija, Petroskoin valtionyliopiston historiallisen tiedekunnan dekaani S.G.Verigin valmiista julkaisuista kirja: "Vienan Karjala ankara koettelemuksen vuosina (Poliittisen ja sosiaali-taloudellisen Neuvosto-Karjalan kehittäminen 1939-45)", jossa hän käsittelee yhteistoiminnan kysymyksiä Karjalassa toisen maailmansodan vuosina.

Arhiv UFSB RF po RK. F.6. Op.1. D. N 32. Razvedyvatel'naja shkola finskoj razvedki v Rovaniemi (protokoly doprosov zaderzannyh, spiski kursantov)

Suomen Sota-arkisto

Itä-Karjalan sotilashallinnon arkisto, Väestötoimisto, T 2870/14, SA.

Kirjallisuus

Avdejev S.S. Nemetskie i finskie lagerija dlja sovjetskih voennoplennyh v Finljandii i na vremenno okkupirovannoj territorii Karelii (1941–1944 gg.)// Vtoraja mirovaja vojna i Karelija 1939–1945 gg. Materialy nautshno-praktitseskoj konferentsii, posvjashchennoj 60-letiju natshala Velikoj Otshestvennoj vojny. Petrozavodsk.2001. S. 49-57.

Giliazov I.A. Kollaboratsionizm tjurksko-musul'manskih narodov SSSR v gody Vtoroi Mirovoi vojny - forma projavlenia natsionalisma?/// Ab Imperio. Teoria i istorija natsional'nostej i natsionalisma v postsovjetskom prostranstve. N 1-2000. Kazan'. S. 107-129.

Giliazov I.A. Na drugoj storone.(Kollaboratsionisty iz povolzsko-priuralskih tatar v gody Vtoroi Mirovoi vojny). Kazan, 1998.

Kovalev B.N. Natsistskaja okkupatsija i kollaboratsionizm v Rossii. 1941-1944. M., 2004.

Laidinen Einar & Verigin Sergey: The issue of collaborationism in Karelia during World War II. // Migration-Industrialisation-Regionalisation. The Use and Abuse of History in the Barents Region II. Ed. Lars Elenius. Luleå University of Tehnology, Luleå, Sweden 2004. S. 205-213.

Panikar M.M. Sovetskie voennoplennye v Norvegii v gody Vtoroy Mirovoy vojny. Avtoreferat na soiskanie utšenoy stepeni kandidata istoritšeskih nauk. Arhangelsk: Pomorski gosudarstvenni universitet im. Lomonosova. 2008.

Okorokov A.V. Antisovjetskie voinskie formirovanija v gody Vtoroi Mirovoi vojny. M.,2000.

Semirjaga M.I. Kollaboratsionizm. Priroda, tipologia i projavlenija v gody Vtoroi Mirovoi vojny. M.,2000.

Verigin S.G. Karelija v gody surovyh ispytanii (Polititseskoe i sotsial'no-ekonomitseskoe razvitie Sovetskoj Karelii v 1939-1945 gg.) Rukopis'.

Verigin S., Laidinen E. Kollabraation ongelma ja vainot Karjalassa//Karjalan Sanomat 15.4. 2004.

Sergey Verigin, Einar Laidinen. Problema kollaboratsionizma v Karelii v period finskoj okkupatsii (1941-1944). Sergey Verigin, Einar Laidinen. Kollabraation ongelma Karjalassa Suomen miehityksen aikana (1941-1944). Kieli – historia - kulttuuri. Venäjän kulttuurin ja kielen koulutus. Kajaanin opettajankoulutusyksikkö Oulun yliopisto. 2005.

Westerlund, Lars. Saksalaisten neuvostosotavankileirit Suomessa sekä suomalaisten neuvostosotavankileirit Lapin ja Oulun lääneissä ja Neuvosto-Karjalan luoteisosassa 1941-1944.

Westerlund, Lars. *Sotavankien joukkokuolleisuus Suomessa// Toisen maailmansodan sotavangit ja ihmisluvutukset -seminaari. Helsinki 14-15.03.2005.*

Summary

There has been little research on the fates of Soviet soldiers captured by the Germans in occupied Carelia and North Finland during the Great Patriotic War. Russian historiography has almost completely ignored the topic. This article is mainly based on sources from the archives of the Carelian Republic.

The Germans captured a great number of soldiers from the Red Army at the start of the war. The captured soldiers were usually first sent to reception camps (*Aufgangslager*), from thereon to the army's collection points (*Armeekriegsgefangensammelstelle*), and further on to organization camps (*Durchgangslager*), and finally to permanent camps.

The Germans founded 25 camps in the aforementioned areas, which were integrated into the Stalag 309 system, the purpose of which was to provide labour for the German forces fighting in the Murmansk, Kantalahti, and Kiestinki directions. Among the largest of these camps was central organization camp 1 near Kemi, holding on average a thousand prisoners, and the Kuolajärvi camp in Salla, holding 700–1 000 men. The camps situated closer to the front lines were fairly small; the camp at Kiestinki had 20–180 inmates.

The Finnish researcher Dr. Lars Westerlund states that the Germans captured 4 000-5 000 Soviet soldiers in the Petsamo, Alakurtti, and Kiestinki areas. According to German archival sources, the German forces in Finland had at their disposal 23 000 Soviet prisoners – most of whom were thus captured elsewhere than on the German Northern Front. The Germans imported, from January 1943 onwards, prisoners from camps outside Finland: from Germany, Poland, and Lithuania. The reason for these transfers was shortage of labour.

On the camps, the POWs were divided into companies according to their ethnic backgrounds, living in separate groups of barracks. Ukrainians, Byelorussians, Georgians, and members of other ethnic groups were kept apart from the Russians, and allowed privileges that the latter did not receive. Jews and Red Army NCOs were also kept apart from the other prisoners.

The POWs had a difficult position in the camps, and had no real rights. There was malnutrition and disease on all of the camps, and beatings and executions were common. In March 1943, every sixth prisoner was shot on the Korvua camp, because a few prisoners had managed to escape. Archival sources prove that there were mass deaths on all of the camps, but there have so far been no studies concerning overall mortality on them. Between July 1941 and January 1942, 10,6 % of the POWs held at the Salla camp perished, while mortality was as high as 40 % on the construction sites in North Norway. We can assume that mortality rates in North Finland and occupied Carelia were almost as high as in Norway, as the working conditions, living conditions, and climate were similar in both areas.

All of the camps that were part of Stalag 309 were intended to provide labour for the northern Army Group of the German 20th Army. The prisoners represented a cheap source of labour, enabling the Germans to keep more men committed to military operations. The

prisoners performed a variety of tasks, but were mainly used for repair- and construction work, lumber work, loading and unloading equipment at the ports, etc. They had over 10-hour work days: the wake-up call on the camps came at 5 am, and the prisoners worked until six or seven PM.

After their first setbacks on the front, the Germans launched an effort to entice the prisoners to co-operate with them; we can assume that this started in 1942. Propaganda literature and –magazines were distributed to the prisoners, and discussion sessions were organized. In late 1942, the Germans started to recruit POWs for their volunteer formations. They formed Eastern Companies, which performed reconnaissance operations in the territory of the USSR, and also fought against the Red Army. In 1943, a delegation from General Vlasov visited German and Finnish POW camps in an effort to recruit men for the "National Liberation Army".

According to SMERSH, the Soviet counter-intelligence organization, the propaganda work among the POWs on the Carelian Front did not bear much fruit; but some, anyway. The POWs lived in such poor conditions that they were ready to do almost anything to survive. In early spring 1943, all of the prisoners of the Korpijärvi camp were arranged into a row, and were asked whether they wanted to join the ROA (Russian Liberation Army). 180 out of 70 men – almost 40 % of all prisoners – signed up as volunteers. However, such a large portion was unusual. After the war, the Soviet security forces looked for, and arrested those POWs who had served in the Eastern Companies.

SMERSH was constantly engaged in collecting formation about enemy POW camps. In early 1944, amidst preparations for attack, SMERSH started to systematize and analyze information on German POW camps on the Carelian Front. They collected information on the camps: locations, manner of guarding, conditions on the camps, the names of prisoners and commanders of the camps, etc. Their main sources were prisoners who had escaped from the camps, as well as captured anti-Soviet spies recruited on the camps. Their information was passed on to the Headquarters of the Carelian Front and the Partisan Movement.

The German intelligence organizations also operated on the POW camps. They were meant to, among other things, collect information on Red Army units, exercise political surveillance, and pick and train agents to be sent to the rear of the Red Army. These men were selected from among traitors and anti-Soviet prisoners, and provided with better living conditions and larger rations in the camps. These agents then infiltrated, alone or in small groups, Soviet territory, posing as prisoners who had escaped from the camps. It was their mission to infiltrate military units of the Red Army as agitators and saboteurs, and to collect intelligence data. However, many of these agents were almost immediately arrested.

After hostilities ended between Finland and the USSR, the Soviet Army released some of the prisoners who had ended up on the camps in northern Carelia. However, many of them were only released after the Germans finally left, in late 1944, Finnish territory. After the POWs were freed, they all had to be inspected in the Soviet Union; many of them ended up spending long periods of time in Stalin's camps.

SOTAVANKIEN KOHTELU
THE TREATMENT OF POWs

Behandling etter tjenestegrad og etnisitet blant sovjetiske krigsfanger på østfronten og i Norge 1941–1945

Marianne Neerland Soleim

Innledning

De første transportene med sovjetiske krigsfanger ankom Norge i august 1941. En stor andel av soldatene som ble tatt til fange i Sovjetunionen i juni dette året ble først sendt til Polen eller Tyskland, og mange ble deretter stuet inn i lasteskip og sendt til Norge. Utslitte etter flere døgn på havet med lite forsyninger og elendige sanitærforhold ombord ankom fangene til norske havner. Herfra ble de sendt videre med skip eller tog til en uviss skjebne i tyske krigsfangeleirer. 100 000 fanger ble plassert i et leirsystem med nærmere 500 fangeleirer fordelt over hele Norge.

En ideologisk mobilisering, med sovjetiske soldater som fienden, dannet grunnlaget for tysk krigsfangepolitikk. Enkelte grupper innen den sovjetiske befolkningen skulle likvideres, og av den grunn startet jakten på kommissærer, politruker, kommunistiske funksjonærer, intelligentsia og ikke minst jøder blant de sovjetiske krigsfangene. Hitler brøt de grunnleggende rettigheter innen folkeretten med ordrene som angikk sovjetiske krigsfanger. Reglene i Genevekonvensjonen av 1929 skulle sikre krigsfangenes rettigheter, men til tross for at Tyskland hadde undertegnet konvensjonen var den ikke til hjelp for de sovjetiske krigsfangene. Tyskerne hevdet at siden Sovjetunionen ikke hadde undertegnet konvensjonen hadde de sovjetiske krigsfangene ikke krav på behandling ifølge konvensjonens regler. Ordrene "Kommissarbefehl" og "Barbarossa-Erlass" ble retningsgivende for forholdene for krigsfangene på Østfronten. Det enorme antallet sovjetiske krigsfanger i krigens innledende fase skyldtes en vellykket Blitzkrieg og deserteringer blant sovjetiske tropper sensommeren 1941. Faglitteraturen oppgir et totalt antall på 5.7 millioner sovjetiske krigsfanger i årene 1941–45.

Noen dager etter det tyske angrepet på Sovjetunionen ble de første sovjetiske krigsfangene tatt på Murmansk-fronten. Flere samleleire for krigsfanger ble etablert ved fronten, og herfra ble fangene sendt videre til Stalag Elvenes, Petsamo eller andre arbeidsplasser ikke langt unna fronten. Detaljert oversikt over antallet sovjetiske krigsfanger tatt ved Murmansk-fronten som endte opp i Norge, lar seg ikke fremskaffe. En viss andel av krigsfangene var overløpere, og disse ga tyskerne blant annet detaljerte beskrivelser av de strategiske planene til Den røde armé ved Murmansk-fronten og navnene på ledende russiske offiserer.

Untermenschen

Problemer vedrørende krigsfanger under annen verdenskrig var i større grad av ideologisk karakter enn tilfellet var under første verdenskrig.²⁴⁹ Hitlers rasistiske *Weltanschauung* var

²⁴⁹ Rosas, Allan: *The legal status of prisoners of war. A study in International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts*. Helsinki 1976: 77–78.

basert på overbevisningen om den ariske rases overlegenhet over den slaviske. Hitler trodde at hans ideologi kombinert med en destruksjon av Sovjetunionens militære slagkraft, var nøkkelen til totalt herredømme i Europa og resten av verden. Ifølge Hitlers lære var bolsjevismen det nasjonalsosialistiske tyske folkets dødsfiende. I *Mein Kampf* (1927) utviklet Hitler en rasistisk ideologi med omfattende og ikke minst faretruende implikasjoner for Sovjetunionen. Hitler mente at Sovjetunionen ble ledet av en "jøde-bolsjevikisk klikk"²⁵⁰, som symboliserte alt nazistene hatet. Han mente det var jødene som satt med hele makten i Sovjetunionen, og at bolsjevismen var jødedommens forsøk på å oppnå verdensherredømme.

Hitlers holdninger til slaverne/russerne var preget av kontinuitet med hensyn til tenkningen omkring *Untermensch*-ideologien, og utenrikspolitikken ble et viktig virkemiddel i kampen om et større *Lebensraum*. Han anså utenrikspolitikken for å være en konstant kamp om territorium mellom ulike folkeslag og deres stater, en kamp hvor Tyskland gjennom nasjonalsosialismen enten "vil bli en verdensmakt eller gå under".²⁵¹ Målet var "å bringe landområdet i samklang med folketallet" og "sikre det tyske folk den jord her i verden som det har rett på".²⁵² Om den russiske stat uttalte Hitler: "Organiseringen av russisk statsform var ikke resultatet av slavernes statspolitiske evner i Russland, men tvert imot kun et vidunderlig eksempel på det germanske elements statsdannende virksomhet i en uekte rase".²⁵³ Her dreide det seg blant annet om vikingenes grunnleggelse av den gammelrussiske staten på 800-tallet. Den uekte rase var slaverne/russerne som nazistene mente var mindreverdige *Untermenschen*. Disse holdningene representerte ikke bare Hitlers visjoner på et tidligere tidspunkt, men de kom senere til å danne grunnlaget for hans utenrikspolitikk overfor Sovjetunionen. Dette viser kontinuiteten i holdningene hos Hitler.

Med avgjørelsen om å gjennomføre *Operation Barbarossa*, kombinerte Hitler de ideologiske og strategiske elementer i politikken. Våren 1941 erklærte Hitler at det forestående felttog mot øst hadde fire målsetninger. Den første var utryddelsen av den "jødisk-bolsjevikiske" ledelse i Sovjetunionen. Den andre var undertvingelse av den slaviske befolkningen. Tredje målsetning var anskaffelse av koloniområder for tyske nybyggere i de beste deler av Russland og fjerde målsetning var ønsket om et selvstyrt, "Großraum" Kontinentaleuropa under tysk herredømme.²⁵⁴ Hitlers felttog mot Sovjetunionen vinteren 1941/42 var basert på en Blitzkriegstrategi, med en kort og intensiv krig uten store tap som mål. Han ønsket å unngå at hele den tyske økonomien ble overført til krigsproduksjon og ville ikke belaste tilgangen på knappe råmaterialer eller påtvinge den tyske sivile befolkningen for store oppofrelser.²⁵⁵ Både hæren og Wehrmacht aksepterte Hitlers motiver og den antibolsjevikiske holdningen var fremtredende innen de tyske eliter.

²⁵⁰ Hitler 1925/27. 1989: 188. (Dansk oversettelse av *Mein Kampf*)

²⁵¹ Hitler 1925/27. 1989: 194.

²⁵² Hitler 1925/27. 1989: 184, 186.

²⁵³ Hitler 1925/27. 1989: 188.

²⁵⁴ Streit, Christian: *Keine Kameraden Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*. Stuttgart 1978: 26.

²⁵⁵ Bullock, Alan: *Hitler and Stalin.Parallel Lives*. London 1991: 607.

A guard in a fur coat and POWs in the Naarajärvi camp. – Turkkiin pukeutunut vartija ja vankeja Naarajärven sotavankileirillä. *Olli Ingervon kokoelma*

Behandling på grunnlag av krigsfangenes tjenestegrad

I en studie av tyske fronttroppers forbrytelser i Hviterussland 1941-1944, skriver den tyske forskeren Christian Gerlach om massedrapene på sovjetiske krigsfanger. Han ser på massemord på sovjetiske krigsfanger, som en logisk fortsettelse av nedslaktingen på slagmarken. Krigsfangene var besværlige og ble gjenstand for hat og frustrasjon. Kommissærer, politruker (politiske instruktører), jødiske krigsfanger og troppsoffiserer ble

ofte skutt etter initiativ både fra den tyske overkommandoen og ledere på lavere plan.²⁵⁶ Hitler bekreftet at han førte krig mot ”det slaviske folket” i Sovjetunionen, ved å uttale at han ikke så noen forskjell på tyske kriminelle som fortjente å dø, og de udyrene som befant seg i krigsfangeleirene i øst.²⁵⁷ Ulrich Herbert har påpekt at de sovjetiske fangene som ble tatt til fange på Østfronten i krigens første fase i det hele tatt fikk en svært utilstrekkelig forpleining, og av det totale antallet på 3 350 000 sovjetiske krigsfanger i 1941, døde hele 1 400 000 før utløpet av november. Totalt døde mer enn 2 000 000 sovjetiske krigsfanger av underernæring og tyfus, eller ble myrdet av Einsatzgruppens enheter før februar 1942.²⁵⁸ Innen faglitteraturen ser det ut til å være enighet omkring tallmaterialet som Herbert presenterer. Dette er også det mest troverdige tallmaterialet.

Et par måneder før angrepet på Sovjetunionen holdt Hitler en lengre tale for omkring 250 offiserer av høy rang ved hærens overkommando (OKH). I talen beskrev Hitler nærmere hva han mente med *Weltanschauung* og bekreftet med dette at kampen mot Sovjetunionen dreide seg om mer enn en kamp om våpenstyrke. Generalstabsjef Franz Halder noterte i krigsdagboka samme dag at dette var to ideologiers kamp om verdensherredømme. Kommunisten var ingen kamerat. Kampen mot Russland dreide seg om en tilintetgjørelse av de bolsjevistiske kommissærer og den kommunistiske intelligentsia. Den nye staten skulle være en sosialistisk stat, men uten egen intelligentsia. Kommissærer og GPU-folk ble betraktet som forbrytere og måtte behandles deretter.²⁵⁹ Med dette var en total rettsløshet etablert og Wehrmacht kunne gjennomføre massedrapene på sovjetiske krigsfanger.

Hitlers tale dannet grunnlaget for den senere holdningen overfor sovjetiske krigsfanger fra tysk side. Kommissærer og NKVD-folk skulle betraktes som forbrytere og følgelig behandles deretter. Når dette systemet var satt i gang, med Hitler som leder og *Weltanschauung* som en forpliktende kraft, utviklet dette en egen selvforsterkende dynamikk.²⁶⁰ Etter Hitlers tale i mars 1941, ble det utarbeidet retningslinjer for hvordan tyske offiserer skulle avgjøre hvem som var politiske kommissærer blant de sovjetiske krigsfangene. Disse skulle straks fjernes fra de andre fangene for å hindre at de spredte propaganda. Utvelgelsen av kommissærene skulle helst skje ved samlesteder for fangene, og senest i gjennomgangsleirene (Durchgangslagern). Fienden var ikke bare soldater i Den røde armé, men også folk innen forvaltning og partiorganisasjonen i okkuperte områder. Disse kommissærene ble ikke anerkjent som soldater, slik at bestemmelsene om behandling av krigsfanger ikke ble gjort gjeldende for dem av OKW. Det ble bestemt at ”zivile Kommissare” skulle overleveres til de ulike Einsatzkommandoer, men

²⁵⁶ Gerlach, Christian: “Verbrechen deutscher Fronttruppen in Weißrußland 1941-1944”, i Karl Heinrich Pohl (Hg.) *Wehrmacht und Vernichtungspolitik*. Göttingen 1999: 95.

²⁵⁷ Bengtson, John Robert: *Nazi war aims*. Illinois 1962: 97.

²⁵⁸ Herbert, Ulrich: *Hitlers foreign workers. Enforced foreign labour in Germany under the third Reich*. Cambridge 1997: 141.

²⁵⁹ Halder, Franz: *Kriegstagebuch, bd.II Von der geplanten Landung in England bis zum Beginn des Ostlandfeldzuges (1.7.1940 – 21.6.1941)*. Bearbeitet von Hans-Adolf Jacobsen. Stuttgart 1964: 336-337.

²⁶⁰ Elias, Norbert: *The Germans*. Cambridge 1996: 385.

”Truppenkommissare” skulle derimot skytes på stedet.²⁶¹ Dette var i strid med folkerettslige grunnregler om human behandling av krigsfanger.

Sovjetiske krigsfanger ble grundig sjekket før transport til Norge og uønskede likvidert. Den eneste kjente instruks for hvordan en skulle forholde seg til politiske kommissærer i dette området er en ordre gitt av Chef des Generalstabes Gebirgskorps Norwegen den 27. juni 1941. Ifølge ordren skulle det rapporteres daglig hvorvidt politiske kommissærer var skutt. I tillegg skulle det oppgis om de var sivile eller militære, samt antallet som ble skutt.²⁶² Noen ytterligere informasjon var ikke nødvendig.

Den formelle anordningen om likvidering av visse kategorier av sovjetiske krigsfanger ble gitt ved den såkalte ”Kommissarbefehl” den 6. juni 1941. I kampen mot bolsjevismen skulle de grunnleggende rettigheter ifølge folkeretten settes til side. De politiske kommissærer ble ansett for å være ansvarlig for all motstand i den sovjetiske hæren, og en måtte forvente en hateful, grusom og umenneskelig behandling av tyske soldater som ble tatt til fange. Tyske tropper skulle derfor forstå at i denne kampen var overbærenhet og folkerettslige hensyn overfor kommissærene ikke på sin plass. De politiske kommissærene var opphavsmennene til de barbariske asiatiske kampmetoder som russerne brukte. De representerte en fare for tyskernes sikkerhet og mulig tap av de erobrede områder. De skulle derfor, når de ble fanget i kamp eller gjorde motstand, ”grundsätzlich sofort mit der Waffe zu erledigen”.²⁶³ Dette betød at de prinsipielt skulle drepes. ”Kommissarbefehl” representerte med det et brudd med den mest elementære regelen innen folkeretten om krigsfangers rett til å bli menneskelig behandlet.

Etter Kommissarbefehl, ble retningslinjene for sikkerhetspolitiet (Sipo) og sikkerhetstjenesten innen SS (SD) gitt ved Einsatzbefehl nr. 8 den 17. juli 1941. Sjefen for Sipo og SD Reinhard Heydrich hadde ansvaret for utformingen av Einsatzbefehl nr. 8, og ga med dette retningslinjer for gjennomføringen av henrettelsen av visse grupper (politiske kommissærer og andre grupper innen Den røde armé) blant de sovjetiske krigsfangene.²⁶⁴ Reinecke, Chef der OKW/AWA hadde ansvaret for å formidle ordren til deres avdelinger. Kort tid etter ble Einsatzbefehl nr. 9 gitt av Heydrich. Ordren inneholdt retningslinjer for og fortegnelse over krigsfangeleirene for sovjetiske krigsfanger i Wehrkreis I (Østpreussen) og Generalgouvernement (GG). Tabellen nedenfor viser hvilke leire dette gjaldt.

²⁶¹ Kommissarbefehl-Dokumente, Dokument nr.6, Hans-Adolf Jakobsen, ”Kommissarbefehl und Massenexekutionen sowjetischer Kriegsgefangener” i *Anatomie des SS-Staates*. Bd.II. Freiburg 1965: 211-212.

²⁶² NA T314, rull 621, Generalkommando Gebirgskorps Norwegen I c Nr. 136/41 g.Kdos. II Ang. Chefs., O.U., den 27.6.41.

²⁶³ Kommissarbefehl-Dokumente, Dokument nr.12, Hans-Adolf Jakobsen, ”Kommissarbefehl und Massenexekutionen sowjetischer Kriegsgefangener” i *Anatomie des SS-Staates*. Bd.II. Freiburg 1965: 225.

²⁶⁴ BA/MA, RH/20/20/204, OKW Az. 2 f 24.11 AWA/Kriegsgef. (I) Nr. 3058/41 g-2 Anl.-Berlin 8.9.41.

Tabell 1: Krigsfangeleire Wehrkreis I og Generalgouvernement

Wehrkreis I (Østpreussen)

Generalgouvernement (GG)

1. Oflag 63 Prökuls	1. Stalag 324 Ostrow-Mazowiecka
2. Oflag 53 Heydekrug	2. Stalag 316 Sielce
3. Oflag 60 Scirwindt	3. Stalag 307 Biala-Podlaska
4. Oflag 52 Schützenort (Ebenrode)	4. Stalag 319 Chelm
5. Oflag 56 Prostken	5. Stalag 325 Zamosz
6. Oflag 68 Suwalki	6. Stalag 327 Jaroslaw
7. Stalag 331 Fishborn-Turosel	
8. Oflag 57 Ostrolenka	

Kilde: Hans Adolf Jacobsen 1965.

I denne fortegnelsen over krigsfangeleirene, ble det dessuten påpekt at Oflag kunne benyttes som Stalag (hovedleir). I Stalag var det plassert underoffiserer, menige og enkelte sivile. Oflag var leire for offiserer og andre likestilte. Gjennomgangsleire (Dulag) skulle etter meddelelse fra OKW plasseres i operasjonsområdet (OKH) og alt etter de stedlige betingelser skulle disse leirene ligge så nært fronten som mulig.²⁶⁵ De ulike Dulags fungerte som første samlested for sovjetiske krigsfanger som var tatt i kamp.

I slutten av september 1941 beordret Reichsführer SS Heinrich Himmler kommandanten ved konsentrasjonsleiren Auschwitz Rudolf Höss, å bygge en krigsfangeleir for 100 000 fanger.²⁶⁶ Ifølge Himmlers planer skulle bare sovjetiske krigsfanger plasseres i denne leiren. Han ønsket å benytte krigsfangenes arbeidskraft i et større industrikompleks som skulle plasseres like ved leiren. Industrianleggene skulle benyttes til fremstilling av syntetisk kautsjuk og drivstoff. På grunn av de omfattende ressursene det tyske militæret satte inn i angrepet på Sovjetunionen, ble ikke Himmlers planer realisert i den størrelsesorden han ønsket. OKW overlot til SS en mindre mengde sovjetiske krigsfanger til arbeid i konsentrasjonsleiren (Auschwitz-Birkenau).²⁶⁷

En del av de sovjetiske krigsfangene ble på grunnlag av deres politiske overbevisning, overført fra Wehrmacht til egne krigsfangeleire under SS. I et tillegg til krigs dagbok for OKW den 8. september 1941, ga general Reinecke retningslinjene for utvelgelsen av disse fangene. Ifølge punkt III.2 opererte man med tre ulike kategorier a) politisk uønskede b) politisk farlige c) tvert imot politisk særskilt tillitsvekkende, (som kunne benyttes ved

²⁶⁵ Jacobsen, Hans-Adolf, "Kommissarbefehl und Massenexekutionen sowjetischer Kriegsgefangener" i *Anatomie des SS-Staates*. Bd.II. Freiburg 1965: 249.

²⁶⁶ Schulte, Jan Erik: *Zwangsarbeit und Vernichtung: Das Wirtschaftsimperium der SS*. Schöningh 2001: 337-338.

²⁶⁷ Otto, Reinhard: *Wehrmacht, Gestapo und sowjetische Kriegsgefangene im deutschen Reichgebiet 1941/42*. München 1998: 187.

gjenoppbyggingen av de besatte områder). Utvelgelsen gjaldt både sivile og militære sovjetiske krigsfanger.²⁶⁸ OKW, ved Reinecke, uttalte at forholdene ved østfelttoget gjorde det nødvendig med slike retningslinjer, og de måtte gjennomføres uten byråkratiske og forvaltningsmessige hindringer.²⁶⁹ Overleveringen fra OKW til SS betød at fangene mistet krigsfangestatusen og eventuell beskyttelse fra Wehrmacht.²⁷⁰ Fangene ble overgitt som sivilister og i denne tidlige fasen av krigen ble de som regel likvidert i SS-leirene. Fanger som flyktet eller begikk straffbare handlinger (mord, drap eller andre ugjerninger) ble også løst fra krigsfangestatus og overlevert til nærmeste SS-tjenestested.²⁷¹ De utvalgte fangene ble plassert i egne konsentrasjonsleire som ofte fikk benevnelsen "Kriegsgefangenenlager". Innen SS var det vanlig å omtale dem som det, men leirene hadde ingenting med krigsfangevesenet å gjøre. Ved konsentrasjonsleiren i Buchenwald ble de sovjetiske krigsfangene plassert i et isolert område atskilt fra de andre fangene ved et pigtrådgjerde. Den avstengte delen ble kalt "Kriegsgefangenenlager", og skiltet med denne teksten var den eneste forskjellen fra konsentrasjonsleiren.²⁷² Et annet eksempel på en leir som ble betegnet som "krigsfangeleir" men etter alt å dømme var en konsentrasjonsleir, lå i Lublin Generalgouvernement. Leiren hadde fra starten navnet "Lublin-Majdanek", men dette ble i 1943 endret til "SS-KGL (Kriegsgefangenenlager) Lublin". I utgangspunktet var leiren ment å brukes som samleleir for sovjetiske krigsfanger, men størsteparten av fangene ble tatt av dage i løpet av kort tid. Av de 5000 fangene som ankom leiren tidlig på høsten i 1941, var det bare noen få hundre i live i juni 1942.²⁷³ Men, SS var også opptatt av å utnytte sovjetiske krigsfangers arbeidskraft, og en større leir ble planlagt for dette formålet.

I løpet av sommeren 1941 ble de første gruppene sovjetiske krigsfanger tatt i OKW- og OKH-området. I den anledning ga Heinrich Müller (Gestapo) den 27. august 1941 en befaling til alle Stapoleitstellen (regionale Gestapo-hovedkvarter) i begge områder. Det ble gitt ordre om å holde oversikt over antallet kommissærer og andre særgrupper blant de sovjetiske krigsfangene, som ble funnet i de ulike kommando-områder. Deretter skulle det sendes egne innsatskommandoer for å utføre henrettelsene så raskt som mulig. Etter denne anvisningen skulle disse gruppene blant de sovjetiske krigsfangene ikke henrettes i selve leiren eller i nærheten av denne.²⁷⁴ Det var for øvrig innsatskommandoene som stod for utvelgelsen av de ideologisk og rasemessig uønskede krigsfangene. Det har ikke vært mulig å skaffe nøyaktige talloppgaver over det totale antallet sovjetiske krigsfanger som ble henrettet ved slik utvelgelse. Antallet sovjetiske krigsfanger som ble sortert ut og

²⁶⁸ BA/MA, RH/20/20/204, Anordnungen für die Behandlung sowjetischer Kr.Gef.in allen Kriegsgefangenenlagern, Anlage zu Tagebuch-Nr.3058/41 geheim v.8.941.

²⁶⁹ BA/MA, RH/20/20/204, Anordnungen für die Behandlung sowjetischer Kr.Gef.in allen Kriegsgefangenenlagern, Anlage zu Tagebuch-Nr.3058/41 geheim v.8.941.

²⁷⁰ Otto, Reinhard: *Wehrmacht, Gestapo und sowjetische Kriegsgefangene im deutschen Reichgebiet 1941/42*. München 1998:71.

²⁷¹ BA/MA, RH/24/71/117, OKW Az. 2 f 24. 19m AWA/Kriegsgef. Nr. 3624/41 geh., Berlin 22.XI.1941.

²⁷² Kogon, Eugen: *SS-staten .De tyske konsentrasjonsleirenes system*. Oslo 1981: 176-177.

²⁷³ Streit, Christian: *Keine Kameraden Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*. Stuttgart 1991: 221.

²⁷⁴ Dokumente zum "Unternehmen Barbarossa" als vernichtungskrieg im Osten. Frankfurt am Main 1999.

transportert til ulike konsentrasjonsleire (KZ-lager) i Tyskland har blitt beregnet til omlag 50 000, men dette anser den tyske historikeren Christian Streit for å være et for lavt tall.²⁷⁵

Kildematerialet som beskriver utvelgelsen blant de sovjetiske fangene i Østpreussen, Generalgouvernement (GG) og områdene under Wehrmachtbefehlshaber Ostland og Ukraina gir ikke godt nok grunnlag for tallberegninger. En av årsakene til dette var at likvideringen av fangene ble utført på en annen måte enn i Tyskland. I disse områdene ble eksekusjonene som regel utført av innsatskommandoen selv eller av mobile eksekusjonskommandoer fra SS og politiet. Tallmateriale fra leirene i disse områdene tyder på at en større mengde fanger ble henrettet på denne måten enn i leirene i Tyskland (Reichsgebiet).²⁷⁶ Videre ble omlag 10-20 % av de sovjetiske krigsfangene i Tyskland likvidert før februar 1942, etter utvelgelse fra de ulike leirene i dette området. I det resterende OKW-området, Østpreussen, GG og Rikskommissariat Ostland og Ukraina ble det ikke angitt noe omfang, men det er blitt påpekt at antallet henrettede med sikkerhet hadde vært betydelig høyere her enn i Tyskland.²⁷⁷ Med tanke på ordrene i "Kommissarbefehl" må tallet på henrettede fanger ha vært langt høyere enn beregningene på 50 000.

Behandlingen av ikke-politiske sovjetiske krigsfanger ble gitt i form av egne retningslinjer før angrepet mot Sovjetunionen. OKWs anordning "Kriegsgefangenenwesen im Fall Barbarossa", av 16. juni 1941, ga en utførlig beskrivelse av soldater i Den røde armé som den tyske nasjonalsosialismens dødsfiende. Krigsfangene skulle betraktes med skarpeste oppmerksomhet og særlig forventet en at krigsfanger med asiatisk herkomst ville utvise en ondsinnet adferd. Det minste tegn til motstand skulle bekjempes med alle midler, og særlig gjaldt dette bolsjevikiske oppviglere.²⁷⁸ Genevekonvensjonen hadde til formål å sikre krigsfangers rettigheter og Tyskland hadde undertegnet denne, men dette ble det ikke tatt hensyn til fra tysk side når det gjaldt de sovjetiske krigsfangene. Begrunnelsen var at Sovjetunionen ikke hadde deltatt på Genevekonferansen og ikke godkjent konvensjonen fra 1929.

Det forelå ingen planer om å benytte sovjetiske krigsfangers arbeidskraft i det tyske riket sommeren 1941. Hitler hadde gitt uttrykkelig beskjed om at det var forbudt å utnytte sovjetiske krigsfanger som arbeidere i Tyskland. I Retningslinjene til OKW fra 16. juni var ordren at krigsfangenes arbeidskraft ikke skulle benyttes i tysk økonomi, men bare til de mest nødvendige arbeidsoppgaver underordnet trossene. Det ble vist til Haagkonvensjonene av 1899 og 1907, og Genevekonvensjonen av 1929 som hadde fastsatt at krigsfangers arbeidskraft ikke skulle brukes til krigsformål.²⁷⁹ Dette viser at tyskerne på

²⁷⁵ Streit, Christian: *Keine Kameraden Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*. Stuttgart 1991: 94.

²⁷⁶ Streit, Christian: *Keine Kameraden Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*. Stuttgart 1991: 94.

²⁷⁷ Streit, Christian: *Keine Kameraden Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*. Stuttgart 1991: 105.

²⁷⁸ Kommissarbefehl-Dokumente, Dokument nr.23, Hans-Adolf Jakobsen, "Kommissarbefehl und Massenexekutionen sowjetischer Kriegsgefangener" i *Anatomie des SS-Staates*. Bd.II. Freiburg 1965: 239.

²⁷⁹ Streit, Christian: *Keine Kameraden Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*. Stuttgart 1978: 74.

dette tidspunktet i alle fall i noen grad fulgte konvensjonen av 1929 når det gjaldt bruk av krigsfangers arbeidskraft. Forbudet mot å utnytte krigsfangenes arbeidskraft for økonomiske formål innen det tyske riket var likevel ikke absolutt. Ved tilfeller hvor det var behov for krigsfangenes arbeidskraft, skulle de holdes i isolerte arbeidsgjenger under streng bevoktning. Hovedsakelig gjaldt det arbeid for å dekke de tyske troppenes behov. I løpet av høsten 1941 hadde omkring 700 000 sovjetiske krigsfanger blitt benyttet som tvungen arbeidskraft av Wehrmacht.²⁸⁰ Omfanget av fanger som ble benyttet som arbeidskraft var altså forholdsvis stort allerede på et tidlig tidspunkt av krigen.

Genevekonvensjonen av 1929, artikkel 21 slår fast at offiserer og likestilte som er krigsfanger skal behandles med den hensynsfullhet som deres grad og alder tilsier. De krigførende skal i den forbindelse gjensidig oppgi til hverandre de titler og grader som benyttes i deres respektive armeer, for derved å sikre likhet i behandlingen av offiserer og likestilte av tilsvarende grader. Konvensjonens artikkel 27 fastsetter at offiserer og likestilte ikke skal benyttes som arbeidskraft. Dersom disse likevel ønsket å arbeide, skulle de settes til et passende arbeid. Krigsfanger med tjenestegrad underoffiser skulle ikke benyttes til annet arbeide enn som oppsynsmenn, med mindre de uttrykte spesielt ønske om lønnet beskjeftigelse.²⁸¹ I Finland ble offiserer plassert i en egen leir sør i landet, ved Kjølo. I begynnelsen av krigen hadde også denne leiren, som alle andre leire, de samme problemene med hensyn til plassmangel og utilstrekkelig forpleining. Etter hvert ble det bedre plass, og de fikk blant annet varme i brakkene. I utgangspunktet arbeidet offiserene på frivillig basis, men det var tilfeller ved begynnelsen av krigen der offiserer ble tvunget til å arbeide.²⁸²

Det er lite som tyder på at det var egne offisersleire i Norge. Det eneste jeg har funnet i kildematerialet, er en underleir tilhørende Stalag 303 på Bergan i Nøtterøy, hvor mange offiserer var plassert. Leiren ble ledet av OT, og krigsfangene ble satt inn i arbeidet med festningsanlegget på Vardås.²⁸³ Likevel har den tyske historikeren Reinhard Otto på grunnlag av lister og kartotek i Podolsk (sentralarkiv, forsvarsministeriet) kommet frem til at minst 1121 offiserer ble sendt til Norge. Særlig mange ble sendt med en transport 16. september 1943. På grunnlag av opplysningene ovenfor ser det ut til at en del av offiserene skjulte tjenestegraden, mens andre opptrådte åpent. Årsaken til at såpass få offiserer ble sendt til Norge, var at de med høyere tjenestegrad som regel ble skutt ved fronten.

Offiserene blant sovjetiske krigsfanger i Norge ser ut til å ha hatt en ledende posisjon blant medfangene. Ved enkelte krigsfangeleire fungerte de som leirsjefer. Ivan Pasjkurov skildrer leirsjefen Bajkov. Han var storvokst og kraftig, og tilhørte den basjkirske minoritet fra landet øst for Ural. Hans holdning overfor både medfanger og tyskerne tydet på at han hadde en høy offisersgrad. Bajkov påpekte at alle hadde plikt til å hjelpe syke og døende kamerater. Han minte dem om at alle fanger, også de som var i den ytterste nød, var landsmenn og kamerater. Alle matvarer som krigsfangene mottok ble samlet og fordelt til

²⁸⁰ Herbert, Ulrich: *Hitler's foreign workers. Enforced foreign labour in Germany under the third Reich*. Cambridge 1997: 140.

²⁸¹ Genferkonvensjonen av 27. juli 1929 om behandling av krigsfanger, Oslo 1945.

²⁸² Hanski, Raija: *Behandlingen av krigsfångar under vinter-och fortsättningskriget*. Åbo 1990: 80.

²⁸³ Sørli, Rune/Dyrhaug, Tore: *Vestfold under krig og okkupasjon*. Tønsberg 1984: 190.

de mest avkrefte av Bajkov og Pasjkurov.²⁸⁴ Opplysningene her tyder på at Bajkov ikke hadde skjult at han hadde vært offiser under krigen, mens offiserer i andre leire valgte å ikke oppgi hvilken grad de hadde. Rett etter at de ble tatt til fange ved fronten, pleide sovjetiske krigsfanger å rive av seg distinksjonene. Den sovjetiske majoren Bendurin hadde gjort dette da tyskerne tok ham til fange, og følgelig betraktet de ham som menig soldat. Skjulte offiserer utgjorde et kraftsenter i de leirene der de satt i fangenskap. Ved kapitulasjonen meldte disse offiserene seg for norske myndigheter. Etter at major Bendurin hadde meldt seg, ble han utnevnt til sambandsoffiser. Han samarbeidet med nordmennene Jan Gaare og Ludvig Aarhaug i arbeidet med avviklingen av krigsfangeleire i indre Troms. Samarbeidet med Bendurin fungerte godt.²⁸⁵ I leiren på Oppdal ble major Gorbetsjov sjef for russerne etter kapitulasjonen. Han hadde antakelig ankommet i januar 1945 og ble betraktet som alminnelig fange under fangeoppholdet her.²⁸⁶ På grunnlag av kildematerialet har det ikke vært mulig å kartlegge omfanget av offiserer som skjulte identiteten i krigsfangeleirene i Norge.

Det var også tilfeller hvor krigsfanger ble behandlet med respekt på grunnlag av deres yrke. Den 11. mai 1943 skriver Marie Østrem følgende om to leger i leiren i Os: ”To av fangene i Haugsnesleiren er leger. De får ikke bedre mat eller annen forpleining enn de andre fangene, men tyskerne behandler dem åpenbart med en viss respekt”.²⁸⁷ Den ene av disse to legene, dr. Willy (Anton Basdyrev) fungerte etter all sannsynlighet som en slags fangesjef som tyskerne alltid tilkalte på grunn av hans kunnskaper i tysk språk. Tyskerne kalte ham ”Dolmetscher” (tolk).²⁸⁸ Antakelig hadde han ansvaret for å opprettholde disiplinen blant fangene, og han skal angivelig ha slått en av medfangene med stokk ved et tilfelle. Ellers er det vanskelig å finne eksempler på ulik behandling på grunn av fangenes yrke.

I Tyskland ble offiserer og andre krigsfanger av høyere rang plassert i egne leire, såkalte Oflag (Kriegsgefangenen-Offizierslager). Ledelsen innen Wehrmacht krevde i 1942, etter avgjørelsen om sovjetiske krigsfangers arbeidsinnsats, at sovjetiske offiserer skulle ha spesialtillatelse fra OKW og en grundig test ved Einsatzkommando før de ble akseptert som arbeidskraft. For å hindre flukt, skulle de arbeidende offiserene holdes atskilt fra andre krigsfanger og sivile arbeidere. Andre sikkerhetstiltak ble også gjennomført, og som et preventivt tiltak skulle sovjetiske offiserer ikke settes i arbeid innen rustningsindustrien.²⁸⁹ Til tross for denne bestemmelsen ga Generalfeltmarskalk Keitel i slutten av mai 1943 ordre

²⁸⁴ Pasjkurov, Ivan: *Tapte år*. Oslo 1990: 88. Eksempler på tillit og godt kameratskap mellom sovjetiske krigsfanger erfarte også norske lærerfanger i Kirkenes. De la blant annet merke til at russerne, som hadde mindre rasjoner enn dem, ikke fordelte maten men spiste i fellesskap. De hørte aldri at noen forsøkte å få noe for seg selv. Jf. G. Natvig Pedersen: ”Lærerne lærer mangt og mye i Kirkenes”, i *Kirkenesferda 1942*. Oslo 1946: 197.

²⁸⁵ Nøstdal, Kari: *Soldaten som tapte freden*. Oslo 1988: 134-149.

²⁸⁶ NHM, Nafstadarkivet, 356.14. Russiske krigsfangeleire i D 22. Norske hjemmestyrker D 22, Distriktslederen. Oppdal, den 13.mai 1946.

²⁸⁷ Østrem, Marie: *Marie Østrem's dagbok*. Bergen 1962: 45.

²⁸⁸ Abraham, Ole-Jacob: *Leonid Dnjeprovskij alias "Nils". Norsk okkupasjonshistorie med sideblikk på sovjetisk okkupasjons-og krigserfaring*, hovedoppgave i historie, Bergen 1999: 61.

²⁸⁹ Streit, Christian: *Keine Kameraden Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*. Stuttgart 1991: 257.

om at alle sovjetiske underoffiserer og offiserer under 45 år var forpliktet til arbeidsinnsats.²⁹⁰ Likevel ga AOK i juli 1943 egne retningslinjer vedrørende arbeidsinnsatsen til krigsfanger som hadde offisersgrad. Det ble påpekt at offiserer etter eget ønske kunne bli satt til arbeid sammen med krigsfanger av menig rang, men de kunne ikke delta i arbeid for forsvarsformål.²⁹¹ Presset etter arbeidskraft førte på denne måten til at også offiserene måtte settes i arbeid.

Hjelpevakter og Vlasov-soldater rekruttert blant krigsfangene

For å skaffe tilstrekkelig med vakter, ble også hjelpevakter hentet blant krigsfangene. AOK Norge utarbeidet i august og september 1941 bestemmelser, som ga muligheter til å opprette såkalt leirpoliti (Lagerpolizei) bestående av sovjetiske krigsfanger som egnet seg til dette, og der forholdene ellers lå til rette for det. Leirpolitiet skulle utstyres med stokker, pisker og liknende redskaper for å kunne opprettholde disiplin og orden innenfor krigsfangeleirene.²⁹² Det var særlig ukrainske, lettiske, estiske, hviterussiske og ”Wolgadeutsche” krigsfanger som fikk slike vaktoppgaver. Disse ble løslatt fra krigsfangenskap og fikk etter et kort innføringskurs status som hjelpevakter (Hilfswachmannschaften, Hiwis). Tyskerne antok at overløpere og folk som hadde kjempet mot bolsjevismen, med fordel kunne brukes til bevoktning av krigsfangene.²⁹³ I kildematerialet blir gjerne betegnelsen ”Hilfspolizei” benyttet. Ved Stalag 309 Salla og Stalag 322 Kirkenes befant det seg 1200 ukrainere som i september 1942 fikk opplæring som Hilfspolizei.²⁹⁴ Fordelen for disse krigsfangene var at de fikk bedre forpleining og også lønn.

I begynnelsen ble ”Hiwis” benyttet i ikke-militære posisjoner, som for eksempel i tjeneste ved kommissariater eller som ambulanspersonell, for tyske styrker.²⁹⁵ Men behovet for ”Hiwis” økte, og i 1942 ble mange innbyggere og løslatte krigsfanger i de okkuperte østområdene bevæpnet og benyttet til alle typer vakt- og sikkerhetsoppgaver. Generalfeltmarskalk Keitel ønsket imidlertid ikke at krigsfanger med fangestatus skulle utstyres med våpen, og det innebar at de måtte løslates før de kunne pålegges eventuelle vakt- eller sikkerhetsoppgaver.²⁹⁶ I juni 1942 ble det dannet egne kompanier og bataljoner

²⁹⁰ BA/MA, RW/41/13, OKW/AWA/Chef Kriegsgef.- WFSt/Org.(II), Nr.2000/43 geh. Befehl über das Kriegsgefangenenwesen, Führerhauptquartier, den 30. Mai 1943.

²⁹¹ BA/MA, RH/20/20/234, Oberkommando der 20.Geb.Arme, O.Qu./Qu.2, Nr.588/43 geh. zum Tätigkeitsbericht des Qu.2 (Geb.) A.O.K.20 Juli 1943. 6.juli 1943. Anlage 2. Besondere Anordnungen für das Kriegsgefangenenwesen.

²⁹² BA/MA, RH 26/214/33, AOK Norge, Anordnung über den Einsatz russischer Kriegsgefangener in Norwegen und Behandlung sowjetischer kriegsgefangener. 1941.

²⁹³ BA/MA, RH/20/20/224, Oberkommando der 20.(Gebirgs) – Armee, O.Qu./Qu.2 Nr. 1 100/42. 11.7.42. Ausbildung von Kriegsgefangenen zu Hilfswachmannschaften.

²⁹⁴ BA/MA, RH/20/20/216, Oberkommando der 20.Gebirgs – Armee O.Qu/Qu 1. Nr. 500/42g.Kdos. O.U., den 10.9.1942. Überblick über die Versorgungslage der 20. (Geb.) Armee vom 1.9.1942.

²⁹⁵ Andreyev Catherine: *Vlasov and the Russian Liberation Movement*. Cambridge 1987: 35.

²⁹⁶ BA/MA, RW/41/13, Oberkommando der Wehrmacht Nr.01958/42 geh./WFSt/Qu (II). F.H.Qu.,den 10.7.1942.

med frivillige ved de tyske avdelingene, som skulle bekjempe partisaner. De fikk tysk militær opplæring, uniformer og våpen, og ble kampavdelinger på lik linje med de tyske. Foruten Vlasov-hæren eksisterte det også sovjetiske frivillige i en rekke andre russiske avdelinger under tysk kommando, og en antar at det totalt var 180 slike bataljoner.²⁹⁷ I de okkuperte østområdene var disse soldatene inndelt i tre kategorier: 1) De som tilhørte ulike bataljoner (eksempelvis Turk-Batallione/ Kosakeneinheiten/Krim-Tartaren) som kjempet side om side med tyske soldater, 2) de som hadde såkalt "ordenstjeneste" (Ordnungsdienst) og 3) såkalte "hjelpevaktmannskap" (Hilfwachtmanschaften).²⁹⁸ Fra sovjetisk side har problematikken omkring de frivillige vært et ømtålig emne.

Sovjetiske publikasjoner om andre verdenskrigen var i et halvt hundreår tause om det faktum at mer enn en million landsmenn i 1941-1945 deltok i krigen på tysk side. I en russisk krigshistorisk fremstilling, "Den russiske frigjøringshær", utgitt i 1998, fremheves det at selv i dag debatterer både historikere og publisister hett om hvem disse folkene egentlig var - forrædere som hadde solgt seg til tyskerne for en soldatrasjon, eller patrioter som gjorde et fortvilt forsøk på å redde fedrelandet fra en indre fiende som de mente var farligere enn den ytre. I første rekke handler det om Den russiske frigjøringshæren (ROA), som ble ledet av den sovjetiske generalen A.A. Vlasov.²⁹⁹ Den russiske frigjøringshærens mål var intet mindre enn å styrte Stalin, utrydde kommunismen, inngå en ærefull fredsavtale med Tyskland og grunnlegge et "nytt Russland uten bolsjevikere og kapitalister". I de vestlige områdene av Sovjetunionen og i Ukraina var det mange som med god grunn ønsket å få fjernet det stalinistiske regimet. En viss andel av befolkningen, som hadde opplevd kollektiviseringen og utrenskningene, betraktet de tyske styrkene som frigjørere.³⁰⁰ En bør også huske på at disse "frivillige" sovjetiske krigsfangene ofte hadde et valg mellom liv eller død. Den harde behandlingen de ble utsatt for i krigsfangeleirene, gjorde det enklere å verve Vlasov-soldater, men det beste argument verne hadde var Sovjetmaktens behandling av forrædere og desertører. På kort sikt hadde hver enkelt sovjetisk krigsfange mye å vinne ved å la seg verve. De ville få samme matrasjon som tyske soldater, etter to måneders prøvetid og registrering som "frivillig i hjelpe-tjeneste" i frigjøringshæren mottok de penger og tilleggsrasjoner som lønn for arbeidet.³⁰¹ Vlasov-enhetene myknet dessuten opp den rasistiske stereotypen av fienden, selv innen Wehrmacht. I en ordre i mars 1943 til det 43. Arme Korps, ble det stadfestet at innfødte sovjetborgere som deltok i tyskernes kamp mot bolsjevismen, ikke var å betrakte som deres fiende. De var deres "våpen-feller" i kampen mot verdensfienden.³⁰² Rasismen kom likevel til uttrykk gjennom at nasjonalsosialistene innstiftet egne utmerkelser for "Ostvölker". Tysk tallmateriale fra mai

²⁹⁷ Moscow News, nr.19, 1990.

²⁹⁸ BA/MA, RW/41/13, O.U, den 8.Oktober 1942, Nr.2620/42 geh. Betr: Verpflegungssätze für "Landeseigene Hilfskräfte im Osten".

²⁹⁹ Abraham, Ole-Jacob: *Leonid Dnjeprovskij alias "Nils". Norsk okkupasjonshistorie med sideblikk på sovjetisk okkupasjons-og krigserfaring*, hovedoppgave i historie, Bergen 1999: 62.

³⁰⁰ Overy, Richard: *Russia's War*. London 1997: 83.

³⁰¹ BA/MA, RH/20/20/224, OKW 17.5.42, 1655/42g, WFSt/org (II) og O.Qu./Qu.2/Iva Nr. 1153/42. 20.7.42.

³⁰² Herbert, Ulrich: *Hitler's foreign workers. Enforced foreign labour in Germany under the third Reich*. Cambridge 1997: 290.

1944 viser at 818 220 "Hilfswilligen" og frivillige tilhørte østtroppene innenfor OKW og OKH. Frem mot krigens slutt ble østtroppene ytterligere forsterket med 200 000 frivillige sovjetiske krigsfanger, slik at antallet var nærmere en million da krigen sluttet.³⁰³ Tallmaterialet over antallet frivillige er fremdeles gjenstand for debatt blant tyske og sovjetiske forskere.

Omfanget av krigsfanger som var hjelpevakter for tyskerne i Norge har det ikke vært mulig å fastslå helt nøyaktig, på grunn av at kildene ikke gir fullstendige opplysninger om antallet. Et av problemene er at det er vanskelig å skille mellom Hiwis og de såkalte Vlasov-soldater. Tyskerne oppga imidlertid i 1945 at om lag 10 % av krigsfangene var registrert i en såkalt hjelpetjeneste for det tyske militære.

På Østlandet ble sovjetiske frivillige krigsfanger blant annet brukt som grensepoliti mot Sverige. Sommeren 1944 rapporterte en nordmann, som hadde kommet seg over til Sverige, at det befant seg ca. 30 russere i tysk tjeneste blant de om lag 150 tyske grensepolitimenn i leiren ved Sandbakken i Elverum.³⁰⁴ Det at frivillige krigsfanger fikk oppdrag som grensepoliti, var et ledd i tyskernes arbeid for å hindre at flere sovjetiske krigsfanger skulle flykte over grensen til Sverige.

Informasjon om general Vlasov ble blant annet formidlet ved artikler fra Berlin (NTB) i norske aviser. I mars 1943 trykte *Harstad Tidende* en artikkel om generalen under tittelen "Sovjetrussisk generaløyntant oppfordrer sovjetrusserne til kamp mot de røde undertrykkere".³⁰⁵ I artikkelen ble det blant annet påpekt at Vlasov "er overbevist om at den oppgave skjebnen har stilt det russiske folk vil kunne løses i forening med Tyskland og med det tyske folks hjelp" og at hans opprop "fant sterk gjenklang blant de store masser av russiske krigsfanger".³⁰⁶ Mange krigsfangeleire i Norge fikk for første gang besøk av russere i tyske uniformer våren 1944. Hundrevis av sovjetiske krigsfanger ble valgt ut fra leirene og sendt til Lillehammer for å tjenestegjøre på tysk side. Ivan Pasjkurov var en av dem som ble sendt dit forsommeren 1944.³⁰⁷ I leiren på Lillehammer ble fanger som var i forholdsvis god fysisk form og med solide kunnskaper og ferdigheter i det tyske språk, valgt ut. Ifølge Pasjkurov hadde de som ble vervet som "frivillige" ingen reelle valgmuligheter. De ble stilt overfor et ultimatum. Alle var i begynnelsen av 20-årene, krigen gikk mot slutten og det verserte hardnakkede rykter om at tyskerne ville ta livet av alle sovjetiske krigsfanger om det ble kamphandlinger på norsk jord. I denne situasjonen fremsto tysk tjeneste som en redningsplanke. De tyske våpnene ga også en mulighet til senere å gå over til Den røde armé i øst eller deres allierte i vest. Det var feil å mistenke de "frivillige" for å ha latt seg verve av idealistiske årsaker, ifølge Pasjkurov. De fleste "frivillige" lot seg ikke forføre av Vlasovs propaganda om et "fritt, suverent og

³⁰³ Streit, Christian: *Keine Kameraden Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*. Stuttgart 1991: 244.

³⁰⁴ RA, FO 1942-45, eske 254. Rapport nr.1770. 29/8-1944.

³⁰⁵ *Harstad Tidende* 26.mars 1943.

³⁰⁶ *Ibid*. Ifølge opplysningene i artikkelen hadde Vlasov tatt sin beslutning allerede da han ble satt i fangenskap. Etter et halvt år fangenskap hadde han samme oppfatning, og ifølge ham selv blitt styrket i sin overbevisning.

³⁰⁷ Pasjkurov, Ivan: *Tapte år*. Oslo 1990: 130.

demokratisk Russland uten Stalins diktatur og bolsjeviker”. For dem var Vlasov og hans tilhengere landsforrædere.

Pasjkurov fikk ikke vite hvilke andre fanger som hadde meldt seg til tjeneste hos tyskerne, for utvelgelsen og sorteringen av ”frivillige” foregikk i all hemmelighet. Han var dessuten klar over at dersom medfangene hadde fått vite at han hadde tenkt å la seg verve, ville han bli møtt med hat og forakt. Pasjkurov ble selv stilt overfor valget mellom å yte ”frivillig” arbeid for Tyskland eller å bli sendt til en straffeleir ved Bodø. Han valgte derfor å gå i tysk tjeneste, til tross for at han var klar over konsekvensene av dette.³⁰⁸ Dette tyder på at krigsfangene lot seg verve til tyske tjeneste både på grunn av det ultimatum de ble stilt overfor og deres ønske om en mulighet til å flykte over til de allierte eller Den røde armé ved fronten. Pasjkurovs forklaringer var naturligvis påvirket av at han selv lot seg verve, men muligheten for å flykte over til de allierte var tilstede blant annet i Frankrike.

I Namsos agiterte en feltwebel, som var vlasovtilhenger, med at de sovjetiske krigsfangene bare skulle delta i en byggeavdeling og ikke kjempe i Vlasovs arme. En måneds tid før kapitulasjonen lot 30 fanger seg verve ifølge Mezentsev rett og slett fordi de ikke holdt ut sulten og ble lovt samme forpleining som tyske soldater.³⁰⁹

Like før frigjøringen ble krigsfangene i Rognan-området stilt overfor en vanskelig avgjørelse. Tyskerne hadde gitt samtlige krigsfanger i leirene valget mellom å erklære seg som ”Stalin-Anhänger” eller ”Vlasov-Anhänger”, noe som hadde skapt stor innbyrdes uenighet blant fangene. Slik uenighet antas også å ha vært årsak til en episode i leiren på Lille-Almenningen (Pothus) etter den tyske kapitulasjonen, hvor fem frigitte sovjetiske krigsfanger ble drept av egne landsmenn.³¹⁰ De frigitte krigsfangene var nådeløse overfor medfanger som hadde latt seg verve.

I lokalhistorisk litteratur finner vi blant annet Ida Pedersens minner om den sovjetiske fangeleiren i Bø i Steigen, hvor hun omtaler sovjetiske Vlasov-soldater. Iført tysk uniform hadde en av dem drevet propaganda for å få de andre krigsfangene til å samarbeide med tyskerne. En annen russer ved navn Sacha, fungerte som fangevokter. Han var 20 år og virket uskyldig, men utviste en brutal oppførsel. Da en av de tyske vaktene nektet å skyte en sovjetisk krigsfange, var det han som drepte fangen. Han brukte å slå kameratene med lærbelte og trampet på dem med tresko når de lå nede. Sacha forlot Bø flere måneder før krigen endte, og ingen vet hvor han havnet. To andre krigsfanger i leiren i Bø, som hadde hjulpet tyskerne og angitt mange av kameratene i krigsårene, ble dømt til døden av egne landsmenn etter frigjøringen. Like etter at krigsfangene var reist ble det funnet to nye graver like ved leiren.³¹¹ Dette bekrefter inntrykket av at det ikke ble vist nåde overfor de som hadde valgt å tjenestegjøre for tyskerne.

Sovjetiske krigsfanger i Norge har tydelig latt seg verve til tysk tjeneste av ulike årsaker. Det ser ut til at målet for en stor del har vært å oppnå bedre forpleining. Uansett hva slags motivasjon som drev dem, hadde nok leirforholdene stor betydning. Stort sett er det i de leirene hvor behandling og forpleining var mest mangelfull, at krigsfanger lot seg verve.

³⁰⁸ Pasjkurov, Ivan: *Tapte år*. Oslo 1990: 129-132.

³⁰⁹ Mezentsev, Feodor: *I konsentrasjonsleir bak Polarsirkelen*. Kap.17, 1997

³¹⁰ RA, Major Leiv Kreyberg, kontoret for ex-krigsfanger, Bodø, eske 4.

³¹¹ Årbok for Steigen 1998: 101-102.

Motivasjonen var i hovedsak kortsiktig ved å skaffe seg litt mat eller klær for å holde seg i live.

Med denne vervingen brøt tyskerne landkrigens lov av 1907, artikkel 23, der det ble bestemt at: "Det er likeledes forbudt en krigsførende stat at tvinge motpartens undersaatter til at ta del i krigsoperationene mot deres eget land, selv i det tilfælde, at de har vært i den krigførendes tjeneste før krigens begyndelse".³¹² I Genevekonvensjonen av 1929 om behandling av krigsfanger nevnes ikke denne bestemmelsen. Men, i Genevekonvensjonen av 1949, artikkel 130 betraktes bruddet mot denne bestemmelsen som en alvorlig overtredelse av konvensjonen.³¹³ Sovjetiske krigsfanger som ble vervet til tysk tjeneste, fikk hovedsakelig vakttjeneste og spørsmålet her blir vel om dette kan betraktes som "krigsoperasjoner".

Behandling på grunnlag av krigsfangenes etnisitet

I retningslinjene for de tyske troppene i Russland ble det påpekt at den tyske soldat ikke stod overfor en enhetlig befolkning i Russland. Dette var en statsform der flertallet av slaviske, kaukasiske og asiatiske folk var forente og ble holdt sammen av makten til de bolsjevikiske makthavere.³¹⁴ Visse etniske grupper i Den røde armé ble valgt ut. Den erklærte "hovedfienden" var jødene. Men det ble også gitt uttrykkelig ordre om å vise særlig aktsomhet overfor asiatiske folkegrupper tilhørende Den røde armé. De asiatiske soldatene ble fremhevet som uberegnelige, lumske og følelseløse.

I Norge ble krigsfanger av asiatisk herkomst brukt som eksempler for å forsterke fiendebildet av fangene i propagandaen. En stor del av de sovjetiske krigsfangene som ankom Harstad under krigen, var mongoler. Mange var i en forkommen tilstand og som en del av den tyske propagandaen ble de avbildet i avisene under tekster som; "Disse er ikke mennesker, de er dyr".³¹⁵ På denne måten forsøkte en å skape et fiendebilde av de sovjetiske krigsfangene av asiatisk avstamning som særlig primitive.

Ved leiren på Øysand i Trondheim var holdningene overfor krigsfangene tilsynelatende diktret av den tyske rasepolitikken. Kompanisjefen for 2.kompani av 428 pionerbataljon, kaptein Zibell var den hovedansvarlige for drap og mishandling av sovjetiske krigsfanger ved leiren i Øysanden. Han uttalte blant annet i februar 1945 til de sovjetiske fangene: "Blant dere er det mange som har store hoder, kort hals, smalt ansikt, kjøttfull nese, små, skjjeve øyne og krumme ben. Rasevidenskapen forlanger at de skal utryddes for å bevare

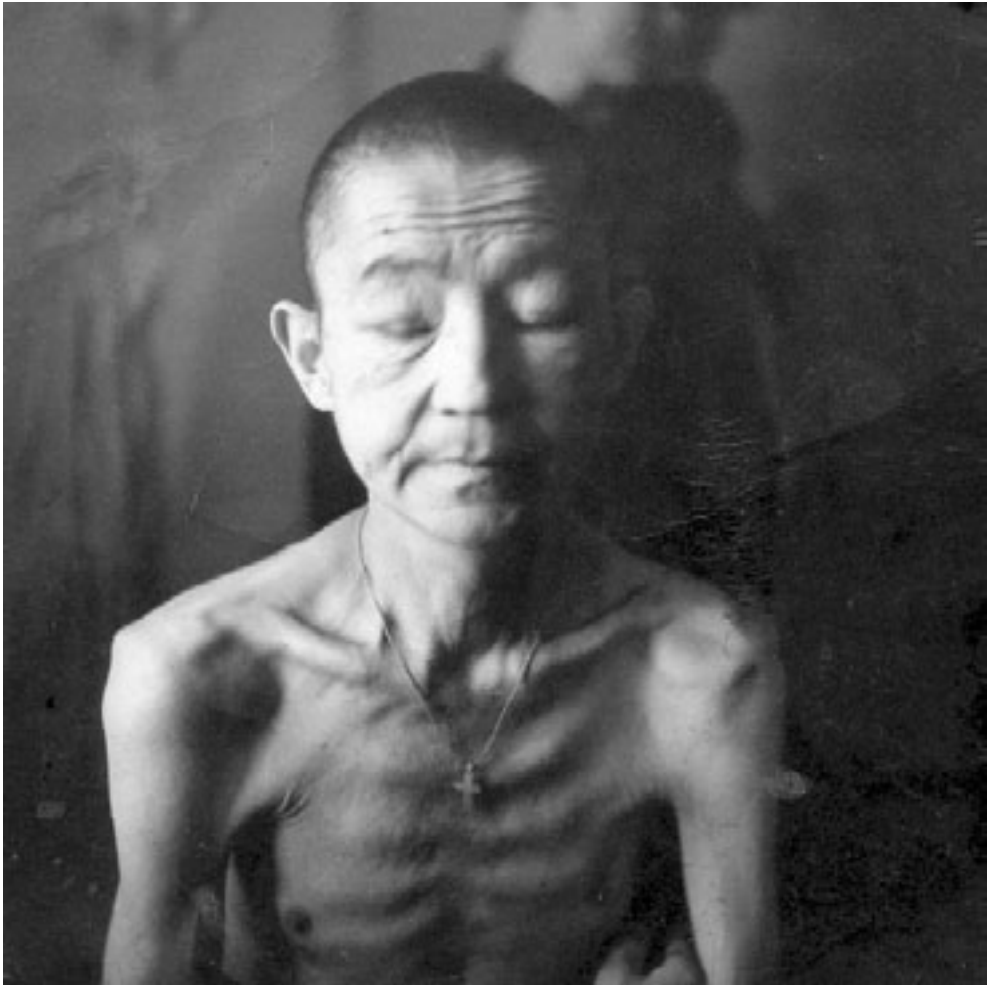
³¹² Norges Røde Kors: *Menneskerettigheter i væpnede konflikter. Genevekonvensjonene og andre gjeldende internasjonale regler.* Oslo 1984: 16.

³¹³ Norges Røde Kors: *Menneskerettigheter i væpnede konflikter. Genevekonvensjonene og andre gjeldende internasjonale regler.* Oslo 1984: 121.

³¹⁴ Anlage 3 zu OKW/WFSt/Abt.L.IV/Qu. Nr.44560/41 g.K. Chefs.19 Ausf. Richtlinien für das Verhalten der Truppe in Rußland. Originaldokument i: Gerd R.Ueberschär: "Dokumente zum "Unternehmen Barbarossa" als Vernichtungskrieg im Osten", i *Der Deutsche Überfall auf die Sowjetunion*, (Hrsg) Gerd Ueberschär/Wolfram Wette. Frankfurt am Main 1999: 258.

³¹⁵ PRO, WO 331/13, extract from informal report on investigation of War Crimes in area of Skibotn and Kvesmenes, Troms fylke, Norway, June 1945. Major Heien (DK Tromsø) forklaring i juni 1945.

den germanske rases renhet”.³¹⁶ Uttalelsene var tydelig en taktikk for å skremme fangene, men påvirket antakelig også behandlingen av de asiatiske krigsfangene i dette området.

A Tatar POW suffering from starvation in the Naarajärvi camp. – Näлкиintynyt tataari Naarajärven sotavankileirillä. *Olli Ingervon kokoelma*

Øverstkommanderende for Wehrmacht i Norge, general Falkenhorst, ga i juli 1944 ordre om sikkerheten i krigsfangeleirene og første punkt var at fulljøder umiddelbart skulle overleveres til SD.³¹⁷ Tre fanger fra Skadberg (Sola) ble utlevert til SD som følge av ordren og senere skutt. Kort tid senere ble tre ukjente russere fra en annen fangeleir i samme

³¹⁶ Adresseavisen 27.juli 1945.

³¹⁷ *The trial of von Falkenhorst*. Edinburgh 1949: 270-271.

område skutt.³¹⁸ Dette er de eneste eksemplene her i landet som viser utvelgelse og henrettelse av jøder blant de sovjetiske krigsfangene her i landet. Det var svært farlig for jødiske fanger å avsløre sin identitet. Ivan Pasjkurov delte rom med den jødiske krigsfangen Ivan Tansjuk i leiren på Dombås. Pasjkurov fortalte Tansjuk hvilken fare han utsatte seg for hvis tyskerne fikk vite at han var jøde – han ville gå den sikre død i møte.³¹⁹

I Finland ble minoriteter blant krigsfangene atskilt fra hovednasjonaliteten. I studien ”Behandlingen av krigsfångar under vinter-och fortsättningskriget”, skriver Raija Hanski at krigsfanger som tilhørte nasjonale minoriteter i Sovjetunionen, ble atskilt fra de storrussiske fangene. Under vinterkrigen var de sovjetiske fangene blitt inndelt i tre grupper. Den første var ingermanlendere og kareler, den andre var ukrainske krigsfanger og i den tredje var resten av fangene. Krigsfangene i den første gruppen fikk bedre behandling, sannsynligvis fordi de ble sett på som finnernes ”frender”. Under fortsettelseskrigen ble inndelingen mer finmasket med nærmere 90 ulike nasjonale grupper. Det var også strenge regler for hvilke grupper som kunne plasseres i samme leir. Begrunnelsen for denne atskillelsen var at en antok at minoritetsfangene ville være mer mottakelig for propaganda, og at det var lettere å få dem til å gi opplysninger.³²⁰ Det er mest nærliggende å anta at årsaken til at sovjetiske krigsfanger i Norge ikke ble inndelt i så mange grupper som i Finland, var at Norge for en stor del mottok ferdig oppsatte arbeidsbataljoner, mens finnene tok fanger selv.

Det er lite i kildematerialet som tyder på at behandlingen av minoriteter blant krigsfangene i Norge var særlig annerledes enn behandlingen av storrusserne.

Sovjetiske krigsfanger tatt på Murmansk-fronten

En viss andel av krigsfangene som havnet i Norge, ble fanget på Murmansk-fronten. I slutten av juni 1941 meldte tyske styrker at hittil var 65 soldater fra 14.divisjon, 95 Infanteri Regiment Murmansk, tatt til fange.³²¹ Rapportene til Gebirgskorps Norwegen om deres virksomhet i dette området, gjengir detaljerte forhør av de sovjetiske krigsfangene. På grunnlag av disse forhørsrapportene er det tydelig at tyskerne var opptatt av å skaffe informasjon om fangenes navn, alder, yrke, omstendighetene omkring kampene og sovjetiske militære planer i dette området. Av 57 krigsfanger tatt på Murmansk-fronten i juni var det 39 ”Gross-Russen”, tre ”Mordwinen”, tre ”Kaukasier”, to ”Kasachen”, fire ”Kalmücken” og seks ”Usbeken”. Rapporten fra forhøret av sju av disse fangene ga særlig mye informasjon om hva som foregikk i 14.div Murmansk og hva slags forpleining de hadde.³²² Det var ikke bare militære krigsfanger som ble overført til Norge fra Murmansk-fronten. Allerede noen dager etter det tyske angrepet på Sovjetunionen, ble en gruppe på 35

³¹⁸ Stavanger Aftenblad, 5.juli 1945.

³¹⁹ Pasjkurov, Ivan: *Tapte år*. Oslo 1990: 101.

³²⁰ Hanski, Raija: *Behandlingen av krigsfångar under vinter-och fortsättningskriget*. Åbo 1990: 87.

³²¹ NA, T314, 621, KTB Geb. AK XXI/lc. Fernspruch an A.O.K Norwegen. K.H.Qu., den 30.6.1941. Fangene tilhørte 14.Divisjon, 95. Infanteri Regiment, 2.Btl. Divisjons- og regimentsstaben var plassert i Murmansk, og her var også bataljonsstaben og bataljon 1 plassert. Jf. Forhør av sju krigsfanger datert 30.6.1941.

³²² NA, T314, 621, KTB Geb. AK XXI/lc. Vernehmung russ. Kriegsgefangener am 30.6.1941.

personer som tilhørte det russiske konsulatet i Petsamo sendt som krigsfanger til Kirkenes. Fra den militære ledelsen i Kirkenes ble det påpekt at fangene skulle behandles med anstendighet. Årsaken var at en ønsket å utveksle dem med personale fra tyske konsulat som var internert i Sovjetunionen.³²³ I juli 1941 fikk Ortskommandantur Kirkenes beskjed om at det sovjetiske konsulatspersonalet skulle overlates til det finske statspolitiet så snart som mulig.³²⁴ Konsulatet ble av tysk militær etterretning (Abwehr) betraktet som en viktig spionsentral. Ifølge en norsk agent fant tyskerne en hemmelig sovjet-russisk kode som tysk etterretning senere fikk stor nytte av.³²⁵

Etter forhørene av krigsfanger som var tatt på Murmansk-fronten uttalte Generalkommando Gebirgskorps Norwegen abteilung Ic at de hadde fått opplysninger om forsterket russisk innsats. De russiske troppene måtte anses for å være mangelfullt utdannet,

men likevel utholdende i kamp og med fysisk god kapasitet. Det hadde vært vanskelig å avgjøre hvilken avdeling de tilhørte, fordi fangenes merker eller distinksjoner, knapper og skulderstykker angivelig var fjernet av "souvernirjegere". Fangene skulle etter forhør overføres til samleire snarest mulig.³²⁶ I den samme avdelingens rapport om krigsfangene til Armeeoferkommando Norwegen befehlsstelle Finland er beskrivelsen skarpere og mer detaljert. Her ble det uttalt at fangene ga et frastøtende inntrykk. De var utholdende, og enkelte av de sårede hadde med stort blodtap og uten forpleining holdt ut tilbaketrekkingen over 35 km. Fangene hadde primitiv tankegang, lav intelligens og var allment ukjent med militære forhold ifølge rapporten.

Årsklassene blant fangene lå mellom 1910 og 1920. Innkalling til militærtjeneste hadde delvis skjedd i juli 1940 og til dels først etter det tyske angrepet på Sovjetunionen.³²⁷ En av fangene som ble avhørt av Gebirgskorps Norwegen i begynnelsen av juli 1941 ga opplysninger om de politiske kommissærene. Han fortalte at ved bataljonene var det ingen politiske kommissærer, men derimot ved regimentstaben. Ved hver bataljon befant det seg en "politisk instruktør" ("Politruk"), men de fleste av disse lederne hadde ikke returnert fra permisjon. I tillegg oppga fangen at mange sovjetiske soldater etter angrepet hadde skjult seg i terrenget.³²⁸ Etter noen dager hadde antallet fanger tatt på Murmansk-fronten økt til

³²³ NA, T314, 621, KTB Geb. AK XXI/lc. Fernschreiben an Ortskommandantur Kirkenes H.h.Kdo.Nagy (Alta), K.H.Qu., den 28.6.1941.

³²⁴ NA, T314, 621, KTB Geb. AK XXI/lc. Fernschreiben. An Ortskommandantur Kirkenes. 2.7.1941.

³²⁵ Pryser, Tore: *Hitlers hemmelige agenter. Tysk etterretning i Norge 1939-1945*. Gjøvik 2001: 76.

³²⁶ NA, T314, 621, KTB Geb. AK XXI/lc. Generalkommando Gebirgskorps Norwegen Abt.Ic. An 2. Gebirgsdivisjon 3. Gebirgsdivision. K.H.Qu., den 1.7.1941.

³²⁷ NA, T314, 621, KTB Geb. AK XXI/lc. Generalkommando Gebirgskorps Norwegen Abt.Ic. Nr. 89/41 geh. An Armeeoferkommando Norwegen Befehlsstelle Finnland. K.H.Qu., den 1.7.1941.

³²⁸ NA, T314, 621, KTB Geb. AK XXI/lc. Generalkommando Gebirgskorps Norwegen. K.-Gefangenen-Vernehmung. K.H.Q., den 1.7.1941.

113, og av disse hadde 11 overgitt seg etter eget initiativ.³²⁹ To av overløperne uttalte at de hadde vervet seg til tysk tjeneste på grunn av at de ikke hadde fått mat på tre dager.³³⁰

Det ser ut til at krigsfanger fra Murmansk-fronten ble overført til Stalag Titowka og Stalag Parkkina (Petsamo) i første omgang. Deretter ble de sendt til Stalag Elvenes, Kolosjoki (i nærheten av Nikel) og andre arbeidsplasser.³³¹ En krigsfange som var tatt av 6.Gebirgsdivision, hadde stukket av fra en partisanavdeling i oktober 1941. I forhøret forklarte han at han hadde overgitt seg til tyskerne fordi han hatet sovjetsystemet. Han oppga også at det ikke befant seg noen Politruk ved armestabens partisanavdeling i Murmansk. Stemningen allment var preget av kamptrøtthet og disiplinen ble opprettholdt ved hjelp av terror. De politiske kommissærene bega seg etter sigende ikke lenger til de fremste frontlinjer, fordi mange allerede var skutt av egne tropper.³³² Også disse fangene ga uttrykk for at forpleiningen av de sovjetiske soldatene som tjenestegjorde på Murmansk-fronten var utilstrekkelig. Soldatene måtte bruke lønna til å kjøpe mer mat.

Sovjetiske krigsfanger ved Murmansk-fronten ble en viktig kilde til informasjon for tyske styrker. I april-mai 1942 rettet de sovjetiske styrkene sin offensiv mot tyskernes støttepunkt ved Litsa-elven, men ettersom tyskerne hadde fått forhåndsinformasjon om den sovjetiske offensiven av en krigsfange resulterte dette bare i nok et blodbad, hvor tapene først og fremst kom på sovjetisk side.³³³ Tyske styrker førte fra vinteren 1942 egne lister over overløpere. Disse ble registrert med tjenestegrad, våpengren, nasjonalitet, alder, antall og årsak til overgang. Avdeling Ic, ved 20.Bergarmé, meldte i desember 1942 at det totalt var 70 overløpere i månedene juli-oktober og syv i november. Blant overløperne var det to offiserer, seks underoffiserer og 69 mannskap. De fleste overløperne var russere, et mindre tall ukrainere og hviterussere. Omtrent halvparten oppga kamptrøtthet som årsak til overgivelsen, en fjerdedel motstand mot bolsjevismen, og den resterende fjerdedelen oppga årsaker som utilstrekkelig forpleining, frykt for straff, flygeblad-propaganda, familie i tysk-okkupert område og to stykker hadde ikke gitt noen årsak.³³⁴ Med tanke på den dårlige forpleiningen på russisk side var det naturlig at soldatene raskt ble utslitt, og kanskje av den grunn lettere overga seg til fienden.

I Gebirgskorps Norwegens krigsdagbøker fra Murmansk-fronten ble antallet krigsfanger bare registrert i de første dagene etter at det tyske angrepet startet. Kildene oppgir ikke den totale mengden sovjetiske krigsfanger for hele dette området. Det eneste tallmaterialet som ble oppgitt, viste antallet krigsfanger etter juni 1941 ved en av de tyske divisjonene. Den eneste kilden som sier noe om dette er 6.Gebirgsdivisions rapport fra et krigsfange-forhør

³²⁹ NA, T314, 621, KTB Geb. AK XXI/lc. Fernspruch. An AOK Norwegen. K.H.Qu., den 4.7.1941.

³³⁰ NA, T314, 621, KTB Geb. AK XXI/lc. Fernspruch. An A.O.K Norwegen. 5.7.41.

³³¹ NA, T314, 623, KTB. Generalkommando Gebirgskorps Norwegen. Abt.lc. Nr.472/41 geh. K.H.Qu.,den 18.12.1941.

³³² NA, T314, 626, KTB Russland 2. 6.Geb.Division Abt.lc. Div.St.Qu, 17.10.1941.

³³³ På 1990-tallet erkjente russiske historikere at tyske beregninger som tilsa at 6-8000 sovjetiske soldater døde under denne offensiven, var riktige. Jf. Lars Gyllenhaal & James F. Gebhardt: *Slaget om Nordkalotten*. Rosvik 2001: 54.

³³⁴ NA,T314, 632, KTB Russland 3. Generalkommando XIX.(Geb.)A.K. Abt.lc Nr.182/42 geh. K.H.Qu., den 13.12.1942.

nr.165 i midten av april 1942.³³⁵ Antakelig omfattet dette tallet bare de krigsfanger som var tatt av 6.Gebirgsdivision. Det er uklart om dette var antallet krigsfanger for en eller flere måneder. Å beregne det totale antallet krigsfanger på dette tidspunktet ved Murmanskfronten, lar seg derfor ikke gjøre på grunnlag av disse rapportene. Den aktuelle forhørsrapporten fra april 1942 viste at det dreide seg om en sovjetisk overløper. Han hadde gitt verdifull informasjon til Gebirgskorps Norge om den russiske marine i nord.³³⁶ Ti dager senere ble det opplyst at overløperen skulle sendes til Stalag Elvenes og derfra til AOK Lappland. Ifølge Gebirgskorps Norge var marinen interessert i ytterligere forhør av overløperen.³³⁷ Informasjon gitt av krigsfanger ble også sendt til Luftwaffes ledelse i Nord-Norge, plassert i Kirkenes. I januar 1942 mottok de opplysninger om flyplassene i Sjonguj, Murmansk, Vajenga, Kildinstroj og Murmasi.³³⁸ De detaljerte rapportene fra krigsfange-forhørene viser at tyske styrker brukte mye ressurser på dette, og Gebirgskorps Norge ga også uttrykk for at forhørene ga dem verdifull informasjon.

All slags informasjon ble gitt av krigsfangene i forhør. Vinteren 1942 oppga en krigsfange i forhør at omtrent 90 % av soldatene i byggebataljon 14. ved Murmansk, var straffanger. Han mente dessuten at de uten det tyske angrepet ville ha krepert uansett, på grunn av en elendig forpleining og utilstrekkelig vinterbekledning.³³⁹ Dette kunne nok ha vært et vikarierende motiv, men likevel viser opplysningene at forholdene for de sovjetiske soldatene var vanskelige og som nevnt ovenfor var dette en av årsakene til at soldatene overga seg til tyske styrker.

Propaganda ved hjelp av flygeblad ble benyttet av Gebirgskorps Norge for å overbevise de sovjetiske soldatene ved Murmanskfronten om at de ville bli godt behandlet om de overga seg. Avdeling Ic ønsket i størst mulig grad å bruke brev fra krigsfanger som tekst og fremhevet overfor 2. og 6.Gebirgsdivision at det var nødvendig at de tyske soldatene samarbeidet om dette. Teksten skulle være kort og enkel å forstå.³⁴⁰ Flygebladene som ble brukt viste bilder av smilende sovjetiske krigsfanger som fikk legebehandling og mat av tyske soldater. Sovjetiske soldater ble også oppfordret til å fange kommissærer og politruker, og overgi dem levende eller døde til tyskerne. Slik ville de berge fedrelandet og lede det til frihet, ifølge propagandateksten.³⁴¹ Rapportene fra krigsfangeforhør viste at tyske styrker anså sovjetiske soldater med politisk opplæring for nyttige. En armensk seniorløytnant, som tidligere hadde fungert som politisk kommissær, uttalte i forhør at han var redd for å bli skutt på grunn av dette. I rapporten fra forhøret ble det imidlertid opplyst

³³⁵ NA, T314, 626, KTB Russland 2. Generalkommando Gebirgskommando Norge Abt.Ic. K.H.Qu., den 18.4.42.

³³⁶ NA, T314, 626, KTB Russland 2. Generalkommando Gebirgskorps Norge Marine-Sachbearbeiter Abt.Ic. K.H.Qu., den 8.4.42.

³³⁷ NA, T314, 626, KTB Russland 2. Generalkommando Gebirgskorps Norge Abt.Ic. K.H.Qu., den 18.4.42.

³³⁸ NA, T314, 626, KTB Russland 2. Generalkommando Gebirgskorps Norge Abt.Ic. K.H.Qu., den 4.1.42.

³³⁹ NA, T314, 632, KTB Russland 3. Gen.Kdo.XIX.(Geb.)A.K. Ic K.H.Qu., 25.11.1942.

³⁴⁰ NA, T314, 626, KTB Russland 2. Generalkommando Gebirgskorps Norge Abt.Ic. K.H.Qu., den 18.2.1942.

³⁴¹ NA, T314, 622, KTB Russland 1. 30.7.41.

at han hadde gitt et godt inntrykk og kunne bli til nytte.³⁴² Kildematerialet viser at overløperne ga tyskerne detaljert informasjon om russiske styrker og fra tyske militære myndigheter ble det brukt mye ressurser på å utnytte informasjonen.

Avslutning

For å forstå hvorfor nettopp de sovjetiske krigsfangenes skjebne helt fra starten var mye mer knyttet til den nasjonalsosialistiske ideologien enn hva tilfellet var for andre kategorier krigsfanger, er Hitlers *Weltanschauung* avgjørende. Den ideologiske krigen mot Sovjetunionen var knyttet til nazistenes langsiktige mål, og Wehrmacht ble en aktiv deltaker i oppfyllelsen av disse. På flere felt er det mulig å trekke paralleller til utryddelsen av de europeiske jøder. Motivene for felttoget i øst var: Utryddelse av det ”jødisk-bolsjevikske” ledersjiktet, underkastelse av den slaviske befolkningen, erobring av et kolonirike og germanisering av dette, opprettelsen av et autarkisk kontinent under tysk herredømme. De tre sistnevnte motiver hadde tilknytning til målsetningen for okkupasjonen av Sovjetunionen.

Det første ble realisert parallelt med felttoget. For å gjennomføre dette ble Wehrmacht den sentrale deltaker, og særlig tre ordrer viser at de var integrert i den nasjonalsosialistiske utryddelsespolitikken. Disse ordrene var Barbarossa-Erlaß og Kommissarbefehl, samt Wehrmacht's retningslinjer den 4. juni 1941 for de tyske troppene i Sovjetunionen. Den første ordren opphevet rettssikkerheten som skulle beskytte både sivilbefolkning og krigsfanger mot overgrep fra okkupantenes side. Ordren var å skyte enhver som viste tegn til motstand, og med dette ble mord legalisert i krigen mot Sovjetunionen. Den andre ordren betød en systematisk likvidering av politiske kommissarer i de okkuperte deler av Sovjetunionen. Den tredje ordren var en oppfordring til soldatene om å gå hardt ut mot all motstand. Med denne ordren var også den nasjonalsosialistiske raseoppfatning aktivisert, ved at særlig de asiatiske soldater ble erklært som forbrytere. Wehrmacht viste ideologisk lojalitet ved gjennomføringen av ordrene. Det var også et ønske at krigen ble kortvarig slik at Wehrmacht kunne bruke ressursene til å styrke deres stilling innen den nasjonalsosialistiske staten.

Avhumanisering og umenneskeliggjøring var sentrale begreper i naziregimets behandling av sovjetiske krigsfanger. *Untermensch*-ideologien dannet grunnlaget for retningslinjene til fangebehandlingen og utnyttelsen av sovjetiske krigsfangers arbeidsinnsats.

Overføringen av det store antallet sovjetiske krigsfanger til Norge representerte for nordmennene et brutalt møte med tysk krigsfangepolitikk. En brutal krigshverdag som i utgangspunktet utviklet seg på Østfronten, med mishandling og utsulting av sovjetiske krigsfanger, ble overført hit til landet. Genevekonvensjonen av 1929 hadde som mål å sikre krigsfangers rettigheter, men Tyskland mente at de ikke var bundet av den i behandlingen av sovjetiske krigsfanger fordi Sovjetunionen aldri hadde ratifisert avtalen. Med det ble problemene omkring krigsfangene under annen verdenskrig i større grad av ideologisk art enn hva tilfellet hadde vært under første verdenskrig. Dette resulterte i en holdning i det tyske krigsfangesystemet sentralt at de ikke var bundet av reglene i avtalen vedrørende

³⁴² NA, T314, 632, KTB Russland 3. Generalkommando XIX.(Geb.)A.K. Abt.Ic. K.H.Qu., den 20.11.42.

behandlingen av de sovjetiske krigsfangene. Den samme holdningen ble etter hvert overført til krigsfangesystemet i Norge.

Frivillige krigsfanger ble rekruttert til vaktjeneste. Slike frivillige er i ettertid blitt omtalt som Vlasov-soldater, selv om de ikke nødvendigvis var det. Motivasjonen for å la seg verve var i stor grad privilegier i form av bedre forpleining og arbeid som vakter for medfanger i stedet for tvangsarbeid. Vervingen av slike soldater gikk lettere i leirene hvor livsvilkårene for krigsfangene var dårlig. Valget om å la seg verve var ofte et valg mellom om å overleve eller ikke. Utvelgelsen av slike hjelpevaktmannskaper skjedde ofte på etnisk grunnlag, og nasjonaliteter som var ansett som verdifulle i det tyske rasehierarkiet ble foretrukket. Volgatyskere, ukrainere og hviterussere var rangert øverst i dette systemet for utvelgelse av vakter blant de sovjetiske krigsfangene.

Ulik behandling på grunnlag av krigsfangenes etnisitet og tjenestegrad forekom. Blant fangene var det offiserer som skjulte tjenestegraden, mens andre opptrådte åpent.

På grunn av mangelfullt kildemateriale er det vanskelig å avgjøre hvorvidt sovjetiske krigsfanger mottok ulik behandling på grunnlag av deres tjenestegrad. Fanger i en egen offiser-leir er blitt benyttet som arbeidskraft på lik linje med menige sovjetiske soldater. I andre leire har offiserer klart å skjule tjenestegraden og ble betraktet som menige. Det er lite som tilsier at disse ble dårligere eller bedre behandlet enn de øvrige krigsfangene, men de har fungert som ledere i den interne organiseringen blant fangene.

Et visst antall av de sovjetiske krigsfangene her i landet var tatt til fange ved Murmanskfronten. Kildematerialet gir ikke noe eksakt tall på hvor mange, men det er åpenbart at antallet overløpere blant fangene i dette området var omfattende, og disse ga tyske styrker verdifull informasjon om Den røde armés planer.

Dr.Art. Marianne Neerland Soleim on Falstadin muisto- ja ihmisoikeuskeskuksen tutkija, Levanger, Norja

Dr.Art. Marianne Neerland Soleim is a reseracher at the Falstad Memorial and Human Rights Centre, Levanger, Norway

LÄHTEET

Arkistolähteet

Bundesarchiv - Militärarchiv, Freiburg (BA-MA)

AOK Norwegen (RH/26/214/33)

Oberkommando der Wehrmacht (RH/20/20/204, RH/20/20/224, RH/24/71/117, RW/41/13)

Oberkommando der 20. Gebirgs-Armee (RH/20/20/216, RH/20/20/224, RH/20/20/234)

NA

Generalkommando Gebirgskorps Norwegen (T314)

KTB Geb. AK XXI (T314)

KTB Russland 1 – 3 (T 314)

NHM

Nafstadarkivet

Public Record Office, Lontoo (PRO)

WO 331/13, extract from informal report on investigation of War Crimes in area of Skibotn and Kvesmenes, Troms fylke, Norway, June 1945.

Riksarkivet Oslo (RA Oslo)

FO 1942–45

Major Leiv Kreyberg, kontoret for ex-krigsfanger

Kirjallisuus

Abraham, Ole-Jacob. ”Leonid Dnjeprovskij alias ’Nils’ “, hovedoppgave i historie. Bergen 1999.

Andreyev, Catherine. Vlasov and the Russian Liberation Movement. Cambridge 1987.

Bengtson, John Robert. Nazi War Aims. The Plans for the Thousand Year Reich. Illinois 1962.

Bullock, Allan. Hitler and Stalin. *Parallel Lives*. Oxford 1991.

Elias, Norbert. The Germans. Cambridge 1996.

Genferkonvensjonen av 27.juli 1929 om behandling av krigsfanger, Oslo 1945.

Gerlach, Christian. “Verbrechen deutscher Fronttruppen in Weißrußland 1941 - 1944” i Karl Heinrich Pohl (Hg.) Wehrmacht und Vernichtungspolitik. Göttingen 1999.

Gyllenhaal, Lars – Gebhardt, James F. Slaget om Nordkalotten. Rosvik 2001.

Hanski, Raija. Behandlingen av krigsfångar under vinter- och fortsättningskriget. Åbo 1990.

Herbert, Ulrich. Hitlers foreign workers. Enforced foreign labour in Germany under the third Reich. Cambridge 1997.

Hitler 1925/27. Dansk oversettelse av Mein Kampf. 1989.

Jacobsen, Hans-Adolf. “Kommissarbefehl und Massenexekutionen sowjetischer Kriegsgefangener” i Anatomie des SS-Staates. Bd. II, Freiburg 1965.

Kogon, Eugen. SS-staten. De tyske konsentrasjonsleirenes system. Oslo 1981.

Nøstdal, Kari. Soldaten som tapte freden. Oslo 1988.

Mezencev, Feodor. I konsentrasjonsleir bak Polarsirkelen. 1997. (norsk oversettelse ved Asbjørn Hortmann)

Norges Røde Kors. Menneskerettigheter i væpnede konflikter. Genevekonvensjonene og andre gjeldende internasjonale regler. Oslo 1984.

Otto, Reinhard. Wehrmacht, Gestapo und sowjetische Kriegsgefangene im deutschen Reichgebiet 1941/42. München 1998.

Overy, Richard. Russia's War. London 1997.

Pasjkurov, Ivan. Tapte år. Oslo 1990.

Pedersen, G. Natvik. "Lærerne lærer mangt og mye i Kirkenes" i S.S.Amundsen (red.) Kirkenesferda 1942. Oslo 1946.

Pryser, Tore. Hitlers hemmelige agenter. Tysk etterretning i Norge 1939 – 1945. Gjøvik 2001.

Rosas, Allan. The legal status of prisoners of war. A study in International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts. Helsinki 1976.

Schulte, Jan Erik. Zwangarbeit und Vernichtung: Das Wirtschaftsimperium der SS. Schöningh 2001.

Streit, Christian. Keine Kameraden. Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941 – 1945. Stuttgart 1978.

Sørli, Rune - Dyrhaug, Tore. Vestfold under krig og okkupasjon. Tønsberg 1984.

Ueberschär, Gerd R. - Wette, Wolfgang (red.). Der deutsche Überfall auf die Sowjetunion "Unternehmen Barbarossa" 1941. Frankfurt am Main 1999.

Østrem, Marie. Marie Østrem's dagbok. Bergen 1962.

Årbok for Steigen 1998.

Tiivistelmä

Toisen maailmansodan aikana lähes 100 000 neuvostoliittolaista sotavankia siirrettiin Norjaan, jonne saksalaiset perustivat lähes 500 sotavankileiriä. Tutkija Marianne Neerland Soleimin artikkeli valaisee sotavangeiksi joutuneiden poliittisten komissaarien, GPU-väen, upseereiden, eri kansallisuuksien edustajien ja juutalaisten saksalaisten taholta osakseen saamaa kohtelua itärintamalla sekä Norjassa vuosina 1941 – 1945. Eri sotavankiryhmien käsittelystä annettiin useita erilaisia käskyjä ja sotavankeja kohdeltiin eri tavoin riippuen vangin sotilasarvosta, vapaaehtoisuudesta ja kansallisuudesta.

Neuvostosotavankien kohtelu ja kohtalot olivat seurausta natsi-ideologiasta. Toinen maailmansota sai uuden luonteen, kun Saksa hyökkäsi Neuvostoliittoon. Sodasta tuli hävityssotaa (Vernichtungskrieg). Natsi-Saksan ideologinen sota Neuvostoliittoa vastaan oli tiiviisti kytkeytynyt natsien pitkän tähtäimen poliittisiin tavoitteisiin ja Wehrmachtista tuli näiden tavoitteiden aktiivinen toteuttaja.

Neuvostoliittolaisten sotilaiden ja sotavankien asemaa kuvasti heistä käytetty rasistinen ilmaus "Untermensch" (ali-ihminen). Lisäksi Saksalaisten haltuun jääneiden sotavankien lukumäärä oli huomattavasti suurempi kuin mihin Saksan armeija oli valmistautunut. Sodan oli ajateltu olevan lyhyt. Riittämätön neuvostosotavangit eivät olleet ihmisiä. OKW:n (Oberkommando der Wehrmacht) 8.9.1941 antaman, sotavankien kohtelua koskevan määräyksen mukaan neuvostosotavankeja ei tullut kohdella kunnioitettuna ja tasavertaisena

vihollisena, vaan kaikkein äärimmäiset keinot olivat heidän kohtelussaan sallittuja. Suuri määrä sotavankeja tuli esimerkiksi ammutuksi ilman syytä, koska he muodostivat taakan taisteleville joukoille. Satoja tuhansia marssitettiin, kunnes he uupuivat ja kuolivat. Sotavankeja suljettiin leireille ilman ruokaa, lääkintä- ja terveydenhuoltoa tai suojaa. Saksalaisen 19.2.1942 annetun raportin mukaan siihen mennessä otetuista n. 4 miljoonasta sotavangista lähes 3 miljoonaa oli menehtynyt.

Kansainvälisistä sotavankisopimuksista ei liioin ollut apua neuvostosotavangeille, koska Neuvostoliitto ei ollut ratifoinut Geneven sotavankisopimusta, jonka johdosta Saksa katsoi ettei sen tarvinnut huomioida sopimuksen määräyksiä neuvostosotavankien kohtelussa. Toisaalta Stalin ei myöskään ollut kiinnostunut sotavangeiksi antautuneiden neuvostosotilaiden kohtalosta, koska heidät katsottiin maanpettureiksi.

Saksalaiset eivät ylipäättäänkään kiinnittäneet mitään huomiota kansainvälisiin määräyksiin sotavankien kohtelusta ottamiensa neuvostosotavankien suhteen ja heihin kohdistuneella brutaaliudella ei ollut rajoja. Neuvostosotavankien kohteluun vaikuttivat vangin etninen alkuperä, vartijoiden kansallisuus tai esimerkiksi se, kuuluiko vanki ns. Vlasovin armeijaan vai ei. Nämä tekijät vaikuttivat neuvostosotavankien elinolosuhteisiin ja kohteluun myös Norjassa, vaikka juuri mitään lähdeaineistoa em. tekijöiden vaikutuksesta neuvostosotavankien kohtaloon Norjassa ei olekaan säilynyt.

Murmanskin rintamalta otetuilla neuvostosotavangeilla oli merkittävä asema tiedonlähteenä ja Saksan armeija sai heiltä tärkeää informaatiota vihollisjoukoista. Saksan armeija käytti runsaasti resursseja tämän tiedon saamiseksi.

Summary

During 1941 – 1945 nearly 100 000 Soviet POWs were transported to Norway. The Germans established nearly 500 prison-camps with Soviet POWs in Norway.

The article describes the German treatment of political Kommissars, GPU-people, officers, different nationalities and Jews among the Soviet Prisoners of War at the Eastern Front and in Norway in 1941 – 1945. Different German orders were given regarding the treatment of several categories of the Soviet Prisoners of War. The Prisoners were treated after rang, voluntarily and ethnicity.

To understand why precisely the Soviet prisoners of war and their destiny at the beginning of the war were more attached to the ideology of the Nazis is Hitler's Weltanschauung decisive. With the German invasion of the Soviet Union the war changed; it became a Vernichtungskrieg – a war of annihilation. The ideological war against the Soviet Union was connected to the political long-term aim of the Nazis and Wehrmacht became an active participant in fulfilling these.

The German ideological representations of Soviet soldiers and prisoners were characterized by the racist term Untermensch. The German army, expecting a short war, had made no proper preparations for such overwhelming numbers of prisoners. If the organization was inadequate, the German attitude was also shaped by the Nazis' Untermensch propaganda: they were dealing not with human beings like themselves but with a subhuman race. An OKW directive of 8th September 1941 on the treatment of prisoners of war declared that they had forfeited every claim to be treated as an honourable enemy, and that the most ruthless measures were justified in dealing with them. Large numbers were shot out of

hand, without any pretext, in order to relieve the army of the burden they represented. Hundreds of thousands were forced to march until they dropped and died from exhaustion or were herded into huge improvised camps and left without food, medical aid for the wounded, shelter or sanitation. According to a German report of 19 February 1942, almost three million out of the four million prisoners taken by that date had perished.

The Geneva Convention was no help to Soviet prisoners, since the Soviet Union had never ratified it, and this left the Germans free to ignore its provisions. Stalin was no help either, taking the view that any soldier, who fell into German hands, was ipso facto a traitor and not entitled to protection from his government.

The brutality had no limits during the War and therefore the Germans usually paid no attention to the Convention in the question of the treatment of Soviet POWs. Factors as prisoners ethnicity, nationality of the guards at the POW camps and whether they belonged to the Vlasov's liberation Army or not, had influence on Soviet POWs living conditions in the camps and the treatment they got in Norway. But the sources does not describe how important these factors were for the prisoners destiny in the camps in Norway.

Soviet POWs taken on the Murmansk front gave the Germans important information about soviet forces and a lot of German resources were used to exploit this information

Jugoslaviske fanger i Norge under andre verdenskrig

Trond Risto Nilssen

Innledning

I denne artikkelen skal jeg se nærmere på de jugoslaviske fangens skjebne i Norge under andre verdenskrig. Sammen med de sovjetiske og polske fangene var jugoslavene en tallrikgruppe mennesker i det okkuperte Norge, og blant østeuropeerne sto jugoslavene lenge i en særstilling som fangegruppe. De forhold som har bidratt til å påvirke dette, er noe av det jeg ønsker å belyse her. Perspektiv er overveiende nasjonalt, men jeg vil forsøke å belyse noen allmenne forhold ved fangenskapet med utgangspunkt i det materialet som finnes om jugoslavene fra Vollan fengsel i Trondheim og Strafgefangenelager Falstad ved Levanger.

Sommeren 1942 begynte tyskerne å sende jugoslaviske fanger til Norge for å plassere dem i fangeleire her i landet. De fleste av jugoslavene ble først samlet i tyske fangeleire, og kom deretter med båt enten til Bergen eller til Trondheim. En tidligere fange i Norge, Cveja Jovanovic, skriver i sin bok *Flukt til friheten: fra nazi-dødsleire i Norge*, at ca. 4 200 jugoslaviske fanger havnet i Norge som en følge av okkupasjonen av Jugoslavia.³⁴³ Over 60 % av jugoslavene omkom i Norge i årene 1942-45 på grunn av sult, kulde, mishandling og henrettelser.

Jugoslavenes levkår og status i Norge vil først bli drøftet i forhold til spørsmålet om erstatning til tidligere tvangs- og slavearbeidere under naziregimet. I begynnelsen på 2000-tallet pågikk spørsmålet om erstatning til jugoslavene og andre fanger i samme kategori. Ny dokumentasjon har bidratt til at leirene Karasjok, Beisfjord, Botn, Korgen og Osen ble akseptert som konsentrasjonsleire av den tyske institusjonen (EVZ) som stod for utmålingen av erstatningene til tidligere fanger.

Erstatning til tvangs- og slavearbeidere

Interesse for temaet fangehistorie fra andre verdenskrig ble særlig aktualisert i forbindelse med spørsmålet om erstatning til tidligere tvangs- og slavearbeidere som nylig sto på dagsordenen i den norske offentlighet fra begynnelsen av 2000-tallet. Sentralt i denne sammenhengen står den tyske loven av 2. august 2000 om etableringen av *Stiftung Erinnerung, Verantwortung und Zukunft*" (heretter forkortet til EVZ). Loven erkjenner at det nasjonalsosialistiske regimet i Tyskland påtvang tvangs- og slavearbeidere urett gjennom deportasjon, internering, utbytting og utryddelse, samt en lang rekke andre brudd på folkeretten. Loven slår fast at tyske selskaper som benyttet seg av tvangs- og slavearbeidere bærer et historisk ansvar og at de under gitte forutsetninger må yte kompensasjon til gjenlevende og etterlatte. Introduksjonen til loven er en lang rekke

³⁴³ Jovanovic, Cveja: *Flukt til friheten: fra nazi-dødsleire i Norge*. Gyldendal 1985.

innrømmelser overfor ofrene for naziregimet i Tyskland. Den tyske erstatningsordningen til slave- og tvangsarbeidere under det nasjonalsosialistiske regimet har siden august 2000 vært virksom gjennom stiftelsen EVZ. Hensikten har blant annet vært å sørge for økonomisk kompensasjon til tidligere slave- og tvangsarbeidere og andre ofre for det tyske naziregimets forbrytelser. Blant organisasjonene som er involvert i dette er IOM (*International Organization for Migration*). IOM er ansvarlig for tildelingen av erstatning for utført tvangs- og slavearbeid. Store beløp er satt av til eiendomstap, personskade, til etterlatte og barns død. De første utbetalingene skjedde i juli i 2001, og gikk til 99 slavearbeidere fra 12 land som hver fikk utbetalt mellom 700 (ca. 3000 kroner) og 7500 tyske mark (ca. 30 000 kroner).³⁴⁴

I forbindelse med erstatningsoppgjøret for tidligere tvangs- og slavearbeidere fra 2001, meldte det seg spørsmål om jugoslavene rettslige stilling i Norge under andre verdenskrig. Var de krigsfanger, politiske fanger, eller noe annet? Representanter for Stiftelsen EVZ var selv usikker på dette, og klassifiserte først jugoslavene i 2. erstatningsnivå. Kriteriene for erstatningen er formulert slik (utdraget er oversatt fra tysk):³⁴⁵ Personer som satt i konsentrasjonsleire, ghettoer eller andre leire/fengsler med konsentrasjonsleirlignende levevilkår, og samtidig har utført tvangsarbeid, tilkjennes inntil 15 000 tyske mark.

Personer som ble deportert fra sitt hjemland til Tyskland eller til tyskokkuperte områder, og plassert i leire, leirlignende eller sammenlignbare steder med spesielt dårlige levevilkår, og deretter tvunget til industriarbeid eller arbeid for staten, tilkjennes inntil 5 000 tyske mark.

Vi ser at differensieringen medfører en betydelig reduksjon av erstatningssummen, noe som var problematisk å godta for de gjenlevende jugoslaviske fangene. Veteranforeningen for tidligere jugoslaviske internerte i Norge, som har sitt hovedsete i Beograd, mobiliserte kraftig etter at dette ble kjent. De henvendte seg straks til EVZ i et forsøk på å klargjøre sin stilling som fanger i Norge, og for å få bekreftet den fangestatus de mente var korrekt. I brev av 3. desember 2001 skiver formannen i veteranforeningen for jugoslaviske internerte i Norge under andre verdenskrig, Ljubomir Zecevic, til EVZ der han på vegne av foreningen protesterer mot den status jugoslavene er gitt i erstatningsspørsmålet.³⁴⁶

³⁴⁴ NRK1 sendte i 2001 tv-produksjonen "I was a slave labourer" om den jødiske konsentrasjonsleirfangen Rudy Kennedy. Programmet viste Kennedys kamp for å få aksept for industrigigantenes (BASF, Farben, Hoechst, Krupp, Siemens, Volkswagen m. fl.) historiske ansvar overfor alle de tvangs- og slavearbeiderne som påforskjellig vis ble ofre for naziregimet. Som 15-årig fange i Auschwitz ble Kennedy tvunget til å arbeide i I. G. Farbens kjemiske fabrikk som lå i tilknytning til leiren. Han var blant de heldige som overlevde. Hans nærmeste familie omkom i gasskamrene. Kennedys pågangsmot og utrettelige innsats har blant annet bidratt til at tidligere tvangs- og slavearbeidere over hele Europa nå kan bli tildelt erstatningen for år med undertrykkelse og tvang.

³⁴⁵ Mer informasjon om Stiftung Erinnerung, Verantwortung und Zukunft" finnes på www.stiftung-evz.de.

³⁴⁶ Falstadarkivet. Kopi av brev fra Ljubo Zecevic, leder for Verein der ehemaligen jugoslawischen Häftlinge in

den nazistischen Konzlagern während des zweiten Weltkriegs (foreningen for tidligere fanger i de nazistiske KZleire under andre verdenskrig).

Falstadsenteret ble i samme anledning bedt om å bidra med en erklæring hvor det blant annet ble forsøkt å redegjøre for jugoslavene som gruppe og deres levevilkår i fangenskap i Norge. Kildene til dette er blant annet å finne i Birgit Kochs hovedfagsoppgave fra 1988 om de sovjetiske, polske og jugoslaviske krigsfangene i Norge. Hun refererer tildokumenter i Bundesarchiv som omtaler jugoslavenes fangestatus. Spesielt interessant er det at Koch skriver at jugoslavene havnet i en særstilling ved ankomst til Norge. De ble først underlagt SS, for siden å bli plassert under Wehrmacht og disponert til arbeid for OT.³⁴⁷

Uklarhet omkring den tyske okkupasjonsmaktens bruk av jugoslavene har trolig skapt forvirring i arbeidet med erstatningsspørsmålet. Forhandlingene om erstatning vil her være et relevant startpunkt for å se nærmere på jugoslavene som egen fangegruppe i Norge. Før vi går inn i dette materialet, vil det være naturlig å se på bakgrunnen for at de havnet i Norge.

Bakgrunnen

Den 6. april 1941 innledet Tyskland, Italia og Ungarn militære operasjoner mot Jugoslavia, og 17. april måtte den jugoslaviske hær kapitulere. Kongen flyktet, og det ble snart opprettet eneksilregjering i London. Jugoslavia ble nå delt mellom Tyskland, Italia, Ungarn og Bulgaria. Noen av områdene ble innlemmet direkte i okkupantenes stater, mens lokale fascister opprettet satellittstater andre steder. Kroatia ble omdannet til den såkalte Uavhengig stat Kroatia, der også Bosnia og Hercegovina ble tatt med. I Montenegro ble det instituert et monarki under italiensk protektorat. I det okkuperte Serbia innsatte tyskerne en marionettregjering under general Nedic. Den tyske terror i Serbia var omfattende.³⁴⁸ To motstandsgrupper ble etablert; *Cetnikene*³⁴⁹ (de kongetro og høyreorienterte) og *partisanene* (de kommunistvennlige). Sistnevnte under ledelse av generalsekretæren i kommunistpartiet, Josip Broz, som ble kjent under dekknavnet Tito. Partisanene ble raskt de mest aktive i motstandskampen og fikk bred støtte i befolkningen.³⁵⁰ Partisanene påførte tyskerne smertefulle tap med sine geriljaangrep. De representerte, i følge nazistiske ideologi, en mindreverdige befolkningsgruppe. Hat og hevnlust førte til at partisanene gikk en fryktelig skjebne i møte når de ble overmannet og tatt til fange av okkupanten. Partisanene hadde ikke uniformer, men kjempet i sivile klær den første tiden i kampen mot fascismen. På luene hadde de likevel et felles merke, en rød femkantet stjerne. Okkupanten godtok imidlertid ikke deres status som soldater, og tok derfor heller ikke hensyn til Genèvekonvensjonen i behandlingen av de arresterte partisanene.

³⁴⁷ Koch, Birgit: *De sovjetiske, polske og jugoslaviske krigsfanger i tysk fangenskap i Norge 1941-1945*.

Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1988.

³⁴⁸ Av de tilnærmet 1,7 mennesker som mistet livet under krigen, ble mer enn 75 % henrettet eller døde i

konsentrasjonsleir.

³⁴⁹ Cetnikene ble ledet av serberen general Mihajlovic, som ikke aksepterte den jugoslaviske hærs kapitulasjon og straks dro til fjells for å organisere motstandsgrupper.

³⁵⁰ Etter hvert fikk partisanene hjelp fra Storbritannia, og desember 1943 ble Tito anerkjent av de allierte som

øverstkommanderende i Jugoslavia.

De etniske og religiøse motsetningene ble forsterket som en følge av okkupasjonen av Jugoslavia, og en direkte følge av Ustasjaregimets etniske utrensning i Kroatia var folkemordet på serberne og andre folkegrupper. Omfattende grusomheter forgikk i konsentrasjonsleiren Jasenovac, Kroatia, som sidestilles med de verste leirene som ble opprettet på kontinentet under andre verdenskrig.³⁵¹

De jugoslaviske partisanavdelingene som nå var etablert, ytet motstand gjennom gerilja- og sabotasjeaksjoner. Partisanere som ble tatt til fange i kamp med tyske soldater, ble ofte skutt. Mange av dem endte imidlertid opp i fangeleire både i Serbia, Kroatia og Tyskland, samtidig som mange endte opp i tvangsarbeidsleire rundt omkring i det tyskokkuperte Europa. Av de fangene som ble fraktet til Norge, var flest serbere, mens også kroater, bosniere, og slovenere m.fl. var representert i denne fangegruppen.

Bakgrunnen for å transportere fanger til Norge var først og fremst behovet for arbeidskraft. Dette skjedde blant annet ved å stille krigsfangene til disposisjon for Organisation Todt (heretter forkortet til OT). I alt arbeidet ca. 42 000 sovjetiske krigsfanger for OT i løpet av krigen.³⁵² OT var en halvmilitær organisasjon som sto for byggearbeider i Tyskland og i de okkuperte områdene. OT benyttet seg av krigsfanger i stort format, og aktiviteten i Norge var betydelig større og mer omfattende sammenlignet med andre okkuperte land. I Norge (og Danmark) i 1944-45 sysselsatte OT ca. 90 000 mann. Det forholdsmessig store omfanget skyldtes trolig Norges lave folketall og store kostnads- og arbeidskrevende bygge- og anleggsprosjekter som ble igangsatt i denne perioden. Ved siden av OT benyttet

³⁵¹ Innenfor grensene til den nyetablerte Kroatiske staten var det om lag fem millioner katolske kroater, 1,9

millioner ortodokse serbere og omkring 250 000 muslimer. Straks etter etableringen av staten Kroatia, startet

angrepene på de ortodokse serberne. Som folkegruppe ble de erklært uønsket og fiender av Kroatia. Det

fascistiske Ustasja-regimet startet etnisk rensing i den nye staten. Dette fikk katastrofale følger for hundretusener

av mennesker som nå ble ofre for folkemord. Fangeleiren Jasenovac ble etablert i Kroatia og drevet av Pavelic.

fasciststyrker. Her ble serbere, jøder, sigøynere og anti-fascister drept i høyt antall i løpet av årene 1941-45. I

Martin Weinmanns framstilling; *Das nationalsozialistische lagersystem. Zweitauseneins* 1998, kan vi lese at

leiren hadde ca. 800 000 fanger i løpet av disse årene. Mer om Jasenovac og Ustasha-staten finnes blant annet i Dedijer,

Vladimir: *The Yugoslav Auschwitz and the Vatican. The Croatian massacre of the Serbs during world war II.*

Buffalo/New York 1992.

³⁵² Organisation Todt (OT) benyttet seg stort sett av utenlandsk arbeidskraft (krigsfanger, Ostarbeiter,

Fremdarbeiter). OT var aktiv i de fleste okkuperte land, og i Norge var særlig de to store byggeprosjektene

Nordlandsbanen og Atlanterhavsvollen

Wehrmacht i stor grad krigsfanger i sin byggevirkosomhet. Dette omfattet forskjellig arbeid, men særlig bygging og utbygging av flyplasser, veier, og til laste- og lossearbeid i havner og ved jernbanestasjoner.³⁵³ Byggingen av jernbanen i Nord-Norge var blant de mest omfattende prosjektene som den tyske okkupasjonsmakten satte i gang i landet. På grunn av faren for fiendtlige angrep var det i tyske militære kretser en viss skepsis og bekymring for prosjektet. På den annen side var prosjektet sterkt støttet av Hitler selv, som hadde visjoner om at dette skulle bli et av en rekke framtrede monumenter i det nye Europa.³⁵⁴ Ved krigens slutt var det i underkant av 80 000 krigsfanger i Norge. Derav var ca. 75 000 sovjetiske, ca. 1600 polske og ca. 1600 jugoslaviske. Alle var underlagt Wehrmacht. De sovjetiske fangenenes stilling var bestemt ut fra at Sovjetunionen ikke hadde undertegnet Genèvekonvensjonen. Derfor behøvde tyskerne ikke å følge internasjonal lov og rett i behandlingen av disse. Jugoslavene hadde imidlertid en uklar status.

Jugoslavenes rettslige stilling i Norge

Genèvekonvensjonen ble i 1929 undertegnet av mer enn 50 stater og omfattet bestemmelser for status og behandling av krigsfanger. Det påpekes i lovverket at krigsfanger skal behandles med humanitet, respekt og beskyttes mot voldshandlinger og fornædelser. Den tilkjennegir viktige bestemmelser vedrørende innkvartering, bekledning, forpleining, hygiene, arbeid og straffebestemmelser. Tyskland hadde undertegnet Genèvekonvensjonen, og var følgelig forpliktet til å følge disse bestemmelsene.

I motsetning til de sovjetiske fangene, ble altså jugoslavene underlagt SS etter ankomst til Norge. De ble i den første fasen plassert i det som het *Kriegsgefangenenerlager der SS*. Status som krigsfanger fikk de først i 1943 og ble før den tid kalt *politische gefangene*. Wehrmacht hadde etter overfallet på Sovjetunionen opprettet et eget apparat som skulle ta seg av krigsfangene. Dette omfattet et eget befalshierarki som blant annet omfattet stillingen *Kommandeur der Kriegsgefangenener* og de enkelte leirkommandanter i krigsfangeleirene. Etter september 1944 ble krigsfangevesenet omorganisert og underlagt *Reichführer der SS und Chef der deutschen Polizei*, Heinrich Himmler.³⁵⁵

De jugoslaviske krigsfangene som ble deportert til Norge under andre verdenskrig sto i en særstilling i forhold til fanger fra andre land. Spesielt kan dette leses av mortalitetsprosenten sammenlignet med andre slaviske fangegrupper i Norge. Bjørn Knutsen skriver i en hovedfagsoppgave i historie at det i alt omkom 13 000 russere i

³⁵³ Koch, s. 102.

³⁵⁴ Milward, Alan S.: *The Fascist Economy in Norway*. Oxford 1972. S. 116.

³⁵⁵ I Mladjenovic, Ljubo: *Beisfjordtragedien*. Oslo 1989, er forfatteren inne på jugoslavenes stilling som fanger i

Norge. Imidlertid nevnes ikke begrepet politiske fanger, men at de ble betegnet som Häftlinge. Mladjenovic

argumenterer for at statusen som Häftlinge var forklaringen på at de ble overlatt SS og Gestapo. Forfatteren

peker på at jugoslavene ikke hadde status som krigsfanger, og dermed ikke hadde krav på beskyttelse etter

internasjonale konvensjoner.

fangenskap i Norge, og at det i forhold til det totale antall på nærmere 100 000, var en betydelig lavere dødelighet blant denne gruppen enn blant jugoslavene.³⁵⁶

Opprinnelig havnet jugoslavene i Norge som følge av *Reichskommissar* Terbovens personlige bekjentskap med en *Polizeiführer* i Serbia og en bestilling av arbeidskraft til forskjellige oppgaver i Norge. Her ble de først innkvartert i *Kriegsgefangenenlager der SS* som var underlagt Terboven, og siden fordelt til arbeidsleire og disponert av Organisation Todt.³⁵⁷ Det foreligger motstridende opplysninger om hvorfor jugoslavene var tatt til fange.

Nils Christie hevder i sin bok om fangevoktere i konsentrasjonsleirene fra 1972, at majoriteten av jugoslavene var politiske fanger på samme måte som nordmenn i tyske konsentrasjonsleire.³⁵⁸ Christie mener det er lite sannsynlig at tyskerne ville transportere andre

enn politiske fanger den lange veien til Norge. Ljubo Mladenovic gjengir et dokument fra det tyske utenriksdepartementet som angår *Entsendung politisch unerwünschter Elemente* (forsendelse av uønskede politiske elementer), der det kommer fram at de tyske myndighetene planla deportasjon av 13 000 partisaner fra det kroatisk område til Norge for å utføre tvangsarbeid.³⁵⁹ Trolig er det her snakk om serbere i konsentrasjonsleiren Jasenovac. På bakgrunn av Christie, Mladenovic og Koch kan vi slå fast at jugoslavene i den første tiden var å betrakte som politiske fanger, men at statusen endret seg i løpet av 1943 da de fikk krigsfangestatus. Dette går også fram av de til dels sparsomme opplysningene som kan leses på jugoslavenes fangekort fra et utvalg leire i Norge, der betegnelsen *Serbischer Kriegsgefangener* står påført der registreringen er gjort etter nyttår 1943.³⁶⁰ Marianne Neerland Soleim slår fast i sin doktoravhandling at de jugoslaviske

³⁵⁶ Knutsen, Bjørn: *Erindringen omkring de østeuropeiske krigsfangene i Norge. En drøfting av realhistorie*

versus erindringshistorie med vekt på historisk bevissthet og kollektiv erindring. Hovedoppgave i historie.

UiB/HiB, 2001.

³⁵⁷ OT . Organisation Todt . sto for mye av byggearbeidet som ble utført i de okkuperte områdene under andre

verdenskrig. I Norge ble vei, jernbane og festningsanlegg bygget under administrasjon av OT. Krigsfanger ble

benyttet som arbeidskraft til denne virksomheten.

³⁵⁸ Christie, Nils: *Fangevoktere i konsentrasjonsleire. En sosiologisk undersøkelse av norske fangevoktere i*

"serberleirene" i Nord-Norge i 1942-43. Oslo 1972. Se også Christie, Nils: "Serberleirene i Nord-Norge. gjensyn med en studie av fangevokterne". I Hagtvet, Bernt (red.): *Folkemordenes svarte bok. Politisk massevold og systematiske menneskerettighetsbrudd i det 20. århundre.* Oslo : Universitetsforlaget 2008.

³⁵⁹ Mladenovic, Ljubo: Pod Sifrom Viking. Beograd 1991. S. 22.

³⁶⁰ I Ljubomir Zecevic' brev av 3. desember 2001 til Stitung Erinnerung, Verantwortung und Zukunft, slår han

fast at jugoslavene ble tilkjent status som krigsfanger fra 1. april 1943: ". Überlebte juglawische Internierte in

krigsfangene som ble sendt til Norge, i motsetning til de sovjetiske og polske krigsfangene, ble behandlet som politiske fanger.³⁶¹ Dermed peker kildene i en og samme retning i kategoriseringen av dem som fangegruppe.

De om lag 4200 jugoslaver som ble tvangssendt til Norge i perioden juni 1942 til september 1943, ble plassert i forskjellige leire i Midt- eller Nord-Norge. Disse var Karasjok, Beisfjord, Korgen, Osen, Austrått, Trolla, Hasselvika, Pothus og Botn. I tillegg arbeidet ca. 120 fanger ved tungtvannfabrikken på Rjukan. Alle ble flyttet til en leir i Asker ved Oslo etter at fabrikken ble ødelagt av norske sabotører i februar 1943. I følge Mljadenovic framstilling *Pod Sifrom Viking* (kodenavn viking) ble det drept jugoslaviske fanger på 21 steder i Norge.³⁶² Det betyr at mange ble transportert til nytt sted, og ofte til en annen landsdel før de ble henrettet. Hva kan være årsakene til dette? Det er problematisk å finne rasjonelle forklaringer på denne praksisen. Det kan tenkes at undertrykkelsesstrategier overfor såkalte *Untermenschen* spilte inn, og at maktbruk var en sannsynlig årsak for å behandle fangene på denne måten. Nazismen som ideologi kategoriserte folkegruppene, og slaverne havnet langt nede på stigen. En annen mulighet er at det jevnlig ble skutt allierte krigsfanger/politiske fanger til skrekk og advarsel i leire hvor det blant annet satt nordmenn. Et tilfelle som illustrerer dette, er henrettelsen av jøden Hirsch Komissar fra Trondheim. Han ble transportert fra Finnmark til Falstad for å bli skutt.³⁶³ Tilsvarende

den Lagern i Norwegen bekamen am 1. April 1943 den Kriegsgefangenen-Status. Die Verwaltung der Lager

wurde von der Wehrmacht übernommen. Lebensbedingungen wurden verbessert Jedoch wurde die Zwangsarbeit

in fast unveränderten Bedingungen forgesetzt...." Dette samsvarer med Kochs konklusjon, men er likevel noe i

strid med de fangedokumenter Falstadsenteret har i sitt arkiv (originalene forvaltes av Riksarkivet,

Oslo), som allerede i januar 1943 har påført betegnelsen Serbischer Kriegsgefangener på enkelte av

fangekortene.

³⁶¹ Soleim, Marianne Neerland: *Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945 – antall, organisering og repatriering*. Dr. art.-avhandling. Institutt for historie. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Universitetet i Tromsø, 2004.

³⁶² Ljubo Mladjenovic har i *Pod sifrom viking* utarbeidet en liste over omkomne jugoslaver og samtidig angitt

gravsted i Norge. Denne omfatter følgende steder: Beifjord og Bjørnefjell ved Narvik, Bjellånes, Karasjok,

Korgen, Krokstrand, Osen, Polarsirkelen, Pothus, Rognan, Tromsø, Austråt, Drevjamoen, Hovde, Lillehammer,

Rotvoll, Steinvikholm, Trolla, Øysand, Falstad og Ulven. Navnelisten ble overlevert Falstadsenteret i mai 1998

av Petar Krasulja og Stjepan Pistignjat, representanter for Foreningen for tidligere jugoslaviske fanger i Norge.

³⁶³ Hirsch Komissar ble skutt som sonoffer sammen med ni andre framstående borgere fra Trondheim i

forbindelse med unntakstilstanden i Midt-Norge i oktober 1942.

eksempler finnes trolig også fra andre steder i landet, men noen entydig forklaring på denne framgangsmåten vil vi ikke få uten forsterket forskningsinnsats på området.³⁶⁴

Behandlingen av jugoslavene må ses i sammenheng med retningslinjene for hvordan de sovjetiske fangene ble håndtert i Norge. Birgit Koch hevder at den ideologiske krigen mot Sovjetunionen, og følgelig også mot jugoslavene, var knyttet til visse langsiktige mål som naziregimet i Tyskland hadde utarbeidet. Dette omfattet blant annet underkastelse av den slaviske befolkningen og en desimering av den.³⁶⁵ Det er på det rene at denne målsetting fikk katastrofale konsekvenser for jugoslavene i Norge, som levde under særdeles kritikkverdige forhold. I tiden fram til våren 1943 overlevde bare 27 % oppholdet i leirene i Nord-Norge.³⁶⁶ Fangene var gjennomgående dårlig innkvartert, og matrasjonene var for knappe i tillegg til at hverdagen var preget av hardt fysisk arbeid. Mange av dem døde således av sult, mishandling eller de ble skutt av SS. I løpet av 1943, etter press fra Røde Kors, ble jugoslavene anerkjent som krigsfanger, og underlagt Wehrmacht.³⁶⁷ Her ble de delt inn i bataljoner og deretter stilt til OTs disposisjon, selv om antallet på det tidspunktet allerede var sterkt redusert.

Leiv Kreyberg var offiser og deltok under frigjøringen av de allierte krigsfangene i Nordland. I en bok beskriver han hva han møtte under frigjøringen av fangene.³⁶⁸ Kreybergs betraktninger er viktig dokumentasjon på de forhold de slaviske fangene levde under her i landet. Nils Christie sammenligner forholdene i det han kaller serberleire med konsentrasjonsleirene på kontinentet. Han påpeker at dødsprosenten er høyere i serberleirene enn i den vanlige tyske konsentrasjonsleir, så høy at leirene i Nord-Norge må sammenlignes med tyske tilintetgjørelsesleire. Christie bemerker at levevilkårene for øvrig var tilnærmet de samme i serberleirene og i leirene i Tyskland når det gjaldt mat, hygiene, boligforhold, og mishandling. Christie konkluderer derfor med at serberleirene i Nord-Norge sto fullt på høyde med den dårligste del av konsentrasjonsleirene i Tyskland, og at det ikke finnes noen prinsipiell forskjell på disse leirene. På bakgrunn av det materialet som vi har hatt tilgjengelig i arbeidet med denne artikkelen, må Christies utsagn støttes.³⁶⁹ Her legger vi til grunn tyske dokumenter som blant annet gir direktiver for hvordan de

³⁶⁴ Tidligere fange, serberen Petar Krasulja, uttalte under et intervju i 1997 at maktbruk var et sannsynlig motiv

for denne spesielle praksisen.

³⁶⁵ Koch s. 103.

³⁶⁶ Koch s. 99.

³⁶⁷ Koch s. 99.

³⁶⁸ Kreyberg, Leiv: *Frigjøringen av de allierte krigsfanger i Nordland 1945*. Oslo : Tanum 1946.

³⁶⁹ Birgit Koch refererer til statistikk over antall fanger og døde i fangenskap sett i forhold til nasjonalitet. Her

kommer den ideologiske krigen tydelig til syne. Av det totale antallet på 5 734 528 sovjetiske krigsfanger som

satt i fangenskap både i Tyskland og de okkuperte områdene, døde ca. 57 %. Av de jugoslaviske fangene i Norge døde over 60 %. Som kontrast til dette døde bare 1,5 % av de franske krigsfangene, 1,15 % av de engelske og 0,3 % av de amerikanske.

østeuropeiske fangene skulle behandles,³⁷⁰ og i tillegg fangeberetninger fra leirene Botn, Korgen, Steigen og Falstad, samt memoarskrifter og andre publikasjoner om emnet.³⁷¹

Krigsfangene ble holdt i fire forskjellige samlingsleire (Stalags) som var plassert over helelandet. Disse hadde et varierende antall underleire. Krigsfangene ble i tillegg fordelt til såkalte arbeidsbataljoner, som besto av et stort antall småleire. Det fantes mer enn 400 slike leire spredt over hele landet, men de fleste lå i de tre nordligste fylkene og Trøndelag.

As there were many representatives of different nationalities in the camps dashing dance performances could sometimes be seen. – Vankijoukot koostuivat eri kansallisuuksista, jolloin saatiin nähdä värikkäitäkin esityksiä. *Kansallisarkisto*

³⁷⁰ Skriv fra Reichsicherheitshauptamt av 29. januar 1943 vedrørende Behandlung jugendlicher Ostarbeiter.

Bundesarchiv, Berlin: N 53/426. En kopi er oppbevart i Falstadarkivet, Levanger.

³⁷¹ Dybdeintervjuer med de tidligere fangene Petar Krasulja og Stjepan Pistignjat fra Beograd er rystende

beretninger om forholdene de opplevde i fangenskap her i landet. Intervjuene er i Falstadsenterets eie (www.falstadsenteret.no).

Et utvalg av fangene: Falstad og Volla

Fangekortene fra SS Strafgefängenenlager Falstad og Volla fengsel i Trondheim, kan gi oss enkelte glimt inn i jugoslavenernes fangetilværelse i Midt- og Nord-Norge. Dette er viktige dokumenter av flere grunner, selv om det i denne framstillingen ikke har vært mulig å analysere fangedokumentene fra alle soningsstedene i Norge.³⁷² For det første, ofte er disse den eneste dokumentasjon på fangenskap da det ikke finnes tilgjengelig protokoller over fangebelegget i OT-leirene. For det andre gir disse dokumentene i noen grad informasjon om fangenes fødested, alder, arrestgrunn, og fengsler/fangeleire/arbeidsleire. I tillegg bringer fangekortene detaljer om henrettelser som ikke finnes registrert andre steder. Spørsmålet er om fangekortene kan gi svar på noen sentrale spørsmål som berører denne fangegruppen, a) om kategoriseringen av fangene stemmer overens med opplysningene i de publikasjonene som er nevnt ovenfor, b) hvorfor jugoslavenerne havnet i de fengselsinstitusjonene som stort sett ble brukt til soningsteder og c) hvilke omstendigheter som forårsaket at en så stor prosentandel av jugoslavenerne døde i Norge?

Det tegner seg et klart mønster i det materialet som er gjennomgått. I Midt-Norge var det flere OT-leire som sysselsatte østeuropeere i et stort antall. Her var det totalt samlet fire hovedleirer for jugoslavener, med flere mindre avdelinger spredt rundt i distriktet. I det materiale som ligger til grunn i denne framstillingen, er særlig OT-leiren Trolle ofte nevnt, men også mindre leire som Berg, Midtsannen, Nypan, Strinda, Selbu, Ørland og Øysand er representert i utvalget. Vanlig prosedyre ved regelbrudd i leirene i Midt-Norge synes å ha vært følgende: Fangene ble transportert til Volla fengsel i Trondheim til forhør og straff. Avhengig av forseelsen, ble fangene videresendt til en ny leir for fullbyrdelse av straffen (ofte var dette leire for politiske fanger), eller sendt tilbake til arbeidsstedet. Kildene forteller videre at de jugoslaviske fangene som ble tatt under flukt ble konsekvent skutt, og at dette pågikk både i 1942 og 1943. I materialet kommer det også fram at Falstad benyttes hyppig som rettersted for jugoslavener i Midt-Norge, i tillegg finner vi at fanger ble sendt fra Nord-Norge til Falstad for å bli henrettet. På noen få av fangekortene, finner vi påført betegnelsen serbischer Kriegsgefangener. Alle med denne påskriften har 1943/44 som arrestasjonsår.³⁷³ Til tross for nyvunnet status som krigsfanger, ble mange skutt uten lov og dom. Imidlertid gikk antall henrettelser betydelig ned i løpet 1943, et forhold som vedvarte ut krigen.³⁷⁴

³⁷² I arkivene etter de andre leirene for politiske fanger i Norge som befinner seg i Riksarkivet, Oslo, vil man finne lignende arkivsamlinger. Dette dreier seg om Sydspissen/Tromsdalen, Ulven/Espeland, Arkivet,

Grini og Bardufoss.

³⁷³ Koch peker på i sin avhandling at jugoslavenerne ikke fikk krigsfangestatus før april 1943. Informasjoner på

fangekortene forteller imidlertid på at de fikk tildelt denne statusen allerede like over nyttår i 1943.

³⁷⁴ Et eksempel er Falstad, hvor det ikke ble skutt fanger etter desember 1943.

Krigsforbrytelser i serberleirene

Etter frigjøringen i mai 1945, var det om å gjøre og arrestere mistenkte krigsforbrytere. Dette omfattet blant annet norske og tyske fangevoktere i de såkalte serberleirene. Den britiske etterforskningsgruppen *War Crimes Investigation Branch*, etterforsket i krigens slutfase alle krigsforbrytelser begått mot britiske, russiske, jugoslaviske, polske, tsjekkiske, hollandske og franske borgere i Norge. Den 8. mai 1945, ankom en gruppe til Oslo fra *Civil Affairs Division of Allied Land Forces Norway*, som etter hvert vokste til å omfatte 40 offiserer og 20 hjelpere. De ble fordelt på de fem sonene som Norge var delt inn i, med to team i Nord-Norge. Hvert team besto av fem offiserer, ledet av en major. Fire offiserer dannet et hovedkvarter på Jessheim utenfor Oslo. Norske myndigheter betalte tolker, stenografer og patologer som var nødvendig, og politiet, hjemmefronten og sivile ytet nyttig hjelp til det kompliserte arbeidet. Mistenkte krigsforbrytere som ikke hadde utført kriminelle handlinger overfor briter, ble sendt videre til andre land for nærmere etterforskning, der det var mistanke om kriminelle forhold. Av det totale antallet tyske kommandantene og fangevokterne i serberleirene, ble mange sendt til Jugoslavia for rettergang i Beograd.³⁷⁵ Høsten 1946 ble 33 tyske kommandanter og fangevoktere fra leirene i Norge stilt for retten i Beograd, mistenkt for krigsforbrytelser. Sakene ble behandlet av en militærdomstol, og i tillegg til vitneforklaringer fra tidligere fanger, ble det også dokumentert forklaringer av norske øyenvitner. Dommene som falt 23. oktober 1946 ble av de dømte innbrakt for den militære høyesterett. Denne avsa sin dom 1. desember samme år. En oversikt over straffedømte tyskere i Jugoslavia er hentet fra Ljubo Mladjenovic' bok, *Kodenavn viking*.³⁷⁶ Her kommer det fram at 22 av de tiltalte tyskerne ble dømt til døden ved skyting, mens 11 fikk fengselsstraffer fra 5 til 20 år.³⁷⁷

³⁷⁵ Michael Stokke og Stein Ugelvik Larsen la fram et prosjektsopplegg for undersøkelser i utenlandske arkiver

under det fjerde Bergens-symposiet den 25. mai 2001. Her kommer det fram at britene etterforsket 11

jugoslaviske saker med 35 mistenkte og 5 vitner. Disse sakene angikk leirene: Beisfjord, Botn, Austråt,

Ulvingen-Sandnessjøen, Ulven, Mo i Rana, Korgen og Karasjok.

³⁷⁶ Mladjenović, Ljubo (1991). Denne boka er, så vidt vites, det eneste forsøk på en samlet framstilling av de jugoslaviske fangenes historie i Norge under andre verdenskrig. Boka finnes kun på serbisk.

³⁷⁷ Opplysningene er samlet og oversatt av den tidligere jugoslaviske fangen Petar Krasulja fra Beograd. Brevet

med disse opplysningene er datert 13. juni 2000, og oppbevares i Falstadarkivet. Følgende ble dømt til døden

ved skyting: Franz Kiefer (kommandant i Botn), Karl Hesse (SS kommandant i Korgen), Karl Lampe

(nestkommanderende i Korgen), Ignaz Witten (Osen), Karl Schwander (Osen), Johan Aninger (Beisfjord og

Vi kan lese av denne listen at alle er dømt for forbrytelser utført i leire i Trøndelag og Nord-Norge. Samtidig finner vi at spesielt mange fra SS ble dømt, men også Wehrmacht – og OT -personell er blant gjerningsmennene. SS hadde klart flest henrettede blant denne gruppen av krigsforbrytere, noe som er en tydelig indikasjon på forholdene i leirene mens jugoslavene var underlagt SS. Som vi har vært inne på tidligere, bedret situasjonen seg etter at jugoslavene fikk krigsfangestatus og ble overført til Wehrmacht og deretter disponert til OT. Det var over 300 nordmenn sysselsatt som SS-vakter i fangeleirene for jugoslaver i Norge. Noen av dem ble frikjent for kriminelle forhold, andre fikk lange fengselsstraffer, mens enkelte fikk dødsdom.³⁷⁸ Rettsoppjøret mot de norske fangevokterne strakte seg over en lang periode. Av disse ble 21 personer dømt for drap på i alt 25 fanger. I tillegg kommer seks som ble dømt for deltagelse i eksekusjon. 29 ble dømt for mishandling, mens et ukjent antall ble dømt for vaktjeneste.³⁷⁹

Sammenfatning

Det er fortsatt mye uavklart i forhold til de jugoslaviske fangenes historie i Norge under andre verdenskrig. Det er spesielt deres stilling og status som bør granskes nærmere. Nærmest sannheten tror vi Koch er i sin analyse fra 1988 av de østeuropeiske fangene i Norge. Dokumentene som Koch referer til i Bundesarchiv kan vise seg å bli viktig på flere måter, ikke minst i forbindelse med erstatningsoppjøret for tvangs- og slavearbeidere fra andre verdenskrig som pågår nå. Kochs argumenter kan dels støttes av analysen av

Karasjok), Hans Genninger (Beisfjord og Karasjok), Fritz Lehmann (Beisfjord), August Riemer (Botn), Karl

Matheus (Beisfjord), Willbald Kranz (Beisfjord), Fridrich Kapuss (Beisfjord), Fridrich Dwelk (Beisfjord), Kurt

Bretschneider (Beisfjord, Botn), Richard Hager (Beisfjord, Botn), Willy Seifert (Beisfjord). Alle SS-personell.

Videre ble disse dømt til døden: Oskar Linder (OT), Leopold Maks (Rotvoll), Heinrich Schulte (Korgen),

Cheslav Ratschek (Ørland), Karl Flechstein (Ulvingen), Maks Reinke (Ørland). Følgende fikk fengselsstraffer

fra 5 til 20 år: Josef Zwinger (Polarsirkelen), Adolf Wenzel (Korgen, Pothus), Josef Starkens (Austråt), Walter

Müller (Austråt), Kristian Screder (Ørland), Emil Brejora (Ørland), Heinrich Brejora (Austråt), Heinrich Dosse

(Austråt), Gustav Wesselek (Austråt), Bruno Wenland (Austråt), Otto Berschikowksy (Ulvingen). Alle

Wehrmacht- og OT-personell.

³⁷⁸ Sakene mot de norske SS-vaktene i serberleirene befinner seg i Riksarkivets Landssvikarkiv. Enkelte av

dommene er publisert i *Norsk Rettstidende* i perioden 1946-52, mens andre er å finne i Riksadvokatens

Meddelelsesblad fra samme periode.

³⁷⁹ Pareljus, Nils: "Tilintetgjørelsesleirene for jugoslaviske fanger i Nord-Norge. Spesielt om leiren Botn". Særtrykk *Saltdalsboka* 1984.

fangekortene fra Vollan og Falstad. Imidlertid bør et større utvalg fra samme materiale gjennomgås før en endelig konklusjon trekkes. På bakgrunn av dette vil en gjennomgang av alle fangekartoteker som forvaltes av Riksarkivet kunne bringe oss nærmere en løsning av de problemstillingene som løftes fram her.

En undersøkelse av rettssaker mot tyske krigsforbrytere i de såkalte serberleirene i Midt og Nord-Norge, vil bidra til å gi endelig svar på jugoslavenes stilling i Norge. Disse sakene befinner seg i Beograd, og kan muligens være vanskelig tilgjengelige etter krigshandlingene på 90-tallet? Andre kilder som vil kunne bidra til å utfylle vår samlede kunnskap om jugoslavene som fangegruppe, er repatrieringslistene i Riksarkivet, Oslo. Imidlertid er bare deler av materialet samlet der. På grunn av at det var britiske militære styrker som organiserte arbeidet med repatriering av de allierte krigsfangene i Norge, er det sannsynlig at mye av materialet fra dette arbeidet er å finne i Storbritannia. Det arbeidet som Riksarkivet i Oslo nå har satt i gang med arkivet etter Organisation Todt, samt en gjennomgang av de rettssakene som ble ført i Beograd mot kommandantene og vaktmennene fra serberleirene, vil på sikt gi viktige bidrag til å kaste nytt lys over de jugoslaviske fangene i Norge under andre verdenskrig.³⁸⁰

Trond Risto Nilssen on Falstadin muisto- ja ihmisoikeuskeskuksen vanhempi kuraattori ja tutkija, Levanger, sekä Nord-Trøndelagin Korkeakoulun vanhempi lehtori, Norja

Trond Risto Nilssen is a Senior curator and a researcher at the Falstad Memorial and Human Rights Centre, Levanger and a Senior Teacher at the North Trondelag University College, Norway

Tiivistelmä

Kesästä 1942 alkaen saksalaiset lähettivät jugoslavalaisvankeja Norjaan. On arvioitu kyseessä olleen yhteensä noin 4 200 jugoslavalaisista vankia. Saksalaiset toivat sotavuosina maahan lähes 100 000 neuvostosotavankia, joista kuoli noin kymmenesosa. Kuolleisuus

³⁸⁰ Store deler av OT-arkivet er uordnet. Det følgende er ordnet og registrert, og utgjør vel 55 hyllemeter:

G.B.Bau (6,1 m), Abteilung Strassenbau (10 m), Abteilung Arbeitseinsatz (6,5 m), Bauleitung der Luftwaffe,

Personal (2,5 m), OT Einsatz Polarbereich (Oberbauleitung Kirkenes, Alta, Skipagurra, Moen, Narvik,

Abschnittsbauleitung Tromsø, til sammen 16 m), OT Einsatz Mittelnorwegen (Oberbauleitung

Drontheim/Nordwest, Drontheim/Mittelnorwegen med bl.a. Mo i Rana, Åndalsnes, Storfosen, til sammen 6 m),

Bauleitung der Luftwaffe Gossen (12 m). Dessuten finnes ca. 15 hyllemeter kartoteker: OT-Personalkartei

(ansatte, funksjonærer i OT) og OT-Arbeitseinsatzkartei für Firmenangehörige (bl.a. tvangsarbeidere fra flere

forskjellige nasjoner). Deler av arkivet er klausulert.

jugoslavalaisvankien keskuudessa oli erittäin suurta, tilastojen mukaan heistä menehtyi yli 60 %.

Saksan joukot hyökkäsivät Jugoslaviaan Huhtikuussa 1941 ja kukistivat maan armeijan yhdessätoista päivässä. Kukistamisen seurauksena Jugoslavian alue jaettiin Saksan, Unkarin ja Bulgarian kesken. Eräät alueista liitettiin muihin valtioihin, mutta paikalliset fasisitit perustivat myös muutamia satelliittivaltioita, joista yksi oli ns. riippumaton Kroatia ja siihen kuuluivat myös Bosnia ja Herzegovina. Montenegrosta tuli italialainen protektoraatti ja saksalaiset perustivat nukkehallituksen valloitettuun Serbiaan. Koska saksalainen hallinto oli Serbiassa ankara, syntyi kaksi vastarintaryhmää: ns. cetnikit, vallasta syöstyn kuninkaan kannattajat ja oikeistolaiset sekä kommunistimieliset partisaanit. Varsinkin partisaanit nauttivat paikallisen väestön luottamusta ja harjoittivat menestyksellistä sissitoimintaa saksalaisia vastaan. Saksalaiset usein ampuivat omalta puoleltaan kiinniotetut partisaanit, mutta monet heistä myös suljettiin Serbian, Kroatian ja Saksan leireihin. Lisäksi partisaanivankeja kuljetettiin eri puolilla Eurooppaa sijainneisiin pakkotyöleireihin.

Syynä siihen, että partisaani- ja muita poliittisia vankeja kuljetettiin Jugoslaviasta myös Norjaan, oli saksalaisten tarve käyttää heitä työvoimana. Norjassa puhutaan jugoslavalaisvangeista. Suurin osa oli serbejä, mutta maahan tuotuihin kuului myös esimerkiksi kroaatteja, bosnialaisia ja sloveeneja. Näyttäisi siltä, että osittain sattuma johti jugoslavalaisvankien siirtämiseen Norjaan. Norjan valtakunnankansleriksikin kutsuttu Josef Terboven tunsii henkilökohtaisesti paikallisen poliisipäällikön Serbiassa ja tilasi tuttavuutensa perusteella kuljetuserän vankeja Norjaan. Norjaan saapuessaan jugoslavalaisvangit alistettiin SS:än eikä Wehrmachtin alaisuuteen, kuten Norjaan tuodut neuvostosotavangit. Aluksi saksalaiset lukivat Norjaan tuodut jugoslavalaisvangit poliittisiksi vangeiksi, mutta vuoden 1943 puolelle heille myönnettiin Punaisen Ristin painostuksen jälkeen sotavangin asema. Vangit jaettiin silloin pataljoonisiin ja asetettiin Organisation Todtin käytettäväksi.

Jugoslavalaisvangit sijoitettiin Keski- ja Pohjois-Norjaan, etupäässä Narvikin Beisfjordiin, Korgeniin, Oseniin, Austrättiin, Trollaan, Hasselvikaan, Pothukseen ja Botniin. Myös Kaarasjoella, (Karasjok) Pohjois-Lapissa lähellä Suomen länsipuolista rajaa, sijaitsi jugoslavalaisvangeille tarkoitettu leiri. Vankien majoitusolot olivat kurjat, muona niukkaa ja työ ankaraa: monet vangeista kuolivat nälkään tai pahoinpitelyyn. Saksalaiset lienevät myös ampuneet vähintään satoja vankeja kuoliaaksi. Norjassa serbileirejä on suuren kuolleisuutensa ja ankarien sisäisten olojensa perusteella verrattu Saksan ns. tuhoamisleireihin.

Saksalaisten antautuessa toukokuussa 1942 Norjassa oli vajaa 80 000 sotavankia. Näistä noin 75 000 oli neuvostosotavankeja sekä noin 1 600 puolalaisia ja niin ikään noin 1 600 vielä elossa olevia jugoslavalaisia vankeja. Beogradissa langetettiin vuonna 1946 tuomiot 33 saksalaiselle komendantille ja vartiomiehelle, jotka olivat palvelleet Norjan serbileireillä. Heistä 22 teloitettiin saamansa kuolemanrangaistuksen perusteella ja yksitoista tuomittiin 5-20 vuoden pituisiin vankeusrangaistuksiin. Serbileireillä oli toiminut vartiomiehinä yli 300 norjalaista ja heitäkin syytettiin sodan jälkeen. Syytetyistä osa vapautettiin, osa tuomittiin pitkäksi ajaksi vankeuteen ja muutamat saivat kuolemantuomion. Taposta tuomittiin 21 ja pahoinpitelystä 29 norjalaista.

Summary

From the summer of 1942 onwards, the Germans sent Yugoslavian prisoners to Norway; it has been estimated that there were a total of 4 200 such prisoners. The Germans brought almost 100 000 Soviet POWs into the country during the war, of whom a tenth died. Mortality rates among the Yugoslavian prisoners were extremely high: according to the statistics, 60 % of them died.

The German military forces invaded Yugoslavia in April 1941, and vanquished the country's army in eleven days. After the country had been conquered, its territory was divided between Germany, Hungary, and Bulgaria. Some areas were incorporated into other countries, but the local fascists also formed several satellite states, of which one was the so called neutral Croatia, which also included Bosnia and Herzegovina. Montenegro became an Italian Protectorate, and the Germans set up a puppet government in conquered Serbia. The harshness of the German occupation led to the creation of two resistance groups: the so called Chetniks, right-wing supporters of the deposed king, and the communist-affiliated partisans. Especially the partisans had the trust of the local populace, and waged successful guerrilla warfare against the Germans. The Germans often shot partisans who had been captured in their own territories, but many of them were also shut into camps in Serbia, Croatia, and Germany. In addition, imprisoned partisans were also transported to forced labour camps around Europe.

The reason why partisans and other political prisoners were transported from Yugoslavia to Norway, among other places, was the German need for labour there. In Norway, they are commonly known as the Yugoslavian prisoners; most of them were Serbs, but some Croats, Bosnians, and Slovenes were also brought into the country. It was apparently partly random chance that brought the Yugoslavian prisoners to Norway: Josef Terboven, the Reich Chancellor of Norway, knew personally a local Police Chief in Serbia, and used his contact to order a group of prisoners to be transported to Norway. Upon arriving in the country, the prisoners were placed under the authority of the SS, in contrast to the Soviet POWs in Norway, who were under the authority of the Wehrmacht. The Germans originally classified the Yugoslavians who had been brought into Norway as political prisoners, but due to pressure from the Red Cross, they were in 1943 granted the status of Prisoners of War. At that point, the prisoners were divided into battalions, and placed at the disposal of Organisation Todt.

The Yugoslavian prisoners were sent to Central- and North Norway, mainly to Beisfjord in Narvik, Korgen, Osen, Austrått, Trolla, Hasselvik, Pothus, and Botn. There was also a camp for Yugoslavian prisoners at Karasjok in North Lapland, near the Finnish-Norwegian border. The accommodations at the camps were squalid, the provisions were meagre, and the work hard; many of the prisoners died due to starvation or violence by the guards. The Germans also shot dead probably at least several hundred prisoners. Due to the high mortality rates and difficult conditions at the camps for the Serbs in Norway, they have been compared to the so-called death camps in Germany.

By the time the Germans surrendered in May 1945, there were only 80 000 Prisoners of War left in Norway. Of these, 75 000 were Soviet POWs, 1600 were Poles, and 1600 were Yugoslavians. In 1946, 33 German Commandants and guards who had served on the camps for Serbs in Norway were tried and sentenced in Belgrad. Of them, 22 were sentenced to death and executed, and 11 were sentenced to 5-20 years of imprisonment. Over 300 Norwegians had served as guards on the camps for Serbian prisoners, and they were also

tried after the war. Some of them were acquitted, some were given long prison sentences, and a few were sentenced to death. Of the Norwegians, 21 were sentenced for homicide, and 29 for assault.

Neuvostoliittolaiset juutalaissotavangit Romaniassa ja Suomessa

Pavel Poljan

Suomi ja Romania Saksan liittolaisina: yhteistyön luonne ja riippumattomuusaste

Romanialla ja Suomella oli erityinen asema Neuvostoliiton vastaiseen koalitioon kuuluneiden natsi-Saksan liittolaisten joukossa. Näillä kahdella valtiolla oli ”omat” miehitysvyöhykkeensä Neuvostoliiton alueella, ja lisäksi molemmat toivat omille alueilleen pakkotöihin neuvostoliittolaisia sotavankeja ja siviiliväestöä.

Suomi toimi miehittämässään Itä-Karjalassa niin sotilaallisissa kuin siviiliväestöäkin koskevista asioista täysin itsenäisesti ja saksalaisista liittolaisistaan riippumatta, kun taas Romanian ja Saksan liittolaisuussuhde oli luonteeltaan täysin erilainen. Romania oli tyypillinen satelliittivaltio, joka hyväksytti saksalaisilla jokaisen liikkeensä, niin Transnistrian miehitysvyöhykkeellä kuin itse Romaniassakin. Tämä koski myös neuvostoliittolaisten sotavankien ja siviilien ylläpitoa sekä käyttöä pakkotyövoimana Romanian alueella.

Se, että Romania oli Saksaan nähden alisteisessa asemassa, näkyi selkeästi maiden yhteisissä sotatoimissa. Romanianlaisjoukot toimivat integroituna Saksan asevoimiin (esim. Krimillä ja Stalingradin suunnan taisteluissa), lukuun ottamatta lokakuussa 1941 päättynyttä Odessan taistelua, jossa romanialaiset suorittivat itsenäisen hyökkäysoperaation.

Barbarossa-suunnitelmassa vastuu Puna-armeijalaisista sotavangeista jakautui siten, että kolmannen valtakunnan ja Puolan alueilla vangeista vastasi Oberkommando der Wehrmacht, ja Neuvostoliiton sekä Romanian alueilla puolestaan Oberkommando des Heeres, jota Romaniassa edusti Deutsche Heeresmission Rumänien (ei siis Romanian armeija, vaan saksalaisten asettama toimielin).³⁸¹

Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että idässä vangittujen Puna-armeijan sotilaiden kohtaloista päätettiin Berliinissä eikä Bukarestissa riippumatta siitä oliko heidät vangittu yhteisvoimin saksalais- ja romanialaisjoukkojen toimesta tai yksin romanialaisjoukkojen voimin. Moni seikka puhuu myös sen puolesta, että Romaniassa olisi toiminut romanialaisen leiri-infrastruktuurin kanssa rinnakkain saksalainen verkosto, joka vastasi vankien kuljetuksista Saksaan.

Saksalais- ja romanialaisjoukkojen miehittämistä alueista muodostettiin myöhemmin kolme kuvernementtia, joista kaksi (Neuvostoliiton v. 1940 anastamat Bessarabia ja Pohjois-Bukovina) liitettiin Romaniaan ja kolmas (Transnistria, jonka pääkaupunkina oli Odessa³⁸²) julistettiin 30.8.1941 Tiraspolin sopimuksessa Romanian protektoraatiksi. Nämä alueet

³⁸¹ Ks. Jacobsen, H.-A. Kommissarenbefehl und Massenexekutionen sowjetischer Kriegsgefangener. Anatomie des SS-Staates. Berlin – Freiburg – Olten 1967, Dok. 23, s. 198.

³⁸² Odessan siviiliadministraation johtajana toimi professori Georgi Aleksjanu.

olivat eräänlainen korvaus siitä, että Romania joutui vuonna 1940 luovuttamaan Unkarille suuren osan Transilvanian alueesta.

Vastuualueidensa siviilihallintoasioissa, erityisesti uskontoa, koulutusta ja kulttuuria koskeissa asioissa, oli Romanialla vapaammat kädet. Romanialaiset eivät esimerkiksi sulkenet Odessan yliopistoa, joka olikin ainoa toimiva yliopisto koko saksalaisten miehittämän Ukrainan alueella.

Romania noudatti ”itsenäistä” linjaa myös juutalaispolitiikassa. Juutalaisten kohtelu oli Romaniassa ja sen vastuualueilla erittäin julmaa sodan alkuvaiheessa, mutta muuttui myöhemmin huomattavasti lempeämpään suuntaan. Vuonna 1942 juutalaisten joukkotuho loppui Romanian miehitysalueilla käytännössä kokonaan. Voidaan varmuudella väittää, että Romanian siviilihallintoalueilla juutalaisilla oli huomattavasti paremmat eloonjäämismahdollisuudet kuin esimerkiksi Puolassa tai Ukrainassa. Sodan päättyessä Romanian siviilihallintoalueella oli huomattavasti enemmän eloonjääneitä juutalaisia kuin muilla sodan jälkeisen Neuvostoliiton alueilla.³⁸³

Neuvostoliittolaiset sotavangit ja siviilit Romanian leireillä

Bukarestissa vuonna 1999 julkaistun tietosanakirjan (*Rumynskaja armija vo Vtoroj mirovoj vojne 1941–1945*)³⁸⁴ mukaan romanialaiset vangitsivat 91 060 neuvostosotilasta ajalla 22.6.–22.8.1944.³⁸⁵ Sotavankeja saapui romanialaisarmeijan taistelualueilta Transnistriasta 21 000 ja Krimistä 19 000. Burgasin alueella lähes 2 000 vankia kuoli ja vain 170 selvisi hengissä, kun neuvostoliittolainen sukellusvene upotti vankeja kuljettaneen höyrylaivan.

Kaikkiaan 91 060 neuvostovangista 13 682 vapautettiin (nämä olivat luultavasti Pohjois-Bukovinan ja Bessarabian romanialaisia ja moldovalaisia, sillä etniset saksalaiset luovutettiin suoraan saksalaiselle osapuolelle, eikä heitä mitä todennäköisimmin rekisteröity), 82 057 tuotiin Romaniaan, 3 331 pakeni ja 5 223 (5,7 %) kuoli leireillä. Luku on melko pieni verrattuna Suomen ja varsinkin Saksan vankileirien kuolinlukuihin.

Neuvostosotavangeille perustettiin yhteensä 12 leiriä, joista kaksi sijaitsi Romanian ulkopuolella Tiraspolissa ja Odessassa. Romanialaistutkijoiden mukaan Romanian alueella sijainneita sotavankileirejä oli kymmenen, mutta heidän teksteissään mainitaan kuitenkin yhteensä yli kymmenen eri leiriä: Slobodzija, Vladeni, Brasov, Abadzez, Korbeni, Karagunest, Deva+Indepenca, Kovului+Maija, Vaslui, Dornesti, Radouti, Budesti, Feldiora, Bolgrad ja Rignet(?).³⁸⁶

³⁸³ Al'tman, I. Žertvy nenavisti. Holokost v SSSR, 1941–1945 gg. Anatomija Holokosta. Fond Kovčeg. Moskova 2002.

³⁸⁴ Dutu – Dobre – Loghin 1999. L. 329–341 (haluaisin kiittää G. Kleinia, jolta sain tiedon tästä Romanian sota-arkiston materiaaleihin perustuvasta julkaisusta.) Tämän luvun lähdeviitteettömät tiedot perustuvat kyseiseen lähteeseen.

³⁸⁵ Vertaukseksi: englantilaisia ja amerikkalaisia sotavankeja oli 1 100 henkilöä.

³⁸⁶ Venäjän valtion sota-arkistossa (Rossijskij gosudarstvennyj vojennyj arhiv) on olemassa pieni Romanian neuvostosotavankeja käsittelevä asiakirjakokoelma. Kyseessä on fondi 1512 ”*Rumynskie konclagerja dlja sovetских voennoplennyh*”, jossa on yksi opis ja 40 säilytysyksikköä. Vuosilta 1941–44 olevat asiakirjat koskevat 12 romanialaista leiriä, mutta

Sotavangeista vastasi Das Kommando der Streitkräfte für Innere Verteidigung, jonka komentajana toimi kenraali Haritan Dragomirescu. Leirejä vartioivat romanialaissantarmit, joita oli 5 210 miestä (216 upseeria, 197 aliupseeria ja 3 797 sotilasta, tieto ajalta 1.8.1942).

Upseerien elinolot olivat kansainvälisen oikeuden säädösten mukaisesti huomattavasti paremmat kuin rivisotilaiden. Upseerit asuivat kivitaloissa, sotilaat taas puisissa parakeissa ja syksyllä 1941 osittain myös ulkona, sillä lämmitys parakkeihin saatiin vasta vuonna 1942. Sotavankien terveydestä vastasi 150 lääkäriä – 6 romanialaista, 66 juutalaista ja 85 neuvostoliittolaista.

Kuolleiden sotavankien (5 223) joukossa oli vain 55 upseeria ja 6 aliupseeria, loput olivat rivisotilaita. Eniten sotavankeja kuoli Budestin (938), Vulkanin (841), Vasluin (799) ja Feldioran (738) leireillä. Kuolinsyitä olivat mm. pilkkukuume (1 100), työtapaturmat (40) ja kuolemat paon yhteydessä (18). Vankeja ammuttiin 12 ja yksi teki itsemurhan.

Budestin leirin kuolinlukujen takaa paljastuvista kauheuksista kertoi leirin entinen vanki Dmitri Levinski. Hänet vangittiin heinäkuussa 1941 lähellä Berezovkaa ja tuotiin Chisinaun lähellä sijaitsevaan kokoamisleiriin, josta lähetettiin edelleen Lasin kautta siirtoleirille Budestiin. Kaikkien kolmen leirin vartijat olivat saksalaisia.³⁸⁷ Levinski kertoo:

”Ymmärsimme hyvin pian, mitä siirtoleiri tarkoitti. Vankeja ei lyöty eikä tapettu, mutta olosuhteet, joissa elimme, johtivat siihen, että talvella 1941–1942 kuolleisuus nousi huippuunsa. Budestia voidaan verrata kolmannen valtakunnan tuhoamisleireihin, joihin moni meistä joutui tutustumaan myöhemmin. Vankeja ei tarvinnut tappaa, sillä he kuolivat itsestään. Emme voineet olosuhteille mitään.

Aluksi meitä pidettiin noin kuukauden verran ”karanteenissa” suuressa ja korkeassa heinälatoa muistuttavassa parakissa, jossa ei ollut ovia eikä ikkunoita. Parakkia ympäröi piikkilanka-aita. Kukaan ei kommentanut meitä tai välittänyt meistä, vangit saivat loikoilla maassa ja tehdä muutenkin mitä tahtoivat. Pian elämä parakissa muuttui kuitenkin helvetiksi.

Marraskuun mukana tulivat pakkaset. Sinä vuonna jopa Romanian eteläisimpiin osiin oli ennustettu kylmää talvea. Parakissa kävi läpiveto, ovia ei ollut lainkaan. Sisälle muodostui jääpuikkoja, jotka lopuksi kasvoivat kokonaisiksi jäävuoriksi. Kylmyydestä tuli nälän lisäksi toinen vihollisemme. Lämmittelemään pystyi ainoastaan hyppimällä, mutta siihen ei aliravitsemuksen takia ollut voimia. Ruoka-annokset pienenivät ja muonan laatu huononi päivä päivältä. Monet potivat vatsa- ja suolistotauteja, toiset taas sairastuivat keuhkokuumeeseen. Veriripuli, keuhkotauti, kaikenlaiset paiseet, märkivät tulehdukset ja ihottumat olivat myös

myös niiden perusteella laadittu leiriluettelo eroaa romanialaistutkijoiden luettelosta: № 1. Slobodzija-Jablonica, № 2. Feldiora-Brasov, № 3. Galac (Indepenca),

№ 4. Vaslui, № 5. Tiraspol (Bessarabia), № 6. Dornesti, № 7. Beljun (Bessarabia), № 8. Bolgrad (Bessarabia), № 9. Vulkan, № 10. Aleksandria, № 11. Tiraspol (Bessarabia), № 12. Timisoara.

³⁸⁷ Kyseinen yksityiskohta sekä Budestin leirin puuttuminen virallisesta luettelosta, kuten myös se, että tammi-helmikuussa 1942 Budestin vankeja alettiin kiireellä siirtää Itävaltaan eli kolmannen valtakunnan alueelle, herättää ajatuksen, että Budesti olisi sittenkin ollut saksalaisten eikä romanialaisten hallinnon alainen vankileiri.

yleisiä. Pakkasen myötä vangeille alkoi lisäksi tulla paleltumia. Silti suurin osa suhtautui kuolemaan melko rauhallisesti, ajatellen, että se on sotavangiksi joutumisen väistämätön seuraus.

Marraskuun puolenvälin jälkeen eloonjääneitä oli enää vähän, ja meidät siirrettiin varsinaiselle leirille. Karanteeni oli tehnyt tehtävänsä.

Leirin parakit olivat pääosin puisia yksikerroksisia rakennuksia. Yhdessä parakissa asui yleensä enintään 200 vankia, mutta elävien määrä väheni päivä päivältä. Nukuimme lautalattialle levitetyillä sahapuruilla. Päivän ajaksi purut piti kasata nurkkiin, jotta emme kävelisi ”sänkyjemme” päällä.

Uudeksi viholliseksi saimme vaatetäin. Tait lisääntyivät lyhyessä ajassa, ja pian nurkissa lojuvat purukasat suorastaan kuhisivat näitä vastenmielisiä verenimijöitä. Välillä vaikutti, että kasassa on enemmän taitä kuin sahapuruja. Heräsimme monta kertaa yössä, menimme parakin pihalle ja koetimme puistella iljettävät otukset vaateistamme, mutta taitä oli niin paljon, ettemme päässeet niistä eroon. Tämän jälkeen yritimme musertaa käsin vaatteiden saumoihin jääneet tait. Tätä jatkui joka yö, tosin taisteluihin taitä vastaan osallistuivat vain ne, jotka eivät olleet vielä vaipuneet täydelliseen apatiaan ja tyytyneet odottamaan kuolemaa.

Parakeissa vallitsi ulkolämpötila. Vankeja paleltui kuoliaaksi, mutta hyönteisiin kylmyys ei tuntunut vaikuttavan millään lailla. Ne elivät ruumiimme lämmöstä.

Vankeja alkoi sairastua pilkkukuumeeseen. Monet meistä hourivat kuumeen kourissa, mutta luulimme sitä tavalliseksi influenssaksi tai keuhkokuumeeksi. Olimme nuoria, emmekä siksi osanneet tunnistaa tautia pilkkukuumeeksi.

Nukuimme lattialla riveissä ja koitimme lämmittää toisiamme makaamalla mahdollisimman tiiviisti vierekkäin. Herättyämme saimme usein huomata, että vierustoveri oli yön aikana kuollut. Vankeja kuoli joka yö, ja aamulla kuolleet kannettiin parakin vieressä kulkevaan ojaan. Ruumiita kerättiin viikon ajan, ja loppuviikosta ruumiskasat ylettyivät jo parakin ikkunoiden korkeudelle.

Yleensä kuolleet vangit riisuttiin, sillä elävät tarvitsivat vaatteita enemmän kuin kuolleet. Kerran viikossa meidän täytyi siirtää ojaan kertyneet ruumiit noin 100 metrin päähän parakista ja asettaa ne riveiksi hautoihin. Jokaisen ruumisrivin päälle ripoteltiin kloorikalkkijauhetta, jonka jälkeen päälle asetettiin uusi rivi.

Tätä jatkui koko talven. Olimme niin tottuneita parakkien ympärillä lojuviin alastomiin ruumiskasoihin, että suhtauduimme ruumiiden kantamiseen tavanomaisena työnä muiden joukossa. Kaikille oli selvää, että jokaista meistä odottaa sama loppu, tunteilu oli turha.”³⁸⁸

Jo ainoastaan tämä kertomus saa epäilemään virallista väitettä, jonka mukaan neuvostosotavankien kuolleisuus Romaniassa olisi ollut vain 6 prosentin paikkeilla. Tätä epäilystä vahvistavat myös eräät Puna-armeijan asiakirjat.

³⁸⁸ Levinskij 2005.

Esimerkiksi aktissa ”O zlodejani jah nemetsko-rumynskih fašistskih zahvattšikov v lagere sovetskih vojennoplennyh (lager Feldiora, ujezda Brašovskogo, Rumynija)” puhutaan 1 800:sta kuolleeksi kidutetusta ja menehtyneestä vangista.³⁸⁹ Luku on 2,5-kertainen verrattuna romanialaisten antamaan lukuun 738 (ks. edellä). Akti on laadittu 7.–13. syyskuuta 1944. Sen mukaan leirin komendanttina toimi romanialainen Iona Nicescu ja rangaistusosaston johtajana saksalainen luutnantti nimeltä Porgratz. Leiriä vartioi 120 pampuilla ja kivääreillä aseistettua romanialaissantarmia. Vartiotorneihin oli lisäksi asetettu konekiväärit. Kuoliaaksi kidutetut ja tapetut vangit haudattiin kuoppaan, joka sijaitsi Vladenista Faderasiin kulkevan tien varressa lähellä tunnelin rakennustyömaata.

Aktissa kerrotaan myös seuraavaa: ”Pienistäkin rikkeistä sai rangaistukseksi 1–3 vuorokautta karsseria, joka oli kaappia muistuttava ikkunallinen koppi. Karsseriin joutunut ulvoi näännytyksestä, ja jokainen ohikulkeva santarmi pahoinpiteli häntä pampulla.

Leiristä paenneet otettiin kiinni ja pahoinpideltiin; erästäkin vankia lyötiin pampulla 40 kertaa. Pakoa yrittäneet suljettiin 20 vuorokaudeksi kosteaan kellariin. Tämän jälkeen he joutuivat yleensä oikeudenkäyntiin, jossa heidät tuomittiin joko pakkotöihin tai ammuttaviksi.”

Neuvostosotavangeilla teetettiin Romaniassa paljon pakkotöitä. Ainoastaan kaivostöihin määrättiin romanialaislähteiden mukaan yhteensä 21 000 neuvostosotavankia. Tammikuussa 1943 pakkotöitä teki yhteensä 34 145 neuvostosotavankia ja syyskuussa 1943 vastaava luku oli 15 098. Elokuussa 1944, kun Romaniaan alettiin todennäköisesti siirtää vankileirejä Ukrainasta, pakkotöitä tekevien vankien määrä kasvoi 41 791:een, joista 28 092 oli maataloustöissä, 6 237 teollisuudessa, 2 995 metsätaloustöissä, 1 928 rakennustöissä ja 290 rautatietöissä.

Yllämainittu akti kertoo seuraavaa neuvostosotavankien työoloista:

”Nälkiintyneet, aliravitut ja sairaat vangit tekivät töitä 12–14 tuntia päivässä. Niitä, jotka eivät saaneet työkiintiöitä täyteen, pahoinpideltiin pampuilla. Vangit tekivät töitä pakkasessa ilman kunnon vaatekäsineitä ja jalkineita. He punoivat itselleen olkikengät ja työnsivät olkia lämmikkeeksi paidan alle. Jos santarmi huomasi tämän, otti hän olkikengät ja lämmikkeet pois ja hakkasi vankia pampulla. Jos sairas vanki kieltäytyi työnteosta, hänet suljettiin 10–20 vuorokaudeksi kellariin, josta ei saanut poistua ja jossa päivittäinen ruoka-annos koostui vedestä ja 150 grammasta leipää.”

Erityisen julmasti kohdeltiin juutalaisia: heidät eristettiin muista vangeista ja edellä mainitun aktin mukaan ”heihin kohdistetuilla raakuuksilla ei ollut rajaa”. Eräs vanki nimeltä Golva tai Golka hukutettiin vessaan, koska leirin johto epäili häntä juutalaiseksi. Heinäkuussa 1944 ammuttiin luultavasti samasta syystä Akparjan -niminen, todennäköisesti armenialainen vanki. Oli yleistä, että armenialaiset joutuivat juutalaiskansanmurhan uhreiksi.

³⁸⁹ Venäjän Federaation puolustusministeriön arkisto (Centralnyj arhiv Ministerstva oborony Rossijskoj Federacii), fondi 240, opis 2772, delo 30, liuskat 281–286 (United States Holocaust Memorial Museumien arkistossa olevaa valokopiota siteeraten).

Tästä voidaan päätellä, että romanialaisarmeijan vastuuvyöhykkeellä noudatettiin lähes sodan loppuun asti Keitelin ja Heidrichin käskyä, jonka mukaan sotavankien joukosta oli etsittävä ja teloitettava kaikki juutalaiset.

Romania ei kuitenkaan riistänyt neuvostosotavangeilta kaikkia kansainvälisten sotavankisäädösten mukaisia oikeuksia. Näin esimerkiksi Kansainvälisen Punaisen Ristin (KPR) edustajat vierailivat vankileireillä muutamaan otteeseen.³⁹⁰ Heinäkuun 1. päivänä 1942 leireillä Vasluj ja Indepenca vieraili nuntius A. Casulo, joka toimi KPR:n edustajana sekä Vatikaanin lähettiläänä Bukarestissa, ja 14. toukokuuta 1943 KPR:n geneveläisdelegaatio (Ed. Chaupissant, D. Rauss) vieraili Bukarestin, Maijan, Kalafatin ja Timisoaran leireillä. Vangeille sallittiin myös rajoitettu kirjeenvaihto: KPR:n edustajien mukana lähetettiin yli 2 000 postikorttia, tosin vain 200 korttia oli päivätty ennen vuoden 1942 heinäkuun 1. päivää. Vuonna 1943 alkoi ilmestyä kaksi sotavangeille suunnattua lehteä, toinen venäjäksi ja toinen armeniaksi.

Romanian leireillä oli 23.8.1944 kaikkiaan 59 856 neuvostovankia, joista sotilaita oli 57 062. Vankien kansallisuusjakauma näytti seuraavalta:

Taulukko 1.

Romanian neuvostosotavankien kansallisuudet

Kansallisuus	määrä	%
ukrainalaisia	25 533	45,7
venäläisiä	17 833	31,9
kalmykkeja	2 497	4,5
uzbekkeja	2 039	3,6
turkmenialaisia	1 917	3,4
georgialaisia	1 600	2,9
kazaheja	1 588	2,8
armenialaisia	1 501	2,7
tataareja	601	1,1
juutalaisia	293	0,5

³⁹⁰ Siitä kuinka Feldioran komento valmistautui tällaisiin käynteihin, kerrotaan yllä mainitussa aktissa.

bulgarialaisia	186	0,3
osetialaisia	150	0,2
assyrialaisia	117	0,2
muuta	1	0,0
yhteensä	55 856	100,0

Lähde: Dutu – Dobre – Loghin: 1999.

Huomattakoon, että taulukossa mainitaan myös juutalaisvankien määrä. On tosin vaikea sanoa, perustuuko tuo luku rekisteröintiasiakirjoihin vai vankien vapautumisen jälkeen antamiin tietoihin. Jälkimmäinen vaihtoehto on kuitenkin todennäköisempi.

Kiinnostavaa on sekin, että yllä esitetty vankien kokonaislukumäärä (55 856) on lähes kaksi kertaa suurempi kuin Romaniasta Neuvostoliittoon palanneiden vankien lukumäärä (1.3.1946 tämä luku oli 28 799).³⁹¹

Millä tämä sitten selittyy? Kysymys ei ole siitä, että osa vangeista olisi kieltäytynyt palaamasta kotivaltioonsa, sillä antautumisen jälkeen Romania siirtyi Neuvostoliiton kontrolliin. Samasta syystä ei voida myöskään puhua vankien omatoimisesta paluusta kotivaltioon, vaikka muutamat Moldovan ja Ukrainan alueilta kotoisin olevat saattoivatkin yrittää palata itsenäisesti kotimaahansa. Neuvostoliitossa ei tuolloin vielä ollut entisten sotavankien kotouttamistoimikuntaa ja leiri-infrastruktuuria, vaan ne perustettiin vasta lokakuussa 1944.

Todennäköisintä on, että osa vangeista kutsuttiin takaisin Puna-armeijan palvelukseen, ja osa väitti itseään siviileiksi hyväksikäyttäen sitä, että romanialaiset pitivät sotavankeja ja siviiliväestöä samoilla leireillä.

Ilmeisesti myös romanialainen leirihallinto saattoi myöntää sotavangille virallisen siviilistatuksen. Esimerkiksi 1. maaliskuuta 1944 sotavankeudesta vapautettiin 9 495 henkilöä: 6 070 Pohjois-Bukovinasta ja Bessarabiasta kotoisin ollutta romanialaista, 1 979 Transnistriasta kotoisin ollutta romanialaista, 205 saksalaista, 693 Bug-joen itäpuolella asunutta, 577 alle 18-vuotiasta ja 963 invalidia.³⁹²

³⁹¹ Poljan, P.M. Žertvy dvuh diktatur. Žizn', trud, uniženie i smert' sovetских voennoplennyh i ostarbajterov na čužbine i rodine. Moskova 2002, s. 489; viit. Venäjän Federaation valtionarkisto (Gosudarstvennyj arhiv Rossijskoj Federacii), fondi 9526, opis 3, delo 53, liuska 175.

³⁹² Dutu – Dobre – Loghin 1999.

Viipurin sotavankileirillä saunaa rakentamassa 1942. Sotavankeja saunotettiin säännöllisesti, sillä täiden levittämän pilkkukuumeen pelättiin riistäytyvän epidemiaksi. – A sauna is being erected in the Viipuri camp in 1942. Sauna baths was an effective means in preventing the lice from infecting typhus among the POWs. *Kansallisarkisto*

Neuvostoliittolaiset sotavangit ja siviilit Suomen leireillä

Toisin kuin Romania, Suomi toimi miehittämillään alueilla niin sota- kuin siviiliasioissakin täysin itsenäisesti ja lähes riippumatta saksalaisliittolaisestaan.

Vuonna 1940 Neuvostoliitto miehitti Suomelle kuuluneen Karjalan, jonka Suomi kuitenkin onnistui valloittamaan takaisin vuosiksi 1941–1944. Myös saksalaisjoukot miehittivät kesäkuussa 1941 huomattavan osan Inkerinmaata.

Suomalais- ja saksalaisjoukkojen miehittämään Itä-Karjalaan oli Neuvostoliiton kansalaisia varten perustettu yhteensä 27 leiriä: 17 sotavankileiriä, 3 sotavangeille ja siviiliväestölle tarkoitettua leiriä sekä 7 siviilileiriä. Suurimpia suomalaishallinnon alaisia leirejä olivat sotavankileirit Viipurissa (Sotavankileiri № 6), Nastolassa (Sotavankien järjestelyleiri № 1) ja Naarajärvellä (Sotavankien järjestelyleiri № 2), siviilileireistä suurimmat sijaitsivat Äänislinnassa, Alavoisessa ja Aunuksessa, ja saksalaishallinnon alaisista leireistä suurimpia olivat sotavankileirit Kuolajärvellä (Stalag № 309) ja Sallassa (Stalag № 323).

Itä-Karjalan siviilileirien vangit olivat enimmäkseen venäläisiä (työkykyisten aikuisten lisäksi leireillä oli myös lapsia ja vanhuksia), mutta joukossa oli myös ”poliittisesti epäluotettavia” suomalaisia. Leireillä oli yhteensä n. 25 000 vankia. Suurin osa vankileireistä sijaitsi suomalaisten hallinnoimalla alueella ja vastuu leirien varustelusta sekä leireillä vallinneesta raakalaismaisesta komennosta ja kurista kuului täysin ja ainoastaan

suomalaiskomennolle, joka ylläpiti näitä olosuhteita täysin oma-aloitteisesti, ilman minkäänlaista käskemistä tai painostusta saksalaisten taholta.³⁹³

Sodan aikana Suomen alueella oli niin neuvostoliittolaisia sotavankeja kuin siviilejäkin. Virallisen suomalaistiedon mukaan suomalaisjoukot vangitsivat vuosina 1941–1944 yhteensä 64 188 neuvostosotilasta ja -upseeria. Näistä 19 016 (29,6 %) kuoli vankeudessa, 712 (1,1 %) karkasi, 42 412 (66,1 %) palautettiin kotimaahan ja 2 048 (3,2 %) välttyi palautuksilta.³⁹⁴ Palautettujen vankien lukumäärä vastaa lähes täysin neuvostoliittolaistietojen mukaista lukua, joka on 42 778.³⁹⁵

Vertaukseksi todettakoon, että Suomi menetti sotatoimissa 60 000 kaatunutta. Sotavankeuteen joutui vain n. 3 400 suomalaista, joista todella iso osa (1 400 henkeä eli 41,1 %) kuoli Neuvostoliitossa.³⁹⁶

Kiinnostavaa on, että 105 päivää kestäneen talvisodan aikana Neuvostoliitto vangitsi lähes saman määrän (3 400) suomalaissotilaita kuin vuosina 1941–1944. Suomalaiset puolestaan vangitsivat talvisodan aikana n. 5 600 neuvostosotilasta.³⁹⁷ Vertaukseksi vielä muutamia lukuja talvisodan ajalta: vuosina 1939–1940 yhteensä 65 384 henkeä kuoli lääkintävakuoinnissa ja 19 610 katosi (lue: joutui sotavankeuteen). Sotavangeista 5 468 palautettiin kotimaahan ja 99 jäi vapaaehtoisesti Suomeen.³⁹⁸

AOK Laplandin hallinnon alaisella alueella oli eri ajankohtina 9 000 – 29 000 neuvostosotavankia. Suomalaisten ja saksalaisten sotavankileirihallinnot toimivat erillään toisistaan, eikä niiden välillä ollut juuri lainkaan yhteistyötä. Suomalaiset luovuttivat saksalaisille muutamia kymmeniä neuvostosotavankia (ks. alla) ja vuonna 1942 ”lainasivat” n. 200 vankia Porin lentokentän rakennustöihin. Kun selvisi, että vankien

³⁹³ Tämän vahvistavat myös suomalaisarkistoista (lähinnä Sota-arkistosta) saadut tiedot (ks. M. Janssenin kirje 29.8.2003 N. Malyševalle ja A. Vojkville. Tieto saatu N. Malyševalta).

³⁹⁴ Dugas, I. A. – Cheron, F. Ja. Vyčerknutyje iz pamjati. Sovetskie voennoplennye meždu Gitlerom i Stalinym. Issledyvanija novejšej ruskij istorii. Pariisi 1994; viit. Roschmann, H. Gutachten zur Behandlung und zu den Verlusten sowjetischer Kriegsgefangener in deutscher Hand von 1941–1945 und zur Bewertung der sogenannten “Documents NOKW 2125” (Nachweisung des Verliebs der sowjetischen Kriegsgefangenen nach dem Stande vom 1.5.1944). Ingolstadt 1982. Tämän artikkelin lopussa mainitut Pekka Kauppalan ilmoittamat luvut täsmäävät lähes täysin kyseisten lukujen kanssa. Myös Neuvostoliittoon palautettujen lukumäärä on lähes sama kuin neuvostoliittolaistietojen (42 778) mukaan.

³⁹⁵ Ks. Poljan 2003, s. 489.

³⁹⁶ Malmi, T. Čto zapomnilos’ finskim voennoplennym o plene v Sovetskom Soūze v 1941–1944 gg. Tragedija plena. Krasnogorsk 1996. Ks. myös Galickij 1997.

³⁹⁷ Nosyreva, L. – Nazarova, T. Pojdem na Golgofu, moj brat...Rodina, № 12/1995, s. 101. D. D. Frolov on eri mieltä kyseisen luvun (Poljan 2003, s.143) paikkansapitävyydestä. Hän saattaa olla oikeassa; itse en ole kyseiseen aiheeseen syventynyt. Mutta ehdottoman väärässä hän on väittäessään ”Arvoisa kollega ei kuitenkaan selitä, mistä kyseinen luku on peräisin” (Frolov, D. D. Ruki vverh! Sovetsko-finskij plen. 1939 –1944 gg. Stavropol 2006, s. 16).

³⁹⁸ Krivošeev, G. F. (toim.) Grif sekretnosti snjat. Poteri vooružennyh sil SSSR v vojnah, bojevnyh dejstvijah i voennyh konfliktah: Stat. issled. Voenizdat, Moskova 1993, s. 99–100.

työolot olivat erittäin raskaat, suomalaiset vaativat saksalaisilta kyseisten vankien palauttamista.³⁹⁹

Entisten sotavankien muistelmissa on paljon arvokasta tietoa heidän kokemuksistaan Suomessa.⁴⁰⁰ Esimerkiksi Aleksei Pavlovitš Golovin vangittiin haavoittuneena syyskuussa 1941. Häntä pidettiin ensin Viipurin vankileirin sairaalassa ja siirrettiin sitten Naarajärven leirille, missä hän joutui metsänhakuutöihin. Työ oli erittäin raskasta ja Golovin katkaisi kirveellä isovarpaansa. Häntä hoidettiin lääkintöosastolla ja sen jälkeen hän oli töissä maatilalla (jonka omistajien kanssa hän oli myöhemmin kirjeenvaihdossa) sekä erilaisissa valtion laitoksissa. Marraskuun 7. päivänä 1944 Golovin palautettiin Neuvostoliittoon. Häntä kuulusteltiin Moskovassa ja lähetettiin karanteenileirille Podolskiin noin kahdeksi ja puoleksi kuukaudeksi. Tämän jälkeen hän pääsi töihin Kuskovskin kemialliselle tehtaalle Moskovaan.

Mielenkiintoista informaatiota sisältää myös G. A. Holnyn ja Tsvety dlja Štukenbroka (Blümen für Stukenbrock) -yhdistyksen keräämä tietokanta, jossa on tietoa 141:stä Suomen alueella suomalais- tai saksalaisjoukkojen sotavangiksi joutuneesta henkilöstä (Pohjois-Suomessa toimi lähes itsenäisesti AOK Lappland). On mahdollista, että saksalaisjoukkojen vangitsemat sotavangit siirrettiin myöhemmin Norjaan (muutama tällainen tapaus on tiedossa), mutta vielä todennäköisempää on, että nämä henkilöt olivat, ainakin muodollisesti, yhteistyössä natsien kanssa. Esimerkiksi eräs kalmykki vietiin Suomesta Saksan kautta Ranskaan, missä liittoutuneiden joukot vapauttivat hänet. Syytökset yhteistyöstä saksalaisten kanssa ovat varmasti yhtenä syynä siihen, miksi niin moni neuvostosotavanki joutui sotavankeudesta vapautumisensa jälkeen Gulagiin.

Suomesta saapuneita entisiä sotavankeja varten perustettiin Neuvostoliitossa ajalla 2.11.–20.12.1944 useita NKVD:n alaisia erikoisleirejä.⁴⁰¹ Ensoon ja Käkisalmeen perustettiin 500 hengen leirit, joiden asukkaat olivat paikallisen paperitehtaan jälleenrakennustöissä. Molemmat leirit toimivat itsenäisesti ja olivat Erikoisleirosaston alaisuudessa.⁴⁰² Kemerovoon ja Prokopjevskiin perustettiin 6 000 ja 8 000 hengen⁴⁰³ NKVD:n erikoisleirit № 0314 ja 0315. Petroskoissa toimi 4 000 hengen erikoisleiri № 0313, joka siirrettiin myöhemmin Karhumäkeen,⁴⁰⁴ ja Tallinnassa oli Suomesta sekä muista valtioista saapuneille vangeille tarkoitettu 20 000 hengen leiri № 0316, jonka asukkaat jälleenrakensivat satamaa (leirin vankimäärää vähennettiin myöhemmin).⁴⁰⁵ Viimeisimpinä

³⁹⁹ Tiedon ilmoitti Lars Westerlund, Kansallisarkisto / Luovutetut –projekti.

⁴⁰⁰ D'jakov, N. F. Pod čužim nebom. Sever, № 3, 4,5/1991; Jantovskij, Š. (toim.) Lager' sovetских voennoplennyh-evreev v Finljandii (1942–1944 god). Sbornik dokumentov i vospominanij. Jerusalem 1995; Golovin, A. P. Plennyj №... Sever, № 11–12, s. 130–141. Petroskoi 2003. Tiedot heistä löytyvät myös Holokaust -säätiön arkistoista sekä G. A. Hol'nyn keräämissä materiaaleissa (Moskova).

⁴⁰¹ Tieto saatu S. Sigačevilta.

⁴⁰² Ks. *Prikaz NKVD SSSR № 001353 ot 2.11.44*, fondi 9401, opis 1a, delo 163, liuska 15. GARF.

⁴⁰³ Ks. *Prikaz NKVD SSSR № 001356 ot 2.11.44*, sama delo, liuska 17. GARF.

⁴⁰⁴ Ks. *Prikaz NKVD SSSR № 001403 ot 20.11.44*, sama delo, liuska 103. GARF.

⁴⁰⁵ Ks. *Prikaz NKVD SSSR № 001456 ot 2.12.44*, sama delo, liuska 132. GARF.

perustettiin leiriosastot NKVD:n erikoisleirien № 174, 0201, 240, 258, 0301, 0302 ja 0305 yhteiseen.⁴⁰⁶

Neuvostoliiton juutalaiset Suomen sotavankileireillä

Sotavankien etnisellä taustalla oli ratkaiseva osa siinä, mille leirille ja leiriosastolle heidät sijoitettiin. Suomensukuisten kansojen edustajat (karjalaiset, inkeriläiset) sijoitettiin Savonlinnan leiri № 21:een, ja heidän elinolonsa erosivat huomattavasti muiden vankien oloista. Myös slaavilaiset vangit erotettiin muista ja lisäksi puolalaisia, ukrainalaisia ja valkovenäläisiä suositeltiin pidettävän erikseen venäläisistä, ja jopa toisistaan. Erikseen sijoitettiin myös turkkilais-tataarilaiset ja kaukasialaiset vangit (lisäksi gruusialaiset tuli pitää erossa muista pohjoiskaukasialaisista).⁴⁰⁷

Juutalaiset tuli eristää täysin muista vangeista. Heidät sijoitettiin joko erillisille, juutalaisvangeille tarkoitetuille leireille tai tavallisille leireille, mutta erillisiin parakkeihin. Vaikka varsinaisia etnisiä puhdistuksia ei Suomessa harjoitettu, juutalaisotavankeja ja komissaareja luovutettiin saksalaiselle turvallisuuspalvelulle, mikä periaatteessa tarkoitti, että Suomessa noudatettiin Hitlerin komissaarikäskyä.⁴⁰⁸ Serah Beizerin ja Elina Sanan tutkimukset ovat osoittaneet, että Suomi luovutti saksalaisille vähintäänkin 70 juutalaisotavankia, joiden kohtalot on helppo arvata, vaikkakaan niitä ei ole jäljitetty.⁴⁰⁹

Ensimmäinen dokumentoitu luovutus tehtiin Itä-Karjalassa sijainneesta Sallan leiristä 6.10.1941⁴¹⁰ ja viimeinen syys – lokakuussa 1942.

Se, että tämäntyyppisiä luovutuksia on tehty, voisi tarkoittaa, että myös suomalaisjoukkojen sotavankeina olleet olisivat oikeutettuja rahalliseen korvaukseen. Luovutusten myötä vangit siirtyivät lisäksi suomalaislainsäädännön vaikutuspiiristä saksalaislainsäädännön vaikutuspiiriin, mikä asetti heidät välittömään hengenvaaraan, ottaen huomioon, että Saksassa oli voimassa komissaarikäsky ja muita käskyjä juutalaisotavankien ja komissaarien teloitamisesta. Tämä tarkoittaisi sitä, että suomalaisjoukkojen vankeina olleet juutalaiset ovat juridisesti samassa asemassa kuin saksalaisjoukkojen vankeina olleet (heidän asemansa ei tosin ollut kovinkaan kadehdittava).

⁴⁰⁶ Ks. *Prikaz NKVD SSSR № 001509 ot 20.12.44*, sama delo, liuska 215. GARF.

⁴⁰⁷ Frolov 2006, s. 125–126.

⁴⁰⁸ D. D. Frolovin mukaan saksalaiset luovuttivat neuvostosotavankiensä joukosta vaihtokaupaksi suomensukuisten kansojen edustajia.

⁴⁰⁹ On kuitenkin huomautettava, että suomalaiset luovuttivat myös muita kuin juutalaisia sotavankeja. Luovutettujen sotavankien yhteismäärä oli noin 2 958. (Ks. Spiegel 24.11.2003, № 48).

⁴¹⁰ Ensimmäiseen luovutuserään kuului 7 henkilöä, joista kolmen nimet on tiedossa: agitaattoreiksi väitetyt parturi Zalman Kuznecov ja räätäli Haim Ošerovič Lev sekä marksismi-leninismia opettanut rykmentin komissaari Aleksandr Malkis.

Viipurin sotavankileirin Särkijärven alaleirillä valitaan terveitä vankeja työhön kesäkuussa 1942. – Healthy POWs are picked for work in the Särkijärvi camp – a subcamp of the Viipuri POW camp. June 1942. *Kansallisarkisto*

Suurin osa neuvostoliittolaisista juutalaissotavangeista säästyivät kuitenkin luovutuksilta, vaikka joutuivat kokemaan antisemitismiä ja rotusyrjintää. Näin esimerkiksi Lazar Zalmanovitš Raskin joutui syyskuussa 1941 piiritykseen ja sen seurauksena suomalaisten sotavangiksi. Hän haavoittui yrittäessään murtautua ulos saartorenkasta ja vietti noin puoli vuotta sairaalassa. Kerran sairaalassa työskennellyt uzbekki kertoi hänelle, että ”*kaikkia juutalaisia ollaan keräämässä yhteen paikkaan*”. Noin 100 juutalaisvankia koottiin parakkiiin, missä suomalaisupseeri ilmoitti heille, että Hitler haluaa heidän kuolevan, ja kerran Hitler haluaa, niin näin myös tehdään. Upseeri sanoi, että suomalaiset eivät itse ryhdy ampumaan juutalaissotavankeja, vaan lähettävät heidät Palestiinaan laivalla, jonka saksalaiset upottavat matkalla. Raskin ei kuitenkaan joutunut Palestiinaan eikä Saksaan, vaan hänet lähetettiin kaivostöihin Loukolampeen.

Toinen esimerkki on tiedustelija Mark Mihajlovitš Volynets. Hän joutui sotavangiksi 7. elokuuta 1944 (suhteellisen myöhään) ja oli siihen aikaan Naarajärven sotavankileirin ainoa juutalainen.

Raskinin ja Volynetsin muistelmat ovat varmasti keskeisimpiä Suomen neuvostoliittolaisia juutalaissotavankeja käsitteleviä elämäkerrallisia asiakirjoja. Nämä muistelmat kuuluvat *Obretšennyje pogibnut*⁴¹¹ -nimisen kokoelmateoksen Suomen sotavankeja käsittelevään lukuun, ja ovat luvun laajimpia ja seikkaperäisimpiä asiakirjoja. Muutkin kyseiseen teokseen kuuluvat muistelmat sisältävät paljon kiinnostavia yksityiskohtia.

⁴¹¹ Jantovskij 1995.

Monet vangit mainitsevat muistelmissaan legendaarisen Solomon Šurin (jotkut kutsuivat häntä myös rabbi Solomoniksi). Tämä rauhalliseksi, viisaaksi ja sivistyneeksi kuvattu mies syntyi Moskovassa 1.5.1915 ja kuoli 17.10.1982.⁴¹² Hän opetteli puhumaan suomea ja onnistui muuttamaan juutalaissotavankien oloja parempaan suuntaan. Itse Solomon Šur ei valitettavasti kirjoittanut muistelmia kokemuksistaan, mutta hänen muistonsa elää vahvana hänen tovereidensa sydämissä. Muistavatpa he kaksi Šurin kirjoittamaa runoakin.

Lähes kaikki juutalaisvangit joutuivat kokemaan antisemitismiä niin suomalaisten kuin muidenkin taholta. Šimon Jantovski muistelee Kontupohjan leiriä ja leiritulkkina toimineen rikollisen, Petr Nikitinin, juutalaisiin kohdistamia raakuuksia. Aron Glezin puolestaan kertoo Naarajärven leiristä, missä hän joutui ukrainalaisvääpelin, venäläisen Fedja-nimisen rikollisen ja puolalaistulkki Urbanowiczin räökkäyksen ja kiusanteon uhriksi. Sen sijaan leirin suomalaisvartija ”Sigurd Norgoot” (Sigurd Norrgård?) puolusti ja suojeli juutalaisvankeja. Glezin muistelee myös helsinkiläisrabbin (tai tarkemmin sanottuna kanttorin) Pesah-vierailua vuonna 1944.⁴¹³

Edellä mainittujen esimerkkien perusteella voidaan tehdä kaksi johtopäätöstä. Vaikka Suomen sotavangit elivätkin vaikeissa oloissa, oli heidän kohtelunsa selkeästi inhimillisempää kuin Saksassa (esimerkiksi rabbin vierailu sotavankileirillä ei olisi Saksassa tullut kuuloonkaan). On kuitenkin ilmeistä, että suomalaisviranomaiset pyrkivät keskittämään juutalaisvangit tietyille leireille. Toisaalta tämä teki mahdolliseksi sen, että vangit saattoivat auttaa toisiaan ja saivat apua myös mm. Helsingin juutalaisyhteisöltä. Toisaalta taas keskittäminen mahdollisti juutalaisvankien nopeat luovutukset saksalaisille, mikä herätti todellista ja perusteltua pelkoa niin vangeissa kuin vartijoissakin. Juutalaisvankien Suomessa kokema syrjintä oli kuitenkin lievää verrattuna siihen, kuinka juutalaisia kohdeltiin natsi-Saksassa. Suomen juutalaissotavankien kannalta tämä ero oli elintärkeä, eikä yksittäisen leirikomentajan tai tulkin henkilökohtainen juutalaisviha muuta tätä tosiasiaa miksiäkään.

Näille johtopäätöksille löytyy myös tilastollisia perusteita. Suomalaisten historiantutkijoiden työn tuloksena on syntynyt ainutlaatuinen neuvostosotavankien käsittelevä tietokanta, joka perustuu mm. Suomen ulkoasiainministeriön ja Suomen Punaisen Ristin alkuperäisiin asiakirjoihin. Tietokannan perusteella joitain edellä mainittuja lukuja voidaan tarkentaa seuraavasti: Neuvostosotavankien kokonaismäärä oli 64 300 henkilöä, joista 478 (eli 0,74 %) oli juutalaisia. Sotavankien kuoli yhteensä 18 952, joista juutalaisia 94, mukaan laskettuna yksi itsemurhan tehnyt politrunki. Näihin voidaan myös lisätä saksalaisille luovutetut juutalaiset, joita oli 53. Nämä 147 henkilöä muodostavat 0,78 % kaikista Suomessa kuolleista sotavangeista (Puna-armeijan sotilasta arviolta n. 1,7 % oli juutalaisia) ja vain 30,8 % juutalaissotavankien kokonaismäärästä, mikä on hieman

⁴¹² Päivämäärät ilmoitti L. Raskin.

⁴¹³ Ks. Poljan, P. – Šneer, A. Obrečennye pogibnut'. Sud'ba sovetskih voennoplennyh-evreev vo Vtoroj Mirovoj vojne. Vospominanija i dokumenty. Novoe izdatel'stvo, Moskova 2006.

sotavankikuolleisuuden kokonaiskeskiarvoa (29,0 %) korkeampi luku.⁴¹⁴ Sanaa *vain* on tässä käytetty ainoastaan siitä syystä, että Saksassa vastaava osuus oli vähintään 95 %.⁴¹⁵

Filtri Pavel Poljan on Moskovan yliopiston maantieteen laitoksen tutkija ja Freiburgin yliopiston dosentti, Freiburg

PhD Pavel Poljan is a researcher in Geography at the Moscow University and a Reader of the University of Freiburg, Freiburg

LÄHTEET

Arkistolähteet

Venäjän Federaation puolustusministeriön arkisto

fondi 240, opis 2772, delo 30

Venäjän valtion sota-arkisto

fondi 1512 *"Rumynskie konclagerja dlja sovetskih voennoplennyh"*

Venäjän Federaation valtionarkisto (GARF)

fondi 9401, opis 1a, delo 163

Kirjallisuus

Al'tman, I. *Žertvy nenavisti. Holokost v SSSR, 1941–1945 gg.* Anatomija Holokosta. Fond Kovčeg. Moskova 2002.

D'jakov, N. F. *Pod čužim nebom.* Sever, № 3, 4,5/1991.

Dugas, I. A. – Cheron, F. Ja. *Vyčerknutye iz pamjati. Sovetskie voennoplennye meždu Gitlerom i Stalinym.* Issledyvanija novejšej ruskoi istorii. Pariisi 1994.

Dutu Alexandru, Dobre Florica, Loghin Leonida. *Armata Română în al doilea război mondial (1941-1945).* Dicționar encyclopedic. București: Editura enciclopedică, 1999.

Frolov, D. D. *Ruki vverh! Sovetsko-finskij plen. 1939–1944 gg.* Stavropol 2006.

Galickij, V.P. *Finskie voennoplennye v lagerah NKVD (1939–1953).* Moskova 1997.

Golovin, A. P. *Plennyj №... Sever, № 11–12, s. 130–141.* Petroskoi 2003.

⁴¹⁴ Tiedot suomalaisesta sotavankitietokannasta ovat P. Kauppalan ilmoittamia (tiedot menehtyneistä keskeneräisestä tietokannasta, ks. lopulliset <http://kronos.narc.fi>).

⁴¹⁵ Poljan, P. M. *Sovetskie voennoplennye-evrei – pervye žertvy Holokosta na territorii SSSR?* Arhiv evrejskoj istorii. Moskova 2005; Poljan – Šneer 2006.

Jacobsen, H.-A. *Kommissarenbefehl und Massenexekutionen sowjetischer Kriegsgefangener. Anatomie des SS-Staates*. Berlin – Freiburg – Olten 1967.

Jantovskij, Š. (toim.) *Lager' sovetskih voennoplennyh-evreev v Finljandii (1942–1944 god)*. Sbornik dokumentov i vospominanij. Jerusalem 1995.

Krivošeev, G. F. (toim.) *Grif sekretnosti snjat. Poteri vooružennyh sil SSSR v vojnah, bojevyyh dejstvijah i voennyh konfliktah: Stat. issled.* Voenizdat, Moskova 1993.

Levinskij, Dmitrij: *My iz sorok pervogo...* Vospominanija. Moskova 2005.

Malmi, T. *Čto zapomnilos' finskim voennoplennym o plene v Sovetskom Souze v 1941–1944 gg.* Tragedija plena. Krasnogorsk 1996.

Nosyreva, L. – Nazarova, T. *Pojdem na Golgofu, moj brat...* Rodina, № 12/1995, s. 99–105.

Poljan, P. M. Sovetskie voennoplennye-evrei – pervye žertvy Holokosta. Holokost, Naučno-informacionnyj billüten', № 5(23)/2003, s. 8–9.

Poljan, P. M. *Sovetskie voennoplennye-evrei – pervye žertvy Holokosta na territorii SSSR?* Arhiv evrejskoj istorii. Moskova 2005.

Poljan, P.M. *Žertvy dvuh diktatur. Žizn', trud, uniženie i smert' sovetskih voennoplennyh i ostarbajterov na čužbine i rodine.* Moskova 2002.

Poljan, P. – Šneer, A. *Obrečennye pogibnut'. Sud'ba sovetskih voennoplennyh-evreev vo Vtoroj Mirovoj vojne. Vospominanija i dokumenty.* Novoe izdatel'stvo, Moskova 2006.

Roschmann, H. *Gutachten zur Behandlung und zu den Verlusten sowjetischer Kriegsgefangener in deutscher Hand von 1941–1945 und zur Bewertung der sogenannten "Documents NOKW 2125" (Nachweisung des Verliebs der sowjetischen Kriegsgefangenen nach dem Stande vom 1.5.1944).* Ingolstadt 1982.

Summary

Rumania and Finland had a special status in the anti-Soviet coalition formed by the allies of Nazi Germany. These two states had their "own" occupation areas in the territory of the Soviet Union, and they both brought Soviet POWs and civilians into these areas to work as forced labour. Pavel Poljan examines in his article the status of Jewish POWs in and Finland and Rumania.

Finland operated in the areas of East Karelia under its occupation completely independently of its German allies both in military matters, and in relation to issues concerning the civilian population. The nature of the alliance between Rumania and Germany, on the other hand, was quite different: Rumania was a typical satellite state that sought acceptance for its every decision from the Germans, both those concerning the occupied area of Transnistria, as well as Rumania itself. This also applied to the treatment of Soviet POWs and civilians, as well as their use as forced labour in Rumanian territories.

Romania followed an "independent" policy in terms of its treatment of Jews as well. Early on, Jews were treated extremely cruelly in Rumania and the areas under its jurisdiction, but as the war advanced, this policy was considerably mitigated. In 1942, the genocide of Jews came to an effective end in the country. It can be said with little fear of contradiction, that Jews in the areas of Rumania under the civil administration had considerably higher

chances of survival than those for example in Poland and Ukraine. By the end of the war, there were a great deal more Jews who survived in these areas than in the other post-war Soviet territories.

In Finland the ethnic background of POWs played a key role in which camp and camp section they were to be placed in. Finnic peoples (Karelians, Ingrians) were placed in camp 21 in Savonlinna, and their living conditions were markedly different from those of other prisoners. Slavic prisoners were also separated from the others, and it was recommended that Poles, Ukrainians, and Byelorussians be kept apart from the Russians, and even from each other. Prisoners of Turkic-Tatar ethnicity and Caucasian prisoners were also to be separated (in addition, Georgians were to be separated from other North Caucasians). Jews were to be completely separated from other prisoners. They were either placed into camps meant solely for Jewish prisoners, or into separate barracks in ordinary camps. Even though ethnic purges were not carried out in Finland *per se*, some dozens of Jewish POWs were handed over to the German security services. However, most Soviet POWs who were Jewish were not handed over, even though they were subjected to racism and anti-Semitism.

Even though the POWs in Finland lived in hard conditions, their treatment was markedly more humane than of those in Germany (for example, having a rabbi visit a POW camp would have been out of the question there). It is however obvious that the Finnish authorities sought to concentrate Jewish prisoners into separate camps. On the other hand, this made it easier for the prisoners to help each other, and to receive aid from organizations like the Jewish Community of Helsinki. On the other hand, the concentration of Jews made it easier for them to be quickly handed over to the Germans, which gave rise to a real and well-grounded fears among prisoners and camp wardens alike. In any case, the maltreatment of Jewish POWs in Finland was minor in comparison to the treatment they received in Germany. This difference proved vital for the Jewish POWs in Finland, a fact that remains unchanged by the personal anti-Semitism of a few individual camp commandants and interpreters.

Kaukasialaisten sotavankien luovutukset Suomesta vv. 1943–1944

Frank Nesemann

I. Poliittinen tausta: Kaukasialaiset legioonat Wehrmachtin puolella

Se sota, jota kolmas valtakunta kävi Neuvostoliittoa vastaan hyökättyään sen kimppuun 22.6.1941, oli Hitlerin puolesta tarkoitettu valloitus- ja tuhoamissodaksi. Näissä suunnitelmassa ei ollut pienintäkään tilaa konstruktiviselle politiikalle valloitettavan maan väestöä eli siinä asuvia eri kansallisuuksia kohtaan. Hyökkäyssotaa suunnitellessaan Hitlerin hallitus ja Saksan armeijan johto eivät olleet edes vähääkään pohtineet Neuvostoliiton ei-venäläisten kansallisuuksien osanottoa saksalaisten järjestämiin ja komentamiin sotilaallisiin toimenpiteisiin.⁴¹⁶

Saksan maavoimien esikunnan järjestelyosaston, Alfred Rosenbergin johtaman *Ostministeriumin* (“Idän asioiden ministeriön”) ja myös *Abwehrin* (eli *Wehrmachtin* vakoilupalvelun) taholta oli kyllä jo sodan alussa ehdotettu, että Saksan armeijan kannattaisi käyttää hyväkseen monen ei-venäläisen kansan keskuuteen juurtunutta syvää neuvostovastaista asennetta.⁴¹⁷ Alun perin Hitler oli kuitenkin kategorisesti kieltäytynyt hyväksymästä sellaisia ehdotuksia.⁴¹⁸

Tilanne muuttui kuitenkin saksalaisten joukkojen etenemisen hidastuttua ja jopa pysähdyttyä syksyllä 1941. Nyt kolmannen valtakunnan johto suostui – vaikkakin rajoitetussa määrin – niin sanottujen Saksan käskynalaisten “itälegioonien” perustamiseen, joita muodostettiin aluksi vain ei-venäläisiin kansallisuuksiin kuuluvista sotavangeista ja pienemmässä määrin yliloikkareista.⁴¹⁹

Venäläisistä sotavangeista, joita kolmannen valtakunnan johto piti yleensä paljon “epäiltävimpinä”, joukkoja asetettiin vuodesta 1943 lähtien, kun *Wehrmachtin* joukkojen piti jo vetäytyä länteen päin kaikilla rintamilla. Vasta sodan loppuvaiheessa, marraskuussa vuonna 1944, perustettiin kenraaliluutnantti Andrei Vlasovin komentama *Venäläinen Vapautusarmeija* (venäjäksi *Russkaja Osvoboditel'naja Armija*), joka oli suurin

⁴¹⁶ Ks. Joachim Hoffmann, *Die Ostlegionen 1941-1943. Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, Freiburg³1986, s.15-19.

⁴¹⁷ Huomattakoon, että eversti Claus Schenk von Stauffenbergillä, joka kuljetti pommin Hitlerin päämajaan 20.7.1944, oli johtava rooli näissa suunnitelmissa. Vrt. *ibid.*, 50-58.

⁴¹⁸ *Ibid.*, s.15/16 ja 23-25.

⁴¹⁹ *Ibid.*, s.24/25; Patrik von zur Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern. Der Nationalismus der sowjetischen Orientvölker im 2. Weltkrieg* (Bonner Schriften zur Politik und Zeitgeschichte 5), Düsseldorf 1971, s.57/58.

neuvostoliittolaisista sotavangeista koostuneista taistelujoukoista ja jonka oli mahdollista toimia muita itsenäisemmin.⁴²⁰

Kaukasialaisista sotavangeista muodostettiin lopulta georgialainen, armenialainen, azerbaidzhanilainen ja pohjoiskaukasialainen legioona vuoden 1941 joulukuusta lähtien. Kaiken kaikkiaan *Wehrmachtin* joukoissa vv. 1941–1943 varustettiin ja aseistettiin suunnilleen 110 000 kaukasialaista.⁴²¹

Kaukasialaisten legioonien suhteellisen nopeaa muodostumista edisti ainakin georgialaisten ja pohjoiskaukasialaisten tapauksessa myös se seikka, että viimeksi mainitut kansallisuudet oli luokiteltu verrattain “korkeaan luokkaan” kuuluviksi kansallissosialistien rotuteoriassa. Etenkin georgialaisia pidettiin “arjalaisina”, ja pohjoiskaukasialaisten kansojen ja heimojen katsottiin olevan “goottien ja alaanien jälkeläisiä” heidän “pohjoismaisen ulkoasunsa” takia.⁴²²

Azerbaidzhanilaisia ja etenkin armenialaisia kohtaan kansallissosialististen rotuideologien asenne oli kuitenkin verrattomasti vähemmän suvaitseva eli juuri armenialaisten tapauksessa hyvin halveksiva.⁴²³ Lopulta nämä rotuennakkoluulot eivät kuitenkaan estäneet saksalaisia sotilasviranomaisia asettamasta azerbaidzhanilaista sekä armenialaista legioonaa.

Olisi väärin väittää saksalaisten pakottaneen sotavangit legiooniin. Todennäköisesti myös kolmannen valtakunnan sotilasviranomaiset olivat selvillä siitä, että pakkotoimenpiteillä hankittujen joukkojen käyttökelpoisuus oli vähintään kyseenalainen – sitä enemmän, kun oli tarkoitus käyttää sellaisia sotilaita heidän omilla kotialueillaan.⁴²⁴ Sen sijaan voi hyvillä syillä olettaa, että legiooniin liittyneillä sotavangeilla oli hyvin erilaisia, usein jopa toistensa kanssa ristiriidassa olevia motiiveja, jotka olivat kuitenkin kaukana vapaaehtoisuudelta.

Tutkittaessa niitä motiiveja, joiden perusteella kaukasialaiset sotavangit suostuivat liittymään legiooniin, niin tärkeimpänä – ja aivan ilmeisenä – syynä tähän valmiuteen täytyy varmasti pitää saksalaisilla sotavankileireillä vallinneita kauheita oloja. Ennen kaikkea sodan alkuvaiheessa suurin osa sotavangeista kuoli nälkään, sairauksiin sekä julmaan kohteluun.

Minkälaisia oloja sotavankien piti sietää saksalaisilla leireillä, ilmenee esimerkiksi siitä, että eri aikoina tehtyjen laskujen mukaan 50–80 prosenttia kaikista kaukasialaisista ja turkkilais-tataarilaisista sotavangeista menehtyi sodan ensimmäisenä vuonna. Sotavankileireillä juuri kaukasialaiset ja turkkilais-tataarilaiset sotavangit joutuivat hyvin usein väkivallan ja julman kohtelun uhreiksi siitä syystä, että heidän katsottiin olevan

⁴²⁰ Hoffmann, *Die Ostlegionen*, s.12-15 ja s.22-23. Ks. muuten Joachim Hoffmann, *Die Geschichte der Wlassow-Armee*, Freiburg ²1986 (viimeksi mainittu teos on myös käännetty venäjän kielelle otsikolla *Istorija Vlasovskoj Armii*, Pariisi 1990).

⁴²¹ Von zur Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, s.60; Joachim Hoffmann, *Kaukasien 1942/1943. Das deutsche Heer und die Orientvölker der Sowjetunion*, Freiburg 1991, s.102-130 ja s.182-345.

⁴²² Von zur Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, s.51.

⁴²³ *Ibid.*

⁴²⁴ *Ibid.*, s.62.

“rodullisesti vajaavaisia mongoleja”, joiden epäiltiin olevan “bolševismin uskonnollisimpia kannattajia”.⁴²⁵

Kun siis värvättiin sotavankeja legiooniin, ilmoittautuminen niihin merkitsi sellaisilla ehdoilla aivan yksinkertaisesti mahdollisuutta jäädä henkiin.⁴²⁶

Gruusialainen Valentin. Vanki tunnettiin erittäin ystävällisenä ja oli haluttu ns. kotikeikoille. – Valentin from Georgia in the POW hospital in Kokkola 1941–42. As this POW was known to be very friendly he was highly appreciated as a housekeeping hand in the town. *Leo Berkovits*.

⁴²⁵ Hoffmann, *Die Ostlegionen*, s.80-82.

⁴²⁶ *Von zur Mühlen*, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, s.62/63.

Kun oli kysymys puhtaasta henkinjäämisestä, niin kohtalo sellaisissa taistelujoukoissa, jotka koostuivat samaa kieltä puhuvista, samoilta alueilta kotoisin olevista maanmiehistä, näytti kaukasialaisten kannalta usein paremmalta vaihtoehdolta kuin työskenteleminen vankeuden kovissa oloissa, esimerkiksi jossakin *Ostarbeiter* ("Itäisten työntekijöiden") -osastossa.⁴²⁷ Myös tällainen motiivi lienee saanut monet liittymään legiooniin etenkin sodan alkuvaiheessa, kun yleensä oletettiin Neuvostoliiton romahtavan pian.

Ei saa unohtaa, kuinka laajalle levinnyt ja syvälle juurtunut neuvostovastaisuus oli juuri Pohjois-Kaukasuksella asuneiden pienten (muslimi-) kansojen keskuudessa. Keisarien hallitukset olivat vain hyvin pintapuolisesti integroineet nämä kansat Pietarin imperiumin poliittiseen ja kulttuuriseen arvojärjestelmään, johon ne olivat itse lähes täysin kieltäytyneet sopeutumasta. Ei myöskään nuori neuvostovaltio edes kovilla pakkotoimenpiteillä ollut onnistunut sopeuttamaan niitä poliittisiin ja yhteiskunnallisiin oloihinsa ennen sodan puhkeamista. Päinvastoin bolševistisen puolueen ja neuvostohallituksen 1920-luvun lopusta alkaen toteuttama hyökkäys islamia vastaan oli herättänyt erityistä katkeruutta Kaukasuksen pienten muslimikansojen keskuudessa, jotka elivät osaksi hyvin perinteellistä islamilaista uskonto- ja kulttuurielämää.⁴²⁸

Stalinin suorittama väkivaltainen maatalouden kollektivisoiminen oli tuhonnut näiden pienten kansojen perinteellisen elintason ja elämänolot. Etenkin tshetsheenien ja ingushien sekä kabardien ja balkaarien alueilla kollektivisoiminen oli monessa kohden jopa herättänyt aseellista vastustusta.⁴²⁹

Muutamat näistä kansoista – tshetsheenit, ingushit, balkaarit, karatshait kokonaan ja myös merkittävän osan kabardeja – Stalinin hallitus karkotti lopulta kollektiivisesti vuodesta 1943 lähtien väkivaltaisilla toimenpiteillä Keski-Aasiaan ja Siperiaan syyttäen niitä eriytymättömästi yhteistoiminnasta saksalaisten miehitysjoukkojen kanssa. Suuri osa näiden kansojen väestöä sai surmansa pakkosiirron seurauksena.⁴³⁰

Tuskin pitää selittää, kuinka julmia nuo toimenpiteet olivat ja millaista rikosta kokonaisten kansojen kollektiivinen ”rankaiseminen” merkitsi. Karatshaiden ja balkaarien tapauksessa pitää kuitenkin paikkansa, että Pohjois-Kaukasusta miehittäneet saksalaiset joukot olivat saaneet osia paikallista väestöä yhteistoimintaan *Wehrmachtin* kanssa.

Karatshait olivat aloittaneet neuvostovastaisen kapinan jo ennen saksalaisten joukkojen tuloa. Tämän pohjalta *Wehrmachtin* paikalliset miehitysvirastot asettivat karatshaiden

⁴²⁷ Ibid., s.63/64.

⁴²⁸ Ks. Frank Nesemann, *Der Sowjetstaat und der Islam 1917-1941*, teoksessa: Christoph Gassenschmidt/Ralph Tuchtenhagen (julkaisijat), *Politik und Religion in der Sowjetunion 1917-1941*, Wiesbaden 2001 (sarjassa: *Schriften zur Geistesgeschichte des östlichen Europa*), s.207-235, tässä: s.217-226.

⁴²⁹ Gerhard Simon, *Nationalism and Policy Toward the Nationalities in the Soviet Union. From Totalitarian Dictatorship to Post-Stalinist Society*, Boulder/San Francisco/Oxford 1991, s.96 [tässä on käytetty saksankielisen alkuperäisteoksen käännöstä; alkuperäisteoksen otsikko kuuluu: Gerhard Simon, *Nationalismus und Nationalitätenpolitik in der Sowjetunion. Von der totalitären Diktatur zur nachstalinischen Gesellschaft*, Baden-Baden 1986].

⁴³⁰ Simon, *Nationalism and Policy Toward the Nationalities*, s.201-203.

“kansallisen komitean”, jolla oli – rajoitettuja – itsehallinnollisia valtuuksia. Hyvin samankaltaiselta tilanne näytti balkaarien kesken, jotka olivatkin laajassa määrin valmiita yhteistoimintaan saksalaisten kanssa.⁴³¹

Alueesta ja sen ei-venäläisistä kansoista vähän kiinnostuneiden saksalaisten miehityspolitiikka Pohjois-Kaukasuksen pieniä muslimikansoja kohtaan oli yleensä paljon suopeampi kuin muualla Neuvostoliitossa. Paikallisten pienten muslimikansojen asenne saksalaisia kohti ei myöskään muuttunut myöhemmin vihamieliseksi – toisin kuin muilla miehitysalueilla. Samasta syystä näiden kansojen keskuudessa ei ollut juuri lainkaan sissitoimintaa.⁴³²

Haluttaessa selittää, miksi moni kaukasialainen sotavanki liittyi legiooniin, vaikka moni heistä oli kärsinyt julmasta kohtelusta sotavankileireillä, täytyy ehdottomasti korostaa, että myös rintamien toisella puolella heidän kohtalonsa olisi luultavasti ollut toivoton. Stalinin imperiumissa vangitseminen ja pakkosiirto työleireille uhkasivat sotavankeudesta henkiin jääneitä punaisen armeijan sotilaita, koska heidän väitettiin “kavaltaneen” kotimaansa. Jo pelkkä joutuminen sotavankeuteen täytti “kavalluksen” tunnusmerkit.⁴³³

Kun kaikki neuvostoliittolaiset sotavangit sijaitsivat siis Skyllan ja Karybdiksen välillä, niin sellainen pula koski paljon kovemmin niitä, jotka osoittivat valmiutensa päästä legiooniin. Littymällä niihin kyseessä olevat sotavangit syyllistyivät nimittäin myös juridisesti valtiopetokseen, minkä seurauksena heitä uhkasi kuolemanrangaistus ja heidän perheitään todennäköisesti myös julma rangaistus, mikäli he joutuisivat neuvostojoukkojen käsiin.⁴³⁴

II. Kaukasialaisten sotavankien luovutukset vuosina 1943 ja 1944

Samoihin aikoihin, kun saksalaisten joukkojen eteneminen Neuvostoliitossa alkoi kouriintuntuvasti hidastua – syksyllä v.1941 – Suomen kotijoukkojen esikunnassa pohdittiin ensimmäistä kertaa, olisiko periaatteessa mahdollista luovuttaa Suomen sotavankileireillä olevat kaukasialaiset sotavangit saksalaisille sotilasviranomaisille. Tämä aloite vastasi sinänsä saksalaisten kiinnostusta saada kaukasialaisia sotavankeja omaan haltuunsa. Tavallaan se liittyi muuten myös Suomen sotilaallisessa ja poliittisessa johdossa olemassa olevaan “suur-suomalaiseen” heimoajatteluun.

Kotijoukkojen esikunta tiedusteli marraskuussa 1941 Päämajan järjestelyosalta, olisiko mahdollista saada Saksan sotavoimien ylijohdo suostumaan siihen, että suomalaisilla sotavankileireillä olevat kaukasialaiset sotavangit – joiden lukumäärä arvioitiin yhteensä

⁴³¹ Ibid., s.197.

⁴³² Ibidem. Ks. Hoffmann, Kaukasien, s.23-41, s.184-190 ja s.436-456 sekä Alexander Dallin, Deutsche Besatzungspolitik in Rußland. Eine Studie über Besatzungspolitik, Düsseldorf 1958, s.256-264; von zur Mühlen, Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern, s.120-122.

⁴³³ Ks. Catherine Meridale, Iwans Krieg. Die Rote Armee 1939-1945, Frankfurt a.M. 2006, s.383 [Teoksen englanninkielinen alkuperäisotsikko on: Ivan's War. The Red Army 1939-1945, London 2005].

⁴³⁴ Ks. von zur Mühlen, Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern, s.60 sekä Hoffmann, Kaukasien, s.456-466.

638 henkilöksi – voitaisiin siirtää Suomesta “Etelä-Venäjäälle” (millä käsitteellä tarkoitettiin nähtävästi saksalaisten noihin aikoihin miehittämiä alueita eteläisessä Neuvostoliitossa).⁴³⁵

Aloitetta perusteltiin Suomen ilmasto-olojen aiheuttamalla kaukasialaisten sotavankien suurella pulmalla: “Nämä sotavangit, jotka ovat kotoisin Etelä-Venäjäältä, eivät ilmeisesti kestä Suomen ilmanalaa, vaan kuolleisuus ja ennen kaikkea sairaus heidän keskuudessaan on suhteettoman suuri.”⁴³⁶ Lisäksi pelättiin tarvittavien huoltokustannuksien saattavan tulla liian korkeiksi, ja argumentoitiin, että sotavankien käyttäminen töissä olisi kyseenalaista heidän “huonon työtehonsa” vuoksi: noihin ehtoihin nähden sotavangit täyttäsivät vain työvankileirien tilan.⁴³⁷

Suomen sotavankileireillä menehtyneiden kaukasialaisten sotavankikorteista ilmenee itse asiassa, että noin 90 prosenttia heistä kuoli sairauksiin, nälkään tai yleiseen heikkouteen; useimmat heistä menehtyivät jo jatkosodan ensimmäisen vuoden kuluessa.⁴³⁸

Kotijoukkojen esikunnan aloitteen johdosta Puolustusvoimain ylipäällikkö päätti 17.11.1941, että täytyisi suorittaa kyseessä oleva kaukasialaisten sotavankien siirto saksalaisten hallusta löytyvien suomensukuisten sotavankien vaihdon yhteydessä.⁴³⁹

Sellaisesta vaihdosta, jonka puitteissa suomalaiset luovuttaisivat Pohjois-Norjaan sijoitetuille saksalaisille sotilasviranomaisille hallussaan olevat Volgan saksalaiset ja saisivat sen sijaan saksalaisten leireiltä löytyvät (itä-) karjalaiset sotavangit, molemmat osapuolet olivat jo periaatteellisesti sopineet vuoden 1941 marraskuun alussa.⁴⁴⁰

Päämajan järjestelyosasto kääntyi 16.7.1942 ulkomaanosaston puoleen pyytäen saattamaan saksalaisten tietoon, että puolustusvoimat oli valmis luovuttamaan hallussaan olevat 4000 ukrainalaista ja kaukasialaista sotavankia, mikäli saksalaiset järjestäisivät laivauksen. Sen lisäksi toivottiin saksalaisten luovuttavan Suomen puolelle itäkarjalaiset ja inkeriläiset sotavankinsa; samanaikaisesti saksalaisia pyydettiin ilmoittamaan näiden sotavankien lukumäärä.⁴⁴¹

⁴³⁵ Kotijoukkojen Esikunnan salaiseksi merkitty aloite 10.11.1941, no.2011/järj.1b/sal, allekirjoittanut kenraalimajuri A.E. Martola, Sota-arkisto, KotijE, svstso, Fa 6).

⁴³⁶ Ibidem.

⁴³⁷ Ibidem.

⁴³⁸ Tämä lukumäärä perustuu Kansallisarkiston sotavanki-tutkimushankkeen puitteissa laadittuun Suomen sotavankileireillä menehtyneiden hakemistoon, jonka mukaan leireillä kuoli yhteensä 223 kaukasialaista sotavankia (hakemistossa on laskettu mukaan myös 10 kalmukia; kalmukit eivät kuitenkaan kuulu Kaukasuksen kansoihin).

Suomen sotavankileireillä kuolleisuus on arvioitu yhteensä 30 prosentiksi; suhteellisen eniten sotavankeja kuoli vuonna 1942. Ks. Juha Kujansuu, Jatkosodan neuvostoliittolaiset sotavangit Suomessa, teoksessa: Jari Leskinen/Antti Juutilainen (julkaisijat), Jatkosodan pikkujättiläinen, Helsinki 2005, s.1033-1041, tässä: s.1039.

⁴³⁹ Päämajan ulkomaanosasto järjestelyosastolle 17.11.1941, no. 1303/Ulk.1sal (liittyy 1977/Järj.2/sal), Sota-arkisto, T 19653/5-6.

⁴⁴⁰ Kirje Saksan Norja-armeijan esikunnalta Suomen yhteysupseerille I. Ahoselle, 4.11.1941, Päämajan hallinnollinen toimisto (järjestely 2), Sota-arkisto, T 19653/5-6.

⁴⁴¹ Päämajan järjestelyosasto 16.7.1942, T 19654/F 3-4

Näiden neuvottelujen perusteella luovutettiin lopulta vuoden 1943 alussa 500 kaukasialaista ja 1 ukrainalainen sotavanki saksalaisten haltuun Viroon Hangossa sijainneen sotavankileiri 7:n kautta. Tämä oli ilmeisesti ainoa luovutuserä, jonka yhteydessä mainittiin yksiselitteisesti siirretyn kaukasialaisia sotavankeja.⁴⁴²

Jonkinlaisena työkaluna kaukasialaisten luovuttamisen yhteydessä saksalaiset viranomaiset saattoivat osaksi myös käyttää Saksassa asuvien kaukasialaisten maastamuutajien poliittisia yhdistyksiä. Useimmiten nuo yhdistykset olivat lähes merkittömiä – niin kuin esimerkiksi eräs Berliiniin asettunut ”armenialainen kolonia”, joka kääntyi 20.10.1941 Suomen lähetystön puoleen pyynnöllä, että suomalaisten hallussa olevat armenialaiset sotavangit eristettäisiin, jotta heidän ”syyttömän kovaa kohtaloaan” kevennettäisiin ”mahdollisuuksien mukaan”.⁴⁴³

Paljon tunnetumpi poliittinen edustaja oli kuitenkin Georgian entinen pääministeri ja ulkoministeri, menševikki Evgeni Gegetshkori, joka toimi jonkin aikaa Pariisiin sijoitetun Georgian eksiilhallituksen asianajajana Berliinissä.⁴⁴⁴ Suomessa oleskellessaan huhtikuussa 1943 hän pyysi ulkoministeri Henrik Ramsayn apua sen suhteen, että Suomen sotavankileireillä mahdollisesti olleet georgialaiset, armenialaiset, azerbaidzhanilaiset ja ”vuoristoheimojen” kansallisuutta olevat sotavangit siirrettäisiin ”johonkin muuhun paikkaan, jonne myös muut kaukasialaiset sotavangit” koottiin.⁴⁴⁵ Gegetshkorin mukaan Saksan sotavoimien ylin päällystö oli jo reagoinut myöntävästi sille esitettyyn vastaavaan pyyntöön.⁴⁴⁶

Gegetshkorin asia välitettiin Mannerheimille valtiovarainministeri Tannerin saatekirjeen kera. Siinä Tanner totesi kehottaneensa Gegetshkoria esittämään asiansa ylipäällikölle kirjallisesti. Tannerin mukaan Gegetshkori pyrki keräämään sotavankeina olevista kansalaisistaan osaston, jonka tarkoitus oli taistella Neuvostoliittoa vastaan.⁴⁴⁷

⁴⁴² Tästä lukumäärästä on puhetta sotapäiväkirjan 4.1.1943 koskevissa huomautuksissa. – Ks. myös Elina Sana, Luovutetut. Suomen ihmisluovutukset Gestapolle, Helsinki 2003, s.329 ja s.333.

⁴⁴³ ”Armenialainen kolonia Berliinissä” Suomen lähetystölle, 20.10.1941 – Ulkoasiainministeriön arkisto, Fb 110, A2 b, Kaukasialaiset sotavangit.

⁴⁴⁴ Gegetshkoria koskien ks. Joachim Hoffmann, Kaukasien, s.258/259; Georgij Mamulia, Gruzinskij legion v bor’be za svobodu i nezavisimost’ Gruzii v gody vtoroj mirovoj vojny, Tbilisi 2003, s.143.

⁴⁴⁵ “[...]Jag ber Eder hövligast, att ifall sådana fångar finnes hos Er, avskilja dem i en skild grupp och ge oss möjligheter att föra dem ut ur Finland till en plats där även de övriga kaukasiska krigsfångar samlas av oss. [...]” - E. Gegetshkori ulkoministeri Ramsaylle, 6.4.1943 - Ulkoasiainministeriön arkisto, Fb 110, A2 b, Kaukasialaiset sotavangit.

⁴⁴⁶ Ibid.: „[...] Med en likadan önskan vände vi oss till det högsta tyska befälet och den blev oss helt och hållet beviljad. Jag hoppas, att vår bedjan inte framkallar från Eder regering ett nekande svar. [...]”.

Ks. muuten pääkonsuli Niskasen saatekirje Päämajalle - C.G. Mannerheimin kokoelma, kans. 609 („No.18272”).

⁴⁴⁷ Väinö Tannerin (käsikirjoitettu) saatekirje Gegetshkorin pyynnölle - C.G. Mannerheimin kokoelma, kans. 609.

Saattekirjeessään Tanner pyysi myös ilmoittamaan, johtaisiko Gegetshkorin aloite konkreettisiin toimenpiteisiin, koska hän oli luvannut tiedottaa Gegetshkorille asian kulusta.⁴⁴⁸

Päämajassa asiaa näyttää ainakin pohditun, sillä siitä arkistokokoelmasta, jossa Gegetshkorin ja Tannerin kirjeet säilyvät, löytyy myös tilasto puolustusvoimien hallussa olleista kaukasialaisista sotavangeista – kansalaisuuksittain jaoteltuina. Listan mukaan sellaisia sotavankeja oli yhteensä 155 – mm. 24 georgialaista, 25 armenialaista ja 20 azerbaidzhanilaista.⁴⁴⁹

Ulkoministeriön puolesta pääkonsuli V. Niskanen ilmoitti Suomen lähetystölle Berliiniin 28.4.1943 Gegetshkorin pyynnöstä ja tiedotti, ettei Päämajalla olisi muistuttamista mitään suunniteltua siirtoa vastaan, mikäli siirrettävät kaukasialaiset sotavangit suostuisivat vapaaehtoisesti lähtemään. Samalla Ulkoministeriö pyysi Berliiniin lähetystöä tiedustelemaan Saksan viranomaisilta, olisivatko saksalaiset valmiita ottamaan kyseessä olevat sotavangit vastaan ja luovuttamaan puolestaan ”Suomeen lähetettäväksi vastaavan määrän työkykyisiä suomensukuisia sotavankeja“: Niskasen mukaan Suomen työviranomaiset pitivät sellaista vaihtoa ehtona suostumiseksi asiaan.⁴⁵⁰

Kaukasialaisten sotavankien kokonaismäärän osalta Niskanen ilmoitti Suomessa olevan heitä noin 150.⁴⁵¹

11.5.1943 ulkoministeri Ramsay kirjoitti itse Saksaan palanneelle Gegetshkorille, että puolustusvoimat olisi periaatteessa halukas luovuttamaan kyseessä olevat kaukasialaiset sotavangit, mikäli saksalaiset suostuisivat yllä mainittuun Suomen puolustusvoimien ehtoon eli vaihtamaan kaukasialaiset suomensukuisiin sotavankeihin mies miestä vastaan. Asian etenemisestä hän lupasi tiedottaa edelleenkin Gegetshkorille Suomen Berliinissä toimivan sotilasasiamiehen kautta.⁴⁵²

Tästä huolimatta Suomen puolustusvoimat ei kuitenkaan luovuttanut kuin joitakin yksittäisiä kaukasialaisia sotavankeja saksalaisille sotilasviranomaisille.

Tätä tapahtui esimerkiksi vielä vuoden 1944 alussa. Silloin Saksan sotilasasiamies Suomessa pyysi sotavankileiri 6:ssa (Kemissä) olevan georgialaisen sotavangin Nikolos (Nikolai) Abzidianidzen vapauttamista. Pyyntöä perusteltiin sillä, että saksalaiset sotilasviranomaiset haluaisivat hänet georgialaiseen legioonaan.⁴⁵³

⁴⁴⁸ Ibid.

⁴⁴⁹ Tilasto „Puolustusvoimain hallussa olevat kaukasialaiset [sic] sotavangit” - C.G. Mannerheimin kokoelma, kans. 609.

⁴⁵⁰ Pääkonsuli V. Niskanen Suomen lähetystölle Berliinissä, 28.4.1943 - Ulkoasiainministeriön arkisto, Fb 110, A2 b, Kaukasialaiset sotavangit.

⁴⁵¹ Ibidem.

⁴⁵² Ulkoministeri Ramsay Gegetshkorille, 11.5.1943 - Ulkoasiainministeriön arkisto, Fb 110, A2 b, Kaukasialaiset sotavangit.

⁴⁵³ Päämajan ulkomaosasto sotavankikomentajalle (salaiseksi merkitty, Ulkomaosaston päällikön sekä Sotilasasiamiestoimiston päällikön allekirjoittama kirje), 10.1.1944 - Sota-arkisto, Sotavankikomentajan selvityselin, T 19659/B 18. Paperiin on käsin kirjoitettu ”luovutetaan”.

Mainittu georgialainen sotavanki luovutettiin lopulta 9.2.1944 sotavankileiri 7:n kautta.⁴⁵⁴

III. Lyhyt yleiskatsaus Suomen puolustusvoimien saksalaisille sotilasviranomaisille luovuttamiin kaukasialaisiin sotavankeihin

Sotavankikortteihin pohjautuvan laskelman mukaan Suomi luovutti Saksalle yhteensä 534 kaukasialaista sotavankia. Niiden kaukasialaisten isoon kokonaismäärään verrattuna, jotka saksalaiset hankkivat legioonien varten – yhteensä noin 110 000⁴⁵⁵ – Suomen luovuttamien kaukasialaisten lukumäärä ei ollut hyvin merkittävä.

Luovutetut voi yhteensä luokitella kansallisuuksittain seuraavalla tavalla:⁴⁵⁶

- 129 georgialaista, lukien mukaan kaksi mingrelia⁴⁵⁷
- 112 armenialaista
- 64 azerbaidzhanilaista⁴⁵⁸
- 47 avaaria
- 39 adygeita/tsherkessia/kabardia⁴⁵⁹
- 35 tshetsheenia⁴⁶⁰

⁴⁵⁴ Sotavankileiri 7:n päällikön kirje Sotavankikomentajan Esikunnalle, 15.2.1944 - Sota-arkisto, Sotavankikomentajan selvityselin, T 19659/B 18.

⁴⁵⁵ Lukumäärästä on jo mainittu ylempänä – ks. osa I. Ks. muuten von zur Mühlen, Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern, s.60.

⁴⁵⁶ Seuraavat tiedot perustuvat Kansallisarkiston sotavanki-tutkimushankkeen puitteissa laadittuun hakemistoon, joka kattaa kaikki saksalaisille sotilasviranomaisille luovutetut kaukasialaiset.

⁴⁵⁷ Noin vuoteen 1930 saakka mingrelejä pidettiin neuvostoliittolaisissa tilastoissa omana kansanaan (vuoden 1926 Neuvostoliitossa asuneiden kansallisuuksien virallisen laskelman mukaan heitä oli noin 243 000). Nykyisin heidän katsotaan kuitenkin kuuluvan georgialaisten kansaan, johon he ovat myös kielellisesti lähes täysin assimiloituneet. Ks. Rudolf A. Mark, Die Völker der ehemaligen Sowjetunion. Die Nationalitäten der GUS, Georgiens und der baltischen Staaten. Ein Lexikon, Opladen 1992, s.121/122.

Georgialaisten lukumäärään lasketaan tässä kaksi sotavankikortteilla ”kaukasialaiseksi” luokiteltua sotavankia, jotka heidän sukunimiensä ja kotipaikkojensa pohjalta täytyy kuitenkin todennäköisesti katsoa georgialaisiksi.

⁴⁵⁸ Azerbaidzhanilaisten lukumäärään kuuluu todennäköisesti myös yksi ”kaukasialaiseksi” nimetty sotavanki, jota täytynee pitää azerbaidzhanilaisena hänen kotikaupunkinsa – Azerbaidzhanin pääkaupungin Bakun – vuoksi.

⁴⁵⁹ Vaikka nimitykset erottuvat toisistaan, mainitut kansalliset ryhmät katsovat itsensä suurin piirtein samaan kansallisuuteen kuuluviksi kielellisten erojen heidän välillään ollessa vähäisiä. Siksi ne onkin laskettu yhteen tämän artikkelin yhteydessä. Ks. Mark, Die Völker der ehemaligen Sowjetunion, s.35, 86–87 ja 152.

- 28 lesgiiniä
- 19 ossetialaista
- 19 karatshaita
- 9 lakialaista
- 8 turkkilaista (eli meskeettiä⁴⁶¹)
- 6 dagestanilaista⁴⁶²
- 4 balkaaria
- 3 dargiinia
- 3 assyrialaista
- 3 abhasialaista
- 2 ingushia
- 1 "busurmani" (= tataari)

Sotavankikorteissa 3 miestä oli muuten luokiteltu "kaukasialaiseksi" heidän konkreettisten kansallisuuksiensa jäädessä määrittelemättä. Heidän sukunimistään ja kotipaikoistaan päätellen he näyttävät kuitenkin olleen Pohjois-Kaukasuksen edustamilla asuneita venäläisiä.

Saksalaisten haltuun siirrettyjen kaukasialaisten suuri enemmistö (eli noin 93 prosenttia) kuului sotilasarvoiltaan tavallisten sotamiesten joukkoon.

Luovutettujen kaukasialaisten keskuudessa oli yhteensä 10 upseeria (mukaan lukien yksi lääkintäupseeri) ja yksi (armenialainen) politrukki. 28 miehellä oli aliupseerin arvo (mukaan lukien mukaan yksi lääkintäaliupseeri). Viiden muun henkilön sotilasarvot eivät ilmene sotavankikorteista. Kaksi luovutettua kaukasialaista oli vastaavilla sotavankikorteilla luokiteltu siviileiksi.

Luovutettujen kansallisuuksiin nähden on silmiinpistävää, että suhteellisen korkea määrä heistä kuului Kaukasuksen pieniin muslimikansoihin, joiden väestö ei ollut kuin muutama

⁴⁶⁰ Tässä luetaan mukaan yksi vastaavalla sotavankikortilla "kaukasialaiseksi" luokiteltu mies, joka oli kuitenkin kotoisin eräästä Tshetshenian kylästä ja lienee siksi todennäköisesti itse ollut tshetsheni.

⁴⁶¹ Pohjois-Kaukasuksella – etenkin Georgian lounaisosissa – asuneiden turkinkielisten väestöryhmien perinteellinen nimitys. Ks. Mark, Die Völker der ehemaligen Sowjetunion, s.121.

⁴⁶² Tässä luetaan mukaan yksi vastaavalla sotavankikortilla "kaukasialaiseksi" luokiteltu mies, joka oli kuitenkin kotoisin eräästä Dagestanin kylästä ja jota saanee tästä syystä pitää dagestanilaisena. Dagestanilainen -käsite on sikäli epämääräinen, ettei sillä tarkoiteta mitään konkreettista kansaa eikä mitään kieliryhmää, vaan ainoastaan Dagestanin montaa pientä (muslimi-) kansallisuutta yleensä, niin kuin esimerkiksi lesgiinejä, dargiineja, avaareja ja muita. Sotavankikorttien antamien tietojen pohjalta ei ole siis mahdollista määritellä, mihin pieneen kansaan tarkalleen yllä mainitut dagestanilaiset kuuluivat,

sata tuhatta ihmistä tai jopa vain muutama kymmenen tuhatta. Kuten edellä on mainittu, saksalaisille sotilasviranomaisille luovutettiin esimerkiksi 47 avaaria; vuoden 1939 väestönlaskennan mukaan Neuvostoliitossa eli heitä noin 250 000. Saman väestönlaskennan mukaan Neuvostoliitossa oli vuonna 1939 virallisesti laskettu vain suunnilleen 56 000 lakialaista. Yhdeksän lakialaista luovutettiin saksalaisille, ja saksalaisten haltuun siirrettiin jopa 19 karatshaita, joita oli vuonna 1939 laskettu vain 75 000.⁴⁶³

Näitä lukumääriä verrattakoon nyt vastaaviin määriin Kaukasuksen isoista kansoista kotoisin olleita luovutettuja sotavankeja – 129 georgialaista (georgialaisia oli vuoden 1939 väestönlaskennan mukaan koko Neuvostoliitossa noin 2 250 000), 112 armenialaista (vuonna 1939 heitä oli laskettu noin 2 150 000) ja 64 azerbaidžanilaista (2 275 000 koko Neuvostoliitossa vuonna 1939).⁴⁶⁴

Ei selviä yksiselitteisesti, miksi niin suuri määrä luovutetuista sotavangeista kuului Kaukasuksen pieniin muslimikansoihin. Voihan kuitenkin syyllä olettaa, että jo edellä mainittu, näiden kansojen kesken laajalle levinnyt oppositio tai jopa vihamielisyys neuvostovaltiota kohtaan lienee saanut suhteellisen paljon niistä kotoisin olleita sotavankeja suostumaan luovutukseen saksalaisille.

Tähänastisten tutkimustöiden – vastaavien nimilistojen perusteella – tuloksista päätellen ei näytä siltä, että kukaan suomalaisten luovuttamista kaukasialaisista olisi hoitanut kovin korkeaa virkaa legioonissa tai *Abwehrissa*, jossa toimi myös suhteellisen paljon kaukasialaisia.⁴⁶⁵

Siitä kysymyksestä riippumattomasti, millä konkreettisella tavalla saksalaiset käyttivät luovutettuja sotavankeja hyväkseen, heidän kohtalonsa oli lopulta lähes kaikissa tapauksissa traaginen. Mikäli he eivät menehtyneet taisteluissa tai saksalaisten järjestämissä pakkotöissä, niin useimmat heistä kuolivat välittömästi tai pian sodan jälkeen neuvostovaltion koston uhreina.⁴⁶⁶

Fil.tri Frank Neseemann on Eppelheimin lukion yliopettaja, Eppelheim, Baden-Württemberg
PhD Frank Neseemann is a Senior Teacher of the Eppelheim college, Eppelheim, Baden-Württemberg

⁴⁶³ Vuoden 1939 väestönlaskennan lukumäärien suhteen katso Simon, *Nationalism and Policy Toward the Nationalities*, s.373–374.

⁴⁶⁴ *Ibid.*, s.372.

⁴⁶⁵ Legioonissa – sekä *Abwehrissa* - johtavia virkoja hoitaneista kaukasialaisista on lähemmin mainittu seuraavissa teoksissa: Hoffmann, *Kaukasien*; Mamulia, *Gruzinskij legion*; Eduard Abramjan, *Kavkazcy v Abvere*, Moskova 2006.

⁴⁶⁶ Ks. Meridale, *Iwans Krieg*, s.384; Richard Overy, *Russlands Krieg 1941-1945*, Reinbek 2004, s.423 [Teoksen englanninkielinen alkuperäisotsikko on *Russia's War*, London 1998].

Summary

The Delivering of Soviet Prisoners of War of Caucasian Origin from Finland, 1943-1944

With the advance of the *Wehrmacht* having come to a standstill in the autumn of 1941, Hitler and the command of the German army consented to a project they had constantly rejected before – the recruiting of troops consisting of Soviet prisoners of war who belonged to several non-Russian nationalities. The aim of this was to make use of the anti-Soviet resentments of those peoples, based on Stalinist oppression and persecution, for the sake of German warfare.

In this context, four Caucasian legions were raised as well – one Georgian, one Armenian, one Azeri and one Northern Caucasian legion. In fact, anti-Soviet opposition was especially strong among the small peoples of the Northern Caucasus, which had suffered very much from Stalinist collectivisation and the persecution of their traditional way of life as well as of their religious faith. All in all, some 110 000 Caucasians were recruited for the legions.

The reasons for which Caucasians joined the legions were quite diverse: scarcely were they motivated by any sympathy for Nazi ideology. Apart from their resentment towards the Soviet regime, joining the legions simply meant a chance to survive – given the extremely hard and inhuman conditions in the German POW camps. Since the prisoners of war were considered to be “traitors” on the Soviet side of the front, they could not even expect a better fate if they were freed by Soviet troops. Furthermore, the Germans were obviously quite uninterested in making the home regions of the Caucasians a part of the empire they hoped to conquer. Serving in military units under German command thus seemed to be a tolerable alternative as long as the Soviet Union could be expected to break down in the near future.

The decision of the Germans to raise the legions coincided with deliberations within the Finnish army headquarters aiming at exchanging Caucasian prisoners of war against Finnic prisoners of war in German hands. At the Carelian front, the Finnish troops had caught much more Soviet soldiers than the army authorities had ever expected. In this situation, the interest of the Finnish headquarters in exchanging those prisoners was even enhanced by the fact that they suffered from many diseases in the POW camps and that mortality among them was high – which rendered them relatively “useless” for any work purposes.

As a result of all this, 500 Caucasians were delivered to the Germans at the beginning of 1943.

A few months later, in the spring of 1943, the former prime minister and foreign minister of the short-lived independent Georgian republic Gegetshkori, who had come to Finland as a representative of the Georgian government in exile, addressed Finland’s foreign minister Ramsay with the idea of the remaining Georgian and other Caucasian prisoners of war in Finnish hands being delivered to the Germans in order to make a part of the legions. Gegetchkori’s initiative was approved in principle within the Ministry of Foreign Affairs and the Finnish Army headquarters – with the condition of the Caucasians being exchanged against Finnic prisoners of war “man against man”.

In spite of these considerations, the Finnish army did not hand over any collective groups of Caucasian prisoners of war to the Germans again. Instead, only single Caucasians were delivered as long as the Finnish-German “friendship in arms” still lasted.

All in all, the Finnish army officials registered 534 Caucasians who were handed over to the Germans in 1943 and 1944. Among those, the number of Northern Caucasians was especially considerable, while the amount of the “state nations” of Soviet Caucasia – i.e. Georgians, Armenians, Azeris – only comprised some 60 percent.

Talvi- ja jatkosodan lentäjävangit

Carl-Fredrik Geust

Talvisodan lentäjävangit

Talvisodan toisena päivänä, 1. joulukuuta 1939, saatiin peräti yhdeksän lentäjävankia⁴⁶⁷ Kaakkois-Suomessa alasmutteruista neuvostopommikoneista. Osa sotavangeista oli hypännyt laskuvarjolla, mutta osa oli istunut koneissaan loppuun saakka ja selvinnyt pakkolaskuista, toiset vakavasti haavoittuneina, toiset vain pintanaarmuin. Suomalaiset selustapartiot saivat yleensä lentäjät nopeasti kiinni pakkolaskun jälkeen. Pidätys ei ollut kuitenkaan vaaraton toimenpide, mistä olikin samana päivänä saatu karvas kokemus. Lempiälän kylään, Rieskjärven ja Vammeljärven väliselle kannakselle nähtiin päivällä pari laskuvarjoa putoavan ilmatorjunnan pudottamasta pommikoneesta. U- (eli Uudenkirkon) ryhmän esikunnassa palvelevan ratsumestari Adolf Ehrnroothin johtama partio lähti pidättämään tyhjään maalaistaloon piilottautuneita neuvostolentäjiä. Pidätyspartion lähestyessä navettaa heitä kohti avattiin tuli, ja reservinluutnantti Jorma Gallén-Kallela (taiteilija Akseli Gallén-Kallelan poika) sai välittömästi surmansa. Ehrnrooth vastasi kiväärillä tuleen, jolloin toinen lentäjä sai surmansa ja toinen haavoittui vakavasti, menehtyen Peipolan sairaalassa.⁴⁶⁸

Punalentäjät tekivät usein heistä toivottomalta näyttävässä tilanteessa itsemurhan, koska politrukit olivat kertoneet että suomalaiset kiduttavat tai ampuvat vankejaan. Niinpä on hyvin mahdollista että jo 1.12.1939 myös muita lentäjiä kuin edellämainitut kaksi tuli pidätystilanteessa ammutuiksi (tai tekivät itsemurhan).

Vangitut lentäjät vietiin yleensä ensiavun tai lääkintähoidon jälkeen mahdollisimman nopeasti kuulusteltaviksi lähimpään joukko-osastoon tai poliisilaitokseen. Heti kun venäjää puhuva henkilö oli löytynyt tulkiksi aloitettiin vankien kuulustelut. Mainittakoon että reservin vänrikki Valentin Kiparsky (myöhemmin kansainvälisesti tunnettu slaavilaisen

⁴⁶⁷ Tässä artikkelissa sanalla "lentäjä" tarkoitetaan kaikki lentävään henkilökuntaan kuuluvia miehistönjäseniä, eli ohjaaja, purjehdusupseeri (tai tähystäjä, venäjäksi *shturman*) sekä k-ampuja/radiosähkötäjä. Suurissa pommikoneissa (TB-3, TB-7) saattoi miehistö koostua peräti 11 jäsenestä, eli jokaista edellä mainittua tehtävänimikettä varten oli ainakin kaksi henkilöä. Lisäksi isojen koneiden miehistöön kuului 1-2 lentomekaanikkaa.

⁴⁶⁸ M. Sinerma: *Adolf Ehrnrooth – sodan ja rauhan näyttämöllä*, Juva 1981, s. 114-117. Sinerman mukaan Gallén-Kallela oli talvisodan ensimmäinen kaatunut upseeri. SB-pommikoneen päällikkönä oli ilmeisesti 24. Pikapommitusrykmentin luutn. Petr Krivosjeja, joka siis menehtyi sairaalalassa. Miehistön kolmas jäsen lienee saanut surmansa koneen pudotessa. Koska alueelta vetäydyttiin seuraavana päivänä koneen hylkyä ei voitu tutkia eikä tietenkään evakuoida, kuten yleensä pyrittiin tekemään. Eräitä lisätietoja on Je. Balashovin kirjassa *Karel'skij pereshejek zemlja neizvestnaja*, Tsh.2, St. Peterburg 2006, s. 146-147.

kielitieteen professori) suoritti jo 1.12.1939 Imatralla, Karjalan Armeijan esikunnassa kahden pommituslentäjän alkukuulustelut.⁴⁶⁹

Jo YH-aikana oli joukoille kaiken varalta jaettu ns. rintamakuulustelukortteja mahdollisten kuulustelujen helpottamiseksi. Esimerkiksi Länsi-Kannaksen II Armeijakunta lähetti 2.11.1939 joukoilleen 1 000 kpl kuulustelukorttia ”*lähinnä div:n, rykm:n ja vast. esikuntien mahdollista tarvetta varten.*”⁴⁷⁰

Kun puna-armeijan hyökkäyksen alkujärkytyksestä oli selvitetty, ryhdyttiin pikaisiin toimenpiteisiin uusien lentäjävankien kuulustelujen varalta. Rintamayksiköille jaettiin 6.12.1939 seikkaperäinen, 87 kohtaa sisältävä lentäjävankien kysymyslista, jota noudattaen piti mahdollisimman perusteellisesti kuulustella uusia lentäjävangeja.⁴⁷¹

Koska vihollislentäjät saattoivat kirjaimellisesti tulla alas mihin paikkaan tahansa, on selvää että heidät pidättäneissä jalkaväki- tai suojeluskuntayksiköissä ei juuri ollut ilmailuasiantuntijoita. Niinpä ei aina osattu esittää ”oikeita”, tai mielekkäitä kysymyksiä, eikä edes todeta milloin sotavanki selvästi valehteli. On itsestään selvää että sotavangit vastasivat epämääräisesti ja vastahakoisesti. Kun sotavanki, toivuttuaan järkyttävästä pakkolaskusta tai laskuvarjohypystä, havaitsi, ettei kuulustelija itse edes tajunnut oman kysymyksensä merkitystä, oli hänen tietysti helppo esittää valheellinen tai kiertävä vastaus, tai peitellä salaiset tai salaisiksi olettamansa asiat.

Lyhyessä ja intensiivisessä talvisodassa harvoilla (ja vielä harvemmillä venäjäntaitoisilla) tiedustelu-upseereilla ei juuri ollut aikaa ja mahdollisuuksia syventyä lentäjävankien edellyttämään erikoiskäsittelyyn. Useimmat kuulustelupöytäkirjat laadittiin Yleisesikunnan Tilastotoimiston Viipurin alaosastossa (YE U2/V), missä oli paras yleistietämys Puna-armeijasta sekä venäjäntaitoisia kuulustelijoita.

Lentäjävankien lukumäärä

Talvisodan vangit

Lukumäärältään lentäjävangit muodostivat hyvin pienen ryhmän kaikista sotavangeista. Talvisodassa saatiin yhteensä noin 5 500 sotavankia, joista lentäjiä noin 120. Useimpien lentäjävankien kuulustelupöytäkirjoja (tai niiden osioita) on löytynyt Sota-arkistosta. Lentäjävangeista oli kaksi eskadrillinkomentajaa, sotilasarvoltaan korkeimpina yksi majuri ja kymmenen kapteenia.

Mainittakoon että neuvostoilmavoimat menettivät talvisodan aikana noin 1 000-1 200 lentokonetta, joista taistelutoiminnassa yli 600. Loppuosa menetettiin lento-

⁴⁶⁹ Lentäjät olivat 41. Pikapommituslentorykmentin ohjaajaluutnantti Zhorka Tanklajev ja tähystäjälouutnantti Viktor Demtshinskij, jonka SB-koneen suomalaiset hävittäjät pudottivat Imatran Mansikkakoskelle 1.12.1939. Res.vänr. V. Kiparskyn täyttämät rintamakuulustelukortit ovat kansiossa P725/11.

⁴⁷⁰ SArk P389/7.

⁴⁷¹ ”*Kuulustelukysymykset kuulusteltaessa venäläisiä lentäjiä (Ilmavoimien kannalta)*”, Lentorykmentti 1, Tsto 3. N:o 1950/b/39, SArk P4433/1. Kysymyslista oli myös käännetty venäjäksi.

onnettomuuksissa, joita saattui runsaasti johtuen kelvottomista sääolosuhteista, eksymisistä tms. Suomen ilmatorjunta ilmoitti pudottaneensa yhteensä 404 viholliskonetta, ja

Luutnantti L.F.Zubov vankina Sodankylässä 14.1.1940. – Lieutenant L.F. Zubov as a POW in Sodankylä 14.1.1940. *C-F Geust via Jaakko Alakulppi*

ilmavoimat lisäksi 281 neuvostokonetta, joista 85 pudotusta pidettiin epävarmana.⁴⁷² Koska koneiden hylt useimmiten löydettiin, useimmat pudotusilmoitukset voitiin nopeasti verifioida. Yhteensä noin 1 000 punalientäjää sai surmansa, joista ainakin 500 kaatui sotatoimissa. Rauhan solmimisen jälkeen kaikki vangit oli tarkoitus palauttaa

⁴⁷² A. Lappi: *Ilmatorjunta ilmasodassa 1794-1945*, Vaasa 2000, sivu 171. Kalevi Keskinen-Kari Stenman: *Suomen Ilmavoimien Historia*, osa 26. Ilmavoitot, osa 1. Loviisa 2006, sivu 3.

Neuvostoliittoon, mutta 99 sotavankia jäi omasta tahdostaan Suomeen (joiden joukossa ei liene ollut lentäjiä).⁴⁷³

Todettakoon vertailun vuoksi, että yhteensä noin 1 000 suomalaista sotilasta jäi talvisodassa vangiksi, joista 847 palautettiin rauhanteon jälkeen. Suomen ilmavoimat menetti talvisodassa 50 lentokonetta (joista 2/3 sotatoimissa) ja 70 lentäjää. Viisi lentäjää, joista kaksi luutnanttia, joutui vihollisen sotavangeiksi, ja palautettiin Suomeen keväällä 1940.⁴⁷⁴ Lentäjälutnantteista toinen oli ruotsalainen vapaaehtoinen, joka kuten toinenkin sotavankina ollut ruotsalainen lentäjä, oli törkeän aivopesun jälkeen ja teloituksen uhalla värvätty neuvostoagenteiksi. Molemmat ruotsalaiset ilmoittivat paluunsa jälkeen värväysyrityksestä sekä Suomen että Ruotsin vastavakoiluviranomaisille. Asian tutkimuksen jälkeen heidät otettiin takaisin palvelukseen Flygvapnetissa.⁴⁷⁵

Liitteenä 1 on (ei välttämättä täydellinen) luettelo Suomessa talvisodan aikana olleista lentäjävangeista. Luettelo käsittää 110 lentäjävankia.

Jatkosodan lentäjävangit

Jatkosodassa saatiin taas yhteensä noin 64 000 neuvostovankia, joista ainakin 170 lentäjää. Kuulustelupöytäkirjoja (tai niiden otteita) on löytynyt 125 lentäjävangeista, lisäksi on 55

⁴⁷³ Palautettujen sotavankien lukumäärä vaihtelee venäläisessä kirjallisuudessa 5 468 ja 6017 välillä. Alin määrä (5 468) on esitetty G.F. Krivoshejevin kirjassa *Rossija i SSSR v vojnah XX veka*, Moskva 2001, s. 195, ja ylin (6 017) V.P. Galitskij'n kirjassa *Finskije vojenoplennyje v lagerah NKVD*, Moskva 1997, s. 191. Kadonneita neuvostosotilaita oli lisäksi Krivoshejevin mukaan yli 14 000.

⁴⁷⁴ Laskettu Suomen Ilmavoimien Historia-kirjasarjan sekä J.Hyvösen *Kohtalokkaat lennot 1939-1945* (Vaasa 1982) kirjan tietojen perusteella.

⁴⁷⁵ Ruotsalainen tutkija Leif Björkman julkaisi ruotsalaisten lentäjävankien, jo kapteeniksi ylennetyn Per Sternerin ja vänrikki Arne Jungin Ruotsin vastavakoiluviranomaisille laatiman selostuksen sotavankuedestaan kirjassa *Det svenska vinterkriget 1939-1940* (Hjalmarson & Högberg 2007). Heidän yhteinen, 16. elokuuta 1940 päivätty ja kapteeni S.E.C. Wennerstömille (sic!) osoitettu selostuksensa on varsin seikkaperäinen ja käsittää kirjassa peräti 45 sivua. "Kaksoisagenttina" toimineen kapteeni Sternerin myötävaikutuksella pidätettiin Ruotsissa syksyllä 1941 Intouristin edustajan johtajama vakoiuliiga. Sensijaan Arne Jung kieltäytyi toimimasta Ruotsin vastavakoilun kaksoisagenttina viitaten sietämättömään hermopaineeseen. Sekä Sterner että Jung julkaisivat myöhemmin muistelmansa vankeusajasta. Kummankin kirjoituksen pääpaino on ruotsalaisiin kohdistetulla aivopesulla. Sternerin kirjoitus *Erfarenhet av rysk krigsfångenskap under Stalintiden* julkaistiin Ruotsin kuninkaallisen Sotakorkeakoulun vuosikirjassa *Aktuellt och Historiskt* vuonna 1966. Jungin artikkeli *Hjärntvätt och fångenskap* ilmestyi ensin akateemisena ainekirjoituksena, sekä myöhemmin *Förbundet Svenska Finlandsfrivilligas tidningin* numerossa 4/1992 sekä *Svensk Flyghistorisk Tidskriftnin* numerossa 3/1993. Värväysyritysten kohteiksi joutuneisiin entisiin sotavankkeihin suhdauduttiin Suomessa yleisesti ottaen luontevammin kuin Ruotsissa. Lukuisia entisiä sotavankkeja palveli sotien jälkeen Suomen puolustusvoimissa sekä valtionhallinnossa. Ruotsin ilmavoimien kapteeni, sittemmin eversti Stig Wennerström (joka oli ollut sotilasasiamiehenä sekä Moskovassa että Washingtonissa) paljastettiin kesäkuussa 1963 Neuvostoliiton vaarallisimpana sotilasvakoilijana Ruotsissa kautta aikojen.

varmaa dokumentoitua tietoa (useimmiten mainittu ainakin lentäjävängin nimi ja yksikkö). Majurin arvoisia lentäjävangeja oli ainakin neljä, joista kaksi lentorykmentinkomentajaa.

Suomen ilmavoimien ilmavoimien ilmoitusten mukaan neuvostoilmavoimat menettivät jatkosodassa yhteensä 2813 lentokonetta. Suomen lentoyoukot tuhosivat 1 621 (joista 140 ”epävarmaa”) ja ilmatorjunta 1 106 viholliskonetta. Lisäksi tuhottiin 12 konetta maassa, ja 74 viholliskonetta tuhoutui maahansyöksyssä.⁴⁷⁶ Vaikka em. luvut lienevät eri syistä liioiteltuja (mm. Suomenlahden yllä 1942-43 käytyjen ilmataistelujen osalta), voitaneen melkoisella varmuudella todeta, että neuvostoilmavoimat menettivät noin 2 000 lentokonetta Suomen vastaisilla rintamilla. Kaatuneiden ja kadonneitten neuvostolentäjien lukumäärä (ml. sotavangeiksi joutuneita) lienee vastavasti noin 3 000 henkilöä.

Suomessa sotavangeina olleitten neuvostolentäjien myöhempiä vaiheita muodostui hyvin moninaisiksi: sotavangeudessa menehtyi eri syistä (haavoihin, tauteihin tai ”nälkänäivetykseen”) tusinan verran, yksi lentäjävanki teloitettiin vakoilijana ja ainakin kaksi pääsi karkaamaan. Saksaan luovutettiin taas ainakin 14 lentäjävankia. Näin ollen voidaan päätellä, että noin 140 lentäjävankia palautettiin Neuvostoliittoon palautettiin lokamarraskuussa 1944.⁴⁷⁷

Suomalaisia sotilaita jäi jatkosodassa vangiksi arviolta 3 500, joista noin 2 000 palautettiin. Suomen ilmavoimat menetti jatkosodassa 327 lentäjää ja 272 lentokonetta. Lentäjistä sotavangeiksi jäivät 26, joista neljä menehtyi vankeudessa ja loput palautettiin rauhanteon jälkeen. Suomalaiset lentäjävangit olivat kaikki ns. rivilentäjiä, 16.6.1944 alasammuttua Hävittäjälentolaivue 34:n lentueenpäällikköä, kapteeni Lauri Pekuria lukuunottamatta.⁴⁷⁸

Liitteenä 2 on (ei välttämättä täydellinen) luettelo Suomessa jatkosodan aikana olleista lentäjävangeista. Luettelo käsittää lähes 200 lentäjävankia. Liitteenä 3 on luettelo tiedossa olevista Saksaan jatkosodan aikana 16 luovutetusta lentäjävangista.

Kuulustelupöytäkirjat ja sotasaalessiakirjat

Vaikka talvisodan lentäjävankien kuulusteluissa oli yritetty hyödyntää ilmavoimien yksiköitten tiedustelu-upseereja (jotka olivat tietysti ilmasodan asiantuntijoita, mutta harvemmin kielitaitoisia), lentäjien kuulustelupöytäkirjat ovat koko talvisodan ajalta asiasisällöltään ja laadultaan varsin kirjavia, toisinaan jopa ala-arvoisia. Niistä puuttuvat joskus jopa sotavängin täydellinen nimi ja yksikkö, vangitsemispaikka ja -aika, lentokoneen tyyppi ja taktinen numero (valmistusnumerosta puhumattakaan) sekä viimeisen lennon kuvaus. Kuulustelijan nimi, kuulustelun päivämäärä ja paikka ovat myös joskus jääneet kirjaamatta. Helpommin ymmärrettävissä on että pöytäkirjat sisältävät suuren määrän käänös- ja terminologiavirheitä.

⁴⁷⁶ A. Lappi: *Ilmatorjunta ilmasodassa 1794-1945*, Vaasa 2000, sivu 469. Kalevi Keskinen-Kari Stenman: *Ilmavoimat, osa 1*, sivu 3.

⁴⁷⁷ Väli rauhasopimuksen mukaisessa vankienvaihdossa loka-marraskuussa 1944 palautettiin Neuvostoliittoon yht. 42 783 sotavankia, jonka jälkeen Suomeen palautettiin 1 805 sotavankia kesään 1946 mennessä. Yksittäisiä sotavangeja pääsi tämän jälkeenkin palaamaan Suomeen (T. Alava, D. Frolov, R. Nikkilä: *Rukiveri!*, Helsinki 2002, sivu 25).

⁴⁷⁸ Laskettu Hyvösen kirjan perusteella.

Jo talvisodassa yritettiin lentokoneista löydettyjen ja lentäjiltä takavarikoitujen asiakirjojen (lentäjien henkilökortit ja kulkuluvat peitenumeroineen, muistiinpanot, kartat ja niihin tehdyt merkinnät, suunnistuslaskelmat sekä lentokonetekniset asiakirjat) avulla selvittää neuvostoilmavoimien organisaatio ja dislokaatio, yksiköitten komentajat, alistussuhteet ja siirrot, tukikohdat, käsketyt pommituskohteet ja niiden koodinumerot sekä lentojen tekninen suoritus (lentomuodostelmat, tulo- ja lähtöportit, hävittäjäsuojaus ja pommitusten suoritustapa jne). Varsinkin asemasodan aikana 1942-43 oli hyvää aikaa paneutua vanki- ja sotasaalistietojen tutkimukseen ja systematisointiin, ja silloin oli tieto vastustajan lentojoukoista yleisesti ottaen hyvin korkealla tasolla.

Joskus saatiin sotasaaliiksi jopa lentokoneiden teknisiä käsikirjoja. Näistä oli myöhemmin huomattavaa hyötyä, koska miltei kaikkia vastustajan koneita saatiin sotasaaliiksi, joskus lähes lentokuntoisina. Valtion Lentokonetehaalla suoritettua korjauksen jälkeen koneet otettiin ilmavoimien käyttöön.

Saatiin myös operatiivisesti hyvin tärkeitä tietoja neuvostoilmavoimien radioliikenteestä ja omakonetunnuksista, ilmatorjunnasta ja ilmavalvonnasta, jatkosodan loppuvaiheessa jopa seikkaperäisiä tietoja tutka-asemista ja taistelujohdosta. Pudotetuista koneista löytyi jopa huippusalaisia koodikirjoja, käskyjä ja karttoja. Vaikka vihollisilmavoimien kutsut ja radiokoodit vaihdettiin säännöllisesti ja erityisesti konemenetysten jälkeen, niin vanki- ja sotasaalistietojen avulla pystyttiin pureutumaan salakielikoodien ja radioliikenteen rakenteeseen.

Mikäli sotavanki oli kertonut olennaisesti uusia ja tärkeitä tietoja (esim. ryhmittymämuutoksista, joukkojen täydennyksistä ja siirroista, sekä uusista lentokoneista), niin nämä tiedot jaettiin sotatoimiyhtymille Päämajan Tiedusteluosaston katsauksissa (esim. päivittäiset Vihollisilannetiedotukset *VTT*, viikottaiset Ilmatilannetiedotukset sekä pari kertaa kuukaudessa laaditut Vihollisilannekatsaukset *VTK*). Operatiivisesti tärkeät tiedot, kuten hyökkäysvalmistelut ja omakonetunnukset, jaettiin yleensä välittömästi suoraan eri lentoyksiköille. Vaikka tietoja antaneita sotavankia ei yleensä ole mainittu nimeltä Tiedusteluosaston asiakirjoissa, voi usein tunnistaa tietolähteenä olleet sotavangit (esimerkiksi päivämäärien, mainittujen lentoyksiköitten ja -tukikohtien perusteella).

Sotavangeilta peräisin olevat tiedot on Tiedusteluosaston asiakirjoissa yleensä varustettu peitelauseella ”*vahvistamattomien tietojen mukaan*”. Vastaavasti radiotiedustelun sieppaamat tiedot varustettiin nyttemmin hyvin tunnetulla määreellä ”*saatujen tietojen mukaan*”.

Jatkosodan alusta lähtien vaihdettiin lentäjävankien kuulustelupöytäkirjoja saksalaisten kanssa. Vaihto-osapuolina olivat mm. *Büro Cellarius*, myöhemmin *Kriegsorganisation Finnland* (K.O.F., eli Saksan vastavakoiluorganisaation *Abwehrin* edustus Suomessa), Luftwaffen yhteysupseeri Ilmavoimien esikunnassa majuri Franz-Friedrich von Nordenskiöld, sekä Baltiassa toimiva *Luftflotte 1* ja Lapissa toimiva *Luftflotte 5*. Koska Suomen ilmavoimilla oli Berliinissä olevan ilmailuasiamiehen lisäksi myös yhteysupseeri sekä *Luftflotte 1*:ssä että *Luftflotte 5*:ssä, niin vaihto on käytännössä sujunut hyvin joustavasti.

Esimerkiksi tieto 12.12.1943 Kannakselle pudotetusta kaukotoimintailmavoimien ADD:n Li-2 kuriirikoneesta meni välittömästi majuri von Nordenskiöldille. Sensijaan 17.12.1943

päivätyä kuulustelupöytäkirjaa ei ole jakelulistan mukaan lähetetty hänelle, mutta kylläkin K.O.F.:lle sekä Luftflotte 1:n ja 5: suomalaisille yhteysupseereille.⁴⁷⁹

Sotavankien kuulustelupöytäkirjat arkistoissa

Talvisodanaikaisia sotavankien kuulustelupöytäkirjoja ei liene järjestelmällisesti tuhottu (kuten jatkosodan tiedusteluaineisto tuhottiin syyskuussa 1944). Niitä ei ole kuitenkaan koottu mihinkään erilliseen asiakirjasarjaan tai muuhun keskitettyyn arkistoon, joten kuulustelupöytäkirjojen löytäminen on melko satunnaista. Johtuen niiden jo mainitusta heikosta laadusta, talvisodanaikaisia lentäjien kuulustelupöytäkirjoja ei käsitellä tarkemmin tässä artikkelissa. Todettakoon että jatkosodan lentäjävangeista monet luulivat, että talvisodanaikaiset kuulustelupöytäkirjat oli luovutettu Neuvostoliittoon tuhoisin seurauksin, ei ainoastaan vangeille itse, vaan myös heidän omaisilleen.⁴⁸⁰

Sen sijaan jatkosodan sotavankien kuulustelupöytäkirjat on pääsääntöisesti tuhottu (tai evakuoitu Ruotsiin 23.9.1944 ns. Stella Polaris-operaation yhteydessä). Jo 1.9.1944 oli Sota-arkistosta haettu kaksi laatikkoa rintamakuulustelukortteja ”joita Tied.1 tarvitsee jokapäiväisten asioittensa hoitoa varten”.⁴⁸¹ Myös Päämajan Valvontaosaston arkistoa oli heinäkuun alusta lähtien siirretty Sota-arkistoon, ja sekin haettiin 21.9.1944 Sota-arkistosta.⁴⁸²

⁴⁷⁹ Vangitut upseerit olivat kertoneet että kaksi ADD:n lentorykmenttiä oli siirretty Andreapolista Levashovoon

Leningradin pohjoispuolelle, tehtävänä Leningradin eteläpuoleisen saartorenaan pommittaminen.

(Ilmavoimien esikunnan kaukokirjoitusanoma n:o 1400 ye-majuri von Nordenskiöldille 16.12.43. IlmavE/Ye.3:n spk liite no 4048; spk 8197. *Yhteen veto 12.12.1943 Kannaksella ... kuulusteluista*, 17.12.1943, SArk T4941/9).

⁴⁸⁰ ”Talvisodan jälkeen oli NL:lle luovutettu sotavankien kuulustelupöytäkirjat, josta tuhoisat seuraukset ei ainoastaan ko. vangeille vaan myöskin heidän sukulaisilleen” (kapteeni Boris Afonin, 4. KaartinSyöksyPLeR, pöytäkirja 15.7.42; SArk T2060/24).

⁴⁸¹ Tiedusteluosaston arkiston osioita, joita ilmeisesti silloisessa tilanteessa ei katsottu välttämättä tarvittavan Päämajassa, oli suurhyökkäyksen aikana 4.7.1944 lähtien toimitettu Sota-arkistoon, missä ne oli rekisteröity seuraavilla tulonumeroilla: T4189-4191 (kirjelmät N:o 1-8552, kolme asiakirja-arkkua); T4322-4330 (jatkosodan sotavankien kuulustelupöytäkirjat N:o 1-4812, kartoja, venäläisiä lentolehtisiä, sotasaaalis- ym. asiakirjoja ym., 7 laatikkoa ja 2 pakettia, ml. T4325-4326 ja 4329 (rintamakuulustelukortit, kaksi laatikkoa ja yksi paketti); T4639-4644 (4 laatikkoa ja 2 pakettia); T4774-4778 (sotavankien kuulustelupöytäkirjojen kaksoiskappaleita, 5 laatikkoa) ja T4847-4870 (PM/Tied.1:n arkistoa, 24 laatikkoa), yhteensä 36 laatikkoa ja 8 pakettia. PM/Tied.1:n ev.luutn. U. Käkösen käskystä ns. rintamakuulustelukortit (tulonumerot T4325-4326 ja T4329) haettiin Sota-arkistosta 1.9.1944, muut tulonumerot haettiin 20.9.1944.

⁴⁸² Valvontaosaston arkiston Sota-arkistoon siirretyt osiot olivat vastaavasti rekisteröity seuraavilla tulonumeroilla: T4185-4188 (Mikkelin alatoimisto, mm. linnoitustyöntekijät 1924-1941, 4 laatikkoa), T4458-4477 (mm. tietoja palautetuista sotavangeista talvisodan jälkeen, 20 laatikkoa), T4478-4479 (linnoitustyöntekijät ja kommunisteja eri yrityksissä, 2 laatikkoa), T4530-4541 (AunR:n alatoimisto, 12 laatikkoa), T4650-4652 (”jokin alatoimisto”, 3 laatikkoa),

Samanaikaisesti piti ilmeisesti polttaa eri sotatoimiyhtymien tiedusteluarkistot. Polttaminen lienee yleisesti ottaen ollut hyvin tehokasta, koska esimerkiksi ilmavoimien lentoyksiköitten esikuntien tiedustelutoimistojen kansiot sisältävät usein (ei kuitenkaan aina) ainoastaan kuulustelupöytäkirjojen polttopöytäkirjoja. Poikkeuksen muodostaa 18.7.1944 lakkautetun Aunuksen Ryhmän Esikunnan Toimisto II:n arkisto, joka kohta tämän jälkeen, 6.8.1944 siirrettiin Koskenkorvalle evakuoituun Sota-arkistoon, mihin se kaikesta päätellen uhoitui Stella Polaris-operaation aikana.

Kaikkia kuulustelupöytäkirjoja ei ilmeisesti koskaan enää löydy (ellei Stella-arkisto joskus vielä löydy). Sen sijaan pöytäkirjojen jakelukappaleita (tai niiden osioita) voi löytää Sota-arkistosta, joskus sangen yllättävistäkin paikoista (arkistoja ei ilmeisesti aina tuhottu ohjeiden mukaisesti sodanaikaisia joukkoja kotiuttaessa syksyllä 1944).

Päämajan Tiedusteluosaston tiedotukset ja katsaukset ovat sen sijaan säilyneet täydellisinä sarjoina eri yhtymien asiakirjasarjoissa.

Kuulustelun suorittaminen

Jatkosodan alussa perustettiin Päämajan Tiedusteluosaston kapteeni Reino Raskin johtama tilapäisosasto Joensuuhun sotavankien kuulustelua ja sotasaalismateriaalin tutkimusta varten. Osaston kuulustelijat etenivät hyökkäävien joukkojen mukana, ja kuulustelivat etupäässä vangiksi joutuneita Puna-armeijan jalkaväkisotilaita.⁴⁸³ Vaikka lentäjävankien kysymyslista oli samaan aikaan uusittu⁴⁸⁴, niin niiden kuulustelut suoritettiin edelleen melko improvisoidulla tavalla.

Tiedusteluosasto otti kuitenkin hyvin nopeasti kokonaisvastuun lentäjävankien kuulusteluista. Vuonna 1942 Tiedustelutoimisto I:n ilmavoima-asiantuntijaksi tuli luutnantti (1944 kapteeni) Georg-Eric Strömberg⁴⁸⁵, joka majuri O.K. Rantasen⁴⁸⁶ alaisena sai kohta vastuun lentäjävankien kuulusteluista. Aloitekykyinen Strömberg laati myös neuvostoilmavoimia koskevat säännölliset tiedotukset, katsaukset ja dislokaatiot, ja päivitti lentäjävankien kysymyslistan 4.3.1943, omine kysymyssarjoineen ohjaajille, tähytäjille

T5164-T5168 (Itä-Karjalan sot.hall.os.:n valvontaelin, 5 laatikkoa), yhteensä 46 laatikkoa jotka kaikki haettiin pois 21.9.1944.

⁴⁸³ Raimo Heiskanen: *Saadun tiedon mukaan...* s. 171-172.

⁴⁸⁴ *Venäläisille lentäjille tehtävät kuulustelukysymykset*, PM/Tied.os. Tied.pvk. No.635/sal 2.7.1941, T15726/1-6b.

⁴⁸⁵ Ye-eversti Georg-Eric Strömberg (1918-2007) palveli Päämajan Tiedustelutoimisto 1:ssä 1942-1944. Elo-syyskuussa 1942 hän oli komennettuna Itä-Karjalassa toimineeseen Päämajan Radiopataljoonan 3. komppaniaan, sekä myös osallistunut tähytäjänä muutamaiin kaukopartioiden kuljetuslentoihin. Strömberg oli siis lyhyessä ajassa hankkinut varsin perusteellisen kokemuksen eri tiedustelulajeista. Sodan jälkeen hän palveli ilmavoimissa mm. Hämeen lennon komentajana. Strömberg julkaisi vuonna 2004 yhdessä Jyri Paulaharjun ja Aimo Juholan kanssa kirjan *Päämajan hukatut kuukaudet*, joka perustuu mm. hänen sodanaikaisiin kokemuksiinsa Päämajassa.

⁴⁸⁶ Majuri O.K. Rantanen (1903-?) oli myös lentoupseeri, ja oli toiminut mm. sotilasasiamiehen apulaisena Moskovassa 1936-1938.

sekä kk-ampuja/sähköttäjille.⁴⁸⁷ Strömberg laajensi myös kuulustelupöytäkirjojen jakelun aikaisemmasta kaavamaisesta vakiojakelusta nykyaikaiseen ”need to know” mukaiseen jakeluun.

Kuulusteluja varten Tiedusteluosasto pystyi ”tilaamaan” sotavankileireillä olevia vankeja luokseen Mikkelin lääninvankilaan.⁴⁸⁸ Mikkeliissä Strömbergin sekä muidenkin erikoiskuulustelijoiden oli tietysti helppo valmistautua mahdollisimman huolellisesti kuulusteluihin, tutustumalla mm. samasta yksiköstä aikaisemmin saatujen vankien kertomuksiin, eri kortistoihin sekä radiotiedustelutietoihin. Joskus useita päiviä kestäneiden kuulustelujen aikana Strömberg pystyi välittömästi tarkistamaan ja vertailemaan vankien kertomat uudet tiedot aikaisemmin saatuihin. Mikäli jostakin syystä tuli myöhemmin tarve jatkaa kuulustelua, oli mahdollisuus tilata ”kärelevä tietosanakirja” sotavankileiriltä uudelleen Mikkeliin. Valitettavasti katsottiin ennenpitkää sopimattomaksi että ala-arvoisia sotavankeja oleskeli päämajakaupungissa, ja niinpä Strömberg joutui itse taas matkustamaan eri vankileireille kuulustelemaan näitä erikoisvankeja.⁴⁸⁹

Mitä lentäjävanki tiesi?

Sotavankeina olevat lentäjät olivat yleensä hyvin älykkäitä ja joskus poikkeuksellisen korkea-arvoisia upseereita tai kommunistisen puolueen jäseniä, toisinaan jopa fanaattisia bolshevikkeja. Kun tällainen lentäjävanki oli ollut jonkun aikaa tylsässä seurassa vankileirillä, oli varmasti piristävää tavata esimerkiksi vastapuolen lentäjä.

G-E. Strömbergin laatimissa pöytäkirjoissa käydään seikkaperäisesti läpi lentäjävankin alkeiskoulutus (mistä kertomista ei varmaan mielletty salaiseksi), lento-oppilaitten valintakriteereitä tms. vaarattomia asioita. Tällä johdannolla saatiin sotavanki avautumaan ja luottamuksellinen tilanne luoduksi, minkä jälkeen miltei huomaamatta siirryttiin arkaluontoisimpiin aiheisiin. Strömberg esitti myös kriittisen arvion siitä, puhuiko sotavanki totta vai ei (*”tiedot tarkistettu sotasaaliakirjojen tai aikaisempien tietojen avulla”* tms.). Ennakkoluuloton lukija saattaa rivien välistä aistia jopa jonkinasteista kollegiaalista kunnioitusta rintaman toisella puolella taistelevaa lentäjää kohtaan.

”Oikean käsittelyn” jälkeen lentäjävankit pystyivät kertomaan ainutlaatuisia tietoja mm. seuraavista asioita:

- mieliala ja huoltotilanne rintamalla ja selustassa,
- Neuvostoliiton sotapotentiaali (lentokonetuotanto, ase- ja polttoainehuolto),
- liittoutuneiden apu (lentokonetoimituksia Englannista ja USA:sta; englantilaisia lentäjiä Murmanskissa 1941 ja 1942; amerikkalaista polttoainetta oli käytössä Itä-Karjalassa 1942-1943).

⁴⁸⁷ *Vangiksi joutuneille lentäjille tehtävät kuulustelukysymykset*, PM/Tied.os. Tied.pvk N:o 2989/II/sal., esim. T19282/96. Kysymyslistan jakelu oli peräti 160 kpl.

⁴⁸⁸ Varhaisin löydetty Mikkelin lääninvankilassa laadittu neuvostolentäjän kuulustelupöytäkirja on päivätty 19.-20.8.1941.

⁴⁸⁹ *G-E. Strömberg: Vanki nimeltä Bamshin, Sotilasaikakauslehti nro 10/1994. Virtuaalilentäjät r.y.:n suorittama Strömbergin haastattelu, ks. <http://www.virtualspilots.fi/hist/WW2History-GeorgEricStromberg.html>*

Vangit eivät tietenkään ainakaan heti kertoneet kaikkia tietämiään asioita. Lisäksi he pyrkivät usein peittelemään salaiset (tai salaisiksi olettamansa) asiat, kuten konetyypin, varsinkin mikäli kyseessä oli ”uusi” tyyppi kuten MiG-3 (luutn. Nikolaj Jessin elokuussa 1941⁴⁹⁰), Pe-2, TB-7 (Maksim Antipov elokuussa 1941, ks. alla), yksikön tarkan nimen ja peitenumeron, päällystön, annetun tehtävän jne. – tai esittivät selvästi valheellisia tietoja.

Omasta muonitustilanteestaan lentäjävangit kertoivat mielihyvin, sotalentojen jälkeen jaettua 100 gramman vodka-annosta unohtamatta. Muutenkin lentäjien muonitus lienee ollut koko Puna-armeijan parhaita. Ruokaa saatiin yleensä kolme kertaa päivässä, pöydässä oli lihaa, juustoa, räiskäleitä ym. Lentäjien annoksiin sisältyi myös tupakkaa ja suklaata.

Neuvostolentäjät olivat usein käyneet selustassa eri koulutuskeskuksissa, tai hakemassa uusia koneita lentokoneitehtailta. Lentäjät olivat paitsi vierailleet monessa lentotukikohdassa, myös muilla rintamakaistoilla. Niinpä lentäjät tunsivat usein ainakin oman rintamakaistansa yleisilanteen ja organisaation, erityisesti lentoyksiköitten osalta, joskus laajemmaltikin. Vangit pystyivät kertomaan arvokkaita tietoja huoltotilanteesta, lentokenttien ja tukikohtien järjestelyistä (kuten vartionti, puolustus ja ilmatorjunta, koneiden seisonta- ja huoltopaikat, ammus- ja pommivarastot, valekentät ja –koneet, miehistön majoitus), joskus tarkkoine piirroksineen. Sotilasarvosta ja tehtävästä riippuen lentäjät olivat myös tietoisia puna-ilmavoimien ilmasotataktiikasta ja tulevista hyökkäysaikeista.

Arvokkaita tietoja saatiin luonnollisesti uusista lentokone- ja asetyypeistä, kuten RS-raketeista, VAP-nestepommeista ja laivaston ilmavoimien torpedoaseesta. Jo syksyllä 1941 eräs vanki pystyi kertomaan Neuvostoliitossa kehitettävänä olevista suihku- ja raketikoneista, mutta kuulustelijat tuskin ymmärsivät tietojen merkittävyyttä.⁴⁹¹

Suomen ilmavoimien ottaessa keväällä 1942 venäläisiä sotasaalispommikoneita käyttöön, puutteellista dokumentaatiota ja omia koelentotuloksia täydennettiin ao. konetyypeillä lentäneiden ohjaajavankien antamilla tiedoilla. Esimerkiksi Lentolaivue 48:n sotilasmestari S. Artala kuulusteli 15.5.1942 Sotavankileiri 1:ssä kahta Pe-2 syöksypommituskoneella lentänyttä sotavankia, luutnantti Aleksandr Filippovia (275. LähiPommLeR; hypännyt laskuvarjolla ohjauskyvyttömästä koneesta ilmatorjuntaosuman jälkeen 16.9.1941, ja

⁴⁹⁰ Ks. esimerkiksi Pentti Manninen: *MiG-3 sotasaaliskoneet c/n 2171 ja 2869*. Suomen Ilmailuhistoriallinen Lehti nro 1/2008.

⁴⁹¹ Suihkumoottorikehitys: lentokonemoottorisuunnittelijana toiminut tekniikko Vsevolod Timofejev kertoi uudesta ”reaktio-lentokoneesta”, joka oli kehitettävänä alan tärkeimmässä tutkimuslaitoksessa (silloin huippusalaisessa TsAGI:ssa, jonka nimen hän kertoiikin oikein) sekä Ilmavoimien Zhukovskij-akatemiassa. Timofejev oli myös laatinut kuulustelupöytäkirjan liitteenä olevan suihkukoneen periaatepiirroksen. Vaikka Timofejev oli vangittu Syvärillä jo 22.9.1941, niin hänet kuulusteltiin sv-leiri N:o 9:ssä vasta 13.11.1941, T19279/35b). Tutkien operatiivisesta käytöstä saatiin ilmeisesti ensimmäiset tiedot 17.2.1942 aliluutn. A. Prohorovilta, joka oli toiminut viestipäivystäjänä Pietarin ilmapuolustusjoukkojen 2.LeAK:n komentopaikassa, johon ”*rajalle sijoitetut salaiset elimet*”...antavat... ”*kaikki tiedot rajan ylittäneistä ilmavoimista 100 km:n etäisyydellä*”. Prohorov tarjoutui selvittämään yksityiskohtaisesti Pietarin ilmapuolustuksen järjestelyjä tapaamisessa alan asiantuntijan kanssa. Valitettavasti ei ole mitään tietoja järjestettiinkö tällaista tapaamista, eikä myöskään siitä missä ja millä tavalla Prohorov oli jäänyt vangiksi, ainoastaan hänen vangitsemispäivämääränsä (12.1.1942) on tiedossa. (SArk T18029/16).

vangittu kolme päivää myöhemmin Lotinapellon suunnalla. Filippovin lentoaika Pe-2 koneella oli noin 20 h) sekä luutnantti Artem Ponomarenkoa (58. PikaPommLeR; LeLv 24:n kapteeni Jorma Sarvanto alasampuma Utin seudulla jo 29.6.1941. Ponomarenkon lentoaika Pe-2 koneella oli vain noin 7 h).⁴⁹² Todettakoon että Filippov oli jo ensimmäisessä kuulustelussa 21.9.1941 tarjoutunut ”*auttamaan meitä kaikella tavalla*”.⁴⁹³

Vangitut lentäjät kertoivat myös omista kone- ja lentäjätappioistaan, pudotetuista suomalaisista koneista ja vangiksi otetuista suomalaislentäjistä. Vankien käsityksenä oli myös, että suomalaiset eivät hyökkäisi, mikäli neuvostopommikoneet olisivat omien hävittäjien saattamia.⁴⁹⁴ Rukajärven suunnalla 8.3.1943 vangitun 760. HävLeR:n luutn. Nikolaj Sinitsynin mukaan:

*”Suomella pienet ilmavoimat, lentäjät välttävät tappelua mutta paremmat kuin saksalaiset. Brewster-hävittäjä hyvä.”*⁴⁹⁵

Sotavankien kuulustelumethodiikan kehittäminen jatkosodassa. Päämajan kuulustelukeskukseen perustaminen 1.12.1943

Kesäkuussa 1943 joukoille oli jaettu Tiedusteluosaston laatima yleinen *Sotavankien Kuulusteluopas*, joka oli ”tarkoitettu oppaaksi sotavankien kuulusteluissa sekä asiakirja- ja sotasaaeimateriaalin talteenottamisessa ja käsittelyssä”.⁴⁹⁶ Vähän myöhemmin jaettiin mm. puna-armeijalaisen kirjan (eli ”sotilaspassin”) suomennos. Puna-armeijalaisen kirja sisälsi tietoja omistajan sotilas- ja erikoiskoulutuksesta, osallistumisesta taisteluihin, kunniamerkeistä ym.⁴⁹⁷

Syksyllä 1943 perustettiin Tiedusteluosaston sotavankijaoksen alaisuuteen erityinen sotavankien kuulustelukeskus, joka sai hyvin tärkeän tehtävän seuraavan kohtalokkaan vuoden aikana. Uuden yksikön runko oli irroitettu Päämajan kaukopartioyksikön *Erillinen pataljoona 4:n* 1.komppaniasta, joka oli muiden tehtäviensä ohella myös vastannut sotavankien kuulustelusta Karjalan ja Aunuksen kannaksilta. Viipurin Pyhäkallioon

⁴⁹² Sotilasmestari S. Artalan laatimat kuulustelupöytäkirjat jaettiin tiedoksi myös Valtion lentokonetehaalle, missä suoritettiin koneiden kunnostus ja koelennot (SArk T19401/31). Artala osallistui myös Pe-2 koneiden suomenkielisten käsikirjojen laatimiseen, esim. *PE syöksypommittaja Osa I, Ohjeita PE-koneen ohjaajalle*. Valtion Lentokonetehaan julkaisu n:o 10028, Tampere, 1942.

⁴⁹³ Luutn. Aleksandr Filippovin kuulustelupöytäkirja 21(?) .9.1941 (SArk T19279/35b).

⁴⁹⁴ Esim. n.luutn Ivan Mironenko (72. PLER), vangittu Prääsän seudulla 19.9.1941 (ptk SArk T19279/35b).

⁴⁹⁵ Sinitsynin ptk SArk T5973/9. Samankaltaisen lausunnon antoi v.luutn Pavel Petshonkin (716. KevytPLER), vangittu Vaasenin seudulla 1.3.1944 (useita pöytäkirjoja, SArk T4949/7)

⁴⁹⁶ AunRE Op.os. N:o 2856/Op.II/N sal 23.6.43 ja PM/Tied. os. N:o 6116/Tied.1/sal./12.6.43. Kirjoja oli painettu yht. 1640 kpl; joista Aunuksen Ryhmä sai 103 kpl. (SArk T4941/7 ja T19282/83).

⁴⁹⁷ Esim. VI AKE N:o 676/III/10a 17.7.43 (SArk T4941/7).

sijoitetun Kuulustelukeskukseen päälliköksi määrättiin 1./Er.P 4:stä kapteeni Väinö Volanen. Kuulustelukeskus sai vastuun sotavankikuulusteluista Karjalan kannaksella.⁴⁹⁸

Kuulustelukeskukseen omana lentäjävankien erikoiskuulustelijana toimi sotilasvirkamies Sergej Beliaeff, joka aikaisemmin oli toiminut Päämajassa luutn. Strömbergin apulaisena ja tulkkina. Keskukseen sijoitus Viipuriin oli hyvin edullista lentäjävankien kuulustelemisen kannalta, koska Lentorykmentti 3:n esikunta, sekä myös radiotiedustelun terävimpiä kärkiä edustava Ilmavoimien radiokomppanian 1. joukkue (talvella 1944 radiokomppania laajennettiin radiopataljoonaksi ja joukkueet vastaavasti komppanioiksi) sijaitsivat molemmat Suulajärvellä, noin 50 km kaakkoon Viipurista, kun taas radiokomppanian esikunta sijaitsi Suur-Merijoella. Näin ollen tarpeen vaatiessa pystyttiin helposti kutsumaan asiantuntijoita seuraamaan kuulusteluja.⁴⁹⁹ Muilla rintamaosuuksilla kaukopartiopataljoona Er.P 4:n komppaniat vastasivat edelleen Päämajan sotavankikuulusteluista omilla toimintasuunnillaan.⁵⁰⁰

Uusitut *Ohjeet lentäjävankien kuulustelua varten* julkaistiin 20.12.1943. Ohjeissa todettiin muun muassa: ”*Kuulustelu suoritetaan tied.pvk. No. 2989/I/sal. pvm. 4.3.43 (eli edellä mainittu Vangiksi joutuneille lentäjille tehtävät kuulustelukysymykset) mukaisesti. Koska ko. kysymyssarja on osittain puutteellinen jaetaan sen lisäksi yksiköille oheiset kysymyssarjat it.-, radio- ja teknillisiä asioita varten.*” Erikoisliitteiden jakelu oli verraten suppea, eikä niitä ole löytynyt.⁵⁰¹

Vasta perustetun Kuulustelukeskukseen ansiosta panostettiin alkuvuodesta 1944 kuulustelutekniikan kehittämiseen, ja useita uusia kysymysluetteloita jaettiin joukoille:

- 11.1.1944 jaettiin 17 sivun pituinen uusittu kysymysluettelo, joka sisälsi runsaasti eri aselajien ja yksikköjen erikoiskysymyksiä⁵⁰²

⁴⁹⁸ Sotavankien Kuulustelukeskus (peiteluku 9461/2.kpk.) perustettiin Tiedusteluosaston kirjelmällä N:o 9484/Tied.1/sal 7.11.1943. Kuulustelukeskukseen sotapäiväkirja on poikkeuksellisesti säilynyt Sota-arkistossa (spk 20909).

⁴⁹⁹ Ilmavoimien radiokomppania laajennettiin 15.3.1944 pataljoonaksi, komentajana kapt. M. Hartikainen. Pataljoonan esikunta jäi edelleen Suur-Merijoelle. Komppanian entisestä 1. joukkueesta tuli vastaavasti 1. komppania, päällikkönä edelleen luutn. Sven Fahlgren. Komppanian pääosa toimi Suulajärvellä keskeisenä tehtävänä oli Itämeren laivaston ilmavoimien seuranta. Luutn. Mikko Harrelan II. joukkue oli sijoitettu Kymin Juurikorpeen, tehtävänä Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimien (ADD) seuranta. Kuulustelukeskukseen tiivis yhteistyö ilmavoimien radiotiedustelun kanssa ilmeisesti vain tehostui organisaatiomuutoksen seurauksena.

⁵⁰⁰ Tiedusteluosaston 15.11.1943 päivätyn määräyksen mukaisesti vastuu sotavankien kuulusteluista oli jaettu seuraavasti:

- 2./Er.P 4 (maj. I. Kuismanen; Itä-Karjala)
- 1./Er.P 4 (maj. J. Vehniäinen; Kuhmon seutu)
- 3./Er.P 4 (maj. P. Martina; Kiestingin suunta)
- 4./Er.P 4 (maj. H. Paatsalo; Petsamon ja Ala-Kurtin suunnat); ks. PM/Tied.os. N:o 227/Ia/g/sal 15.11.1943 (SArk T4941/7).

⁵⁰¹ PM/Tied.os. Tied.pvk. N:o 6296/II/sal 20.12.1943 (SArk T4941/8 ja T5971/5).

⁵⁰² PM/Tied.os. N:o 17/Sv.j/sal *Nykytärkeitä kysymyksiä sv.kuulustelua varten* 11.1.1944, 17 s. (mm. SArk T4949/5 ja T5769/82).

- talvella 1944 ilmestyi moniste *Sotavankien erikoiskuulustelukysymyksiä* (peräti 70 sivun laajuisena!)⁵⁰³

- 29.4.1944 taas *Ohje sv.kuulustelujen järjestelystä yhtymien alueella*⁵⁰⁴

- 12.5.1944 huomaa jo selvästi huolen havaituista hyökkäysmerkeistä, mihin haluttiin saada vahvistusta. Uusittiin aikaisemmin, 11.1.1944 jaettu *Nykytärkeitä kysymyksiä sv.kuulusteluja varten*. Neljä kuukautta aikaisemmin jaettu samanniminen kysymysluettelo oli samalla hävitettävä.⁵⁰⁵

- 12.6.1944 jaettiin lisälehti 29.4.1944 laadittuun ohjeeseen, missä korostettiin että ohjetta ei pidä soveltaa kiinniotettuihin vakoilijoihin tai desantteihin (tai sellaisiksi epäiltyihin), vaan nämä on viipymättä luovutettava valvontaosaston edustajille.⁵⁰⁶

Kuulustelukeskus järjesti Viipurissa 21.5.-6.6.1944 kuulustelu- ja tulkkurssin. Punalentäjien kuulustelutekniikan erikoisopettajana toimi sot.virk. S. Beliaeff. Kurssipaikkana oli kuulustelukeskuksen käytössä oleva talo Sotavankileiri 6:n alueella, mihin kurssilaiset oli myös majoitettu. Kurssin johtaja, kapt. V. Volasen laatima koulutusselostus on päivätty kaksi päivää kurssin päättymisen jälkeen 8.6.1944. Heti seuraavana päivänä kurssilaiset pääsivät soveltamaan annettua opetusta käytännössä.⁵⁰⁷

Aikaisemmin keväällä, 24.3.1944 oli myös perustettu Pohjois-Suomeen oma kuulusteluelin Yhteysesikunta Roi:n yhteyteen ”*tarkoituksena kuulustella sellaisia saksalaisten saamia vankeja, jotka kuuluvat suomalaisia vastassa olleisiin ja nyt rintaman pohjoislohkoilla sirrettyihin joukko-osastoihin*”.⁵⁰⁸

Kesäkuussa 1944 perustettiin Kuulustelukeskuksen yhteyteen erikoisosasto Raski kaukopartioiden lähettämiseksi vihollisen selustaan Kannakselle. Osasto Raski oli komennollisesti Tied. 2:n, eli radiotiedustelun johtajan, eversti Hallamaan alainen.⁵⁰⁹

Kuulustelukeskuksen tulikoe – ADD:n esikuntakoneen pakkolasku 12.12.1943

Viipuriin vastaperustettu Kuulustelukeskus joutui tositoimiin jo 12.12.1943 kun neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimien (*Aviatsija dalnego deistvija*, eli ADD) Lisunov Li-2 kuljetuskone teki pakkolaskun Karjalan kannakselle (Neuvostoliitossa valmistettu Li-2 perustui USA:sta ennen sotia hankittuun Douglas DC-3 lisenssiin).

⁵⁰³ PM/Tied.os. No 70/Sv/sal, Sotavankien erikoiskuulustelukysymyksiä (päiväämätön, jakeluun ilmeisesti helmikuussa 1944, 70 s.). (SArk T4949/7)

⁵⁰⁴ PM/Tied.os N:o 330/Sv.j/sal *Ohje sv.kuulustelujen järjestelystä yhtymien alueella* 29.4.1944, 4 s. (SArk T4949/5)

⁵⁰⁵ PM/Tied.os N:o 380/Sv.j/sal *Nykytärkeitä kysymyksiä sv.kuulusteluja varten* (viite N:o 17/Sv.j/sal 11.1.1944) 12.5.1944, 19 s. (mm. SArk T4949/5 ja T5769/82)

⁵⁰⁶ PM/Tied.os N:o 509/Kuul.tsto/sal 12.6.1944. (SArk T4945/9)

⁵⁰⁷ Koulutusselostus; 9461/2 KD. N:o 1364/II/6 8.6.1944. (SArk 17788/24)

⁵⁰⁸ PM/Tied.os N:o 164/Kuul.tsto/sal 23.3.1944. (SArk T4949/7)

⁵⁰⁹ Majuri R. Raskin selostus 13.9.1945 PvPE/Ulk.os:n ev. Janarmolulle, PvPE/yht.os. KD. N:o 3966/17. (SArk T19503/8). Os. Raskin peitenumero 9461/Vs. viitannee että osasto oli Kuulustelukeskukseen alainen.

Kone ehti peräti aloittaa laskunsa Suulajärven lentotukikohtaan, ennenkuin ohjaaja huomasi erehdyksensä ja suoritti ylösvedon, ja yritti karkuun, mutta joutui sekä kahden Kannaksella olevan it-patterin että Hävittäjälentolaivue 24:n luutnantti Urho Sarjamon Brewsterin tulittamaksi.⁵¹⁰ Li-2 kone putosi suolle 25 km itään Mustamäen asemasta. Törmäyksessä kaksi lentäjää sai surmansa, mutta vankeja saatiin peräti 14. Vangitut lentäjät tuotiin seuraavana päivänä kuulusteluja varten Viipuriin. Kohta ilmeni että kyseessä oli ADD:n 102. Lentorykmentin etukomennuskuntaa kuljettava Li-2, joka oli eksynyt sumussa Laatokan yllä matkalla Etelä-Kannaksen Levashovon lentotukikohtaan. Li-2 -koneessa olleet lentäjät ja matkustajat, ennen kaikkea 102. Lentorykmentin operatiivisen osaston päällikkö kapteeni Andrej Korobov, kertoivat G-E. Strömbergille poikkeuksellisen mielenkiintoisia tietoja ADD:stä, sen organisaatiosta ja käytöstä. Strömberg oli saapunut Päämajasta kuulusteluja johtamaan 14.12. yhdessä sot.virk. S. Beliajeffin kanssa. Kolme haavoittunutta lentäjää oli ollut pakko jättää Perkjärven sotavankisairaalaan, missä kuulustelukeskukseen johtaja kapt. Volanen, Strömberg ja Beliajeff suorittivat kuulusteluja 15. joulukuuta. Sillä aikaa kävivät Lentorykmentti 3:n ja Ilmavoimien radiokompanian asiantuntijoita kuulustelemassa konekunnan pääryhmää Viipurissa. Strömberg palasi Päämajaan 16.12. kuulustelupöytäkirjaa laatimaan.⁵¹¹

Mainittakoon, että myös 102. Lentorykmentin sotilasteknikko N. Gornostajevin vuonna 1990 julkaisemissa muistelmissa kerrotaan kohtalaisen tarkasti tämän koneen viimeisen lennon vaiheista. Ne selvisivät venäläisille, kun tämän konekunnan yhdeksän lentäjävankia palautettiin Neuvostoliittoon lokakuun loppupuolella 1944.⁵¹²

Strömbergin 17.12.1943 laatiman 11-sivuisen kuulustelupöytäkirjan mukaan kapteeni Korobov kertoi, että ADD:n tuleva tehtävä oli ensisijaisesti saksalaisten piirityskistön asemien pommittaminen ennen Leningradin saartorenkkaan murtamishyökkäystä. Kuulustelupöytäkirjasta ei valitettavasti käy ilmi, oliko tällöin myös vihjattu – tai edes kysytty – mahdollisista pommitushyökkäyksistä Suomeen. Koneen ohjaaja, n.luutn. Georgij Kozovjakin luovutettiin ainoana konekunnan sotavangeista 8.1.1944 Saksaan. Luovutuksen syy ei ole käynyt ilmi.

Gornostajevin kirjasta voi päätellä, että lentäjiä odotti varsin kovakourainen käsittely heidän palattuaan kotimaahansa myöhäissyksyllä 1944. NKVD lienee vahvasti epäillyt lentäjiä tulevan strategisen operaation, eli Helsingin helmikuun 1944 suurpommitusten paljastamisesta. Tähän viittaa myös Valvontakomission poikkeuksellisen suuri kiinnostus konekunnan kohtaloon. Vielä kesällä 1947 esitettiin vaatimus kaikkien tähän tapaukseen liittyvien asiakirjojen luovuttamisesta. Poikkeuksellisesti haluttiin lisäksi ”haastatella” Li-2

⁵¹⁰ *Ilmavoitto, ilmatorjuntavoitto vai tasapeli?*, Suomen ilmailuhistoriallinen lehti n:o 3/2005 s. 23.

⁵¹¹ Kuulustelukeskukseen sotapäiväkirja 12.-18.12.1943. Strömbergin 17.12.1943 laatima kuulustelupöytäkirja n:ro 6869 löytyy SARk T 4941/7. Jatkokuulustelujen pöytäkirjoja ei ole ilmeisesti säilynyt. PM/Tied.os:n *Yhteenveto sv. ja asiakirjatiedosta* -nimisestä viikkokatsauksesta käy ilmi, että em. kuulustelupöytäkirjan jälkeen on laadittu kymmenkunta pöytäkirjaa ko. koneen miehistön kuulusteluista, jotka jatkuivat koko tammikuun 1944 ajan. Em. viikkokatsaus sisältää valitettavasti etupäässä vain mieliala- ym. taustatietoja, eikä juuri mitään operatiivisia asiatietoja.

⁵¹² N. Gornostajev: *My vojevali na Li-2* (Taistelimme Li-2 -koneilla), Moskva 1990, s. 104, 168-170.

koneen miehistöä ja matkustajia kuulustelleita suomalaisia upseereita (erityisesti pääkuulustelijana toiminutta G-E. Strömbergia), mikä on selvä todistus koneen merkityksestä. Kovan työn jälkeen löydettiin em. 17.12.1943 päivätty kuulustelupöytäkirja, joka kokonaisuudessaan käännettiin venäjäksi. Koska vaikeasti haavoittunut kapteeni Korobov (jolla tehtävänsä perusteella oli konekunnan parhaiten informoitu upseeri) oli kuollut haavoihinsa jo 20.1.1944, niin Strömbergin Valvontakomissiolle esittämä lausunto on saattanut vaikuttaa jopa myönteisesti muiden entisten sotavankien tilanteeseen.⁵¹³

Lentäjävangit vahvistavat suurhyökkäyksen 9.6.1944

Suurhyökkäys Karjalan kannaksella alkoi heti aamulla 9.6.1944 etulinjan ennennäkemättömän rajulla ilmapommituksella, jota seurasi tykistön tulimyrsky. Päämajassa ei kuitenkaan tiedetty (tai haluttu tietää) oliko kyseessä todella suurhyökkäys, vai paikallinen, vielä torjuttavissa oleva voimannäyttö. Sinä päivänä saatiin viisi lentäjävankia, joista neljän kuulustelupöytäkirjat on löydetty. Mikäli vielä jossakin oli epätietoisuutta hyökkäyksen laajuudesta ja tavoitteista, niin ei ainakaan lentäjävankien kuulustelijoilla.⁵¹⁴

Ensimmäinen lentäjävanki oli Termolassa jo klo 11.00 vangittu Il-2 tulenjohtokoneen ohjaaja Nikolaj Obidin (52. ErTulenjohtoLeLv) joka kertoi sot.virk. S. Beliajeffille mm: *"N. 6.6.44 alkoi kiertää huhu, yht' aikaisesti maihinnousun alkamisen kanssa, että piakkoin alkaisi hyökkäys Suomea vastaan maan pakottamiseksi, mihin hintaan tahansa, irtautumaani sodasta ja katkaisemaan suhteensa Saksaan, sillä Suomen rintama sitoo liikaa venäläisiä joukkoja ... öisin olisi kuljetettu uusia joukkoja rintaman suuntaan ja arvelee, että kaikki valmistelut hyökkäystä varten olisi jo suoritettu. ...ADD:n ilmavoimat pommiittanevat ainoastaan strategisia kohteita ja mahdollisesti myöskin rannikkokaupunkeja.... Useimmat Suomen lentokentät valokuvattu 6.-7.6.44 ADD:tä varten."*⁵¹⁵

Jo klo 15.15 oli kuulusteltu vääpeli Jegor Burhortsev (132. SyöksypommLeR; suomalaisissa asiakirjoissa nimi kirjoitettu muotoon Byhovtsev, ja rykmentin numerona "32" eikä oikea "132") jonka mukaan *"ainakin 180 2-moottorista [lentokonetta] saapunut Kannakselle ja huhun mukaan oli kuullut yleishyökkäyksen alkavan 9.6.44 klo 10,00*

⁵¹³ Ev. G-E. Strömbergiltä saatu tieto. Ks. myös C-F. Geust: *Helsingin ja Kannaksen taivaalla 1944 - Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimien toiminnasta*, Sotahistoriallinen aikakauskirja n:o 13 (1993), s. 124-163. Venäjäksi muokattuna ja lisätynä *V nebe nad Helsinki i Karel'skim pereshejkom, zima-letö 1944 g.*, Aviatsija i vremja, nro:t 4-6/1997. Tapaus on myös mainittu mm. seuraavissa kirjoissa Aulis Blinnikka: *Valvontakomission aika*, Porvoo 1969, s. 161-162, Jukka L. Mäkelä: *Helsinki liekeissä*, Porvoo 1967, s. 74, Joppe Karhunen: *Kannaksen kotkat*, Keuruu 1957, s. 18-19.

⁵¹⁴ Mainintoja seuraavista 9.6.1944 saaduista lentäjävangeista on löydetty: Il-2 ohjaaja luutn. Nikolaj Obidin (52. Er.TulenjohtoLeLv), Tu-2 radiosähkötäjä/kk-aampuja vääpeli Jegor Buhortsev (132. Syöksypomm.Le.R), Il-4 pommikoneen ohjaaja n.luutn. Timofej Fedotov ja tähystäjä luutn. Aleksandr Koryshev (836. PommLeR).

⁵¹⁵ Sot.virk. S. Beliajeffin 10.6.1944 laatima Obidinin kuulustelupöytäkirja n:o 7938, SARk T18030/11.

*Kannakselle. Oma rykmentti saapui 8.6. Pietarista n. 50 km kaakkoon olevalle kentälle.*⁵¹⁶ Ei liene ehditty kiinnittää huomiota Burhortsevin rykmentin pommikonetyyppeihin, joka oli suomalaisille täysin tuntematon tehokas Tupolev Tu-2. Ei edes kapt. G-E. Strömberg, joka kuulusteli Buhortsevia 11.6.1944 Kuulustelukeskuksessa, ehtinyt kiinnittää huomiota lentokonetyyppeihin, vaan uskoi Buhortsevin kertomukseen modernisoidusta Pe-2 koneesta.⁵¹⁷ Tällä pommikoneella varustettu 334. Pommituslentodivisioona oli Ylijohdon reservistä siirretty Kannakselle nimenomaan etulinjan murtamista varten. 334. Lentodivisioona siirrettiin pois Kannakselta jo Viipurin valloituksen jälkeen 20.6.1944.

Illalla klo 18.30 saatiin vielä kaksi pommituslentäjää vangiksi, jotka kertoivat että toinenkin Ylijohdon reservin raskas pommikonedivisioona toimi Kannaksella: Il-4-koneilla varustettu 113. Pommituslentodivisioona oli siirretty Leningradin alueelle 4.-8.6.1944. ”9.6.44 oli div:n tehtävänä pommittaa Kannaksen rintaman eteläosaa (Rajajoki-Ollila as.-Suomenlahti), kohteina tyk.asemat ja kentälinnoitukset. Pommitukset suoritettiin eskadrillittain ... Koko div. lähti yhtä aikaa lennolla ... 8.6. klo 17.00 antoi rykm.kom. käskyn, jonka mukaan tehtävänä oli suom.tyk.asemien ja kentävarustusten tuhoaminen, minkä jälkeen venäl. maavoimien piti lähteä hyökkäämään.”

Aamun pommitus oli vielä toistettu illalla, jolloin sotavankien Il-4 oli pudotettu. Kyseessä oli entinen ADD-divisioona, joka oli vastikään siirretty ”varsinaisiin” ilmavoimiin. Pahempaa oli vielä tulossa, koska pommituslentäjät vahvistivat luutnantti Obidin tietoja ADD:n päävoimien tulosta: ”ADD tulee pommittamaan selustakohteita, satamia ja suurempia asutuskeskuksia. Suomen rintamien hävittäjävoima on riittämätön, joten rintamapommituksia voidaan hävittäjäsuojalla suorittaa IL-4:lläkin”.

Kapteeni G-E. Strömberg saapui Mikkelistä 10.6.1944 ja jatkoi Kuulustelukeskuksessa välittömästi ennenkaikkea Il-4 lentäjävankien kuulusteluja. Lentorykmentti 3 sai jo klo 12.40 viiden lentäjävankin kuulustelujen tulokset, jotka lähetettiin välittömästi edelleen Ilmavoimien esikuntaan. Strömbergin johtopäätös oli ytimekäs ”Yleishyökkäystä voidaan pitää varmana.”⁵¹⁸

Lentäjävangit kirjallisuudessa

Aikaisemmassa kirjallisuudessa ei ole juuri kiinnitetty huomiota sotavankikuulusteluun tiedustelulajina. Esimerkiksi Suomen sodanaikaisen sotilastiedustelun historian

⁵¹⁶ Lentorykmentti 3, Tsto III spk-merkinnät 9.-10.6.1944 (spk 17983). Ks. myös *Päämajan hukatut kuukaudet*, s. 189-190.

⁵¹⁷ Kapt. G-E. Strömbergin 11.6.1944 laatima Buhortsevin kuulusteluptk n:o 7960, SARk T5709 (1944).

⁵¹⁸ Kapt. G.-E. Strömberg kuulusteli Il-4 lentäjä 10.6.1944 mm. Lentorykmentti 3:n luutn. J. Vesan avustamana, kuulusteluptk n:o 7939, SARk T18030/11. ADD:n jo aloittama hyökkäys Viipuriin yöllä 9.-10.6.1944 keskeytyi johtuen lentokelvottomasta säästä kohtilennolla, ks. C-F. Geust: *Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimat kesän 1944 suurhyökkäyksessä Karjalan kannaksella*, Sotahistoriallinen aikakauskirja nro 23 (2004), s. 143-158.

perusteoksessa (Heiskanen, Raimo *Saadun tiedon mukaan*. 1989) sotavankien kuulustelu tiedustelulajina on mainittu vain ohimennen eikä sitä löydy kirjan sisällysluettelostakaan.⁵¹⁹

Asiasta julkaistut harvahkot muistelmakirjoitukset ovat myös osoittautuneet enemmän tai vähemmän virheellisiksi. Niinpä itse merivoimien tiedustelu-upseerina palvelle Jukka L. Mäkelän lennokkaat muistelmakirjat (*Salainen palapeli* sekä *Salaisen sodan saatossa*) ovat vähintään subjektiivisia, joskus virheellisiäkin.⁵²⁰

”Lentokonesuunnittelija Leonovitsh”

Mäkelä kertoo mm. ”*lentokonesuunnittelija Leonovitshista*”, joka syksyllä 1941 jäi vangiksi laskuvarjohypyn jälkeen eksytyään lennolla Virosta Hankoon. Leonovitsh otettiin kiinni

Lounais-Suomessa, ja teloitettiin vakoilijana ”*ilman että ammattimiesten olivat ehtineet kuulustella häntä*”.

Itse asiassa kaikki asiaankuuluvat elimet (ml. Karkkilan poliisi, Lounais-Hämeen suojeluskuntapiirin esikunta, Päämajan Valvontaosaston Helsingin ja Turun alatoimistot sekä Merivoimien esikunnan tiedustelutoimisto) olivat jo kuulustelleet Leonovitshia kohtalaisen perusteellisesti, kuten myös Mäkelä itse!

Majuri Leonovitshille kohtalokas vakoilusyyte perustui ennen kaikkea väitteeseen, että hän oli pidättäessä ollut siviilipuvussa. Lounais-Hämeen suojeluskuntapiiri kieltäytyi muuttamasta ennakkokäsitystään, että siviilipukuinen ”vakoilijadesantti” oli saatu kiinni. Ei haluttu uskoa että Leonovitsh oli itse repinyt majurin arvomerkinsä lentäjän nahkatakistaan, eikä löytänyt niitä enää kun hänet vietiin pidätyspaikalle, kuten ei myöskään löytänyt piilottamiaan kirjeitä Hangon tukikohdan komentajalle. Irvokkainta on että Merivoimien Esikunnan operatiivinen osaston luutnantti J. Mäkelän [sic] laatiman seikkaperäinen, 11-sivuinen selostus *Vankitietoja Hangosta, Sv.lentäjämajuri Leonovitsh, vangittu 26.9.1941* valmistui vasta 29.11.1941. Selostus joka käsitteli Hangon tukikohdan organisaatiota, erityisesti ilmapuolustusta (viestijärjestelyt, kokemuksia käydyistä ilmataisteluja, lentokentän vartiointi ja korjaustoiminta sekä salainen varakenttä ym.) ehti tuskin jakeluun, ennen kuin se oli auttamattomasti vanhentunut venäläisten evakuoitua Hangon tukikohdan 4.12.1941. Mäkelän panttaamat Leonovitshin kuulustelutiedot olisivat olleet varsin tarpeellisia kuukausi aikaisemmin kun ilmavoimien Osasto H yritti tuhota Hangossa olevat lentojoukot. Operaatio epäonnistui murheellisesti, päättyen osaston johtajan, kapteeni Paavo Bergin, sekä toisenkin lentäjän menetykseen. Ilmavoimien esikunnan saamassa jakelukappaleessa vangitsemispäivämäärä (26.09.1941) on ilman kommentteja voimakkaasti alleviivattu. Oikeudenkäynnin aikana Leonovitsh laati vielä

⁵¹⁹ Raimo Heiskanen: *Saadun tiedon mukaan ...*, Keuruu 1989. Majuri Jari Manelius on Heiskanen kirjan ilmestymisen jälkeen käsitellyt rintamalla suoritettujen sotavankien kuulustelutoiminnan julkaisemattomassa diplomityössään *Joukkojen suorittama sotavankien kuulustelu Suomessa ja Neuvostoliitossa toisen maailmansodan aikana*, Maanpuolustuskorkeakoulun Yleisesikuntaupseerikurssit, elokuu 1993.

⁵²⁰ Jukka L. Mäkelä: *Salainen palapeli*, Porvoo 1964 ja *Salaisen sodan saatosta*, Porvoo 1965. Kirjat ovat Suomessa ilmestyneet useana painoksena. Em. kirjoista laadittu kooste on myös käännetty ruotsiksi ja saksaksi.

17.11.1941 rehellisen 10-sivuisen omaelämäkerran, jota ilmeisesti ei enää edes viitsitty kääntää suomeksi.⁵²¹

Majuri M. Leonovitsh vankina syyskuun lopussa 1941. –
Major M. Leonovich as a POW in late September 1941. *Sota-arkisto*

Ennakkoluuloton lukija ei löydä kenttäoikeuden asiakirjoista mitään syytä, miksi kaaderilentäjä, majuri ja laivuepäällikkö olisi pitänyt teloittaa. Leonovitsh olisi vielä varmaan voinut kertoa arvokkaita lisätietoja Hangon tukikohdan puolustusjärjestelyistä ja lentojoukoista. Vakoilija Leonovitsh ei varmaankaan ollut, vannoutunut bolshevikki ja neuvostopatriotti kylläkin.

⁵²¹ Majuri Leonovitshia koskevat asiakirjat löytyvät Lounais-Hämeen suojeluskuntapiirin kenttäoikeuden arkistosta (SArk T18985). Selostus *Vankitietoja Hangosta* löytyy Ilmavoimien esikunnan arkistosta (SArk T19279/35a)

”Lapinjärven desanttikone”

Mäkelä tekee myös virheellisiä johtopäätöksiä 11.-12.8.1941 välisenä yönä Lapinjärvelle pakkolaskun tehneestä nelimoottorisesta pommikoneesta. Kyseessä ei ollut ”tavanomainen desanttikuljetuskone” niinkuin Mäkelä väittää, vaan Stalinin käskystä vastaiskua Berliiniin suorittamassa oleva prototyyppi. Luftwaffe oli nimittäin pari viikkoa aikaisemmin pommittanut Moskovaa, jolloin neuvostodiktattori käski hintaan mihin tahansa suorittaa kostopommitus.

Vastaiskua tekemään oli siis pakko lähettää vielä koelentovaiheessa olevia isoja TB-7 koneita. Raskas pommikone, jonka miehistö käsitti peräti 11 henkilöä, oli ainoa neuvostokone joka pystyi lentämään Leningradin alueelta Berliiniin ja takaisin. Yksitoista raskaasti kuormitettua TB-7 konetta nousi illalla 10.8.1941 kohti Saksan pääkaupunkia. Ainoastaan viisi konetta laskeutui lentonsa jälkeen Pushkiniin. On kyseenalaista, onko yksikään kone päässyt pudottamaan pommi- ja lentolehtiskuormansa Berliiniin. Yksi ylikuormitettu kone ei päässyt ilmaan vaan räjähti jo startissa ja omat I-16 torjuntahävittäjät (joille nelimoottorinen kone oli täysin tuntematon) pudottivat toisen. Neljä konetta teki pakkolaskut eri puolille Venäjää, ja viimeinen tuli siis alas Lapinjärvelle.

Tämä kone oli ilmeisesti saanut it-tulta vastaansa ehkä Viron ilmatilassa, ja kääntynyt takaisin kohti Pushkinia. Lentoreitti Suomen yllä on saattanut johtua eksymisestä, mutta on myös voinut olla tietoinen valinta – neuvostolentäjät tiesivät varsin hyvin että Suomen selustan ilmavalvonta ei ollut aukoton.

Lapinjärvelle pudonneesta koneesta koelentäjä Petr Stepanovski kirjoitti vuonna 1968 ilmestyneissä muistelmissaan ”300 neizvestnyh” (300 tuntematonta; kirjan nimi viittaa tekijän koelentämien lentokonetyyppien lukumäärään) seuraavasti:

”Yhdeksäs lentokone – Panfilovin – harhautui paluulennolla merelle ja joutui Suomen yllä ilmatorjunnan pudottomaksi. Sen jälkeen kun miehistö oli laskenut vauriotuneen koneen metsään ei kaukana Helsingistä, urhoollinen miehistö kaivoi poteron, aseistautui koneesta irroitetuilla tykeillä ja konekiväreillä ja asettautui puolustukseen. Vihollisen kokonainen selustapuolustuspataljoona heittäytyi hyökkäämään neuvostolentäjiä vastaan. Panfilov ja hänen toverinsa ottivat fasistit vastaan tulimyrskyllä. Jätettyään kaatuneensa ja haavoittuneensa ne vetäytyivät metsän reunaan.

Tämän jälkeen seurasi hyökkäys toisensa jälkeen. Mutta raudanlujat ilmataisteilijamme torjuivat kaikki hyökkäykset.

Neljä vuorokautta kesti urhoollisten neuvostosoturien ankara taistelu raakaa fasistipataljoonaa vastaan. Ja niinpä elossa oli enää vain kk-ampuja-radiosähkittäjä. Hän juoksi tykin ja konekiväärin välillä, ja yritti näin tehdä selväksi ettei hän ole yksin.

Viimeinen kk-patruuna oli laukaistu. Suomalaiset sotilaat tulevat yhä lähemmäksi ja lähemmäksi. Soturillamme on kädessä konepistooli. Laukaisu, toinen... Seis! Oliko viimeinen luoti?... Aseen suuaukko tiiviisti kohti ohimoa. Mutta laukaisua ei kuulunut. Taisteluhuumassa soturi oli jo ampunut pyhän luotinsa.

Viholliset säästivät neuvostokoneen päättäväisen puolustajan hengen, joka oli oli suorittanut legendaarisen lennon Spree-joen rannalle. Neljä vuotta joutui vangittu neuvostoradisti raatamaan metsässä suomalaisen kartanonherran luona, ja työskenteli

tarkkaavaisen vartioinnin alaisena. Suuren voittomme jälkeen saimme häneltä kuulla Aleksandr Panfilovin miehistön tragediasta.”⁵²²

Stefanovskin kertomus on alusta loppuun silkkaa mielikuvituksen tuotetta. Miehistön 11 jäsenestä kuusi koneen etuosassa istunutta olivat heti saaneet surmansa koneen törmätessä isoon kivilohkareeseen Lapinjärven Rudomin kylän metsässä aamuyöstä 11.8.1941 klo 03.10. Törmäyksessä TB-7 lentokone syttyi palamaan, mutta neljä peräosassa istunutta kk-ampujaa selvisi törmäyksestä lievin vammoin ja heidät pidätettiin ilman laukaustenvaihtoa. Seuraavana päivänä vangittiin Ruotsinpyhtäällä koneen kakkosohjaaja res.lutnantti Maksim Antipov, joka oli hypännyt laskuvarjolla ennen koneen putoamista. Koneen törmäyksessä surmansa saanut päällikkö v.luutn. Aleksandr Panfilov oli Aeroflotin veteraaneja ja ns. miljonäärilentäjä (oli liikennelentäjänä lentänyt yli 1 000 000 km matkan).

Samana yönä (10./11.8.1941) lensi toinenkin iso lentokone syvällä Sisä-Suomessa ja se havaittiin reitillä Hyvinkää-Lahti-Heinola-Mikkeli. Tämä kone oli 11.8. aamulla laaditun Ilmatorjunta- ja ilmavalvontajoukkojen tilanneilmoituksen mukaan pudottanut viisi desanttia Ryttylään. Tieto desanttien pudotuksesta peruutettiin kuitenkin saman illan tilanneilmoituksessa.⁵²³ Mäkelä on siis sotkenut nämä tapaukset keskenään eikä edes välttämättä ollut tietoinenkaan desantti-ilmoituksen peruuttamisesta.

Lapinjärven tapaus sai sittemmin varsin poikkeuksellisen käänteen. Pravdan ilmailutoimittaja Aleksej Gorohov oli kiinnostunut Stefanovskij'n sankaritarinasta ja halusi laatia harvinaisen tapauksen seurantareportaashin. Paikallisvärin saamiseksi Gorohov otti yhteyttä Tiedonantajan Moskovan kirjeenvaihtajaan Matti Pykälään, joka suhtautui hyvin myönteisesti asemamaansa päälehden pyyntöön. Gorohov ja Pykälä julkaisivat marraskuussa 1982 ensimmäisen yhteisen artikkelinsa, jossa Stefanovskij'n tarinaan viitaten he yrittivät seurata miehistön jäsenten ja heidän omaisensa elämänvaiheita. Silloisten tietojen mukaan neljä sotavankia (2. ohjaaja v.luutn. Mihail Antipov, kk-ampujat kersantit Georgi Kirillov, Konstantin Sharlykov sekä Mihail Krysin) oli teloitettu sotavankien järjestelyleiri I:ssä Nastolassa. Ainoastaan kk-ampuja n.luutn. Stanislav Kizilov oli palautettu Neuvostoliittoon rauhanteon jälkeen.

Nuorempi luutnantti, turkmeeni Kizilov oli siis vangittu yhdessä muiden kk-ampujien, eli Kirillovin, Sharlykovin ja Krysinin kanssa 11.8.1941. Heitä oli kuulusteltu 13.8.1941, jolloin Kizilov oli upseerina pystynyt kertomaan huomattavasti yksityiskohtaisempia tietoja kuin muut kolme alikersanttia. Kiziloviin oli ilmeisesti kiinnitetty huomiota, koska häntä kuulusteltiin erikseen Mikkelin läänivankilassa 12.-17.5.1942. Hän kertoi hyvin seikkaperäisiä tietoja mm. Stalinin ”erikoislentoryhmästä” (joka koostui koelentäjistä, ns. napapiirilentäjistä sekä Aeroflotin kokeneimmista ohjaajista, ja josta sittemmin muodostettiin kaukotoimintailmavoimat ADD), Leningradin ilmapuolustuksesta karttoineen. Kizilov laati myös tuntemiensa lentoyksiköitten organisaatiokaavioita. Mikkelissä Kiziloville annettiin peräti 11 erikoistehtävää (koskien kolmea suurta lentokonetehdasta; Neuvostoliiton johtohenkilöitä; turkmeenien suhtautumista

⁵²² P.M. Stefanovskij: *300 neizvestnyh* (300 tuntematonta), Moskva 1968, sivut 202-203.

⁵²³ Ilmavoimien Esikunta. Os.1. N:o 513 ja vast. 519/III it./5a. It. ja Iv.joukkojen tilanneilmoitus No. 92 ajalta 10.8.klo.18.00-11.8.klo.6.00 ja vast. No. 92 ajalta 11.8.klo. 6.00-18.00.

bolsheviikkivaltaan ym.), joiden selostuksia ei ole löytynyt, eikä niiden valmistumisesta ole tietoa.⁵²⁴

Lapinjärvelle 11.8.1941 pakkolaskun tehneen TB-7 –koneen miehistöä – The crew of a TB-7 aircraft, which made an emergency landing in Lapinjärvi 11.8.1941. *Porvoon museo*

Kakkosohjaaja, ”reservin luutnantti” Maksim Antipov kertoi taas päiväämättömässä, Sv.järj.leiri 1:ssä pidetyssä kuulustelussa varsin uskomattomia asioita: hän oli muka lentänyt yksin yksimoottorisella postikoneella. Antipov toisti samat asiat kuulustelussa 5.9.1941 Sv.leiri 1:ssä, lisäten että oli illalla 10.8.1941 eksynyt ukonilmassa lennolla Kalininista Petroskoihin, ja tehnyt pakkolaskun tuntemattomaan paikkaan polttoaineen loputtua. Pöytäkirja päättyy mainintaan että häntä ”erikoiskuulusteltiin jo 12.8.1941 Helsingissä kahdesti, ja kolmasti Lahdessa useita tunteja kerrallaan” (suomalaisten ja saksalaisten lentoupeerien läsnäollessa). Mäkelän mukaan syntyi nyrkkitappelu edellämainittujen kk-ampujien tavatessa Antipovin, joka heidän kertomansa mukaan oli

⁵²⁴ Kizilovin, Kirilovin, Sharmykovin ja Krysinin kuulustelupöytäkirja 13.8.1941 (SArk T19279/35b). Kizilovin kuulustelupöytäkirja Mikkelin lääninvankilassa 12.-17.5.1942 sekä hänen selostuksensa Stalinin Erikoislentoryhmästä (Sotahistoriallinen toimisto, Sotavankien kuulustelupöytäkirjoja, mappi 2). Kizilovin selostus Pietarin ilmapuolustuksesta (lähetetty 3.6.1942 tiedoksi Lentorykmentti 3:lle). (SArk T15727/6). Kizilovin laatimia organisaatiokaavioita (SArk T23958/3).

"lukinnut ohjaimet liukulentoon, sulkenut kuljetusastoon vievän oven ja hypännyt laskuvarjolla" ohjaukselvottomasta koneesta.⁵²⁵ Antipovin erikoiskuulustelujen pöytäkirjoja ei ole löytynyt. Jäljet päättyvät 13.12.1941, kun Antipov luovutettiin Saksaan.

Gorohovin ja Pykälän ensimmäisen artikkelin jälkeen myös toinen Neuvostoliittoon palautettu, teloitetuksi luultu miehistön jäsen Mihail Krysin, ilmoittautui. Krysinin kunniaksi syntyi nyt varsinainen mediasirkus. Entinen sotavanki oli edelleen töissä Tulan seudun ruskohiilikaivoskombinaatissa (ei kuitenkaan enää pakkotyössä, vaan viimeiset vuodet sähköasentajana), missä oli elänyt hiljaisuudessa kuten entisillä kunniattomilla sotavangeilla oli tapana, ilman kontakteja esim. entisiin rykmentintovereihinsa. Krysinin rohkean kirjeen jälkeen innokas lehtimiespari kävi haastattelemassa häntä kotonaan. Seuraava lehtiartikkeli käsitteli Krysinin vankilavuosia Suomessa, paluuta Neuvostoliittoon sekä asettumista pieneen kaivosyhdyskuntaan. Tiedonantaja ilmaisi asian kukkaskielellään seuraavasti: *"... ennen vapautustamme [tarkastuskomission tutkimuksesta, eli. ns. filtraatiosta] luonamme kävi värväri, joka kehotti meitä tulemaan hiilikaivoksiin töihin..."* Tässä vaiheessa entisen sotavangin ei liene ollut syytä kieltäytyä kaivoksen työhönottajan työtarjouksesta.

Krysin oli kertonut myös toisenlaisesta värväysyrityksestä sotavankeuden aikana Suomessa: *"Meitä värvättiin myös ns. Vlasovin armeijaan. Erikoisena kohteena värväyksen kohteena oli ukrainalaiset, valkovenäläiset ja kaukasialaiset. Tulokset olivat varsin heikot, sillä vain muutama suostui pettämään isänmaansa."*⁵²⁶

Neuvostoliitossa tapaus oli kuitenkin ennenkuulumaton: NKP:n päälehti oli kirjoittanut positiivisessa hengessä epähenkilöstä, joka oli ensimmäisellä sotalennollaan joutunut sotavangiksi. Kymmeniä vuosia rivien välistä lukemaan tottuneet neuvostokansalaiset oivalsivat heti että tämä ei tarkoittanut mitään muuta kuin eräänlaista sotavankien kollektiivista rehabilitointia eli maineenpalautusta. Krysin sai yllätyksekseen kutsun sodanaikaisen yksikkönsä perinteitä kantavan, strategisten lentojoukkojen 203. Kaartin pommituslentorykmentin Voiton päivän juhlaan 9.5.1983. Entinen sotavanki oli nyt ensimmäistä kertaa isänmaallisen juhlan päävieraana.

Tiedonantajan toimituksen ja lukijakunnan piirissä oli taas syntynyt ajatus muistomerkin pystyttämisestä "fasismin uhrien kunniaksi" TB-7 koneen putoamispaikalle Lapinjärven metsään. Muistomerkki paljastettiin kaksi vuotta myöhemmin lehden sidosryhmien, Neuvostoliiton veteraanikomitean edustajan sekä Varsovanliiton jäsenmaiden sotilasasiamiesten läsnäollessa. Krysin jäi viime hetkellä saapumatta tilaisuuteen, mutta kävi putoamispaikalla yhdessä miehistön muiden jäsenten omaisten kanssa kesällä 1987. Tämän jälkeen on miehistön omaisia käynyt paikalla lähes joka vuosi.⁵²⁷

Lapinjärven koneen muiden sotavankien kohtalot olivat:

⁵²⁵ Jukka L. Mäkelä: *Salaisen sodan saatosta* (1965), s. 53-54

⁵²⁶ Matti Pykälä: *Neuvostolentäjä vankileirivuosistaan Suomessa "Niitä aikoja ei todellakaan haluaisi muistella"*, Tiedonantaja 27.5.1983

⁵²⁷ Pravda 3.11.1982, 25.2.1983, 12.8.1983 ja 26.10.1987. Tiedonantaja 4.11.1982, 25.3.1983, 27.5.1983. 7.5.1985 ja 14.8.1987. Kirjoittajan keskustelut Aleksei Gorohovin ja Matti Pykälän kanssa 1982-1985. Ks. myös Esko Sipiläinen: *Pommituslento Berliiniin. Pakkolasku Lapinjärvelle*, Loviisa 2007.

- kersantti Georgi Kirillov palautettiin Neuvostoliittoon 2.11.1944
- kersantti Konstantin Sharlykov menehtyi 5.2.1942 ”yleiseen heikkouteen” sotavankileiri 9:ssä
- kakkosohjaaja n.luutn. Maksim Antipov luovutettiin Saksaan 13.12.1941.

Tapaus Bamshin

Kolmantena kirjallisuudessa virheellisesti käsiteltynä tapauksena mainittakoon 959. Maataistelulentorykmentin komentaja majuri Stepan Bamshinin pakkolasku 8.6.1943 II-2 koneella Mäkriään Aunuksen kannaksella. Bamshin ja kk-ampujana toiminut saman rykmentin suunnistusupseeri kapteeni Sergei Vojtshehovski otettiin kiinni Shemenskin lohkokolla vasta runsaan viikon kuluttua 16.6.1943. Neuvostoliiton voitosta varma majuri Bamshin lupasi vastata luutnantti Strömbergin kysymyksiin ehdolla, ettei häntä luovuteta saksalaisille.⁵²⁸ Bamshin ehtikin kertoa poikkeuksellisen seikkaperäisiä tietoja punailmavoimien organisaatiosta, maataistelulentorykmenttien taktiikasta ja radioliikenteestä, II-2 koneen ominaisuuksista sekä muista, myös kehitettävänä olevista konetyypeistä. Bamshin ja Vojtshehovski luovutettiin kuitenkin Saksaan jo 12.7.1943, ennenkuin Strömberg oli saanut kuulustelujaan päätökseen. ”Tapaus Bamshin” on Uljas Käkösen kirjassa *Miehityksen varalta* virheellisesti ajoitettu kevääseen 1944, eli siis juuri ennen Kannaksen suurhyökkäystä. Bamshinin varoitus Puna-armeijan tulevasta hyökkäyksestä olisi Päämajan Tiedustelutoimisto 1:n johtajana toimineen Käkösen mukaan kaikunut kuuroille korville, mikä siis ei pidä paikkaansa.⁵²⁹

Saksaan luovutettuja lentäjävankeja

Suomesta luovutettiin jatkosodan aikana Saksaan yhteensä noin 2 800 sotavankia. Vastoin aikaisempia oletuksia ei ilmeisesti koskaan ollut mitään erityistä tarkoitusta luovuttaa nimenomaan juutalaisia sotavankia Saksaan, vaan luovutusten kriteerit lienevät pääsääntöisesti olleet muualla (esim. tietopohja, sotilasarvo, poliittinen toiminta). Osa luovutetuista on ilmeisesti lähtenyt enemmän tai vähemmän vapaaehtoisesti liittyäkseen ns. Venäjän vapautusarmeijaan (*Rossijskaja Osvoboditel'naja Armija, ROA*). Tämä saksalaisten puolella toimivan yhtymän komentajana toimi Olhavan rintamalla kesällä 1942 vangiksi jäänyt kenraali Andrej Vlasov. Vlasovin liike sai kohtalaisen paljon palstatilaa Päämajan tiedotusosaston julkaisemassa, sotavangeille tarkoitettussa *Severnoje slovo*-lehdessä alkuvuodesta 1943. Samaan aikaan värväystä suorittavat Vlasovin edustajat kiersivät melko laajasti Suomen sotavankileireillä. Suomesta luovutetut sotavangit vaihdettiin yleensä Saksan vangitsemiin suomensukuisiin sotavankeihin.

⁵²⁸ PM/Tied.os. Vnk.ptk. No 5855 22.6.1943. Kuulusteltu Aunuksenlinnassa ja Mikkelissä 17.-22.6.43. Jakelu mm. K.O.F. (Auss.PM); T4941/9. G-E. Strömberg: *Vanki nimeltä Bamshin*, Sotilasaikakauslehti nro 10/1994.

⁵²⁹ U.A. Käkönen: *Miehityksen varalta*, Helsinki 1970 s. 95. Saman virheellisen ajoituksen toisti Pentti Kilkki kirjassaan *Valo Nihtilä - Päämajan eversti*, Juva 1994, s. 126. Ev. E. Tuompo, jonka Käkönen väitti olleen läsnä kuulustelussa toukokuussa 1944 (sic!), huomautti virheistä kirjeessään Käköselle 8.12.1970 (SArk Pk 1374/1).

Neuvostolentäjille pystytetty muistomerkki Lapinjärvellä 5.5.1985 – A memorial for crashed Soviet pilots erected in Lapinjärvi 5.5.1985. *C-F Geust via Matti Pykälä*

Ainakin 14 lentäjävankia luovutettiin Saksaan (ks. liitteenä 3 oleva nimiluettelo). Kahden Saksaan luovutetun lentäjävankin tiedetään varmasti päätyneen Vlasovin ilmavoimiin. Ensimmäinen tunnettu Saksaan luovutettu sotavanki oli 13.12.1941 luovutettu yllä mainittu Lapinjärven TB-7 koneen kakkosohjaaja n.luutn. Maksim Antipov. Antipovin jälkeen luovutettiin 17.2.1942 luutnantti Nikolaj Dubrovin (joka oli ennen jatkosodan syttymistä 24.6.1941 Kalbådan majakan viereen pakkolaskun tehneen MBR-2 lentoveneen ohjaaja), sekä Ivan Kurenkov (vangittu 22.10.1941 Syvärillä, tarkemmat tiedot puuttuvat). Dubrovinin ohjaaman lentoveneen tähystäjä n.luutn Aleksandr Kartshinskij luovutettiin myös Saksaan, mutta vasta viisi kuukautta myöhemmin 22.7.1942. Viimeinen Saksaan luovutettu lentäjävanki on ilmeisesti 12.12.1943 pakkolaskun tehneen ADD:n Li-2 kuljetuskoneen ohjaaja n.luutn. Georgi Kozovjakin, joka luovutettiin 8.1.1944. Mitään tietoja luovutusten syistä tai perusteluista ei ole löytynyt, kuten ei myöskään 24.6.1941 sotasaaliiksi saadusta MBR-2 koneen tehtävästä.

Lentäjävankien luovutusten syynä on saattanut olla saksalaisten kiinnostus itse kuulustella poikkeuksellisen tietorikkaita vankeja, kuten kaksi lentorykmentinkomentajaa, majuri Petr Pudania (669 LeR:n komentaja, vangittu 19.1.1942 Ontajärvellä ja luovutettu Saksaan 19.10.1942) sekä yllä mainittua majuri Stepan Bamshinia.

Yliloikkarit

Jo loppuvuodesta 1941 saatiin saksalaisilta loikkariksi ilmoittautuneen luutn. A. Krychtinin kuulustelupöytäkirja. Plehanovon lentotukikohdasta lentänyt 505.MaatstLeR:n ukrainalainen ohjaaja oli vangittu Olhovan alueella 9.10.41. Suomennettu pöytäkirja lienee monistettu lentoyksiköille tiedoksi.⁵³⁰

Nurmoilassa 6. maaliskuuta 1942 alasmammutun vihollislentäjäloukuttamisen taskusta löydettiin mm. lentolehtinen vangiksi joutuneita puna-armeijalaisia varten. Lehtisessä kehoitettiin sotavankeja tuhoamaan vartiomiehensä ja pakenemaan fasistivankeudesta sekä palaamaan takaisin puna-armeijaan, jossa heidät otetaan vastaan veljinä.⁵³¹

Leningradin lounaispuolella toimineessa Luftflotte 1:ssä oli lentäjävankien kuulustelujen perusteella loppuvuodesta 1942 tehty johtopäätös, että lukuisat lentäjiät saattaisivat olla halukkaita loikkaamaan lentokoneineen saksalaisten puolelle. Loikkauksen edellytyksenä olisi varmuus siitä, ettei heidän koneitaan tuliteta pakkolaskuyrityksen yhteydessä, sekä ettei heitä tulla kohtelemaan huonosti loikkauksen jälkeen. Lentäjien houkuttelemiseksi loikkaamaan suunniteltiin sopiva pakkolaskupaikka Ilmajärven lounaisosan jäälle. Valitettavasti ei löytynyt tietoa 22.12.1942 valmistuneen loikkaussuunnitelman toteuttamisesta ja pakkolaskupaikkaa mahdollisesti käyttäneistä neuvostolentäjistä.⁵³²

Toukokuussa 1943 levitettiin Suomessa oleville neuvostovangeille tieto kahdesta neuvostolentäjästä, luutnantti Boris A. ja kersantti Petr F., jotka 10.5.1943 olivat loikanneet saksalaisten puolelle Jak-7 hävittäjällä Pihkovan seudulla. Luutnantti Boris A. mainitsi loikkaamisen kimmokkeena olleen hänen löytämänsä kenraali Vlasovin allekirjoittama lentolehtinen. Boris A. kertoikin halustaan palvella Vlasovin johtamassa Venäjän vapautusarmeijassa (*Russkaja osvoboditel'naja armija*; ROA), jonka palvelukseen myös kersantti Petr F. myös halukas. Lentäjät luovuttivat lentokoneensa ROA:n käyttöön.⁵³³ *Severnoje slovo* uutisesta voi myös päätellä että joulukuun 1942 loikkaussuunnitelmista oli myös annettu tieto suomalaisille, vaikka tämä ei käy suoranaisesti ilmi käytettävissä olleista dokumenteista.

⁵³⁰ PM/Tied.os. (päiväämätön), T19279/35b.

⁵³¹ MaaRE tilannetiedotus N:o 253, 8.3.42 (SArk T5805.9). Lentäjä oli vanh.luutn., 2. eskadrillin komentaja Aleksandr Segejevitch Malikov, 7.Er.A:n ilmavoimien 524. HävLeR, jonka 128 Kev.It-jaos oli pudottanut 2 km Nurmoilan kentästä Lintujärven-Uusjärven alueelle. Malikov teki onnistuneen pakkolaskun LaGG-3 hävittäjällä (taktinen numero "71"), mutta ampui itsensä ennenkuin pidättäjät ehtivät paikalle. Koneesta käytettiin osia kahden sotasaalishävittäjän korjauksessa.

⁵³² SArk mikrofilmi F37/72; *National Archives Microfilm of Captured German Documents T-311/72*, ruudut 933338-933345.

⁵³³ *Severnoje slovo* n:o 21 (94) 29.5.1943. *Severnoje slovo* oli PM/Ttus.3:n, eli Tiedotusosaston toimisto 3:n julkaisema sotavangeille tarkoitettu lehti, toimituksen osoite oli kpk 7/1059.

Majuri S.P.Bamshin ja kapteeni S.I.Voitshehevski – Major S.P. Bamshin and Captain S.I. Voitshehevsky. *C-F Geust via G-E Strömberg*

Venäjän vapautusarmeijan tunnetuimman länsimaisen tutkijan Joachim Hoffmannin mukaan peräti 66 neuvostokonetta lensi vuonna 1943 saksalaisten puolelle, ja vuoden 1944 ensimmäisen vuosineljänneksen aikana 20 konetta.⁵³⁴ Näistä lentäjistä ja osin heidän

⁵³⁴ Joachim Hoffmann: *Die Geschichte der Wlassow-Armee*, Rombach 1986, s. 66. Kirill Aleksandrovin tiedonannon mukaan Hoffmannilla on tässä virheellinen vuosiluku: pitää olla yhteensä 66 konetta vuosina 1941-43 (eikä 1943).

lentokoneistakin muodostettiin sittemmin Venäjän vapautusarmeijan ilmavoimat (*VVS ROA*).

Jo 31.8.1941 oli luutn. Vladimir Bajdo (7. HävLeR) joutunut maassa suomalaisten vangiksi venäläisten evakuoissa Jäppilän lentokenttää. Hänestä eri lähteistä löytyneistä tiedoista löytyy poikkeuksellisen paljon epäselvyyksiä ja ristiriitaisuuksia. Ensimmäisissä kuulusteluissa Mikkelissä 4.-7.10.1941 Bajdo oli yllättävän avomielinen, ja kertoi varsin seikkaperäisiä tietoja neuvostoilmavoimien organisaatiosta ja uusista lentokoneista (mm. MiG-3 ja Il-2) sekä Jäppilän lentotukikohdan järjestelyistä. Hän väitti itse olleensa hävittäjä-ässä Mantshurian taisteluissa kesällä 1939 (missä oli saavuttanut peräti 11 ilmavoittoa), sekä että hänet oli palkittu maan korkeimmalla kunniamerkillä, eli hän oli saanut Neuvostoliiton sankarin arvon. Kuulustelupöytäkirjasta ei käy ilmi, että olisi mitenkään kiinnitetty mitään huomiota tähän todella poikkeukselliseen lentäjän uraan. Omasta taustastaan Bajdo kertoi mm. että oli syntynyt Tšhekkoslovakiassa 1918. Perhe oli jo 1921 siirtynyt Neuvostoliittoon. Bajdon isä toimi lehtimiehenä Mogilevissa, ja oli joutunut puoluepuhdistusten uhriksi vuonna 1936, eikä hänestä ollut sen jälkeen kuulunut mitään.

Bajdo luovutettiin saksalaisille 19.9.1943; mitään yksityiskohtia luovutuksesta ei ole löytynyt. Keväällä 1945 Bajdo palveli Venäjän vapautusarmeijan ilmavoimien esikunnassa, komentajana toimineen kenraali Maltsevin henkivartiossa. Saksan antautumisen jälkeen Bajdo onnistui poikkeuksellisesti välttämään välittömän pidätyksen, mutta joutui kotikaupungissaan Mogilevissa Puna-armeijan 47. armeijan vastavakoiluelimen (SMERSh) pidättämäksi 31.7.1945, mistä seurasi 10 vuoden työleirituomion ”isänmaan petturina”. Hänet lähetettiin Norilskiin, missä hän oli vankitovereilleen kertonut olevansa ensimmäinen valkovenäläinen Neuvostoliiton sankari ja oli saanut Kultaisen tähtensä itse Stalinin kädestä. Edelleen oli kertonut pommittaneensa Helsinkiä (kuten oli myöskin kertonut kuulusteluissa Mikkelissä lokakuussa 1941) ja joutunut sotavankeuteen Suomessa. Tämän jälkeen hänet oli lähetetty Saksaan, missä oli ollut keskitysleirissä Puolassa. Bajdo oli tämän jälkeen liittynyt Luftwaffen riveihin sillä ehdolla, ettei tarvitse taistella itärintamalla. Kertomuksen mukaan toivomus oli täytetty. Menestyksellisestä taistelustaan länsiliittoutuneita vastaan Bajdo olisi sittemmin saanut itse Hitlerin valtakunnankansliassa luovuttaman Ritariristin. Saksan antautumisen jälkeen amerikkalaiset olivat luovuttaneet Bajdon neuvostoliittolaisille, takavarikoituaan ensin Ritariristin ja Kultaisen tähden. Bajdo oli kategorisesti kieltänyt pettäneensä sodan aikana isänmaansa ja oli Noriskin leirillä jatkuvasti lähettänyt eri instansseille valituksia epäoikeudenmukaisesta tuomiostaan. Stalinin kuoleman jälkeen Bajdo oli kesällä 1953 osallistunut Norilskin leirin kapinaan, jonka jälkeen kaikki jäljet katoavat.

Bajdo rehabilitoitiin 23.7.1997 Krasnojarskin alueen syyttäjäviraston päätöksellä. Todettakoon että mitään tietoja Bajdon sekä Suomessa että Norilskin leirissä kertomasta Neuvostoliiton sankarin arvosta ei löydy kaksiosaisesta Neuvostoliiton sankarien matrikkelistasta (”ensyklopediasta”), eikä mistään muusta hakuteoksestakaan, kuten ei myöskään mitään tietoja hänen väittämästään osallistumisesta Mantshurian ilmataisteluihin, eikä varsinkaan hänen ilmavoitoistaan ja ässä-arvostaan.⁵³⁵

⁵³⁵ Bajdon kuulustelupöytäkirjan on laatinut sot.virk. Antero Saike (Sark T19279/35b). Tiedot Bajdon palveluksesta Vlasovin armeijan ilmavoimissa on saatu Kirill Aleksandrovilta

Myös eräs Norjan puolella vangittu, mutta Suomen läpi kuljetettu ROA-lentäjä on tunnustettu. N.luutn. Aleksei Ivanovitsh Tshasovnikov palveli ohjaajana Pe-2 koneilla varustetussa 121. PommLeR:ssä, joka oli juuri saapunut Moskovan seudulta Murmanskin Vajengaan. Ensimmäisellä sotalennollaan 29.3.1943 tehtävänä oli hyökätä saksalaisia laivoja vastaan Kongsfjordenin alueella. Tshasovnikovin ohjaama Pe-2 pudotettiin ilmataistelussa. Kk-ampuja I.I. Matvejev oli saanut surmansa jo ilmassa, mutta ohjaaja ja v.luutn. N.P. Teterin selviytyivät pakkolaskusta, jonka jälkeen pyrkivät itään omalle puolelleen. Lentäjät yöpyivät ainakin yhden yön erään norjalaisen naisen mökissä, jonka jälkeen joutuivat saksalaisten pidättäviksi erään norjalaisen miehen ilmiantamina. Pidätyksen yhteydessä 4.4.1943 v.luutn. Teterin tuli ammutuksi, mutta Tshasovnikov vangittiin.

Tshasovnikov kuljetettiin sittemmin Suomen kautta Saksaan, missä hän liittyi Luftwaffen palvelukseen luutnantin arvoisena upseerina, palvelleen siirtolentoyksikössä 3./FIÜG 1/4 Süd (joka suoritti mm. uusien lentokoneiden siirtolentoja tehtailta rintamayksiköihin). Tshasonikov sai surmansa lento-onnettomuudessa Bodenmaisissa 3.9.1944, kun hänen ohjaamansa Bf 109 G-6 -hävittäjä syöksyi maahan. Tshasovnikovin ohjaaman Pe-2 koneen hylky haettiin vuorimaastosta vuonna 1989, ja on tällä hetkellä entisöitävänä Norjan Ilmailumuseossa Bodössä.⁵³⁶

Vuoden 1943 aikana oli heinäkuun loppuun mennessä jo neljä pakkolaskun tehnyttä lentäjää kertonut lentäneensä tahallaan Suomen puolelle.⁵³⁷ Ehkä saksalaisen esimerkin innostamana oli Päämajan Tiedusteluosastossa päätetty laatia suunnitelma neuvostolentäjien houkuttamiseksi Suomeen. Yliloikkari, 23.7.1943 vangittu v.luutn. Ivan Pantshehin olikin kuulustelussa ehdottanut lentolehtisten laatimista yliloikkaukseen kehittämiseksi. Sopivista laskupaikoista olisi mainittava esim. karttaluonnoksina. Hyväpintainen niitty olisi riittävä, koska maataistelulentäjät eivät ainakaan pelkää mahalaskua vahvoilla koneillaan. Olisi kuitenkin vakuutettava ettei propagandassa käytettäisi yliloikkareita hyväksi – ”*silloin yliloikkaaminen olisi samaa kuin omaistensa murhaamista*”.⁵³⁸ Elokuun 1943 loikkaussuunnitelma, joka kaikesta päätellen on luutn. Strömbergin laatima, miltei suorine lainauksineen Pantshehinin kuulustelupöytäkirjasta,

(Pietari). Leirituomiosta ja rehabilitoinnista on ilmoittanut Ilja Prokofjev (Pietari), perustuen mm. Krasnojarskin Memorial-yhdistyksiltä saatuun aineistoon.

⁵³⁶ Norjan ilmailumuseon tutkija Tor Olsenin tiedonanto. Peter Schmolli: *Die Messerschmitt-Werke im Zweiten Weltkrieg*. Regensburg 1998, s. 158.

⁵³⁷ Vuoden 1943 lentäjäloikkaarit olivat vääpeli Ilja Savkin (691. HävLeR) joka teki I-16 koneella pakkolaskun Aunuksen Saarimäkeen 24.1.1943 ja luutn. Konstantin Martshenko (1. KaartHävLeR) teki Jak-7 koneella pakkolaskun Laatokan jälle 9.2.1943, sekä kaksi II-2 maataistelulentäjää, v.luutn Ivan Pantshehin (872. MaatstLeR) teki 23.7.43 pakkolaskun Sekehen seudulle, ja kk-ampuja, puna-armeijalainen tataari Gobdurahman Kamakajev (943. MaatstLeR) jonka kone tuli kolme päivää myöhemmin alas Viipurinlahdelle. Vm. II-2 - tapauksissa ainoastaan toinen miehistön kahdesta jäsenestä pystyi toteuttamaan loikkausaikomuksen – Pantshehinin tähtääjä vääpeli Aleksandr Bondartshuk yritti estää loikkauksen ja jälkimmäisessä tapauksessa ohjaaja, myös tataari n.luutn. Gusman Faizullin sai surmansa maahansyöksyssä. Loikkaussyinä kaikki mainitsivat sotaväsymyksen, kovan kurin ja puoluepuhdistukset. Tataari Kamakajev mainitsi lisäksi myös rotuunsa kohdistuneet vainot.

⁵³⁸ Luutn. G-E. Strömbergin 4.8.1943 laatima Pantshehinin kuulustelupöytäkirja (SArk T4941/9).

valmistui 11.8.1943, ja jaettiin PM:n operatiiviselle osastolle, PM:n tiedotusosastolle sekä Ilmavoimien esikunnalle. Päämajassa laadittiin myös Pantshehinin neuvojen mukaisesti yliolikkaukseen kannustavia lentolehtisiä, joita oli tarkoitus heittää punalentäjien tukikohta-alueille.

Ilmavoimien esikunta käski 17.8.1943 lentorykmenttejä ilmoittamaan sopivista loikkareiden pakkolaskupaikoista varmistustoimenpiteineen 25.8.1943 mennessä.⁵³⁹

Konkreettinen osoitus yliolikkareiden paljastamisen riskeistä saatiin seuraavana keväänä kun Vaasenin seudulla 1.3.1944 vangittu v.luutn Pavel Petshonkin (716. KevPomLeR) kuulusteluissa kertoi ”Rykmentissä oli äsken luettu kirjoitus, jossa kerrottiin majuri Bamshinin joutuneen suomalaisten puolelle ja antaneen tietoja suomalaisille sekä ilmoitettiin että hänen perheensä on joutunut edesvastuuseen: sv:n arvelun mukaan on tieto päässyt yli linjan joko sotasaaლიna saadusta tilannetiedotuksesta tai karanneiden vankien välityksellä. Tämä tapaus on aiheuttanut pelon joutua suomalaisten vangiksi, koska (propagandan mukaan) täällä vangit pakkokeinoin saadaan puhumaan välittämättä siitä, mitä tietojen yli linjan joutuminen merkitsee vangiksi joutuneen omaisille.” Petshonkin toisti tämän asian vielä seuraavissa kuulusteluissa, korostaen vielä luutn. Strömbergille 13.4.1944: ”Kva pelkää antamiensa tietojen sekä nimensä joutumista vankeina olevien venäläisten tietoon, koska tieto sitä tietä voi joutua NKVD:hen, jolloin perheen kohtalo tulee olemaan kurja ... Kva lausui toivomuksen että hänen nimensä jätettäisiin pois niistä pöytäkirjoista, jotka lähetään rintamayksiköihin.”⁵⁴⁰

Ei ole kuitenkaan tietoa suomalaisten laatiman lentäjien loikkaussuunnitelman toteutuksesta eikä sen mahdollisista yhtymäkohdista Vlasovin vapautusarmeijaan. Näihin asioihin palattiin vielä syyskuun loppupuolella 1945, kun Valvontakomissio pyysi tiukkaan äänensävyyn tietoja lentäjäloukkareista. Ensimmäinen, 24.9.1945 annettu vastaus ei ollut tyydyttävä ja arkistojen haravointia oli pakko jatkaa. Seikkaperäinen vastaus annettiin 3.10.1945 Valvontakomission eversti Petroville, liitteenä nyt löydyntynyt 11.11.1943 päivätty loikkaussuunnitelma. Vastauksessa todettiin kuitenkin että ”kuulustelupöytäkirjat puuttuvat, kuten Te Herra Eversti tietää”.⁵⁴¹

⁵³⁹ IlmavE/Ye.3 spk liitteet (SArk Spk 8196); no. 3666, 17.8.1943: ”Lähiaikoina tullaan vihollisen lentotukikohtiin levittämään lentolehtisiä joissa lentäjiä kehoitetaan lentokalustoaan käyttäen yliolikkaamaan puolellemme. Tämä johdosta käsketään yksikköjä toiminta-alueellaan sopivien laskeutumispaiikkojen määräämiseksi ottamaan yhteys a.o. suuntien Ryhmiin ja varmistustoimenpiteiden järjestämiseksi laskeutumispaiikoille. Laskupaikkaehdotukset lähetettävä 25.8.43 mennessä Ilmav:E:n Ye-osastolle, ev.luutn. R.Pajari.”

Esim. Aunuksen kannaksella toimineen Lentorykmentti 1:n arkistosta löytyy alistetuille yksiköille osoitettuja toimenpanokäsäkyjä, missä salausyistä ei viitata loikkarisuunnitelmaan, vaan mainitaan oma suojaisten ja turvallisten varakenttien tarve. (SArk T20560/5).

⁵⁴⁰ V.luutn Pavel Petshonkinin kuulustelupöytäkirjoja (7. ja 10.3.44, 2./Er.P 4 sekä Strömbergin Kuulustelukeskuksesta 13.4.1944 laatima ptk), ks. SArk T4949/7.

⁵⁴¹ Puolustusvoimien Yhteysosaston 3.10.1945 Valvontakomissiolle laatiman vastauksen mukaan Savkin oli luovutettu saksalaisille 1.5.1943. Martshenko, Pantsehin ja Kamakajev oli palautettu Neuvostoliittoon 20.-21.10.1943 ja ”Faizhulin” saanut surmansa 27.7.1943. (SArk T19503/8) Saksassa väepeli Savkin oli liittynyt Vlasovin ilmavoimiin, ja sai sittemmin surmansa lento-onnettomuudessa Darmstadtin seudulla 18.8.1944 (yksikkönä em.

Nuoremman luutnantti V.Titorenkon Jak-9 Pulsassa 30.8.1944 – The Jak-9 aircraft of Junior Lieutenant V. Titorenko in Palsa 30.8.1944. *C-F Geustin kokoelmat*

Haminan sataman pommituksen yhteydessä 17. toukokuuta 1944 pudotettiin taas Itämeren laivaston ilmavoimien 12 Kaartin Pommituslentorykmentin Pe-2 pommikone, jonka vaikeasti haavoittunut ohjaaja n.luutn. Mihail Zhigalov nostettiin merestä Kuorsalon luona. Kuulusteluista tälläkin kertaa vastannut luutnantti G-E. Strömberg ei valitettavasti voinut sokeutuneelta ja vain vaivoin puhekykyiseltä Zhigalovilta saada vahvistusta mahdolliseen suurhyökkäykseen viittaaville havainnoille.⁵⁴⁵ Vain kolme viikkoa tämän jälkeen Puna-armeija aloitti suurhyökkäyksen Karjalan kannaksella. Keskeytynyt kuulustelu ja esittämättä jääneet kysymykset tulivat vaivaamaan luutnantti Strömbergiä loppuiäksi...

Diplomi-insinööri Carl-Fredrik Geust on Ilmailumuseoyhdistys ry:n kunniajäsen ja Suomen Sotahistoriallisen seuran hallituksen jäsen. Hän on julkaissut lukuisia ilmailu- ja sotahistoriallisia kirjoja ja artikkeleita Suomessa, Ruotsissa, Venäjällä ja Englannissa.

M.Sc. (eng.) Carl-Fredrik Geust is honorary member of the Finnish Aviation Museum Society and board member of the Finnish Society of Military History Board. He has published several books and articles on aviation and military history in Finland, Sweden, Russia and England.

⁵⁴⁵ Strömbergin ja vänr. A. Saikeen laatima kuulustelupöytäkirja n:o 6210 valmistui 19.5.1944 (SArk T4949/7). Kuulustelukeskuksen sotapäiväkirjan (SArk spk 20909) mukaan kapteeni Linnamaa (Lentorykmentti 3) kävi vielä 22.5.1944 kuulustelemassa Zhigalovia. Linnamaan laatimaa kuulustelupöytäkirjaa ei ole löytynyt.

Liite 1. Talvisodan lentäjävangit

	Nimi	sot.arvo	yksikkö	kone	alas,pvm	vangittu,pvm	alas, paikka	muuta
1	Stortshilo Ivan Konstantinovitsh	v.luutn	24 SBAP	SB	01.12.39	01.12.39	Säiniö, Vääräkoski	Pakkolasku
2	Jegorov Jakov Vasiljevitch	v.luutn	24 SBAP	SB	01.12.39	01.12.39	Säiniö, Vääräkoski	Pakkolasku
3	Shapolapov Aleksei Vasilyevitch	n.luutn	24 SBAP	SB	01.12.39	01.12.39	Koljola	Pakkolasku, kaatui vai vanki?
4	Belousov Sergej Ivanovitsh	n.luutn	24 SBAP	SB	01.12.39	01.12.39	Koljola	Pakkolasku, kaatui vai vanki?
5	Puzhenkov Petr Petrovitsh	n.j-joht	24 SBAP	SB	01.12.39	01.12.39	Koljola	Pakkolasku, kaatui vai vanki?
6	Omitshenko Petr Grigorjevitch	luutn	41 SBAP	SB	01.12.39	01.12.39		Hypännyt
7	Demtshinskij Viktor Antonovitsh	v.luutn	41 SBAP	SB	01.12.39	01.12.39		Hypännyt
8	Sapon Nikolaj Grigorjevitch	luutn	41 SBAP	SB	01.12.39	01.12.39		Hypännyt?
9	Tanklajev Zhorka Temir Bulatovitsh	luutn	41 SBAP	SB	01.12.39	01.12.39		Hypännyt?
10	Jergunov Aleksandr Vasiljevitch	maj	18 SBAP	SB	19.12.39	20.12.39	Tolvajärvi-Ägläjärvi	Hypännyt
11	Tabakov Mihail Fedorovitsh	v.luutn	18 SBAP	SB	19.12.39	20.12.39	Tolvajärvi-Ägläjärvi	Hypännyt
12	Minajev Nikolaj Dmitrijevitch	luutn	44 SBAP	SB	19.12.39	19.12.39	Hinjoki. Kopralla	Hypännyt

13	Polujan Nikolaj Vasiljevitsh	luutn	44 SBAP	SB	19.12.39	19.12.39	Ristseppälä?	Hypännyt
14	Ljahov Nikolaj Ivanovitsh	n.j-joht	44 SBAP	SB	23.12.39	24.12.39	14.JR	NL:oon 25.4.40
15	Smorodin Petr ?	luutn	44 SBAP	SB	23.12.39	23.12.39		
16	Beloglazov ?	v.luutn	44 SBAP	SB	23.12.39	23.12.39		
17	Borodin Ivan Jegorovitsh	kapt	44 SBAP	SB	23.12.39	23.12.39	Heinjoki?	
18	Sorokin Ivan Kuzmitsh	luutn	44 SBAP	SB	23.12.39	23.12.39	Heinjoki?	
19	Drozdetskij Konstantin I.	n.j-joht	44 SBAP	SB	23.12.39	23.12.39	8.D	
20	Koval'kov Iosif I.	v.luutn	68 IAP	I-16	23.12.39	23.12.39	Muolaa, Kangaspelto	Pakkolasku
21	Andrejev Jakov Andrejevitsh	luutn	19 IAP	I-15bis	24.12.39	24.12.39	Oulunjärvi, Manamansalo, Kaaresjärvi	Pakkolasku, itsemurha?
22	Suhin Andrej Makarovitsh	v.luutn	13 SBAP	SB	25.12.39	25.12.39	Korpiselkä	
23	Hlamin Nikolaj Vasiljevitsh	vääpeli	72 AP	SB	25.12.39	25.12.39	Korpiselkä	Hypännyt
24	Pugatsh Iosif Grigorjevitsh	vääpeli	72 AP	SB	25.12.39	25.12.39	Ilomantsi	Hypännyt
25	Krohmalj Ivan Denisovitsh	luutn	2 SBAP	SB	27.12.39	27.12.39	Jääski	Hypännyt
26	Pjankov Aleksej Dmitrijevitsh	luutn	2 SBAP	SB	27.12.39	27.12.39	Jääski	Pakkolasku
27	Svetikov Aleksandr Mihajlovitsh	luutn	18 KAO	R-5	03.01.40	03.01.40	Suomussalmi	Pakkolasku

28	Poryvkin Vladimir Ivanovitsh	v.luutn	18 KAO	R-5	03.01.40	03.01.40	Suomussalmi	Pakkolasku
29	Ivanov Fedor Jefimovitsh	luutn	54 SBAP	SB	05.01.40	05.01.40	Imatra, Kuurmanphja	Hypännyt
30	Nikulin Grigorij Fadejevitsh	v.luutn	6 DBAP	DB-3	06.01.40	06.01.40	Koukkulankangas-Maskinmäki	Hypännyt
31	Malorodov Mihail Vladimirovitsh	kapt	6 DBAP	DB-3	06.01.40	06.01.40	Tolppasuo	Hypännyt
32	Klevtsov Aleksej Akimitsh	kapt	15 KAO	R-5	5 tai 6.1.1940	08.01.40	Kokkoselkä-Suistamo	
33	Sidjakin Nikolaj Nikolajevitsh	luutn	10 AP	U-2	11.01.40	11.01.40	Kuhmo, Saunajärvi	Pakkolasku
34	Bundak Roman Afanasjevitsh	luutn	10 AP	U-2	11.01.40	11.01.40	Kuhmo, Saunajärvi	Pakkolasku
35	Ivanov Vladimir Petrovitsh	luutn	10 AP	U-2	11.01.40	11.01.40	Kuhmo, Saunajärvi	Pakkolasku
36	Bogomolov Nikifor Petrovitsh	luutn	25 IAP	I-16	11.01.40	11.01.40	1.5 km SE Alakuusua (E Äyräpää)	Pakkolasku
37	Grishin Ivan Semjenovitsh	vääpeli	35 LBAP	SB	12.01.40	12.01.40	Parainen, Lill-Tervo	Pakkolasku
38	Pereskok Prokofij Ivanovitsh	v.luutn	53 DBAP	DB-3	12.01.40	14.01.40	Korpijärvi, Ulismainen	Pakkolasku
39	Kostrov Ivan Fedorovitsh	kers	53 DBAP	DB-3	12.01.40	14.01.40	Korpijärvi, Ulismainen	Pakkolasku
40	Zubov Leonid Fedorovitsh	luutn	5 OAP	DB-3	14.01.40	14.01.40	Sodankylä	Pakkolasku
41	Kononov Fedor Ivanovitsh	v.luutn	5 OAP	DB-3	14.01.40	14.01.40	Sodankylä	Pakkolasku, kaatui vai vanki?

42	Jerofejev Vasilij Je.	vääpeli	5 OAP	DB-3	14.01.40	14.01.40	Sodankylä	Pakkolasku, kaatui vai vanki?
43	Borshshevskij Stepan Mefodevitj	kapt	147 IAP	I-15bis	14/15.1.1940	19.01.40	Nautsi, Petsamo	Pakkolasku
44	Kuznetsov Nikolaj Jefimovitsh	luutn	147 IAP	I-15bis	14/15.1.1940	19.01.40	Nautsi, Petsamo	Pakkolasku
45	Osipov Aleksandr Nikitovitsh	n.luutn	147 IAP	I-15bis	14/15.1.1940	19.01.40	Nautsi, Petsamo	Pakkolasku
46	Tarasov Dmitrij Nikitovitsh	luutn	54 SBAP	SB	17.01.40	17.01.40	Antrea	Hypännyt
47	Ivakin Andrej Nikitovitsh	kapt	54 SBAP	SB	17.01.40	17.01.40	Kotjärvi	Hypännyt
48	Gitshak Kirill Petrovitsh	luutn	72 SBAP	SB	19.01.40	19.01.40	Haahkajärvi	Pakkolasku
49	Kononov Aleksandr Ivanovitsh	luutn	35 LBAP	SB	20.01.40	20.01.40	Pälkänevesi	Pakkolasku
50	Myshlajev Petr Petrovitsh	v.luutn	35 LBAP	SB	20.01.40	20.01.40	Pälkänevesi	Pakkolasku
51	Monosov Aleksej Aleksandrovich	vääpeli	35 LBAP	SB	20.01.40	20.01.40	Pälkänevesi	Pakkolasku, kuoli 25.2.40
52	Kuzmin Anatolij Mihajlovitsh	1.lk vt	35 LBAP	SB	20.01.40	20.01.40	Hämeenlinna	Pakkolasku
53	Stepanov Leonid Jefremovitsh	n.luutn	35 LBAP	SB	20.01.40	20.01.40	Hämeenlinna	Pakkolasku
54	Shmukler Mihail Jefimovitsh	v.luutn	35 LBAP	SB	20.01.40	20.01.40	Hämeenlinna	Pakkolasku
55	Maksimenko Ivan Spiridonovitsh	luutn	35 LBAP	SB	20.01.40	20.01.40	Läyliäinen	Pakkolasku

56	Fokejev Pavel Vasilyevitsh	luutn	35 LBAP	SB	20.01.40	20.01.40	Janakkala	Pakkolasku
57	Puklin Aleksandr Ivanovitsh	v.luutn	27 IAP	I-153	23.01.40	23.01.40	Suomussalmi	Pakkolasku?
58	Ishshenko Ivan Lukitsh	luutn	145 IAP	I-16	28.01.40	28.01.40	Pelkosenniemi	Pakkolasku
59	Malyshev Aleksej Shevertovitsh	n.j-joht	9 SBAP	SB	29.01.40	29.01.40	Sotkamo, Kaitaansalmi	Pakkolasku
60	Kolomijets Ivan Aleksejev	kapt	9 SBAP	SB	29.01.40	29.01.40	Sotkamo, Kaitaansalmi	Pakkolasku
61	Gapejev Nikolaj Jefremovitsh	luutn	50 SBAP	SB	29.01.40	29.01.40	Kangaspelto	Pakkolasku
62	Ushakov Vasilij Antonovitsh	luutn	53 DBAP	DB- 3	29.01.40	29.01.40	Köyliönjärvi	Pakkolasku
63	Danilenko Pavel Titovitsh	vääpeli	53 DBAP	DB- 3	29.01.40	29.01.40	Lempäälä	Pakkolasku
64	Jandushev Grigorij Aleksandrovitsh	luutn	53 DBAP	DB- 3	29.01.40	29.01.40	Urjala	Pakkolasku
65	Kurbatov Grigorij Vasiljevitch	luutn	53 DBAP	DB- 3	29.01.40	29.01.40	Urjala	Pakkolasku
66	Zujev Nikolaj Gavrilovitsh	vääpeli	53 DBAP	DB- 3	29.01.40	29.01.40	Urjala	Pakkolasku
67	Tihomirov Viktor Ivanovitsh	n.j-joht	57 AP	SB	29.01.40	29.01.40	5 km S Långviran, 4 km S Ristisaari	Hypännyt
68	Rokogon Aleksandr Parfimovitsh	kapt	85 AP ON	DB- 3	30.01.40	30.01.40	Kuorsalo-Aarholma	Kuoli 10.2.40
69	Makletsov Ivan Nikolajevitsh	v.luutn	5 KAO	R-5	31.01.40	31.01.40	Uomaa, Ruokojärvi	

70	Volkov Nikolaj Aleksandrovitsh	luutn	24 SBAP	SB	02.02.40	02.02.40	Häme kosken Niinisyrtjä	Hypännyt ilman varjoa!
71	Bedarev Nikolai Iosifovitsh	v.luutn	38 IAP	I-153	02.02.40	02.02.40	Bromarv-Pottu	Pakkolasku
72	Vorobjev Nikolaj Harlamovitsh	v.luutn	42 DBAP	DB-3	03.02.40	03.02.40	Läskelä	Pakkolasku, kuoli 9.2.40
73	Paltshikov Vasilij Yakovlevitsh	n.j-joht	42 DBAP	DB-3	03.02.40	03.02.40	Läskelä	Pakkolasku, kuoli 9.2.40
74	Solovjevitch Ivan Aleksandrovitsh	kapt	42 DBAP	DB-3	03.02.40	03.02.40	Jääski	Pakkolasku
75	Makarov Pavel Pavlovitsh	v.luutn	10 AB	DB-3	03.02.40	03.02.40	Korppoo, Kvigskär	
76	Mirovitsh Nikolaj Nikolajevitsh	v.luutn	10 AB	DB-3	03.02.40	03.02.40	Korppoo, Vidskär	
77	Prokofjev Vasilij Vasilyevitsh	kers	10 AB	DB-3	03.02.40	03.02.40	Korppoo, Vidskär	
78	Emerik Vitalij Adolfovitch		2 OOG	PL-5	07.02.40	07.02.40	Saunalahti	Pakkolasku
79	Volokitin Fedor Aleksandrovitsh		2 OOG	PL-5	07.02.40	07.02.40	Saunalahti	Pakkolasku
80	Olejnikov Pavel Lohvinovitsh	luutn	29 AES	SSS	12.02.40	12.02.40	Nietjärvi	Pakkolasku
81	Hramtsov Ivan Saveljevitch	luutn	39 SBAP	SB	13.02.40	13.02.40	Pyhäjärvi	Hypännyt
82	Petryshev Dmitrij Moisejevitch	n.luutn	4 LBAP	R-Z	17.02.40	17.02.40	Heikurila	Hypännyt

83	Kashelenko (Belmans) Leonid Vasiljevitsh	luutn	4 LBAP	R-Z	17.02.40	17.02.40	Pyhäjärvi, Punnus	Hypännyt
84	Slabkovitsh Nikolija Ivanovitsh	n.j-joht	21 DBAP	DB- 3	17.02.40	17.02.40	Imatra-Antrea	Hypännyt
85	Ijentish Nikolaj Julianovitsh	v.luutn	149 IAP	I-153	19.02.40	19.02.40	20 km SW Kouvola	
86	Osipov Vladimir Stepanovitsh	v.luutn	149 IAP	I-153	19.02.40	19.02.40	20 km SW Kouvola	
87	Perevezentsev Nikolai Pavlovitsh	v.luutn	38 IAP	I-153	20.02.40	20.02.40	Kirkkonummi	Kuoli 24.2.40
88	Avrutski Aleksandr Jakovlevitsh	luutn	16 SBAP	SB	20.02.40	21.02.40	Vaala	Hypännyt
89	Gavrilov Valentin Aleksandrovitsh	luutn	54 SBAP	SB	20.02.40	20.02.40	Lappee, Rikkilä	Hypännyt (21.2.40?)
90	Ptitsyn Jegor Illarionovitsh	n.luutn	10 AB	SB	20.02.40	20.02.40	Tankkari, 10 km W Raumo	
91	Isatshev Aleksej N.	v.luutn	5 OAP	DB- 3	21.02.40	21.02.40	18 km NW Vuotso	Pakkolasku
92	Zapryagajlev Fedor P.	luutn	5 OAP	DB- 3	21.02.40	21.02.40	18 km NW Vuotso	Pakkolasku
93	Oblogin Aleksandr Iljitsh	luutn	42 DBAP	DB- 3	29.02.40	29.02.40	Elisenvaara	Hypännyt
94	Volokhovitsh Mikhail Ivanovitsh	luutn	68 IAP	I-16	29.02.40	29.02.40	Tainionkoski	Hypännyt
95	Melihov Anatolij Zaharovitsh	v.luutn	6 DBAP	DB- 3	01.03.40	06.03.40	Ilomantsi, Ala-Vieksi	Pakkolasku

96	Aseikin Nikolaj Aleksandrovitsh	vääpeli	6 DBAP	DB-3	01.03.40	06.03.40	Ilomantsi, Ala-Vieksi	Pakkolasku
97	Marzenjuk Mihail Jemeljanovitsh	vääpeli	6 DBAP	DB-3	01.03.40	06.03.40	Ilomantsi, Ala-Vieksi	Pakkolasku
98	Ivanov Arkadij Mikhailovitsh	n.luutn	10 AB	I-153	01.03.40	01.03.40	Högsåra	Pakkolasku
99	Nazarov Fedor Jegerovitsh	n.luutn	18 SBAP	SB	03.03.40	03.03.40	Loimola	Hypännyt
100	Kozyrev Ivan Demjanovitsh	luutn	18 SBAP	SB	03.03.40	03.03.40	Loimola	Kuoli sv-leirissä
101	Gubin Mikhail Nikititsh	vääpeli	18 SBAP	SB	03.03.40	03.03.40	Loimola	Kuoli sv-leirissä
102	Zaharov Aleksandr Nikiforovitsh	3.lk ins	13 SBAP	SP	07.03.40	07.03.40	Värtsilä	
103	Grebennikov Trofim Vasiljevitsh	kapt	34 DRAE	SB	07.03.40	07.03.40	Utajärvi	Pakkolasku
104	Morozov Aleksandr Timofjevitsh	vääpeli	34 DRAE	SB	07.03.40	07.03.40	Utajärvi	Pakkolasku
105	Alekseyev Aleksei S.	luutn	34 DRAE	SB	07.03.40	07.03.40	Utajärvi	Pakkolasku
106	Sheremetjev Vasilij Demjanovitsh	kapt	33 SBAP	SB	09.03.40	10.03.40	Jäniskoski, Virtaniemi	Pakkolasku
107	Doroshko Vasilij Filippovitsh	vääpeli	33 SBAP	SB	09.03.40	10.03.40	Jäniskoski, Virtaniemi	Pakkolasku
108	Zatonov Aleksei Aleksandrovitsh	vääpeli	1 TAP	TB-3	10.03.40	10.03.40	Kemijärvi	Pakkolasku
109	Globa Nikolaj Grigorjevitsh	vääpeli	1 TAP	TB-3	10.03.40	10.03.40	Kemijärvi	Pakkolasku

110	Zaharov Grigorij Vasiljevitch	vääpeli	1 TAP	TB-3	10.03.40	10.03.40	Kemijärvi	Pakkolasku
-----	----------------------------------	---------	-------	------	----------	----------	-----------	------------

Liite 2. Jatkosodan lentäjävangit

	Nimi	sotilasarvo	yksikkö	kone	alas,pvm	alas, paikka	muuta
1	Dubrovin Nikolaj Aleksejevitch	luutn	18/15 AP	MBR- 2	24.6.41	Glosholm	Saksaan 17.2.42
2	Kortshinskij Aleksandr Ippolitovitsh	n.luutn	18/15 AP	MBR- 2	24.6.41	Glosholm	Saksaan 22.7.42
3	Bliznetsov Timofej Konstantinovitsh	v.kers	18/15 AP	MBR- 2	24.6.41	Glosholm	NL:oon 23.10.44
4	Slavgorodskij Kornej Arsentjevitch	luutn	201 AP	SB	25.6.41	40 km SE Mikkeli	NL:oon 21.10.44
5	Tarasov Andrej Anatoljevitch	puna-arm.	10 SBAP	SB	27.6.41	Mikkeli?	NL:oon 15.10.44
6	Blinov Vasilij Nikolajevitch	luutn	73 AP	SB	28.6.41	Orregrund	NL:oon 21.10.44
7	Ponomarenko Artem Maksimovitsh	luutn	58 SBAP	Pe-2	29.6.41	S Utti	NL:oon 21.10.44
8	Gubar' Ivan Nikiforovitsh	n.luutn	116 OAAR	SB	30.6.41	Kannusjärvi	NL:oon 21.10.44
9	Tolstoborov Leonid Ivanovitsh	luutn	44 SBAP	SB	1.7.41	Kouvola	Saksaan 4.8.42
10	Burjashkin Jurij Mihajlovitch	luutn	72 SBAP	SB	4.7.41	Tuupovaara	Saksaan

11	Shulga Anton Andrejevitsh	luutn	1301 IAP		9.7.41	Hyvinkää	Kuoli 25.6.42
12	Jessin Nikolaj Mihajlovitsh	luutn	5 IAP	MiG-3	12.7.41	Enäjärvi	Kuoli 28.2.42.
13	Novak Mihail Feodorovitsh	luutn	117 RAE	SB	7.8.41	Taipalsaari	
14	Sharlykov Konstantin Vasiljevitsh	n.kers	432 AP	TB-7	11.8.41	Lapinjärvi	Kuoli Kemissä 5.2.42.
15	Krysin Mihail Mihajlovitsh	n.kers	432 AP	TB-7	11.8.41	Lapinjärvi	NL:oon 19.10.44
16	Kizilov Stanislav Ivanovitsh	n.luutn	432 AP	TB-7	11.8.41	Lapinjärvi	NL:oon 21.10.44, palasi NL-armeijaan.
17	Kirillov Georgij Aleksejevitsh	n.luutn	432 AP	TB-7	11.8.41	Lapinjärvi	NL:oon 2.11.44
18	Antipov Maksim Ivanovitsh	v.luutn	432 AP	TB-7	11.8.41	Lapinjärvi	Saksaan 13.12.41
19	Titov Dmitrij Iljitsh	luutn	32 RAE	SB	16.8.41	Tulomajärvi	Saksaan
20	Jermolin Nikolaj Jerofejevitsh	n.luutn	2 OAE	I-153	18.8.41	Antrea	NL:oon 21.10.44
21	Nevredov Sergej Vasiljevitsh	n.kers	1 AP	DB-3	19.8.41	Suomenlahti (Hki-Tallinna)	NL:oon 15.10.44
22	Bajdo Vladimir Zaharovitsh	luutn	7 IAP		31.8.41	Jäppilä	Vangittu maassa. Saksaan 19.9.43. VVS ROA:ssa keväällä 1945
23	Bakurov Vasilij Matvejevitsh		12 LeOs		3.9.41	Koivisto	NL:oon 21.10.44
24	Guzenko Ivan Ivanovitsh	kers	30 ORAE		11.9.41	Koiviston lähellä	NL:oon 2.11.44

25	Plavinskij Jevgenij Aleksandrovitsh	n.kers	1 AP	DB-3	15.9.41	Kone putosi Ohtan maastoon, vangittu Vuottaalla.	NL:oon 18.10.44
26	Rassohin Vasilij Grigojevitch	kers	275 AP	Pe-2	16.9.41	Lotinanpelto	
27	Filippov Aleksandr Ivanovitsh	luutn	275 AP	Pe-2	16.9.41	Lotinanpelto	NL:oon 21.10.44
28	Mironenko Ivan Vasiljevitch	n.luutn	72 AP	SB	19.9.41	Prääsä, Sjamozero?	NL:oon 21.10.44
29	Leonovitsh Mihail Tarasovitsh	maj	13 AP	I-16	24.9.41	Somero	Teloitettu 20.11.41
30	Kurbatov Venjamin Nikolajevitch	n.luutn	121 AES	U-2	25.9.41	Laivastoniemi	Karkasi, löytyi kuolleena 16.12.41
31	Maksjakov Ivan Nikolajevitch	luutn	72 AP	SB	26.9.41	Matrossa	NL:oon 21.10.44
32	Bajbakov Konstantin Petrovitsh	v.luutn	72 AP	SB	26.9.41	Matrossa	
33	Fomitshev Georgij Nikolajevitch	n.luutn	72 AP	SB	6.10.41	Lotinanpelto	NL:oon 21.10.44
34	Mirkin Arkadij Mironovitsh	3.lk intendentti	18 AE	U-2	18.10.41	Ollila	
35	Vorshin (Vorshe) Aleksandr Petrovitsh	n.luutn	18 AE	U-2	18.10.41	Ollila, pidätetty Raivolassa	
36	Kurenkov Ivan Ivanovitsh		9 AP		22.10.41	Syväri	Saksaan 17.2.42.
37	Popruga Ivan Stepanovich	luutn	238 IAP		25.10.41	Syväri	NL:oon 21.10.44

38	Vilkov Aleksandr Stepanovitsh	n.luutn	162 IAP	I-16	3.11.41	Lotinapelto	NL:oon 21.10.44
39	Loginov Aleksandr Nikolajevitsh	v.luutn	80 AP	SB	6.11.41	Kiestinki	
40	Pudan Petr Grijorjevitsh	maj	669 AP	R-5	19.1.42	Ontajärvi	Saksaan 19.10.42.
41	Kuzmenko Dmitrij Petrovitsh	kapt	669 AP	R-5	19.1.42	Ontajärvi	NL:oon 21.10.44
42	Belov Aleksandr Vasiljevitsh	luutn	427 IAP	Jak-1	30.1.42	Barany	Hyppäsi, vaik.haavoittunut.
43	Finogenov Petr Agonovitsh	n.luutn	44 IAP	LaGG-3	4.2.42	Ontroila,Laatokka	NL:oon 21.10.44
44	Nikolajev Vasilij Aleksandrovitsh	kapt	117 ORAE	Pe-2	23.2.42	Hamina, Mussalo	NL:oon 21.10.44
45	Jefimov Sergej Semenovitsh	luutn	668 LBAP	R-5	24.2.42	Kuukasjärvi	Saksaan 26.2.42.
46	Andrianov Ivan Filippovitsh	luutn	668 LBAP	R-5	24.2.42	Kuukasjärvi	
47	Denisov Konstantin Aleksejevitsh	2.lk sot.tekn.	OSAG	U-2	5.3.42	Kellomäki	NL:oon 21.10.44
48	Antonov Semen Mihajlovitsh	4.lk ohj	OSAG	U-2	5.3.42	Kellomäki	NL:oon 21.10.44
49	Belousov Petr Fedorovitsh	kers	767 IAP	HC	6.4.42	Rukajärvi	NL:oon 31.10.44
50	Beletskij Nikolaj A	n.luutn	609 IAP	HC	6.4.42	Rukajärvi	
51	Vavakin Ivan Vasiljevitsh	n.luutn	609 IAP	HC	6.4.42	Rukajärvi	NL:oon 21.10.44.

52	Afonin Boris Ivanovitsh	kapt	4 GBAP	Pe-2	2.7.42	Äänisniemi, Tipinitsalahti	NL:oon 21.10.44.
53	Pertsev Nikolaj Fedorovitsh	n.luutn	4 GBAP	Pe-2	5.7.42	Ohtoinniemi	NL:oon 21.10.44.
54	Gerasimenko Vasilij Grigorjevitsh	vääpeli	4 GBAP	Pe-2	5.7.42	Ohtoinniemi	NL:oon 28.10.44
55	Shishkin Ivan Maksimovitsh	v.kers	119 ORAE	Pe-2	5.7.42	SE Kuittinen	NL:oon 20.10.44
56	Agafonov Pavel Dmitrijevitsh	luutn	58./15 AP	MBR-2	25.7.42	Syväri, Pienselkä	NL:oon 21.10.44
57	Salata Vasilij Dmitrijevitsh	v.luutn	58./15 AP	MBR-2	25.7.42	Kuittinen	
58	Fedjushkin Daniil Arhipovitsh	tekn.luutn	58./15 AP	MBR-2	25.7.42	W Uutujärvi	NL:oon 21.10.44
59	Loshakov Anatolij Pavlovitsh	luutn	58./15 AP	MBR-2	25.7.42	W Uutujärvi	NL:oon 21.10.44
60	Bogdanov Pavel Dmitrijevitsh	n.luutn/lentom.	4 SanAO		16.8.42	Kuutilahti	NL:oon 21.10.44
61	Fjodorov Georgij Mihajlovitsh	luutn	119 ORAE	Pe-2	29.9.42	Pisi	NL:oon 21.10.44
62	Astahov Petr Ignatjevitsh	v.luutn	608 LBAP	Pe-2	29.9.42		NL:oon 21.10.44
63	Sorokin (Gavrulkin) Dmitrij Grigorjevitsh	kersant	5 AP	U-2	15.10.42		
64	Jerjomin Boris Aleksandrovitsh	n.luutn	57 AP	Il-2	22.10.42	Sirkää, Lumisuo	NL:oon 21.10.44
65	Kunshikov Vasilij Mihajlovitsh	n.luutn/mek	20 OSanAO	U-2	22.10.42	Pindush	NL:oon 21.10.44

66	Kotov Leonid Nikolajevitsh	kapt	58/15 AP	MBR- 2	6.12.42	Vammeljärvi	NL:oon 21.10.44
67	Volkov Jurij Nikiforovitsh	kers	58/15 AP	MBR- 2	6.12.42	Vammeljärvi	NL:oon 22.10.44
68	Koroljov Nikolaj Sergejevitsh 23.11.1917	luutn	58/15 AP	MBR- 2	6.12.42	Vammeljärvi	NL:oon 21.10.44
69		puna-arm.	58/15 AP	MBR- 2	6.12.42	Vammeljärvi	(nimi ei tiedossa, matkustaja)
70	Zhukov Tihon Andrejevitsh	kers	73 AP	R-10	14.1.43	Pälläjärvi	NL:oon 20.10.44.
71	Gorodilov Boris Ivanovitsh	n.luutn	73 AP	R-10	14.1.43	Pälläjärvi	NL:oon 21.10.44.
72	Savkin Ilja Filippovitsh	vääpeli	691 IAP	I-16	21.1.43	Saarimäki, Aunus	Yliloikkari. Saksaan 1.5.43. 3./Fl.UG 1/4 Süd (VVS ROA), kuoli lento- onnettomuudessa Darmstadt- Griesheimissä 18.8.44.
73	Averitshev Matvej Grigorjevitsh	n.kers	26 ORAE	Pe-2	27.1.43	Laivastoniemi	NL:oon 26.10.44
74	Martshenko Konstantin Stepanovitsh	luutn	1 GIAP	Jak-7B	9.2.43	Ohtoinniemi	Yliloikkari. NL:oon 21.10.44
75	Litvinenko Aleksandr Vasiljevitsh	luutn	44/15 AP	MBR- 2	15.2.43	Konevitsa	
76	Rossmann Boris Vladimirovitsh	vääpeli	44/15 AP	MBR- 2	15.2.43	Konevitsa	Karkasi 24.9.43.
77	Piljugin Ivan Semenytsh	kers	119 ORAE	Pe-2	24.2.43	Latva	NL:oon 28.10.44

78	Sinitsyn Nikolaj Aleksandrovitsh	luutn	760 IAP	HC	8.3.43	Pälkäjärvi	NL:oon 21.10.44.
79	Moskalets Vladimir Sergejevich		80 BAP?		10.3.43	Alakurtti	Saksaan, VVS ROA:ssa. 3.7.44 lensi NL-partisaaneille, sai 10 v tuomion. Rehabilitoitiin 23.3.1959.
80			17 GShAP		11.3.43		(nimi ei tiedossa)
81	Trefiljev		7 GShAP	Il-2	19.3.43		
82			14 GIAP	Jak-1	19.3.43		(nimi ei tiedossa, mahdollisesti saksalaisten vanki)
83	Tshasonikov Aleksej Ivanovitsh	n.luutn	121 BAP	Pe-2	29.3.43	Kirkenes-Petsamo	3./FIÜG 1/4 Süd, kuoli lento-onnettomuudessa Bodenmais'issa 3.9.44.
84			943 ShAP	Il-2	30.3.43		
85		vääpeli	7 GShAP	Il-2	21.5.43	Lavansaaren luona	(nimi ei tiedossa, mahdollisesti Bezhanov tai Jakovenko)
86	Bamshin Stepan Filatovitsh	maj	957 ShAP	Il-2	8.6.43	Mäkriä	Saksaan 12.7.43.
87	Voitshehovskij Sergej Iosifovitsh	kapt	957 ShAP	Il-2	8.6.43	Mäkriä	Saksaan 12.7.43.
88	Ivanov Petr Ivanovitsh	n.kers	1 AP	Il-4	17.6.43	Räisälä	NL:oon 28.10.44.
89	Belov Jevgenij Nikolajevitsh	v.luutn	1 AP	Il-4	17.6.43	Räisälä	NL:oon 21.10.44

90			943 ShAP	Il-2	18.6.43	Käkisalmi	(nimi ei tiedossa, mahdollisesti v.luutn A.I.Sambur tai kers G.H.Levtshenko).
91	Pantshehin Ivan Kuzmitsh	v.luutn	872 ShAP	Il-2	23.7.43	Kongenishi, Segezha	Yliloikkari. NL:oon 21.10.44.
92	Bondartshuk Aleksandr Aleksandrovitsh	vääpeli	872 ShAP	Il-2	23.7.43	Segezha	NL:oon 16.10.44
93	Kuznetsov Leonid Ivanovitsh	luutn	13 ORAP	Jak-7B	24.7.43	Ohta	NL:oon 21.10.44
94	Tshernuhin Petr Iljitsh	kapt	13 ORAP	Jak-7B	24.7.43	Mustomjoen maasto	NL:oon 21.10.44
95	Kamakajev Gobdurahman Jevgrafimovitsh (Ibragimovitsh)	puna-arm.	943 ShAP	Il-2	25.7.43	Partialan salmi	Yliloikkari. NL:oon 20.10.44.
96	Lunin Aleksandr Pavlovich	n.luutn	191 IAP	KH	9.8.43	Kannas, Särkisalo	Kaatonut?
97	Savkin Nikolaj Pavlovitsh	kers	3 GIAP	Jak-1	15.8.43	Antrea	NL:oon 30.10.44
98	Lazarevitsh Valentin Dimitrijevitsh	luutn	3 GIAP	Jak-1	15.8.43	Antrea	NL:oon 21.10.44.
99	Usatshev Sergej Semenovitsh	v.luutn	15 ORAP	Boston	23.8.43	Tallinna	Sotasaaliiksi Hgin maalikarta ja tiedustelukoodi.
100	Kornilov Ivan Semenovich	n.luutn	13 IAP	Jak-7B	31.8.43	Koivisto	
101			?		9.9.43	Kilpasilta	(nimi ei tiedossa)
102	Akimov Boris Ivanovitsh	n.luutn	4 AP	U-2	26.9.43	Voznesenskaja- Osta	Karkasi 30.5.44.
103			4 AP	U-2	6.10.43	Aunus?	(nimi ei tiedossa)

104	Volkov Pavel Vasiljevitsh	v.luutn	1 GMTAP	Boston	10.10.43		Kuoli 16.10.43.
105	Suvorov Pavel Petrovitsh	n.luutn	375 OAE	U-2	10.10.43	Todsaari, Syväri	NL:oon 21.10.44
106	Reunov Aleksandr Danilovitsh	v.kers	375 OAE	U-2	10.10.43	Todsaari, Syväri	NL:oon 24.10.44
107	Kopylov Aleksandr Konstantinovitsh	n.luutn	1 GMTAP	Boston	14.10.43	Hiitola	NL:oon 21.10.44
108	Rubnov Boris Vladimirovitsh	v.kers	1 GMTAP	Boston	14.10.43	Hiitola	
109	Samedov Asar Mamed Gusein	v.luutn	1 GMTAP	Boston	14.10.43	Hiitola	NL:oon 21.10.44
110	Bykov Innokentij Grigorjevitsh	n.luutn (kursant)	4 AP	U-2	18.10.43	Orusjärvi, Salmi	NL:oon 21.10.44
111	Korobov Andrej Dmitrijevitsh	kapt	102 AP	Li-2	12.12.43	Petrajärvi	Kuoli 20.1.44.
112	Taranets Ivan Ivanovitsh	kers	102 AP	Li-2	12.12.43	Petrajärvi	NL:oon 20.10.44.
113	Bajutin Pavel Petrovitsh	mek	102 AP	Li-2	12.12.43	Petrajärvi	NL:oon 31.10.44.
114	Kulikov Nikolaj Aleksandrovitsh	mek	102 AP	Li-2	12.12.43	Petrajärvi	NL:oon 25.10.44
115	Kozovjakin Georgij Semenovitsh	n.luutn	102 AP	Li-2	12.12.43	Petrajärvi	Saksaan 8.1.44.
116	Dotsenko Iavn Jakovlevitsh	n.luutn	102 AP	Li-2	12.12.43	Petrajärvi	Kuoli heti?
117	Matvejev Dmitrij Andrejevitsh	n.luutn	102 AP	Li-2	12.12.43	Petrajärvi	NL:oon 21.10.44, palasi lentorykmenttiin.

118	Hodakov Petr Jedorovitsh	n.luutn	102 AP	Li-2	12.12.43	Petrajärvi	NL:oon 21.10.44, palasi lentorykmenttiin.
119	Vinogradov Ivan Jedorovitsh	v.kers	102 AP	Li-2	12.12.43	Petrajärvi	NL:oon 25.10.44.
120	Hvijuzov Josif Glebovitsh	v.kers	102 AP	Li-2	12.12.43	Petrajärvi	NL:oon 25.10.44
121	Filippov Vasilij Mihajlovitsh	v.kers	102 AP	Li-2	12.12.43	Petrajärvi	NL:oon 28.10.44.
122	Korotkov Mihail Ivanovitsh	v.luutn	102 AP	Li-2	12.12.43	Petrajärvi	NL:oon 21.10.44, palasi lentorykmenttiin.
123	Klinov Mihail Jakovlevitsh	vääpeli	102 AP	Li-2	12.12.43	Petrajärvi	Kuoli 13.12.44.
124	Tsherepanov Ivan Mihailovitsh	vääpeli	102 AP	Li-2	12.12.43	Petrajärvi	NL:oon 17.10.44.
125	Plaksin Ivan Nikoljaevitsh	vääpeli	102 AP	Li-2	12.12.43	Petrajärvi	NL:oon 15.10.44.
126	Ivanov Vasilij Maksimovitsh	vääpeli	102 AP	Li-2	12.12.43	Petrajärvi	NL:oon 2.11.44.
127	Revin Vitalij Andrejevitsh	n.luutn	191 IAP	KH	27.12.43	Valkjärvi	Yliloikkari? NL:oon 4.12.44.
128	Lukjanov I K	vääpeli	716 LBAP	Po-2	2.2.44	Kovkenitsi, Aunus	
129	Kozyrevskij Ivan Denisovitsh	kers	109 AP	Il-4	22.2.44	Suojärvi	NL:oon 16.10.44
130	Budilko Petr Kirillovitsh	kers	109 AP	Il-4	22.2.44	Suojärvi	NL:oon 18.10.44
131	Gretshko Konstantin Illarionovitsh	luutn	716 LBAP	Po-2	1.3.44	Vaaseni	NL:oon 21.10.44.

132	Petshonkin Pavel Aleksejevitsh	v.luutn	716 LBAP	Po-2	1.3.44	Vaaseni	NL:oon 21.10.44.
133	Nadolinskij Vasilij Polikarpovitsh	luutn	27 IAP	KH	3.3.44	Litsan rintama	
134	Rodionov Ivan	n.luutn	27 IAP	KH	3.3.44	Litsan rintama	
135	Pimenov Serafin Vasiljevitsh	kers	12 GBPAP	Pe-2	6.3.44	Kotkan eteläpuoli	NL:oon 21.10.44
136	Varshidskij Vladimir Dmitrijevitsh	vääpeli	12 GBPAP	Pe-2	6.3.44	Kotkan eteläpuoli	Pakeni 16.6.44.
137	Zhigalov Mihail Stepanovitsh	n.luutn	12 GBPAP	Pe-2	17.5.44	Kuorsalo, SE Hamina	NL:oon 21.10.44
138			55 BAP	Il-4	9.6.44	Silantojärvi, 15.D:n alue	N.luutn P.N.Balashov, n.luutn A.A.Prihodko, v.kers. F.R.Martshenko tai v.kers. A.P.Serebrjannikov
139			55 BAP	Il-4	9.6.44	Silantojärvi, 15.D:n alue	N.luutn P.N.Balashov, n.luutn A.A.Prihodko, v.kers. F.R.Martshenko tai v.kers. A.P.Serebrjannikov
140	Obidin Nikolaj Nikolajevitsh	luutn	52 OKAE	Il-2	9.6.44	Termola	NL:oon 21.10.44
141	Koryshev Aleksandr Andrejevitsh	luutn	836 BAP	Il-4	9.6.44	Kannas	NL:oon 21.10.44
142	Fedotov Timofej Stepanovitsh	n.luutn	836 BAP	Il-4	9.6.44	Kannas	NL:oon 21.10.44
143	Byhovtsev Jegor Loginovitsh	vääpeli	132 BAP	Tu-2	9.6.44	Kanneljärvi	NL:oon 21.10.44

144	Petuhov Anton Vasiljevitch	luutn	566 ShAP	Il-2	10.6.44	Noitermaa	NL:oon 27.10.44
145	Medvedev Vasilj Fedorovitsh	kers	58 SBAP	Pe-2	13.6.44	Liikola	NL:oon 30.10.44
146	Zajtsev N N	n.luutn	566 ShAP	Il-2	14.6.44	Sahakylä	Karkasi samana päivänä vankeudesta.
147	Galanin Nikolaj Jakovlevitch	kaart.luutn	103 GvIAP	AC	17.6.44	Inkeroinen?	
148	Kobylev Aleksandr Nikolajjevitch	n.luutn	773 IAP	AC	17.6.44	Jandeba, Syvärinsuu	NL:oon 21.10.44
149	Borisov Nikolaj Aleksandrovitch	n.luutn	34 GBAP	Pe-2	19.6.44	Hiitola	NL:oon 21.10.44
150	Husainov Rem Kalimovitsh	puna-arm.	34 GBAP	Pe-2	17.6.44	Hiitola.	NL:oon 15.10.44
151	Rusak Stepan Grigorjevitch	kapt	14 GIAP	Jak-9	20.6.44	Viipuri	NL:oon 21.10.44
152	Shvedov Ivan Markovitsh	luutn	1 GMTAP	Il-4	20.6.44	10 km NW Porga, Syväri	NL:oon 19.10.44.
153	Hvorov Semen Nikititsh	n.luutn	29 GIAP	Jak-9	20.6.44	Sintola, 5 km SE Kiviniemi	NL:oon 21.10.44
154	Fedorenko Nikolaj Ivanovitsh	luutn	836 BAP	Il-4	21.6.44	Kannas	Kaatonut?
155	Dragunov Ivan Vasiljevitch	v.kers	836 BAP	Il-4	21.6.44	Kannas	NL:oon 1.11.44
156	Berlejev Mark Isajevitch	v.luutn	703 ShAP	Il-2	21.6.44	Portinhoikka	Ammuttu 28.8.44.
157	Budko Vjatsheslav Jevgenjevitch	n.luutn	872 ShAP	Il-2	23.6.44	Tienhaara	NL:oon 21.10.44

158	Korobka Nikolaj Aleksandrovitsh	v.luutn	195 IAP LaGG-3	Jak-9D	23.6.44	Laatokan Hatsinsaari	Vaikkeasti haavoittunut.
159	Avdonin Ivan Vasiljevitsh	kers	828 ShAP	Il-2	26.6.44	Aunus, Vitele	NL:oon 1.11.44
160	Krasnov Fedor Dmitrijevitsh	v.kers	836 BAP	Il-4	29.6.44	Kannas	NL:oon 17.10.44
161	Kotshkov Nikolaj Tihonovitsh	n.luutn	448 ShAP	Il-2	1.7.44	Juustila	NL:oon 21.10.44
162	Zjablov Nikolaj Mihajlovitsh	n.luutn	14.GIAP	Jak-9	1.7.44	Luumäki, Pätävikön kylä	Pahasti palanut.
163	Beljajev Mihail Mihailovitsh	n.luutn	14 GIAP	Jak-9	6.7.44	Pellikkälä	NL:oon 20.11.44.
164	Kokorin	vääp	114 GBAP	Boston	6.7.44	Suojärven as.	
165	Nosenko Nikolaj Filippovitsh	n.luutn	197 IAP	Jak-9D	10.7.44	Pitkäjärvi-Läskelä	
166	Miljajev Dmitrij Mihajlovitsh	luutn	159 IAP	La-5	11.7.44	Vuosalmi	NL:oon 17.10.44.
167	Voronin Semjon Semjonovitsh	luutn	119 ORAE	Pe-2	14.7.44	Tervalampi-Loimola	NL:oon 21.10.44
168	Sankov Gleb Nikoljajevitsh	puna-arm.	214 ShAP	Il-2	15.7.44	Koivuselkä	NL:oon 17.10.44.
169	Skljarenko Ivan Grigorjevitsh	luutn	14 GIAP	Jak-9	16.7.44	Vuosalmi	NL:oon 21.10.44
170	Fomin Ivan Zaharovitsh	kk-ampuja	828 ShAP	Il-2	26.7.44	Loimola, Kurikka	Haavoittunut
171	Radtshenko Ivan Filippovich	luutn	195 IAP	La-5	1.8.44	Loimola	NL:oon 17.10.44.
172	Volkov Mihail Matvejevitsh	luutn	29 GIAP	Jak-9D	30.8.44	Villala	Yliloikkari, NL:oon 21.10.44.

173	Titorenko Vladimir Matvejevitsh	n.luutn	29 GIAP	Jak-9D	30.8.44	Villala	Yliloikkari, NL:oon 21.10.44.
174	Grigorjev Petr Vasiljevitch	v.kers	29 GIAP	Po-2	7.9.44	Käkisalmi	NL:oon 11.9.44.
175	Rudakov Aleksandr Nikolajevitch	v.luutn	29 GIAP	Po-2	7.9.44	Käkisalmi	NL:oon 11.9.44.

Liite 3. Saksaan luovutetut lentäjävangit

	Nimi	arvo	yksikkö	kone	alas,pvm	vangittu,pvm	alas, paikka	muuta
1	Dubrovin Nikolaj Aleksejevitch	luutn	18/15 AP	MBR-2	24.06.1941		Glosholm	Saksaan 17.2.1942
2	Kartshinskij Aleksandr Ippolovitsh	n.luutn	18/15 AP	MBR-2	24.06.1941		Glosholm	Saksaan 22.7.1942
3	Tolstoborov Leonid Ivanovitsh	luutn	44 SBAP	SB	01.07.1941		Kouvola	Saksaan 4.8.1942
4	Burjashkin Jurij Mihajlovitch	luutn	72 SBAP	SB	04.07.1941		Tuupovaara	Saksaan
5	Antipov Maksim Ivanovitsh	v.luutn	432 AP	TB-7	11.08.1941	12.08.1941	Lapinjärvi	Saksaan 13.12.1941
6	Titov Dmitrij Iljitsh	luutn	32 RAE	SB	16.08.1941		Tulomajärvi	Saksaan, pvm?

7	Bajdo Vladimir Zaharovitsh	luutn	7 IAP	(maassa)	31.08.1941		Jäppilä	Vangittu maassa. Saksaan 19.9.43. VVS ROA:ssa keväällä 1945. Lentäjä?
8	Kurenkov Ivan Ivanovitsh		9 AP		22.10.1941		Syväri	Saksaan 17.2.1942
9	Loginov Alekandr Nikolajevitsh	v.luutn	80 AP	SB	06.11.1941	08.11.1941	Kiestinki	Suom. vai saks. vanki?
10	Pudan Petr Grijorjevitsh	maj,rykm.kom	669 AP	R-5	19.01.1942		Ontajärvi	Saksaan 19.10.42.
11	Jefimov Sergej Semenovitsh	luutn	668 LBAP	R-5	24.02.1942		Kuukasjärvi	Saksaan 26.2.42.
12	Savkin Ilja Filipovitsh	vääp	691 IAP	I-16	21.01.1943		Saarimäki, Aunus	Yliloikkari, Saksaan 1.5.43. VVS ROA, kuoli lento-onnettomuudessa Darmstadtissa 18.8.44.
13	Moskalets Vladimir Sergejevich		80 BAP?		10.03.1943		Alakurtti	Suom. vai saks. vanki? VVS ROA:ssa. 3.7.1944 lentänyt NL-partisaaneille, sai 10 v leirituomion. Rehabilitoitiin 23.3.1959.
14	Voitshehovskij Sergej Iosifovitsh	kapt	957 ShAP	Il-2	08.06.1943	16.06.1943	Mäkriä	Saksaan 12.7.1943.

15	Bamshin Stepan Filatovitsh	maj,rykm.kom	957 ShAP	Il-2	08.06.1943	16.06.1943	Mäkriä	Saksaan 12.7.1943.
16	Kozovjakin Georgij Semenovitsh	n.luutn	102 AP	Li-2	12.12.1943		Petrajärvi	Saksaan 8.1.1944

Kiitokset

Tekijän kiitokset eivät valitettavasti enää tavoita ye-everstiä G.-E. Strömbergiä, joka jo 1980-luvulla herätti tekijän kiinnostusta lentäjävankkeja ja niiden kuulustelupöytäkirjoja kohtaan.

Tekijä haluaa kiittää seuraavia henkilöitä avusta artikkelin tietojen hankkimisesta:

Yrjö Toivanen (Suomen Ilmailumuseon johtaja), joka ystävällisesti on luovuttanut käyttööni suuren määrän löytämiään lentäjävankien kuulustelupöytäkirjoja

Kirill Aleksandrov (Pietari)

Aleksej Gorohov (+, Moskova)

Kari Lumppio

Pentti Manninen

Tor Olsen (Norges flygmuseum, Bodö)

Ilja Prokofjev (Pietari)

Matti Pykälä (+)

Ida Suolahti

Kari Stenman

LÄHTEET

Kirjallisuus

Alava, Teuvo – Frolov, Dmitrij, Nikkilä, Reijo. *Rukiver!*, Helsinki 2002.

Aleksandrov, K.A.. *Ofitserskij korpus armii general-lejtenanta A.A. Vlasova 1944-1945*, St. Peterburg 2001.

Aleksandrov, K.A.. *Russkije soldaty Vermahta. Geroi ili predateli*, Moskva 2005.

Balashov, Je. *Karel'skij pereshejek zemlja neizvestnaja, Tsh.2*, St. Peterburg 2006.

- Björkman, Leif. *Det svenska vinterkriget 1939-1940*, 2007.
- Blinnikka, Aulis. *Valvontakomission aika*, Porvoo 1969.
- Galitskij, V.P. *Finskije vojenno-plennyje v lagerah NKVD*, Moskva 1997.
- Gornostajev, N.M. *My vojevali na Li-2*, Moskva 1990.
- Heiskanen, Raimo. Saadun tiedon mukaan, Keuruu 1989.*
- Hoffmann, Joachim. *Die Geschichte der Wlassow-Armee*, Rombach 1986.
- Hyvönen, Jaakko. *Kohtalokkaat lennot 1939-1945*, Vaasa 1982.
- Juhola, Aimo – Paulaharju, Jyri – Strömberg, G-E. *Päämajan hukatut kuukaudet*, Suomen mies 2004.
- Karhunen, Joppe. *Kannaksen kotkat*, Keuruu 1957.
- Keskinen, Kalevi – Stenman, Kari. *Suomen Ilmavoimien Historia*, osa 26. Ilmavoitot, osa 1. Loviisa 2006.
- Kilki, Pentti. *Valo Nihtilä - Päämajan eversti*, Juva 1994.
- Krivoshejev, G.F. *Rossija i SSSR v vojnah XX veka*, Moskva 2001.
- Käkönen, U.A. *Miehityksen varalta*, Helsinki 1970.
- Lappi, Ahti. *Ilmatorjunta ilmasodassa 1794-1945*, Vaasa 2000.
- Manelius, Jari. *Joukkojen suorittama sotavankien kuulustelu Suomessa ja Neuvostoliitossa toisen maailmansodan aikana*, Maanpuolustuskorkeakoulun Yleisesikuntaupseerikurssit, elokuu 1993.
- Manelius, Jari: *Mitä sotavangit tiesivät* (yhteenveto em. MPKK:n diplomityöstä), kirjassa *Salaisen sodan sivut*, Helsinki 2003.
- Mäkelä, Jukka L.. *Salainen palapeli*, Porvoo 1964.
- Mäkelä, Jukka L.. *Salaisen sodan saatosta*, 1965 (kooste Mäkelän em. kirjoista ilmestynyt myös ruotsiksi ja saksaksi).
- Mäkelä, Jukka L. *Salainen palapeli*, Porvoo 1964; *Salaisen sodan saatosta*, Porvoo 1965.
- Mäkelä, Jukka L. *Helsinki liekeissä*, Porvoo 1967.
- PE syöksypommittaja Osa I, Ohjeita PE-koneen ohjaajalle*. Valtion Lentokonetehtaan julkaisu n:o 10028, Tampere, 1942.
- Raunio, Jukka. *Lentäjän näkökulma IV*, Forssa 1998.
- Schmoll, Peter. *Die Messerschmitt-Werke im Zweiten Weltkrieg*. Regensburg 1998.
- Sipiläinen, Esko. *Pommituslento Berliiniin. Pakkolasku Lapinjärvelle*, Loviisa 2007.
- Sinerma, Matti. *Adolf Ehrnrooth – sodan ja rauhan näyttämöllä*, Juva 1981.
- Soiri, Tuomo. *Iskulaivue*, Juva 1991.
- Stefanovskij, P.M. *Trista neizvestnyh*, Moskva 1968 (2. painos 1973).

Artikkelit

Geust, C-F. *Helsingin ja Kannaksen taivaalla 1944 - Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimien toiminnasta*, Sotahistoriallinen aikakauskirja n:o 13 (1993), s. 124-163. Venäjäksi muokattuna ja lisättynä *V nebe nad Helsinki i Karel'skim pereshejkom, zima-letto 1944 g.*, Aviatsija i vremja, nro:t 4-6/1997.

Geust, C-F. *Stalinin haukat Suomen kentillä* (Valvontakomission lentotoiminta Suomessa 1944-1947, Sotahistoriallinen aikakauskirja n:o 16 (1997), s. 157-178.

Geust C-F. *Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimat kesän 1944 suurhyökkäyksessä Karjalan kannaksella*, Sotahistoriallinen aikakauskirja nro 23 (2004), s. 143-158.

Geust, C-F. *Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimien hyökkäykset Helsinkiin helmikuussa 1944*, venäjäksi kirjassa *Sankt-Peterburg i strany Severnoj Jevropy*, s. 140-149, St.Peterburg 2008.

Jung, Arne. *Hjärntvätt och fångenskap*, Förbundet Svenska Finlandsfrivilligas tidning, n:o 4/1992, Svensk Flyghistorisk Tidskrift, n:o 3/1993.

Manninen, Pentti. *Ilmavoitto, ilmatorjuntavoitto vai tasapeli?*, Suomen ilmailuhistoriallinen lehti 3/2005 s. 23.

Manninen, Pentti. *Venäläiset lentäjäliloikkarit Suomessa 1943-1944*, Suomen ilmailuhistoriallinen lehti 1/2006. s. 16-19 sekä s. 22-23 (C-F. Geustin täydennystietoja)

Manninen, Pentti. *MiG-3 sotasaaliskoneet c/n 2171 ja 2869*. Suomen Ilmailuhistoriallinen Lehti 1/2008

Pykälä, Matti – Gorohov, Aleksej. *Pravda* 3.11.1982, 25.2.1983, 12.8.1983, 14.8.1987

Pykälä, Matti. *Tiedonantaja* 4.11.1982, 25.3.1983, 27.5.1983, 26.10.1987

Severnoje slovo n:o 21 (94) 29.5.1943

Sterner, Per: *Erfarenhet av rysk krigsfångenskap under Stalintiden*, Aktuellt och Historiskt 1966.

Strömberg, G-E: *Vanki nimeltä Bamshin*, *Sotilasaikakauslehti* 10/1994

Toivanen, Yrjö: *Sotasaaliskoneidemme taustaa*, osat I-IX, Ilmailumuseoyhdistyksen tiedote nro 4/1986; 1, 3 ja 4/1987; 1, 3 ja 4/1988; 3/1989 ja 2/1990.

POW-aviators in the Winter and Continuation wars

Summary

Soviet aviators taken prisoner in the Winter war 1939-40 and in the Continuation war 1941-44 were only a small fraction of all POWs taken by the Finns. In the Winter war the aviators numbered about 120 of a total of some 5.500 POWs. In the Continuation war the aviators were less than 200 of a total of 64.000 POWs. However, despite their small quantity the aviators formed a well-trained, high-ranking elite group among all POWs. The aviators had often served at various fronts, some had even visited training centres or aircraft factories in the rear. The POW-aviators were thus able to tell valuable information about the enemy war potential, in addition to important operational details.

The highest ranked POW-aviators in the Winter war were one Major and ten Captains. In the Continuation war at least four Major-ranked aviators were taken prisoner, of which two were aviation regiment commanders.

In this article the POW-aviators are studied as a group, with special emphasis on the interrogation process. All prime copies of the POW-interrogation protocols were destroyed or transported abroad in late September 1944, when the entire archive of the Intelligence Department of the Finnish HQ was evacuated to Sweden (the "Stella Polaris"-operation). However, full copies or extracts of most interrogation protocols have been found in the Finnish Military Archives, why reliable conclusions can be made.

Some POW-aviators have been mentioned in reminiscences of former intelligence officers. A comparison with archive documents indicate that the published information is generally subjective, or written with significant prejudice.

Although interrogation methods were substantially developed during the war, all information held by the aviators was apparently never extracted. Both before the strategic bombing of Helsinki in February 1944 and the major attack on the Karelian isthmus in June 1944 some Soviet Air Force officers were taken prisoner, which most likely had at least basic knowledge of the forthcoming attacks, but for various reasons the Finns did never get this information.

The interrogators did not always grasp what the POWs were telling. Some POWs told already in 1941 about Soviet development of jet aircraft and air surveillance radars, but there is no indication that such sensational information reached technical experts.

On the other hand in some cases very important information were received from POW-aviators. After ex-Soviet Pe-2 war booty bombers were purchased from Germany, Finnish engineers questioned two Pe-2 POW-pilots in summer 1942 in order to check the rather poor technical documentation. Very valuable code books were sometimes also carried by captured aviators.

At least 14 POW-aviators were handed over to German authorities in 1941-43. Some of these aviators joined later the Air Force of the Russian Liberation Army (VVS ROA). Available documents do unfortunately not indicate how the aviators to be handed over to the Germans were chosen, nor their degree of willingness to join ROA.

Some ten Soviet aviators deserted with their aircraft to Finland, the last two as late as 30 August 1944. These two aviators warned their interrogators of a forthcoming major attack, because Finland had not yet sued for peace. It is still unclear whether this warning was genuine, and whether the POWs had possible been instructed to transmit this message to the Finns. Only a few days later after this virtually unknown desertion all fighting on the Finnish-Soviet front ceased.

The article is accompanied by lists of the Winter war and Continuation war POW-aviators, and of the POW-aviators handed over from Finland to the German authorities.

Sotavangit kertoivat Neuvostoliiton sähköverkosta ja sotapotentialista – suunnitteliko Saksa Suomen tukemia hyökkäyksiä Neuvostoliiton vesivoimaloihin ja GULAG:in leireihin?

Suomen ja Saksan tiedustelun kiinnostus Neuvostoliiton sähköverkkoon – tietolähteenä sotavangit ja ruotsalainen voimalaitossuunnittelija

Carl-Fredrik Geust

Päämajan Tiedusteluosasto pyysi 15.6.1943 eri yhtymien sotavankikuulustelijoita selvittämään löytyykö sotavankeja ”*jotka voivat antaa tietoja ... itään linjasta Pietari-Ilmajärvi-Rzhev-Tula-Voronezh-Rostov-Krasnodar-Novorossijsk sijaiseista sähkölaitoksista (voimalaitoksista, muuntajista, suurjännitejohdoista jne.)*” Erityisesti kaivattiin täsmällisiä laitoskohtaisia tietoja voimalaitosten koneista ja laitteista, sekä myös muuntaja-aseamista, kytkinkentistä ja suurjänniteverkon rakenteesta.

Kyseeeseen tulevat erikoisvangit piti ”*mitä pikimmiten*” kuulustella kirjelmän liitteenä olevan kahden sivun pituisen kyselykaavakkeen mukaisesti. Erityisen arvokkaat sotavangit (kuten sähköinsinöörit, kytkinmestarit jne.) ”*tullaan kuulustelemaan erikoiskomiteassa, ja pitäisi heidän siitä syystä olla heti valmiina kutsusta lähetettäväksi k.o. kuulusteluun... Nämä kuulustelut ovat sotilaalliselle käytölle mitä tärkeimpiä, ja ne on pantava toimeen mahdollisimman nopeasti.*”⁵⁴⁶

Yllämainittu Tiedusteluosaston käsky liitteineen on löytynyt ainoastaan 18.7.1944 lakkautetun Aunuksen Ryhmän Esikunnan Toimisto II:n (eli tiedustelutoimiston) arkistosta, joka pian ryhmän lakkauttamisesta 6.8.1944 oli siirretty Sota-arkistoon, joka silloin sijaitsi Koskenkorvalla. Aunuksen Ryhmän tiedusteluarkisto oli ilmeisesti unohtunut kun runsaan kuukauden kuluttua sen siirtämisestä Sota-arkistoon ryhdyttiin valmistelemaan ns. Stella Polaris-operaatiota, jossa Tiedusteluosaston henkilökunta perheineen sekä koko tiedusteluarkisto evakuoitiin 23.9.1944 Ruotsiin pelätyn neuvostomiehityksen alta.⁵⁴⁷

⁵⁴⁶ PM/Tied.osasto N:o 6165/Tied.1/sal 15.6.1943, SARk T4941/7.

⁵⁴⁷ Päämajan Tiedusteluarkiston vanhin osa (sisältäen mm. osaston kirjelmät n:ot 1-8852 sekä sotavankien kuulustelupöytäkirjat N:ot 1-4812 kaksoiskappaleineen) oli myös siirretty Sota-arkistoon heinäkuun alusta 1944 lähtien. Nämä kirjelmät ja kuulustelupöytäkirjat haettiin Sota-arkistosta pois 20.9.1944, kaikesta päätellen juuri siirrettäväksi Ruotsiin. Jo 1.9.1944 oli Sota-arkistosta haettu kaksi laatikkoa rintamakuulustelukortteja ”*jotta Tied. 1 tarvitsee jokapäiväisten asioittensa hoitoa varten*”.

Poishaettu tiedusteluarkisto oli rekisteröity seuraavilla Sota-arkiston tulonnumeroilla: T4189-4191 (kirjelmät N:o 1-8552, kolme asiakirja-arkkuja); T4322-4330 (vankikuulustelupöytäkirjat N:o 1-4812 ym., 7 laatikkoa ja 2 pakettia, ml. T4325-4326 ja 4329 (rintamakuulustelukortit, kaksi laatikkoa ja yksi paketti); T4639-4644 (4 laatikkoa ja 2 pakettia); T4774-4778 (vankikuulustelupöytäkirjojen kaksoiskappaleita, 5 laatikkoa) ja T4847-4870 (PM/Tied.1:n arkistoa, 24 laatikkoa), yhteensä 36 laatikkoa ja 8 pakettia. Tulonumerot T4325-4326 ja T4329 oli haettu 1.9.1944, muut em. tulonumerot haettiin Sota-arkistosta 20.9.1944.

Samanaikaisesti piti ilmeisesti myös polttaa eri sotatoimiyhtymien tiedustelutoimistojen arkistot. Tuhoaminen lienee yleisesti ottaen ollut hyvin tehokasta, koska johdannossa mainitun kirjelmän muita kopioita ei ole löytynyt, vaikka sähkötekniikan asiantuntijoita koskeva kuulusteluohjeen jakelu oli peräti 100 kappaletta.

Samassa AunRE:n Tsto II:n kansiossa, joka sisältää Tiedusteluosaston 15.6.1943 päivätyn kuulusteluohjeen, ovat myös sotilasvirkamies F. Pihran 22.6.-2.7.1943 Sotavankileiri 5:ssä kuulusteleman viiden erikoisvangin kuulustelupöytäkirjat. Sotavangeista kolme oli sähkövoimatekniikan asiantuntijoita, jotka kohtalaisen hyvin tunsivat mm. Leningradin, Volhovin ja Sjasj-jokien sekä Jaroslavlin ja Kaukasuksen sähkövoimalaitokset.⁵⁴⁸ Kuulustelupöytäkirjojen liitteinä on useita eri voimalaitosten pohja- ja periaatekaavioita. Muut kaksi sotavankia oli ollut eri voimalaitoksilla aputehtävissä (asentajan apulaisena sekä lämmittäjänä), eivätkä pystyneet kertomaan kovinkaan seikkaperäisiä teknisiä tietoja.⁵⁴⁹

Sotavankileiri 5:n kortistonhoitaja Pihra valitti ettei hän, johtuen varsinaisesta suuresta työmäärästään sekä erityisesti karttojen ja apumateriaalin puutteesta, pysty nopeasti ja syvällisesti kuulustelemaan harvinaisen tietorikasta Pavel Maslovia. Hän ehdotti näin ollen että Päämaja itse suorittaisi Maslovin jatkokuulustelun. Pihra oli *”toistaiseksi antanut sv:lle tehtäväksi laatia kirjallinen selostus Jaroslavlin ja Kaukasuksen sähkövoimalaitoksista”*.⁵⁵⁰

Muutama päivä aikaisemmin, 21-22.6.1943, Päämajan Tiedusteluosaston kapteeni Niilo Loukola oli käynyt Helsingissä haastattelemassa ruotsalaisen tekniikan tohtori A.F. Samsioeta. Haastateltava A. Frey Samsioe (1890-1972) oli kansainvälisesti tunnettu vesivoimalaitosten suunnittelija, joka oli toiminut myös Kaukoidässä ja Venäjällä, missä hän oli osallistunut Syvärin voimalaitoksen suunnitteluun ja rakentamiseen ruotsalaisen Vattenbyggnadsbyrån (VBB) – konsulttitoimiston edustajana. Samsioe kertoikin auuliisti Loukolalle Syvärin voimalaitoksen ja erityisesti voimalaitospadon rakennusteknisistä

⁵⁴⁸ Tietorikkaat sotavangit olivat Pavel Andrejevitch Maslov (To-904, syntynyt Leningradissa 19.1.1904), Stepan Jefimovitsh Spirkov (Re-1198, syntynyt Volhovin alueella 1914) sekä Fjodor Trifonovitsh Jagunov (L-307, syntynyt Ivanovon alueella 19.2.1912). Maslovin kuulustelupöytäkirjassa on useita viittauksia sähköalan ammattikirjallisuuteen, joka *”pitäisi olla myös Äänislinnan yliopiston kirjastossa”*.

⁵⁴⁹ Muut kaksi sotavankia olivat Ivan Ivanovitsh Dmitrijev (L 52/42, syntynyt Leningradin alueella 7.9.1911) ja Alekandr Mihailovitsh Tarasov (To-2319, syntynyt Voroshilovgradskissa 15.10.1916).

⁵⁵⁰ Radioteknikko Fjodor Pihra kuului ns. Leinon vankeihin, jotka laittomasti pidätettiin Helsingissä 20.4.1945 Neuvostoliiton ns. Smersh-elimen eli vastavakoilun edustajien käskystä. Pidätetyt siirrettiin välittömästi Moskovaan, missä heidät tuomittiin eri pituisiin vankeusrangaistuksiin. 15 vuoden leirituomion saanut Pihra palasi Suomeen vuonna 1956, ja siirtyi sittemmin Yhdysvaltoihin. Björkelundin mukaan Smershin kiinnostus Pihraan liittyi ennenkaikkea hänen toimintaansa Zveno-nimisessä emigranttijärjestössä, mutta Pihran toiminta sotavankikuulustelijana ei liene ainakaan ollut lieventävänä asianhaarana. Ks. Boris Björkelund: *Stalinille menetetyt vuoteni*, Porvoo 1966, sivu 348.

ratkaisuista, ja mainitsi lisäksi, että hän oli vielä vuonna 1938 käynyt neuvostohallituksen kutsusta tutustumassa erääseen voimalatyömaahan Tashkentin alueella Uzbekistanissa.⁵⁵¹

Todettakoon että taustalla on saattanut olla toinenkin ruotsalainen yhtiö, jolla oli kiinteät yhteistyösuhteet VBB:hen. Tunnettu sähkövoimatekniikan suuryritys ASEA oli nimittäin vuonna 1928 toimittanut Olhava-joen (eli Volhovin) suurvoimalan turbiinikoneiston. Tämä suurvoimala oli V.I. Leninin ideoiman Neuvostoliiton valtakunnallisen ja kunnianhimoisen GOERLO-sähköistysuunnitelman ensimmäisiä ilmentymiä.⁵⁵²

Voimalaitossuunnittelija A.F.Samsioe (1890–1972). – The power plant planner A.F. Samsioe (1890–1972) . *Vattenbyggnadsbyrån 1897–1947*

⁵⁵¹ Tekn.tri A.F.Samsioen haastattelu: "Ote Kapteeni K. Loukolan kertomuksesta komennusmatkastaan Helsinkiin 21-22.6.1943", PM/Tied.osasto N:o 6538/Tied.1/sal 29.6.1943, SARk T4941/8.

⁵⁵² Ks. *Volhov Power Station with Sub-Station at Leningrad*, ASEA Pamphlet No. 601, Vesteras 1928.

Neuvostoliiton sotapotentialiaa tuntevien sotavankien etsiminen loka-marraskuussa 1943

Sotilasvirkailija Fjodor Pihran kuulusteleman Pavel Maslovin laatimaa selvitystä Jaroslavl'n ja Kaukasuksen voimalaitoksista ei ole löytenyt. Sv.leiri 5:n kirjelmästä AunRE:lle 25.11.1943 käy kuitenkin ilmi, että sekä Maslov että toinen edellä mainittu sähköinsinööri, Stepan Spirkov, oli jo elokuussa 1943 kuulusteltu Päämajassa.⁵⁵³ Mainittu kirjelmä oli taas vastaus Päämajan Tiedusteluosaston 26.10.1943 sota-toimiyhtymille lähettämästä ohjeesta suorittaa sellaisten sotavankien erikoiskuulusteluja, jotka voivat antaa tietoja seuraavilta aloilta:

1. Teollisuus

Koneteollisuus

Terästeollisuus

Aseteollisuus

2. Sähkölaitokset

3. Öljyteollisuus

4. Rautatieliikenne

Kaluston puute (veturit, vaunut)

Liikennehäiriöt

Patojen tila

5. Jokiliikenne

Liikenteen laajuus edelliseen vuoteen verrattuna

6. Elintarviketeollisuus

Pulat, annosten pienentäminen ja suurentaminen, jakelun epäsäännöllisyys jne.

7. Maatalous

Kylvöalan väheneminen

Tämän vuoden satoon vaikuttavat tekijät

(Muokkaus, sääolosuhteet, työvoiman saanti jne.)

8. Työvoimatilanne

Onko työvoima vähentynyt?

⁵⁵³ Ko. kirjelmä lienee Fjodor Pihran laatima. Sv.leiri 5. KD N:o 737//sal 26.11.43, SARk T4545.9.

Onko työvoima korvattu naisilla?

Onko työvoima korvattu lapsilla? (%-määrät)

Ilmoitukset manittuja asioita tuntevista vangeista pyydettiin 30.11.1943 mennessä, minkä jälkeen oli tarkoitus kutsua rajoitettu määrä sotavankeja (noin 50-100 miestä) erikoiskuulusteluihin.⁵⁵⁴ Aunuksen Ryhmä lähetti Tiedusteluosaston kirjelmän edelleen omille alayksiköille (ml. Sv.leiri 5:lle) 20.10.1943, ja pyysi vastaukset 25.11.1943 mennessä.⁵⁵⁵ Kannaksen ryhmä lähetti taas kirjelmän vastaavasti 18.10.1943 muun muuassa Sv.leiri 33:lle sekä 2. ja 10. Sotapoliisikomppanialle, ja pyysi lähettää vastaukset jo 10.11.1943 mennessä.⁵⁵⁶

Aunuksen Ryhmän alaisista sotavankimuodostelmista löytyi yhteensä 14 uuteen kohderyhmään sopivaa sotavankia, mukaan lukien edellä mainitut PM:n jo kuulustelemat Markov ja Spirkov.⁵⁵⁷ Mitään tietoja mahdollisista jatkotoimenpiteistä ei ole kuitenkaan löytynyt. Merkillepantavaa on ettei tässä yhteydessä löydy mitään tietoja Fjodor Pihran viisi kuukautta aikaisemmin kuulustelemista Tarasovista, Jagunovista eikä Dmitrijevistä. Oliko heidät siirretty muualle, tai mahdollisesti luovutettu saksalaisille syksyllä 1943? Kannaksen Ryhmän alaisten sotavankimuodostelmien lähettämiä vastauksia ei ole löytynyt.

Todettakoon että samoihin aikoihin ryhdyttiin myös toimenpiteisiin mm. Petsamon nikkelisulattamoon sähköenergiaa syöttävien Niska- ja Jäniskosken voimalapatojen suojaamiseksi ilmahyökkäysten varalta.⁵⁵⁸

Miksi Päämaja oli kiinnostunut Neuvostoliiton sähköverkosta? Suomen tiedustelun johtohenkilöiden vierailu Saksassa lokakuussa 1943

Miksi Tiedusteluosasto oli kesällä 1943 kiinnostunut Neuvostoliiton sähköverkosta ja sotateollisuudesta? Ensisijaisena syynä oli varmaan tarve arvioida vihollisen sotapotentiaali

⁵⁵⁴ PM/Tied.osasto N:o 9125/Tied.1/sal 16.10.1943, SARk T4945/9.

⁵⁵⁵ AunRE, Op.os. N:o 4902/Op. 2 /O sal 20.10.1943, SARk T4945/9

⁵⁵⁶ KanRE, Op.os. N:o 1447/III/208 c sal 18.10.1943, SARk T5769/82

⁵⁵⁷ AunRE, Op.os. N:o 5533/Op. 2 /O sal 27.11.1943, SARk T4945/9. Ks. liiteluettelo "erikoisvangeista".

⁵⁵⁸ Englannin RAF:n erikoisyksikkö 617 Squadron oli aloittanut menestykkeitä ilmahyökkäyksensä Saksan tekoaltaita vastaan 17. toukokuuta 1943, jolloin tuhottiin Ruhrin teollisuusalueen yläpuolella olevien Möhnen ja Ederin tekoaltaat. Ainakin saksalaisilla oli näin ollen konkreettisia tietoja ilmahyökkäysten tuho vaikutuksista. Ks. Helmuth Euler: Als Deutschlands Dämme brachen, Stuttgart 1975, ja John Sweetman: The Dambusters Raid, London 1999.

Jäniskosken voimalan suojaustoimenpiteet, ks. Yhteysesikunta Roi:n kirjelmät 2.6.1943 alkaen Yleisesikunnan päällikölle ja Luftgaustab Finlandille, SARk T19282/85. Englannin Royal Air Force oli todellakin heinäkuun lopulla 1943 (eli Möhnen ja Ederin patojen pommitusten jälkeen) ryhtynyt tutkimaan mahdollisuutta tuhota Jäniskosken padon ilmapommituksilla, ks. Ohto Manninen: Kun Churchill aikoi saartaa Suomen, Sotilasaikakauslehti nro 5/2008, s. 24-25. Oliko tieto RAF:n esiselvityksestä mahdollisesti vuotanut saksalaisten (ja suomalaisten) tietoon?

pidemmällä tähtäyksellä kuin oli tapana vaihtelevan hetkellisen rintamatilanteen seuraamiseksi. Eduskunta oli talvella 1943 valinnut Risto Rytin uudelleen tasavallan presidentiksi. Presidentinvaalin jälkeen hallitus vaihtui, jolloin pääministeriksi tuli Edwin Linkomies ja ulkoministeriksi Henrik Ramsay. Uusi hallitus ryhtyi varovaisesti, ja julkisuudesta piilossa tutkailemaan miten Suomi voisi irroutautua sodasta. Vaikka Saksan asevoimat oli alkuvuodesta 1943 kärsinyt katastrofaalisen tappion Stalingradissa, sodan lopputulos ei ollut vielä mitenkään varma. Niinpä oli täysin luonnollisena, että Suomessa pyrittiin hankkimaan mahdollisimman seikkaperäisiä ja luotettavia tietoja vihollisen sotapotentiaalista ja asetuotannosta ennen päätöstä rauhantunnustelujen aloittamisesta.

Päämajan Tiedusteluosaston kiinnostus Neuvostoliiton sähköverkon rakenteesta kesällä 1943 - jopa niin kaukana kuin Krasnodarin ja Novorossijskin selustassa, eli Kaukasuksen alueella ja Mustan meren itä- ja koillisosassa on kuitenkin vaikeasti perusteltavissa ainoastaan rauhantunnustelujen edellyttämällä tiedonhankinnalla. Miksi haluttiin ylipäättään haastatella kansainvälisesti tunnettu ulkomaalainen vesivoimalapatojen suunnittelija, jonka tiedot voimaloiden rakentamisesta kymmenkunta vuotta aikaisemmin eivät juuri voineet valaista Neuvostoliiton teollisuuden senhetkistä tilaa?

Tiedonhankinnan perimmäisenä syynä saattaa itse asiassa olla aivan muu kuin Suomen valmistautuminen rauhantunnusteluihin. Lokakuussa 1943 Tiedustelutoimisto 1:n päällikkö majuri Uljas Käkönen ja sotataloudellisesta tiedustelusta vastannut, sekä juuri muutama kuukausi aikaisemmin tekn.tri A.F. Samsioen haastatellut kapteeni Niilo Loukola⁵⁵⁹ vierailivat Saksan maavoimien esikunnan (*Oberkommando des Heeres*, eli OKH) *Fremde Heere Ost*-nimisen tiedusteluosaston päällikön, legendaarisen everstiluutnantti Reinhard Gehlenin esikunnassa Itä-Preussin Angelsburgissa.⁵⁶⁰ Matkakertomuksen säilyneestä liitteestä käy ilmi että suomalaiset ovat saksalaisten kanssa ainakin vaihtaneet tietoja Neuvostoliiton sotapotentiaalista.

Luftwaffen suunnitelmat tuhota Neuvostoliiton sähköverkko ilmaiskulla

Jo alkuvuodesta 1943 Saksan vastanimitetty varusteluministeri, aloitekykyinen ja ennakkoluuluton Albert Speer ehdotti Hitlerille Moskovan ja Uralin seuduilla olevien venäläisten voimalaitosten tuhoamista ilmapommituksilla Neuvostoliiton sotateollisuuden lamauttamiseksi. Tätä suunnitelmaa ryhdyttiin kehittämään korkealla tasolla kevään 1943 aikana. Hitler totesi 11.4.1943 että Luftwaffen erikoisoperaation valmisteluihin pitää kytkeä myös energiatalouden asiantuntijoita. Neuvottelussaan Speerin kanssa 28.6.1943 Hitler ilmoitti että oli perustettu Dr. Albert Carlin johtama erityisvaliokunta konkreettisten

⁵⁵⁹ Kapteeni Niilo Loukola (1892-1945) siirtyi syyskuussa 1944 Stella Polaris-operaatiossa Ruotsiin. Loukola, joka kerrottiin olevan maailman parhaita Neuvostoliiton sotapotentiaalin asiantuntijoita, kuoli Tukholmassa jo 7.6.1945 epäselviksi jääneissä olosuhteissa. Virolaissyntyinen lääkäri (myöhemmin Neuvostoliittoon siirtynyt!) olisi huhutiedon mukaan murhannut Loukolan,. Ks. Raimo Heiskanen: *Stella Polaris*, Keuruu 1994, sivut 46 ja 57.

⁵⁶⁰ U.A. Käkönen: *Miehityksen varalta*, s. 35-39. Raimo Heiskanen: *Saadun tiedon mukaan...*, Keuruu 1989, mm. sivut 188, 209, 214. Keuruu 1989. Ainoastaan Käkösen ja Loukolan matkakertomuksen päiväämätön liite 3 (Neuvostoliittoa ja sen sotapotentiaalia koskevat tiedot) on löytynyt (SArk T7762/23).

pommituskohteiden valintaa varten yhdessä Luftwaffen Yleisesikunnan (*Gen.Stab der Luft*) kanssa.⁵⁶¹

Volhovin voimalaitos. – Exterior of Volhov power station. *Volhov Power Station with Sub-Station at Leningrad*

Niinpä kesällä 1943, Kurskin taistelujen aikana, Saksan Ilmailuministeriössä (*Reichsluftfahrtsministerium*, eli RLM) pohdittiin miten Puna-armeijan eteneminen voisi estää tuhoamalla Neuvostoliiton kasvava sotapotentiaali.⁵⁶² Ilmailuministeriön energiatalouden asiantuntijalle, professori Heinrich Steinmannille annettiin tehtäväksi laatia selvitys strategisista pommituskohteista Luftwaffen johtoesikunnan (*Luftwaffenführungsstab*) käyttöön.

Professori Steinmannin suositteli raportissaan 31.7.1943 keskitettyjä pommi-iskuja Moskovan ja Ylä-Volgan sähkövoimalaitoksiin, mikä väistämättömästi johtaisi Keski-Venäjän sotateollisuuden lamauttamiseen.⁵⁶³ Steinmann oli todennut mm. että höyry- ja

⁵⁶¹ Willi A. Boelcke (toim.): *Deutschlands Rüstung im Zweiten Weltkrieg*, Frankfurt am Main 1969, s. 273 sekä 319.

⁵⁶² Saksalaiset suunnitelmat tuhota Neuvostoliiton sähköverkko lentopommituksilla: ks. Günther W. Gellermann: *Moskau ruft Heeresgruppe Mitte...*, Koblenz 1988; Robert Forsyth: *Mistel. German Composite Aircraft and Operations 1942-1945*. Crowborough 2001; Geoffrey J. Thomas & Barry Ketley: *KG 200. The Luftwaffe's Most Secret Unit*, Crowborough 2003.

⁵⁶³ Forsyth s. 154.

vesivoimalaitosturbiinien valmistaminen oli kehittyneenkin maan teollisuudelle vaativaa tarkkuustyötä, joka kestäisi vähintään 1½ vuotta. Saksalaisten käsityksen mukaan Neuvostoliitossa ei ollut omaa turbiinien valmistuskykyäkään. Leningradissa oli ainoastaan turbiinien huoltokorjaamo, jonka toiminnan lisäksi luultiin olevan keskeytyneenä sodan syttymisestä lähtien. Moskovan koillispuolella olevan Rybinskin valtavan voimalaitosaltaan padon tuhoaminen johtaisi lisäksi suunnattomaan tulvaan, joka nostaisi veden pinnan peräti 5 metrillä Astrahanissa Volgan suulla.⁵⁶⁴

Näin ollen on sängen todennäköistä, että sekä Päämajan Tiedusteluosaston 15.6.1943 laatima kirjelmä koskien Neuvostoliiton sähköverkkoa tuntevia sotavankeja, että ruotsalaisen voimalaitossuunnittelija A.F. Samsioen haastattelu 21-22.6.1943 liittyivät professori Steinmannin tiedonhankintaan. Todettakoon että eräs Steinmannin raportin mainitsemista keskeisistä voimalaitoksista on juuri sot.virk. F. Pihran kuulusteleman Pavel Maslovin kuvaama Jaroslavl'n voimala.

Tässä yhteydessä ei ole vailta mielenkiintoa että suomalainen Tilgmannin offsetpaino on vuonna 1943 jälkipainattanut mm. sotasaaliiksi saadun Rybinskin alueen topografikartan (lehti O-37-A, mittakaava 1:500 000), missä Rybinskin valtava tekoallas on kartan keskeisimpänä kohteena.

Suomessa jälkipainatettiin jatkosodan aikana hyvin paljon sotasaaliiksi saatuja Itä-Karjalan ym. lähialueiden topografikarttoja, mihin oli luonnollisesti suoranainen operatiivinen tarve (koska omia karttoja alueesta ei ollut). On kuitenkin vaikea ymmärtää mikä on ollut syynä Moskovasta pohjoiskoilliseen (ja Syvärin rintamalinjasta noin 500 km päässä) olevan Rybinskin alueen kartan painattamiseen nimenomaan Suomessa, ellei jokin taho on todellakin ruvennut suunnittelemaan sissien maahanlaskua tekoaltaaseen.⁵⁶⁵

Tässäkin löytyy mielenkiintoinen ajallinen yhteys Tiedusteluosaston tiedossa oleviin toimenpiteisiin. Kuten yllä mainittiin majuri Käkönen ja kapteeni Loukola olivat lokakuussa 1943 juuri vierailleet OKH/FHO:ssa. Vierailun jälkeen Tiedusteluosasto lähetti 26.10.1943 sotatoimiyhtymille uuden käskyn erikoissotavankien kuulusteluista. Kohderyhmä oli tällä kertaa isompi kuin neljä kuukautta aikaisemmin: nyt etsittiin Neuvostoliiton yleistä sotataloutta ja –teollisuutta tuntevia sotavankeja, kuten saksalaisten kiinnostuksen profiilikin oli laajentunut.

Kohta tämän jälkeen, 3.11.1943 valmistuikin *Unternehmen Burgund*, eli Luftwaffen komentajan, marsalkka Göringin käskemä suunnitelma pommittaa Uglitshin, Rybinskin (sic!) ja Volhovstroj'n voimalaitosten padot ”seuraavan täyden kuun aikana” He 177-pommikoneilla.⁵⁶⁶

Saksassa ei kuitenkaan ryhdytty toteuttamaan uuttakaan suunnitelmaa Neuvostoliiton aseteollisuuden pommittamisesta, vaikka ministeri Speer oli mm. kirjelmässään 4.2.1944

⁵⁶⁴ P.W.Stahl: *Geheimgeschwader KG 200. Die Wahrheit nach über 30 Jahren*, Stuttgart 1977, s. 183-187. Stahl oli itse palvellut ohjaajana Luftwaffen salaisessa KG 200 -erikoisyksikössä.

⁵⁶⁵ Rybinskin alueen kartta: SARk Pk 1240/179.

⁵⁶⁶ Gellermann s. 64-66, Forsyth s. 154-155. Tässä yhteydessä on huomionarvoista että ministeri Speer teki ”lomamatkan” Suomeen jouluna 1943, jolloin hän kävi ainakin saksalaisten joukkojen luona Lapissa.

Luftwaffen esikuntapäällikkö kenraali Günther Kortenille painottanut pommitusten tärkeyttä. Vastahakoisen Luftwaffen johdon mielipiteen kääntymiseksi Speer oli kääntynyt myös SS-johtajan Reichführer Heinrich Himmlerin sekä ”kommando-operaatioiden” asiantuntijan, SS-Obersturmbannführer Otto Skorzenyn puoleen, joka oli johtanut useita menestykkeitä sabotaashi-iskuja vihollisen selustassa. Himmlerille oli tässä yhteydessä toimitettu mm. Dr. Carlin Moskova-Rybinsk aluetta koskevat muistiot karttoineen ja valokuvineen.⁵⁶⁷

Tämän jälkeen laadittiin 28.3.1944 valmistunut *Unternehmen Joseph*, joka oli suunnitelma pommittaa Jaroslavin, Uglitshin ja Rybinskin voimalaitospadot vapaaehtoisten itsemurhalentäjien ohjaamalla ja hinauskoneiden kohdealueille vetämällä Gotha Go 242-rahtiliitokoneilla. Em. voimalaitosten patojen tuhoamisen jälkeen Moskovan alueen sähköenergian tuotanto vähenisi kolmannekseen. Kävi kuitenkin ilmi, ettei yhdelläkään Luftwaffen hinauslentoyksiköllä ollut kokemusta yli 800 km pitkistä hinauslennosta yöllä, eikä ollut mitään varmuutta kohteen löytämisestä. Todettiin myös että hyvin leveiden ja suhteellisen matalien patojen tuhoamiseen tarvittaisiin enemmän räjähteitä kuin mitä suunnitellut kaksi liitokonetta pystyivät kantamaan. Otto Skorzeny oli sitä mieltä että 50-60 erikoismiehestä koostunut maihinnousuryhmä voisi varmimmin tuhota voimalaitosten turbiinit. Iskujoukkojen valmennukseen tarvittaisiin joka tapauksessa myös esim. Suomen Tiedusteluosaston keräämiä voimalaitosten seikkaperäisiä rakennetietoja.⁵⁶⁸

Neuvotteluissaan Hitlerin kanssa 22-23.5.1944 Speer korosti vielä kerran Moskovan ja Ylä-Volgan alueen voimalaitosten tuhon tärkeyttä, todeten mm. että sekä Luftwaffella että Waffen-SS:illä on riittävä määrä erikoiskoulutettuja miehiä operaation suorittamiseksi. Saatuaan Hitlerin puollon Speer kääntyi vielä kerran Luftwaffen esikuntapäällikkö kenraali Korten puoleen, mutta tämäkään vetoamus ei johtanut tulokseen.⁵⁶⁹

Vasta lopullisen sotatappion häämötessä Luftwaffe palasi professori Steinmannin alkuperäiseen suunnitelmaan Neuvostoliiton sähköverkon tuhoamisesta. Niinpä loppuvuodesta 1944 sekä kevättalven 1945 aikana laadittiin useita seikkaperäisiä, toinen toistaan mielikuvituksellisempia ja samalla epärealistisempia Neuvostoliiton energiaverkon pommitussuunnitelmia (koodinimeltään *Unternehmen Eisenhammer*⁵⁷⁰). Näistä konkreettisoin oli viimeksimainittu *Eisenhammer* (”Rautavasara”), joka oli tarkoitus

⁵⁶⁷ Willi A. Boelcke, op.cit. s. 319.

⁵⁶⁸ Thomas & Ketley s. 47 ja 73.

⁵⁶⁹ Willi A. Boelcke, op.cit. s. 371.

⁵⁷⁰ *Unternehmen Eisenhammer* oli 7.1.1945 valmistunut suunnitelma pommittaa yhteensä 11 vesi- ja höyryvoimalaitosta ”helmi-maaliskuun aikana” varsin epätavallisilla Mistel-hävittäjä/pommikoneyhdistelmillä. Mistel-yhdistelmä koostui räjähdys- ja polttoaineella kuormatusta miehittämättömästä pommikoneesta, jonka päälle oli asennettu yksipaikkainen hävittäjä. Yksi ohjaaja lensi yhdistelmän kohdealueelle, jossa pommikone irroitettiin ja se syöksyi pommitusmaaliin. Irroituksen jälkeen hävittäjä palasi tukikohtaan.

Eisenhammer-operaatio oli lentosuorituksena erittäin vaativa: nousu olisi tapahtunut klo 21.30 Berliinin seudulla olevilta kentiltä, ja pommikoneen laukaisu kohdealueella seuraavana aamuna klo 07.00. Tämän jälkeen olisi seurannut yksinäinen 4 ½-5 tuntia kestävä paluulento Kuuurinmaan mottiin. Ks. Gellermann s. 67-72, Forsyth s. 155-168, Stahl s. 178-190.

toteuttaa talvella 1945. Tässä vaiheessa Suomi oli jo solminut välirauhan Neuvostoliiton kanssa, ja kävi Lapin sotaa entistä aseveljeään vastaan.

Yhtäkään yllämainituista suunnitelmista ei toteutettu. Syinä suunnitelmien toistuviin lykkäämisiin oli ennenkaikkea Luftwaffen krooninen ja yhä paheneva puute sopivista kaukopommikoneista, kokeneista lentäjistä sekä polttoaineesta. Kevättalvella 1945 oli jo pakko suunnata harvat vielä lentokelpoiset pommikoneet lähikohteitten, kuten Oderin siltojen pommituksiin...

Luftwaffen salainen erikoisyksikkö KG 200 Suomessa

Kaikkien edellä mainittujen erikoisoperaatioiden suoritusportaana olisi ollut Luftwaffen salainen kaukotoimintayksikkö KG 200, joka kaikilla rintamilla suoritti mm. iskujoukkojen ja agenttien pudotuksia vihollisen selustaan, käyttäen kalustona sotasaaliskoneitakin.⁵⁷¹ Eräs KG 200:n alayksikkö, vesikoneilla varustettu *1. Seekommando* (komentajana *Hauptmann* Theodor Queens) toimi avovesikausina 1943 ja 1944 Suomessa avustaan Päämajan Tiedusteluosaston lento-osastoa. Tätä lento-osastoa oli nimetty osaston päällikön mukaisesti: vuonna 1943 nimenä oli Osasto Malinen (päällikkönä majuri Osmo Malinen) ja vastaavasti vuonna 1944 Osasto Jauri (päällikkönä kapteeni Erkki Jauri). Tiedusteluosaston lentävä yksikkö toimi operatiivisesti täysin erillään Suomen ilmavoimista, ja suoritti lähinnä osaston alaisen Erillinen Pataljoona 4:n lähettämien kaukopartioiden kuljetusta vihollisen selustaan. Tiedusteluosaston ilmakomentajana toimi 18.9.1943 lähtien lentoupseeri, everstilutnantti Johan Sovio, joka vuonna 1944 toimi samalla myös Er.P 4:n komentajana.⁵⁷²

Koska Suomessa oli jatkuvasti pulaa kaukopartioiden kuljetuksiin sopivista vesilentokoneista, saatiin lisäkoneita lainaksi Seekommandon kautta Saksasta. Eräät Suomeen tuodut lentokoneet jäivät sopimuksen perusteella Seekommandon omaan käyttöön. Kuitenkin suomalaiset ohjaajat lensivät näilläkin koneilla, jotka koko ajan kuten varsinaiset lainakoneetkin oli varustettu saksalaisilla tunnuksilla. Koneiden teknisestä huollosta vastasi *Seekommando*, yleishuollosta taas ilmavoimien Lentorykmentti 4. Lainaussopimus suomalaisille annetuista vesikoneista oli tehty Saksan vastavakoiluorganisaatio Abwehriin kanssa.⁵⁷³ Saksalaisten tehokkaasta salauksesta johtuen kapteeni Queensin komentaman lentoyksikön varsinainen nimi (3./KG 200) ei ole levinnyt yleiseen tietoisuuteen, vaan meillä on ainoastaan puhuttu ”*Seekommandosta*”.⁵⁷⁴

⁵⁷¹ KG 200 oli perustettu 19.2.1944 2. *Versuchsverband des Oberbefehlhabers der Luftwaffe* (2. Vers. Verb. Ob. d. L.), eli ”Luftwaffen ylipäällikön kokeiluosaston 2. laivueen” pohjalta. KG 200:n ns. yksikkötunnus (eli nelimerkkisen konekohtaisen tunnuksen ensimmäiset kaksi merkkiä) oli A3. Ks. Gellermann s. 33.

⁵⁷² Ev. luutn. J.O. Sovion nimitys ilmakomentajaksi: PM/Tied.os. N:o 8682/Tied.1/sal, SARk 19282/85. Tiedusteluosaston lento-osasto: ks. Martti Peltonen: *Kaukopartioiden lentokuljetukset jatkosodassa ja Lapin sodassa*, Sotahistoriallinen aikakauskirja 14 (1995), s. 169-217, sekä Janne Vilkkunen: *Lento- ja laskuvarjohypykoiminta*. Teoksessa Lassi Saressalo: *Päämajan kaukopartiot jatkosodassa*, Juva 1987, s. 53-69.

⁵⁷³ Hannu Valtonen: *Luftwaffen pohjoinen sivusta*, Jyväskylä 1997, s. 42-43.

⁵⁷⁴ Saksalainen Dr. Günther W. Gellermann, joka fragmentaaristen lähteiden pohjalta on koonnut KG 200:n toistaiseksi parhaimman historiikin, yritti vuonna 1986 saada Sota-

Tiedusteluosaston päällikkö ev. K. Somerto ja ev.luutn. J.O. Sovio kävivät 4.-12.5.1944 Saksassa. Matkan tarkoituksena oli tutustuminen saksalaisten käytettävissä olevaan lentokuljetus- ja laskuvarjomateriaaliin, sekä uusiin menetelmiin meikäläisen kaukopartiotoiminnan kehittämistä silmälläpitäen. Varsin suppeaan jakeluun lähetetyssä

Mistel-lentokoneyhdistelmä. – A Mistel aircraft. R. Forsyth: *Mistel – German Composite Aircraft and Operations*

matkakertomuksessa mainitaan kylläkin avoimesti KG 200, jonka komentaja ev. Heinrich Heigl oli vierailun pääisäntänä.⁵⁷⁵ Matkasta on myös kerrottu Pentti Pirhosen kirjassa *Sissien sota* ev.luutn. Sovion omien julkaisemattomien muistelmien pohjalta. Kirjan kuvaus matkasta on kuitenkin selvästi tehty valikoidusti ja jälkiviisautta soveltaen. Esim. matkakertomuksesta ei löydy mitään tietoja saksalaisten ihmeaseista V-1 ja V-2, joista mainitaan kirjassa, eikä myöskään ev.luutn. Sovion väitettyä kieltäistä suhtautumista Vichyn Ranskassa takavarikoitujen nelimoottoristen LeO H-246 lentoveneiden käyttöön

arkistosta tietoja KG 200:n toiminnasta Suomessa, mistä hänellä oli kiistämättömiä tietoja mm. eräiden *Seekommandon* ohjaajien lentopäiväkirjoista. Kirjeessään Gellermannille 7.8.1986 Sota-arkisto kiisti kuitenkin, että KG 200 olisi toiminut Suomessa (Vrt. Gellermann s. 110 sekä kirjoittajan keskustelut Dr. Gellermannin kanssa vuonna 1989.)

⁵⁷⁵ PM/Tied.os. Er.P 4 N:o 35/Le/g/sal 18.5.1944, SArk T19283/109.

Suomessa.⁵⁷⁶ Sen sijaan matkakertomuksessa todetaan että ”*Saksan OKW edelleen on kiinnostunut meidän kaukopartiotoiminnastamme, ja on halukas antamaan kaiken käytettävissään olevan tuen sekä koulutuksen että materiaalin suhteen kaikki teknilliset apulaitteet ovat myös meidän käytettävissämme materiaali annetaan kuten aikaisemminkin 1. Seekommandon (= Er.P 4/PM:n Tied.os) käyttöön, mutta on siis edelleen saksalaisten kirjoissa.*”

Aselevon solmimisen yhteydessä kolme *Seekommandon* konetta (yksi He 115, yksi Ar 196 ja yksi Fw 58) jäi Suomeen ev.luutn. Sovion ja Hauptmann Queensin tekemän sopimuksen perusteella. Koneille annettiin ”keksittyjä” suomalaisia siviilitunnuksia siihen saakka käytettyjen saksalaisten sotilastunnuksen sijasta (uudet tunnukset olivat muotoa OH-PM_, missä ”PM” ilmeisesti tarkoittaa ”Päämajaa”). Lentokoneet olivat sittemmin Osasto Jaurin käytössä Lapin sodassa entisiä omistajiaan vastaan. Kun asiantila selvisi Valvontakomissiolle, suomalaisille esitettiin välittömästi vaatimus ”saksalaisomaisuuden” luovuttamista Neuvostoliitolle välirauhansopimuksen ehtojen mukaisesti. Kellukekoneet He 115 (OH-PMJ) ja Ar 196 (OH-PMK) luovutettiin rautateitse Neuvostoliittoon 15.3.1945, kun taas pyörätelineellä varustettu FW 58 (OH-PMS) luovutettiin Neuvostoliiton edustajille loppuvuodesta 1944 Malmin lentokentällä, missä se oli päässyt romuttumaan.⁵⁷⁷

Tässä yhteydessä on huomionarvoista että saksalaisten kanssa oli kesäkuussa 1942 keskusteltu kolmen Gotha Go 242 -rahtiliitokoneen ja koneiden valmistuslisenssin hankkimisesta, sekä kahden He 111-pommikoneen saamisesta laskuvarjomiesten hyppykoneeksi ja liitokoneiden vetäjiksi. Kuten edellä todettiin Go 242-liitokone oli tarkoitettu mm. kaukopartiomiesten kuljetukseen vihollisen selustaan. Saksassa järjestettiin 4.11.-17.12.1943 laskuvarjohyppykurssi, mihin komennettiin kolme osanottajaa Er.P 4:sta. Suomessa järjestettiin kolme laskuvarjohyppykurssia 25.4.-3.6.1944 välisenä aikana. Kurssilaiset olivat sekä suomalaisia että vapaaehtoisia entisiä sotavankeja (ns. ”aseveljiä”) jotka palvelivat Er.P 4:ssä. Opettajat olivat taas sekä saksalaisia että Saksassa koulutusta saaneita suomalaisia. Kurssin suoritti yhteensä 70 kaukopartiomiestä.⁵⁷⁸

Suomeen toimitettiin kesällä 1944 ainoastaan kaksi Go 242 liitokonetta, jotka jäivät Rissalaan kapteeni Queensin *Seekommandon* siirryttyä pois Suomessa syyskuun alussa 1944.⁵⁷⁹ Go 242-liitokoneita ei ilmeisesti lainkaan käytetty Suomessa, eikä ole mitään tietoja niiden aiotusta käytöstäkään.

⁵⁷⁶ P. Pirhonen: *Sissien sota*, Hämeenlinna 1980, s. 47-50, sekä kolme valokuvaa sivujen 64 ja 65 välissä. Valokuva missä KG 200:n komentaja ev. Heigl kättelee ev. Somertoa on myös Gellermannin kirjassa sivulla 314.

⁵⁷⁷ SARk T19349/11 (He 111 ja Ar 196-koneet). Timo Heinonen: *Thulinista Hometiin. 75 vuotta Suomen ilmavoimien lentokoneita*, Jyväskylä 1992, s. 275-276 (FW 58)

⁵⁷⁸ Saessalo s. 64-65.

⁵⁷⁹ Hannu Valtonen: *Luftwaffen pohjoinen sivusta*, Jyväskylä 1997, s. 43 ja 54. Suomeen jääneet Go 242-liitokoneet luovutettiin myös Neuvostoliittoon saksalaisomistuksena. Ilmailuhistorian tutkija Pentti Manninen on huomauttanut että Suomessa jo käytössä olleet Dornier Do 17-pommikoneet olisivat jo sellaisenaan sopineet liitokoneiden hinauskoneiksi. Osa Do 17-koneista oli jo varustettu hinauskoukuillakin.

Kesäkuussa 1944 saksalaiset luovuttivat myös Osasto Jaurin käyttöön kolme ev.luutn. Soviolla toukokuussa esiteltyä LeO H-246 lentoveneettä.⁵⁸⁰ Nämä raskaat 26 matkustajaa kuljettavat lentoveneet olivat suuren koon ja syvyyksen takia selvästi sopimattomia Suomen ja Er.P 4:n varsinaisen toiminta-alueen, eli Itä-Karjalan olosuhteisiin. Ranskalaisvalmisteisia lentoveneitä käytettiin Suomessa vain muutaman kerran omalla puolella kuljetukseen ja haavoittuneiden evakuointiin.

Miksi sitten saksalaiset tyrkyttivät suomalaisille sellaisia olosuhteisiimme selvästi sopimattomia koneita kuin LeO H-246 ja osin myös Go 242, jonka toimitusta ei juuri oltu valmistelukaan? LeO H-246 koneiden pitkistä lentomatkaista ja suuresta matkustajamäärästä johtuen koneiden toimitus Suomeen saattaa hyvin liittyä Luoteis-Venäjän sähkövoimalaitoksiin tehtävien sabotaashi-iskujen suunnitteluun. Huomattavan pitkän lentomatkan ja kantokyvyn omaavilla LeO H-246 koneilla olisi helposti voitu lennättää parikymmentä sotilasta varusteineen esimerkiksi Rybinskin tekoaltaalle ja kauemmaksikin.⁵⁸¹

Go 242-kuljetusliitokoneen käyttö oli jo konkreettisesti mainittu saksalaisten em. suunnitelmissa.⁵⁸² Pirhonenkin viittaa epäsuorasti tähän mahdolliseen käyttöön referoidessaan ev.luutn. Sovion Saksan matkaa toukokuussa 1944: *"Saksalaiset halusivat esitellä vierailleen myös jopa 6-moottorisen ranskalaisen lentoveneen, jolla heidän mielestä olisi edullista kuljettaa suomalaisia sisseejä venäläisten linjojen taa!"* sekä edelleen: *"Mikäli sota olisi jatkunut tai kehittynyt toisin, olisi ilmeisesti hyvinkin voitu harkita kaukopartiomiesten kuljettamista joihinkin kohteisiin juuri hinattavien liitokoneiden avulla."*⁵⁸³

Vlasovin armeijan historiaan erikoistunut Kirill Aleksandrov tarjoaa toisen selityksen artikkelissaan, missä hän kertoo suunnitelmista suorittaa vapaaehtoisten Venäjän vapautusarmeijan (ROA) sotilaiden maahanlasku Pohjois-Venäjän vankileirien läheisyyteen. Vapautettujen poliittisten vankien avulla olisi sitten herätetty kapina neuvostovaltaa vastaan.⁵⁸⁴

Loppusanat

Tähän saakka tutkimus ei liene kiinnittänyt mitään huomiota Päämajan Tiedusteluosaston tiedonkeruuseen koskien Neuvostoliiton sähköverkkoa kesällä-syksyllä 1943. Tiedonkeruu suoritettiin sekä etsimällä asiantuntevia sotavankeja, että myös haastatteleamalla ainakin yksi ruotsalainen vesivoimalaitosuunnittelija. On ilmeistä että kiinnostus liittyi saksalaisten

⁵⁸⁰ Peltonen s.195. Thomas & Kettle: *KG 200* (Hikoki 2003) s.83-84 (osin puutteellisesti, Gellermannin perusteella).

⁵⁸¹ LeO H-246 koneen lentomatka oli 1750-2000 km, ja kantokyky 21 sotilasta varusteineen tai 28 paripotilasta.

⁵⁸² Vrt. nootti 16 *Unternehmen Joseph*-suunnitelmasta sähkövoimalaitospatojen tuhoamisesta Go 242-liitokoneilla keväällä 1944.

⁵⁸³ Pirhonen s. 50-51.

⁵⁸⁴ Kirill Aleksandrov: *Russkije soldaty Vermahta. Geroi ili predateli*, Moskva 2005, s. 213-214.

suunnitelmiin tuhota, tai ainakin vakavasti vaurioittaa Neuvostoliiton sotateollisuuspotentiaalia. Löydettyjen fragmentaaristen asiakirjojen perusteella ei ole kuitenkaan mahdollista tehdä mitään johtopäätöksiä Saksan ja Suomen tiedusteluviranomaisten syvyydestä mainitussa asiassa, niinkuin ei muutenkaan yleisemmälläkään tasolla.

Mikään salaisuus ei ole kuitenkaan ollut, että Abwehrin eli Saksan vastavakoilun kanssa kiinteässä yhteistyössä toiminut Luftwaffen erikoisyksikkö KG 200 on myös operoinut Suomessa vuosina 1943–44. Lisäksi KG 200 on peräti antanut erikoiskalustoaan lainaksi Päämajan Tiedusteluosaston omalle lentoyksikölle. Ei ole kuitenkaan pohdittu saksalaisten varsinaisia tarkoituksia tässä asiassa, mihin Suomen ja Itä-Karjalan olosuhteisiin selvästi sopimattomien isojen koneiden jatkuva tyrkyttäminen saattaa viitata. Rationaaliset saksalaiset – varsinkaan vastavakoiluelimet – eivät ole tietenkään luovuttaneet erikoiskoneitaan suomalaisille vastikkeettomasti (niin kuin laajassa kaukopartiokirjallisuudessa usein annetaan ymmärtää). Täydellistä totuutta on ehkä mahdotonta saada selville – avaindokumentit lienee tuhottu syyskuussa 1944 Stella Polaris -operaation yhteydessä.

Diplomi-insinööri Carl-Fredrik Geust on Ilmailumuseoyhdistys ry:n kunniajäsen ja Suomen Sotahistoriallisen seuran hallituksen jäsen. Hän on julkaissut lukuisia ilmailu- ja sotahistoriallisia kirjoja ja artikkeleita Suomessa, Ruotsissa, Venäjällä ja Englannissa.

M.Sc. (eng.) Carl-Fredrik Geust is honorary member of the Finnish Aviation Museum Society and board member of the Finnish Society of Military History Board. He has published several books and articles on aviation and military history in Finland, Sweden, Russia and England.

Liite 1. Erikoisvangit

	Nimi	Sot.arvo	Ammatti	Erikoistuntemus	Erityiskuulustelu
1	Tarasov Aleksandr Mihailovitsh		sähköasentaja	Hiilikaivosten sähköasennukset	Sv.I 5, 26.6.43
2	Jagunov Fjodir Trifonovitsh		sähköins	Tykkitehdas Bolshevik, L-grad	Sv.I 5, 26.6.43
3	Dmitrijev Ivan Ivanovitsh		lämmittäjä	1 ja 2 GES, L-grad	Sv.I 5 28.6.43
4	Spirkov Stepan Jefimovitsh	ylikers	sähköteknikko	Sellutehtaita ja voimalaitoksia Luoteis-Venäjällä	Sv.I 5 2.7. ja 26.11.43

5	Maslov Pavel Andrejevitch	ylikers	sähköteknikko	Laaja teollisuuden tuntemus eri puolilla Venäjää	Sv.I 5 22.-25.6. ja 26.11.43
6	Tarasov Nikolai Ivanovitsh	pursimies	sähkömekaanikko	Leningradin voimalaitokset	
7	Kamaltinov Alami	sotamies	apumies	Tehdasrakennustyömaita	
8	Smoljenskij Abram Jakovlevitsh	sotamies	matem.opettaja	Opetus	
9	Storodubtsev Ivan Ivanovitsh	sotamies	Rautatieläinen	Rautateiden rakennustöitä	
10	Vruclenskij Anatolij Sidorovitsh	sotamies	Ins.	Terästeollisuus	
11	Polikarpov Simeon	kers	Sorvari	Kirovin tehdas, Leningrad	
12	Nikolajev Boris	sotamies	Telakkatyömies	Kronstadtin korjaustelakka	
13	Smyk Ivan Arsentjevitch	sotamies	Viilari	Jokilaivan koneenkäyttäjä Dneprillä	
14	Martshev Sergej Aleksandrovitsh	?	Veturinlämmittäjä	Moskovan alueen rautatiet	
15	Kiselev Nikolaj Nikolajevitch	sotamies	Veturinkuljettajan apulainen	Uusi Kronstadt-Kaluga rautatie	
16	Bosin Dmitrij Ivanovitsh	sotamies	Varastonhoitaja	Elintarvikevaraston johtaja	
17	Grisnin Mihail	sotamies	Kolhoosin työnjohtaja	Leningradin alueen maatalous	

Liite 2. Saksalaisten lentokoneainat suomalaisille⁵⁸⁵

Tyyppi	Tunnus	Saatu	Poistettu	Huomautus
He 59	SD+EE	n.5.1943	3.8.1944	Pakkolaskuvaurio Suur-Kontiojärvellä, oman miehistön polttama.
He 59	PP+AO	n.5.1943	13.8.1944	Ammuttu alas Korppiselän Säämäjärvellä. Ohjaaja lentomestari V. Nuotio kaatui ja mek. V. Tammi jäi sotavangiksi.
He 115	6H+BK	n.5.1943		Jäi Suomeen, lensi tunnuksella OH-PMJ. Luovutettu NL:oon 15.3.1945.
He 115	6H+CK	n.5.1943	7.9.1944	Palautettu saksalaisille Rissalassa.
Ar 196	GA+DO	13.9.1943	22.10.1943	Palautettu Saksaan, 18 lentoa Suomessa.
Ar 196	A3+AC	n.8.1943		Jäi Suomeen, lensi tunnuksella OH-PMK. Luovutettu NL:oon 15.3.1945.
Ar 196	A3+BC	n.8.1943	5.9.1944	Tuhoutunut Rovaniemellä.
FW 58	NH+NI	n.10.1943		Jäi Suomeen, lensi tunnuksella OH-PMS. Luovutettu NL:oon Malmilla v. 1944 lopussa.
Sud-Est LeO 246	A3+HC		9.9.1944	Palautettu Saksaan.
Sud-Est LeO 246	A3+KC		9.9.1944	Palautettu Saksaan.
Sud-Est LeO 246	A3+GE		9.9.1944	Palautettu Saksaan.
Go 246				Jäi Rissalaan ei lentokuntoisena

⁵⁸⁵ Taulukko on laadittu em. Hannu Valtosen ja Timo Heinosen kirjojen perusteella.

				syyskuussa 1944.
Go 246				Jäi Rissalaan ei lentokuntoisena syyskuussa 1944.

Liite 3. Saksalaisten suunnitelmat lentää Suomesta Japaniin

Kuten artikkelissa on selostettu, saksalaiset suunnittelivat kaukopartioiden ja erikoisjoukkojen siirtämistä lentoteitse Suomesta syvälle Neuvostoliiton selustaan. Näiden maahanlaskujen lisäksi suunniteltiin myös muita kaukolentoja Suomesta, erityisesti Japaniin. Koska mainittuja kaukolentosuunnitelmia ei liene tehty toisistaan riippumatta, esitetään alla yhteenveto suunniteltujen Japanin lennoista erityisesti Suomea koskevilta osiltaan.

Vuodesta 1942 lähtien ryhdyttiin Saksassa tutkimaan mahdollisuuksia lentää suoraan jostakin saksalaisten hallussa olevasta lentotukikohdasta Japaniin. Syynä oli ennen kaikkea tarve vahvistaa yhteydet kaukaiseen liittolaiseen. Koska sopivia pyörätelineillä varustettuja kaukotoimintakoneita ei ollut, tutkittiin ensin mahdollisuutta lentää isoilla lentoveneillä Petsamosta tai Norjan Kirkkoniemestä Japanin muodollisena liittolaisena, käytännössä Japanin alusmaana olevan Mantšukuon Tsisikariin, jonka läheisyydessä oli 2000 km² suuruinen järvi. Isolla kuusimoottorisella Blohm&Voss BV 222 -lentoveneellä oli 3.8.1941 lähtien suoritettu saksalaisten joukkojen huoltolennoiksi naamioituja suoria lentoja Hampurista Kirkkoniemeeseen. Vielä isompi BV 238 lentovene olisi pian tulossa käyttöön.⁵⁸⁶

Koska japanilaiset ilmeisesti eivät halunneet saksalaisten käyttävän suorinta lentoreittiä (mikä olisi tarkoittanut Neuvostoliiton ilmatilan hyvin törkeätä loukkausta, sekä pakkolaskutilanteessa ollut kiusallinen Neuvostoliiton kanssa diplomaattisia suhteita ylläpitäville japanilaisille), Saksassa ryhdyttiin tutkimaan muita mahdollisia lentoreittejä.

Pohjoisimpana reittivaihtoehdona oli 6350 km pitkä Kemi-Sachalin reitti, ns. keskimmäinen reitti Kirovogradista Kiinan Paotowiin tai Hankowiin Kiinassa oli 6125 km pitkä, ja taas eteläisin reitti suunniteltiin Etelä-Venäjältä tai Krimin niemimaalta Bengalilahdelle. Tämä noin 7000 km pitkä ja pääasiallisesti vain vesikoneilla lennettävä reitti oli vaihtoehdoista pisin, ja johtuen muuttuneesta sotatilanteesta se jäi pian pois laskuista. Muut kaksi reittivaihtoehtoa oli periaatteessa lennettävissä myös maakoneilla.

Toukokuusta 1942 lähtien tutkittiin sopivia lentokonevaihtoehtoja ensisijaisesti pohjoista reittiä varten. Esimerkiksi vaihtamalla tehokkaammat moottorit Focke-Wulf FW 200 Condor-koneeseen oli mahdollisuus saavuttaa yli 6000 km lentomatka 1,5-2 t hyötykuormalla.

Myös italialaiset olivat kiinnostuneet Japanin lentoreitistä. 29.6.-3.7.1942 välisenä aikana suoritettiin onnistunut lento Roomasta Etelä-Ukrainan Zaporozhen kautta Kiinan Paotowiin ja edelleen Tokioon kolmimoottorisella modifioidulla Savoia-Marchetti SM 75 GA

⁵⁸⁶ Hannu Valtonen: *Luftwaffe Kuvasto-Pictorial*, Pieksämäki 1998, s. 160. Ainoastaan BV 238 prototyyppi valmistui.

kuljetuskoneella. Paluumatka suoritettiin Odessan kautta 16.-20.7.1943. Tämä jäi kuitenkin italialaisten ainoaksi lennoksi Japaniin sodan aikana. Reittisuudella Paotowista Tokioon ja takaisin italialainen kone lensi naamiointisyistä japanilaisin tunnuksin.

Heinäkuun lopussa 1943 japanilainen valtuuskunta kävi tutustumassa Focke-Wulf FW 200 koneeseen Cottbusissa, jonka jälkeen Luftwaffe tilasi kaksi modifioitua Condor-konetta (tyyppitunnuksella FW 200 C-4/U4) Japanin lentoja varten. Tilaus peruutettiin kuitenkin jo 10.8.1942.

Tämän jälkeen saksalaisten kiinnostus palasi lentoveneisiin, ja 18.9.1943 entinen Lufthansa-kapteeni Walter Mayr suoritti 22 tuntia 44 minuuttia kestäneen koelennon BV 222 lentoveneellä. Jatkettiin myös huoltolennot Pohjois-Norjaan tällä konetyypillä, samalla valmistautumisena Japanin lentoihin. Syy miksi perusteellisista valmistelutoimenpiteistä huolimatta ei kuitenkaan syksyllä 1943 yritetty lentää Japaniin on jäänyt tuntemattomaksi.

Sillä aikaa oli maakone Junkers Ju 290 valmistunut, ja ryhdyttiin tutkimaan sen sopivuutta käyttöä kaukolentoihin. Kuten oli perusteellisesti jo kokeiltu BV 222 lentoveneen soveltuvuutta kaukolentoihin, syksyllä 1943 suoritettiin myös Ju 290-koneella useita koelentoja Saksasta Pohjois-Suomeen. Itämeren aluetta katsottiin ilmeisesti sangen turvalliseksi uusien konetyyppien koekentäksi.

Lokakuussa 1943 oli perustettu kaukotoimintatiedustelulaihue Fernaufklärungsgruppe (FAGr 5), tärkeimpänä kalustona juuri Junkers Ju 290.

Talvella 1944 FAGr 5 sai tehtäväkseen tutkia mahdollisuutta suorittaa kolmen Junkers Ju 290-koneen lento Pohjois-Suomesta Novaja Zemljan ja Baikaljärven kautta Mantšukuoon.

Japanilaisten vastalauseista huolimatta reittisuunnittelun lähtökohtana oli siis suurympyräreitti, joka suurimmalta osalta kulkisi Neuvostoliiton alueen yli. Lentojen taustalla oli poliittisten päämäärien lisäksi myös konkreettinen tarve: paluumatkalla jokaisen lentokoneen oli määrä kuljettaa kaksi tonnia Saksan sotateollisuuden kipeästi tarvitsemaa volframia. Aikaisemmin tämä strategisesti tärkeä seosmetalli oli hankittu etupäässä Espanjasta sekä myös Japanista ns. saarronmurtajalaivoilla ja jopa sukellusveneillä. Laivakuljetusten jatkuvasti vaikeuduttua oli nyt pakko yrittää vaikkapa lentoteitse hankkia arvokas metalli Saksan sotateollisuuden käyttöön.

Sopivien Ju 290-koneiden lähtökenttien valitsemiseksi edellä mainittu Walter Mayr lensi 7.1.1944 kolmimoottorisella Ju 52-kuljetuskoneella (tunnus SB+BA) Tutowista Poriin ja edelleen Pohjois-Suomeen, missä tutkittiin muun muassa Vaasan, Kemin, Rovaniemen, Nautsin sekä myös Pohjois-Norjan Kirkkoniemen kentät. Parhaaksi lähtökentäksi todettiin Pohjois-Lapin Nautsi, missä oli riittävän pitkä kiitorata sekä myös Luftwaffen ”Jäämerieskaaderin” (*Eismeesgeschwader*, eli virallisesti *Jagdgeschwader 5*) tehokkaita Focke-Wulf FW 190 hävittäjiä sekä myös Ju 290 koneiden vaatimaa korkealuokkaista polttoainetta.

Saksassa jatkettiin lennon valmistelua sekä Ju 290-koneiden modifiontia ja viritystä ylipitkää lentoa varten. Lennon kaikki valmistelutoimenpiteet oli miltei suoritettu loppuun, kun Japani ilmoitti maaliskuussa 1944 ettei voida suostua saksalaisten reitinvalintaan Neuvostoliiton ilmatilan halki. Tämän seurauksena suunniteltu Japanin-lento peruutettiin

lopullisesti. Tämän jälkeen kolme Japanin lentoon varattua Ju 290 konetta otettiin muuhun käyttöön, ja ne menetettiin touko-kesäkuussa 1944.⁵⁸⁷

Eräs Ju 290 kone oli vielä huhtikuun lopussa 1945 varattu lennättämään Saksan korkein johto Berliinistä Espanjaan, mutta Suur-Saksan johtaja ja hänen lähipiirinsä päätyi itsemurhaan lopullisena ratkaisunaan.⁵⁸⁸

LÄHTEET

Kansallisarkisto (Sota-arkisto)

- T4941/7 Aunuksen ryhmän esikunta/Toimisto II, 1943.
T4941/8 Aunuksen ryhmän esikunta/Toimisto II, 1943.
T4545/9 Aunuksen ryhmän esikunta/Toimisto II, 1943.
T5769/82 RTR 2, tiedustelu-upseeri 1944.
T7762/23 Päämaja/Sotataloustarkastajan esikunta, Saapuneita matkakertomuksia ja selostuksia 1942-1943.
T19282/85 Ilmavoimien esikunta/Ye.3 (oper. ja koul.tsto), 1943.
T19283/109 Ilmavoimien esikunta/Ye.3 (oper. ja koul.tsto), 1944.

Pk 1240/179 Kenraali T.Viljasen kokoelma, sekalaisia kartoja.

PM/Tiedusteluosaston syyskuussa 1944 poistettu arkisto (vain diariolehdet olemassa):

- T4189-4191 PM/Tied.os. kirjelmät N:o 1-8852.
T4322-4330 PM/Tied.os. vankikuulustelupöytäkirjat N:o 1-4812.
T4325-4326 ja T/4329 PM/Tied.os. rintamakuulustelukortit.
T4639-4644 PM/Tied.l:n arkistoa.
T4774-4778 PM/Tied.os. vankikuulustelupöytäkirjojen kaksoiskappaleita.
T4847-4870 PM/Tied.l:n arkistoa.

⁵⁸⁷ Suunnitelmat lentää Saksasta Japaniin on perusteellisesti kuvattu kirjassa Karl Kössler-Günther Ott: *Die grossen Dessauer. Junkers Ju 89, Ju 90, Ju 290, Ju 390*, Aviatik Verlag 1993. Ks. myös Thomas & Ketley: *KG 200* (Hikoki 2003) s. 182.

⁵⁸⁸ Gestapon johtajan SS-Gruppenführer Heinrich Müllerin 20.4.1945 allekirjoittaman käskyn mukaan koneen lähtö Hörchingin lentokentältä Barcelonaan oli määrä tapahtua 26.4.1945 klo 20.00, matkustajina mm. Hitler, Goebbels perheineen (6 lasta), Reichsleiter Bormann, SS-Gruppenführer Müller, "neiti Braun" sekä 7 turvamiestä (yhteensä 26 matkustajaa). Käsky on julkaistu Thomas & Ketleyn kirjassa s. 186.

Painettu kirjallisuus

- Aleksandrov Kirill: *Russkije soldaty Vermahta. Geroi ili predateli*, Moskva 2005
- Althin Torsten: *Vattenbyggnadsbyrån 1897-1947*, Stockholm 1947.
- Björkelund Boris: *Stalinille menetetyt vuoteni*, Porvoo 1966.
- Boelcke Willi A. (toim.): *Deutschlands Rüstung im Zweiten Weltkrieg*, Frankfurt am Main 1969.
- Euler Helmuth: *Als Deutschlands Dämme brachen*, Stuttgart 1975.
- Forsyth Robert: *Mistel. German Composite Aircraft and Operations 1942-1945*. Crowborough 2001.
- Gellermann Günther W.: *Moskau ruft Heeresgruppe Mitte...*, Koblenz 1988.
- Heinonen Timo: *Thulinista Hornetiin. 75 vuotta Suomen ilmavoimien lentokoneita*, Jyväskylä 1992.
- Heiskanen Raimo: *Saadun tiedon mukaan...*, Keuruu 1989.
- Heiskanen Raimo: *Stella Polaris*, Keuruu 1994.
- Manninen Ohto: *Kun Churchill aikoi saartaa Suomen*, Sotilasaikakauslehti nro 5/2008.
- Käkönen U.A.: *Miehityksen varalta*, Helsinki 1970.
- Neulen Hans Werner: *Deutsche Lufthansa – der Kranich in Turbulenzen 1939-1945*, Lemwerder 2003.
- Peltonen Martti: *Kaukopartioiden lentokuljetukset jatkosodassa ja Lapin sodassa*, Sotahistoriallinen aikakauskirja 14 (1995).
- Pirhonen Pentti: *Sissien sota*, Hämeenlinna 1980
- Saessalo Lass: *Päämajan kaukopartiot jatkosodassa*, Juva 1987.
- Stahl P.W.: *Geheimgeschwader KG 200. Die Wahrheit nach über 30 Jahren*, Stuttgart 1977.
- Sweetman John: *The Dambusters Raid*, London 1999.
- Thomas Geoffrey J. & Ketley Barry: *KG 200. The Luftwaffe's Most Secret Unit*, Crowborough 2003.
- Valtonen Hannu: *Luftwaffen pohjoinen sivusta*, Jyväskylä 1997.
- Volhov Power Station with Sub-Station at Leningrad*, ASEA Pamphlet No. 601, Vesteras 1928

Summary

Did Finland plan attacks against the Soviet electricity network? - POWs with special background were interrogated in summer-autumn 1943.

The Intelligence Department of the Finnish HQ requested 15 June 1943 all Finnish POW units to search for POWs able to give detailed information about the Soviet electricity network (including power stations and their machinery, transformers, high voltage lines etc.) east of Leningrad- Lake Ilmen-Rzhev-Tula-Voronezh-Rostov-Krasnodar-Novorossiysk. A detailed questionnaire was attached to the request of the Intelligence Department, which distributed to 100 recipients. The request was to be answered as soon as possible.

The only answers found came from POW Camp 5, where five POWs with electricity network background were kept. Simultaneously the Intelligence Department interviewed a Swedish power station designer and renowned international consultant, Dr. A.J. Samsio, who had designed several hydropower stations in the USSR as consultant to the Soviet government in the 1930s.

In late October 1943 the Intelligence Department issued another peculiar request, searching for POWs with deep knowledge of the various Soviet industry branches (including heavy industry, energy and transport sectors etc.). According to the only answers found 14 POWs relevant to this new questionnaire were located. No motivations nor clues to these strange requests and detailed questionnaires (going far beyond all reasonable studies of enemy war potential) have been found.

The only conclusions to possible motives of the Finnish Intelligence Department can be extrapolated from chronological considerations. It is generally known on suggestion of the German Armament Minister Albert Speer studies of various ways to disrupt the Soviet war potential were initiated in early summer 1943. One of the most efficient means to radically disturb the Soviet war industry was destruction of the power generating network, including bombing of hydropower dams and generator machinery, the repair time of which was measured in years. This matter may well have been on the agenda when some key persons (including war potential specialists) of the Finnish Intelligence Department visited Germany in October 1943. Only fragmentary reports of this trip have been found.

The cooperation between the Finnish and German Intelligence Departments is better known in some other fields, eg. Germany loaned some special aircraft Finland for transportation of Finnish long-range intelligence patrols, which operated far beyond the Murmansk railway in the Soviet rear (including Karelian-Finnish SSR, Murmanskaya and Arkhangelskaya oblasts). Although most of the aircraft on loan from Germany were suitable for the tasks indicated above, also some aircraft virtually unsuitable for Finnish needs were delivered by the Germans, including big flying boats, taking some 20-25 armed soldiers and cargo gliders.

So far virtually no attention has been drawn in Finland to the possible German "price" for this service to the Finnish Intelligence. All known "aircraft loans" from Germany to Finland, and also test flights of German long-range aircraft to Finnish Lapland and northern Norway are examined in this article.

Although firm proofs are still lacking, scanty facts and fragmentary documentation available seem to indicate that Finnish Intelligence was very aware of the German plans to destroy the Soviet energy network by long-range bombing attacks, and also supported this

idea, at least by information collection. For various reasons the German plans to bomb Soviet power stations and dams were however never realized, although this matter was repeatedly considered by the German High Command and Luftwaffe.

**The mass deaths of Soviet Prisoners
of War in Finland
and the negligence of the Finnish,
Swedish and Norwegian Red Crosses**

Lars Westerlund

The international public must have, during the Second World War, considered the Red Cross -movement and the Committee of the International Red Cross (CICR) to have been central, influential humanitarian agents. However, if we take into account that most of the 35 million soldiers taken as Prisoners of War (POW)⁵⁸⁹ and approximately some ten million civilians put into extermination, concentration and labour camps during the war lived in squalid conditions, and perhaps a third of the POWs and fairly more than half of the civilian camp inmates died, we must conclude that the efforts of the CICR largely failed. During the war, the CICR received ample information concerning the ethnic cleansing of Jews by Germany, the concentration- and death camps, and the POWs. In 1939-1947, delegates of the CICR drafted 11 170 reports of their visits to the camps. While about half these reports, covering a total of about 40 000 pages, were likely made after the Germans surrendered, there can be no doubt that the CICR already from the late 1930s on had a reasonably accurate picture of the oppressive actions carried out by the Germans. Nevertheless, the CICR never managed to make a concrete and effective decision to send aid to them, undertake co-ordinated efforts to help the inmates of the camps, or propose any high-level national initiatives or public protests against the extensive German violations of basic humanitarian customs.⁵⁹⁰

While it is true that the CICR organized aid for, among others, some of the camp victims in German custody, there was a widespread view after the war that the organization had, considering its position and resources, done too little, too late. In addition, many felt that the CICR gave aid due to publicity reasons, instead of genuine compassion for the victims. Edouard Chapuisat, member of the CICR, tallied the total manpower hours the CICR had spent on matters related to the concentration camps as 32 361 – i.e. 15 years of one person's life.⁵⁹¹ For its own part, the Soviet Union blamed in 1946-1948 the CICR for not only failing to help the Soviet POWs held in Germany, but also for not raising protests concerning the war crimes committed by the Germans. In addition, the Soviet authorities felt that the CICR had had a negative attitude towards the Soviet Union.⁵⁹²

There were many reasons for the helplessness, inactivity, and unwillingness to act of the CICR. For one, its activities were based on impartiality, caution, discreet diplomacy, and avoiding controversial situations. The CICR was particularly careful about criticizing

⁵⁸⁹ Ferguson 2006, 137

⁵⁹⁰ Moorehead 1998, 551, 706

⁵⁹¹ Moorehead 1998, 542-545, 548-549, Favez 1999, 273, 275

⁵⁹² Moorehead 1998, 546. 549-550

Germany, and despite the fact that the cruel way in which the Germans treated the Soviet POWs and concentration camp inmates disgusted them, the CICR at no point took a tough approach towards the country. The CICR and the Swiss government had fairly close relations, and thus Swiss' careful policies of impartiality and their quiet co-operation with the National Socialist government of Germany was also reflected in the CICR's activities. The fact that the Swiss had co-operated more extensively and intensively with the Germans than people had previously thought was only revealed to the great public when certain US war-time archives were declassified in 1996.⁵⁹³

In addition to the CICR, 62 countries had its own national Red Cross organization during the Second World War.⁵⁹⁴ Some of these, such as the American, British, and Swedish organizations, carried out large-scale humanitarian work during the war, whereas especially the German Red Cross concentrated all of its resources on supporting the German war effort. Like the CICR, many of the national Red Cross organizations were in practice fairly indifferent to the suffering of the Soviet POWs. We will later on revisit the negligence by the Red Cross in rendering humanitarian aid to the Soviet prisoners of war (POWs) during the time of mass deaths in the POW camps in 1941-1944, and the reasons for this negligence. The International Red Cross (ICRC), the Finnish Red Cross (Suomen Punainen Risti, SPR), as well as the Swedish Red Cross (Sveriges Röda Kors, SRK) and the Norwegian Red Cross (Norges Røde Kors, NRK) are dealt with here. Since also the German Red Cross (Deutsche Rote Kreuz, DRK) participated in the military health care among the AOK 20 forces in Finland some attention will be paid also to this issue.

Commander-in-Chief Mannerheim and the Finnish Red Cross

During the war, Gustaf Mannerheim acted at the same time as the Commander-in-Chief of the armed forces and as the Chairman of the Finnish Red Cross. In this study we will examine how this double role affected the way that he directed POW policies.

Mannerheim's call for help to the CICR in 1.3.1942

In his memoirs, Mannerheim writes that it became clear to him by the end of the February of 1942, that it was not possible for the Finns to efficiently improve the conditions of the Soviet POWs without outside help⁵⁹⁵. In his letter of 21.1.1942, Väinö Voionmaa wrote in passing that the Commander-in-Chief had also apparently been worried about the treatment of POWs, because this was "also a matter that concerned the Red Cross".⁵⁹⁶

⁵⁹³ Häsler 1969, Water 1994, ICRC activities during the Second World War 1996, 562-567, Bugnion 1997, 156-177, Switzerland and the Second World War 2000, Moorehead 1998, 700, 705, Favez 1999, 278, The International Committee of the Red Cross reaffirms "open door" policy on its role during and after World War II 1999, 414-415, Biege 2000, 89-97, Switzerland, National Socialism and the Second World War 2002, Busch 2002, Forsythe-Rieffer-Flanagan 2007, 13-14

⁵⁹⁴ Willemin-Heacock 1984, 21

⁵⁹⁵ Mannerheim 1953, 386

⁵⁹⁶ Voionmaa 1971, 114

The aforementioned problems with taking care of the Soviet POWs prompted Mannerheim, in his capacity as the Chairman of the Finnish Red Cross, to ask for help from the CICR in a letter dated 1.3.1942. The CICR then immediately turned to the American Red Cross, which during the next two years sent to the Soviet POWs held in Finland 30 000 five kilogram aid parcels, which contained foodstuffs and cigarettes. For its own part, the Swiss Red Cross sent 40 000 kilograms of powdered milk and powdered peas, and the Canadian Red Cross 600 kilograms of drugs and vitamin products.⁵⁹⁷ In the popular edition of his memoirs, Mannerheim mentions that a total of 200 000 kilos of provisions, vitamin products, and drugs arrived from Switzerland and the US.⁵⁹⁸

Mannerheim's call for help to the CICR, which he presents in his own memoirs, has also been given considerable praise, among others, in the CICR's and SPR's own historiographies.⁵⁹⁹ The amount of international aid that it prompted could not, however, have been significant. The following table contains a record of the quantities of provisions sent by the CICR and its contacts and partner organizations in 1942-1944:⁶⁰⁰

Table 1. Provisions that were delivered through the CICR to the Soviet POWs in 1942-44

Sent by Quantity (kg)	Type of provisions	
<u>1942</u>		
American Red Cross	5kg Standard parcels (7 639 parcels)	38 195
Total		38 195
<u>1943</u>		
YMCA of the USA 580	Powdered rations	
Swiss Red Cross	Powdered milk	12 055
	Powdered peas	30 600
Juutalaisten avustusjärjestö	Powdered peas	500

⁵⁹⁷ Mannerheim 1953, 386-387

⁵⁹⁸ Mannerheim 1954, 326

⁵⁹⁹ Durand 1984, 513-514, Kanninen 1988, 144, Drambyan 2000, 672, Rosén 2002, 527-531, Mansala 2005, 505, Jägerskiöld 1981, 298

⁶⁰⁰ Pentti Kopsa: Suomen Punaisen Ristin sotavankitoimisto 1939-45, 17. PK2327/1. National Archives.

American Red Cross 365	5kg Standard parcels (13 473 parcels)	67
Total		111 100

1944

Swedish Red Cross	Sauerkraut	300 000 ⁶⁰¹
American Red Cross	5 kg Standard parcels (7 184 parcels)	35 920
Argentinian Red Cross	Sugar	870
	Meat- and vegetable canned goods	600
Juutalaisten avustusjärjestö	Bread	200
	Ovomaltine -powder	25
Papal gifts	Horsemeat	950
	Peas	1000
	Onions	2500
Total		342 065

The table indicates that 38 195 kilograms of provisions were received in 1942. The standard parcels of the American Red Cross contained; in addition to cocoa, sugar, powdered milk and vegetable oil; also cigarettes, coffee and soap⁶⁰². When also taking into account the weight of the parcel itself, every parcel would have contained at most about four and a half kilograms of provisions. Thus, the parcels received in the summer of 1942 would have contained about 34 376 kilograms of provisions. If we assume that every Soviet POW consumed about a kilogram of provisions every day, the total daily consumption of the POWs was in the summer an estimated 42 000 – 44 000 kilograms: thus, the provisions that arrived in Finland through the CICR were sufficient to feed the POWs for less than a day, accounting for about 0,2 % of their annual intake. A CICR report from 20.11.1942 indicates that the supplied goods were not in any way sufficient to cover the most critical need. The

⁶⁰¹ These shipments of sauerkraut, donated by Kooperativa Förbundet and Svenska spannmålsaktiebolaget, arrived in Turku in 3.4.1944. Their total amount was confirmed as 317 280 kgs. Protokoll upprättat i Åbo hamn den 3 April 1944. Sveriges Röda Kors. Överstyrelsens korrespondens. Fra:179, Riksarkivet

⁶⁰² Kanninen 1988, 147-148, Rosén 2002, 530

Soviet POWs were lacking of basic, simple foodstuffs, like powdered milk, sugar, rice, wheat flour, and fat products.⁶⁰³

During 1943, 110 100 kilograms of provisions arrived in Finland. Because there were more than 40 000 POWs, these were sufficient to feed the POWs for about two and a half days. The provisions received in 1944, 342 065 kilograms, were on the other hand enough to feed them for a little over eight days. International aid appears to have accounted for 0,6 % of the Soviet POWs' consumption of provisions in 1943, and 2,9 % in 1944.

The above data shows that the international aid received through the CICR was, as a whole, relatively insignificant for the provisioning of the POWs. The parcels received from the American Red Cross in the summer of 1942, which Mannerheim paid considerable attention to in his memoirs, could not in any real way have mitigated the mass deaths among the Soviet POWs. In 1943 the mass deaths were already over, but the quantity of provisions sent to Finland from abroad was still of negligible importance for the supply of POWs in Finland. The aid donated from abroad in 1944 was of some help in provisioning the POWs, but still remained fairly insignificant. In total, the American Red Cross sent 28 291 aid parcels to Finland – not quite the 30 000 that Mannerheim claimed. This figure pales in comparison, for example, to the 19 million aid parcels sent abroad by the British Red Cross, primarily to the British POWs held in Germany.⁶⁰⁴ CICR forwarded for its own part in WWII a total of 36 million parcels to POWs.⁶⁰⁵ This means that the 28 291 parcels for the Soviet POWs in Finland represented a share of less than one per mille of the forwarded parcels.

It also seems likely that Mannerheim somewhat embellished the figures in his claim that the USA and Switzerland sent a total of 200 000 kilograms of aid. A total of 184 715 kilos of provisions from the two countries were received in 1942-1944, even counting the weight of the parcels themselves. In addition, the two countries sent 912 kilos of drugs, making the total weight of the shipments 186 627 kilos.⁶⁰⁶ According to Mannerheim, of the 912 kilos of drugs, 600 had been sent by Canada,⁶⁰⁷ while the true figure was only 580 kgs.⁶⁰⁸

Retired Lieutenant-General Ermei Kanninen has studied the correspondence between Mannerheim and Lydia Wassiltchikoff, a Russian noble who lived in Germany during the war, has deduced that she is to thank for a considerably share of the aid shipments received by the Finnish Red cross after fall 1942. According to Kanninen, the figures for the amount of international aid mentioned in the aforementioned correspondence do not agree with those presented by Mannerheim in his memoirs. It is hard to estimate the total amounts of aid do to their unsystematic presentation, but according to the correspondence, the American Red Cross delivered a total of 22 201 parcels, including those that arrived in May 1942: this would, including the weight of the parcels, tally up to 111 005 kilos. When we

⁶⁰³ Kanninen 1988, 148

⁶⁰⁴ Rolf 1988, 109

⁶⁰⁵ International Red Cross Committee. Entry in *The Oxford companion to the Seccon World War* 1995, 569

⁶⁰⁶ Kanninen 1988, 150, Pentti Kopsa: *Suomen Punaisen Ristin sotavankitoimisto 1939-45*, 17. PK 2337/1, the National Archives

⁶⁰⁷ Mannerheim 1953, 387

⁶⁰⁸ Kanninen 1988, 150

add the provisions received from Switzerland to this figure – 30 012 kilos – and 912 kilos of drugs and 400 kilos of New Testaments, the total ends up as 142 929 kilograms, not including the 2 218 kilos of foodstuffs received from the Argentinean Red Cross, or the “railcar load” of clothes received from the CICR.⁶⁰⁹ The amounts of aid presented by Mannerheim in his memoirs cannot be seen as reliable, as he has clearly rounded his figures upwards.

Mannerheim made his appeal to the CICR, not in his capacity as C-in-C, but as the Chairman of the SPR. Thus, Mannerheim did not need to pave the way for the appeal in the General Headquarters, with its sections devoted to matters related to the POWs, or with the Home Front Headquarters and their POW Office. It even appears that Mannerheim did not want the other commanding officers of the General Headquarters to involve themselves with handling the appeal. Gunnar Rosén assumed that Mannerheim did not inform his staff of the matter, and that the Commander-in-Chief’s actions raised “much discontent” after it later came out.⁶¹⁰ The other commanding officers had a negative attitude towards raising the rations of the Soviet POWs, and thought, like Mannerheim, that the meagre provisions of the POWs were nevertheless adequate. Had Mannerheim asked the heads of the sections of the General Headquarters tasked with POW-related matters for comments on his appeal, this feedback would likely have been negative. For Mannerheim to send his appeal precisely in his capacity as the Chairman of the SPR served his own purposes in three ways. First, he did not have to open his decision to critique from the other leading officers of the General Headquarters. Second, he could present his appeal as a *fait accompli* to them, as aid parcels began arriving in Finland in May 1942. Third, this gave him the opportunity to personally portray himself to the outside world as more humane than the other officers of the Headquarters; when writing his memoirs a few years later, Mannerheim took all the advantage that he could get out of this fairly insignificant act.

Despite the fact that Mannerheim sent this appeal as the Chairman of the SPR, he did not bring the matter before the Board of the organization. The Board of the SPR convened a mere five times in 1942 – 9.4, 3.6, 29.10, 10.11, and 16.12 – but there is no mention in the minutes of these meetings of the matter. We must then wonder why the Chairman did not place the appeal under the authority of the Board? The likely explanation is that the Board might have seen the matter of helping the Soviet POWs in a broader light, and to be part of the humanitarian activities of the SPR. This kind of approach might have led to other, more extensive aid efforts, something that Mannerheim was not likely to want. Mannerheim avoided such a turn of events by dealing with the appeal without the input of the Board of the SPR. Mannerheim’s position in the organization was strong and influential enough that the Board did not question his autonomy in the matter. When in Sweden rumours spread in spring 1943, that the SPR had asked for help in supplying the Soviet POWs, General Secretary Gunnar Taucher was quick to correct them. He announced to a support committee founded by the Swedes that the SPR had not asked for aid.⁶¹¹ This correction was, however,

⁶⁰⁹ Kanninen 1988, 150

⁶¹⁰ Rosén 2002, 527, 530

⁶¹¹ Till verkställande utskottet för den svenska hjälpkationen för ryska krigsfångar i Finland. SPR:n yleissihteeri Gunnar Taucherin kirje 1.6.1943. Ruotsalaisten apu sotavangeille Suomessa ja Neuvostoliitossa. Fb 110 A2 b. Archives of the (Finnish) Ministry for Foreign Affairs

false, as Mannerheim, the Chairman of the SPR, had indeed sent just such a call for help to the CICR over a year before. Taucher can hardly have been unaware of the distribution of aid shipments – supervised by the SPR – in summer 1942. However, if Mannerheim had not informed him of his letter, it is not certain whether he in fact knew that the call for aid had been issued precisely in Mannerheim’s role as the Chairman of the SPR.

Mannerheim’s double role as Chairman of the Finnish Red Cross and the Commander-in-Chief of the armed forces

In his memoirs, Commander-in-Chief Gustav Mannerheim wrote that he had already regularly visited, before 1.3.1942, one or more of the POW camps in connection with his inspection trips, to become acquainted with the living conditions and treatment of the prisoners. In addition, he founded in the summer of 1943 a special administrative body that was intended to help him familiarize himself with the POW-related matters that were handled by the Home Front Headquarters, as he wanted the various sections of the General Headquarters to be closely involved with them.⁶¹²

According to Mannerheim, the main reason for the mass deaths among the Soviet POWs was the “already poor state of the prisoners”, but after familiarizing himself with the elevated mortality rates in some of the camps, he was forced to conclude that steps would have to be taken to improve the provisioning of the POWs. However, because the general supply of foodstuffs was so low that the army had had to reduce the soldiers’ rations, it was not possible to raise the rations of the prisoners, “whose number was already 47 000”.⁶¹³

Mannerheim wrote concerning the “difficult war winter” of 1941-1942: “Having familiarized myself with reports and inspections with the question of the health and provisioning of the POWs, I demanded that action be taken to improve the situation. As an example of procedures aimed at this goal, prisoners who were considered reliable were moved to farm houses in central Finland. However, when it became apparent to me that effective improvements could not be reached through our own means, I decided as the Chairman of the SPR to appeal” to the CICR.⁶¹⁴ In the Swedish edition of his memoirs, Mannerheim even claims that he demanded forceful action (“*yrkade jag på kraftåtgärder*”).⁶¹⁵

However, Mannerheim’s claims do not bear closer scrutiny. After all, there can be no doubt that he knew the aid delivered by the CICR to Finland in the summer of 1942 to have been too modest to have in any significant way mitigated the food crisis among the Soviet POWs. In his letter of 27.10.1942 to Lydia Wassiltchikoff, Mannerheim wrote, “Let it be known that these 5 000 parcels, which include provisions, tobacco, etc., do not make up for more 2-3 days of rations...”.⁶¹⁶ Thus, Mannerheim was already in 1942 fully aware that the aid parcels were only sufficient to feed a fairly small group of POWs for 2-3 days.

⁶¹² Mannerheim 1953, 386, 388

⁶¹³ Mannerheim 1953, 385-386

⁶¹⁴ Mannerheim 1954 II, 320

⁶¹⁵ Mannerheim 1954 I, 326

⁶¹⁶ Kanninen 1988, 147

Nevertheless, in his post-war memorials, he described this aid as one of his two main actions to thwart the supply crisis.

His other main action before turning the CICR, his placing Soviet POWs with farm houses in central Finland, is of equally dubious value. While it is true that in early spring 1942 10 000 POWs were ordered to engage in agricultural labour,⁶¹⁷ these prisoners were transferred away after the harvest ended. As the first period of mass deaths among the Soviet POWs occurred between December 1941 and February 1942 – mid-winter – it would not have been possible to send anyone to perform agricultural labour at that point. The number of POWs had also risen to its peak in December 1941, so that there were more than 56 000 of them; by the end of February 1942 7 700 of them had died and some of the Finnic prisoners had been set free, so the number of POWs had decreased to 47 000 by March 1942. Mannerheim thus set forth the misleading claim that the number of POWs was still growing, making their provisioning increasingly difficult. Furthermore, Mannerheim founded the position of Commander of POWs in the General Headquarters as late as 2.9.1943, rather than the summer of the same year.

In addition, Mannerheim claimed in his memoirs that “also for our own part” efforts were taken to improve the provisioning of the POWs after the worst food crisis in the country had been dealt with,⁶¹⁸ as if this procedure had had some mitigating effect on the mass deaths among the POWs. However, even this description is problematic. In his letter of 31.12.1943 to the Russian émigré noble Lydia Wassilchikoff, Mannerheim wrote that from the very start of the war, he had begun to distribute to the Soviet POWs “maximum rations of the same kind given to those among the civilian populace, who are used for the heaviest labour. From the late summer of 1942 onwards, as the general food supply increased in the country, the POWs have constantly received the largest rations given to civilian workers, rations which have considerably increased in size”.⁶¹⁹

The above characterizations seem dubious. The POWs’ A-rations were reduced in calories by 7,3 %, a permanent reduction as the A-rations were not used after 5.6.1943. The energy content of the B-rations was likewise reduced in 25.1.1942, though only by 5,9 %, and it remained the same until 6.10.1944; the calorie-content of the C-rations remained the same throughout the war. So, in contrast with Mannerheim’s claim, the rations of the POWs were not increased, even if the general level of provisions did increase, as those formerly fed the A-rations were after 5.6.1943 given B-rations. In addition, in accordance with Mannerheim’s decision, a system of giving out so-called extra rations to those POWs who performed hard labour was made official in the July-August of 1943; these consisted of 300 or 500 grams of potatoes or Swedish turnips, as well as 50 grams of bread. They had respectively 335 and 469 kilocalories, which represented a 12 % and 17 % per cent increase to the calorie content of the C-rations. However, these procedures did not affect the mass deaths among the POWs, because the period when they occurred ended already in the fall of 1942. In addition, only a fairly small number of POWs probably received the smaller A-ration, and only those prisoners who participated in lumber work or cutting peat, mining, agricultural labour, worked on the railways or waterways, and firewood mills were entitled

⁶¹⁷ Mikkola 1976, 167

⁶¹⁸ Mannerheim 1953, 387

⁶¹⁹ Kanninen 1988, 149

to the extra rations, and even then they were only handed out after a decision was made by a special committee chosen for the purpose in the POW camp in question.⁶²⁰

From the March of 1942 to the end of that year, mortality rates among the Soviet POWs constantly decreased. However, Mannerheim's call for help to the CICR, issued 1.3.1942, cannot in the short term have had a marked influence on this improvement, as the aid parcels were only delivered during the summer. While waiting for the CICR's aid parcels between March and summer, at least 6 796 and probably over 7 000 POWs died. In addition, the aid parcels then delivered had fairly little impact on the overall provisioning of the POWs. Despite the fact that mortality rates did start to decrease in March 1942, at least 9 660 Soviet POWs still died between March and December of that year. If we take into account that a large portion of those 746 POWs whose dates of death are unknown likely died in 1942, the aforementioned mortality rate was likely higher than 10 000.

Convalescents in a small camp in the Viipuri area in June 1942. – Pikkuleirin toipilaita piikkilankojen takana Viipurin suunnalla kesäkuussa 1942. *Kansallisarkisto*

Edwin Linkomies, Member of the Finnish Parliament for Kokoomus, the conservative party, received in early 1942 information on the mass deaths among the POWs from his fellow board member, MOP Aarne Honka. According to Honka's information, the POW office of the Home Front Headquarters had made a proposal to General Headquarters to increase the rations of the POWs, "but the proposal lay around without being handled,

⁶²⁰ Mikkola 2000, 145

because the Commander-in-Chief did not have the resolve to accept it". Linkomies raised the matter in the government's negotiation meeting, where, among others, Minister of Defence Rudolf Walden and Minister of Trade and Industry Väinö Tanner were present; none of them reacted particularly strongly to his information. According to Linkomies, "the Commander-in-Chief had later accused the chief medical officer of the army, General Major Eino Suolahti, for the delay in handling the matter; the Commander-in-Chief also claimed that he had received false information from Suolahti concerning the calorie intake of the POWs. Later on, I noticed that Marshal Mannerheim had a tendency, when his earlier opinions had proved mistaken, to forget his previous stance and assign blame for them to other people".⁶²¹

Yrjö Leino wrote in his memoirs that Mannerheim took action on the treatment and provisioning of the POWs in the fall of 1944, and ordered their conditions to be improved. This was also partially carried out by the time Finland started to return the POWs to the Soviet Union, in November 1944.⁶²² However, this procedure also had no bearing on the mass deaths of 1941-1942.

When we look back at Mannerheim's actions and behaviour as a whole in relation to the POWs during the Continuation War, we are presented with a sinister, dramatic, ruthless picture. In reality, he was in his role as the Commander-in-Chief and Chairman of the SRK ultimately responsible for the wide-spread, serious negligence in the provisioning of the Soviet POWs. His minor attempts to improve their conditions were mere superficial gestures that did not in any significant way improve the supply situation of the POWs. The main purpose and reason for these gestures must have been primarily to polish his own image, nothing more.

The Inactivity of the Finnish Red Cross in 1941-1944

If we discount Mannerheim's call for help to the CICR and its meagre results, we must conclude, that during the Continuation War, the SPR did absolutely nothing to alleviate the suffering and mass deaths among the Soviet POWs during 1941-1942.

The mission of the SPR was, according to the rules of the organization instated in 15.5.1930, the following (3 §):

- to assist, in times of war, the medical services of the national army through all available means
- to develop the country's health care- and medical services
- to support the state officials in the battle against epidemics and other national disasters, as well as

⁶²¹ Linkomies 1970, 100-101

⁶²² Leino 1991, 83

- to render aid, when possible, to even foreign peoples who had fallen victim to large-scale disasters, and thus, in accordance with the humanitarian principles of the Red Cross, promote international solidarity

To fulfil this mission, the Finnish Red Cross was expected to, in co-operation with the medical services of the army, provide to the army hospitals, field lazarettos, sanitary trains and –columns, feeding stations, and many other facilities, all for the benefit of the medical care of the Finnish Defence Forces (4 §). This indicates that the main role of the SPR in the 1930s and early 1940s was to act as an auxiliary support organization for Finnish military health care. While it is true that the organization did have general humanitarian aims that corresponded with the principles of the International Red Cross, under Mannerheim’s leadership the organization was nevertheless primarily meant to, in times of war, carry out basic tasks related to the health care of the Finnish combat units.

Mannerheim served as the Chairman of the Finnish Red Cross from 1922 onwards. When the Continuation war broke out, he had almost twenty years of experience of working in the organization, and had the power to plan and direct the SPR’s activities from its most central position. The changes in the organization’s rules in 1922 mainly concerned the regulation of the activities of the central-, district level-, and local branches of the SPR, as well as making it possible for communities and associations to join the organization. In contrast, the changes effected in 1930 directly affected the role of the SPR, because the new mission statement separated the peace-time, and war-time goals and activities of the organization.⁶²³ Mannerheim planned out both the changes of 1922 and 1930, and it is clear that in the rules touching on the mission of the organization, neither of the two changes placed much emphasis on the humanitarianism and impartiality⁶²⁴ of the Red Cross. In contrast, the SPR’s rules of 1920 placed more importance on the humanitarian mission of the Red Cross. They stated that the mission of the organization was “in accordance with the international decrees, to aid through its resources the sanitary department of the Finnish military in treating the sick and wounded soldiers, even those, who being members of allied or hostile armies, have ended up in the territorial jurisdiction of the organization. Additionally, even in case of war between foreign nations, the organization has the right to offer its aid to them. The organization may, depending on its level of resources, aid the afflicted in the appropriate manner in case of difficult accidents, epidemics, and starvation occurring in its home country, in so far as this does not detract from its capability to achieve its primary goals, and only if the equipment used or corrupted while accomplishing these tasks is promptly replaced”.⁶²⁵

The Finnish Red Cross invested a great deal of effort in assisting with military health care during the Winter War. The SPR provided to the army ten fully equipped field hospitals, complete with x-ray equipment and beds for 1 500 soldiers. The SPR also had its own hospital of over 600 beds in Helsinki, and arranged for a medical vessel, disinfection ovens, over 120 ambulances, medical tents, instruments, supplies, equipment, and bandages to be brought to the armed forces; 200 000 bandages of different types were ready by the onset of

⁶²³ Tiihonen 1984, 52-53

⁶²⁴ Rosén 2002, 248-251

⁶²⁵ Tiihonen 1984, 51

the war. The organization's reserve of 5 500 nurses formed the main part of the medical staff involved in the war, along with the SPR's own doctors. If we include the deaconesses and medical students, the reserve of nurses consisted, in 1940, of 8 000 people. The "mobilization" of the SPR was swift. Already in 30.11.1939, the day the Winter War broke out, 3 800 of the nurses who were intended to assist the armed forces were either already in their war-time positions, or *en route* to them, and the rest received their orders within a few days. The SPR organized numerous courses throughout the fall of 1939, prepared bandages and home-made gas masks, founded first aid stations, and collected and made clothes.⁶²⁶

During the truce of 1940-1941, the SPR for the most part retained its readiness to perform military health care, and the central administration of the organization started preparing for the Continuation War as early as 23.5.1941 – about one and a half months before the Finnish troops begun their attack in 10.7.1941. The military hospital system of the SPR was ready as such after the Moscow truce, but in preparation for a new war it was further supplemented and expanded. In addition to the old field hospitals, the SPR delivered seven new, fully stocked field hospitals to the army, together with new ambulances, and two planes that had been acquired from Denmark for medical transportation. In addition, the organization managed to add 1 400 more bed places to the military hospitals. In 1941, 10 418 patients were treated in the SPR's field hospitals, and the corresponding number for 1942 was 11 688. At the onset of the Continuation War, 36 military hospitals were in service, together with 56 field hospitals, and ten medical trains;⁶²⁷ 3 874 of the SPR's nurses served in these facilities, a minority of whom were ordered to the POW hospitals. In response to a request by the Germans, about 150 nurses and medical auxiliaries from the Lotta Svärd who spoke German were ordered to work in the German military hospitals in North Finland.

After completing its preparations, the SPR was in the summer of 1941 in excellent shape for the military offensive planned out by the Commander-in-Chief. Rosén writes: "Thanks to foreign and domestic aid received during the Winter War, the Red Cross' medical stores and other material resources were, at the onset of the Continuation War, still plentiful. The organization's human resources consisted of the nation's entire nursing staff, as well as the members of the women's medical auxiliary. The SPR's field units served as the core of the organization co-ordinating the various supply organizations during the war, and thus of the Finnish supply apparatus. Tens of thousands of volunteers served in it".⁶²⁸ Thanks to the personnel set at the SPR's disposal, military health care was organized effectively from the very beginning of the war. During the Continuation War, the nurse bureau of the SPR oversaw 13 194 medical tasks, 10 549 of which were carried out in military hospitals, 1 533 in field hospitals, 186 in medical trains, and 1 929 in conjunction with special tasks. A total of 6 101 nurses carried out these tasks, representing 63 % of the members of their profession in Finland.⁶²⁹ At Mannerheim's initiative, an SPR medical auxiliary association was founded in 25.6.1941. The medical auxiliaries were expected to carry out basic tasks relating to military health care, and were quickly given a more elementary training than the

⁶²⁶ Mandelin 1941, 16, Rosén 2002, 314-338

⁶²⁷ Suomen sotien 1939-1945 lääkintähuolto kuvina 1990, 24

⁶²⁸ Rosén 1998, 33

⁶²⁹ Kuosma 1991, 26-28, Rosén 2002, 339, 341, 350-351, 253, 355

one the nurses had received. A total of 3 553 women served in the SPR medical auxiliary association during the Continuation War.⁶³⁰

The Board of the SPR convened in 27.6.1941-31.8.1944 a total of 37 times, or roughly every seventh week; but nevertheless, it never handled, of its own initiative, the matter of the Soviet POWs. A committee chaired by Governor Sigurd Mattson drafted a fairly extensive health care, medical care, and supply program for the SPR in spring 1942. It included, among other things, supply plans for: Health care and nursing, maternity issues and small infants, school-aged juveniles, the families of wounded or killed soldiers, war orphans, invalids, translocated populations, and the population of East Karelia (V.1-8); POWs were not mentioned.⁶³¹ In its letter of 25.5.1943, the Swedish Red Cross offered its assistance to the Soviet POWs in Finland. Gunnar Taucher, General Secretary of the SPR, had participated in negotiations concerning the matter with Prince Carl, Chairman of the Swedish Red Cross, in Stockholm. After having received the letter, the Board decided to distribute any possible, forthcoming aid to the POWs. They decided to solicit the approval of the General Headquarters for their return letter to the Swedish collection committee, after which it would be delivered through the Ministry for Foreign Affairs. Later on in 16.12.1943 the Board decided to accept the shoes and clothes sent to the Soviet POWs by the Swedish Red Cross, which were to be paid for by state funds. In early 1944, they received a shipment of first-rate goods. They also expected a large shipment of equipment for the Soviet POWs in mid-summer of the same year, but the Swedish Red Cross informed them, in 29.7.1944, that this gift could not, for political reasons, be sent.⁶³²

In the SPR's own history book, Gunnar Rosén, the former General Secretary of the organization, wrote that the SPR did not have the authority to supervise the living conditions and treatment of the POWs during the Continuation War, because the purpose of its POW office had been defined to be the mere assembling of data on the POWs and keeping this information up to date, the handling of the POWs' mail, and the exchange of information within strictly limited boundaries.⁶³³ It is nevertheless rather odd that the SPR, a humanitarian movement, did not act in any way during the mass deaths of Soviet POWs in 1941-1942. Already in the fall of 1941, when the destitute conditions on the POW camps were first detected, the organization could have founded first aid stations on the camps, arranged for improvements in the health care conditions there, and procured additional provisions for the prisoners. However, this would have required concrete and effective action on the part of Chairman Mannerheim, the organization's central figure. The main reasons why Mannerheim did not undertake these actions lay, as can be deduced, in his double role as Commander-in-Chief of the armed forces and Chairman of the SPR. Mannerheim, as the leading official in the SPR, had in the 1930s framed the main goal of the organization to be role as an important support organization for the military health care system in times of war. For example, when the Winter-, and later on, Continuation War

⁶³⁰ Hagan 1960, 537-553, Hagan 1994, 479-481, Utrainen 1988, 299-301, Franck 1998, Rosén 2002, 355-357

⁶³¹ Suomen Punaisen Ristin terveyden- ja sairaanhoito- sekä muun huoltotyön ohjelma. Keskushallituksen pöytäkirja 3.6.1942, Archives of the Finnish Red Cross, National Archives

⁶³² SPR:n keskushallituksen pöytäkirjat 26.5 and 16.12.1943, and 11.1., 26.6, and 31.8.1944. Archives of the Finnish Red Cross, National Archives

⁶³³ Rosén 2002, 513

broke out, he, according to his plans, had the SPR; along with all of its equipment, personnel, and medical skills; carry out this primary role. Thus, as all of the SPR's resources were from the spring of 1941 onwards directed for the use of the medical health care system, it did not in the winter of 1941-1942 have any means by which to improve the conditions of the POWs. Had the SPR, in accordance with its basic humanitarian principles, wished to dedicate itself to preventing and mitigating the mass deaths among the POWs, resources would have had to be detached from the use of the military medical services and reassigned to the task of helping the POWs. Mannerheim, like the other members of the SPR's Board of Directors, was in effect faced with this decision in the fall of 1941 and the winter of 1941-1942. Mannerheim chose to favour the military health care system at the expense of continued mass deaths among the Soviet POWs.

The Inactivity of the Swedish Red Cross in 1941-1942

The Swedish Red Cross was involved to a significant degree in providing international aid during the Second World War. A total of about 650 million crowns was collected in Sweden as actual donations during the war years, of which 27 % was directed to Norway, 18 % to Finland, 11 % to Denmark, and smaller portions to France, Poland, Germany, the Netherlands, Austria, Greece, and other countries. About a third of these funds were used to finance the needs of the refugees in Sweden, and for other purposes which were not in their records portioned off to individual countries. In addition, credit was extended to the sum of 1 690 million Swedish crowns.⁶³⁴ In 1945, the SRK had 31 million crowns worth of financial assets, and the organization had used, during 1906-1945, at least that much funds for humanitarian activities. During this period, it sent with its own funds over twenty ambulances and aid expeditions abroad, complete with all the necessary staff and medical gear; it also sent out an equal number of expeditions and ambulances with state funds. The SRK also to a large degree channelled funds from other sources to their recipients: due to its prestigious position, expertise, and network of contacts, the organization received considerable, regular donations of money and equipment from other associations and private donors, to deliver for the causes and recipients singled out by these donors.⁶³⁵ An estimated total of 200 000 refugees arrived in Sweden during the Second World War, and the SRK was partly responsible for taking care of them.⁶³⁶ Nevertheless, despite their extensive contributions to international aid projects, the SRK did nothing to alleviate the mass deaths among the Soviet POWs in Finland in 1941-1942.

Regardless of its extensive international aid efforts, the SRK remained utterly passive during the mass deaths among the Soviet POWs in Finland in 1941-1942. The SRK is not known to have even inquired about the conditions on the POW camps, despite the fact that they received information on the difficult position of the POWs.

Next we will take a look at the humanitarian aid rendered by the SRK during the Second World War, to reach a comprehensive understanding of the organization's resources and abilities to mobilise aid and support. The following questions beg answers:

⁶³⁴ Söderberg 1965, 292

⁶³⁵ Hultkrantz 1945, 159, 199

⁶³⁶ Historiska glimtar 1990, nr 56

- Would the SRK in 1941-1942 have had the abilities and resources necessary to properly render aid to the Soviet POWs in Finland?
- Did the SRK have the necessary information to understand the status of the Soviet POWs in Finland?
- Why did Mannerheim not ask for help from the SRK?
- Why did the SRK not help of its own initiative?

The SRK's capacity to deliver aid to the Soviet POWs in Finland

The SRK sent fairly large amounts of aid to Finland during the Winter War. Thanks to some extent to the organization, donations were collected in Sweden from late 1939 to late 1940, and credit was extended on shipments of goods to the total value of almost 500 million crowns – this sum represented over a fourth of the 1939-1940 Swedish state budget. The SRK sent to Finland three fully equipped and staffed ambulances that had a total of 500-600 beds, which must have come with several dozens of doctors and other medical staff, along with a few dozen vehicles for transporting patients. These ambulances had 500-600 beds. In addition, the SRK delivered considerably quantities of medical gear, bandages, and drugs to the SPR and to other hospitals in Finland. The SRK also collected about a hundred railway cars worth of clothes, shoes, bedding, and other supplies, which were then delivered to the Finnish people. The Karolinska sjukhuset, Beredskapssjukhuset, and Serafimerlasarettet in Stockholm offered treatment to Finnish war invalids. A total of roughly 9 000 Finnish children were placed in foster homes in Sweden, accompanied by about 3 000 Finnish mothers and elderly people.⁶³⁷

A plethora of Swedish national movements offered a great deal of aid to Finland during the Winter War. As such, with the contributions of the various movements and other donors with their own collections, SRK's portion of the donations was not particularly large. Nevertheless, the SRK had an extremely significant role as the organization that first took the initiative in the aid campaign, and its position as a hub and co-ordinator for the other aid networks. It also served as a co-ordinator for the various collection campaigns, and was effective in creating public consciousness of the situation in Finland. The fact that the Swedish royal family strongly and openly supported both the collections and the organization itself also greatly increased the status of the SRK. The members of the SRK's administrative board numbered among them Swedish nobility, officers from the highest echelons of the army, very high-ranking bureaucrats, and members of the upper class. At the same time, Prince Carl, brother to King Gustav the Fifth, was for over four decades the Chairman of the organization, from 1906 to 1945. On 30.11.1939, the very same day that the Soviet army started its attack, Prince Carl was ready to launch the aid effort to help

⁶³⁷ Cajander 1940, Erkkö 1940, Suomea auttamassa 1940, Hur Sverige hjälpte Finland genom Centrala Finlandshjälpen 1940, Finland och vi 1940, Andersson 1942, Hagberg 1944, 27-29, Lorentz 1951, episode "Invalidier möttes med musik" (no page numbers provided), Söderberg 1965, 277-284, Holm 1968, Carlquist 1971, 61-62, Johansson 1973, 193-254, Persson 1979, Björklund 1991, Rautanen 1998, Hannula 1999, 5-12, 21, Björkman 2007

Finland, and it was under his leadership that the SRK in 2.12.1939 proposed to launch a national collection in Sweden to support Finland.⁶³⁸ Folke Bernadotte, the King's nephew, travelled in early December 1939 to the United States, intending to form a group of volunteers from among the Nordics living in the country, as well as collect 20 million dollars for Finland. However, the United States forbade the forming of such a group of volunteers. Bernadotte did, however, manage to acquire some fighter planes, an ambulance, and some other donations; nevertheless, the results of his trip were far below his expectations.⁶³⁹ Crown Princess Louise Bernadotte published in 1940 a book composed of essays drafted by different writers, the profits of which she donated to the Finnish Red Cross.⁶⁴⁰

From the early summer of 1940 onwards, the SRK carried out wide-scale aid activities in Norway and for the benefit of the Norwegians. When the Germans occupied the country in 1940, the SRK sent supplies worth 200 000 Swedish crowns or so to the civilian populace. In 1940-1945, roughly 55 000 Norwegian refugees arrived in Sweden, and the SRK helped take care of them. The American Red Cross also sent some funds, which the SRK distributed among the refugees. The SRK collected a total of 1,5 million Swedish crowns to fund its godchild program in Norway: these funds were used to buy about 140 tons of clothing, baby supplies, and sugar. In 1942-1943, the SRK delivered 125 000 crowns worth of "Swedish soup" (*svensksoppa* in Swedish, *svenskesuppe* in Norwegian) to Norwegian schoolchildren, also donating children's clothing worth 40 000 crowns. When the Germans surrendered, soup was given to a total 157 000 schoolchildren, 23 500 juveniles, and about 100 000 elderly people in Norway; a total of 50 000 tons of provisions were sent from Sweden to Norway in 1941-1945.⁶⁴¹

In addition, the SRK built 95 Swedish houses for those who had lost their homes in the bombings of Bodø in Norway, and founded six different "Barnas Hus" daycare centers in different areas. When the Germans drew back from North Norway in the late fall of 1944, the SRK sent two hospital barracks, winter tents, sleeping bags, blankets, 50 tons of sugar, a millions boxes of matches, and two million crowns worth of drugs to the area. From 1942 onwards, the SRK sent aid to the Norwegians and Danes held in the concentration camps in Germany. The SRK delivered to them 4 000 aid parcels every month in 1943-1944, for the sum value of over a million crowns, and it also sent regular shipments of provisions to them.⁶⁴²

During the early summer of 1940, the SPR started to focus its attentions on Denmark, after the country was occupied by the Germans. During 1940-1945, about 25 000 Danish refugees arrived in Sweden, and the SRK provided aid through arranging lodgings and

⁶³⁸ Hultkrantz 1945, 146-149, 203-204, Bernadotte 1948, 153

⁶³⁹ Hewins 1948, 72-76

⁶⁴⁰ Kronprinsessans Bok för Finland's Röda Kors 1940

⁶⁴¹ Hansson 1945, 259

⁶⁴² Hultkrantz 1945, 158-159, Hansson 1945, Norgehjälpen 1946, Lorentz 1951, episodes "Svenskesuppe" till tusentals norska skolbarn", "Utbombade familjer välsignade 'Barnas Hus'", "Den tyska reträtten i norr" ja "Hjälpsändningar till koncentrationsläger" (no page numbers throughout), Söderberg 1965, 286-290, Carlquist 1971, 226-231, Bergh 1998, Ivarsson 1989

provisions for them. The SRK received large shipments of provisions and clothes from Argentina, Chile, and the United States, which were then distributed among the Danish refugees. The Germans deported about 2 000 Danes, mostly policemen, to Germany.⁶⁴³

During the early part of the Second World War, the SRK sent aid to France. The organization delivered, in the early spring of 1941, linens, fifteen tons of paper products, and other items to the French POWs captured by the Germans. Starting in the fall of 1943, the SRK provisioned poor children in Lyons, Marseilles, and Nice with a total of 872 373 snack meals, and 727 910 portions of milk, feeding at the most 5000 children at a time. They also sent 225 tons of foodstuffs, four tons of children's clothes, medical supplies, and 30 tons of drugs to these cities, for a total price of 1,3 million crowns. In December 1944, the SRK transported seven tons of foodstuffs to La Rochelle, a city besieged by the French. They delivered, between 1944 and 1945, 14 000 aid parcels, to the total value of 150 000 crowns, to the French POWs held in Germany.⁶⁴⁴

The SRK made arrangements to deliver considerable quantities of aid in medicines and foodstuffs to Greece, from the summer of 1941 onwards. In March 1942, the *Hallare*, a ship borrowed by the SRK, delivered 50 tons of sugar from Sweden to Greece. The organization acquired 4 500 tons of wheat and 250 tons of sardines from Lissabon, and 4 500 tons of flour from Haifa to deliver to Greece. Later, eight Swedish ships transported 15 000 tons of flour and other foodstuffs from Canada to Greece in just one month. At the most, 14 Swedish ships plied the waters between the US and Europe, shipping 24 000 tons of foodstuffs to Greece per month; Swedish ships delivered a total of 700 000 tons of provisions there. In addition, several tons of clothes, as well as 30 trucks and cars were delivered there, along with 279 million crowns worth of fuel.⁶⁴⁵

The SRK sent aid to the Swedish-speaking minority in Estonia from early 1942 onwards. A sum of 200 000 crowns was reserved for this purpose, which was used to acquire two hospital wards and purchase an ambulance. Even before that, the "Kommittén for hjälpxpeditionen till estlandssvenskarna" (The Committee for aid to the Swedish-speaking Estonians) had raised 165 000 crowns for the Estonian Swedes, as well as non-monetary donations like tractors, milk buckets, clothes, foodstuffs, and sanitary products.⁶⁴⁶ A total of 35 000 Baltic refugees arrived in Sweden during the war.⁶⁴⁷

From 1939 onwards, Sweden sent aid first to Polish refugees who had fled into the country, the civilian populace of Warsaw, and later on the families of the staff of the university in Krakow with 20 000 crowns. Starting in 1942, the SRK delivered food parcels to the Polish POWs in Germany, as large aid shipments arrived from South America, to the total value of half a million crowns. In addition, one and a half million crowns of aid were sent from the United States to the Polish civilians in the form of clothing and provisions. As the advancing Soviet army approached Warsaw in the summer of 1944, a new phase started;

⁶⁴³ Söderberg 1965, 285-286, Historiska glimtar 1990, nr 56

⁶⁴⁴ Rimmerfors 1948, 46-47, Lorentz 1951, episodes "Barnhjälp till franska fattigkvarter" ja "Gåvopaket från Sverige" (no page numbers provided), Söderberg 1965, 297

⁶⁴⁵ Lorentz 1951, episode "Genom blockadens järngrepp" (no page numbers provided), Söderberg 1965, 292-295, Historiska glimtar 1993, nr 130

⁶⁴⁶ Lorentz 1951, episode "Estlandssvenskarna får hjälp" (no page numbers provided)

⁶⁴⁷ Historiska glimtar 1990, nr 56

the SRK arranged food and clothing for the Poles fleeing westwards for a total value of about half a million crowns. As the Soviet attacks progressed, the organization sent aid to those Poles performing obligatory labour in Germany, as well as to ex-POWs there. The Germans had brought about 25 000 of the former to Norway and roughly 6000 to Denmark, and the SRK helped them as well.⁶⁴⁸

The Swedish Red Cross sent x-ray equipment to Belgium in February 1941, 5,5 tons of cod liver oil later that year, and drugs, sleeping bags, linens, potatoes, and powdered milk in 1943. Rented vessels with navigation certificates passed on the provisions in large shipments. 10 000 crowns were donated for those left homeless by the bombings. The SRK delivered, in the May of 1944, 15 000 tons of provisions and three tons of drugs in three ships to the Netherlands: the total price of these shipments was 6,3 million crowns. At the same time, they sent 22 000 aid parcels to Dutch POWs held in Germany.⁶⁴⁹

As the war was ending, the SRK begun to transport, in late 1944, from Germany a great many women and children born in Sweden to that country in the so-called “white trucks”. The SRK managed, through negotiations with the Germans, to get 20 000 interned civilians from Denmark and Norway transported to Sweden. In the same manner, 7 000 women from a total of 27 different countries were brought to Sweden. In March and July the organization managed to extend the activities of the “white trucks”, and transported a total of 30 000 people – most of them Norwegians and Danes, but also among others Poles, French, and about 11 000 Jews – from German prisons and concentration camps to Denmark and Sweden.⁶⁵⁰

After Germany surrendered, the SRK carried out large-scale aid operations in Germany, organizing the provisioning of children, founding children’s homes, and distributing clothing, footwear, and drugs there. In 1945, they regularly distributed “Swedish soup” (*Schwedensuppe* in German) to 42 000 children in Hamburg, 50 000 in the Ruhr area, and 20 000 in Berlin. In 1946 the SRK handed out over 40 million portions of soup, and 50 million portions as late as 1948. The organization distributed, just in Germany, over 100 million portions of “Swedish soup” between 1946 and 1950, for a cost of 25 million crowns. The total price for the “German help” (*tysklandshjälpen*) was 49 million crowns.⁶⁵¹

⁶⁴⁸ Rimmerfors 1948, 46, Lorentz 1951, episode “Första hjälpen till Belgien kom på prins Carls 80-årsdag” (no page numbers provided), Söderberg 1965, 295-296

⁶⁴⁹ Rimmerfors 1948, 46, Lorentz 1951, episode “Det krigshärjade Polen undsättes” (no page numbers provided)

⁶⁵⁰ Hultkrantz 1945, 192-194, Svensson 1945, Frykman 1945, Rickert 1948, 165-182, Frykman 1948, 198-202, Lorentz 1951, episode “Upptakten till de `vita bussarnas aktion” (no page numbers provided), 1945 års svenska hjälpexpedition till Tyskland 1956, Holm 1984, Koblik 1985, 173-195, Historiska glimtar 1990, nr 92, Hallquist 1995, Henriksson-Jansson 1997, Greayer-Sjöstrand 2000, Persson 2002, Lomfors 2002, 7-19, Lomfors 2005, Sode-Madsen 2005, Gottfarb 2006, Hadenius 2007, 81-128

⁶⁵¹ Lorentz 1951, episode “Hundra miljoner portioner svensksoppa” (no page numbers provided), Söderberg 1963, 36-37

Distribution of the Balanda ration in the Viipuri POW camp, March 1942. Balanda is a thin vegetable soup typical for the traditional Russian cuisine. – Balanda eli laihaa kasviskeittoa jaetaan Viipurin sotavankileirillä maaliskuussa 1942. *Kansallisarkisto*

Count Folke Bernadotte was the nephew of King Gustav the Fifth of Sweden, and he was elected as the vice Chairman of the SRK in the spring of 1943, starting his activities in the organization in the September of the same year. When his uncle, Prince Carl, relinquished his Chairmanship of almost four decades in the organization in 1945, Folke Bernadotte was elected as his successor. Preparations were made in the SRK for this change in power as early as the end of 1942, and Bernadotte, for his own part, was already involved in organizing the exchange of 11 000 German, British, and American POWs who were in bad health in Trelleborg and Gothenburg, in the fall of 1943, and the fall of the next year as well.⁶⁵² The SRK under the leadership of Folke Bernadotte was so active during the last years of the Second World War, that the CICR in Switzerland suspected that he was grooming the organization to be a rival of the CICR.⁶⁵³

After the German attack on the Soviet Union in midsummer 1941, Erik Stjernstedt, General Secretary of the SRK, debated in a memo dated 28.6.1941 the possibilities of providing aid to POWs in those countries where Sweden acted as the protective power: namely Finnish, Italian, and Slovakian prisoners, along with Russians POWs in Germany “and elsewhere”. However, according to the General Secretary, the Swedish officials did not allow food, clothes, or cigarettes to be taken abroad, but did consent to financial donations. Stjernstedt

⁶⁵² Hultkrantz 1945, 178-180, 182-183, 188, Bernadotte 1948, 35-43, 150-155, Rimmerfors 1948, 42-46, 50-52, Lorentz 1951, episode “Tyska och brittiska krigsfångar utväxlas över Trelleborg - Göteborg” (no page numbers provided), Linder-Lundberg 2001, 127-128, Hadenius 2007, 57-63, 70-76

⁶⁵³ Moorehead 1998, 546, Favez 1999, 278

thought that there would be no difficulties to help, in co-operation with the delegates, POWs held in German and the so-called Axis powers.⁶⁵⁴

The memo does not mention the Soviet POWs in Finland, because at this point Finland had not yet begun its attack. Despite the fact that Finland took tens of thousands of POWs in the summer and early fall of 1941, the Board of the SRK made no initiative concerning them. What it did do was to arrange a collection in 1942, the purpose of which was to send books and magazines to the Soviet POWs in Finland. When miss Brita Svenfelt in Ljungsbrossa wanted, in the fall of 1942, to help the Soviet POWs in Finland, Stjernstedt told her that the collection lists for Finland had been removed, and it was thus impossible to give her a collection list of any kind, and if Svenfelt wanted to help, she could send a few appropriate books or magazines through the organization.⁶⁵⁵

Based on this review of the SRK's aid activities during the Second World War, we can deduce the answer to the first question: the organization had both the competence and resources in 1941-1942 to efficiently help the Soviet POWs held in Finland. It is likely that the SRK could have, during this period, at any time and with little forward notice launched a wide-scaled relief effort, with the help of its many national and international supporters, particularly as good railway and shipping connections existed between Finland and Sweden. Most of the Finnish POW camps were situated next to railway lines, and it would have been possible for both the aid shipments and the personnel sent to distribute them to arrive where they were needed in 2-3 days, had the will to do so existed on the part of the SRK and the Finnish military authorities. The Swedish State Railways (Statens Järnvägar) had in 1940 bestowed onto the SRK the right to transport, without fees, aid shipments to POWs outside the country.⁶⁵⁶

What did the SRK know about the state of the Soviet POWs in Finland?

As for how much the SRK knew about the Soviet POWs held during the Continuation War in Finland, they almost certainly knew enough to undertake a humanitarian relief effort just in the light of their normal protocol. It was possible to get information on the conditions of the Soviet POWs in Finland through three primary ways: from Soviet POWs who had escaped to Sweden, from the members of the Swedish press in Finland, and from Swedish luminaries who had visited Finland.

In 1941-1945, a total of 674 Soviet fugitives arrived in Sweden, most of whom had fled from the POW camps in North Norway and Finland,⁶⁵⁷ having escaped from both German and Finnish camps. As the Swedish military authorities interrogated these fugitives, it is

⁶⁵⁴ P.M. angående ifrågasatt svensk hjälpverksamhet till krigsfångar 28.6.1941. Sveriges Röda Kors. Överstyrelsens korrespondens Fra:89, Riksarkivet

⁶⁵⁵ Letter from Erik Stjernstedt to Brita Svenfelt 16.10.1942. Sveriges Röda Kors. Överstyrelsens korrespondens Fra:114, Riksarkivet

⁶⁵⁶ Writing by A.C.A. Stjernas, an official from the Utrikesdepartementet, to the State Secretary of the Kommunikationsdepartementet 22.7.1942. Svenska Röda Korset. Överstyrelsens korrespondens Fra:116, Riksarkivet

⁶⁵⁷ Berge 1992, 33

likely that they acquired extensive information on the squalid conditions of the Soviet POWs on the German and Finnish camps in Norway and Finland.

Almost thirty journalists and correspondents from the Swedish press were present in Finland during the Continuation War. By the end of 1942, these members of the press had arrived in the country: Kurt Andersson from the *Socialdemokraten*; Sven Hansson from the *Göteborgs-Posten* and *Svenska Dagbladet*; Karl-Olof Hedström, Christer Jäderlund, and Bertil Svahanström representing *Stockholms Tidningen*, Runer Hellsten from *Aftonposten*, Bengt Lind and Hörsholt Hansen *NyaDagligt Allehanda*, Paul Melander from *Se och Veckojournalen*, Gunnar Mårtenson and Helge Söderlund representing the news agency *T.T.*, Oscar Rydquist and Sirkka-Liisa Virtamo from *Dagens Nyheter*, Tord Wickbom and Per Persson representing *Svenska Dagbladet*, Sven Svensson for *Svenska Morgonbladet*, Toivo Sibirseff, for the magazine *Trollhättan*, Per-Olof Andersson and Olle Liberg for *Signal-Press*, Dan Gösta Byström from *Aftonbladet*, Irmild Holmström for *Husmodern*, and Gunnar Granberg, the Swedish press attaché.

All of these journalists did not, however, operate at the same time, and most of them were only in Finland for a short time. In May 1942, 17 members of the foreign press worked in Finland: seven Germans, three Swedes, two Danes, two Italians, one Dutchman, and one Norwegian.⁶⁵⁸

The opportunities for foreign journalists to acquire information concerning the POW camps were, for several reasons, limited. For one, one needed a permit to gain access to the camps, and when visits to the camps were arranged, they were always prepared for in advance, and took place under supervised conditions. The plentiful staff of the government's information office did its best to affect both the content and the tone of the writings of the foreign journalists, and the censors inspected all telegrams and letters sent abroad, removing those parts in them that they considered suspect. Most of the articles by the representatives of the Swedish press could not be characterized as investigative journalism, but rather the members of the press wrote fairly benignly concerning Finland, and in many cases actually followed the views and wishes of the government's information office and their contacts. For their own part, the German and Italian journalists were party officials, and representatives of their governments.

Nevertheless, it was far from impossible for a curious and skilled journalist to acquire the relevant information for him- or herself, and the example of the Danish reporter Holger Hörsholt Hansen serves as proof of this: in the early spring of 1942, he managed to smuggle abroad a piece of writing that was published in the Danish magazine *Politiken* in 7.3.1942, with the headline "Menneskeskæbner i Fangelejr" (the stories of those in the prison camp). It described the squalid conditions in which Soviet POWs lived in the Finnish POW camps. The camp that he had visited was probably the organization camp at Naarajärvi. Later, in 1943, he published in Sweden the book *I krigets spår*, where he described more extensively and with greater detail the conditions of the POWs at Naarajärvi.⁶⁵⁹ The book shows that Hörsholt Hansen visited, among others, the POW hospital at Kokkola, as well as

⁶⁵⁸ Luettelo ulkomaalaisista sanomalehtimiehistä, joille on annettu liikkumislupatodistus. Helsingin Ilmasuojelupäällikkö T. Hannuksen kirje VALPOLLE 5.12.1942. Ulkomaalaiset kirjeenvaihtajat. EK-VALPO XXIX.40, National Archives

⁶⁵⁹ Hörsholt Hansen 1943, 39-50

Karhumäki, Petrozavodsk, and Aunus. The state information office still organized between October 1941 and May 1942 introductory tours for foreign journalists into the occupied areas, but after that these tours were forbidden.⁶⁶⁰

Hörsholt Hansen got into trouble with the Finnish authorities for the writing that he published in the *Politiken*. According to him, he handled the matter of the Soviet POWs in his writing, which the censoring officials had mistakenly approved: "I could not write in that piece about everything, but I included my general impression. My whole description of the POW camps was surrounded by carefully phrased warnings, as I knew the text would not have been allowed to otherwise leave the country". The Muscovite radio quoted the article on air, and the Finnish authorities suspected that Hörsholt Hansen had smuggled the text abroad.⁶⁶¹ According to the notes of the VALPO, the Ministry for Foreign Affairs request in 22.10.1942 that Hörsholt Hansen not be allowed back into the country. The head of the inspecting body of the state's information office also stated that "his activities here do not benefit our country".⁶⁶²

Many Swedish politicians, reporters, and businessmen visited Finland during the Continuation War. A delegation from the Swedish army consisting of about 20 officers, led by Prince Gustav Adolphus and General Folke Högberg, visited in 24.9. - 6.10.1941 the General Headquarters of the Finnish army in Mikkeli, as well as various sections of the front in East Karelia, going to the Isthmus, Petrozavodsk, Kontupohja, and Hanko.⁶⁶³ Prince Gustav Adolphus met, in March 1942, Gustav Mannerheim, the Commander-in-Chief, in Mikkeli.⁶⁶⁴

In the October and November of 1941, a group of leading officials from the Swedish labour unions visited Finland, going among other places to Helsinki, Vyborg, Lahdenpohja, Sortavala, Käkisalmi, Petrozavodsk, Aunus, and Hanko. This Swedish delegation was composed of Anders Nilsson and Emil Wallin, both members of the Swedish Social Democratic Party, as well as August Lindberg, Gunnar Andersson, and Ragnar Casparsson from the Landsorganization. In his memoirs, Casparsson describes how groups of Soviet POWs were used to repair train yards, roads, and the ruins of Petrozavodsk; a visit was also arranged to a POW camp in East Karelia. In the October of 1942, Casparsson also visited Helsinki with Axel Strand, another member of the LO; on both times, the guests met President Ryti and the members of the Finnish government.⁶⁶⁵ The Governor of Stockholm, Torsten Noth, travelled around East Karelia for two weeks in February 1942, and also for his part met Commander-in-Chief Mannerheim.⁶⁶⁶

In the fall of 1942, Sven Andersson, Member of Parliament for the Swedish Social Democrats, visited Finland and had the opportunity to acquaint himself with the Soviet

⁶⁶⁰ Hörsholt Hansen 1943, 11-12

⁶⁶¹ Hörsholt Hansen 1943, 45-46

⁶⁶² EK-VALPO. Personnel cards for Holger Hörsholt Hansen

⁶⁶³ Prins Gustaf Adolf 1951, 148-149, Tuompo 1968, 71, 75, Elgklou 1981, 194, Ullman 2001, 61-67, Svensson 2006, 276-278

⁶⁶⁴ Tuompo 1968, 119-120

⁶⁶⁵ Casparsson 1963, 86-96, 114-117

⁶⁶⁶ Lehmus 1971, 138-142, 215-216

POWs. After seeing the difficult conditions they lived in, he wrote in 10.11.1942 to General Secretary Stjernstedt: "Having visited the camps and labour colonies for Russian prisoners and having discussed with influential people who are familiar with the situation, I received the impression that a Swedish aid operation in Finland would not only be necessary, but also welcomed here in Finland. The prisoners lack the necessary clothing, and above all their lack of footwear is critical. Mortality rates are devastatingly high, and they are in for a hard winter. The provisions are also, for understandable reasons, sub-par. The Finns really were waiting for a Swedish initiative. As I was under the impression that such an initiative had already been made, I inquired everywhere from Finnish officials their opinions on a possible Swedish aid operation. The answers I received were unanimous in that it would be a great help to Finland, if Sweden could send footwear, underwear, and possibly food and vitamin preperates. A doctor in Salmi pleaded for Sweden to start thinking about the Russian prisoners. Due to the difficult supply situation, Finland could not for its own sake give enough food and clothes to the prisoners. Considering the Swedish supply situation, the assumption was that the transportation of supplies from the USA could be arranged".⁶⁶⁷

Andersson's letter indicates that he mistakenly believed that the SRK had already made an initiative to aid the Soviet POWs in Finland. In addition, he assumed that Stjernstedt was already well-acquainted with the matter, and thus wanted additional information from him. Andersson was, however, mistaken: the SRK had made no such initiative. His letter did not, apparently, prompt the organization into action either, because Stjernstedt merely noted on the letter that he had, in 20.11.1942, met Andersson.

We can deduce from the above data that information on the difficult conditions of the Soviet POWs in Finland must have reached the ears of the leadership of the SRK at the latest in the fall of 1941 and the early spring of 1942, especially as the organization had a General Secretary who was known for his alertness, receptivity to information, dedication to his office, accessibility, and straightforward manner.⁶⁶⁸ Those Swedes who had the most contact with Finland were part of the most important contact networks of the SRK: officers,

⁶⁶⁷ Sven Anderson's original Swedish text: "Vad som först intresserar i detta sammanhang är de ryska krigsfångarnas belägenhet i Finland. Genom besök i fångläger och arbetsförläggningar där ryska fångar voro i arbete samt genom samtal med inflytelserika och välinformerade personer, fick jag det intrycket att en svensk hjälpaktion till förmån för de ryska fångarna inte bara framstår som behövlig utan också är önskad i Finland. Fångarna sakna det nödvändigaste i klädväg och äro framför allt ytterst dåligt utrustade med skodon. Dödlighetsprocenten är fruktansvärt hög och man väntar en svår vinter för dem. I Finland väntade man faktiskt på ett svenskt initiativ. Då jag hade den uppfattningen att ett sådant tagits i denna fråga (utan att dock närmare känna till om Svenska Röda Korset står bakom, vilket jag antager) gjorde jag överallt underhandsförfrågningar om hur de finska myndigheterna ställde sig till en eventuell svensk hjälpaktion. De svar jag erhöill gingo alla ut på att det skulle vara till stor hjälp för Finland om Sverige (och man talade då alltid om Sv. Röda Korset) kunde åstadkomma sändningar av skodon, underkläder och eventuellt mat eller vitaminpreparat. En läkare i Salmi vädjade till den svenska gruppen att tänka på de ryska fångarna, som Finland, på grund av sitt svåra försörjningsläge inte själv kunde giva tillräckligt med mat och kläder. Med hänsyn till Sveriges försörjningsläge utgick man från att en förmedling av varor från Amerika skulle låta sig ordnas". Sven Andersson's letter to Erik Stjernstedt 10.11.1942. Sveriges Röda Kors. Överstyrelsens korrespondens Fra:116, Riksarkivet

⁶⁶⁸ Hultkrantz 1945, 183-184

the royal family, high-ranking officials, influential politicians, the labour unions, and journalists. Thus, it is not feasible to assume that the leadership of the SRK remained completely in the dark concerning the state of the Soviet POWs in Finland.

Why did the SRK not help of its own initiative?

As the SRK and the influential persons connected with its activities had already in 1941-1942 plenty of information on the poor state of the Soviet POWs in Finland, we must ask why the organization did not take the initiative in providing humanitarian aid to them.

The answer to this question is related to the different way in which the Swedish public reacted to the Winter War, as compared to the Continuation War. In Sweden, Finland starting an offensive war together with Germany against the Soviet Union did not sit well with many people, and public opinion on the war was divided. The Swedish general public, the labour union movement, and the political left no longer felt the same sympathy for Finland that they had felt during the Winter War, and the fates of Norway and Denmark became the focuses of public interest instead.⁶⁶⁹ At the same time as support for “the cause of Finland” (*Finlands sak*) dwindled among the masses and became confined to a smaller group of people, the interest of the Swedish pro-war activists remained unabated, with the SRK, in the name of humanitarianism, quietly sympathizing with them.

This change in attitudes can be clearly seen in the way arms shipments from Sweden slowed to a trickle during the Continuation War. During the Winter War, Sweden sent to Finland about 100 aeroplanes, 104 AA guns, 250 artillery pieces, 84 000 rifles, 445 machineguns, 42 million rounds of ammunition, artillery shells, barbed wire, and other military supplies.⁶⁷⁰ In contrast, the amount of weapons and ammunition bought from Sweden was rather modest during the Continuation War, and no arms deals were made after 1942. Finland was allowed to buy 6 AA tanks, shells for light AA guns, components for ammunition, naval mines, gunpowder, and explosives.⁶⁷¹ Towards the end of the Winter War, 8500 Swedish volunteer soldiers came to fight in North Finland, a Swedish flying regiment served in Finland, and some men volunteered for the Finnish Navy.⁶⁷² In contrast, only 900 Swedish volunteers arrived in Finland during the Continuation War; they were placed at the Hanko front. Most of them returned to Sweden after the Soviet Army evacuated their base at Hanko in early December, 1941. A company-sized unit of Swedish volunteers was stationed at Syväri in 1942-1944.⁶⁷³

Nevertheless, there were still influential people in Sweden who supported the offensive war against the Soviet Union that Finland carried out in co-operation with Germany. The Swedish Commander-in-Chief, General Olof Thörnell, a man who had studied languages such as Finnish and Russian, sent several memos in the spring and summer of 1941 about the possibility of Sweden participating in Finland's and Germany's attack on the Soviet

⁶⁶⁹ Casparsson 1963, 70, 83, Lehmus 1971, 137, Hannula 1999, 14, Hadenius 2007, 84

⁶⁷⁰ Casparsson 1963, 38

⁶⁷¹ Hannula 1999, 19-20

⁶⁷² Naess 1940, Svenska frivilliga i Finland 1989, Falk 1989, Svenska marinens frivilliga i Finland 1995, Ericson 1996, 96-104, Hannula 1999, 5, Nilsson 2003

⁶⁷³ Nilsson 1983, Svenska frivilliga i Finland 1989, Ericson 1996, 111-121, Hannula 1999, 14

Union. His implicitly stated opinion was that Germany would win the war against the Soviet Union, and that a secured eastern border for Finland would also benefit Sweden. Due to these reasons, Sweden ought to support Finland and Germany in their war, and cooperate in conquering Bolshevism. Thörnell's attitude towards Germany was apologetic, humble, and passive. After the two countries initiated their attack, the Swedish government maintained its stance of neutrality. Thörnell acquiesced to this, even if he remarked, in a memo dated 19.7.1941, that Sweden would benefit greatly from a new, easily defended Finnish eastern border. The defeat of communism would also be a great benefit to the internal health of the country, and improve discipline in the Swedish armed forces.⁶⁷⁴

Thörnell wanted, without breaching the government's policy of neutrality, to support the volunteer movement, and allow as many Swedish officers as possible to serve in Finland. Sweden's military contributions to the war would consist of an operational unit (*operativ enhet*) in the form of a secret organization, as well as unlimited deliveries of military supplies to Finland, as well as large quantities of humanitarian aid: this would, after all, help Finland in its war against the Soviet Union. Sweden would allow German supply traffic and soldiers going on leave to pass through the country, and ban the Swedish Communist Party. It wouldn't be necessary to restrict the activities of the Swedish National Socialists, because they had never sought to harm the Swedish national defence. Nevertheless, the Swedish government rejected Thörnell's views, and the government never even handled the memo. Swedish General Axel Rappe also suggested, in early July 1941, that a division of regulars be sent to the Finnish front to gain training and war experience – Rappe himself would act as its commander. The Swedish government did not approve this plan, either.⁶⁷⁵

The members of the Swedish Royal Family were at least hidden supporters of "Finland's cause". King Gustav the Fifth's son, Crown Prince Gustav Adolphus served as the Chairman of the organization Rikskommittén för Finland. This committee was founded by the King after the Moscow Truce in 21.3.1940, to plan and direct collections for aid, to stem competition between different aid organizations.⁶⁷⁶ Later, after the onset of the Continuation War, the Crown Prince – in his capacity as the Chairman of the organization – expressed a wish for the Swedish Landsorganization to support the Finnish aid effort,⁶⁷⁷ and in 24.12.1942, in a medal receiving ceremony at the castle in Stockholm, he promised that Finland would receive "all the aid that Sweden can give".⁶⁷⁸ Gustav the Fifth's other son, Prince Vilhelm, served as the Chairman of the Kommittén för Centrala Finlandshjälpen, which was founded in the December of 1939. Prince Vilhelm's son, Count Lennart Bernadotte, also served on the committee along with Mrs. Elsa Cedergren, daughter of Prince Oscar, the King's brother.⁶⁷⁹

⁶⁷⁴ Andolf 1996, 134-138, von Platen 2002, 434

⁶⁷⁵ Tuompo 1968, 29-30

⁶⁷⁶ Casparsson 1963, 31-32, 83, Carlquist 1971, 186-191

⁶⁷⁷ Casparsson 1963, 83

⁶⁷⁸ Tuompo 1968, 111

⁶⁷⁹ Hur Sverige hjälpte Finland 1940, 160, Carlquist 1971, 76

Gustav the Fifth's other brother, Carl, was the Chairman of the SRK, and his third brother Prince Eugen became, in February 1940, the Chairman of the so-called Centrala rusthåll. The Centrala rusthåll served as the central organization for the 25 county-level *rusthåll* (armaments support estate, a Swedish historical term), and the 165 smaller *rusthåll* and *rusthåll* districts. The aim of the *rusthåll* movement was to financially support the Swedish volunteers leaving for Finland.⁶⁸⁰

The son of the Crown Prince, Prince Gustav Adolphus, wanted to volunteer for the Winter War, but when he brought it up with the King, he told him to "go to hell"; Gustav the Fifth was convinced that both Sweden and his grandson must be kept out of the Winter War. Nevertheless, the Prince made clear his view that Sweden ought to help Finland as much as possible; he was chagrined that there was so little they could do, and tried his hardest to promote the activities of the Svenska Frivilligkåren (The Swedish Voluntary Corps) in North Finland.⁶⁸¹ Gustav the Fifth granted to Mannerheim in 17.3.1942 the Riddartecknet av Riddarorders stora kors med svärd (the Grand Cross of the Sword Knights with Swords), Sweden's highest decoration – this was the first time that it was awarded since the Napoleonic Wars. Prince Gustav Adolphus came to Mikkeli solely to give Mannerheim this award. According to General Archibald Douglas, this was Sweden's official tribute to the heroic struggle by the Finnish military in two wars, one which had special significance because it was the Crown Prince's son who gave it.⁶⁸² When he arrived in Helsinki in March 1942, *Hufvudstadsbladet* wrote: "Prince Gustav Adolphus is a known friend of Finland. During the Winter War, he supported the Finnish cause both economically, and through personal initiatives. Among others, he was an active participant in the *rusthåll* movement that was created to support the volunteers. The prince was the Chairman of the Finland committee formed by the Scout council. The mission of the committee was to support the Finnish youth in different ways, for example through founding a care home for invalids. Prince Gustav Adolphus has also shown great interest in participating in aid activities for the benefit of Finnish children."⁶⁸³

In October 1942, Gustav the Fifth wrote – bypassing the government – a personal letter to Reich Chancellor Adolph Hitler, expressing his heartfelt thanks for the latter's decision to conquer Bolshevism, and congratulating him on the achieved success on the Eastern Front. The King told the Chancellor that he hoped that the Swedish government would soon ban the Communist Party, and that the relations between their two countries were of great personal concern to him.⁶⁸⁴ In late 1943-early 1944 Folke Bernadotte, the King's nephew, became the Chairman of the high council of the friendship municipality movement, the Swedish organization for helping Finnish children.⁶⁸⁵

⁶⁸⁰ Christensen 2000

⁶⁸¹ Gustaf V. Brev – Tal – Skrivelser 1982, 149-150, Svensson 2006, 274-275

⁶⁸² Prins Gustaf Adolf 1951, 150, Tuompo 1968, 117-119, Ullman 2001, 61, Svensson 2006, 278

⁶⁸³ H.K.H. prins Gustaf Adolf anlände i går till Helsingfors. Writing in *Hufvudstadsbladet* 17.3.1942

⁶⁸⁴ Carlgren 1973, 334, Carlgren 1990, 51

⁶⁸⁵ Korppi-Tommila 1982, 67-68, Korppi-Tommola 1990, 143

However, since the Swedish government did not wish to support Finland in its offensive war, the Swedish aid activities for Finland were more modest than during the Winter War. Nevertheless, they were not insignificant: During the interwar period in 1940-1941, the SRK collected over 500 tons of sugar for Finland. After the onset of the Continuation War, the SRK donated a unit that included ten medical transportation vehicles to the SPR. The unit was located in Kemi, and transported wounded Germans from the hospital there to the railway station at Tornio, from where Swedish trains moved them to the German military hospitals in South Norway. During the attack phase of the war, the unit made over 5 000 deliveries, and its activities continued until May 1943. In 1941, the SRK was involved in having 100 Swedish doctors, as well as about 50 nurses and other medical staff sent to Finnish hospitals. Already in 1942, the total number of the medical staff was, however, decreased to 60. The SRK sent considerable amounts of medical supplies, drugs, and linens for those who needed them in Finland. The Swedes started medically treating badly wounded Finnish soldiers in Sweden in 1943, and by 1945 about 1400 patients had been sent there for treatment. Swedish industrial groups organized professional training in 1940-1947 for about 1 100 Finnish war invalids. An agricultural campaign raised, in 1941, 14 000 pieces of agricultural machinery, and 275 tons of seed potatoes for Finland. During the Continuation War, 2000 Swedish volunteers performed 60 000 days worth of work on Finnish farms.⁶⁸⁶

In 1941, the SRK sent four medical auxiliaries to assist with the provisioning of children in the "Hem åt hemlösa barn" (Homes for homeless children) organization in Karelia. It gradually became so difficult to supply food to the children there, that instead of supporting activities in Karelia, the SRK started transporting Finnish children to Sweden. The SRK operated a travelling children's hospital in Karelia for a while.⁶⁸⁷ During the Continuation War, 54 000 Finnish children were treated in foster- and children's homes in Sweden, for a total amount of 32 million days of childcare. In addition, the SRK took part in the so-called godchild program, which raised 120 000 crowns. The amount of aid rendered in services by the Swedish "Hjälpkommittén för Finland's barn" (The Aid Committee for children in Finland) was, even according to careful estimates, around 120 million crowns, while collections for money accounted for another 9 million.⁶⁸⁸ In 1942, Karl August Fagerholm, the Finnish Minister of Social Welfare, estimated that the total value of Swedish aid was 35 million crowns per month.⁶⁸⁹ In early summer 1942, about 2 000 Finnish children were called to Sweden to spend the summer there, and after the Continuation War broke out, the children's transportation committee of the Ministry of Social Welfare, either owing to its own actions or at least due to its prompting, managed to get 21 000 Finnish "war children" temporarily placed with Swedish families. Later on in 1944-1945, a further 31 000 Finnish children were sent to Swedish homes. Because private individuals also effected these relocations, the total number of war children moved to Sweden during the Winter- and

⁶⁸⁶ Hultkrantz 1945, 157-158, Hannula 1991, 20-21

⁶⁸⁷ Lorentz 1951, episode "Kare lens barn" (no page numbers provided)

⁶⁸⁸ Lorentz 1951, episode "Bland finska barn vid Ekolsnäs" (no page numbers provided)

⁶⁸⁹ Casparsson 1963, 122

Continuation War was about 70 000, of whom 15 000, or a little over a fifth, permanently stayed in Sweden.⁶⁹⁰

During the Winter War, certain Swedish cities took on friendship cities in Finland to support the reconstruction efforts there. During the Continuation War, in 1942, these activities were once again resumed through a friendship municipality movement. In Sweden, an organization called the Fadderortsrörelsens överstyrelse was formed, together with its county-level and municipal committees. The hub of the movement in Finland was the Mannerheim League for Child Welfare's friendship municipality committee. By 1946, Swedish municipalities had taken on a total of 600 Finnish municipalities for support, and in this way acquired considerable material aid for promoting the welfare of the Finnish children and youth.⁶⁹¹

In Sweden, the Kristliga Foreningen för Unga Män (K.F.U.K., the Swedish Y.M.C.A.) and officials from the Ministry for Foreign Affairs (Utrikesdepartementet) put forth, in May-June 1942, some preliminary thoughts on helping provision the Soviet POWs in Finland. Ragnar Kumlin, acting chief of the political section of the Utrikesdepartementet, touched on the subject in his letter of 30.5.1942 to Karl Westman in Helsinki, and the ambassador inquired, based on the letter, what the opinion of the General Headquarters was from General Kekoni. In addition, Westman visited in 2.6.1942 Asko Ivalo, chief of the political section of the Finnish Ministry for Foreign Affairs, and asked for the preliminary stance of the Finnish government on a possible aid project. Westman answered Kumlin in 8.7.1942, stating that the Finnish Headquarters had considered the proposition for a long time, showing "so little promptness" in handling the matter. Westman received no answer from General Headquarters, but in contrast Ivalo informed him that Finland was in principle receptive to the Swedish plan to bring provisions to the Soviet POWs. The stated *caveat* was, however, that Finnish officials were to have the authority to decide how large the distributed rations would be, because the position of the prisoners could not be allowed to be better than that of Finnish citizens. The letter also indicates that General Headquarters desired fat products and vitamins to be sent to Finland. Ivalo also announced that the Finnish Ministry for Foreign Affairs would contact the Germans concerning the matter as soon as the plans to bring in provisions were finalized; Westman insisted on the same. However, this initiative did not lead to anything, and the SRK had no part in it, it being solely launched by the Swedish K.F.U.M. and the Ministry for Foreign Affairs. The Utrikesdepartementet merely sent Westman's letter onwards to the SRK to inform them of the matter, but they took no action on it. No other documents pertaining to the matter are present in the SRK's archives.⁶⁹²

⁶⁹⁰ Bruun 1943, Edvardsen 1977, Kavén 1985, Kavén 1994, Lagnebro 1994, Liikkanen 1995, Välkommen till Sverige 1996, Matkalla kodista kotiin 1996, Ormio 2001, Salminen 2007

⁶⁹¹ Korppi-Tommola 1982, Korppi-Tommola 1990, 139-145

⁶⁹² The original Swedish text: "Det är Högkvarteret, som haft "suggestionen" under behandling och som visat så föga raskhet i ärendets handläggning". Copy of Westman's letter given to Vice General Secretary of the SRK, Lieutenant Colonel S.V.G. Rydman 8.7.1942. Svenska Röda Korset. Överstyrelsens korrespondens. Fra: 116, Riksarkivet, P.M. Elintarvikkeita ulkomailta Suomessa oleville sotavangeille. Fb 110 A2 b. Kirjojen

Colonel Lauri Tiainen, who in the early post-war period studied the Soviet POWs in Finland, noted that the Finnish Headquarters gratefully accepted the different proposals to aid the POWs. However, simultaneously it stressed that that Soviet Union had not reciprocally accepted the aid efforts in favour of the Finnish POWs in Soviet custody. He wrote: "The Headquarters took a straight attitude. It did not such actions in the name of humanitarian aid if these activities contradicted this goal".⁶⁹³

When Mannerheim refuted in Finnish newspapers in 1942 the claims of the British press concerning the poor supply of the Soviet POWs, Hans Beck-Friis, the new Swedish ambassador in Helsinki, revisited the aid issue. He visited Ivalo in 19.12.1942, indicating that Sweden was still willing to stage an aid operation, and mentioned the positive results that Swedish aid efforts in Greece had had. Additionally, he announced that Sweden could, if necessary, make it easier to help the Soviet POWs particularly in logistical matters. According to Ivalo's account of the matter, Beck-Friis seemed to expect that Finland or some other party would make a proposal to the Swedish government on the subject. Finland's main concern was, in any case, to get the blessing of the Germans on any possible aid deliveries from the United States.⁶⁹⁴ This discussion did not, however, lead to either the Finnish government or the General Headquarters asking for help from Sweden.

In early spring 1943, 36 cultural luminaries in Sweden drafted a public appeal for the benefit of the Soviet POWs in Finland. A working committee for procedures to help the Russian POWs in Finland (Arbetsutskottet för hjälpåtgärder för ryska fångarna i Finland) was formed for the same purpose. Its members included Gunnar Beskow (PhD), office secretary Per-Emil Brusewitz, and Professor Henrik Edenholm. The draft of the proposal said, among other things, that "In 1942, with supplies of foodstuffs in Finland at their lowest, the Finnish Red Cross asked for help to supply the Russian POWs. It was, however, possible to only to a minor degree fulfil this request. At present, they appear to be at a shortage of other supplies, which Sweden ought to at least partially provide".⁶⁹⁵

lähettäminen suomalaisille sotavangeille. Archives of the (Finnish) Ministry for Foreign Affairs

⁶⁹³ Lauri Tiainen: The Manuscript Kotijoukkojen toiminta sodan 1941-1944 aikana, Chapter XIII "Sotavangit" p. 29. Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitos

⁶⁹⁴ P.M. Suomessa olevien sotavankien kansainvälinen avustaminen 21.12.1942. Fb 110 As b. Ruotsalaisten apu sotavangeille Suomessa ja Neuvostoliitossa. Archives of the (Finnish) Ministry for Foreign Affairs

⁶⁹⁵ The signatory parties of the draft for the appeal were Prof. Hannes Alvéén, Prof. Tj. Arne, PhD Gunnar Beskow, ThD Natanael Beskow, doctor Poul bjerre, attorney Sonja Branting-Westerstrahl, secretary Per-Emil Brusewitz, Prof. Gunnar Dahlberg, Prof. Henrik Edenholm, ThD Emilie Fogelklou-Norlind, Edvin Gustafsson, Governor Ellen Hagen, Count A. Hamilton, PhL (licentiate) Ivar Harrie, author Gustaf Hellström, kontraktsprost Karl Hoppe, General Manager Axel J. Höjer, Countess Kerstin Hamilton, city notary Signe Höjer, Prof. Martin Lamm, Commander Karl Larsson, author Mia Leche-Löfgren, PhL Arnold Ljungdal, ThB and BA Ester Lutteman, journalist Ture Nerman, editor in chief David Ollén, pastor Levi Pethrus, author Amelie Posse, teacher Greta Stendahl, author Marika Stiernstedt, author Fredrik Ström, Prof. Josua Tillgren, Prof. Lydia Wahlström, Doc. (Docent) Hugo Valentin, journalist Victor Vinde, and General Manager Anders Örne. Hjälp åt de ryska och finska krigsfångarna. Vetoouksun luonnos . Fb 110. A2 b. Ruotsalaisten apu sotavangeille Suomessa ja Neuvostoliitossa. Archives of the (Finnish) Ministry for Foreign Affairs

Both the Ministry of Foreign Affairs and the General Headquarters in Finland became wary when they heard about the proposal of the committee. Ragnar Numelin sent, in 6.3.1943, the following courier post to the Finnish embassy in Stockholm: "According to information provided by Mrs. Hanna Rydh to Mrs. Ramsay, private parties in Sweden are planning a public collection there for the benefit of the Russian POWs in Finland, on the grounds that Finland's Marshal had supposedly agreed to this. Try to prevent it going through, at least in the aforementioned form, and inform us promptly." The Mrs. Rydh mentioned in the telegram was a well-known archaeologist and politician from the People's Party, who during the war acted as the Chairman of the Fredrika-Bremer-Förbundet. She visited Finland from time to time, and for example in spring 1941 held lectures for the Swedish-speaking society ladies in Helsinki.

The Mrs. Ramsay mentioned in the courier post was likely none other than Karin Ramsay, member of the SPR's Board. Her husband was Henrik Ramsay, a man who had in 1941-1943 served as the Minister for Emergency Supplies (*kansanhuoltoministeri*), and from 5.3.1943 onwards as the Minister for Foreign Affairs. Both Henrik and Karin Ramsay were close family friends of Mannerheim. Karin Ramsay, who had studied chemistry and languages, worked diligently during the war as a full-time volunteer in the SPR's office, also acting as the Chairman of the Women's Committee (*Naiskomitea*). She, along with Mary Procopé, also regularly helped Mannerheim throughout the 1920s and 1930s in mingling with high society, and presenting himself in a positive light to them. Mannerheim referred to them half jokingly as his "fairy godmothers".⁶⁹⁶ In 1942 Karin Ramsay made several journeys to Denmark and Sweden, to acquire provisions and supplies for the SPR's hospitals from there. During her visits to Sweden, she met among others Prince Carl, the Chairman of the SRK, as well as Crown Prince Gustaf Adolf and Crown Princess Louise, all of whom proved to be sympathetically interested in the activities of the SPR.⁶⁹⁷ As Mrs. Ramsay had personal contacts within the Swedish Royal Family, Swedish High Society, and the SRK, we can assume that she constantly fed her information on Swedish aid projects to Mannerheim as well.

The Finnish embassy in Stockholm sent its reply to Numelin in 10.3.1943, indicating that Mrs. Rydh understood the Finnish point of view, and hoped that she could prevent the collection from taking place. About a month later, in 17.4.1943, Rydh informed the Finns that the project had not completely been abandoned, but that it was no longer actively being worked on.⁶⁹⁸

The committee handed in 10.5.1943 a letter addressed to the SPR to G.A. Gripenberg, the Finnish ambassador in Stockholm. In the letter, the committee asked for help from the SPR in delivering and distributing the supplies that the committee would send to the Russian POWs in Finland. At the same time, it was the intention of the committee to help the Finnish POWs in the Soviet Union. Per Emil Bruswitz indicated, that the SPR was hesitant

⁶⁹⁶ Virkkunen 1992, 48-57

⁶⁹⁷ Fru Karin Ramsay berättar om sin verksamhet inom Finlands Röda Kors 1942, Zanom 1949

⁶⁹⁸ Ulkoasianministeriön kuriirisanoma Tukholman lähetystölle 6.3.1943, Tukholman lähetystön puhelinsanoma1 ulkoasianministeriölle 10.3. ja 17.4.1943. Fb 110 A2 b. Ruotsalaisten apu sotavangeille Suomessa ja Neuvostoliitossa. Archives of the (Finnish) Ministry of Foreign Affairs

about the initiative but would nevertheless support it, if both Finland and the Soviet Union also accepted it. Semenow, the Soviet ambassador in Stockholm, also announced that he looked favourably upon the initiative on the condition that the Soviet Union could allow the aid to be sent to Finnish, but not German soldiers. Gripenberg indicated his own stance to the Ministry for Foreign Affairs and the SPR: "Even though I believe that it is in practice very improbable that this initiative will be implemented, I nevertheless believe that it is, for political reasons, important that the initiative not be torpedoed from the Finnish side, but that it be looked upon favourably. As the committee who made the initiative numbers among its members several Swedish citizens (who represent the left wing) in important positions, who have publicly been active in various aid-related matters, for example in relation to the Norwegians and the Jews, it is possible that an overtly negative stance on then initiative from Finland would create negative publicity for our country. For this reason, I respectfully suggest that the Finnish Red Cross indicate to the committee as soon as possible that they support their suggestion."⁶⁹⁹

In 1.6.1943, Gunnar Taucher, General Secretary of the SPR, announced to the committee a letter that the organization was prepared to receive and distribute possible aid shipments intended for the Russian POWs in Finland. The board of the SPR amended, however, the claim in the proposal that indicated that the SPR had asked for help with the supply of the POWs. For its own part, the Finnish Ministry for Foreign Affairs asked, for its own sake, in 5.6.1943 its embassy in Stockholm to direct the attention of the Swedes who had drafted the initiative to the fact that the Russian POWs in Finland had received from elsewhere sizable quantities of, for example, games, musical instruments, miscellaneous utility tools, and Russian literature. For this reason, what was most needed right then were high-fat provisions.⁷⁰⁰

The correspondence between the SRK and Tosten Ysander, bishop of the diocese of Visby, shows quite well the attitude of the SRK towards the committee's initiative. Ysander was one of the people that the committee approached for support of their initiative, but because the bishop was uncertain of the political expediency of the project, he inquired in 17.2.1943 the opinion of the General Secretary of the SRK on it. General Secretary Erik Stjernstedt answered Ysander, in a letter dated 19.2.1943: "The Board has for long directed its attention to assessing the possibilities of helping the Russian POWs in Finland, and also delivered to them books and other presents, in order to make the part of the poor prisoners more bearable. The Board has also negotiated with the Ministry For Foreign Affairs in order to increase the aid in provisions sent from the United States, to improve the provisioning of the prisoners (...) The Board believes, that sending such an initiative on the behalf of the prisoners would not be wise at this time, without knowing whether the aid can

⁶⁹⁹ G.A. Gripenbergin muistio "Ruotsissa suunniteilla oleva Suomen ja Neuvostoliiton sotavankien avustustoiminta". Fb 110 A2 b Ruotsalaisten apu sotavangeille Suomessa ja Neuvostoliitossa. Archives of the (Finnish) Ministry for Foreign Affairs

⁷⁰⁰ SPR:s letter Verkställande utskottet för den svenska hjälpkaktionen för ryska krigsfångar i Finlandille 1.6.1943 ja ulkoasiainministeriön muisto Ruotsalaisten apu sotavangeille Suomessa 5.6.1943. Fb 110 A2 b Ruotsalaisten apu sotavangeille Suomessa ja Neuvostoliitossa. Archives of the (Finnish) Ministry of Foreign Affairs

actually be arranged, as it is currently not possible to transport clothes, footwear, or provisions out of Sweden.⁷⁰¹

Ysander also inquired in his letter, whether it was political reasons in particular why the SRK had so far avoided this field of work (*om det varit politiska skäl som undanhållit R.K. från detta arbetsfält?*) Stjernstedt did not answer this question, but his letter gives the impression that this was, indeed, the case. The SRK's Board had discussed the proposal, and clearly had been less than enthusiastic about it, rejecting it. Stjernstedt's explanation, that it was the ban on exporting supplies and provisions from Sweden that prevented them from sending aid, is not convincing, as the SRK throughout the war carried out extensive aid projects elsewhere in Europe, by passing on provisions received from other countries. From the above, we can deduce that it was in fact lack of political will that stopped the SRK from acting to improve the status, and physical wellbeing of the Soviet POWs in Finland.

Six months after the Board of the SRK rejected the idea of launching the appeal, the Arbetsutskottet för hjälpåtgärder för ryska fångarna i Finland again prepared to launch a public appeal in the August of 1943. They intended to gather funds for purchasing provisions, footwear, clothes, drugs, books, and recreational supplies for the Soviet POWs in Finland. Prince Carl, Chairman of the SRK, wrote a memo dated 26.8.1943, where he addressed the matter. In this memo, he explained that even though their cause was good, there was no possibility of acquiring an export permit for the aforementioned supplies.

Thus, and "as the Russian POWs in Finland already receive greater daily rations than the local population, the leadership of the SRK believes that it is relevant to ask, whether it is really justified to appeal, in a statement set forth with great effort, to the readiness of the Swedish public for self-sacrifice, a readiness that is already sorely tested. For its own part, the Board is hesitant to support this". On the other hand, Prince Carl did believe that the SRK could, with certain conditions, receive and distribute collected funds to the Finnish Red Cross, if the committee stood firm in its desire to draft the appeal. The first condition laid down by the SRK was that about half of the donated funds would be reserved for the benefit of the Finnish POWs held by the Russians. They would be held in reserve until

⁷⁰¹ Stjernstedtin answer reads in the original Swedish: "Överstyrelsen har länge haft sin uppmärksamhet riktad på de möjligheter som kunde finnas för att hjälpa de ryska krigsfångarna i Finland och även förmedlat böcker och andra gåvor, avsedda att göra de stackars fångarnas lott litet ljusare. Överstyrelsen har också konfererat med Kungl. Utrikesdepartementet angående möjligheterna att av en större livsmedelshjälp från Amerika för förbättrande av fångarnas kost. I avseende på detta spörsmål beder överstyrelsen få hänvisa till det svar, som utrikesdepartementet i dagarna sänt Biskopen rörande denna fråga. Att nu utsända ett upprop till förmån för dessa fångar anser överstyrelsen vara mindre välbetänkt, då man ju ej vet om någon hjälp nu kan åstadkommas för dem. Utsändande av kläder, skodon och livsmedel från Sverige är ju f.n. uteslutet". Bishop Torsten Ysander's letter to the SRK:lle 17.2.1943 and Erik Stjernstedt's answer 19.2.1943. Sveriges Röda Kors. Överstyrelsens korrespondens Fra:144, Riksarkivet

Leisure hours with some music in the Viipuri camp in 1942. – Musiikkia vapaa-ajalla Viipurin sotavankileirillä 1942. *Kansallisarkisto*.

attempts by delegates of the Swedish Red Cross to help the aforementioned prisoners failed. The second condition was, that the Board of the SRK could reserve the

aforementioned proportion of the funds for the use they deemed most appropriate, when either a general truce, or a separate truce in Finland came into force.⁷⁰²

There is a contradiction in the aforementioned memo, in the sense that Prince Carl implies that the Soviet POWs in Finland are adequately provisioned, the prisoners receiving already greater daily rations than the civilian populace. However, if the provisioning of the POWs truly met such standards, we must ask why he nevertheless indicated that the SRK was ready to deliver collected funds to help the POWs, if the committee that had drafted the proposal did not abandon it. The only reasonable explanation for this is that the leadership of the SRK actually did have concerns regarding the food supply of the Soviet POWs.

The memo indicates that the leadership of the SRK was in unofficial contact with the Finnish General Headquarters, and that it likely followed the opinions of the General Headquarters concerning the aid efforts. After all, it is unlikely that the leadership of the SRK themselves came up with the condition tying possible aid to the Soviet POWs in Finland to Finnish POWs in the Soviet Union, reserving half of the aid funds for this purpose. We can see from the memo, that such an attempt had been made at some point before August 1943, which the Soviet Union had nevertheless rejected. From the SRK's other documents, it is evident that the World's Alliance of Young Men's Christian Associations (WAYMCA) had in Switzerland, with the assistance of the Swedish K.F.U.M. requested permission to carry out aid activities for the benefit of the Soviet POWs in Finland. E.O. Soravuo, the Chargé d'Affaires a.i. of the Finnish embassy in Stockholm, announced in a letter dated 10.7.1942, that the Finnish authorities had in principle accepted the WAYMCA's proposal. It was, however, their stance that concrete aid activities would be conditional on reciprocation by the Soviet Union. In effect, this meant, that in order for the organization to help the Soviet POWs in Finland, the Soviet Union would allow others to help on the same terms the Finnish soldiers held as POWs in the country. The Finnish authorities were, however, prepared to allow the organization to help the Soviet POWs of Finnic ethnicities held in Finland without such reciprocation. In the fall of 1943, the WAYMCA and the K.F.U.M. also launched aid projects to help the Soviet POWs of Finnic ethnicities held in Finland.⁷⁰³

⁷⁰² Prins Carl's Memorandum 26.8.1943. Svenska Röda Korsets överstyrelse. Korrespondens Fra:145. Riksarkivet. The text of the Swedish original: "Under sådana förhållanden och då dessutom Finlands ryska krigsfångar redan erhålla större dagsportioner än befolkningen själv, anser sig Svenska röda korsets ledning böra sätta ifråga om det verkliga föreligger befogad anledning att i ett ganska stort anlagt uppprop vädja till den svenska allmänhetens ofervilja, som redan är så hårt anlitad. För sin del tvekar överstyrelsen att medverka härtill. Men om Arbetsutskottets uppdragsgivare vidhålla sitt uppslagsbeslut, vill dock Svenska röda korsets överstyrelse icke undandraga sig att under vissa förutsättningar mottaga de insamlade medlen och bringa därmed inköpta varor till vidare till Finlands Röda Kors. Dessa förutsättningar äro att ungefär hälften av insamlingsresultatet reserveras för de finska fångarna i Ryssland intill dess ett nytt försök att få till stånd att genom svenska rödakorsdelegerater för dessa fångar få använda dessa medel strandat, samt att överstyrelsen har rätt att efter samråd med Arbetsutskottet reservera det sistnämnda beloppet för användning då ett allmänt eller särskilt finskt fredsslut föreligger".

⁷⁰³ Letter to Hugo Cedergren, General Secretary of the K.F.U.M, by the Finnish embassy in Stockholm 10.7.1942, Letter to the Finnish Embassy in Stockholm by General Secretary

This data seems to provide at least a partial cause for the inactivity of the SRK between June 1942 and August 1943: the Board of the organization sought to pressure the Soviet Union into granting the SRK leave to deliver aid to the Finnish POWs in the country. Because this attempt failed, the SRK did not seek to help the Soviet POWs in Finland, because this would have invalidated a means of exerting pressure that was seen as useful.

Prince Carl's memo indicates, that the SRK was in unofficial contact with the Finnish Ministry for Foreign Affairs and the General Headquarters. In their correspondence from 1942, Ivalo from the Ministry for Foreign Affairs, and Colonel Aladar Paasonen from the intelligence section of the General Headquarters had come to the conclusion that it might be acceptable that the Swedish K.F.U.N. send recreational supplies to the Soviet POWs in Finland, on the condition that this aid be dependant on reciprocal actions by the Soviet Union. Paasonen also felt that the aid should be "concentrated on the Finnic POWs, until the Soviet government has been persuaded into a reciprocal agreement".⁷⁰⁴

From the above review, we can suppose that the aim of those organizations and persons who continued to support "Finland's cause" in Sweden, was mainly to support and promote the Finnish war effort. It is true that some of the aid was humanitarian, but this also served to free up Finnish resources for the war. As the aid and support efforts of the Swedish activists, royal family, and SRK were in this way channelled towards helping Finland's war effort, even the thought of directing resources to fulfilling the basic needs of the Soviet POWs must have been a distant and alien one to them. Had the popular and left-wing groups in Sweden continued to enthusiastically participate in the collection and aid efforts, the collections would have produced more funds, and their proceeds would have probably been distributed more evenly; even the Soviet POWs might have received a share of them. Nevertheless, the donors being who they were, the aid was *de facto* given in a purposeful manner to a small group of the needy. As the main aim of the donors was to support Finland's war against the Soviet Union, the Soviet POWs did not have a place in their plans.

Gunnar Lorentz, author of the SRK's own history book, mentions, that in 1942-1943 that recreational literature, games, and other entertainment supplies "were sent" to the Soviet POWs in Finland. The SRK delivered in 1943-1944 provisions and clothes to satisfy the needs of the POWs. Even though this is correct *per se*, we must also note that the SRK did not have an independent part in these aid activities, as the organization that donated the literature and the games was the Swedish K.F.U.M., and the provisions were donated by the American Red Cross and two Swedish companies. In addition, the Finnish authorities paid for the deliveries in footwear and clothing received from Sweden. Thus, the SRK's historiography puts a positive spin on things, trying to avoid giving the impression that the SRK's deliveries were part of its general aid activities directed at other European countries,

Hugo Cedergren 12.7.1942 and to the Home Front Headquarters 24.9.1942. KFUK-KFUM. Hjälp Krigets Offer. Volym 9, Riksarkivet

⁷⁰⁴ Ulkoasiainministeriön kirje päämajalle 25.6.1942, Päämajan kirje ulkoasiainministeriölle 12.8.1942, Viihdytystoiminta sotavankien keskuudessa Fb 110 A2 b. NMKY, World's Alliance of Young Men's Christian Association, Archives of the (Finnish) Ministry for Foreign Affairs

and trying to imply that the SRK wanted in particular to help the Soviet POWs in Finland.⁷⁰⁵

As seen from above, the SRK did not in 1941-1944 launch any initiatives of its own to provide aid to the Soviet POWs in Finland. On the contrary, the organization actually systematically – and successfully – resisted all initiatives made by Swedish citizen's groups from the summer of 1941 to the August of 1943 to collect funds for helping the POWs. The historians of the SRK do not, however, mention this negative stance, which, when taking into consideration the SRK's international reputation as an honourable and sincere humanitarian aid organization, can be considered both a strange and a significant stance on aid policy. When the rather small aid shipment sent by the American Red Cross – one that had not been organized by the SRK – arrived in Sweden, the SRK acceded, somewhat reluctantly, to their request to deliver it to the Soviet POWs in Finland. Further on, we will take a closer look at the SRK's relatively modest part in aid efforts to help these POWs.

During the war, the K.F.U.M. operated in close co-operation with the SRK. The K.F.U.M. decided on 9.2.1942 to send 300 Russian bibles to the Soviet POWs in Finland through the Home Front Headquarters. Police Sergeant Börje Brännström, the K.F.U.M.'s representative, met in Helsinki on 16.4.1942, among others, Lieutenant Colonel Hannes Anttila from the field chaplain's office of the Home Front Headquarters. The K.F.U.M. had, in January 1942, sent 500 crowns to Anttila to spend for "volunteer activities for the benefit of the Russian POWs". Anttila used the funds for buying literature for the POWs. When they discussed the subject of religious literature, Anttila indicated that enough of that had already been acquired through preacher and CEO Sanfrid Mattson. In response to Brännström's inquiries concerning how the K.F.U.M. could fulfil the physical needs of the Soviet POWs, Anttila had asked what he meant by this, to which Brännström had mentioned sports equipment, games, etc. Anttila had smiled, and negotiated on the phone with Captain Eljas Erkko, chief of the POW Office. The result was, that the K.F.U.M. could possibly send musical instruments and games to the POWs. However, they were only permitted to send sports equipment to the guards, because due to the poor health of the POWs, they would not allow them to be strained by sports in addition to their ordinary work.⁷⁰⁶

From the above, we can deduce that the K.F.U.M. and the SRK understood the pressing needs of the Soviet POWs in 1942-1943 as shortage for luxuries and entertainment, rather than a real supply crisis in fulfilling their basic needs, which it throughout 1942 actually was. In addition, there are no documents in the archives of either organization that indicate that the Home Front Headquarters or any other Finnish group acted to correct this misunderstanding. From his conversations with Finnish officers, policemen, and officials, Brännström received the impression that in Finland "the POW problem is shoved aside, because it is a problem that will soon disappear. There is a general belief that the war will end at the latest by fall, at least in Finland. It is quite natural that the Finn does not look

⁷⁰⁵ Lorentz 1951, episode "Ryska rallare ovan PolcirkenIn" (no page numbers provided)

⁷⁰⁶ K.F.U.M:s letter to the Home Front Headquarters 22.1.1942, Lieutenant Colonel Hannes Anttila's letter to the K.F.U.M. 11.2.1942, K.F.U.M:s letter to the Home Front Headquarters 9.2.1942, Police Sergeant Börje Brännström's letter to General Secretary Hugo Cedergren 17.4.1942. KFUK-KFUM. Hjälp Krigets Offer. Volym 9. Riksarkivet

kindly on his Russian ‘guests’. I have seen this shine through in various forms in the local Swedish newspapers”.⁷⁰⁷

It was only in late August 1943, that the SRK for the first time delivered provisions to the Soviet POWs in Finland. These were, however, supplies passed on through the SRK, and not those acquired by the organization itself. The American Red Cross sent through CICR four railway cars loaded with clothes, 10 702 packets of cheese, hard biscuits, dried plums, sugar tablets, corned beef, meat- and salmon canned goods, and orange juice. During 1944 the SRK enlarged its aid activities, and the organization passed on in April 318 tons of sauerkraut, and in fall 898 tons of used clothing to the Soviet POWs.⁷⁰⁸

The SRK only acted as a mediating party for the transports of clothing. Toivo Ikonen, Minister of Communications and Public Works, begun in the October of 1943 to inquire into the possibilities of buying surplus gear from the Swedish army, to help supply the Soviet POWs. He wrote in 13.10.1943 to the Ministry of Foreign Affairs: “The clothing of the POWs engaged in civilian labour has become so deplorable, that it will in the near future greatly harm our possibility of using them efficiently for labour. Thus, it is apparent that many POWs must next fall be used for other labour than the lumber work absolutely necessary for the coming winter, because the footwear and warm clothing of the POWs have either completely been worn out, or they already to a great degree do not exist in the first place”.⁷⁰⁹

This indicates that the aforementioned footwear and clothes were not acquired for humanitarian purposes, as the reasoning behind buying them was to make possible the POW lumber work for the winter of 1943-1944. The Finns contacted the Swedes, and the Swedish army sold in January 1944 to the Finns, for a modest price, 10 000 pairs of used shoes, 20 000 pairs of socks, 10 000 shirts, 700 wool shirts, 2500 pairs of pants, and 450 scarves. The Finns would have wanted to make considerably larger purchases, but the matter was complicated in the summer of 1944 by the trade agreement made by the Swedish government, due to which they did not feel that they could deliver more footwear or clothing without the permission of the Allies. This permission was gradually obtained, but the last ordered shipments arrived as late as October 1944, after the Continuation War had already ended. 81 % of the 52 000 pairs of shoes, and 83 % of the articles of clothing ordered by the Finns arrived in October.⁷¹⁰

⁷⁰⁷ Police Sergeant Börje Brännström's letter to Hugo Cedergren 17.4.1942. KFUK-KFUM. Hjälp Krigets Offer. Volym 9, Riksarkivet

⁷⁰⁸ Svenska Röda Korset. Överstyrelsen. Årsberättelse 1943 A:II 14, Prinssi Carlin Memorandum 26.8.1943. Överstyrelsens. Korrespondens Fra:145, Riksarkivet Pentti Kopsa: Suomen Punaisen Ristin sotavankitoimisto 1939-45, 17. Military Archives

⁷⁰⁹ Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön kirje ulkoasiainministeriölle 13.10.1943. Fb 110 A2 b. Vaatetarvikkeiden hankkiminen Ruotsista Suomen sotavangeille. Archives of the (Finnish) Ministry for Foreign Affairs

⁷¹⁰ Tukholman lähetystön muistio Vaatetustarpeiden hankinta Ruotsista sotavangeille 25.7.1944, Tukholman lähetystön salasähke ulkoasiainministeriölle 11.9.1944, Tukholman lähetystön sotilasasiamies H.O. von Essenin muistio Sotavangeille Ruotsista hankitut varusteet 24.11.1944. Fb 110 A2 b Vaatetarvikkeiden hankkiminen Ruotsista Suomen sotavangeille. Archives of the (Finnish) Ministry for Foreign Affairs

While the SRK passed on some provisions to the Soviet POWs in Finland in 1943-1944, the organization only undertook aid activities for the benefit of the Soviet POWs in Norway in the summer of 1945, after the war had already ended. The Germans had brought tens of thousands of Soviet POWs via Polish and German ports to Norway in the spring of 1942. There were probably about 100 000 Soviet and Serbian POWs in Norway, because the POWs held by the Germans in North Finland must have been evacuated there as well in the fall of 1944. From summer 1942 onwards, a continuous trickle of POWs fled across the border to Sweden. Due to the arrival of these fugitives and the fact that the SRK had extensive connections in Norway, the suffering of the Soviet POWs must have been known to the leadership of the SRK at a fairly early stage, but nevertheless the organization did nothing during the war to help them. The SRK could probably have negotiated with the Germans for providing humanitarian aid at any stage, as the Germans had since 1941 allowed the SRK to deliver aid parcels for example in France and Germany. The constant negotiations that Folke Bernadotte had with the political leaders of Germany in 1944-1945 serves as proof of the readiness of the Germans to deal with the SRK.

Some kind of connection also existed in Norway between the SRK and the local military authorities. In September 1942, the representatives of the SRK; vice-Chairman, General Lieutenant Axel Hultkrantz and General Secretary, Lord Erik Stjernstedt; negotiated at Prince Carl's request in Oslo with Nicholas von Falkenhorst, the chief of AOK Norwegen, for the permission to move Norwegian war children to Sweden.⁷¹¹ However, providing humanitarian aid to the Soviet POWs in Norway did not apparently interest the SRK to any significant degree, because the SRK only founded a hospital for former Soviet POWs at Fauske in Norway in June and July 1945 – two months after the German surrender. The then-Chairman of the organization, Count Folke Bernadotte, visited Norway after the Germans had surrendered on the 16th and 17th of May 1945. The Norwegian Crown Prince Olav and the British General Andrew Thorne then asked him to found a hospital for the Soviet POWs. A few weeks later Bernadotte made another journey to Norway and inspected on June 27th 1945 the hospital with 200 beds in Fauske. Most of the POW patients suffered from tuberculosis and lung diseases. SRK also forwarded 10 000 uniforms, which the Swedish government gave the Soviet POWs prior to their repatriation. According to Bernadotte's biographer Ralph Hewins his visit in Fauske, Bodø and Narvik was no occasional gesture. The Soviet Union had earlier paid fairly little attention to as well CICR as the Count and by visiting Norway Bernadotte aimed in demonstrating to the Soviet Union that he made serious attempts to aid the suffering Soviet POWs. As well the Norwegian as the Swedish press reported generously on the event.⁷¹²

Why did Mannerheim not ask for help from the SRK?

As stated earlier, Mannerheim sent a call for help to the CICR in 1.3.1942 concerning the Soviet POWs when the mortality rates were at their highest, during the time of the mass deaths. Why did Mannerheim not contact the SRK, which would have had the necessary

⁷¹¹ Hultkrantz 1945, 168-177

⁷¹² Hewins 1948, 77-79, 96-99, 165, 166, Lorentz 1951, episode "Ryska rallare ovan Polcirkeln" (no page numbers provided), Hagen 1985, 18-54

resources, trained staff, and international contacts to effect a speedy rescue operation? There are two parallel explanations for this.

The first and most important explanation is that a rescue operation by the SRK would probably have been frowned upon by certain powerful groups in Finland. Despite Sweden's material and moral support to Finland during the Winter War, and its partial continuation during the Continuation War, there was in Finland after 1941 a contemptuous attitude towards Sweden. Karl Westman, the Swedish ambassador in Helsinki, detected a certain hostility and indifference towards his country that for one showed in the way in which the Finns were unwilling to give recognition for the aid, partly delivered in foodstuffs,⁷¹³ sent by Sweden. Ragnar Casparsson also described the unfriendly and even hostile attitudes of the leadership of the Finnish employers union towards the Swedish labour unions and the Swedish government. A typical contemporary attitude in Finland was that Sweden had, for its own convenience, avoided getting entangled in the fighting, and that the Finns who actually were involved in the war did not need their political advice. The Germans also thought, in a similar manner, that the Swedes had grown lax due to the long period of peace that the country had been going through.⁷¹⁴

On 24.11.1943 in Rovaniemi, Second Lieutenant Rudolf Tapanainen shot, in a fit of anger, Bertil Olsson, the Swedish vice-Consul, in the stomach. This took place in the Sergeants' mess of the sub-camp of Rovaniemi's POW Camp 9, at the address Ampujankatu 9. The reason why Tapanainen shot the Swede was that the other had offered cigarettes to six Soviet POWs performing a concert in the mess, and had additionally patted one of them on the back. Tapanainen was the CO of the sub-camp, albeit he was on vacation when the incident occurred. In a writing in *Haparandabladet-Haaparannanlehti*, the incident was described as an act of political violence, as Tapanainen had called Olsson a Russian spy. Ali Tornberg, Finnish consul at Haaparanta, explained for his own part to the Ministry for foreign Affairs that the people in Haaparanta were trying to make a political spectacle of the matter, and that the incident had caused much excitement, even anger. Olsson was seriously wounded, but survived. Tapanainen was sentenced for his deed in a court martial, and the shooting was likely considered to have been act of negligence. He was not imprisoned while waiting for his trial.⁷¹⁵

It is possible that the shooting incident had a connection to a series of editorial writings on the increasing friction between the German and Finnish brothers-in-arms (Vad händer i Finland?) in the Swedish picture magazine *Se* in December 1943. The chief editor of the anti-nazi *Se* magazine was the native Finn Carl-Adam Nycop. The amazingly well-informed articles dealt with German overbearings and irregularities especially in North Finland and Rovaniemi and were most embarrassing for as well the German as the Finnish

⁷¹³ Carlgren1992, 112

⁷¹⁴ Casparsson 1963, 104, 120, 124-129

⁷¹⁵ Haparandabo skjuten i Rovaniemi. Writing in *Haparandabladet-Haaparannanlehti* 25.11.1943, Eversti Oiva Willamon sähke yleisesikunnan päällikölle 25.11.1943, Sotavankikommentaja Sulo Malmin kirje yleisesikunnan päällikölle 26.11.1943, Luutnantti R. Ellilän selvitys 26.11.1943, Sotavankeja ja Woldermar Fabriciuksen toimintaa koskevat asiakirjat. F1 a, T 19656, National Archives, Kansio Olsson, Bertil (1943), kuulustelupöytäkirjat, Ryhmä 12, Osasto L. Asia:Ruotsi. Archives of the (Finnish) Ministry for Foreign Affairs

The nutrition condition of the POWs improved remarkable when they were utilized in agriculture. The photo shows harvest in the Roiha village in 1941. – Sotavankien ravitsemustilanne parani huomattavasti, kun heitä alettiin käyttää maatalojen työvoimana. Elonkorjuuta Roihan kylässä 1941. SA-kuva

authorities. As a consequence the distribution of the three Se December issues was prevented in Finland. VALPO suspected a Swedish engineer Olsson to be the informant of the Se magazine.⁷¹⁶

The second explanation for Mannerheim's unwillingness to ask the SRK for help was that a rescue operation carried out by the SRK would have been bad publicity for Finland in Sweden. Additionally, had first aid- and rescue groups from the SRK arrived in the POW camps, they would have promptly had the opportunity to witness the real, sub-standard conditions and mass squalor in which the POWs lived under the care of the Finns. This would, before long, have led to newspaper articles, and unfavourable opinions in Sweden; this kind of negative publicity could have proved rather awkward to the Finnish political leadership and military authorities. It would also have led to an increase in the criticism in Sweden of Finland's military policy. From Mannerheim's point of view, an appeal to the CICR must have seemed a considerably less risky enterprise, because at least large rescue groups were unlikely to cross the long and difficult journey to Finland. The Swiss press would also not have been likely to be as interested in the conditions in Finland as their Swedish counterparts, and the effects of bad publicity would also have been less severe than in Sweden.

It was only after the Continuation War ended, that Finland sent an official request to the SRK, to send their representative to inspect the camps where the Soviet POWs were held and the conditions there; not by Mannerheim personally though, but by the government. Nevertheless, this request may have originated with Mannerheim or the General Headquarters, as the former had already become the President of the nation; it was important for the military authorities to get a prompt statement on present conditions in the POW camps from an outside expert, when information on the wartime conditions on the camps first became public knowledge in 1944. This is probably why the request for an inspection by the SRK with its accompanying report was sent for at that particular time.

The representative of CICR, Georg Hoffmann, and Sven Rydman, the General Secretary of the SRK, visited in 21-28.9.1944 the POW camps at Hanko, Lohja, Köyliö, Mustasaari, Naarajärvi, and Nastola, as well as the POW hospitals at Kokkola and Raudaskylä; about 65 % of the Soviet POWs were held on these camps. In his report, he states that he received the impression that the provisioning of the POWs was well taken care of, and the prisoners looked to be in good condition. The kitchens were organized and clean, the POWs had very mixed attire, but clothing was abundant – except for footwear. Accommodations were at least adequate; the health of the POWs was generally good and constantly getting better, as was the level of hygiene. Rydman thought that the POWs were treated properly (*fullständigt korrekt*), and both the commanders and guards of the camps made a very good impression on him: well selected, responsible, and well-suited for their tasks. He concluded by stating that Finland had done all that it could for the Soviet POWs.⁷¹⁷

⁷¹⁶ Vad händer i Finland I-III? Irritation inom tysk-finska "vapenbrödrskapet", Hur finnarna reagerar mot att kallas "ockuperade", Hur tyskarna övervakar sina "vapenbröder". Articles in the Se issues # 49-51.1943. Report from Eino Haataja at the VALPO Tornio Office to the VALPO Main Office 27.12.1943. EK-VALPO:n asiakansio 601, The National Archives

⁷¹⁷ Generalsekreteraren S.V.G. Rydman med rapport över besök i krigsfångläger m.m. i Finland 10.10.1944. Fb 110 A 2.6. Ruotsin ja Kansainvälisen Punaisen Ristin edustajat tutustumassa sotavankihuoltoon Suomessa. Archives of the Ministry for Foreign Affairs

In other words, Rydman found no cause for reproach in the supply and treatment of the POWs. This is, in a way, quite natural, as the conditions in which the Soviet POWs lived had been constantly improved in small steps from the summer of 1942 onwards, and especially during the last days of the Continuation War and during the fall of that year, they were better supplied than ever while discipline was no longer enforced as harshly as before. In fact, at the time of his visit in late September 1944, the conditions on the camps were better than at any time during the Continuation War. On the other hand, Rydman was also leery of commenting on the shortcomings of 1941-1942; his only comment on the earlier periods of the war and the treatment and conditions of POWs then was to say that the health of the prisoners had continually improved. We can thus assume that he did have information on those phases of the war when the health of the POWs was not as good as in the fall of 1944. Nevertheless, no mention of this information has made its way into the report, and neither did he say anything on the insufficient basic supply of the camps, the harsh discipline, and the to some degree inhumane treatment that the Soviet POWs were subjected to during the war. The reason for this is most likely the fact that the Finnish government and its military officials ordered from Rydman a positive inspection report.

The Inactivity of the Norwegian Red Cross in 1941-1945

Unlike the SRK, the Norwegian Red Cross (Norges Røde Kors, NRK) was not headed by members of the Royal Family, but rather the Chairman of the organization in 1940-1945 was CEO Fritjof Heyerdahl from Oslo. During the war, he was forced to defend the NRK's rights against the Germans, and to negotiate with the German leadership in Norway, as well as the German-affiliated Norwegian officials in the country. Heyerdahl also served as the Chairman of the German-Norwegian trade bureau, and he has been described to have been one of the most influential Norwegians during the German occupation. He reminds of a so called 'afternoon resistant' (eftermiddagsjøsning). This popular term meant a businessman or an entrepreneur, who carried out important production or service for the Germans whilst he at the same time so to say compensated this assistance to the enemy by supporting the resistance movement, its representatives or even personally participated in the resistance movement taking obvious personal risks. After the Germans surrendered, Heyerdahl was for some time suspected of treason, but no charges were filed against him; later on, he was elected as honorary Chairman of the NRK.⁷¹⁸

The NRK did not, as a central organization, send aid to the Soviet POWs held by the Germans in Norway before the war ended, despite the fact that the organization was active throughout the war. Its activities were characterized by a reluctant co-operation with the Germans and the officials elected by the Nasjonal Samling party, officials who both openly and secretly supervised the activities of the organization. In March 1942, the German-influenced Norwegian Ministry of Internal Affairs elected CEO Olav F. Fermann, a representative of the Nasjonal Samling party, as a new vice-Chairman to lead the NRK, and in April Arnold Rørholt, the General Secretary of the organization, was imprisoned for three months, and a month later its archives were confiscated.⁷¹⁹ Because the Germans benefited from the NRK's activities, the organization was not closed down during the war.

⁷¹⁸ Ellingsen 1993, 22-23, 152-153, 188, Ulateig 2004, 148, 159

⁷¹⁹ Schilling-Ottersen 1995, 133-134, 143-149, Gogstad-Grimnes-Rødland 2005. 105-113

Nicholas von Falkenhorst, commander of the AOK Norwegen, was on a personal level positively inclined towards the NRK.⁷²⁰

From the point of view of the Germans, the NRK did not effectively enough pursue their projects and wishes, while at the same time many Norwegians likely felt that their co-operation with the Germans was too intimate. The leadership of the NRK was well connected with Norwegian businessmen, of whom most collaborated with the Germans.⁷²¹ Both the German occupiers and the Norwegian companies benefited from this arrangement, which must have had its effects on the NRK's activities as well. At the same time, the Norwegian resistance was also active inside the NRK, and made preparations to send medical groups to assist in the possible allied invasion of Norway.⁷²²

After the Germans surrendered, Fermann was sentenced to imprisonment for treason. However, after the war it turned out that he had, through his German contacts, advanced the cause of the NRK, and in addition, Heyerdahl had indirectly influenced the nomination of Fermann as Vice Chairman of the organization. Heyerdahl benefited from Fermann's contacts, while the latter's authority to influence significant matters inside the NRK was in practice limited; at the same time, the election of Fermann as Vice Chairman thwarted the Nasjonal Samling's aims to affect the NRK's actions.⁷²³

Helping nurse the German Soldiers and nurses on the Front

Many German soldiers were treated in Norwegian hospitals during the German occupation of 1940-1945. The Germans commandeered many of the country's hospitals, and their Norwegian medical staff either voluntarily or through coercion continued to work in them. Merely in hospitals completely or partly operated by NRK were at least 7 986 German soldiers treated in 1940-44: 3 378 in Narvik, 1 891 in Trondheim, 1 326 in Troms and Tromsø and 966 in five other hospitals.⁷²⁴ In addition, the Germans founded their own field- and military hospitals. The Germans, who were short of nurses, turned, among others, to the Norwegian Red Cross to mitigate the shortage for staff in the hospitals in North Norway. Despite the fact that the NRK formally acquiesced to co-operating with the Germans in hiring nurses, their co-operation was at best half-hearted. The Germans also confiscated some of the NRK's property, which they nevertheless, after long negotiations, almost entirely either returned or refunded.

On 29.6.1941, at the same time as Den Norske Legion was founded to support German military efforts, the Germans also started to recruit female nurses, some of whom were granted Red Cross passports by the NRK. From the fall of 1942 onwards, only the Germans recruited new nurses, and received in total about a thousand applications. Of the nurses who had applied for service, around 500 served in German front line units as sanitary assistants (Sänitshelferinnen) for the German Red Cross in Byelorussia, the Baltic countries, Ukraine, the Caucasus, Poland, Croatia, Slovenia, Germany, Italy, and France. Norwegian nurses

⁷²⁰ Schilling-Ottersen 1995, 55-56, 87

⁷²¹ Krog 1969, Didriksen 1987, 19, 37, 156-174, Ellingsen 1993

⁷²² Senje 1986, 135-136, Ulateig 2004, 151, 153

⁷²³ Ulateig 2004, 149-150

⁷²⁴ Ulateig 2004, 83

also worked in 1941–1944 in a German military hospital at Salmijärvi, in Petsamo.⁷²⁵ It is possible that Norwegian nurses worked also elsewhere in Finland, as first a Norwegian Alpine Jäger company, and later on a battalion served in 1942–1944 at the Kiestinki front as German military units. In summer 1941, the German-collaborating Nasjonal Samling party demanded that the NRK send a field hospital to Finland; however, this proposal did not amount to anything, as the NRK refused to comply with it. It did, however, agree to send five boxes of drugs for the Norske Legion units in Finland. They also did not comply with the request to send doctors and medical staff to Finland to treat civilian personnel.⁷²⁶

After the war ended, those Norwegian nurses who had worked for the German Red Cross were tried as traitors. The first of those who were tried received the harshest sentences, with more lenient punishments handed out in latter trials. The NRK fired those 200 staff and officials who had collaborated with the Germans, a 0,2 % portion of its total membership of 114 000.⁷²⁷

Sending aid to the political prisoners in Norway and Germany

Up until October 1943, the NRK was allowed to send aid parcels to Norwegians held at concentration camps in Norway and Germany. In 1940–1945, the Germans imprisoned for political reasons a total of 44 000 Norwegians, though this many were never incarcerated at the same time. The NRK sought, in a systematic fashion, to acquire information on where these prisoners were being held. The German security police was of the opinion that helping political prisoners was not something that concerned the NRK. The NRK, however, soon responded that the decisions of the German authorities were never final, as almost always there were other officials who did not agree on any given matter. Thus, the NRK could, despite the fact that its efforts were rejected, do much on the behalf of the political prisoners, by consulting with the commanders of the prisons and the concentration camps. Originally, the NRK was given permission to send clothes and sanitary supplies to the prisoners, and gradually the Germans also allowed them to deliver so-called “small objects” (Kleinigkeiten) to the inmates of the camps. In practice, this meant in particular drugs and food, and before long they were allowed to send actual aid parcels. In some places, this right was further extended to allow the NRK to deliver large, collective aid shipments instead of just personal aid parcels. This process took place without the blessing of the German supreme command, and this aid campaign was thoroughly dependant on the personal agreements between German prison- and camp commandants and delegates of the NRK. When the relations between the German officials and the NRK became strained in May 1942, the aid projects were temporarily halted. However, because many camp commandants nevertheless wanted the aid shipments to continue, the NRK was also later allowed to provide sanitary supplies and drugs to the prisoners, although only according to lists provided by the German officials. In addition, many of the NRK’s district

⁷²⁵ Ulateig 2004, 115-121

⁷²⁶ Blindheim 1977, 101-103, Gogstad 2001, 237-253, Schilling-Ottersen 1995, 137-143, Gogstad-Grimnes-Rødland 2005, 105-113

⁷²⁷ Schilling-Ottersen 1995, 188

organizations maintained contacts with the prisoners, and from the Christmas of 1944 onwards, the NRK was again allowed to deliver provisions to the major camp at Grini.⁷²⁸

During the war, the Germans transported several thousand Norwegians to Germany and conquered Poland. From November 1942 onwards, the NRK was allowed to send considerable amounts of monthly aid to those Norwegian prisoners in Germany, to whom the Germans granted permission to receive aid. Nevertheless, the Nasjonal Samling party managed, in October 1943, to stop this aid on the basis that it was inappropriate to send aid to political opponents. However, the NRK delivered name lists of the prisoners to the Danish Red Cross and the SRK, who continued supporting the Norwegian prisoners with funds donated by Norwegian companies. In August 1943, the Germans imprisoned over a thousand Norwegian officers, and sent them to Germany. The NRK delivered to them, through intermediaries, monthly shipments of 1 240 standard parcels, in addition to their collective aid shipments. At the end of 1943, the Germans sent 649 imprisoned Norwegian high school graduates to Germany. They received such a large amount of aid through aid organizations in Denmark and Sweden, that many of them stopped eating the provisions provided by the camp officials, and gave their extra aid parcels to other prisoners.⁷²⁹

The Soviet POWs in Norway

The Germans brought in 1941-1945 about 100 000 Soviet POWs and other prisoners to Norway. As a central organization, the NRK made no initiatives during the war to help these POWs, despite the fact that many especially of the Soviet and Serbian prisoners lived in squalid conditions – 13 % of them died due to being shot, due to diseases, exposure, general exhaustion, and due to poor supply. In the 300-page book on the history of the NRK, it is telling that the section “Utenlandske krigsfanger” (foreign POWs) consists of only about half a page of text. According to this text, the NRK attempted through its local branches to get permission “to do something for these prisoners, but the Germans outright rejected this”. Only one fairly modest aid project is mentioned in the text, one dealing with 1 200 French workers: in Christmas 1944 the NRK, in co-operation with the workers’ superiors, distributed small Christmas presents to them.⁷³⁰

However, for several reasons it seems obvious that the NRK was not particularly interested in helping the Soviet POWs. For one, the subject is only dealt with in a perfunctory fashion in the NRK’s official historiography, and no detailed information is provided on where and when the local branches of the organization made their inquiries, which German groups they contacted, and how the central organization supported these initiatives, if it did indeed support them.

Second, the Germans for practically the whole duration of the war allowed the NRK to offer at least restricted and supervised aid to political prisoners in Norway and Germany. Thus, it seems unlikely that they would have been completely forbidden from offering similar aid to the Soviet POWs. The Germans brought Soviet POWs and other foreign prisoners into Norway to meet their labour shortage, and thus maintaining the physical

⁷²⁸ Schilling-Ottersen 1995, 78-82, 162-163

⁷²⁹ Schilling Ottersen 1995, 82-84, 90-93, 154-156, 159-160, 172-175

⁷³⁰ Schilling-Ottersen 1995, 93-94

health of the POWs served their purposes. If the Germans' were unable to provide adequate supply for the needs of the POW labourers, it would have been rational from the point of view of the commandants of the POW camps to allow provisions, clothes, drugs etc. to be delivered to them. This would have mitigated problems connected to food supply and the transfer of provisions in a country with exceptionally difficult terrain. An example of the readiness of the Germans to accept aid was an announcement made by the local commandant at Ålesund on 12.3.1943, according to which local residents could deliver provisions meant for the Soviet POWs to the guards. However, the inhabitants of Ålesund doubted the sincerity of the commandant, and continued to covertly deliver food to the prisoners.⁷³¹

Third, the NRK was fiscally secure during the war, and its capacity to launch aid projects was good, due to its national organizational network, large member base, and extensive business contacts in Norway, Denmark, and Sweden. During the war, the number of local branches in the NRK grew from 135 to 242, aid groups from 23 to 123, and youth sections from 59 to 117. It was precisely the international business contacts of the NRK that allowed it send aid to the Norwegian prisoners in Germany, circumventing official German supervision. The organization managed to acquire considerable reserves, so that its aid activities would never be dependent on the success of individual collections. Thus, the inactivity of the NRK in sending aid to the Soviet POWs in the country cannot be explained through lack of funds or useful contacts. In fact, some of the donations received by the organization were explicitly meant for the benefit of the POWs.⁷³²

Fourth, it was likely quite common in Norway for the local civilian populace to help the Soviet POWs and the Serbian prisoners in the form of parcels of food or clothing, either covertly or with the tacit agreement of the German guards.⁷³³ Researcher Marianne Neerland Soleim has, through examining the yearbooks of local communities, newspaper writings, and books of local and village history, made a fairly extensive survey of the delivery of food by local civilians to the Soviet POWs. This survey has, for 26 individual regions, detailed information on food aid rendered there.⁷³⁴ The former Soviet POWs Ivan Pasjkurov, Feodor Mezjentsev, Igor Trapitsyn, Ivan Sukhov, and Stepan Stesjenko, as well as the Serbian prisoner Cveja Jovanović, have also revisited in their memoirs the food aid that they received in captivity.⁷³⁵ After the war, the Soviet Union granted medals to 80 Norwegians who had helped the Soviet POWs.⁷³⁶

Apparently, only one local organization of the NRK took part in an aid project for helping the Soviet POWs, and even then only two months before the Germans surrendered. In late February 1945, the Røde Kors of the Vuku municipality, together with local sanitary

⁷³¹ Neerland Soleim 2004, 280

⁷³² Schilling-Ottersen 1995, 13-14, 56-59, 67-77, 110-111

⁷³³ War Crimes in Norway 1946, 37-38 (Public Record Office)

⁷³⁴ Neerland Soleim 2004, 271-285

⁷³⁵ Pasjkurov 1990, 87-89, Mezjentsev 2007, 89-94, Jovanović 1988, 144, Neerland Soleim 2004, 274, 278

⁷³⁶ Neerland Soleim 2004, 283

association, successfully sent aid to the Soviet POWs. The Germans consented to this aid project, which lasted until the occupying army surrendered.⁷³⁷

It is true, that after the Germans surrendered, the NRK did send parcels, provisions, and clothes to the released POWs, though this aid effort was not concerted or extensive. The ability to deliver health care of the so-called Norwegian police forces that were trained in Sweden during the war played a major background role in helping the Soviet POWs. After the Germans surrendered, these police forces were able to peacefully enter Norway, and thus it was not necessary to use the six well-stocked field hospitals prepared for the Norwegian troops in Sweden. Due to this, the use of these field hospitals to improve the state of health of the Soviet POWs as a part of the activities of the health care services of the armed forces (Forsvarets Sanitet) was, according to the Norwegian medical officers, 'rather immediate' (*ganske nærliggende*). Norwegian "traitors" (*landssvikere*) and "Germans' girls" (*tyskentjenter*) were ordered to clean out the barracks at the camps.⁷³⁸ Event though the NRK did not play a central role in providing health care to the POWs, the organization participated all the more energetically in the systematic effort to register the POWs, give them identification papers, and deliver them back to the Soviets.⁷³⁹

The Inactivity of the German Red Cross

When the National Socialists rose to power in Germany in 1933, the German Red Cross (Deutsches Rotes Kreuz, DRK) was also assimilated to serve the political leadership, though its Jewish members had already been expelled before that. SA-officer Carl-Eduard Herzog von Sachsen-Coburg und Gotha became the new Chairman of the organization, Reichsartz-SS Ernst-Robert Gravitz was made the Vice-Chairman in 1937, and Reich's Chancellor Adolf Hitler became the protector (Schirmherr) of the DRK, and as a result the organization's relationships with the political leadership, NSDAP, and the SS became even stronger than before. After the Wehrmacht was founded in 1935, the DRK took on a major role as an auxiliary organization for military health care, and it has been described as the sanitary service for the National Socialists (*nationalsozialistisches Sanitätskorps*).⁷⁴⁰

In 1939, the DRK had 1,8 million members, and was better equipped to deal with military health care than any other national Red Cross organization. It had ample resources, and a well trained staff, of whom many genuinely followed the Red Cross' traditional goals and procedures. CICR also co-operated throughout 1933–1945 with the DRK.⁷⁴¹

During the war in 1939–1945, the staff of the DRK was to a great degree occupied with military health care, but some of its personnel also acted in other roles, for example in provisioning soldiers, in soldiers' homes, in helping to resettle the ethnic Germans (*Volksdeutsche*), in helping to provide supply for German refugees, etc. There were an estimated total of 450 000 – 500 000 female auxiliaries (Wehrmachtshelferinnen) involved

⁷³⁷ Schilling-Ottersen 1995, 216-217, Neerland Soleim 2004, 277

⁷³⁸ Wergeland-Fodstad-Harlem 1946, 2353-2354

⁷³⁹ Hultcrantz 1945, 169-170, Schilling-Ottersen 1995, 154-156, 184-187

⁷⁴⁰ Riesenberger 2002, 269-291, Deutsches Rotes Kreuz, http://de.wikipedia.org/wiki/Deutsches_Rotes_Kreuz

⁷⁴¹ Ulateig 2004, 171-173, 178

with the organization, as well as perhaps 200 000 male auxiliaries. In 1943 they had 343 000 female auxiliaries (DRK-Helferinnen), about 57 500 “sister auxiliaries” (Schwesterhelferinnen), about 13 000 “sickness sisters” (Krankenschwestern), and about 650 female doctors (DRK-Ärztinnen). At the same time, there were about 173 000 male auxiliaries (DRK-Helfer), and 500 male doctors (DRK-Ärzte, though a total of 17 034 doctors served in the German armed forces. In addition, the local- and district organizations of the DRK had about 340 000 female-, and about 56 000 male members, who also performed various assignments.⁷⁴²

No statistics exist for how many of the DRK’s auxiliaries served in Finland in 1941–1944. However, AOK 20 and the Luftwaffe had sanitary corps’ and hospitals in 19 regions.⁷⁴³ Divisional field hospitals (Feldlazarett) had about 200 beds each, and operated about 20–25 kilometres behind the front lines; from 1942, the DRK’s sisters formed the core of their medical staff. Auxiliary hospitals (Reservlazarett) with 150–200 beds were founded far behind the front lines for longer term treatment and recovery. These hospitals were led by medical officers, but staffed mainly by the DRK’s auxiliaries⁷⁴⁴; these hospitals were called military hospitals (Kriegslazarett) in AOK 20. The German troops stationed in Finland in 1941–1944 suffered a total of roughly 60 000 wounded⁷⁴⁵, and probably many times that suffered from diseases or sickness. We can estimate that there were likely at least 2 500 people involved with medical care in AOK 20, of whom a significant portion were likely DRK auxiliaries. However, we can surmise that the Germans did not have enough staff of their own from the fact that about 150 Finnish nurses and medical auxiliaries from the Finnish Lotta Svärd⁷⁴⁶ (a female military support organization), as well as Norwegian frontline auxiliaries were ordered to serve in AOK 20’s hospitals. Altogether 383 Finnish nurses worked in different periods in the German war hospitals.⁷⁴⁷

There were a total of 23 German garrisons (Standorte) in Finland⁷⁴⁸, and probably around ten or more soldiers’ homes (Soldatenheim). Thus, it is likely that some dozens of the DRK’s female auxiliaries worked in them.

Gunnar Rosén described the war-time relations between the SPR and the DRK to have been “fairly distant”; according to him, they only co-operated through some visits to and fro, as well as exchanged general information.⁷⁴⁹ Even though Rosén downplayed the importance

⁷⁴² Riesenberger 2002, 327, 332–333

⁷⁴³ There were likely hospitals in Tornio, Kemi, Oulu, Salla, Rovaniemi, Muurola, Alakurtti, Kuusamo, Kananainen, Salmijärvi, Parkkina, Vuonninen, Juntusranta, Ivalo, Kurkijärvi, Hanhikoski, Hyrynsalmi, Kemijärvi, and Kiestinki. Fischer 1994, 5348

⁷⁴⁴ Verwundeterversorgung in der Wehrmacht. <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Soldat/Sanitatsversorgung.htm>, “Tohtori Kuolemaa” etsitään Etelä-Amerikasta. Suomessakin työskennellyt natsitohtori tappoi satoja vankeja. Article in Helsingin Sanomat 9.7.2008

⁷⁴⁵ Jatkosodan historia. Osa 6 1994, 489–490

⁷⁴⁶ Rosén 2002. 353

⁷⁴⁷ Hagan 1960, 550

⁷⁴⁸ Standorte in Finnland. <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Kasernen/KasernenFinnland-R.htm>

⁷⁴⁹ Rosén 2002, 362

of this co-operation, it is unlikely that extensive contacts existed between the two organizations; perhaps in particular because the DRK did not have much staff in Finland. Nevertheless, there was some practical co-operation in the field of military health care: the Finns received drugs and equipment from Germany, and both Finnish and German field- and military hospitals treated Finnish and German military patients; Finnish medical auxiliaries and nurses also worked in German military hospitals. At first, the Germans had the Finnish nurses and medical auxiliaries cleaning, among other things, even though they had more extensive medical training than most of the German medical auxiliaries. However, in late 1942, due to a great part to the SPR's influence, the "Überlassen von Frauenpersonal für Dienst bei dem Deutschen" -treaty (Transfer of female personnel into German service) was signed, which improved the status of the Finnish medical staff.⁷⁵⁰

Nurse (Schwester) Ruth Klose of the DRK, stationed in Rovaniemi, was in charge of organizing the activities of the organization in North Finland and liaising with Finnish organizations. Kurt Hermann writes concerning her activities: "She was in charge of the German Red Cross' voluntary aid activities, and gathered throughout the years a large group of volunteers. These female volunteers always behaved in an exemplary manner. Side by side with the Lotta Svärd, they transformed; in difficult conditions, in the darkness of winter, partly with their own hands; stables and barracks into homes for German and Finnish soldiers, where they could – in comfortable rooms – relax and listen to the music of their native countries (...) Her accomplishments and the spirit she infused her sisters with had a key role in keeping up the morale of the enlisted men and officers up to the very last days in Lapland".⁷⁵¹

In early 1943, Rüge, a German Major, suggested that the SPR establish a permanent group in the Berlin War Museum. The Board of the SPR tasked the General Secretary with negotiating the matter with the medical section of the General Headquarters.⁷⁵² In 1943, the SPR published in German a proposal concerning the supply of Finnish wounded and war invalids, which was likely meant for their German colleagues.⁷⁵³ The two organizations also co-operated in that two Finnish doctors participated, as representatives of the SPR, in the investigations carried out by the Germans in 1942 and 1943 into the mass graves at Vinnitsa and Katyn.⁷⁵⁴

In the period of 1942–43 two Finnish nurses nursed with the support of SPR wounded and sick Finnish SS -volunteers in the SS -Lazaretten (hospitals) in Kislovodsk, Ambrosievka and Schaporaschen (Zaporche) in Ukraina. Also in the SS -Standortlazarett (Garrison hospital) in Wien there were in 1942–43 a Finnish nurse and two Sanitary Lottas nursing Finnish SS -volunteers. In the Burg Waldheim sanatorium in Southern Schlesien ten Finnish nurses nursed in 1942–43 for more than one hundred Germans soldiers suffering from war tuberculosis. These nurses got the same salary and supply as the German

⁷⁵⁰ Jernström 1994, 80, Franck 1998, 108, Rosén 2002, 353

⁷⁵¹ Herrmann 1957, 216-217

⁷⁵² Keskushallituksen pöytäkirja 22.1.1943, Archives of the Finnish Red Cross, National Archives

⁷⁵³ Die Verwundeten- und Kriegsbeschädigtenfürsorge 1943

⁷⁵⁴ Pespnen 1992, 62-65, Amtliches Material zum Massenmord von Katyn 1943, 114, 118

nurses.⁷⁵⁵ In the fall of 1944 ten Finnish nurses joined the retiring German forces in North Finland and participated in the German military health service.⁷⁵⁶

Like the SPR, the DRK concentrated almost solely on producing health care services for the armed forces. Neither the German political leadership nor the military authorities assigned to the DRK the task of providing humanitarian aid to the Soviet POWs. Both in Finland and Germany, the Red Cross and the military POW officials did not work together. It was the role of the Red Cross to take care of military health care and some other support functions for the military, while the army took care of supply of the Soviet POWs. Thus, not even those members of the DRK assigned to the area where AOK 20 operated took action to help the Soviet POWs, because this task was not assigned to the organization.

The Soviet POWs – unattractive targets for aid projects

Around 180 000 Soviet POWs were held in Norway and Finland in 1941–1945. Of those POWs held in Finland, 19 000 died in the custody of the Finns, and 5 000 in the Germans – the same figure was around 13 000 in Norway. Thus, a total of around 37 000 Soviet- and other POWs died, for a 22 % mortality rate. The humanitarian aid provided to these prisoners by the Red Cross organizations of Finland, Sweden, and Norway was equally modest, considering the extent and extended duration of the human suffering undergone by the POWs. Meanwhile, the SPR and the DRK did not even, for their own part, have any humanitarian aims when it came to the Soviet POWs.

The Finnish SPR did not launch aid projects of its own dedicated to helping the POWs, because all of the organization's resources were already tied up with the operation of the military hospitals and with other missions. Despite the disaster at the POW camps in 1941-1942, the organization at no point even discussed the possible launching of aid campaigns to help the Soviet POWs. The Swedish SRK, on the other hand, avoided sending humanitarian aid to the POWs for as long as possible, and despite its extensive and meritorious international aid efforts, successfully opposed the attempts by Swedish citizens to launch aid initiatives. The reason for such a course of action was the groups with which the leadership of the SRK was affiliated silently supported Finland's official policies, and its offensive war against the Soviet Union. Finland also made no serious attempts to secure humanitarian aid for the Soviet POWs through SRK's network of contacts. The inactivity and downright unwillingness to help radiated from the official circles in Finland to the attitude of the SRK, and can be clearly seen in the evasive stance of the organization towards concrete aid efforts. There also seems to have been little political will inside the NRK to effectively help the POWs; their explanation that the negative attitude of the Germans made all aid projects impossible does not bear scrutiny, as the attitude of the Germans did not hamper the NRK from sending fairly large quantities of aid to Norwegian political prisoners in Norway and Germany. If the NRK had truly tried to render humanitarian aid to the Soviet POWs, it would have likely had at least as good chances of helping them as it did of helping the political prisoners.

⁷⁵⁵ Hagan 1960, 546-549, Tyrkkö 1960, 308-315, Jokipii 1996, 671-672, Jokipii 2002, 273-279, 290-291, Elo 2006, 196-201

⁷⁵⁶ Hagan 1960, 560

The above suggests that Soviet POWs were, for the Red Cross organizations of Finland, Sweden, and Norway, unattractive targets for aid projects. The reason for this was that the leadership of the three organizations represented the social elite in their respective countries, who acted in fairly close co-ordination with their governments. As the national elites opposed the Soviet Union and either supported or at least condoned Germany's efforts to vanquish it, the national Red Cross organizations also did not look favourably on the Soviet POWs. Despite the fact that the leadership of all three organizations knew without a doubt what squalid conditions the POWs lived in, they did not at first undertake any aid efforts, probably because they awaited the military downfall of the Soviet Union. However, as the war continued and the need for humanitarian aid grew apparent to the great public as well, it became more difficult to maintain this stance of complete inactivity. Due to this, the leadership of the Red Cross organizations in Finland, Sweden, and Norway were forced, at least for the sake of appearances, to come up with aid projects, or at least gestures, that could be seen as efforts to render aid to the POWs. Even though they did manage to accomplish some aid campaigns, their significance remained fairly small. It was not until the end of 1944, as the complete military defeat of the Germans was readily apparent, that the Red Cross to some degree stepped up its aid efforts to the Soviet POWs. After the Germans surrendered in 1945, both the NRK and the SRK carried out considerable aid projects in Norway to help the surviving Soviet POWs there. The surrender of the German troops in Norway made these projects possible, but as the lacklustre attempts of the NRK and SRK had drawn the attention of the public, it is also possible that aforementioned organizations felt it was necessary to compensate for their war-time inactivity.

To conclude, we can state that the war-time passivity of the CICR in rendering humanitarian aid to the Soviet POWs probably also had its effects on the activities of the SPR, SRK, NRK, and DRK.

Dosentti Lars Westerlund on Kansallisarkiston tutkimusjohtaja, Helsinki

Lars Westerlund is a Reader and Research Director at the National Archives, Helsinki

Sources

Archives

Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitos (Helsinki)

Riksarkivet (Stockholm)

- KFUK-KFUM. Hjälp till krigets offer. Volym 9

- Sveriges Röda Kors

- Årsberättelse 1943, AII:14

The National Archives (Helsinki)

- EK-Valpo

The National Archives, The Sörnäisten branch (Helsinki)

- Kopsa, Pentti: Suomen Punaisen Ristin sotavankitoimisto 1939-45. PK 2327/1

The National Archives (Kew, London)

- War Crimes in Norway, War Crimes Investigation Branch, March 1946

The archives of the Ministry for Foreign Affairs (Helsinki)

- Dossier Bertil Olsson (1943). Ryhmä 12, Osasto L, Asia: Ruotsi

- Ruotsin ja Kansainvälisen Punaisen Ristin edustajat tutustumassa sotavankihuoltoon Suomessa

1944. Fb 110 A 2.6

- Sotavangit Fb 110 A 2 b. Vangit ja heidän kohtelunsa sodan aikana

- Överstyreliens korrespondens Fra:89, 114, 116, 144-145, 175, 179

Web-sites

- Deutsches Rotes Kreuz. http://de.wikipedia.org/wiki/Deutsches_Rotes_Kreuz

- Standorte in Finnland. <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Kasernen/KasernenFinnland-R.htm>

- Verwundetenversorgung in der Wehrmacht. <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Soldat/Sanitatsversorgung.htm>

Unpublished research

Christensen, Robert: Med hängslen & livrem. Rusthåll för Finlandskämpar i Finskt vinterkrig 1939-1940. C-uppsats i historia vid Högskolan Dalarna 2000

Mikkola, Pirkka: Sotavangin elämä ja kuolema. Jatkosodan neuvostosotavankien suuren kuolleisuuden syyt. Master's thesis (pro gradu) for the History Department at the University of Helsinki 2000

Bibliography

Andersson, Sven: Lahjat saapuivat. Pohjoismaiden Suomen avun Turun keskus. Turku 1942

Andolf, Göran: Olof Thörnell. In.: Svenska officersprofiler under 1900-talet. Red. Gunnar Artéus. Stockholm 1996 s. 120-153

Berge, Anders: Flyktingpolitik i stormakts skugga. Sverige och de sovjetryska flyktingarna under andra världskriget. Uppsala 1992

Bergh, Folke: Svensk kyrka i ockuperad stad. Motstånd och nödhjälp i Oslo 1942-45. Stockholm 1988

- Bernadotte, Folke: Istället för vapen. Stockholm 1948
- Biege, Bernd: Helfer unter Hitler. Das Rote Kreuz im Dritten Reich. Hamburg 2000
- Björklund, Eric: Kvarcentrafiken. Danderyd 1991
- Björkman, Leif: Det svenska vinterkriget 1939-1940. Spioner. Kontraspioner. Intrigörer. Krigsfångar. Stockholm 2007
- Bruun, Elsa (red.): Med 40 000 finska barn i Sverige. En folkvandring i smått. Helsinki 1943
- Bugnion, François: ICRC action during the Second World War. International Review of the Red Cross 1997 pp. 156-177
- Busch, Reinhold: Die Schweiz, die Nazis and die erste Ärztemission an die Ostfront. Including Nicole, Robert: Bericht über die Schweizerische Ärztemission nach Finnland. Berlin 2002
- Cajander, Aimo: Hjälpen åt Finlands civilbefolkning och dess bakgrund. Redogörelse, lämnad till representanter för nordisk press i Helsingfors den 13 februari 1940. Helsingfors 1940
- Carlgren, Wilhelm M.: Svensk utrikespolitik 1939-1945. Stockholm 1973
- Carlgren, Wilhelm M.: Gustav V och utrikespolitiken. In: Studier i modern historia tillägnade Jarl Torbacke. Stockholm 1990 s. 41-57
- Carlgren, Wilhelm M.: Den obekväme diplomaten. Karl Ivan Westman som svensk minister i Helsingfors 1941-1942. In: I orkanens öga. 1941 – osäker neutralitet. Red. Bo Hugemark. Stockholm 1992 s. 105-126
- Carlquist, Erik: Solidaritet på prov. Finlandshjälp under vinterkriget. Stockholm 1971
- Casparsson, Ragnar: Brinnande horisonter. Stockholm 1963
- Didriksen, Jan: Industrien under hakekorset. Oslo 1987
- Die Verwundeten- und Kriegsbeschädigtenfürsorge des Finnischen Roten Kreuzes. Helsinki 1943
- Drambyan, Tigran S.: Unknown pages of the history of the Second World War: Soviet prisoners of war in Finland (1941-1944). International Review of the Red Cross 2000 p. 672
- Durand, André: From Sarajevo to Hiroshima. History of the International Committee of the Red Cross. Geneva 1984
- Edwardsen, Annu: Sotalapset. Jyväskylä 1977
- Elgklou, Lars: Bernadotte suvun tarina. Hämeenlinna 1981
- Ellingsen, Dag: Krigsprofitørene och retsoppjøret. Oslo 1993
- Elo, Veikko: Pantin lunastajat. Hämeenlinna 2006
- Ericson, Lars: Svenska frivilliga. Militära uppdrag i utlandet under 1800- och 1900-talen. Lund 1996

Erkko, Eljas: Sverige hjälp till Finland. Tal i Samfundet Sverige-Finland den 20 maj 1940. Stockholm 1940

Falk, Greger: En krönika om F19. Den svenska frivilliga flygflottiljen i Finland under vinterkriget 1939-1940 – F19:n kronikka. Ruotsalainen vapaaehtoinen lentorykmentti Suomen talvisodassa 1939-1940. Stockholm 1989

Favez, Jean-Claude: The Red Cross and the Holocaust. Cambridge 1999

Ferguson, Niall: Prisoner taking and prisoner killing. The dynamics of defeat, surrender and barbarity in the age of total war. In: Kassimeris, George (ed.). The Barbarization of Warfare. New York 2006 p. 126-158

Finland och vi. Tio pressröster. Finlandskommittén och Nordens frihet. Stockholm 1940

Fischer, Hubert: Der deutsche Sanitätsdienst 1921-1945. Organisation, Dokumente und persönliche Erfahrungen. Supplement-Band. Osnabrück 1994

Forsythe, David P. – Rieffer-Flanagan, Barbara Ann J.: The International Committee of the Red Cross. A neutral humanitarian actor. London 2007

Fru Karin Ramsay berättar om sin verksamhet inom Finlands Röda Kors. Article by the signature MiFO in Astra, the March issue 1942

Franck, Anne-Marie: Pikku sisar. Suomen Punaisen Ristin apusisaret jatkosodassa. Helsinki 1998

Frykman, Sven: Röda korsexpeditionen till Tyskland. Stockholm 1945

Gogstad, Anders chr. – Grimnes, Ole Kr. – Rødland, Kjartan: Der veiene skiltes. Hvorfor opplevde vi krigen så forskjellig? Bergen 2005

Gottfarb, Inga: Den livsfarliga glömskan. Stockholm 2006

Greayer, Agneta – Sjöstrand, Sonja: Vita bussarna. Svenska Röda Korsets räddningsaktion till Tyskland under Andra världskriget. Stockholm 2000

Gustav V. Brev – Tal – Skrivelser. Utgivna och med stilanalys av Åke Ohlmarks. Stockholm 1982

Hadenius, Stig: Vem var Folke Bernadotte? Lund 2007

Hagan, Lyyli: Suomen Punaisen Ristin sairaanhoitajatarttoimisto. In: Suomen sota 1941-1945. Toim. Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallinen toimisto. Kuopio 1961 pp. 537-553, also in Jatkosodan historia 6. Helsinki 1994 pp. 479-481

Hagberg, Knut: Bakgrunden och barndomshemmet. In: Folke Bernadotte af Wisborg. Svensken och världsmedborgaren. Stockholm 1944 s. 15-35

Hagen, Knut O.: Krigsfangene i 1945. Det svenske sykehuset i Fauske. In Fauskeboka 1985. Årbok for Fauske. Bodø 1985 p. 18-54

Hallquist, Gösta: Löjtnant Hallquists dagbok. Från en hjälpinsats med de vita bussarna i krigets Europa 1945. Berättade för Anita Nilsson. Malmö 1995

Hannula, Antti: Suomen asia on meidän – vai onko? Suomen ja Ruotsin väliset suhteet ja yhteistyö toisen maailmansodan aikana. Helsinki 1999

- Hansson, Per Albin: Svensk hjälp till Danmark och Norge. Statsminister Per Albin Hanssons interpellationssvar i riksdagens andra kammare den 16 juni 1945. Stockholm 1945
- Henriksson, Gunnar – Jansson, Lennart: Svenska Röda Korsets detachement i Tyskland 1945. Stockholm 1997
- Herrmann, Kurt: Dietl – napapiirin kenraali. Saksalaisten sotatoimet Pohjois-Skandinaviassa ja Suomessa toisen maailmansodan aikana. Loviisa 1957
- Hewins, Ralph: Count Folke Bernadotte. His Life and Work. London 1948
- Historiska glimtar. Korta utdrag ur Svenska Röda Korsets 125-åriga historia 1865-1990. Del 1. Stockholm 1990, Del 2. Stockholm 1993
- H.K.H. prins Gustav Adolf anlände igår till Helsingfors. Writing in Hufvudstadsbladet 17.3.1942
- Holm, Nils F.: Finlands sak var vår. Perspektiv på den svenska Finlandsrörelsen 1939. Strängnäs 1968
- Hultkrantz, Axel: Under prins Carls ledning. Minnesanteckningar från fyra decennier i Svenska Röda Korsets överstyrelse. Stockholm 1945
- Hur Sverige hjälpte Finland genom Centrala Finlandshjälpen. Stockholm 1940
- Häsler, Alfred A.: The lifeboat is full. Switzerland and the refugees, 1933-1945. New York 1969
- Hörsholt Hansen, Holger: I krigets spår. Ett ögonvittnes skildring av krig och stillestånd i Fjärrkarelen. Stockholm 1943
- ICRC activities during the Second World War. International Review of the Red Cross 1996 pp. 562-567
- International Red Cross Committee. Entry in The Oxford companion to the Second World War. Oxford 1995 p. 569
- Ivarsson, Hjärdis: Svenska Norgehjälpen 1942-1945. Charlottenberg 1989
- Jernström, Frank: Sju liv. Helsingfors 1994
- Johansson, Alf W.: Finlands sak. Svensk politik och opinion under vinterkriget 1939-1940. Stockholm 1973
- Jokipii, Mauno: Panttipataljoona. Suomalaisen SS -pataljoonan historia. Helsinki 1996
- Jokipii, Mauno: Hitlerin Saksa ja sen vapaaehtoisliikkeet Waffen-SS:n suomalaispataljoona vertailevana. Helsinki 2002
- Jovanović, Cveja: Blodveien til Nordpartisanavdelningen. Beograd 1988
- Kanninen, Ermei: Venäläiset emigrantit Suomen neuvostoliittolaisia sotavankeja avustamassa. Sotahistoriallinen aikakauskirja 7. Helsinki 1988 s. 144-151
- Kavén, Pertti: 70000 små öden. Finlands krigsbarn. Otalampi 1994

- Koblik, Steven: "No truck with Himmler". The politics of rescue and the Swedish Red Cross mission, March-May 1945. Scandia 1985 a. 173-195
- Korppi-Tommola, Aura: Ystävyyttä yli Pohjanlahden. Ruotsin ja Suomen välinen kummikuntaliike 1942-1980. Helsinki 1982
- Korppi-Tommola, Aura: Terve lapsi – kansan huomen. Mannerheimin lastensuojeluliitto yhteiskunnan rakentajana 1920-1990. Helsinki 1990
- Krog, Helge: 6te kolonne -? Om den norske storindustriens bidrag till Nazi-Tysklands krigføring. Oslo 1969
- Kronprinsessans Bok för Finlands Röda Kors. Stockholm 1940
- Kuosma, Christina: Den militära sjukvården under fortsättningskriget mellan Finland och Sovjetunionen 1941-1944. Helsingfors 1991
- Lagnebro, Lillemor: Finska krigsbarn. Umeå 1994
- Lehmus, Kalle: Kolme kriisiä. Helsinki 1971
- Leino, Yrjö: Kommunisti sisäministerinä. Helsinki 1991
- Liikkanen, Annu: Lappu kaulassa. Helsingborg 1995
- Linder, Jan – Lundberg, Lennart: Hitlers vasaller och Sverige. Göring, Himmler och Ribbentrop. Stockholm 2001
- Linkomies, Edwin: Vaikea aika. Suomen pääministerinä sotavuosina 1943-44. Helsinki 1970
- Lomfors, Ingrid: De vita bussarna i koncentrationslägret Neuengamme. En intresekonflikt med förödande konsekvenser. Historielärarnas förenings årsskrift 2002 s. 7-19
- Lomfors, Ingrid: Blind fläck. Minne och glömska kring svenska Röda korsets hjälpinsats i Nazityskland 1945. Stockholm 2005
- Lorentz, Gunnar: I barmhärtighetens tjänst. En bokfilm om Svenska Röda Korset. Stockholm 1951
- Mandelin, Erik: Finlands Röda Kors i krig och fred. Helsingfors 1941
- Mannerheim, Gustav: Muistelmat. Toinen osa. Helsinki 1953
- Mannerheim, Gustaf: Marskalkens minnen. Helsingfors 1954 (Mannerheim 1954 I)
- Mannerheim, Gustaf: Suomen marsalkan muistelmat. G. Mannerheimin muistelmien I-II kansanpainos. Helsinki 1954 (Mannerheim 1954 II)
- Mansala, Arto: Episodi Johannisbergin linnassa. Kanava 8.2005 s. 504-505
- Matkalla kodista kotiin. Sotalapset muistavat. Toim. Leila Lehtiranta. Vantaa 1996
- Mesjentsev, Fjodor: I fangelseleirer nord for Polarsirkelen. Norway 2007
- Moorehead, Caroline: Dunant's War. War, Switzerland and the History of the Red Cross. London 1998
- Naess, Ragnar Em: Marschen till Märkäjärvi. En berättelse om svenska frivilliga i Finland. Stockholm 1940

- Nerland Soleim, Marianne: Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945 – antall, organisering og repatriering. Tromsø 2004
- Nilsson, Orvar: Liten bricka i stort spel. Simrishamn 1983
- Nilsson, Orvar: Suomen asiasta tuli omani. Ruotsalaisen vapaaehtoisen muistoja talvi- ja jatkosodas. Helsinki 2003
- Norgehjälpen i Göteborg. Verksamhetsberättelse 20. nov. 1941 – 31.dec. 1945. Göteborg 1946
- Ormio, Leena: Sotaan loppui lapsuus. Helsinki 2001
- Pasjkurov, Ivan: Tapte år. oslo 1990
- Persson, Anders: Finlands sak var svår. Stocholm 1979
- Persson, Sune: ”Vi åker till Sverige”. De vita bussarna 1945. Rimbo 2002
- von Platen, Gustav: Bakom den gyllene fasaden. Gustav V och Victoria. Ett äktenskap och en epok. Stockholm 2002
- Prins Gustav Adolf. En minnesbok. Archibald Douglas (red.). Stockholm 1951
- Rautanen, Elina: Centrala Finlandshjälpen ja Tiukulan säätiö. Talvisodan humanitaarinen perintö 1939-1997. Helsinki 1998
- Report of the International Committee of the Red Cross on its activities during the Second World War (September 1, 1939 – June 30, 1947). Volume I. General activities. Geneva 1948
- Rickert, Arvid: Hjälpkaktionen i Tyskland våren 1945. In.: Folke Bernadotte. En minnesbok av 43 författare under redaktion av Åke Stanenow. Uppsala 1949 s. 165-182
- Riesenberger, Dieter: Das Deutsche Rote Kreuz. Eine Geschichte 1864-1990. Paderborn 2002
- Rimmerfors, Einar: En fredens ambassadör. Folke Bernadotte. Stockholm 1948
- Rolf, David: Prisoners of the Reich. Germany's captives 1939-1945. London 1988
- Rosén, Gunar: Suomalaisina Itä-Karjalassa. Sotilashallinnon ja Suomen Punaisen Ristin yhteistoiminta 1941-1944. Helsinki 1988
- Rosen, Gunnar: Sata sodan ja rauhan vuotta. Suomen Punainen Risti 1877-1977. Helsinki 2002 (2nd edition, first published in 1977)
- Salminen, Heikki: Lappu kaulassa yli Pohjanlahden. Suomalaisten sotilaiden historia. Turku 2007
- Schilling, Dag Fr.Chr. – Ottersen, Kåre: Barmhjertighetsfronten. Norges Røde Kors under krigen 1940-1945. Oslo 1995
- Sode-Madsen, Hans: Reddet fra Hitlers helvede. Danmark og De Hvide Busser 1941-45. København 2005
- Suomen sotien 1939-1945 lääkintähuolto kuvina – bilder från sanitetstjänsten under krigen 1939-1945 i Finland – The military medical services of the Finnish Wars 1939-1945 in pictures. Toim., red., ed. by: Taipale, Ensio – Ponteva, Matti – Somer, Pekka.. Perniö 1990

- Svenska frivilliga i Finland 1939-1944. Red. Sten Claesson m.fl. Stockholm 1989
- Svenska marinens frivilliga i Finland 1939-1944. Sammanställning av Albin Edlund. Karlskrona 1995
- Svensson, Åke: Valkeat vaunut. Helsinki 1945
- Svensson, Per: Han som aldrig fick bli kung. Stockholm 2006
- Switzerland and the Second World War. Edited by Georg Kreis. London 2000
- Switzerland, National Socialism and the Second World War. Final report. Zürich 2002
- Söderberg, Sten: Svenska Röda Korset 1865-1965 – de första hundra åren. Stockholm 1965
- The International Committee of the Red Cross reaffirms "open door" policy on its role during and after World War II. International Review of the Red Cross 1999 pp. 414-415
- Tiihonen, Seppo: Välillinen julkinen hallinto sota-aikana. Erityisesti kriisihallinnon järjestelyt. Åbo 1984
- "Tohtori Kuolemaa" etsitään Etelä-Amerikasta. Suomessakin työskennellyt natsitohtori tappoi satoja vankeja. Article in Helsingin Sanomat 9.7.2008
- Tyrkkö, Jukka: Suomalaisia suursodassa. SS –vapaaehtoisten vaiheita jääkäreiden jäljillä 1941-1943. Porvoo 1960
- Ullman, Magnus: Episoder ur Gustav Mannerheims liv. Del 2. En bildkavalkad över åren 1929-1951. Stockholm 2001
- Utriainen, Laura: SPR:n apusisarena. In.: Naiset kertovat sodasta. Toim. Mirja Hakko. Helsinki 1988 s. 299-301
- Waters, Donald Arthur: Hitler's Secret Ally, Switzerland. La Mesa, California 1994
- Virkkunen, Sakari: Mannerheimin kääntöpuoli.. Helsinki 1992
- Willemin, Georges – Heacock, Roger: The International Committee of the Red Cross. Boston 1984
- Voionmaa, Väinö: Kuriiripostia 1941-1946. Helsinki 1971
- Välkommen till Sverige. Text och sammanställning av Siiri Matvejevna. Köpenhamn 1996
- 1945 års svenska hjälpexpedition till Tyskland. Förspel och förhandlingar. Aktstycken utgivna av Kungl. Svenska Utrikesdepartementet. Ny serie II.8. Stockholm 1956
- Zanom, Åsa: Karin Ramsay lämnar Röda Korset. Article in Astra, the September issue 1949

Tiivistelmä

Suuri yleisö on pitänyt Punaisen Ristin kansainvälistä komiteaa (CICR) keskeisenä ja vaikutusvaltaisena humanitaarisena toimijana toisen maailmansodan aikana. Jos kuitenkin otetaan huomioon, että 35 miljoonaa sotavankia ja 10 miljoonaa siviiliä keskitys- ja työleireillä eli surkeissa oloissa, ja että noin kolmannes sota- ja yli puolet siviilivangeista menehtyi, epäonnistui CICR pitkälti tavoitteissaan. Sodan aikana CICR sai runsaasti tietoa juutalaisvainoista, keskitys- ja kuolemanleireistä sekä sotavangeista. Vuosina 1939–1947 CICR:n valtuutetut laativat yli 11 000 raporttia vierailuistaan leireille, joten CICR:llä oli jo 1930-luvun lopulta kohtuullisen tarkka kuva saksalaisten sortotoimista. Tästä huolimatta CICR ei onnistunut masinoimaan tehokkaita toimia vankien auttamiseksi. CICR:n tehottomuuteen ja haluttomuuteen on useita syitä. CICR:n toiminta perustui puolueettomuuteen, varovaisuuteen ja diplomaattisuuteen; erityisen varovainen CICR oli kritiikissään Saksaa kohtaan. CICR:n johdolla oli läheiset suhteet Sveitsin johtoon, ja näin Sveitsin hallituksen puolueettomuuspolitiikka ja hiljainen yhteistyö kansallissosialistisen Saksan kanssa heijastui myös CICR:n työhön.

CICR:n lisäksi 62 maalla oli oma kansallinen Punainen Ristinsä toisen maailmansodan aikana. Näistä mm. Yhdysvaltain, Britannian ja Ruotsin organisaatiot tekivät sodan aikana laajamittaista humanitaarista työtä, kun taas esim. Saksan Punainen Risti keskitti kaikki voimavaransa maansa sotaponnistelujen tukemiseen. Mutta kuten CICR, useat kansalliset Punaisen Ristin järjestöt olivat käytännössä varsin välinpitämättömiä neuvostoliittolaisten sotavankien kärsimyksiä kohtaan. On nähtävissä, että CICR:n passiivisuus humanitaarisen avun toimittamisessa neuvostovangeille vaikutti myös Suomen, Ruotsin ja Norjan Punaisten Ristien toimintaan sodan aikana.

Vuosina 1941–1945 Norjassa ja Suomessa oli noin 180 000 neuvostoliittolaista sotavankia. Suomessa olleista vangeista 19 000 kuoli suomalaisten ja 5 000 saksalaisten vankeudessa. Norjassa vankeja kuoli n. 13 000. Yhteensä vankeja menehtyi 37 000 kuolleisuusasteen ollessa 22 %.

Suomen, Ruotsin ja Norjan Punaisten Ristien apu neuvostoliittolaisille sotavangeille oli vaatimatonta. Suomen Punaisen Ristin toiminta oli suuressa määrin keskittynyt sotasairaaloihin ja muihin avustustehtäviin. Huolimatta sotavankileireillä 1941–1942 vallinneesta katastrofaalisesta tilanteesta Suomen Punainen Risti (SPR) ei edes harkinnut avun toimittamista neuvostoliittolaisille sotavangeille. Niin ikään Ruotsin Punainen Risti (SRK) vältteli sotavankien auttamista niin pitkään kuin mahdollista. Huolimatta laajasta ja ansiokkaasta kansainvälisestä avustustyöstään SRK vastusti menestyksekkäästi myös kansalaisten aloitteita sotavankien auttamiseksi. SPR ei sekään vakavasti pyrkinyt hankkimaan apua sotavangeille SRK:n kontaktien kautta. Poliittista tahtoa neuvostoliittolaisten sotavankien auttamiseksi ei ollut myöskään Norjan Punaisessa Ristissä. Selitys, että saksalaisten kielteinen suhtautuminen teki avunannon mahdottomaksi, ei kestä tarkastelua. Saksalaiset eivät estäneet suurtenkaan avustuserien lähettämistä norjalaisille poliittisille vangeille Norjaan ja Saksaan. Jos Norjan Punainen Risti olisi todella halunnut toimittaa humanitaarista apua neuvostoliittolaisille vangeille, olisi sillä ollut tähän vähintään yhtä hyvät mahdollisuudet kuin poliittisten vankien auttamiseen.

Maaliskuussa 1942 marsalkka Mannerheim kääntyi Suomen Punaisen Ristin puheenjohtajan ominaisuudessa Punaisen Ristin kansainvälisen komitean puoleen ja pyysi humanitaarista apua neuvostoliittolaisille sotavangeille. Kesällä 1942 Yhdysvalloista saapunut noin 35 000 kilon ruoka-avustuserä riitti tuskin tyydyttämään vankien yhden vuorokauden tarpeen. Vuonna 1943 saapuneet 110 100 kiloa riittivät kahdeksi ja puoleksi päiväksi; 1944 tulleet 340 000 kiloa riittivät hieman yli kahdeksaksi päiväksi.

Punaisen Ristin organisaatioille Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa neuvostoliittolaiset sotavangit eivät olleet ”houkutteleva” avustuskohde. Mainittujen kolmen järjestön johto edusti maansa sosiaalista eliittiä, joka oli usein neuvostovastaista ja vähintään hiljaisesti tuki Suomen ja Saksan käymää sotaa. Huolimatta siitä, että kaikkien kolmen organisaation johto epäilemättä tunsi neuvostovankien surkeat elinolot, avustuskampanjoita ei aluksi haluttu järjestää – mahdollisesti odotettaessa Neuvostoliiton sotilaallista luhistumista. Sodan jatkuessa ja suuren yleisön ymmärtäessä humanitaarisen avun tarpeen oli yhä vaikeampaa jättäytyä täysin passiiviseksi. Tämän takia Suomen, Ruotsin ja Norjan Punaisen Ristin johdon oli tehtävä vähintään symbolisia eleitä vankien auttamiseksi. Näiden avustusten merkitys jäi kuitenkin hyvin pieneksi.

Vasta syksyllä 1944, kun Saksan sotilaallinen tappio oli ilmeinen, Punainen Risti kasvatti jossain määrin apuaan neuvostoliittolaisille sotavangeille. Vasta Saksan antautumisen jälkeen 1945 sekä Norjan että Ruotsin Punainen Risti käynnistivät Norjassa merkittävät avustushjelmat hengissä selvinneiden neuvostovankien hyväksi. Saksan joukkojen antautuminen teki projektit mahdollisiksi, mutta koska aikaisempi passiivisuus oli herättänyt suuren yleisön huomion, on tässä nähtävissä yritys kompensoida sota-ajan laiminlyöntejä.

***INTERNOITUJA
INTERNEES***

Internment and deportation
in WWI and WWII
A comparative study
with a special survey of the situation in Finland

Lars Westerlund

It is estimated that there were nine million⁷⁵⁷ prisoners of war (POWs) in WWI and 35 million⁷⁵⁸ POWs in WWII. There appears to be no prominent work on the number of civilians confined to camps in WWI. However, the number of civilians detained in WWI was relatively limited in comparison to WWII, when the number of civilians in merely German extermination, concentration and labor camps probably was approximately 13 million.⁷⁵⁹ Because there were massive numbers of inmates in camps in WWI and WWII, the number of internments was also correspondingly high. Practically all POWs were interned. This generally meant they were transferred to the custody of a camp or some other form of supervised accommodation and subject to severe restrictions for the duration of the war.

Internment is a term that has been used both in international law and in the national law codes of some individual states, sometimes in mutually inconsistent ways. In historical, political and legal studies, internment has almost exclusively been viewed as being separate from the phenomenon of deportation. However, these predominantly administrative measures are closely related to each other. It is estimated that Nazi Germany deported approximately eight million people, primarily Eastern European civilians and POWs, to slave labor in Germany and in territories occupied by German forces in WWII. Basically these deportations could also be characterized as internments because they did not differ in any substantial way from internment.

In WWI, Russia moved more than a million aliens and Russian citizens living in its Western regions eastwards. For its part, the Soviet Union deported almost one million representatives of different ethnic groups considered disloyal in the 1930s. In WWII, the scope of the deportations increased since probably two million people representing minority nationalities were deported from the border regions and from areas considered exposed by Soviet authorities. These deportations also largely match the criteria for internment, which comes in forms of varying severity. Some researchers have also used the term internment

⁷⁵⁷ Nachtigal 2005, p. 13

⁷⁵⁸ Ferguson 2006, p. 137

⁷⁵⁹ Kogon 1959, p. 45, Manvell-Fraenkel 1971, p. 147, Weinmann 1990, CXXXVII

when describing the Soviet Union's deportation of ethnic groups, repatriated POWs, political refugees or other individuals.⁷⁶⁰

On the basis of previous research, this study aims to outline a rough general picture of the different forms of internment, deportation and restrictions on mobility used by states over the course of time. This overview will no doubt be plagued by thematic deficiencies due to the scope and variety of the topic. The starting point is the provision for internment in international law. The study then focuses on internment and deportation measures based on domestic law or on political and military practices. After covering this general topic, the study surveys internment and deportations in Finland in World War II. Finally, the study draws some conclusions on the basic features of internment and deportations.

Internment as defined by international law

In international law, the concept of internment finds its origins in the Brussels Conference of 1874, which was convened to reach an agreement on the laws and customs of war.⁷⁶¹ The principles of internment were later codified in the Hague Convention of 1907 on the laws and customs of war⁷⁶² and the 1929 Geneva Convention on the treatment of POWs.⁷⁶³

Much can be said about the internment of POWs. For example, the 1907 Hague Convention on the laws and customs of war and the 1929 Geneva Convention on the treatment of POWs used the expression 'internment' when referring to POWs (Article 5 and Article 9 respectively). In WWII, there were different viewpoints on the internment of POWs from the beginning. In practice, the German Army had two different interpretations of the POW concept. Captured prisoners from the Western Allies were generally treated in accordance with the existing conventions. However, the huge masses of captured Soviet and Eastern European soldiers and civilians used as forced laborers were considered to be sub-humans (Untermenschen), and not handled in the same manner. The Germans also jeopardized the POW concept by recruiting hundreds of thousands of so-called *Hilfswillige* (voluntary assistants) from captured Soviet military personnel from 1941 onwards. These volunteers were employed in supporting roles such as ammunition carriers, hospital attendants, drivers, messengers, sappers, cooks, etc.⁷⁶⁴ In 1944, the British also offered their Italian

⁷⁶⁰ Pohl 1999, Polian 2004

⁷⁶¹ Internment. in Parry and Grant Encyclopedic Dictionary of International Law. New York 2004, p. 259

⁷⁶² Yleissopimus, joka koskee maasodan lakeja ja tapoja. Liite yleissopimukseen. Maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö. Haagin toisessa rauhankonferenssissa tehtyjä ja siellä 18 päivänä lokakuuta 1907 allekirjoitettuja kansainvälisiä sopimuksia. Suomen sopimukset vieraitten valtioiden kanssa 11/1924, Suomen asetuskokoelma 192/1924 [Convention on the laws and customs of war. Annex to the convention . Regulations on the laws and customs of war. Concluded and signed at the second Hague peace conference on October 18, 1907. Agreements of Finland with foreign states 11/1924. Statute Book of Finland 192/1924.]

⁷⁶³ Convention of July 27, 1929, relative to the treatment of prisoners of war. <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/lawofwar/geneva02.htm>

⁷⁶⁴ Hiwi (volunteer). [http://en.wikipedia.org/wiki/Hiwi_\(volunteer\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Hiwi_(volunteer))

prisoners positions as “co-operators,” who were to be granted greater freedoms under the provisions of the 1929 Geneva Convention on beneficial services.⁷⁶⁵

The camp yard in Somme in March 1942. – Sommeen alaleirin pihaa maaliskuussa 1942. *Kansallisarkisto*

After the general capitulation of German forces in May 1945, the U.S. Army refused to grant POW status to considerable numbers of captured German soldiers and renamed them Disarmed Enemy Forces (DEF). Meanwhile the British Army preferred the expression Surrendered Enemy Personnel (SEP).⁷⁶⁶ While the Western Allies reduced the treaty-based significance of POW status, the USSR adopted an enlarged interpretation of the term.⁷⁶⁷

However, the main topic of this study is not the internment of POWs and their terminological equivalents, but rather civilian internees and deportees during wars and domestic states of emergency. The focus of this study is WWII, although several surveys of comparative ambition will be conducted in future on similar phenomena preceding or coming after WWII. This study covers the terms internment and deportation, as their meaning became very similar in the 20th century. Even though internment was a widespread policy, especially during the wars of the 20th century, no one to date has produced any comparative research or even general studies of an international scope of the phenomenon. It is true that several studies have approached internment in terms of its use in individual

⁷⁶⁵ Pautsch 2003, p. 227

⁷⁶⁶ Wiggers 2006, pp. 107-108

⁷⁶⁷ Kuznetsov 1978, pp. 344-345

countries or with a focus on those people interned by individual states, but they focus solely on examining the procedures of internment in these specific countries.

Section III of the 1907 Hague Convention on the laws and customs of war deals with the authority of the occupying power with respect to the civil population (Articles 42-56), but nothing is said on the internment of civilians. Unlike the 1907 Hague Convention, there are no articles at all on the treatment of civilians in the 1929 Geneva Convention. The reason for this were the preparations in the 1920s and 1930s for a convention on the war-time status of civilians. In 1934, a "Convention on the condition and protection of civilians of enemy nationality who are on territory belonging to or occupied by a belligerent" was drafted. This is known as the Tokyo draft convention of 1934.⁷⁶⁸ The prime aim of the draft was to limit the potential number of civilian detainees as enemy civilians would have been granted the right to leave the hostile territory. Only a small group of particular importance to the detaining power could have been interned. Thus, internment of enemy civilians in fenced-in camps would have been allowed by the convention for civilians subject to mobilization, where the security of the detaining power was concerned and when the situation of the enemy civilians rendered it necessary (Article 15). The internment camps for enemy civilians would have been separate from POW camps, but the 1929 Geneva Convention on the treatment of POWs would have been applicable by analogy to civilian internees. However, the Tokyo draft only remained a project was commonly approved it remained a project and no convention was ever concluded. The draft convention was to have been submitted to an international conference, convened by the Swiss Federal Council for the beginning of 1940, but it was never gathered owing the European state of war from September 1939. However, in 1929 the ICRC proposed to the belligerent powers should apply, by analogy, the 1929 Geneva Convention on the treatment of POWs to interned civilians and this proposal was accepted. Thus interned civilians of enemy nationality in many cases obtained amenities which they would not otherwise have enjoyed. In Western Europe and the USA the treatment of civilian internees was thus not less favorable than that accorded to POWs.⁷⁶⁹

As a consequence, the 1907 Hague Convention was the only, albeit imperfect, statute on the legal status of enemy civilians on the eve of World War II. Accordingly, a state could intern foreign nationals, prisoners of war, and its own citizens during a time of war. Internment meant an indefinite restriction of the freedom of the internee, but it was usually not a criminal punishment by definition. It was a means of surveillance or used as a precautionary measure by a belligerent or neutral state. During the various conflicts of the 20th century however, people who have either been suspected of or been considered likely to be or probable perpetrators of crimes have often been interned, even in the absence of credible proof of their purported offences. In these cases internment may involve the denial of a fair civil trial for the persons concerned.⁷⁷⁰

⁷⁶⁸ Draft International Convention on the Condition and Protection of Civilians of enemy nationality who are on territory belonging to or occupied by a belligerent. <http://www.icrc.org/ihl.nsf/Full/320?OpenDocument>

⁷⁶⁹ Cambray-Briggs 1949, 134-135, 364

⁷⁷⁰ Internment. in A Dictionary of Human Rights. David Robertson. London 1997 pp. 119-120

Internment of foreign military personnel by a neutral state

Article 11 of the 1907 Hague Convention on the rights and duties of neutral countries mandates⁷⁷¹ that officers and soldiers of a belligerent country are not allowed to enter or stay in the territory of a neutral country. This regulation notwithstanding, if such military personnel enter a neutral country, they are to be interned. In this case, the aim of internment is to prevent the interned from perpetrating criminal or hostile acts within the boundaries of a neutral country against either their own nation, or against some third party. The military personnel in question are disarmed, placed under the surveillance of the local civilian or military authorities, interned, or deported.

This article will not include a comprehensive survey of war-time military interments, but some illustrative cases are included. During WWI, a Russian fleet engaged the German mine cruiser *Albatross* on July 2, 1915. The German vessel was badly damaged and beached on the east coast of Gotland Island, which is Swedish territory. The engagement claimed the lives of 29 crewmembers of the *Albatross* and the remaining 209 officers and sailors were interned in Roma on Gotland Island. In 1917, the internees were transferred to Skillingaryd in Småland in the southern part of Sweden.⁷⁷² Another form of military internment was the temporarily treatment of hospitalized belligerent soldiers by neutral countries. Germany, France, Britain and Russia reached agreements on the exchange of seriously wounded POWs starting in 1915. As a consequence, 67,726 POWs arrived as internees for further transit in Switzerland, approximately 13,000 in Holland and about 65,000 in Sweden.⁷⁷³

During the Civil War in Finland in 1918 at least 775 Finnish refugees arrived in Sweden. The bulk of the refugees were reds and as it seems the Swedish authorities interned a total of 67 either recognized or suspected Finnish red guards in Morjärv in the municipality of Töre in the Northern part of the country. Earlier in the war years also Russian soldiers, who deserted to Sweden from their garrisons in Finland, were interned in the so called 'Russian hut' in the Morjärv camp.⁷⁷⁴

In WWII, the scale of interment of belligerent military personnel by neutral countries was far more extensive than in WWI. In June 1940, Switzerland, as one of the neutral countries, interned altogether 45,000 soldiers of the French 45th Corps, who had retreated into the country. These included 13,000 Poles and 800 Moroccans. The French nationals were soon repatriated to France, but it was impossible to repatriate the Poles due to the division of their country, so 6,000 of them were sent to the concentration camp of Büren an der Aar. Later, the same site was referred to as a Polish internment, or mass camp, and was finally

⁷⁷¹ Yleissopimus joka koskee puolueettomien valtojen ja henkilöiden oikeuksia ja velvollisuuksia maasodassa. Haagin toisessa rauhankonferenssissa tehtyjä ha siellä 18 päivänä lokakuuta 1907 allekirjoitettuja kansainvälisiä sopimuksia. Suomen sopimukset vieraitten valtioitten kanssa 11/1924, Suomen asetuskokoelma 192/1924. [Convention on the rights and obligations of neutral states and individuals during war. Concluded and signed at the second Hague peace conference on October 18, 1907. Agreements of Finland with foreign states 11/1924. Statute Book of Finland 192/1924.]

⁷⁷² Thiers 1965, Hedin 2002

⁷⁷³ de Syon-Ericson 2006, pp. 283-284

⁷⁷⁴ Näsman 1994, 99-102

shut down in 1941.⁷⁷⁵ By the end of 1946, a total of 103,869 members of foreign military forces had arrived in Switzerland. There were several types of military personnel: escaped POWs, so-called "military refugees," partisans, defaulters, deserters and hospital cases. The "military refugees" were primarily Italian soldiers disarmed by the Germans in 1943. After the armistice between Italy and the Allied Powers on Sept. 8, 1943, German forces occupied most of Italy and interned approximately 700,000 Italian soldiers in Italy, France, Yugoslavia, Greece and the Dodecanese and transported them to internment camps in Germany, Poland and the Balkans. The Germans did not regard these individuals as POWs, but considered them to be "military internees." When some of these individuals arrived in Switzerland, they were considered to be "military refugees." The partisans were also mainly Italians. The bulk of the defaulters were Alsations, who had left the German Army because they considered themselves to be citizens of France and therefore not subject to German military service.⁷⁷⁶

During WWII, the Swedes interned several thousand German soldiers and deserters who entered the country, as well as British military personnel, escaped Soviet prisoners of war, Norwegians, Finns, and others. In the fall of 1939, three Polish submarines arrived in Sweden and their crews, totaling approximately 180 personnel, were interned. In the spring of 1940, approximately 5,700 Norwegians fled from the occupying Germans and eventually about 500 other foreign servicemen from Britain, France and Germany were also interned. A total of 343 airplanes belonging to belligerent states that arrived in Sweden during the war had their military crews interned. In accordance with its 1937 law on foreigners, Sweden placed a number of foreigners into custody (*förvar*) during the war. While the terminology is different, this effectively meant internment. The total amounted to 679 people in November 1944, and 1,600 in July of the following year. In 1944, 975 British and U.S. servicemen were released together with some Germans, Soviets and Poles. In May 1945 a few thousand Germans and Latvians who had served in German units arrived in Sweden from Norway and Courland. In late 1945 and early 1946 approximately 3,000 Germans and 146 internees from Latvia, Estonia and Lithuania were transferred to the Soviet zone.⁷⁷⁷ Sweden also organized exchanges for a few thousand Allied and German POWs, who arrived in the country in 1943 and 1944.

Spain was officially neutral during WWII, but leaned towards Germany. Allied airmen who crashed or landed there were interned as were escaping POWs from France. The bulk of these were kept in harsh conditions in Miranda de Ebro prison camp together with communists, other political prisoners, draft evaders and slave laborers. In the fall of 1941 there were approximately 600 inmates in this prison camp, including Poles, Belgians, Dutch, Czechs, Yugoslavs, French, Bulgarians, Hungarians and one person from South America. German officials visited the camp in order to recruit volunteers, but with only limited success.⁷⁷⁸

⁷⁷⁵ Switzerland, National Socialism and the Second World War 2002 pp. 111-112

⁷⁷⁶ Report of the International Committee of the Red Cross on its activities during the Second World War. Vol. 2 1946, pp. 233, 304-307

⁷⁷⁷ Haven of Refuge 1976, Flyghed 1991, pp. 210-214, Runsten 1995, Dahlin 2001, pp. 9-28, Andolf 2002, pp. 191-226, Rehn 2002, Andolf 2002, pp. 224-228, de Syon-Ericson 2006, p. 285

⁷⁷⁸ de Syon-Ericson 2006, p. 286

The Republic of Ireland also interned several dozen airmen of various nationalities. These men had crashed or landed on Irish territory while conducting operations and were brought to the main compound in Curragh. In 1943 they were transferred to a new camp in Gormanstown.⁷⁷⁹

Internment of suspicious foreigners from hostile countries

A foreign individual living in a country with which his own state is at war is by definition an enemy alien. Usually the country in question has considerable latitude in deciding on the treatment the enemy alien is to receive. Prior to WWI, foreign nationals from hostile states were usually allowed to either leave the country or remain there, provided that they caused no trouble and did not assist the enemy. In addition, various nations placed restrictions on foreigners from hostile countries during WWI and WWII, of which internment was one of the most extreme. Restrictions on mobility and the compulsory registration of foreigners were less severe forms of control.⁷⁸⁰

During WWI, almost 400,000 civilians were interned in Europe, about 110,000 of them in Germany.⁷⁸¹ In German South-West Africa (Namibia), the Belgians were interned.⁷⁸² The Australian government interned 6,890 people, a number that included 5,500 Germans and about 1,100 Austrians and Hungarians.⁷⁸³ In Britain, the Aliens Restriction Act was passed on August 5, 1914, leading to approximately 29,000 men of German and Austrian heritage being interned on the Isle of Man between 1914 and 1919.⁷⁸⁴ The USA adopted a predominantly selective policy of internment and arrested only approximately 2,300 aliens who were deemed to be a threat to security. This was an extremely tiny share of the aliens residing in the country as only one out of 1,100 enemy aliens were interned. In Canada, a total of 8,579 individuals were interned out of a population of approximately 500,000 German-Canadians. Most internees were recent immigrants from the Austro-Hungarian Empire, but alien residents from Germany were also interned.⁷⁸⁵

No comprehensive survey of civilians interned during WWII exists, but the total number of enemy aliens interned in European countries seems not to have been as high as in WWI. The explanation for this is probably the mainly unrestricted freedom of movement available to people prior to WWI. This led to a relatively high number of foreigners in the different countries when compared to the situation prior to WWII, when passport and visa systems more strictly regulated population movements. The number of foreigners resident in Germany diminished under the Nazi regime in the late 1930s. However, many refugees from Germany and Austria did arrive in other European countries.

⁷⁷⁹ de Syon-Ericson 2006, pp. 284-285

⁷⁸⁰ Internment. in *The International Relations Dictionary* 1982, pp. 170-171, Christgau 1985, Kordan 2002

⁷⁸¹ Vance 2006, p. 78

⁷⁸² Audoin-Rouzeau & Becker 2000, p. 72

⁷⁸³ Fischer 1989

⁷⁸⁴ Gottlieb 2006, pp. 212-213

⁷⁸⁵ Vance 2006, pp. 78-79, Krammer 2006, p. 85

There were approximately 31,000 civilians from Germany, Austria, and Italy in Great Britain. In early September 1939 Britain declared war on Germany, but in the fall of 1939, the number of internees was still very limited. However, it increased greatly in May 1940 as Germany invaded Belgium, Holland and France (after having invaded Denmark and Norway in April). The internees were mainly kept in custody on the Isle of Man. Approximately 24,000 of the internees were German and Austrian men, 4,000 were German and Austrian women, 4,000 were Italian men and 16 were Italian women. It has been estimated that three fourths of these alien internees were Jews, pastors, socialists and artists fleeing Nazi persecutions. However, British authorities also had doubts about some of these refugees and during the autumn of 1939 tribunals were set up to assign the refugees in three security groups.⁷⁸⁶

- Category A, i.e. the persons considered being high risk, who were immediately interned
- Category B, i.e. those to be monitored, although their loyalty was not generally questioned, and
- Category C, i.e. some 50,000 non-risk persons

Since there were a total of 75,000 German and Austrian aliens residing in Britain in the 1930s, this means that only a third of them were interned. Many of these internees were released during the war.⁷⁸⁷

Until the spring of 1939, France was one of the most important countries of residence for emigrants who had fled the Nazi regime. There is no information on how many German refugees there were, but they probably numbered more than one hundred thousand. A considerable number of foreign nationals, including German and Austrian refugees, were brought to internment camps near the Pyrenees in 1938-1939. There also were approximately 500,000 refugees from the Spanish Civil War in France at the same time. In the spring and summer of 1939, French authorities still planned to benefit from the presence of these refugees by forming 225 brigades of foreign workers and by recruiting volunteers for the army. As a consequence almost 75,600 immigrants were ready to serve in the French Army alone. However, the German attack on Poland on September 1, 1939 fundamentally changed the situation as the authorities were inclined to suspect Germans immigrants of being communists or fifth-columnists. Therefore, the French state carried out extensive mass arrests of politically or racially persecuted German immigrants, stateless individuals and former residents of the territories annexed by Germany. Thus all foreigners considered to be enemies of France or security risks were rounded up in concerted actions, detained in the different police prefectures and transferred to internment camps.⁷⁸⁸ After the the German attack on France in 1940 the situation of the Internees became desperate. According to Article 19 in the Armistice France was under the obligation to hand over all German citizens in France and her territories to the German authorities. Some of the unhappy German immigrants tried to leave for Spain, Switzerland and the USA, but since

⁷⁸⁶ Snowman 2003, 106

⁷⁸⁷ Gillman-Gillman 1980, Simpson 1992, Sponza 2000, Politics and culture in Twentieth Century Germany 2003, p. 63, Gottlieb 2006, pp. 81-82, 212-213

⁷⁸⁸ Delacor 2000, pp. 361-368

the bulk was imprisoned the possibilities of the Internees to escape German reprisals were limited.⁷⁸⁹ After the French military defeat in 1940, the internees in Vichy-France were called 'hébergés' (accommodated) and were granted some liberties, being allowed to move about and work in the localities.⁷⁹⁰

Children in the Mieykkälä internment camp for civilian Soviet citizens. – Lapsia Mieykkälän siviilileirillä. *Kansallisarkisto*

⁷⁸⁹ Ett hårt öde väntar de tyska emigranterna. Article in Hufvudstadsbladet 1.7.1940

⁷⁹⁰ Report of the International Committee of the Red Cross on its activities during the Second World War. Vo. I 1948, p. 606

The Germans interned thousands of civilians in Germany and in the countries they occupied, although no exact number is known. The first internees were kept in Wülzburg and from the fall of 1941 in Tost. In 1943 they were transferred to Kreuzberg in Poland and to Giromagny in France. There also were 2,400 civilians in Frontstalag 221 in Vittel in France.⁷⁹¹ As Germany overran France, male civilians from the Allies were confined in internment camps in France or Germany. These were called Ilag camps (Internierungslager). Most alien women remained free with the Channel Islands being an exception as 2,350 men, women and children from the Islands were sent to internment camps in Germany in 1942 and 1943.⁷⁹²

In Italy, enemy aliens were either so-called "assigned" or "isolati." The "assigned" were obliged to stay in their normal places of residence and to report regularly to the police. The "isolati" were banished to small mountain villages and formed "free communities." They were allowed to move freely within a radius of three kilometers and also had to report regularly to the police. In 1942, there were 1,559 people in assigned residence, as well as 1,349 British citizens and about 400 Belgian and French nationals who were "isolati."⁷⁹³

In 1940, there were 315,000 German, 695,000 Italian and 91,000 Japanese citizens living in the U.S.A. When the U.S.A. was attacked by Japan in December 1941 and the U.S.A. started its military campaign against the Axis powers, two large-scale internment programs were carried out. The first was run by the War Relocation Administration and primarily targeted Japanese citizens residing on the West Coast and especially in California. This is one of the most well-known cases of internment as approximately 120,000 people of Japanese origin were evacuated into assembly centers, relocations centers, internment camps, and isolation camps in the interior of the U.S.A.⁷⁹⁴ The second internment program was administrated by the Enemy Alien Control Unit, which imprisoned a total of 31,275 alien individuals between 1941 and 1948. Of these, 16,849 were Japanese (not including the 120,000 relocated individuals of Japanese origin). The program also rounded up 10,905 Germans, 3,728 Italians, 52 Hungarians, 25 Romanians, five Bulgarians and another 161 assorted individuals. An additional several thousand German and Japanese individuals were eventually brought from remote places such as Haiti and Central and South America. The bulk of these internees were taken to one of eight federal internment facilities in Montana, North Dakota, Idaho, New Mexico and Texas. There were also 25 smaller facilities in different locations.⁷⁹⁵ The war-time internments in the U.S.A. have been characterized as frequently unjust and more guided by misinformation and personal animosity than real threats to national security.⁷⁹⁶

⁷⁹¹ Vance 2006, p. 79

⁷⁹² Internment. in *The Oxford companion to the Second World War* 1995, p. 570

⁷⁹³ Report of the International Committee of the Red Cross on its activities during the Second World War. Vol. I 1948, p. 605, Internment. in *The Oxford companion to the Second World War* 1995, p. 570

⁷⁹⁴ Personal Justice Denied 1982, Irons 1983, McCollum Feeley 1999, Robinson 2001, Krammer 2006, pp. 83-84

⁷⁹⁵ Fox 2000, Krammer 2006, pp. 83-84

⁷⁹⁶ Krammer 2006, p. 82

Although there were approximately 600,000 enemy alien residents of German heritage in Canada in 1939, only 303 Germans and German-Canadians were interned that year. As the German military offensives succeeded in 1940, the figure increased to approximately 1,200. However, almost everyone was eventually released over the course of the following years. When the war ended, only 22 enemy aliens were still in custody.⁷⁹⁷

Approximately 12,500 U.S. citizens were interned in Japan or in Japanese-held territories: about 1,100 in Japan, approximately 6,000 in China and 5,000 in the Philippines. Internment generally did not occur until 1943 when the internment of the Japanese-Americans became known to the Japanese authorities. Japan also interned approximately 8,000 British civilians in China, Hong Kong, Singapore, and a few other locations. There were 3,250 British internees in Hong Kong and 4,500 in Singapore. About 1,500 British civilians who fled from Singapore by boat were eventually interned on Sumatra. These internment measures were carried out in 1942, 1943, and 1944. The conditions for the internees were generally clearly better than the corresponding camp conditions for U.S. and British POWs in Japanese custody. The Western Allies interned German, Austrian and Italian citizens in New Zealand and Somes Island from 1939.⁷⁹⁸

Approximately 30,000 Dutch civilians were also interned by the Japanese in Java alone.⁷⁹⁹

Interned alien merchant seamen

One special group of interned civilians consisted of merchant seamen. Articles 5-8 of the 1907 Hague Convention on certain restrictions with regard to the exercise of the right of capture in naval war stipulated that merchant seamen should not be detained, but be released upon pledging not to participate in hostilities.⁸⁰⁰ In drafting the conventions of 1874, 1899, 1907 and 1929, there were proposals to grant merchant seamen POW status, but the 1929 Geneva Convention specifically stated that they were not POWs.

There is no data on how many merchant seamen there were during WWI, nor is there any information on how many might have been interned. However, there were probably hundreds of thousands of merchant seamen in the whole world. In the USA approximately 2,300 merchant seamen were interned.⁸⁰¹ The number of interned Finnish merchant seamen in WWI is not known, but probably a few hundred were interned in Germany, Britain,

⁷⁹⁷ Krammer 2006, p. 85

⁷⁹⁸ Archer 2004, Vance 2006, pp. 79-80

⁷⁹⁹ Internment. in *The Oxford companion to the Second World War* 1995, p. 570

⁸⁰⁰ Yleissopimus joka koskee erinäisiä valtausoikeuden harjoittamisen rajoituksia merisodassa. Haagin toisessa rauhankonferenssissa tehtyjä ja siellä 18 päivänä lokakuuta 1907 allekirjoitettuja kansainvälisiä sopimuksia. Suomen sopimukset vieraitten valtioiden kanssa 11/1924, Suomen asetuskokoelma 192/1924, [Convention on certain limitations of state rights during naval war. Concluded and signed at the second Hague peace conference on October 18, 1907. Agreements of Finland with foreign states 11/1924. Statute Book of Finland 192/1924.]

⁸⁰¹ Vance 2006, p. 78

Australia, France and USA since the Germans confiscated 47 Finnish ships and the Western Allies 28 ships.⁸⁰²

In WWI, seamen were not legally considered to be POWs or civilian internees. Although some merchant seamen really were released in WWI, the 1907 Hague Convention provision that they should not be detained was generally ignored by the belligerent nations. Merchant seamen were thus largely detained as civilian internees in practice. In almost every country merchant seamen were kept in separate camps, but they benefited from the supervision of their protecting powers and the International Committee of the Red Cross.⁸⁰³

Probably at least tens of thousands of merchant seamen were interned throughout the world between 1941 and 1945.⁸⁰⁴ To give a sense of scale, the Allied merchant navies alone lost 2,714 ships during 1941-1945, leading to the death of 30,248 merchant seamen.⁸⁰⁵ There were huge numbers of merchant seamen across the globe as the various sections of The International Sea and Harbor Union counted four million members in 1934.⁸⁰⁶ On the basis of this data, we can assume that there must have been a fairly large number of interned vessels and crewmen. In Britain, 420 Finnish merchant seamen were held on the Isle of Man from late 1941 to the end of the war. In WWII a total of 1 712 Finnish merchant seamen were interned, about 1 300 by the Allies and about 400 by the Axis.⁸⁰⁷ However, no international survey of the subject is known to exist.

Interment carried out by an occupying power

It is quite common for an occupying nation to intern some members of populations in conquered areas. It has been suggested that Spanish General Valeriano Weyler was the one who first used concentration camps for civilians. In the war against Cuba in 1896-97, he relocated more than 300,000 civilians to 'reconcentration camps' in his drive to separate the rebels from the rest of the population. More than 200,000 Cubans perished in these camps.⁸⁰⁸ The British also used concentration camps in the Second Boer War in 1899-1902 in South Africa as Commander Herbert Kitchener moved Boer women, children and the elderly into camps. Altogether, there were 45 tented camps for Boers and 64 for African peoples caught up in the war. These camps held 93,940 Boer and approximately 107,000 internees from the African peoples of the region. Of the Boers, 27,927 perished. The number of deceased from the camps for the African peoples interned by the British is unknown, but it has been estimated to be about 20,000.⁸⁰⁹

⁸⁰² Heikkinen 1975, 301, Soukola 2003, 20

⁸⁰³ Vance 2006, p. 259

⁸⁰⁴ Roberts 1998

⁸⁰⁵ Maailma palaa[The World in Flames] 1975, p. 322

⁸⁰⁶ Mineur 1970, p. 86

⁸⁰⁷ Wälläri 1951, 127-128, 143-145, Heikkinen 1960, 346-356, Wälläri 1967, 124-125, 155-156, Ahola 1986, pp. 162-166, Soukola 2003, 346-356, Kontinen 2006, 3, Nylund 2008, 16, 55

⁸⁰⁸ Valeriano Weyler. http://en.wikipedia.org/wiki/Valeriano_Weyler

⁸⁰⁹ List of concentration and internment camps. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_concentration_and_internment_camps, Herbert Kitchener, 1st Earl Kitchener.

In WWI, hundreds of thousands of civilians were isolated from their communities and deported to concentration camps or forced to do labor by the occupying forces in Belgium, France, Russia, Serbia, Romania and Italy. Approximately 100,000 Belgian and French citizens were deported to Germany and about the same number of Germans to Russia. Furthermore, it has been estimated that at least 100,000 Serbs were deported to Austria, Hungary and Bulgaria.⁸¹⁰ During the Anglo-Irish war in 1919-22, approximately 12,000 Irishmen were held by the British without trial.⁸¹¹

In WWII, Nazi Germany interned many people in the Soviet Union and Eastern Europe⁸¹², as did the Western Allies in Western Europe⁸¹³, and the Soviet Union when it advanced westward.⁸¹⁴ All the approximately seven million inmates of the extermination, concentration and labor camps, both civilians and POWs, were interned in camps or similar facilities. There are different ways of counting how many camps were set up, but it has been estimated that there were approximately 15,000 concentration and labor camps in the countries occupied by Germany and another approximately 7,000 on German soil.⁸¹⁵ There were six so-called extermination camps: Auschwitz-Birkenau (1940-45), Chelmno (1941-45), Belzec (1942), Majdanek (1941-44), Sobibor (1942-43) and Treblinka (1942-43). In addition, there were about 20 concentration camps with 380 subcamps, with the remaining camps being primarily labor camps. Around three million inmates are believed to have perished in the extermination camps alone, with an additional two to three million dying in the concentration and labor camps. Almost one million Jews interned in the ghettos died. There were also many atrocities that were committed outside the camps. German so-called task forces (*Einsatzgruppen*) and regular units probably killed more than one million Jews. The total number of victims of the Holocaust has been estimated to be about eleven million.⁸¹⁶

The historiographic tradition of WWII has described the slave laborers in the system as deportees rather than internees. The only basis for this seems to be the fact that slave laborers were transported long distances from their home regions, for instance Poland and the Ukraine, to the territory of the German Reich. However, the length of the distance internees are transported can hardly be of any considerable analytical significance in

http://en.wikipedia.org/wiki/Horatio_Kitchener%2C_1st_Earl_Kitchener, Second Boer War.

http://en.wikipedia.org/wiki/Second_Boer_War

⁸¹⁰ Audoin-Rouzeau & Becker 2000, pp. 72-73

⁸¹¹ List of concentration and internment camps.

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_concentration_and_internment_camps

⁸¹² Bartov 1985, Schulte 1989, Kassimeris 2006

⁸¹³ Davis 1967, Ziemke 1975, Sorge 1986, pp. 89-116, Fischer 1992

⁸¹⁴ Stark 1995

⁸¹⁵ Homze 1967, pp. 266-267, Weinmann 1990, CXXXVII, Forced labour. in the Oxford companion to the Second World War 1995, p. 382

⁸¹⁶ Extermination camp. http://en.wikipedia.org/wiki/Extermination_camp, Holocaust.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Holocaust>, Anu Nousiainen: Kuusi miljoonaa juutalaista [Six Million Jews]. Article in Helsingin Sanomat Jan 23, 2005, Silvia Bjon: Hur kunde nazisterna hata judarna så? [How Could the Nazis Hate the Jews So Much?] Article in Hufvudstadsbladet Jan 27, 2005

defining the terms interment and deportation because both deportees and internees are usually transferred to closed facilities when deprived of their freedom.

In the Winter War (1939–1940), the Soviet Union interned about 2,400 Finns at Suojärvi, Petsamo, and Suomussalmi, as well as on the Karelian Isthmus and the islands in the eastern reaches of the Gulf of Finland.⁸¹⁷ In the Continuation War (1941–1944), Finland interned approximately 24,000 Soviet civilians in occupied Soviet Karelia.

Internment on the basis of domestic law

During times of war and crisis, it is quite common for individual nations to intern their own citizens as a pre-emptive security measure against those who are considered untrustworthy for some reason. A thorough examination of this group of internees falls outside the scope of this study because such a task would require a research project of its own. Instead, we will illustrate this phenomenon by examining some of the internment procedures, which allows an insight into its scope, complexity, extent and evolution.

Although internment is not usually a result of a criminal procedure, there is at least one exception to this principle. In Sweden, internment (*internering*) was used as a sentencing option for crimes between 1927 and 1981. This limitation of an individual's freedom was intended for multiple offenders. In this case the period of internment was more or less indefinite, with no maximum duration. After the internee had been incarcerated for a period of time, his or her punishment was extended through a period of supervised rehabilitation, during which he or she could be put back into an institution. In 1965 it became possible to place people in custody in addition to interning them. Growing opposition to the indefinite forms and durations of punishment entailed by these procedures led to this policy being abolished at the beginning of the 1980s.⁸¹⁸

Internment of a country's own citizens for political or military reasons

Between 1926 and 1943, the Italian government deported about 15,000 people to small villages and separate internment colonies in Southern Italy. The procedure was called "Confine di polizia" and the political detainees were known as "confinati."⁸¹⁹

In Britain, the government enacted several legislative provisions that eventually allowed for the detention of individuals perceived to be threats to national security. These provisions aimed to prevent subversion, espionage, and sabotage by British nationals and civilians. The Emergency Powers (Defence) Act was passed on August 24, 1939 and an Order-in-Council on the rights to political discussion and the freedom of the press came into effect on Sept. 1, 1939. Another Order-in-Council amending Defence Regulation 18B was issued with immediate effect on May 22, 1940. This order empowered the home secretary to

⁸¹⁷ Kilin 1994, pp. 132-138, Verigin-Laidinen 1996, pp. 100-106, Verigin-Laidinen-Kämäräinen 2006, pp. 26-27, 189-194

⁸¹⁸ Thyrén 1921, Betänkande och förslag rörande internering av farliga återfallsförbrytare 1922, Montelius 1923, PM om internering 1979

⁸¹⁹ Report of the International Committee of the Red Cross on its activities during the Second World War. Vol. I 1948, p. 605, Ebner 2004

detain any person who posed a threat to national security by being a leader or a member of any organization that was presumed to be under foreign influence or control. Between 1940 and 1945, a total of 1,826 people were interned under Defence Regulation 18B, including 747 members of the British Union of Fascists and National Socialists. Because the internees were detained indefinitely without charge, they were denied *habeas corpus* and the rights provided by the Magna Charta. Thus, the traditional legal basis for executive detention and the administration of the defense regulations was problematic when considered in the context of British traditions.⁸²⁰

Eire's (later the Republic of Ireland's) government interned over a thousand Irish republicans in a camp in the Curragh of Kildare between 1940 and 1945.⁸²¹ For its part, the British army interned 1,874 Republicans and 107 Loyalists between 1971 and 1975.⁸²²

In 1941, the military authorities in Sweden interned 590-660 men who were subject to military service. Most were communists, but other internees included radical social democrats, syndicalists, labor union activists, friends of England, and other people who were considered untrustworthy. They were placed in eight internment camps. The camps were disbanded in 1943 and the internees were released. All of the documentation on the internees and the camps was destroyed.⁸²³

In the early 1950s, the Federal Bureau of Investigation (FBI) had plans to intern approximately 12,000 suspected U.S. citizens to protect the government from treason, espionage and sabotage. This would have meant ignoring *habeas corpus*. President Harry S. Truman declared a state of emergency in December 1950 when the U.S.A. entered the Korean War, but no civilians were interned.⁸²⁴

When a state of emergency was declared due to internal unrest in Poland in 1981, the security services interned over 10,000 people in 46 prisons and three holiday resorts. The authorities granted the internees considerable liberties, and strived to reintegrate them into society. They were released in 1982.⁸²⁵

House arrests of heads of state

In law enforcement, house arrest is a measure where a person is confined by authorities to his or her residence. As a means of internment, house arrest or house confinement are usually used by authorities in order to repress political dissidents. In many cases deposed statesmen or women have been placed under house arrest as a lenient alternative to prison or juvenile-detention time. The Swedish Estates interned king Gustav IV Adolphus in 1809 by placing him under house arrest in the castle of Gripsholm in Mariefred in Södermanland. In 1814, the victorious European coalition sent Napoleon into exile on Elba, and in 1815 to

⁸²⁰ Gottlieb 2006, pp. 108-109

⁸²¹ Kochan 1993, pp. 191-201

⁸²² Brady 1975

⁸²³ Kellgren 1951, pp. 89-90, Molin 1982, pp. 185-191, Möller 1996, pp. 204-211

⁸²⁴ Lindqvist p. 1007

⁸²⁵ Jääskeläinen 1986, pp. 18-23

the island of St. Helena. In 1943, the Italian government confined the deposed head of state Benito Mussolini to the mountain resort of Grand Sasso in the Apennines.

House arrest as means of controlling overthrown political leaders has also often been used in the post-war period. In Egypt, King Farouk was deposed in 1953 by Muhammad Naguib, who in turn was deposed in 1954 by Gamal Nasser. Other examples include Premier Mohammed Mossadeq in Iran in 1953, President Ahmed Ben Bella in Algeria in 1965, and President Ahmed Sukarno in Indonesia in 1967. The former premier and president of Pakistan, Zulfikar Ali Bhutto, was deposed in 1977 in a military coup led by General Muhammad Zia-ul-Haq. When Vietnam attacked Cambodia in 1978, the former Premier Pol Pot was deposed. In 1979 Bhutto was sentenced to death and hanged. More recently, former President Augusto Pinochet was placed under house arrest by orders of the Supreme Court in Chile.

In the February Revolution, the Russian interim government interned Tsar Nicholas II, first in Tsarskoye Selo, and later on in Yekaterinburg in 1917-1918. In the Soviet Union, Premier Nikita Khrushchev was placed under house arrest for a time after being deposed in 1964. The would-be leaders of the botched 1991 coup in the Soviet Union interned Mikhail Gorbachev, the head of state and general secretary of the CPSU (Communist Party of the Soviet Union), for three days in a dacha in the Crimea.⁸²⁶

Internment as a means of quarantine or for other reasons

During WWII, a state could still place its own citizens as well as foreigners entering its territory into quarantine, which is a form of forced isolation. The word quarantine stems from the Italian "quaranta giorni" and the French "une quarantaine de jours," which both denote an isolation period of 40 days. The word was first used to refer to the period that vessels entering Dubrovnik during the Black Death in the 14th century had to wait. An international quarantine commission was established in Constantinople in 1839, and another at Alexandria four years later. From 1851 onwards several international health conferences were organized, which eventually lead to the International Sanitary Convention of Paris in 1903, designed to combat plague and cholera epidemics. The originally strict quarantine measures used by different countries were toned down and restricted, particularly towards the end of the 19th century. New international quarantine regulations were put into place as late as 1969.⁸²⁷ No international survey of the use of quarantine facilities during the 20th century is known to exist, but at least Germany,⁸²⁸ France⁸²⁹, Sweden⁸²⁹, and the United States⁸³⁰ had such facilities, and probably so did a great many other countries.⁸³¹

⁸²⁶ House arrest, http://en.wikipedia.org/wiki/House_arrest#Soviet_Union

⁸²⁷ Det internasjonale karantenereglemente 1971

⁸²⁸ Panzac 1986

⁸²⁹ Öberg 1968, Ottoson 1988, pp. 309-322, Lackman, Matti: Morajärven karanteenileiri 1918 [The quarantine camp in Morajärvi 1918]. Article in Kansan Tahto [Will of the People] 18.6.2002

⁸³⁰ The golden nematode handbook 1968, Quarantine stations at ports of entry 2005

⁸³¹ Vandervelde 1994

Various countries made use of quarantine facilities during WWI and WWII. After the Moscow Armistice was signed in fall 1944, Finnish authorities evacuated the inhabitants of Northern Finland in order to prepare for the efforts to expel the Germans from the country. A total of 56,417 Finnish civilians were evacuated to Sweden and placed in quarters under the jurisdiction of the National Board of Civil Defense (Civilförsvarsstyrelsen) at camp locations in the counties of Norrbotten, Västerbotten, Västernorrland, and Gävleborg. These camps and lodging areas contained a total of 33,390 Finns. The Finns placed into the camps and into other forms of lodging were isolated in quarantine for 2-6 weeks. Accordingly, arrangements were made to guard the camps, as well as for police surveillance and for road blocks. Meanwhile the entry of outsiders into these areas was prohibited.⁸³²

The term internment can also be used to refer to the confinement of people, primarily a nation's own citizens, to medical facilities or places of confinement for medical or social reasons, with the aim of either curing them or rendering them harmless.⁸³³ Possible examples of such a policy would include alcoholics forced into treatment or labor facilities, contagious individuals confined to hospitals for treatment, and juveniles in foster homes.

Internment for medical or social reasons is mentioned in this survey for taxonomic purposes. In addition, authorities have often been particularly quick to implement these kinds of internment procedures to mitigate risks in times of war and crisis.

Internment and compulsory labor

During WWII, it was very common for states to extend their legislation on compulsory labor to cover not only their own citizens, but also the inhabitants of conquered areas.⁸³⁴ Those who were compelled to work were ordered to work in a particular place or area. This limited their personal freedom of movement, which meant this procedure often either closely resembled or was a *de facto* form of internment. The practical arrangements connected to the use of compulsory labor, which often included lodging, provisions, and leisure activities, must have emphasized its institutional qualities. As mentioned above, references in international literature on internment have from time to time included less severe forms of institutional control, like surveillance and restrictions on the freedom of movement of an individual or individuals. It is likely that the conditions of those interned in different countries during WWII varied greatly depending on the country doing the interning, the group interned, the specific individuals in question and the specific legislation on internment. No extensive survey has been published on the subject. In fact, the line between compulsory labor and internment is a vague and flexible one. In general, the more institutional qualities added to the use of compulsory labor, the closer it is to true internment. This means it becomes a process of restriction and exclusion.

⁸³² Rautio 2005, pp. 54, 84-90

⁸³³ Lönnqvist 1985, pp. 717-725, Lahti 1986, pp. 26-32, Lahti 1986, pp. 37-39, Pylkkänen-Lönnqvist 1986, pp. 1217-1222

⁸³⁴ Milward 1977, pp. 215-228

Deportation

Deportation (to deport = to carry away) means either the forced relocation of foreigners outside the borders of the state in question, or the relocation of a state's own citizens to a certain area for a finite or undefined period of time. Individuals, groups, and population segments may be subject to deportation. The deportation of entire ethnic groups has also been compared to ethnic cleansing, meaning in this case the removal of specific ethnic populations from entire areas.⁸³⁵

Where deportation is used to specifically punish criminal behavior, the deportation itself is punitive in nature and not merely a security measure carried out by a government. Moving criminals sentenced in the area where the crime was committed to other locations was a typical procedure, particularly in Russia, the Soviet Union, Great Britain, France, and even Finland in the 19th century. Like internment, deportation can thus be carried out either as a punishment for criminal behavior or as a security measure implemented by the state. As with internment, no comparative study has been made of deportation. Therefore, this survey more closely examines some of the phenomena related to it below.

Currently, the term deportation is usually used to describe the expulsion of foreigners from a country. When the expelled individual is a citizen of the nation deporting him or her, the common terms are banishment, exile or transportation. If ethnic groups are deported either abroad or to other areas, then the term population transfer is used. In earlier times, the term deportation was also referred to as penal transportation.⁸³⁶

Deportation abroad

Every state has reserved the right to deport foreigners, even if the people in question have lived for a long time in the country from which they are being expelled. Usually deportation is used when foreigners commit serious crimes, have entered the country illegally, or if they are wanted for crimes in another country. Usually the decision to deport someone is made by the authorities of the country in question, although in some cases the decision is made by courts of law.

In November 1938, approximately 30,000 Jews holding Polish passports were deported from Germany and deposited on the border between Germany and Poland. After the German attack on Poland in September 1939, a few thousand Poles and Polish Jews were forcibly deported from territories annexed to Germany to the so-called General Government.⁸³⁷

During the Continuation War, the Finnish Ministry of the Interior had the power to deport foreigners for fairly loosely defined reasons in accordance with the Finnish legislation of 1938 and 1942 on foreigners.

⁸³⁵ Deportation. in *The Penguin Dictionary of International Relations* 1998, p. 123

⁸³⁶ Deportation. <http://en.wikipedia.org/wiki/Deportation>

⁸³⁷ Deportation. in *The Oxford companion to the Second World War* 1995, p. 295

Internal deportation of criminals and inconvenient persons

Deportation was heavily used by Tsarist officials, as well as by Soviet authorities. The system of using deportation for political criminals began in Russia at the end of the 16th century. The deported were individuals and suspicious groups or people from certain areas. Examples of well-known groups subject to mass deportations include the Decembrists of 1826, the participants in the Polish rebellion of 1831, and the Narodniks and Bolsheviks of later years. Over half a million people were deported between 1807 and 1887. In 1900, there were 298,577 deportees in Siberia. This system of political deportation was abolished after the February Revolution of 1917.⁸³⁸

In Finland, it was possible to send criminals condemned to death to Siberia between 1826 and 1887. The requirements for doing so were defined in a declaration entitled “Kungörelse, angående till döden dömda, men af Gunst och Nåd till lifvet förskonade Brottslingars försändande till allmänt arbete i de avlägsnare Sibiriske Gouvernementene” of April 21, 1826 (decree on banishing criminals to the Siberian provinces). However, the expressions deportation and banishment (*förvisning*) were not mentioned in the subsequent enacting legislation. Instead, the considerably more neutral “blefwe försände” (to be sent) was used. The 1826 declaration was used in Finland to deport a total of 2,919 men and 462 women to Siberia.⁸³⁹ In contrast to the Grand Duchy of Finland, Russian Karelia was used to a minor degree as a place to deport people to during the 19th century.

Some Western states have also made use of large-scale deportation, particularly in the 19th century. Great Britain deported criminals to its colonies in North America throughout the 17th century. From the end of the 18th century onwards, it sent a total of roughly 50,000 criminals to penal colonies in Australia and a further 30,000 to Tasmania. Great Britain abolished the use of punitive deportation between 1853 and 1864. Nevertheless, individuals were deported to India up until WWI. France deported several thousand criminals to the Marquesas Islands, Algeria, Guyana, and its colonies in New Caledonia from the mid-19th century onwards. Prussia and Norway also used deportation as a means of punishment.

Deportation as a security measure

Deportation for security reasons is in practice the same thing as internment. When Moscow conquered Novgorod in the late 15th century, it brought the boyars of Novgorod to Moscow. When Russia invaded the Crimea, the Tatars fled. The Russians also contributed to the flight of the local Muslims and Turks in those parts of the Caucasus that they conquered during the 19th century.⁸⁴⁰ The United States deported Native American tribes to reservations, especially towards the end of the 19th century.⁸⁴¹ In 1910, tribal homelands were formed in South Africa, known between the 1940s and the 1990s as Bantustans.⁸⁴²

⁸³⁸ Eroshkin 1979, pp. 27-31

⁸³⁹ Juntunen 1983, Engman 2005, pp. 333-337

⁸⁴⁰ Deportations. in Encyclopedia of Russian History 2004, pp. 383-384

⁸⁴¹ Dunn 1963, Virrankoski 1994, Churchill 1993, Banner 2005, Oswalt 2006

⁸⁴² Kruger 1951

During WWI, Russia carried out extensive deportations, where over a quarter of a million enemy aliens were transported to the inner regions of the country. Out of the Russian citizens living close to the front line, about 300,000 Russian Germans and 500,000 Jews were deported, as well as 10,000 Crimean Tatars and thousands of Adjarians, Roma (Gypsies), etc.⁸⁴³

When a nation prepares for war, sometimes certain ethnic groups may be considered unreliable. In the Soviet Union, certain segments of the population were subject to large-scale forced relocations and deportations from as early as 1934. These measures aimed to ensure the reliability of the population in the border areas. At the time, Finns, Latvians, Estonians, Germans, and Poles were deported out of Leningrad. In 1935, over 40,000 Germans and Poles were deported out of the border regions of the Ukraine because they were considered to be unreliable. Roughly 30,000 Finns were deported from the areas near Leningrad and 170,000 Koreans were removed from Russia's Far Eastern border areas in 1936. During the great political purges of 1936–1938, Poles, Greeks, Latvians, Estonians, Afghans, and Iranians were deported in addition to Finns and Koreans. An estimated total of 800,000 people were arrested, deported, or otherwise punished between 1935 and 1938.⁸⁴⁴

During WWII, the Soviet Union carried out a series of purges aimed at ethnic minorities. In 1940–1941, a total of 380,000 people from Latvia, Lithuania, Estonia, Romania, and the eastern parts of Poland were deported. After the German invasion in 1941, the following ethnic groups and populations were deported to the eastern territories: the Volga Germans, the Karachays, the Kalmyks, the Koreans, the Chechens, the Ingush, the Balkar, the Crimean Tatars, the North Caucasians, the Greeks, the Kurds, the Chulym Tatars and the Ingrian Finns. In addition, those Ingrians who returned from Finland in 1944–1945 were deported to the inner regions of the Soviet Union.⁸⁴⁵ According to estimates, over two million members of ethnic minorities were deported between 1937 and 1944.⁸⁴⁶ In studies on the subject, the war-related deportations of the Soviet Union have also been considered to be punitive measures taken against ethnic minorities, and to be a phenomenon related to genocide.⁸⁴⁷

Restriction on mobility and internal passport systems

In this survey, it is also relevant to examine restrictions on the freedom of mobility of the citizens and subjects of the state. Even though this phenomenon cannot be directly equated with deportation, so-called internal passport systems in particular have been used in ways that resemble the latter.

Early in its history, Russia created a permit system that, along with the documents related to it, restricted the mobility of its subjects. As early as the end of the 16th century, peasants

⁸⁴³ Deportations. in *Encyclopedia of Russian History* 2004, p. 384

⁸⁴⁴ Martin 1998, p. 858, Yakovlev 2002, pp. 183-184

⁸⁴⁵ Conquest 1960, Pohl 1999, Polian 2000, Yakovlev 2002, pp. 185-193, Polian 2004, *Deportations* 2004, pp. 385-386

⁸⁴⁶ Pohl 1999

⁸⁴⁷ *Genocide* 2004, pp. 544-545

were registered in local records. A 1649 law reinforced the framework that supported serfdom, an essential part of which was the control of peasant migration. During the reign of Peter the Great, the guidelines on places of residence and traveling were further specified. In 1719, peasants moving between villages and urban centers were required to produce passports signed by their masters. In 1857, many of the earlier rules on passports and fugitive serfs were compiled into legislation that had 741 articles and 222 pages. Despite the increase in the freedom of mobility caused by the abolition of serfdom in 1861, officials still retained substantial powers to supervise migration. The interior passport system was abandoned as late as 1917.⁸⁴⁸

The Soviet government in Russia used its own population registers and workbooks from 1918 onwards. An internal passport system was adopted in the Soviet Union in 1932, which allowed officials to restrict and direct the migration of peasants from the rural areas to the cities. This system was directly connected with the process of locally registering the population, with distribution of housing, with the rationing of consumables, and with the official labor policy. This was because a "*propiska*," or internal passport, was required to legally live somewhere. With this system of "*passportnaja sistema*," Soviet authorities could control the migration to cities and to Moscow, Leningrad, Kiev, and Odessa in particular. The regulations of the "*propiska*" system were relaxed in 1991. The internal passport system divided Soviet citizens into different groups that had divergent statuses and rights. With the system, Soviet officials could keep "useless" groups out of the cities. In addition, Soviet authorities used the system to expel Poles, Finns, Germans and other anti-Soviet groups from the border regions. However, Soviet citizens also developed effective ways of circumventing the internal passport system.⁸⁴⁹

The internal passport systems used by Russia and the Soviet Union were far from unique. Many European countries have also used population registration and other means of supervising mobility, albeit in less severe ways. In the United States, legislation was enacted on immigration in the 1920s. In addition, patrols were formed to drive away immigrant laborers trying to get to California during the depression of the 1930s. People who had moved to California and who were unable to get by were "deported." This system was abandoned in 1941.⁸⁵⁰

In Sweden, the authorities also restricted the mobility of their subjects in the 16th, 17th, 18th and partly also the 19th centuries. Those who wanted to travel or move from one place to another were obliged to apply for internal passports. This system was discontinued in 1860. Because Finland had become a Grand Duchy of the Russian Empire as a consequence of the War of 1808-09, the Swedish era regulations on passports remained. The different regulations were gathered together in a Finnish decree on passport restrictions in 1862. Thus, while passport restrictions were lifted in Sweden in 1862, the old internal passport restrictions were maintained for a few decades longer in Finland because it was part of the

⁸⁴⁸ Matthews 1993, pp. 1-13, Torpey 2002, p. 19

⁸⁴⁹ Matthews 1993, pp. 27-42, Entry in The Soviet and East European Political Dictionary, 1984, pp. 201-202, Torpey 2002 pp. 130-131, Migration. 2004, pp. 921-922, Passport System 2004, pp. 1143-1144

⁸⁵⁰ Torpey 2002 pp. 131

Russian Empire.⁸⁵¹ The Finnish constitution granted the right of free mobility to Finnish citizens in 1919.

In the 20th century, systems for registering different nationalities and ethnic groups were also used in the West in ways that more or less resembled the Soviet internal passports. The United Kingdom introduced compulsory ID-cards during WWI. These cards were abandoned in 1919 after the war. In 1939, ID-cards were reintroduced, but they were abandoned again in 1952. France introduced an ID-card in 1940 and the Vichy authorities used these cards to identify approximately 76,000 people for deportation to German custody. Decrees on identity documents were issued in Finland in 1939 and 1941.⁸⁵² Between 1939 and 1944, it was hardly possible for Finnish citizens to move without a means of verifying personal identity. In the post-war period, Finnish citizens have not been obliged to carry identity documents, although certain ID-cards, such as driver's licenses, social insurance cards and proper ID-cards, are commonly used as identity documents.⁸⁵³

Approximately 100 countries had compulsory identity cards in 1996. In 1977, identity cards were obligatory in 13 Western European countries. At least 21 of 27 countries in the European Union used some form of ID-card in 2007. However, a number of countries, such as Australia, Denmark, Ireland, Japan, New Zealand, Norway and United Kingdom, do not use country-wide ID-cards to verify identity. The relevant difference between the latter and the Soviet Union was naturally that in the West registers of citizens were not used to supervise and direct migration.⁸⁵⁴

In the Soviet Union only certain social, ethnic, and professional groups were allowed entry into the so-called privileged cities, into industrial areas, into border regions, and into strategic areas. Closed cities were established in the late 1940s, some of which had only code names such as Arzamas-16, Tomsk-7, and Chelyabinsk-70.⁸⁵⁵ These are officially called 'Closed territorial administrative formations', Zakritoye administrativno-territorialnoye obrazovanie (ZATO). In 1995, 18 closed cities and 19 closed municipalities were opened, but there are still dozens of closed areas in Russia.⁸⁵⁶

⁸⁵¹ Numelin 1954, pp. 173-174, Korhonen 1999, pp. 149-177

⁸⁵² Asetus henkilöllisyydistuksesta 501/1939 [Act on Proof of Identity 501/1939], Asetus matkustuslupien ja henkilöllisyydistusten lunastuksesta 70/1941 [Act on the Travel Passes and Proof of Identity 70/1941]

⁸⁵³ Korhonen 2005, pp. 49-53

⁸⁵⁴ Matthews 1993 pp. ix-xii, Identity document.
http://en.wikipedia.org/wiki/Identity_document, British national identity card.
http://en.wikipedia.org/British_national_identity_card

⁸⁵⁵ Internal Passport System. in The Soviet and East European Political Dictionary 1984, pp. 201-202, Matthews 1993, pp. 15-26, Torpey 2002, pp. 130-131, Migration. in Encyclopedia of Russian History 2004, pp. 921-922, Passport System. in Encyclopedia of Russian History 2004, pp. 1143-1144, Propiska. <http://en.wikipedia.org/wiki/Propiska>, Passport system in the Soviet Union. http://en.wikipedia.org/wiki/Passport_system_in_the_Soviet-Union, Internal passport. http://en.wikipedia.org/wiki/Internal_passport, Closed city. http://en.wikipedia.org/Closed_city

⁸⁵⁶ Kuorsalo-Susiluoto-Valkonen 2003, pp. 53-54

In recent decades, so-called gated communities have increasingly been established in many countries, primarily in South America, South Africa, Saudi Arabia and other places. It has been estimated that there are approximately 1,000 gated communities in England and about 20,000 in the U.S.A. A gated community is a residential community with a controlled entrance that is surrounded by fences or barriers preventing outsiders from entering. Gated communities provide security and support services for their inhabitants.⁸⁵⁷

Use of deportation with slave labor

In WWI, the Germans created a new category of civilian prisoners, who at the same time also became forced laborers. These individuals were Belgian and French citizens who were conscripted into so-called Zivilarbeiter Bataillonen (ZAM, civil laborer battalions) in 1916. These youngsters and men were simply rounded up in the streets by German patrols. To distinguish them from the general population, the forced laborers wore red armbands. They were also deported from their place of residence to labor camps in Belgium and the occupied areas of France. These Zivilarbeiter or Zwangsarbeiter were exposed to concentration camp conditions with long working hours, a harsh living environment, poor rations and long periods under military surveillance.⁸⁵⁸

In WWII, approximately 60-65 million civilians in Eastern Europe, primarily Polish and Soviet citizens, were left in areas conquered by the Germans.⁸⁵⁹ The Germans transported some of these individuals to Germany, or to countries occupied by Germany, to serve as slave labor. In 1940 more than one million Polish laborers and more than a million French workers were brought to the territory of the German Reich. It has been estimated that a total of 4.8 million Soviet citizens also suffered such a fate between 1941 and 1945. Of these people, 1,979,000 were male, 2,143,000 were female, and 676,000 were children under the age of 16.⁸⁶⁰ Thus, the burden of deportation fell mostly on women and children, whose combined share of the total was 59%. This statistical discrepancy was probably caused by the fact that many of the able-bodied men had been conscripted into the army. In August 1944, a total of 7.8 million foreign civilians and POWs were registered as part of the workforce in the territory of Greater Germany. Of these, 5.7 million were civilian workers and 1.9 million were POWs. It has been estimated that Germany in WWII altogether deported or used 10-12 million forced laborers (Zwangsarbeiter) from different countries.⁸⁶¹ These deportations were considered to be crimes against humanity by the Nuremberg tribunal.⁸⁶²

A great many labor camps operated in the Soviet Union between 1929 and 1956. The Gulag, the Soviet agency in charge of administrating penal camps, effectively used its

⁸⁵⁷ Blakely-Snyder 1997, Low 2003, Gated community.
http://en.wikipedia.org/wiki/Gated_community

⁸⁵⁸ Audoin-Rouzeau & Becker 2000, pp. 75-79

⁸⁵⁹ Littlejohn 1972, p. 301, Strik-Strykfeldt 1973, pp. 4, 32

⁸⁶⁰ Naumov-Rešin 1998, p. 337

⁸⁶¹ Weinmann 1990, CXXXVII

⁸⁶² Henckaerts 1993, pp. 484-486, Forced labour. in the Oxford companion to the Second World War 1995, pp. 379-386, Herbert 1997

inmates, who consisted primarily of political prisoners but also to a lesser degree of prisoners of war and ordinary criminals, as labor.⁸⁶³ This system has often been considered to be a case of slave labor. At the end of WWII and in its aftermath, many prisoners of war and residents of occupied Eastern Europe were deported to these labor camps. For example, as many as 600,000 Hungarians alone were deported to the Soviet Union only.⁸⁶⁴ Many Germans and Poles, among others, suffered the same fate.⁸⁶⁵

Deportations caused by border changes after WWII

The border changes after WWII caused massive population relocations, which have also sometimes been considered to be cases of deportation. About 14 million Germans were deported from areas that had belonged to the German Reich, including East Prussia, Silesia, and the Sudetenland. Approximately 1.5 million Poles were deported from the Ukraine and the western parts of Belarus, taking the place of the aforementioned Germans in East Prussia and Silesia. The Soviet Union deported a total of 420,000 people from the Baltic countries to Siberia and Central Asia. As a result of the Winter War in 1939-40, about 400,000 people were evacuated from the Karelian areas ceded to the Soviet Union. When the Continuation War ended in the early fall of 1944, 260,000 people were again evacuated from Karelia to other parts of Finland.⁸⁶⁶ In addition, Yugoslavia deported approximately 300,000 Italians from the provinces of Istra and Dalmatia to Italy. All in all, these deportations affected 16.5 million people.⁸⁶⁷

The internment and deportation of civilians by Finnish authorities in 1918 and between 1939 and 1947

This survey will firstly pay some attention to the internments of reds and Russian soldiers in the civil war in Finland in 1918. However, primarily the most important groups of civilian internees in Finland during the war years in 1939-44 and the immediate aftermath are examined. The survey does not provide a comprehensive presentation because other individuals were also interned in addition to the groups mentioned below. This section first presents the groups of interned foreigners and then the interned groups of Finnish citizens. This presentation also covers those Northern Finnish evacuees who were placed in quarantine in the fall of 1944 in Sweden.

⁸⁶³ Dallin-Nicolaevsky 1947, Oppenheim 1980, pp. 236-242, Bacon 1994

⁸⁶⁴ Stark 1995, p. 41

⁸⁶⁵ Eisfeld-Herd 1996

⁸⁶⁶ Ahokas 2004, Kuorsalo 2005, Kristiina Markkanen: Evakkolapset haluavat kertoa tarinansa [The Evacuated Children Want To Tell Their Tale]. Article in Helsingin Sanomat August 30, 2005

⁸⁶⁷ Ahtiainen, Ilkka: Euroopan karkotetut kokoavat voimiaan [The deported of Europe gather their strength]. Article in Helsingin Sanomat 7.1.2007

Red and Russian internees in Finland in 1918

The White forces and the German expeditionary force in Finland in 1918 interned at least 70,000 reds and 8,000 disarmed Russian soldiers in the civil war.⁸⁶⁸ Of the interned reds at least 13 446 persons perished in the camps, but an additional of approximately 9,000 imprisoned reds were executed, shot or murdered. Approximately some 700 interned Russians are likely to have perished in the camps. As a whole at least some 27,000 reds perished in the civil war. Of these only about 6,000 or approximately a fifth were killed in action. Of the approximately 2,500 perished Russian soldiers and civilians not more than about 1,000 were killed in the skirmishes and battles.⁸⁶⁹

Norwegian refugees interned in 1940

When Germany invaded Norway between April 9 and June 9, 1940, approximately 500 Norwegian civilians and military personnel escaped to Northern Finland in May and June. Eventually, they were all placed in the city of Kemi. Approximately 125 soldiers were interned in schools and clubs. The officers among them were allowed to stay with private families in Kemi if they promised in writing not to leave Finnish territory. This group also included seven Estonians and 30 Poles. The Poles were interned in Ruukki in the municipality of Paavola.

Civilian refugees were also accommodated in schools in Kemi, but some also lived with private families. A camp administration was established with Finnish officers and guards. The internees were interrogated and they could leave the camp area only with the permission of the camp commander. Nevertheless they were allowed to attend movies and dances as long as they were accompanied by Finnish personnel. The Norwegian officers had the right to move about the city with no restrictions. After a week approximately half of the internees returned to Norway, while others were permitted to move to Sweden or Britain via Petsamo and the Arctic Ocean. Some of the internees went to Helsinki and others petitioned to serve in the Finnish Armed Forces. After five months of operations, the Kemi internment camp was closed in July 1940.⁸⁷⁰

Interned Soviet citizens 1941-44

In 1941, eight Soviet citizens were taken into custody (*turvasäilö* in Finnish) in the Köyliö prison on the basis of the Protection of the Republic Act (307/1939). The reasons for the

⁸⁶⁸ Paavolainen 1971, 58, Tanskanen 1978, 21-23, Paavolainen 1986, 155-157

⁸⁶⁹ Westerlund-Kalleinen 2004, 269, Vuoden 1918 sodan sotaturmat kuolintavan ja osapuolen mukaan. Vuosina 1914–22 sotaoloissa surmansa saaneiden nimitiedosto. <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/stat2>, Roselius 2005

⁸⁷⁰ Archives of the Ministry for Foreign Affairs Fb 110 C.7.b. Suomeen saapuneet norjalaiset siviilipakolaiset. Internoitua norjalaista lento- ym. kalustoa. Norjalaisten sotilashenkilöiden internointi Suomessa, Kemissä, Peräpohjolassa ja Lapissa sotavuosina [Norwegian civilian refugees who arrived in Finland. Interned Norwegian aircraft and other equipment. Norwegian military personnel interned in Finland, Kemi, the North, and Lapland during the war] 1993, pp. 148-149, Kaukiainen 1997, pp. 230-231

internment were not exclusively their Soviet citizenship as they also included other security considerations. Two Soviet citizens were interned on the basis of the Act on the Arrival and Stay of Foreigners (151/1938). When the war against the Soviet Union started in late June 1941, a few other Soviet citizens were also arrested. However, they were eventually released after investigations had been conducted.⁸⁷¹

The position of British citizens in Finland, 1941-44

When Finland began an offensive war against the Soviet Union in the summer of 1941, Anglo-Finnish relations worsened as the United Kingdom became an ally of the USSR. Britain even formally declared war on Finland on December 6, 1941 and interned 287 Finnish merchant seamen on the Isle of Man. However, Finnish authorities took only a few moderate reciprocal steps because Finland did not intend to further strain its relations with Britain. At the time, there were approximately 120 British citizens in Finland. A quarter of these had been born in Finland and many of the others had lived in Finland for a long time and were married to Finnish citizens. The Finnish state police (VALPO) did not consider these people to be a great security risk with a few exceptions. VALPO did issue several restrictions: they had to avoid publicity, they were not allowed to discuss the war and the current political and economic situation, and they were not to engage in any direct or indirect propaganda. They were also asked to let VALPO check their correspondence and telegrams and international telephone calls were supposed to be restricted to only very necessary contacts. Eight British citizens were considered to be politically dangerous or otherwise troublesome and were ordered to move to the municipality of Padasjoki in the countryside. Since these individuals preferred to leave for Sweden, none of them went to Padasjoki or had to settle there because VALPO let them make travel preparations.⁸⁷²

In summary, British citizens in Finland were subjected to some restrictions of their civic rights in 1941. However, these restrictions cannot reasonably be characterized as internment measures since they remained free to move around. The eight individuals to be deported to Padasjoki avoided internment by leaving the country with the permission of the Finnish authorities.

Soviet civilian internees in occupied Karelia in 1941-1944

Over 85,000 Soviet civilians came under Finnish control in those parts of Soviet Eastern Karelia that were conquered by the Finnish Army.⁸⁷³ From 1941 to 1944, about 24,000 of

⁸⁷¹ Archives of the Ministry for Foreign Affairs Fb 111 C7 b. Letter from VALPO to the Ministry for Foreign Affairs 7.2.1942. Vihollismaiden siviiliväestön kohtelu [Treatment of civilians from hostile countries]

⁸⁷² Archives of the Ministry for Foreign Affairs Fb 111 C7 b. Suomen kansalaisten kohtelusta brittiläisillä alueilla ja Britannian alamaisten Suomessa [The treatment of Finnish citizens in British areas and British subjects in Finland]. PM 23.2.1942

⁸⁷³ Laine 1982, pp. 96-104

them were placed in concentration and relocation camps, after plans to ferry the population of Äänisniemi over Lake Onega to the Soviet Union were abandoned.⁸⁷⁴

Georg Standertskjöld, a retired lieutenant from the Häme Cavalry Regiment, had explained and clarified international law in his book on war. This book was published in the Upseerin käsikirjasto (officer's library) series in 1923 and translated into Finnish in 1930. Among other things the chapter on the Hague Convention covered military authority in occupied enemy areas. Standertskjöld, who had studied in France and been held as a prisoner of war by the Reds in 1918, laid out interpretations that were markedly different from the policies of the Finnish occupation administration in Eastern Karelia between 1941 and 1944. According to Standertskjöld, the status of the pre-existing legal authority in an occupied area had only momentarily been suspended, regardless of which it still served as the foundation of the administration set up by the occupiers. Barring any severe obstacles to doing so, the local legislation was to remain in effect, even though the occupiers had certain rights in order to maintain their own security. Occupiers had the right to suspend the freedom of assembly, the right to free speech, and the freedom of the press. They could also prevent emigration from the area and suspend and repeal the drafting of conscripts. Local courts of justice were to continue to sit. Judges and magistrates were to retain their positions, and the courts would continue to operate as if they still represented the state that had originally established them. Local and purely administrative officials were to also retain their positions. Nevertheless, the occupier had, where necessary, the right to appoint new administrative, legislative, and military officials. In practice, this mainly meant military tribunals, which, through military justice, would hand down sentences to members of the military for offences against the civilian populace, and vice versa.⁸⁷⁵

Even though it has been claimed that the Finns attempted to follow the directives of international law in their occupation policies as far as possible, the Finnish military did not at least comprehensively follow the guidelines of the Hague Convention in its occupation of Eastern Karelia.⁸⁷⁶ There were both external and internal reasons for this. One reason was the inability of the Finnish occupation administration to make use of the Soviet administration because the local governing bodies and their officials had been evacuated. However, it would have been possible to co-operate with officials at the village or *kolkhoz* level, had the political will been there to do so. In 1941 however, the original plan was to resettle the so-called non-natives outside of the occupied area, so that it could be repopulated by ethnic Finns or Finnic peoples. As the general military situation gradually grew worse for the Germans, these plans were quietly abandoned.

In the summer and fall of 1941, many Russian civilians were placed in concentration camps, which were renamed relocation camps in 1943. Despite the changes in the general military situation, the internees were kept in the camps until the summer of 1944. In violation of the Geneva Conventions, the Finnish occupation was particularly active in radically changing the infrastructure of the occupied territories, while at the same time relocating existing populations and attempting to completely erase every trace of Soviet

⁸⁷⁴ Simelius 1981-82, p. 13

⁸⁷⁵ Standertskjöld 1923, pp. 113-164, Standertskjöld 1930, pp. 127-159

⁸⁷⁶ Merikoski 1944, Elsinen 1979, pp. 59-74, 283

institutions and culture.⁸⁷⁷ In addition, a large portion of the local population was held for ethnic, security, and even logistical reasons in concentration and relocation camps, in some cases without any pressing need to do so. Nevertheless, from the point of view of international customary law during WWII, the actions of the Finnish occupation authorities in Eastern Karelia do not seem worse to any significant degree than those of other occupying forces. However, it must be noted that dozens of Finnish military personnel appear to have been sentenced during and after the war for crimes against the Eastern Karelian civilian population. The people held in the relocation camps in Eastern Karelia were released as the Finnish army withdrew from the area in summer 1944.

The Soviet civilian internees in Michikkälä

During the offensive phase of the Continuation War, approximately 2,000 Soviet civilians on the Karelian Isthmus and in Ladoga Karelia were left in areas captured by Finnish forces. They were first interned in small camps. In September 1941, they were moved to the camps at Michikkälä in the Luumäki municipality.⁸⁷⁸ While both internees in occupied Karelia and the inmates in Michikkälä were Soviet civilians, there were still substantial differences between the groups. The interned civilians in Karelia were located in an occupied area inhabited by about 80,000 locals. Since many locals sympathized with the inmates and since the Soviet front bordered the area, there was a far amount of political tension. However, the Michikkälä camps were on Finnish soil in an area fairly far from the front and inhabited by only a few local Finns. Since the camp conditions in Michikkälä were quite good in spite of the war, there was much less tension than in the Karelian camps, where the situation was also clearly harsher. The Michikkälä internees were returned to the Soviet Union in October 1944.

Ingrian Finns interned in quarantine facilities in 1943-44

In Finland, a law was passed on February 17, 1818 on “karantiini-säännöt” (quarantine regulations) for ships bound for Finnish harbors and waterways. There were also quarantine regulations in place for Finnish secondary schools up until the 20th century. During the Russian cholera epidemic of 1909-1910, medical inspectors were assigned to Finland as well to inspect inbound ships from Russia for signs of the disease. In 1918, a quarantine facility was founded in Terijoki, where people moving across the border from Russia were held. It was shut down as late as the 1930s.

A total of 15 quarantine camps for Ingrian immigrants were established between March and December of 1943. They simultaneously served as population relocation camps. These camps were situated in the municipalities of Lohja, Oitti, Loimaa, Tampere, Hyvinkää, Paimio-Perniö, Salo, Eurajoki, Parola, Lapinlahti, Keuruu, Kauhajoki, Nastola, Oulu and Kauhava. The Ingrians were moved to secondary schools, club halls and other buildings suitable for lodging. At any one time there were at most 22,000 people in these camps, but a total of 65,000 passed through them. Quarantine periods in these camps varied from as

⁸⁷⁷ Turunen 1978, Laine 1982, Seppälä 1989, Laine 1990, pp. 72-85, Kulomaa 1989, Pölonen 1997, Tuuteri 1998, Hölsä 2002, Mikkola 2004

⁸⁷⁸ Laine 1992, pp. 21-30

little as two weeks to up to two months, during which the immigrant's health was monitored, particularly for signs of infectious diseases.⁸⁷⁹

An old inmate in the Miehkälä internment camp for civilian Soviet citizens. He prays to the Lord, begs for tobacco and asks frequently what time it is. – Leiriläinen Miehkälän siviilileiriltä. Hän rukoilee Jumalaa, kerjää tupakkaa ja kysyy usein kelloa. *Kansallisarkisto*

German and Hungarian civilians interned in 1944-1947

Article 2 of the Moscow Armistice obligated Finland to intern German and Hungarian citizens on its territory. Between 1944 and 1947, the authorities interned 451 German and 19 Hungarian citizens for a total of 470 people. This number would have been as high as

⁸⁷⁹ Nevalainen 1990, pp. 79-91, Nevalainen 2005, p. 623

733, if some of them had not left the country before the armistice came into force. The day the armistice was signed, 188 German and Hungarian citizens were granted Finnish citizenship.⁸⁸⁰ In early 1946, the Finnish Ministry of the Interior issued rules for the interment camps. These rules stressed the actions to be taken regarding supplies, health care and education for the inmates, who were allowed to elect their own camp councils.⁸⁸¹

Finnish left-wing citizens placed into custody in 1939-1944

Some people were taken into custody (*turvasäilö*) during the Winter and Continuation Wars, which can be considered to be internment. In late 1939, the Protection of the Republic Act (307/1939) was passed, in accordance with which a further decree on the restriction of personal freedom (444/1939) was drafted. According to this statute, a person could be placed into custody if other measures proved to be insufficient. A prerequisite for this procedure was a credible reason to believe that the person in question would pursue activities liable to harm the nation's defenses or cause a breach in the nation's relationships with other states (1 §).

During the Winter War, 260 people, mainly communists, were placed in custody either in one of the county prisons or in the forced labor camp at Tammissaari. A total of 434 people were placed in custody in early 1941, well before the onset of the Continuation War. The male internees were mainly held in the auxiliary prison at Köyliö, while the female internees were held in the central and county prison at Hämeenlinna.⁸⁸² In addition, a wide variety of different people were also placed in custody during the rest of the war.

Finnish citizens interned for infractions against compulsory labor legislation

In 1939, a law was passed on compulsory labor service (192/1939). Its articles obligated every able-bodied citizen between the ages of 15 and 55 to be at the disposal of Finnish labor officials. During the Winter War, 45,016 men served in this capacity, mainly working on fortifications.

When the Continuation War broke out, the articles of the extended law on compulsory labor (418/1942) were further broadened to cover larger portions of the population, even as the punitive measures grew harsher. The law now also covered those between the ages of 15-17, and 56-65. This legislation gave the authorities broad authority to direct the labor force wherever it was needed. Even though citizens were expected to voluntarily participate in

⁸⁸⁰ Archives of the Ministry for Foreign Affairs Fb 110 C.7.b. Suomessa internoidut saksalaiset ja unkarilaiset, Suomen kansalaisiksi otettujen saksalaisten ja unkarilaisten internointia koskeva Neuvostoliiton vaatimus [Interned Germans and Hungarians in Germany, Demand of the Soviet Union for Germans and Hungarians who had taken Finnish citizenship], Kallioniemi 1981, pp. 309-312, Leino 1991 pp. 75-76, Jensen-Eriksen 2005, pp. 333-354, Pekkarinen-Pohjonen 2005 pp. 91-100

⁸⁸¹ The Archives of the Ministry of Foreign Affairs Fb 110 C7 b. Internoimisleirien ohjesääntö [Regulations for internment camps]

⁸⁸² Turtiainen 1944 pp. 44-47, Palmgren 1945, pp. 45-50, Laurikainen 1947, pp. 211-214, Nuorteva 1987, pp. 64, 103-104, Peltonen 1989, p. 11, Mäki 2002, pp. 52-76, Sana 2003, pp. 98-105, 115-132, 135-140

various necessary work duties, in practice coercion was also sometimes necessary to secure the co-operation of those covered by the law. The law of 1942 stated that a person subject to compulsory labor was obligated to arrive at the place designated for him or her, to travel to the area where he or she was to work, and to perform the job in the mandated place of employment after receiving an order from the authorities (3.2 §). Those who neglected these orders were subject to punitive measures by the authorities. They could be immediately arrested and assigned to a work company (19 §). Thus, work companies, which in effect were disciplinary corps, were established in different parts of Finland. Those assigned to them were made to work there, under surveillance, for a specified period of time.⁸⁸³ The legislation was made even harsher in 1943 with the enactment of the law on special labor camps (912/1943). These camps were created for the physically weak, for those who avoided work, and for citizens who had been exempted from compulsory labor for some reason. This segregation was based on a fear that the way of life of these so-called anti-social people could cause a general drop in morale.

In 1941, the civil authorities delivered about 25,000 people, 300 of whom were women, to the defense establishment to carry out their compulsory labor. A total of 96,838 people were called to fulfill the same obligation in 1942, of whom 85,229 volunteered and 43,669 were declared exempt. By 1944, 4,483 people had become fugitives from the compulsory labor laws. Several correctional corps were founded for male offenders, but earlier research on compulsory labor has focused on women. Between 1942 and 1945, 3,376 women were sentenced for infractions of the compulsory labor legislation. In 1942 a correctional corps for women was created at Luumäki. There were also four camps for “difficult women”: peat litter camps at Mäntsälä and Ilmajoki, a firewood camp at Uraiset, and an agricultural camp at Mustiala. In 1944, there were 11 special camps, containing a total of 440 women.⁸⁸⁴

The legal obligation to work established during the war was akin to internment because the authorities could order people to work and live in areas that they were not allowed to leave. Being placed in a work company or special camp in particular was a *de facto* form of internment. This was because the actual punishments for infractions were the fines and prison sentences handed down by the lower courts, whereas being ordered to a work company, correctional corps or a special camp was probably more like a precautionary procedure than a punishment.

Finnish citizens deported and placed in custody in 1939–1947

Between 1939 and 1947, law enforcement officials of the Finnish state police (VALPO) and the Ministry of the Interior had the right to order individuals to be deported on the grounds of the enforcement decrees of the Protection of the Republic Act of 1939. The decree on the restriction of individual freedom included in this Act (444/1939) allowed officials to obligate suspects to (1 §):

⁸⁸³ Eskola 1999, pp. 43-48, Fewster 2005, pp. 107-108, Salin 2005, pp. 7-12

⁸⁸⁴ Saraste 1983, Salminen 2000

- Emigrate from their area of residence
- Live in a designated area
- Reside in a designated area and be placed under surveillance

The county administrative boards and the director of the state police (VALPO) had the right to order these procedures. In urgent cases, other law enforcement officials who had the power to arrest people were accorded the same authority (2 §). However, these officials were obligated to inform the Ministry of the Interior when they carried out these procedures. The ministry had the ultimate authority to decide whether the procedure would continue to be enforced and for how long. These procedures meant deportation in practice. At least three different deportation cases are known.

The Russian naval captain Boris Chetveruhin stayed in Helsinki after the October Revolution of 1917. He gradually founded the shipping and logistics company John Sundvall & Co, but also carried out espionage activities against the Soviet Union for Great Britain. In addition, he supplied information to White Russian émigré organizations, and from the early 1930s onwards to the intelligence section of the Finnish General Staff. He also supplied information to the Swedish military intelligence agency. He became a Finnish citizen in 1937. After the outbreak of the Continuation War, the German embassy in Helsinki demanded that Chetveruhin be isolated. To avoid being placed in custody, he agreed in 1941 to give up his intelligence activities and to live in the Finnish countryside in a location accepted by VALPO. At first Chetveruhin went to Leppäkoski, but he later moved from there to the village of Oitti at Hausjärvi. After he moved without permission to Hämeenlinna, VALPO obligated him on the grounds of enforcement decree 3 § of the Protection of the Republic Act of November 7, 1942 to live for the time being in Oitti. He was not allowed to leave his area of residence without express permission from VALPO. The Ministry of the Interior repealed this security procedure on February 21, 1944, after which Chetveruhin was allowed to return to Helsinki. He then fled to Stockholm on September 14, 1944.⁸⁸⁵

In November 1942, VALPO encouraged Georges Alexeieff, the press attaché of the French embassy in Helsinki, to leave the city, after which he moved to the countryside to live in Kirkkonummi, in Nissala in Oitbacka. As Alexeieff was a French citizen, the German ambassador in Helsinki demanded that he be deported from Finland. However, Gustaf Mannerheim, the commander-in-chief of the Finnish Armed Forces, did not accede to this demand. Nevertheless, Alexeieff had to leave Helsinki. He was allowed to come back to live in the city in March of 1943. Like Chetveruhin, Alexeieff also fled the country for Stockholm in the late summer of 1944.⁸⁸⁶

On the grounds of the same enforcement decree, the director of VALPO ordered Ernesti Hentunen, an attorney from Helsinki, to be placed in custody on December 8, 1942. However, the Ministry of the Interior changed this order on December 16, 1942 so that Hentunen was to be placed under house arrest instead at his residence in Nopa, in the rural

⁸⁸⁵ EK-VALPO. File on Boris Tshetveruhin nr 10111

⁸⁸⁶ Langhoff 2006, p, 165, EK-VALPO. File on Georg Aleksejeff nr 10510

municipality of Hyvinkää. After having signed, at the insistence of the ministry, a commitment to refrain from participating in any political activities for the duration of the war, he was released on June 29, 1943. There were some other cases of house arrest, but there is little specific data on them.⁸⁸⁷

The Protection of the Republic Act was in force until 1947. It was used to place suspicious people in custody between 1944 and 1947. The state police ordered Major Simo Liikanen, and Captains Niilo Riuttala and Esko Virtanen to be placed in custody on September 20, 1945. The Ministry of the Interior later confirmed these orders.⁸⁸⁸ Ernesti Hentunen, the chairman of the Radikaali Kansanpuolue (Radical People's Party), was placed by government decree in custody between August 23 and October 2, 1947 in a hospital in Kivelä. Based on martial law, the government had decided on August 9, 1947 to confiscate Hentunen's magazine "Totuuden Torvi" (The Clarion of Truth) and to suspend its activities for the time being. This decision was the background of the detention. Hentunen's reaction to these procedures was to call a mass assembly at the Railway Square in Helsinki on August 22, 1947. Despite the fact that Hentunen cancelled the assembly due to illness, thousands of people still gathered at the Railway Square. The crowd, which was causing public disorder, was dispersed by the police.⁸⁸⁹ No data exists on the total number of people placed in custody between 1944 and 1947.

The 20th century – an age of mass internments and deportations

The essence of interment is that the POWs or civilian internees are settled in a defined locality, which they are forbidden to leave without the permission of the detaining power. Forms of internment can vary: internees can be placed in prisons, prison camps or other closed institutions with a strict internal order. However, they can also be placed in facilities with laxer controls, such as private homes, hotels or other convenient accommodations. During the 20th century wars, huge numbers of POWs and civilians were taken into custody, but internment and deportation have also been used by authorities in peace-time for handling ethnic and political tension.

This study has shown that the terms "internment" and "deportation" are to a high degree just different words for describing wartime and emergency procedures for taking aliens and citizens into custody. Internal deportation generally implies that the deportee is placed in some remote part of the country. Because the deportee's personal rights and freedom of mobility are violated, this form of deportation often resembles and usually in practice is identical to being interned in one's own country. Nevertheless there are also some terminological differences. Firstly, in the 16th, 17th, 18th and 19th centuries the term deportation was predominantly used in Russia and the Western world to describe the transportation of criminals to remote places. However, in Russia unwanted non-criminals also continued to be deported. In the 19th and 20th centuries the term deportation gained somewhat more specific nuances. In international law, deportation was used as a synonym for the expulsion, banishment and exile of foreigners. In 20th century Russia, the term retained its traditional meaning of deporting criminals and undesired persons and ethnic groups to safe and remote localities.

⁸⁸⁷ Uola 1997 pp. 61-64

⁸⁸⁸ Kallioniemi 1997, p. 325

⁸⁸⁹ Leino 1991 pp. 122-123, Uola 1997, pp. 92-94

In Finland, the common internment patterns in WWII were due to the limited population of the country. This was apparent both in the number of internees and in the forms of detention. A total of 69,000 POWs were interned in the Winter War (1939-40) and the Continuation War (1941-1944). In the fall of 1944, about 2,500 German soldiers were interned before they were handed over to the Soviet Union. About 26,000 Soviet civilians were detained in the camps in Karelia and Miehikkälä. In 1943-1944, approximately 65,000 Ingrian Finns were temporarily placed in quarantine. In addition, about 500 Norwegians were interned in 1940. Likewise almost 500 Germans and Hungarians were interned in 1944-1946. Finally, perhaps about 1,000 Finnish citizens were also interned. Altogether these groups combine to a total of approximately 162,000 persons.

The forms of internment and the conditions for the internees also varied considerably in Finland. The POWs, the Soviet civilian internees and the Finnish left-wing citizens, representing approximately 60% of the internees, had the harshest conditions, while the quarantined Ingrian Finns and the interned Norwegians were held in fairly easy conditions. The situation for the interned German and Hungarians and the Finnish citizens interned for infractions of the compulsory labor laws was somewhere in the middle. As the numbers in these later categories were rather insignificant, it can be concluded that Finnish internment in WWII was harsh for foes of the establishment and lenient, although dull, for its Ingrian Finnic protégés and Nordic fellows.

Dosentti Lars Westerlund on Kansallisarkiston tutkimusjohtaja, Helsinki

Lars Westerlund is a Reader and Research Director at the National Archives, Helsinki

Sources

Archives

The National Archives

- EK-VALPO. File on Georg Aleksejeff nr 10510
- EK-VALPO. File on Boris Tshetveruhin nr 10111

The archives of the Ministry for Foreign Affairs

- Internoimisleirien ohejsääntö. Fb 110 C 7 b
- Suomen saapuneet norjalaiset siviilipakolaiset. Internoitua norjalaista lento- ym. kalustoa.
Norjalaisten sotilashenkilöiden internointi Suomessa. Fb 110 C. 7.b
- Suomessa internoidut saksalaiset ja unkarilaiset. Suomen kansalaisiksi otettujen saksalaisten ja
unkarilaisten internointia koskeva Neuvostoliiton vaatimus. Fb 110 C. 7.b
- Vihollismaiden siviiliväestön kohtelu Fb 111 C 7 b

Unpublished theses and manuscripts

Elsinen, Pertti: Miehitetyn Itä-Karjalan paikallisen siviiliväestön oikeudenhoito vuosina 1941-1944. Master's (pro gradu) thesis in general history from the University of Joensuu 1979

Kontinen, Ville: Suomalaisten merimiesten internoiminen Saksaan 1944-45. Master's (pro gradu) thesis in general history from the University of Helsinki 2006

Nylund, Sven-Erik: Suomalaisten merimiesten internoiminen toisen maailmansodan aikana 1939-1946. Manuscript 2008

Pölönen, Petri: Itä-Karjalan keskitysleirit. Bachelor's thesis in economic and social history from the University of Helsinki 1997

Salminen, Hanna: Naisten työvelvollisuus jatkosodan 1941-1944 aikana. Master's (pro gradu) thesis in Finnish history from the University of Helsinki 2000

Saraste, Erja: Työvoimahallinto ja -politiikka Suomessa toisen maailmansodan aikana. Inhimillisen resurssien käyttö kriisiaikana 1939-1944. Licentiate in political history from the University of Helsinki 1983

Turunen, Pekka: Suomalaisen sotilashallinnon alaiset keskitys- ja siirtoleirit Itä-Karjalassa vuosina 1941-1944. Master's (pro gradu) thesis in general history from the University of Joensuu 1978

Internet

- British national and identity cards.

http://en.wikipedia.org/wiki/British_national_identity_card

- Closed city. http://en.wikipedia.org/wiki/Closed_city

- Convention of July 29, 1929, relative to the treatment of prisoners of war.

<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/lawofwar/geneva02.htm>

- Deportation. <http://en.wikipedia.org/wiki/Deportation>

- Draft International Convention on the Conditions and Protection of Civilians of enemy nationality

who are on territory belonging to or occupied by a

belligerent. <http://www.icrc.org/ihl,nsf/FULL/320?OpenDocument>

- Extermination camp. http://en.wikipedia.org/wiki/Extermination_camp

- Gated community. http://en.wikipedia.org/wiki/Gated_community

-Herbert Kitchener, 1st Earl Kitchener. http://en.wikepeida.org/wiki/Horatio_Kitchenerer%2C_1st_Earl_Kitchener

- Holokausti. <http://fi.wikipedia.org/wiki/Holokausti>

- House arrest. http://en.wikipedia.org/wiki/House_arrest#Soviet_Union

- Identity document. http://en.Wikipedia.org/wiki/Identity_document

- Internal passport. http://en.wikipedia.org/wiki/Internal_passport
- List of concentration and internment camps. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_concentration-and_internment_...
- Passport system in the Soviet Union. http://en.wikipedia.org/wiki/Passport_system_in_the_Soviet_Union
- Propiska. <http://en.wikipedia.org/wiki/Propiska>
- Second Boer War. http://en.wikipedia.org/wiki/Second_Boer_War
- Valeriano Weyler. http://en.wikipedia.org/wiki/Valeriano_Weyler
- Vuoden 1918 sodan sotaturmat kuolintavan ja osapuolen mukaan. Vuonna 1914-22 sotaoloissa surmansa saaneiden nimitiedosto. <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/stat2>

Bibliography

- Ahokas, Osmo: Karjalan kannaksen evakuointi. Evakuointisuunnitelmat 1922-1944 ja evakuointien karu todellisuus. Sipoo 2004
- Ahola, Emil: Man-saaren vangit: Kansa taisteli – miehet kertovat 5.1986 pp. 162-166
- Andolf, Göran: Militära interningar i Sverige under de första krigsåren. In: Vindkantring 1942 – politisk kursändring. Red. Bo Hugemark. Stockholm 2002 pp. 191-226
- Andolf, Göran: Interneringen av britter och tyskar 1943-1944. In: Vårstormar. 1944 – krigsslutet skönjes. Huldt, Bo –Böhme, Klaus-Richard (red.). Stockholm 2002 pp. 224-248
- Archer, Bernice: The interment of Western civilians under the Japanese 1941-1945. London 2004
- Audoin-Rouzeau, Stéphane – Becker, Annette: Understanding the Great War. New York 2000
- Bacon, Edwin: The Gulag at War. Stalin's Forced Labor System in the Light of the Archives. Houndmills 1994
- Banner, Stuart: How the Indians Lost Their Lands. Law and Power on the Frontier. Cambridge, Massachusetts 2005
- Bartov, Omar: The Eastern Front, 1941-1945. German Troops and the Barbarization of Warfare. Oxford 1985
- Betänkade och förslag rörande internering av farliga återfallsförbrytare avgivet den 15 mars 1920 utav chefen för kungl. Justitiedepartementet jämlikt nåd. Bem. Den 13 febr. 1920 tillkallade sakkunnige. Stockholm 1922
- Blakely, Edward J. – Snyder, Mary Gail: Fortress America. Gated Communities in the United States. Washington D.C. 1997
- Brady, Brian J.: Internment, 1971-1975. Dungannon, Co. Tyrone 1975

- Cambray, P.G. – Briggs, G.G.B. (compiled by): Red Cross & St. John. The Official Record of the Humanitarian Services of the War Organisation of the British Red Cross Society and Order of St. John of Jerusalem 1939-1947. London 1949
- Carson, Clayborne: Japanese-Americans. Entry in *The Oxford Companion to the Second World War*. Oxford 1995 pp. 632-634
- Christgau, John: "Enemies". *World War II Alien Internment*. Ames, Iowa 1985
- Churchill, Ward: *Struggle for the Land. Indigenous Resistance to Genocide, Ecocide, and Expropriation in Contemporary North America*. Monroe, Me. 1993
- Conquest, Robert: *The Soviet Deportation of Nationalities*. London 1960
- Coogan, Timothy Patrick: *The I.R.A.* London 1993
- Dahlin, Jan: I skuggan av baltutnämningen. Internering av utlänningar och tyska militära flyktingar i Sverige 1945-1946. *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 2.2001 pp. 9-28
- Dallin, David J. – Nicolaevsky, Boris I.: *Forced labor in Soviet Russia*. New Haven 1947
- Davis, Franklin, M.: *Come as a conqueror. The United States Army's occupation of Germany 1945-1949*. New York 1967
- Delacor, Regina M.: From Potential Friends to Potential Enemies. The Internment of 'Hostile Foreigners' in France at the beginning of the Second World War. *Journal of Contemporary History* 2000 pp. 361-368. London 2000
- Deportation. Entry in *The Penguin Dictionary of International Relations*. London 1998 p. 123
- Deportations. Entry in *The Oxford Companion to the Second World War*. Ed. by I.C.B. Dear and M.R.D. Oxford 1995 pp. 295-296
- Deportations. Entry in *Encyclopedia of Russian History*. Ed. by James E. Miller Indianapolis 2004 pp. 383-386
- Det internasjonale karantenerегlemente av 1969. Norge 1971
- Dunn, Jacob Platt: *Massacres of the Mountains. A History of the Indian Wars of the Far East, 1815-1875*. London 1963
- Documents on Prisoners of War. Edited with annotations by Howard S. Levie. Newport, Rhode Island 1979
- Ebner, Michael Robert: *The Fascist Archipelago. Political Internment, Exile, and Everyday Life in Mussolini's Italy, 1926-1943*. New York 2004
- Eisfeld, Alfred – Herdt, Victor (Hrsg.): *Deportation, Sondersiedlung, Arbeitsarmee. Deutsche in der Sowjetunion 1941 bis 1956*. Köln 1996
- Engman, Max: *Suureen itään. Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa*. Turku 2005
- Eroshkin, N.P.: Exile system in Russia. *The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History*. Vol. 11. Gulf Breeze, Florida 1979 pp. 27-32
- Eskola, Kai ym.: *Poikien työkeskus*. Helsinki 1999

- Ferguson, Niall: Prisoner taking and prisoner killing. The dynamics of defeat, surrender and barbarity in the age of total war. In *The barbarization of warfare*. Ed. By George Kassimeris. New York 2006 pp. 126-158
- Fewster, Kate: Minnen från åren 1939-1945. In: *Minnen från krigstiden*. Ihrcke-Åberg, Ingalill (red.): Helsingfors 2005 pp. 103-110
- Fischer, Gerhard: *Enemy aliens. Internment and the Homefront Experience in Australia 1914-1920*. St Lucia, Queensland 1989
- Fischer, Ursula: *Zum Schweigen verurteilt. Denunziert, verhaftet, interniert*. Berlin 1992
- Flyghed, Janne: *Rättsstat i kris. Spioner och sabotage i Sverige under andra världskriget*. Stockholm 1992
- Fox, Stephen: *America's Invisible Gulag. A Biography of German American Internment & Exclusion in World War II. Memory and History*. New York 2000
- Genocide. Entry in *Encyclopedia of Russian History*. Indianapolis 2004 pp. 544-545
- Gillman, Peter – Gillman, Leni: *'Collar the lot'. How Britain interned and expelled its wartime refugees*. London 1980
- Gottlieb, Julie V.: *Defence Regulation 18B*. Entry in *Encyclopedia of Prisoners of War and Internment*. Ed. by Jonathan F. Vance. New York 2006 pp 108-109
- Gottlieb, Julie V.: *Civilian Internees – World War II – Britain*. Entry in *Encyclopedia of War and Internment*. Ed. by Jonathan F. Vance. New York 2006 pp. 81-82
- Haven of Refuge. *Flyghistorisk revy – Aviation Historical Review, Special Issue*. November 1976
- Hedin, Svante: *Albatross. En händelse under första världskriget*. Enskede 2002
- Heikkinen, Helge: *Vaarallisilla vesillä. Suomen kauppalaivaston vaiheita toisen maailmansodan aikana*. Porvoo 1960
- Heikkinen, Helge: *Tuntematon merimies. Suomen kauppalaivaston vaiheita ensimmäisen maailmansodan aikana*. Porvoo 1975
- Henckaerts, Jean-Marie: *Deportation and Transfer of Civilians in Time of War*. *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 1993 pp. 469-519
- Herbert, Ulrich: *Hitler's Foreign Workers. Enforced Foreign Labor in Germany Under the Third Reich*. Cambridge 1997
- Homze, Edward L.: *Foreign labor in Nazi Germany*. Princeton, New Jersey 1967
- Hölsä, Martti: *Suomalainen kansakoulu Itä-Karjalassa. 1941-1944. Itä-Karjalan sotilashallinnon kansakoululaitos*. Helsinki 2002
- Internal Passport System. Entry in *The Soviet and East Europe Political Dictionary*. By Barbara P. McCrea – Jack C. Plano – Georg Klein. Oxford 1984 pp. 201-202
- Internment. Entry in *The International Relations Dictionary*. Jack O. Plano – Roy Olton. Santa Barbara, California 1982 p. 170-171

- Internment. Entry in *The Oxford companion to the Second World War*. Ed. by I.C.R. Dear and M.R.D. Foot. Oxford 1995 pp. 569-570
- Internment. Entry in *A Dictionary of Human Rights*. By David Robertson. London 1997 p. 119-120
- Internment. Entry in *Parry and Grant Encyclopedic Dictionary of International Law*. Ed. by John P. Grant and Craig Barker. New York 2004 p. 259
- Irons, Peter: *Justice at War. The story of the Japanese American internment cases*. New York 1983
- Jensen-Eriksen, Niklas: välirauhan väliinpuotoajat – Suomessa asuneet saksalaiset Valpon varjossa 1944-1947. In: ”Se rakkain kotipolku”. Erkki Kouri ja yleinen historia. Helsinki 2005 pp. 333-354
- Japanese-Americans. Entry in *The Oxford Companion to the Second World War*. Edited by I.C.R Dear and M.R.D. Foot. Oxford 1995 pp. 633-634
- Juntunen, Alpo: *Suomalaisten karkottaminen Siperiaan autonomian aikana ja karkotetut Siperiassa*. Turku 1983
- Jääskeläinen, Jarmo: Solidaarisuus vankilassa. Article in *Suomen Kuvalehti* 50.1986 pp. 18-23
- Kallioniemi, Jouni: *Suomalaiset isänmaan asialla*. Turku 1997
- Kallioniemi, Soli: Internointileirillä omassa synnyinmaassa. *Kansa taisteli – miehet kertovat* 9.1981 pp. 309-312
- Kassimeris, George (ed.): *The Barbarization of Warfare*. London 2006
- Kaukiainen, Leena: *Avoin ja suljettu raja. Suomen ja Norjan suhteet 1918-1940*. Helsinki 1997
- Kellgren, Henry: *Sex krigsår i Skölds skugga*. Stockholm 1952
- Kemissä, Peräpohjolassa ja Lapissa sotavuosina 1939-1945. *Kemin kotiseutu- ja museoyhdistyksen julkaisu*. Kemi 1993
- Kilin, Juri: Rajaseudun väki kahdesti panttina 1939-1940. *Carelia* 11.1994 pp. 132-138
- Kochan, Miriam: *Britain's Internees in the Second World War*. London 1983
- Kogon, Eugen: *Der SS-Staat. Das System der deutschen Konzentrationslager*. Frankfurt am Main 1959
- Kordan, Bohdan S.: *Enemy aliens, prisoners of war. Internment in Canada during the Great War*. Montreal 2002
- Korhonen, Rauno: *Suomen väestönkirjanpidon historiaa*. Rovaniemi 1999
- Korhonen, Rauno: *Poliisin valvontakeinto ja kansalaisten yksityisyyden suoja*. Helsinki 2005
- Krammer, Arnold C.: *Civilian Internees – World War II – North America*. Entry in *Prisoners of War and Internment*. Ed. by Jonathan F. Vance. New York 2006 pp. 83-86
- Kruger, J.D.I.: *Bantustan. A Study in Practical Apartheid*. Queenstown 1951

- Kulomaa, Jukka: Äänislinna. Petroskoin suomalaismiehityksen vuodet 1941-1944. Helsinki 1989
- Kuorsalo, Anne – Susiluoto, Ilmari – Valkonen, Martti: Salaisen poliisin valtakunta. KGB, FSB ja suhteet Suomeen. Helsinki 2003
- Kuorsalo, Anne – Saloranta, Iris (toim): Evakkolapset. Helsinki 2005
- Kuznetsov, V.I.: Internment. Entry in Great Soviet Encyclopedia (Bolshaja sovietskaja entsiklopediia). Vol. 10. Ney York 1978 pp.344-345
- Lahti, Raimo: Tahdonvastainen hoito oikeudelliselta kannalta. ”Tahdosta riippumatta”. HYKSin psykiatrian kliniikan julkaisema koulutuslehti 1.1986 s. 26-32
- Lahti, Raimo: Pakkohoito terveydenhuollossa. Sosiaalinen Aikakauskirja 1986 s. 37-39
- Laine, Antti: Suur-Suomen kahdet kasvot. Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941-1944. Helsinki 1982
- Laine, Antti: Suomi miehitysvaltana. In: Kansakunta sodassa 2. Vyö kireällä. Helsinki 1990 pp. 72-85
- Laine, Antti: Mustajärvi – työleiri vai keskitysleiri? Salpalinjaseminaari 27.6.1992. Miehikkälä. Seminaariraportti. Kymenlaakson kesäyliopiston julkaisuja 3/1992 pp. 21-30
- Langhoff, Joura: Återsken. Historien om Maroussia Langhoff, hovfröken i S:t Petersburg och Georges Alexeieff, rysk officer i fransk tjänst. Mariehamn 2006
- Laurikainen, Aune: Toveruuden rintama. SKP taistelujen tiellä 1947. Helsinki 1947 pp. 211-214
- Leino, Yrjö: 1991
- Littlejohn, David: The Patriotic Traitors. A History of Collaboration in German-Occupied Europe, 1940-45. London 1972
- Low, Setha M.: Behind the Gates. Security and the Pursuit of Happiness in Fortress America. New York 2003
- Lönnqvist, Jouko: Mielisairaslaki ja sen tahdosta riippumatonta hoitoa koskeva sisältö. Suomen Lääkärilehti 1985 s. 717-725
- Maailma palaa. Toinen maailmansota I osa. München – Pearl Harbor. Helsinki 1975
- Manvell, Roger – Fraenkel, Heinrich: SS och Gestapo. Härska genom terror. Stockholm 1971
- Martin, Terry: The Origin of Soviet Ethnic Cleansing. The Journal of Modern History 1998
- Matthews, Mervyn: The Passport Society. Controlling Movement in Russian and the USSR. Boulder, Colorado 1993
- McCollum Feeley, Francis: America's concentration camps during World War II. Social science and the American Internment. New Orleans, Louisiana 1999
- Merikoski, Veli: Suomalainen sotilashallinto Itä-Karjalassa 1941-1944. Helsinki 1944
- Migration. Entry in Encyclopedia of Russian History. Indianapolis 2004 pp. 921-922

- Mikkola, Marja-Leena: Menetetty lapsuus. Suomalaismiehittäjien vankeudessa 1941-44. Helsinki 2004
- Milward, Alan S.: War, Economy and Society 1939-1945. London 1977
- Mineur, Kurt: Tutkhus. En proletärs minnen. Stockholm 1970
- Molin, Karl: Hemmakriget. Om den svenska krigsmaktens åtgärder mot kommunister under andra världskriget. Stockholm 1982
- Montelius, Alvar: Om internering av vissa återfallsförbrytare. Stockholm 1923
- Mäki, Kirsi: Valtion turvallisuudelle vaarallisia naisia. Hämeenlinnan kesku- ja lääninvankilan poliittiset naisvangit 1939-44. Ajankohta 2002 pp. 52-76
- Möller, Yngve: Per Edvin Sköld – humanist och samhällsbyggare. Stockholm 1996
- Nachtigal, Reinhard: Kriegsgefangenschaft an der Ostfront 1914 bis 1918. Frankfurt am Main 2005
- Naumov-Rezin, Leonid: Repressionen gegen sowjetische Kriegsgefangene und zivile Repatrianten in der UdSSR 1941-bis 1956. In Die Tragödie der Gefangenschaft in Deutschland und der Sowjetunion 1941-1956. Hrsg. von Müller, Klaus-Dieter – Nikischkin, Konstantin – Wagenlehner, Günther. Köln 1998 pp. 335-364
- Nevalainen, Pekka: Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla. Helsinki 1990
- Nevalainen, Pekka: Inkeriläinen siirtoväki Suomessa. In: Jatkosodan pikkujättiläinen. Toim. Jari Leskinen – Antti Juutilainen. Helsinki 2005 pp. 617-629
- Numelin, Ragnar: Diplomati. Stockholm 1954
- Näsman, Jan-Olov: De röda flyktingarna i Sverige 1918-21. Sisältyy teokseen: Norden och krigen i Finland och Baltikum 1918-19. Red. Lars Westerlund. Helsingfors 2004 s. 83-125
- Nuorteva, Jussi: Vangit, vankilat, sota. Helsinki 1987
- Oppenheim, Samuel A.: Labor camps in the Soviet Union. The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History. Vol 18. Gulf Breeze, Florida 1980 pp. 236-242
- Oswall, Wendell H.: This Land Was Theirs. A Study of Native North Americans. New York 2006
- Ottoson, Per-Gunnar: Fighting the Plague in 17th- and 18th century Sweden. A Survey. In: Society, health and population during the demographic transition. Umeå 1988
- Paavolainen, Jaakko: Vankileirit Suomessa 1918. Helsinki 1971
- Paavolainen, Jaakko: Röd och vit terror. Finlands nationella tragedi och fånglägren 1918. Stockholm 1986
- Palmgren, Raoul: Porvarien vankiluolissa. Kronikka Suomen vankiloista 1942-44. Demokraattisen kansan joulu 1945 pp. 45-50
- Panzac, Daniel: Quarantiens et lazarets: L'Europe et la peste d'Orient (XVIIe-Xxe siècles). Aix-en-Provence 1986
- Passport System. Entry in Encyclopedia of Russian History. Indianapolis 2004 pp. 1143-1144

- Pautsch, Ilse Dorothee: Prisoners of War and Internees in the Second World War – A Survey of Some Recent Publications. *Contemporary European History* 2003 pp. 235-238
- Pekkarinen, Jussi - Pohjonen, Juha: Ei armoa selkänahasta. Ihmisluovutukset Neuvostoliittoon 1944-1981. Helsinki 2005
- Peltonen, Ulla-Maija: Naisia turvasäilössä. Poliittisena naisvankina Suomessa 1930-1944. Helsinki 1989
- Personal Justice Denied. Report of the Commission in Wartime Relocation and Internment of Civilians. Washington D.C. 1982
- PM om internering. Jusitiedepartementet. Stockholm 1979
- Pohl, J. Otto: Ethnic Cleansing in the USSR, 1937-1949. Westport, Connecticut 1999
- Polian, Pavel: Against their will. The History and Geography of Forced Migrations in the USSR. Budapest 2004
- Politics and Culture in Twentieth Century Germany. Ed by. Niven, William – Jordan, James. Rochester, New York 2003
- Pylkkänen, Kari – Lönnqvist, Jouko: Tahdosta riippumaton hoito Suomessa. Suomen Lääkärilehti 1986 s. 1217-1222
- Quarantine stations at ports of entry. Washington 2005
- Rautio, Erkki: Flyktingar i norr. Dokument och berättelser om kriget i Lappland och evakueringen av Nordfinland hösten 1944. Pello 2005
- Rehn, Siv: Internerad i norra Sverige. Krigsmaktens och Utlänningskommissionens interneringsläger i Norr- och Västerbotten under åren 1940-1945. Stockholm 2002
- Report of the International Committee of the Red Cross on its activities during the Second World War (September 1, 1939-June 30, 1947
- Vol. I. General Activities. Geneva 1948
- Vol. II. The Central Agency for Prisoners of War. Geneva 1948
- Roberts, Edward: My protected correspondence with the Foreign Office regarding the internment of merchant seamen in France and Germany during World War II. England 1998
- Robinson, Greg: By order of the President. FDR and the Internment of Japanese Americans. Cambridge, Massachusetts 2001
- Roselius, Aapo: Amatöörien sota. Rintamataisteluiden henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918. Helsinki 2005
- Runsten, Enar: Schutzlos in Schweden. Interniert. Deportiert. Schicksale Deutscher Soldaten 1946/46. Köningstein 1995
- Salin, Veli: Sodan unohdetut ja vaietut. Tampere 2005
- Sana, Elina: Luovutetut. Suomen ihmisluovutukset Gestapolle. Helsinki 2003
- Schulte, Theo: The German Army and Nazi Policies in Occupied Russia. Oxford 1989

- Seppälä, Helge: Suomi miehittäjänä 1941-1944. Helsinki 1989
- Simelius, Sakari: Suomalainen sotapäällikkö, kenraaliluutnantti Johan W. Hägglund. In Jalkaväen vuosikirja nr 15 1981-82 pp. 8-14
- Simpson, Alfred W.B.: In the highest degree odious. Detention without trial in wartime Britain. Oxford 1992
- Snowman, Daniel: The Hitler Emigres. The Cultural Impact on Britain of Refugees from Nazism. London 2003
- Sorge, Martin K.: The Other Price of Hitler's War. German Military and Civilian Losses Resulting from World War II. New York 1986
- Soukola, Timo: Ristorauhaa rikkomassa. Suomen merimies-unionin ja sen edeltäjien vaiheita 1905-2000. Helsinki 2003
- Sponza, Lucio: Divided loyalties. Italians in Britain during the Second World War. Bern 2000
- Standertskjöld, Georg: Handbok i internationell rätt. Land- och luftkrigets allmänna lagar och bruk. Helsingfors 1923
- Standertskjöld, Georg: Sota ja kansainvälinen oikeus. Maa- ja ilmasodan yleiset lait ja tavat. Helsinki 1930
- Stark, Tamás: Hungary's Human Losses in World War II. With an Introduction by Karl Molin: The Raoul Wallenberg Archive at Uppsala University. Uppsala 1995
- Strik-Strikfeldt, Wilfrid: Against Stalin and Hitler. Memoir of the Russian Liberation Movement 1941-1945. New York 1973
- Switzerland. National Socialism and the Second World War. Zürich 2002
- de Syon, Guillaume – Ericson, Lars: Neutral Internees. Entry in Encyclopedia of Prisoners of War and Internment. Ed. by Jonathan F. Vance. New York 2006 pp. 283-287
- Tanskanen, Aatos: Venäläiset Suomen sisällissodassa vuonna 1918. Tampere 1978
- The golden nematode handbook. Survey, laboratory, control, and quarantine procedures. Washington 1968
- The Penguin Dictionary of International Relations. 1998
- The Soviet and East European Political Dictionary. Santa Barbara 1984
- Thiery, Erich: H.M.S. Albatross. Visby 1965
- Thyrén, Johan C.W.: Om internering av kroniska förbrytare med hänsyn till institutets införande i svensk rätt. Lund 1921
- Torpey, John: The Invention of the Passport. Surveillance, Citizenship and the State. Cambridge 2002
- Turtiainen, Arvo: Lokakuu 1942. Kirjailijaryhmä Kiilan albumi. Helsinki 1944 pp. 44-47
- Tuuteri, Leena: 1 000 päivää Itä-Karjalassa. Itä-Karjalan siviiliväestön terveyden- ja sairaanhoito suomalaismiehityksen aikana 1941-1944. Hämeenlinna 1998

Uola, Mikko: Suomalaisen populismin juurilla. Ernesti Hentunen – tasavallan hovinarri. Turku 1997

Weinmann, Martin: Das nationalsozialistische Lagersystem (CCP). Frankfurt am Main 1990

Vance, Jonathan F.: Civil Internees – World War I. Entry in Encyclopedia of Prisoners of War and Internment. Edited by Jonathan F. Vance. New York 2006 pp. 77-79

Vance, Jonathan F.: Civil Internees – World War II. Entry in Encyclopedia of Prisoners of War and Internment. Edited by Jonathan F. Vance. New York 2006 pp. 79-81

Vance, Jonathan F.: Merchant Seamen. Entry in Encyclopedia of Prisoners of War and Internment. Ed. by Jonathan F. Vance. New York 2006 pp. 259

Vandervelde, V. Denis: Quarantine and Disinfection of Mail. Southampton 1994

Verigin, Sergei – Laidinen, Einar: Internoidut suomalaiset 1939-1940. Carelia 12.1996 pp. 100-106

Verigin, Sergei – Laidinen, Einar – Kämäräinen, Jussi: Talvisodan panttivangit. Internoidut suomalaiset Neuvosto-Karjalan Kalevan piirin alueella vuosien 1939-1940 talvisodan aikana. Helsinki 2006

Westerlund, Lars – Kalleinen, Kristiina: Loppuarvio surmansa saaneista venäläisistä 1914-22. Article in Venäläissurmat Suomessa 1914-22. Osa 2.2. Sotatapahtumat 1918-22. Ed. by Lars Westerlund. Helsinki 2004 pp. 267-271

Wiggers, Richard D.: DEF/SEP Statys. Entry in Encyclopedia of Prisoners of War and Internment. Ed. by Jonathan F. Vance. New York 2006

Virrankoski, Pentti: Yhdysvaltain ja Kanadan intiaanit. Intiaanikansojen kulttuuri ja historia Rio Grandelta Yukonjoelle. Helsinki 1994

Wälläri, Niilo: Myrskyssä ja myötätuulessa. I storm och medvind. Helsinki 1951

Wälläri, Niilo: Antoisia vuosia. Muistelmia toiminnasta ammattiyhdistysliikkeessä. Helsinki 1967

Yakovlev, Alexander N.: A Century Violence in Soviet Russia. Yale 2002

Ziemke, Earl Frederick: The U.S. Army in the Occupation of Germany, 1944-46. Washington D.C. 1975

Öberg, Lars: Känso karantänsinrättning 1804-1933. Göteborg 1968

Newspaper articles

Ahtiainen, Ilkka: Euroopan karkotetut kokoavat voimiaan. Article in Helsingin Sanomat 7.1.2007

Ett hårt öde väntar de tyska emigranterna. Inga möjligheter till flykt. Article in Hufvudstadsbladet 1.7.1940

Bjon, Sylvia: Hur kunde nazisterna hata judarna så? Article in Hufvudstadsbladet 27.1.2005

Lackman, Matti: Morajärven karanteenileiri 1918. Article in Kansan Tahto 18.6.2002

Lindquist, Marcus: FBI-chef ville arretera 12 000 amerikaner. Article in Hufvudstadsbladet 24.12.2007

Markkanen, Kristiina: Evakkolapsetkin haluavat kertoa tarinansa. Article in Helsingin Sanomat 30.8.2005

Nousiainen, Anu: Kuusi miljoonaa juutalaista. Article in Helsingin Sanomat 23.1.2005

Tiivistelmä

On arvioitu, että ensimmäisessä maailmansodassa otettiin yhdeksän ja toisessa maailmansodassa 35 miljoonaa sotavankia. Leireille suljetuista siviilivangeista ei ensimmäisen maailmansodan osalta ole tarkkoja tutkimuksia, mutta lukumäärä on huomattavasti pienempi kuin toisessa maailmansodassa. Yksin saksalaisten tuhoamis-, keskitys- ja työleireillä oli noin 13 miljoonaa vankia. Leirien suuri väkimäärä tarkoittaa, että myös internointien määrä oli suuri; esimerkiksi käytännössä kaikki sotavangit internointiin.

Internoinnilla tarkoitetaan toimenpidettä, jolla sotavanki tai siviili sijoitetaan tietylle alueelle, josta hän ei saa poistua ilman pidätyksen tehneen vallan lupaa. Internoinnin muodot voivat vaihdella. Internoidut voidaan sijoittaa vankiloihin, vankileireille tai muihin suljettuihin laitoksiin tai toisaalta löyhemmän kontrollin alaiseksi yksityiskoteihin, hotelleihin tai muihin majoitustiloihin. 1900-luvun sotien aikana suuria määriä sotavankeja ja siviilejä pidettiin huostassa, mutta internointeja ja karkotuksia on käytetty myös rauhan aikana poliittisten ja etnisten jännitteiden hallinnassa. Omien, epäluotettaviksi katsottujen kansalaisten internointia käytetään yleisesti ennaltaehkäisevänä toimenpiteenä sota- ja kriisiaikoina. Kansainväliseen oikeuteen internointi sodanaikaisena toimenpiteenä kodifioitiin Haagin sopimuksessa 1907 sekä Geneven sopimuksessa 1929.

Sotaa käyvä maa soveltaa usein pakkokeinoja vihollisvaltion kansalaisiin, joista internointi on jyrkimpiä toimenpiteitä. Liikkumavapauden rajoittaminen ja ulkomaalaisten pakollinen rekisteröinti ovat keinoista lievimpiä. Maailmansotien aikana satoja tuhansia siviilejä internointiin sotaa käyvissä maissa. Tunnetuimpia tapauksia on Yhdysvaltain suorittama 120 000 japanilaisperäisen internointi Pearl Harborin jälkeen. Vaikka täydellisiä tietoja ei ole olemassa, eurooppalaiset valtiot luultavasti internoivat enemmän ulkomaalaisia ensimmäisessä kuin toisessa maailmansodassa. Selitys tälle on, että ennen ensimmäistä maailmansotaa ihmisten liikkuvuus oli vähemmän säädeltyä kuin sodan jälkeen passi- ja viisumipakkojen astuttua voimaan.

Sodan aikana sotilashenkilöstön internoinnin voi suorittaa joko vihamielinen tai puolueeton valtio. Molemmissa maailmansodissa puolueettomat Ruotsi ja Sveitsi internoivat tuhansia alueelleen saapuneita vierasmaalaisia sotilaita: Paenneita sotavankeja, sotilaskarkureita, haaksirikkoisia sekä ns. sotilaspakolaisia, joita saapui etenkin Sveitsiin Puolan, Ranskan ja Italian asevoimien antauduttua.

On tavallista, että miehittävä valtio internoi valloittamiensa alueiden väestöä. Ensimmäiset siviileille tarkoitetut keskitysleirit nähtiin Espanjan ja Kuuban sodassa 1896–1897, jolloin yli 300 000 kuubalaista siviiliä sijoitettiin leireille. Yli 200 000 kuubalaista menehtyi leireillä. Toisessa buurisodassa 1899–1902 britit sulkivat leireille tuhansia naisia, lapsia ja vanhuksia. Ensimmäisessä maailmansodassa satoja tuhansia ihmisiä siirrettiin keskitys- ja työleireille. Toisen maailmansodan aikana lähes kaikki sodan osapuolet suorittivat

internointeja. Saksan valloittamilla alueilla lasketaan olleen noin 15 000 keskitys- ja työleiriä, Saksan omalla maaperällä oli 7 000 leiriä. Talvisodassa Neuvostoliitto internoi 2 400 suomalaista valloittamiltaan alueilta. Jatkosodassa Suomi sulki leireihin 24 000 neuvostoliittolaista siviiliä Itä-Karjalassa.

Raja internoinnin ja karkotuksen välillä on usein häilyvä. Molemmat tarkoittavat usein suuressa määrin samaa asiaa: Omien tai vieraan vallan kansalaisten pidättämistä sota- tai kriisitilanteen aikana. Koska karkotetun henkilökohtaisia oikeuksia ja liikkumavapautta rajoitetaan, on myös tällöin käytännössä kyse internoinnista.

Karkotuksia syrjäisille seuduille on käytetty useissa maissa rangaistuksena kriminaali- ja poliittisista rikoksista. Britannia karkotti rikollisia läpi 1600-luvun Pohjois-Amerikkaan ja myöhemmin Australiaan. Tsaarin Venäjällä sisäisiä karkotuksia käytettiin runsaasti, mikä käytäntö alkoi jo 1500-luvun lopulla. Suomessa kuolemantuomion saaneet oli mahdollista karkottaa Siperiaan 1826–1887.

Turvallisuussyistä tehdyt karkotukset ovat rinnastettavissa internointiin. Moskovan valloittaessa Novgorodin 1400-luvun lopulla, siirrettiin Novgorodin pajarit Moskovaan. Ensimmäisen maailmansodan aikana Venäjä siirsi satoja tuhansia ihmisiä maan sisäosiin. Neuvostovalta jatkoi laajamittaisia pakkosiirtoja ja karkotuksia 1930- ja 1940-luvuilla. Vuosien 1937–1944 välillä pakkosiirrettiin kaksi miljoonaa epäluotettaviksi katsottuihin vähemmistökansallisuuksiin kuuluvaa.

Toisen maailmansodan jälkeiset rajamuutokset johtivat massiivisiin väestön uudelleensijoittamisiin, joista joissain on karkotuksen sävyä. Noin 14 miljoonaa saksalasta karkotettiin Saksan valtakuntaan kuuluneilta alueilta. Vastaavasti 1,5 miljoonaa puolalaista siirrettiin Ukrainasta ja Valko-Venäjältä Itä-Preussiin ja Sleesiaan. Neuvostoliitto karkotti 420 000 baltialaista Siperiaan ja Keski-Aasiaan. Talvisodan takia Karjalasta evakuoitiin 400 000 ihmistä.

Suomessa internoitiin talvi- ja jatkosodan aikana 69 000 sotavankia. Syksyllä 1944 noin 2 500 saksalaista sotilasta internoitiin ennen luovuttamista Neuvostoliittoon. Noin 26 000 neuvostoliittolaista siviiliä pidettiin leireillä Karjalassa ja Miehikkälässä. Vuosina 1943–1944 65 000 inkerinsuomalaista asetettiin väliaikaiseen karanteeniin. Vuonna 1940 noin 500 norjalaista pakolaista oli internoituna Kemissä. Myös lähes 500 Suomessa oleskellutta Saksan ja Unkarin kansalaista oli internoituna vuosina 1944–1946. Sotien aikana internoitiin lisäksi noin 1 000 Suomen kansalaista. Yhteensä nämä ryhmät käsittävät noin 162 000 henkilöä.

Internoinnin muodot ja olosuhteet vaihtelivat Suomessa suuresti. Vaikeimmat olosuhteet olivat sotavangeilla, neuvostoliittolaisilla siviileillä sekä suomalaisilla vasemmistoaktiivisteilla. Jokseenkin siedettävät oltavat olivat inkerinsuomalaisilla ja norjalaisilla; saksalaisten ja unkarilaisten olot olivat jostain tältä väliltä.

Valkea kotka, avoin lintuhäkki

Ruukin leirin internoidut puolalaiset sotilaat 1940–1941

Jussi Jalonen

Huhti- ja toukokuussa 1940 Norjassa taistellut liittoutuneiden retkikunta käsitti brittien ja ranskalaisten joukkojen ohella myös prikaatinkenraali Zygmunt Bohusz-Szyszkon komentaman puolalaisen ”erillisen ylämaalaisen tarkk’ampujaprikaatin” (*Samodzielna Brygada Strzelców Podhalańskich*). Prikaatin miehistö oli koottu osaksi Ranskassa jo ennen sotaa oleskelleista Elsassin hiilikaivosten puolalaisista vierastyöläisistä, joista monet olivat osallistuneet Espanjan sisällissotaan tasavaltalaisten riveissä. Osaston kokeneimmat sotilaat, päällystö ja komentaja puolestaan olivat ottaneet osaa Puolan taisteluihin syyslokakuussa 1939 ja paenneet kotimaansa miehityksen jälkeen länteen pääosin Romanian, mutta osin myös Unkarin ja Jugoslavian kautta. Kenraali Władysław Sikorskin johtaman Puolan pakolaishallituksen toimesta Ranskassa perustettu viidentuhannen miehen prikaati oli muiden länsiliittoutuneiden joukkojen tavoin valmistautunut alun perin talvisodan aikana Suomen tueksi tarkoitettuun avustusretkikuntaan.⁸⁹⁰

Moskovan rauhan tehtyä lopun liittoutuneiden interventioaikeista Suomen ja Neuvostoliiton välisessä sodassa myös puolalaisen prikaatin toimintasuunnitelma muuttui. Saksan aloitettua hyökkäyksensä Skandinaviaan sai puolalainen prikaati lähtökäskyn matkaten Bretagnen ja Skotlannin kautta Norjaan torjuakseen nyt saksalaisten hyökkäystä. Kohtalon oikusta muutamat prikaatin miehet ajautuivat tapahtumien pyörteissä kuitenkin alkuperäiseen kohdemaahansa. Osa niistä Narvikin taisteluissa kunnostautuneista puolalaisista sotilasta, jotka eivät ehittäneet paeta brittien evakuointialuksissa, siirtyi vailla muita mahdollisuuksia touko-kesäkuun 1940 aikana Suomeen suojaan voittoisilta saksalaisilta.

Varhaiskesän 1940 aikana vastaanotti maailmansodassa yhä virallisesti puolueettomana pysytellyt Suomi kolmisenkymmentä Norjasta saapunutta puolalaista sotilasta, jotka olivat oletettavastikin ylittäneet rajan Kilpisjärven tuntumassa. Suomen valtioalueelle saavuttuaan puolalaiset joutuivat internoiduiksi Haagin vuoden 1907 viidennen yleissopimuksen yhdennessätoista artiklassa puolueettomille maille asetettujen velvoitteiden mukaisesti. Saksan miehityksen vuoksi oli sotilaiden palauttaminen kotimaahansa poissuljettu vaihtoehto sekä kansainvälisoikeudellisista että poliittisista syistä, joten kesäkuun aikana järjestivät suomalaiset sotilasviranomaiset puolalaisille majoituksen Paavolan pitäjän alueelta Raahan lähistöltä. Sotilasviranomaisten kirjoittamilla henkilöllisyystodistuksilla

⁸⁹⁰ Jukka Nevakivi, *Apu jota ei annettu; länsivallat ja Suomen talvisota*, WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva 2000, s. 242-246.

varustettujen puolalaisten sijoituksen käytännön järjestelyt lankesivat paikallisen Lotta Svärd-yhdistyksen huoleksi. Internoidut puolalaiset sotilaat asettuivat lottien ohjaamina aluksi Ruukin kylän rukoushuoneelle ja siirtyivät tammikuussa 1941 uusiin tiloihin Siikajokilaakson Metsä OY:n asuntaloon numero neljä.⁸⁹¹ Viranomaiset kokosivat leirille myös Baltian maiden kautta Suomeen saapuneita puolalaisia sotilaita, joista osa oli saapunut jo syksyllä 1939, osa puolestaan Neuvostoliiton miehitettyä Viron, Latvian ja Liettuan seuraavana vuonna.⁸⁹²

Ruukkiin kesällä 1940 syntynyt pienimuotoinen puolalaisten sotilaiden internointileiri ei tuottanut Suomen valtiolle käytännössä mitään kustannuksia. Leirin ylläpidon aiheuttamista menoista vastasi Puolan Suomen-suurlähetystö, joka oli sodassa kärsitystä tappiosta ja miehityksestä huolimatta jatkanut edustaja Henryk Sokolnickin johdolla toimintaansa Helsingissä vielä syksyn 1939 jälkeen. Saksalaisten diplomaattisista protesteista huolimatta suurlähettiläs Sokolnicki edusti säännöllisesti kotimaataan Suomen valtiovallan järjestämien vastaanottojen yhteydessä, merkinä siitä että Suomi tunnusti yhä sekä Puolan valtion olemassaolon että Ranskan tappion jälkeen Lontooseen asettuneen kenraali Sikorskin johtaman Puolan pakolaishallituksen auktoriteetin *de jure*.⁸⁹³ Suurlähettiläs huolehti myös Ruukkiin sijoitettujen maanmiestensä hyvinvoinnista, ja Helsingin edustusto kattoi leirin kulut sen perustamisesta alkaen.⁸⁹⁴

Ruukin leirin puolalaisten luottamusmiehenä toimi kapteeni Eugeniusz Tokarski, joka korkea-arvoisimpana upseerina otti vastaan edustaja Sokolnickin toimittamat raha- ja tavaralähetykset sekä suoritti paikan päällä leirin ylläpidosta aiheutuneet maksut. Miesten muonituksesta piti edelleen huolta Lotta Svärd-yhdistys, joka valtiollisen poliisin raportin

⁸⁹¹ Paavolan-Rantsilan piirin kruununnimismiehen kirje Oulun läänin lääninhallitukselle, 2.11.1940, N:o 2292, 17191/20A40, Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje lääninhallitukselle Oulussa, 19.11.1940, N:o 1376, 17191/20A40 ja Ilmoitus N:o 109/41 koskien Ruukissa olevia ulkomaalaisia, 7.4.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, Kansallisarkisto (KA).

⁸⁹² Paavolan-Rantsilan piirin kruununnimismiehen kirje Oulun läänin lääninhallitukselle, 2.11.1940, N:o 2292, 17191/20A40, Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje lääninhallitukselle Oulussa, 19.11.1940, N:o 1376, 17191/20A40 ja Ilmoitus N:o 109/41 koskien Ruukissa olevia ulkomaalaisia, 7.4.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, Kansallisarkisto (KA); Raimo Pullat, Suomi ja Puola; suhteita yli Itämeren 1917-1941, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1997, s. 193-194. Pullatin lähdeaineistonaan käyttämästä Andrzej Bogusławskin sisällöltään hieman ristiriitaisesta kirjeestä saa käsityksen, että Ruukin leiri olisi perustettu Norjan taistelujen aikana koulutuskeskukseksi Suomessa jo tuolloin oleskelleille puolalaisille pakolaisille, ja että leirille kootut miehet oli tarkoitus lähettää Narvikiin liittymään puolalaisiin joukkoihin; Valpon paperit mainitsevat kuitenkin selvästi, että leiri perustettiin nimenomaan vasta myöhemmin internointikeskukseksi Norjasta saapuneita puolalaisia varten. Bogusławski itse oli saapunut Suomeen kuitenkin Baltian ja Ruotsin kautta, joten joukossa oli todennäköisesti myös muita vastaavia tapauksia.

⁸⁹³ Bogdan Koszeł, The attitude of the Scandinavian countries to Nazi Germany's war preparations and its aggression on Poland, teoksessa *The Baltic and the Outbreak of the Second World War*, edited by John Hiden & Thomas Lane, Department of European Studies, University of Bradford, Cambridge University Press 1992, s. 134.

⁸⁹⁴ Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje lääninhallitukselle Oulussa, 19.11.1940, N:o 1376, 17191/20A40, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

mukaan huolehti puolalaisten täysihoidosta kolmenkymmenen markan päivittäistä korvausta vastaan.⁸⁹⁵ Lotta Svärd-yhdistyksen Paavolan paikallisosaston vuosilta 1941-1943 säilyneissä tilikirjoissa ei ole erillisiä mainintoja Puolan lähetystöltä saaduista summista, mutta voi olettaa niiden sisältyneen pöytäkirjojen tulo- ja menoarvioissa mainittuihin muonitustuloihin. Paikkakunnalle samoihin aikoihin sijoitetun karjalaisen siirtoväen muonitus kevään ja kesän 1940 aikana vaati jo yksinään siinä määrin työtä ja varoja, ettei paikallisyhdistys aina kyennyt edes pitämään täsmällisesti kirjaa kaikista tehtävistään. Kolmenkymmenen internoidun puolalaisen sotilaan huolehtiminen korvausta vastaan sujui Paavolan lotilta nähtävästikin rutiiniluontoisena pikkuasiana mittavampien töiden ohessa.⁸⁹⁶

Kesän aikana leirin muonavahvuus pieneni valtiollisen poliisin raportin mukaan yhdeksällä hengellä, jotka marraskuussa 1940 annetun lausunnon mukaan olivat yksikantaan ”jättäneet leirin”.⁸⁹⁷ Kyseisistä yhdeksästä miehestä olivat Mieczysław Bakała, Janusz Koczyński ja Edward Nimiro erillisen selonteon mukaan siirtyneet Tukholmaan, mistä nämä olivat lähettäneet tervehdyksen Ruukin lotille, ilmeisestikin kiitollisina hyvästä kohtelusta; valtiollinen poliisi vahvisti nimenomaan Koczyńskin poistumisen maasta aikanaan myös erillisellä kirjeellä Paavolan nimismiehelle.⁸⁹⁸ Epäselvää on, mihin muut kuusi olivat syksyyn 1940 mennessä päätyneet, mutta ajankohdan huomioiden on siirtyminen Ruotsiin myös näiden kirjeessä tuntemattomaksi jääneiden miesten osalta todennäköinen vaihtoehto.

Oma-aloitteinen poistuminen leiriltä ei tässä vaiheessa ollut mitenkään ongelmallista, sillä suomalaisten viranomaisten myöntämien passien turvin saattoivat puolalaiset matkustaa varsin vapaasti kautta maan. Eräänä esimerkkinä voi mainita nuoren Mieczysław Łucejkon, joka teki helmikuussa 1941 vierailun Ouluun asustaen hetkellisesti yllilääkäri Väinö Edvard Nevanlinnan perheen luona.⁸⁹⁹ Władysław Czurak oli pistäytynyt purjelaivalla Ruotsin

⁸⁹⁵ Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje lääninhallitukselle Oulussa, 19.11.1940, N:o 1376, 17191/20A40 ja Ilmoitus N:o 162/41 koskien Ruukissa olevia ulkomaalaisia, 16.5.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁸⁹⁶ Lotta-Svärd yhdistyksen Paavolan paikallisosaston pöytäkirjat 1938-1944, C582, Kertomus Lotta Svärd-yhdistyksen Raahen piirin Paavolan paikallisosaston toiminnasta vuonna 1940, C583 ja Lotta-Svärd yhdistyksen Paavolan paikallisosaston tilikirjat 1941-1943, D665, Sota-Arkisto (SArk); Rauni Vilmusenaho-Sauriala, Pikkulotan muistelmia, teoksessa Kun isänmaa kutsui; Paavola-Revonlahti, Sotainvalidien Veljesliiton Paavolan-Revonlahden osasto ry, Paavolan Sotaveteraanit ry, Revonlahden Rintamamiesveteraanit ry, KL-Paino, Ylivieska 1994, s. 176; Vilmusenaho, Risto & Tervakangas Kyllikki, *Siikajokilaakson historia II: 1860-1960*, Siikajokilaakson paikallishistoriatoimikunta, Oulu 1984, s. 634-635.

⁸⁹⁷ Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje lääninhallitukselle Oulussa, 19.11.1940, N:o 1376, 17191/20A40, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁸⁹⁸ Ilmoitus N:o 109/41 koskien Ruukissa olevia ulkomaalaisia, 7.4.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA; Valtiollisen Poliisin Helsingin osaston kirje n:ro 1685 Paavolan piirin nimismiehelle 4.6.1941, päiväkirjanumero 878, Kirjediaari 21.2.1940-10.10.1941, Ala:10, Paavolan nimismiespiirin arkisto, Oulun Maakunta-Arkisto (OMA).

⁸⁹⁹ Paavolan-Rantsilan piirin kruununnimismiehen kirje Oulun läänin lääninhallitukselle, 2.11.1940, N:o 2292, 17191/20A40, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA; Nimismies Väinö Hannilan kirje Oulun poliisilaitokselle 13.2.1941, N:o 583, K.P. 109/41, Kirjekonseptit v. 1941, Dia1:7, Paavolan nimismiespiirin arkisto, OMA.

puolella jo syyskuussa 1940, ja viivyttyään matkallaan kaksi viikkoa palasi vielä takaisin Suomeen.⁹⁰⁰ Andrzej Boguslawski ystävineen teki lainaksi saaduilla polkupyörillä retkiä aina Raaheen asti.⁹⁰¹ Kapteeni Tokarski puolestaan vieraili säännöllisesti Helsingissä lähetystön asioilla, ja raporttien mukaan myös muut leirin puolalaiset pistäytyivät aika ajoin pääkaupungissa. Valtiollisen poliisin huhtikuussa 1941 kirjoittaman lausunnon mukaan oli kuusitoista puolalaista poistunut leiristä vierailukseen Helsingissä; mainitussa pääkaupunkiin matkustaneiden puolalaisten listassa huomio kiinnittyy Valpon punaisella puuvärikynällä yksittäisten nimien kohdalle lisäämiin kysymysmerkkeihin ja ”otetaan osoitteet”-huomautuksiin, mistä voinee päätellä miesten majoittuneen ilmoittamatta jätettyihin paikkoihin eri puolille Helsinkiä pidemmäksi aikaa. Huomionarvoista on, että pääkaupunkiin tässä vaiheessa matkustaneista miehistä enää vain muutama on listattu leirille palanneiden tai palaamassa olleiden joukossa kuukausi myöhemmin laaditussa Ruukin leirin nimiluettelossa. Viisi muuta on tosin mainittu nimismiehen luetteloissa kaksi kuukautta myöhemmin oleskeluluvan saaneiden joukossa, joten on mahdollista että sittemmin nämäkin henkilöt saapuivat takaisin leirille vielä joksikin aikaa.⁹⁰²

Puolalaisten verraten vapaan liikkuvuuden vuoksi on Ruukin leirin täydestä vahvuudesta näin ollen jokseenkin vaikea saada täsmällistä selkoa. Syksyyn 1940 mennessä oli ”yhdeksän henkeä jättänyt leirin”, millä olettavastikin viitataan pysyvään poistumiseen leiriltä, ei niinkään tilapäiseen poissaoloon. Näistä miehistä on kolme mainittu Ruotsiin siirtyneinä ja kirjetervehdyksen Ruukin lotille lähettäneinä Valpon huhtikuussa 1941 laatimassa luettelossa. Huhtikuussa 1941 oli leirillä Valpon mukaan läsnä kolmetoista henkeä, joiden lisäksi kuusitoista puolalaista oli, kuten mainittu, poistunut Helsinkiin. Yhteenlaskettu summa tekee kolmekymmentäkahdeksan henkeä, mutta luettelossa olleista on kaksi, Bogdan Krahelski ja Władysław Czurak kuitenkin mainittu ”leirille vasta myöhemmin saapuneina”, jotka eivät siis olisi kuuluneet alkuperäiseen Norjasta tulleeseen joukkoon. Leirin alkuperäinen vahvuus olisi siis ollut kolmekymmentäkuusi henkeä, joista kuusi jäisi tuntemattomiksi.

Toukokuussa 1941 on Ruukin leirillä läsnäolleiden puolalaisten lukumääräksi merkitty seitsemäntoista, joiden lisäksi yksi henkilö, Władysław Kohutnicki, oli paluumatkalla takaisin leirille; joukossa on myös jälleen ainakin yksi uusi mies, Andrzej Trubicyn, jonka nimeä ei ole aiemmin laadituissa listoissa. Valpon toukokuuisessa luettelossa olleista nimistä kolmetoista esiintyy kuukautta myöhemmin laaditussa Paavolan nimismiehen listassa oleskeluluvan saaneista puolalaisista. Samassa nimismiehen luettelossa on lisäksi joukko henkilöitä, jotka huhtikuussa oli mainittu Helsinkiin matkanneiden puolalaisten joukossa; eräät näistä oli ilmoitettu leirille palanneiden tai palaamassa olleiden joukossa jo toukokuussa. Mahdollista on, että Helsinkiin huhtikuussa 1941 matkanneen seurueen jäsenistä olisi osa tuolloin poistunut lähetystön avustamina Ruotsin puolelle. Artikkelin lopussa olevaan liitteeseen on merkitty kaikki luetteloissa nimiltä mainitut Ruukin leirille

⁹⁰⁰ Centraldossierer serie F1AC, Kanslibyrån, Statens utlänningskommissions arkiv, Riksarkivet (RA).

⁹⁰¹ Pullat 1997, s. 193.

⁹⁰² Ilmoitukset N:o 109/41 ja N:o 162/41 koskien Ruukissa olevia ulkomaalaisia, 7.4. ja 16.5.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA; Sisäasiainministeriön kirjeet n:ro 7459-7479 Paavolan piirin nimismiehelle 5.6.1941, päiväkirjanumerot 922-941, Kirjediaari 21.2.1940-10.10.1941, Ala:10, Paavolan nimismiespiirin arkisto, OMA.

eri vaiheissa internoituina olleet puolalaiset, sekä eräissä kohdin vallitsevat epäselvyydet, jotka tekevät täsmällisen tilaston laatimisen ongelmalliseksi.

Halonhakkaaja Naarajärven sotavankileirillä. –Log-chopper in the Naarajärvi camp. *Olli Ingervon kokoelma*

Leiriltä poistuneiden puolalaisten oleskelupaikoista oli valtiollisella poliisilla harvoin täsmällisiä tietoja, muutamia yksittäistapauksia lukuun ottamatta. Valpon tarkkailun ylimalkaisuutta puolalaisten osalta kuvastaa kesäkuussa annettu raportti, jonka mukaan Antoni Kuczun oli poistunut varmuudella maasta eikä tämän oleskelulupa-anomusta ollut enää tarvis käsitellä. Viikkoa myöhemmin Paavolan nimismies Väinö Johannes Hannila oikaisi tiedon ilmoittaen kyseisen henkilön yhä oleskelevan Ruukin leirillä, ja aikanaan

sisäministeriö toimitti anotun oleskeluluvan; tähän mennessä Kuczun kuitenkin oli nimismiehen ilmoituksen mukaan tosiaan siirtynyt Suomen rajojen ulkopuolelle.⁹⁰³ Vastaavasti oli Olgierd Lucjanowskin oleskelupaikka toukokuussa 1941 Valpolle tuntematon, mutta kuukautta myöhemmin Paavolan nimismies ilmoitti Lucjanowskin nimen yhdessä muiden vastikään oleskeluluvan saaneiden joukossa.⁹⁰⁴

Aihetodisteiden perusteella vaikuttaa siltä, että lähettiläs Sokolnicki todennäköisestikin edesauttoi Ruukin puolalaisten sotilaiden asteittaista siirtymistä Ruotsiin, mitä suomalaiset viranomaiset katsoivat suosiollisesti enemmän tai vähemmän läpi sormien. Puolalaisten keskuudessa ilmeni kuitenkin myös pyrkimyksiä matkata suoraan Petsamon kautta länteen, mihin suomalaiset eivät suhtautuneet yhtä pragmaattisesti. Myöhäiskesällä 1940 yritti kaksi leirin puolalaista sotilasta ”joutilaisuuden ja ikävän valtaamina” matkustaa pohjoiseen Jäämeren-tietä pitkin, mutta miehet jäivät kiinni jo Inarissa ja joutuivat palautetuiksi Ruukin leirille.⁹⁰⁵ Toinen pyrkineistä on nähtävästi ollut Władysław Maczernis; Paavolan nimismiespiirin arkistot mainitsevat kyseisen puolalaisen lokakuussa tiedustelleen Inariin unohtamiaan käsineitä, joita sikäläinen nimismies ei ollut löytänyt.⁹⁰⁶ Toinen on ollut Bolesław Dąbrowski, joka puolestaan onnistui kadottamaan matkalla kukkaronsa, mutta sai Petsamon-tielle unohtamansa rahamassin sittemmin takaisin Valpon välityksellä.⁹⁰⁷ Valtiollisen poliisin arvio mainitusta surkukupaisasta episodista leiriolojen turhautuneisuuden provosoimana kahden miehen epätoivoisena yksityisyrittäjä on todennäköisesti oikea, eikä loikkausyrityksellä oletettavastikaan ollut suurlähettiläs Sokolnickin tai kapteeni Tokarskin hyväksyntää.

Petsamoon pyrkineiden puolalaisten tapaus vaikutti ilmeisesti osaltaan viranomaisten marraskuussa 1940 tekemään päätökseen tehostaa puolalaisten tarkkailua. Toinen, painavampi syy oli kuitenkin saman syksyn aikana lisääntynyt saksalaisten joukkojen kauttakulku Pohjois-Suomessa, minkä seurauksena myös päämajan valvontaosasto vaati Ruukin nimismiestä rajoittamaan puolalaisten nauttimaan liikkumisvapautta. Suomalaisen sotilasviranomaisten näkemyksen mukaan puolalaisilla oli internoiduiksi sotilaisiksi

⁹⁰³ Ilmoitus N:o 162/41 koskien Ruukissa olevia ulkomaalaisia, 16.5.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA; Valtiollisen Poliisin Helsingin osaston kirje n:ro 1684 Paavolan piirin nimismiehelle 4.6.1941 ja Sisäasiainministeriön Valtiollisen Poliisin jaoston kirje n:ro 10624 Paavolan piirin nimismiehelle 14.7.1941, päiväkirjanumerot 877 ja 1094, Kirjediaari 21.2.1940-10.10.1941, Ala:10 sekä nimismies Väinö Hannilan kirjeet Sisäasiainministeriön poliisiasiain osaston Valtiollisen Poliisin jaostolle 13.6. ja 24.7.1941, N:o 2121 ja 2484, K. P. 877/41 ja 1094/41, Kirjekonseptit v. 1941, Dia:1:7, Paavolan nimismiespiirin arkisto, OMA.

⁹⁰⁴ Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje Valtiollisen Poliisin pääosastolle, 17.5.1941, N:o 747, VP/KD N:o 160/1173/1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA; Sisäasiainministeriön kirjeet n:ro 7459-7479 Paavolan piirin nimismiehelle 5.6.1941, päiväkirjanumerot 922-941, Kirjediaari 21.2.1940-10.10.1941, Ala:10, Paavolan nimismiespiirin arkisto, OMA.

⁹⁰⁵ Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje lääninhallitukselle Oulussa, 19.11.1940, N:o 1376, 17191/20A40, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁹⁰⁶ Inarin piirin nimismiehen kirje n:ro 930 Paavolan piirin nimismiehelle 25.10.1940, päiväkirjanumero 1164, Kirjediaari 21.2.1940-10.10.1941, Ala:10, Paavolan nimismiespiirin arkisto, OMA.

⁹⁰⁷ Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje n:ro 192 Paavolan piirin nimismiehelle 14.2.1941, päiväkirjanumero 255, Kirjediaari 21.2.1940-10.10.1941, Ala:10, Paavolan nimismiespiirin arkisto, OMA.

suhteettoman laajat kulkuoikeudet.⁹⁰⁸ Vaatimuksen taustalla oli selvästi Saksan lisääntynyt diplomaattinen painostus. Kauttakulkusopimuksen solmimisesta lähtien olivat saksalaiset väittäneet Puolan suurlähetystön toimivan länsiliittoutuneiden vakoilukeskuksena – syytösten kohteena oli etenkin sotilasatasea, everstiluutnantti Władysław Łoś – joten vastaavien epäilysten ulottuminen myös kauttakulkureitin läheisyydessä oleskelleihin internoituihin puolalaisiin sotilaisiin oli sinänsä varsin luonnollista.⁹⁰⁹ Myös Suomen valtiollinen poliisi oli ilmaissut huolensa siitä, että kahden vihollismaan sotilaiden kohtaaminen saattaisi aiheuttaa ei-toivottuja järjestyshäiriöitä. Nimismies Hannila välitti puolalaisille Valpon ohjeet välttää oleskelua rautatiealueilla saksalaisten junien kauttakulun aikana, mitä puolalaiset myös tottelivat.⁹¹⁰ Määräykset eivät silti tehneet täydellistä loppua pakoryityksistä. Andrzej Bogusławskin muistitiedon mukaan neljä puolalaista onnistui pakenemaan leiriltä Lammassaaren kautta maaliskuussa 1941. Muutamien muiden, arkistotiedoissa mainitsemattomiksi jääneiden miesten yritys ylittää Pohjanlahti soutuveneellä päättyi Bogusławskin mukaan epäonnistumiseen, ja leirille saapuneiden tietojen mukaan miehet hukkuivat. Puolalaisten pyrkimykset jättää Ruukin leiri saivat ajoittain suorastaan mielikuvituksellisia ulottuvuuksia, ja sotilaat rakensivat jopa lentokoneen, joka ei kuitenkaan noussut ilmaan.⁹¹¹

Yleisesti ottaen Ruukin puolalaiset eivät aiheuttaneet sanottavia murheita viranomaisille. Valtiollisen poliisin raporttien mukaan enin osa leirin asukkaista sopeutui kesän 1940 aikana oloihinsa mainiosti, ja Ruukin asukkaat pitivät puolalaisia kaikin puolin hyväkäyttöksisinä ja miellyttävinä ihmisinä. Myös nimismies Hannila antoi puolalaisista kiittävän lausunnon.⁹¹² Leirillä oleskellessaan miehet keskittyivät työhön ja opiskeluun, ja sotilaille järjestettiin kapteeni Tokarskin toimesta luentoja sotahistoriasta sekä panssarijoukkojen ja ilmavoimien taistelutaktiikasta.⁹¹³ Lotta Svärd-järjestö suhtautui internoituihin ulkomaisiin sotilaisiin korostetun velvollisuudentuntoisesti ja vieraanvaraisesti, kohdellen näitä samalla myötämielisyydellä kuin seudulle saapunutta karjalaista siirtoväkeä. Paikallisosaston vuosikertomuksen mukaan puolalaiset järjestivät kesällä 1940 iltamat, joista ei Paavolan nimismiespiirin huvilupien luettelossa tosin ole selkeää mainintaa; kyseessä saattaisi kenties olla 25. elokuuta nuorisoseuran talolla tapahtunut Lotta Svärd-yhdistyksen toimeenpanemaksi merkitty tapahtuma.⁹¹⁴ Tilaisuus tuotti olosuhteisiin nähden mainiot 980 markan tulot, jotka puolalaiset luovuttivat Ruukin

⁹⁰⁸ Paavolan-Rantsilan piirin kruununnimismiehen kirje Oulun läänin lääninhallitukselle, 2.11.1940, N:o 2292, 17191/20A40, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁹⁰⁹ Koszel 1992, s. 134-135.

⁹¹⁰ Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje lääninhallitukselle Oulussa, 19.11.1940, N:o 1376, 17191/20A40, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁹¹¹ Pullat 1997, s. 194.

⁹¹² Ilmoitus N:o 109/41 koskien Ruukissa olevia ulkomaalaisia, 7.4.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁹¹³ Pullat 1997, s. 194.

⁹¹⁴ Paavolan nimismiespiirin luettelo annetuista päätöksistä huvitilaisuuksiin aikana 1.1.1937-14.9.1945, Bille:1, Paavolan nimismiespiirin arkisto, OMA; Kertomus Lotta Svärd-yhdistyksen Raahan piirin Paavolan paikallisosaston toiminnasta vuonna 1940, C583, SARK.

lotille käytettäväksi edelleen sotainvalidien hyväksi.⁹¹⁵ Jouluna 1940 valmistivat Paavolan lotat yhdessä varustusjaostopäällikkö Hilda Laitisen sekä tätä avustaneiden Helly Dahlin ja Olga Laakon johdolla joululahjoja paitsi paikallisille sotainvalideille ja vähävaraisille reserviläisperheille, myös Ruukkiin majoitetuille puolalaisille. Lotat noudattivat puolalaisten kohdalla samaa periaatetta kuin muidenkin vastaavien ryhmien tapauksessa, ja laativat paketit kaikille niille paikkakunnalla asuville, jotka eivät voineet omaisiltaan sellaista saada.⁹¹⁶ Suomalaisen ja puolalaisten sympatia oli molemminpuolista.

Raporttien mukaan puolalaiset sotilaat pysyttelivät enimmäkseen omissa oloissaan, mutta joitakin merkkejä voi havaita myös ajoittaisesta eristäytyneisyyden rikkoutumisesta. Edellä mainittujen, kesällä 1940 järjestämiensä iltamien ohella ottivat leirioloissa tekemisen puutteessa olleet puolalaiset innokkaasti osaa toukokuun 1941 Suomi-Ruotsi-maaottelumarssiin. Viidentoista kilometrin marssisuorituksella tuli Ruukin leirin ennätysajaksi 1,46.⁹¹⁷ Urheilun merkeissä tapahtuneen kanssakäymisen lisäksi muodostivat eräät sotilaat myös ystävyys-suhteita paikallisten nuorten naisten kanssa. Leirillä ollut Władysław Kohutnicki solmi ompelijattarena toimineen Irene Lappalaisen kanssa ilmeisestikin varsin läheisen suhteen, ja vielä toukokuussa 1941 matkusti nuori, vastikään kaksikymmentäkaksi vuotta täyttänyt puolalaisotilas tapaamaan suomalaista ystävätärtään tämän muutettua Kuopioon, viipyen tämän luona joitakin päiviä.⁹¹⁸

Kuten edellä on mainittu, heijastui saksalaisten joukkojen lisääntynyt kauttakulku syksyn 1940 ja kevään 1941 aikana myös Ruukin internointileirin mielialoihin. Valpon mukaan saksalaisten läsnäolo maassa sai puolalaiset pitäytymään entistä korostetummin omiin oloihinsa. Leiriläisten keskuudessa heräsi ennen kaikkea pelko siitä, että mahdolliset pienetkin häiriöt saattaisivat tarjota suomalaisille viranomaisille verukkeen luovuttaa internoidut saksalaisten huostaan.⁹¹⁹ Huoli näyttäisi olleen aiheeton, ja marraskuussa 1940 totesi valtiollisen poliisin Oulun osasto sekä saksalaisten että suomalaisten sotilasviranomaisten menettäneen mielenkiintonsa leiriä kohtaan. Osasto antoi suosituksen leirin valvonnan säilyttämisestä ennallaan paikallisten poliisiviranomaisten käsissä, ja näin myös tapahtui.⁹²⁰ Kesäkuussa 1941 myönsi sisäasiainministeriö useimmille leirin asukeille, kaikkiaan kahdellekymmenelle hengelle, viralliset oleskeluluvat.⁹²¹

⁹¹⁵ Kertomus Lotta Svärd-yhdistyksen Raahen piirin Paavolan paikallisosaston toiminnasta vuonna 1940, C583, SARk.

⁹¹⁶ Lotta-Svärd yhdistyksen Paavolan paikallisosaston johtokunnan kokous 15.10.1940, Lotta-Svärd yhdistyksen Paavolan paikallisosaston pöytäkirjat 1938-1944, C582; Lotta-Svärd yhdistyksen Paavolan paikallisojohtokunnan kirje Helly Dahlille ja Olga Laakolle 21.10.1940, C583, SARk.

⁹¹⁷ Ilmoitus N:o 162/41 koskien Ruukissa olevia ulkomaalaisia, 16.5.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁹¹⁸ Ibid.

⁹¹⁹ Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje lääninhallitukselle Oulussa, 19.11.1940, N:o 1376, 17191/20A40, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁹²⁰ Ibid.

⁹²¹ Sisäasiainministeriön kirjeet n:ro 7459-7479 Paavolan piirin nimismiehelle 5.6.1941, päiväkirjanumerot 922-941, Kirjediaari 21.2.1940-10.10.1941, Ala:10, Paavolan nimismiespiirin arkisto, OMA.

Saksan aloitettua hyökkäyksensä Neuvostoliittoa vastaan kesäkuussa 1941 lisääntyi Berliinin painostus Suomea kohtaan ratkaisevasti, ja myös Puolan Helsingin-lähetystön jatkuva toiminta kävi nyt ylivoimaiseksi. Kesäkuun 25. päivänä, kolme päivää Saksan-Neuvostoliiton sodan syttymisen jälkeen ja päivää ennen Suomen virallista liittymistä vihollisuuksiin antoi Suomen ulkoministeriö presidentin hyväksymänä määräyksen Puolan suurlähetystön evakuoinnista. Lopputulos oli, että Suomi katkaisi diplomaattiset suhteensa Puolan pakolaishallitukseen Saksan toivomuksesta, Ison-Britannian ja Yhdysvaltain vakavista varoituksista huolimatta. Seuraavan kahden päivän kuluessa suurlähettiläs Sokolnicki ja sotilasasiames Łoś siirtyivät Tukholmaan.⁹²² Diplomaattisuhteiden katkeaminen merkitsi sitä, etteivät myöskään Ruukin puolalaiset enää voineet turvautua Helsingin-lähetystön apuun pyrkinessään Ruotsiin.

Välirauhan aikana oli Puolan lähetystö ilmeisesti evakuoitunut vähä vähältä leirin asukkaita Ruotsiin suomalaisten viranomaisten hiljaisella hyväksynnällä, mutta jatkosodan syttyttyä ei toiminnan vastaavanlaiseen jatkamiseen ollut mahdollisuuksia. Puolan lähetystön sulkeminen ei kuitenkaan muodostunut minkäänlaiseksi esteeksi Ruotsiin siirtymiselle. Kuten todettua, ei valtiollinen poliisi läheskään aina ollut selvillä – tai edes erityisen kiinnostunut – puolalaisten liikkeistä, joten oleskeluluvat saatuaan ei Ruukin puolalaisilla ollut sanottavia vaikeuksia Ruotsiin siirtymisessä. Käytännössä katsoen kaikki oleskeluluvan saaneet onnistuivat vielä lähetystön evakuoinnin jälkeenkin siirtymään omin avuin Ruotsiin, missä puolalaisten sijoituspaikaksi tuli nyt Hammarbyn internointileiri. Hammarbyn arkistot sisältävät puutteellisuudestaan huolimatta lähestulkoon kaikki Ruukin leirillä oleskelleiden puolalaisten nimet, joista enin osa on merkitty leirille saapuneiksi 25. heinäkuuta 1941; poikkeuksen tekevät aiemmin mainittu Antoni Kuczun, joka saapui leirille vasta syyskuussa, sekä Tukholmasta postikortin Ruukin lotille lähettänyt Mieczysław Bakala, joka saapui jo maaliskuussa.⁹²³ Ruukin leiri jäi täten käytännössä autioksi. Vain yksi Ruukin puolalaisista, Andrzej Trubicyn, jäi paikkakunnalle ilman oleskelulupaa ja joutui Valpon asiakirjojen mukaan elokuussa 1941 sijoitetuksi Kauhajoen työleirille.⁹²⁴

Yksityiskohtaisten asiakirjojen puutteessa on mahdotonta saada täydellistä selkoa kaikkien Ruukin pienehkön internointileirin puolalaisten myöhemmistä kohtaloista, mutta täysin varmaa on se, ettei puolalaisia ollut Saksaan tai Neuvostoliittoon luovutettujen joukossa. Valtiollisen poliisin yleisen piittaamattomuuden ja sisäministeriön kesäkuussa 1941 myöntämien oleskelulupien ansiosta saattoivat puolalaiset matkustaa täysin esteettä Ruotsiin jatkosodan syttyttyä. Todennäköisesti suomalaiset viranomaiset olivat vain tyytyväisiä päästessään eroon internoiduista länsivaltain riveissä taistelleista sotilaista, joiden asema olisi muuttuneessa poliittisessa tilanteessa ajan mittaan saattanut käydä pulmalliseksi. Ainakin osa Siikajokilaaksossa vuosina 1940-1941 paikallisten asukkaiden vieraanvaraisuudesta nauttineista puolalaisista sotilaista onnistui siirtymään myös Ruotsista edelleen länteen. Ruotsalaisten asiakirjojen mukaan Albin Kozakiewicz, Bogdan Krahelski ja Władysław Czurak matkustivat Isoon-Britanniaan vuosien 1941-1942 aikana.⁹²⁵ Mahdollisesti miehet liittyivät jälleen lännessä koottuihin Puolan asevoimiin, jotka

⁹²² Koszeł 1992, s. 134-135.

⁹²³ Andra världkriget's lägerarkiv, Hammarby, Statens utlänningskommissions arkiv, RA.

⁹²⁴ ”Torniossa olleet vapaaehtoiset + puolalaiset”, 7.8.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁹²⁵ Centraldossierer, Kanslibyrån, serie F1AC, Statens utlänningskommissions arkiv, RA.

seuraavien vuosien aikana osallistuivat muun muassa Monte Cassinon, Falaisen ja Arnheimin taisteluihin. Sodan jälkeen vielä henkiin jääneet puolalaiset rintamamiehet joko palasivat tavalla tai toisella kotimaahansa tai päättivät liittoutuneiden riveissä palvelleina rintamamiehinä hankkimansa statuksen turvin pysytellä rautaesiripun länsipuolella.

Valtiollisen poliisin Oulun osaston laatimissa Ruukin leirin henkilöluetteloissa on mainittu seuraavat henkilöt, joista vain kapteeni Tokarski on listattu sotilasarvonsa mukaan; muutamien kohdalla on Valpo kuitenkin merkinnyt siviiliammatin. Syntymäaikojen osalta on käytettävissä olleessa kahdessa nimiluettelossa joitakin eroja, jotka on merkitty myös tähän listaan. Oleskeluluvan saaneet henkilöt on mainittu myös Paavolan piirin nimismiehen kirjediaarissa. Huomionarvoista on, ettei kapteeni Tokarskia ole oleskeluluvan saaneiden joukossa; varsin todennäköistä on, että lähetystössä usein asioinut kapteeni siirtyi diplomaattisuhteiden katkettua Ruotsiin muuta tietä, kukaties yhdessä edustuston henkilökunnan kanssa.

Kapteeni Eugeniusz Tokarski (s. 19.10.1905), virkamies

Albin Kozakiewicz (s. 10.8.1920), saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Zygmunt Łatkowski, metsänvartija (s. 10.10.1913), saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Mieczysław Lucejko, opiskelija (s. 11.1.1921, 1920 tai 5.6.1924), saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Jerzy Adam Pohoski (s. 30.5.1919), mekaanikko, saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Ryszard Śledziewski (s. 17.8.1919), piirtäjä, saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Romuald Szuba (s. 10.6.1922), saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Roman Junosza (s. 10.1.1916), opiskelija, saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Władysław Kohutnicki (s. 1919), saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Tadeusz Wiśniewski (s. 6.10.1917), mekaanikko, saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Czesław Wolbek (s. 25.2.1923), kirjansitoja, saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Jan Puławski/Pułski (s. 24.7.1915), saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Zdzisław Kuran (s. 18.2.1923), saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Jan Dąbrowski (s. 1916), saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Bolesław Kazimierz Dąbrowski (s. 27.11.1917), saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Jan Korbel, saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Olgierd Lucjanowski (s. 1920), saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Antoni Ostrowski, lentäjä, saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Ignacy Świnder (s. 1921 tai 1920), saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Stanisław Śliwiński, saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Antoni Kuczun (s. 15.6.1923), saanut oleskeluluvan 14.7.1941

Kaikki luettelossa olevat ovat myös saapuneet Hammarbyn internointileirille Ruotsiin vuoden 1941 aikana. Listan miehistä on Paavolan nimismiehen mainitsema Zdzisław Kuran selvästi sama henkilö kuin Valpon toukokuussa 1941 laatimassa luettelossa esiintyvä ”Ibyislan Kuran”. Mieczysław Lucejkon syntymäajan suhteen kahdessa eri raportissa olevia ristiriitaisuuksia on mahdollista selittää.

Edellä mainittujen kahdenkymmenenhenkisen henkilön lisäksi on Ruukin leirille erikseen saapuneiksi merkitty seuraavat puolalaiset, jotka ilmeisestikään eivät alun perin olleet Norjasta kesäkuussa 1940 Suomeen paenneiden sotilaiden joukossa, ja jotka olivat tulleet Suomeen muuta tietä:

Władysław Czurak (s. 12.10.1912), maanviljelijä

Bogdan Krahelski (s. 24.6.1915), mekaanikko, saanut oleskeluluvan 14.6.1941

Andrzej Trubicyn (s. 7.1.1912)

Kuten toisaalla on kerrottu, sekä Czurak että Krahelski saapuivat aikanaan Hammarbyhyn ja siirtyivät myöhemmin Isoon-Britanniaan; Trubicyn puolestaan on myöhemmin mainittu Kauhajoen työleirille siirrettynä, ainoana Suomeen jääneenä Ruukin leirin asukkina.

Mainittujen miesten lisäksi luetteloissa on mainittu huhtikuussa 1941 Helsinkiin matkustaneet seuraavat henkilöt, jotka puuttuvat kuukautta myöhemmin laaditusta Ruukin leirin nimelistasta ja joille ei myöskään ole enää myönnetty oleskelulupia kesäkuussa 1941:

Ladislaw Kuran (s. 1918)

Emil Ludwik Mazepa (s. 23.8.1887)

Władysław Józef Maczernis (s. 7.4.1915)

Stanisław Skarbecki (s. 7.7.1888), radioteknikko

Adam Szrajber (s. 1889), opettaja

Czesław Marian Oziębłowski (s. 19.11.1891), insinööri

Mieczysław Grąbowski

Ladislaw Kuran on mainittu ainoastaan huhtikuussa 1941 laaditussa luettelossa. Samasta listasta puuttuu touko- ja kesäkuun luetteloissa mainittu, aikanaan oleskeluluvan saanut Zdzisław Kuran, joten kyseessä saattaa olla sama henkilö. Olettamusta tukee myös se, että Zdzisław (”Ibyislan”) Kuran on mainittu toukokuussa 1941 nimenomaan leirille ”palanneiden” joukossa yhdessä Tadeusz Wiśniewskin ja Władysław Kohutnickin kanssa, jotka myös olivat vierailleet Helsingissä huhtikuussa. Viidellä vuodella toisistaan poikkeavat syntymäajat tosin viittaisivat kahteen eri henkilöön, mutta toisaalta, kuten papereista voi havaita, onnistui Valpo merkitsemään kaksi eri syntymäaikaa myös Mieczysław Lucejkon kohdalla.

Vaikuttaisi kuitenkin siltä, että yhteensä kuudestatoista Helsingissä huhtikuussa 1941 vierailleesta henkilöstä olisi kuusi – Mazepa, Maczernis, Skarbecki, Szrajber, Oziębłowski ja Grąbowski – onnistunut poistumaan maasta jo myöhäiskevään aikana, sillä miesten nimiä ei ole Ruukin leirille toukokuussa palanneiden joukossa eikä myöskään kesäkuussa oleskeluluvan saaneiden joukossa. Grąbowski on aikanaan saapunut Hammarbyn leirille 25. heinäkuuta 1941.

Varmuudella ovat maasta poistuneet syksyn 1940 ja kevään 1941 aikana ennen Ruukin leirin lopullista sulkemista seuraavat henkilöt:

Mieczysław Bąkała (s. 26.7.1889), mekaanikko

Janusz Feliks Koczyński (s. 1888)

Edward Nimiro

Bąkała esiintyy Hammarbyn leirin luettelossa nimellä ”Bakal”.

Puolalaisten lisäksi leirillä oleskeli hetkellisesti myös kaksi Ison-Britannian kansalaista; Istanbulista saapuneeksi mainittu, talvisotaan vapaaehtoiseksi ilmoittautunut journalisti William Cuthbert Holliday sekä sukunimestään päätellen walesilaista syntyperää ollut David Edward Jones Pryse, joka asui vakituisesti Jyväskylässä ja toimi Ruukin leirin puolalaisten englanninopettajana. Molemmille miehille Ruukki oli vain tilapäinen oleskelupaikka syksyn 1940 aikana. Asiakirjojen mukaan kummatkin saivat passit sekä oleskeluluvat marraskuussa 1940, minkä jälkeen Holliday matkusti Ruotsiin ja Pryse puolestaan Ouluun, siirtyen ilmeisesti myöhemmin Tornionjoen länsipuolelle maanmiehensä tavoin.⁹²⁶

⁹²⁶ Ilmoitus N:o 109/41 koskien Ruukissa olevia ulkomaalaisia, 7.4.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA; Valtiollisen Poliisin kirje n:ro 1297 Paavolan piirin nimismiehelle 5.11.1940, päiväkirjanumero 1194, Kirjediaari 21.2.1940-10.10.⁹²⁶ Jukka Nevakivi, Apu jota ei annettu; länsivallat ja Suomen talvisota, WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva 2000, s. 242-246.

⁹²⁶ Paavolan-Rantsilan piirin kruununnimismiehen kirje Oulun läänin lääninhallitukselle, 2.11.1940, N:o 2292, 17191/20A40, Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje lääninhallitukselle Oulussa, 19.11.1940, N:o 1376, 17191/20A40 ja Ilmoitus N:o 109/41 koskien Ruukissa olevia ulkomaalaisia, 7.4.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, Kansallisarkisto (KA).

⁹²⁶ Bogdan Koszeł, The attitude of the Scandinavian countries to Nazi Germany's war preparations and its aggression on Poland, teoksessa *The Baltic and the Outbreak of the Second World War*, edited by John Hiden & Thomas Lane, Department of European Studies, University of Bradford, Cambridge University Press 1992, s. 134.

⁹²⁶ Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje lääninhallitukselle Oulussa, 19.11.1940, N:o 1376, 17191/20A40, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁹²⁶ Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje lääninhallitukselle Oulussa, 19.11.1940, N:o 1376, 17191/20A40 ja Ilmoitus N:o 162/41 koskien Ruukissa olevia ulkomaalaisia, 16.5.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁹²⁶ Lotta-Svärd yhdistyksen Paavolan paikallisosaston pöytäkirjat 1938-1944, C582, Kertomus Lotta Svärd-yhdistyksen Raahan piirin Paavolan paikallisosaston toiminnasta vuonna 1940, C583 ja Lotta-Svärd yhdistyksen Paavolan paikallisosaston tilikirjat 1941-1943, D665, Sota-Arkisto (SArk); Rauni Vilmuksenaho-Sauriala, Pikkulotan muistelmia, teoksessa *Kun isänmaa kutsui; Paavola-Revonlahti, Sotainvalidien Veljesliiton Paavolan-*

Revonlahden osasto ry, Paavolan Sotaveteraanit ry, Revonlahden Rintamamiesveteraanit ry, KL-Paino, Ylivieska 1994, s. 176.

⁹²⁶ Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje lääninhallitukselle Oulussa, 19.11.1940, N:o 1376, 17191/20A40, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁹²⁶ Ilmoitus N:o 109/41 koskien Ruukissa olevia ulkomaalaisia, 7.4.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA; Valtiollisen Poliisin Helsingin osaston kirje n:ro 1685 Paavolan piirin nimismiehelle 4.6.1941, päiväkirjanumero 878, Kirjediaari 21.2.1940-10.10.1941, Ala:10, Paavolan nimismiespiirin arkisto, Oulun Maakunta-Arkisto (OMA).

⁹²⁶ Paavolan-Rantsilan piirin kruununnimismiehen kirje Oulun läänin lääninhallitukselle, 2.11.1940, N:o 2292, 17191/20A40, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA; Nimismies Väinö Hannilan kirje Oulun poliisilaitokselle 13.2.1941, N:o 583, K.P. 109/41, Kirjekonseptit v. 1941, Dia1:7, Paavolan nimismiespiirin arkisto, OMA.

⁹²⁶ Centraldossierer serie F1AC, Kanslibyrån, Statens utlänningskommissions arkiv, Riksarkivet (RA).

⁹²⁶ Ilmoitukset N:o 109/41 ja N:o 162/41 koskien Ruukissa olevia ulkomaalaisia, 7.4. ja 16.5.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA; Sisäasiainministeriön kirjeet n:ro 7459-7479 Paavolan piirin nimismiehelle 5.6.1941, päiväkirjanumerot 922-941, Kirjediaari 21.2.1940-10.10.1941, Ala:10, Paavolan nimismiespiirin arkisto, OMA.

⁹²⁶ Ilmoitus N:o 162/41 koskien Ruukissa olevia ulkomaalaisia, 16.5.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA; Valtiollisen Poliisin Helsingin osaston kirje n:ro 1684 Paavolan piirin nimismiehelle 4.6.1941 ja Sisäasiainministeriön Valtiollisen Poliisin jaoston kirje n:ro 10624 Paavolan piirin nimismiehelle 14.7.1941, päiväkirjanumerot 877 ja 1094, Kirjediaari 21.2.1940-10.10.1941, Ala:10 sekä nimismies Väinö Hannilan kirjeet Sisäasiainministeriön poliisiasiain osaston Valtiollisen Poliisin jaostolle 13.6. ja 24.7.1941, N:o 2121 ja 2484, K. P. 877/41 ja 1094/41, Kirjekonseptit v. 1941, Dia1:7, Paavolan nimismiespiirin arkisto, OMA.

⁹²⁶ Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje Valtiollisen Poliisin pääosastolle, 17.5.1941, N:o 747, VP/KD N:o 160/1173/1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA; Sisäasiainministeriön kirjeet n:ro 7459-7479 Paavolan piirin nimismiehelle 5.6.1941, päiväkirjanumerot 922-941, Kirjediaari 21.2.1940-10.10.1941, Ala:10, Paavolan nimismiespiirin arkisto, OMA.

⁹²⁶ Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje lääninhallitukselle Oulussa, 19.11.1940, N:o 1376, 17191/20A40, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁹²⁶ Inarin piirin nimismiehen kirje n:ro 930 Paavolan piirin nimismiehelle 25.10.1940, päiväkirjanumero 1164, Kirjediaari 21.2.1940-10.10.1941, Ala:10, Paavolan nimismiespiirin arkisto, OMA.

⁹²⁶ Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje n:ro 192 Paavolan piirin nimismiehelle 14.2.1941, päiväkirjanumero 255, Kirjediaari 21.2.1940-10.10.1941, Ala:10, Paavolan nimismiespiirin arkisto, OMA.

⁹²⁶ Paavolan-Rantsilan piirin kruununnimismiehen kirje Oulun läänin lääninhallitukselle, 2.11.1940, N:o 2292, 17191/20A40, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁹²⁶ Koszet 1992, s. 134-135.

⁹²⁶ Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje lääninhallitukselle Oulussa, 19.11.1940, N:o 1376, 17191/20A40, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁹²⁶ Ilmoitus N:o 109/41 koskien Ruukissa olevia ulkomaalaisia, 7.4.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁹²⁶ Paavolan nimismiespiirin luettelo annetuista päätöksistä huvitilaisuuksiin aikana 1.1.1937-14.9.1945, Bille:1, Paavolan nimismiespiirin arkisto, OMA; Kertomus Lotta Svärd-yhdistyksen Raahan piirin Paavolan paikallisosaston toiminnasta vuonna 1940, C583, SARK.

Edellä on kerrottu, että Valpon raporttien mukaan oli ”yhdeksän miestä jättänyt leirin” syksyyn 1940 mennessä. Näistä varhain poistuneista on ainoastaan Bakała, Koczyński ja Nimiro mainittu myöhemmissä papereissa. Mahdollista on, että myös Holliday ja Pryse ovat kuuluneet samaan leiriltä poistuneeksi laskettuun ryhmään, mutta tässäkin tapauksessa jäisi jäljelle neljä tuntematonta syksyllä 1940 leirin jättänyttä henkilöä, joiden nimet eivät enää esiinny keväällä 1941 laadituissa luetteloissa. Kyseiset luetteloista mahdollisesti puuttuvat henkilöt ovat nähtävästikin onnistuneet poistumaan maasta jo varsin pian leirin perustamisen jälkeen; kuten Władysław Czurakin purjeveneellä tekemä matka Ruotsiin ja takaisin syksyllä 1940 osoittaa, ei Pohjanlahden ylittäminen ollut puolalaisille mikään varsinainen ongelma.

Ironista kyllä, Valpon luetteloista puuttuu täydellisesti Andrzej Bogusławski, joka todistetusti kuitenkin oleskeli Ruukin leirillä ja oli lopulta Siikajokilaaksoon internoiduista puolalaisista kenties eniten julkisuutta saavuttanut henkilö. Muiden toveriensa tavoin Bogusławski siirtyi Tornionjoen ylitse Ruotsiin kesällä 1941 ja onnistui lentämään edelleen Skotlantiin.⁹²⁷ Isoon-Britanniaan selviytyttyään Bogusławski liittyi aluksi kenraalimajuri Stanisław Maczekin puolalaisiin panssarijoukkoihin ja siirtyi sittemmin brittien salaisen palvelun ja eurooppalaisten vastarintaliikkeiden linkkinä toimineen SOE:n (Special Operations Executive) palvelukseen. Tiedustelujärjestön kuuluisuutta saaneet puolalaiset asiamiehet tunnettiin nimellä ”cichociemni”, ”pimeydessä hiljaiset”, ja muiden puolalaisten agenttien tavoin myös Bogusławski palasi vielä sodan kestäessä kotimaahansa liittyäkseen neuvonantajana Puolan kotiarmeijaan (AK, Armia Krajowa).⁹²⁸ Koodinimeä ”Pancerz”

⁹²⁶ Kertomus Lotta Svärd-yhdistyksen Raahen piirin Paavolan paikallisosaston toiminnasta vuonna 1940, C583, SArk.

⁹²⁶ Lotta-Svärd yhdistyksen Paavolan paikallisosaston johtokunnan kokous 15.10.1940, Lotta-Svärd yhdistyksen Paavolan paikallisosaston pöytäkirjat 1938-1944, C582; Lotta-Svärd yhdistyksen Paavolan paikallisojohtokunnan kirje Helly Dahlille ja Olga Laakolle 21.10.1940, C583, SArk.

⁹²⁶ Ilmoitus N:o 162/41 koskien Ruukissa olevia ulkomaalaisia, 16.5.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁹²⁶ Ibid.

⁹²⁶ Valtiollisen Poliisin Oulun osaston kirje lääninhallitukselle Oulussa, 19.11.1940, N:o 1376, 17191/20A40, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁹²⁶ Ibid.

⁹²⁶ Sisäasiainministeriön kirjeet n:ro 7459-7479 Paavolan piirin nimismiehelle 5.6.1941, päiväkirjanumerot 922-941, Kirjediaari 21.2.1940-10.10.1941, Ala:10, Paavolan nimismiespiirin arkisto, OMA.

⁹²⁶ Koszeł 1992, s. 134-135.

⁹²⁶ Andra världkriget's lägerarkiv, Hammarby, Statens utlänningskommissions arkiv, RA.

⁹²⁶ ”Torniossa olleet vapaaehtoiset + puolalaiset”, 7.8.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2976, KA.

⁹²⁶ Centraldossierer, Kanslibyrån, serie F1AC, Statens utlänningskommissions arkiv, RA.

⁹²⁶ Ilmoitus N:o 109/41 koskien Ruukissa olevia ulkomaalaisia, 7.4.1941, EK-Valpo I, XXIX 34, 2.1941, Ala:10, Paavolan nimismiespiirin arkisto, OMA.

⁹²⁷ Pullat 1997, s. 129, 194.

⁹²⁸ Norman Davies, Rising '44; The Battle for Warsaw, Pan Books, McMillan, London, s. 191-192.

käyttänyt Bogusławski otti toukokuussa 1944 osaa vastarintaoperaatioihin Lublinin alueella ansaiten Virtuti Militari-ansioristin, Puolan korkeimman sotilaallisen kunnianosoituksen. Sodan jälkeen Bogusławski työskenteli radio- ja televisiotoimittajana Varsovassa ja Lublinissa, mutta jätti kotimaansa toistamiseen ja pakeni Ranskaan kenraali Wojciech Jaruzelskin julistettua sotatilan 1981. Vaiherikasta elämää viettäneen, lokakuussa 2006 kuolleen Bogusławskin kirjalliseen tuotantoon sisältyvät myös muistelmat Ruukin leirillä Suomessa vietetystä ajasta.⁹²⁹

Mainittakoon vielä, että majuri A. Petramaan tutkimuksessa ”Sotavangit” on todettu Suomen viranomaisten luovuttaneen kolmekymmentäkuusi puolalaista sotavankia Puolan asianhoitajalle Tukholmassa.⁹³⁰ Mahdollista on, että lukemaan sisältyvät ainakin osin myös Ruukin leirin puolalaiset. Internoituina sotilaina miehet eivät varsinaisesti olleet sotavankeja tai juridisesti sotavankeihin rinnastettavissa, mutta diplomaattiteitse tapahtuneen rutiininomaisen luovutuksen yhteydessä moista erittelyä ei välttämättä ole viitsitty tehdä.

Fil.lis. Jussi Jalonen on Tampereen yliopiston historiantutkija, Tampere

Phil.lic. Jussi Jalonen is a researcher of history at the University of Tampere, Tampere

LÄHTEET

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

- Etsivän keskuspoliisin ja Valtiollisen poliisin arkisto (EK-Valpo)

Oulun Maakunta-Arkisto (OMA)

- Paavolan nimismiespiirin arkisto

Riksarkivet, Stockholm (RA)

- Statens utlänningskommissions arkiv

Sota-Arkisto (SArk)

- Lotta Svärd-järjestön arkisto

Kirjallisuus

Bogusławski, Andrzej, *Pod Gwiazdą Polarną; Polacy w Finlandii 1939-1931*, Typografia, Warszawa-Paryż 1997.

929 Bogusławski, Andrzej, *Pod Gwiazdą Polarną; Polacy w Finlandii 1939-1931*, Typografia, Warszawa-Paryż 1997.

930 A. Petramaa, *Sotavangit*, Sotahistoriallisen Tutkimuslaitoksen tutkimus, 1951; Helge Seppälä, *Asemasodasta katkeraan rauhaan*, Orient Express, Helsinki 1991, s. 246.

Norman Davies, *Rising '44; The Battle for Warsaw*, Pan Books, McMillan, London 2004.

Kun isänmaa kutsui; Paavola-Revonlahti, Sotainvalidien Veljesliiton Paavolan-Revonlahden osasto ry, Paavolan Sotaveteraanit ry, Revonlahden Rintamamiesveteraanit ry, KL-Paino, Ylivieska 1994.

Nevakivi, Jukka, *Apu jota ei annettu; länsivallat ja Suomen talvisota*, WSOY, Juva 2000.

Petramaa, A., *Sotavangit, Sotahistoriallisen Tutkimuslaitoksen tutkimus*, 1951.

Helge Seppälä, *Asemasodasta katkeraan rauhaan*, Orient Express, Helsinki 1991.

The Baltic and the Outbreak of the Second World War, edited by John Hiden & Thomas Lane, Department of European Studies, University of Bradford, Cambridge University Press 1992.

White Eagle, Open Aviary; the interned Polish soldiers of the Ruukki camp, 1940-1941

Summary

Aside the British and French troops, the Allied expeditionary force that fought in Norway in the spring of 1940 included also brigadier Zygmunt Bohusz-Szysko's "Independent Highland Rifle Brigade" of five thousand Polish soldiers. After the German victory and conquest of Norway, some of the Polish soldiers who missed the British evacuation vessels in Narvik crossed the border and fled to Finland. Maintaining neutrality in the World War, the Finnish authorities interned the Polish soldiers in accordance to the obligations of the Hague Convention.

The Polish soldiers, numbering originally probably thirty-six men, were accommodated in the village of Ruukki in the parish of Paavola, south of the town of Oulu in Northern Finland. The small Polish internment camp was maintained by the local chapter of the "Lotta Svärd"-association, a voluntary Finnish women's defence organization. The expenses of maintaining the camp were compensated by the Polish embassy in Helsinki, which had operated continuously still after the autumn of 1939, in spite of the German occupation of Poland. One of the interned soldiers, captain Eugeniusz Tokarski, acted as the liaison officer between the embassy and the camp.

The Polish soldiers had cordial relations with the locals, and the sheriff of Paavola commended the internees of their impeccable behaviour. In spite of their solitude in the foreign environment, the Poles were apparently also able to establish some close contacts with the local people; for example, the Poles organized participated in the Finnish-Swedish marching competition of May 1941. After the arrival of the German troops in Northern Finland, the surveillance of the internment camp became stricter than before, but in general, the Poles were still able to travel relatively freely around the country, with the permission of the local authorities. The Finnish Security Police paid mostly superficial, routine attention to the movements of the Polish soldiers. Most of the internees received official permits of residence from the Finnish Ministry of Internal Affairs in June 1941, shortly before the official diplomatic relations between Finland and Poland were terminated due to the increased German pressure.

The Finnish National Archives, War Archives and the Regional Archives of Oulu Province contain information of thirty-four Polish internees. According to the Swedish State Archives, nearly all of these men were able to use their freedom of movement after

receiving official permits of residence. The Poles of the Ruukki camp relocated to Sweden, where they were settled at the Hammarby internment centre. Only one person, Andrzej Trubicyn, remained in Finland, where he was resettled at the labour camp of Kauhajoki. Some of the Polish soldiers who arrived in Hammarby were subsequently able to travel from Sweden to Britain during the years 1941-1942, and presumably they joined the Polish armed forces once again.

Polske OT- arbeidere i Finland under den andre verdenskrig

Emilia Denkiewicz-Szczepaniak

Organisasjon Todt var en halvmilitær bygg-og anleggorganisasjon i Det tredje riket, oppkalt etter doktor ingeniør Fritz Todt (1891-1942) som var organisasjonens grunnlegger. To store byggeprosjekter som ble utført under hans ledelse, nemlig det moderne motorveinettet i Det tredje riket i årene 1933-1938 og festningsverkene ved den tysk-franske grensen i 1938-1940 ble bestemte for OTs videre virksomhet. Etter krigsutbruddet ble OT satt til å arbeide for Wehrmacht og hevdet seg godt i konkurransen med militære ingeniørtropper. I de okkuperte områdene fulgte OT i Wehrmachts fotspor og utførte en rekke arbeider som var knyttet til både frontlinjen og virksomheten bak fronten og som særlig tok sikte på å opprettholde en effektiv vei-og jernbanetrafikk.⁹³¹

Til Danmark og Norge ble OT beordret i april 1940 og til Finland halvannet år senere, høsten 1941. Bagrunnen var Det tredje rikets angrep på Sovjetunionen og dets videre fremstøt fra det nordlige Finland. Av samme grunn ble Einsatz Finland ble fra begynnelsen av underordnet OT-administrasjon for østfronten, nemlig Einsatzgruppe Jacob. Hovedkvarteret for Einsatz Finland ble lagt til Rovaniemi. I løpet av 1943 ble OTs administrasjon sterk utvidet og Einsatzgruppen Wiking (EG Wiking) opprettet med hovedsete i Oslo. EG Wiking omfattet også hele Einsatz Dänemark og en del byggesledelser (Bauleitung = BL) som tidligere hørte til Einsatz Finland. Det gjaldt BL Liinahamari, BL Jarfjord og Holzschlag Stelle Inari som opererte i et strategisk viktig område, dvs. Oberbauleitung Kirkenes der det var stasjonert 15 000 tyske soldater, og hvor OT fikk mange forskjellige byggeoppdrag.⁹³²

OTs arbeid i Finland

OT til Finland høsten 1941 for å hjelpe den tyske Lappland-armeen, senere kjent som 20.Gebirgs-Armee, med forskjellige transportproblemer i det nordlige Skandinavia, hvor det manglet jernbanelinjer og veier. Hitler hadde derfor planlagt å bygge en jernbanelinje som skulle forbinde havner ved Bottenvika med nordlige havner ved Nordishavet. Snart viste det seg at dette prosjektet var umulig å gjennomføre på grunn av terrengforholdene. I stedet ble OT beordret til å bygge og vedlikeholde den 531 kilometer lange såkalte Ishavsveien (Eismeerstrasse) mellom Rovaniemi og Liinahamari. Like viktig var to andre smale veier: den første landeveien fra Inari gjennom Karasjok til Lakselv ved Porsangerfjorden og veien langs den finsk-svenske grensen fra Karesuando til Skibotn ved Lyngenfjorden. Begge

⁹³¹ Bundesarchiv Koblenz (BA Koblenz), Kl.Erwerbungen nr 529-1, R.Dittrich, Vom Werden, Wesen und Wirken der OT, 1946, s.29; ibidem, Anlage nr 27, Gliederung der OT Oktober/November 1941, s.103.

⁹³² Riksarkivet Oslo (videre: RA Oslo), OT- Abteilung Arbeitseinsatz (videre: OT-Abt.Arb.), Eske 64/3200, Anschriftverzeichnis der OT-Dienststellen, Stand 20.05.1943.

veiene var viktige fordi de forbandt Ishavsveien i det nordlige Finland med den såkalte Reichstrasse nr 50 (idag E 6) som strakte seg gjennom hele Norge.

For at veiene kunne bli bruktbare for større militærtransporter, måtte de utvides, det måtte bygges nye og større bruer og så videre. Ruten Inari-Karasjok-Lakselv var dessuten den eneste forbindelsen mellom to viktige OT- administrasjonssentre, nemlig den selvstendige Einsatz Finnland i Rovaniemi og Einsatz Polarbereich i Lakselv, som var underordnet EG Wiking i Oslo. Ruten knyttet likeledes forbindelsen til Porsanger- og Lyngenfjorden hvor tyske båter ankom med forskjellige varer som skulle sendes til den finske fronten. I februar 1942 fikk OT Hitlers ordre om å fremskynde utbyggingen av denne kommunikasjonslinjen.⁹³³

Like viktig for armeeforsyningen var bygging av en 320 kilometer lang jernbanelinje fra Hyrynsalmi gjennom Kuusamo til Kiestinki, nær frontlinjen.⁹³⁴ I tillegg fikk OT noen andre byggeoppgaver, blant annet en jernbanelinje mellom Ivalo og Inari, bruer i det samme avsnittet, bruforsterkning mellom Vuotso og Nautsi og boliger for soldater i Ivalo.⁹³⁵

Ved midten av 1943 konsentrerte OT seg hovedsakelig om å utføre forskjellige sikringsarbeider i og rundt nikkelfabrikken i Kolosjoki ved Petsamo med siktet på å beskytte fabrikken mot russiske luftangrep. Kolosjoki-fabrikken var viktig som eneste leverandør av nikkel til Det tredje riket, et metall som var nødvendig for å produsere motorer til fly og undervannbåter.⁹³⁶

Under tilbaketrekkingen av 20.Gebirgs-Armee fra Finland i september 1944 fikk OT oppgave å overvåke de ovennevnte veiavsnittene: Inari-Lakselv og Karesuando-Skibotn som var i god stand (kjørbare), og skulle dessuten bygge forsvarsstillinger på strekningen Ivalo-Karesuando. Det var et ganske omfattende arbeid som delvis ble utført sammen med det finske veivesenet. Det innebar manuell eller mekanisk snørydding og bygging av snøskjermer og å skaffe nok holdeplasser og innkvarteringpunkter langs veien.

Generelle rekrutteringsregler og registreringsprosedyrer i OT

De første polske arbeiderne kom til Finnland høsten 1941. Det var polakker fra de polske områdene som ble innlemmet i Det tredje riket. Av de innlemmede polske områdene skapte tyskerne to nye tyske „gauer”: Reichsgau Danzig-Westpreussen i nord og Reichsgau Wartheland i vest. Dessuten ble den vestlige delen av Krakow- og Katowice – distriktene, samt Tatra-fjellene i sør, innlemmet i provinsen Oberschlesien. Den nordlige delen av polske provinsen Mazovien som ble kalt for Regierungsbezirk Zichenau, ble litt senere tilsluttet det tyske Ostpreussen. Denne oppdelingen spilte en rolle for rekrutteringen til OT.

⁹³³ Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg (BA-MA), RH 20-20/267, Armeepionierführer beim AOK Lappland (videre: APF, AOK Lap.), Tätigkeitsbericht (videre:TB) für die Zeit 1.01.-31.03.1942, Anlage 11, Schreiben v.AOK Lappland an OT, Einsatz Finnland v.23.02.1942.

⁹³⁴ BA-MA, RH 20-20/268, A.Pi.1 TB für die Zeit 1.07- 31.12.1942, pkt. 6 – Organisation Todt.

⁹³⁵ Ibid., RH 20-20/269, TB für die Zeit 1.01. bis 30.06.1943, Anlage 27,Übersicht über die für 1943 geplanten Festungs-,Strassen-, Brücken-, Bahn- und ähnliche Bauvorhaben v. 8.01.1943.

⁹³⁶ BA, KI.Erwerbungen, nr 529-2; W.Hubatsch, Hitlers Weisungen, Weisung nr 44, s.195

På denne tiden foregikk denne rekrutteringen utelukkende gjennom byggefirmaer som hadde inngått en kontrakt med OT om utføring av bestemte byggeoppgaver. Da ble firmaet automatisk opptatt til gruppen av våpenindustribedrifter og firmaeransatte ble ansett som "tjenestepiktig" (dienstverpflichtet). I praksis kom det til å bety at de ikke hadde lov til å søke arbeid utenfor sitt firma. Da ble de kalt for "stammarbeidere" (Stammarbeiter).⁹³⁷

Barbed wire fences in the Naarajärvi camp. – Piikkilanka-aidat ympärivät sotavankileirejä. Kuvassa Naarajärven leirin aita. *Aarne Backmanin perikunta*

Denne nokså tilfeldige og uregelmessige rekrutteringen til OT, ble grunnleggende forandret etter opprettelsen av kontoret for sysselsetting med Fritz Sauckel i spissen⁹³⁸ og etableringen av OT - rekrutteringsbyråer (Nebenstelle) som tillegg til arbeidskontorene. De tok seg av rekrutteringen av arbeidere til OT og fikk vide fullmakter til blant annet å fordele ansatte på firmaene og å samarbeide med Wehrmacht om rekruttering til militærtjeneste.⁹³⁹

Rekrutteringsbyråene tok seg av hele rekrutteringsprosedyren. På OT-sysselsettingskoret ble de viktigste persondataene registrert: kandidatens for- og etternavn, fødseldato og bosted, statsborgerskap, opplysninger om familien (hvis gift, også antall barn og deres alder og navn og alderen til ektefellen). Dessuten ble yrke og stilling i stamfirmaet oppført.

⁹³⁷ RA, Eske 42, Handbook of the Organisation Todt, London, March 1945, MIRS/MR – OT/5/45 (videre: HOT), s. 168.

⁹³⁸ Cz. Łuczak, *Polityka ekonomiczna Trzeciej Rzeszy w latach drugiej wojny światowej*, Poznań 1982, s.345 ff.

⁹³⁹ RA, E.42, HOT, s. 168-169.

Kandidaten ble også undersøkt av lege med hensyn til arbeidsdyktighet. Hver OT-rekrutt fikk en tjenestebok (Dienstbuch) med det samme nummeret som ble registrert på sysselsetningskortet. Dessuten fikk alle nyregistrerte et identifikasjonsnummer (Erkennungsnummer) som de liksom Wehrmachtssoldatene var forpliktet til å bære hengende rundt halsen. Registreringsprosedyrens siste ledd var å forsyne rekruttene med vanlig arbeidsklær eller OT - uniform og tildele dem lønn etter OT – tariffen.⁹⁴⁰

En annen av OTs rekrutteringsmåter ble brukt i den resterende delen av Polen som tyskerne okkuperte, og der de opprettet det såkalte Generalgouvernement (forkortet GG). Det omfattet de sentrale og østlige delene av Polen med Warszawa, Krakow og Lwow som viktigste byene. Okkupantens politikk i GG gikk ut på å skaffe mest mulig polsk arbeidskraft derfra til forskjellige tyske arbeidsplasser. Våren 1943, da mangelen på arbeidskraft ved flere av OTs prosjekter i Norge var svært stor, begynte OT-myndighetene å skaffe arbeidskraft også fra GG. I de større polske byene som Warszawa, Krakow, Radom, Lwow og Tarnow hadde mange av de tyske bygningsfirmaene sine egne filialer. De var i virkeligheten OTs vervingsfirmaer som ikke drev noen byggevirksomhet, men bare var opptatt av å rekruttere arbeidskraft. Disse ”firmaene” tjente 100 RM per rekruttert arbeider. Pengene ble utbetalt av OT-Zentrale.⁹⁴¹ En del av dem hadde sine kontorer i flere byer. På samme måte virket forskjellige ”byggingsbyråer” og ”informasjonsbyråer” som var spredt over hele GG. En del av dem brukte polske navn på sitt skilt for å kunne fremstå som et polsk firma. I sine avisannonser informerte de folk om gode arbeidsforhold, god lønn, fri kost og losji, samt sko og arbeidsklær. Alt dette var beregnet på å rekruttere frivillig arbeidskraft blant polakkene.

Våren 1943 ble en stor tysk aksjon organisert i GG for å rekruttere 10.000 polakker som skulle dekke et påtregende behov, hovedsakelig ved de østlige innsatsgruppene til OT.⁹⁴² En gruppe polakker på 1114 personer (av de 10 000) ble rekrutert av firmaet Janso Feret fra Berlin og sendt til Jäniskoski i Finland.⁹⁴³

I prinsippet ble polakker rekruttert på tre forskjellige måter:

1. gjennom tysk eller hjemlig bygningsfirma som sluttet kontrakt med OT. Det var den vanligste veien til OT – indirekte og uavhengig av arbeidernes vilje, som fikk anmerkningen ”Stammarbeiter” i dokumentene;

⁹⁴⁰ F.W.Seidler, op.cit., s.186 og 171-182; RA, E. 42, HOT, s.169. Vanlig arbeidsklær ble tildelt især såkalte Hilfsarbeiter som lå lavest i lønns tariffen, de gikk i sivilklær med brunt armbånd på venstre arm med påskriften ”Org.Todt”. Arbeidere som stod høyere på rangsstigen (OT-Vorarbeiter, OT-Meister) gikk som regel i uniform.

⁹⁴¹ RA, OT-pakke Plihal 1-7, firma Plihal Abrechnung. Brev fra Scheitzow til sjefen for OBL-Fauske av 19.10.1944.

⁹⁴² RA, OT-Abt.Arb., E.13, dokument av 5.5.1943: ”In die Polen anwerbeaktion aus dem GG eingeschalteten Betriebe“.

⁹⁴³ E.Denkiewicz-Szczepaniak, *Polska siła robocza w Organizacji Todta w Norwegii i Finlandii w latach 1941-1945* Toruń 1999, s.96.

2. kandidatens mer eller mindre frivillige påmelding i OT vervingsfirmaer og –kontorer. Den sysselsatte fikk da anmerkningen ”freie-dienstverpflichtet” (frivillig tjenestepliktig) i dokumentene;
3. tvunget ”tjenesteplikt” (Dienstverpflichtung) som ble iverksatt gjennom personlig innkallelse til et av de mange tyske arbeidskontorene. Denne formen ble ofte brukt, særlig på slutten av okkupasjonstiden.⁹⁴⁴

Mens de to første fremgangsmåtene gav rekruttene best arbeidsforhold og en viss frihet, betydde den tredje tvang og dårligere arbeidsforhold. Den kunne bli brukt overfor enkeltpersoner, men også overfor hele foretagender.⁹⁴⁵

Hvor mange polakker ble sendt til Finland? Dette var et av de spørsmålene jeg søkte svar på, da jeg studere arkivmaterialet både i Tyskland og Norge. Etter grundig undersøkelse og oppsummering fikk jeg som resultat at ca 7100 polakker ble registrert av OT- innsatsgruppe Wiking. Av disse ble nesten halvparten sendt til Norge, dvs. ca 3470 polakker og resten, ca 3630 polske arbeidere, til det nordlige Finland. Av de ca 3630 polakkene som kom til Finland, stammet ca 2164 fra General Gouvernement og ca 1290 fra de polske områdene som ble innlemmet i Det tredje riket.⁹⁴⁶

Transportrutene

De polakkene som ble rekruttert av OT fram til våren 1944, ble sendt med tog i organiserte grupper til en av de to OT-samleirene som fantes i Berlin – Vannsee eller Berlin - Grünewald. Til de oftest nevnte leirene hørte Stammlager Eichkamp og Lager Schlachtensee. Oppholdet der betydde opptil flere ukers venting. Arbeidere ble i mellomtiden engasjert til forskjellig bygge- og opprenskingsarbeid. Det er dessverre vanskelig å gi en detaljert beskrivelse av den videre vei til Finland på grunn av manglende informasjon om dette. Til de best kjente og oftest brukte transportrutene hørte to ruter:

1. Stettin-Reval-Helsinki-Rovaniemi;
2. Stettin-nordlig havn ved Bottenvika-Rovaniemi.

Begge rutene gikk gjennom Østersjøen. Den første og raskeste gikk med båt til Finskbukta med opphold i Reval (nå Tallin) og videre med tog til Helsinki. Den andre veien førte med båt til en nordlig havn ved Bottenvika (Kemi, Oulu/Uleåborg, Jakobstad/Pietarsaari) og videre med tog til Rovaniemi. I Rovaniemi fantes en OT-Leitstelle for Einsatz Polarbereich,

⁹⁴⁴ F.W. Seidler, op.cit., s.133. Dette bekrefter også informasjonene fra OT-kartoteket som befinner seg i Riksarkivet i Oslo (RA, Arbeitseinsatzkartei – Polakker, E.30,31, 32, 33, 34 og 35; sml. Cz. Łuczak, op.cit., s. 344.

⁹⁴⁵ F.W.Seidler, op.cit., s.133.

⁹⁴⁶ Se detaljerte opplysninger samt tabeller E.Denkiewicz-Szczepaniak, op.cit., s.62-73, 96-100

hvor arbeidskraften ble fordelt mellom forskjellige avsnittbyggingsledelser (Abschnittbauleitung=ABL) og BL, og etterpå ble arbeiderne sendt med lastebil langs Ishavsveien til forskjellige byggeplasser.⁹⁴⁷ De to veiene ble særlig brukt fra våren 1944 da transportmuligheter til og fra Skandinavia ble stadig vanskeligere fordi Berlin ofte var under bombing. Veien fra Stettin gikk også ofte med tog gjennom Danmark til en dansk havn og derfra med skip til Oslo. Ganske ofte, hvis det bare var åpen sjøvei, ble arbeidere sendt direkte fra Stettin til Oslo med skip og videre med tog til Nord-Norge, og derfra med lastebiler til Finland.

Etter ankomst til arbeidsplassen ble arbeiderne registrert på byggeledelsens kontor. Hver arbeider ble registrert på sysselsettingskortet til et bestemt firma (Arbeitseinsatzkartei für Firmenangehörige). EG-Wiking brukte to slags sysselsettingskort, som var forskjellige både hva farger og innhold angikk. De kortene som Einsatz Finland brukte, ble utgitt tidligere, hovedsakelig i 1941, da OT ikke var så vel utbygd som det ble i 1943, og derfor så de ikke ut som OTs vanlige Arbeitseinsatzkartei. De minnet mer om et vanlig spørreskjema hvor det ikke var noe navn på den OBL der arbeideren ble ansatt. Arbeidernes for- og etternavn, fødselsdato, bosted og fag inntok en sentral plass på de "finske" kortene. Nederst på kortet var navnet til firmaet arbeideren var ansatt, tiltredelsesdato i OT og til slutt OT Dienstbuchnummer (tjenesteboknummer) med datoen da tjenesteboken ble utgitt og identifikasjonsnummer.

Polakker ved realiseringen av OTs byggeoppgaver i Finland

Polakker ble registrert ved de ovennevnte vei- og jernbaneprosjektene og i forbindelse med fortifikasjonsutbygging i Nord-Finland. Vi skal nå se litt nærmere på de arbeidsstedene hvor polske OT-arbeidere ble ansatt.

Til de største veibyggingsprosjektene i Finland tilhørte Ishavsveien som forbandt Rovaniemi med Barentshavet. Den 531 kilometer lange grusveien var i forholdsvis god stand, men for å kunne brukes av tunge militærtransporter måtte den forsterkes og utbygges mange steder, også når det gjaldt bruer. For hver 50. til 100. kilometer måtte det dessuten bygges forlegninger for soldater, forsyningsbaser, feltsykehus, proviant- og snøryddingsmagasiner, telefonstasjoner og så videre.⁹⁴⁸

Som nevnt, var veiene Karesuando-Skibotn og Inari-Lakselv viktige bindeledd mellom Ishavsveien og Det tredje rikets vei nr 50 i Norge. På veien Inari-Lakselv var det et viktig avsnitt Ivalo-Karasjok ved den finsk-norske grensen. Fra det norske Karasjok og fram til finskegrensen måtte man her anlegge en manglende veistrekning på 20kilometer samt bruer over Tanaelva. På finsk side, ble det mellom byen Kaamanen og elven Anarjokka (Inarinjoki) bygd tre bruer og anlagt fem møteplasser for lastebiler. De tidligere ferjeforbindelsene ble erstattet av fem bruer, hver med en bæreevne på 12 tonn. I tillegg til dissede ovennevnte byggeoppdragene fikk OT plikt til systematisk snørydding av hele

⁹⁴⁷ RA, OT-Abt.Arb.,E.49, Vermerk v.26.05.1942/A 20J; også E.7/1120-Eisenbahn 1942-1945.

⁹⁴⁸ F.W.Seidler, *Die Organisation*, s.61.

ruten.⁹⁴⁹ Det aller viktigste avsnittet mellom Ivalo og Karasjok var en kort strekning på ca 30 kilometer mellom Inari og Kaamen der OT fikk mye arbeid. Ved bensinstasjonen på denne strekningen bygde OT to leirer for 350-400 menn og garasjer for 10 lastebiler. Plankeleverandør var sagbruket i Inari, bygd og betjent av OT.⁹⁵⁰

I skogsområdet ved Inari ble det ansatt 181 polske arbeidere fra GG. De tilhørte den store transporten nr 86 med 644 polske arbeidere som sammen med Wehrmacht-soldater ble sendt med skip fra Stettin 25. april 1943 og kom til Oslo et par dager senere. De fleste, i alt 463 personer ble fordelt på forskjellige OBL i Midt- og Sør-Norge. De resterende 181 arbeidere ble 14. og 17. mai samme år sendt videre med skip til Nord-Norge, til OBL Kirkenes som var underordnet den selvstendige Einsatz Polarbereich i Lakselv. Fra OBL Kirkenes ble de overført til den underordnede BL Jarfjord, Holzeinschlag Stelle Inari.⁹⁵¹

En tredje gruppe veier som ble modernisert eller bygd av OT i Nord-Finland, var veier som forbandt det finske Petsamo med det norske Kirkenes. Petsamo-området var svært viktig for tyskerne av strategiske og økonomiske grunner. Etter tyskernes angrep på Sovjetunionen fortsatte kampene mellom sovjetisk artilleri på Fikehalvøya og tyske batterier i Liinahamari i Petsamo-området.⁹⁵² Hovedårsaken til artillerikampen var de vestalliertes konvoier til Murmansk. Batteriene i Liinahamari måtte ha god forbindelse med hovedkvarteret i Nurmensätti. Derfor fikk OT bygge et nytt veiavsnitt (på 7km) mellom Nurmensätti og Liinahamari. Dette var desto viktigere da tyskerne høsten 1943 begynte å bygge en forsvarsstilling for et stort batteri ved navn "Peter." For å få til en bedre kommunikasjon med operasjonsområdet til XIX fjellkorps ble det bygd en 45 kilometer lang vei fra Tårnet på norsk siden til Petsamo. Samtidig var Petsamo-området eneste forsyningskilde for nikkelmalm i den tyske krigsøkonomien. Transporten av nikkelmalm til Det tredje riket måtte gå via Kirkenes havn. Den 35 kilometer lange veien fra Kirkenes til Salmijärvi ble derfor grundig utbygget.⁹⁵³ Av rent administrative årsaker hørte det lille finske området til både EG Wiking (ABL Liinahamari) og til E Finnland (BL Petsamo). Forskjellen mellom de to OT-forvaltningene gjaldt bare arten av arbeidsoppgaver de utførte. EG Wiking tok seg av fortifikasjonsprosjekter og E Finnland veiprojekter. Petsamo- og Kirkenesområdene lå så nær hverandre at arbeiderne, blant dem også polakker, ofte ble flyttet over finsk-norske grensen i den en retningen eller den andre.

Det bevarte arkivmaterialet gir dessverre ikke grunnlag for å presisere mer detaljert hvor mange polakker som ble ansatt på veiavsnittene mellom Petsamo og Kirkenes. Generelt vet vi at polakker utgjorde den største gruppen blant de utenlandske arbeiderne her. Raske overføringer av forskjellige arbeidsgrupper fra finske til norske byggeplasser og omvendt gjør det imidlertid vanskelig å utarbeide en nøyaktig statistikk.

⁹⁴⁹ BA-MA, RH 20-20/270, TB 1. 01-31.03.1942 v.1.06.1942, Anlage 11, Befehl von A.Jodl zum OT-Einsatz Finnland v.23.02.1942 betr.Strasse Ivalo-Inari-Anarjokka.

⁹⁵⁰ BA-MA, RH 20-20/270, TB 1.07-31.12.1943, Anlage 35 betr. Kaamenstrasse, Befehl v.12.11.1943.

⁹⁵¹ Se mer detaljerte opplysninger om transporten Stettin-Oslo nr 86 av 25.april 1943 i: E.Denkiewicz-Szczepaniak, op.cit.s.80-81. I forfatterens besittelse finnes en komplett liste over de polakkene som ble sendt til Inari.

⁹⁵² J.E.Fjørtoft, Tyske kystfort i Norge, Arendal 1982, s.138.

⁹⁵³ F.W.Seidler, Die Organisation, s.66.

Til OTs viktigste oppdrag i Finland i 1942-43 hørte byggingen av feltjernbane Hyrynsalmi-Kuusamo. Den var svært viktig for å få fram raske forsyninger mellom Uhtua og Kiestinki. Realiseringen av denne linjen skapte allikevel en mengde problemer for tyskerne, hovedsakelig på grunn av vanskelige terrengforhold og mangel på teknisk utstyr. Jernbanelinjen ble bygd på et sumpaktig terreng med store skogs- og steinområder. Det manglet større tettsteder med verksteder. Dessuten manglet arbeidskraft og byggematerialer, bortsett fra trelast. Lokomotiver og skinner, samt all lags teknisk utstyr måtte tyskere skaffe fra Det tredje riket, og svært begrensede muligheter for transport via Skandinavia forverret situasjonen.⁹⁵⁴ Til tross for dette ble ca 70 kilometer jernbane bygd ferdig i løpet av omtrent ett år og det neste avsnittet på 30 kilometer nærmet seg sin avslutning.

Gjennomføringen av alle disse arbeidene var bare mulig takket være store mengder arbeidskraft. I perioden fra november 1942 til mai 1943 var i gjennomsnitt ca 4000 menn i arbeid⁹⁵⁵. Blant dem fantes folk fra militære bygningsavdelinger, arbeidere fra E Finland, krigsfanger og byggingsfirmaet Mathaus Hauck fra Würzburg med sivile OT-arbeidere. Fra januar 1943 til begynnelsen av 1944 arbeidet det fra Reichsgau Wartheland ca 1000 polske statsborgere som ble stilt til disposisjon for OT-E Finland gjennom Landes Arbeitsamt i Posen (nåværende Poznan)⁹⁵⁶. Det antas at disse arbeiderne på samme måte som andre ble overført til bygging av veien Kuusamo-Kiestinki. Jernbanelinjen Hyrynsalmi – Kuusamo ble tatt i bruk 13. januar 1944, og hadde en daglig transportkapasitet på 400 ton.⁹⁵⁷

Ved midten av 1943 ble OT engasjert i forskjellige prosjekter for å beskytte nikkelproduksjonen i Kolosjokki (Petsamo-området) og nikkeleksporten til Tyskland. Der ble først og fremst arbeidet med å bygge en 3,5 meter tykk betongvegg rundt elektriske fabrikken for å beskytte den mot flyangrep. Særlig viktig var elektrisitetsverket i Jäniskoski og demningen ved Patsjoki-elven, og derfor ble demningen godt kamuflert med slåpetorn og busker festet til flyttende stokker slik at det fra luften virket som elven var uforandret.⁹⁵⁸

I Kolosjokki arbeidet ca 500 polakker fra firmaene Erich Pixberg, Lwow og Janso Feret, Berlin.⁹⁵⁹ Alle polakkene ble rekruttert i GG og ansatt blant annet ved å utvinne grus og bygge den nevnte betongsveggen.

I tilfelle en tibaketrekking fra Finland hadde Hitler planlagt å sette alt inn på å la tyske tropper bli stående i den nordlige delen av Skandinavia, noe som etter hans mening var svært viktig ut fra strategiske og økonomiske hensyn. Derfor ga han allerede i september

⁹⁵⁴ BA-MA, RH 20-20/269, TB 1.01-30.06.1943, Anlage 2, Befehl from A. Jodl v.16.01.1943 betr.Feldbahn Hyrynsalmi-Kuusamo-Kiestinki

⁹⁵⁵ Ibidem, TB 1.01.- 30.06.1943, s.7

⁹⁵⁶ Transporten ble notert den 31.oktober 1942 ved OT-Zentrale i Berlin og til Finland kom i januar 1943, se nærmere om det E.Denkiewicz-Szczepaniak,op.cit., s.68-69 og 71-72.

⁹⁵⁷ E.Kreidler, Die Eisenbahnen im Machtbereich der Achsenmächte während des Yweiten Weltkrieges. Einsatz und Leistung für die Wehrmacht und Kriegswirtschaft, Göttingen 1975, s.108.

⁹⁵⁸ BA-MA, RH 20-20/270, TB v.1.07-31.12.1943, Anlage 8, skriv fra AOK der 20.(Geb.) Armee betr.Sicherung der Stauanlagen am Patsjoki.

⁹⁵⁹ E.Denkiewicz-Szczepaniak, op.cit., s.96-97, 182.

1943 20.Gebirgsarmee ordre om å bygge ut og forsterke alle forsvarsstillinger langs linjen Karesuando-Ivalo.⁹⁶⁰ Her fikk OT ansvaret for å realisere mange forskjellige byggeoppdrag, blant annet en mengde veiarbeid og bygging av forsvarsstillinger i Karesuando og Ivalo. I Kautokeino måtte OT påta seg en rekke transportoppgaver for å sikre hærens forsyninger av bygningsmaterialer, brakker, ammunisjon, proviant og snøryddingsutstyr.⁹⁶¹

Den 1. august 1944 ble det til Karesuando sendt ca 750 polakker, som var først satt til å bygge den omtalte jernbanen i Kuusamo. Det var arbeidere fra den ovennevnte transporten på ca 1000 polske arbeidere som ble sendt fra Reichsgau Wartheland høsten 1942. En del av dem ble også ansatt i OBL Iitto, noen kilometer nord for Karesuando. Dette bekreftes av merknader som finnes på OT-Einsatzkartei til firmaet Mathaus Hauck fra Würzburg som hadde ansatt arbeiderne.⁹⁶² Det kan nevnes at mange polske arbeidere klarte å flykte derfra til Sverige siden grensen lå så nær.

Den 2.september 1944 ble den tysk-finske militære overenskomsten oppgitt, og tyskerne måtte trekke tilbake alle sine tropper og OTs avdelinger fra Finland i løpet av to uker fram til 15.september 1944. Under evakueringen av ca 200 000 soldater, ca 60000 hester, tusenvis av lastebiler og et stort antall krigsfanger fikk OT særlig mye arbeid. Først og fremst tok OT ansvaret for å holde i god stand de to veiene Ivalo-Lakselv og Muonio-Skibotn, dertil den nordlige delen av Det tredje rikets vei nr 50. OT drev med snørydding, bygge snøtunneler over veiene og skaffet nødvendig utstyr (for eksempel spader og hakker) til alle arbeiderne. Den 20.tyske armeen transporterte 1500 snøpløgere som utførte den tyngste delen av arbeidet med snørydding på veiene. Den store tilbaketrekningsoverasjonen *Nordlicht* ble avsluttet vinteren 1944/1945.⁹⁶³ De fleste tyske troppene overskred da Lyngenfjorden ca 175 kilometer nord for Narvik. Samtidig ble E Finland og de OT-bygningsfirmaene som arbeidet i Finland, nedlagt mens deres tyske og utenlandske arbeidere og krigsfanger (blant dem også polakker) ble engasjert til byggingen av Nordlandsbanen i Norge .

Kort om arbeids- og lønnsvilkår, kost og losji

Arbeidsvilkårene i Norden var meget harde for de polske arbeiderne, særlig på grunn av klimaet. OT-arbeiderne bodde i tømmerbrakker som varierte i størrelse etter terrengforholdene. De minste, såkalte skoghytter var 6,5 x 4,8 meter og huset 8 arbeidere, mens de litt større veibrakkene på 8,70 x 3,80 meter var beregnet på 12 mann. Mest brukt var brakker som var beregnet på 22 personer og målte 33,14 x 8,71 meter.⁹⁶⁴ Til

⁹⁶⁰ W.Hubatsch, *Hitlers Weisungen*, Weisung nr 50 für die Vorbereitung der Rückführung des Geb.AOK 20 nach Nordfinnland und Nordnorwegen, s.231.

⁹⁶¹ BA-MA, RH 20-20/272, TB des A.Pi.Fü. für die Zeit v.1.07.1944 – 31.12.1944, s.33-35, 40-41, 65-69.

⁹⁶² RA, Abt.Arb., E.6/1100 Gesamteinsatz, Einsatz-Bericht der EG Wiking und Finnland für die Zeit vom 20.09 – 31.10.1942 v.31.10.1942, se også nærmere detaljer i E.Denkiewicz-Szczepaniak, op.cit., s.71-75.

⁹⁶³ Mer om dette i Th.Gamst, *Finnmark under Hakekorset Festung Finnmark*, Arendal 1984, s.183 - 186

⁹⁶⁴ RA, OT-Abt.Bahn, E.46, Baracken.

oppvarming brukte man som oftest jernovner med utvendige rør. Det viktigste inventæret i brakkeene – sengene var ofte køyer av tre, gjerne vanlige briscker. I stedet for trebrakker brukte man også militærtelt for 40 personer, som ble oppvarmet på samme måte som brakkeene. Teltene var likevel hovedsakelig brukt av krigsfanger.

Angående lønn for polske arbeidere var en forskjell mellom OT-tariffen som gjaldt for polske arbeidere fra de innlemmede områdene, og den såkaldte Polen-utland-bygningstariffen (Polen-Auslands-Bautarif) av 11.januar 1943. Den siste gjaldt alle polakker som ble ansatt av OT i utlandet, og som stammet fra alle okkuperte polske territorier, unntatt GG og Det tredje riket. Denne tariffen var tilsynelatende ikke veldig forskjellig fra den tyske, bortsett fra at polakkene ble fratatt all tilleggslønn. Men slik var det bare i begynnelsen. Snart ble forskjellen på den polske og tyske tariffen større og utgjorde 15%.

Arbeidernes kost uttrykkes i form av daglige kalorimengder som var litt forskjellige for tyskere og ikke-tyske arbeidere. For de første var mengdene noe større og varierte i enkelte krigsår fra 3600 til 3800 kalorier, mens de for utenlandske arbeidere lå mellom 3000 og 3300 kalorier.⁹⁶⁵ Disse kalornormene var gjennomsnittlig 500-800 kalorier høyere enn for ikke-yrkesutøvende personer eller folk som ikke utførte tunge jobber.

Til slutt bør man nevnes at det har vært svært vanskelig å finne detaljerte opplysninger om den videre skjebnen til de polske arbeiderne som ble ansatt i E Finnland. På slutten av krigen klarte mange av dem å flykte over grensen til Sverige. Bare en del av dem kom til repatrieringsleirene som ble opprettet av norske myndigheter, hovedsakelig i sør-Norge. Derfra ble de sammen med polakker fra EG Wiking repatriert til Polen i løpet av årene 1945-1947.⁹⁶⁶

Fil.tri Emilia Denkwicz-Szczepaniak on Nicolaus Kopernikuksen yliopiston apulaisprofessori, Torun, Puola

PhD Emilia Denkwicz-Szczepaniak is an associate profesor at the Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland

LÄHTEET

Arkistolähteet

Bundesarchiv Koblenz (BA Koblenz)

Kl. Erwerbungen nr 529-1, nr 529-2

Bundesarchiv - Militärarchiv, Freiburg (BA-MA)

Armeepionierführer beim AOK Lappland (RH 20-20/267, RH 20-20/268, RH 20-20/269, RH 20-20/270, RH 20-20/272)

⁹⁶⁵ E.Denkiewicz-Szczepaniak,op.cit., se særlig tabellen nr 41, s.220, også s. 203-234.

⁹⁶⁶ Ibidem, s.244-276.

Riksarkivet Oslo (RA Oslo)

Handbook of the Organisation Todt, London, March 1945. (MIRS/MR – OT/5/45)

OT- Abteilung Arbeitseinsatz

OT-pakke Plihal 1-7, firma Plihal Abrechnung

Kirjallisuus

Denkiewicz-Szczepaniak, E. Polska siła robocza w Organizacji Todta w Norwegii i Finlandii w latach 1941-1945. Toruń 1999.

Fjørtoft, J. E. Tyske kystfort i Norge. Arendal 1982.

Gamst, Th. Finnmark under Hakekorset Festung Finnmark. Arendal 1984.

Hubatsch, W. Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939–1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht. Frankfurt am Main 1962.

Kreidler, E. Die Eisenbahnen im Machtbereich der Achsenmächte während des Yweiten Weltkrieges. Einsatz und Leistung für die Wehrmacht und Kriegswirtschaft. Göttingen 1975.

Łuczak, Cz. Polityka ekonomiczna Trzeciej Rzeszy w latach drugiej wojny światowej. Poznań 1982.

Seidler, F.W. Die Organisation Todt: Bauen für Staat und Wehrmacht 1938–1945. Koblenz 1987.

Tiivistelmä

Organisation Todt (OT) oli Kolmannen Valtakunnan perustama puolisoitolaallinen rakennusorganisaatio Se oli nimetty organisaation perustajan, tohtori Fritz Todtin (1891-1942) mukaan. OT toteutti erilaisia projekteja Saksan armeijalle, Wermachtille, lähes kaikissa Saksan miehittämissä maissa ja mukaan lukien myös Skandinavian. Seurauksena Saksan hyökkäyksestä Neuvostoliittoon, OT määrättiin perustamaan operaatioita Tanskassa ja Norjassa huhtikuussa 1940 ja Suomessa 1941.

OT:n Suomen osastoa kutsuttiin nimellä Einsatz Finnland (Toiminta Suomi) ja sen päätoimisto sijaitsi Rovaniemellä. Einsatz Finnland oli käytännössä alistettu Einsatz Jacobille, OT:n itärintaman organisaatiolle. Vuoden 1943 aikana OT:n hallintoa ja rakennetta Pohjoismaissa kehitettiin vahvasti perustamalla Einsatzgruppe Wiking (Toimintaryhmäryhmä Wiking), joka kattoi Tanskan ja Norjan. Samaan aikaan jotkut rakennusosastot (Bauleitung, BL), jotka sijaitsivat lähellä rakennus pääosastoa (Oberleitung, OBL) Kirkenesissä, integroitiin EG Wikingiin. Nämä osastot olivat BL Liinahamari, BL Jarfjord ja Holzeinslag Stelle Inari (Inari).

OT oli strategisesti tärkeä pohjolassa, jossa oli vain harvoja teitä eikä alueella ollut rautateitä. Suurimmat ja tärkeimmät projektit koskivat niin sanotun ”Jäämerentien” (Eismeerstrasse), 531 kilometriä pitkän tien Rovaniemeltä Liinahamariin, parantamista ja

ylläpitämistä. Yhtä tärkeitä olivat kaksi muuta tietä: ensinnäkin tie Inarista läpi Norjan Karasjoen (Kaarasjoki) Lakselviin Porsangerin vuonossa ja toiseksi tie sivuten Suomen ja Ruotsin rajaa, Karesuvannosta Norjan Skibotniin Lyngenin vuonossa. Toinen tärkeä projekti oli 320 kilometriä pitkän rautatielinjan rakentaminen Hyrynsalmelta Kuusamon läpi Neuvostoliiton Kiestinkiin lähelle rintamalinjaa. Saksalaisilla oli myös suunnitelmia rakentaa rautatie Ivalon ja Inarin välille sekä siltoja ja muita rakennelmia alueelle. Vuoden 1943 keskivaiheilla OT keskittyi pääasiassa rakennusprojekteihin, joiden päämääränä oli suojella Petsamon Kolosjoen nikkeli-kaivosta mahdollisilta Neuvostoliiton ilmahyökkäyksiltä. Vuonna 1944 OT sai tehtäväkseen valvoa tätä Inarin ja Lakselvin sekä Karesuannon ja Skibotnin välillä sekä muodostaa puolustuslinjat tieosuudelle Ivalo-Karesuvanto.

OT:llä ei ollut kaikille puolalaisille työntekijöille yhteneväisiä rekrytointiperiaatteita ja menetelmiä, vaan ne vaihtelivat mm. alueittain. Saksalaisten miehityksen aikana Puola oli jaettu kahtia: suurempi osa, joka oli liitetty Saksaan ja muu alue, jota kutsuttiin Puolan kenraalikuvernementiksi. Saksalaiset hallitsivat myös jälkimmäistä, joka edelleen jaettiin kahteen alueeseen (Gau): Reichsgau Danzig-Westpreussen pohjoisessa ja Reichsgau Wartheland lännessä. Kuitenkin läntinen osa Krakow-Katowicen alueista oli yhdessä eteläisten Tatra vuoristojen kanssa yhdistetty Oberschlesin provenssiin. Pohjoisesta osasta, puolalaisesta Mazovien alueesta muodostettiin Regierungsbezirk Sichenau ja se yhdistettiin myöhemmin Saksan Itäpreussiin.

Kyseinen Puolan jako alueisiin vaikutti tapaan, jolla puolalaisia työntekijöitä rekrytoitiin OT:iin. Saksalaiset tai muut paikalliset yhtiöt, joilla oli sopimuksia OT:n kanssa, rekrytoivat Saksan miehittämällä alueella asuvia puolalaisia. Tämä oli puolalaisten työntekijöiden yleisin tapa liittyä OT:iin: epäsuorasti ja ilman suostumusta. Näitä työntekijöitä kutsuttiin asiakirjoissa nimellä ”Stammarbeiter”. Toinen tapa rekrytoida tapahtui riippumattomien rekrytointitoimistojen tavallista kautta (Nebenstellen) OT:n hallinnon piirissä tai OT:n rekrytointiyritysten välityksellä kenraalikuvernementissa. Jälkimmäinen tapa tarjosi työntekijöille mahdollisuuden astua palvelukseen enemmän tai vähemmän vapaaehtoisesti ja näitä työntekijöitä kutsuttiin asiakirjoissa nimellä ”Velvolliset vapaaehtoiset” (Freie-Dientsveplichkeit). Kolmas ja yleisin yleisrekrytointin tapa oli ”velvollisuus” (Dienstverpflichtung): nämä työntekijät määrättiin itse ilmoittautumaan johonkin useista saksalaisista työvoimatoimistoista.

Ne puolalaiset työntekijät, jotka OT Suomea varten rekrytoi, kuljetettiin usein junalla joko OT:n kokoamisleirille Berlin-Vannseehen tai Berlin-Grünevaldiin. Stammlager Eichkamp ja Lager Schlachtensee olivat toisia lajitteluleirejä, joille puolalaiset OT:n työntekijät lähetettiin. Monen viikon odotuksen jälkeen työntekijät lähetettiin Suomeen. Oli kaksi mahdollista kuljetusreittiä: 1) Stettin-Reval-Helsinki-Rovaniemi ja 2) Stettin-Pohjoinen satama Pohjanlahdella-Rovaniemi. Merikuljetuksen päätteeksi, työntekijät lastattiin juniin tai rekkoihin loppumatkaksi.

Yhteensä noin 3 630 puolalaista työntekijää lähetettiin Suomeen. Näistä 2 164 oli kotoisin kenraalikuvernementista ja keskimäärin 1 390 Kolmanteen Valtakuntaan liitetyistä puolalaisista territorioista. Luku edusti lähes 50 % keskimäärin 7 100 puolalaisesta, jotka kuuluivat EG Wikingiin. Kaikki Suomeen kuljetetut puolalaiset sijoitettiin Pohjois-Suomeen.

Puolalaisia käytettiin lähes jokaisessa OT:n rakennusprojektissa Suomessa. Yksi suurimmista oli Jäämerentie, joka yhdisti Roveniemen Barentsin mereen. Samanlaista

merkitystä oli myös Karesuvanto-Skibotn ja Inari-Lakselv välisten teiden rakentamisessa, teiden yhdistäessä Jäämerentien Valtatie 50:een Norjassa. Petsamon Salmijärveltä Norjan Kirknesiin vievä tie oli myös strategisesti tärkeä. Petsamon ja Kirknesin alueet olivat niin lähellä toisiaan, että työntekijät usein siirrettiin Suomen ja Norjan rajan yli ja päinvastoin. On vaikeaa hankkia yksityiskohtaista tietoa niiden puolalaisten työntekijöiden määrästä, jotka työskentelivät tieosuksilla Petsmon ja Kirkenesin välillä, mutta kaikkiaan puolalaiset olivat suurin vierastyövoiman ryhmä alueella.

Kenttärautatien rakentaminen välille Hyrynsalmi-Kuusamo edustaa toisenlaista OT:n toimintaa Suomessa. Projekti oli hyvin tärkeä, mutta vaikea toteuttaa, johtuen soisesta maaperästä ja suurista metsistä alueella. Lukuun ottamatta puutavaraa, projektilta puuttui myös rakennusmateriaalia kuten myös työvoimaa. Oli mahdotonta rakentaa rautatietä ilman suurta määrää työntekijöitä ja keskimäärin 4000 miestä oli otettu töihin, noin 1000 puolalaista ja kaikki nämä oli lähetetty Einsatz Finlandille Posenissa (ny. Poznan) Landes Arbeitsamtin (Alueellinen työvoimatoimisto) toimesta.

Keskellä vuotta 1943 OT oli kiinnitetty toteuttamaan sarjan rakennusprojekteja, joiden tavoitteena oli suojella nikkelin tuotantoa Petsamon Kolosjoella. Siten pystytettiin 3,5 metriä paksu betonimuuri ympäri elintärkeintä Jäniskosken osaa tarkoituksessa suojata se ilmahyökkäyksiltä. Keskimäärin 500 puolalaista työskenteli Kolosjoella ja puolalaisia käytettiin puhdistamaan pois lunta ja rakentamaan lumitunneleita saksalaisten vetäytymisessä vuoden 1944 lopulla.

Työskentelyolosuhteet ja palkkauehdot puolalaisille erosivat vastaavista järjestelyistä saksalaisten kohdalla. Puolalaiset OT:n työntekijät asuivat erikokoisissa parakeissa, mutta jotka olivat tavallisesti puisia taloja, suunniteltu 22 henkilölle. Niin kutsuttua muukalaistyövoimaveroa (Polen-Auslands-Bautarif) käytettiin 1943 alusta saakka ja se käytännössä alensi puolalaisten palkkaa 15 %:lla verrattuna saksalaisiin OT:N työntekijöihin. Saksalaisilla työntekijöillä oli myös organisaation sääntöjen mukaan 500-800 kilokaloria suuremmat päiväannokset ruokaa kuin työvoimalle annettiin.

Sodan loppuvaiheessa monet OT:lle työskentelevät puolalaiset onnistuivat pakenemaan rajan yli Ruotsiin. Vain jotkut heistä päätyivät Norjan viranomaisten pystyttämille kotiuttamisleireille leireillä Saksan antautumisen jälkeen. Yhdessä muiden kotiutettavien kanssa heidät lähetettiin takaisin Puolaan.

Summary: Polish workers for OT in Finland in WWII

The Organisation Todt (OT) was a paramilitary construction organisation in the Third Reich. It was named after Doctor Fritz Todt (1891-1942), the founder of the organisation. OT performed various construction projects for the German Army (Wehrmacht) in almost every country occupied by Germany, including those in Scandinavia. As a consequence of the German attack on the Soviet Union, OT was ordered to set up operations in Denmark and Norway in April 1940, and in Finland in the fall of 1941.

The Finnish branch of the OT was called Einsatz Finnland (Working Force Finland), and had its main office in Rovaniemi. Einsatz Finnland was, in practice, subordinated to Einsatz Jacob, the OT organisation for the Eastern front. In the course of 1943, the administration and structure of the OT in the Nordic countries was strongly developed with the establishment of Einsatzgruppe Wiking (Working Force Group Wiking), which consisted of Denmark and Norway. At the same time, some of the construction departments

(Bauleitung. BL)) situated near the main construction department (Oberbauleitung, OBL) in Kirkenes were integrated into EG Wiking. These construction departments were BL Liinahamari, BL Jarfjord, and the Holzeinslag Stelle Inari (Lumber plant Inari).

OT was strategically important in the Far North, as there were only few roads and no railroads in the area. The largest and most important construction projects dealt with improving and maintaining the so called "Ice Sea Road" (Eismeerstrasse), a 531 kilometre-long road running from Rovaniemi to Liinahamari. Equally important were two other roads: first, the road from Inari through Norwegian Karasjok (Kaarasjoki) to Lakselv at the Porsanger fjord; second, the road along the Finnish-Swedish border from Karesuanto to Norwegian Skibotn at the Lyngen fjord. Another important project was the construction of the 320 kilometre-long railroad line running from from Hyrnsalmi, through Kuusamo, to Soviet Kiestinki near the front line. The Germans also had plans to build a railroad between Ivalo and Inari, as well as bridges and other constructions in the area. In the middle of 1943, OT mainly focused on conducting a series of construction projects aimed to protect the nickel plant at Kolosjoki in Petsamo from possible Soviet air attacks. In 1944, OT was commissioned to supervise the roads between Inari-Lakselv and Karesuanto-Skibotn, and to construct defence lines on the road section Ivalo-Karesuanto.

Guidelines and procedures for recruiting Polish workers into the OT were mutually divergent, and also differed depending on the region of recruitment. During the German occupation, Poland was divided in two: the greater part, which was incorporated into Germany, and the rest, called The General Gouvernement by the Germans. This latter area was also governed by the Germans, and further divided into two areas (Gau): Reichsgau Danzig-Westpreussen in the north, and Reichsgau Wartheland in the west. However, the western part of the Krakow-Katowice areas was, together with the Tatra Mountains in the south, incorporated into the Province of Oberschlesien. The northern part of the Polish Mazovien area was designated Regierungsbezirk Sichenau, and later incorporated into the German Ostpreussen.

This division of Poland into areas affected the way Polish workers were recruited for the OT. Poles from territories incorporated into German were recruited by German or other domestic construction companies that had contracts with the OT. This was the most common way for Polish workers to join the OT: indirect, and without the active consent of the recruits. The aforementioned recruits were called "Stammarbeiter" (regulars) in the documents. The other mode of recruitment was through independent recruitment offices (Nebenstelle) within the OT administration, or through the OT's recruitment enterprises in the General Gouvernement. This latter way gave the workers an opportunity to report themselves more or less voluntarily for service, and these workers were designated as "Duty volunteers" (Freie-Dientsverpflichtet) in their documents. The third and most common way of recruitment overall was through "Duty" (Dienstverpflichtung): the affected workers were ordered to report themselves to one of the many German Manpower Offices.

The Polish workers who were recruited by the OT for Finland were often transported by train to either the OT joint camp in Berlin-Vannsee, or the one in Berlin-Grünewald. Stammlager Eichkamp and Lager Schlachtensee were other sorting camps where Poles working for the OT were sent. After several weeks of waiting, the workers were transported to Finland. There were two main routes: 1) Stettin-Reval-Helsinki-Rovaniemi, and 2) Stettin-a Northern harbour in the Gulf of Bothnia-Rovaniemi. After being transported by sea, the workers were loaded into trains or trucks for the remainder of the journey.

About 3 630 Polish workers were sent to Finland altogether. Of these, 2164 were from the General Gouvernment, and approximately 1 390 from Polish territories incorporated into the Third Reich. These represented almost 50 % of the approximately 7 100 Poles registered by EG Wiking. All Poles transported to Finland were placed in North Finland.

Poles were used at almost every major OT construction project in Finland. One of the largest of these was the Ice Sea road, which connected Rovaniemi with the Barents Sea. Of similar significance were also the road construction projects Karesuanto-Skibotn and Inari-Laksely, roads connecting the Ice Sea Road with Highway 50 in Norway. The road running from Salmijärvi in Petsamo to Kirkenes in Norway was also strategically important. The Petsamo and Kirkenes areas were so close to each other, that the workers were often moved over the Finnish-Norwegian border and vice versa. It is difficult to acquire detailed information on the number of Polish workers who worked on the road sections between Petsamo and Kirkenes, but overall the Poles were the biggest group of foreign workers in the area.

The construction of the field rail road Hyrynsalmi-Kuusamo represented a different kind of OT commission in Finland. This project was very important, but difficult to carry out, due to the swampy terrain and large forests in the area. With the exception of lumber, the project was also short of building materials, as well as manpower. It was impossible to build the railroad without large amounts of workers, and of the approximately 4 000 men employed for the job, about 1 000 were Poles, and all of these were assigned to Einsatz Finnland by the Landes Armbeistamt (Regional Manpower Office) in Posen (now Poznan).

In mid-1943, OT was engaged to carry out a series of construction projects aimed to protect the nickel production facilities at Kolosjoki, in Petsamo. Thus, they erected a 3,5metre-thick concrete wall around the most vital part of the Jäniskoski power plant in order to protect it from air attacks. Approximately 500 Poles worked in Kolosjoki, and Poles were also used for clearing away snow, and for constructing snow tunnels during the German retreat from Finland in the fall of 1944.

The working conditions and payment terms for the Poles differed from the corresponding arrangements for German workers. The Polish OT workers lived in block houses of different sizes, but which were usually wooden huts designed for 22 people. A so called Foreign Construction Tariff for Poles (Polen-Auslands-Bautarif) was used from early 1943 onwards, which effectively lowered the Poles' salary by 15 % in comparison to the German OT workers. The German workers also had, according to the rules of the organization, daily rations that had 500-800 kilocalories more than those given to the foreign workers.

At the end of the war, many of the Poles working for OT in Finland succeeded in escaping over the border to Sweden. Only some of them ended up in the repatriation camps set up by the Norwegian authorities after the German capitulation. Together with other repatriates, these were sent back to Poland.

Suomalaisten merimiesten internoinnit toisen maailmansodan aikana

Sven-Erik Nylund

Johdanto

Kansainvälisen oikeuden käsitteenä internointi tarkoittaa vihollismaan kansalaisen pidättämistä sodan aikana. Vihollismaan kansalaisia oli internoitu maailmalla jo paljon ennen Geneven sopimusta vuodelta 1929, joka käsittelee sotavankien ja haavoittuneiden sotilaiden kohtelua. Kansainvälinen Punainen Risti asetti komitean valmistelemaan sopimusluonnosta vihollismaan siviilien suojelemisesta omilla sekä vihollismaan valtaamilla alueilla. Luonnosta esiteltiin Punaisen Ristin XV kansainvälisessä konferenssissa Tokiossa 1934, mutta kokous ei johtanut sopimukseen ennen toista maailmansotaa.⁹⁶⁷

Merimiehiä on koko tiedossa olevan historian ajan otettu joko vangeiksi tai pakkotyöhön kaapatuista tai tuhotuista aluksista. Aikaisempina vuosisatoina oli vaikea erottaa sota-alusta kauppa-aluksesta ja kaikki vihollismaan alukset käsiteltiin lähinnä sota-aluksina, koska ne olivat yleensä aseistettuja. Usein yritettiin värvätä kauppa-alusten miehistöt vihollismaan aluksiin tai heidät pantiin pakkotyöhön, mm. kaleerilaivojen soutajiksi. Aikaisempina vuosisatoina rehotti tämän lisäksi merirosvois etenkin Pohjois-Afrikan rannikoilla ja Länsi-Intian vesillä. Tavallisesti miehistöt tuhottiin, mutta vangeiksi joutuneita merimiehiä myytiin myös orjiksi. Viimeinen suomalainen merirosvojen kaappaama alus oli helsinkiläinen purjealus *Helsingfors*, joka kaapattiin Lissabonin edustalla 21. heinäkuuta 1829.⁹⁶⁸

Krimin sodan aikoina suomalaiset merimiehet joutuivat vangeiksi ja vietiin Englantiin. Koska suomalaiset purjehtivat venäläisillä aluksilla, he joutuivat myös tämän takia vangeiksi. Kuuluisin tapaus lienee sittemmin Suomen Höyrylaiva Oy:n perustaja Lars Krogiuksen vangitseminen hänen toimiessaan perämiehenä venäläisessä *Sitka II:ssa* Tyynellä valtamerellä, englantilaisen fregatti *Presidentin* takavarikoitua aluksen vuonna 1853. Miehistö vietiin San Franciscoon. Krogius onnistui kuitenkin karkaamaan ja purjehti sen jälkeen amerikkalaisilla aluksilla.⁹⁶⁹

Ensimmäisen maailmansodan aikana saksalaiset kaappasivat Itämerellä suomalaisia aluksia, koska ne purjehtivat Venäjän lipun alla. Niin matkustajat kuin miehistöt vietiin saksalaisiin leireihin.⁹⁷⁰

⁹⁶⁷ Kontinen, Ville. Suomalaisten merimiesten internoiminen Saksaan 1944–45. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopisto 2006 (julkaisematon), s. 2.

⁹⁶⁸ Pohjanpalo, Jorma. Meri ja ihminen. Helsinki 1969, s. 103.

⁹⁶⁹ Nylund, Sven-Erik. Sjösäkerheten var deras mål. Helsingfors Skeppsbefälhavareförening rf. 125 års historik. Tammissaari 2006, s. 31 (Ragnar Krogius 1972).

⁹⁷⁰ Heikkinen, Helge. Tuntematon merimies. Suomen kauppalaivaston vaiheita ensimmäisen maailmansodan aikana. Porvoo 1975, tapaus ss *Uleåborg*, s. 27.

Hampurin Suomen merimieskirkon asemalla toimi maallikkotyöntekijänä merimies Isak Isakson vuosina 1911 – 1919. Hän kertoi, että ensimmäisen maailman sodan alettua Hampurissa oli 50 suomalaista, suurin osa heistä merimiehiä. Heitä pidettiin vihollismaan kansalaisina. Merimiehet joutuivat jättämään aluksensa ja siirrettiin myöhemmin vankileiriin, joka järjestettiin erääseen suureen laivaan. Laivaan otettiin myös venäläisiä, ranskalaisia, englantilaisia ja serbialaisia merimiehiä. Merimieskirkon edustajaa ei ensin päästetty alukseen, mutta myöhemmin hän sai käydä kerran viikossa tervehtimässä maanmiehiään. Vuonna 1915 vangit vietiin kuitenkin sisämaahan, Holzmünden siirtolaan, ja yhteydenpito hoidettiin kirjeenvaihdon avulla.

Englantilaiset ja ranskalaiset vangit saivat apua kotimaistaan, mutta suomalaiset merimiehet kärsivät puutetta. Isakson pystyi kuitenkin vapauttamaan joitakin vankeja omalla vastuullaan. Neljätoista miestä saapui Hampuriin. He olivat huonossa kunnossa, vankilavaatteisiin puettuja ja puukengät jaloissaan. Isakson ilmoitti kotimaahan tammikuussa 1918, että Hampurissa oli monta sataa suomalaista ja moni heistä avun tarpeessa. Useita oli kuollut ravinnon puutteeseen ja muutamia oli sairaalassa. Vasta sodan jälkeen Isakson sai taloudellista tukea maamiestensä avustamiseen.⁹⁷¹

Koivistolainen Jalmari Ilmasti joutui suomalaisena sotavangiksi Saksaan ruotsalaisesta aluksesta vuonna 1914. Suomalaisia merimiehiä kerättiin ulkomaisista aluksista Saksan satamissa, koska suomalaiset olivat vihollismaa Venäjän alamaisia. Eri laivoista kerättiin 17 merimiestä vankileiriin, jossa ruoka oli kehnoa. Kahden vuoden jälkeen punatauti, keuhkokuume ja pilkkukuume korjasivat satoaan ja vain kolme oli elossa. Jalmari pääsi kahden vuoden jälkeen eräälle maatilalle töihin. Ajan myötä hänestä tuli työnjohtaja. Neljän ja puolen vuoden jälkeen Jalmari palasi Suomeen.⁹⁷²

Toisen maailmansodan alettua syyskuussa 1939 useita Suomen lipun alla purjehtineita aluksia oli maailman merillä ja merimiehet joutuivat heti etulinjaan kuljettaessaan lasteja sotaa käyvien maiden satamiin eri puolilla maailmaa. Aluksia tarkastettiin ja osa niistä takavarikoitiin. Toiset ajoivat miinoihin, torpedoitiin tai upotettiin, ja merimiehiä kuoli, haavoittui tai joutui vangeiksi eri maihin ennen palauttamista kotimaahan.

Merikapteeni Helge Heikkinen kirjoitti Suomen kauppalaivaston menetyksistä ja sodassa menehtyneistä merimiehistä kirjan *Vaarallisilla vesillä* jo vuonna 1960, mutta silloin ei ollut lopullisia tietoja internoiduista merimiehistä eikä internoimislaireissa kuolleista, koska tutkijat eivät vielä päässeet kaikkiin arkistoihin. Heikkinen mainitsee kuitenkin, että Englannin hallitsemilla alueilla olisi ollut 474 merimiestä internoituina. Kanadasta ja Yhdysvalloista hänellä ei ollut tarkkoja tietoja.

Heikkisen mukaan Saksassa internoitiin vuoden 1944 aikana noin 400 miestä ja naista, ja hänen tiedossaan oli virallisten ilmoitusten perusteella 15 merimiehen kuolemantapausta. Viimeaikaisten tutkimusten mukaan kuolinluku oli kuitenkin paljon suurempi, kuten internoitujen määräkin. Sen sijaan Heikkisellä oli suhteellisen tarkat tiedot alusten ja miehistöjen menetyksistä varsinaisen sodankäynnin johdosta. Heikkisen mukaan sodan

⁹⁷¹ Valtari, Toivo. Suomen merimieslähetystoimi 1875–1925, Helsinki 1925, s. 277–281.

⁹⁷² Ilmasti, Veikko. Koiviston poika ja Zhdanovin lupaus. Helsinki 2005, s. 12–13.

johdosta menetettiin yhteensä 77 alusta ja 343 merimiestä kuoli kauppa-aluksilla vuosina 1939 - 1945. Lukuun sisältyy 15 Saksan leireillä kuollutta.⁹⁷³

Aikaisempi tutkimus ja lähteet

Suomalaisten merimiesten internoinneista toisen maailmansodan aikana ei ole olemassa kattavaa selvitystä. Valtioneuvoston asettaman “*Suomi, sotavangit ja ihmisloukutukset 1939 - 1955*” -tutkimushankkeen tavoitteena on tutkia myös internoituja henkilöitä, mukaan lukien merimiehiä. Tutkimushankkeessa on laadittu 2202 henkilöä käsittävä tietokanta liittoutuneiden ja saksalaisten internoimista henkilöistä. Tämä artikkeli pyrkii selvittämään merimiesten internointien syyt ja tapahtumat niin liittoutuneiden kuin Natsi-Saksan osalta toisen maailmansodan vuosina 1939 - 1945. Ainoastaan Ahvenanmaalla on tehty kattava tutkimus ahvenanmaalaisien merimiesten internoinneista ja kokemuksista sodan aikana.⁹⁷⁴

Edellä mainittu Helge Heikkinen teki aikoinaan suurtyön kartoittaakseen Suomen kauppalaivaston tappioita toisen maailmansodan aikana.⁹⁷⁵ Niilo Välläri on myös käsitellyt asiaa omissa kirjoissaan, jotka kuitenkin osittain ovat värittyneet hänen omilla mielipiteillään.⁹⁷⁶ Uusimmasta tutkimuskirjallisuudesta voidaan mainita Timo Soukolan teos *Riistorauhaa rikkomassa. Suomen Merimiesunionin ja sen edeltäjän vaiheita 1905 – 2000*.⁹⁷⁷ Merimiesten internoimisesta Saksaan vuosina 1944 – 1945 on olemassa Ville Kontisen tuore perusteellinen pro gradu-tutkimus vuodelta 2006.⁹⁷⁸

Suomalaisten merimiesten oloja liittoutuneiden leireillä on tutkittu hyvin vähän. Saatavilla on kuitenkin jonkin verran merimiesten kokemuksiin perustuvaa kirjallisuutta, mutta suurin osa Suomessa kirjoitetusta aineistosta on merenkulun historiasta kiinnostuneiden toimittajien ja harrastelijoiden laatimia haastatteluihin pohjautuvia lyhyitä artikkeleita.⁹⁷⁹ Toisaalta toimittajien tekemiä haastatteluja löytyy runsaasti eri lehdistä vuosien varrelta. Eniten on kirjoitettu Natsi-Saksan leireistä ja merimiesten huonosta kohtelusta niissä. Kirjoittajan omat varsinaiset tutkimukset suomalaisten merimiesten kokemuksista toisen maailmansodan aikana alkoivat vasta vuonna 2004. Toistaiseksi on saatu yhteys ainoastaan yhteen merimieheen, joka oli liittoutuneiden leirillä, vaikka on haastateltu jo useita suomalaisia sodan ajan merimiehiä ja heidän jälkeläisiään. Liittoutuneiden internoimaa Ingeborg Lindströmiä haastateltiin jo vuonna 1996 hänen kokemuksistaan, kun Yhdysvallat takavarikoi ss *Olivian (ex Kemi)* vuonna 1941. Lindström oli mukana aluksella päällikön

⁹⁷³ Heikkinen, Helge. Vaarallisilla vesillä. Suomen kauppalaivaston vaiheita toisen maailmansodan aikana. Porvoo 1960, s. 382–383.

⁹⁷⁴ Åländska sjömän under andra världskriget 1939–1945. Maarianhamina 1999.

⁹⁷⁵ Heikkinen 1960.

⁹⁷⁶ Välläri, Niilo. Myrskyssä ja myötätuulessa – I storm och medvind. Helsinki 1951; Välläri, Niilo. Antoisia vuosia – muistelmia toiminnasta ammattiyhdistysliikkeessä. Helsinki 1967.

⁹⁷⁷ Soukola, Timo. Riistorauhaa rikkomassa. Suomen Merimies-Unionin ja sen edeltäjien vaiheita 1905–2000. Keuruu 2003, s. 201–212.

⁹⁷⁸ Kontinen 2006.

⁹⁷⁹ Sjöhistorisk årskrift för Åland, vuosikirjat 1991–92 s. 121–133, 1993–94 s. 83–99 ja 1997–98 s. 169–203.

vaimona. Heidän tyttärensä Arlette Starck on julkaissut kirjan tästä matkasta.⁹⁸⁰ Kristina Nyman on kirjoittanut kertomuksen merikapteeni Charles Nymanin ja hänen perheensä kokemuksista joutuessaan *ss Rolfborgista* pidätetyksi Englannissa. Charles Nyman joutui Mansaarelle ja perhe Lontooseen.⁹⁸¹

Göte Sundberg on kirjoittanut artikkelin ”*Himalaja seglare*”⁹⁸² suomalaisista merimiehistä Dehra-Dun leirillä Intiassa. Toimittaja Thure Malmberg on kirjoittanut merimiesten kokemuksista Australiassa.⁹⁸³

Ulkomaalaisista tutkimuksista voidaan mainita Connery Chappellin⁹⁸⁴ ja Keith Wilkinsonin⁹⁸⁵ tutkimukset Englannista ja Kanadassa julkaistu Varpu Lindströmin tutkimus.⁹⁸⁶ Norjalaisista teoksista mainittakoon erityisesti norjalaisen poliisi Erik Dahlinin *De trodde på en ny dag*, joka kertoo norjalaispoliisien oloista Stutthofin leirillä. Tanskalainen Martin Nielsen on puolestaan laatinut kirjoituksen *Rapport fra Stutthof*.⁹⁸⁷ Internetin kautta on saatu tietoja Australian Tatura-leirin historiasta.⁹⁸⁸ Merkittävänä taustalähteenä on toiminut teos *Hitler's Slave Lords*⁹⁸⁹, joka antaa kuvan orjatyövoiman käytöstä Saksassa.

Kirjoittaja on haastatellut viittä saksalaisten leirillä ollutta ja käyttänyt useiden henkilöiden kirjoja ja päiväkirjoja pohjana tälle artikkelille. Erityisesti Pölitzin vankileirillä olleet Sven Bris, Eero Puranen, Kauko Raumonen ja Katariina Kettunen ovat kirjoituksillaan antaneet kuvan olosuhteista leirillä. Ingmar Fredrikssonin, Lepo Tuomisen ja Veijo Johanssonin⁹⁹⁰ päiväkirjat kertovat taas Stutthofin leiristä. Nils Blumenthal on kirjoittanut Brauner Bergin leiristä ja pakomatkastaan sieltä.

Kansallisarkistossa säilytettävistä lähdeaineistosta on käyty läpi Suomen valtiollisen poliisin (jatkossa Valpo) pääosaston kuulustelupöytäkirjat vuosilta 1945 ja 1946 sekä Valpon arkiston asiamappeja ja Palaavien suomalaisten leirin arkistoa. Näiden lisäksi on

⁹⁸⁰ Starck, Arlette. Grönt bläck. Berättelse on ss Kemi (senare ss Olivia) på resa från Petsamo till USA. Maarianhamina 2004.

⁹⁸¹ Nyman, Kristina. En lång julresa 1939–45. Sjökapten Charles Nyman och hans familj under andra världskriget. Julkaisematon kompendialuonnos 2005.

⁹⁸² Sjöhistorisk Årsskrift för Åland 1997–98. Sundberg, Göte. Himalaja seglare, s.169–204.

⁹⁸³ Sjöhistorisk Årsskrift för Åland 1993–94. Malmberg, Thure. Internerad och krigsfånge I Australien, s. 83–97.

⁹⁸⁴ Chappell, Connery. Island of Barbed Wire. First published in Great Britain 1984. Paperback edition 2005.

⁹⁸⁵ Wilkinson, Keith. Manx Murders. 150 Years of Island Madness, Mayhem and Manslaughter. Edinburgh - Lontoo 2003.

⁹⁸⁶ Lindström, Varpu. From Heroes to Enemies. Finns in Canada 1937–1947. Beaverton 2000.

⁹⁸⁷ Nielsen, Martin. Rapport fra Stutthof. Kööpenhamina 1947.

⁹⁸⁸ The Australian Association for Maritime History. Quarterly Newsletter, December 1999, no 77.

⁹⁸⁹ Allen, Michael Thad. Hitler's Slave Lords. The Business of Forced Labour in Occupied Europe. Stroud 2004.

⁹⁹⁰ Reponen, Oskar. Kaasukammion varjossa. Espoo 1980, s. 169–308.

käyty läpi Suomen Punaisen Ristin henkilökortit internoiduista merimiehistä⁹⁹¹, ulkoasiainministeriön arkiston tiedot laivojen takavarikoinneista sekä ulkoasiainministeriön kirjeenvaihtoa koskien internoitujen merimiesten asioita. Lisäksi Isle of Maniin suuntautuneella matkalla kesäkuussa 2007 tutustuttiin Heritage of Manx Museumiin kokoelmiin.

Aiheen rajaus

Perinteinen sotahistoria on enimmäkseen tutkinut sotaan joutumista, sotatapahtumia ja sodan johtohenkilöitä. Viime vuosina on kiinnitetty huomiota rintamalla tapahtuneisiin toimintoihin sodan loppuvaiheessa. Kauppa-laivasto on sen sijaan jäänyt tutkijoilta unohtuiksi. Valtioneuvoston asettaman suuren tutkimushankkeen tavoitteena on tutkia myös internoituja merimiehiä ja tämä artikkeli valottaa omalta osaltaan merimiesten kokemuksia ja kärsimyksiä sodan aikana. Heidän kokemuksensa eroavat tavallisten sotilaiden rintama- ja sotavankikokemuksista, mutta kuuluvat oleellisena osana Suomen sotahistoriaan, ehkä nimenomaan erilaisuutensa vuoksi.

Kauppalaivaston merimiehiltä on evätty rintamatunnustusten saaminen, vaikka he joutuivat kokemaan sotaa voimatta siihen vaikuttaa omilla teoillaan. Osa heistä oli sekä kauppa-aluksilla että rintamalla, ja he ovatkin saaneet tunnustuksensa. Merimiehillä oli kuitenkin harvoin valinnanvaraa. Ammattinsa vuoksi he joutuivat sotatilanteisiin aivan sattumalta, riippuen aluksen matkoista. Suomen sodanaikaiset poliittiset päätökset vaikuttivat suoraan merimiesten elämään ja moni heistä joutui viettämään vuosikausia vankeudessa ulkomailla tai purjehtimaan ulkomaalaisissa aluksissa vielä sodan päätyttyäkin. Sodan loppuvaiheessa osa heistä joutui kärsimään Natsi-Saksan kuolemankouristuksia erittäin epäinhimillisissä olosuhteissa.

Artikkelin aihepiiri on rajattu koskemaan suomalaisten merimiesten vangitsemista ja internoinista liittoutuneiden ja saksalaisten leireille. Lisäksi käsitellään yksittäisten merimiesten taustaa ja heidän kokemuksiaan ennen leiriin joutumista sekä heidän kotiin pääsyynsä liittyneitä vaikeuksia. Tutkimusaineistona on käytetty haastatteluja, kuulustelupöytäkirjoja, kirjeenvaihtoa ja kirjallisuutta. Lopuksi on vertailtu suomalaisten merimiesten saamaa kohtelua liittoutuneiden internointileireillä Saksan keskitysleirien komento.

⁹⁹¹ KA / Sota-arkisto.

Muiden maiden merimiesten kohtalot sodan aikana

Suomen kauppalaivaston merimiehet joutuivat kokemaan sotaa sekä puolueettomana, saksalaisten puolella että liittoutuneiden puolella. Menetykset tuntuvat suurilta pienelle maalle, mutta myös muiden maiden menetykset on syytä tässä yhteydessä mainita. Yhteenvedoja muiden maiden internoiduista merimiehistä ei ole löytynyt, vaikka yksittäisiä kertomuksia on olemassa. Sen sijaan löytyy tietoja eri maiden kauppalaivastojen menetyksistä ja kuolleista merimiehistä toisen maailmansodan aikana.

Ruotsi

Ruotsin valtio muisti julkisesti sodan aikana purjehtineita merimiehiä vasta vuonna 1997 järjestämällä tapahtuman ”*Krisseglardagen 1997*”. Tapahtuman yhteydessä todettiin, että lähes 2000 ruotsalaista merimiestä kuoli sodan aikana kauppalaivastossa joko Ruotsin liikenteessä tai liittoutuneiden laivastoissa. Mikään muu väestöryhmä ei joutunut kokemaan sellaisia vaaroja kuin kauppalaivaston merimiehet, koska Ruotsi oli sodan ulkopuolella. Ruotsin kauppalaivasto kuitenkin huolehti kansanhuollosta koko sodan ajan. Merimiesten palatessa kotiin sotavuosien jälkeen ei vastassa ollut orkestereita tai vastaanottokomiteoita, vaan nimismies, joka toimitti tulijat Karlskronaan asepalvelukseen.⁹⁹² Vuonna 1963 julkaistu virallinen tutkimus⁹⁹³ toteaa, että yhteensä 1370⁹⁹⁴ henkilöä menetti henkensä Ruotsin kauppalaivastossa sodan aikana ja 270 alusta upotettiin. Vuonna 1997 ilmoitettuun kuolleiden lukuun 2000 sisältyy myös merimiehiä, jotka purjehtivat englantilaisissa, amerikkalaisissa ja norjalaisissa aluksissa. Yhteensä Ruotsin kauppalaivasto menetti 94 alusta, yhteensä 300 000 tonnia.⁹⁹⁵

Norja

Noin 590 norjalaista kauppalaivastossa upposi sodan aikana. Norjan rannikkoliikenteessä kuoli 700 norjalaista merimiestä. Lisäksi on arvioitu, että ainakin 4000 norjalaista merimiestä kuoli liittoutuneiden laivastossa (nk. Notraship), joka toimi New Yorkista käsin.

Norjan kotilaivaston panos oli hyvin laaja ja vaikeasti dokumentoitavissa. Sodan jälkeen laivaston merimiehiin suhtauduttiin positiivisesti, mutta julkista kiitollisuutta ei osoitettu. Heille ei ole annettu sotaeläkettä eikä korvauksia ole maksettu samalla tavalla kuin ulkomailla purjehtineille merimiehille. Ulkopurjehtijat taistelivat etulinjassa maan vapauden puolesta ja vastaavasti rannikkopurjehtijat samoin etulinjassa kansan elonjäämisen puolesta.⁹⁹⁶

⁹⁹² Jering, Tom. Av Tyska krigsmakten beslagtagna finska fartyg i Norge 16/10 1944. (Jäljennös saksalaisten laivaluettelosta. Julkaisematon, kopio kirjottajalla). 2005, ote Torbjörn Dalnäsän artikkelista.

⁹⁹³ Statens Offentliga utredningar (SOU 1963:60): Svenska handelsflottans krigsförluster under andra världskriget (Rolf Vallerö)

⁹⁹⁴ Brantevikaren 4/2006: 1379 henkilöä.

⁹⁹⁵ Brantevikaren 4/2006, s. 8.

⁹⁹⁶ Pettersens, Lauritz. Handelsflottan i krig 1939–1945. Hemmaflottan mellan vän och fiende. Bergen 1994, s. 292–293.

Norjalaisia merimiehiä internottiin eri puolella maailmaa, eniten kuitenkin japanilaisten toimesta Tyynen valtameren alueella. Japanilaisilla oli leirejä Japanissa, Koreassa, Mantshuriassa, Kiinassa, Thaimaassa jne., ja niissä pidettiin vankeina lähes 400 norjalaista merimiestä. Heistä 134 kuoli eri syistä, joko vankeudessa, kuljetuksen aikana japanilaisissa aluksissa tai ammuttiin pelastusveneisiin.⁹⁹⁷

Norjan parlamentti (Stortinget) päätti vuonna 2001 myöntää 350 siviilille 100 000 Norjan kruunua (noin 12 000 euroa) korvauksena pakkotyöstä japanilaisissa vankileireissä toisen maailmansodan aikana. Korvaus maksettiin elossa olleille ja omaisille, joilla oli ollut sukulaisia leireissä.⁹⁹⁸

Tanska

Tanskalaisten merimiesten tuki liittoutuneille noteerattiin ja joulusta 1943 lähtien he saivat taas nostaa Tanskan lipun alustensa perään. Se oli ilon päivä kaikille ulkona purjehtineille tanskalaisille merimiehille. Samaan aikaan tuli useita tanskalaisia miinanraivaajia englantilaisten avuksi. Normandian maihinnousuun osallistuneista kauppa-aluksista viisi prosenttia oli tanskalaisia. Lisäksi maihinnousuun osallistui lähes 1000 tanskalaista merimiestä, sotilasta ja lentäjää. Heidän muistokseen on pystytetty muistomerkki Saint Maire du Monthiin Ranskaan (Utah Beach). Yhteensä 2400 tanskalaista merimiestä kuoli sodan aikana, suurin osa liittoutuneiden palveluksessa Tanskan vapauden puolesta. Yli 100 tanskalaista kauppa-alusta torpedoitiin tai ajoi miinaan toisen maailmansodan aikana.⁹⁹⁹

Toukokuun 5.päivänä 2005 järjestettiin Kööpenhaminassa valtakunnallinen muistotilaisuus Mindeankret-muistomerkkin luona sodanaikana menehtyneiden tanskalaisten merimiesten kunniaksi. Kuningatar kunnioitti tilaisuutta läsnäolollaan.¹⁰⁰⁰

Yhdysvallat

Yhdysvalloissa lasketaan, että sen kauppalaivasto menetti sodan aikana (1.9.1939 – 8.5.1945) 1554 alusta (yhteensä 6 277 077 dwt¹⁰⁰¹). Henkensä menetti 5 579 merimiestä ja 487 joutui sotavangiksi. Tappiot johtuivat suurimmaksi osaksi saksalaisista ja italialaisista sukellusveneistä sekä miinoista. Tyynellä valtamerellä japanilaiset tuhosivat 68 alusta.¹⁰⁰²

Toinen lähde ilmoittaa, että 718 amerikkalaista siviiliä oli sotavankeina tai internoituna Saksan, Japanin ja Italian leireissä, suurin osa heistä kauppalaivaston merimiehiä. Näistä kuoli 98 henkilöä.¹⁰⁰³

⁹⁹⁷ <http://www.warsailors.com/POWs/powcamps.html>

⁹⁹⁸ http://findarticles.com/p/articles/mi_m0XPQ/is_2001_June_4/ai_75331712

⁹⁹⁹ Sähköposti Kragelund, Erik – Nylund, Sven-Erik, 29.3.2005.

¹⁰⁰⁰ Sähköposti Kragelund, Erik – Nylund, Sven-Erik, 24.4.2005.

¹⁰⁰¹ dwt = deadweight tonnage.

¹⁰⁰² <http://www.usmm.org/wsacasualty.html>

¹⁰⁰³ <http://www.usmm.net/pownames.html>

Iso-Britannia

Lontoon Tower Hillissä muistettiin sunnuntaina 3.syyskuuta 2006 kauppalaivaston merimiehiä sodan aikaisista palveluksistaan. Yli 33 000 merimiestä kuoli toisen maailmansodan aikana britannialaisissa aluksissa. Suurin osa joutui saksalaisten sukellusveneiden saaliiksi. Yhteensä 3 194 alusta upotettiin (12,5 miljoonaa tonnia). Vuonna 1938 Britannian kauppalaivastossa työskenteli 192 000 merimiestä, joista 131 000 oli englantilaisia, 50 700 intialaisia ja kiinalaisia sekä 9 790 muiden kansallisuuksien edustajia.¹⁰⁰⁴

Saksa

Saksasta ei ole saatavissa luotettavia tietoja saksalaisten kauppa-alusten merimiesten kohtaloista ja internoitujen määristä. Saksan kauppa-laivasto menetti sodan aikana 764 valtamerialusta (yhteensä n. 2,8 miljoonaa brt:a¹⁰⁰⁵) ja 95 rannikkoalusta (11 526 brt:a). Sen lisäksi 64 laivaa (175 756 brt:a) haaksirikkoutui sodan aikana ja 35 (120 200 brt:a) meni pakkomyyntiin. Syyskuun 1. päivänä 1939 Saksan kauppa-laivastossa oli 2466 yli 100 brt:n alusta (yhteensä 4, 5 milj.brta).¹⁰⁰⁶

Poliittinen tilanne ja internoinnin syyt

Suomalaisia aluksia maailman merillä vuosina 1939–1944

Suomalaiset merimiehet eivät työskennelleet ainoastaan suomalaisissa kauppa-aluksissa, vaan usein myös ruotsalaisissa ja norjalaisissa aluksissa. Kanadalaisissa ja amerikkalaisissa aluksissa oli samoin useita suomalaisia. Suomalaisten merimiesten kokonaismäärää on vaikea määrittellä. Helge Heikkisen mukaan Suomen kauppalaivastossa oli vuonna 1939 12641 merimiestä.¹⁰⁰⁷ Ulkomaisissa aluksissa palvelleiden suomalaisten merimiesten lukumäärästä ei ole varmoja tietoja. Yli kymmenen prosenttia merimiehistä joutui internoiduksi joko liittoutuneiden tai Saksan toimesta.

Suomen kauppalaivasto harjoitti Itämeren ja Pohjanmeren linjaliikenteen lisäksi myös valtameriliikennettä, mm. Pohjois- ja Etelä-Amerikkaan. Osa kauppalaivastosta oli hakurahtiliikenteessä maailman merillä ja kauppalaivastoomme kuului vielä useita suuria purjelaivoja, jotka toimivat Australian vehnäliikenteessä.

Siitä huolimatta, että aluksia tuhoutui heti sodan alussa, mm. nelimastoparkki *Olivebank* ajoi Pohjanmerellä miinaan jo 8.syyskuuta 1939, kauppalaivastomme jatkoi toimintaansa huolehtien Suomen tuontiliikenteestä ja vieden rahteja maailmalle. Rahdit nousivat ja vakuutusmaksut niiden mukana. Merimiesten ammattijärjestöt vaativat sodanvaarallisia ja -vakuutuksia merimiehille.

¹⁰⁰⁴ <http://www.homepage.ntlworld.com/m.chamberlain/1/>

¹⁰⁰⁵ brt = bruttorekisteritonni.

¹⁰⁰⁶ Sähköposti Dr. Greissmer, Axel (Internationales Maritimes Museum Hamburg) – Nylund, Sven-Erik, 7.12.2007.

¹⁰⁰⁷ Heikkinen 1960, s. 28.

Talvisodan jälkeisen välirauhan aikana Suomi oli puolueeton, mutta toisaalta Itämereltä oli vaikea päästä maailman merille. Puolueettomuus antoi toisaalta suomalaisille varustajille mahdollisuuden, toisaalta vaarat olivat suuret, koska se ei estänyt sotaa käyviä maita upottamasta suomalaisia aluksia. Petsamo toimi välirauhan aikana Suomen henkireikänä maailmalle ja hoiti osittain Suomen ulkomaankuljetuksia maakuljetusten vaikeuksista huolimatta.

Suomalaisia aluksia oli runsaasti Itämeren ulkopuolella vielä jatkosodan alkaessa kesäkuussa 1941. Suomen Varustamoyhdistyksen ulkoasianministeriölle (UM) tekemän selvityksen¹⁰⁰⁸ mukaan tammikuussa 1942 Itämeren ulkopuolella oli 71 kauppa-alusta. Lista ei kuitenkaan ollut täydellinen. Suurin osa aluksista oli hiilikäyttöisiä ja niihin tarvittiin runsas miehistys. Valtamerialuksessa työskenteli noin 25 - 50 miestä, joten niissä voidaan arvioida palvelleen lähes 3000 merimiestä.

Aluksia upotettiin ja takavarikoitiin jo 1939–1940

Vähälle huomiolle on jäänyt se tosiasia, että suomalaisia aluksia takavarikoitiin Saksan toimesta jo ennen talvisodan alkua 30. marraskuuta 1939 sekä talvisodan aikana. Toimenpiteet kohdistuivat erityisesti aluksiin, jotka olivat matkalla Suomesta Englantiin puutavara- tai selluloosalasteissa. Sen lisäksi saksalaiset sukellusveneet upottivat heti sodan alussa suomalaisia aluksia. Yleensä takavarikoitujen alusten miehistöt vietiin maihin ja pidätettiin, mutta he pääsivät aika pian takaisin kotimaahansa.

Ss *Otava* kaapattiin¹⁰⁰⁹ 5. marraskuuta 1939 apuristeilijä *Tannenbergin* toimesta Pohjanlahdella matkalla Toppilasta Sunderlandiin sulfiittiselluloosalastissa. Saksalaiset veivät aluksen Saksan Svinemündiin, ja sekä alus että lasti takavarikoitiin kuulustelujen jälkeen Saksan valtiolle. Hampurin sotatuomioistuimen päätöksentekoa jouduttiin odottamaan 6 - 8 viikkoa. Suomen Hampurin konsuli ilmoitti tammikuussa 1940, että tapaukset *Verna H* ja *Otava* käsiteltäisiin Palkkiotuomioistuimen (Priesenrecht) toisessa käsittelyssä.¹⁰¹⁰ *Otavan* käsittely lykättiin, mutta *Verna H* takavarikoitiin ja sellulasti tuomittiin Saksan valtiolle. Miehistö toimitettiin kotiin aika pian, koska ainakin *Otavan* I perämies Lennart Trey ja kirvesmies Verner Sjöholm olivat jo toisissa suomalaisissa aluksissa pian sen jälkeen. Trey sai työtä saman varustamon ss *Wanda* -nimiseltä alukselta 2. huhtikuuta 1940 ja Sjöholm oli pursimiehenä ss *Aune H:ssa* jo 9. joulukuuta 1939. Ss *Otava* palautettiin Suomen lipun alle vasta vuoden 1942 lopulla, jolloin yllämainitut henkilöt palasivat samaan alukseen.¹⁰¹¹

Ainakin seuraavat suomalaiset alukset takavarikoitiin vuosina 1939 – 1940 saksalaisten toimesta: ss *Rainer*, ss *Jessie*, ss *Toras*, ss *Otava* ja ss *Verna H* ¹⁰¹². Tämä eräänä esimerkkinä siitä, miten Saksa käsitteli puolueettomien maiden kauppa-aluksia. Valitettavasti ei ole tietoja merimiesten kohtelusta Saksan taholta tältä ajalta.

¹⁰⁰⁸ Kirje B. Hallberg ministeri Henrik Ramsaylle 7.1.1942. UMA.

¹⁰⁰⁹ Helge Heikkisen arkisto. SMA.

¹⁰¹⁰ Puhelinsanoma Hamburg 24.1.1940 Pohjanpalo/Ramstedt kirje Helsinkiin UM. UMA.

¹⁰¹¹ Otteet merimiesrekisteristä, Trey ja Sjöholm. MA.

¹⁰¹² UMA.

Takavarikoitujen lisäksi upotettiin useita suomalaisia aluksia joko torpedoilla tai räjäyttämällä, sekä talvisodan että välirauhan aikana.

Neuvostoliitto kaappasi ainakin yhden laivan (tervahöyry *Auvo*) juuri talvisodan syttymispäivänä 30. marraskuuta 1939. Alus oli matkalla Tallinnasta Ruotsiin, kun neuvostoliittolainen vartioalus vei sen Paldiskiin. Suomalainen päällikkö miehistöineen internointiin, yhteensä kuusi miestä ja yksi nainen. Miehistöön kuulunut virolainen merimies sen sijaan pääsi vapaaksi. Suomalaiset pääsivät vapaaksi vasta talvisodan päätyttyä.¹⁰¹³

Välirauhan aikana, jolloin Suomi oli puolueeton, upotettiin ja takavarikoitiin suomalaisia aluksia sotaa käyneiden maiden toimesta. Kolmimastoparkki *Killoran* oli matkalla Buenos Airesista Cardiffiin, kun saksalainen apuristeilijä *Widder* pysäytti laivan 15. kesäkuuta 1940 Azorien lounaispuolella. Miehistö otettiin saksalaiseen alukseen päällikön vastalauseista huolimatta. *Killoran* upotettiin aluksen pohjaan asetetuilla räjähdyspanoksilla ja miehistö vietiin St. Nazaireen Ranskaan, joka oli tuolloin saksalaisten valtaama. Heidät vietiin ensin Savenassa sijainneeseen sotavankien internoimisleiriin ja myöhemmin siviilileiriin Montreuil Bellyssä, jossa he saivat olla aina kotiuttamiseensa 16. tammikuuta 1941 saakka.¹⁰¹⁴

Liittoutuneiden suhtautuminen ja tilanteen muutos vuonna 1941

Talvisodan aikana länsimaissa ihannoitiin Suomea sen taistelussa suurta Neuvostoliittoa vastaan ja suomalaiset merimiehet saivat hyvän kohtelun kaikkialla maailmassa. Tilanteen kehittymistä seurattiin kuitenkin tiiviisti, erityisesti Isossa-Britanniassa. Petsamon liikenteen lisääntyessä Iso-Britannia tarkasti suomalaisia laivoja Atlantilla ja seurasi heidän liikkeitään Norjan rannikolla.

Suomen valintaa yhtymisestä Saksan hyökkäykseen Neuvostoliittoon vuonna 1941 on käsitelty useissa historian tutkimuksissa. Suomen jatkosotaa vuosina 1941 – 1944 on pidetty pakon sanelemana ja erillissotana. Toisaalta toiset tutkijat pitävät Suomen sitoutumista Saksan politiikkaan harkittuna ja selvänä jo heti talvisodan päättymisestä lähtien.

Laivanvarustaja, jääkärieversti Ragnar Nordström antaa selvän kuvan tästä toisesta vaihtoehdosta kirjassaan.¹⁰¹⁵ Hän kertoo saksalaisten tulosta Vaasaan, jota edelsivät asekauppaneuvottelut Saksassa. Hän osallistui itse näihin neuvotteluihin kesällä 1940 yhdessä kenraali Paavo J. Talvelan ja eversti Martin K. Stewenin kanssa. Talvela oli koko ajan puhelinyhteydessä C. G. Mannerheimin, Risto Rytin ja Rudolf Waldénin kanssa. Saksalaiset vaativat jo silloin, että he siirtävät sotilaita Norjaan Suomen kautta. Osa sotilaista jäisi Lappiin. Elokuun 31 päivänä 1940 Nordström oli mukana allekirjoittamassa tätä sopimusta yhdessä Stewenin kanssa. Hänen omistamansa laiva *ss Inga* osallistui ensimmäiseen kuljetukseen Vaasaan, jolla myös siirrettiin saksalaisia sotilaita Pohjois-Suomeen. Nordströmilla olisi ollut viisi laivaa valmiina tähän kuljetukseen, mutta

¹⁰¹³ II Maailmansodan aikana pidätettyjä laivoja ja lasteja, Neuvostoliitto ja Norja H-V. Mappi Fb 8 80 8N. UMA.

¹⁰¹⁴ Sjöhistorisk Årskrift för Åland 1991–92 nr 4. Sundberg, Göte, s. 103–134.

¹⁰¹⁵ Nordström, Ragnar. Voitto tai kuolema. Jääkärieverstin elämä ja perintö. Juva 1996, s. 250–258.

saksalaiset käyttivät omia aluksiaan. Alukset saapuivat Vaasaan 21. elokuuta 1940.¹⁰¹⁶ Näin Suomi oli siirtynyt Saksan puolelle, vaikka varsinainen sota alkoi vasta seuraavana kesänä. Iso-Britanniassa seurattiin tietysti näitä siirtoja tarkasti, koska maa kävi sotaa Saksaa vastaan myös Norjassa.

Saksalainen kenraali Waldemar Erfurth mainitsee kirjassaan, että virallinen sopimus saksalaisten joukkojen läpikulusta Suomen ja Saksan välillä solmittiin vasta 22. syyskuuta 1940. Hän väittää, että sopimus oli luonteeltaan sotilaallinen, muttei poliittinen. Neuvostoliitolle ei voinut olla huomauttamista sopimusta vastaan, koska Neuvostoliitolle sallittiin huoltokuljetuksia Hangon vuokra-alueelle Suomen kautta.¹⁰¹⁷

Suomalaisia aluksia pidätettiin Ison-Britannian toimesta jo ennen varsinaista sodanjulistusta joulukuun 7. päivänä 1941. Jo kesäkuun 7. päivänä otettiin *ss Rolfsborg* ja *ss Modesta* Kirkwalliin Orkneyn saarelle. Siellä oli jo aiemmin *ss Winha*¹⁰¹⁸. Britannia oli jo kesäkuun 15. päivästä lähtien päättänyt lopettaa suomalaisten alusten liikenteen Petsamoon ja sen takia pysäyttäneet ja pidättäneet aluksia. Päätös ei vielä merkinnyt sitä, että Suomi olisi lopullisesti luopunut puolueettomuudestaan, mutta Suomi ei ollut enää siinä asemassa, että se olisi voinut esiintyä puolueettomana. Lisäksi Iso-Britannia pelkäsi, että kuljetettuja tavaroita olisi voinut joutua saksalaisten käsiin.¹⁰¹⁹

Rolfsborg jäi kuudeksi viikoksi Kirkwalliin. Kymmenen aseistettua sotilasta vartioi alusta. Aika tuli merimiehille pitkäksi ja he käyttivät sitä aluksen huoltamiseen. Vapaa-aikoina juotiin loppuun aluksen viinavarastot. Saksan hyökättyä Neuvostoliittoon 22. kesäkuuta 1941 ja Suomen liittyttyä sotaan aluksen henkilökunnan ja päällikön perheen liikkumatilaa rajoitettiin. Kamerat ja valokuva-albumit takavarikoitiin. Päällikkö perheineen lähetettiin junalla Lontooseen poliisin vartioimana. Joulukuun 10. päivänä pidätettiin kapteeni Charles Nyman ja muut miehistöön kuuluneet. Seuraavana päivänä heidät vietiin Manchesteriin, Belle Vue Campiin. Sieltä edelleen *ss Rochan Castle* aluksella Mansaarelle, minne he saapuivat 15. joulukuuta.

Päällikön perhe sijoitettiin Lontoossa erääseen kouluun yhdessä romanialaisten ja norjalaisten perheiden kanssa. Norjalaisnaiset suhtautuivat vihamielisesti suomalaisiin, koska he katsoivat suomalaisten olevan Natsi-Saksan myötäilijöitä. Charles Nyman vapautettiin Mansaarelta jo kesäkuussa 1942, koska hänen tyttärensä aloitti koulun Lontoossa viisivuotiaana. Isä joutui töihin pystyäkseen elättämään perheensä. Hän työskenteli ensin tomaattitilalla. *Rolfsborgin* yliperämies Torsten Biskop ja hänen poikansa Styrbjörn internoitiin samoin Mansaarelle. Vaimo ja toinen poika asuivat Lontoossa samalla tavalla kuin Nymanin perhe. He joutuivat kärsimään Lontoon pommitukset ja sodan aiheuttamat kärsimykset kuten englantilaisetkin. Vasta sodan päättyttyä he pääsivät takaisin kotimaahansa.¹⁰²⁰

¹⁰¹⁶ Nordström 1996, s. 258.

¹⁰¹⁷ Erfurth, Waldemar. Suomi sodan myrskyssä 1941–1944. Porvoo 1951, s. 19.

¹⁰¹⁸ Nyman 2005, s. 17.

¹⁰¹⁹ Gripenberg, G. A. Lontoo – Vatikaani – Tukholma. Suomalaisen diplomaatin muistelmia. Porvoo 1960, s. 183.

¹⁰²⁰ Kristina Nymanin vuonna 2005 antamat tiedot.

Saksan ja Suomen suhteiden katkeaminen syyskuussa 1944

Sotatilanteen muututtua Saksan voittoa ruvettiin yhä enemmän epäilemään Suomessa. Stalingradin taistelujen jälkeen 1943, ja etenkin liittoutuneiden mairinnousun jälkeen 6. kesäkuuta 1944 Normandiassa sekä Neuvostoliiton samanaikaisesti aloittaman suurhyökkäyksen aikana, Suomen poliittinen ja sotilasjohto aloitti tunnustelut erillisrauhan saamiseksi ja irtautumisesta Natsi-Saksan asevelisopimuksesta. Kilpajuoksu Berliiniin oli alkanut ja nk. torjuntavoitto Karjalan kannaksella oli saavutettu.

Elokuun 24. päivänä 1944 Suomi ilmaisi halukkuutensa rauhaan Neuvostoliiton kanssa. Neuvostoliitto ei ottanut Suomen rauhanvaltuuskuntaa vastaan, ennen kuin Suomi julkisesti ilmoitti katkaisevansa suhteensa Saksaan. Syyskuun toisena päivänä Suomi sitten katkaisi suhteensa aseveljeen ja antoi saksalaisille määräyksen poistua maasta 15.9.1944 mennessä. Aselepo astui voimaan Suomen ja Neuvostoliiton välillä syyskuun 4.päivänä. Eräiden arvioiden mukaan Saksalla oli Pohjois-Suomessa ja Pohjois-Norjassa yhteensä 214 000 miestä, 32 000 hevosta ja 17 500 koneajoneuvoa. Sen lisäksi saksalaisilla oli 180 000 tonnia (Erfurthin arvio 150 000 tonnia) tavaraa kuljetettavana.¹⁰²¹ Tätä oli tuskin mahdollista kuljettaa pois Suomesta kymmenen päivän sisällä, vaikka saksalaisillakin oli tarvetta siirtää sotavoimia Keski-Eurooppaan. Liittoutuneet halusivat, että suomalaiset hidastaisivat saksalaisten matkantekoa. Toisaalta Suomi taas halusi saada saksalaiset Norjan puolelle mahdollisimman pian, koska pelättiin Neuvostoliiton tulevan yli rajan antamaan "apua". Niin suomalaiset kuin saksalaisetkin yrittivät välttää tappioita, mutta Suursaaren tapahtumat osoittivat, että Suomi pysyi sopimuksessa. Ensimmäinen välikohtaus Lapissa suomalaisten ja saksalaisten välillä tapahtui vasta 28. syyskuuta Pudasjärvellä.

Saksalaisen kenraali Erfurthin mukaan viimeinen saksalainen kuljetus lähti Kemin satamasta 21.9.1944. Suomen satamien kautta todettiin lähteneen maasta kaikkiaan 4049 sotilasta, 3336 haavoittunutta, 332 evakuoitua ja 746 alusta. Meritse kuljetettiin 42 144 tonnia sotatarvikkeita, joista 13 064 tonnia menetettiin suomalaisten laivojen kääntäessä kulkunsa joko omille tai puolueettomien maiden vesille. Se osa, mitä ei enää voitu saada poiskuljetetuksi Itämeren yli, oli pakko hävittää.¹⁰²²

Saksalaisten suhtautuminen suomalaisiin merimiehiin muuttui kuitenkin hetkessä. Nelimastokuunari *Xypila* makasi Lyypekin satamassa. Kello kuusi syyskuun 5. päivänä 1944 hakkasi SS-upseeri päällikön ovea. Päällikkö Uno Nylund avasi oven ja saksalainen huusi: "*Olette kaikki pidätettyjä. Suomi on pettänyt Führeriä ja olette kaikki kommunisteja!*". Heillä oli kuitenkin onnea. Päällikön kuulustelujen jälkeen he saivat jättää Lyypekin sataman, koska heillä ei ollut lastia. Travemünden jälkeen he pääsivät nostamaan purjeet ja purjehtivat Suomeen.¹⁰²³

Muilla aluksilla ei ollut samaa onnea, vaan ne joutuivat pidätetyksi ja miehistöt vietiin internoitaviksi keskitysleireihin. Kauppamerenkulun ohjaus- ja säännöstelytoimikunta oli perustettu elokuussa 1944. Puheenjohtajana toimi kauppa- ja teollisuusministeri Uuno

¹⁰²¹ http://fi.wikipedia.org/wiki#0sapuolten_tilanne_ja_joukot

¹⁰²² Erfurth 1951, s. 265.

¹⁰²³ Nylund, Sven-Erik. En koffedieskeppares liv. Vantaa 2003, s. 134.

Takki ja jäseninä ulkoasiainministeri Henrik Ramsay ja kontra-amiraali Svante Sundman. Toimikunta oli jo 31. elokuuta määrännyt, että Suomen satamissa ja aluevesillä olevien suomalaisalusten, joiden oli määrä lähteä Saksaan tai Tanskaan, tulisi vielä odottaa tai poiketa Ruotsiin lisämääräysten saamiseksi. Kun toimikunta sai tietää, että 16 saksalaista alusta oli lähtenyt Suomen satamista syyskuun 2. ja 3. päivän välisenä yönä, esittivät he UM:lle, että myös suomalaisalusten tulisi päästä Saksan satamista esteettä. Suomen hallitus antoi toimikunnalle valtuudet asettaa 13 suomalaista alusta käytettäväksi saksalaisten kuljetuksia varten Suomesta Saksaan. Seuraavat höyrylaivat saivat tehtävän: *Havnia*, *Bore VI*, *Verna H*, *Zilos*, *Yrsa*, *Hildegard*, *Castor*, *Vega*, *Vappu*, *Greta*, *Pallas* ja *Kaste*. Saksalaiset vakuuttivat, että alukset saavat estettä palata takaisin Suomeen, kun lasti on purettu. Vielä 12.9 hyväksyttiin myös *ss Ellenille* samanlainen sopimus. Seuraavan päivän kokouksessa toimikunta totesi, että seitsemän laivaa oli lähtenyt täydessä lastissa kohti Saksaa.¹⁰²⁴

Saksalaiset yrittivät maihinnousua Suursaaren syyskuun 15.päivänä, joka kuitenkin torjuttiin. Nyt toimikunta teki täyskäännöksen ja antoi matkalla olleille aluksille määräyksen joko palata kotimaahan tai lähteä Ruotsin satamiin. *Ss Bore VI*, *ss Ellen* ja *ss Vappu* olivat kuitenkin jo ehtineet perille Saksaan ennen Suursaaren tapahtumia ja niiden miehistöt internoitiin. Sen sijaan *ss Vegassa* ja *ss Vestassa* onnistuttiin nujertamaan saksalainen vartiomiestistö ja alukset pelastautuivat Ruotsiin.¹⁰²⁵

Suomen hallitus oli luottanut Saksan vakuutuksiin ja lähettänyt suomalaisia merimiehiä kärsimään Natsi-Saksan keskitysleirivankeutta. Tästä ei kukaan ole joutunut vastuuseen.

Liittoutuneiden internoimat henkilöt

Ison-Britannian internoidut

Isle of Man - Mansaari

Maailmansodan alku syyskuun 1. päivänä 1939 aiheutti Mansaaren turistiliikenteen täydellisen romahduksen. Saarihan eli silloin, niin kuin nykyisinkin, turismista maatalouden lisäksi. Rantahotelleja oli rakennettu 1800-luvun lopulta saakka rannikkokaupunkeihin. Sodan alkaessa päätettiin myös peruuttaa suosittu moottoripyöräkilpailu Manx Grand Prix, joka jo silloin oli tunnettu. Taloudellisiin vaikeuksiin joutuneet hotellien ja täysihoitoloiden omistajat kiinnostuivat hallituksen tarjouksesta siirtää noin 15 000 lasta pois suurkaupungeista, joiden odotettiin joutuvan saksalaisten pommikoneiden maaleiksi. Lapset eivät kuitenkaan koskaan tulleet saarelle. Hotellinomistajat joutuivat paniikkiin ja varautuivat ottamaan vastaan Englannista ihmisiä, jotka halusivat löytää turvallisen paikan suojassa pommituksilta.

Tammikuussa 1940 Britannian sisäministeri Sir John Anderson totesi, ettei Brittein saarilta löydy turvallista paikkaa, johon voitaisiin sijoittaa maassa olevia vihollismaiden

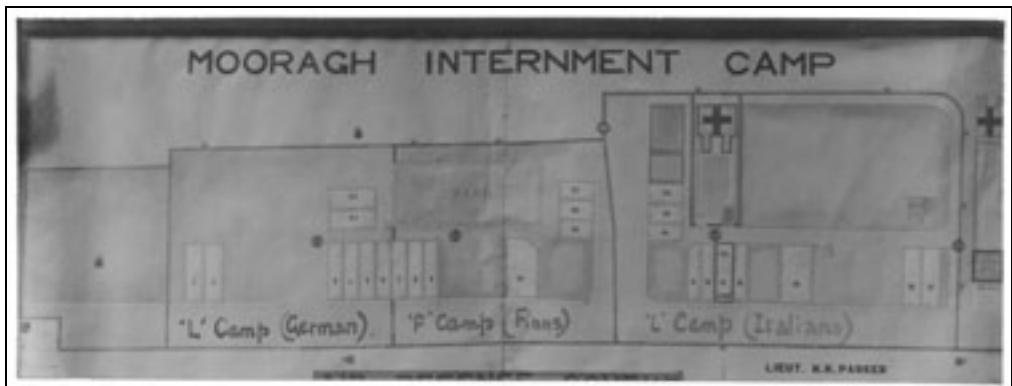
¹⁰²⁴ Kontinen 2006, s. 15.

¹⁰²⁵ Malmberg, Thure. Människor och båtar. 100 år från FÅA till EFFOA. Helsinki 1983, s. 133.

kansalaisia. Mansaaren kauppakamari ilmoitti tällöin, että olihan saarella ollut leirejä vastaaville ryhmille jo ensimmäisen maailmansodan aikana.¹⁰²⁶

Britanniassa rekisteröitiin 75 000 saksalaisperäistä ihmistä sodan syttyessä. Suurin osa heistä oli lähtenyt pakoon Saksasta natsien otettua vallan, enimmäkseen juutalaisia Saksasta ja Itävallasta. Saksalaiset jaettiin kolmeen luokkaan; vaarallisin osa tulisi internoida heti, toista ryhmää pidettäisiin silmällä ja kolmas ryhmä katsottiin vaarattomaksi.

Ensimmäinen internoimisleiri perustettiin Mansaarelle jo toukokuussa 1940 Ramseyn Mooragh Promenade kadulle. Hotellit ja yksityisasunnot tyhjennettiin arvoesineistä. Asukkaat muuttivat muualle saarelle sukulaisten ja tuttavien luo. Hallitus lupasi korvata jäljelle jäävää kalustoa. Hotellien ympärille rakennettiin piikkilanka-aitoja aina rannalle saakka. Ensimmäinen vankiryhmä tuotiin saarelle 27. toukokuuta 1940 belgialaisella kanaalilaiva *Princess Josephine Charlotte*'lla. Yhteensä saapui 823 miestä, nuorimmat koulupoikia polvihousuissa ja vanhimmat 60-vuotiaita miehiä. Saaren asukkaat tulivat hiljaisina katsomaan kirjavaa joukkoa.¹⁰²⁷ Ihmeteltiin, että jokaisella oli kaasunaamarilaukku olkapäällä. Saarelaisille ei sellaisia ollut vielä jaettu. Sotilaat sijoitettiin vartioon ja portit suljettiin. Leiri toimi aina kesään 1945 saakka, jolloin Euroopan sota oli päättynyt.

Mooraghin internointileiri. – The Mooragh internment camp. *Manx National Heritage*

Kesäkuun 11. päivästä 1941 alkaen Isossa-Britanniassa asuneista italialaisista tuli myös vihollisia. Winston Churchill käski sisäministerin internoida kaikki italialaiset täysi-ikäiset miehet välittömästi. Italialainen laiva *ss Marzocco* lähti Newcastlesta hiililastissa kotimaahan. Laivan konepäällikkö kuuli radiossa Mussolinin ilmoituksen. Italia oli nyt sodassa ja Englanti vihollismaa. Päällikölle ilmoitettiin asiasta komentosillalle ja hän käski panna englantilaisen luotsin pelastusveneeseen. Englantilaisten lentokoneiden lähestyessä päällikkö käski konepäällikköä avaamaan pohjaventtiilit ja alus upotettiin itse. Sen jälkeen miehistö, kaksikymmentäyhdeksän miestä, siirtyi jäljellä olleeseen pelastusveneeseen, josta

¹⁰²⁶ Chappell 2005, s. 15–19.

¹⁰²⁷ Chappell 2005, s. 32–33.

he näkivät laivansa uppoavan. He tulivat kaikki maihin ja heidät vangittiin. Alkoi matka Mansaarelle, jossa heidät sijoitettiin Douglassiin, Metropole Camp-leiriin.¹⁰²⁸

Myöhemmin perustettiin leirejä ympäri saarta. Pääkaupunki Douglasin keskustaan tuli useita leirejä pitkin koko rantakatu Esplanadea, jota on tänään hienoine hotelleineen vaikea kuvitella entiseksi internoimisleiriksi. Myös 3500 naista sijoitettiin Port Eriniin ja Port St. Maryn saaren lounaisrannikolle. Joukko koostui lähinnä saksalaisista ja italialaisista naisista lapsineen, mutta mukana oli myös englantilaisia, ulkomaalaisten vaimoja. Naisilla oli vapaammat olot ja he saivat liikkua vapaasti kaupungissa.¹⁰²⁹

Suomalaisia merimiehiä saapui ensin Douglasin Palace Camp-leiriin vuoden 1941 lopulla. Merimiespappi Toivo Harjunpää vieraili leirillä 16. tammikuuta 1942. Hän raportoi ulkoasiainministeriölle¹⁰³⁰ että leirillä oli 265 suomalaista merimiestä. Harjunpään kertomuksen mukaan suomalaisilla merimiehillä oli suhteellisen hyvät oltavat, koska he asuivat entisessä hotellissa. Merelle päin oli hieno näköala. Huoneissa oli lämmin ja kylmä

Tyypillinen internointileiri Man-saarella. – A typical Isle of Man internment camp. *Manx National Heritage.*

¹⁰²⁸ Chappell 2005, s. 27.

¹⁰²⁹ Chappell 2005, s. 85.

¹⁰³⁰ Englannissa internoidut suomalaiset 1941. Mappi 23Y. UMA.

vesi. Ruokakin oli suhteellisen hyvä ja riittävä. Heillä oli mahdollisuus käydä elokuvissa silloin tällöin. Suurin puute oli henkilökohtaisesta vaatetuksesta, taskurahoista tupakan ostamiseksi, teestä ja saippuasta.

Eräs radiosähköttäjä valitti kuitenkin heikosta ruuasta ja asuntojen huonosta talvikunnosta. Suomalaiset rakensivat itselleen hiilellä lämmitettävän saunan, jossa saunominen antoi viikolle kohokohdan.¹⁰³¹

Erään perämiehen kirjeistä vaimolle käy ilmi, että aika kävi pitkäksi Mansaarella. Säilyneet kirjeet, 27 kappaletta, koskevat vuosia 1942 – 44. Ainakaan päällystölle ei ollut tarjolla työtä amerikkalaisilla tai englantilaisilla aluksilla vielä vuoden 1942 lopulla. Perämies kirjoitti myös erään konemestarin kuolemasta.¹⁰³² Hänen painonsa laski toukokuuhun 1943 mennessä 103 kilosta 85 kiloon. Viimeinen säilynyt kirje on lähetetty tammikuun 30. päivänä 1944. Tässä kirjeessä hän mainitsee, että ”*maailman tilanne ei näytä muuttuvan, joten saadaan vain odottaa...*”.

Perämies oli tuolloin ollut internoituna yli kaksi vuotta, koska hänet pidätettiin joulukuussa 1941 ruotsalaisesta aluksesta, joka kuului Soya Ab varustamolle.¹⁰³³ Kirjeissä käsiteltiin lähinnä perheasioita, koska sensuuri tarkasti kaikki kirjeet.

Palace Camp-leiri kuitenkin suljettiin marraskuussa 1942 ja silloisista suomalaisista vangeista vapautettiin kokonaan 260. Suomalaisista 180 siirrettiin Mooragh Camp-leiriin Ramseyssa. Vuonna 1943 Mansaarella oli kaikkiaan 2990 eri kansallisuutta edustanutta vangittua.¹⁰³⁴ Vielä 3. syyskuuta 1943 saarella oli 411 suomalaista.¹⁰³⁵ Punaisen Ristin kortistosta löytyy 420:n Mansaaren leireillä olleen suomalaisen nimi.¹⁰³⁶

Kanada

Vaikka Kanada osana Ison-Britannian imperiumia joutui julistamaan Suomelle sodan 7. päivänä joulukuuta 1941, sen suhtautuminen suomalaisiin merimiehiin oli parempi kuin emämaassa. Olihan suomalaisia merimiehiä palvellut kanadalaisissa laivoissa jo melkein vuosisadan. Monta suomalaista merimiestä oli maissa Kanadassa tai aluksissa matkalla sinne. Kun he muuttuivat vihollismaan kansalaisiksi, ei oikein ensin tiedetty mitä heille tulisi tehdä. Heidät päätettiin kuitenkin siirtää internoimisleireihin.¹⁰³⁷ Ruotsin kuninkaallinen pääkonsulaatti Montrealissa kirjoitti kirjeen Suomen ulkoasiainministerille 31. joulukuuta. 1941. Kirjeessä sanotaan mm.: ”*Sotatilanteen puhjettua Suomen ja*

¹⁰³¹ Aländska sjömän under andra världskriget 1999, s. 121, ote Merimiehen ystävistä 12/1944.

¹⁰³² Ilmeisesti konemestari Schöring.

¹⁰³³ Frey Parmanin kirjeitä vaimolleen Mansaarelta vuosina 1942–44. Manx Heritage Library.

¹⁰³⁴ Chappell 2005, s. 151.

¹⁰³⁵ Toivo Harjunpään raportti. UMA.

¹⁰³⁶ SPR:n kortisto. KA / SArk.

¹⁰³⁷ Lindström 2000, s. 204.

Merimiehen hauta Man-saarella. – A sailor's grave in the Isle of Man. *Sven-Erik Nylund*.

Kanadan välillä 7. joulukuuta mitään varsinaisia toimenpiteitä ei otettu niitä suomalaisia merimiehiä kohtaan, jotka palvelivat aluksilla Kanadan aluevesillä“.

Pääkonsulaatti oli kuitenkin saanut tietoja siitä, että suomalaisia merimiehiä oli viety suomalaisista aluksista maahanmuuttoasemille Montrealissa ja Halifaxissa. Konsulaatin tutkimukset osoittivat, ettei suomalaisia internoitu ”*enemy aliens*” nimikkeen alla, ts. vihollisulkomaalaisina. Tämä saattoi johtua siitä tosiasista, että kanadalaiset viranomaiset odottivat alussa selviä ohjeita ulkoministeriöstään. He totesivat, ettei suomalaisia merimiehiä kiusata, jos ei voida todistaa, että he mahdollisesti ovat uhkana valtion turvallisuudelle.

Merimiehet pidettiin kuitenkin asemilla syistä, jotka eivät liittyneet kansalaisuuteen. Syynä oli se, että he eivät saaneet pestautua aluksiin joiden määränpäänä oli Englanti. Konsulaatti yritti helpottaa merimiesten sijoittumista muihin aluksiin. Ruotsin konsulaatin henkilöstö

oli yhdessä varakonsuli Mustosen kanssa vierailut maahanmuuttoasemalla Montrealissa ja keskustellut suomalaisten merimiesten kanssa. He odottivat vielä tässä vaiheessa kanadalaisen päätöstä suomalaisten, unkarilaisten ja romanialaisten merimiesten osalta. Ulkoasiainministeriölle osoitetussa kirjeessä on luettelo kuudesta suomalaisesta merimiehestä, jotka silloin olivat Montrealissa. Heidät oli pidätetty mm. kreikkalaisista ja norjalaisista aluksista. Olot asemalla olivat hyvät.¹⁰³⁸

Toisessa kirjeessä Per Wijkman kertoo Ruotsin Ulkoministeriölle ruotsalaisen aluksen *Gudmundrån* haaksirikosta marraskuussa 1941. Laivassa palveli kahdeksan suomalaista merimiestä. Heidät sijoitettiin Halifaxin maahanmuuttoasemalle. Ruotsin pääkonsulaatti järjesti heille helpotuksia valvonnan suhteen. Matruusi Åke Renvall, puolimatruusi Edvard Karintie, lämmittäjät Sulo Seppälä, Väinö Miettinen ja Kalle Rankanen, sekä keittiöapulainen Paul Nummelin saivat uudet työpaikat jo 12. joulukuuta. Suomalaisten henkilökohtaiset tavaramenetykset korvattiin ja sen lisäksi he saivat ylimääräistä palkkaa ennen uutta pestiä. Neljä heistä sai työtä Kanadan valtion takavarikoimista suomalaisista aluksista ja kaksi ruotsalaisista aluksista. Messipoika Olavi Aalto ja matruusi Erik Kukkonen jäivät vielä Halifaxiin odottamaan laivapaikkoja.¹⁰³⁹

Kanadalaiset meriupseerit ja kauppalaivaston merimiehet eivät katsoneet olevan mitään järkeä siinä, että laivatyöhön halukkaita pidettiin leireissä veronmaksajien rahoilla, kun samanaikaisesti oli huutava pula merimiehistä. Atlantin ylitykset olivat käyneet yhä vaarallisemmiksi ja kanadalaiset eivät enää olleet halukkaita lähtemään merelle. Lisäksi moni kanadalainen merimies oli värvätty armeijaan tai laivastoon.¹⁰⁴⁰

Australia ja Uusi-Seelanti

Suomalaisia merimiehiä työskenteli ulkomaalaisissa aluksissa kaukaisissakin maissa. Myös Australian ja Uuden-Seelannin viranomaiset toimivat kuten emämaansa ja internoivat suomalaisia merimiehiä leireihin. Yksi näistä leiripaikoista oli Tatura, josta nykyisin löytyy muistoja kyseiseltä ajalta, kiitos paikallisen historyayhdistyksen.¹⁰⁴¹ Eri puolilla maailman sotänäyttämöillä vangittuja vihollisotilaita kuljetettiin Australiaan sodan ajaksi.¹⁰⁴² Internoiduksi (*Internees*) kutsuttiin niitä siviilejä, jotka elivät Australiassa tai muissa liittoutuneiden alueilla, mutta joiden katsottiin muodostavan kansallisuutensa perusteella turvallisuusriskin valtiolle.

Taturassa oli seitsemän leiriä vankeja ja internoituja varten. Kolme niistä oli saksalaisia sotavankeja varten. Murchinsonin leirissä oli noin 4000 vankia, suurin osa italialaisia ja saksalaisia, mutta myös japanilaisia. Graytownin leirissä pidettiin noin 250 italialaista ja saksalaista sotavankia, mutta myös suomalaisia merimiehiä.

Alussa leirien ympärille rakennettiin piikkilanka-aitoja ja vangit asuivat teltoissa. Myöhemmin pystytettiin armeijan parakkeja. Asuinparakit olivat kooltaan yleensä 5 – 6

¹⁰³⁸ Konsulaatin kirje (Per Wijkman) UM:lle 31.12.1941. UMA.

¹⁰³⁹ Konsulaatin kirje (Per Wijkman) UM:lle 31.12.1941. UMA.

¹⁰⁴⁰ Lindström 2000, s. 211.

¹⁰⁴¹ Sjöhistorisk Årskrift för Åland 1993–1994. Malmberg, Thure, s. 93.

¹⁰⁴² The Australian Association for Maritime History, Quarterly Newsletter dec 1990 no 77.

metriä kertaa 20 metriä. Tämän lisäksi rakennettiin vapaa-ajan parakkeja, keittiöt ja messit. Perheellisille järjestettiin lasten leikkikenttiä ja tarpeellisia koulutiloja. Internoidut ja sotavangit järjestivät toimintaa käsitöistä, koulutuksesta ja puutarhatoimesta aina teatteriin, musiikkiin ja urheiluun. Vartijat ja muu henkilökunta asuivat alueen ulkopuolella. Ruokaa järjestettiin riittävästi. Tänä päivänä leiristä on hyvin vähän jäljellä, koska kaikki rakennukset purettiin sodan jälkeen.¹⁰⁴³

Loviisalainen merimies Ole Hellsten¹⁰⁴⁴ oli yhdessä toisen laivatoverin kanssa karannut nelimastoparkki *Pamirista* Uudessa-Seelannissa. He olivat piiloutuneet ruotsalaiseen tankkilaiva *mt Pan-Gothiaan*, josta he saivat työtä puoleksi vuodeksi. Sydneyyn saapumisen jälkeen siviilipukuiset poliisit kuitenkin pidättivät suomalaiset ja veivät heidät Liverpool Internment Campiin Sydneyn lähelle. Leirillä oli kuusi muuta suomalaista ja italialaisia. Kahden kuukauden jälkeen heidät vietiin junalla erämaaleiri Loveday Campiin. Leiri oli hyvin alkeellinen, kaikki esimerkiksi asuivat teltoissa. Ainoastaan käymälät, pesutilat ja ruokailutilat olivat parakeissa.

Myös merimiespappi Hytönen vietti Loveday-leirissä kaksi vuotta. Hän on kertonut, että leirissä annetut luennot olivat monen pelastus ikävää vastaan. Ilman tekemistä ja ohjelmia moni olisi menettänyt järkensä. Pappi pystyi kuitenkin hyödyntämään oleskelun lukemalla ja opiskelemalla.¹⁰⁴⁵

Monen vangin vapautuminen oli jo lähellä, mutta merimiehet vietiin maaliskuussa 1943 Murchinsonin leirille Victorian osavaltioon. Australian High Commissioner Lontoossa oli nimittäin 2. tammikuuta 1943 päättänyt, että suomalaisia, unkarilaisia ja romanialaisia merimiehiä oli pidettävä sotavankeina. Leiri sijaitsi Taturan leirin lähellä. Tähän leiriin päätyi myös merikapteeni Valter Söderholm Kemiöstä yhdessä noin 150 saksalaisen meriupseerin kanssa. Hän oli ollut I perämiehenä *ms Tornatorissa* ja oli pelastautunut maihin Japanissa aluksen haaksirikon jälkeen. Söderholm halusi kotiin ja otti työtä vastaan saksalaisessa *ms Ramsesissa*. Laiva oli lähdössä Eurooppaan ja tarvitsi miehistöä. Yhdeksän suomalaista pestattiin alukseen. Söderholm ei puhunut mistään pakosta, mutta *Tornatorin* sähkömies Viljo Söderman antoi toisenlaisen lausunnon Valpolle kotiintulonsa jälkeen 26.10.1945:

*“Maaliskuun 6 päivänä 1942 suoritetulla ottokatselmuksella kertoja sekä muut suomalaiset toiselta puolen Suomen Tokiossa olevan lähettiläs Idmannin ja lähetystövirkeilija Heleniuksen ja toiselta puolen, Saksan Tokiossa olevan suurlähettilään välisellä sopimuksella pakotettiin vangitsemisen uhalla työskentelemään saksalaisilla laivoilla. Kertoja joutui työskentelemään Ramses -nimisellä saksalaisella laivalla sekä kerallaan suomalaiset: Valter Söderholm, Akseli Ojala, Juhana Haverinen, Onni Seppänen, Walter Nylander, Evert Kosonen, Matti Huotari ja Peik Lindberg.”*¹⁰⁴⁶

Matkalla Bataviasta Bordeaux`hon *Ramses* upotettiin saksalaisen päällikön käskystä ja miehet, yhteensä 92 miestä mukaan luettuna yhdeksän suomalaista ja kaksi norjalaista,

¹⁰⁴³ The Australian Association for Maritime History. Quarterly Newsletter dec 1990 no 77.

¹⁰⁴⁴ Sjöhistorisk Årskrift för Åland 1994. Malmberg, Thure, s. 83–97.

¹⁰⁴⁵ Sjöhistorisk Årskrift för Åland 1994. Malmberg, Thure, s. 87–89.

¹⁰⁴⁶ Sjöhistorisk Årskrift för Åland 1994. Malmberg, Thure, s. 90–91.

pantiin pelastusveneisiin. *Ramses* oli nimittäin kohdannut ylivoimaisen liittoutuneiden saattueen, jota johtivat *HMS Adelaide* ja hollantilainen risteilijä *Jacob van Heemskerkin*. Söderholm vietiin saksalaisten upseerien kanssa Sydneyyn ja edelleen leirille. Sodan jälkeen Söderholm kertoi suhtautumisen olleen asiallista niin saksalaisten kuin australialaisten taholta.

Muilla oli kuitenkin vaikeuksia leirillä saksalaisten vankien kanssa. Hellsten kertoi, että kun suomalainen merimies kirjoitti Yhdysvaltain konsulaattiin päästökseen työhön johonkin laivaan, saivat saksalaiset kirjeen käsiinsä ja aiheuttivat riidan. Australialaisten vartijoiden piti suojata häntä saksalaisia vastaan, koska he puhuivat ”valtiopetoksesta.” Ruotsin konsulaatti totesi, ettei suomalaisia voi pitää yhdessä saksalaisten kanssa. Heinäkuussa 1943 suomalaisia siirrettiinkin metsänhakuuleirille Graytowniin italialaisten seuraksi.¹⁰⁴⁷

Australia toimi kuitenkin ankarammin kuin Uusi-Seelanti. Esimerkiksi nelimastoparkki *Pamir* takavarikoitiin Uuteen-Seelantiin 3. elokuuta 1941 ja purjehti sen jälkeen Uuden-Seelannin lipun alla uusiseelantilaisen päällikön komennossa. Kotisataman nimi ”Mariehamn” jäi kuitenkin peräpeiliin. Aluksen 40-henkiseen miehistöön kuului vielä seitsemän ahvenanmaalaista merimiestä, heidän joukossaan III perämies Åke Liewendahl. Muut miehistön jäsenet internottiin. Toisen päällikön aikana päästökatselmoitiin kuitenkin kaikki jäljellä olleet ahvenanmaalaiset paitsi Liewendahl, joka oli noussut I perämieheksi. Hän jätti kuitenkin aluksen pian sen jälkeen, koska ei tullut toimeen uuden päällikön kanssa. Alus purjehti Uuden-Seelannin lipun alla aina vuoteen 1948. *Pamir* luovutettiin Suomelle ja sen oikealle omistajalle Gustaf Eriksonille vasta pitkien poliittisten neuvottelujen jälkeen.¹⁰⁴⁸ Suomalainen päällikkö Verner Björkfeldt ja I perämies A. V. Jansson jäivät koko sodan ajaksi Uuteen-Seelantiin. Björkfeldt työskenteli tehtaassa pohjoissaaren Palmerstownissa ja rakensi jopa talon.

Torbjörn Jansson kertoi, että Uuden-Seelannin pääministeri oli pitänyt puheen *Pamirissa* takavarikoinnin jälkeen: “*Suomalaiset ja tanskalaiset ystävä! Olette tervetulleet jäämään maahamme ja saatte vapaasti matkustaa täältä, mutta jos jääte, joudutte työhön.*” Heille maksettiin sisällä oleva palkka ja järjestettiin hotellimajoitus. Kahden viikon jälkeen heille tarjottiin työtä *Pamirissa*. Toiset jäivät alukseen, mutta suurin osa hakeutui muualle töihin. Kapteeni Björkfeldt pääsi kotiin 1946 ja hänet nimitettiin uudelleen *Pamirin* päälliköksi. Aluksen kotimatalla suurin osa miehistöstä oli uusiseelantilaisia. Matka jäi aluksen viimeiseksi Suomen lipun alla. Vuonna 1950 alus oli tarkoitus myydä romuksi, mutta saksalaiset ostivat *Pamirin* lastia kuljettavaksi koululaivaksi.¹⁰⁴⁹

Maissa olleet suomalaiset saivat myös oleskella suhteellisen vapaasti Uudessa-Seelannissa. Harry Nylund oli jäänyt sairaalaan puutostauti beri-berin takia kolmimastoparkki *Killoranista* syksyllä 1939 ja työskenteli maissa. Myöhemmin hän pestautui norjalaiseen *ss Storvikeniin*, joka kuljetti bensiniä USA:n laivastolle mm. Guadalquivirin taisteluun. Suomalaisena hän ei olisi saanut pestautua, mutta oli hankkinut väärennetyn norjalaisen henkilöllisyydistodistuksen. Sen mukaan hän oli syntynyt Flekkefjordissa Norjassa eikä

¹⁰⁴⁷ Sjöhistorisk Årskrift för Åland 1994. Malmberg, Thure, s. 91, 95.

¹⁰⁴⁸ Boberg, Lennart. *Pamir: Fyrmastbarken Pamir 1905–1957*. Höganäs 1990, s. 166–175.

¹⁰⁴⁹ Boberg 1990, s. 192–193. Kirj. huom. Alus upposi myrskyssä Atlantilla 21. syyskuuta 1957, jolloin 86 miestä menetti henkensä ja ainoastaan kuusi pelastui. Viisikymmentäneljä miehistön jäsenistä oli 15 – 20 vuotiaita oppilaita.

Suomen Tammisaarella.¹⁰⁵⁰ Myöhemmin hän palveli myös amerikkalaisessa kuljetusaluksessa. Hän sai myöhemmin Uuden-Seelannin kansalaisuuden ja jäi maahan vuonna 1990 tapahtuneeseen kuolemaansa saakka.¹⁰⁵¹

Intia

Bombayn satamassa Intiassa, joka oli Ison-Britannian dominio, vietiin kolme suomalaista merimiestä maihin ruotsalaisesta *ms Peipingistä* 14. helmikuuta 1942.¹⁰⁵² Muitakin suomalaisia vietiin eri aluksista ja osa heistä oli pidätettynä vankilassa useita viikkoja ennen siirtoa leiriin. Intiassa olleista italialaisista vangeista suuri osa oli lähetysaarnajia, heidän lisäksi joukossa oli myös saksalaisia ja japanilaisia. Suomalaiset merimiehet sijoitettiin Dehra Dun -leiriin, jossa oli yhteensä 2 382 vankia, enimmäkseen saksalaisia (1619) ja italialaisia (500).

Leiri muodostui seitsemästä osastosta. Parakit olivat tiilestä ja niiden ympärillä oli kaksi piikkilanka-aitaa, joiden välissä vartioivat intialaiset sotilaat. Suomalaisten lisäksi leirillä oli yhteensä kuuttatoista eri kansallisuutta edustanutta vankia. Leiri sijaitsi Himalajan juurella keskellä trooppista metsää. Ahvenanmaalainen Nisse Sjölund yritti paeta useita kertoja, mutta tuli aina takaisin.

Pentti Leponiemi Helsingistä oli Dehra Dun-leirillä neljä ja puoli vuotta. Hän oli aikaisemmin yrittänyt värväytyä USA:n armeijaan jäätyään maihin *ms Ester Thordénista* elokuussa 1941. Vastaukseksi hän sai: "*Olet kyllä tervetullut, mutta odota kuukauden.*" Koska hänellä ei ollut rahaa, hän yritti päästä työhön tanskalaiseen alukseen, mutta perämies torjui hänet: "*Me olemme nyt vihollisia*". Leponiemi pestautui tämän jälkeen ruotsalaiseen *ms Peipingiin*, josta hänet poimittiin Bombayssa toisten suomalaisten kanssa.

Leponiemi ei kokenut aikaa pitkäksi leirillä, vaikka hän kyllä ihmetteli kahden vuoden odotusta sen jälkeen, kun Suomi ja Neuvostoliitto olivat solmineet aselevon. Hän löysi mm. saksalaisia merenkulunoppikirjoja leirin kirjastosta. Näistä oli apua, kun hän myöhemmin opiskeli merikapteeniksi Kotkassa. Leponiemi harrasti urheilua leirissä yhdessä erään saksalaisen kanssa. Myös Leponiemi yritti paeta, josta hän sai rangaistukseksi 26 päivää putkaa. Suomen valtio korvasi Leponiemen vuodet leirissä 800 markalla.¹⁰⁵³

Suomalaisia merimiehiä pidätettiin muuallakin Ison-Britannian imperiumissa. Etelä-Afrikka takavarikoi nelimastoparkki *Lawhillin* 21. elokuuta 1941 East Londoniin. Aluksen päällikkö Arthur Alexander Söderlund miehistöineen siirrettiin maihin. Paikallislehdessä haettiin ilmoituksilla uutta purjehduskykyistä miehistöä. Kukaan ei ilmoittautunut, joten suomalaisia pyydettiin takaisin alukseen, nyt Etelä-Afrikan lipun alle. Suomen lippu aluksen ulkosivuilla maalattiin yli. Tor Lindqvist ja Rolf Gustafsson olivat lähteneet hakemaan purjelaivakokemusta merikoulua varten syksyllä 1939, kun heitä ei hyväksytty liian nuorina vapaaehtoisina armeijaan. Kokemusta kertyi peräti viisi vuotta. He

¹⁰⁵⁰ Harry Nylund 1987, Gisborne, Uusi Seelanti / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

¹⁰⁵¹ Kirje 12.2.1990 Sonja & George Howshow S.-E. Nylundille. SEN:n arkisto.

¹⁰⁵² Sjöhistorisk Årsskrift för Åland 1997 -98:10. Sundberg, Göte, s. 169–203.

¹⁰⁵³ Sjöhistorisk Årsskrift för Åland 1997 – 1998: 10. Sundberg, Göte, s. 179–189.

pestautuivat eteläafrikkalaisin ehdoin ja palkka oli huomattomasti parempi kuin Suomen lipun alla. Kahden kuukauden jälkeen he lähtivät hakemaan lastia Australiasta.¹⁰⁵⁴

Etelä-Afrikka liittyi sotaan samalla päivämäärällä kuin muukin Iso-Britannia, mutta suomalaiset merimiehet jatkoivat *Lawhillissä*. Alus kulki Etelä-Afrikan valtion laskuun. Merimiehille tarjottiin Etelä-Afrikan kansalaisuuttakin. Alukseen asetettiin kaksi Bofors-tykkiä puolustukseksi saksalaisia sukellusveneitä vastaan, mutta niitä ei tarvinnut käyttää muuten kuin harjoituksissa. Tor Lindqvist jäi maihin Kapkaupunkiin vuoden 1945 alusta ja meni naimisiin. Rolf Gustafsson pestautui englantilaiseen *Debrettiin* ja joutui sotanäyttämölle Japania vastaan.¹⁰⁵⁵ *Lawhill* myytiin Portugaliin vuonna 1948. Alus ankuroitiin seuraavana vuonna Mosambiqueen, jossa se vuonna 1959 myytiin romuksi.¹⁰⁵⁶

Jamaikassa internoituja suomalaisia¹⁰⁵⁷

Jamaikassa *ss Yildumin* miehistö oli internoitu Male Internment Camp Kingston -leirille. *ss Yildumin* päällikkö Werner Öjst kysyi viranomaisilta 10. kesäkuuta 1942 miehistön mahdollisuuksista päästä Yhdysvaltoihin. Punainen Risti vieraili leirillä kuukautta myöhemmin. Leirillä oli yhteensä 612 merimiestä internoituna, heistä 8 päällikköä. Suomalaisia oli 31. Sen lisäksi leirillä oli eri kansallisuuksia edustaneita siviilejä. Yhteensä vankeja oli 1070.

Leiri sijaitsi noin sata metriä meren pinnan yläpuolella. Parakit olivat erikokoisia, toisissa 20 henkeä ja toisissa 40. Terveydelliset olosuhteet olivat hyvät, suihkut, lämmin ja kylmä vesi, keittiö, lääkehoito ja sairaala. Jokaisella oli henkilökohtainen lukittu kaappi ja internoidut siivosivat itse vuorolistan mukaan. Kanttiinista sai ostaa savukkeita, tupakkaa, voita, kinkkua, munia, vihanneksia, suklaata, kirjoja ja lehtiä. Kirjat olivat pääosin englantilaisia, saksalaisia ja italialaisia. Heillä oli oikeus lähettää kaksi kirjettä viikossa. Leirillä pelattiin jalkapalloa, laulettiin kuoroissa ja musisoitiin orkestereissa. Myös uskonnolliset asiat huomioitiin ja NMKY järjesti koulutusta.¹⁰⁵⁸

Ruotsin konsulaatin mukaan suomalaisille annettiin kesällä 1943 määrättyjä vapauksia. He saivat liikkua leirin ulkopuolella aamukuudesta iltaseitsemään. Heinäkuun 16. päivänä heidät siirrettiin Gibraltar-nimiseen leiriin Jamaikalla. Muutama konemestari sai työtä kauppa-aluksilla.¹⁰⁵⁹ Lokakuun 13. päivänä 1944 Ruotsin Havannan lähetystö ilmoitti, että suomalaiset merimiehet oli vapautettu ja saaneet työtä aluksilla. Ainoastaan kolme jäi edelleen Jamaikaan ollen vaikeuksissa ja tuen tarpeessa.¹⁰⁶⁰ Ruotsin Havannan suurlähetystö oli maksanut 3 puntaa 9 shillinkiä kahdelle suomalaiselle, Leo Fabritiukselle

¹⁰⁵⁴ Finlands Sjöfart 11/1972. Gustafsson, Heine. "Hur Lawhill blev kapad...".

¹⁰⁵⁵ FS 11/1072. Gustafsson, Heine.

¹⁰⁵⁶ Lehmuskallio, Osmo I. Loggbok från 4mbk Lawhill. Helsinki 1986 (ruots. 2007), s. 9.

¹⁰⁵⁷ Jamaikassa internoituja suomalaisia. Mappi 23 Y. UMA.

¹⁰⁵⁸ Punaisen Ristin vierailu leirissä 8.7.1942. Mappi 23 Y. UMA.

¹⁰⁵⁹ Ruotsin konsulaatti ilmoitti UM:lle 30.7.1943. UMA.

¹⁰⁶⁰ Tukholman Suurlähetystön ilmoitus 13.10.1944. UMA.

ja Bengt Axel Mattsonille. Fabritius anoi valtiolta korvausta internoimisajalta, mutta UM hylkäsi anomuksen.¹⁰⁶¹

Kuubassa internoituja merimiehiä on lähdeaineiston perusteella löytynyt ainoastaan neljä¹⁰⁶², vaikka *ss Koura* takavarikoitiin ja koko miehistö internoitiin. Kouran miehistö koostui miehistöluetteloiden mukaan noin 33 henkilöstä.¹⁰⁶³ Kuubalaisessa lehdessä julkaistiin kuva aluksesta ja maissa olevasta miehistöstä.¹⁰⁶⁴ Kuuba liittyi liittoutuneiden puolelle ja julisti sodan Japania, Saksaa ja Italiaa vastaan joulukuussa 1941 seuraten Yhdysvaltojen esimerkkiä.

Muualla Ison-Britannian dominioissa internoidut

Hyvin vähän tietoja on saatavissa siitä, miten ja millaisissa olosuhteissa muualla Ison-Britannian imperiumin alueilla internoituja suomalaisia merimiehiä kohdeltiin. Heitä oli kuitenkin edellä mainittujen paikkojen lisäksi ainakin Angolassa (1), Bermudassa (7), Egyptissä (3), Englannin Guyanassa (2), Gibraltarilla (16), Kultarannikolla (1), Itä-Afrikassa (13), Keniassa (23), Palestiinassa (ja muualla Lähi-idässä, 14), Sudanissa (1) ja Trinidadissa (69). Voidaan olettaa, että heillä oli suurin piirtein samanlaiset olot kuin muillakin englantilaisten hallinnoimilla leireillä.

Eräässä merimiehellä Itä-Afrikan sotavankileiriltä Suomeen lähetetyssä kirjeessä kerrottiin lehtikirjoituksen mukaan seuraavaa:

“[...] Toivotamme omaisillemme ja koko Suomen kansalle kaikkea parhainta...Kaksi pitkää vuotta olemme saaneet täällä viettää, mutta silti ei toivomme ole kadonnut nähdä vielä kotimaamme vapaana ja onnellisina. Lämpimät kiitoksemme myös Suomen valtiolle Ruotsin konsulin kautta saamistamme rahanavustusta [...].”¹⁰⁶⁵

Kirje oli ollut matkalla 8 kuukautta.

Sota-arkiston Punaisen Ristin kortistossa on merkitty internoimispaikaksi “tuntematon” kuuden merimiehen henkilökorttiin.¹⁰⁶⁶ (Katso Liite 1.)

Yhdysvaltojen internoimat merimiehet

Lännen liittoutuneet katkaisivat suhteensa Suomeen japanilaisten hyökättyä Pearl Harboriin 7. joulukuuta 1941. Liikenne Yhdysvaltoihin katkaistiin. Iso-Britannia julisti sodan Suomea vastaan samana päivänä.

¹⁰⁶¹ 28.11.1944 Kungliga beskickningen Havanna kirje Kungliga Utrikesdepartemenetet avdelning B. UMA.

¹⁰⁶² SPR:n kortisto. KA / SArk.

¹⁰⁶³ Miehistöluetteloita vuosilta 1938–48. Luettelot vuodelta 1941 puuttuvat. MA.

¹⁰⁶⁴ Seinäkuva ”Actualidad internacional”. Vaasan merimuseo.

¹⁰⁶⁵ Helsingin Sanomat 22.2.1944.

¹⁰⁶⁶ SPR:n kortisto. KA / SArk.

Sen sijaan USA ei julistanut sotaa Suomea vastaan, mutta sen satamissa pidätettiin kaikki suomalaiset alukset, aivan kuten englantilaisetkin tekivät valvomisissaan satamissa. Suomalaiset merimiehet joutuivat yleensä pidätetyksi vain lyhyeksi ajaksi. Jo vuodesta 1942 lähtien heillä oli mahdollisuus työskennellä maissa ja myöhemmin myös amerikkalaisissa aluksissa.¹⁰⁶⁷

Ss Olivia (ex Kemi) kuului niihin aluksiin, jotka takavarikoitiin US Coast Guardin toimesta Bostonin satamassa 7. joulukuuta 1941. Päällikkö Rolf Lindströmille kerrottiin, että koko miehistö siirretään maihin maahanmuuttotoimistoon ja *Olivia* jäi Coast Guardin komentoon. Miehistö sijoitettiin yhteen huoneeseen ja päällikkö rouvineen omaan huoneeseensa, jossa he saivat olla kolme päivää. Sen jälkeen Ingeborg-vaimo siirrettiin toiseen huoneeseen muiden naisten kanssa, jotka olivat enimmäkseen saksalaisia. Internoituna oli myös englantilainen nainen, joka oli naimisissa itävaltalaisen kanssa. Naiset pystyivät keskustelemaan keskenään ja molemmat olivat raskaana.¹⁰⁶⁸

Olivian miehistö kutsuttiin muutaman kerran lukemaan suomenkielistä raamattua suomea osanneen miehen kanssa. Amerikkalaiset halusivat tietää olivatko kaikki suomalaisia. Ihmetystä herätti se, että muutamat suomenruotsalaiset eivät osanneet lukea suomea. Neljän viikon jälkeen he pääsivät vapaaksi, mutta samalla annettiin ymmärtää, että heidän tuli lähteä maasta 30 päivän kuluessa tai heidät pidätettäisiin uudelleen. Maasta poistuminen osoittautui kuitenkin mahdottomaksi.¹⁰⁶⁹

Amerikansuomalaiset yrittivät järjestää työtä entisille maanmiehilleen. *Olivian* miehistö tapasi myös muita samassa asemassa olleita suomalaisia. Merikapteeni Uno Blom kieltäytyi purjehtimasta amerikkalaisissa aluksissa ja perusti spleissausverstaan¹⁰⁷⁰, jossa myös Rolf Lindström työskenteli vähän aikaa. Lindströmin perhe jäi sodan ajaksi Yhdysvaltoihin ja mies pestautui myöhemmin amerikkalaisiin aluksiin. Perheeseen syntyi kolme lasta ja he pääsivät kotiin vasta vuonna 1946. Rolf Lindström jäi vielä vähäksi aikaa amerikkalaisiin aluksiin, niin kuin moni muukin suomalainen merimies.¹⁰⁷¹

Gunnar Fallenius tuli 18-vuotiaana laivapoikana Yhdysvaltoihin *ss Aagotilla* Etelä-Amerikasta. Baltimoren satamassa kymmenen aikaan illalla 7. joulukuuta 1941 tulivat Coast Guardin sotilaat laivaan pistimet kivääreissään. Merimiehet saivat pakata merimiessäkkinsä ja heidät vietiin kuorma-autoilla vankilaan. Kohtelu oli kuitenkin hyvä ja he saivat ruokaa riittävästi sekä pystyivät seurustelemaan keskenään, samoin kuin vangittujen japanilaisten kanssa. Heitä pidettiin vankeina kymmenen päivää. Sen jälkeen heille annettiin maihinmenoluvat, "landing permits", ja heidän oli kerran kuussa ilmoitauduttava viranomaisille. USA:n valtio maksoi kuukauden palkan ja merimiehille järjestettiin ruokaa sekä asuntoja. *Ss Aagotin* kirvesmiehellä oli Long Islandilla veli, joka järjesti Falleniukselle rakennustyötä. Myöhemmin hän hakeutui metsätöihin New Yorkin

¹⁰⁶⁷ Starck 2004, s. 184.

¹⁰⁶⁸ Ingeborg Lindström 1996, Helsinki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

¹⁰⁶⁹ Ingeborg Lindström 1996, Helsinki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

¹⁰⁷⁰ Verstaalla punottiin teräs- ja manillaköysiä satamiin ja laivoihin. Gunnar Fallenius kertoi v. 2007, että verstaan perusti merikapteeni Lenk. Gunnar Fallenius 19.11.2007, Parainen / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

¹⁰⁷¹ Ingeborg Lindström 1996, Helsinki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto; Gunnar Fallenius 19.11.2007, Parainen / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

lähelle. Vuoden Yhdysvalloissa oleskelunsa jälkeen suomalaiset merimiehet saivat lähteä merelle amerikkalaisiin aluksiin. Fallenius purjehti useilla amerikkalaisilla aluksilla aina vuoteen 1948 saakka, jolloin hän palasi Suomeen.¹⁰⁷²

Ollessaan eräällä amerikkalaisella Liberty-laivassa Dublinissa Fallenius pyydettiin päällikön puheille. Päällikkö kertoi, että alus oli matkalla Murmanskiin ja Fallenius saattoi suomalaisena joutua Neuvostoliiton vangiksi. Fallenius päästökatselmoitiin aluksesta varmuuden vuoksi.¹⁰⁷³

Kokonaislukua Yhdysvaltoihin jääneistä merimiehistä on vaikeaa arvioida, koska SPR ei ole pitänyt heistä lukua. Yhteensä 17 alusta takavarikoitiin Yhdysvaltalaisiin satamiin ja tämän perusteella voidaan olettaa, että yli neljäsataa suomalaista merimiestä joutui maihin.¹⁰⁷⁴

Kiinassa ja Japanissa internoidut

Varsinaisesta internoimisesta ei voida puhua *ms Tornatorin* ja *ss Tildan* miehistöjen kohdalla, vaikka osa heistä joutui sodan takia virumaan Shanghaissa ja Tokiossa vuosikausia.

Ms Tornatorin piti avata uutta linjaliikennettä Japaniin, olihan Suomi Saksan kautta Japaninkin liittolainen. Päällikkönä toimi Kurt Brander, joka sodan jälkeen palveli päällikkönä useiden vuosien ajan Suomen Etelä-Amerikan linjalla.¹⁰⁷⁵ Päästyään Japaniin alus jatkoi kuljetuksia Kiinan ja Japanin vesillä, kunnes ajoi karille Japanin edustalla Omaisakin lähellä 26. tammikuuta 1942 ja tuhoutui.¹⁰⁷⁶

Ss Tilda taas oli ollut liikenteessä Kiinan rannikolla japanilaisten laskuun. Alus myytiin saksalaisille 22. kesäkuuta 1942. Ostaja oli Joh. Fritzen & Sohn Stettinistä.¹⁰⁷⁷ Suurin osa miehistöstä oli pestattu merimieslain 13 §:n mukaan, mikä tarkoitti, että varustamolla oli velvollisuus järjestää heille kotimatka. Tämä ei kuitenkaan ollut mahdollista sodan takia. Laivalla palveli myös osa *Tornatorin* miehistöä, joka oli pestattu Shanghaissa. Heidän työsuhteensa päättyi myyntiin.

Koska laivan myynnissä oli valtiollista intressiä, varustamo vaati valtiota maksamaan miehistön ylläpitokustannuksia. Tämän valtio kuitenkin kielsi. Avustettavia merimiehiä oli Shanghaissa kaikkiaan 53.¹⁰⁷⁸ Varustamo vaati valtiolta 250 000 markkaa kuukaudessa. Asia käsiteltiin valtioneuvoston raha-asiainvaliokunnassa¹⁰⁷⁹ ja merimiehiä päätettiin

¹⁰⁷² Gunnar Fallenius 19.11.2007, Parainen / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

¹⁰⁷³ Henkilökuntalehti Poiju 1/1980, ”Merimiehen tie”.

¹⁰⁷⁴ KL. Arvio tehty takavarikoitujen alusten miehistöluetteloiden (vuosina 1938–48) perusteella. MA.

¹⁰⁷⁵ Kirjoittaja työskenteli *ms Atalayassa* vuonna 1955–56 päällikkö Kurt Branderin alaisena.

¹⁰⁷⁶ Sjöhistorisk Årskrift för Åland 1993–1994. Malmberg, Thure, s. 89.

¹⁰⁷⁷ SHO:n kirje 11.9.1943 UM:lle. UMA.

¹⁰⁷⁸ PM 12.10.1943 Olavi Munkki. UMA.

¹⁰⁷⁹ VN raha-asiainvaliokunnan istunto 13.10.1943. UMA.

avustaa osallistumalla Shanghaihin perustettavan Skandinaavisen merimieshuoneen kustannuksiin.

Suomalaiset kokivat kovia Shanghaissa vuosien saatossa. Vaikka *ss Tildan* merimiehet eivät olleet vangittuna, he joutuivat oleskelemaan halvoissa yöpymispaikoissa yhdessä kiinalaisten kullen kanssa. Ruotsin konsuli piti paikkoja sellaisina, ”*joissa ruotsalainen merimies ei voisi yöpyä*“. Ollessaan täysin vieraassa kulttuurissa eristäytyneinä, he joutuivat tuberkuloosin ja veneeristen tautien uhreiksi. Lisäksi moni sortui halpaan viinaan ja menehtyi alkoholismiin. Ruotsin konsulaatin mukaan viisi suomalaista merimiestä kuoli. Kaiken kaikkiaan he joutuivat olemaan viisi vuotta poissa kotimaastaan. Syyskuussa 1947 enää kaksi suomalaista merimiestä sai konsulaatista avustusta, nimittäin Lindqvist ja Isaksson.¹⁰⁸⁰

Ruotsin konsulaatin Rödhed kirjoitti, että ”*merimiehet usein joutuivat epämääräisiin ja likaisiin hotelleihin, mikäli ei voitu järjestää paikkaa muutamiin merimiesklubeihin, joissa ei heti ensimmäisenä päivänä varastettu merimiesten rahoja, kuten muualla tapahtui.*“ Merimiesten ryöstöjä ja pahoinpitelyjä tapahtui Shanghaissa päivittäin. Pienillä päivärahoilla merimiehet kävivät yleensä merimiesklubeissa, joissa saivat olutta ja tupakkaa kohtuulliseen hintaan.¹⁰⁸¹

Amerikkalaisten tulon jälkeen tilanne Shanghaissa parani jonkin verran ja mm. amerikkalainen klubi järjesti tanssi-iltoja, joissa seuralaisina oli amerikkalaisia tyttöjä. Moni suomalainen otti pestin UNRRA:n¹⁰⁸² aluksiin. Osalle järjestyi kotimatka Ruotsin konsulaatin avustamana. Esimerkiksi ranskalaisella *ss André Lebon* -aluksella 14 suomalaista merimiestä pääsi kotimatalle tammikuussa 1947.¹⁰⁸³ Heillä oli niin huonot vaatteet, että Ruotsin ministeri Kairossa joutui hankkimaan uusia vaatteita. Army Welfare Fund Suezillä järjesti heille varusteet päällystakista nenäliinaan, 12 punnan edestä miestä kohden.¹⁰⁸⁴

Myös ammattiliitot valvoivat merimiesten etuja. Suomen Konemestariiliitto katsoi, että varustamo oli merimieslain mukaan vastuussa *ss Tildassa* palvelleen ylikonemestari Moilasan kotimatkasta. Ulkoasiainministeriö oli nostanut 44 000 markkaa hänen tililtään Postipankista ja tämän lisäksi Moilanen oli antanut 8000 Kiinan dollaria Shanghain konsulaatille.¹⁰⁸⁵ Kirjeessään UM ilmoitti kotiin palanneista merimiehistä ja korvauksen saajista.¹⁰⁸⁶ Varustamo Ab Turret ilmoitti, että he takaavat 3 miljoonaa markkaa Shanghaihin jääneille (7 henkeä).

¹⁰⁸⁰ Ruotsin konsulaatti Shanghaissa 20.9.1947. UMA.

¹⁰⁸¹ PM Shanghaista 10.4.1947 Gösta Rödhedh, Ruotsin lähetystövirkailla. UMA.

¹⁰⁸² UNRRA, United Nations Relief and Rehabilitation Administration perustettiin v. 1943 antamaan apua alueille, jotka olivat olleet Natsi-Saksan ja sen liittolaisten hallinnossa. Kiina kuului niihin maihin, jotka saivat eniten avustusta. (internet: www.encyclopedia.com/doc/IE1-UNRelReh.html)

¹⁰⁸³ Tukholma 19.2.1947; Avd. B nr 56 Verbal note Suomen lähetystölle Tukholmassa. UMA.

¹⁰⁸⁴ Varakonsuli J. Bugagiarin kirje 16.1.1947. UMA.

¹⁰⁸⁵ Suomen Konemestariiliton kirje 10.2.1947. UMA.

¹⁰⁸⁶ UM kirje 8.2.1947(Leo Tuominen) Seuraavat saivat korvauksia: Johansson Anton, Juppo Väinö, Kiiwas Anton, Mattila Olavi, Mikkonen Eino, Moilanen Kaarlo, Valkama Erkki.

“Kerjättiin, mutta ei varastettu”

Vasta Pariisin rauhankonferenssin jälkeen seitsemän merimiestä pääsi kotiin Kiinasta, viisi merimiestä oli kuollut sairauksiin ja kaksi oli edelleen sairaalassa. Kolme merimiestä haastateltiin, nimittäin stuertti Anton Kiivas Turusta ja merimiehet Anders Johansson, Kokkolasta sekä Olavi Mattila Suursaaresta.¹⁰⁸⁷

He olivat pettyneitä suomalaisten viranomaisten toimintaan, mutta muuten rauhallisia ja ylpeitä siitä, että he kyllä joutuivat *“kerjäämään muttei varastamaan”*. Konsulaatista saadut rahat eivät riittäneet. Muuta kuin rikšakulin työtä ei ollut saatavilla. Shanghaissa keskustelut suomalaisten kesken pyörivät sen ympärillä, että milloin sota loppuu, kuka voittaa sodan ja milloin he pääsisivät kotiin.

He elivät suuremman ajan tietämättä maailmantapahtumista. Radiolähetykset englanniksi olivat lähinnä japanilaisten propagandaa. Vasta sodan päättymisen jälkeen he löysivät ruotsalaisia lehtiä, joissa oli hyvin vähän Suomea koskevia uutisia. Toisaalta Shanghaissa ei paljon sodasta tiedetty muuten kuin, että amerikkalaiset pommittivat kaupunkia pari kertaa.

Köyhyys ei ollut miljoonakaupungissa vain suomalaisten ongelmana. Iltaisin he näkivät kuinka kuolleet köyhät kannettiin kadulle, josta ruumiit kerättiin aamuisin. Toisaalta mustanpörssin kauppa rehotti kaupungissa ja rahalla voitiin ostaa mitä vain, vaikka kaikki tarvikkeet olivat kortilla sokerista hiilibriketteihin.

Alussa merimiehet saivat kuitenkin olla suhteellisen vapaina ja liikkua kaupungissa. Syyskuun 1944 jälkeen he joutuivat japanilaisten silmätikuiksi ja joutuivat pitämään punaista nauhaa käsivarressaan merkinä vihollismaan kansalaisuudesta. Muiden pohjoismaiden merimiehet saivat lähteä kotiin vuoden 1945 marraskuussa, mutta suomalaisille annettiin viisumikielto.¹⁰⁸⁸

Stuertti Kiivas makasi kaksi vuotta sairaalassa. Hän yritti saada rahaa Suomen konsulaatista. Merimiesten Postipankissa sodan vaaralisista säästetyt rahat olivat kadonneet. Perheen huolet käyivät ilmi Kiivaan vaimon kirjeestä¹⁰⁸⁹ UM:lle huhtikuussa 1946. Viimeksi hän oli kuullut miehestään 5. joulukuuta edellisellä vuonna, jolloin hän oli sairaalassa valmiina tulemaan kotiin ja tarvitsi vahvempaa ruokaa.¹⁰⁹⁰ Vaimo halusi lisätietoja, odotusaika oli tuskallinen ja pitkä.¹⁰⁹¹

Ruotsin konsulaatti ilmoitti sähköitse 25. tammikuuta 1946 Suomen UM:lle, että I konemestari Aaro Jakob Härö ja merikapteeni Yngve Axel Öberg olivat kuolleet. Tämän lisäksi Väinö Juppo ja Kiivas olivat sairaalassa, ja neljällä muulla oli muita sairauksia.

Seuraavat saivat pestin Antwerpenista kotimatkalleen: Halme Matti, Kanerva Eero, Mattsson Leo, Passoja Onni, Sarin Kaarlo, Tuominen Aimo, Vesa Esko. Halme, Kanerva, Mattsson ja Passoja menettivät ensimmäisenä yönä palkkansa juopottelun takia. Sarin, Tuominen ja Vesa jäivät Antwerpeniin. UMA.

¹⁰⁸⁷ Uusi Suomi 2.1.1947, artikkeli ”Kerjättiin, mutta ei varastettu”. UMA.

¹⁰⁸⁸ Uusi Suomi 2.1.1947, artikkeli ”Kerjättiin, mutta ei varastettu”. UMA.

¹⁰⁸⁹ Emmi Kiivaan kirje UM:lle 9.4.1946. UMA.

¹⁰⁹⁰ Ruotsin konsulaatin sähkösanoma UM:lle 25.1.1946. UMA.

¹⁰⁹¹ Emmi Kiivaan kirje UM:lle 9.4.1946. UMA.

Konsulaatin toukokuussa 1946 laatimassa luettelossa oli vielä 27 merimiestä.¹⁰⁹² Viisitoista heistä oli kuitenkin saanut työtä UNRRA:n aluksissa Kiinan rannikolla ja joilla. Vuoden pestin jälkeen heille luvattiin vapaa kotimatka työsuhteen päättyessä. Kaksi sai työtä amerikkalaisissa aluksissa, jotka kuuluivat “US War Shipping Administration’lle”. Muutama sai työtä ruotsalaisissa ja tanskalaisissa aluksissa, joiden mukana he pääsivät Eurooppaan.¹⁰⁹³

Huhtikuun 8. päivänä 1947 Ruotsin lähetystö ilmoitti, että viisi suomalaista merimiestä oli lähtenyt Shanghaista ranskalaisella matkustaja-alus *ss Felix Roussel’*illa. Suomen Etelä-Amerikan linja maksoi heidän matkansa. Senkin jälkeen jäivät ainakin O. Kinnari, E. J. H. Meurling, Kaarlo Wirén ja V. G. Lindén Kiinaan. Meurling sairasti tuberkuloosia ja Lindén menehtyi samaan tautiin huhtikuussa 1947.¹⁰⁹⁴

Vielä marraskuussa 1947 Koskisen omaiset tiedustelivat UM:ltä hänen matkalaukkunsa kohtalosta. Matkalaukku oli kerrottu lähetetyn Shanghaista 15. marraskuuta. Tähän päätyivät suomalaisten merimiesten seikkailut Shanghaissa. Kuusi kuitenkin jäi haudattuna ja unohtettuna kiinalaiselle maaperälle.¹⁰⁹⁵

Kaarlo Wirén ja O. Kinnari palvelivat myöhemmin samassa UNRRA-aluksessa, jolle annettiin nimi *Wan Yung*. Alus oli amerikkalainen sota-alus, joka riisuttiin aseista. Wirén toimi kansiupseerina, vaikka oli koulutukseltaan radiosähköttäjä ja Kinnari matruusina. Alus liikennöi Jangtse-jokea pitkin. Kinnari joutui kuitenkin lähtemään, koska alusten miehistöt vaihdettiin kiinalaisiin. Myöhemmin vuonna 1947 Wirén otettiin Filippiinien Manilaan radiotoimittajaksi. Hänet tunnettiin nimellä “Manilan ääni” luettuaan uutisia amerikkalaisille sotilastukikohdille ja aluksille Tyynellämerellä. Vuonna 1948 hänelle tarjottiin ilmaista matkalippua Suomeen.¹⁰⁹⁶

Kaksi ms Tornatorin merimiehistä päätyi amerikkalaiseen vankileiriin

Kaksi *ms Tornatorin* merimiehistä koki toisenlaisia seikkailuja kuin heidän toverinsa Shanghaissa. Ruotsin lähetystön kirje heinäkuulta 1944 kertoo, mitä perämies Bo Torsten Zimmerman ja konemestari Ragnar Erikson joutuivat kokemaan *ms Tornatorin* karilleajon jälkeen. Ensin he asettuivat hotelliin Tokiossa. Maaliskuun 13. päivänä 1942 heidät pakotettiin ottamaan työtä saksalaisiin aluksiin suomalaisin ehdoin. Tästä oli sovittu suomalaisten ja saksalaisten viranomaisten välillä. Mieluimmin he olisivat halunneet matkustaa kotiin, mutta tämä ei ollut mahdollista. Heidät pestattiin saksalaiseen saatomurtaja-alus *ms Weserlandiin* oltuaan tätä ennen useissa eri aluksissa. *Weserland* upotettiin liittoutuneiden toimesta Etelä-Atlantilla 2. tammikuuta 1944. Miehistö pelastettiin ja vietiin vankileiriin Recifeen, Brasiliaan. Heidät eristettiin saksalaisista ja

¹⁰⁹² Ruotsin lähetystö (S. Allardt) suomalaista merimiehistä Shanghaissa 31.5.1946. UMA.

¹⁰⁹³ Ruotsin lähetystö 12.3.1946, luettelo suomalaisista merimiehistä Shanghaissa. UMA.

¹⁰⁹⁴ Ruotsin lähetystön kanslisti Gösta Rödhedh PM 10.4.1947. Seuraavat merimiehet: mainittiin: puolimatruusit Anton William Auranen ja Paavo Olavi Järvinen, matruusi Hugo Johannes Koskinen, moottorimies Wäinö Richard Marttinen ja III konemestari Antti Veijalainen. UMA.

¹⁰⁹⁵ Katso liite 2.

¹⁰⁹⁶ Wirén, Einari. Shanghai Oho! Helsinki 2000, s. 143, 157.

kuulusteltiin. Heidät vietiin New Orleansiin kuljetusalus *State of Marylandilla* ja sijoitettiin maahanmuuttoasemalle muiden siviilivankien kanssa.

Sieltä matka jatkui Philadelphiaan ja edelleen New Yorkiin huhtikuun 13. päivänä. Suomalaisille siirtolaisille tutussa Ellis Islandin maahanmuuttokeskuksessa heidät suljettiin seitsemäksi viikoksi yhteen huoneeseen. Myöhemmin seurasi siirto muiden merimiesten joukkoon. Nyt he luulivat pääsevänsä vapaaksi, mutta sen sijaan heidät vietiin 30. kesäkuuta vankileiriin Mississippiin.

Tässä vaiheessa parivaljakko kääntyi Ruotsin lähetystön puoleen. He kertoivat olevansa Suomen kansalaisia ja syntyisin suomalaisilta vanhemmilta. He olivat palvelleet Suomen kauppalaivastossa kaksikymmentä vuotta. Kumpikaan ei ollut koskaan saanut sotilaallista koulutusta.¹⁰⁹⁷

Lähetysneuvos Erik de Laval raportoi tästä ensimmäistä kertaa 15. syyskuuta ja kertoi, että merimiehet olivat Camp MacCainin vankileirillä Mississippissä yhdessä saksalaisten sotavankien kanssa. Amerikkalaiset viranomaiset kertoivat, että *Weserland* oli aseistettu viidellä ilmatorjuntatykillä, yhdellä kansitykillä ja kahdella konekiväärillä. Sen lisäksi laivalla oli käsiaseita ja lastina nk. *contraband*. Alus kuljetti sen lisäksi matkustajinaan Saksan laivaston henkilökuntaa varsinaisen miehistön lisäksi, joka koostui kauppalaivaston merimiehistä. Viitaten erilaisiin lakeihin ja kansainvälisiin sopimuksiin katsottiin, että Zimmerman ja Erikson olivat osallistuneet sotatoimiin kauppa-aluksella. Viranomaiset kuitenkin ilmoittivat, että asiassa tultaisiin noudattamaan Geneven sopimusta vuodelta 1929.¹⁰⁹⁸

Ruotsin lähetystön edustaja kertoi, että hän oli tavannut Zimmermanin ja Eriksonin Camp Blandingin vankileirillä Floridassa. Leiri, jossa suomalaisia merimiehiä pidettiin sotavankeina, oli suuren saksalaisen sotavankileirin alaleiri. Koska leirissä oli vain englantilaista ja saksalaista kirjallisuutta, de Laval toi ruotsinkielisiä kirjoja sekä sanomalehtiä. Lähetystö lahjoitti vangeille sanakirjan. Suomalaiset eivät valittaneet leirin oloista, mutta katsoivat, ettei heillä ollut mitään yhteistä saksalaisten vankien kanssa, koska eivät pitäneet itseään sotavankeina. Vihdoin 25. huhtikuuta 1945 ilmoitettiin, että suomalaiset merimiehet olivat vapaita. Zimmerman ja Erikson saivat ammattiansa vastaavaa työtä ruotsalaisessa *ms Frejassa*.¹⁰⁹⁹

Uudessa-Suomessa kerrottiin 2. maaliskuuta 1948, että ruotsalaiselle lähetysneuvos Erik de Lavalille oli myönnetty Suomen Valkoinen Ruusu komentajaristillä hänen toiminnastaan merimiesten vapauttamiseksi.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁷ Zimmermanin ja Eriksonin kirje Ruotsin lähetystöön Washingtonissa 1.7.1944. UMA.

¹⁰⁹⁸ Ruotsin lähetystön kirje Ruotsin UD:lle 15.9.1944. UMA.

¹⁰⁹⁹ Ruotsin lähetystön kirje Ruotsin UD:lle 10.1.1945. UMA.

¹¹⁰⁰ Artikkelin Uudessa Suomessa 2.3.1948. UMA.

Saksan internoimat henkilöt

Stutthofin leirille internoidut

Stutthof-leiri – ”*Saksan tuntematon keskitysleiri*”, kuten Brigitte Jäger-Dabek kirjoittaa artikkelissaan Stutthof-leiristä – sijaitsi Gdanskin (entinen Danzig) lähellä nykyisessä Puolassa. Nykyisin paikka on hiljaista seutua lähellä Itämeren etelärannikkoa. Entisessä leirissä on museo, joka muistuttaa siitä, mitä paikalla tapahtui sodan aikana.¹¹⁰¹

Jo elokuussa 1939 Stutthofiin tuotiin 500 vankilavankia rakentamaan parakkeja tulevaa leiriä varten. Hauptsturmführer Max Pauly, josta tuli keskitysleirin ensimmäinen päällikkö (Lagerkommandant), johti rakentamistyötä. Stutthof-leiriin kuului useita alaleirejä, mm. Pölitz-leiri lähellä Stettiniä. Kansallissosialistit olivat jo vuonna 1936 alkaneet luetteloida nk. ”ei toivottuja puolalaisia henkilöitä” vapaakaupunki Danzigissa.¹¹⁰²

Saksan hyökätessä Puolaan 1. syyskuuta 1939 ja toisen maailmansodan alettua, Danzigin satamassa saksalainen panssarilaiva *Schleswig-Holstein* avasi tulen. Kaikki oli valmisteltu ennalta ja jo ensimmäisenä sotapäivänä vangittiin ensimmäiset 1500 danzigilaista. Seuraavana päivänä tuotiin 150 juutalaista leiriin. Myöhemmin vuoden 1942 jälkeen tuotiin vankeja Neuvostoliitosta, Norjasta, Ranskasta, Hollannista, Belgiasta, Tšekkoslovakiasta, Liettuasta, Latviasta ja Tanskasta. Sen lisäksi leirille vietiin romaneja ja muita etnisiä vähemmistöryhmiä. Himmlerin vierailun jälkeen tammikuussa 1942 leiriä alettiin virallisesti kutsua valtion keskitysleiriksi (KZ). Nimitys ei merkinnyt mitään vangeille. Stutthofissa kuolema oli ollut läsnä ensimmäisestä päivästä lähtien.

Jo syyskuussa 1939 yli sata juutalaista tapettiin. Leiriä laajennettiin koko ajan, aina vuoteen 1945 saakka. Lasketaan, että vuonna 1944 leirissä oli yli 52 000 vankia, joista 33 000 naisia, suurin osa juutalaisnaisia Unkarista. Venäläishyökkäyksen aikana tuli lisää siviili- ja sotavankeja leiriin. Leiri oli tupaten täynnä. Stutthof kuului myös ensimmäisiin työleireihin. Vangit tekivät orjatyötä Deutschen Ausrüstungswerkenille (DAW), joka sijaitsi lähellä leiriä.

Elina Sanan mukaan leirikomento oli erittäin julmaa. Julkiset hirttäjäiset kuuluivat SS-upseerien huvituksiin. Kuolleisuus ei kuitenkaan aina johtunut organisoidusta tuhoamisesta, ainakaan alussa, vaan huonosta hygieniasta ja aliravitsemuksesta. Vuonna 1944 kuoli 5 000 vankia pilkkukuumeeseen. Samana keväänä aloitettiin kaasukammioiden ja krematorioiden rakentaminen ja kesällä alkoivat vankien kaasutukset ja ruumiiden polttamiset.¹¹⁰³ Oskar Reponen väittää, että Stutthofin leirillä kuoli tai surmattiin sinne vuosina 1939 – 1945 tuoduista 120 000 vangista miltei 100 000.¹¹⁰⁴

Ingmar Fredriksson kertoo ehkä parhaiten päiväkirjassaan Stutthof leirin oloista, suomalaisten merimiesten silmin katsottuna. Hän oli vuonna 1939 suorittanut aliperämiehen tutkinnon Maarianhaminassa ja toimi perämiehenä jo syyskuussa ss *Oscar*

¹¹⁰¹ Jäger – Dabek, Brigitte. Gehalten bis zum letzten Tag - Stutthof, ein in Deutschland fast unbekanntes Konzentrationslager. 2005. (<http://www.shoa.de/content/view/212/231>)

¹¹⁰² http://de.wikipedia.org/wiki/KZ_Stutthof

¹¹⁰³ Sana, Elina. Luovutetut. Suomen ihmislouvatukset Gestapolle. Helsinki 2003.

¹¹⁰⁴ Reponen 1980, s. 110.

Midlingissä. Saksalaiset pysäyttivät kerran laivan Kielissä, mutta he saivat jatkaa matkaansa puutavaralastissa Englantiin. Fredriksson lähti kotiin Göteborgista suorittamaan yliperämiestutkintoa. Samoihin aikoihin saksalaiset nousivat maihin Norjaan. *Oscar Midling* torpedoitiin Norjan rannikolla 5. joulukuuta 1940 ja laiva upposi miehistöineen. Fredriksson olisi voinut olla mukana.

Koulun jälkeen keväällä hän lähti Petsamoon, jossa *ss Hogland* odotti kesäkuussa 1941. Laiva joutui lähtemään Petsamosta 25. kesäkuuta jatkosodan alettua. Trondheimin lähellä he ottivat malmilastin ja jatkoivat matkansa etelään. Eugesundin kohdalla Fredrikssonin ollessa vahdissa komentosillalla torpedo osui laivaan. Laiva meni pohjaan muutamassa minuutissa ja hänellä ei ollut muuta mahdollisuutta kuin repiä pelastusliivi mukaansa ja hypätä mereen.¹¹⁰⁵

Ingmar Fredriksson vuonna 2005. –
Ingmar Fredriksson in 2005. *Sven-Erik Nylund*

¹¹⁰⁵ Ingmar Fredriksson 2005, Helsinki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto; Åländska Sjömän under andra världskriget 1999, Ingmar Fredrikssonin päiväkirja.

Fredriksson menetti tajuntansa ja heräsi vasta tullessaan takaisin pintaan, jossa eloonjääneet uivat hylkytavaroiden seassa. Norjalainen pelastusalus pöimi heidät vedestä. Kaikkiaan kahdeksan laivatoveria upposi laivan mukana syvyykseen.¹¹⁰⁶

Fredriksson palasi Maarianhaminaan ja ilmoittautui vapaaehtoiseksi lentotähystäjäksi. Hän meni naimisiin sinä talvena. Hän pestautui perämieheksi *ss Mercatoriin*, joka kuljetti rautamalmia Luulajasta Bremeniin ja Hampuriin. Syyskuun 2. päivänä 1944 laiva lastasi hiiltä Danzigissa. Illalla kuultiin pääministeri Hackzellin radiopuhe Suomen aseposopimuksesta Neuvostoliiton kanssa ja katkenneista suhteista Saksaan.¹¹⁰⁷

Seuraavana yönä kello 04.00 saksalainen sotalaiva kiinnittyi *Mercatorin* ulkosivulle ja laivaan tuli saksalaisia merisotilaita. Kaikki radiovastaanottimet takavarikoitiin ja laivan radioasema suljettiin. Merimiehet eivät saaneet poistua aluksesta. Laivan todettiin olevan Saksan valtion hallinnassa. Laivassa ollut hiililasti purettiin takaisin maihin ja luvattiin, että he saavat lähteä. Näin ei kuitenkaan käynyt. Suomalaiset *ss Wappu* ja *ss Bore VI* olivat samassa tilanteessa. Suomen konsuli rauhoitteli merimiehiä sanoen, että kohta he pääsisivät lähtemään. Oli kuitenkin jo 17. syyskuuta ja he kuulivat piilotetusta radiosta Suomen kovat rauhanehdot.¹¹⁰⁸

Maanantaina 25. syyskuuta saksalaisia tulivat laivaan jo kello 07.00 aamulla. Miehistöä käskettiin pakkaamaan henkilökohtaisia tavaroitaan ja ottamaan ruokaa kolmen päivän varalle. Kaikki kutsuttiin laivan salonkiin. Saksalainen upseeri kysyi, haluavatko he ryhtyä saksalaisten palvelukseen vai lähteä Suomeen. Hän kertoi Suomen olevan kokonaan venäläisten käsissä. Päällikkö, I perämies ja stuerkki jäivät alukseen. Muut ilmoittivat, että he haluavat Suomeen. Päällikkö kertoi Fredrikssonille, että hän haluaa ensin katsoa millä mennään, ennen kuin lähtee muiden mukaan. Joku muukin merimies oli puhunut Gestapomiehen kanssa.¹¹⁰⁹ Miehistö vietiin Neufahrwasseriin yhteen parakkiin, jossa ennestään oli *ss Wapun* ja *Bore VI:n* miehistöt.

Fredriksson hämmästeli jälkepäin¹¹¹⁰, miksi ”*silloinen Suomen hallitus lähetti suomalaisia aluksia Saksaan aselevon jälkeen, vaikka he tiesivät mitä laivoja ja niiden miehistöjä odotti.*” Hän tarkoitti etenkin niitä aluksia, jotka saapuivat *ss Mercatorin* jälkeen. Suomalaisia merimiehiä oli nyt vangittuna 69, joista 10 naisia. Heille luettiin Führerin ilmoitus, jonka mukaan heillä oli kolme vaihtoehtoa:

1. värväytyä Saksan armeijaan;
2. työskennellä saksalaisissa aluksissa tai
3. internoiminen.

Kaikki valitsivat internoimisen. *Mercatorin* päällikkö, perämies ja stuerkki palasivat muiden joukkoon. Naisetkin jäivät muiden mukaan, vaikka heille tarjottiin työtä laivaston

¹¹⁰⁶ Heikkinen 1960, 208–212.

¹¹⁰⁷ Åländska sjömän under andra världskriget 1999, s. 147–165, Ingmar Fredrikssons dagbok, fördd under interneringstiden i Stutthof, s. 149.

¹¹⁰⁸ Åländska sjömän under andra världskriget 1999, Ingmar Fredrikssonin päiväkirja, s. 149.

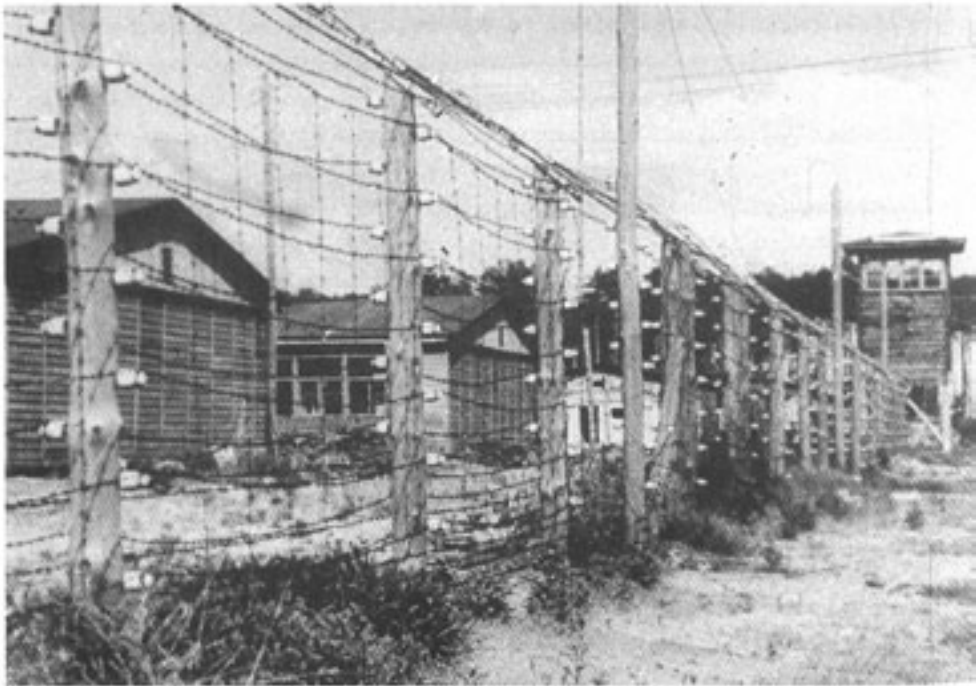
¹¹⁰⁹ Valpon kuulustelupöytäkirja nr 83/45 (Fredriksson). Palaavien suomalaisten leiri. KA.

¹¹¹⁰ Ingmar Fredriksson 2005, Helsinki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

pesuloissa.¹¹¹¹ Lämmittäjä Lepo Tuominen *ss Wapusta* kirjoitti myös muistiinpanoja almanakkaansa. Hän odotti kotiinpääsyä kihlattunsa luo, jonne luuli pääsevänsä ennen joulua.¹¹¹²

Fredriksson mainitsi *ss Ellenin* tulon päiväkirjassaan 14. lokakuuta. He olivat kuulleet Suursaaren taistelusta ja hän uumoili, että aseveljeys ja aivopesu Suomessa oli niin voimakasta, että maan johto uhrasi niin laivoja kuin miehistöjä.

Lokakuun 21. päivänä tuli aikainen herätys. Jo kello kuusi aamulla heidät marssitettiin kilometrin päähän kapearaiteiselle rautatielle. Siellä heidät suljettiin härkävaunuihin ja kaksi tuntia myöhemmin ajettiin ulos huudoilla ja käskyillä: ”*Achtung, Schnell, Weiter, Weiter*”. Marssi jatkui Stutthofin leirille. Merimiehet pysähtyivät portin edessä ja selittivät vartiopäällikölle, että tässä oli varmasti joku väärinkäsitys. He kieltäytyivät menemästä leiriin. Piikkilanka-aidan sisäpuolella seisoivat kaksi juutalaisvankia, sinivalkoraidallisissa vaatteissa. He muistuttivat enemmän luurankoja kuin eläviä ihmisiä.

Stutthofin leiri. Parakkeja ja sähköistetty piikkilanka-aita. Kuva vuodelta 1945. – Huts and an electrified fence in the Stutthof camp in 1945.

¹¹¹¹ Äländska sjömän under andra världskriget 1999, Fredrikssonin päiväkirja, s.150.

¹¹¹² Tuominen, Lepo. Muistiinpanot *ss Wapusta* ja Stutthofin leiriltä *Kansan kalenterissa* 1944–45 (omaisilla).

Merimiehet halusivat puhua jonkun upseerin kanssa ja ilmoittivat vartiopäällikölle, että hehän eivät olleet juutalaisia vaan germaaneja! Vartiopäällikkö lähti ja he joutuivat istumaan portin ulkopuolella monta tuntia. Merimiesten kesken syntyi keskustelua siitä, mitä he olivat kuulleet näistä leireistä. Myöhemmin tultiinkin ilmoittamaan, että heidät viedään erityisleiriin (*sonderlager*).¹¹¹³ Tässä leirissä, joka sijaitsi varsinaisen päälleirin ulkopuolella, oli jo aikaisemmin norjalaisia poliiseja. He olivat joutuneet ristiriitaan Norjan natsijohdon kanssa, koska he mm. kieltäytyivät rekisteröimästä norjalaisia juutalaisia. Norjalaiset poliisit, yhteensä 253, olivat saapuneet leirille jo 9. tammikuuta 1944. On arvioitu, että yhteensä 10 000 norjalaista vietiin saksalaisiin keskitysleireihin. Norjasta vietiin 767 juutalaista Saksaan, joista suurin osa joutui Auschwitziin. Ainoastaan 28 palasi Norjaan sodan jälkeen.¹¹¹⁴

Suomalaiset merimiehet sijoitettiin tyhjennettyyn parakkiin ja naiset pienempään huoneeseen. Sängyt olivat kolmessa kerroksessa ja he saivat itse kerätä olkia patjoihin. Pesuhuone ja ”huussi” sijaitsivat portin lähellä, kaksi vesihanaa kylmälle vedelle ja reikä lattiasa.¹¹¹⁵

Tanskalainen SS-unterscharführer Pedersen oli sivuleirin päällikkö. Norjalaisten johtajana (*Lageräldesten*) toimi poliisivaltuutettu Andreas Eckhoff.¹¹¹⁶ *Wapun* päällikkö oli itse valinnut itsensä suomalaisten päälliköksi ja ilmoitti tästä saksalaisille.¹¹¹⁷

Suomalaiset eivät olleet oikein tyytyväisiä päällikköönsä vaan valitsivat uuden päällikön myöhemmin, kun alusten päälliköt, I perämiehet, ylikonemestarit ja stuertit siirtyivät toiseen parakkiin, josta norjalaiset olivat siirtäneet tavaransa pois. *Ss Mercatorin* toisesta konemestarista tuli heidän ”vanhimpansa”.¹¹¹⁸ Fredriksson jäi alemman päällystön ja miehistön kanssa samaan tupaan.¹¹¹⁹

Norjalaisten kertomusten mukaan Sonderlager koostui neljästä parakista. Leiriä ympäröi piikkilanka-aita ja kahdessa nurkassa oli vahtitorni. Asuinparakit sijaitsivat vierekkäin lähellä pihaa, johon kokoonnuttiin aamuhuutoa varten. Kolmannessa parakissa, nk. *Revieret*¹¹²⁰, oli toisessa päässä sairastupa ja lääkärivastaanotto, keskellä kokoussali, ja toisessa päässä käsityöverstas. Vanginvartijat asuivat neljännessä parakissa, joka oli piikkilanka-aidan ulkopuolella. Hauptsturmführer Theodor Meyer toimi silloin leirin johtajana.¹¹²¹

Poliisimestari Finn Dahlin kertoo suomalaisten tulosta. Norjalaisilla oli alussa suhteellisen hyvät oltavat, ainakin verrattuna siihen mitä tapahtui suuressa leirissä. Saksalaiset yrittivät

¹¹¹³ Åländska sjömän under andra världskriget 1999, Fredrikssonin päiväkirja, s. 151.

¹¹¹⁴ Dahlin, Erik – Jörgensen, Jörn-Kr. – Johanssen, Per Ole. De trodde på en ny dag. Om politik, krig, fangenskap og befrielse. Oslo 2001, s. 13.

¹¹¹⁵ Åländska sjömän under andra världskriget 1999, Ingmar Fredrikssonin päiväkirja, s. 151.

¹¹¹⁶ Dahlin – Jörgensen – Johanssen 2001, s. 67.

¹¹¹⁷ Åländska sjömän under andra världskriget 1999, Fredrikssonin päiväkirja, s. 150.

¹¹¹⁸ Reponen 1980, s. 195 (Veijo Johanssonin päiväkirja).

¹¹¹⁹ Åländska sjömän under andra världskriget 1999, Ingmar Fredrikssonin päiväkirja, s. 152.

¹¹²⁰ Revier - norjalaisten nimeämä.

¹¹²¹ Dahlin – Jörgensen – Johanssen 2001, s. 68.

alussa saada norjalaiset poliisit yhteistyöhön paremmilla ehdoilla. He saivat ottaa vastaan paketteja kotimaastaan ja kirjoittaa kirjeitä. Heille järjestettiin urheilua ja jalkapallo-otteluita sekä saksan kielen opetusta. Poliiseille ehdotettiin poliisityötä valloitetuissa maissa, kuten Hollannissa ja Belgiassa. Poliisit suostuivat kuitenkin vain maa- ja metsätöihin saadakseen parempia ruoka-annoksia. Yhteishenki oli norjalaisten kesken hyvä ja he pärjäsivät alussa aika hyvin.¹¹²²

Keskinäinen kuri oli kova. Varastamisesta muilta vangeilta tuomittiin remmirangaistuksella. Tupakkapaketin varastamisesta seurasi 20 remmin lyöntiä, samoin siirappipurkista. Ruoka oli jatkuva puheenaihe, pienen lohdutuksen suomalaisille antoivat tanskalaiset Punaisen Ristin paketit, jotka oli tarkoitettu tanskalaisille vangeille. He eivät kuitenkaan koskaan saapuneet Stutthofiin.¹¹²³

Norjalaiset väittivät, että suomalaiset olivat tuoneet tätä leiriin. He olivat ilmeisesti saaneet niitä siirtojen aikana. Luteiden pelättiin tuovan pilkkukuumetta ja kaikki joutuivat täisaunaan. Pelko oli aiheellinen, koska suuressa Stutthof-leirissä tautiin kuoli tuhansia vankeja.¹¹²⁴

Lepo Tuominen merkitsi muistiin kuntosaa ja ruoka-annoksensa marraskuussa 1944:¹¹²⁵

- 7.11. - sairas koko päivä, kaalisoppaa päivälliseksi*
- 8.11. - sairas tänään, nälkä koko päivä, porkkanasoppaa päivälliseksi mukanaan roskia ja multaa.*
- 9.11. - Edelleen sairas, kauraryynisoppaa ja muutamaa perunaa, söin kaksi kuppia.*
- 11.11 - sairas, porkkanakeittoa*
- 12.11 - Kaavin ja puhdistin muiden purkkeja, kattiloita saadakseni jotain vatsaani. Tänään oli kaalikeittoa. en voinut syödä, se oli huonoa.*
- 13.11 - Kova nälkä. Porkkanasoppaa.*
- 14.11. - kaalisoppaa, ei voinut syödä, nälästä huolimatta. Siinä oli liikaa lehtiä, lantaa, olkia ja hiekkaa.*

Näin jatkuvat merkinnät päivästä ja viikosta toiseen. Heikkoudesta huolimatta hän jaksoi vielä osallistua jalkapallo-otteluihin.¹¹²⁶

¹¹²² Dahlin – Jörgensen – Johanssen 2001, s. 107.

¹¹²³ Äländska sjöman under andra världskriget 1999, Ingmar Fredrikssonin päiväkirja, s. 153.

¹¹²⁴ Dahlin – Jörgensen – Johanssen 2001, s. 107.

¹¹²⁵ Tuominen, Lepo. Muistiinpanot 7.11.–14.11.1944 (omaisilla).

¹¹²⁶ Tuominen, Lepo. Muistiinpanot 14.11.1944 (omaisilla).

Niin norjalaiset kuin suomalaiset yrittivät jollakin tavalla pitää jonkinlaista joulutunnelmaa yllä. Parakki koristeltiin Suomen lipuilla ja kuusenoksilla, jopa joulukuusi hankittiin. Jouluateriaksi leirijohto tarjosi hapankaalisoppaa ja norjalaiset saivat lapskoosia ja sillisalaattia. Petersen ja norjalaisten Eikhoff tulivat toivottamaan hyvää joulua ja norjalaiset lähettivät joulupukin suomalaisten puolelle jakamaan ruokapaketteja.¹¹²⁷

Pilkkuuumeen riehussa pääleirissä Fredriksson joutui avustamaan liettualaista lääketieteen professoria Vlnasta, vanki hänkin. Hän antoi vangeille ruiskeita mahatauteja vastaan. Fredriksson sai laatia kuumeikäyriä potilaille. Sen lisäksi hän joutui pitämään kiinni potilaita, joita leikattiin ilman puudutusta.¹¹²⁸

Pääleirillä vangit yrittivät epätoivoisesti suunnitella vastarintaa, mutta puna-armeijan tullessa lähemmäksi annettiin evakuoimiskäskeytys tammikuussa 1945. Leirikomentaja Paul-Werner Hoppe aloitti evakuoinnin 25. tammikuuta, venäläisten ollessa ainoastaan muutaman kilometrin päässä leiristä. Lähes 50 000 vankia tuli siirtää länteen, 1 000 – 1 500 ryhmissä SS-miesten vartioimina. Evääksi annettiin puoli limppua, 50 grammaa margariinia ja pala juustoa. Kymmenen päivän marssilla, ns. ”kuoleman marssi”, ei annettu lisää ruokaa. Osa vangeista kuoli kylmyyteen tai ammuttiin, mikäli he eivät jaksaneet kävellä. Himmlerin käskyn mukaan ketään ei saanut jättää venäläisten käsiin. Eräiden arvioiden mukaan marssin aikana kuoli 10 000 vankia, Fredrikssonin arvio oli 15 000.¹¹²⁹

Tähän marssiin joutuivat osallistumaan myös suomalaiset merimiehet. Fredriksson kirjoitti päiväkirjassaan lyhennettynä seuraavasti:¹¹³⁰

”Perjantaina 26. tammikuuta 1945

Kaikki leirissä olevat vangit herätettiin lähtöä varten klo 03.00. Pikamarssi ja pysähdys suuren leirin ulkopuolella. Klo 06.30 jatkettiin ja liitettiin suurempaan ryhmään, noin 1 000 henkeä, joista suurin osa juutalaisia ja puolalaisia. Weichelin yli meidät vietiin proomuilla ja sen jälkeen nopea marssitahti. Moni vangeista ei jaksanut mukaan joten heidät tapettiin. Illalla meidät sijoitettiin eräseen latoon.”

Näistä kuolemanmarssista on olemassa monta kertomusta. He marssivat ensin kaksi päivää ilman ruokaa pakkasessa ja lumessa, huonoissa vaatteissa ja moni paljain jaloin. Tanskalainen vastarintamies Martin Nielsen kirjoittaa kirjassaan seuraavasti:¹¹³¹

”Käveltiin lumessa. Vastaan tuli toinen kolonna, joka etsi suojaa samoissa ladoissa, missä olimme yöpyneet. He olivat varmasti kulkeneet koko yön. He laahustivat melkein kuolleina eteenpäin. Lumipyryssä huomattiin että suurin osa oli naisia, noin neljäkymmentä.

SS-miehet vartioivat heitä. – Nopeasti, Yhteen, Vauhtia... koko ajan kuulimme huudot. Naiset horjuivat ja kaatuilivat. Suuri osa naisista oli paljain jaloin tai kulumeissa ja märissä kengissä. jalat olivat sinisiä kylmyydestä.

¹¹²⁷ Äländska sjömän under andra världskriget 1999, Ingmar Fredrikssonin päiväkirja, s. 154.

¹¹²⁸ Äländska sjömän under andra världskriget 1999, Ingmar Fredrikssonin päiväkirja, s. 155.

¹¹²⁹ Äländska sjömän under andra världskriget 1999, Ingmar Fredrikssonin päiväkirja, s. 159.

¹¹³⁰ Äländska sjömän under andra världskriget 1999, s. 156.

¹¹³¹ Nielsen 1947.

*Olemme olleet marssilla joulusta saakka, eräs nainen kuiskaili minulle ohittaessaan.
Olimme 600 lähtiessämme Neustadtista, nyt on vain kolmekymmentä jäljellä.”*

Fredrikssonkin kertoo tästä vaeltamisesta ilman päämäärää. Kahdeksan viikon jälkeen he tulivat takaisin samalle paikalle, mistä olivat lähteneet. Tuolloin oli jo huhtikuun 23. päivä vuonna 1945 ja Kolmannen valtakunnan aika oli päättymässä.¹¹³² Mutta kärsimykset eivät suinkaan loppuneet. Saksalaiset halusivat edelleen siirtää vangit pois idästä. Huhtikuun lopulla aloitettiin proomukuljetukset Itämeren rannikkoa pitkin.

Vangit sullottiin proomuihin niin ahtaasti, että heidän oli pakko vuorotellen seisoa tai istua. Huhtikuun 29. päivänä Fredriksson kirjoitti, että jano oli niin kova, että osa vangeista joi merivettä. Hänellä itsellään oli viiden päivän kuljetuksen aikana viisi raakaa perunaa, jotka hän jakoi viidelle päivälle. Stralsundissa he saivat paketin margariinia viidelletoista miehelle ja purkin maksapasteijaa kuudelle. Kranaatti- ja pommisateessa he jättivät Stralsundin taakseen.

Lübeckin ulkopuolella oli lähellä, että englantilaiset olisivat pommittaneet heidät pohjaan. Heidän proomunsa hinattiin suuren matkustaja-aluksen kylkeen. Huhupuheet kertoivat, että redillä olevat alukset, jotka olivat täynnä leirivankeja, räjäytetään. SS-vahdit hyppäsivät hinaajaan ja häipyivät. Suomalaiset merimiehet irrottivat köydet yhdessä norjalaisten poliisien kanssa ja käyttivät vilttejään purjeina. Kaikeksi onneksi tuuli maihin päin. Eräs alus räjähti aika lähellä. Seuraavana aamuna proomu osui pohjaan ja he uivat tai kävelivät maihin auttaen sairaita ja heikkoja.¹¹³³

Paikallisväestö oli kutsunut paikalle merisotilaita ja lisäksi heidän vanhat sortajansa, muutamat SS-sotilaat, tulivat avuksi. Tämän lisäksi jostakin laivastokoulusta juoksi oppilaita proomun kannelle ja huusivat ”heraus!” He keräsivät joitakin vankeja kannelle ja ajoivat heidät mereen. Koska se ei tapahtunut heidän mielestä tarpeeksi nopeasti, he potkaisivat vangit mereen. Tämän jälkeen alkoi raaka teurastus ja lastiruumiin jääneet sairaat ja heikot ammuttiin konepistoolein. Veteen joutuneet ammuttiin armotta siihen. Eloojääneet olivat nähneet joukkoteurastuksen ja tämä oli Erik Dahlille liikaa. Hän kertoo, että rannalla tuli aivan hiljaista ja meri värjäytyi punaiseksi.¹¹³⁴

Eloojääneet joutuivat vielä kerran järjestäytymään saksalaisten komennossa marssiin Neustadtin. Täällä heille annettiin laihaa keittoa. Englantilaiset olivat kuitenkin jo ottaneet kaupungin haltuunsa. Suomalaiset saivat yhteyden erääseen englantilaiseen partioon ja saivat kerrotuksi, keitä he olivat. Englantilaiset antoivat heille ruokaa ja järjestivät asuutilat. Kotimatka järjestyi 10. toukokuuta Tanskan kautta Kansainvälisen Punaisen Ristin kuorma-autoilla. Ruotsissa he olivat karanteenissa eräessä sairaalassa Helsingborgissa, suurin osa heikossa kunnossa. *Ss Ellenin* päällikkö A. H. Karlsson ja *Mercatorin* jungmanni Pentti Savolainen menehtyivät pilkkukuumeeseen.¹¹³⁵ Loput matkustivat sitten Ruotsin kautta Suomeen, jossa heidät vietiin Hangon leirille

¹¹³² Åländska sjömän under andra världskriget 1999, Ingmar Fredrikssonin päiväkirja, s. 159.

¹¹³³ Åländska sjömän under andra världskriget 1999, Ingmar Fredrikssonin päiväkirja, s. 161–162.

¹¹³⁴ Dahlin – Jörgensen – Johanssen 2001, s. 249.

¹¹³⁵ Kuulustelupöytäkirja 88/45(Fredriksson). Palaavien suomalaisten leiri. KA.

kuulusteltaviksi. Fredriksson saapui Maarianhaminaan vasta 17. kesäkuuta, yli yhdeksän kuukautta vangitsemisensä jälkeen.¹¹³⁶

Naisten kertomukset

Yhteensä kaksitoista suomalaista naista internoitiin Stutthof-leirille. Näistä keittiöapulaisena toiminutta Kerttu Grundia (os. Mattsson) on haastateltu vuosien aikana monessa lehdessä ja televisiossa. Tätä tutkimusta varten tehdyn haastattelun alla keväällä 2005 hän oli juuri hakenut korvausta orjatyöstään Stutthofissa. Vasta vuonna 2006, juuri lähellä 90-vuotispäiväänsä, hän sai vihdoinkin pienen korvauksen kärsimyksistään.

Kerttu Grund aloitti työnsä kokin apulaisena *ss Mercatorissa* Petsamossa kesäkuussa 1944 ja joutui internoiduksi muun miehistön kanssa Stutthofiin. Hänen kihlattunsa, kokki Reino Grund, joutui samaan leiriin, mutta he eivät saaneet koskaan tavata toisiaan leirillä olon aikana. Kotiinpaluunsa jälkeen he menivät naimisiin, mutta mies ei koskaan puhunut omista kokemuksistaan. Muutaman vuoden jälkeen hän otti itsensä hengiltä, koska ei päässyt irti leirikokemuksistaan.¹¹³⁷

Kerttu kertoi parakkiosuhteista Stutthofissa. Hän sairastui kahteen kertaan lavantautiin ja siirrettiin pääleirille tammikuussa 1945, jonne hän jäi huhtikuuhun asti. Olosuhteet olivat sanoinkuvaamattoman epäinhimilliset. Hän makasi yläsängyssä, välillä tajuttomana. Hän muisti saaneensa laihaa kaalisoppaa ja teetä, jossa torakat uiskentelivat. Hän oli ainoa suomalainen huoneessa, joka oli täpötäynnä vankeja, jotkut heistä aivan psykoosissa. Ikkunoiden läpi näkyi luurankomaisia hahmoja vetämässä ruumislavoja krematorioon. Päästyään sängystä hän sai kuoria perunoita.¹¹³⁸

Henny Eulaalia Haukkala kertoi kuulustelupöytäkirjassa leiriolosuhteista, jotka vastaavat Kerttu Grundin kertomuksia vuosia myöhemmin. Haukkalan mukaan ruoka oli niin keuhkoa, ettei sitä aina voinut syödä. Kokonaisia nauriita ja punajuuria heitettiin kattilaan huuhtomatta ja kuorimatta. Vangit saivat 100 gramma leipää päivässä ja pienen margariininapin. Joskus norjalaiset poliisit antoivat omista kotoaan saamistaan paketeistaan naisille syötävää. Vastavuoroisesti naiset paikkasivat norjalaisten vaatteita.

Myös Haukkalalla oli kauheita kokemuksia Stutthofin pääleiristä, johon hän joutui lääkärin vastaanotolle. Tullessaan leirille hän näki, kuinka SS-upseeri löi kahta venäläistä vankia kasvoihin niin kovasti, että he kaatuivat. Heidät nostettiin pystyyn ja pahoinpitely jatkui. Lääkärinvastaanotolla oli useita potilaita. Hekin olivat ehkä joskus olleet ihmisiä, mutta tuolloin lähinnä ihmisraunioita. Haukkalan tullessa huoneessa suoritettiin parhaillaan umpisuolen leikkausta ilman puudutusta. Hänet vietiin toisen huoneeseen, jossa oli monta lääkäriä, joista ainoastaan yksi saksalainen. Puolalainen lääkäri otti hänet hoiviinsa. Hänen kaulaansa arasti ja oli turvoksissa. Sairaudeksi todettiin angiina ja käskettiin tulla penslaukseen joka päivä viikon ajan.

¹¹³⁶ Aländska sjömän under andra världskriget 1999, Ingmar Fredrikssonin päiväkirja, s. 165.

¹¹³⁷ Kerttu Grund 19.3.2005, Uusikaupunki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto

¹¹³⁸ Kerttu Grundin anomus Kansainvälisille siirtolaisjärjestö (IOM) 2001, henkilökohtainen lausunto.

Pihalla hän kyseli eräältä SS-upseerilta, miksi keskellä leiriä oli iso savupiippu. Upseeri valisti häntä, että siellä poltettiin päivittäin noin 125 ruumista, pääosin juutalaisia. Tullessaan kolmannen kerran lääkärin vastaanotolle, hän näki suuren röykkiön ruumiita krematorion ja vastaanoton välillä. Ruumiit olivat riisutut ja siroteltu kalkilla. Viimeisen kerran käydessään pääleirillä hän näki kaksi miestä roikkumassa hirsipuussa. Kaksi ranskalaista oli hirtetty varastettuaan perunankuoria SS-toimiston edessä.¹¹³⁹

Brauner Bergin leirille internoidut

Saksan läntisiin satamiin ja Hollantiin saapuneet suomalaiset laivat *ss Corona*, *ss Ursa*, *ss Wikla*, *ss Zephyr* ja *ss Edith H* takavarikoitiin syyskuussa 1944 ja miehistöt internointiin Brauner Bergin työleirille lähelle Kieliä. Yhteensä internointiin 114 henkeä, joista 13 naista. Tämän lisäksi otettiin Nordström Oy:n *ss Britan* miehistö, 23 henkeä, Wilhelmsburgin internoimisleiriin lähelle Hampuria. Kyseiset alukset olivat kaikki Saksan alueella 2. syyskuuta 1944, kun Suomi katkaisi suhteensa Saksaan.¹¹⁴⁰

Hilkka Turunen työskenteli emäntänä SHO:n *ss Wiklassa*. He olivat lähteneet täydessä paperilastissa Mäntyluodosta 3. elokuuta.¹¹⁴¹ Laivassa oli myös perämies Nils Blumenthal. Laiva ankkuroi Kielin lahteen. Pohjoinen tuuli käänsi laivan perää kohti etelää. Silloin kuului räjähdys, kansi tärahti jalkojen alla ja oikealle puolelle nousi korkea vesipatsas. Konemestari juoksi kannelle ja kysyi: ”Ammutaanko meitä?” Asiaa tutkittiin ja todettiin, että ilmeisesti oli kysymys pommista tai miinasta.

Cuxhavenissa kerättiin suuri saksalainen saattue ja matkan vaarallisin osa alkoi. Pohjanmerellä he joutuivat englantilaisten torpedolentokoneiden hyökkäykseen. *ss Wikla* selvisi satamaan, mutta eräs tanskalainen laiva torpedoitiin heidän takanaan. Natsi-Saksan loppu oli lähellä ja satamakaupunkeja pommitettiin jatkuvasti. He kuulivat Suomen erillisrauhasta ollessaan Delfzijlissä. Perämiehet huomasivat, että lastin purkaminen venähti tarkoituksellisesti. Laiva sai luvan lähteä Suomeen tyhjänä. He jäivät odottamaan saattuetta ankkurissa redillä. Liikkeelle lähdettiin 12. syyskuuta, mutta Elben suulla ilmoitettiin, että kaikki yhteistyö Suomen ja Saksan välillä katkaistiin 14. syyskuuta klo 24. Keskellä Kielin kanavaa heidät siirrettiin kanavan sivulle ja seitsemän sotilasta astui laivaan. Yöllisen pommituksen jälkeen heidät haettiin moottoriveneellä ja vietiin sotilaskasarmiin Holtenauhin. Täällä Blumenthal tapasi mm. *Edith H*:n miehistöä.¹¹⁴²

Jungmanni Pauli Armas Kilkki kertoi, että *ss Ursan*, *ss Coronan*, *ss Wiklan*, *ss Edith H:n* ja *ss Zephyrin* miehistöt vietiin laivaston kasarmiin Kieliin. Siellä oli yhteensä 125 suomalaista merimiestä. Kilkki oli yhdessä jungmanni Alpo Niemen ja lämmittäjä Alfred Kaartisen kanssa pestautunut *ss Ursaan* Turussa. Laiva lähti Turusta 7. elokuuta ja vei ruotsalaisen malmilastin Bremeniin. Lasti purettiin ja uutta koksilastia otettiin tilalle. Ennen kuin he olivat saaneet edes täyttä lastia, saksalaiset määräsivät koksint purettavaksi takaisin maihin. Laiva lähti takaisin Suomeen tyhjänä, mutta se pysäytettiin Kielin redillä ja

¹¹³⁹ Kuulustelupöytäkirja 737/45 (Henny Haukkala). Palaavien suomalaisten leiri. KA.

¹¹⁴⁰ Kontinen 2006, s. 26–27.

¹¹⁴¹ Hilkka Turunen 18.3.2005, Uusikaupunki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

¹¹⁴² Blumenthal, Nils. Pitkä purjehdus. Porvoo 1985, s. 90.

miehistö vietiin maihin. Kaikki kieltäytyivät yhteistyöstä saksalaisten kanssa ja valitsivat internoinnin.

Merimiehet joutuivat tehtaaseen (Deutsche Werke), jossa valmistettiin torpedoja. Heidän tuli valmistaa eräitä osia torpedoihin. Työaika oli kello 08.00 – 17.00 ja he saivat riittävästi ruokaa. Kilkki ei ollut kiinnostunut työstä ja jäi pois muutaman päivän jälkeen. Yhdessä noin 20 miehen suomalaisryhmän kanssa hänet tuomittiin työstä kieltäytymisestä pakkotyöhön Duisburgiin Organization Todtin alaisena. He joutuivat korjaamaan rautatietä pommitusten jäljiltä. Kuri oli huomattavasti kovempi ja saksalainen vartija löi Kilkkiä kerran kasvoille hänen istuessaan leiritulen äärellä. Palkkaa ei maksettu, annettiin vain kuitti. Ruoka oli huonoa, enimmäkseen hapankaalisoppaa ja pieni pala leipää iltaisin.¹¹⁴³

Hilkka Turunen kertoi joutuneensa *Wilkasta* Paritzeen, jonnekin maaseudulle. Yhdeksän naista sijoitettiin yhteen voimistelusaliiin. Naiset pidettiin erillään miehistä. Hän oli loukannut kätensä ja sai olla rauhassa kolme päivää. Sen jälkeen hän meni itse kysymään, mikäli voisi osallistua työhön, sillä hän oli ollut yksin parakissa. Muuten he saivat olla suurin piirtein rauhassa. Englantilaisten saapuessa naiset pelkäsivät, että sotilaat tulisivat parakkiin, mutta päällystö tuli heidän pelastukseksi.¹¹⁴⁴

Blumenthal työskenteli samoin Deutsche Werke:ssä ja joutui sorvarioppiin. Tehdashallissa veto ja nälkä olivat aina läsnä. Hän mietti pakomahdollisuuksia muutamaa muun kanssa. Pian he saivat liikkua leirin ulkopuolella ja Blumenthal kävi tovereidensa kanssa rannalla katsomassa veneitä. He rupesivat suunnittelemaan pakomatkaa, hankkivat ruokaa ja kartan. Kompassin he valmistivat itse. Alettiin puhua ”kotiin jouluksi” tavoitteesta. Purjeet ommeltiin laivalta tuoduista lakanoista.

Lauantaina 18. marraskuuta 1944 lähdettiin merelle. Vene oli täysin avoin, mutta siinä oli masto, nostoköli ja airoja. Nyt purjeet tulivat tarpeeseen ja he purjehtivat saksalaisten vartiolaivojen ohi. Kovassa myrskyssä ja märkinä joukkio rantautui Langelandiin, Tanskaan. He pääsivät pieneen maataloon, jossa tanskalaiset ottivat heidät hyvin vastaan kuultuaan keitä he olivat. Yöpymisen jälkeen pakomatkaa päästiin jatkamaan tanskalaisten avustamana. Ruotsissa he ottivat yhteyttä Suomen suurlähetystöön. Joulukuun 18. päivänä astuttiin maihin Turussa. Tavoite toteutui ja he pääsivät jouluksi kotiin.¹¹⁴⁵ Blumenthal päätti pitkän merimiesuransa *ms Suomenlinnan* päällikkönä.

Kuten edellä mainittiin, tuli Alfred Kaartinen *ss Ursaan* yhdessä Kilkin kanssa. Kymmenen miehistön jäsentä oli karannut Ruotsissa ja laiva joutui täydessä malmilastissa Turkuun täydentämään miehistöään ennen Saksaan lähtöä. Saksassa Kaartinenkin oli ensin työskennellyt torpedotehtaassa Kielissä, mutta yhdessä muutaman muun toverin kanssa he ilmoittivat saksalaisille, että eivät halunneet valmistaa torpedoja tappamaan suomalaisia merimiehiä nyt, kun Saksa oli sodassa Suomen kanssa. Saksalaiset uhkasivat lähettää heidät keskitysleiriin pakkotyöhön.

Heidät vietiin Duisburgiin yhdessä venäläisten, puolalaisten, italialaisten ja muita kansallisuuksia edustaneiden vankien kanssa. Välillä he joutuivat tekemään työtä aamuneljästä iltakymmeneen ilman ruokaa. Illalla annettiin kaalisoppaa ja kilo leipää

¹¹⁴³ Kuulustelupöytäkirja 382/46. Palaavien suomalaisten leiri. KA.

¹¹⁴⁴ Hilkka Turunen 18.3.2005, Uusikaupunki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

¹¹⁴⁵ Blumenthal 1985, s. 127.

seitsemälle hengelle. Heidä käsiteltiin ra´alla tavalla ja Kaartistakin pahoinpideltiin pitkällä seipäällä. Kukaan vangeista ei kuitenkaan kuollut neljän kuukauden mittaisen Duisburgin vankeuden aikana.¹¹⁴⁶

Maaliskuussa 1945 noin 10 000 ulkolaista vankia joutui marssimaan Keski-Saksaan pois liittoutuneiden hyökkäyksen alta. Kolmantena päivänä Kaartinen yritti *ss Coronan* lämmittäjä Otto Saarisen kanssa hakea ruokaa eräästä maatalosta. Heidät vangittiin uudelleen, mutta huhtikuun lopulla saksalaiset sanoivat, että vangit saavat pärjätä omin voimin. Amerikkalaiset ottivat heidät huostaansa ja viimeinen vankipaikka oli lähellä Hollannin rajaa Streckenfeltissä.

Vasta kesäkuussa 1946 Kaartinen lähetettiin Lyypekkiin kotiinpaluuta varten. Hän joutui Siems Gothmund-leirille 16 muun suomalaisen kanssa. Heidän ei tarvinnut tehdä työtä, mutta ruoka oli keinoa ja hän päätti karata erään naisen kanssa. Satamassa makasi *ss Eva*, johon hänet miehistön toimesta piilotettiin yhdessä Gunvor Lindholmin kanssa. Kaartinen pääsi matkaan lahjomalla saksalaista poliisia ruotsalaisella piipputupakkapaketilla. Turussa oli vastassa Valpo ja kotimatka päättyi Hangon leirin kautta.¹¹⁴⁷

Olli Malmi oli osallistunut talvisotaan, mutta merikarvalaisena hän tunsii vetoa merelle lähtemiseen ja keväällä 1940 hän aloitti lämmittäjänä eräällä puutavaraproomulla. Mieli teki kuitenkin pidemmälle ja alkukesällä 1941 hän pestautui *ss Edith H:n* lämmittäjäksi. Laiva joutui lähtemään Petsamosta Kirkkoniemeen sodan alettua ja liikennöi Itämeren sekä Pohjanmeren liikenteessä. Eniten Malmia pelotti laivan ollessa malmilastissa, koska torpedoidut malmilaitvat vajosivat pohjaan niin nopeasti, että harvoin lämmittäjät ehtivät kannelle.

Sodan loppuvaiheessa Malmi oli laivan kanssa Bremerhavenin pommituksissa. Kielissä tulivat kypäräpäiset sotilaat laivaan ja takavarikoivat sen. Myös Malmi joutui valmistamaan torpedoja, kehnolla ruoalla ja 200 grammalla leipää päivässä. Hän vaihtoi vihkisormuksensa tupakkaan ja tupakan edelleen leipään.¹¹⁴⁸

Norjassa internoidut (Hovedöya) ja Pölitzin leirille joutuneet

Tietoja suomalaisten merimiesten kokemuksista Pölitzin leirillä löytyy useista lähteistä. Merimiehet itse ovat julkaisseet useita kirjoja aiheesta¹¹⁴⁹ ja Valpon kuulustelupöytäkirjoista¹¹⁵⁰ saa myös kuvan olosuhteista. Kuulustelupöytäkirjat ovat kuitenkin aika samankaltaisia. Vertailussa muihin leireihin voidaan todeta, että suomalaisten kohtelu Pölitzissä oli alusta lähtien huomattavasti huonompaa kuin Stutthofissa.

¹¹⁴⁶ Valpon kuulustelupöytäkirja nro 38/46 (Kaartinen). Palaavien suomalaisten leiri. KA.

¹¹⁴⁷ Valpon kuulustelupöytäkirja nro 38/46 (Kaartinen). Palaavien suomalaisten leiri. KA.

¹¹⁴⁸ Satakunnan Työ 27.6.1981, ”Malmin Olli Hitlerin vankileirillä Saksassa”.

¹¹⁴⁹ Kettunen, Katariina. Piikkilankakaruselli. Kokemuksia sodan runtelemassa Euroopassa. Helsinki 1961; Puranen, Eero. Kaukaiset rannat. Porvoo 1964. Bris, Sven. I Gestapos våld. En ålänning berättar. Helsinki 1979. Raunonen, Kauko. Merien vapaudesta kuoleman porteille. Rauma 1997.

¹¹⁵⁰ Palaavien suomalaisten leiri. Valpon kuulustelupöytäkirjat 1945–46. KA.

Vuonna 1944 yli 40 laivaa oli työllistetty Norjan rannikkoliikenteeseen (katso Liite 3). Transportflotte Speer vuokrasi niitä ja suurimmaksi osaksi laivat ajoivat rautatien (NSB) rahat. Ne hoitivat osaansa saksalaisten huollosta. Monet alukset olivat ahvenanmaalaisia, mutta myös Suomen mannermaalta. Matkat kestivät pitkään purjeilla ja heikoilla koneilla. Miehistöt olivat pienet. Sixten Holmströmin mukaan hinnat nousivat taivasiin, kun kaljaasit lähetettiin Norjaan ja ilmeisesti laivanvarustajille maksettiin hyvin. Miehistöt saivat sotavaaralisää ja ahvenanmaalaisille, jotka oli vapautettu sotapalveluksesta, tilanne sopi hyvin. Toisaalta laivoihin palkattiin myös norjalaisia.¹¹⁵¹

Norjalainen merimies Snorre Ranheim laski kerran kaksitoista suomalaista laivaa Gullsmødvikissä, mm.: *Sirius*, *Trio*, *Ingrid*, *Hertha*, *Orion*, *Maria*, *Heros* ja kaksi höyrylaivaa *Lovisa* ja *Ilma*. Snorre Ranheim oli kotoisin Aldersundetistä Luröyn kunnasta. Hän halusi lähteä vain merelle, ja kun eräänä päivänä 1944 suomalainen laiva kiinnittyi laituriin Aldersundetissa, hän ei kauan empinyt. Näin Ranheim aloitti jungmannina maarianhaminalaisella jahdilla, *m/aux*¹¹⁵² *Ingrid*’illä. Nämä vanhat jahdit ja kaljaasit olivat puisia ja huonokuntoisia. Varaosista ja tarvikkeista oli puutetta.¹¹⁵³

Joillakin merimiehillä oli onnea ja he pääsivät kotiin ajoissa. Syyskuussa 1944 kaikki alukset takavarikoitiin ja merimiehet lähetettiin Hovedøyen saarelle Oslon vuonoon. Norjalaiset saivat jäädä aluksiin. Suomalaisista jotkut pääsivät pakoon, mm. *ss Heroksen* miehistö. He pakenivat Norjan vastarintaliikkeen avustuksella vuorten yli Ruotsiin.¹¹⁵⁴ Satakaksikymmentä merimiestä, heidän joukossaan kymmenen naista, kerättiin saareen ja heitä vartioitiin sinne rakennetussa leirissä.

Kauko Raumonen kertoo, kuinka hänen aluksensa kolmimastokuunari *m/aux Saturn* pidätettiin Trondheimissa. Suomalaisen merimiesten eteen pantiin paperi, jossa heitä vaadittiin puolustamaan Saksaa ja Saksan lippua, ts. yhteistyön aloittamista saksalaisten kanssa. Kukaan ei allekirjoittanut. Seuraavana päivänä saksalaiset yrittivät samaa pistoolilla uhaten. He jäivät kuitenkin ilman allekirjoituksia. Suomalaiset saivat kerätä tavaraansa, hyvästellä norjalaiset ja lähteä vartijoiden saattamina junalla Osloon päin.¹¹⁵⁵

Ruotsin lähetystö yritti estää Hovedøyen saarella olleiden merimiesten lähettämisen edelleen Saksaan. Raumosen mukaan Hovedøyasta häipyivät jollakin ihmeellisellä tavalla yhdeksän miestä ja yksi nainen. Ainakin merikapteenit Carl-Ivar Niska ja Åke J. W. Jering pääsivät pakenemaan Ruotsiin.¹¹⁵⁶

Saarella suomalaiset asuivat kahdessa vanhassa talossa saaren luoteisniemellä. Naiset asuivat toisessa talossa saaren toisella puolella. Sven Bris kertoi myös pakomatkoista saarelta. Heidän leiripäällikkönsä häipyi erään kokin kanssa.¹¹⁵⁷ Uudeksi leiripäälliköksi

¹¹⁵¹ Holmström, Sixten. Norgefarten, kompendium om finska fartyg på norska kusten 1941–44. Larsmo 2004 (julkaisematon). Jering 2005.

¹¹⁵² *M/aux* eli apumoottorilla varustettu purjealus.

¹¹⁵³ Skipet 3/2004.

¹¹⁵⁴ Thorsen Laila. Heros. Oslo 1990.

¹¹⁵⁵ Raumonen 1997, s. 23; Kauko Raumonen kevät 2005, Uusikaupunki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

¹¹⁵⁶ Jering 2005 (Tom Jering on Å. Jeringin poika).

¹¹⁵⁷ Bris 1979, s. 33–41.

valittiin merikapteeni Bruno Alexander Haltamo, joka osasi ruotsia, saksaa, englantia ja vähän venäjää.¹¹⁵⁸

Vangit siirrettiin saksalaiseen kuljetusalus *ss Winrisch van Knipparleen*, jolla heidät vietiin Tanskaan. Aarhusissa heidät lastattiin junaan, 109 henkeä kolmeen nk. härkävaunuun. Vaunussa ei ollut tilaa maata, vaan he joutuivat istumaan lattialla tai tavaroiden päällä. Tarpeet tehtiin vaunun oven raosta. Kaksi vartiomiestä seurasi jokaisessa vaunussa. Kolmen päivän jälkeen he saapuivat Stettiniin, jossa he aluksi saivat liikkua melko vapaasti. Bris yritti kahden muun toverin kanssa karata. He vierailivat satamassa eräässä tanskalaisessa aluksessa, mutta eivät lähteneet, kun kuulivat saksalaisten olevan tulossa tarkastamaan laivaa koirien kanssa. Joulukuun 23. päivänä 1944 kahdeksan miestä kuitenkin karkasi leiriltä.¹¹⁵⁹ Raumononkin mainitsee neljä – viisi miestä, joista kaksi oli Uudestakaupungista. Viikon päästä he palasivat nälkäisinä ja paleltuneina.¹¹⁶⁰

Tammikuun alussa vuonna 1945 suomalaiset merimiehet komennettiin riviin parakin ulkopuolelle ja marssitettiin junavaunuun Pölitziin kuljettamista varten. Pölitz-leiri oli aivan toisenlainen aikaisempaan verrattuna. Piikkilanka-aitojen välissä juoksi saksanpaimenkoiria ja leirin kulmissa oli vartiotorneja konekivääreineen. He joutuivat jättämään kaikki henkilökohtaiset tavaransa eivätkä saaneet pitää edes kynää ja paperia. Heistä tuli vain numeroita, kartonkipalassa oli numero, jotka heidän tuli muistaa saksaksi aamuhuutoa varten.

Pölitz (puolaksi Police) on pieni kaupunki lähellä nykyistä Szczecinä (Stettin) ja sijaitsee Puolan rajojen sisäpuolella. Kaupunki tuli tärkeäksi vuonna 1937, kun suuri tehdaskompleksi (Hydrierwerke AG) rakennettiin. Siellä valmistettiin synteettistä bensiiniä. Suurin rahoittaja oli I.G. Farbenindustrie. Öljytehdas toimi toisen maailmansodan aikana ja tehtaana työvoimana käytettiin keskitysleirivankeja useista eri leiristä, mm. Pommernlager, Nordlager, Tobruklager, Wullenwever-Lager, Arbeitserziehung Lager Hagerwelle ja Dürrfeld Lager. Eräs lastilaiva, joka oli ankkuroituna Oder-joella, toimi samoin vankileirinä (Umschulungslager Bremerhaven).

Pölitziin rakennettiin keskitysleiri, joka sai nimensä kaupungin mukaan. Tämä leiri oli Gdanskin lähellä olevan Stutthof-leirin alainen. Vangit työskentelivät öljytehtaassa, joka valmisti polttoainetta Saksan armeijalle. Liittoutuneiden pommikoneet pommittivat tehdasta useita kertoja sodan loppuvaiheessa. Puna-armeija valtasi kaupungin ja tuli leiriin 26. huhtikuuta 1945.¹¹⁶¹

Suomalaiset merimiehet saivat kokea uudenlaista komentoa heti leiriin saavuttuaan. Heitä kohdeltiin kuin rangaistusvankeja. Leirialueen sisällä tuli aina liikkua juoksemalla. Puolalainen luottovanki, jota suomalaiset kutsuivat Pampuksi, jahtasi heitä ja löi sillitynnyristä otetulla laudalla. Parakissa oli kerrossänkyjä seinästä toiseen. Tukka leikattiin ja yön tarpeita varten kannettiin puolikas öljytynnyri sisään. Toisen housun lahkeeseen ommeltiin valkoinen nauha keskitysleirivangin merkiksi. Ovet lukittiin yöksi. Aamulla annettiin päivän leipäänos, noin 200 grammaa, laihaa teetä ja margariininappi.

¹¹⁵⁸ Raumonon 1997, s. 30.

¹¹⁵⁹ Bris 1979, s. 43, 45.

¹¹⁶⁰ Raumonon 1997, s. 33.

¹¹⁶¹ <http://en.wikipedia.org/wiki/police%C2%82%80Poland#History>

Tällä tuli kestää koko päivän. Pamppu informoi heitä, että edellisten asukkaiden kuolleisuus oli ollut 75 %.¹¹⁶²

Katariina Kettunen (entinen Lautonen) kertoo kirjassaan, millaisen käsittelyn suomalaiset naiset saivat. Hän oli elokuussa 1944 matkustanut Norjaan saadakseen laivaemännän paikan *ms Glittertindissä*. Meklarin toimistossa Oslossa hän tapasi tutun suomalaisen merikapteenin. ”*Lähde heti takaisin Suomeen*”, kapteeni neuvoi, kun kuuli hänen matkasuunnitelmastaan. Saksan ja Suomen suhteet ovat katkeamassa.

Hän ei kuitenkaan luopunut suunnitelmastaan ja lupasi palata ennen joulua Suomeen. Valitettavasti hän ei noudattanut kapteenin neuvoa, vaan matkusti Skieniin, jossa laiva oli. Kuukautta myöhemmin saksalaiset takavarikoivat *Glittertindin*. Päällikkö Wikström oli yrittänyt karata saksalaisten kynsistä aluksellaan, mutta vartiolaiva saattoi heidät takaisin satamaan ja miehistö vietiin Hovedöyaan. Katariinalle annettiin leirissä numero 93003.¹¹⁶³

Hän kertoo edelleen leirin nk. karusellista. Leirin sisäpihalla oli karusellia muistuttava teline. Karusellin tangoissa roikkui kettinkejä, joiden päissä oli käsirautoja. Myöhemmin hän näki sekä miehiä että naisia roikkumassa kettingeissä, joko käsistä tai jaloista. Eino Sjöberg kertoi haastattelussa¹¹⁶⁴ samaisesta karusellista:

”Ei se suinkaan ollut sellaista karusellia, joka yhdistetään tivoliin, jossa lapset istuvat nauraen hevosilla ja muilla eläimillä. Tämä vaikutti siltä, että joku nautti siitä, että sai kiduttaa muita. Tämän karusellin ympäri juoksetettiin vankeja: Lauft! Hoch! Hände hoch! Auf die Erde! Juokse! Kyykkyy! Kädet ylös upp! Maahan!”

Katariina oli kuitenkin nuori ja jaksoi, vaikka läkähtyi rasiutuksesta. ”Patonki tanssi” selällä, jos ei jaksanut juosta. Hän jatkaa edelleen kertomusta leirille tulosta ja naisten kohtelusta.

”Aamulla meidät käskettiin pihalle riviin. Jouduin rivin päähän, enhän osannut muualle mennä. Jokaista komennettiin ottamaan liina päästään. Meillä viimeksi tulleille oli tukka, kun taas leirin muilta asuakkailta oli tukka kynitty. Näin kuinka minua lähestyi suurikokoinen nainen lotta-puvussa. Tunsin sanomatonta kauhua. Hän tuli lähelleni, tarttui kädellä tukkaani ja repäisi niin, että iso tukku hiuksia jäi hänen käteensä. Se ei ollut peruukki.

- *Welches Land? Mistä maasta?*

- *Suomalainen.*

Nainen sivalsi minua kämmenellään useita kertoja ja lopuksi piiskalla. Sain käteeni eteen, siihen tuli verinaarmuja. Käskettiin seurata naista. Seurasin, mutta se tapahtui ilmeisesti liian hitaasti. Tunsin äkkiä hirvittävän jyrähdyksen ja samassa vaivuin maahan tuhansien tähtien sinkoillessa silmissäni. Koko pää tuntui hajoavan.

Tajuntani äkkiä palatessa rupesin sylkemään verta ja hampaan kappaleita. Kuulin kuin jostakin kaukaa komennettavan minua nousemaan ylös. En kuitenkaan jaksanut nousta. Yhtäkkiä tunsin kuin katapultti olisi lennättänyt minut pystyyn. SS-poliisi piti

¹¹⁶² Raumonon 1997, s. 38–42.

¹¹⁶³ Kettunen 1961, s. 5–17, 26.

¹¹⁶⁴ Kauko Raumonon ja Eino Sjöbergin 2005, Uusikaupunki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

rintamuksestani kiinni ja piteli siinä, kunnes olin saanut jalat tukevasti maahan. Lotta nauroi vieressä ilkeästi.

Toiset vangit seisoivat rivissä peläten joutuvansa tuon pedon räkittäväksi samalla lailla kuin minä. Kumminkaan heidän taholtaan ei annettu hyvä-huutoja eikä aplodeja. Tähän päättyi esitys tällä kertaa.”¹¹⁶⁵

Koska suomalaiset eivät halunneet tehdä yhteistyötä saksalaisten kanssa, heidät pantiin orjatyöhön. Tahdissa marssittiin työpaikalle, ja jos ei pysynyt tahdissa, antoivat SS-vahdit potkun takamuksiin. Työ oli raskasta. He purkivat lapiolla hiiltä rautatievaunuista liukuhihnalle. Hiilestä valmistettiin bensiiniä, sokeria, jopa margariinia. Uusi tehdas pidettiin käynnissä orjatyövoimalla, suomalaisten lisäksi siellä oli puolalaisia ja venäläisiä. Puolalaisilla oli yövuoro. Venäläisiä ja juutalaisia käsiteltiin paljon ankarammin ja heillä oli raidalliset vankivaatteet.

Leirin ulkopuolella sijaitsi maakuoppa, johon joka ilta vietiin noin 25 – 30 ruumista. Kalkkia levitettiin päälle. Vaikka suomalaisia ei alussa kuollut, heidänkin kuntonsa laski vähitellen. Hygieniasta ei voinut edes puhua, luteet kiusasivat ja monilla oli ripulia ja punatautia. Työmarssilla monien oli pakko suorittaa tarpeensa rivistöissä, muuten he saivat potkuja tai lyöntejä vahdeilta. Kohtelu huononi ajan mukaan ja pahoinpitelyjen määrä kasvoi.¹¹⁶⁶

Keväällä 2005 haastatellut Kauko Raumonen ja Eino Sjöberg olivat Pölitz-leirin vankeja.¹¹⁶⁷ Vaikka vankeudesta oli kulunut jo 60 vuotta, sanoivat molemmat, että jokaisen Pölitz- haastattelun jälkeen heillä on uneton yö edessään.¹¹⁶⁸

Raumonen oli ollut koko sodan ajan merellä. Jo vuonna 1939 hän aloitti merimiesuransa Rauma-Repolan hinaajalla *Tor*. Yleensä heillä oli kaksi proomua perässään. Vuonna 1942 hän aloitti *m/aux Helenalla*, nelimastokuunari Raumalta. He lähtivät myös Norjaan, jossa hän työskenteli lähes kahdeksan kuukautta.

Myöhemmin Raumonen siirtyi *ss Aveniriin*, joka lastasi 5 000 tonnia. Kaksi kertaa he kävivät Königsbergissä (nykyinen Kaliningrad) hakemassa saksalaisten Ukrainasta ryöstämää vehnää Suomeen. Hän palasi Norjan rannikolle mm. *m/aux Saturnissa* ja *ms Ellassa*.

Raumonen joutui muiden mukana Pölitzin leirille *m/aux Saturnista*. Hänsikin muisti millainen vastaanotto oli leiriin tultaessa. Eräs ahvenanmaalainen merikapteeni oli sanonut, että he eivät enää jaksa juosta, he tarvitsevat lepoa. SS-vahti löi kapteenia kasvoille, jonka seurauksena pari hammasta lähti suusta.¹¹⁶⁹

¹¹⁶⁵ Kettunen 1961, s. 60.

¹¹⁶⁶ Raumonen 1997, s. 42, 48, 51–52.

¹¹⁶⁷ Kauko Raumonen ja Eino Sjöberg 2005, Uusikaupunki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

¹¹⁶⁸ Kauko Raumonen ja Eino Sjöberg 2005, Uusikaupunki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

¹¹⁶⁹ Kauko Raumonen 2005, Uusikaupunki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

Haastattelussa¹¹⁷⁰ ja kirjassaan Raumonen kertoi Pölitz-leirin pommituksesta 8. helmikuuta 1945. Englantilaisten pommitukseen osallistui noin 2000 konetta, jotka tulivat aalloissa 250 koneen voimalla. Raumonen juoksi pellolle ja heittäytyi maahan pommien pudotessa. Jälkeenpäin hänet tuotiin muiden vankien kanssa takaisin eräästä maalaiskylästä. Kymmenen suomalaista merimiestä makasi kuolleena leirin pihalla. Pommi oli osunut suoraan parakkiin. Heille ei edes annettu mahdollisuutta hyvästellä tovereitaan. Eloojääneet siirrettiin tämän jälkeen toiseen leiriin.¹¹⁷¹

Puna-armeija lähestyi idästä ja vangit pantiin kävelemään länteen päin. Matkalla heidät pakotettiin kaivamaan panssariesteitä Saksan armeijalle. Tilanne muuttui yhä kaoottisemmaksi ja tiet täyttyivät idästä tulleista pakolaisista. Suomalaisten kärsimykset eivät suinkaan loppuneet Puna-armeijan tuloon. Siviiliväestö sai kärsiä saksalaisten toiminnasta Venäjällä, kosto oli armoton. Suomalaiset saivat vaeltaa läpi hylättyjen kylien ja hankkia ruokaa mistä saivat. He pyrkivät englantilaisten alueelle, mutta venäläiset eivät päästäneet. Heidät kuljetettiin sen sijaan leireihin Berliinin lähelle, josta matka jatkoi kuorma-autolla ja junalla Minskin kautta Leningradiin ja lopuksi Vainikkalaan. Silloin 180 senttimetrin pituinen Raumonen painoi vain 48 kiloa saavuttuaan mumminsa mökkiin Uudenkaupungin lähelle.¹¹⁷²

Sadat merimiehet olisivat voineet kertoa vastaavia tarinoita. Suurin osa heistä on kuitenkin jo lähtenyt viimeiselle purjehdukselle. Pölitzin leirillä oli 118 henkilöä¹¹⁷³, joista yhdeksän naista. Kirjoittajan omien ja Kansallisarkiston¹¹⁷⁴ tutkimusten mukaan 21 suomalaista merimiestä kuoli Pölitzin leirillä (Katso Liite 2).

¹¹⁷⁰ Kauko Raumonen ja Eino Sjöberg 2005, Uusikaupunki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

¹¹⁷¹ Raumonen 1997, s. 57–59.

¹¹⁷² Raumonen 1997, s. 70–128, 132–133.

¹¹⁷³ Kontinen 2006 mainitsee samoin 118, joista 9 naisia.

¹¹⁷⁴ KA / Luovutetut-projekti 8.5.2007, Taulu 9.

Hiikka Turunen, Eino Sjöberg ja Kauko Raumonen. *Sven-Erik Nylund*

Olosuhteet internoimisaikana

Olosuhteista liittoutuneiden leireillä

Olosuhteet leireillä vaihtelivat, mutta voidaan olettaa, että Ison-Britannian hallinnoimilla leireillä seurattiin suurin piirtein Kansainvälisen Punaisen Ristin suosituksia. Ainakin Mansaaren leirillä annettiin riittävästi ruokaa KPR:n raporttien mukaan. Esimerkiksi leipää annettiin 340 g (12 ounce), lihaa 5 kertaa viikossa 100 g (3,5 oz), kalaa 2 kertaa viikossa 280 g (10 oz), margariinia 28 g (1 oz), kahvia 21 g ($\frac{3}{4}$ oz), teetä 8 g ($\frac{2}{7}$ oz), fariinisokeria 56 g (2 oz), sokeria 32 g (1 $\frac{1}{7}$ oz), maitoa 3 dl ($\frac{1}{2}$ pint), suolaa, pippuria sinappia jne. Sen lisäksi oli perunoita 400 g (14 oz), riisiä 42 g (1,5 oz), tuoreita vihanneksia, herneitä jne. Juustoa sai kaksi kertaa viikossa 28 gramman (1 ouncen) verran.¹¹⁷⁵

Ruotsin konsulaatti järjesti tämän lisäksi vangituille taskurahaa yhden shillingin päivässä sekä tupakkaa. Tämän Suomen valtio korvasi myöhemmin Ruotsille. Ammattiliitot Suomessa olivat myös aktiivisia internoitujen olosuhteiden helpottamiseksi. Merenkulkijajärjestöt kääntyivät jo joulukuussa 1941 sosiaaliministeriön puoleen ja valtio päätti avustaa internoitujen perheitä Suomessa samoin perustein, kuin rintamalla olleiden reserviläisten perheitä. Vuoden 1942 syksyllä Britannian viranomaiset aloittivat Mansaaren internoitujen siirtämisen vapaaseen työhön.¹¹⁷⁶

¹¹⁷⁵ Toivo Harjunpää, Report of Visit to the Finnish Internees in Isle of Man. 16.1.1942. UMA; Nyman 2005.

¹¹⁷⁶ Soukola 2003, s. 202.

Myös Intian Dehra Dunin leirillä vankeja hoidettiin hyvin. Pentti Leponiemi kertoi, että riisiä ja currya saatiin usein. Liha tuli yleensä Australiasta. Vangit saivat ruokaa kaksi kertaa päivässä. Toiset vangit kokivat kuitenkin ruoan yksitoikkoiseksi, toiset saivat vatsatauteja. Pahinta oli kuitenkin eristyneisyys ulkomaailmasta. Ainoa suomalainen lehti, joka saapui suhteellisen säännöllisesti, oli "Merimiehen Ystävä". Myös Ruotsin Kalkuttan pääkonsuli Lundqvistin mukaan leirillä oli suhteellisen hyvät olosuhteet keväällä 1942, kun hän vieraili siellä. Suomalaiset vangit saivat suurin piirtein samat ruuat kuin englantilaiset sotilaat varuskunnissa. Heillä oli myös mahdollisuuksia vapaa-ajan harrastuksiin ja heille suotiin uskonnonvapaus.¹¹⁷⁷

Värväystoiminta ja työnsaantimahdollisuudet liittoutuneiden leireissä

Toisin kuin myöhemmin saksalaisilla keskitysleireillä, merimiehet olivat paljon halukkaampia ryhtymään töihin liittoutuneiden laivoissa tai lähtemään töihin Englantiin tai Britannian siirtomaihin. Yhdysvalloissa he pääsivät suhteellisen nopeasti töihin.¹¹⁷⁸

Varsinaista värväämistä liittoutuneiden asevoimiin ei ollut, paitsi kapteeni Toivo Akseli Laurilan yritys värvätä suomalaisia merimiehiä englantilais-kanadalaiseen legioonaan, jonka piti aloittaa vastarintaliikkeen toiminta saksalaisia vastaan Suomessa. Englantilaiset suunnittelivat päällikkyyden antamista eversti J. H. Magillanille, joka sodan jälkeen toimi liittoutuneiden valvontakomissiossa Suomessa. Hän oli jo ennen sotaa oppinut suomea toimiessaan sotilaslähettiläänä Englannin suurlähetystössä Helsingissä. Laurila totesi, että suomalaiset alukset *ss Winha*, *ss Anaberg*, *ss Modesta* ja *ss Solbritt* olivat Englannissa. Hän yritti saada näiden alusten miehistöt innostumaan asiastaan, mutta yritys jäi tuloksettomaksi ja suunnitelma raukesi.¹¹⁷⁹

Suomen Merimies-Unioni yritti toisaalta aktiivisesti vapauttaa suomalaisia merimiehiä vankeudesta järjestämällä heille työtä. Unionin puheenjohtaja Niilo Välläri yritti ITF:n¹¹⁸⁰ kautta vaikuttaa englantilaisiin viranomaisiin vakuuttamalla, etteivät Suomen merimiehet olleet sen enempää fasisteja kuin natsseja, vaan niiden vastustajia. Unioni toimitti jopa luettelon fasismia vastustaneista liiton jäsenistä. Kaikki kotimaan tahot eivät katsoeet hyvällä Merimies-Unionin aktiivisuutta, vaan pitivät sitä suorastaan maanpetollisena toimintana.¹¹⁸¹

Mansaarella olleille suomalaisille tarjottiin mahdollisuus työskennellä Englannissa heti vuoden 1942 alusta. Suuri osa internoiduista työskenteli Mansaarella maataloudessa. Mikäli merimies halusi ryhtyä töihin, hänen tuli kuitenkin allekirjoittaa seuraavan sisältöinen paperi: " *I hereby declare that I am willing to assist the war effort of the UN in due course.*"¹¹⁸² Tätä ei kuitenkaan katsottu kaikkien suomalaisten merimiesten kesken

¹¹⁷⁷ Sjöhistorisk Årskrift för Åland 1997. Sundberg, Göte, s. 183, 186, 189.

¹¹⁷⁸ Soukola 2003, s. 202.

¹¹⁷⁹ Robert Alftanin asiakirjat. Pk 2330. KA / SARk.

¹¹⁸⁰ ITF - International Transport Worker's Federation.

¹¹⁸¹ Kontinen 2006, s. 66; Välläri 1951, s. 128.

¹¹⁸² "Minä vakuutan olevani valmis auttamaan liittoutuneiden sotaponnistuksia kaikin voimin." Wilkinson 2003, s. 40.

suopeasti, merkitsihän se jollakin tavalla siirtymistä vihollisen leiriin. Tämä johtikin eripuraisuuteen ja jopa ikävään kuolemantapaukseen Mooragh Promenade-leirillä Ramsayssa.

Suomalaisten kesken oli muodostunut kaksi poliittista ryhmää. Toiset olivat saksalaismielisiä ja pitivät niitä merimiehiä pettureina, jotka olivat valmiit tekemään työtä Englannissa ja allekirjoittamaan edellä mainitun vakuutuksen. Toisaalta on muistettava, että suurin osa merimiehistä oli henkisesti liittoutuneiden puolella koko sodan ajan. Jotkut saksanmielisistä olivat fanaatikkoja ja aiheuttivat häiriöitä leireissä.¹¹⁸³

Englantilaiset viranomaiset suhtautuivat jo vuonna 1943 suopeasti vangitsemiinsa suomalaisiin merimiehiin ja antoivat heille jopa olutta. Huhtikuun 18. päivänä joku oli kuitenkin murtautunut olutvarastoon ja piilottanut oluet. Sen lisäksi suomalaiset olivat tapansa mukaan valmistaneet kiljua perunasta, perunankuorista, leivästä, limonadista ja hiivasta.

Ryhmät tappelivat keskenään. Huhtikuun 20. päivän vastaisena yönä leirissä oli rauhatonta. Saksalaismieliset häiritivät nukkuvia. Aamupäivällä Kaarlo Albin Salminen oli pukeutunut parhaisiin vaatteisiinsa lähteäkseen leiritoimistoon allekirjoittamaan vakuutusta. Todistajien mukaan hän oli juuri tulossa parakistaan, kun pihalla vastaan tuli Nestor Huppunen likasanko kädessään. Huppunen, joka kuului saksalaismielisten johtajiin, oli heittänyt likasangon sisällön Salmisen päälle. Tästä Salminen suuttui ja syntyi tappelu. Tappelon aikana Salminen otti taskustaan teroitettua pöytäveitsen ja iski sen Huppusen rintaan. Huppusen toverit hyökkäsivät Salmisen kimppuun ja hakkasivat tämän sairaalakuntoon. Huppunen oli kuollut jo sairaalamatkalla. Hänet haudattiin ystävien saattamana Mansaaren hautausmaahan.¹¹⁸⁴

Tapahtumaa seurasi oikeudenkäynti, jossa kaksitoistahenkisen valamiehistö vapautti Salmisen ja katsoi, että hän oli tappanut itsepuolustukseksi. Tuomioistuimien saattoi kuitenkin olla jonkin verran puolueellinen. Oikeudenkäynti pidettiin salassa, vaikka Mansaaren lehdet kirjoittivat tapahtuneesta heti tuoreeltaan. Yleistä tietoa asiasta saatiin kuitenkin vasta arkistojen avauduttua. Salminen vietiin hiljaisuudessa saarelta Englantiin, koska pelättiin kostotoimenpiteitä.¹¹⁸⁵ Suomalaiset jouduttiin Huppusen tapauksen jälkeen erottamaan kahteen poliittiseen ryhmään, joiden välillä oli piikkilankaeste.¹¹⁸⁶

Australiassa Murchinson-leirissä saksalaissotavankien johtaja ilmoitti viranomaisille, että hän ei voinut taata samassa leirissä olleiden suomalaisten merimiesten turvallisuutta.¹¹⁸⁷ Tämä johtui siitä, että suomalaiset eivät halunneet alistua saksalaisten leirikuriin. Sen lisäksi saksalaiset olivat saaneet käsiinsä erään suomalaisen kirjeen Yhdysvaltojen Adelaiden konsulille, jossa hän kysyi mahdollisuuksia päästä työhön amerikkalaisiin aluksiin. Saksalaiset pitivät suomalaisia pettureina, ja koska leirissä oli vain 21 suomalaista ja 600 saksalaista, tilannetta pidettiin huolestuttavana.¹¹⁸⁸

¹¹⁸³ Wilkinson 2003, s. 40–44.

¹¹⁸⁴ Kansa taisteli – miehet kertovat 5/1986. Ahola, Emil.

¹¹⁸⁵ Wilkinson 2003, s. 44.

¹¹⁸⁶ Kansa taisteli – miehet kertovat 5/1986. Ahola, Emil.

¹¹⁸⁷ Promemoria regarding Finnish Prisoners-of-War in Australia 1943. UMA.

¹¹⁸⁸ Sjöhistorik Årskrift för Åland 1994. Malmberg, Thure, s. 95.

Suomalaiset pääsivät Yhdysvalloissa, Kanadassa, Uudessa-Seelannissa, Etelä-Afrikassa ja myös Australiassa suhteellisen nopeasti vapaaksi ja työhön. Moni palvelikin sodan loppuvaiheessa liittoutuneiden kauppa-aluksilla.

Suomalaiset merimiehet epäröivät harvoin ryhtymistä englantilaisten tarjoamaan työhön, päinvastoin kuin myöhemmin saksalaisten tarjoamiin mahdollisuuksiin. Yksi syy siihen oli varmasti merimiesten suhtautuminen maailmansotaan ja sen osapuoliin, mutta myös Suomen valtio. Valtiovalta näki mielellään, että merimiehet ryhtyivät työhön englantilaisille ja tällä tavoin turvasivat toimeentulonsa ja selviämisensä. Myös Suomen Merimies-Unionin suhtautuminen oli ratkaisevassa asemassa.¹¹⁸⁹ Sodan jälkeen kukaan ei syyttänyt merimiehiä siirtymisestä englantilaisen tai amerikkalaisen aluksen palvelukseen ennen aseleposopimuksen solmimista syyskuussa 1944.¹¹⁹⁰

Olosuhteet ja selviytyminen Saksan leireillä

Olosuhteet Natsi-Saksan leireillä olivat huonot ja aliravitsemus sekä huono kohtelu heikensi merimiesten kuntoa. Merimiehiä kuoli niin Stutthofin kuin Pölitzin leirillä aliravitsemukseen ja kulkutauteihin. Ruoka-annokset olivat alimittaisia ja ilman ravintoarvoa. Leipäannokset olivat riittämättömiä, yleensä annettiin aamulla 100 – 200 gramman leipäpala ja margariininappi. Muu ruoka oli yleensä kaali-, punajuuri- tai porkkanasoppa, joka oli usein tehty kuorimattomista ja pesemättömistä aineksista. Parakit olivat ahtaat ja kylmät. Pesumahdollisuudet olivat olemattomat. Vastustuskyky heikkeni ja vangit olivat alttiita sairauksille, joita täit vielä levittivät. Yleensä nuoremmat vielä kasvuiässä olleet merimiehet murtuivat ensimmäiseksi ravinnon puutteeseen. On vaikea ymmärtää, miksi orjatyössä olleille ei annettu riittävästi ruokaa, sillä muutaman kuukauden jälkeen he eivät enää jaksaneet tehdä työtä. Tällöin iskivät myös sairaudet. Muille vangeille merkintä ”työkyvyttö” merkitsi samalla kuolemantuomiota. Tätä ei kuitenkaan sovellettu suomalaisiin merimiehiin.

Suomalaiset merimiehet joutuivat tahtomattaan Natsi-Saksan orjatyöjärjestelmään, joka alun perin oli luotu juutalaisten tuhoamiseksi ja idässä olleiden kansojen alistamiseksi. Syksyllä 1944 Natsi-Saksan työvoima oli sekoitus saksalaisista ja erilaisista pakkotyöläisistä, joihin lukeutui idän siviilejä, sotavankeja sekä alemmalla portaalla keskitysleirien vankeja ja juutalaisia. Keskitysleirivangit tekivät orjatyötä ilman palkkaa, aliravittuina ja viikkotyöajalla, joka keskimäärin ylitti siviilien työajan 60 tunnilla.¹¹⁹¹

Suomalaisten kohtelu verrattuna muihin kansallisuuksiin

Suomalaisia merimiehiä kohdeltiin saksalaisissa keskitysleireissä kuitenkin paremmin kuin juutalaisia, venäläisiä ja puolalaisia. Siitä huolimatta, että he yleensä kieltäytyivät yhteistyöstä saksalaisten kanssa, saksalaiset olivat jonkin verran varovaisia heidän suhteensa.

¹¹⁸⁹ Kontinen 2006, s. 66.

¹¹⁹⁰ Ei ainakaan kirjoittajan tiedossa.

¹¹⁹¹ Allen 2004, s. 263.

Esimerkiksi Stutthofin kuolemanmarssin aikana suomalaiset määrättiin neulomaan Suomen lippu vasempaan hihaan merkiksi kansallisuudestaan. Tästä syystä niin suomalaiset kuin norjalaisetkin saivat rauhassa jäädä marssikolonnien jälkeen ilman seurauksia. Kaikki jälkeen jääneet juutalaiset ja puolalaiset surmattiin sen sijaan armotta.¹¹⁹² ”*On helppo tappa* ihmistä lyömällä kiväärinperällä kaularanka poikki”, kertoi Fredriksson haastattelussa.¹¹⁹³

Saksalaisilla vartijoilla oli ilmeisesti selkeät ohjeet siitä, että suomalaisia ja norjalaisia ei saanut vahingoittaa. Vaikka kohtelu Pölitzin leirissä olikin täysin arvostelun alapuolella ja ehkä jopa huonompaa kuin Stutthofissa, suomalaisia ei pahoinpidelty hengiltä, kuten venäläisiä ja puolalaisia.¹¹⁹⁴

Merimiesten värvääminen ja saksalaisten palvelukseen ryhtyneet

Useissa Valpon kuulustelupöytäkirjoissa kerrotaan leireissä käyneistä värvääjistä, jotka yrittivät saada suomalaisia merimiehiä ryhtymään yhteistyöhön saksalaisten kanssa. *Ss Mercatorin* lämmittäjä Paul Blomberg kertoi, että Stutthofin leirillä kävi eräs Aaltonen, joka kehotti heitä lähtemään saksalaisten töihin, jolloin ruoka-annokset suurenisivat ja he saisivat lähettää kirjeitä kotiin. Heille annettaisiin saksalaisia kansalaisoikeuksia. Aaltonen painotti Saksan voittoa sodassa. Aaltonen tuli Berliinistä.¹¹⁹⁵

Henrik Ekberg kertoo, että Himmler oli päättänyt 16. syyskuuta 1944 järjestää vastarintaliikkeitä Ranskassa, Flanderissa, Valloniassa ja Suomessa sekä idässä olleilla valloitetuilla alueilla. Joulukuun alussa annettiin suomalainen SS-Obersturmführer Antti Aaltonen valtakunnan turvallisuustoimiston käyttöön. Hänen tuli organisoida tiedustelutoimintaa Suomessa ja tulevan vastarintaliikkeen tuli organisoida Suomessa myös poliittinen kaappaus.¹¹⁹⁶

Viimeisenä Suomeen suunnattuna operaationa määrättiin Cellariusta organisoimaan erityinen Sonderkommando NORD (N), mihin tehtävään tämä vastentahtoisesti ryhtyi. Swinemünden lähelle Üsedomin saarelle Heringsdorfiin perustettiin tarkkailuasema Suomeen suunnattuja epätoivoisia yrityksiä varten. Tavoitteena oli lisäksi värvätä suomalaisia vapaaehtoisia maanalaiseen tiedustelutyöhön Suomessa ja perustaa Suomeen maanalainen vastarintaliike. Tehtävää silmälläpitäen muutamia Saksan keskitysleireihin internoituja suomalaisia merimiehiä ja kalastuslaivureita vapautettiin.¹¹⁹⁷

Keskusteluihin osallistui myös Aarne Runolinna, joka oli Sonderkommando Nordin neuvonantaja Suomessa. Runolinna oli johtanut kokousta Berliinissä, jossa Suomiliitto niminen yhdistys perustettiin ennen joulua 1944. Kokoukseen osallistui noin 30 – 40 henkilöä, heidän joukossaan muutamia suomalaista SS-upseereita. Yhdistyksen tuli toimia

¹¹⁹² Reponen 1980, s. 215, 222.

¹¹⁹³ Ingmar Fredriksson 2005, Helsinki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

¹¹⁹⁴ Kontinen 2006, s. 57–58.

¹¹⁹⁵ Kuulustelupöytäkirja 88/45 sivu 12. Palaavien suomalaisten leiri. KA.

¹¹⁹⁶ Ekberg, Henrik. Führerns trogna följeslagare - den finländska nazismen 1932–1944. Helsinki 1991, s. 278.

¹¹⁹⁷ Rautkallio, Hannu. Holokaustilta pelastetut. Helsinki 2004, s. 204.

yhteyselimenä suomalaisiin pakolaisiin Saksassa. Antti Aaltonen oli mukana laatimassa sääntöjä toiminnalle.¹¹⁹⁸ Ilmeisesti on kyse samasta värvääjänä toimineesta Aallosesta. Aaltonen joutui kuitenkin poistumaan leiristä tyhjin toimin.¹¹⁹⁹

Toinen värvääjä, joka mainitaan useissa kuulustelupöytäkirjoissa, on Georg von Hayen.¹²⁰⁰ Hän kävi Stutthofin leirillä 24.11.1944 ja kertoi olevansa kotoisin Tammisaaresta ja toimineen jopa Raaseporin suojeluskunnan aluepäällikkönä. Hän kävi myös Pölitzin leirillä tammikuun lopussa 1945. Hayen kuului Saksan merivoimien tiedusteluorganisaatioon nimeltä ”Büro Cellarius” ja oli Valpolle tuttu mies. Hayenin tarkoitus oli värvätä miehistöä Saksan armeijaan.¹²⁰¹ Blombergkin mainitsee Hayenin.¹²⁰² Hayen oli päässyt karkaamaan Suomesta ja palveli myöhemmin Sonderkommando Nordissa Heringsdorfissa.

Hayenin onnistui saada mukaansa viisi miestä Stutthofin leiriltä. He lähtivät Hayenin mukana Danzigin kautta Ahlbeck-nimiseen kylään Itämeren rannalla, jossa he olivat kolme kuukautta. Pölitzistä Hayen sai värvätyksi kolme miestä ja yhden naisen, jotka joutuivat puolestaan Heringsdorfiin. Puna-armeijan lähestyessä molemmat ryhmät, jotka eivät siinä vaiheessa tienneet toisistaan, evakuoitiin Svinemünde ja edelleen parakkikylään Glücksburgin ja Myrvikin välille. Saksalaiset olivat jo tässä vaiheessa luopuneet koko suunnitelmasta ja käyttivät suomalaisia tilapäistöihin, kuten puunhakuuseen.¹²⁰³ Sähkötyös oli ainoa koulutus, mikä heille annettiin. Osa värvätyistä pääsi pakoon 6. toukokuuta 1945 purjeveneellä Ruotsiin ja sieltä edelleen Suomeen.¹²⁰⁴

Kotimaahan palattuaan saksalaisten palvelukseen lupautuneet joutuivat syytteeseen maanpetoksesta, mutta Korkein oikeus vapautti heidät todeten merimiesten toimineen pakon edessä. Merimies-Unioni ilmoitti oikeuden päätöksestä huolimatta, että ”*merimiehet eivät voi työskennellä samassa laivassa natsiagenttien ja maanpetturien kanssa*”. Kolme merimiestä haastoi Unionin ja Merimies-lehden päätoimittajan oikeuteen herjauksesta. Niilo Välläri tuomittiin Hämeenlinnan raastuvanoikeudessa kesäkuussa 1948 neljäksi kuukaudeksi vankilaan, jonka johdosta Unionin edustajainkokous uhkasi merimieslakolla. Korkein oikeus lievensi tuomion sadaksi päiväsakoksi vuonna 1950. Asiasta syntyi konflikti vielä kymmenen vuotta myöhemmin, kun *ms Outokumpuun* otettiin palvelukseen yksi saksalaisten palvelukseen ryhtynyt konemestari. Unionin vaatimuksesta varustamo erotti konemestarin, mutta nyt älähti Suomen konepäällystöliitto, joka vei asian tuomioistuimeen. Välläri sai uudet sakot kunnianloukkauksesta.¹²⁰⁵

¹¹⁹⁸ Ekberg 1991, s. 281–282.

¹¹⁹⁹ Kontinen 2006, s. 61.

¹²⁰⁰ Palaavien suomalaisten leiri. Valpon kuulustelupöytäkirja 88/45 (Reino Grund). KA; Åländska sjöman under andra världskriget 1999, Ingmar Fredrikssonin päiväkirja, s. 153.

¹²⁰¹ Kontinen 2006, s. 61.

¹²⁰² Valpon kuulustelupöytäkirja 88/45, s. 12. Palaavien suomalaisten leiri. KA.

¹²⁰³ Kontinen 2006, s. 61.

¹²⁰⁴ Puranen 1964, s. 67–150.

¹²⁰⁵ Soukola 2003, s. 204, 206.

Kuolleisuus internoimisleireillä

Kuolleisuus liittoutuneiden leireillä

Liittoutuneiden internoimisleireillä kuolleisuus oli hyvin alhainen ja internoidut kuolivat lähinnä yleisiin sairauksiin, kuten tuberkuloosiin tai vatsasairauksiin. Lääkehoito oli ilmeisesti tyydyttävää ja sairaut toimitettiin sairaalahoitoon.¹²⁰⁶

Punaisen Ristin luettelo sairaista merimiehistä, heidän vapautumisensa ajalta Englannista, sisältää 23 nimeä. Suurin osa kärsi mielenterveysongelmista, tuberkuloosista, sappi- tai munuais kivistä, kilpirauhashäiriöistä ja vatsahaavoista.¹²⁰⁷

Mansaarella kuoli yhteensä seitsemän suomalaista merimiestä internoinnin aikana, mutta ainoastaan yhdellä on merkintä kuolinsyystä, joka oli tuberkuloosi. Lisäksi Huppusen taposta on kerrottu edellä. Mansaarelta Douglasin hautausmaalta löytyy yhden suomalaisen merimiehen hauta. Haudattu oli merimies Arthur Valfrid Schöring, joka kuoli 30.4.1942. Muut suomalaiset merimiehet pystyttivät hautakiven.¹²⁰⁸ Merimiesrekisterin mukaan hän oli syntynyt Sulvan pitäjässä 1908 ja viimeiseksi laivaksi jäi *ss Solbritt*, jossa hän toimi konemestarina.¹²⁰⁹ Alus takavarikoitiin ja miehistö siirrettiin Mansaarelle. Kuolinsyy oli ilmeisesti syöpä.¹²¹⁰

Intiassa Dehra Dun leirissä kuoli kaksi suomalaista merimiestä, Åke Blomqvist lavantautiin ja Pentti Sirkiä tuberkuloosiin.¹²¹¹

Australiassa Urho Friberg jäi junan alle ja Trinidadissa internoiduista kaksi kuoli torpedoinnin yhteydessä palvellessaan kanadalaisissa aluksissa leiristä vapautumisen jälkeen.¹²¹² Aimo Aho kuoli tuntemattomasta syystä.

Shanghaissa kuoli ainakin 5 merimiestä ja yksi kotiinpaluun jälkeen tuberkuloosiin. Shanghain merimiehet kuolivat yleensä keuhkoteuteihin. Yksi menehtyi syöpään, monet alkoholimykytykseen.¹²¹³

Yhteensä liittoutuneiden internoimisleireillä ja Shanghaissa menehtyi 20 suomalaista merimiestä (katso Liite 2).

¹²⁰⁶ SPR:n henkilökorttien merkinnät. KA / SArk.

¹²⁰⁷ SPR:n kortisto. Mappi Bd2. KA / SArk.

¹²⁰⁸ Kirjoittajan käynti Mansaarella kesäkuussa 2007. Manx Heritage museon arkisto.

¹²⁰⁹ Ote merimiesrekisteristä 21.8.2007. MA.

¹²¹⁰ Sven-Erik Schöring syyskuu 2007, puhelinhaastattelu / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

¹²¹¹ Sjöhistorik Årskrift för Åland 1997–1998/10. Sundberg, Göteborg, s. 186.

¹²¹² KA / Luovutetut-projekti 2007.

¹²¹³ Ruotsin konsulaatin ilmoitukset 1946 Shanghaista. UMA.

Kuolleisuus saksalaisten leireillä

Saksan keskitysleireillä kuolleisuus nousi suurempiin lukuihin. Osa internoiduista kuoli liittoutuneiden pommituksissa (Pölitz) ja puna-armeijan kranaateista (Stutthof), mutta monta myös aliravitsevuuteen ja sairauksiin.

Pölitzin leirissä kuoli saatujen tietojen mukaan ainakin 21 suomalaista merimiestä. Näistä 12 menehtyi liittoutuneiden pommituksissa 8. helmikuuta 1945, joista neljä oli naisia. Muut kuolivat erilaisiin sairauksiin (punatauti, kurkkumätä, pilkkukuume, keuhkotauti) ja aliravitsemuksen aiheuttamaan heikkouteen. Pilkkukuume ja punatauti olivat yleisiä sairauksia leirissä. Yksi kuoli keuhkotautiin. Kahden kuolemansyistä ei ole saatu tietoja.¹²¹⁴

Eino Sjöberg kertoi TV-haastattelussa, että kaksi suomalaista menehtyi kotimatalla Neuvostoliiton läpi. Ei ole kuitenkaan varmuutta siitä, tulivatko kyseiset henkilöt Pölitzin leiriltä vai jostain muualta. Sen lisäksi kuoli jonkun saksalaisten mukaan lähteneen suomalaisen naisen lapsi, jonka ruumis "salakuljetettiin" rajan yli Suomeen elävien kirjoissa.¹²¹⁵ Tässä yhteydessä voidaan todeta, että suomalainen messittyttö synnytti Stutthof-leirissä tyttövauvan, joka pääsi kotiin elävänä.¹²¹⁶

Stutthofin leirissä konemestari Lauri Blomqvist ja lämmittäjä Paavo Niva saivat surmansa puna-armeijan kranaattitulella 29. maaliskuuta 1945. Kolme merimiestä katosi evakuoinnin ja kuolemanmarssin aikana, joukossa yksi nainen¹²¹⁷. Kyseinen naishenkilö, Henni Haukkala, palasi kuitenkin Suomeen 9. marraskuuta 1945.¹²¹⁸ Samoin myöhäissyksyllä 1945 palasi toinen miehistä, Urho Tervahautiala, joka SPR kortiston¹²¹⁹ mukaan oli häipynyt.¹²²⁰ Merikapteeni Anders Hjalmar Karlsson ja jungmanni Pentti Aulis Savolainen menehtyivät kotimatalla Helsingborgin sairaalassa pilkkukuumeeseen.

Lämmittäjä Markus Tervahartia (tai Tervahartela) on Valpon kuulustelupöytäkirjoissa mainittu kuolleeksi¹²²¹, mutta Oskar Reponen kertoo, että Tervahartela kuoli vasta sodan jälkeen. Sen sijaan Reponen mukaan Ester Lamberg, *ss Wapun* salonkityttö, olisi menehtynyt jossakin saksalaisessa sairaalassa leirissä saamaansa tautiin.¹²²² SPR:n kortistosta löytyy maininta, että hän oli sairaalassa Lübecker Neustadtissa, mutta ei tietoa kuolemasta.¹²²³ Tutkimusten perusteella näyttää siltä, että saksalaisissa leireissä, tai välittömästi vapauttamisen jälkeen, kuoli vähintään 28 suomalaista merimiestä.¹²²⁴

¹²¹⁴ SPR:n kortisto. KA /SArk; KA / Luovutetut-projekti 2007; Sven-Erik Nylundin keräämä aineisto 2007. Katso Liite 2.

¹²¹⁵ MTV3 6.11.2005, *Vaietut sotavangit* (toim. Juha muurinen).

¹²¹⁶ Reponen 1980, s. 302.

¹²¹⁷ Valpon kuulustelupöytäkirja 88/45 (Reino Grund). KA.

¹²¹⁸ Kansallisarkisto - Internointitutkimus 2004 (Lars Westerlund 8.5.2007).

¹²¹⁹ SPR:n kortisto. KA / SArk.

¹²²⁰ Kansallisarkisto - Internointitutkimus 2004 (Lars Westerlund 8.5.2007).

¹²²¹ Valpon kuulustelupöytäkirja 88/45 (Reino Grund). KA.

¹²²² Reponen 1980, s. 306 ja 304.

¹²²³ SPR:n kortisto. KA /SArk.

¹²²⁴ Katso Liite 2.

Yhteensä siis ainakin 48 suomalaista merimiestä kuoli internomisaikana (28 saksalaisissa ja 20 liittoutuneiden leireissä tai Shanghaissa), kotimatalla tai heti kotiinpaluun jälkeen. Lopullista lukua tuskin saadaan koskaan selville, mutta nyt saadut tutkitut tiedot ovat kuitenkin lähempänä todellista tilannetta verrattuna aikaisemmin esitettyihin kuolinlukuihin.

Merimiesten vapautuminen ja matka kotiin

Isoon-Britanniaan ja sen dominioihin internoidut suomalaiset pääsivät suhteellisen nopeasti vapaiksi. Esimerkiksi Trinidadissa kolmen suomalaisen aluksen miehistöt, yhteensä 62 miestä¹²²⁵, vapautettiin jo 31.6.1943, vaikka sotatila oli vielä voimassa. Vapautetut saivat mennä minne halusivat.¹²²⁶

Vaikeutena olivat kuitenkin kuljetukset Eurooppaan. Mahdollisuuksien mukaan merimiehille yritettiin järjestää työtä pohjoismaisiin aluksiin tai kuljetuksia matkustajalajoissa. Viimeisinä pääsivät kotiin Dehra-Dunin leirin asukkaat ja Shanghaissa olleet suomalaiset merimiehet. Viimeiset palasivat vasta vuosien jälkeen purjehdittuaan erilaisissa ulkomaalaisissa aluksissa ja toiset jäivät kokonaan ulkomaille, erityisesti Yhdysvaltoihin ja Kanadaan.

Saksalaisten leireissä olleille kotiinpaluu oli paljon vaikeammin järjestettävissä sekasortoisessa tilanteessa, jolloin miljoonia ihmisiä vaelteli Saksan teillä. Vaikka Stutthofin leiri sijaitsi Pölitziä idempänä, on historian ivaa, että ”stutthofilaiset” pääsivät edellä mainittujen kauheiden kokemusten ja kärsimysten kautta englantilaisten puolelle ja edelleen kotiin Ruotsin kautta. He pääsivät hoitoon suhteellisen nopeasti Helsingborgin sairaalaan. Pölitzin leiriläiset joutuivat sen sijaan vaeltamaan Saksan sekasortoisessa tilanteessa ja monien vaiheiden kautta palasivat venäläisten kuljetuksissa idän kautta Suomeen. Jotkut joutuivat jopa Mustanmeren rannalle asti ennen kuin pääsivät kotiin.¹²²⁷

Palaavien suomalaisten leiri – Hangon leiri¹²²⁸

Hankoon perustettiin syksyllä 1944 leiri, joka sai nimekseen ”*Palaavien suomalaisten leiri*”, jossa Valtiollinen poliisi (Valpo) kuulusteli kaikki leiriin saapuneet henkilöt. Leirille tuotiin kaikki Suomen kansalaiset, jotka sodan aikana olivat olleet ulkomailta erilaisin perustein. Suurin osa oli joko sotavankeja tai internoituja. Myös suomalaisia naisia, jotka olivat matkustaneet saksalaisten joukkojen kanssa Saksaan Suomen solmittua aselevon Neuvostoliiton kanssa, tuotiin leirille heidän palattuaan Suomeen.¹²²⁹ Valpo kuulusteli ja laati kuulusteluista pöytäkirjat. Nämä pöytäkirjat löytyvät edelleen Kansallisarkistosta.

¹²²⁵ Sven-Erik Nylundin mukaan 68 henkilöä.

¹²²⁶ Kontinen 2006, s. 71.

¹²²⁷ Raunonen, Fredriksson, Ingeborg Lindström, Katariina Kettunen.

¹²²⁸ Mappi 553. Valpo I ja II 1919–1948. KA.

¹²²⁹ Palaavien suomalaisten leirin arkisto. KA.

Tavanomaisissa tapauksissa vangit vapautettiin suoritetun kuulustelun ja kolmen viikon karanteenijan jälkeen. Sen jälkeen he saivat vapaasti matkustaa kotiseuduilleen.¹²³⁰

Marraskuun 26. päivänä 1944 leiri alistettiin Sotavankikomendantin Esikunnan selvityselimelle, mutta jo 1. joulukuuta se siirrettiin takaisin sisäasiainministeriön alaisuuteen. Toukokuussa 1945 sisäasiainministeriö antoi käskyn, jonka mukaan Saksasta, Norjasta ja Tanskasta tulleet internoidut pidettiin Hangossa kolmen viikon mittaisessa karanteenissa.

Sisäasiainministeriön evakuoidusta kansanosasta huolehtiva osasto vastasi leirin toiminnasta, majoituksesta ja hullosta. Valpo otti leirin komentoonsa toukokuussa 1946. Vuonna 1948 leiri alistettiin Helsingin keskusvankilalle ja käytännössä leiriä hoiti Hangon naissiirtola. Leirin toiminta lakkautettiin 31. tammikuuta 1949. Kansallisarkiston luettelon mukaan 23.11.1944 – 31.10.1945 välisenä aikana leirille tuotiin 2794 henkilöä ulkomailta, pääasiassa sotavankeja ja internoituja. Joitakin henkilöitä tuli vielä vuoden 1946 aikana.¹²³¹

Merimiehet eivät pitäneet kotimaan karanteenitoimenpiteistä, mutta alistuivat yleensä uuteen internoimiseen ja kuulusteluihin ilman valituksia. Ainoastaan Turun satamassa ryhmä Stutthofista saapuneita protestoiti äänekkäästi ja vastusti Hangon matkaa.¹²³²

Yhteenveto ja vertailu liittoutuneiden ja Saksan internoimien suomalaisten merimiesten kohtelusta

Suomalaisia merimiehiä pidätettiin eri syistä ja internoitiin heti toisen maailmansodan alettua. Esimerkiksi tervahöyry *Auvo* joutui heti talvisodan kynnyksellä takavarikoiduksi neuvostoliittolaisten toimesta ja miehistö internoiduksi. Myös Saksa otti suomalaisia aluksia satamiinsa jo heti maailmansodan alettua ja merimiehet joutuivat ainakin hetkeksi vangiksi.

Sekä liittoutuneet että saksalaiset takavarikoivat tai upottivat aluksia myös Suomen nk. välirauhan aikana. Saksalaisten upottamista aluksista pelastuneet merimiehet otettiin usein vangeiksi apuristeilijöihin tai sukellusveneisiin, ja vietiin internoimisleirille. Toisaalta upotettiin myös aluksia miehistöineen, kuten kolmimastoparkki *Penang*, joka torpedoitiin 8. joulukuuta 1940 Irlannin luoteispuolella saksalaisen sukellusvene U-140:n toimesta. Koko miehistö meni laivan mukana syvyyksiin.¹²³³

Suomen liittyminen Saksan aseveljeksi kesäkuussa 1941 johti siihen, että Iso-Britannia julisti sodan Suomea vastaan 6. joulukuuta samana vuonna.¹²³⁴ Suomalaiset alukset takavarikoitiin englantilaisiin satamiin. Japanilaisten hyökkäys Pearl Harboriin 7. joulukuuta 1941 johti puolestaan siihen, että Yhdysvallat takavarikoi kaikki satamissaan olleet suomalaiset alukset. USA ei kuitenkaan julistanut sotaa Suomea vastaan.

¹²³⁰ Valpon internoimisarkisto. KA.

¹²³¹ Palaavien suomalaisten leirin arkisto. KA.

¹²³² *Äländska sjömän under andra världskriget 1999*, Ingmar Fredrikssonin päiväkirja, s. 164.

¹²³³ *Äländska sjömän under andra världskriget 1999*, s. 24.

¹²³⁴ http://sv.Wikipedia.org/wiki/Finska_forts%C3%A4ttningskriget, s. 5.

Ison-Britannian imperiumiin kuuluneet maat seurasivat emämaan esimerkkiä ja kaikki suomalaiset merimiehet haettiin satamista niin suomalaisista kuin ulkomaalaisista laivoista, ja vietiin internoimisleireihin. Shanghaissa ja Japanissa olleet merimiehet joutuivat myös kärsimään, vaikka heitä ei varsinaisesti internoitu. USA:n internointit merimiehet pääsivät kuitenkin melko vähällä, koska heidät päästettiin aika nopeasti vapaaksi. Toisaalta moni heistä joutui saattuetoimintaan amerikkalaisille aluksille ja muutamat kuolivat laivojen upotessa taisteluissa Atlantilla. Amerikkalaisten tietojen mukaan ainakin 12 suomalaista kuoli vuonna 1943 amerikkalaisissa kauppaluksissa.¹²³⁵ Viimeksi mainitut eivät sisälly kuolleiden luetteloon liitteessä 2.

Suomalaisten kohtelu vaihteli sijoituspaikkojen mukaan liittoutuneidenkin leireissä, mutta kaikkialla kohtelu oli tyydyttävää. Saksalaisten hallinnoimien leirien oloja voidaan ehkä vain Hovedöyan saarella olleen leirin suhteen verrata siihen, mitä englantilaiset tarjosivat Mansaarella ja muilla leireillä. Hovedöyassa ruoka, lämmitys, hygienia, asuinolot, harrastus- ja liikuntamahdollisuudet oli järjestetty huomattavasti paremmin kuin saksalaisten kolkella muulla leirillä, joiden kohdalla ei voida puhua varsinaisesta huolenpidosta.¹²³⁶

Haastattelussa ja kirjoituksissa moni merimies ihmetteli suomalaisten päättäjien toimintaa Suomen solmittua aselevon Neuvostoliiton kanssa 4. syyskuuta 1944. Suhteiden katkeaminen Saksan ja Suomen välillä 2.9.1944 vaikutti heti maiden väliseen laivaliikenteeseen. Hitlerin päämajasta oli jo syyskuun 2. päivänä tullut käsky, että kaikki suomalaiset tuli pidättää sopivan tekosyn nojalla. Suomen vesillä olleille saksalaisille laivoille annettiin puolestaan lähtökäsky 3.9. kello 17.05.¹²³⁷ Seuraavana päivänä saksalaisten käsky muuttui, koska kävi selväksi, että suomalaiset parhaansa mukaan auttaisivat saksalaisia poistumaan alueeltaan rauhanomaisesti. Saksalaisten tulisi välttää toimenpiteitä, jotka voisivat haitata suhteita Suomeen.¹²³⁸

Suomessa luotettiin Saksan Helsingin lähetystön merenkulkuasioista vastanneen herra Corleisin Saksan valtakunnan nimissä syyskuun 6. päivänä antamaan vakuutukseen, jonka mukaan kaikki 13 saksalaisten käyttöön asetettua alusta saivat esteettä palata takaisin, kun lasti oli saatu purettua.¹²³⁹ Suomalaisia aluksia lähetettiin Saksaan vielä niinkin myöhään kuin 12. syyskuuta. Uskottiinko todella vielä siinä vaiheessa Natsi-Saksan lupauksiin, jonka mukaan suomalaiset alukset pääsisivät takaisin Suomeen? Toisaalta myös Norjan rannikolla olleet odottivat tietoja Suomesta, jotta he olisivat mahdollisesti päässeet karkuun Ruotsiin. Saksalaisten asenne suomalaisia merimiehiä kohtaan muuttui yhdessä yössä ja viimeistään Suursaaren taisteluiden jälkeen suomalaisalusten miehistöt vietiin keskitysleireihin.

Merimiesten omatoimisuudella Stutthofin pääleirin portilla, mistä Fredriksson kertoo päiväkirjassaan, oli mahdollisesti merkitystä merimiesten sijoittamiseen Sonderlageriin norjalaisten poliisien kanssa. Siellä heillä oli kuitenkin paremmat olot kuin pääleirissä. Ainakin portilla järjestetty mielenosoitus aiheutti keskustelua saksalaisten johdon parissa

¹²³⁵ American Merchant Marine at war (www.usmm.org).

¹²³⁶ Kontinen 2006, s. 69.

¹²³⁷ Erfurth 1951, s. 263.

¹²³⁸ Kontinen 2006; Valpon kuulustelupöytäkirja 85/1945. KA.

¹²³⁹ Kontinen 2006, s. 14.

ennen päätöksentekoa.¹²⁴⁰ Veijo Johanssonin päiväkirjan kertomus on hieman värikkäämpi.¹²⁴¹

Sotatilanteiden muutokset Natsi-Saksan luhistumisen lähestyessä kurjistivat kuitenkin niin suomalaisten kuin norjalaisten poliisienkin olosuhteita. Stutthofin leireille internoidut joutuivat useaan otteeseen evakkoon ja marssimaan keskellä talvea huonosti varustettuina ja vähällä ruoalla. Ruokatilanne huononi yleisestikin loppua kohti. Pölitzin leirin parakkien tuhouduttua liittoutuneiden pommituksessa joutuivat vangit sieltäkin vaellukselle. Sen sijaan Brauner Bergin leiriläiset eivät nähneet samalla tavalla nälkää. Pölitz-leirillä suomalaiset kohtasivat kovimman kohtelun ja siellä pahoinpitelyt olivat yleisiä. Kuulustelupöytäkirjojen ja kirjamuistelmien mukaan joitakin Pölitzin suomalaisia todella kuoli huonon kohtelun seurauksena ja suoranaiseen nälkään. Sekä Pölitzin että Stutthofin leirillä he joutuivat myös seuraamaan, miten saksalaiset kohtelivat muita kansallisuusryhmiä aina järjestelmälliseen tuhoon saakka. Tämä merkitsi monelle niin suuria psyykkisiä paineita, että he kotiinpaluun jälkeen ottivat itsensä hengiltä.¹²⁴²

Suomen Merimies-Unioni teki yksin ja yhdessä muiden merenkulkijajärjestöjen kanssa valtioneuvostolle aloitteita korvauksien maksamisesta internoiduille merimiehille. Vasta vuoden 1957 talousarvioon otettiin tarkoitusta varten 45 miljoonan markan määräraha. Niilo Välläri edusti Unionia kolmimiehisessä komiteassa, joka käsitteli 792 hakemusta ja totesi niistä perustelluksi 510.¹²⁴³ Kauppa-alusten merimiehet eivät ole saaneet valtiovalta rintamamiesveteraaneja vastaavaa kohtelua. Merenkulkijajärjestöjen yrityksistä huolimatta rintamamiestunnus on heiltä evätty.

Sen sijaan Kansainvälinen Siirtolaisuusjärjestö (IOM)¹²⁴⁴ antoi suomalaisille merimiehille mahdollisuuden saada korvausta Natsi-Saksan keskitysleireissä tehdystä orjatyöstä vuonna 2001. Valitettavasti siinä vaiheessa suurin osa keskitysleireissä olleista merimiehistä oli jo poistunut joukostamme. Korvausta oli hakenut noin 330 000 ihmistä 50 eri maasta. Orjatyöstä maksettiin 7 669 euroa, pakkotyöstä teollisuudessa 2 556 ja pakkotyöstä maataloudessa 1 022 euroa. Siirtolaisuusjärjestö IOM hallinnoi korvausohjelmaa Genevessä. Korvausta haki 1 109 suomalaista, mutta rahaa annettiin vain 198:lle.¹²⁴⁵

Sven-Erik Nylund on merenkulkuhistorian tutkija, Vantaa

Sven-Erik Nylund is a researcher of naval history, Vantaa

¹²⁴⁰ Äländska sjömän under andra världskriget 1999, Ingmar Fredrikssonin päiväkirja, s. 151.

¹²⁴¹ Reponen 1980, s. 183 (Veijo Johanssonin päiväkirja).

¹²⁴² Kerttu Grund 2005, Uusikaupunki / Sven-Erik Nylund; Ingmar Fredriksson 2005, Helsinki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto; Reponen 1980, s. 308.

¹²⁴³ Soukola 2003, s. 205.

¹²⁴⁴ International Organisation for Migration.

¹²⁴⁵ Turun Sanomat 21.11.2006, "Sota-ajan pakkotyöstä Saksassa korvauksia 198 suomalaiselle".

Liitteet

Liite 1. Eri maissa internoitujen suomalaisten merimiesten lukumäärä vuosina 1939–45

Internoitujen suomalaisten merimiesten lopullista määrää toisen maailmansodan aikana on melko mahdotonta määrittää. Useiden eri lähteiden tietoja yhdistelemällä on laadittu luettelo eri maissa internoitujen merimiesten lukumääristä.

Yhdysvaltojen osalta on jouduttu tyytymään arvioon internoitujen määrästä, koska SPR ei ole samalla tavalla luetteloinut Yhdysvalloissa internoituja. Arvio Yhdysvalloissa olleista merimiehistä on hyvin karkea perustuen takavarikoitujen alusten lukumäärään. Vain kaksi suomalaista merimiestä oli varsinaisessa vankeudessa Yhdysvalloissa. Eri lähteitä ja luetteloita vertailemalla on kuitenkin päästy lähelle todellista henkilömäärää.

Joitakin merimiehiä löytyy esimerkiksi sekä Gibraltarin että Mansaaren luetteloista. On mahdollista, että osa on siirretty Gibraltarilta Englantiin. Mansaarelle internoitujen lukumäärä vaihteli sodan aikana, mutta laskelmissa on huomioitu kaikki nimet. Merimiesten lisäksi joukossa saattaa olla muitakin henkilöitä. Neuvostoliiton internoimien merimiesten lukumäärässä on huomioitu myös tervahöyry *Auvon* miehistö, joka oli internoituna talvisodan aikana.

Sen sijaan Saksan luvuissa ei ole huomioitu vuosina 1939 – 40 väliaikaisesti internoituja merimiehiä. Shanghaissa ja Japanissa olleet merimiehet eivät varsinaisesti koskaan joutuneet internointileireille, mutta heidät on tilastossa huomioitu. Etelä-Afrikassa ja Uudessa-Seelannissa olleista merimiehistä vain osa on mukana tilastoissa, koska monet eivät koskaan joutuneet internoiduiksi. Usein he jatkoivat purjehtimista samassa aluksessa välittömästi aluksen takavarikoinnin jälkeen, kun laiva oli siirretty vieraan lipun alle.

Eri lähteistä kerättyjen tietojen mukaan 1712 suomalaista merimiestä joutui internoiduksi sodan aikana, pääasiassa joko liittoutuneiden toimesta vuonna 1941 tai saksalaisten toimesta syyskuun 1944 jälkeen.

Eri maissa internoitujen suomalaisten merimiesten lukumäärä (1939–1945)

Liittoutuneiden internoinmat	lukumäärä
Englanti, Mansaari	420
Australia	129
Trinidad	69
Kanada	53

Intia	46
Jamaika	33
Kenia	23
Etelä-Afrikka	21
Gibraltar	16
Palestiina / Keski-itä	14
Itä-Afrikka	13
Neuvostoliitto *)	8
Bermuda	7
Uusi-Seelanti	6
Kuuba	4
Egypti	3
Englannin Guayana	2
USA (nimellä mainittu)	2
Portugalin Länsi-Afrikka / Angola	1
Sudan	1
Kultarannikko	1
Etelä-Amerikka	1
Puola	1
Belgia	1
Irlanti	1
Persia	1
Tuntematon paikka	9

Yhteensä	886
Saksa	
Pölitz**)	125
Brauner Berg	122
Stutthof	91
ss Brita / Howaldtsverke	25
Yhteensä	363
Kiina ja Japani	
Shanghai	55
Japani	8
Yhteensä	63
Yhteensä henkilönimiä	1312
Arvio takavarikoimien miehistöistä	USA:n alusten 400
Yhteensä kaikkiaan	1712
*) sisältää tervahöyry Auvon miehistön 1939 - 40	
**) luvussa 6 Hovedöyasta karanneita	

Liite 2. Internoimisleireillä kuolleet suomalaiset merimiehet toisen maailmasodan aikana (1941–1945)

Liittoutuneiden internoimisleirit (yhteensä 14 kuollutta)							
Nimi	Syntymäaika	Kotipaikka	Ammatti	Internoitu	Kuollut	Kuolinsyy	Lähde
<i>Mansaari (7)</i>							
Elo, Jouko Veikko	20.1.1919	Helsinki	matruusi		24.1.1945	tuberkuloosi	KA / Luovutetut
Gustafsson, Gunnar G.	8.4.1898		matruusi	heinäkuu 1941	2.12.1944	tuntematon	Baltimore, KA / Luovutetut
Huppunen, Nestor	26.1.1916	Pyhäjärvi		11.3.1942	20.4.1943	tappo	KA / Luovutetut, K. Wilkinson
Lagerström, Harry E.	16.1.1913		rasvari	15.1.1942	9.12.1943	tuntematon	KA / Luovutetut
Schöring, Arthur V.	6.5.1908	Sulva	konemestari		30.4.1942	syöpä	SEN
Tähtinen, Erik F.	18.2.1905	Turku	lämmittäjä		tuntematon	tuntematon	KA / Luovutetut
Wallin, Martti J.	6.3.1895				13.11.1943	tuntematon	KA / Luovutetut
<i>Australia (2)</i>							

Ahosto, Aimo					tuntematon	tuntematon	KA / Luovutettu
Friberg, Urho Aukusti	25.8.1900	Vaasa		30.12.1941	22.9.1943	jäi junan alle	KA / Luovutettu

Nimi	Syntymäaika	Kotipaikka	Ammatti	Internoitu	Kuollut	Kuolinsyy	Lähde
<i>Etelä-Afrikka (1)</i>							
Leivo, David Albin	5.8.1884	Uusikaupunki	merimies		2.7.1944	keuhko kuume	SEN, KA / Luovutettu
<i>Intia (2)</i>							
Blomqvist, Åke Rafael	17.4.1916	Helsinki	kirvesmies	20.12.1941	3.7.1943	lavantauti	KA / Luovutettu
Sirkiä, Pentti J.	7.3.1921	Pyhäjärvi			16.1.1944	keuhkotauti	SEN, KA / Luovutettu
<i>Trinidad (2)</i>							
Rakkolainen, Kauko K.	1914			jouluku 1941	1942	torpedoitu	KA / Luovutettu
Söderman, Karl Einar	1925			jouluku 1941	1942	torpedoitu	KA / Luovutettu

Saksalaisten internoimisleirit (yhteensä 28 kuollutta)

<i>Stutthof (4)</i>							
Blomqvist, Lauri Vilho	6.3.1899		konemestari	elokuu 1944	23.3.1945	kranaatti	SEN, KA / Luovutettu
Karlsson, Anders Hjalmar	29.5.1900		merikapteeni		29.5.1945	pilkkukuu	SEN, KA / Luovutettu
Niva, Paavo Kalervo	19.3.1927	Kemi	matruusi	2.10.1944	23.3.1945	kranaatti	SEN, KA / Luovutettu
Savolainen, Pentti Aulis	31.12.1927	Piikkiö	jungmanni		28.5.1945	pilkkukuu	SEN, KA / Luovutettu

Nimi	Syntymäaika	Kotipaikka	Ammatin	Internoitu	Kuollut	Kuolinsyy	Lähde
<i>Pölitz (21)</i>							
Andersson, Nils Viktor	29.7.1920	Hamland	matruusi		8.2.1945	pommitus	SEN, KA / Luovutettu
Eriksson, Gunnar William	25.8.1920	Finström	konemestari		24.1.1945	nälkä, punatauti	SEN, KA / Luovutettu
Golnik, Mauri Wilhelm	25.8.1927				6.10.1944	sairaus / nälkä	KA / Luovutettu
Gustavsson, Anton V.	24.11.1892	Västernärjärd	konemestari		8.2.1945	pommitus	SEN, KA / Luovutettu

Heino, Ilmi	26.8.19 09	Koivis to	keittäjä	18.10.1 944	8.2.194 5	pommit us	SEN, KA / Luovute tut
Isokyttä, Åke Olavi	19.7.19 20	Helsin ki	rasvari		8.2.194 5	pommit us	SEN, KA / Luovute tut
Järvi, Rakel Rauha	1.10.19 12		keittäjä		8.2.194 5	pommit us	SEN, KA / Luovute tut
Kuivala, Niilo Aaron	21.10.1 902	Paatti nen	päällik kö		8.2.194 5	pommit us	SEN, KA / Luovute tut
Kärpänen , Mikael	10.1.19 27	Viipur i	matruu si		27.2.19 45	lavanta uti	SEN, KA / Luovute tut
Laaksone n, Evald Afanasi	10.9.19 18		perämi es		tuntema ton	tuntema ton	SEN, Åländsk a
Lappalain en, Otto Eemeli	29.8.19 28	Ristiin a	matruu si		8.2.194 5	pommit us	SEN, KA / Luovute tut
Mattsson, Rolf, Erik	4.9.192 8	Finstr öm	matruu si	12.10.1 944	8.2.194 5	pommit us	SEN, KA / Luovute tut
Mattsson, Gunnar Johannes	27.4.19 22	Finstr öm	matruu si		16.2.19 45	yleinen heikkou s	SEN, KA / Luovute tut

Nimi	Syntymäaika	Kotipaikka	Ammatin	Internoitu	Kuollut	Kuolinsyy	Lähde
Pölitz (jatkoa)							
Miettinen, Jorma Kullevo	15.2.1927	Viipuri	matruusi	2.10.1944	12.4.1945	tuntematon	KA / Luovutettu
Rintala, Erkki Olavi	23.2.1929	Uusikaupunki	jungmanni	15.9.1944	10.3.1945	kurkkumätä	Altdam, KA / Luovutettu
Saarinen, Kauko	3.3.1928		messipöika		8.2.1945	pommitus	SEN, Valpo 702/45
Sammila, Mikael	3.6.1914	Pietari	kapteeni	8.12.1944	8.2.1945	pommitus	SEN, KA / Luovutettu
Sjölund, William Alex.	8.1.1892	Pyhämaa	kokki		27.2.1945	lavantauti	SEN, KA / Luovutettu
Säilä, Pentti Sakari	15.6.1926	Pori	rasvari		maaliskuu 1945	keuhkotauti	KA / Luovutettu
Wikman, Anna Maija	20.8.1909		kokki		8.2.1945	pommitus	SEN, KA / Luovutettu
Ylinen, Aino Kaarina	17.11.1908	Tampere	keittäjä		8.2.1945	pommitus	SEN, KA / Luovutettu
Brauner Berg (1)							
Kirppu, Armas	9.10.1903		merimies		3.12.1944	häkämyrkytys	KA / Luovutettu

<i>Muut paikkakunnat / leirit (2)</i>							
Lehmus, Helvi Sisko	1923				10.2.19 46	tuntema ton	Hampuri , KA / Luovute tut
Lindvall, Lars Rikhard	2.5.191 7	Helsin ki	lämmit täjä	1944	13.1.19 46	keuhkot uberkul oosi	Tanska, KA / Luovute tut
Kiina (yhteensä 6 kuollutta)							
Nimi	Syntym äaika	Kotip aikka	Amma tti	Interno itu	Kuollut	Kuolin syy	Lähde
<i>Shanghai (6)</i>							
Fjäder, Henrik Joel	15.2.19 01	Hanko	laivapo ika		12.8.19 40	tuntema ton	SEN, UMA
Härö, Aaro Jakob	16.12.1 901	Summ a			17.7.19 45	syöpä	SEN, KA / Luovute tut
Kiivas, Anton Stefanus	11.8.18 89	Turku	stuerti		tuntema ton	keuhkot uberkul oosi	SEN, UMA
Lindberg, Frans Valter					huhtiku u 1947	keuhkot auti	SEN, UMA
Pukki, K.					tuntema ton	tuntema ton	SEN, UMA
Öberg, Yngve					tuntema ton	alkoholi myrkyt ys	SEN, UMA
Suomalaisten merimiesten kokonaiskuolleisuus internoimisleireissä: 48 henkilöä							

Lähteet: KA / Luovutetut: Kansallisarkiston Suomi, Sotavangit ja ihmislouvatukset 1939–1955 -projektin kokoamat tiedot internoiduista merimiehistä

SEN: Sven-Erik Nylundin tutkimukset

UMA: Ulkoasiainministeriön arkisto

Liite 3. Takavarikoidut suomalaiset alukset 1939–1945

Neuvostoliiton toimesta						
ajankohta	alus	varustamo	brt	dwt	missä	huom.
30.11.1939	tervahöyry Auvo	Lauri Seppälä			Paldiski	palautettiin 1942

Ison-Britannian ja sen dominioiden toimesta						
ajankohta	alus	varustamo	brt	dwt	missä	huom.
1939						
1939	sv Archibald Russell	Gustaf Erikson	2354	3900	Hull	alus jäi telakalle 1939
1941						
9.7.1941	ss Modesta	J. W. Paulin	3830	6200	Skotlanti	
9.7.1941	ss Winha	Antti Wihuri	3331	5550	Skotlanti	
9.7.1941	ss Solbritt	Wasa Rederi Ab	1842	2900	Skotlanti	
9.7.1941	ss Rolfborg	J. A. Zachariassen	1831	3005	Skotlanti	

9.7.1941	ss Anneberg	Arthur Ekbom	2543	4190	Skotlanti	
9.7.1941	mt Josefina Thordén	G. Thordén B.	6548	9765	Skotlanti	pommitettu, 15 kuoli
9.7.1941	ms Carolina Thordén	G. Thordén B.	3644	6000	Skotlanti	pommitettu, 1 kuoli
1.12.1941	ss Brita Thordén	G. Thordén B.	1866	3050	Trinidad	
1.12.1941	ss Ester Thordén	G. Thordén B.	1940	3050	Trinidad	
1.12.1941	ss Oddvar II	Nielsen & Thordén	1897	3000	Newfoundland	
1.12.1941	ss Rosenborg	Lindblom & Petersen	1512	2450	Trinidad	
1.12.1941	ss Yildum	Erik Nylund	3300	5600	Jamaika	
1941	ss Margareta	Margareta ss Co	3130	5150	Gibraltar	
1941	ss Vicia	Kristian Hansen	2660	4200	Dublin	
1941	ss Carolus	Nielsen & Thordén	2245	3560	Kanada	
1941	ss Ericus	Nielsen & Thordén	2213	3565	Kanada	
1941	ss Pamir	Gustaf Erikson	2798	4350	Uusi- Seelanti	
1941	ss Lawhill	Gustaf Erikson	2816	4600	Etelä-Afrikka	
Yht.	19 alusta		52300	84085		yht. 16 henkilöä kuoli

Yhdysvaltojen toimesta						
ajankohta	alus	varustamo	brt	dwt	missä	huom.
27.12.1941	ss Aagot	Oy Sea Freight Ab	3938	6050	USA	
27.12.1941	ss Advance	Algot Johansson	1839	2950	USA	
27.12.1941	ss Anja	Rederi Ab Atlanta	4836	7890	USA	
27.12.1941	ss Asta	Arthur Andersson	1854	3080	USA	
27.12.1941	ss Atlas	Arthur Andersson	1098	1650	USA	
27.12.1941	ms Aurora	Rederi Ab Atlanta	4956	7300	USA	
27.12.1941	ss Delaware	Nielsen & Thordén	2440	4135	USA	
27.12.1941	ss Fidra	Lindblom & Petersen	1827	3060	USA	
27.12.1941	ss Kuurtanes	Paul Erikson	3026	5200	USA	
27.12.1941	ss Kurikka	Paul Erikson	3106	5050	USA	
27.12.1941	ss Marisa Thordén	G. B. Thordén	4536	6900	USA	
27.12.1941	ms Mathilda Thordén	G. B. Thordén	3641	6000	USA	
27.12.1941	ss Olivia (ex Kemi)	Gustaf Erikson	2462	3350	USA	

27.12.1941	ss Pandia	Athur Karlsson	2368	3800	USA	
27.12.1941	ms Saimaa	FÅA	2001	3230	USA	
27.12.1941	ss Wipunen	Antti Wihuri	4103	6600	USA	
27.12.1941	ss Koura	Paul Erikson	3334	5150	USA	
Yht.	17 alusta		51365	81395		

Saksan toimesta						
Vuosi/päivä	alus	varustamo	brt	dwt	missä	huom.
1939 - 40						
	ss Rainer	Kapten Fock	510	765	Kattegatt	
4.11.1939	ss Jessie	Arthur Karlsson	1405	1875	Kattegatt	1942, ajautunut maihin
5.11.1939	ss Otava	Helsingin Lloyd	1289	2000	Selkämeri	1942
7.11.1939	ss Verna H	Werner Hacklin	918	1200	matkalla Englantiin	1942
19.11.1939	ss Toras	Helsingin Kalastus	965	1260	Itämeri	1942
9.4.1940	sv Moshulu	Gustaf Erikson	3116	5000	Norja	
kesällä 1940	ss Anton H	Werner Hacklin	1436	2260	Norja	
Yht.	7 alusta		9639	14360		

1944						
1.9.1944	ss Corona	SHO			Bremen	
1.9.1944	ss Edith H	Werner Hacklin			Bremen	
1.9.1944	ss Ursa				Bremen	
1.9.1944	ss Zephyr	Suomi Shipping			Bremen	
1.9.1944	ss Mercator	SHO			Danzig	
1.9.1944	ss Wappu	SHO			Danzig	
1.9.1944	ss Bore	Ab Bore Oy			Danzig	
1.9.1944	ss Ellen				Danzig	
1.9.1944	ss Brita	Nordström			Telche, Hollanti	
1.9.1944	ss Wikla	SHO			Delfzijl	
Yht.	10 alusta					

Norjassa saksalaisten toimesta *)						
ajankohta	alus	varustamo	brt	dwt	missä	aluksen kotipaikka
syyskuu 1944	ss Adolf (ex Vartsala)	Gustaf Erikson		110		Maarianhamina
syyskuu 1944	m/aux Aina	Hj. Karlsson (1928 - 43)	92			Ahvenanmaa
syyskuu	ms Alca (ex	Gustaf	438			Maarianhamina

1944	Skåne)	Erikson				
syyskuu 1944	m/aux Astrea	Albin V. Gustafsson				Porvoo
syyskuu 1944	ss Aulis	H. Liljestrand	189	300		Helsinki
syyskuu 1944	ms Avena (ex Helene)					
syyskuu 1944	ms Boistö**)	Red A/B Edwards	300		Kristiansand	Loviisa
syyskuu 1944	ms <i>Dejefors</i>	Molander	360		Kristiansand	Pori
syyskuu 1944	ms <i>Ella</i>	Yrjänen & Kump.	314	400	Kristiansand	Rauma
syyskuu 1944	ms <i>Elma/Selma</i>	Kustaa Kandolin	180		Kristiansand	Turku
syyskuu 1944	Fennia	Waldemar Höglund	100			Maarianhamina
syyskuu 1944	Gerd	Anton Hägglom	150			Maarianhamina
syyskuu 1944	ms <i>Glittertind</i>	H. Liljestrand	750		Trondheim	Helsinki
syyskuu 1944	ms <i>Gretha</i>	Albert Janson	100			Maarianhamina
syyskuu 1944	ms <i>Hermod</i>	O/Y Hertell & Co A/B	300		Kristiansand	Helsinki
syyskuu 1944	Heros	Albert Janson	250			Maarianhamina
syyskuu 1944	Hertha	Anton Hägglom	180			Maarianhamina
syyskuu 1944	ss <i>Hilmer</i>	Molander	250		Trondheim	Pori

syyskuu 1944	<i>ss Ilma</i>	Jon Dahlberg	149			Helsinki
syyskuu 1944	<i>m/aux Ingrid</i>	Waldemar Höglund	150			Maarianhamina
syyskuu 1944	Jupiter	Molander	300			Pori
syyskuu 1944	<i>ss Kajava</i>	H. Liljestrand	275		Tromsö	Helsinki
syyskuu 1944	Karin	Östersjöllinjen A/B	250			Helsinki
syyskuu 1944	Lovisa	A/B Triton O/Y	247			Loviisa
syyskuu 1944	D- Schlepper Luis	John Dahlberg	?			Helsinki
syyskuu 1944	<i>m/aux Merihelmi</i>	H. Liljestrand	550		Stavanger	Helsinki
syyskuu 1944	<i>ss Merkur</i>	Northern Steamship Co.	1750		Oslo	Helsinki
syyskuu 1944	Motto	Molander	1173			Kristiinankaupunki
syyskuu 1944	<i>ms Nora</i>	Anton Hägglom	260		Trondheim	Maarianhamina
syyskuu 1944	<i>ms Oma</i>	Yrjänen & Kump.	500		Kristiansand	Rauma
syyskuu 1944	Prinzess	Roohola	400			Rauma
syyskuu 1944	<i>ms Rauha</i>	Waldemar Höglund	140		Kristiansand	Maarianhamina
syyskuu 1944	<i>m/aux Saarentähti</i>	H. Liljestrand	380		Trondheim	Helsinki

syyskuu 1944	<i>ms Saga</i>	Albert Janson	110		Stavanger	Maarianhamina
syyskuu 1944	<i>ss Salama</i>	Carl Rundberg	280		Kristiansand	Maarianhamina
syyskuu 1944	Danö	Östra Nylands rederi A/B	330			Loviisa
syyskuu 1944	<i>ms Saturn(us)</i>	H. Liljestrand	300		Trondheim	Helsinki
syyskuu 1944	Sirius	Gustav Erikson	180			Maarianhamina
syyskuu 1944	<i>ms Swanen</i>	Molander	240		Trondheim	Pori
syyskuu 1944	Svenborg	Molander	500			Pori
syyskuu 1944	Sylvia	H. Liljestrand	?			Helsinki
syyskuu 1944	<i>ms Tapio</i>	Karl Kåhre	110		Bergen	Maarianhamina
syyskuu 1944	<i>ms Vesta</i>	Paul Kåhre	115		Tönsberg	Maarianhamina
syyskuu 1944	Viena	O/Y Hertell & Co. A/B	240			Helsinki
syyskuu 1944	<i>ss Zeros</i>	Suomi Shipping	475		Stavanger	Helsinki
syyskuu 1944	<i>ss Zeus</i>	Suomi Shipping	410		Kristiansand	Helsinki
Yht.	46 alusta		13767	810		

*) Luettelo perustuu Sixten Holmströmin tutkimukseen 2004 ja Tom Jeringin antamiin tietoihin (saksalaisten luettelo)

***) Kursiivilla merkityt viittaavat Ville Kontisen luetteloon (Kontinen 2006)*

Liite 4. Suomalaisia merimiehiä internoituina maailmalla ja Saksassa

LÄHTEET

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

Palaavien suomalaisten leirin arkisto (kansiot 8–10)

Robert Alftanin aineisto. Pk 2330 (entinen Sota-arkisto, KA / SArk)

Suomen Punaisen Ristin kortisto internoiduista merimiehistä toisen maailmansodan aikana (Bd 1–3, KA / SArk)

Valtiollisen poliisin internoimisarkisto (kansio 17) ja internoimisarkiston nimikortisto

Valtiollisen poliisin pääosaston kuulustelupöytäkirjat 1945–46 (Valpo I ja II)

Merenkululaitoksen arkisto (MA)

Toisen maailmansodan aikana Yhdysvalloissa takavarikoitujen alusten miehistöluettelot

Suomen merimuseon arkisto (SMA)

Helge Heikkisen arkisto

Ulkoasiainministeriön arkisto (UMA)

8. Sota ja siihen liittyvät kysymykset

H. Laivaliikenne ja merenkulku toisen maailmasodan aikana 1939–45

- H 1b, Ulkomaille aikarahdatut laivat. Englannin laivanavicertit
- H 1c, Bunkraus- ja öljynsaantiluvat

N. Suomalaisten laivojen ja lastien pidätykset tarkastusta varten

- I ja II maailmasodan aikana pidätettyjä laivoja ja lasteja eri maissa, Alankomaat
- II Maailmasodan aikana pidätettyjä laivoja ja lasteja: Neuvostoliitto ja Norja H – V
- Saksa D – O (laivan nimen mukaan)

23. Merimiehet ja heidän etujensa valvominen

Y. Merimiesten sodanaikainen internointi ja siihen liittyvät kysymykset

- Englannissa internoidut suomalaiset 1941; internoidut Intia, Kaukoitā; Shanghaista kotiutuvat suomalaiset; Meksiko; Uusi-Seelanti; maittain Aустaralia – Etelä-Afrikka

Manx Heritage Library

Frey Parmanin kirjeitä 1942–44

Valokuvia

Virallisjulkaisut

Staten Offentliga Utredningar (SOU 1963:60): Svenska handelsflottans krigsförluster under andra världskriget (Rolf Vallerö).

Kirjallisuus

Allen, Michael Thad. Hitler's Slave Lords, the business of forced labour in occupied Europe. Stroud 2004.

Blumenthal, Nils. Pitkä purjehdus. Porvoo 1985.

Boberg, Lennart. Pamir. Fyrmastbarken Pamir 1905–1957. Höganäs 1990.

- Bris, Sven. I Gestapos våld. En Ålänning berättar. Helsinki 1979.
- Chappell, Connery. Island of Barbed Wire. First published in great Britain 1984. Paperback edition, Lontoo 2005.
- Dahlin, Erik – Jörgensen, Jörn-Kr. – Johanssen, Per Ole. De trodde på en ny dag -om politi, krig, fangenskap og befrielse. Oslo 2001.
- Ehrfurth, Waldemar. Suomi sodan myrskyssä 1941–1944. Porvoo 1951.
- Ekberg, Henrik. Führerns trogna följeslagare – Den finländska nazismen 1932 – 44. Helsinki 1991.
- Gripenberg, G. A. Lontoo – Vatikaani – Tukholma. Suomalaisen diplomaatin muistelmia. Porvoo 1960.
- Heikkinen, Helge. Vaarallisilla vesillä. Suomen kauppalaivaston vaiheita toisen maailmansodan aikana. Porvoo 1960.
- Heikkinen, Helge. Tuntematon merimies. Suomen kauppalaivaston vaiheita ensimmäisen maailmansodan aikana. Porvoo 1975.
- Ilmasti, Veikko. Koiviston poika ja Zhdanovin lupaus. Helsinki 2005.
- Kettunen, Katariina. Piikkilankakaruselli. Kokemuksia sodan runtelemassa Euroopassa. Helsinki 1961.
- Kragelund, Erik. Allierade Krigsseglare. Kööpenhamina 2004.
- Lehmuskallio, Osmo I. Logbok från 4mbk Lawhill. Helsinki 1986 (ruots. 2007).
- Lindström, Varpu. From Heroes to Enemies. Finns in Canada 1937–1947. Beaverton 2000.
- Lodenus, Erik. Finland – Sydamerikalinjen 1926–1976. Helsinki 1976.
- Malmberg, Thure. Människor och båtar. 100 år från FÅA till EFFOA. Helsinki 1983.
- Nielsen, Martin. Rapport fra Stutthof. Kööpenhamina 1947.
- Nordström, Ragnar. Voitto tai kuolema – Jääkärieverstin elämä ja perintö. Juva 1996.
- Nylund, Sven-Erik. En Koffedieskeppares liv. Vantaa 2003.
- Nylund, Sven-Erik. Sjösäkerheten var deras mål. Helsingfors Skeppsbeväring rf. 125 års historik. Tammisaari 2006.
- Pettersens, Lauritz. Handelsflottan i krig 1939–1945. Hemmarflottan mellan vän och fiende. Bergen 1994.
- Pohjanpalo, Jorma. Meri ja ihminen. Helsinki 1969.
- Puranen, Eero. Kaukaiset rannat. Porvoo 1964.
- Raunonen, Kauko. Merien vapaudesta kuoleman porteille. Rauma 1997.
- Rautkallio, Hannu. Holokaustilta pelastetut. Helsinki 2004.
- Reponen, Oskar. Kaasukammion varjossa. Espoo 1980.
- Sana, Elina. Luovutetut. Suomen ihmisluovutukset Gestapolle. Helsinki 2003.

Soukola, Timo. Riistorauhaa rikkomassa. Suomen Merimies-Unionin ja sen edeltäjien vaiheita 1905–2000. Keuruu 2003.

Starck, Arlette. Grönt bläck, berättelse om ss Kemi (senare ss Olivia) på resa från Petsamo till USA, där beslagtagna 7.12.1941 av US Coast Guard. Maarianhamina 2004.

Thorsen, Laila. Heros. Oslo 1990.

Valtari, Toivo. Suomen merimieslähetystoimi 1875–1925. Helsinki 1925.

Wilkinson, Keith. Manx Murders. Edinburgh – Lontoo 2003.

Wirén, Einari (toim. Veijo Wirén). Shanghai Ohoi! Helsinki 2000.

Välläri, Niilo. Myrskyssä ja myötätuulessa – I storm och medvind. Helsinki 1951.

Välläri, Niilo. Antoisia vuosia. Muistelmia toinnasta ammattiyhdistysliikkeessä. Helsinki 1967.

Åländska sjömän under andra världskriget 1939–1945. Artikkeleita ja haastatteluja kirjoittaneet Karlsson, Henrik; Henriksson, Bjarne; Harberg, Justus; Kull, Johan ja Tergé, Bo. Maarianhamina 1999.

Julkaisematon kirjallisuus

Holmström, Sixten. Norgefarten, kompendium om finska fartyg på norska kusten 1941–44. Larsmo 2004.

Jering, Tom. Av Tyska krigsmakten beslagtagna fartyg i Norge 16/10 1944. (Jäljennös alkuperäisestä saksalaisten laivaluettelosta). 2005.

Kontinen, Ville. Suomalaisten merimiesten internoiminen Saksaan 1944–45. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopisto 2006.

Nyman, Kristina. En lång julresa 1939–45. Sjökapten Charles Nyman och hans familj under andra världskriget. Kompendieutkast 8.5.2005. (Kristina Nymanin kokoelma).

Tuominen, Lepo. Muistinpanot ss *Wapusta* ja Stutthofin leiriltä Kansan kalenterissa 1944–45. (Lepo Tuomisen omaisten kokoelma).

Sanoma- ja aikakauslehdet

El-Meri 1/2005. Nylund, Sven-Erik. ”Merimiehet sodassa - Sjömän i krig”.

Helsingin Sanomat 6.12.2004, Nylund, Sven-Erik. ”Merimiesten sotakokemukset talteen”; 12.12.2004, Seppänen, Rauno. ”Lapin sodan vaiheista vain vähän tutkimustietoa”; 13.12.2004, Westerlund, Lars. ”Merimiesten luovutuksia tutkitaan”.

Hufvudstadsbladet 17.12.2004: Sven-Erik Nylund: Sjömän i krig har glömts bort !

Hymy-lehti 1974, ”Natsisaksan pakkotyöleirillä, 2. osa - Saksa romahtaa”; 1975, ”Kuka valehtelee?”; 1975, ”Malja pelastumiselle, pojat”; 2000: Natsi-Saksan pakkotyöleirillä - Kauko Raamosen haastattelu ”Merien vapaudesta kuoleman portille“ - kirjan johdosta. (kirjoittajan saamia lehtileikkeitä, SEN:n arkisto.)

Ilta-Sanomat 1.3.2004. ”Mies, joka selvisi Auschwitzista - Mayer Franck”.

Kansa Taisteli, miehet kertovat 5/1986.

Kansan Uutiset 13.6.2000. ”Kerttu Grundin traaginen matka -Saksalaiset kaappasivat laivan ja veivät keittiöapulaisen keskitysleiriin”.

Poiju, Oy Finnlines Ltd:n tiedotus- ja henkilöstölehti 1/1980. ”Merimiehen tie”.

Satakunnan Työ 27.6.1981. ”Malmin Ollin Hitlerin vankileirillä Saksassa - Sormus ja puku pelasti hengen”.

SE! -lehti 2000. Kauko Raamosen ja Hilikka Turusen haastattelu.

Sjöhistorisk Årskrift för Åland 1991 – 92, Sundberg, Göte. ”Barken Killoran”; Malmberg, Thure. ”Internerad och krigsfänge i Australien”; 1997 – 98, Sundberg, Göte. ”Himalaja seglare”.

Skipet 3/2004. Norsk Skipfartshistorisk selskap. Ranheim, Snorre – Tandberg, Björn. Jungman på m/aux jakt Ingrid av Mariehamn i 1944. Litt om finske skip i norsk kystfart under krigen. Arrestasjoner, konsentrasjonsleir og flukt.

Suomen Merenkulku - Finlands Sjöfart. Vuoden 1939, 1940, 1941 ja 1944 vuosikertoja. 11/1972, Gustafsson, Heine: ”Hur Lawhill blev kapad...”.

Turun Sanomat 22.1.1996, ”Auschwitzista alkoi kauhusta vapautuminen”; 5.12.1999, ”Keskitysleirivanki Uudestakaupungista”, Kerttu Grundin haastattelu; ”Emme tienneet, kun lähdimme”, SS-mies Pekka Murron haastattelu; 9.6.2001, ”Saksa maksaa korvauksia natsiajan vääryyksistä”; 21.11.2006, ”Sota-ajan pakkotyöstä Saksassa korvauksia 198 suomalaisille”.

Uudenkaupungin Sanomat 14.6.2001, ”Vuosi elämästä natsien keskitysleirillä”, Kerttu Grundin haastattelu; 2004, Turunen, Hilikka: ”Maailma on niin mukava”90-vuotishaastattelu; (vuosiluku ei tiedossa), ”Epätoivon aika Stutthofissa”, Kerttu Grundin haastattelu. (kirjoittajan saamia lehtileikkeitä, SEN:n arkisto.)

Uusi Suomi 2.1.1947, ”Kerjättiin, mutta ei varastettu”; 2.3.1948 ”lähetysneuvos Erik de Lavalille myönnetty Suomen Valkoinen Ruusu”.

Radio- ja TV-ohjelmat

Alueuutiset 30.11.2005. ”Eino Sjöberg koki maapäällisen helvetin” / Asko Tanhuanpää.

MTV 3 6.11.2005: Vaietut sotavangit (toim. Juha Muurinen).

Internet

American Merchant Marine at War. (<http://www.usmm.org>)

Holocaust-portaali shoa.de: <http://www.shoa.de/content/view/212/213> (Brigitte Jäger-Dabek)

Ntlworld.com: http://www.homepage.ntlworld.com/m.chamberlain_1/

The Australian Association for Maritime History. Quarterly Newsletter Dec 1990, nro 77. (<http://www.aamh.asn.au>)

Warsailors.com, luettelo norjalaisten vankien leireistä Japanissa: <http://www.warsailors.com/POWs/powcamps.html>

Wikipedian artikkeli Stutthofin keskitysleiristä: http://de.wikipedia.org/wiki/KZ_Stutthof

Wikipedian artikkeli Policen kaupungista: http://en.wikipedia.org/wiki/police%2C_Poland#History

Wikipedian artikkeli jatkosodasta: http://sv.Wikipedia.org/wiki/Finska_forts%C3%A4ttningskriget, sivu 5

Wikipedian artikkeli: http://fi.wikipedia.org/wiki#0sapuolten_tilanne_ja_joukot

Sähköpostit

Dr. Greissmer, Axel (Internationales Maritimes Museum Hamburg) – Nylund, Sven-Erik 7.12.2007 (kirjoittajalla)

Kragelund, Erik – Nylund, Sven-Erik 29.3. ja 24.4.2005. (kirjoittajalla)

Haastattelut

Harry Nylund 23.1.1987, Gisborne, Uusi Seelanti / Sven-Erik Nylund (SEN). SEN:n arkisto.

Ingeborg Lindström 23.1.1996, Helsinki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

Eino Sjöberg 18.3.2005, Uusikaupunki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

Hilkka Turunen 18.3.2005, Uusikaupunki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

Kauko Raumonon 18.3.2005, Uusikaupunki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

Kerttu Grund 18.3.2005, Uusikaupunki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

Ingmar Fredriksson 8.5.2005, Helsinki / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

Gunnar Fallenius 19.11.2007, Parainen / Sven-Erik Nylund. SEN:n arkisto.

Summary

Sven-Erik Nylund's article describes the internment of Finnish seamen during the Second World War.

There are many examples in history of the internment of enemy aliens by countries in a state of war. It is a question of national security. The profession of the sailor has always been an international one, and ships sailing under various flags often had crews that consisted of people of many different nationalities. When a merchant vessel was destroyed in ancient times, the crew were usually killed, taken prisoner, sold as slaves, or used as galley-slaves onboard the ships of the victorious side. Already during the Crimean war, Finnish seafarers were taken as prisoners and brought to England as, at the time, Russian

citizens. In the beginning of the First World War, many Finnish ships, then sailing under the Russian flag, were confiscated and the seamen onboard brought to camps in Germany.

Finnish seamen faced many difficult situations during the Second World War as well, because of the political status of Finland. When the war started on September the 1st, 1939, Finland was still a neutral state trying to stay outside the war. Finnish merchant vessels were involved in naval altercations from the beginning of the war, and already on the September the 8th, 1939, the four-masted barque Olivebank struck a mine in the North Sea, leading to the loss of fourteen seamen. Finland still had at the time many oceangoing sailing-vessels out on the seas. During and after WW II, from 1939 to 1946, about 1700 Finnish seamen who served in the merchant navy were interned in different part of the world, both on the Allied side and in German concentration camps.

Especially the trade between Finland and the United Kingdom interested the Nazis, and many ships were sunk by German submarines or confiscated in the autumn of 1939. The latter vessels were taken by German warships to German ports, the cargo and ships were confiscated, and the crews sent home.

On the eve of the Winter War fought between Finland and the Soviet Union, on 30. November 1939, a Finnish coastal vessel, the SS Auvo, was confiscated in the Gulf of Finland and the crew taken to an internment camp in the Soviet Union. They were released in March 1940.

When, in June 1941, Finland joined Nazi-Germany in the attack on the Soviet Union, the United Kingdom drew its own conclusions and declared war on Finland on the 6th of December, 1941. Finnish merchant vessels had already before that date been taken to British ports. The Finnish seamen were interned on the Isle of Man, where earlier internment camps had already been constructed for German and Italian citizens and prisoners of war. All the British Dominions followed this example, and Finnish seamen were taken ashore from all ships calling into ports in India, Australia, Kenya, South Africa, Trinidad, Jamaica, Canada, and many other places.

In addition, the USA started to confiscate vessels sailing under the Finnish flag after the Japanese attack on Pearl Harbour on the 7th of December, 1941, but the US did not declare war on Finland. Altogether, 17 Finnish merchant ships were confiscated in US ports. After ten days in prison, the Finnish seamen were free to seek jobs in the US, and after one year they could sail on vessels under the US flag. Many of these Finns took part in the Battle of the Atlantic in Allied convoys – at least 12 Finnish seamen lost their lives in these actions.

The Finnish seamen on the Isle of Man and in other camps in the Dominions were treated quite well, and in accordance with the international rules on POWs. Out of 420 Finns on the Isle of Man, first in the Douglas Palace Camp and later in the Mooragh Camp of Ramsgate, only six died of different diseases; one was killed by another Finn due to political disputes within the camp. In 1942, most of the Finns were already working in the countryside of the United Kingdom outside the camps.

When Finland made a separate cease-fire with the Soviet Union on the 4th of September, 1944, it was obligated to chase the German army of 200 000 men out of North Finland, in accordance with the peace agreement. Finnish soldiers repelled the attempts of German troops to land on the island of Hogland in the Gulf of Finland on the 15th of September, 1944. After this incident, the Nazi-German attitude towards Finnish seamen changed overnight.

The Germans confiscated all Finnish vessels in German ports and in the ports of German-occupied countries, and brought the crews to concentration camps in different parts of Germany. Most of the seamen stayed in camps in Stutthof, Pölitz, and Brauner Berg from October 1944 to May 1945, when the Allied Armies arrived. About 363 Finnish seamen were forced into slave labour in German factories, and many of them died due to bad sanitary conditions, disease, and malnutrition. Over 40 Finnish coastal ships had been serving the German forces on the Norwegian coast, but in September 1944, they were confiscated, their crews taken ashore and sent to Pölitz. Twelve Finnish seamen, four of them women, were killed in the 8.2.1945 Allied bombing of the chemical factory near the Pölitz camp. Altogether, 21 Finns died in the Pölitz camp.

In the Stutthof camp, two seamen died under artillery fire from the Red Army on the 29th of March, 1945. The Finnish seamen were kept in the same camp as the over 250 Norwegian police officers who did not accept Nazi rule in Norway. When the Red Army drew close to the camp, many of the inhabitants, mostly Jews and Polish prisoners, but also the Norwegians and Finns, were loaded onto hulks, and taken by tug-boats along the German Baltic coastline to Lübeck from Gdansk. They were five days onboard with no food and water. On their arrival to the Bay of Lübeck, the Germans tried to place them onboard a passenger vessel, which they planned to sink with the prisoners inside. Unfortunately, the vessel was sunk by British bombers. However, the Finns and Norwegians succeeded in escaping ashore on a hulk, and the British troops rescued them and sent them through the Red Cross to Sweden. Attached to this article are tables concerning interned Finnish seamen, and the names of those who died in the camps. In total, 48 seamen died in the camps (14 in allied and 28 in German camps, as well as 6 in Shanghai). A table of Finnish ships confiscated during the war has also been provided.

In his research on the treatment of Finnish seamen in different parts of the world during WW II, the author has interviewed former Finnish seamen, and studied their diaries and the books written by them. There is a list of literature at the end of the article. Data from the collections of the Finnish National Archives and those of the Manx National Heritage in the Isle of Man have also been used in this article.

***NEUVOSTOLIITTOON PALAUTETTUJA
REPATRIATES TO THE SOVIET UNION***

Repatrieringen av sovjetiske krigsfanger fra Norge

Marianne Neerland Soleim

Innledning

Erfaringer omkring repatriering av krigsfanger etter første verdenskrig dannet grunnlag for ønsket fra de involverte parter om å få en rask avklaring også etter annen verdenskrig. Ikke minst var de allierte opptatt av at repatrieringen skulle gjennomføres raskt og problemfritt. Deres behandling av spørsmålene omkring tvangsrepatriering av sovjetiske borgere fra Norge fikk avgjørende betydning for landets politikk i slike spørsmål, og det skulle vise seg å bli en diskusjon om ansvarsfordeling og kategorisering av krigsfanger. Ved de alliertes og norske myndigheters arbeid med repatriering av allierte krigsfanger etter den tyske kapitulasjonen, ble betegnelsen "displaced persons" benyttet på sivil tvangssendt arbeidskraft som oppholdt seg i Norge. Det skulle vise seg vanskelig å opprettholde skillet mellom de to kategoriene "displaced persons" og krigsfanger. Norske myndigheter var opptatt av antallet som ble godkjent som krigsfanger av de allierte. De var skeptiske til at en altfor vid definisjon av begrepet "displaced persons", noe som ville føre til at svært mange personer ble plassert i denne kategorien og følgelig øke arbeidsmengden for myndighetene.

Av et antall på om lag 84 000 frigitte sovjetiske krigsfanger var antallet såkalte "Disputed Persons" på 1566 personer. Det at tallet ikke var høyere, var en faktor som påvirket repatrieringsarbeidet sommeren 1945 slik at dette kunne gjennomføres raskt og uten problemer for de allierte. Problemene i andre land der de allierte hadde ansvaret for repatrieringen, hadde blant annet sammenheng med det store antallet sovjetiske krigsfanger som hadde gått over i tysk tjeneste. Andelen av sovjetiske krigsfanger i tysk tjeneste i Norge lar seg ikke tallfeste, men i forhold til det høye antallet krigsfanger her i landet var andelen lavere enn hva tilfellet var i andre områder der de allierte hadde ansvaret for repatrieringen. Etter at mesteparten av de frigitte krigsfangene var hjemsendt, grep norske myndigheter inn og forhindret tvungen repatriering av en del personer. Repatrieringen av de såkalte disputedts skapte vanskeligheter for allierte myndigheter, og til de norske myndigheters lettelse ble denne kategorien med tidligere krigsfanger sendt til den britiske og amerikanske sone i Tyskland, der deres videre skjebne ble avgjort av allierte myndigheter.

De frigitte sovjetiske krigsfangene som ble sendt fra Norge, fikk ikke den hjemkomsten de forventet, eller fortjente etter å ha opplevd flere års krigsfangenskap. Likevel er det klart at mottakelsen av krigsfangene ikke var fullt så dramatisk som vestlige forfattere og ulike "øyenvitner" har beskrevet den. Ulike forfattere har i hovedsak skildret deres skjebne med den antakelse at de enten ble henrettet eller sendt til fangeleire i Sibir. Senere tids historieforskning i Russland gir et noe annet bilde. Viktor N. Zemskov har analysert tallmaterialet fra Statsarkivet for den russiske føderasjon (GARF) over repatrierte sovjetiske borgere, fra både sovjetiske og alliert-kontrollerte soner i tidsperioden 1944-1951. Antallet som ble sendt til spesialleire underlagt NKVD (Folkekommissariatet for indre anliggender), var langt lavere enn spekulasjonene hadde antydnet.

”Disputed Persons”

Uenigheten om tolkningen av avtalen ”Plan for the Delivery to the U.S.S.R of Soviet Citizens in Norway liberated by the Allied Forces”¹²⁴⁶, av 10. juni, resulterte i samarbeidsproblemer mellom general Andrew Thorne, sjef for Scottish Command, og general Ratov. Den store striden mellom de to gjaldt screeningen og det allierte kravet om at alle baltere eller polakker som var født utenfor de sovjetiske grensene av 1939 kunne velge å forbli ikke-russiske. Etter Thornes oppfatning hadde Ratov ikke myndighet over disse dersom de ikke aktivt bekreftet at de ønsket å være sovjetiske statsborgere.¹²⁴⁷ Ratov påpekte at dette var i strid med Jalta-avtalen av 11. februar 1945.¹²⁴⁸ Ved starten av repatrieringen med togtransport hadde Ratov protestert mot at alle sovjetiske borgere ble spurt om de ønsket å returnere til hjemlandet.¹²⁴⁹ Han mente åpenbart at ingen av de frigitte sovjetiske krigsfangene i Norge skulle kunne velge om de ønsket repatriering eller ikke.

I et forsøk på å kontrollere situasjonen vedrørende disputedts uttalte Ratov under et opphold i Stockholm i begynnelsen av juli at sovjetiske myndigheter hadde anerkjent polske myndigheter, og derfor hadde han rett til å repatriere alle ”Disputed Persons” fra Norge uten screening av disse ved ALFN.¹²⁵⁰ Denne forklaringen ble ikke akseptert fra de alliertes side. Kort tid senere henvendte Ratov seg til Thorne, og påpekte at noen leire i Norge fremdeles huset sovjetiske borgere. Han mente at dette var personer som ikke hadde fått beskjed om repatriering tilbake til hjemlandet, av årsaker som var ukjent for ham. Sovjetiske offiserer hadde fått vite at: ”only citizens of the Soviet Baltic Republics are kept in these camps: Latvians, Estonians, Lithuanians, Ukrainians and White Russians from the Western Soviet Republics”.¹²⁵¹ Dette gjaldt ukrainere og hviterussere som gjorde krav på polsk statsborgerskap siden de hadde hjemsted i de sovjet-annekterte østlige områder av det tidligere Polen. Thorne måtte være klar over at innbyggerne i disse områdene hadde vært sovjetiske borgere siden 1939. For Ratov var det uforståelig at disse borgerne ble holdt i egne leire og ikke overlevert til sovjetiske myndigheter for repatriering.

Ifølge Ratov skapte de allierte også frykt blant sovjetiske borgere ved å spre anti-sovjetisk propaganda. Han mente de allierte forsøkte å innbille dem at de ville bli møtt med all slags harde represalier fra myndighetenes side ved en eventuell hjemkomst. Dessuten forsøkte de lokale kommandanter fra allierte tropper med alle midler å fjerne de sovjetiske representanter for repatrieringen fra leirene. Dette gjaldt særlig leirene i Trondheim, og

¹²⁴⁶ RA, Final Report, Prisoners of War executive, Headquarters Allied Land Forces Norway. H.Q. B.L.F.N. Oslo 14. Dec 45. Appendix A.

¹²⁴⁷ PRO, FO371/47904, General Sir Andrew Thorne. Headquarters, Allied Land Forces, Norway. Storgaten 33, Oslo. 31st July 1945.

¹²⁴⁸ PRO, FO371/47904, Translation, Representative of the Plenipotentiary of the SPC of the USSR for the Repatriation of Soviet Citizens. No 3/11/08, 10 August 1945.

¹²⁴⁹ PRO, FO371/47902, No.012, 10 Jul 45. Translation, Representative of the Plenipotentiary of the SPC of the USSR for the Repatriation of Soviet Citizens.

¹²⁵⁰ PRO, FO 371/47902. Branch HQ Allied Land Forces Norway. 9th July 1945.

¹²⁵¹ PRO, FO 371/47902, No.012, 10 Jul 45. Translation, Representative of the Plenipotentiary of the SPC of the USSR for the Repatriation of Soviet Citizens.

liknende episoder var også rapportert fra Nord-Norge, ifølge Ratov.¹²⁵² Ifølge uttalelser fra sovjetiske borgere som satt i Trondheimsleiren, hadde den engelske administrasjonen benyttet et eget skjema for de som ikke ønsket hjemreise. Under overskriften "Reasons for non-return to the Home-land", ble svaret "For political reasons" registrert for alle personer.¹²⁵³ Til slutt i brevet klaget Ratov på omstendighetene omkring arbeidet med repatrieringen i Sandnes. Representanter fra de allierte hadde ved avreisen møtt de sovjetiske borgerne med spørsmålet "do all of you wish to return to your homeland"? De sovjetiske representantene for repatrieringsarbeidet protesterte mot denne fremgangsmåten, og av den grunn hadde de allierte offiserene erklært at de ville stanse arbeidet med Disputed Persons.¹²⁵⁴ Ratovs kritikk av de allierte fortsatte videre i repatrieringsarbeidet.

Den norske ambassaden i Moskva meldte i juli 1945 til UD (Utenriksdepartementet) i Oslo at det ifølge Ratov var 1 097 syke og omkring 5 000 sovjetiske krigsfanger som fremdeles ikke var sendt tilbake til Sovjetunionen. De ble etter Ratovs oppfatning holdt tilbake på et ikke lovlig grunnlag fordi den allierte overkommandoen ikke hadde godkjent at de var sovjetiske statsborgere. Da repatrieringen av de sovjetiske krigsfangene i Norge gikk mot slutten, ble general Ratov intervjuet i det sovjetiske kommunistpartiets avis "Pravda". Ratov kritiserte her de alliertes kommando i Norge for de avgjørelser som var truffet overfor de ca. 6 000 russere som fremdeles oppholdt seg her. De ble utsatt for propaganda, og man forsøkte å øve påtrykk på dem for å få dem til å reise til England eller de latin-amerikanske land i stedet for hjem til Russland. I tillegg beklaget han seg over at han hittil ikke hadde kunnet få de nødvendige opplysninger om disse sovjet-borgere. Den allierte overkommando påstod at en ikke med sikkerhet kunne fastslå at de gjenværende virkelig var sovjet-russiske borgere, og de samlet dem i spesielle leirer hvor sovjetiske representanter ikke hadde adgang, påpekte Ratov.¹²⁵⁵ Uenighetene gjaldt definisjonen av hvem som skulle kategoriseres som "Disputed Persons".

Ratov framholdt fremdeles i august 1945 at det var 6000 sovjetborgere som oppholdt seg i Norge. Dette var "disputed". Det ble klart at begrepet "Disputed Persons" måtte presiseres, for å få klarere regler for hvordan de skulle behandles. Den 18. juli sendte derfor PWX (Prisoner of War Executive) skrevet "PWX administrative instruction no 2", som omhandler "Recovered allied and Disputed Persons". I appendix D "Instruction on segregating Soviet Disputed Persons from Displaced Persons camp and the Wehrmacht", blir begrepet presisert:

A Soviet Disputed Person is an Estonian, Latvian, Lithuanian, Western White Russian, Western Ukranian, Pole from Western White Russia or Western Ukraine, a Bessarabian and Carpatho – Ukranian who is claimed by the Soviet Repatriation Commission and comes from territory incorporated by the USSR after 1st September 1939. This includes Memel citizens, but excludes White

¹²⁵² PRO, FO 371/47902, No.012, 10 Jul 45. Translation, Representative of the Plenipotantionry of the SPC of the USSR for the Repatriation of Soviet Citizens.

¹²⁵³ PRO, FO 371/47902, No.012, 10 Jul 45. Translation, Representative of the Plenipotantionry of the SPC of the USSR for the Repatriation of Soviet Citizens.

¹²⁵⁴ PRO, FO 371/47902, No.012, 10 Jul 45. Translation, Representative of the Plenipotantionry of the SPC of the USSR for the Repatriation of Soviet Citizens.

¹²⁵⁵ Aftenposten, 30.juli 1945. Intervjuet ble gjengitt via et telegram til Aftenposten fra Associated Press ved avisens korrespondent på Potsdamkonferansen.

*Russian political refugees, or persons who left the USSR prior to 1st September 1939. Baltic Germans who were evacuated to Germany under the Soviet-German agreement when the Baltic countries were incorporated in the USSR are not considered Disputed Persons.*¹²⁵⁶

En slik kategorisering av "Disputed Persons" resulterte i at sovjetiske offiserer besøkte leire for polske disputedes i Norge, uten tillatelse. Ved flere tilfeller ble polske statsborgere kidnappet, på grunn av at sovjetiske repatrieringsmyndigheter betraktet disse som sovjetiske borgere. Ved Salvik-leir utenfor Oslo, ble en polakk truet med våpen og tvunget inn i en bil. Han klarte å rømme og rapporterte hendelsen til britiske militære myndigheter. To tidligere sovjetiske krigsfanger som hadde deltatt i kidnappingen, ble arrestert av amerikansk MP da de forsøkte å lete etter polakken. Arrestasjonen skapte problemer, og rundt 20 sovjetiske borgere samlet seg utenfor leiren hvor de to ble plassert. Det ble tilkalt ekstrastyrker for å få jaget russerne vekk.¹²⁵⁷ De to ble ikke utlevert til sovjetiske myndigheter, og Thorne overlot videre avgjørelser til norske myndigheter. En annen polsk statsborger ble ifølge Thornes oppfatning tvunget fra Grünerløkka skole til den sovjetiske leiren på Etterstad 6. juli og repatriert.¹²⁵⁸ I tillegg mente Thorne at 11 øst-polakker ved Moen-leir i Målselv tilsynelatende frivillig hadde fulgt med til den sovjetiske leiren i Sørreisa.¹²⁵⁹ Ratov påpekte at disse hendelsene ikke ga Thorne noe grunnlag til protest. Dette viste tvert i mot sovjetiske borgeres ønske om repatriering så raskt som mulig, etter hans oppfatning.¹²⁶⁰ Det var åpenbart liten nytte for de allierte i å ta opp disse spørsmålene på et såpass sent tidspunkt etter at repatrieringen i hovedsak var gjennomført.

Ifølge de alliertes Final Report var antallet "disputedes" på 1566 personer, fra de tidligere territoriene Latvia, Litauen, Estland og Polen.¹²⁶¹ Antallet var med andre ord ikke så høyt som Ratov hadde påstått. For å kunne fastsette det riktige antallet "Disputed Persons" ble det på et tidligere tidspunkt gjennomført en screening av alle sovjetiske borgere. Ved de ulike avreisestedene i Norge ble hver enkeltperson undersøkt. Den sovjetiske offiseren noterte navn og bosted. Deretter ble navnet kryss-sjekket mot navnelister av både sovjetiske og allierte offiserer. De som mente at deres hjemland ikke var innenfor Sovjetunionens grenser ifølge grenseavtalen av 3. september 1939 mellom Hitler og Stalin, ble stilt spørsmålet: "Vil du returnere til ditt hjemland?". De som svarte ja på dette, ble repatriert. De som svarte nei, ble betraktet som "Disputed Persons" og sendt til en egen leir der den enkeltes status ble vurdert av en (egen, alliert/sovjetisk) kommisjon. Som regel ble det en konflikt etter denne prosedyren, og den sovjetiske repatrieringskommisjonen krevde å få

¹²⁵⁶ RA, FO III 1942-1945, eske 224. Appendix "D" to PWX Administration Instructions No.2. Norwegian Military Mission. Oslo, 2.august 1945.

¹²⁵⁷ PRO, FO 371/47905. Kidnapping of disputed Pole – GRZYB. 7th September 1945.

¹²⁵⁸ PRO, FO 371/47904. Summary 19 Aug 45.

¹²⁵⁹ PRO, FO 371/47904. Summary 19 Aug 45.

¹²⁶⁰ PRO, FO 371/47904. Translation. No.1/21/08 21 Aug 45.

¹²⁶¹ RA, Final Report, Prisoners of War executive, Headquarters Allied Land Forces Norway. H.Q. B.L.F.N. Oslo 14. Dec 45. Det samme antallet oppga også general Andrew Thorne i sin rapport om frigjøringen av Norge. Jf. Thorne, Andrew. *General Thornes rapport om frigjøringen av Norge*. Oslo 1955, s. 53.

overført alle baltene og polakker som hadde hjemsted øst for Curzon-linjen.¹²⁶² Dette endret ikke "Force Commanders" (dvs. Thornes) oppfatning om hva som skulle gjøres med de som ikke hevdet å ha sovjetisk statsborgerskap. Disse skulle klassifiseres som "Disputed Persons", atskilles fra de andre og holdes under alliert kontroll. Ifølge Final Report fra Allied Land Forces Norway, var denne "screening" av de med sovjetisk nasjonalitet en av de vanskeligste administrative oppgavene.¹²⁶³ Uenighetene med den sovjetiske repatrieringskommisjonen bidro dessuten til at arbeidet ikke ble enklere.

Det høye antallet på 6000 gjenværende russere, som Ratov oppga i intervjuet til *Aftenposten* den 30. juli (jf. ovenfor), inkluderte også polske borgere. Problemet var at begrepsdefinisjonene var usikre, og de sovjetiske representantene var opptatt av å sikre seg alle borgere de mente var innbyggere i sitt land. Sovjetiske myndigheter inngikk en avtale (16. august 1945) med polske myndigheter som bestemte grensene for deres områder. Avtalen ga en svært detaljert beskrivelse av hvilke byer som tilhørte henholdsvis polsk eller sovjetisk territorium. I appendix B, "Notice to all Polish Citizens in Norway" ble avtalen gjengitt:

*"From the Lithuanian frontier it follows the old frontier line to the River NIEMAN, north of Grodno, leaving SUVALKI and AUGUSTOW in polish territory. It leaves GRODNO in soviet territory and runs almost due south through the PUSZCA BIELOWESKA, leaving BIALYSTOCK in POLISH territory. It joins the river BUG at BRZESC and BUGIEM and follows the river to USTILOG. BRZESC and WLODIMIERZ remain in soviet territory. BIALA PODALSKA, WLODAWA, CHELM and HRUBIESZOW are in POLISH territory. From HRUBIESZOW it follows the river BUG via SOKAL to TOMASZOW in Polish territory. RAWA RUSSKA remains in Soviet territory. From south of TOMASZOW it runs in a southerly direction crossing the railway East of PRZEMYSL which remains in Polish territory and continues to the Czechoslovak frontier west of TURKS, leaving SAMBOR, DROHOBYCZ and BORYSLAW in Soviet territory."*¹²⁶⁴

Taloppgavene fra Ratov med hensyn til antallet gjenværende russere var åpenbart for høye og bekrefter hvor vanskelig kategoriseringen kunne være. Foruten om lag 1000-1500 baltene var det også om lag 3000 fra tidligere polske områder, ifølge Ratov. I et brev til Thorne den 10. juli 1945, hadde Ratov gitt uttrykk for hvordan spørsmålene om nasjonal tilhørighet skulle bli løst. Ratov påpekte her at personer fra tidligere polske områder måtte sendes til Polen, hvor polakker og russere skulle avgjøre hvilken nasjonalitet den enkelte tilhørte.¹²⁶⁵

¹²⁶² RA, Final Report, Prisoners of War executive, Headquarters Allied Land Forces Norway. H.Q. B.L.F.N. Oslo 14. Dec 45.

¹²⁶³ RA, Final Report, Prisoners of War executive, Headquarters Allied Land Forces Norway. H.Q. B.L.F.N. Oslo 14. Dec 45.

¹²⁶⁴ RA, Final Report, Prisoners of War executive, Headquarters Allied Land Forces Norway. H.Q. B.L.F.N. Oslo 14. Dec 45. Appendix B.

¹²⁶⁵ PRO, FO 371/47902, No.012, 10 Jul 45. Translation, Representative of the Plenipotentiary of the SPC of the USSR for the Repatriation of Soviet Citizens.

I utgangspunktet var planen at "Disputed Persons" skulle plasseres i egne leire i hver av de fem sonene i Norge. Dette ble endret, og i et brev til Ratov den 10. juli skrev Thorne at DPs ville bli sendt til leire i de tre sonene Tromsø, Trondheim og Oslo. På dette tidspunktet var det ifølge Thorne repatriert 83 580 personer, og bare om lag 200 sovjetiske borgere som tilhørte administrasjonen i ulike leire var fremdeles i Norge.¹²⁶⁶ Thorne påpekte at han anså arbeidet med repatrieringen for å være avsluttet, og etter instruksjoner fra Foreign Office ga han uttrykk for at Ratov og hans offiserer i repatrieringskommisjonen hadde fullført oppdraget og burde forlate Norge. Arbeidet med identifikasjonen av de gjenværende "disputed" skulle overlates til en mindre gruppe på om lag fem representanter fra den sovjetiske kommisjonen for repatriering. De som ble ansett for å være sovjetiske borgere, skulle sendes til den sovjetiske leiren i Oslo. Alle andre skulle samles i leirene for "Disputed Persons", under alliert kontroll, inntil avgjørelsen om deres status ble avklart. De sovjetiske representantene ville få mulighet til å besøke disse leirene, men med allierte offiserer til stede. Fra alliert side ble det anmodet om at alle andre sovjetiske borgere ble sendt til Etterstad leir, for repatriering til Sovjetunionen. Etter at disse var evakuert, ville en sovjetisk offiser bli igjen som observatør i Norge.¹²⁶⁷

For Thorne var det viktig å få avviklet arbeidet med repatrieringen. Men Ratov hadde mottatt ordre fra sovjetiske myndigheter om å bli i Norge inntil repatrieringen av alle sovjetiske borgere var gjennomført. Så langt anså Ratov at repatrieringen av de som var bosatt innen Sovjetunionens grenser i 1941, ikke var fullført. Til Thorne skrev han: "I am sure, my dear general, that in the future my work will continue with your full help and consideration, for the sake of our mutual interest".¹²⁶⁸ Om samarbeidet med Ratov skrev Thorne til War Office i slutten av juli, at til tross for at Ratov i pressen hadde kritisert hans manglende ivaretagelse av sovjetiske statsborgere og "uvennlige" løsning på spørsmålet om "Disputed Persons", ga han Ratov positiv omtale. Thorne fremhevet at Ratov var energisk, samarbeidsvillig i arbeidet med evakueringsplanene, og han måtte i stor grad tildeles æren for at repatrieringen av de sovjetiske statsborgerne ble gjennomført så hurtig.¹²⁶⁹ Ratov hadde også ansvaret for repatrieringen av sovjetiske statsborgere i Danmark. Han ble imidlertid nektet visum til København, og det kom for en dag at han hadde sendt fire repatrieringsoffiserer til byen uten å ha klarert eller informert Thorne om dette. Thorne kalte ham en "unscrupulous go-getter" på grunn av hendelsen, men likevel mente han at Ratov ville kunne gjennomføre repatrieringen i Danmark like vellykket som i Norge.¹²⁷⁰

I oktober 1945 utarbeidet britiske militære myndigheter i Tyskland retningslinjer for "Soviet Repatriation problems". Her ble det påpekt at de var forpliktet til å repatriere alle

¹²⁶⁶ PRO, FO 371/47904, No.012, 10 Jul 45. Translation, Representative of the Plenipotantionry of the SPC of the USSR for the Repatriation of Soviet Citizens. PWX skriver i Final Report at de ble sendt til tre leire, under alliert kontroll.

¹²⁶⁷ PRO, FO 371/47904, No.012, 10 Jul 45. Translation, Representative of the Plenipotantionry of the SPC of the USSR for the Repatriation of Soviet Citizens.

¹²⁶⁸ PRO, FO 371/47904, Translation, Representative of the Plenipotantionry of the SPC of the USSR for the Repatriation of Soviet Citizens. No 3/11/08, 10 August 1945.

¹²⁶⁹ PRO, FO 1038/409/38, BM 24/9881. Headquarters, Allied Land Forces, Norway. Zone 1, B.L.A. 31st July 1945.

¹²⁷⁰ PRO, FO 1038/409/38, BM 24/9881. Headquarters, Allied Land Forces, Norway. Zone 1, B.L.A. 31st July 1945.

sovjetiske statsborgere uansett deres egne ønsker. Dette gjaldt de som var omfattet av nasjonalitetsbegrepet sovjetisk statsborger ifølge grensen per. 1. september 1939. De som ikke skulle overleveres til sovjetiske myndigheter, ble listet opp i egne kategorier. Dette gjaldt blant annet latviere, litauere, estlendere, russiske emigranter som var bosatt utenfor Sovjetunionen før 22. juni 1941, og personer med ubestemt nasjonalitet, også de av russisk avstamning.¹²⁷¹

Norske myndigheter var svært opptatt av å finne en løsning på om "Disputed Persons" skulle repatrieres med tvang eller ikke. De var imidlertid ikke villige til å overta ansvaret for noen av de "Disputed Persons" som den sovjetiske repatrieringskommisjonen krevde hjemsendt med tvang. Britiske myndigheter hadde vært satt under press om "de omstridte personer" og lot seg presse. Den britiske ambassadøren i Norge, Collier, sendte nærmest ilmeldinger til Foreign Office som sendte disse videre til kabinettet. Det var viktig å finne en løsning siden de innså at nordmennene ikke ville kunne stå mot sovjetisk press. Løsningen kunne derfor være å få overført og evakuert disse til områder som var under britisk og amerikansk innflytelse. Til norske myndigheters lettelse ble 897 overført av allierte myndigheter til britisk sone i Tyskland den 25. oktober. Dagen etter ble 669 sendt til amerikansk sone i Tyskland. Den sovjetiske repatrieringskommisjonen ble informert om at "Disputed Persons" hadde blitt flyttet til den britiske og amerikanske sonen i Tyskland.¹²⁷² Overfor russerne ble det sagt at flyttingen ble gjort av administrative hensyn.¹²⁷³ Med dette var norske myndigheter ikke lenger ansvarlig for de omstridtes skjebne.

Dagen før overføringen av "Disputed Persons" fra Norge ble gjennomført, sendte generaløyntnant Golubev i Moskva brev til Foreign Office. Han henviste her til artikkel 2 i Jalta-avtalen, og ba innstendig om at Foreign Office måtte samarbeide slik at de "so called doubtful cases" blant sovjetiske statsborgere kunne repatrieres til hjemlandet via den sovjetiske sonen i Tyskland.¹²⁷⁴ War Office sendte et svar i sakens anledning til Moskva, og de opplyste her at deres repatrieringspolitikk forble uforandret.¹²⁷⁵ Det betød at en ikke ønsket å tvangsrepatriere de som ikke var ansett for å være sovjetiske statsborgere. Følgelig overlot de denne kategorien (disputed) til allierte soner i Tyskland der deres videre skjebne ble avgjort av allierte myndigheter. Allied Land Forces Norway, ledet av Thorne, ga i Final Report uttrykk for at de var tilfreds med at de hadde klart å løse de mange kompliserte problemene i arbeidet med repatrieringen av grupper og nasjonaliteter. I rapporten fremhevet Thorne særlig det gode samarbeidet med den svenske generalstaben, Rhinarmeen, USFET (United States Forces European Theater) og de nasjonale repatrieringskommisjoner og Liasons-offiserer.¹²⁷⁶ Tidlig forskningslitteratur kom frem til at antallet disputed eller med ubestemt nasjonalitet i Vest-Tyskland (angivelig sovjetiske

¹²⁷¹ PRO, FO 1010/51, Guide to Soviet Repatriation problems. PW and DP Division, Control Commission for Germany (British Element) October 1945.

¹²⁷² RA, Final Report, Prisoners of War executive, Headquarters Allied Land Forces Norway. H.Q. B.L.F.N. Oslo 14. Dec 45.

¹²⁷³ Steffenak, Einar Kristian. "Repatrieringen av sovjetborgere fra Norge 1945". Upublisert artikkel fra det 4.krigssymposium i Bergen, mai 2001.

¹²⁷⁴ PRO, FO 371/47908, From Moscow to Foreign Office, No.4682. 25th October 1945.

¹²⁷⁵ PRO, FO 371/47908, 83716(C.A.(D.P.)) 8 November 1945.

¹²⁷⁶ RA, Final Report, Prisoners of War executive, Headquarters Allied Land Forces Norway. H.Q. B.L.F.N. Oslo 14. Dec 45.

borgere) var 45 000 personer i desember 1945. Av disse hadde om lag 20 000 gjort krav på ukrainsk nasjonalitet, og de resterende hevdet å være kalmuker. Samme kilde påpekte imidlertid at disse tallene bare var omtrentlige beregninger.¹²⁷⁷ Innen forskningslitteraturen har det blitt påpekt at det var en høy prosentandel av nasjonale minoriteter som motsatte seg repatriering.¹²⁷⁸

Polakkene som befant seg i Norge, skulle også repatrieres. Ifølge et notat fra Repatreringskontoret datert første november 1945, hadde hjemsendelsen av polakker startet den 26. oktober, og det ble opplyst at størsteparten av de om lag 12 000 polakkene, som hadde tjenestegjort i Wehrmacht, ønsket å vende tilbake til Polen. Om lag 90 % ønsket repatriering. Dette innebar at bare noen få av dem ble sendt til Tyskland. Stemningen var imidlertid en annen blant de 3800 sivile polakkene. Blant de sivile polakkene som befant seg i Norge, var det en andel som ikke ønsket repatriering til Polen. Repatrieringskontoret opplyste i midten av oktober 1945 at det ikke var mulig å si hvor mange dette gjaldt, men det kunne dreie seg om halvparten.¹²⁷⁹ Det ble derfor besluttet å endre de opprinnelige transportplanene og sende de sivile polakkene til slutt. Årsaken var at man ville forsøke å endre holdningen blant de sivile polakkene i løpet av et par ukers tid. Det lave antallet Wehrmachtspolakker, som etter planen skulle sendes til Tyskland, åpnet en mulighet for å sende alle sivile polakker som motsatte seg repatriering til Polen, ned til Tyskland. En forespørsel om dette var allerede rettet til de militære myndighetene i Tyskland.¹²⁸⁰ I Final Report ble det anført at 541 polakker fra Wehrmacht, 592 tidligere polske krigsfanger var sendt til britisk sone (i Tyskland) og 2 281 var evakuert som Volksdeutsche til Tyskland.¹²⁸¹ Det var ikke mulig å få sendt de gjenværende 1155 polakkene til Tyskland, men den franske ambassadøren i Norge hadde kort tid før antydnet at den franske regjering ville være beredt til å motta dem.¹²⁸² Dette viser at ikke bare statsborgere fra de baltiske republikker ble sendt til alliert sone i Tyskland. Men ikke alle polakker ble sendt ut av landet, og Flyktnings- og fangedirektoratet opplyste i januar 1946 at om lag 1200 polakker og ”noen mindre grupper av andre utlendinger” fremdeles var i Norge.¹²⁸³ Disputed Persons

¹²⁷⁷ På samme tidspunkt befant det seg henholdsvis 27 000 estoniere, 86 000 latviere, 54 000 litauere og 553 000 polakker i Vest-Tyskland som tilhørte kategorien disputed. Jf. Proudfoot, Malcolm J. *European Refugees: 1939 – 52*. London 1957, s. 291.

¹²⁷⁸ Elliott, Mark R. *Pawns of Yalta*. Urbana/Chicago/London 1982, s.166.

¹²⁷⁹ RA, Flyktnings- og fangedirektoratet, E, Notat Repatrieringskontoret, Oslo den 17.oktober 1945.

¹²⁸⁰ RA, Flyktnings- og fangedirektoratet, E, Notat Repatrieringskontoret, Oslo, den 1.november 1945.

¹²⁸¹ RA, Final Report, Prisoners of War executive, Headquarters Allied Land Forces Norway. H.Q. B.L.F.N. Oslo 14. Dec 45. Antakelig ble disse Volksdeutsche sendt til britisk sone i Tyskland, siden en talloversikt fra Riksadvokatens krigsforbryterarkiv i Riksarkivet (udatert) oppga at BAOR (britiske hovedkvarteret for Rhinarmeen i Tyskland) hadde akseptert et antall på 3000 polakker som ikke ønsket å returnere til Polen.

¹²⁸² RA, Final Report, Prisoners of War executive, Headquarters Allied Land Forces Norway. H.Q. B.L.F.N. Oslo 14. Dec 45. I et notat fra Repatrieringkontoret, datert 5.desember 1945, oppgis det at 1187 polakker ville med det aller første etter planen bli sendt til den franskokkuperte sone i Tyskland.

¹²⁸³ RA, Flyktnings- og fangedirektoratet, E, Rundskriv til distriktskontorene, Oslo den 10.januar 1946. Rundskriv nr.37.

som ble sendt til de allierte soner i Tyskland fikk senere anledning til å slå seg ned i den ”vestlige hemisfære”.¹²⁸⁴ I tiden mellom 1. juli 1947 og 31. desember 1951 ble totalt 712 511 personer flyttet fra de vestalliertes okkupasjonssoner i Tyskland. Av disse kom 63.2 % fra den amerikanske sonen, 31.5 % fra den britiske sonen og 5.3 % fra den franske sonen. Mer enn 2/3 valgte oversjøisk utvandring til USA, Australia eller Canada. Bare 15 % ble værende i Europa.¹²⁸⁵ Det betyr at de fleste valgte å etablere seg langt fra hjemlandet.

Norske myndigheter ble også nødt til å ta stilling til spørsmål omkring oppholdstillatelse til frigitte sovjetiske krigsfanger. I neste avsnitt skal vi se nærmere på myndighetenes behandling av slike saker.

Sovjetiske eks-fangers frykt for repatriering

Leiv Kreyberg uttalte at han hadde fra høyeste hold at ”russerne ga seg fa'n i sine egne landsmenn som er POW i Norge, de vil ikke gjøre noe for å ta imot dem, kle dem eller annet”.¹²⁸⁶ Kreyberg antydte altså på et tidlig tidspunkt at sovjetiske myndigheter ikke ville bry seg om hva som skjedde med fangene etter den tyske kapitulasjonen. Han oppdaget imidlertid snart at sovjetiske myndigheter på ingen måte hadde glemte krigsfangene etter frigjøringen. Særlig hevdet de rettigheter på vegne av de frigitte krigsfangene, ved utsendte offiserer som inspiserte leirene og påviste og påtalte mangler i leirene. Men samtidig observerte Kreyberg en svært kjølig tone fra de utsendte sovjetiske offiserer overfor deres ulykkelige og hardt prøvede landsmenn. De tidligere krigsfangene ga begeistret og nesten hysterisk uttrykk for lojalitet til fedrelandet og troskap til Stalin. Både blant eks-fangene og nordmennene som deltok i repatrieringsarbeidet, økte bekymringen for hva som kunne skje etter hjemkomsten til Sovjetunionen. Kreyberg spurte de sovjetiske offiserene om det var fare for at krigsfangene kunne bli utsatt for masselikvidering når de ble sendt tilbake. Svaret han fikk var at hver enkelt ville bli gransket og hvis det var grunnlag for det, stilt for en domstol og dømt etter russisk lov. I ettertid ble Kreyberg overbevist om at han bare midlertidig hadde reddet disse menneskenes liv. Resultatet av hans innsats med å få mange av eks-fangene i en bedre kondisjon, kunne bli at de ble sendt i tvangsleir eller henrettet i hjemlandet.¹²⁸⁷ I norske bøker, bygdebøker og lokalhistorisk litteratur som beskriver de sovjetiske krigsfangenes skjebne etter hjemkomsten, er spekulasjonene mange. På bakgrunn av Stalins brutale politikk mot egne landsmenn og de store utrenskningene i Sovjetunionen på 1930-tallet er det også rimelig å anta at det var betydelig frykt blant de frigitte krigsfangene for hvilken skjebne som ventet dem etter hjemkomsten.

¹²⁸⁴ Dette gjaldt for det meste baltere, og folk fra Vest-Ukraina og Hvite-Russland. Jf. Goeken, Ulrike. ”Von der Kooperation zur Konfrontation. Die sowjetischen Repatriierungsoffiziere in den westlichen Besatzungszonen”, i *Die Tragödie der Gefangenschaft in Deutschland und der Sowjetunion 1941 – 1956*. Klaus Dieter Müller (hrsg.) Köln 1998, s. 333.

¹²⁸⁵ Polian, Pavel. *Deportiert nach Hause. Sowjetische Kriegsgefangene im ”Dritten Reich” und ihre Repatriierung*. München/Wien 2001, s. 193.

¹²⁸⁶ Kreyberg, Leiv. *Kast ikke kortene*. Oslo 1978, s. 127.

¹²⁸⁷ Kreyberg 1978, s. 196 – 208.

The former POW Evald Rand who was an officer of the Finnish Kinsmen warriors. After the war Rand was as a Soviet citizen probably repatriated to the Soviet Union. – Heimopataljoonassa taistellut Evald Rand. Sodan jälkeen Rand luovutettiin todennäköisesti Neuvostoliittoon. *Pentti Pulliaisen perikunta*

I utgangspunktet hadde norske myndigheter vært opptatt av at krigsfanger og tvangsarbeidere skulle sendes hjem så raskt som mulig. Det ble påpekt at dette var deres eget ønske, og ikke minst norske og allierte myndigheters ønske.¹²⁸⁸ Fra norsk side var spørsmålet om de sovjetiske krigsfangenes repatriering klar: "Folkene skal avsted"¹²⁸⁹, var Kreybergs ordre. For å unngå problemer sendte Kreyberg egne instruksjoner til Conradi i Mosjøen, og han fikk ansvar for å formidle disse videre til de ulike leirene. Kreyberg

¹²⁸⁸ RA, FO III 1942-45, eske 224. Komite-innstilling ang. Displaced Persons 8.6.1944.

¹²⁸⁹ Kreyberg 1978: s. 194.

påpekte her at tiden for hjemreise nærmet seg og at alle ordrer fra ham måtte observeres med pinlig nøyaktighet for å unngå vanskeligheter. Ikke noe annet enn rent personlige eiendeler skulle tas med fra de ulike leirene.¹²⁹⁰

Ratov uttalte at de alliertes anti-sovjetiske propaganda blant sovjetiske eks-fanger i Norge resulterte i frykt for hva som ville skje når de returnerte til hjemlandet.¹²⁹¹ Han klaget derfor til Thorne over at verken han eller hans offiserer kunne bekrefte eller avkrefte hvorvidt slik propaganda ble spredt blant de som fremdeles ikke var repatriert i august 1945.¹²⁹² Han viste til to hendelser der propaganda ble brukt blant de såkalte disputed. I Bergan-leiren utenfor Tønsberg hadde en britisk kaptein spurt de tidligere krigsfangene om de ønsket å returnere til Sovjetunionen. Deretter hadde han sagt at de ville bli hengt når de kom hjem, eller i beste fall sendt til Sibir. I Valler-leir hadde en tidligere kaptein fra den litauiske armeen ifølge Ratov gjort alt for å hindre 200 baltere fra å repatriere.¹²⁹³ Fra britisk side mente man at Ratov i sistnevnte tilfelle siktet til de 190 litauerne som var plassert i Ranum-leiren. Ratov hadde allerede ved starten på arbeidet med de sovjetiske eks-fangene i Nordland uttrykt misnøye med forholdene omkring eventuell propaganda. Under møtet med Kreyberg og major Rognstad ga Ratov øyeblikkelig uttrykk for misnøye med manglende kontroll med anti-russisk propaganda i mange leire. Major Kreyberg reagerte på dette angrepet ved å holde en kort tale der han påpekte at han aldri hadde ventet noen takk for det arbeidet han hadde utført, fordi det vesentligste var gjort av andre. Men han mente å ha rett til å kreve respekt for det arbeidet som var utført. Det eneste han hadde hørt i løpet av dagen med Ratov, var kritikk for at han ikke hadde beskjeftiget seg med å bekjempe politisk propaganda i leirene: (...) ”De har, herr General, i 4 uker hatt 4 majorer og en oberstløytnant til å reise opp og ned i denne Sub-zone med besøk i leirene og kontakt med meg nesten hver dag, og ikke en eneste av disse har en eneste gang nevnt denne propaganda til meg, og jeg reagerte øyeblikkelig på dokumentene.”¹²⁹⁴ Ratov brummet bare etter Kreybergs tale og ga ham deretter hånden. Den britiske tolken kom senere bort til Kreyberg og uttalte: “Den dævelen, slik oppfører han seg overalt”.¹²⁹⁵ Det er ingen tvil om at Ratovs oppførsel var vanskelig å håndtere for Kreyberg.

Den russiske repatrieringskommisjonens representant, Gnevasjev, uttalte i *Aftenposten* den 28. mai 1945 at kommisjonens hovedoppgave var på hurtigst måte å sende sovjetborgere hjem til fedrelandet. I denne sammenheng var det hans oppfatning at de kom til å sende hjem sovjetfolk som var syke av lengsel etter å returnere til fedrelandet.¹²⁹⁶ Men, ikke alle lengtet etter å komme hjem. Den sovjetiske krigsfangen Feodor Mezentsev, som opplevde fredsvåren i Namsos, skriver blant annet om repatrieringen fra Namsos og om fanger som forsvant under transporten. De hadde blitt fraktet med tog fra Namsos via Trondheim og

¹²⁹⁰ RA, Major Leiv Kreyberg, kontoret for ex-krigsfanger, Bodø, eske 3. Telegram til ingeniør Conradi i Mosjøen, 18.juni 1945.

¹²⁹¹ PRO, FO 371/47902, No.012, 10 Jul 45. Translation, Representative of the Plenipotantionry of the SPC of the USSR for the Repatriation of Soviet Citizens.

¹²⁹² PRO FO/371/47905. Translation. No 1/20/08. 20 Aug. 45.

¹²⁹³ PRO FO/371/47905. Translation. No 1/20/08. 20 Aug. 45.

¹²⁹⁴ Kreyberg 1978, s. 199.

¹²⁹⁵ Kreyberg 1978, s. 200.

¹²⁹⁶ *Aftenposten*, 28.mai 1945.

videre til Melhus hvor en større mengde sovjetiske fanger hadde kommet ombord på toget. Sammen med en annen friggitt fange, Tetjerin, hadde Mezentsev utarbeidet en liste over eks-fanger som tilhørte deres bataljon. Listen ble overlevert til sjefen for repatrieringsgruppen. Deretter planla de den videre reisen gjennom Sverige til byen Sundsvall. En av eks-fangene kom bort til Mezentsev og sa at han skulle benevnes med et annet navn. Den norske togføreren og Mezentsev hadde konstatert ved avreisen fra Namsos at det var 250 eks-fanger om bord på toget. Etter at de hadde passert Melhus var antallet steget til 1000 personer. De oppdaget også at tre eks-fanger hadde forsvunnet under oppholdet på Melhus.¹²⁹⁷ I oktober 1945 traff Mezentsev en bekjent fra krigen som hadde mottatt brev fra en venninne i Namsos, og hun skrev at de tre som hadde forsvunnet hadde dukket opp i Namsos etter noen dager. Det gis ingen opplysninger om disse tre ble repatriert eller ikke.

Det var også krigsfanger som valgte selvmord fremfor repatriering. I en rapport fra militærarresten Frydenlund avdeling 315 KP 4 i Narvik ble det opplyst at marinepolitiet hadde kommet med en russer kl.0010 den 23. juni 1945. Årsaken til arrestasjonen var ukjent. Russeren var innsatt på foranledning av Stabsbatterie/I Geb.Art.Rgt.931, og hadde arbeidet for tyskerne. På bakgrunn av dette fryktet han for hva som ville skje hvis han ble sendt tilbake til Sovjetunionen. I arrestens rapport fra 30. juni skrev vaktkommandøren at en russer som ble innsatt den 28. juni, hadde begått selvmord ved hengning.¹²⁹⁸

Andre forsøkte så godt de kunne å unngå at myndighetene sporet dem opp. I november 1945 var det fremdeles sovjetiske borgere i DKN (Distriktskommando Nord-Norge, Tromsø-zone). R-kontoret henvendte seg til Flyktingekontoret i Tromsø, med opplysninger om at antallet sovjetiske borgere i DKN var om lag 25 og at disse øyeblikkelig skulle sendes til Oslo med eskorte for å overleveres til britiske myndigheter før slutten av november.¹²⁹⁹ I et notat fra R-kontoret, "Utsiktene til å repatriere de gjenværende "displaced persons" i Norge", ble det opplyst at 7 sovjetborgere nylig var hentet ned fra Nord-Norge, og fremdeles var det noen få sovjetborgere igjen her som ble ettersøkt og disse var de alliertes ansvar.¹³⁰⁰ Et år senere kontaktet R-kontoret den sovjetrussiske konsul i Oslo, om "tidligere sovjetborgere som oppholder seg i Norge". Det ble avklart at tre navn skulle tilføyes listen som tidligere var sendt til konsulen. Fremdeles befant det seg utlendinger i Norge som måtte regnes for statsløse, eller hvis statsborgerskap var vanskelig å fastslå. Derfor var det ikke utelukket at det fremdeles var noen tidligere sovjetborgere som konsulen ikke hadde fått opplysninger om.¹³⁰¹ I distriktene var det lensmannskontorene som fikk ansvaret med å spore opp krigsfanger som fremdeles ikke var repatriert.

¹²⁹⁷ Mezentsev, Feodor. *I konsentrasjonsleire bak polarsirkelen*. 1997. Oversatt fra russisk av Asbjørn Hortman.

¹²⁹⁸ Avsnittskommando Narvik: Rapport fra militærarresten Frydenlund, avd.315, KP4, 15.-30. juni 1945.

¹²⁹⁹ RA, Flyktnings-og fangedirektoratet, E, Telegram fra D.Juel til Flyktingekontoret/Tromsø, 21.11.45.

¹³⁰⁰ RA, Flyktnings-og fangedirektoratet, E, Notat Repatrieringskontoret, Oslo, den 5. desember 1945.

¹³⁰¹ RA, Flyktnings-og fangedirektoratet, E, DJ/FS, Oslo den 2. november 1946.

Lensmannen i Karlsøy rapporterte i 1946 om hjemsendelsen av en eks-krigsfange. Han var kommet til Norge etter at han var tatt til fange i Finland i september 1941. Etter frigjøringen hadde han oppholdt seg i Ulsfjord i Troms, hvor han arbeidet som gårdsdreng. Overfor lensmannen hadde den tidligere krigsfangen opplyst at han ikke hadde noe ønske om å reise tilbake til Russland, fordi han hadde mistet alle pårørende og ikke sympatiserte med kommunistene. På grunnlag av dette ønsket han å søke om norsk statsborgerskap. På lensmannens spørsmål om hvorfor han ikke hadde meldt seg for politiet i tiden etter frigjøringen, svarte han at vertsfolket i Ulsfjord hadde sagt at bestemmelsene gjaldt tyskere og ikke de allierte.¹³⁰² I avhøret uttalte han at en nordmann hadde informert ham om at de sovjetiske krigsfanger skulle sendes hjem. Etter planen skulle også han reise i august 1945, men vertsfolket hadde holdt ham tilbake.¹³⁰³ De som hadde huset ham uttalte i en rapport til Troms politikammer at de ikke hadde inntrykk av at mannen var motstander av Sovjetunionen, snarere tvert imot. I samme rapport ble det fremhevet at krigsfangen hadde inntrykk av at russerne var veldig takknemlige mot det norske folk og for deres innsats for å hjelpe de sovjetiske krigsfangene mens de var i tysk fangenskap.¹³⁰⁴ Til tross for en iherdig innsats ved rapporter og attester fra vertsfolkets side ble eks-fangen sendt til Grefsrud fremmedleir i mars 1946. I et brev til det rådgivende utvalg for Centralpasskontoret, sendte R-kontoret en anbefaling om å gi ham oppholdstillatelse i Norge.¹³⁰⁵ En måned senere meddelte kaptein Alf Volckmar at han for tiden ikke kunne få tillatelse til å bo privat, og saken skulle tas opp til ny behandling ved en senere anledning.¹³⁰⁶ Saken fikk et positivt resultat, og den frigitte krigsfangen ble værende i Norge. Han ble gift på Svensby i Troms og arbeidet i alle år som fisker og bonde.

Flyktnings- og fangedirektoratet i Oslo mottok også brev fra nordmenn som ønsket kontakt med eks-krigsfanger de hadde truffet kort tid før de ble repatriert. En kvinne fra Trondheim forsøkte å spore opp to brødre fra Ukraina som hadde oppholdt seg på Bispehaugen skole og senere ble overflyttet til Trolla i Trondheim. Via Røde Kors hjelpekontor hadde hun fått vite at ikke alle russere var sendt hjem. De hadde også opplyst at Flyktningekontoret hadde navneregistrene på eks-fangene. Til slutt i brevet stiller kvinnen følgende spørsmål: ”Var russerne nødt til å reise hjem, eller var det helt frivillig?” ”Ble de sendt direkte hjem eller

¹³⁰² RA, Flyktnings- og fangedirektoratet, E, Rapport lensmannen i Karlsøy, (rapporten er datert 10/2-45, men dette må være feil da de etterfølgende dokumentene om samme sak er fra 1946)

¹³⁰³ Vertsfolket hadde sagt at han skulle bare bli her i Norge så skulle de lære ham å lese og skrive norsk. Han hadde blitt kjent med en del mennesker på Svensby, og ikke fått inntrykk av at folk var sint på ham og ønsket ham derfra. Det var derfor ikke mulig for ham å vite hvem det var som hadde meldt ham til lensmannen. Vertsfolket hadde tatt det ganske tungt da lensmannen hadde hentet krigsfangen. Selv uttalte han ønske om å bli i Norge dersom han fikk tillatelse til dette, siden han ikke hadde noe hjem å komme tilbake til i Sovjetunionen. Videre tilføyde han at han ikke hadde noe i mot det nåværende russiske styre, da det for ham var det samme hvem som styrte politikken og hvordan den ble styrt. Jf. RA, flyktnings- og fangedirektoratet, E, avhør, kriminalavdelingen i Tromsø, 12. februar 1946.

¹³⁰⁴ RA, Flyktnings- og fangedirektoratet, E, rapport til Troms politikammer, Tromsø den 13.2.1946.

¹³⁰⁵ RA, Flyktnings- og fangedirektoratet, E, DJ/RK. J.nr.R.52294, Oslo den 14. mars 1946.

¹³⁰⁶ RA, Flyktnings- og fangedirektoratet, E, AV/GS. J.nr. 52826/46, den 10. april 1946.

på vakt?”¹³⁰⁷ Flyktningekontoret svarte at de ikke hadde noe kjennskap til de to russernes nåværende adresse.¹³⁰⁸ Det korte svaret tyder på at Flyktningekontoret ikke ønsket å involvere seg i slike problemstillinger.

Uenighet omkring kategorisering av eks-fangene gjaldt ikke bare skillet mellom ”krigsfange”/”displaced persons” og ”displaced persons”/”disputed persons”. Det var også problemer med hensyn til definisjonen av hvem som var displaced persons eller politiske flyktninger. I 1946 og 1947 ble begrepene flyktninger og ”displaced persons” brukt med et annet innhold enn ved krigens slutt. Flyktninger våren og sommeren 1945 var mennesker som av ulike årsaker befant seg utenfor hjemstedet, men innenfor nasjonalstaten. ”Displaced persons” var mennesker som følge av krigen var utenfor nasjonalstaten. Etter den Internasjonale Flyktningeorganisasjonens konstitusjon, som ble undertegnet av Norge den 4. februar 1947, ble derimot en person som oppholdt seg utenfor landet han/hun hadde borgerrett i, ansett som flyktning. ”Displaced persons” var derimot mennesker som hadde blitt deportert eller tvunget til å forlate landet han/hun var borger av.¹³⁰⁹

Repatrieringsarbeidet i Norge avdekket at det var uklarhet ved de ulike institusjoner omkring denne kategoriseringen. Flyktnings- og Fangedirektoratets distriktskontor i Sør-Trøndelag henvendte seg til R-kontoret vedrørende tre sinnssyke sovjetiske borgere som var pasienter ved Reitgjerdet sykehus. Sykehusets direktør ønsket å få de tre repatriert til Sovjetunionen, og kontoret ønsket opplysninger om mulighetene for dette.¹³¹⁰ Vedleggene til disse dokumentene er ikke i arkivet til Flyktnings- og Fangedirektoratet, så det foreligger ingen opplysninger om innholdet i sykehusdirektørens brev, men det ser ut til at pasientene ble betraktet som displaced persons. Kaptein Volckmar meddelte imidlertid at de tre pasientene ikke var displaced persons, men nærmest måtte betraktes som politiske flyktninger. Han anbefalte å sende saken videre til Centralpasskontoret.¹³¹¹ Kort tid senere sendte Volckmar sakspapirene til Centralpasskontoret. Distriktskontoret i Trondheim påpekte imidlertid at saken burde bli behandlet omgående av R-kontoret, og at det var R-kontorets ansvar å ta kontakt med Centralpasskontoret.¹³¹² Med dette slutter korrespondansen i denne saken. Tilfeller som dette viser, som tidligere nevnt, hvor vanskelig kategoriseringen av de gjenværende sovjetiske borgerne kunne være for ansvarlige myndigheter og problemene med hvilken instans som hadde det overordnede ansvaret i slike saker.

For å unngå repatriering til Sovjetunionen ble blant annet sivile tidligere tvangsarbeidere sendt til Tyskland ved hjelp av falske pass. Ved et tilfelle ble to kvinnelige sovjetiske statsborgere, som var i besittelse av falske tyske pass, funnet i en leir i Nord-Trøndelag

¹³⁰⁷ RA, Flyktnings- og fangedirektoratet, E, udatert brev til Flyktnings- og Fangedirektoratet. Sosialdepartementet har stemplet brevet den 28.02.46.

¹³⁰⁸ RA, Flyktnings- og fangedirektoratet, E, AV/GS. J.nr. 52063/46, Oslo den 2. mars 1946.

¹³⁰⁹ Steffenak, Einar Kristian. *Repatrieringen av de sovjetiske krigsfangene (fra Norge i 1945)-forspill og etterspill*. Hovedoppgave i historie. Bergen 1995, s. 242.

¹³¹⁰ RA, Flyktnings- og fangedirektoratet, E. Flyktnings- og Fangedirektoratet distriktskontor for Sør-Trøndelag, Trondheim, den 22/5-1946.

¹³¹¹ RA, Flyktnings- og fangedirektoratet, E, AV/GS. J.nr. 53969, den 23. mai 1946.

¹³¹² RA, Flyktnings- og fangedirektoratet, E, Flyktnings- og Fangedirektoratet distriktskontor for Sør-Trøndelag, Trondheim, 1/6-1946.

(Solberg). Ved kapitulasjonen hadde de to blitt sendt til en ”reservasjon” i Surnadal, i juni-juli 1945 ble de sendt videre til en leir for utlendinger ved Trolla Brug i Trondheim. Til slutt hadde de så havnet i sivilleiren for tyskere i Snåsa. De to var mor og datter som hadde vært utskrevet til arbeidstjeneste ved ulike Dienstelle i Tyskland, før de i januar 1945 ble sendt til Reichskommissariat Oslo. Derfra ble de sendt videre til Trondheim, og arbeidet her som vaskekone og telegrafist ved Reichskommissariatet i byen. Etter ankomsten til sivilleiren i september 1945 hadde de ikke hatt noe ønske om å reise tilbake til Sovjetunionen fordi de ikke visste hva som ventet dem om de returnerte. På grunn av dette hadde den tyske leirkommandanten skrevet ut falske pass, slik at de ble betraktet som tyske statsborgere. Etter dette ble de to sendt til Vikhammer lasarett i oktober 1945, og i mars 1946 ankom de den tyske leiren på Solberg. På dette tidspunkt ga de to uttrykk for at de ikke hadde noe ønske om å bli sendt til Tyskland, da de verken hadde slekt eller venner der. De hadde heller ikke lyst til bli sendt tilbake til Sovjetunionen før de hadde fått vite om deres slektninger var i live og i så fall ville ta imot dem. Sjefen for distriktskommando Trøndelag kunne ikke ta noen avgjørelse og sendte derfor saken til Sosialdepartementet og ba dem ta en beslutning.¹³¹³

Centralpasskontoret mente det var til det beste for de to å bli sendt til Tyskland på de falske passene. Fra kontorets hold ble det påpekt at de hadde all grunn til å tro at de to hadde gode grunner til ikke å ville reise til Sovjetunionen, og ”da passer de sikkert best blant sine hittidige feller”.¹³¹⁴ R-kontoret anbefalte at de to kvinnene ble sendt til den sivile interneringsleiren Gulskogen i Drammen.¹³¹⁵ Den 20. juni 1946 overtok militærpolitiet ansvaret for de to da de ankom Oslo, og de ble transportert til en transitleir i Akershus.¹³¹⁶ Det er ikke oppgitt hvor de to havnet til slutt.

Andre saker tok det lengre tid å behandle. UD fikk ansvaret for søknader om oppholdstillatelse på politisk grunnlag. I et dokument stemplet strengt fortrolig henvendte UD seg til Flyktnings- og Fangedirektoratet den 8. august 1946. Fra privat hold var det mottatt en henvendelse om en eks-fange. Ifølge disse opplysningene var den tidligere fangen engstelig for at han og andre russere som befant seg i Grefsrud-leiren, skulle bli tvangssendt til Sovjetunionen. Han ønsket selv av politiske grunner ikke å vende tilbake til hjemlandet. Flyktningsdirektoratet uttalte at det for tiden ikke var tale om å sende ham tilbake til Sovjetunionen og at det var ønskelig at han ble underrettet om dette ”under hånden”.¹³¹⁷ Året etter kom det en uttalelse fra den sovjetiske ambassaden i Oslo at takket være meget verdifull bistand fra de norske myndigheter ble en del av de sovjetborgere som under krigen hadde vært tyskernes medhjelpere og kjempet mot Sovjet-Samveldet, sendt tilbake til Sovjetunionen. Men, fremdeles mens den sovjetiske repatrieringskommisjonen

¹³¹³ RA, Flyktnings-og fangedirektoratet, E, Distriktskommando Trøndelag, Trondheim, den 13. mai 1946.

¹³¹⁴ RA, Flyktnings-og fangedirektoratet, E, Centralpasskontoret, J.nr 5355-46. Oslo den 13. juni 1946.

¹³¹⁵ RA, Flyktnings-og fangedirektoratet, E, Flyktnings-og Fangedirektoratet Repatrieringskontoret. Oslo den 18. juni 1946.

¹³¹⁶ RA, Flyktnings-og fangedirektoratet, E, Distriktskommando Trøndelag, Trondheim, den 28.6.46.

¹³¹⁷ RA, Flyktnings-og fangedirektoratet, E, Det Kgl. Utenriksdepartement. Oslo 8. august 1946.

befant seg i Norge, klarte en del av disse sovjetborgere å gjemme seg bort både for kommisjonen og for de norske myndigheter, og UD ble nå anmodet om å gi vedkommende norske myndigheter instruks om å overlevere disse til sovjetiske myndigheter.¹³¹⁸ UD underrettet ambassaden om at de aktet å besvare denne noten på en slik måte at det måtte fremsettes et formelt utleveringskrav før spørsmålet om tvangsrepatriering av de fem sovjetborgerne dette gjaldt, kunne bli avgjort.

På vegne av den ene eks-fangen skrev en norsk professor til UD om bakgrunnen for og årsak til at han ikke ønsket å bli sendt hjem. Dette var et helt spesielt tilfelle der en tidligere fange på egen hånd hadde tatt seg til Norge. Han påpekte at eks-fangen var politisk flyktning. Han hadde vært iført Vlasov-uniform, men ifølge nordmannen var det opplagt at han ikke hadde hatt noen befattning med, eller sympati for Vlasov-bevegelsen. Uniformen hadde vært et middel for å kunne passere gjennom Tyskland under flukten fra krigsskueplassene, nordover til Danmark og deretter til Norge. Men medfanger hadde beskyldt ham for spionasje og angiveri, så han fryktet tvangsrepatriering.¹³¹⁹

En annen av de fem som ble krevd utlevert, hadde blitt tatt til fange på Murmansk-fronten i september 1941. Han satt i fangeleir i Finland inntil 1943, og ble deretter sendt til Sonderstrafalager Inari for propaganda mot tyskerne. På grunn av en skade i foten ble han innlagt på et krigslasarett og så sendt til Alta etter at han ble utskrevet. Han kunne ikke huske tidspunktet han ble sendt dit. Fra Alta ble han sendt til Nordreisa og derfra til Tromsø hvor han ble værende til 27. juni 1945 på grunn av sykdom. Etter dette arbeidet han hos norske bønder i Tromsø-distriktet inntil 3. oktober da han ble arrestert av norsk politi fordi han var uten papirer. De sendte ham til fremmedleiren ved Holmestrand, hvor han ble hentet av norsk politi og transportert til Det russiske konsulat for hjemsendelse. Han forsøkte å rømme over grensen til Sverige, men ble arrestert ved Hemnes (Aurskog-Høland). For at det ikke skulle bli oppdaget at han var russer og risikere hjemsendelse, oppga han falsk navn og hevdet å være polakk. I tillegg til dette hadde han giftet seg med en norsk pike fra Kongsberg den 4. januar 1947. Politiet sendte ham tilbake til Holmestrand-leiren.¹³²⁰ Etter all sannsynlighet økte mulighetene for opphold i Norge ved giftermål med norske kvinner.

UD meddelte i mars at de fem var gransket av forsvaret. En av eks-fangene fikk ikke medhold i sitt ønske om oppholdstillatelse. De to neste, som hadde kommet til Norge som krigsfanger ble definert som flyktninger og Displaced Persons og kunne ikke tvangsrepatrieres. Forholdene omkring de to siste eks-fangene var tvilsom, men deres tilknytning til Organisation Todt og Luftwaffe-Baubataillon I var likevel ikke av en slik art at de burde bli nektet status som flyktninger eller Displaced Persons og derfor gis beskyttelse etter de gjeldende bestemmelser. UD meddelte den sovjetrussiske ambassade at de fire personene som fikk medhold, ikke ønsket å reise tilbake til Sovjetunionen. Den norske regjeringen, som var medlem av den Internasjonale Flyktningeorganisasjon, kunne ikke utlevere dem til sovjetiske myndigheter.

¹³¹⁸ RA, Flyktnings-og fangedirektoratet, E, Sovjet-Samveldets ambassade i Norge. Nr.15 - II. 20. februar 1947.

¹³¹⁹ RA, Flyktnings-og fangedirektoratet, E, avskrift 22. februar 1947.

¹³²⁰ RA, Flyktnings-og fangedirektoratet, E, FO II Jnr.705/47. CC/AEJ. Oslo, den 17. februar1947.

Flyktningkontoret konkluderte med at den første på listen kunne forlanges utlevert, men de fire øvrige hadde ikke foretatt seg noe som gjorde at de kunne kreves utlevert. De hadde samme krav som andre Displaced Persons til selv å bestemme om de ønsket å reise hjem eller ikke.¹³²¹ Saken vedrørende eks-fangen i Vlasov-uniform måtte behandles snarest. Det ble stilt flere spørsmål ved grunnlaget for en eventuell utvisning. Var dette overtredelse av vårt lands eller annet lands lovgivning? Når det ble krevd utvisning, så kunne vel det bare etterkommes for kriminelle forbrytelser? Å være Vlasov-soldat var vel en politisk sak? Dersom regjeringen ikke ville utvise de polakker som har vært Wehrmachtsgefølge og hjulpet til med okkupasjonen av Norge, hvordan skal de da kunne tillate utvisning av en Vlasov-soldat som ikke direkte hadde gjort Norge noen skade?¹³²² Etter å ha samlet informasjon som den antatte Vlasov-soldaten mente Flyktningsdirektoratet at betingelsene for utvisning i lov om utlendinger adgang til riket av 22. april 1927 nr. 4, kapittel 3 ikke var til stede. Likevel var det grunnlag for utlevering etter bestemmelsene i lov om utlevering av forbrytere av 13. juni 1908. Men opplysningene i saken var så mangelfulle at de ikke med sikkerhet kunne bringe på det rene hvorvidt eks-fangen hadde gjort seg skyldig i handlinger som ga grunnlag for utlevering etter sistnevnte lov. Forsvarets Overkommando påpekte at eks-fangen hadde drevet anti-russisk propaganda under tjenestetiden som Oberleutnant i Vlasov-armeen, og at han derfor var skyldig i desertering og forræderi mot hjemlandet. Selv om en slik forbrytelse ikke var rettet mot Norge, ga det adgang til utlevering. Årsaken til dette var at det dreide seg om en straffbar handling som også var straffbar etter den norske borgerlige straffelov og militære straffelov. I tillegg ble hans handlinger ansett som en politisk forbrytelse, men ifølge utleveringslovens § 3 kunne utlevering ikke skje for politiske forbryteres vedkommende. Likevel foreslo FO at man skulle gi uttrykk for at handlingene var en politisk forbrytelse mot Sovjetunionen, men nettopp av den grunn var man ikke forpliktet til å foreta utlevering.¹³²³

Den 16. juli 1947 ble alle de fem eks-fangene innvilget oppholds- og arbeidstillatelse i Norge. Ved undersøkelsen kom det frem at: ”de har gitt uttrykk for at de for tiden ikke nærer ønske om å vende tilbake til Sovjet-Samveldet”.¹³²⁴ Ifølge UD ville en utlevering bare kunne finne sted etter den fremgangsmåte som er foreskrevet i lov om utlevering av 13. juni 1908. I tillegg til dette fremholdt UD at Norge ved undertegning og ratifikasjon av konstitusjonen for den internasjonale Flyktningsorganisasjon, hadde forpliktet seg til å ikke tvangsrepatriere flyktninger og ”displaced persons”. Det var ifølge UD rettslig avgjort at dette prinsippet skulle benyttes, og de fem sovjetiske borgerne måtte betraktes som flyktninger eller ”displaced persons” slik konstitusjonen definerte disse begrepene.¹³²⁵ Fra norsk side var saken med dette ferdig, og resultatet av en omstendelig og langvarig saksbehandling ble altså at norske myndigheter avsto kravet om utlevering. Fra sovjetisk side var en ikke fornøyd med dette svaret.

¹³²¹ RA, Flyktnings-og fangedirektoratet, E, Notat. Oslo den 19. mars 1947.

¹³²² RA, Flyktnings-og fangedirektoratet, E, Notat. 20/3. Pettersen skriver til slutt at det er mange problemer her.

¹³²³ RA, Flyktnings-og fangedirektoratet, E, Notat. Oslo 24. mars 1947.

¹³²⁴ RA, Flyktnings-og fangedirektoratet, E, Det Kgl. Utenriksdepartement, verbalnote, Oslo 16. juli 1947.

¹³²⁵ RA, Flyktnings-og fangedirektoratet, E, Det Kgl. Utenriksdepartement, verbalnote, Oslo 16. juli 1947.

Den sovjetiske ambassaden i Oslo meddelte at sovjetregjeringen anså norske myndigheters argumenter om å nekte utlevering for ubegrunnede. Sovjetiske myndigheter mente å inneha materiale som viste at de nevnte personer hadde deltatt i militære avdelinger som hadde kjempet på Hitler-Tysklands side mot Sovjet-Samveldet og deltatt i skyting av sivilbefolkning i tyskokkuperte sovjetiske områder. Sovjetregjeringen insisterte på at de fem snarest skulle overleveres som krigsforbrytere.¹³²⁶ UD mente at ambassadens oppfatning av saken måtte bero på en misforståelse. Hensikten med brevet den 16. juli hadde bare vært å forklare at avgjørelsen om utlevering tilhørte domstolene. Det var fra norsk side ikke tatt noe standpunkt i saken og avslag forelå ikke. De hadde ikke ønsket å fortsette notevekslingen og hadde derfor håpet at en muntlig meddelelse ville oppklare de eventuelle misforståelsene som hadde oppstått.¹³²⁷ Overfor Justisdepartementet viste UD til at den sovjetiske ambassaden hadde gitt uttrykk for at de norske myndigheter skulle ha gitt et definitivt avslag på kravet om utlevering av de fem eks-fangene. Men, hensikten med den norske noten hadde vært å klargjøre at utlevering bare ville skje i samsvar med bestemmelsene i utleveringsloven.¹³²⁸ På grunnlag av dette ønsket derfor UD ikke å gi noe skriftlig svar på den sovjetiske note og fant det best å forklare dette muntlig for en representant ved den sovjetiske ambassaden. UD påpekte at norske myndigheter selvfølgelig var villige til å gjøre sitt til at krigsforbrytere ble avstraffet. Ambassaden håpet at de eventuelt fra Moskva ville skaffe de nødvendige dokumenter og opplysninger. Her slutter korrespondansen mellom UD og ambassaden. Vi får ikke svar på ambassadens videre arbeid i saken, men som vist ovenfor av slo norske myndigheter til slutt kravet om utlevering av de fem eks-fangene.

Hva var så det totale antallet sovjetiske krigsfanger som ble igjen i Norge? Yngvar Løchen publiserte i 1956 en sosiologisk undersøkelse om flyktninger i Norge.¹³²⁹ Ifølge tallmaterialet fra undersøkelsen var det i mai 1954 totalt 2474 flyktninger her i landet, fordelt på 14 nasjonaliteter. Av disse var det 179 russiske flyktninger. Dette antallet omfattet imidlertid flyktninger som var ankommet Norge både under og etter krigen. I analysen av ankomsttidspunkt opererer Løchen med et utvalg på 60 russiske flyktninger, og 40 av disse er plassert i ”type” 1: ankomst under krigen.¹³³⁰ Løchen oppgir ikke hva slags kategori flyktninger dette var. Jeg har funnet materiale som viser at totalt 16 sovjetiske krigsfanger ble igjen i Norge, og i tillegg ble en del sivile krigsfanger værende igjen, men disse har jeg ikke fått tallfestet. Det ser ut til at tid og sted har spilt en viktig rolle for mulighetene til å unngå repatriering, det vil si at den russer som klarte å gjemme seg unna på skogs- eller gårdsarbeid tilstrekkelig lenge, ville ha gode sjanser til å få bli når myndighetene til slutt ble oppmerksom på ham.

Siden det i første omgang var allierte myndigheter som avgjorde hvilke sovjetiske krigsfanger som skulle repatrieres eller ikke, må en kunne si at britiske myndigheter, ved

¹³²⁶ RA, Flyktnings- og fangedirektoratet, E, KFK/IG. 19/8/47. Sovjet-Samveldets ambassade i Oslo 14. august 1947.

¹³²⁷ RA, Flyktnings- og fangedirektoratet, E, IL/BB. Notat, Sovjet-russisk krav om utlevering av fem flyktninger. Oslo, 13. september 1947.

¹³²⁸ RA, Flyktnings- og fangedirektoratet, E, Det Kgl. Utenriksdepartement Oslo 15. september 1947.

¹³²⁹ Løchen, Yngvar. *Flyktninger i Norge*. Hovedoppgave i sosiologi. Oslo 1956.

¹³³⁰ Løchen 1956, 26 A.

Foreign Office, ble avgjørende for repatrieringspolitikken i Norge. De uttalte i desember 1945 om arbeidet at alle som ble ansett for å være sovjetiske statsborgere, skulle repatrieres, med tvang om nødvendig.¹³³¹ Dette var nok betegnende for de alliertes holdning også ved repatrieringen av sovjetiske statsborgere sommeren 1945. Forholdene omkring repatrieringen fra Norge vitner om delvis bruk av tvang fra de alliertes side. Et viktig spørsmål er også hvorvidt krigsfanger og sivile ”displaced persons” ble behandlet likt. Det kan se ut til at ingen av de to kategoriene har hatt noe reelt valg om de ønsket å bli hjemsendt eller ikke. Ulikhet i behandlingen gjaldt antakelig det administrative og transportmessige med hensyn til hjemreise. Slik sett avtegnet det seg et bilde der russerne utgjorde og ble betraktet som en stor enhetlig gruppe. Likevel viser norske myndigheters behandling av saken om utlevering av de fem sovjetiske eks-fangene at utenlandske ”displaced persons” i realiteten kunne velge om de ønsket repatriering eller ikke.

Two Tatar brothers and private Luukkonen. As the war ended many of the Tatar POWs would have preferred to stay in Finland but generally they were repatriated. – Tataariveljekset, joiden tehtävänä oli saunan lämmitys. Keskellä stm Luukkonen. Monet tataarit olisivat halunneet jäädä sodan jälkeen Suomeen. *Pentti Pulliaisen perikunta*

¹³³¹ PRO, FO 371/47910. Telegram. From Foreign Office to Washington. 25th December 1945.

Samlet sett får man inntrykk av at svært mange sovjetiske eks-krigsfanger ikke ønsket å bli hjemsendt fra Storbritannia og USA, noe som synes å stå i kontrast til forholdene i Norge, hvor man bare i enkelte tilfeller ble nødt til å bruke tvang. De fleste ble hjemsendt herfra uten problemer, unntaket var først og fremst de som bodde i områder som Sovjet inkorporerte etter 1. september 1939. Forklaringen på dette var altså trolig at myndighetene i Storbritannia og USA først og fremst var opptatt av å sikre egne landsmenn en trygg repatriering fra områder som ble frigjort av sovjetiske styrker. For Norges vedkommende koblet utenriksminister Trygve Lie overfor sovjetiske representanter sammen de sovjetiske fangene i Norge og de norske fangene i den russiske okkupasjonssonen i Tyskland. Men, i denne sammenheng vil det være vanskelig å avgjøre hvorvidt Lie var redd for at sovjetiske myndigheter ville skape problemer ved nordmenns repatriering fra Tyskland. Det ser også ut til at propaganda med tanke på hvilken skjebne som ventet krigsfangene i hjemlandet, ikke var så omfattende blant krigsfangene her i landet som i Storbritannia og USA. Frykten blant krigsfangene for hva som ventet dem i hjemlandet ser heller ikke ut til å ha vært så utbredt i Norge.

De fleste sovjetiske krigsfangene i Finland ble repatriert i tidsrommet 15. oktober til 3. november 1944. I denne perioden ble 42 397 av 42 411 krigsfanger repatriert, og dette var 97 % av det totale antallet sovjetiske krigsfanger i Finland. Sovjetunionen og Finland forhandlet i mars 1944 om en avtale om våpenstillstand, og Finlands delegasjon foreslo et gjensidig bytte av krigsfanger. Sovjetunionen satte imidlertid som vilkår at byttet av krigsfanger skulle være ensidig. Dette betød at de sovjetiske fangene skulle repatrieres straks, men de finske krigsfangene i Sovjetunionen skulle repatrieres først etter at det var sluttet fred. I de neste forhandlingene i september 1944 var det ifølge den sovjetiske delegasjonen bare spørsmål om våpenstillstand. Til tross for dette gikk Sovjetunionen med på et gjensidig bytte av krigsfanger. Sovjetunionens delegat, utenriksminister Molotov, påpekte allikevel ved forhandlingene at russerne egentlig ikke var pliktig til å repatriere fangene før det var sluttet fred, men hadde likevel gått med på et bytte. Resultatet av forhandlingene ble at Finland hadde repatriert omtrent alle sovjetiske krigsfanger før Sovjetunionen startet repatrieringen av de finske krigsfangene i slutten av november 1944. Et samtidig bytte av over 40 000 sovjetiske og bare omkring 1 900 finske krigsfanger var dessuten problematisk på grunn av den store forskjellen i mengden fanger. Det ser også ut til at de finske fangene ble holdt tilbake som sikkerhet for at mesteparten av de sovjetiske krigsfangene skulle bli repatriert. Det faktum at Sovjetunionen gikk med på dette byttet, kan sees på som ettergivenhet overfor Finland. Finland var ikke folkerettslig forpliktet til å repatriere de sovjetiske krigsfangene før det var sluttet fred, men siden de i realiteten hadde tapt krigen, var de nødt til å akseptere Sovjetunionens tolkning av forhandlingenes bestemmelser.¹³³² Blant de frigitte krigsfangene i Finland var det også en viss andel som ønsket å unngå repatriering.

Den største gruppen sovjetiske krigsfanger som ikke ønsket å bli repatriert, var de som tilhørte Finlands "frendefolk" (estlendere, ingermanlendere og andre finsk-ugriske grupper), "frendekrigsfanger", og fanger som hadde tjenestegjort i den finske armeen. Den allierte kommisjonen som kontrollerte repatrieringen fra Finland, hadde spesiell interesse

¹³³² Hanski, Raija. *Behandlingen av krigsfångar under vinter-och fortsättningskriget.En folkrättslig studie*. Åbo 1990, s. 114 – 115.

for disse to gruppene av krigsfanger. Den såkalte frendebataljonen bestod av sovjetiske krigsfanger som var befridd fra krigsfangenskap etter at de hadde sluttet seg til bataljonen. Da repatrieringen startet, var denne bataljonen stasjonert i Nord-Finland for å kjempe mot tyskerne, og flere flyktet over grensen til Sverige. Under transporten til en oppsamlingsleir rømte 450 frendekrigsfanger, og den allierte kommisjonen mistenkte finske myndigheter for med hensikt å ha latt dem flykte. Kommisjonen krevde at krigsfangene skulle spores opp, og at de ansvarlige for flukten ble straffet. Det ble satt i gang effektive tiltak for å finne alle som flyktet, men på grunn av at det ikke var tillatt å bruke våpen mot krigsfanger, fortsatte sovjetiske krigsfanger å flykte når de ble transportert til grensen.¹³³³

Disiplinen i Den røde armé var hard, og krigsfanger som hadde latt seg verve til den finske armeen, fryktet for behandlingen de ville bli utsatt for i Sovjetunionen. Likevel ble repatrieringen gjennomført uten konflikter. Ifølge den amerikanske tolkningen av avtalen om repatriering i mars 1945 var det som vi har sett en mulighet for at sovjetiske krigsfanger som stammet fra de baltiske land og Polen, ikke ble rammet av reglene om statsborgerskap og kunne unngå tvangsrepatriering. Sverige anerkjente derimot Sovjetunionens annektering av de baltiske landene, og følgelig ble 30 000 baltiske statsborgere hjemsendt herfra med tvang etter annen verdenskrig.¹³³⁴ Tolkningen av repatrieringsavtalen lå med dette hos myndighetene i de enkelte land. De sovjetiske borgernes videre skjebne ble lagt i hendene på sovjetiske myndigheter.

De repatrierte krigsfangenes skjebne

Sovjetisk litteratur om annen verdenskrig var opptatt av andre emner enn fangenes skjebne i det tyske riket frem til 1945 og deres tilværelse i Sovjetunionen etter 1945. Inntil midten av 1980-årene var det ikke mulig å diskutere dette emnet offentlig.¹³³⁵ Den russiske historikeren Viktor N. Zemskov publiserte en artikkel i 1990 etter å ha undersøkt primærkilder i russiske arkiv som angikk 4.2 millioner sivile og militære repatrierte til Sovjetunionen. Zemskov var den første som fikk tilgang til dette arkivmaterialet. Følgende oversikt ble gitt over de som var gransket innen 1. mars 1946:

- 6.5 % ble overført til “spesialavdelinger” innen NKVD;
- 58 % ble sendt hjem (6 % av denne prosentandelen var medlemmer av deporterte nasjonale minoriteter og de ble sendt til sine landsmenn i deres nye bosetningsområder i Sentralasia og andre steder) (Zemskov 1991)
- 14 % ble sendt til militære”arbeidsbataljoner”

¹³³³ Hanski 1990, s. 119.

¹³³⁴ Delessert, Christiane Shields. *Release and Repatriation of Prisoners of War at the End of Active Hostilities*. Zürich 1977, s. 150 – 151.

¹³³⁵ Den russiske historikeren Josef A. Brodski har likevel siden begynnelsen av 1970-årene forsøkt å fjerne denne tabuiseringen. Brodski var i etterkrigsårene offiser i Den røde armé og stasjonert ved den sovjetiske militæradministrasjonen i Tyskland. (I Ulrich, Herbert. Europa und der “Reichseinsatz”. *Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und KZ-Häftlinge in Deutschland 1938 – 1945*. Essen 1991, s. 23).

- 19 % ble innkalt til militærtjeneste.¹³³⁶

Zemskov har med dette materialet bidratt med opplysninger som gir et helt nytt bilde av skjebnen til de repatrierte sovjetiske krigsfangene. Likevel er det flere faktorer en bør være oppmerksom på i tilknytning til dette materialet. Vi må ta i betraktning at repatrierte krigsfanger var en sårbar gruppe, og en god del av dem ble antakelig rammet under de nye utrenskningene mot slutten av 1940-tallet. Det foreligger imidlertid ikke noe tallmateriale på dette. Andelen på 6 % som ifølge Zemskov ble sendt ”hjem”, ble i praksis forvist, siden deres folkegruppe var blitt deportert. Å bli sendt til de militære ”arbeidsbataljonene” (14 %) må nok også betraktes som en form for straff. Zemskovs tall bekrefter at det var de sovjetiske offiserene som ble hardest behandlet blant de militære. Av 50 400 offiserer som ble frigitt fra fangenskap omkring 1. oktober 1944, ble omlag 20 000 sendt til ”storm bataljoner”. Dødeligheten var særdeles høy i disse bataljonene. Blant offiserene var plassering i militærtjeneste eller til reservene et unntak, og overføring til NKVD hovedregelen. Alle de repatrierte ble imidlertid sett på med mistenksomhet. En kan ikke si at de repatrierte ble moralsk og *psykologisk* ekskludert fra samfunnet, men i det første tiåret etter krigen ble de ikke behandlet med aksept fra myndighetene.¹³³⁷

Zemskovs artikkel står i en særstilling i og med at den er skrevet på grunnlag av russiske primærkilder. Likevel har hans materiale og arbeidsmetode møtt kritikk blant annet fra den russiske forskeren V.P. Popov.¹³³⁸ Han mener at Zemskovs tall er tvilsomme og at de skjuler omfanget av den nasjonale tragedien og essensen i problemene omkring repatrieringen av sovjetiske borgere. I boka *Labour Camp Socialism. The Gulag in the Soviet Totalitarian System*¹³³⁹, påpeker Galina M. Ivanova at Zemskovs arbeid primært er av statistisk og dokumentær art. Ifølge Ivanova bidro Gulag-systemet til at Sovjet-ledelsen kunne ”behandle” store mengder mennesker i løpet av kort tid. Ivanova gir ingen nye opplysninger omkring skjebnen til de repatrierte krigsfangene.

Zemskovs resultater avkrefter de verste antakelsene omkring de repatriertes skjebne, men andre russiske forskere gir et annet bilde.

På en internasjonal konferanse i Arkhangelsk (1997) om de sovjetiske krigsfangene presenterte flere sovjetiske forskere undersøkelser om repatrieringen. En av de som tok opp spørsmålet omkring repatrieringen og rehabilitering av tidligere krigsfanger, var V. I Kupets fra Moskva. Om de repatrierte eks-fangenes skjebne skriver Kupets at mesteparten ble plassert i spesialleire i Russland i seks år. I leirene ble de satt til de hardeste og mest skadelige arbeidet. I 1956 ble de gitt amnesti og fikk mulighet til å reise hjem. Men, de fleste sovjetiske tidligere krigsfanger ble ikke kvitt skammens stempel. De ble fremdeles

¹³³⁶ Zemskov, V.N. “K voprosu o repatriicii sovetskikh graždan 1941 – 1955”. (“Problemene ved repatrieringen av de sovjetiske borgere 1944-1951”), i *Istoriya SSSR*, Nr.4/1990.

¹³³⁷ Zemskov, V.N. “K voprosu o repatriicii sovetskikh graždan 1941-1955”. (“Problemene ved repatrieringen av de sovjetiske borgere 1944-1951”), i *Istoriya SSSR*, Nr.4/1990.

¹³³⁸ Popov, V.P. *State Terror in Soviet Russia*, i *Russian Social Science Review*. Vol 35, nr.5, 1994.

¹³³⁹ Ivanova, Galina Mikhailovna. *Labour Camp Socialism. The Gulag in the Soviet Totalitarian System*. New York 2000: xxiii.

betraktet som forrædere og krigsforbrytere.¹³⁴⁰ Sammenliknet med Zemkovs materiale fra 1990 gir dette et helt annet bilde. Kupets oppgir ikke hvilke kilder hans tallmateriale er hentet fra, men viser til at det ble etablert egne kommisjoner i alle sovjet-republikker, områder og regioner av Sovjetunionen i 1954. Disse kommisjonenes oppgave var å etterforske sakene til både sovjetiske og utenlandske borgere som var blitt dømt i Stalintiden. De hadde myndighet til å foreta fullstendig rehabilitering av hver enkelt. En slik etterforskning ble bare foretatt av de eks-fangene som var i live. Sakene til de som var blitt henrettet eller døde i leir ble ikke undersøkt.¹³⁴¹ Kupets artikkel tyder på at han baserer sine tall på resultatet av kommisjonenes arbeid.

I de siste bidragene til forskningen omkring repatrieringen er det særlig tallmaterialet som har fått oppmerksomhet. Flere sovjetiske forskere har i den senere tid presentert tallmateriale over antallet sovjetiske statsborgere som av ulike grunner vegret seg mot å bli sendt tilbake til Sovjetunionen. Vladimir Naumov og Leonid Rešin mener at dette gjaldt omlag 450 000 sovjetiske statsborgere, og omtrent 170 000 av dem var tidligere krigsfanger. Ifølge opplysninger fra den sovjetiske regjeringsfullmektigen for repatrieringen befant det seg maksimalt 7 % ”Russen” blant krigsfangene som forsøkte å unngå repatriering.¹³⁴² Naumov og Rešin gir en oversikt over de ulike forskriftene om repatriering, kontroll og eventuell straff av tidligere krigsfanger under og etter krigen (frem til 1956). I løpet av krigsårene hadde det militære krigstribunalet gått hardt ut mot overløpere og kollaboratører, noe som resulterte i at 157 000 rødearmister fikk dødsdom i 1941-1945. Dette var ikke krigsfanger. Naumov og Rešin påpeker at om lag syv millioner sovjetiske borgere ble løslatt fra Gulag-systemet fra slutten av 1944 og at en del av disse ble sendt til den visse død i straffebataljoner under Den røde armé. Etter registreringen av alle repatriantene ble minst 10 % arrestert, og flere millioner ble på ubestemt tid sendt på tvangsarbeid, ”in die Sklaverei verkauft”, ifølge Naumov og Rešin.¹³⁴³ Dette tallmaterialet virker usikkert og lite nyansert. Dessuten er det et problem at de to forfatterne ikke oppgir hvilke kilder de har brukt. Kort tid senere ble bildet noe avdramatisert ved andre bidrag til forskningen, og fokus lagt på stigmatiseringen av de hjemvendte krigsfangene.

Et av de siste bidragene i forskningen er Pavel Polians bok *Deportiert nach Hause: sowjetische Kriegsgefangene im "Dritten Reich" und ihre Repatriierung*.¹³⁴⁴ Polian tar for seg de sovjetiske krigsfangenes skjebne i tysk fangenskap, forberedelsene til repatriering, gjennomføringen av repatrieringen, integreringen av krigsfanger etter hjemkomst og den offentlige diskusjonen (1990-årene) i Sovjetunionen om krigsfanger. Blant annet mener Polian at ordet ”repatriant” ifølge eldre språkbruk nesten ble assosiert med begrepet ”folkefiende”, og sovjetiske myndigheters holdning resulterte derfor i en stigmatisering av

¹³⁴⁰ Kupets, V.I. “Russian Legislation and Questions of Rehabilitation of the Russian and Foreign Citizens”. Rapport fra konferanse 1997. Engelsk oversettelse.

¹³⁴¹ Kupets 1997, s. 33 – 34.

¹³⁴² Naumov, Vladimir & Rešin, Leonid. “Repressionen gegen sowjetischen Kriegsgefangene und zivile Repatrianten in der UdSSR 1941 bis 1956”, i *Die Tragödie der Gefangenschaft in Deutschland und der Sowjetunion 1941 – 1956*. Klaus Dieter Müller (hrsg.) Köln 1998, s. 336.

¹³⁴³ Naumov & Rešin 1998, s. 349 – 350.

¹³⁴⁴ Polian 2001.

de tidligere krigsfangene.¹³⁴⁵ Han benytter tallmaterialet til Zemskov fra 1990. Det faktum at Polian benytter Zemskovs tallmateriale, tyder på et visst kvalitetsstempel ved sistnevntes arbeid. Zemskovs beregninger vedrørende utrenskningene under Stalin blir dessuten ansett for å være pålitelige av toneangivende historikere både i Vesten og i Russland.¹³⁴⁶

Så sent som i 1991 kom det en egen lov om rehabilitering av ofrene for politisk undertrykking. Loven omfattet urett som var begått overfor sovjetborgere i løpet av sovjetregimet. Den 24. januar 1995 utstedte president Jeltsin et dekret ”angående gjenopprettelsen av sivile rettigheter for sovjetiske borgere – de tidligere sovjetiske krigsfanger og sivile, repatriert i løpet av den store fedrelandskrigen og etterkrigstiden”. Dette vedrørte det som hadde skjedd i de første etterkrigsårene. Ved dette dekret ble listen over politiske represalier utvidet ved at også de som var blitt sendt til straffebataljoner, ”arbeidsbataljoner” som tilhørte NKO (Folkekommissariatet for forsvar) og NKVD, de som hadde vært satt til spesielt anstrengende og vanskelig arbeid, ble tatt med.¹³⁴⁷ Dekretet tilsa at tidligere krigsfanger både skulle betraktes som krigsdeltakere og som ofre for nasjonalsosialismen. Også sivile sovjetiske tvangsarbeidere opplevde at det tok over 50 år før de fikk tilbake rettighetene som borgere. Vladislav Spirov ble som niåring sendt til fangeleir i Kirkenes januar 1944, og han fikk tilbake disse rettighetene og kunne reise fritt først i 1996. Men, ifølge forsker Pavel Polian oppfattet de tidligere krigsfangene dekretet av 24. januar 1995 som resultatløst. Deres holdning var at de tidligere krigsfangene nok en gang ble bedratt og diskriminert.

Avslutning

Repatrieringen av de som ble ansett for å være sovjetiske statsborgere, ble gjennomført raskt i Norge, kildematerialet gir ikke informasjon om omfattende motvilje fra de sovjetiske eks-fangenes side eller bruk av tvang fra de allierte myndigheter. På grunnlag av de kilder som er undersøkt, ser det ut til at langt de fleste ønsket å reise hjem og at de tok det for gitt at de ville bli hjemsendt. Spørsmålet om tvangsrepatriering gjorde seg gjeldende først etter at repatrieringen av de fleste frigitte sovjetiske krigsfangene var gjennomført og problemene vedrørende disputedts skulle avgjøres. Antallet disputedts var 1566. Sovjetiske myndigheter og de allierte hadde ulike tolkninger av hvem som var sovjetborgere. Fra norsk side var forholdet til de sovjetiske myndigheter avgjørende for de avgjørelser som ble tatt. De allierte var opptatt av å unngå at de som hadde bodd i områder okkupert av Sovjet i 1939-1940, ble tvangsrepatriert. Denne gruppen representerte også et problem for norske myndigheter, så lettelsen var stor da de ble sendt til den britiske og amerikanske sone i Tyskland. Norske myndigheter grep inn og hindret repatriering i de tilfeller hvor de anså dette for nødvendig. Uttalelser fra krigsfangene før de ble sendt fra Norge tydet på en viss frykt for hvilken skjebne som ventet dem i Sovjetunionen.

Situasjonen kunne til tider være svært spent mellom sovjetiske frigitte krigsfanger og tyske soldater, men større konflikter ble i hovedsak avverget. De sovjetiske eks-fangenes

¹³⁴⁵ Polian 2001, s. 186.

¹³⁴⁶ Egge, Åsmund. ”Hva vet vi om ”overdødelighet” og terrorofre i Sovjetunionen i 1930-årene?”, i *Nordisk Østforum*. 1998, s. 53-65.

¹³⁴⁷ Kupets 1997, s. 33 – 34.

selvjustis, med hensyn til angivelige forrædere i enkelte leire, kunne ikke forhindres fra norsk side. Krigsfanger som hadde latt seg verve til Vlasov-armeen som Hiwis eller til det tyske agentnettet i leirene, hadde etter sovjetisk syn utvilsomt begått landssvik. Det kan også sies om iallfall en del av dem som overga seg uten kamp sommeren 1941, og mange av dem nok var å finne blant de som senere lot seg verve av tyskerne. De som hadde rømt til Sverige, ble antatt å ha vært eksponert for mulige vervingsforsøk fra svensk og vestalliert etterretning. Det er naturlig at disse fra NKVDs perspektiv ble sett på som potensielle forrædere.

En nyansering av den tidligere oppfatningen av de repatriertes skjebne etter hjemkomsten er nødvendig innen norsk historieforskning. Hjemvendte sovjetiske krigsfanger og deres skjebne har i lang tid vært gjenstand for ulike spekulasjoner. Som regel har sovjetiske myndigheters mottakelse av krigsfangene blitt ensidig fremstilt av vestlige forfattere, og fokus ble lagt på at de repatrierte ble henrettet eller sendt til mange år i straffarbeidsleire. Tidligere krigsfangers beretninger viser at de som regel ble utsatt for en grundig undersøkelse etter hjemkomsten, men på langt nær så mange som tidligere antatt ble henrettet eller sendt til flere titalls år med straffarbeid i sovjetiske leire.

Senere tids forskning fra sovjetisk side har gitt et noe annet bilde som tilsier at over halvparten ble sendt direkte hjem, noe som i høy grad bidrar til en nyansering av tidligere fremstillinger.

Rehabiliteringen av tidligere sovjetiske krigsfanger var en svært tidkrevende prosess, og til tross for Jeltsins dekret av 24. januar 1995 har det ikke skjedd nevneverdige endringer i holdningene overfor krigsfangene fra myndighetenes side.

Dr.Art. Marianne Neerland Soleim on Falstadin muisto- ja ihmisoikeuskeskuksen tutkija, Levanger, Norja

Dr.Art. Marianne Neerland Soleim is a reseracher at the Falstad Memorial and Human Rights Centre, Levanger, Norway

LÄHTEET

Arkistolähteet

Public Record Office, Lontoo (PRO)

FO 371, FO 1010, FO 1038

Riksarkivet i Oslo (RA)

Final report. Prisoner of War Executive, Headquarters Allied LAnd Forces Norway

Flyktnings- og fangedirektoratet, E

Kirjallisuus

Brodski, Josef A. “Timor und andere.Sowjetische Zwangarbeiter im Widerstand und ihr Schicksal nach der Befreiung”, i Ulrich Herbert: *Europa und der “Reichseinsatz”. Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und KZ-Häftlinge in Deutschland 1938 – 1945*. Essen 1991.

Delessert, Christiane Shields. *Release and Repatriation of Prisoners of War at the End of Active Hostilities*. Zürich 1977.

Egge, Åsmund. “Hva vet vi om “overdødelighet” og terrorofre i Sovjetunionen i 1930-årene?”. I *Nordisk Østforum*. 1998.

Elliott, Mark R. *Pawns of Yalta*. Urbana/Chicago/London 1982.

Goeken, Ulrike. “Von der Kooperation zur Konfrontation. Die sowjetischen Repatriierungsoffiziere in den westlichen Besatzungszonen”, i *Die Tragödie der Gefangenschaft in Deutschland und der Sowjetunion 1941-1956*. Klaus Dieter Müller (hrsg.) Köln 1998.

Hanski, Raija. *Behandlingen av krigsfångar under vinter-och fortsättningskriget*. Åbo 1990.

Ivanova, Galina Mikhailovna. *Labour Camp Socialism. The Gulag in the Soviet Totalitarian System*. New York 2000.

Kreyberg, Leiv. *Kast ikke kortene*. Oslo 1978.

Kupets, V.I. “Russian Legislation and Questions of Rehabilitation of the Russian and Foreign Citizens”. Rapport fra konferanse 1997.

Løchen, Yngvar. “Flyktninger i Norge”, hovedoppgave i sosiologi. Oslo 1956.

Mezentsev, Feodor. *I konsentrasjonsleir bak Polarsirkelen*. 1997. (norsk oversettelse v. Asbjørn Hortmann)

Naumov, Vladimir & Leonid Rešin. “Repressionen gegen sowjetischen Kriegsgefangene und zivile Repatrianten in der UdSSR 1941 bis 1956”, i *Die Tragödie der Gefangenschaft in Deutschland und der Sowjetunion 1941-1956*. Klaus Dieter Müller (hrsg.) Köln 1998.

Polian, Pavel. *Deportiert nach Hause. Sowjetische Kriegsgefangene im “Dritten Reich” und ihre Repatriierung*. München/Wien 2001.

Popov, V.P. *State Terror in Soviet Russia*. Russian Social Science Review, Vol 35,nr.5, 1994.

Proudfoot, Malcolm J. *European Refugees: 1939 – 52*. London 1957.

Steffenak, Einar Kristian. “Repatrieringen av de sovjetiske krigsfangene, fra Norge i 1945 forspill og etterspill”. Hovedoppgave i historie. Bergen 1995.

Steffenak, Einar Kristian. "Repatrieringen av sovjetborgere fra Norge 1945". Upublisert artikkel fra det 4.krigssymposium i Bergen, mai 2001.

Thorne, Andrew. *General Thornes rapport om frigjøringen av Norge*. Oslo 1955.

Zemskov, V.N. "K voprosu o repatriicii sovetskikh graždan 1941-1955." ("Problemene ved repatrieringen av de sovjetiske borgere 1944 – 1951"), *Istoriya SSSR*, Nr.4/1990.

Tiivistelmä

Vuoden 1945 kesäkuukausina palautettiin yli 84 000 Neuvostoliiton kansalaista Norjasta takaisin Neuvostoliittoon. Norjalaisten ja entisten neuvostovankien välillä ei ollut juuri minkäänlaista yhteyttä ennen 1990-luvun alkua.

Marianne Neerland Soleim käsittelee artikkelissaan Norjasta Neuvostoliittoon palautettujen neuvostosotavankien joukossa olleita ns. kiistanalaisia tapauksia ("Disputed Persons"), eli esimerkiksi henkilöitä, jotka eivät halunneet palata kotimaahansa. Palautuksia johtaneiden liittoutuneiden raportin mukaan tällaiset henkilöt olivat pääasiassa entisten Baltian maiden kansalaisia sekä puolalaisia. Yhteensä heitä laskettiin olevan 1566. Neuvostoviranomaiset halusivat lähettää heidätkin takaisin Neuvostoliittoon vastoin heidän omaa tahtoaan. Norjan viranomaiset eivät puolestaan halunneet ottaa vastuuta kyseisen ryhmän kohtalosta ja heidät lähetettiin Saksaan Ison-Britannian ja Yhdyksvaltain miehityselueille, jossa heidän tulevasta kohtalostaan päätettiin liittoutuneiden viranomaisten toimesta.

Osa Norjassa olleista neuvostosotavangeista pelkäsi palautusta Neuvostoliittoon, koska kohtalosta palautuksen jälkeen ei ollut varmuutta. Joissain tällaisissa tapauksissa Norjan ulkoministeriö ratkaisi asian siten, että entiset vangit saivat jäädä Norjaan.

Palautusten jälkeen monet länsimaiset tutkijat kyselivät palautettujen kohtalosta Stalinin Neuvostoliitossa. Silminnäkijät olivat kertoneet palautettujen ampumisista ja huonosta kohtelusta, jonka johdosta syntyi myytti palautettujen kohtalosta. Useat tutkijat väittivätkin palautettujen vankien joutuneen työleireille Pohjois-Venäjälle tai tulleen ammutuksi. Venäläiset tutkijat ovat äskettäin antaneet tapahtumista toisenlaisen kuvan Venäjän arkistolähteisiin perustuen. Heidän mukaansa 58 % palautetuista neuvostosotavangeista vapautettiin ja vain 14 % joutui työpataljooniin. Tästäkin huolimatta aihe ja lukumäärät aiheuttavat edelleen paljon keskustelua Venäjällä.

Summary

During the summer months in 1945 over 84 000 Soviet citizens were repatriated from Norway and until the beginning of the 1990s, there was almost no contact between Norwegians and former Soviet prisoners.

The article describes the questions connected to the "Disputed Persons" among the Soviet citizens in Norway during the repatriation run by the allied forces. According to the Final Report from the allied forces the "Disputed Persons" were mainly people from the former Baltic territories and Poland. To decide the number of people in this category, was every Soviet citizen among the former prisoners of war put through a screening and 1566 persons were described as "Disputed Persons". The Soviet repatriation commission wanted to send the "Disputed Persons" back to the Soviet Union against their will and the Norwegian

authorities did not want to have any responsibilities for these persons. In the end they were sent to the British and the American zone in Germany.

Some of the former Soviet prisoners in Norway feared what would happen, if they were sent back to the Soviet Union. Several cases were decided by the help of the Norwegian Foreign Department and some of the former prisoners remained in Norway.

After the repatriation a lot of western researchers asked questions about Stalin and his treatment of the returned former prisoners. Eyewitnesses could tell about shooting and bad treatment of the repatriated. Because of this there was established a myth about their destiny and a lot of researchers claimed that all prisoners were forced into working camps in northern Russia or killed. Russian researchers have recently presented a different picture. They claim that 58 % of the former prisoners of war were sent home and only 14 % to working battalions. This material is based on primary sources in Russian archives, but still there is a lot of discussion about these numbers in Russia today.

Kenraali Kirpitšnikovin sotavankeus ja paluu Neuvostoliittoon ”Palaan takaisin kotimaahani vaikka minua odottaisikin siellä kuolema”

Vasili Hristoforov

Toisen maailmansodan aikana suuri määrä neuvostosotilaita joutui eri syistä sotavankeuteen. Saksan ja Suomen sotavankiviranomaiset tekivät kaikkensa etsiäkseen ja teloittaakseen neuvostosotavankien joukosta kaikki henkilöt, jotka katsottiin poliittisesti vaarallisiksi (mm. Neuvostoliiton valtio- ja puoluejohtajat, teollisuuden ja maatalouden johto, tiedustelupalvelun agentit, Puna-armeijan komissaarit). Tämän lisäksi vankien joukosta pyrittiin seulomaan henkilöitä, jotka suostuisivat yhteistyöhön suomalaisten ja saksalaisten kanssa, ja joita voitaisiin käyttää tiedustelutehtävissä, propagandatyössä sekä teollisuusvakoilussa.

Suomen ja Venäjän arkistoista löytyy asiakirjoja, jotka valaisevat Suomen propaganda- ja tiedustelujärjestöjen neuvostosotavankeihin kohdistamaa toimintaa ja sitä, mitä sotavangeille tapahtui palauttamisen jälkeen Neuvostoliiton karanteenileireillä.

Suomen Sota-arkistossa on jatkosodan neuvostosotavankeja koskevien asiakirjojen joukossa myös vanki No A-267:n, Vladimir Vasiljevitš Kirpitšnikovin, kortti. Juuri tämä sotavanki kiinnosti Suomen tiedustelupalvelua erityisen paljon: V. V. Kirpitšnikov, sotilasarvoltaan kenraalimajuri, oli 23. armeijan 43. kivääridivisioonan¹³⁴⁸ komentaja.

Venäläinen Sotahistorian lehti kertoo lyhyesti, että kenraalimajuri Kirpitšnikov joutui suomalaisten sotavangiksi syyskuussa 1941, ja että Smerš vangitsi hänet 20.10.1944.¹³⁴⁹

Epäselväksi kuitenkin jää, mitä Kirpitšnikoville tapahtui näiden vaiheiden jälkeen. Palautettiin hänelle Neuvostoliitossa entiset oikeutensa karanteenileireillä olemisen jälkeen vai tuomittiinko hänet rikollisena; oliko hän sodan vai poliittisten vainojen uhri?

¹³⁴⁸ 43. Divisioona perustettiin Leningradin alueen sotilaspiiriin joukko-osastoksi 1920-luvulla Velikije Lukissa. Divisioona ylitti Suomen vastaisen rajan 30.11.1939 Pamppalan suunnalla ja osallistui taistelutoimiin 20.12.1939 asti. Tämän jälkeen divisioona siirrettiin 7. armeijan reserviin ja se osallistui mm. Repolan taisteluihin 12.3.1940. Divisioona vedettiin pois Suomen raja-alueelta 1.4.1940. Divisioonalle myönnettiin Punaisen lipun kunniamerkki 21.3.1940. Toisen maailmansodan aikaan (22.6.1941–9.5.1945) 43. divisioona kuului kenttäarmeijaan. Elokuussa 1941 43. divisioona joutui piiritykseen ja murtautui hajautetusti Koivistoon, mistä se evakuoitiin Itämeren laivaston aluksilla. Divisioonalle myönnettiin taistelusaavutuksista kunnianimi Tarton 43. divisioona 7.9.1944. Tämän jälkeen 43. divisioona liitettiin Baltian 3. rintaman 67. armeijaan, jonka joukoissa se taisteli sodan loppuun asti. Sodan jälkeen divisioona sijoitettiin Privolžskin sotilaspiiriin kuuluvaan Kujbyševin kaupunkiin. Vuonna 1957 divisioonan nimi muutettiin 43. automaattiasedivisioonaksi ja 1990-luvulla se nimettiin 469. aluekoulutuskeskukseksi.

¹³⁴⁹ Vojenno-istoričeskij žurnal 10/1992, s. 32.

Miten ja milloin Kirpitsnikov joutui sotavankeuteen, mitkä seikat vaikuttivat hänen vapautumiseensa ja kuinka hän palasi Neuvostoliittoon? Vastaukset näihin kysymyksiin löytyvät Kirpitsnikovin rikosjuttua koskevista asiakirjoista, joita säilytetään Venäjän turvallisuuspalvelu FSB:n keskusarkistossa.

Taitelijasotavanki Jefremov (vas.) sai Naarajärven leirillä erivapauksia. Muotokuvilla ja maisemilla riitti kysyntää. Monet leirin sotilaista perheineen maalauttivat kuvansa. – The artist POW Jefremov (left) enjoyed special privileges in the Naarajärvi camp as there was demand for paintings and portraits. Many officers and soldiers and their family members were portrayed by Jefremov who also made paintings of the camp milieu. *Pentti Pulliaisen perikunta*

Sotilasura ja toinen maailmansota

Vladimir Vasiljevitsj Kirpitsnikov syntyi Simbirskissa (nyk. Uljanovsk) vuonna 1903. Hänen sotilasuraansa voidaan pitää menestyksekkäänä 22.6.1941 saakka. Hän aloitti

opintonsa Uljanovskin jalkaväenopistossa vuonna 1922. Opistosta valmistumisen jälkeen vuosina 1925 – 1937 hän toimi aluksi joukkueen, sitten komppanian ja lopuksi pataljoonan komentajana. Vuonna 1937 Kirpitšnikov sai erikoiskomennuksen Espanjaan, missä hän toimi rykmentin esikunnan komentajana. Osallistumisestaan Espanjan sisällissotaan hänet palkittiin Punaisen Tähtien kunniamerkillä. Kokeneena upseerina Kirpitšnikov määrittiin 43. divisioonan komentajaksi vuonna 1939. Talvisodan alkaessa 43. divisioona siirrettiin Karjalan kannakselle, missä se jatkoi taistelutoimia aina välirauhaan asti. Divisioonan komentajana Kirpitšnikov palkittiin Punaisen Lipun kunniamerkillä. Ennen jatkosodan alkua hän suoritti korkeimman toimituspäällystön tehtäviin valmentavan kurssin Frunzen sotilasakatemiassa.

Saksalais-suomalaiset joukot hyökkäsivät Neuvostoliiton alueelle vuoden 1941 kesäkuun lopussa. Kesäkuun 27. päivään mennessä Neuvostoliiton Pohjoisen rintaman¹³⁵⁰ 7., 14., ja 23. armeijan joukot sekä Itämeren, Jäämeren ja Laatokan laivastot olivat siirtyneet puolustusasemiinsa ja saatu täyteen taisteluvalmiuteen. 23. armeijan joukot ja osa Itämeren laivastosta ryhmittivät taisteluun Neuvostoliiton Suomen vastaisella rajalla Leningradin suunnalla. 43. divisioona asetui Suomen rajan suuntaiselle puolustuslinjalle lohkona Kuurmanpohja – Kontu – Kananaja – Louko.¹³⁵¹

Suomalaisjoukot eivät heti aloittaneet aktiivisia hyökkäysoimia 43. divisioonan puolustuslohkolla, mutta lähettivät alueelle tiedustelupartioita jo heinäkuun ensimmäisinä päivinä. Suomen Kannaksen armeija siirtyi hyökkäykseen 31. heinäkuuta pakottaen 23. armeijan vetäytymään hitaasti asema asemalta kaakkoon. Elokuun alussa suomalaisjoukkojen onnistui murtaa 23. armeijan puolustuslinja Kirpitšnikovin divisioonan oikealla sivustalla taistelleen kenraalimajuri Konkovin¹³⁵² komentaman 115. jalkaväkidivisioonan puolustuskaistalla Laatokan ja Vuoksijoen länsipuolella. Neuvostojoukkojen Viipurin ryhmittymää uhkasi saarto. Puolustuslinjaa paikkaamaan siirrettiin 43. divisioonan vasemmalla sivustalla taistellut 123. divisioona, jonka komentajana toimi eversti Tsukanov. 43. divisioonan täytyi siis suojata vasemmalla sivustallaan 123. divisioonan siirtymistä uusille taisteluasemille ja oikealla sivustallaan 115. divisioonan puolustuslinjaa. Vuoden 1941 elokuun alussa 43. divisioona aloitti lohkona Kuurmanpohja – Lautala raskaat Viipurin puolustustaistelut, jotka jatkuivat aina elokuun loppuun.

Elokuun lopussa 23. armeijan joukot siirtyivät uusille puolustuslinjoille Viipurin länsipuolelle. Suomalaisjoukkojen murtamaa puolustuslinjaa paikkaamaan saatiin jalkaväkirykmentti, tykistöpatteri sekä 43. divisioonan ilmatorjuntapatteristo. Käyttäen hyväksi 43. divisioonan uudelleenryhmittymistä suomalaisjoukot ryhtyivät aktiivisiin

¹³⁵⁰ Koska Pohjoisen rintaman joukot taistelivat hajautetusti eri operaatiosuunnilla, päätettiin se jakaa Leningradin ja Karjalan rintamiin 23.8.1941 alkaen. Karjalan kannaksella taisteleva 23. armeija tuli osaksi Leningradin rintamaa, jonka pääkomentajaksi määrättiin kenraaliluutnantti M.M. Popov.

¹³⁵¹ Ks. *Velikaja Otetšestvennaja vojna 1941–1945 gg: Sbornik vojenno-istoričeskih kart.* Osa 1. Moskova 2003, s. 37.

¹³⁵² Vasilij Fomitš Konkov, 1901–1993. Neuvostoliittolainen kenraalimajuri (1940). Toisessa maailmansodassa toimi 23. armeijan 115. divisioonan komentajana sekä mm. Leningradin rintaman Nevan ryhmittymän ja Kalininin rintaman 30. armeijan varakomentajana.

taistelutoimiin. Elokuun 27. ja 28. päivän välillä Kirpitšnikov sai uuden käskyn poistua Viipurista Koiviston maantietä pitkin ja asettua uudelle puolustuslinjalle Viipurista kaakkoon. Sillä aikaa suomalaiset toivat meriteitse maihinnousujoukkonsa Viipurin eteläpuolelle ja katkaisivat näin 43. divisioonan vetäytymisten. Kenraali Kirpitšnikovin jalkaväkipataljoona, joka aloitti viivytystaistelun suojatakseen divisioonan vetäytymisen, joutui näin suomalaisjoukkojen piiritykseen. Kirpitšnikovin sotaonni kääntyi.

Syyskuun ensimmäiseen päivään mennessä 23. armeijan joukot linnoittautuivat raskaiden taisteluiden jälkeen vuoden 1939 mukaiselle Suomen vastaiselle rajalle, Karjalan linnoitusalueen reunalle.

23. armeijan kolmesta divisioonasta vain yhden, 115. jalkaväkidivisioonan, onnistui järjestyneesti murtautua ulos vihollisen piirityksestä ja päästä etelään Porlammin kylän itäpuolella sijainneiden metsien kautta. Kirpitšnikovin divisioonan yritys käyttää samaa vetäytymisreittiä epäonnistui. Divisioona joutui tuhoamaan kalustonsa ja yrittämään murtautumista rintamalinjan läpi pienempiin ryhmiin jakautuneena. Suomalaiset kuitenkin arvasivat nämä aikeet ja alkoivat tulittaa 43. divisioonan vetäytyviä joukkoja ja osastoja kranaatinheittimillä. Jättäen taakseen raskaan teknisen kalustonsa divisioonan joukot murtautuivat hajanaisesti kohti Koivistoa ja heitä evakuoitiin Itämeren laivaston aluksilla. Kenraali Kirpitšnikov sai lievän ruhjevamman ja joutui suomalaisten sotavangiksi 1.9.1941.¹³⁵³

Sotavankeus ja kuulustelut

Suomalaiset tiedustelu-upseerit kuulustelivat neuvostosotavankeja vankeuden ensimmäisinä päivinä ja tunteina tavoitteenaan saada heiltä tiedustelun kannalta olennaista informaatiota. Kenraali Kirpitšnikovin kuulustelut suoritettiin kentäteltassa heti vangitsemisen jälkeen. Vangitsemisen aiheuttamaa henkistä murtumista hyväksikäyttäen suomalaiset tiedustelijat onnistuivat paitsi vahvistamaan jo aiemmin saadut tiedustelutiedot, saamaan Kirpitšnikovilta myös kirjallisen raportin. Tällaisen taktiikkansa ansiosta Suomen sotatiedustelulla oli syyskuussa 1941 hallussaan jo melko paljon tietoa neuvostojoukkojen sijoituksesta rintamalinjalla.

Kirpitšnikovia esikuulusteltiin kolmen päivän ajan eturintamalla sijainneessa 24. suojeluskunnan esikunnassa. Hänet siirrettiin Karisalmessa (15 km Viipurista pohjoiseen) sijaitsevaan armeijakunnan esikuntaan 3. syyskuuta ja seuraavana päivänä armeijakunnan komentaja, sotilasarvoltaan kenraaliluutnantti, kuulusteli Kirpitšnikovia miinojen sijoituksesta Viipurissa. Koko seuraavan viikon ajan armeijakunnan esikunnan tiedustelu-upseerit kuulustelivat häntä 43. jalkaväkidivisioonan joukkojen sijoituksesta sekä 115. ja 123. divisioonasta. Kirpitšnikovia painostettiin mm. näyttämällä hänelle topografista karttaa, johon oli yksityiskohtaisesti merkitty 23. armeijan sotatoimiyhtymien asemat ja puolustuslinjat sekä luettelemalla muistista divisioonien komentajien nimiä. Painostus tuotti tulosta ja kuulustelut muuttuivat keskusteluiksi 43. divisioonan Viipurin alueella käymien taisteluiden taktiikasta ja Neuvostoliiton Suomen vastaisen vanhan rajan linnoituksista.

¹³⁵³ Ks. mappi H-20490, s. 10 – 12. Rikosasian arkistokokoelma (fond arhivnyh ugolovnyh del, Ф. АУД). FSB:n keskusarkisto.

Kenraali Kirpitšnikov tuotiin Suomen armeijan päämajaan Mikkeliin 12.9.1941, missä häntä kuulusteltiin lokakuun loppuun asti. Suomalaisotilaat tiesivät hänen osallistuneen talvisotaan ja kyselivät häneltä tietoja myös sen aikaisista sotatoimista, tekosyynään kiinnostus sotahistoriaan. Kenraali antoi talvisotaan osallistuneiden suomalaisjoukkojen sotatoimille myönteisen arvion ja kertoi Puna-armeijan vaikeuksista ja virhearvioinneista sekä siitä, miten nämä virheet saatiin korjattua. Kun Kirpitšnikov myöhemmin palasi Neuvostoliittoon, nämä lausunnot luokiteltiin ”neuvostojärjestelmän ja Puna-armeijan parjaukseksi ja Suomen armeijan ihannoinniksi”.¹³⁵⁴

Kirpitšnikov oli saanut hyvän sotilaskoulutuksen ja yleissivistyksen. Hän teki myönteisen vaikutuksen suomalaistiedustelijoihin, jotka totesivat, että hän oli käytökseltään reipas ja ystävällinen, vastaustensa perusteella älykäs sekä hyvän havainnointi- ja arvostelukyvyn omaava henkilö.

Koska Kirpitšnikov oli esittänyt kriittisiä mielipiteitä Puna-armeijan sotatoiminnasta ja ilmaissut myös joitakin neuvostovastaisia näkemyksiä, hänet luovutettiin lokakuun lopussa 1941 Päämajan propagandaosaston käyttöön ja siirrettiin pian Mikkelistä Helsinkiin.

Propagandistit kyselivät Kirpitšnikovilta tietoja neuvostojoukkojen yleisestä tilasta, pohjoisen rintamalinjan puolustuksesta, Puna-armeijan joukkojen ja Neuvostoliiton siviiliväestön mielialoista sekä Neuvostoliiton taloustilanteesta. Hänen kanssaan työskennelleet propagandistit olivat pääosin venäläisiä emigrantteja, joiden joukossa oli mm. tsaarin armeijan entisiä upseereita. He toimivat siviiliväestön keskuudessa Suomen Neuvostoliitolta valtaamilla alueilla sekä neuvostosotavankien keskuudessa Suomessa. Ennen joulukuun 1941 alkua suomalaispropagandistit yrittivät useampaan otteeseen suostutella Kirpitšnikovia esiintymään radiossa ja lehdistössä kehottaakseen neuvostokansaa sekä neuvostosotavangeja taisteluun neuvostojärjestelmää vastaan. Häntä yritettiin myös saada allekirjoittamaan neuvostosotavangeille ja Puna-armeijan sotilaille osoitettu vetoomus sekä esiintymään joukkokokouksessa, jonka tarkoituksena olisi ollut vakuuttaa sotavangit siitä, ettei Neuvostoliittoon kannata palata, koska siellä heitä odottaa varma kuolema. Hänelle myös ehdotettiin Suomen Neuvostovastaisen liikkeen johtajuutta.

Kirpitšnikoviin käytettiin henkisen painostuksen keinoja. Korkea-arvoisen neuvostosotilaan vangitseminen sai lehdissä paljon palstatilaa. Lisäksi kuvattiin dokumenttielokuva, joka sisälsi kohtauksia kenraalin elämästä sotavangeudessa. Elokuva näytettiin suomalaisväestön lisäksi myös sotavangeille. Tiedustelu yritti vaikuttaa Kirpitšnikoviin lupaamalla järjestää hänelle kirjeenvaihtomahdollisuuden vaimonsa kanssa. Lisäksi hänen vaimolleen luvattiin toimittaa n. 60 000 ruplan raha-avustus. Jotta Kirpitšnikov suostuisi hänelle esitettyihin vaatimuksiin, hänet myös suljettiin karsseriin ja hänen päivittäistä ruoka-annostaan pienennettiin.

Kirpitšnikov ei suostunut johtamaan neuvostovastaista liikettä, mutta propagandistien painostuksesta kirjoitti joitakin kriittisiä artikkeleita mm. vallankaappauksen mahdollisuudesta ja valkoisten kannatuksesta Neuvostoliitossa, Saksan ja Neuvostoliiton välisestä sodasta, NKVD:n toiminnasta sekä arjesta ja perhe-elämästä Neuvostoliitossa.

Joulukuun alussa 1941 Kirpitšnikov siirrettiin neuvostoupseereille tarkoitettulle sotavankileirille No 1, joka sijaitsi Köyliössä, 28 km päässä Peipohjan asemasta. Leirillä oli

¹³⁵⁴ Ks. mappi 17, s. 146 – 153.. Arkistokokoelma 14-oc. FSB:n keskusarkisto.

kaikkiaan toista tuhatta sotavankia. Kirpitsnikov pysyi siellä siihen asti, kun hänet palautettiin Neuvostoliittoon 19.10.1944.

Vankileirille jouduttuaan Kirpitsnikov, kuten muutkin vangit, pysyi yhä Suomen sotilastiedustelun tarkkailun alla. Eräs Suomen sotilastiedustelun aktiivisimmista agenteista sai Sotavankileiri No 1:n vankien keskuudessa kutsumanimen ”musta korppi”. Kyseinen agentti etsi vankien joukosta värvättäviä tiedustelutehtäviin Neuvostoliiton rintaman selustassa ja saikin värvättyä muutamia vankeja, jotka suostuivat yhteistyöhön. Heidät lähetettiin myöhemmin Neuvostoliittoon.¹³⁵⁵

Vuoden 1942 alussa sotavangit kieltäytyivät joukolla työnteosta, jolloin Kirpitsnikov ja 120 muuta neuvostoupseeria laitettiin eristykseen. Kirpitsnikov pidettiin eristyksessä 12 kuukauden ajan, joista 11 kuukautta hän vietti yksinäisissä entisessä poliittisten vankien tyrmässä. Näin varmistettiin, ettei hän päässyt käyttämään vaikutusvaltaansa muihin vankeihin.

Sen jälkeen kun Neuvostoliitto ja Suomi allekirjoittivat rauhansopimuksen 19.9.1944, vankileirin johto ehdotti useampaan otteeseen Kirpitsnikoville kieltäytymistä palautuksesta Neuvostoliittoon ja jäämistä Suomeen. Vaihtoehtoisesti ehdotettiin pakenemista Ruotsiin tai Yhdysvaltoihin. Suomalaiset myös väittivät, että kaikkia leireiltä palaavia odottaa Neuvostoliitossa kuolema. Kirpitsnikov kuitenkin kieltäytyi suomalaisten ehdotuksista.¹³⁵⁶

Paluu Neuvostoliittoon

Vuoden 1944 lokakuun puolenvälin jälkeen kaikki leiri No 1:ssä olleet neuvostosotilaat kuljetettiin junavaunuissa Suomen ja Neuvostoliiton rajalle, missä heidät luovutettiin Neuvostoliiton sotilasviranomaisille. Neuvostoliiton puolella entiset vangit kuljetettiin armeijan tarkastuspisteisiin kuulusteltaviksi ja 5 -10 päivää kestäneiden kuulustelujen jälkeen heidät lähetettiin karanteenileireille vastavakoilujärjestö Smeršin agenttien tarkkailuun.

Kirpitsnikovin paluu Neuvostoliittoon oli traaginen. Sen aikaisen lainsäädännön mukaisesti hän joutui muiden entisten sotavankien tavoin Smeršin tarkastettavaksi. Syynä entisten sotavankien tarkastamiseen oli se, että Saksan ja Suomen tiedustelut lähettivät Neuvostoliittoon sotavankien joukossa omia agenttejaan. Tarkastusten tavoitteena oli paljastaa entisten sotavankien joukosta vihollismaiden tiedustelijat sekä vihollisen puolelle loikanneet maanpetturit ja estää heidän rikollinen toimintansa. Lisäksi Smeršin agentit hankkivat entisiltä sotavangeilta tietoa vihollisen tiedustelu-, vastavakoilu- ja tihutyöjärjestöistä sekä niiden toiminnasta.

Kirpitsnikovia kuulusteltiin heti hänen paluutaan seuranneena päivänä 59. armeijan Smeršin 4. osastossa 4. Hänen sanansa on kirjattu kuulustelupöytäkirjaan:

”Illalla 31.8.1941 jouduimme divisioonan esikunnan kanssa vihollisen saartorenkaseen Porlammien kylän seutuvilla. Päätin murtautua taistellen

¹³⁵⁵ Ks. mappi H-20490, s. 13 – 18. Rikosasiain arkistokokoelma (fond arhivnyh ugolovnyh del, Ф. АУД). FSB:n keskusarkisto.

¹³⁵⁶ Ks. mappi H-20490, s. 58 – 62. Rikosasiain arkistokokoelma (fond arhivnyh ugolovnyh del, Ф. АУД). FSB:n keskusarkisto.

taemmille asemillemme. Jakauduimme pienempiin ryhmiin ja lähdimme etenemään metsän läpi. Vihollinen huomasi liikkeemme ja alkoi tulittaa meitä kranaatinheittimellä. Sotilaat ja esikunnan komentajat lähtivät karkuun. Itse etenin adjutanttini luutnantti Klimanovin kanssa, kunnes lähellämme räjähti miina. Sain räjähdyksessä lievän ruhjevamman ja menetin tajuntani. Kun jonkun ajan päästä tulin tajuihini, huomasin makaavani mullan peitossa vakavasti haavoittuneen adjutanttini vieressä. Koetin nousta ylös, mutta en vammojeni takia kyennyt siihen. Tuolloin menetin taas tajuntani, ja kun heräsin, kuulin lähellämme ääniä. Luoksemme tuli divisioonan vanhempi poliittinen ohjaaja Staroštsuk, joka koetti auttaa meitä, mutta ei onnistunut siinä yksin ja lähti hakemaan muita. Sen kummemmin en häntä nähnyt. Pian hänen lähtönsä jälkeen kuulin pistoolinlaukauksen ja näin, että adjutanttini oli tehnyt itsemurhan. Kun käsitin, että apua ei ole tulossa, riisuin arvomerkkini, otin lompakkoni pois taskusta ja piilotin kaiken kivien ja sammalen alle. Sitten menetin jälleen kerran tajuntani. Heräsin ihmisääniin, ja osoittautui, että vieressäni oli pari suomalaista sotilasta, jotka nostivat minut ja veivät ilmeisesti johonkin esikuntaan.”¹³⁵⁷

Smeršin kuulusteluissa antamissaan todistuksissa Kirpitšnikov korosti, ettei ollut antanut suomalaisille mitään kirjallisia lausuntoja:

”Suomen alueella ollessani lausuntojani ei kuulusteluissa kirjattu koskaan ylös. Vangitsemispäivästäni alkaen suomalaisjoukkojen edustajat kuulustelivat minua useaan otteeseen useista eri aiheista, missään en kuitenkaan koskaan allekirjoittanut mitään lausuntojani sisältäviä asiakirjoja, tämän sanon täydellä varmuudella. Ainoa mitä allekirjoitin vuosina 1942–1943, olivat kuitit saamistani rahoista, elintarvikkeista ja mantteleista.”

Kun häneltä kysyttiin, pyydettiinkö häntä ikinä kirjallisesti vastaamaan suomalaismenon esittämiin kysymyksiin, hän vastasi hyvin yksiselitteisesti: *”Ei, sellaista ei koskaan pyydetty, en ole koskaan omakätisesti kirjoittanut mitään lausuntoja.”* Kirpitšnikov vakuutti lausuntonsa rehellisiksi ja todenmukaisiksi.¹³⁵⁸

Siihen mennessä Smerš oli kuitenkin jo ehtinyt hankkimaan Kirpitšnikovin sotavankeudessa antamat kirjalliset todistukset. Näiden asiakirjojen perusteella hän sai syytteen isänmaanpeturuudesta.

Esikuulustelujen jälkeen kenraali Kirpitšnikov sijoitettiin 26.10.1944 Podolskin karanteenileiriin, missä hän oli aina toukokuuhun 1945. Siellä häntä kuulustelivat Erikoisleiri No 174:n Smeršin osaston agentit. Osasto myös raportoi Kirpitšnikovista säännöllisesti Smeršin pääjohton 2. osastolle 5.

Vuoden 1945 toukokuun puolessavälissä kuulustelut lopetettiin. Smeršin pääjohtaja V. Abakumov ja Puna-armeijan varasyöttäjä vahvistivat 16.5. Kirpitšnikovin

¹³⁵⁷ Ks. mappi H-20490, s. 13 – 16. Rikosasian arkistokokoelma (fond arhivnyh ugolovnyh del, Ф. АУД). FSB:n keskusarkisto.

¹³⁵⁸ Ks. mappi H-20490, s. 36 – 37. Rikosasian arkistokokoelma (fond arhivnyh ugolovnyh del, Ф. АУД). FSB:n keskusarkisto.

pidätysmääräyksen. Sen jälkeen hänet siirrettiin Moskovaan, Lefortovon vankilaan, missä hän oli vuoteen 1948 asti.

Tuomio

Smeršin tutkintaosaston johtaja vahvisti 5.7.1945 Venäjän sosialistisen liittoneuvostotasavallan rikoslain pykäliin 128 ja 129 nojautuen päätöksen V.V. Kirpitšnikovin saattamisesta syyteeseen Venäjän sosialistisen liittoneuvostotasavallan rikoslain pykälän 58-1 b mukaan.¹³⁵⁹ Päätöksen mukaan ”vuoden 1941 lokakuussa 43. divisioonan komentaja kenraalimajuri V.V. Kirpitšnikov antautui suomalaisten sotavankeuteen, petti isänmaansa ja luovutti viholliselle salaista tietoa Puna-armeijan Viipurin ryhmittymän toiminnasta. Lisäksi V.V. Kirpitšnikov parjasi neuvostovaltaa, Puna-armeijaa ja sen ylintä johtoa ja ylisti suomalaisjoukkojen toimintaa Suomen tiedustelulle omakätisesti kirjoittamassaan raportissa.”¹³⁶⁰

Kirpitšnikoville esitetty syyte merkitsi käytännössä kuolemantuomiota. Sen aikaisen rikoslain mukaan isänmaanpetturuudella tarkoitettiin neuvostokansalaisen suorittamaa toimintaa, joka on vahingoksi Neuvostoliiton armeijalle tai maan itsenäisyydelle ja sen alueelliselle koskemattomuudelle. Toisen maailmansodan aikaista maanpetosta pidettiin erittäin vakavana rikoksena. Maanpetoksellista toimintaa oli mm. vakoilu, sota- tai valtiosalaisuuden paljastaminen viholliselle, loikkaus vihollisen puolelle ja ulkomaille karkaaminen. Tuomio sotilashenkilön maanpetturuudesta oli teloittaminen ampumalla ja omaisuuden takavarikoiminen.¹³⁶¹

Samana päivänä, eli 5.7.1945, jolloin päätös rikossyytteen nostamisesta Kirpitšnikovia vastaan vahvistettiin, Smeršin tutkintaosaston varajohtaja luki syytteen Kirpitšnikoville ja kuulusteli häntä. Kuulustelupöytäkirjaan on kirjattu syytetyn todistus, hänelle esitetyt kysymykset ja syytetyn vastaukset. Tutkintatuomarit kirjasivat Kirpitšnikovin lausunnot ensimmäisessä persoonassa mahdollisimman sanatarkasti.¹³⁶² Kun Kirpitšnikovilta kysyttiin, tunnustaako hän syyllisyytensä, hän vastasi seuraavasti:

”Myönnän olevani osittain syyllinen. En antautunut sotavankeuteen vapaaehtoisesti, vaan minut vangittiin haavoittumisestani aiheutuneessa tilanteessa, jota olen kuvaillut aikaisemmissa kuulusteluissa. Paljastin Puna-armeijan Viipurin ryhmittymän toimintaa koskevia salaisia tietoja ja muita suomalaisia kiinnostaneita neuvostoarmeijan toimintaan liittyviä tietoja. En pysty muistamaan, että olisin sotavankeuteni aikana kirjoittanut omakätisesti Suomen tiedustelulle raporttia, joka kertoisi Puna-armeijan toiminnasta, parjasi

¹³⁵⁹ Ks. *Ugolovno–protsessualnyj kodeks*. Moskova 1938, s. 35–36.

¹³⁶⁰ Ks. mappi H-20490, s. 74. Rikosasiaain arkistokokoelma (fond arhivnyh ugolovnyh del, Ф. АУД). FSB:n keskusarkisto.

¹³⁶¹ Ks. Djakov S. V. – Ignatjev A. A. – Karpuškin M. P.: *Otvetstvennost za gosudarstvennyje prestuplenija*. Moskova 1988, s. 185.

¹³⁶² Ks. *Ugolovno–protsessualnyj kodeks* 1938, s. 37.

*neuvostovaltaa, Puna-armeijaa ja sen ylintä johtoa ja ylistäisi suomalaisjoukkojen toimintaa.*¹³⁶³

Tutkintatuomarin seuraava kysymys kuului: ”Teille esitetään nyt omakätisesti kirjoittamanne ja allekirjoittamanne raportti. Ehkäpä se auttaa teitä muistamaan petollisen tekonne.” Vastaus tähän oli: ”Myönnän, että kyseinen asiakirja todella on Suomen tiedustelulle omakätisesti kirjoittamani raportti...”. Tutkintatuomari jatkoi edelleen: ”Mikä sai teidät tekemään tämän petollisen teon?” Kirpitšnikov vastasi:

*”Sotavankeuteen joutuminen mursi minut henkisesti, menetin uskoni Puna-armeijan taistelukykyyn ja arvelin, että Saksa ja Suomi tulevat voittamaan sodan. Minut vallanneen tappiomielen seurauksena parjasin kirjoittamassani raportissa neuvostovaltaa ja Puna-armeijaa, koska toivoin, että tämä saa suomalaiset suhtautumaan minuun myönteisesti, säilyttämään henkeni ja antamaan minulle edes jokseenkin etuoikeutetun aseman.*¹³⁶⁴

Päätökseen Kirpitšnikovin kohtalosta vaikuttivat monet sodanjälkeisen ajan poliittiset ja oikeudelliset aspektit. Stalin ja muu valtiojohto ei voinut hyväksyä sitä, että jotkut neuvostokenraaleista olivat joutuneet sotavankeuteen ja lisäksi suostuneet yhteistyöhön vihollisen kanssa. Joulukuussa 1945 Bulganin, Antonov ja Abakumov laativat Stalinille raportin Smeršin toisen maailmansodan aikana pidättämisestä neuvostokenraaleista. Raportin laatijat ehdottivat joidenkin kenraalien vapauttamista siitä huolimatta, että ”he ovat todistettavasti syyllisiä neuvostovastaiseen agitaatioon kollektiivitaloutta vastaan, tappiomielisten näkemysten esittämiseen, Saksan armeijan ylistämiseen, sotajoukkojen rikosluonteiseen johtamiseen ja pelkuruuteen taistelukentällä.” Muut 36 kenraalia ehdotettiin pidettävän vankeudessa ja tuomittavan vihollistoiminnasta. Stalin hyväksyi näiden ehdotusten täytäntöönpanon 27.12.1945.¹³⁶⁵

Puna-armeijan tuomittavien kenraalien listalla oli myös 18.5.1945 vangitun, Leningradin rintaman 43. jalkaväkidivisioonan entisen komentajan, kenraalimajuri Vladimir Vasiljevits Kirpitšnikovin nimi, numerolla 33. Kirpitšnikovin tekoja Abakumov kuvaili seuraavasti:

”Kirpitšnikov myönsi, että joukkojen hallinnan menetettyään hän joutui vihollisen piiritykseen ja haavoituttuaan syyskuussa 1941, joutui suomalaisten sotavangiksi. Kuulusteluissa hän paljasti suomalaisille tietoja Puna-armeijan joukkojen keskityksestä Viipurin suunnalla ja muita neuvostojoukkoja koskevia salaisia tietoja. Tämän lisäksi hän laati suomalaisille yksityiskohtaisen raportin 43. divisioonan taistelutoimista. Raportissa Kirpitšnikov parjasi neuvostojärjestelmää ja Puna-armeijan organisaatiota ja ylisti Suomen armeijaa. Kirpitšnikov väittää kieltäytyneensä Suomen viranomaisten hänelle tarjoamasta sotavankien neuvostovastaisen järjestön johtajuudesta, minkä

¹³⁶³ Ks. mappi H-20490, s. 75 – 76. Rikosasiain arkistokokoelma (fond arhivnyh ugolovnyh del, Ф. АУД). FSB:n keskusarkisto.

¹³⁶⁴ Ks. mappi H-20490, s. 77 – 78. Rikosasiain arkistokokoelma (fond arhivnyh ugolovnyh del, Ф. АУД). FSB:n keskusarkisto.

¹³⁶⁵ Ks. mappi 17, s. 124. Arkistokokoelma 14-oc. FSB:n keskusarkisto.

*jälkeen hänet sijoitettiin vankileirille jossa hän oli aina sodan päättymiseen asti.*¹³⁶⁶

Kuulusteluissa 31.5.1946 Kirpitšnikov myösi, että heti jouduttuaan sotavangiksi suomalaisdivisioonan esikuntaan hän kirjoitti esikuntaupseerin ehdotuksesta raportin 43. divisioonan taisteluoperaatioista. Kyseisessä asiakirjassa Kirpitšnikov paljasti suomalaisille salaisia tietoja 43. divisioonan ja neuvostojoukkojen Viipurin ryhmittymän toiminnasta. Hän myösi myös parjanneensa Neuvostoliiton sodanjohtoa, Puna-armeijaa ja neuvostotodellisuutta sekä ylistäneensä Suomen armeijaa ja sen johtoa.¹³⁶⁷

Kirpitšnikov kertoi myös, että suomalaiset propagandistit olivat pyytäneet häntä Suomen neuvostovastaisen liikkeen johtajaksi. Hän kuitenkin kieltäytyi: *"En suostu tarjoukseenne, vaikka minua odottaisikin kotimaassani kuolema.*"¹³⁶⁸

Kirpitšnikovin syytekirjelmä vahvistettiin 2.8.1950: "Jouduttuaan suomalaisten sotavangiksi 1.9.1941, Kirpitšnikov paljasti ensimmäisissä kuulusteluissa salaista tietoa neuvostojoukkojen keskityksestä Viipurin suunnalla. Kirpitšnikov laati suomalaistiedustelulle kirjallisen raportin, jossa kuvaili 23. armeijan 43. jalkaväkidivisioonan taistelutoimia. Lisäksi hän esitti raportissa neuvostovallan vastaisia näkemyksiään, ylisti suomalaisjoukkojen toimintaa ja parjasi Neuvostoliiton Armeijan johtoa. Neuvostoupseerien sotavankileirillä ollessaan hän toimi suomalaisten perustaman niin kutsutun 'kunniaoikeuden' puheenjohtajana. Kirpitšnikov saatetaan syytteeseen Venäjän sosialistisen liittoneuvostotasavallan rikoslain pykälän 58-1 b mukaan."¹³⁶⁹

Kirpitšnikovin juttu käsiteltiin 28.8.1950 Neuvostoliiton korkeimman oikeuden sotakollegion suljetussa oikeudenkäynnissä. Sotakollegio tuomitsi V. V. Kirpitšnikovin teloitettavaksi ampumalla ja hänen omaisuutensa määrättiin takavarikoitavaksi. Tuomio oli lopullinen, siitä ei voinut valittaa, ja se pantiin täytäntöön heti samana päivänä.

Näin ankaran tuomion langettamiseen on oletettavasti ollut syynä Neuvostoliiton tuon aikainen poliittinen tilanne ja yleinen suhtautuminen toisen maailmansodan aikaiseen maanpetturuuteen. Sotakollegio tuomitsi 1.8.1946 teloitettaviksi 12 maanpetturuudesta syytettyä entistä neuvostokenraalia, mukaan lukien A. Vlasov.¹³⁷⁰ Huhtikuussa 1950 teloitettiin myös entinen prikaatin komentaja I.G. Bessonov.¹³⁷¹

Neuvostoliiton sotasyöttäjävirasto otti Kirpitšnikovin jutun uudelleen käsiteltäväksi kesäkuussa 1963. Neuvostoliiton puolustusvoimien päämajan sotatieteellisen viraston asiantuntijat määrättiin selvittämään Kirpitšnikovin suomalaisille paljastamien tietojen

¹³⁶⁶ Ks. mappi 17, s. 146 – 153. Arkistokokoelma 14-oc. FSB:n keskusarkisto.

¹³⁶⁷ Ks. mappi H-20490, s. 97. Rikosasiain arkistokokoelma (fond arhivnyh ugolovnyh del, Ф. АУД). FSB:n keskusarkisto.

¹³⁶⁸ Ks. mappi H-20490, s. 51 – 54. Rikosasiain arkistokokoelma (fond arhivnyh ugolovnyh del, Ф. АУД). FSB:n keskusarkisto.

¹³⁶⁹ Ks. mappi H-20490, s. 370–372. Rikosasiain arkistokokoelma (fond arhivnyh ugolovnyh del, Ф. АУД). FSB:n keskusarkisto.

¹³⁷⁰ Ks. mappi H-18766. Rikosasiain arkistokokoelma (fond arhivnyh ugolovnyh del, Ф. АУД). FSB:n keskusarkisto.

¹³⁷¹ Ks. mappi H-20096. Rikosasiain arkistokokoelma (fond arhivnyh ugolovnyh del, Ф. АУД). FSB:n keskusarkisto.

salaisuusaste. Tutkittuaan neuvostojoukkojen arkistoja ja sotasaaliiksi saatuja Saksan Päämajan asiakirjoja, asiantuntijat tulivat 24.8.1963 seuraavaan johtopäätökseen: ”Kansallisen puolustuskomissariaatin 4.9.1939 vahvistaman päätöksen No 0150 mukaan tiedot sotajoukkojen ryhmyksestä, tilasta ja tehtävistä olivat tuolloin salaisia.”

Lausunto ”43. divisioonan ent. komentaja V. V. Kirpitšnikovin suomalaiselle sodanjohdolle paljastamien sotilaallisten tietojen salaisuusasteesta” valmistui 12.12.1963. Lausunnossa todettiin, että V. V. Kirpitšnikovin raportissa paljastetut tiedot 43. divisioonan taisteluoperaatiosta luokiteltiin tapahtumahetkellä 3.9.1941 sotasalaisuudeksi.

Asiantuntijat vahvistivat, että Kirpitšnikovin saattaminen syytteeseen Venäjän sosialistisen liittoneuvostotasavallan rikoslain pykälän 58-1 b mukaan oli oikeutettua. Lausuntoon nojaten Neuvostoliiton sotasyyttäjän avustaja vahvisti päätöksen Kirpitšnikovin juttua koskevan valituksen käsittelyn raukeamisesta 29.1.1964. Päätöksessä todettiin, että jouduttuaan sotavankeuteen Kirpitšnikov toimi Neuvostoliiton intressien vastaisesti ja paljasti viholliselle sotasalaisuuden, ja että hänen tuomionsa oli oikea.

Kirpitšnikovia koskeva rikosjuttu No N-20490 otettiin uudelleen käsiteltäväksi myös 5.6.1990 ja 26.4.2002. Ensimmäisessä käsittelyssä ei löydetty perusteita protestin esittämiseksi Neuvostoliiton korkeimman oikeuden sotakollegion tuomiolle. Toisessa käsittelyssä vahvistettiin päätös siitä, että V. V. Kirpitšnikovin kunnianpalautukseen ei arkistoaineiston perusteella ole syytä. Venäjän Federaation ”poliittisten vainojen uhrien kunnianpalauttaminen” -nimisen lain 4. artiklan 1. osan a-kohdan mukaan Kirpitšnikoville ei myönnetty kunnianpalautusta. Kirpitšnikovin juttu oli näin loppuun käsitelty.

Kirpitšnikoville langetetun tuomion oikeellisuudesta voidaan olla montaa mieltä. Ehkäpä miljoonia ihmishenkiä vaatineen maailmansodan jälkipuinnissa oikeuslaitos olisi voinut olla lojaalimpi Kirpitšnikovia kohtaan ja säilyttää hänen henkensä. Tuomio olisi voinut olla lievempi, esimerkiksi vapauden riistäminen. Ainoa kiistämätön tosiasia on se, että langetettu tuomio perustui senaikaiseen rikoslakiin. *Dura lex, sed lex.*

Oik.tri Vasili Hristoforov on FSB:n arkisto- ja rekisteriosaston johtaja, Moskova

Doctor of Law Vasilii Hristoforov is the Director of the archive- and registration department of FSB, Moscow

LÄHTEET

Arkistolähteet

Venäjän turvallisuuspalvelun (FSB) keskusarkisto

Arkistokokoelma 14-oc. Mappi 17.

Rikosasiain arkistokokoelma (fond arhivnyh ugovnyh del, Ф. АУД). Mapit H-18766, H-20096 ja H-20490.

Kirjallisuus

Djakov S. V. – Ignatjev A. A. – Karpuškin M.P. Otvetstvennost za gosudarstvennyje prestuplenija. Moskova 1988. SU SSSP.

Velikaja Otetšestvennaja vojna 1941–1945 gg: Sbornik vojenno-istoritšeskih kart. Moskova 2003: Izdatelskij dom "Zvonitsa-MG".

Ugolovno–protsessualnyj kodeks. Moskova 1938: Juriditšeskoje izdatelstvo NKO SSSR.

Vojenno-istoritšeskij žurnal 10/1992.

Summary

The highest-ranking Red Army officer taken as a prisoner of war by the Finns was General Kirpitsnikov. Doctor of Laws Vasili Hristoforov takes a look in this article at the General's career, his term as a POW, and the events that took place after his return to the Soviet Union.

Vladimir Vasiljevitch Kirpitsnikov was born in Simbirsk (present day Uljanovsk) in 1903. After finishing his military studies, he served as a platoon-, company-, and battalion commander, until, in 1937, he received a special command to serve as the chief of staff for a regiment in the Spanish Civil War. Being an experienced officer, Kirpitsnikov was ordered to assume command of the 43rd Division in 1939. At the onset of the Winter War, the Division was transferred to the Karelian Isthmus, where it was in combat until the truce came into force. At the beginning of the Continuation War, the 43rd Division took up defensive positions along a line that ran parallel to the Finnish border in Kurmanpohja – Kontu – Kananoja – Louko.

In early August, 1941, the Division fought heavily in the defence of Vyborg, in the Kurmanpohja – Lautala area. These battles continued throughout August, and ultimately led to Kirpitsnikov's Division being surrounded by the Finns. The 43rd Division's breakout attempt was a failure, and finally led to their having to destroy their heavy equipment, and attempt a breakout through Finnish lines in smaller groups. Leaving behind their heavy technical equipment, the troops of the Division broke through in the direction of Koivisto in disarray, and the vessels of the Baltic navy staged an operation to evacuate them. General Kirpitsnikov sustained a light contusion, and was taken prisoner by the Finns in 1.9.1941.

Finnish intelligence officers interrogated the Soviet POWs during their first hours and days of imprisonment, aiming to extract information that was vital for military intelligence from them. General Kirpitsnikov was interrogated in a field tent immediately after he was captured. Preliminary interrogations were carried out over three days on the front, and after that he was transferred to the headquarters of the Corps at Karisalmi (about 15 kilometres north of Vyborg), where the interrogations continued. The coercion used throughout the interrogations proved successful, as these interrogations gradually changed into conversations about the tactics employed by the 43rd division in the battles of the Vyborg area, and of the Soviet fortifications facing the Finns on the old border between the two countries.

In 12.9.1941, General Kirpitsnikov was brought to the headquarters of the Finnish Army at Mikkeli, where he was questioned all throughout October. Kirpitsnikov had received a

good military and general education, and made a positive impression on the Finnish intelligence officers. They reported that he was a lively, friendly person, whose answers reflected a keen intelligence, and an astute and discerning mind. Because Kirpitsnikov had expressed critical opinions of the military activities of the Red Army, as well as some anti-Soviet views, he was in the end of October 1941 handed over to the propagandist department of the General Headquarters, and quickly transferred from Mikkeli to Helsinki.

It was suggested that Kirpitsnikov become the leader of an anti-Soviet movement, but he did not agree to this. Under pressure from the propagandists, he did however write some critical articles about, among other things, the possibilities of a coup and of White support in the Soviet Union, the war between Germany and the Soviet Union, the actions of the NKVD as well family life and everyday existence in the Soviet Union. In the beginning of December 1941, Kirpitsnikov was transferred to POW camp 1 in Köyliö, which was meant for Soviet officers. After Finland signed a peace treaty with the Soviet Union in 19.9.1944, the administrators of the POW camp suggested several times that Kirpitsnikov refuse to return to the Soviet Union, and stay in Finland. Alternatively, he could have fled to Sweden or the United States. The Finns claimed that everyone who returned from the camps to the Soviet Union would face death. However, Kirpitsnikov did not accede to these offers, and stayed at the camp until he was returned to the Soviet Union in 19.10.1944.

The return of Kirpitsnikov to the Soviet Union was tragic. According to the legislation of the period, he was investigated like all other ex-POWs by the counter-intelligence organization SMERSH. After preliminary interrogations, he was placed in the quarantine camp at Podolsk in 26.10.1944, where he remained until May 1945. He was interrogated by the agents of the Special Camp 174 section of the SMERSH. The section also sent regular reports to the leadership of the SMERSH.

The interrogations were concluded in May 1945. The Director of SMERSH, V. Abakumov, confirmed on May the 16th, along with the assistant prosecutor of the Red Army, an order for Kirpitsnikov's arrest. After that he was transferred to Lefortovo prison in Moscow, where he remained until 1948.

The case of Kirpitsnikov was handled in a closed hearing by the military committee of the Soviet Supreme Court in 28.8.1950. The military committee sentenced V.V. Kirpitsnikov guilty of high treason, to be executed by firing squad and his property to be confiscated by the state. The sentence was final, there was no appeal, and it was carried out during the same day. The reason for passing such a harsh sentence was probably the political climate of the Soviet Union at the time, as well as the general attitude on treason during the Second World War. His honour was never restored.

Kenraalimajuri Severin Tsezarevitš Dobrovolski

Petr Nikolajevitš Bazanov

Aikaisempi tutkimus ja arkistolähteet

Severin Dobrovolskin elämästä ja poliittisesta toiminnasta on tähän asti ollut hyvin niukasti tietoa. Suomen venäläisiä emigrantteja käsittelevässä kirjallisuudessa on Dobrovolskista muutamia mainintoja. Esimerkiksi B. P. Prjanišnikov mainitsee hänet Trest -operaation yhteydessä kirjassaan *Nezrimaja pautina*.¹³⁷² Myös tutkija Eduard Hämäläinen mainitsee Dobrovolskin kahdessa artikkelissaan, jotka molemmat on julkaistu pariisilaisessa lehdessä *Russkaja mysl*.¹³⁷³ Valitettavasti Hämäläisellä ei ole tarkkaa tietoa Dobrovolskin traagisesta kuolemasta vaan hän olettaa, että ”ilmeisesti tuomiota ei kuitenkaan pantu täytäntöön”.

Joidenkin tietojen mukaan kenraali Dobrovolski kuoli vankisellissään vuonna 1947.¹³⁷⁴ Pekka Nevalaisella on puolestaan Severin Dobrovolskista virheellinen käsitys. Hänen mukaansa Dobrovolski oli sosialistisvallankumouksellisen tiedusteluorganisaation perustaja.¹³⁷⁵ Dobrovolskista on Nevalaisen monografiassa kolme mainintaa ja Valpon valokuva, jonka kuvatekstissä sanotaan, että Dobrovolski kuoli leirillä Neuvostoliitossa vuonna 1947.

Virheellistä ja epätarkkaa tietoa on päätyntyn jopa hakuteoksiin. Esimerkiksi kirjassa ”*A prišlos v razluke žit goda. Rossijskoje zarubežje meždu dvumja vojnami*” Severin Dobrovolskin väitetään toimittaneen Klitš -nimistä *sanomalehteä* ja kerrotaan lisäksi, että Dobrovolski ammuttiin Lubjankan vankilassa.¹³⁷⁶

Oikea tieto Severin Dobrovolskin kuolemasta löytyy B. V. Prjanišnikovin edellä mainitusta kirjasta: ”*Muiden Suomen sisäministerin luovuttamien henkilöiden tavoin Dobrovolski tuotiin lentokoneella Moskovaan ja sijoitettiin Lubjankan vankilaan. [...] Dobrovolski joutui sotaoikeuteen ja hänet tuomittiin marraskuussa 1945. Kun Suomen ulkoasiainministeriö lähetti Moskovaan Dobrovolskia koskeneen kyselyn, vastaus oli, että Dobrovolski kuoli tammikuussa 1946. Ilmeisesti kuolemantuomio pantiin täytäntöön kahden kuukauden sisällä oikeudenkäynnistä. Ainoastaan KGB:llä on tietoa Severin Dobrovolskin viimeisistä päivistä.*”¹³⁷⁷

¹³⁷² Prjanišnikov B. V.: *Nezrimaâ pautina*. 2. painos. Silver Spring 1979.

¹³⁷³ Hämäläinen, Eduard: *Uzniki Lejno*. *Russkaâ mysl'* 5 - 19.7.2001, № 4371, s. 10; *Vyborg – gorod pečatnogo slova*. *Russkaâ mysl'* 19. – 25.7.2001, № 4373, s. 12.

¹³⁷⁴ Hämäläinen 2001a, s. 10.

¹³⁷⁵ Nevalainen, Pekka: *Izgoi: Rossijskie bežency v Finlândii (1917–1939)*. Pietari 2003, s. 234.

¹³⁷⁶ ”*A prišlos' v razluke žit' goda...: Rossijskoe zarubež'e meždu dvumâ vojanmi: Materialy k biobibliografii 1987–2000*. Pietari 2003, s. 95.

¹³⁷⁷ Prjanišnikov 1979, s. 382.

Kronštadskaja tragedija 1921 goda -nimisen asiakirjakokoelman kommenteissa on Dobrovolskia koskien seuraava maininta: ”Luovutettiin ilmeisesti Neuvostoliittoon vuonna 1945, sillä S. M. Petritšenkon delossa on 27.8.1945 päivätty kopio Dobrovolskin lausunnosta koskien yhteyksiä valkoiseen emigranttiarmeijaan (*Russkij obštše-voinskij sojuz, ROVS*)”.¹³⁷⁸ Tästä voidaan päätellä, että edes FSB:n keskusarkiston virkailijoilla ei ollut tarkempaa tietoa Severin Dobrovolskin luovutuksesta ja kuolemasta.

Dobrovolskin deloa säilytetään Venäjän Federaation turvallisuuspalvelun arkistossa Pietarissa.¹³⁷⁹ Kirjoittajalla on ollut onni tutustua kyseisen delon asiakirjoihin vuonna 2004 ja tuoda näin useita tarkennuksia Dobrovolskia koskeviin tietoihin. Myös Suomen Kansallisarkistossa on Valtiollisen poliisin (Valpo I) arkistoon kuuluva mappi № 11200 ”Dobrovolski Severin”, jossa on venäjän- ja suomenkielisiä asiakirjoja.¹³⁸⁰ Näiden joukossa on mm. S. Dobrovolskin Nansenin passi, muutamia valokuvia, suomalaispoliisin kanteluja sekä tietoja Dobrovolskin vaimosta, Ksenia Pavlovnasta (os. Uljanova, syntynyt vuonna 1886 viipurilaisen tehtaanomistajan perheeseen), ja lapsista, Georgista ja Severinistä.

Venäjän sisällissodan jälkeinen toiminta

Severin Dobrovolski syntyi 10.9.1881 Pietarissa ja oli koulutukseltaan juristi. Venäjän sisällissodan aikana hän toimi kenraali E. K. Millerin hallinnoiman Pohjoisen oblastin sotasyöttäjänä. Kun valkoinen armeija kukistettiin Venäjällä, Dobrovolski muutti Viipuriin. Siellä hän oli aktiivisesti mukana venäläisemigranttien toiminnassa. Hän mm. kuului Viipurin läänin työläisintelligenssin liittoon, Kulttuuri- ja sivistysseuran hallintoon ja toimi ”Suomen venäläisjärjestöjen komitea Venäjän nälkää näkevien auttamiseksi” -nimisen organisaation sihteerinä.

Tämän lisäksi Dobrovolski tunnettiin taitavana luennoitsijana. Hän kiersi luennoimassa venäläisten asuttamilla paikkakunnilla mm. Viipurissa, Helsingissä, Terijoella, Kuokkalassa ja Kellomäellä. Eduard Hämäläisen mukaan luentojen aiheita olivat mm. Huhtikuun vallankumous armeijassa (1922), Leonid Andrejev kirjailijana, dramaturgina ja yksityishenkilönä (1925), Venäjän vallankumous Ranskan vallankumouksen tapahtumien valossa (1933), N. S. Leskovin taiteellinen tuotanto (1935), Teatteri (1936), Dostojevski ja nykyisyys (1936), Kansainvälinen tilanne ja emigraatio, sekä Venäjän tulevaisuudennäkymät menneisyyden ja nykyisyyden näkökulmasta (1938).¹³⁸¹ Luennosta Kansainvälinen tilanne ja emigraatio, joka pidettiin vuonna 1936 Kulttuuri- ja sivistysseuran tiloissa Helsingissä, on edellä mainitussa Valpon mapissa kantelu¹³⁸². Kantelussa kerrotaan, että paikalla oli Nuorisoseuran (*Sojuz molodeži*) sekä Nuorvenäläisten puolueen (*Partija mladorossov*) jäseniä, ja että kirjailija ja filosofi I. L. Solonevitšin ja nuorvenäläisten johtaja Pavel Viktorovitš Vilkenin välillä käytiin luennon

¹³⁷⁸ *Kronštadtskaâ tragediâ 1921 goda: dokumenty*. 2. osa. ROSSPEN. Moskova 1999, s. 521.

¹³⁷⁹ Fond arhivno-sledstvennyh del, delo P-№46544 – osa 1: Dobrovolskij. UFSB:n arkisto.

¹³⁸⁰ Näistä materiaaleista haluaisin kiittää historian liseniaatti, Venäjän tiedeakatemian Pietarin historian tutkija V. Ū. Černäeva.

¹³⁸¹ Hämäläinen 2001b, s. 12.

¹³⁸² VALPO I, № 11200 ”Dobrovolskij Severin”. KA.

sisällöstä kiivas keskustelu.¹³⁸³ Taistelulaiva Petropavlovskin entinen komentaja paroni Pavel Vilken johti tuolloin Nuorvenäläisten puolueen Helsingin osastoa.¹³⁸⁴

Lottia paljonpuhuvalla kieltokyltillä. – "Lotta" auxiliaries at a sign with the expressive text "Prisoner-of-War camp. No admittance". *Aarne Backmanin perikunta*

Severin Dobrovolski oli tunnettu niin Suomessa kuin ulkomaillakin bolševisminvastaisesta toiminnastaan. Hän perusti Viipuriin tietotoimiston, jonka tehtävänä oli kerätä tietoa Neuvostoliitosta ja loi Karjalan kannakselle tiedusteluverkoston, jonka kautta Neuvostoliittoon salakuljetettiin neuvostovastaista kirjallisuutta. Dobrovolskilla oli kontakteja Suomen tiedusteluun sekä venäläisiin emigranttijärjestöihin, mm. N. V. Tšaikovskin johtamaan Toiminnan keskus (Tsentr dejstvija) -nimiseen järjestöön.

¹³⁸³ Ibid.

¹³⁸⁴ Fondi 64, opis 1, delo 18, liuska 185. RGVA.

Dobrovolski jopa toimi kyseisen järjestön Suomen osaston, eli Pohjoisen toiminnan keskuksen (Severnyj tseñtr dejstvija),¹³⁸⁵ johtajana. Osastolla oli yhteyksiä mm. oikeistososialisteihin, kadetteihin ja P. N. Miljukovin johtamaan republikaanis-demokraattiseen yhdistykseen (RDO). Dobrovolski teki tiivistä yhteistyötä Venäläisen Totuuden Veljeskunnan (Bratstvo Russkoj Pravdy) sekä valkoisen emigranttiarmeijan (ROVS) kanssa. Sosialistisvallankumouksellisiin hän suhtautui erittäin kielteisesti.

Usein väitetään, että Dobrovolski edusti tai jopa johti ROVS:in Suomen osastoa, mikä ei kuitenkaan pidä paikkaansa, sillä Severin Dobrovolski ei ollut koskaan edes kuulunut kyseisen järjestön jäseniin. Väitteet selittyvät sillä, että Dobrovolski oli ROVS:ia johtaneen E. K. Millerin erittäin läheinen ystävä. Nämä kaksi olivat keskenään jatkuvassa kirjeenvaihdossa. Kun ROVS vedettiin mukaan NKVD:n Trest-operaatioon, Dobrovolskin ja Millerin välinen yhteydenpito muuttui entistä tärkeämmäksi, sillä ROVS yritti Dobrovolskin kanavia hyväksikäyttäen soluttaa agentejaan Neuvostoliittoon. Tätä tarkoitusta varten Suomeen saapui kenraali N. V. Skoblin, jonka vaimo, laulaja N. V. Plevitskaja, oli Suomessa kiertueella. Samaan aikaan useampi Dobrovolskin järjestämä rajaoperaatio oli epäonnistunut, mikä sai hänet tuomaan julki epäilynsä siitä, että N. V. Skoblin oli NKVD:n agentti. Epäilyt osoittautuivat oikeiksi, kun NKVD vuonna 1937 kaappasi E. K. Millerin.

Severin Dobrovolski vastasi Venäläisten Fasistien Kansallisen Järjestön (Natsionalnaja Organizatsija Russkih Fašistov, NORF) toiminnasta Suomessa. Kyseinen järjestö perustettiin vuonna 1924 serbien, kroaattien ja sloveenien kuningaskunnassa ja se kuului ensimmäisiin venäläisemigranttien perustamiin fasistisiin puolueisiin. Järjestön ideologia nojautui italialaiseen fasismiin. NORF:n perustajina ja johtajina olivat insinööri ja keksijä Dmitri Pavlovitš Ruzski (1869 – 1937) sekä kenraalimajuri Pjotr Vasiljevitš Tšerski. Ruzski oli mm. toiminut Kiovan, Pietarin sekä Zagrebin teknillisten korkeakoulujen professorina, johtanut Venäjän radikaalis-demokraattista puoluetta (Rossijskaja radikalno-demokratitšeskaja partija) ja osallistunut Tagantsevin salaliittoon.¹³⁸⁶ Tšerski puolestaan oli valmistunut pappiseminaarista sekä Odessan jalkaväenopistosta, ja taistellut ensimmäisessä maailmansodassa sekä Venäjän vuoden 1919 sisällissodassa. Hän oli päätenyt Gallipolin kautta Jugoslaviaan ja värväsi vapaaehtoisia kenraali Zhang Zuolinin armeijaan.¹³⁸⁷ Dobrovolskin mukaan NORF:n perustajiin kuuluivat myös tsaarin armeijan kenraali Voronov sekä juristit Novikov ja Lagus.¹³⁸⁸ NORF:llä oli osastoja Jugoslaviassa, Kiinan Tianjinissa ja Suomessa, ja sen mallia seuraten myös Saksaan ja Mantshuriaan perustettiin venäläisiä fasistijärjestöjä.

Tämän lisäksi Dobrovolski toimi myös kirjeenvaihtajana kolmessa äärioikeistolaisessa lehdessä: Ju. F. Semenovin toimittamassa pariisilaisessa Vozroždenijessa, V. M. Despotulinin toimittamassa berliiniläisessä Novoje slovossa sekä K. V. Rodzaevskin toimittamassa harbinilaisessa Naš Put -lehdessä. Dobrovolskilla oli paljon suhteita

¹³⁸⁵ Ks. *Kronštadtskaâ tragediâ 1921 goda: dokumenty*. 1999, s. 137 – 140, 154, 279.

¹³⁸⁶ Serkov A. I.: *Russkoe masonstvo 1731–2000 gg.: Ènciklopedičeskij slovar'*. Moskova 2001, s. 716.

¹³⁸⁷ Okorokov A. V.: *Fašizm i russkaâ èmigraciâ (1920 – 1945 gg.)*. Moskova 2002, s. 24.

¹³⁸⁸ Liuska 104. UFSB:n arkisto.

ulkomailla asuviin venäläisiin fasisteihin, jotka toimittivat hänelle neuvostovastaista kirjallisuutta Leningradiin salakuljettavaksi.

Aikakauslehti Klitš

Vuosina 1933 – 1935 Dobrovolski keskittyi julkaisemaan Klitš -nimistä aikakauslehteä Viipurissa. Muodollisesti lehden päätoimittajan tehtävää hoiti entinen kronstadtilainen matruusi, talonpoika ja kronstadtilaisen fasistiryhmän johtaja Mitrofan Fjodorovitš Romanov, mutta todellisuudessa lehteä toimitti ja julkaisi Dobrovolski. Hän myös kirjoitti suurimman osan lehden artikkeleista.

Suomen kansalaisena M. F. Romanovilla oli oikeus julkaista aikakauslehteä, kun taas Severin Dobrovolskilla oli Nansenin passi eikä näin ollen lainkaan kansalaisuutta.¹³⁸⁹ Klitšin levikki oli n. 1 500 – 2 000 kappaletta.¹³⁹⁰ V. M. Despotulinin kuulustelupöytäkirjan mukaan lehteä rahoitti valkoemigrantti S. M. Petritšenko, joka harjoitti Suomessa kaupallista toimintaa.¹³⁹¹ Kun Petritšenkoa kuulusteltiin Moskovan Lefotovon vankilassa 25. toukokuuta 1945, hän puolestaan väitti, että ”oli vuosina 1933 – 1936 levittänyt Suomessa asuvien valkoemigranttien keskuudessa neuvostovastaista Klitš -lehteä, joka kehotti terroristiseen toimintaan Neuvostoliittoa ja kommunistista puoluetta vastaan”.¹³⁹² Todellisuudessa lehteä rahoitti haminalainen kauppaneuvos Konstantin Konstantinovitš Aladin, joka oli sukua Dobrovolskin vaimolle.¹³⁹³

Klitšin alaotsikko oli ”Kansallisen vapautuksen toimielin nationalistisen diktatuurin lipun alla”, ja lehti kehotti ”yhdistymään kommunismin vastaista taistelua varten”. Klitš oli avoimesti fasistinen, mutta muihin vastaaviin julkaisuihin verrattuna vähemmän juutalaisvastainen. Eduard Hämäläinen osuu oikeaan kirjoittaessaan: ”Tulee muistaa, että 30-luvun alussa bolševismin vastustajat seurasivat toivolla ja mielenkiinnolla fasistista liikettä, joka oli julistanut kommunisminvastaisen taistelun alkaneeksi ja saanut taakseen suuria ihmisjoukkoja. Osa emigranteista näki fasismissa ainoan ja viimeisen pelastuksen kommunismilta.”¹³⁹⁴

Klitšin 19. numerossa julkaistiin selvitys, jossa kerrottiin, että Klitšin tarkoituksena ei ole kannustaa lukijoitaan fasismin sokeaan kannattamiseen, vaan lehti kehottaa kaikkia tutustumaan fasismin aatteeseen perusteellisemmin ja toivottaa kaikki valkoisen liikkeen kannattajat tervetulleiksi fasismin tielle. Lehdessä fasismi määriteltiin aatteeksi, jossa yhdistyvät kansallistunne ja sosiaalinen oikeudenmukaisuus. Erityisesti painotetaan fasismin sosiaalista puolta, sillä Klitšin mukaan ”syynä valkoisen liikkeen epäonnistumiseen Venäjän sisällissodassa oli sosiaalisten osatekijöiden huomioitta jättäminen”.¹³⁹⁵ Nuorvenäläisten puolue tosin arvosteli Dobrovolskia siitä, että hän tulkitisi

¹³⁸⁹ Liуска 22. UFSB:n arkisto.

¹³⁹⁰ Ibid.

¹³⁹¹ Liуска 21. UFSB:n arkisto.

¹³⁹² Ks. *Kronštadtskaâ tragediâ 1921 goda: dokumenty* 1999, s. 153.

¹³⁹³ Liite, liуска 4 (Memorandum po učetnomu delu 11200 gosudarstvennoj policii Finlândii na arestovannogo Dobrovol'skogo S. C. Dokumentti 15). UFSB:n arkisto.

¹³⁹⁴ Hämäläinen 2001b, s. 12.

¹³⁹⁵ Klič 1936. № 19, s. 4.

fasismia Mussolinin oppien kannalta väärin ja vieläpä väitteli asiasta P. V. Vilkenin kanssa.¹³⁹⁶

Klitšin kansilehdessä oli tunnuslause ”Herää, Venäjä!” sekä mustavalkoinen kuva megafonia pitelevästä kädestä. Koska lehti tunnusti lokakuun vallankumouksen, painettiin se uusien oikeinkirjoitussääntöjen mukaan. Klitš sai hyvät arvostelut viipurilaisessa *Žurnal Sodružestva* sekä *Vozroždenie* -lehdessä. Sen parhaimpiin artikkeleihin kuuluivat juttu Ukrainan nälänhädästä, Dobrovolskin kirjoittama artikkeli Ranskan pääministeri Edouard Herriotin vierailusta Neuvostoliitossa sekä vuonna 1933 julkaistu juttu leningradilaisten mielialoista. Lehteen kirjoittivat Dobrovolskin ja Romanovin lisäksi A. Rusakov, A. Germanov, A. Aleksejevski, M. Svetlanin¹³⁹⁷, A. Korenev¹³⁹⁸, K. Podolski ja A. Snarski¹³⁹⁹. Näiden lisäksi lehteen kirjoitti myös arkkitehti ja juristi Mihail Mihailovitš Spassovski (1890 – 1971), joka käytti myös nimeä Mihail Nedzvetki. Spassovski toimi A. A. Vonsjatskin johtamassa fasistijärjestössä, kunnes siirtyi kesäkuussa 1941 Rodzajevskin puolueeseen ja alkoi julkaista shanghaiilaista lehteä *Naš put*.¹⁴⁰⁰

Neuvostoliiton painostuksesta Klitšin julkaisemisen Suomessa kiellettiin ja vuonna 1936 lehden julkaisutoiminta siirtyi Brysseliin, koska toimitus ei halunnut aiheuttaa huolia ”vieraanvaraiselle isäntävälle”.¹⁴⁰¹ Brysselissä lehti ilmestyi kuitenkin epäsäännöllisesti huonon taloudellisen tilanteen takia ja se aiottiin jopa lakkauttaa.¹⁴⁰² Lehden pelasti E. K. Millerin käsky, jonka mukaan kaikkien ROVS:in osastojen tuli aloittaa lehden tilaaminen, jotta järjestön jäsenet voisivat tutustua fasismin ideologiaan ja pitää aiheesta keskustelutilaisuuksia sekä esitelmää.¹⁴⁰³

Klitšin 27. numerossa julkaistiin ROVS:in johtajan kenraaliluutnantti A. P. Arhangelskin allekirjoittama kiertokirje, jonka otsikko oli ”ROVS:in ilmoitus № 1 ajalta 30.8.1938”. Kirjeessä Arhangelski vahvisti E. K. Millerin käskyn ja kehotti jälleen kaikkia järjestön jäseniä tutustumaan lehteen.¹⁴⁰⁴ Järjestön johdon kiinnostus fasismin oppeja ja taktiikkaa kohtaan selitettiin kirjeessä sillä, että ajan hengelle oli ominaista ”toisaalta työn ja pääoman välinen ristiriita ja toisaalta taistelu auktoritaarisen järjestelmän ja demokratian välillä. [...] Venäjän kansallisvaltio tulee seuraamaan Italian, Saksan ja Portugalin jalanjalkia”.¹⁴⁰⁵ Kiertokirjeessä kerrottiin, mistä lehden voi tilata ja ilmoitettiin, että tilauksen ja maksun voi

¹³⁹⁶ *Eše odin lže-fašist. Bodrost'*, 10.5.1935. № 29, s. 1.

¹³⁹⁷ M. Svetlanin oli oikealta nimeltään Kondratenko, loikkari ja nuorvenäläisten mukaan GPU:n agentti. Suomen Kansallisarkisto, VALPO I, № 11200 ”Dobrovolskij Severin”.

¹³⁹⁸ Kirjoitti vuoden 1937 numeroon 19 arvostelun Columbian yliopiston professori M. T. Florinskin kirjasta *Fasismi ja kansallissosialismi* (Makmillan, New York 1933), jossa totesi, että ”kirjoittaja ei ole fasismin kannattaja, mutta on kuitenkin oikeassa”.

¹³⁹⁹ Kirjoitti artikkelin Ukrainan historiallisesta menneisyydestä vuoden 1939 numeroihin 31–32 ja käänsi saksalaisen tohtori Greifen artikkelin Pakkotyö Neuvostoliitossa.

¹⁴⁰⁰ Hisamutdinov A. A.: *Po stranam rasseâniâ*. Osa 1: Russkie v Kitae. Vladivostok 2000, s. 351.

¹⁴⁰¹ Klič 1936. № 14, s. 3.

¹⁴⁰² Klič 1936. № 20, s. 4

¹⁴⁰³ Fondi 7518, opis 1, delo 61, liuska 1. GARF.

¹⁴⁰⁴ Klič 1938. № 27, s. 3

¹⁴⁰⁵ Ibid.

hoitaa myös ROVS:in osastojohtajien tai eversti Maltsevin kautta.¹⁴⁰⁶ Viimeksi mainittu oli ilmeisesti ARHANGELSKIN määräämää henkilö, jonka tehtävänä oli valvoa lehden ilmestymistä Belgiassa.¹⁴⁰⁷

Suomalaisviranomaisten vastustuksesta huolimatta Klitš oli suosittu lehti Suomen venäläisissä oikeistopiireissä. Myös inkeriläis- ja karjalaisjärjestöjen edustajat pyysivät, että lehti lähetettäisiin heille Brysselistä.¹⁴⁰⁸ Lehti toimitettiin Viipuriin Dobrovolskin ja Haminaan M. F. Romanovin kautta. Lehden salakuljetukset Suomeen yritettiin estää. Esimerkiksi 16.3.1936 Turun poliisi takavarikoi 85 kappaletta Klitšin numeroa 15.¹⁴⁰⁹ Neljän päivän kuluttua samaa numeroa takavarikoitiin vielä 19 kappaletta. Lehdet oli osoitettu N. M. Jureninsille Raivolaan, N. Bastmovalle Ollilaan (nyk. Solnetsnoje), A. Matjuhinvilille Kotkaan, A. Teokritovalle Kaipiaiseen, P. Daniloville Salmeen, Pollutskille Rautuun ja N. N. Sergijevskajalle Kuokkalaan.¹⁴¹⁰ Lisäksi lehteä salakuljetettiin Viipuriin opettaja Semjon Milijevitš Timofejevälle.¹⁴¹¹

Toisen maailmansodan alkaessa Klitšin julkaisutoiminta siirrettiin Belgradiin. Vuosina 1939 – 1941 lehden päätoimittajana oli M. V. Militš ja julkaisijana toimi eversti M. I. Pavlenko. Lehden viralliseksi päätoimittajaksi mainittiin kuitenkin M. F. Romanov, vaikka todellisuudessa tehtävää hoiti edelleen Severin Dobrovolski. Lehti painettiin belgradilaisessa Svetlost -nimisessä kirjapainossa.

Suomessa Klitšiä myytiin Viipurin rautatieasemalla sekä muutamissa Helsingin kaupoissa. Tämän lisäksi lehteä myytiin Saksassa, Belgiassa, Puolassa, Latviassa, Virossa, Bulgariassa, Jugoslaviassa, USA:ssa, Ranskassa ja Iranissa.

Vuosina 1933 – 1939 Dobrovolski teki yhteistyötä Mantshuriassa toimineen venäläisfasistien johtajan K. Rodzajevskin kanssa.¹⁴¹² Yhteistyö huipentui vuonna 1936, kun fasistilehtiä Naš put ja Natsija alettiin vaihtaa suoraan Klitšiin.¹⁴¹³ Dobrovolski oli tätä ennen saanut kyseiset lehdet postissa tai Suomen Japanin attasealta eversti Teradalta.¹⁴¹⁴ Japanilaiset tukivat venäläisfasisteja muutenkin ja Dobrovolskilla oli lisäksi suhteita japanilaiskenraali Sadao Arakiin.¹⁴¹⁵

Dobrovolski teki yhteistyötä myös Rostislav Aleksandrovitš Tšernjavskin (1911 – 1941) virolaisen fasistiryhmän kanssa. Ryhmä perustettiin 1930-luvun alussa ja sen jäsenet olivat pääasiassa radikaaleja nuoria, jotka levittivät kansallissosialistisia julkaisuja ja

¹⁴⁰⁶ Klič 1938. № 27, s. 3.

¹⁴⁰⁷ Liuska 23. UFSB:n arkisto.

¹⁴⁰⁸ Liite, liuska 12 (Memorandum po učetnomu delu 11200 gosudarstvennoj policii Finlândii na arestovannogo Dobrovol'skogo S. C. Dokumentti 29). UFSB:n arkisto.

¹⁴⁰⁹ Liite, liuska 16 (Memorandum po učetnomu delu 11200 gosudarstvennoj policii Finlândii na arestovannogo Dobrovol'skogo S. C. Dokumentit 32, 32b-1). UFSB:n arkisto.

¹⁴¹⁰ Ibid. Dokumentit 32, 32b-2.

¹⁴¹¹ Liite, liuska 23 (Memorandum po učetnomu delu 11200 gosudarstvennoj policii Finlândii na arestovannogo Dobrovol'skogo S. C. Dokumentti 43a-3). UFSB:n arkisto.

¹⁴¹² Liuska 33. UFSB:n arkisto.

¹⁴¹³ Liuska 152. UFSB:n arkisto.

¹⁴¹⁴ Liuska 32. UFSB:n arkisto.

¹⁴¹⁵ Liuska 154. UFSB:n arkisto.

propagandaa.¹⁴¹⁶ Levitettävien julkaisujen joukossa oli myös Klitš (venäläisfasistien toimielin Baltian maissa)¹⁴¹⁷, jota ryhmän jäsenet salakuljettivat Neuvostoliittoon. Vuonna 1934 Tšernjavskin ryhmä liittyi Uuden Sukupolven Kansalliseen Liittoon (Natsionalnyj Sojuz Novogo Pokolenija, tunnetaan myös nimellä Natsionalno-trudovoj Sojuz Novogo Pokolenija, NTSNP). Liiton jäsen Vladimir Fedorovitš Buldakov (1911 – 1941) toimi vuodesta 1939 alkaen Klitšin edustajana Virossa.¹⁴¹⁸ Buldakov ja hänen aatetoverinsa onnistuivat värväämään kansainvälisen junan konduktööri Smolinin, jonka mukana he lähettivät Neuvostoliittoon neuvostovastaisia julkaisuja. Vuonna 1940 NKVD vangitsi kaikki Tšernjavskin ryhmän jäsenet ja seuraavan vuoden alussa heidät ammuttiin Leningradissa.

Klitšissä mainostettiin ja propagoitiin oikeistolaisia periodisia julkaisuja, kuten NTSNP:n lehteä *Za Rodinu* (Za Rossiju), ROVS:in jäsenille suunnattuja lehtiä *Vestnik gallipolijtsev* ja *Tšasovoj*, venäläisfasistien julkaisuja *Natsija* sekä *Naš put'*. Lisäksi mainostettiin viipurilaislehteä *Žurnal Sodružestva*, joka ei ollut poliittinen eikä oikeistolainen julkaisu.

Dobrovolskin avustuksella julkaistiin V. N. Novikovin kirjoittama brosyuri *Osnovnyje natšala rossijskogo fašizma. Tezisy russkogo fašizma*. Novikov kuului Klitšin vakiotoimittajiin ja kirjoitti nimimerkillä Verista¹⁴¹⁹. Hän oli asianajaja ja kannatti italialaista fasismia ja Mussolinia,¹⁴²⁰ ja edellä mainitun brosyyrin lisäksi häneltä oli ilmestynyt myös kirja nimeltä *Fašizm. otšerki po ital'janskomu fašizmu*. Sama mies oli kääntänyt venäjäksi Mussolinin kirjoittaman *Fasismen doktriinin* (Vozroždenije. Pariisi 1938).

Dobrovolski oli mukana julkaisemassa fysiologi ja agronomi Grigorij Nikolajevitš Brenevin (1888 – 1969) antisemitististä kirjaa *Doistoritšeskaja tsvetnaja tsivilizatsija: vojennomu ministru i komandujuštšemu armiej Klimu Jefimovičšu Vorošilovu v Moskve: dokladnaja zapiska o doistoritšeskoj, tak nazывaemoj "tsvetnoj tsivilizatsii" tšeloveka i jeje vlijanie – reflektivnoje – na psihiku, jazyk i povedenije sovremennogo belokožego, goluboglazogo tšeloveka, a takze metisov, skreštšennyh semenem belogo tšeloveka*. Kirjan ensimmäinen painos ilmestyi Ollilassa Refleksien kokeellisen fysiologian laboratorion julkaisuna. Toinen painos julkaistiin Tallinnassa.¹⁴²¹

Lisäksi Dobrovolski julkaisi Helsingissä FASCISM -nimistä lehteä, jossa hänellä oli virallisen päätoimittajan ja julkaisijan asema. Hänen lisäksi toimitukseen kuuluivat V.

¹⁴¹⁶ *Russkoe nacional'noe menšinstvo v Èstonskoj Pესpublike (1918–1940)*. Tartto 2000, s. 90.

¹⁴¹⁷ Eestin valtionarkiston filiaali (entinen Arhiv KGB ÈSSR). Fondi 130, delo 14148, osa 6. Kopiofondi, mappi 41 (Černāvskij i dr.), liuska 190. Memorial.

¹⁴¹⁸ *Ibid.* Liuska 201.

¹⁴¹⁹ Klitš № 13,16,18,24–26.

¹⁴²⁰ Prānišnikov 1979, s. 265.

¹⁴²¹ Brenev G. N.: *Doistoričeskaâ cvetnaâ civilizaciâ: voennomu ministru i komanduštšemu armiej Klimu Efimoviču Vorošilovu v Moskve: dokladnaâ zapiska o doistoričeskoj, tak nazывaemoj "cvetnoj civilizatsii" čeloveka i ee vliânie – reflektivnoe – na psihiku, âzyk i povedenie sovremennogo belokožego, goluboglazogo čeloveka, a takze metisov, skreštšennyh semenem belogo čeloveka*. Ollila 1935, s. 4.

Motalev sekä I. Veregin¹⁴²², joka oli NTSNP:n jäsen ja Zveno -nimisen ryhmän Suomen osaston johtaja.¹⁴²³

Luovutus Neuvostoliittoon ja tuomitseminen

Talvisodan aikana Dobrovolski asui Helsingissä ja Haminassa. Hän työskenteli Suomen päämajan propagandaosastolla, missä hän laati kirjoituksia neuvostovastaisiin lentolehtisiin ja lehtiin. Saksan hyökättyä Neuvostoliittoon kesäkuussa 1941 Dobrovolski siirtyi Suomen valtioneuvoston venäjänkieliselle propagandaosastolle kirjoittamaan neuvostovastaisia artikkeleita ulkomaisiin lehtiin sekä sotavangeille tarkoitettuun Severnoje slovo -lehteen.

Huhtikuussa 1945 Suomen sisäministeri, Otto-Ville Kuusisen vävy, Yrjö Leino luovutti Neuvostoliittoon A. A. Ždanovin pyynnöstä ryhmän venäläisiä valkoemigrantteja. Suurin osa heistä kuului erinäisiin neuvostovastaisiin järjestöihin. Heidän joukossaan oli myös Severin Dobrovolski. Arviot luovutettujen määrästä vaihtelevat 19 ja 200 välillä riippuen siitä, lasketaanko mukaan sekä ensimmäiseen että toiseen muuttoaaltoon kuuluneet.

Severin Dobrovolski oli Leinin luovutuslistalla ensimmäisenä, sillä hän oli ryhmän vanhin ja sotilasarvoltaan korkein henkilö, joka kuului valkoisen liikkeen johtoon ja jolla oli lisäksi suhteita kommunisminvastaisiin piireihin ympäri maailman. Dobrovolskia pidettiin Suomen bolševismia vastustaneiden venäläisemigranttien johtajana ja Suomen Neuvostoliiton lähettiläs oli jo vuonna 1935 vaatinut hänen ja muiden neuvostovastaisten emigranttien karkottamista Suomesta.¹⁴²⁴

Dobrovolskin poliittisen toiminnan kuvaus 21.4.1945 päivätyssä SMERŠ:in pidätysmääräyksessä vastaa lähes kaikkea tässä artikkelissa kerrottua. Dobrovolskia syytettiin ROVS:in Suomen osaston johtamisesta, neuvostovallan aseistetusta kaappausyrityksestä, Neuvostoliiton hallituksen ja puoluejohdon vastaisen terrori-iskujen järjestämisestä sekä ROVS:in agenttien soluttamisesta Neuvostoliittoon. Syytteessä mainitaan myös Klitšin julkaiseminen, fasismin propagointi sekä palveleminen Suomen armeijan päämajan propagandaosastolla. Lisäksi Dobrovolskia syytettiin vakoilusta ja agenttien värväämisestä Saksan tiedustelulle Venäjän sosialistisen neuvostotasavallan rikoslain pykälien 58–4, 58–6, 58–8 ja 58–11 mukaan.¹⁴²⁵

Suomen sisäministeriö pidatti Severin Dobrovolskin 21.4.1945¹⁴²⁶ ja SMERŠ:in agentit veivät hänet Moskovaan. Hänet sijoitettiin Lefotovon vankilaan 24.4.1945. Puna-armeijan syyttäjälaitos ja SMERŠ aloittivat Dobrovolskin vastaisen rikosjutun 23.4.1945. Dobrovolskin delo sisältää 17 kuulustelupöytäkirjan lisäksi K. N. Puškarevin, V. V. Bastamovin, A. T. Sumburovin, berliiniläisen Novoje slovo -lehden päätoimittaja V. M.

¹⁴²² VALPO I, № 11200 "Dobrovolskij Severin". KA.

¹⁴²³ Liuska 51, UFSB:n arkisto.

¹⁴²⁴ Liite, liuska 19 (Memorandum po učetnomu delu 11200 gosudarstvennoj policii Finlândii na arestovannogo Dobrovol'skogo S. C. Dokumentti 36). UFSB:n arkisto.

¹⁴²⁵ Liite, liuska 1 (Memorandum po učetnomu delu 11200 gosudarstvennoj policii Finlândii na arestovannogo Dobrovol'skogo S. C. Dokumentti 36). UFSB:n arkisto.

¹⁴²⁶ Liuska 5. UFSB:n arkisto.

Despotulin sekä Abwehr III:n Suomen osaston varajohtaja, kapteeni I. Paulin todistajalausunnat.

Syytekirjelmässä 31.10.1945 Dobrovolskia syytetään enää vain pykälien 58–4 ja 58–11 mukaan. Mitään todistuskappaleita ei oikeudessa esitetty. Moskovan piirin sota-oikeus tuomitsi 27.11.1945 Severin Dobrovolskin teloitettavaksi ampumalla.¹⁴²⁷ Dobrovolski kielsi olevansa Suomen tai Saksan tiedustelupalveluiden agentti, mutta myönsi syyllisyytensä muihin Neuvostoliiton lain vastaisiin rikoksiin. Hän myös pyysi huomioimaan korkean ikänsä sekä sen, että oli vilpittömästi tunnustanut syyllisyytensä. Oikeudenkäynnin ja teloituksen välisenä aikana häntä pidettiin todennäköisesti Butyrkan vankilassa. Dobrovolski haki muutosta oikeuden päätökseen, mikä ei kuitenkaan tuottanut tulosta.¹⁴²⁸ Hänet teloitettiin 26.1.1946.¹⁴²⁹

Petr Bazanov on Pietarin tiedeakatemian kirjallisuustieteiden laitoksen tutkija, Pietari

Petr Bazanov is a researcher of Literature at the Science Academy of St. Petersburg, St. Petersburg

LÄHTEET

Arkistolähteet

Pietarin tieteellisen tutkimuskeskuksen (Memorial) arkisto

Eestin valtionarkiston filiaali (entinen Arhiv KGB ÈSSR). Fondi 130, delo 14148, osa 6. Pietarin tieteellisen tutkimuskeskuksen Memorialin (SPb.NIC ”Memorial”) kopiofondi, mappi 41 (Černâvskij i dr.), liuska 190.

Suomen Kansallisarkisto (KA)

VALPO I, № 11200 ”Dobrovolskij Severin”

Venäjän Federaation turvallisuuspalvelun (UFSB) arkisto, Pietari (Arhiv UFSB po Sankt-Peterburgu i Leningradskoj oblasti)

Fond arhivno-sledstvennyh del, delo P-№46544 – osa 1: Dobrovolskij.

Venäjän Federaation valtionarkisto (GARF)

Fondi 7518, opis 1, delo 61, liuska 1

Venäjän valtion sota-arkisto (RGVA)

Fondi 64, opis 1, delo 18, liuska 185.

¹⁴²⁷ Liuska 155. UFSB:n arkisto.

¹⁴²⁸ Liuska 165. UFSB:n arkisto.

¹⁴²⁹ Liuska 166. UFSB:n arkisto.

Kirjallisuus

”A prišlos’ v razluge žit’ goda...”: Rossijskoe zarubež’e meždu dvumâ vojanmi: Materialy k biobibliografii 1987–2000. Pietari 2003.

Brenev, G. N. Doistoričeskaâ cvetnaâ civilizaciâ: voennomu ministru i komanduûšemu armiej Klimu Efimoviču Vorošilovu v Moskve: dokladnaâ zapiska o doistoričeskoj, tak nazывaemoj ”cvetnoj civilizacii” čeloveka i ee vliânje – reflektivnoe – na psihiku, âzyk i povedenie sovremennogo belokožego, goluboglazogo čeloveka, a takze metisov, skrešennyh semenem belogo čeloveka. Ollila 1935.

Eše odin lže-fašist. Bodrost, 10.5.1935. № 29.

Hisamutdinov, A. A. Po stranam rasseâniâ. Osa 1: Russkie v Kitae. Vladivostok 2000.

Hämäläinen, Eduard. Uzniki Lejno. Russkaâ mysl’ 5-19.7.2001. № 4371. (2001a)

Hämäläinen, Eduard. Vyborg – gorod pečatnogo slova. Russkaâ mysl’ 19.–25.7.2001, № 4373. (2001b)

Klič 1936, numerot 14, 19 ja 20.

Klič 1938, numero 27.

Kronštadtskaâ tragediâ 1921 goda: dokumenty. 2. osa. ROSSPEN, Moskova 1999.

Nevalainen, Pekka. Izgoi: Rossijskie bežency v Finlândii (1917–1939). Pietari 2003.

Okorokov, A. V. Fašizm i russkaâ èmigraciâ (1920 – 1945 gg.). Moskova 2002.

Prânišnikov, B. V. Nezrimaâ pautina. 2. painos. Silver Spring 1979.

Russkoe nacional’noe menšinstvo v Èstonskoj Pespublikje (1918–1940). Tartto 2000.

Serkov, A. I. Russkoe masonstvo 1731–2000 gg.: Ènciklopedičeskij slovar’. Moskova 2001.

Summary

In his article, Professor Piotr Nolajevitsh Bazanov takes a look at Major General Severin Dobrovolski, who was known both within and without Finland for his anti-Bolshevik activities.

Severin Dobrovolski was born on 10.9.1881 in St. Petersburg, and was trained as an attorney. During the Russian Civil War, he worked as the military prosecutor for the Northern Oblast administered by General E.K. Miller. When the White army was defeated in Russia, Dobrovolski immigrated to Vyborg in Finland, where he was actively involved with the Russian émigré organizations. Among other things, he belonged to the Vyborg section of the Society for the Edification of the Workers, to the board of the Culture- and Civilization Society, and acted as the secretary of the organization “the Committee of Russian organizations in Finland for helping famine victims in Russia”. In addition, Dobrovolski was known as a skilled lecturer.

Dobrovolski founded a news agency in Vyborg, the purpose of which was to gather information concerning the Soviet Union, and to establish an intelligence network in the Karelian Isthmus, through which anti-Soviet literature could be smuggled into the Soviet

Union. He also had contacts in Finnish intelligence, and in Russian émigré organizations. Dobrovolski even acted as the director of the Finnish section of the Center for Action (Tsentr dejstvija), also known as the Center for Northern Action (Severnyj trentn dejstvija). The section had contacts, among others, with rightist socialists, cadets, and the Republican-Democratic Association (RDA) led by P. N. Miljukov. He was in close co-operation with the Russian Brotherhood of Truth (Bratstvo Russkoj Pravdy), and with the White Russian Army in Exile (ROVS). He was extremely critical of the socialist revolutionaries.

Severin Dobrovolski was in charge of the activities of the Russian National Fascist Organization (Natsionalnaja Organizatsija Russkih Fašistov, NORF) in Finland. The organization in question was formed in 1924 in the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, and it was one of the first fascist organizations founded by Russian émigrés. The ideology of the organization was based on Italian fascism.

In 1933-1935, Dobrovolski concentrated on publishing the newsletter Klitš in Vyborg. He also wrote most of the articles in the magazine. Due to pressure from the Soviet Union, the printing of Klitš was forbidden in Finland, and thus in 1936 its activities were moved to Brussels, because the editorial staff did not want to cause trouble for their “genial hosts”. At the outbreak of the Second World War, the publication activities of Klitš were moved to Belgrad. In Finland Klitš was sold at the railway station in Vyborg, as well as in a few shops in Helsinki. In addition, Dobrovolski also published the FASCISM magazine in Helsinki.

During the Winter War in 1939-1940, Dobrovolski lived in Helsinki and Hamina. He worked in the propaganda department of the Finnish General Headquarters, where he contributed to writing anti-Soviet leaflets and magazines. When Germany invaded the Soviet Union in the June of 1941, Dobrovolski was moved to a section of the Finnish Government that produced propaganda in Russian, to write anti-Soviet articles for foreign magazines, as well as for the Severnoje slovo magazine, which was meant for POWs.

In the April of 1945, the Finnish Foreign Minister Yrjö Leino, brother-in-law to Otto Ville Kuusinen, handed over to the Soviet Union, at the request of A. A. Ždanov, a group of White Russian émigrés. Most of them were members of various anti-Soviet organizations, and Severin Dobrovolski was one of them. His name was first on Leino’s list of people to be handed over, because he was the oldest and highest-ranking member of the group, and one of the leaders of the White movement. In addition, he had contacts in anti-communist circles throughout the world.

Dobrovolski was accused of leading the ROVS unit in Finland, of organizing an armed anti-Soviet coup and terrorist strikes against the Soviet government and Party leadership, as well as of infiltrating ROVS agents into the Soviet Union. The list of charges also included the publishing of Klitš, propagating Fascism, and working in the propaganda department of the Finnish General Headquarters. In addition, Dobrovolski was charged with espionage and recruiting agents for German intelligence. The military tribunal for the Moscow district sentenced Severin Dobrovolski on 27.11.1945 to be executed by firing squad. No evidence was presented during the trial.

Dobrovolski denied being an agent for Finnish or German intelligence agencies, but admitted to the other anti-Soviet crimes he was accused of. He also asked the court to be lenient on account of his advanced age, and due to the fact that he had honestly pleaded guilty. Dobrovolski sought an appeal to the court decision, but in vain. He was executed on 26.1.1946.

A memorial in the site of the former Naarajärvi camp. It commemorates the 2813 perished POWs. – Muistomerkki nykyisen Naarajärven varavankilan alueella. Kivi on pystytetty 2813 neuvostosotilaan muistoksi. *Asko Hankilanoja*

Tämä Kansallisarkiston julkaisema artikkelikoelma käsittelee sotavankeja ja internoituja pääasiassa toisen maailmansodan aikana. Viisitoista tutkijaa Suomesta, Norjasta, Saksasta, Puolasta ja Venäjältä tarkastelevat eri aspekteja liittyen sotavankien ja internoitujen vangitsemiseen, kohteluun, etniseen taustaan ja palautuksiin.

This collection of articles, published by the Finnish National Archives, deals with issues relating to Prisoners-of-War and internees primarily during World War II. Fifteen scholars from Finland, Norway, Germany, Poland, and Russia examine different aspects of the capture, treatment, ethnic backgrounds and repatriation of POWs and internees.

 KANSALLISARKISTO
RIKSARKIVET

ISBN 978-951-53-3139-7

9 789515 331397